

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKAR.

1890. ÉVI FOLYAM.

(XXIV. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1890.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

Budapest, 1890. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

KONSTANTINÁPOLYI

ÚJABB KUTATÁSOK A RÁKÓCZI-EMIGRÁTIÓ KORÁRÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

F. 1889-ik évi konstantinápolyi utazásom, minthogy a Corvina-maradványainak és az ó török állami levéltár magyar vonatkozású okiratainak felkutatása céljából kiküldött magyar tud. akadémiai bizottságban vettem részt, természetesen legfőként e kijelölt feladatok megoldására irányult munkálkodással telt el. És időnk e tekintetben annyira igénybe vala véve, hogy daczára a török fővárosban töltött 24 napnak, — Rodostóba ez idén sehogyse tudtam eljutni; a kirándulásra oda teljességgel nem maradt időm. Csak messziről tekingethettem fájó szívvel, a muradli-i vasutállomást megelőző emelkedésről, a Márványtenger tükre mellett kékellő rodostói hegyekre. Nem adatott meg ez alkalommal a kurucz bujdosók »édes-keserves lakta földét« színről-színre újból meglátnom és ott némi pótló bűvárlatokat tennem. Mindazáltal Konstantinápolyban sem mulasztám el szabad óráimban a Rákóczi-korra további kutatásokhoz fogni; mikre nézve — maga a császári kincstárbeli ó könyvtár által szolgáltatott egy igen nevezetes államjogi okirat mellett — leg-több új adatot a francia lazaristák galatai rendházának levél-s könyvtára nyújthatott és nyújtott.

A szeretetreméltó modoráról, szives előzékenységéről s érdeklődéséről nálam már tavalyról kedves emléken álló lazarista rendfőnök P. Lobry Ferencz urat, — kiről »Rodostó és a bujdosók sírjai« című, a Századok t. olvasói előtt ismert tanul-

mányomban ismételve a legőszintébb hálával emlékeztem meg, — mindjárt Konstantinápolyban érkezésünk első napjaiban siettem meglátogatni, bemutatván neki dr. Fraknói Vilmos apát-kanonok urat, mint bizottsági tagtársam és barátomat, s átnyújtván a Rákóczi hamvait híven őrző rend könyvtára számára, hálám némi jeléül »*Rodostó*«-m, továbbá a nevezett fejedelem latin s francia nyelven írt *Confessiói* egy-egy példányát. E figyelem s az említett munkámban kifejezett meleg elismerés a derék, művelt, humánus zárda főnöknek és rendtársainak láthatólag jól esett; a ki is kérésünkre nemcsak kész örömmel engedé meg, hogy Fraknói a Rákóczi fejedelem sírja előtti oltárnál a következő vasárnapon — halhatatlan Ipolyink példájára — misét mond-hasson és én történelmi kutatásaimat a rend levél- s könyvtárában folytathassam: sőt ez utóbbi munkálatokban ő maga is, az új levéltárnok és könyvtárnok urakkal együtt, a legszivesebb buzgalommal közreműködött.

A misét Fraknói a Magyarország védasszonya tiszteletére szentelt oltárnál, a konstantinápolyi magyar gyarmat számos tagja és több, ép ott időzött magyar utazó jelenlétében, a lazarista atyák fényes segédlete mellett, szeptember 29-én tartá meg; mi alatt mi magyarok mély áhítatba s bús kegyeletbe merülve borúltunk le a lángoló hazaszeretetet nagylelkű martyrja: II. Rákóczi Ferencz és dicső anyja Zrínyi Ilona hamvai felett.

A következő napokban azután sokat jártunk le a zárdába kutatni, Fraknói és én, majd barátom hazautaztával csak magam, s a húzamos érintkezések közben a legszívélyesebb barátság fejlett ki köztünk és *P. Lobry* supérieur, *P. Vachette* procureur, *P. Romon* levéltárnok, *P. Droitecourt* s a többi derék lazarista atyák közt. Kérdezősködéseikre Rákóczi, Zrínyi Ilona, Thököly, Rákóczi József, Bercsényi és Bercsényiné életviszonyairól, összeköttetéseikről a francia udvarral és a portával stb. egész kis történelmi előadásokat rögtönöztem nekik; ők szorgalmasan jegyeztek — kivált neveket és dátumokat, — s e jegyzetek nyomán folytatva a kutatást a levéltárban: ha valami újabbat föllelhettek, örömmel siettek föl Pérába hôtelembe, hírt adni a leletről, és magokhoz újabban meghívni. Egy alkalommal pl. P. Jules Vachette a következő levelkét hagyta hátra számomra szállásomon:

»Le Père Archiviste a découvert après votre départ (étsd : a zárdából) quelques papiers, qui vous intéresseraient. C'est un mémoire sur la conversion du *Prince Tékéli*; c'est l'inscription de la pierre tombale, qui se trouvait sur la tombe de la *Comtesse Berchini*. . . .«

Természetes, hogy ily örvendetes tudósításra azonnal siettem le Galatába a Saint-Benoît-kolostorba, az illető papírok átvizsgálása s lemásolására. A lazarista rendnél ugyanis azon szigorú szabály áll fenn, hogy zárdáik *levéltáraiba* idegen — akár világi, akár egyházi férfiú — nem léphet be, sőt még magok a rend tagjai is csak a fölesketett levéltárnok jelenlétében. Így tehát én is, Fraknói is csak a terjedelmes könyvtárban búvárokodhatánk személyesen; a rendfőnök és levéltárnok urak azonban a legelőzékenyebb készséggel kutattak fel az archivumban utasításaim szerint mindent, s a mi magyar vonatkozású iratot találtak: kihozták és rendelkezésemre bocsáták. Teli voltak e derék férfiak czéljaink iránt a francziákat jellemző lelkes érdeklődéssel, udvarias segédkezési vágygyal, — s a leletek fölötti örömben ők is osztozának. Kutatásaink legnevezetesebikét pedig — octóber 7-én — maga a konstantinápolyi patriárcha-helyettes, Monseigneur *Bonetti* palmýrai érsek s pápai internuntius ő excja is, — a ki szintén a lazarista rend tagja, — megtisztelő jelenlétével.

Mindezeket kedves kötelességemül tekintém a galatai Szent-Lázár rendház tiszteletreméltó atyáiról elmondani a magyar olvasó közönség előtt; mert nemzetünkbeli történetbúvár csak ritkán tapasztalhat ily buzgó és meleg támogatást törekvéseiben messze, idegen földön, félbarbárnak tartott országban. (A civilisatiójával kérkedő *német birodalomban* pedig ugyan aligha!)

*

A II. Rákóczi Ferencz, Zrínyi Ilona, gr. Bercsényi Miklósné s minden valószínűség szerint Rákóczi József hercegnek is hantvaít sirboltjaiban rejtő galatai Saint-Benoît egyházat, e régi, román stýlú, genuai építményt »Rodostó és a bujdosók sírjai« czímű tanulmányomban (külön-nyomat, 111—112 l.) bővebben leírtam, s előadám, hogy romjaiból 1682-ben XIV. Lajos restau-

ráltatá azt s avattatá fel francia — akkor jezsuita — templommá. Ehhez most megjegyzem még, hogy a különben a XVII-ik század második felének megfelelő barok-ízlésben átalakított egyház mind három hajójának félkerekded boltozatú eredeti, régi kupolái a hajók keleti végén az oltárok fölött szerencsére épen hagytak s ma is díszei a templomnak. A középhajó kupolája a főoltár felett, tágasabb és emelkedettebb a mellékhajókéinál. A hossz-négyszögű, buzogányszerű tetején csipkézett védpárkányzatot tartó erős torony is ódon állapotában van még. Ez hajdan, mikor Galatát a genuaiak bírták, — mint alakjáról világosan látható, — egyszersmind védbástyaül szolgált; általában, ezen templom és zárda környékén sok még a régi genuai erődtítmények falmaradványa; — az ó bástyafalak nyomait a tetőn álló nagy »Galata-toronytól« le, csaknem a tengerpartig lehet követni.

A St.-Benoît-egyházat — mely egészen be van építve — a rendháznak nagy, díszes, igen terjedelmes épületei környezik, melyeknek főormozatára büszkén vonják fel ünnepnapokon a francia tricolort. Mert a lazaristáknak nemcsak zárdájuk: de a konstantinápolyi francia gyarmat ifjúsága s egyéb keresztyén gyermekek nevelésére és oktatására szánt virágzó iskolájuk is van itt, nagy könyvtárral, természetrajzi múzeummal, s árvák, szegény gyermekek számára lakással, bentartással. A vallás-erkölcsi oktatás, humanismus, keresztyén jótékonyság műveivel e rend igen áldásosan működik keleten, úgy itt a központban, mint különösen az archipelági szigeteken s Kis-Ázsia partvidékein bírt missió-állomásain.

E missió-állomásokat s a galatai Szent-Benedek egyházat és zárdát felszereléseivel, alapítványai s javadalmaival, könyv- és levéltárával egyetemben a lazaristák a jezsuita-rendtől örökölték, ennek Mária-Therézia idejében történt eltörlése után. Minden ügyiratot azonban, úgy látszik, a jezsuiták nem adtak át utódaiknak, avagy az átvételt megelőzőtt rövid intervallum alatt tűnhettek el némely alapítványlevelek, irományok, jegyzőkönyvek, régi leltárak; mihez járúl, hogy a St.-Benoît templom és zárda épületei a múlt és a jelen század folyamában négyszer-ötször leégtek, olykor be is égtek, — úgy, hogy a levéltár és könyvtár egy része is elhamvadt. Mindezen változások egyaránt közrehatottak

arra, hogy a levéltár kincsei csak tetemes hézagokkal jutottak el napjainkra. A gazdag könyvtár könyvei pedig, a mint a legutóbbi tűzvész alkalmával mentés végett halomra hányva hurczoltattak le a pinczék s más boltozatos helyekre: ugyanazon rendetlen módon rakattak fel újon épült ideiglenes padláhelyiségükbe, — a catalogusok odaégték. Eddig csupán az iskolai s egyházi kézikönyvtár van rendezve; a nagy könyvtár most fog átszállíttatni állandó helyiségébe, az épen elkészült új, téres és tűzmentes terembe, s egyúttal rendeztetni, lajstromoztatni.

A levéltár lajstromozva van ugyan, mindazáltal oly fölületesen és hiányosan, hogy a múlt év végén elhunyt öreg könyvtárnok P. Sina sem bírt benne eléggé eligazodni. Példa erre, hogy mint többször idézett tanulmányunkban említők, a Rákóczi és Zrínyi Ilona koporsóinak 1839-iki felbontásáról s újra sírbatételéről szóló jegyzőkönyvet sem tudá, ismételt szorgos kutatások daczára, sem ő, sem Lobry supérieur feltalálni. Annál kevésbbé igazodhatik el még egyelőre a most kinevezett új archivárius P. Romon, — a ki pedig nagyon fürge, ügyes fiatal ember. Annyit ugyan sikerült már kifürkészni, hogy ezen általam oly hön óhajtott jegyzőkönyv 1839. augusztus 18-án kelt, és *Moitrelle*, *Scafi* s *Calavassi*, akkori lazarista atyák által van aláírva. Ezen a nyomon, hihető, hogy reá fog majd akadni, (s ígéretét birom, hogy másolatát azonnal közlenni velem,) kivévén azt a P. Lobry által föltételezett esetet, ha t. i. e jegyzőkönyv az Ipolyi-Kubínyiék számára 1862. elején előzőleg tapogatódzott P. Methodiusnál maradt volna végképen.

E rejtélyes P. Methodiusnak kilétét is megtudtam immár, Konstantinápolyban régóta élő Beszédes nevű festőművész hazánkfia révén. Methodius magyar ember volt, Nyitra vármegyei, tót-megyeri lelkész, családnevére *Gazdgyik*, egyébként szent-Ferencz rendű szerzetes, s a forradalom előtt 14 évig a pérai főutczai Santa-Maria templom káplánja. ¹⁾

¹⁾ Beszédes ugyan *Jargyik*-nak írja P. Methodius nevét, de hibásan: *Gazdgyik* helyett. Hazatérvén ugyanis, nem késtem megszerezni a Szent-Ferencz-rend magyarországi tartományfőnöke ft. *Dosztál Gaudentius* úr szíveségéből a rend levéltárából meríthető adatokat a nevezett Methodius atyáról. Az ez úton nyert hiteles följegyzések szerint *Gazdgyik József*

Ha azonban az 1839-iki jegyzőkönyv a St.-Benoît levéltárából a f. évi kutatások alkalmával sem került még elő: ugyanott ezúttal más, nem csekély érdekű új adatokra bukkantunk a Rákóczi s Thököly-emigráció történetére nézve. Kezdjük ezek ismertetését mindjárt magánál Rákóczi Ferencz fejedelemnél.

A fejedelem a galatai St.-Benoît templomnak és a keleti missiókat azon időkben buzgalommal ellátó jezsuita-rend ehhez kapcsolt zárdájának elejétől fogva, egész haláláig, kegyes jóltevője volt. Ugyanis a templomi, zárdai, könyvtári naplók, jegyzékek és sekrestyei levéltárakban sűrűn találkozunk különböző nagyságú és különböző időkben tett kegyes adományai s alapítványai bejegyzéseivel.

Első ily tényét a legszentebb érzelem szülé: a fiú kegyelete néhai édesanyjának emléke iránt. Zrínyi Ilona fejedelemasszony ugyanis, — a ki a St.-Benoît templomát maga is több értékes tárggyal (ú. l. szent edények- s drága egyházi öltözetekkel) gazdagítá az ezen rendház tagjai közül való udvari káplánja P. Cachaud Jakab jezsuita-atyja útján, s a ki P. Sina volt archiváriusnak tavaly velem közlött irata szerint, az archipelagusi hittérítő-állomások javadalmazására is alapítványt tőn, (118. l.), — 1703. martius 10-ike óta ezen egyház déli hajójának a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt oltára előtt (>ante Imaginem

1802. május 30-án szül. Rajeczen, Trencsénymegyében; 1823. óta szentferencz-rendű növendék Malaczkán, 1828. áldozárrá szenteltetvén, *Methodius* szerzetesi nevet nyert; 1830. segédlelkész Szobon, 1831—32. Cséven. Majd keletre utazott hittérítőnek, s 1833-tól 1847-ig működött a ferencziel konstantinápolyi missió-állomásán, (Santa-Maria.) Tehát, 1839-ben, Rákóczi sírboltjának ott oly nagy zajt keltett felbontásakor, a török fővárosban lakott; mindazáltal semmi írást nem hagyott erről hátra. 1847-ben hazatérvén, a nagy-szombati rendházba osztatott be; 1849 és 1850 rendházfőnök Malaczkán; 1851 Oszuszkón, 1852—60 Nyitrán, 1861—1863 Tót-Megyeren lelkész. Innét írt 1862. elején *Ipolyiék káptárára Konstantinápolyba a lazaristákhoz levelet*. 1864—72-ben a nyitrai zárdában élt visszavonulva, a hol is az utóbbi év május hó 6-án húnyt el. Keleti tapasztalatait, különösen ethnographicus följegyzéseit a »Cyrill és Method« című tót lapban tette közzé; mert a latin és olasz mellett a tót nyelvet birta legjobban. Egyébiránt magyarul is folyékonyan beszélt.

T. K.

Sacelli B. M. V.«) pihen i örök álmait. Rákóczi még Franciaországban laktakor, 1716-ban gyászmisék tartását rendelé el felejtethen édes-anya lelki üdvéért, a galatai Szent-Benedek-egyházban, s e célra megfelelő alapítvány-összeget küldött az ottani jezsuiták főnökének P. Raugiart-nak. P. Romon Sz.-Lázár-rendi ez idő szerinti levéltárnok úr az archivum jezsuita-actáiból merített s részemre átadott jegyzékének idevonatkozó pontja így hangzik:

»Son Altesse Sérenissime, Monseigneur le Prince Ragozzi fit faire, sous le P. Raugiart, [1716] un service pour la Princesse sa mère, *ce qui procura à l'église différents objets, dont le détail n'est pas donné.*«

E följegyzésből tehát megtudjuk azt is, hogy a Zrínyi Ilona által a templomnak ajándékozott tárgyak részleges lajstroma az archivumban többé föl nem található. Mindazáltal valószínű, hogy a fejedelemasszony a St.-Benoît-egyházat, e műtárgyakkal, (kelyhekkel, casulákkal stb.) második férjétől Nándor-Fejérvárott született, Nikápolyban meghalt, s Konstantinápolyban, e galatai templomban eltemetett egy éves kis leánykájának, Thököly Zsuzsika hercegnőnek koporsója ide letétele alkalmával, tehát még 1695-ben ajándékozá meg.¹⁾

Mennyi volt Rákóczi 1716-ban letett misealapítványának összege? a »Serie des fondations« cz. jegyzékben szám szerint nincs kitéve; az alapítványlevél pedig elveszett, vagy elégett.

A mint a fejedelem Rodostón letelepedék: folytatta jótékony alapítványait a szeretett édes anyja porait őrző St.-Benoît-egyház és papjai, különösen a missiók számára, — mindjárt az első évben, 1720-ban, P. Bourgnon atya zárdafőnöksége alatt 333 piasztert, s utóbb ugyanezen supérieur kormányja idejében újból 1000 piasztert adományozván.²⁾ S a mint a világi szerencsétől oly sokat hányatott, annyit csalódott, immár idősbűlő

1) Thököly Zsuzsika siriratát édesanyjával együtt a vörösvári Rákóczi-levéltárból általam közölve l. »Késmárki Thököly Imre naplóí, leveleskönyvei«, etc. II. Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 515. l.

2) »Sous le Père Bourgnon (1720.) du Prince Ragozzi environ 333 p. Sous le même Père le Prince Ragozzi donné 1000 p.«

Rákóczi áhítatos lelke rodostói remeteségének bús magányában a vallásos merengésekbe mindinkább belémerül vala: egyházi célú kegyes alapítványai mindinkább szaporodnak. Így 1726-ban 666, 1730-ban 1000, ugyanezen évben ismét 1000, és 1731-ben egyszerre 10,000 piaszternyi alapítvánnyal gazdagítja a St.-Beno't-egyházat.¹⁾

Ezen utóbbi nagyobb összeg a keleti »missions volantes« céljaira volt szánva, úgy, hogy az Archipelagon és környékén működni hivatott két hittérítő-atya tartassék el kamataiból.²⁾ Ugyane célra a következő 1732-ik évben kelt végrendeletében ismét 10,000 piasztert hagyományozott a kegyes keresztyén lelkületű fejedelem.³⁾

Ugyancsak ő, értékes könyvajándékokkal is gyarapította a galatai Szent-Benedek rendház könyvtárát. Így például az adományozók (bienfaiteurs) lajstromában be van jegyezve Rákóczi, mint a ki Gresset atya főnöksége idejében (1730–31.) *Calmet*-nek az ó- és új-szövetségi könyvek és az izraeliták történetéről írt, s Fleury bíbornok költségén diszesen, gazdag illusztrációkkal s térképekkel Párisban kiadott 27 vaskos kötetből álló híres munkáját ajándékozta a könyvtárnak, francia, aranyozott barna bőrkötésekben. A mű értékét a hivatalos ó leltár 400 piaszterre becsüli.⁴⁾ Nem késtünk fölkeresni a nagy könyvtárban e ma is hiány nélkül, teljes épségben meglévő köteteket, — melyeket előbb bizonyára maga Rákóczi olvasott át rodostói magányában, — s hozzá méltó kegyelettel lapoztuk. A fejedelem kezéből származó

1) »Sous le P. Verteau (1726.) le Pr. Ragozzi donné 666 p.

Sous le P. Duban (1730.) » » » » 1000 p.

Sous le P. Gresset (1730.) » » » » 1000 p.«

2) »Sous le P. Gresset, le Prince Ragozzi donné pour les missions volantes 10,000 p. Cette somme devait servir à l'entretien de deux missionnaires destinés à donner des missions dans l'Archipel et aux environs.«

3) »Le Prince Ragozzi a laissé par Testament pour la mission volant . . . 10,000 p.« (L. erre nézve a fejedelem végrendeletét is, Emlékiratai toldalékaúl általam kiadva.)

4) »Son Altesse Sérénissime Monseigneur le Prince Ragocki se trouve parmi les bienfaiteurs de la bibliothèque. Il a donné, sous le R. P. Gresset (1730.) Dom Calmet en 27. volumes . . . (la valeur) . . . 400p.«

névbeírást, lapszéli vagy egyéb jegyzeteket ugyan nem lertünk bennök; de ott találtuk a kötetek elején az egykorú bejegyzést:

»*Ex Dono Celsissimi ac Serenissimi Principis Transilvaniae, Domini D. Franisci Ragoczi.*«

A nagy 8-ad rétből kiállított munka czíme: »*Histoire de l'ancien et du nouveau Testament et des Juifs.* — Par le R. P. D. Augustin Calmet, Religieux Benedictin.« Az első kötet 1719-ben, az utolsó 1730-ban nyomtatott, némely kötetek azonban az elsőnél jóval előbb készülének el, s már 1712. 1713, 1715-ben kerültek ki a sajtó alól, (pl. a 14-ik stb.) E korábbi köteteket Rákóczi nyilván még Franciaországból vivé 1717-ben magával Rodostóba. Láthatjuk e műből, hogy a bujdosó fejedelem mily tárgyú, mily tartalmú és irányú könyvek olvasásával tölté a Márványtenger partjain, csendes contemplációkra oly bő alkalmat nyújtó visszavonultságában idejét; következtethetjük továbbá adományából, hogy Rodostóban is rendezett volt be magának könyvtárt.

Ha most már a főntebb kimutatott készpénz-adományokhoz Calmet drága művének jelzett becsértékét hozzáadjuk: kiderül, hogy Rákóczi, a néhai édes anyja lelki üdvéért szolgálendő misékre szentelt, számszerűleg ismeretlen alapítvány összegén kívül, összesen 24,400 piaszttert adományozott az egykor jezsuita, most lazarista St.-Benőit templom, rendház és a keleti vándormissiók támogatására; — a mi, akkori számkivetett állapotához és a hajdanihoz képest szűk pénzügyi viszonyaihoz mérve, tekintélyes összegnek mondható. Tiszteletreméltó bizonyítékai ez adományok humanismusának, jótékony nemeslelkűségének, keresztényi mély vallásos érzületének.

Még egy, szomorú bejegyzés a sekrestye leltárában rekeszti be a dicsőséges Rákóczi-névvel összeköttetésben álló tételek sorát.

»Mikor — úgymond — Lamblée atya főnöksége idejében, 1735-ben a fejedelem holttestét Rodostóból ide a mi templomunkba szállíták: a koporsó egy nagy fekete-selyem gyászterítővel volt beborítva; ennek értéke 40 piaster. «¹⁾ Midőn ugyanis Mikes

¹⁾ »Sous le P. Lamblée (1735.), quand on transporta le corps du Prince de Rodosto dans notre église, sa bière étoit couverte d'un grand drap mortuaire noir en soie 40 p.«

Kelemen és a szent hamvakat Konstantinápolyba kísérő társai a koporsót jul. 6-án a St.-Benoît templomban letévén, a jezsuitáknak átadták, e gyásztakarót az egyház szertárának aján-dékozásk.

Ez a jezsuitáktól eredő utolsó bejegyzés Rákócziról a templomi könyvekben.

Most lássuk a gr. Bercsényi Miklósról és nejéről gr. Csáky Krisztináról szólókat. Valamint Rákóczi: úgy Bercsényi is jelen-tékeny jótévedője vala a galatai egyháznak, a levéltári adatok és szertári lajstromok tanúsága szerint. Azt már »Rodostó« cz. munkánkban közöltük, hogy a bujdosó magyar gróf és főhadi vezér, közeledni érezvén halálát, Mauri carthágói érseket és kon-stantinápolyi patriárcha-helyettest Rodostóba hivatta, Zrínyi Ilona egykori udv. papjával P. Cachaud öreg jezsuita páterrel együtt, s előttök és a fejedelem első udv. lelkésze Radalovics János apostoli vicárius előtt 1725. oct. 10-én 3000 piaszternyi kegyes alapítványt tőn, a néhai hitvestársa és saját lelke üdvéért mondanó miséért a St.-Benoît-templom számára, és ezen összeget P. Cachaud kezéhez, részint készpénzben, részint érté-kes egyházi szerekben tüstént le is tevő, (114. l.) De míg ez alapítvány-levél egykorú másolata, Cachaud nyugtája s az örök időkre tartandó misék számának későbbi lejebszállítást illető iratok a levéltárban maig megvannak: a jezsuitáknak 1725-ik vagy következő évi bevételi lajstromaiban, alapítványi jegyzékei-ben, e tetemes összegű kegyes hagyomány — csodálatosképen — elő nem fordul. (Tudjuk pedig, hogy a gyászmisék még ma is tartatnak.)

E helyett azonban a lajstromok egyikéből, nevezetesen a templomi felszereléseket tartalmazó sekrestyei leltárból, Bercsé-nyinek egy más, még nagyobb összegű, úgymint 4000 piaszter értéket képviselő adományáról nyerünk értesülést, ugyancsak a St.-Benoît számára. Ugyanis a gróf, 1723. tavaszán, midőn nagy-míveltségű s kegyeslelkű nejét gr. Csáky Krisztinát elvesztvén, hamvait Konstantinápolyba szállíttatá, hogy e templom boltívei alá, Zrínyi Ilona közelében tétesse örök nyugalomra: a magá-
val még Magyarországból hozott, családi tulajdonát képező sok és pompás, gazdag készületű egyházi szerekből ezen gyászalka-

lomkor a következőket ajándékozá a majdan saját porhüvelyének is nyughelyéül választott szentegyház részére:

1. Egy igen szép, pirosszínű teljes ornamentumot, ú. m. oltárterítőt, casulát, fátylat, stb.

2. Más, szintén igen szép fekete ornamentumot, ezüsttel szegélyezettet; ú. m. oltárterítőt, casulát, fátylat, stb.

3. Egy nagy selyem ravatal-borítót.

4. Egy szép templomi mennyezetet, (baldachint.)

Végre 5., a boldogult grófné gyászrequiemjei tartására gyertyákra nagy mennyiségű viaszkot.

Mind e tárgyak értékét maga a jezsuiták készítette lajstrom teszi 4000 piasterre.¹⁾

Hogy a St.-Benoît egyháznak ezek szerint kétszeresen is, összesen 7000 p. erejéig, bőkezű megadományozója, gr. Bercsényi Miklós, — eleve kijelentett szándéka daczára, — fátuma úgy hozván magával, még sem e kegyelt templom sírboltjában, hanem a rodostói Panaia görög kápolna kriptájában aluszsza örök álmait: azt már idézett munkánkban említők; valamint azt is, hogy viszont hű neje gr. Csáky Krisztina csakugyan itt porlad. Arról azonban akkor nem tudhattunk meggyőződést szerezni: miért nem található fel többé a grófné síremléke a St.-Beno tban, holott Zrínyi Ilonáé s Rákóczié épségben fenmaradt? Mert, — Bercsényinek nagy, s méltán nagy kegyeletét neje iránt ismervén, — azt semmiképen föl nem tehattük, hogy ennek nyugvóhelyét feliratos, címeres, a grófné rangjának megfelelő díszű emlékkövel megjelölni elmulasztotta volna.

Legutóbbi kutatásaink által meg van oldva e rejtély. Most már tudjuk, hogy igenis, emeltetett Bercsényi gróf őt a számkivetésbe önként követett s a hontalanság keserveit héroszi lélekkel tűrő hív életpárja, az oly nemes Csáky Krisztina hamvai fölé díszes márványemléket, melynek az elhunyt matróna ére nyeit dicsőítő, költői fordulatokkal és magvas gondolatokkal tel-

¹⁾ »Sous le Père Bourgnon (1723.) du Comte Bersini : Un bel ornement rouge, un devant d'autel, une chasuble, un voile, etc. — Un bel ornement noir brodé en argent, un devant d'autel, un chasuble, etc. — Un grand drap mortuaire en soie. — Un baldaquin. — Aux obsèques de son épouse la Comtesse une grande quantité de cire 4000 p.«

jes, classicus latinságú feliratát bizonynyal maga a fényesszellemű gyászoló férj szerkeszté. Valóban, e sírfeliratnak nemcsak vésete volt aranybetűs: de eszméi is aranygondolatok. Egyike az legszebb síríratainknak, — vetekszik Zrínyi Ilonáéval; s aligha tévedünk, midőn azt hiszszük, hogy ez inscriptiót a régi jezsuita atyák valamelyike nemcsak kegyeletből, de főleg épen classicai szépségeért másolá le a rendház levéltára számára a síremlék márványlapjának töredékeiről, a mikor ezek még teljesen el nem pusztulának.

Mert elpusztultak. Szegény Bercsényinét még síri nyugalomában sem szűnt meg a nehéz fátum üldözni. A St.-Benoît egyháznak volt még egy, ma már csupán neve emlékezetében ismert oldal-kápolnája, a Xavéri Sz.-Ferencz tiszteletéről nevezett. Ez valahol a Boldogságos Szűznek szentelt déli hajó nyugati sarkánál állt vala, s Bercsényi grófnét 1723-ban azon boltív (arkád) alá temették, mely e kápolnát a chórustól elválasztá. Nem lehetett azonban nyugalma sokáig. A már említett múlt századi tűzvészek egyike, az 1730-iki — tehát alig hét évvel a grófnő, s öt évvel férje halála után, — Sz.-Ferencz kápolnáját annyira romba dönté, hogy azt többé föl sem építék. Az égő holtozat lezuhant, s az izzó zsarátnok-tömeg Bercsényiné szép márvány-síremlékét, mésztartalmánál fogva megolvasztá, — annyira, hogy nemcsak a sírfedő kőtábla: hanem maga a sír, a koporsó is megégett, elszenesedett; a holttest maradványait azután a jezsuita-atyák a déli hajó oltára elé, balról, — a Zrínyi Ilona koporsójának átellenében — helyezték új üregbe.

Közljük íme, a szerencsére legalább másolatban fenmaradt ékes sírfeliratot:

HIC REQUIESCIT

ILLUSTRIUM MATRONARUM VERE IDEA
MORUM ET VIRTUTUM DECORE EXCELLENS
ILLUSTRIS. ET EXCELLENTISS. COMITISSA

CHRISTINA CSÁKI

DE KERESZTSZEGH

PATRE STEPHANO JUDICE CURIAE REGIAE
TERRAE SCEPUSIENSIS COMITE,
MATRE MARGARITA LÓNYAYANA NATA,
PROSPERA MUNDI EXPERTA ET TRISTIA FATA,

QUAE OMNIBUS
 GRATIAE, NATURAE, FORTUNAEQUE DONIS
 ORNATA,
 PIETATE DEUM, OBSEQUIO MARITUM
 CUNCTOS VINCEBAT MODESTIA.
 VIM TAMEN FORTUNAE VITARE NON POTUIT
 DUM VIRI SUI
 NICOLAI BERCSÉNI
 COMITIS DE HUNG.¹⁾
 ARMORUM PRO PATRIAE LIBERTATE CONFOEDERATORUM
 SUB DUCATU SERENISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE
 FRANCISCI II. RÁKÓCZI BELLANTIIUM
 SUPREMI REGNI HUNGARIAE GENERALIS
 ET LOCUMTENENS DUCALIS
 UTRIUSQUE FORTUNAE FIDISSIMA CONSORS,
 ADVERSAM EJUS EXULATUS SORTEM
 NON PATIENTI MINUS QUAM HEROICO ANIMO
 SPONTE SECUTA EST,
 IBI SE PATRIAM REPERISSE RATA,
 UBI DEUM ET MARITUM ESSE CREDIDIT.
 SE IPSA FORTIOR.
 VICTRIX TANDEM VINDEXTQUE SUI
 EXUL E PATRIA IN PATRIAM FELIX
 SVAVISSIMA IN DOMINO MORTE
 MIGRAVIT AETERNAM
 IN RODOSTO AD PROPONTIDEM SITO
 DIE XXV. APRILIS ANN. DOM. MDCCXXIII.
 AETATIS SUAE LXIX. EXULATUS XIII.
 HIC PIE LECTOR
 DIC PATER ET AVE.

E felirat fölött nyilván a Bercsényi és Csáky grófi czímerek valának kifaragva: ezeket azonban a másolatvevő páter nem rajzoló le. Különben eléggé ismeretesek.

Más, de szintén egykorú jezsuita-írással az elsárgult papírlap túloldalára ezen érdekes jegyzet van iktatva:

¹⁾ *Így*; de mi úgy véljük, hogy a síremléken UNGH-nak kellett állani, t. i. *ungli főispán*; ezt azonban a másoló francia jezsuita nem értvén és hibásnak gondolván, HUNG-ot írt helyette, Bercsényinek magyarországi grófságát kívánván jelezni.

»Epitaphe de la Comtesse Berseni, qu'on a recueillié avant d'enlever la tombe, qui a été calcinée par l'incendie de 1730. Elle étoit sous l'arcade qui separe la Chapelle de St.-Xavier du Choeur.« ²⁾

Ily szomorú vége lőn im gr. Csáky Krisztina, az egykor, oly hatalmas, oly előkelő úrnő: gr. Drasskovich Miklós országbíró s utóbb gr. Bercsényi Miklós a kurucz fővezér és fejedelmi helytartó hitvese díszes síremlékének, sírboltjának! Most immár a galatai csendes templomban kő nem jelöli porait. A gyászmiséket ugyan még tartják lelke üdvösségeért; férjének az örök-alapítványban letett kegyelete túlélte a márványt.

Még egy igen díszes, kiváló műbecscsel bíró emlékről kell szólanunk, mely a St-Benoît egyház kincstárában őriztetik s Rákóczi, Bercsényi nevével eredeténél fogva szoros kapcsolatban áll, és így a magyar olvasó kegyeletére érdemes. Ez ama gyönyörű mívű, nagy ezüst-szentségtartó (monstrantia; ostensorium), melyről »Rodostó«-m 114. lapján, tudósítás nyomán, már — röviden — megemlékezém. Mostani kutatásaim alkalmával siettem e műkincset tüzetesen megvizsgálni, fölkérvén P. Lobry supérieur urat az ennek provenientiájára vonatkozó levéltári adatoknak kikeresztetésére. Szíves készséggel keresték is ezeket, úgy maga a rendfőnök, valamint a levéltárnok urak, napokon keresztül, — átnéztek a jezsuitáktól eredő minden templomi szerjegyzéket, leltárt: azonban semmi írott nyomra nem akadhattak. Mindazáltal a zárda személyzetében nemzedékről nemzedékre szálló határozott hagyomány szerint ez a drága ereklje Rákóczi Ferencz fejedelemtől avvagy gr. Bercsényitől, — de bizonyára e két nevezetes férfiú egyikétől származik és szállott a templom kincstárára. És ebben okunk kételkedni nincs: mert a mű stýlja tökéletesen megfelel az ő koruknak s kiváló nemes ízlésüknek.

Ezen ostensorium nehéz, tömör ezüstből, franczia művész vésőjére valló, finom, remek ötvösmunkával készült. Ánibár díszletei, a korhoz képest, melyből erednek, barok-motivumokat mutatnak: mindazonáltal még teljesen mentek a későbbi rococco-

²⁾ Lemásoltam Konstantinápoly-Galatában, 1889. október 12-én.

ízlés túlterheltségétől; szép arányokban domborúlok, nemesek, és gyönyörűn, művészi gonddal dolgozvak. Már maga a compositió igen szerencsés; az egésznek alakja karcsú, elegáns, nehézségtől mentes. A csinos, könnyed lombdíszítményekkel koszorúzott, széles, lejtős párkányzatú talapzat négy, szárnyas-oroszlánfejet s lábat ábrázoló tartón áll; fölebb, másik, domború, szalagfonatos párkány következik, fölfelé mérsékeltlen keskenyülő alaptömböt, piedestált környezve, mely négy oldalához képest, négy mezőre oszlik. A sarkakon, fönt, egy-egy igen kedves, bodri cherubin-fejecske tartja a félkörívben hajló felsőbb párkányzatot, mely portálé-szerű; míg a szárnyas angyalfőcskéktől le az alsó párkányig a négy szögelet élén ékes virágfűzér fut alá. Az ennyi díszszel kerített mezők közepét mind a négy oldalon finom miniatüre domborvésétű képecskék töltik be, a Szent-Írásból vett jeleket ábrázolók. Például az előlap miniatüreje az utolsó vacsora képét tünteti elénk, a tanítványai körében ülő Megváltó nemes alakjával közepén, — valóban műremeknek beváló vésetben. Az e fölötti négyszög-talapzat szőnyegén, dús ráncozatú lenge öltözetben, ékes szárnyakkal, igen szép, könnyed, karcsú alakú angyal szobra áll; jobbválláról a lepel lecsúszott, a testidomok gyönyörűn látszanak, a mint két kiterjesztett karját áhítattal emeli a fölötte villogó gloria-fénysugarak felé. Hullámos fürtök környezte homlokát, nagy szemeit, ihletett arcját az egeknek emeli, elmerülve a gloriafénybe. Fölötte e gloriafény mint egy hatalmas, sugárzó nap tűnik fel; a váltakozó, széles ezüstsugarak dúsan megárazzók. A nap tányérát képezi a tulajdonképi szentségfelmutató kerek kristálya, melyet habos ezüst-barányfelhő-koszorú, itt-ott kis cherubin-fejecskékkel, körít.

Magassága e művészi készületű ostensoriumnak 73 cm., a glória szélessége 31 cm. Kérésre P. Vachette úgy ezt, valamint a Rákóczi, Zrínyi Ilona és Bercsényiné sírjai előtti Boldogságos Szűz oltárát igen sikerülten lefényképezé, s több példánnyal megajándékozott, melyek egyikét a Vasárnapi Ujságban közlendem. E metszetek majd, remélem, szemléltetőbb képet nyújtandak a fentebbi gyarló leírásnál.

Végre, a mi a provenienciát illeti: az írott emlékek e gyönyörű monstrantia egykori tulajdonosául inkább Bercsényit, mint

Rákóczit sejtetik; a mennyiben P. Cachaud 1725. oct. 10-iki nyugtájából látjuk, hogy a gróf 3000 piasztteres misealapítványa lerovásául 1200 p. készpénz mellett 1800 p. értékű *clenodiumokat* adott át neki, a St-Benoît egyház részére. Nagy kár, hogy Cachaud az átvett clenodiumokat — *melyek között talán ez az ostensoire is vala*, — nem specifikálja. Annak, hogy Rákóczi adott, avagy hagyott volna a Sz.-Benedek templomnak szent edényeket s szereket: semmi írott nyoma nincs. Tőle efféléket tán inkább az ő alapította rodostói r. kath. egyház örökölt, — hol azonban azok ma már nincsenek meg. Mindazáltal ezen állításunkkal az ismeretett szentségfelmutató kitől eredettségének kérdését nem tartjuk végleg eldöntöttnek. Akár Rákóczié, akár Bercsényié volt legyen, — nagyérdekű s a mellett művészi értékű darab. Sértetlen, teljes, tiszta épségben tündöklő e műkincs ma is; bélélt bőrtokban őrzik gondosan. —

A boldogtalanul élt, boldogtalanul halt Rákóczi József herczeg és trónkövetelő, — mint megelőző tanulmányomban idézett végrendeletéből tudjuk, — b. e. édes atyja mellé rendelé magát eltemettetni, s 3000 piaszttert hagyományozott a St-Benoît-templomnak gyászmisékre. Ezen összeg fölvétele a leltárakban, úgy József herczeg neve a »jóltevők« lajstromában nem fordul elő; azonban e körülmény az alapítvány kézhezvételét még ki nem zárja: hiszen atyjának 1716-iki misealapítványa s úgy szintén Bercsényi 1725-iki, ugyancsak 3000 piasztteres *pium legatuma* sincs oda beiktatva, — pedig ezekről kétségtelen, hogy befizettek. Rákóczi József ugyan egyelőre halálozási helyén, Csernavodán temettetett el s hamvainak átszállításáról a szüksézáví Mikes Kelemen nem emlékezik: mindazáltal, úgy látszik, hogy a porta engedélye erre nézve utóbb kiadatott, — avagy a francia jezsuiták titkon szállították át a holttestet; elég az hozzá: erős okunk van hinni, hogy a fejedelemsé teste atyjáé közelében nyugoszsza örök álmait. Miről *most* bővebben nem írunk, — csak jelezni kívántuk egyelőre.

Mielőtt a Thököly Imrére vonatkozólag a lazaristák leltárában lelt nagyfontosságú okmányt bemutatnánk: még a könyvtárról kell röviden emlékeznünk. A rendnek jelentékeny földbirtoka van Kis-Ázsiában, a Bosporus partjaitól, Beikósztól be

2—3 óra járásnyira. E birtokot már vagy húsz év óta egy 1849-iki magyar emigráns, a trencsénymegyei Krajcsovics Ferencz kezelé, mint gazdatiszt. Eme szorgalmas, becsületes, de kevés tudományos ismerettel bíró honfitársunk beszélé a konstantinápolyi magyaroknak több ízben, hogy ő egyszer, valami tíz évvel ezelőtt, únlmában gazdáinak nagy könyvtárában, itt a St.-Benoît zárdában böngészgetvén, régi magyar kéziratokra bukkant, — meg is jelölte, hogy körülbelől melyik szekrényben. *Rákóczi-emigrációról szóló írásoknak mondá.* Ottlétem idejében súlyos-betegen szállították őt be a pankaldii francia kórházba, hol nemsokára el is hűnyt. De halála előtt még kikérdeztem őt részletesen: emlékezzék jól vissza, csakugyan *magyar kéziratok* voltak-e azok, vagy *nyomtatványok*? s körülbelől mit tartalmaztak? sok volt-e vagy csak egy kötet? s több efféle.

A halálra vált idős ember a súlyos kórtól csak nehezen és keveset bírt már szólni, — annyit azonban mégis mondott, hogy valami kendőfélébe összekötött *egész nagy csomó, magyar nyelvű, régi, fakó írások* voltak, *sok kézirat és egy nyomtatott*, szintén magyar *könyv*. Tartalmukra már nem emlékezik, — de majd gondolkodni fog róluk, és ha jobban lesz, szívesen elmondja. Nem mondhatta el többé!.....

Az öreg gazdatisztnak e vallomásaiból önkéntelenül Mikes Kelemennek vagy más rodostói bujdosónak ismeretlen kézírataira gondolva: vérmes reményekkel indúltunk dr. Fraknói Vilmos barátommal a St.-Benoîtba, s a zárdakönyvtár e czélból leendő átkutatását készséggel megengedett P. Lobry supérieur kíséretében föl a nagy könyvesházba. Említém már, hogy ez, a legutóbbi nagy tűz óta még rendezetlen állapotban, ideiglenes, padláhelyiségben van.

A gyűjtemény sok ezer darabból álló, közte több százra menő ódon kötésű, sokat ígérő könyv, mindenféle alakban és nagyságban, össze-vissza, rend nélkül rakva a polczokra. Mohó vágygyal fogtunk a kutatáshoz, — kutattunk ernyedetlen buzgalommal órák hosszatt: Fraknói, én, a zárdafőnök és a könyvtárnok; s utóbb másodízben én, Vachette atya és a könyvtárnok. Ama magyar kéziratok s könyvek fültalálása lévén kizárólagos czélunk: a kutatást mindjárt a beteg Krajcsovics által megjelölt

szekrényeken kezdtünk. Megtekinténk darabonként minden réginek látszó kötetet, — közben tömérdek érdekes ódon nyomtatványra (többszörféle classicusok, theologiai s philosophiai latin, francia, olasz, görög munkák) akadunk; van sok kézirati codex, leginkább görögök és örmények, egynehány arabs és török is, — csak magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású iratot, könyvet nem lelhattunk egyet sem, Calmet-nak Rákóczi ajándékozta, már fönt ismertetett huszonhét kötetén kívül. A Krajcsowics-látta régi magyar írásoknak sehol semmi nyomuk. Csüggedve távoztunk a könyvtárból. És mégis; mi oka lehetett volna annak az egyszerű becsületes magyar bujdosó embernek valótlant beszélni s azt még halálos ágyán is megerősíteni? Ez lélektanilag megfeszíthetetlen volna. Hiszen valamely zugban, bent a szekrények alján, rejtőzhetik még valami, a mihez mi hozzá nem férhetünk! Szóval, a sikerről én még végképen le nem tévén, ismételve a legmelegebben megkértem P. Lobry supérieur és a könyvtárnokot, hogy a könyvtár épen most megkezdett rendezésénél s átszállításánál az új terembe, legyenek kiváló figyelemmel elhúnyt gazdatisztjök állítására, s ha valami magyar kéziratot vagy könyvet találnak, — értesítsenek róla, tudassák címét, tartalmát, a miben egyelőre Konstantinápolyban időző ifjú orientalistánk dr. Kúnos Ignác segítségökre leend. A derék lazarista atyák szívesen megígérték ezt. Eddigélé ugyan — mikor jelen sorainkat írjuk — még semmi tudósítást nem vettünk tőlük, azonban e körülmény még magában negatív eredményt épen nem jelent: mert a megkezdett könyvtár-átszállítást s rendezést a téli hónapok tartamára bizonyosan félbeszakasztván, majd csak a tavaszkor folytatandják. S különben is, a keleten lassú tempóban halad minden.

Megemlíthető még, hogy nagyobb megnyugvás kedvéért a rendház kisebb, kézi-könyvtárát is átnéztük, noha ez nagyobbára iskolai könyvekből s modern olvasmányokból áll. Ez utóbbiak közt találtunk egy magyar és pedig Rákóczi-vonatkozású, olasz nyelven írt curiosumot, melyet eddigélé nem ismertünk, s hazánkban aligha ismeri valaki, — azért címét ide jegyezzük. Turinban, A. F. Negro kiadásában jelent meg egy történelmi regénytárféle, díszes nyomtatban, szép illusztrációkkal; címe: »*Le Sirene gia celebri di tutti tempi.*« Szerkesztették Gomin, Lorenzo Masutti

és Morgari. E vállalat III-ik kötetében mely évszám nélkül adatott ki, de nyomtatásáról ítélve, századunk közepéről, sőt tán a 60-as évekből való, — szerelmi kalandokkal teli regényes história foglaltatik, »*La Principessa Rákóczi*« czímmel, az ifjú II. Rákóczi Ferenczről, a ki az egyik, finom metszetű képen, igen jól találva, 20—22 éves gyönyörű fiatal embernek ábrázoltatik, a mint kalpagosan, pompás magyar ruhában, délczeg paripán lovagol, édesanyjával Zrínyi Ilonával s mostohaapjával Thökölyvel, egy olasz város ódon utcáján, melynek népe lelkesen »evivá«-zza a daliás magyar fejedelmi családot. Tartalmáról nem szólhatunk, — megvalljuk, nem olvastuk el, nem vévén komoly számban; azt, hogy szerelmi kalandokkal telt regény, P. Lobrytól hallók. A Rákóczi-irodalom teljességeért s a most említett szép metszetért, mint könyvészeti ritkaságot említjük csak fel itt. A lazaristák könyvtárába is csak Rákóczi neveért vásároltattott meg.

THALY KÁLMÁN.

LIPÓCZI ÉS NEKCEI DEMETER ÉS SÁNDOR.

(Beöthy Zsoltnak ajánlva.)

I. Károly király, kinek uralkodásáról tárgyalunk, idegen származásánál és ifju koránál fogva nem lehetett új hazájában, Magyarországon uralkodása kezdetén politikai irányadó tényező. Mert habár vitézségét és munkaszeretét, ügyességét és erélyét szívesen vetjük a latba: hogy ő volt Magyarország regenerátora, azt bajos lenne bebizonyítani.

Kérdés tehát, kik voltak megindítói és ápolói azon hatalmas lendületnek, mely hazánkat a XIV. században a virágzásnak addig el nem ért, magas fokára emelték?

Akiket történelmünk eddig azon korból közelebbről ismer: a Német-Ujváriak, Csák Máté, Amadé nádor és fiai az Abák nemzetségéből, István nádor fiai az Akosok közül, Kopasz nádor és Borsa Tamás többi ivadéka, László vajda és maradéka és nagyszámú csatlósaiak romboltak igen, de nem építettek.

Frà Gentile a pápai követ, igaz, új bizalmat öntött a nemzetbe, rá mutatott a helyes útra. Normális időben ennyi talán elég is leendett. Hanem mikor a bölcs szót a minden oldalról érkezett fegyverzaj túlhangozá, a nemes szándékot a szenvedély elnémitá, a hazafias igyekezetet a zsarnoki önzés begátolá: többre volt szükség.

Kétségtelen, hogy a nemzet jobb fele, vagy legalább nagy része tette meg a főmunkát, mint mindig, arra, hogy a haza a bajból kiláboljon. De valamint a zenekarnak, ha még oly jeles tagokból áll is, igazgatóra, úgy a nemzetnek vezérekre van szüksége, kik élére álljanak, ha harcra kerül a sor; példával elül járjanak, ha a béke műveit kell végezni. Amazok a haza mentői, ezek a nép boldogítói.

Két ily férfiút mutatunk be: *Lipóczi és Nekcei Sándort*, a rozgonyi hőst, a törvényes hatalom egyik vitéz karú helyre állítóját és bátyját *Demetert*, a királyi tárnokmestert, vagy — mint ma neveznök — pénzügyi minisztert, ki huszonöt évig működött

csendesen, szerényen és önzéstelenül az ország javán, kiengesztelte az ellentéteket, visszaadta az elzüllötteket a királynak és nemzetnek, rendezte a zilált gazdasági viszonyokat és alapját vetette meg a nagy jólétnek, mely Magyarországon a XIV. században virágzott.

E férfiak méltók, hogy a magyar nép jó emlékében újra helyet foglaljanak.

I.

Demeter és Sándor mesterek, az *Aba* nemzetség azon ágából származtak, melynek székhelye *Lipócz*, másként *Lipolcz* nevet viselt, noha ez is vételes birtoka volt a családnak.

Feküdt pedig a lipóczi uradalom, melynek nevét a mai *Keczer-Lipócz* tartja fenn, félig Sáros, félig Zemplén vármegyében, a Topoly folyótól nyugatra és délre — nagy területen, melyen az Oblik hegy, Sókút, Hanusfalva, Agyagos sok más helységgel fekszenek. Volt temploma, úri laka (*residencia*) és vára. Várát Éleskőnek vagy Lipóczvárnak nevezték, ha ugyan nem két várat kell e nevek alatt értenünk, minthogy I. Sándor fiai még 1282-ben szándékoztak egy második várat az Oblik alatt, a Solyomka (»Solunka,« lehet *Szalónkának* is olvasni) hegy tetején építeni.¹⁾

A Lipócziak közül az első, kit ismerünk *Sükösd* (Sixtus) a XII. század második felében élt és jeles embert nevelt fiából, Demeterből.

Ezen *Demeter* mestert II. Endre király fönnen dicséri finom műveltségeért. Őt szemelte ki a főurak tanácsára Gertrud királyné másodszülött fia, Kálmán herczeg nevelőjéül,²⁾ s midőn e Kálmán herczeget némely rutén főurak a halicsi királyi szék elfoglalására meghívák (1214), és III. Incze pápa megegyezését adta hozzá, hogy királylyá kenjék³⁾, Demeter mester kísérte az ifjú királyt, mint ennek udvarmestere új hazájába. Hanem a rutének többsége föllázadt a magyar származású király ellen,

¹⁾ A lipóczi uradalom határjárását lásd az *Árpádkori új Olmánnytár* IX, 340. és X 331. és az *Anjoukori Olmánnytár* I, 234. Ezen szabatos határjárások szerint a helyi viszonyokkal ismerős világos képét nyerheti a lipóczi uradalom területének.

²⁾ »Ad preces. .primae coniugis nostrae et consilio omnium principum nostrorum. .filio nostro. .C(olomanno). .propter laudabilem morum ipsius (Demetrii) elegantiam in dulasalum praefecimus et magistrum«, mond a király.

³⁾ *Theiner*, Monum. Hung. I, 1. — *Árpádk. új Olm.* VI, 545.

daczára annak, hogy ez Lesek, pzermysli herczeg leányát¹⁾ a magyar egyház által *boldogként* tisztelt Salomét feleségül vette. Ekkor bő alkalmá nyílt Demeter mesternek és vele levő rokonainak hűségüket és vitézségüket kimutatni. Demeter édes testvére, *Aba* és nem egy rokona életét is vesztette, míg ő többed magával sebesülten fogságba esett, vasba verve Vladimir várába vitétt, hol mint fogoly hosszú kínt szenvedett.

Kiszabadulván végre fogságából, már mint II. Endre király étekfogó-mestere követte urát a szent földre, hol sok vitéz tettét követett el, mint azt IV. Béla király atyja ajakáról hallá.

Az első találkozás alkalmával mint »bőszült oroszlán« rontott a saraczenok hadi rendére, azt megbontotta, vezéröket a babyloniai szultán öcscsét lándsával átdőfte, fejét vette, azt II. Endre királynak és fejedelmi társainak ünnepélyesen bemutatta. Más összeütközés alkalmával a szultán két vitézét nyíllal ölte meg, tetemeikkel szintén dicsekedett a királynak; s ismét máskor az ellenség »őreit«, mint ma mondanók: előőrseit lepte meg, többeket közülök lekaszabolt, némelyeket elfogott és a királynak ajándékozott.²⁾

Ezen I. Demeternek három fia volt: I. Sándor, II. Demeter és I. Péter.

Sándor atyjához hasonló jeles és vitéz férfiú. Mikor a tatárok az országba törtek (1241), Sándor gróf a Sajó mellett a király környezetében harczolt, és őt annyi gonddal védelmezte, hogy ha ő nincs, a király — mint maga hálásan megvallá — »talán ott végezte volna életét.« Aztán a királyt híven követte a dalmát partokhoz, soha oldalától el nem távozott. A tatárok nyomon üldözték a királyt, és Sándor gróf, hogy a király megmenekülhessen, kénytelen volt meg-megtámadni a tatárokat, s így ura futását fűdözni, mely alkalommal az üldözők vezérét, kit IV. Béla *Vul* néven említ, nyíllal lőtte meg. A királylyal volt a dalmát szigeteken is, és sok jó szolgálatot tett neki. IV. Béla

¹⁾ Hogy Salome leánya és nem nővére volt Lesek herczegnek lásd *Rzyszczecki és Muczkowski Codex diplom. I, 65. 81.* — Salome legendája: (*Prileszky*) *Acta Sanctor. Hung. (Nagy-Szombat, 1744.) II, 330.*

²⁾ Hogy ezen, a szent földön vitézkedő Demeter, kit az alább közlendő családfán I. Demeternek jelzünk, hőseinknek nagyatyja, IV. Béla király leveléből tudjuk. (*Fejér*, CD. IV/I, 418.) Hogy I. Demeter ugyanegy személy Kálmán herczeg nevelőjével, kitetszik abból, mert II. Endre neki adja a biharmegyei Salan, Várasokló, Hasay —, nemkülönben az ujjvármegyei Pél, Pata, Bina és Szurdok (később Szurdok-Bene) birtokokat, (*Árdádk. új Okmt. VI, 545. VII, 136.*) melyeken utóbb a Lipóciak, mint látni fogjuk, megosztóznak.

mind ezen és számtalan más érdemei »csekély, csaknem semmi« elismeréseül Adorjánt, a valkói vár tartozékát és a baranya-vármegyei Csátárt, Vörösmart mellett adta hű szolgájának az ott szedetni szokott vámmal együtt; kivette őt és jobbágyságait az ország rendes bíróságai illetősége — és fölmentette minden néven nevezendő adófizetés vagy teherviselés alól,¹⁾ mely szabadságokban V. István király is, jöllehet az Abák a közte és atyja közt folyt szerencsétlen viszálykodásban valamennyien IV. Béla részén állottak,²⁾ megerősítette I. Demeter fiait: I. Sándort és II. Demetert.³⁾

Volt, mint említők, I. Demeternek egy harmadik fia is: I. Péter, a Lipóczi Keczerék közvetlen őse, s ennek ismét öt fia: Lukács, II. Péter, IV. Demeter, István és László.⁴⁾ II. Demeter után fiutódok nem maradtak. Ellenben I. Sándornak négy fiát ismerjük: Lászlót, a titeli prépostot és királyi alkanczellárt⁵⁾, III. Demetert, a királyi tárnokmestert, II. Sándort, a rozgonyi hőst, kiknek neveit értekezésünk homlokára irtuk, és Miklóst.⁶⁾

E négy gyermek anyja — Lászlónak, a hatalmas erdélyi vajdának, ki később Ottó királyt oly igen csúffá tette, volt nővére. Jellemző e dús főúrra, hogy nővére leánynegyedi illetőségét perrel kellett tőle kicsikarni. Minthogy a jegybérek, nászhozományok, leánynegyedi illetőségek és minden egyéb, a házasságból folyó ügyek a püspök elbírálásához tartozának, Pál pécsi püspök bíróilag volt kénytelen Pelérd, Szalatna, Sztrák, Szilvás, Aranyos és Gara nevű baranyai birtokokat I. Sándor nejének itélni, mely uton — a király is megerősítvén a püspök ítéletét — azok örökségeképen imént nevezett Sándorra és fiaira szállottak.⁷⁾

Tettek ők szert más örökségre is.

Gyula szlapon bán⁸⁾ nyilvánvaló hűtlenségeért IV. Béla

¹⁾ *Fejér*, CD. IV/I, 418.

²⁾ *Árpádk. új Okmt.* XI, 545.

³⁾ *Fejér*, CD. V/I, 150.

⁴⁾ *Árpádk. új Okmt.* IX, 340.

⁵⁾ *Árpádk. új Okmt.* X, 329. — *Fejér*, CD. VI/II, 186.

⁶⁾ És valószínűleg egy leányát, ki Rénoldnak, 1289—1290-ben nádornak, a Rozgonyiak őseinek volt felesége. Demeter 1326-ban is követeli még a nevezett Rénold nádor özvegye és leányai hitbérét és leánynegyedi illetőségét a Rozgonyiakon, mihez mint legközelebbi rokonnak, testvérnek lehetett csak joga. (*Anjouk. Okmt.* II, 246.)

⁷⁾ *Anjouk. Okmt.* III, 277.

⁸⁾ »Tortius Slavoniae banus«-nak és »regis curialis comes«-nek czínezi magát az *Árpádk. új Okmt.* VI, 507.

király, Kálmán szlaven herceg s az ország nagyjai által elítéltetett, jószágaitól megfosztatott, tömlőczre vettetett, melyben meg is halt.¹⁾ Ezen a *Kean* nemzetségből származott Gyula bán Lipóczi I. Sándornak rokona (ipja) volt. A király méltányos tekintettel levén e viszonyra, a Gyula bán lefoglalt birtokaiból a nekcei (ma Nasica) uradalmat a hozzá tartozó szolgálkkal és szolgálókkal Sándornak adta.²⁾

Ezen új birtok a Lipócziaknak új előnevet, a Nekceit kölcsönözte, melyet hol fölváltva használtak a Lipóczival, hol mind a kettővel együtt éltek. De hozott az új birtok nagy kellemetlenséget is, — a családi viszályt. Mert noha I. Demeter fiai: I. Sándor és II. Demeter egy részről, I. Péter más részről, a bácsi káptalan előtt már 1263-ban teljes egyetértésre jutottak Nekcse iránt, sőt nehogy I. Péternek és örököseinek valaha eszébe jusson pörösködni Nekcse végett, azt is kikötötték, hogy pertárgyalás kezdete előtt (ante litis ingressum) százötven márkát fizetni tartoznának: mégis ötven évig s azontúl se tudtak végleg megcsillapodni az osztályos atyafiak.

Az első osztályt 1282-ben ejtették meg egy részről az imént nevezett I. Sándor fiai, másról I. Péter fiai: megosztottak Lipóczon.³⁾ Hanem már 1299-ben panaszt emeltek ez utóbbiak a Sándor fiai ellen a király előtt az iránt, hogy a drávántúli birtokokból: Nekcse-, Pakrácz-, Radván- és Szent-Mihályból semmit se kaptak. III. Endre király épen az országos rendes évi ülésben⁴⁾ látott törvényt. Ekkor előállott László titeli prépost és királyi alkanczellár a maga és testvérei (a Sándorfiai) nevében és fölmutatta IV. Béla, azonképen V. István leveleit, melyek szerint a pörös birtokok csakis I. Sándort és örököseit illetik. A király és törvényszéke kénytelen volt e szerint itélni. Azonban némely békeszerető főurak, köztök első helyen a szintén Aba nemzetségbeli Kompoltfia Péter, (tekintélyes főúr) arra bírták a Sándorfiaikat, hogy drávavidéki birtokaikat, jöllehet jog szerint egészen őket illetik, közöljék föl unoka-testvéreikkel, a Péterfiakkal, és engedjék át nekik Radvánt és Szent-Mihályt. A király helyben hagyta e békeszerző osztályt, valamit a régebbit is megerősítette. E szerint Lipócz déli része Éleskövel, azonképen Csaba-Mező, Szurdok-Bene, Veres-Tó, Kompolt, Fancsal és Pata a Sándorfiaknak; Lipócz éjszaki része pedig valamint Szék-Udvar,

¹⁾ *Árpádk. új Olmt.* VII, 100.

²⁾ *Anjouk. Olmt.* I, 211. 278. — *Fejér*, CD. IV/II, 103.

³⁾ *Árpádk. új Olmt.* IX, 340.

⁴⁾ In congregatione regni nostri generalis, mond a király.

Varsán, Arkicsalán és egyéb a Fehér-Körös és Maros közt fekvő birtok a Péterfiaknak jutott.¹⁾

A béke az osztályos atyafiak közt mindamellett nem állott helyre. 1311-ben a pozsegai káptalan előtt léptek újabb egyességre, mely szerint a Sándorfiak ráfizettek a Péterfiak osztályrészére 1300 budai, finom ezüst márkát, tiz vég finom ypri²⁾ posztót és öt, 60 márka értékű lovat. Arról is szerződtek, hogy ha időközben arany, ezüst, más érczbányát, sófejtőt vagy sókutat fődöznénk föl jószágaikon, annak jövedelme közös leszen; azonképen közösen tartoznak visszaszerezni azon jószágokat, melyek idegen kézen vannak, és azokon is megosztotznak.³⁾

Ez se használt. A Péterfiak, névszerint Péter és Lukács, elfoglalták Lipócz várát és használták területét, miáltal a Sándorfiaknak 50 márka kárt okoztak. Hasztalan idézte őket Kopasz nádor törvénytörése elé, hasztalan vetették közbe magokat a veszprémi püspök és Amadé nádornak akkor még hű fiai: a Péterfiak semminemű idézésre meg nem jelentek, amiért a király mint konok és engedetlen hűtleneket elmarasztalta és jószágvesztésre ítélte őket.⁴⁾

Hanem az ítélet és végrehajtása közt azon kritikus időben nagy köz fekütt. Akkor a compromissumok évadja járta. A Sándorfiak engedtek. Megengedték a Péterfiaknak, hogy Lipóczvára kezükön maradjon, hogy őrizzék, természetesen az anjou párt érdekében; de birtokjogukról le nem mondtak. Mikoron pedig a felsővidéken a rozgonyi csata után a rend némileg helyre állott, II. Sándor, a rozgonyi hős kérte vissza várát. Azonban siketségre vették szavait csakugy mint az esztergami érsek, egyéb püspökök, sőt a király intéseit. A király tehát azon gon-

¹⁾ *Árpádkori új Okmt.* IX, 340. E királyi okiratot László királyi alkanczellár szerkesztette és adta ki; de hitelesítése nem történt a királyi pecséttel, melyet őrizni az érdekelt alkanczellár tisztéhez tartozott, hanem János kalocsai érsek és Amadé nádor pecsétjével. — Ezen László titeli préposttal és alkanczellárral többé nem találkozunk. Valószínű, hogy elhunyt. Hanem 1322/3-ban előfordul ismét László nevű alkanczellár, ki esetleg szintén titeli prépost. Ez más személy.

²⁾ *Ypres*, *Ypern* (mondd: eipern) Nyugati Flandriában (Belgium) fekvő város, mely a középkorban posztójáról volt híres. A XIV. században négyezer posztós dolgozott Ypernben (*Völter*, *Geographie*.)

³⁾ *Anjouk.* *Okmt.* I, 241. A király megerősítette ez új szerződést 1312-ben. (Ugyanott, 280. lap), hanem e levél későbbi másolatába hiba esett, mivel a záradékban *Budislaus* említetik esztergami érsekül, noha ekkor *Tamás*-nak hitták az esztergami érseket.

⁴⁾ *Anjouk.* *Okmt.* I, 256.

dolatra jött, hogy helyes lesz az ármányosokat ármánynyal játszani ki, nehogy gonoszságok elvégre is czélt érjen, és megengette tehát az imént nevezett II. Sándor mesternek, hogy ígéretek tehet csökönyös rokonainak, új osztályra léphet velök, pénzfizetésre kötelezheti, esetleg egyházi kiközösítésnek is alávetheti magát, csakhogy várát kezére keríthesse. Ha ez megtörtént, semmit se kell megtartania abból, a mit ígért; a király eleve minden kötés alól feloldotta őt, mert — ugymond — hűtelenek iránt szótartással nem tartozik.¹⁾

Mily sikere volt e cselvetésnek, arról nem értesülünk; valaminthogy a Péterfiakról és utódaikról hosszú ideig nem hallunk semmit. Tény azonban, hogy Demeter, a tárnokmester, II. Sándor bátyja utóbb birta a lipóczi várat, benne János nevű várnagyot tartott²⁾; valamint az is, hogy a Péterfiak lipóczi osztályrészők birtokában maradtak. És habár külön nem értesülünk róla, valószínű, hogy maga a tárnokmester járt érettek közbe és állította a békét helyre. Ő a béke embere volt. Azért nem hallunk felőle sokat a zavaros időkben, melyek a XIV. század elejét betöltötték.

Nem úgy öcsce, Sándor mester.

Midőn Carobert az országba jöve, Sándor — úgy kell lenni — a nekcei birtokot kezelte, azért rendszeren *Nekcseinek* is nevezte magát, azonnal az anjou párthoz csatlakozott, részt vett annak minden hadjáratában, az ifjú király mellől el nem távozott, mind halálig büszkén és híven szolgálta őt.

Vitéz huszár-obesternek képzelhetjük. Vitézségének híre megelőzte e kort, már mint a XIV. század elejét. Mikor a cseh király (II. Venczel) fia számára aranyon gyűjtötte a párthíveket, Sándort is bőven kínálták vele; de ő feléje se nézett. Hízelkedtek neki és vegyest boszúval, halállal fenyegették; oda se hallgatott. Pusztították, elcsipkedték birtokát, jószágait; csak a haragját növelték, de a zászlótól, melyhez állott, el nem tántoríthatták.³⁾

Követte azt tüskén, bokron. Valószínűleg része volt a pucshoz, midőn Budán Venczel királyt elfogni akarták. De Károly király nem szeretett e kudarczos portyázással a *budai szülők*

¹⁾ *Anjouk. Olmt.* I, 331.

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/IV, 73.

³⁾ »Dum rex Bohemorum . . per copiam sui thesauri multos nobiles regni . . sibi inclinaverat . . Alexander non pecunia flexus; non periculum sui capitis pertimescens, non devastationem suarum possessionum formidans, . . « mondja Károly király, (*Fejér*, CD. VIII/I, 434.) és másutt: »non preciosis blanditiis, nec diversis minis inclinatus.« (*Anjouk. Olmt.* I, 276.)

ellen előhozakodni. Hanem aztán annál bővebb szavú volt a cseh hadjáratban viselt dolgai elbeszélésénél. Sándor úrnak is szíve szerint lehettek a kavalkádok a morva rónán, a pusztítások, zsákmányolások, kisebb, többnyire a nép által védett templomvárok megrohanása, fölégetése, melyekkel a cseh Venczel király magyarországi rablójáratát torolták meg.¹⁾ — Bajor Ottó ellen is híve maradt Károlynak, jó szolgálatokat tevén neki. Milyeket? nincs följegyezve. Nem volt sok följegyezni való e néhány évről, hanemha Esztergom vára bevétele, melynél minthogy Károly király jelen volt, Sándor úr se hiányozhatott, mert ki van emelve, hogy a király oldalától nem távozott.²⁾

Úgy látszik ez időben, hogy Esztergamnál, hol a Német-Ujváriakat alázták meg, adta Sándor úrnak Károly király *Lipát* Pozsega vármegyében, melyet Német-Ujvári Ivánfia Miklóstól annak nyilvánvaló hűtlensége miatt (Ottót is pártolta) elvett. De hogy a király Vincze kalocsai érsek és királyi kancellár és Ujlaki Csák Ugrin kértére utóbb Miklósnak megbocsátott és visszaadta neki Lipát, Sándor urat Nekce azon részével kárpótolta, mely Szent-Mártonnak neveztetett, melyet még Gyula bán szakított ki nekcei uradalmából és adott a templomos vitézeknek, templariusoknak. — A templomosok ellen ép ez időtájt indította meg Szép Fülöp, francia király a botrányos pert, melynek következtében eltörültek. A templomosoknak Magyarországon több manseriájok volt, melyek javait ez alkalomból Károly király elfoglalta és elajándékozta, azonban oly föltétel alatt, hogy ha netán a szent-szék másként rendelkezne irántok, vagy az egyházat vagy az új birtokot kárpótolandja.³⁾

E kikötés szövegét ütött Sándor úr fejébe, hogy az ő véren szerzett jószága még veszendő is lehetne! És két évvel később, mikor eddigi érdemeihez a rozgonyi babérok is megszerezte volt, ugyancsak mindenképen biztosítani iparkodott nekcei szerzeményét. A király, noha ütközben vala, országos nagy tanácsát hitta egybe, mely előtt nemcsak megerősítette újra Sándor mester számára tett adományát, de a szent (István) király átkát mondotta magára és utódaira, ha Sándor mestert akármi módon meg nem védené, vagy utódai megvédeni elmulatnák a sok vére hullajtásával szerzett nekcei birtokában. Fölmentette e birtokot minden, a horvát bánnak fizetendő adó alól, fölszabadította a bán

¹⁾ »... in Boemiam hostiliter insequentes, vastus, spolia et incendia ibidem committendo, munitionibus plurimis et castris occupatis seu combustis«, mondja Károly király (*Anjouk. Okmt.* I, 210.)

²⁾ »Nostro lateri ingiter adhacrendo.« Ugyanott.

³⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 210.

törvénykezése alól is, és szabad rendelkezést adott az új birtokosnak fölötté életben, halálban, hogy eladhassa, elajándékozhatta, elzálogosíthatta, a kinek akarja; sőt, jóllehet — ugymond — az országban levő várak sok rendzavarás előmozdítói, Sándor mesternek ritka kegyelemképen azt is megengedte, hogy az örök időkre neki adományozott Szent-Mártonban várat építhessen úgy, mint örökében.

Nem találunk Károly király adományos levelei közt sokat, melyek ennyi kötéssel biztosítanak az új birtokjogot; de Sándor úrnak — úgy látszik — ennyi biztosíték se volt még elég. A király tehát, jóllehet az ország szokásaival ellenkezőnek találta, hogy a királyi pecsét mellett az alattvalók pecsétje is szerepeljen, mégis az ország főméltóságainak hozzájárultával megegyezését adta hozzá, hogy a maga királyi pecsétje mellé az esztergami érsek és a nádor pecsétjei függesztessenek. És e három függő pecsét nyomait mind e napig viseli ezen emlékezetes levél.¹⁾

Hozzávethető már ennyiből, mekkora része volt Nekcsei Sándornak a rozgonyi sorsdöntő ütközet kivívásában, midőn legénységével a királyi zászló alatt és a király szeme láttára »hatalmas karral,« »kegyetlen vitézséggel« harczolt, s a királyt vérázottan is Kozma fia Jánosnak nyilai ellen testével védte, kész a király hűségében életét föláldozni. Amiért a király a nevezett János (aba) újvármegyei *Garadna* nevű birtokán fölül, a sárosi királyi pusztán levő, Lipócczal határos *medgyesi* erdőt adta neki és »utódainak«, nem pedig, mint az efféle levelekben szokás mondás: »gyermekének és unokáinak«; miből arra következtetek, hogy agglégény volt a vitéz katona.²⁾

Nem is lehetett ekkor (1312-ben) már nagyon fiatal, miután már 1282-ben mind a négy Sándorfi-testvér, kik közt nem volt ő a legifjabb, megnőtt ember vala, kik az egri káptalan előtt önnevekben tárgyalhattak. A mondott évtől fogva pedig harmincz év telt el. Mindazonáltal hogy részt vett a Kopasz-féle lázadás leverésében, kitetszik abból, mert Károly király a Both Bodon hűtlen fiainak Külső-Szolnok-megyei birtokait: *Tur-Pásztót* és *Zohnát* neki adta és reá bízta a lázadóktól elfoglalt Kőrösszegi vár őtalmát.

Tehát a várnagyságnál többre, minden nagy érdemei mellett se vihette, valószínűleg azért, mert katonai tudományon kívül egyébbel nem nem dicsekedhetett.

Meghalt 1326 körül — úgy tetszik — Kőrösszegen, és eltemettetett a váradi székes-egyházban, hol szent László király-

¹⁾ *Ajtonkori Okmt.* I, 276.

²⁾ *Ajtonk. Okmt.* I, 261., 267. — *Rejér*, CD. VIII/I, 433.

nak és más szenteknek ereklyéi őriztetvén, Isten folytonos csodatételei által fényeskedtek. ¹⁾

E kedvezményt az által szerezte meg, hogy az imént említett Túr-Pásztót a váradi egyháznak ajándékozta. Ez adományt örököse, a várnagyságban is utóda, Demeter tárnokmester Zohna átengedésével gyarapította. ²⁾

II.

Lipóczi és Nekcei Demeter, hogy valamely országos méltóságot vagy tisztséget viselt volna, mielőtt a fő-tárnokságra meghívaték: annak nyomát nem találjuk. Kétség kívül ő is követte rokonaival és csatlósaival, kiknek vezére Sándor gróf volt, a királyi sereget; valaminthogy Komárom ostrománál a jelen voltak közt névszerint említetik; sőt Károly király egy hozzá intézett rendelete ³⁾ arra enged következtetni, hogy a Duna és Tisza között ő foglalta vissza a Német-Ujváriaktól: de se vitéz tetteiről nincs szó; se adományokról, melyeket vitézségeért kapott volna, említés nem történik.

Épen az emeli szemeinkben nagyságát, hogy azon korban, mikor bőven telt a hűtlenek elvett birtokaiból; mikor minden ember, ki a király szolgálatában vagy érdekében működött, ennek bőséges jutalmát látta: a királyi tárnokmesterről, az időben az országnak a nádor mellett első bárójáról, ki egy negyedszázadig vitte a király közvetlen közelében e méltóságot, egy falatnyi hárttyát nem birunk felmutatni, mely arról tenne tanuságot, hogy a királytól egy talpalatnyi földtért kapott vagy fogadott volna el jutalmául. ⁴⁾

¹⁾ »(In ecclesia) Beatae Virginis Varadiensis, in qua Beatissimi Ladislai regis et confessoris, nostri (Károly király szavai) progenitoris sacra tumba, aliorumque plurimorum Sanctorum reliquiae sunt mirifice conditae, *continuis diuinitus corruscantes miraculis*, et languidis at debilibus iugiter restituentes beneficia sanitatum.«

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/III, 67.

³⁾ *Zichy-Okmt.* I, 174.

⁴⁾ Demeter tárnokmester ugyan említi, hogy a heves-ujvár-megyei *Jobbágyot* részben a királytól kapta, mint az örökösök nélkül elhunyt Szász Miklós hagyatékát, részben pedig *bírságokért* a törvényszék ítélte meg neki. (*Anjouk. Okmt.* II, 377.) De ezen és hasonló helyt a királyi adomány annyit jelent, hogy a korona inkább lemondott a jogról a »*hominis sine haerede decedentis*« birtokára, hogysem a birtokon levő terhet lerója. Az efféle birtokok rendszeren annyira meg voltak terhelve, hogy az oldal-rokonok és szomszédok, kiknek elővételi joguk volt, szintén letettek birtokszerző szándékokról.

De azért abból, hogy vitézségéről említés nem történik, nem következik, hogy Demeter vitéz ember ne volt legyen, mert az ily dicsőítő említést, az érdemek felsorolását csak adományos levelekbe szoktak fölvenni. E hallgatagság, valamint mindaz, amit egyébkint Demeterről tudunk, csak arról tanuskodik, hogy ő önzéstelen, tiszta jellemű ember volt.¹⁾

Ezen, ama korban is ritka tulajdonság, valamint Demeter finom műveltsége és mindenki iránt tanusított nemes jóakarata nagy tiszteletet szerzett neki. Drugeth Fülöp, a későbbi nádor, a király kíséretében jött olasz főnemes, indítatva érezte magát, hogy Demetert atyjául fogadja és magát fiának nevezze.²⁾ Innét lehet megmagyarázni, hogy minden közben eső fokozat nélkül az ország első méltóságainak egyikével megkináltatott.

Mikor történt ez? meghatározni nem lehet. 1313. december 13-án Német-Ujvári Miklós, a Gergely fia, utoljára fordul elő

¹⁾ Egy alkalommal Károly király Demeter mester kérésére egy erdőt ajándékozott Demeter szolgájának. De miután Demeter mester megtudta, hogy amaz erdő nem lehetett királyi adomány tárgya, mert van törvényes birtokosa, maga tanácsolta a királynak, hogy adományos levelét semmisítse meg. Mit a király meg is cselekedett. (*Anjouk. Okmt.* II, 313.)

²⁾ Demeter tárnokmester sajátkezü magánlevelét birjuk, melyet Drugeth Fülöp nádorhoz irt, és melynek finom latin szépségét műveltsége kimutatása végett iparkodunk a magyarban visszaadni.

»A nagyságos fejedelemnek (principi), Fülöp nádornak, szepesi és ujvári ispánnak, Demeter a király úr tárnokmestere, bácsi és trencsényi ispán atyafiságos kellő tiszteletét!

»Méltóztassék és tessék nemes atyafiságodnak megemlékeznie arról, hogy a különös tisztelet és kiváló barátság miatt, melylyel irántatok viselteténk, atyjul fogadtatok bennünket, és hogy így fogtok nevezni, megfogadtatok. Mi tehát azon bizalommal, melylyel az atyának tiszteletre méltó fia iránt vieltetnie illik, reménykedve fordulunk Hozzátok, s ezen levelünk során benső szeretettel kérünk, mint nemes barátunkat, hogy embereink, (servientum nostrorum) László és Mihály (a Kállayak ősei) vámját, melyet Semjén nevű falujukban eddig szedetni szoktak, engedjétek nekik, hogy tovább is szedjék mindaddig, míg — ha Isten kegyelméz életünknek — egymáshoz személyesen lesz szerencsénk. Bizunk is ami kedves fiunkban hogy a mondottak iránt másként nem rendelkezik.

»Kelt Budán, az Ur 1323. évi Virágvasárnapján, (mely márczius 20. napjára esett.)

Kivül: »Kedves atyjafiának, Fülöp nádornak.«

A XIV. századbéli ereklyéknek amely ritka példánya e levél, oly udvarias az alakja, kivált ha a hasonló német levelekkel tartjuk össze. Csak ez után is, minthogy positiv adatunk nincs, állítani merjük, hogy

mint tárnokmester¹⁾; ellenben Demetert csak 1316. évi május 26-án nevezi Károly király, eddigi adataink szerint először tárnokmesterének.²⁾ Tehát e két időpont közé, mely három és fél évre terjed, esik Demeter kinevezése. Úgy vélem azonban, hogy a kinevezés már 1314-ben történt, mert 1314-ben Miklóst már mint halottat említik.³⁾

Valamivel későbbben, talán 1321. végén, mintán Csák Máté is letűnt az élők sorából, tette meg a király Trencsén vármegye ispánjának, de már előbb, midőn komolyabban készült a Német-Ujváriak ellen, Bács, utóbb Bodrog⁴⁾ vármegye ispánjának is. Mind e három tisztség, valamint a negyedik is, melylyel őt a király megbízta, midőn három vármegye: Szatmár, Bihar és Szabolcs ideiglenes királyi személynökének⁵⁾ nevezi, — oly bizalmi állás volt, mely világos igazlítás és kiméletes erély mellett nagy mérsékletet és bölcseséget igényelt.

Szemünk előtt kell tartanunk, hogy Demeter tárnokmesteri működése alatt történt a félszázados zavarok alatt elharácsoltt vagy hatalmasul elfoglalt koronajavak visszafoglalása; továbbá a Mátyus föld pacifikálása és újabb rendezése; nemkülönben Bács és Bodrog vármegyék megszállása és megoltalmazása, nehogy a Német-Ujváriak onnét a szerbekkel összeköttetésbe lépjenek. A Kopasz-féle lázadás leverése után is sok időbe telt, míg Szatmárban és Biharban, de kivált Szabolcsban a törvényes viszonyok teljesen helyre állottak.

Bőséges adataink ugyan nincsenek arra, miként hajtotta végre Demeter tárnokmester e nehéz és kényes feladatait, de egyes részletek, nevezetesen pedig az eredmény összesége fényes tanúságot tesznek nagy szellemi tehetségéről, tiszta, hazafias becsületességéről, és igazolják Károly király eljárását, ki a már

Demeter valamely külföldi egyetemen végezte tanulmányait. Talán ezért is nem hallunk felőle éveken át semmit.

Készültségét tanúsítja ezen és egyéb, mindössze 3 — 4 reánk maradt fogalmazatán kívül azon körülmény is, hogy midőn egy oklevél-hamisítási kérdés forgott fenn, az azt megvizsgáló szakemberek közé első helyen ő küldetett ki. (*Anjouk. Okmt.* II, 67. III, 254.)

¹⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 328. — Fejér (CD. VIII/IV, 161.) és utána Indexében Czínár Mór még 1336-ban is Miklóst nevezi tárnokmesternek, de e tévedés elnézésből származott, mert Német-Ujvári, de nem a Gergely fia Miklós 1236-ban viselte a tárnokmesteri méltóságot.

²⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 395.

³⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 349.

⁴⁾ *Anjouk. Okmt.* II, 96. a jegyzetben.

⁵⁾ »Vice regiae personae index pro tempore« 1327.

agg és beteges főúrtól is megkívánta, hogy állomásán mind végig kitartson.

Demeter tárnokmester, az akkori országbírák: *Köcski Sándor* és *Nagy-Martoni Pál* továbbá *Szécsenyi Tamás* erdélyi vajda, — noha ez utóbbiak Demetert önzéstelenségében nem követték, voltak a nemzetnek akkortájt legnagyobb jótevői, amennyiben a törvényt és jogot ismét beültették megillető székébe, ez által a személy- és vagyon-biztonság új gyökereket verhetett, melyből a nemzet jóléte és gyarapodása sarjadzott ki.¹⁾

Mily irányban működött Demeter tárnokmester, annak kimutatására szolgáljanak a következő esetek:

A Szentemágocsi nemzetség némely tagjai a Német-Ujváriakkal tartván, az anjoupárti Dorosma nemzetség (a Garayak ősei) jószágait elpusztították; nevezet szerint Pál macsói bán és öcsese András birtokát, Garát feldúlták, felgyújtották; a templom

¹⁾ Kolosvári János mester, a szebeni polgárok és plébános ügyvédje Benedek csanádi és Ivánka váradi püspökök előtt már 1321. július 3-án czeket mondja: »Multo tempore malignorum iniquitas praevaluit; videlicet tam invasio tartarorum, quam etiam tyrannorum terrae oppressio adeo, quod nullus uti potuit suo iure, nec etiam aliquis propter viarum discrimina et statum regni intranquillum audentius suam requirere potuit libertatem. Qui status intranquillus cum per diuinam gratiam et per illustrissimi domini Caroli regis Hungariae industriam iam in melius est conversus, ita ut viarum discriminibus et tyrannorum oppressionibus per eundem iam cessantibus et repulsis, libere pateat cuilibet adquisitio sui iuris.« (*Fejér*, CD. VIII/VII, 133.)

A recaptivatíókra nézve lásd: *Fejér*, CD. VIII/II, 422. VIII/III, 258., 271., 336., 557., 566. VIII/V, 139., 184. — *Hazai Okmt.* II, 62. — *Anjouk Okmt.* II, 468., 472. — *Zalai Okmt.* I, 248. — *Zichy Okmt.* I, 331. 516. — *Magyar Tör. Tár*, IX, 119. sat.

Károly király meghagyta Demeter tárnokmesternek és (Gari) Pál bodrogi ispánnak és kőszegi várnagynak: minthogy ő a gordovai kerületet Bogár István marci várnagynak adta, mihelyt azon részeket meghódítják, Gordovába Bogárt azonnal beigtassák. (*Zichy Okmt.* I, 174.)

Demeter tárnokmester mint Trencsény vármegye ispánja Mikolai András Arlócz nevű birtokát, melyet IV. Béla király a trencsényi királyi vár kötelékéből kioldott és András ösének, Baas grófnak érdemei jutalmául adott volt, nemcsak Béla király lelke üdvére való tekintetből, de mert a *jog és igazság ügy követeli*, a király nevében visszaadni rendeli, s e rendeletét a király által megerősített. (*Anjouk. Okmt.* III, 1. de dato 1333. jan. 13.)

Demeter működése nyomait Szatmár, Bihar és Szabolcs vármegyékben l. *Anjouk. Okmt.* II, 328., 329. — *Szűray Oklt.* I, 57.

is oda égett. Midőn a király hadai ama vidéket meghódíták, a Dorosmák e kártevés miatt a Szentemágocsiak ellen pört indítottak, melynek kimenetele az lett, hogy a Szentemágocsiak mint országháborítók fej- és jószágvesztésre ítéltettek. Ekkor aztán magokba tértek a Szentemágocsiak, és Demeter tárnokmesternek, ki Pál bán ipja volt, közbenjárásaért esedeztek. Demeter és veje könyörültek rajtok, és térdre borulva folyamodtak értök a királyhoz. A király megkegyelmezett az elítélteknek: meghagyta éltöket, megengedte, hogy az országban lakjanak, éljenek itt akinek kedvezésével élhetnek, szerezzék vissza, ahogy tudják jószágaikat; de térítsék meg a Dorosmák kárát: Azariás és Valkófi nevű birtokaik a Dorosmákra szállanak, melyek miatt ne merjenek soha pört indítani, hanemha a tárgyalás előtt ezer márkát lefizetnek ¹⁾.

Hogy ily lelkület mellett a király vagy országbíró szívesen látta tanácsában, ha békés kiegyenlítést kellett létre hozni, Demeter mestert és azokat, akik nézeteiben osztoztak, magától értetik. Legtöbbszörre úgy is találjuk, valahányszor Demeter mester tagja a királyi udvari bíróságnak, a tárgyalás ügy egységgel végződik. ²⁾

Lássuk ez egy, kissé érdekesebb példát: Bazini és Szent-Györgyi Sebös gróf (garázda fajzat) folytonos viszálykodásban élt a nagy-szombati polgárokkal, kiknek az ő hegyein szölleik valának; ezeket igazságtalanul zsarolta, és oly tetemes hatalmaszkodást követett el rajtok, hogy szabadságsértés miatt (pro contrahione libertatum) fejvesztésre és jószágvesztésre kellett őt elítélni. Ily esetben a jószág két harmadrésze a bírót, egy harmada a nyertes félt illette. De ott ült a törvényszéken Demeter és veje Pál, ekkor már a királyné tárnokmestere és udvari bírója; továbbá Tamás esztergomi érsek, Tamás erdélyi vajda, Dancs a zólyomi ispán, Csór Tamás és Magyar Pál várnagyok, mind Demeterhez hasonló, belátó hazafiak, kik magok biztatták a pernyertes nagy-szombati polgárokat, ne kívánják Sebös gróf halálát, sőt, hogy a béke tartósan helyreálljon közöttök, a részökre eső bírságot is engedjék el neki, de azon kikötéssel, hogy ezentúl

¹⁾ *Anjouk. Okmt.* I, 570. — A térdre borulás, akkor, a királyság megizmosodásánál, már bevett forma volt. A hazafias érzület mellett, mely a szentemágocsiakat megmenti, látjuk, nem feledték a praktikumot.

²⁾ Lásd: *Anjouk. Okmt.* II, 7. 617. — *Sztáray Oklt.* I, 61.; 65., 74. — *Hazai Okmt.* III, 79., 121. — Így olvassuk a *Sopronmegyei Okleréltárban*, (I, 97.) hogy Demeter tárnokmester előtt Mihályfia Iván és rokonai azon pert, melyet Pachyn birtok iránt Sopron város ellen folytattak, egyezség útján megszüntetik.

se ők, se jobbágyaik, gerencsériek, moderdoriak, párnaiak és sziliek ¹⁾ nem fizetnek neki hegyvámot. És a nem kevésbé hazafias nagy-szombatiak készséggel ráállottak e bölcs tanácsra. ²⁾

Sőt midőn már annyira fejlődtek némely ügyek, hogy isten-ítéletre került volna a sor, és a bajnokok már a porondon megjelentek, ekkor is, van eset reá, hogy a király Demeter mestert bízta meg a végső kísérlettel, a feleket kiegyezésre birandó; ami neki sikerült is. ³⁾

Könnyen érthető ezek után, hogy magán ügyekben, törvényszéken kívül is megkérték a felek e »tisztességes és becsületes férfiút« ⁴⁾ tegyen igazságot közöttök, békítse ki őket, mely felhívásnak ő készségesen megfelelt. De azért ne képzeljük, mintha ő az úgynevezett »jó emberek« kategóriájába volna sorolandó. Fölléptét a becsületes szándék mellett erély jellemzi. Midőn, például, a nyitrai püspök és a Csabiak fölkérték, hogy Csápor nevű peres birtokuk miatt igazságot tegyen közöttök, ő erre a béke érdekében vállalkozott ugyan, de azon feltétel alatt: ha ki az érdeklettek közül az ő határozatában meg nem nyugszik, 50 márkát (szép sommácska azon időben) fizet. ⁵⁾

Neve azért és pecsétje azon felül, ami súlyt nekik előkelő hivatala kölcsönzött, igen tisztelt lehetett. Innen van, hogy nemcsak László kalocsai érsek kéri meg, hogy adományát nővére számára, nagyobb nyomósság okáért (propter evidentius huius rei testimonium) ő is pecsételje meg, hanem Tolmácsi Miklós, kissé bizalmatlan erdélyi úrral szemben, nehányad magával úgy szerepel, mint aki a királyért és ígérete megtartásáért áll jót. Hasonló functionak vehető, midőn a nagy-szombati francziskánusok templomában szintén csak harmad magával aláírja a szerződést, melyet 1327. februárius 13-án Károly magyar király János cseh királylyal kötött. E közbizalom kifolyása volt, hogy az

¹⁾ Párna, a mai Kocsisföld, Szil, melyet Rustnának is hittak, ma Bresztován. A tót »breszt« és a német »Rusten«, annyi mint szilfa.

²⁾ *Anjouk. Okmt. III, 132.* — V. ö. *Fejér, CD. VIII/V, 77.*

³⁾ *Anjouk. Okmt. III, 182.*

⁴⁾ Csakis a nagy tiszteletnek, melylyel iránta mindenki viseltetett veendő, hogy a buda-felhésvizi káptalan levelében Demeter tárnokmestert nemcsak nagyságos úrnak, hanem »honestus« férfiúnak és tisztelendő barátjának nevezi. Hogy e *honestus* cím csak a bizalmas tiszteletnek rendkívüli kifejezése, kitetszik szokatlan használatán kívül abból, mert csak a levélben, a czímen nem fordul elő. *Hazai Okmt. III, 79.*)

⁵⁾ *Fejér, CD. VIII/III, 104.* — *Anjouk. Okmt. II, 582.* Ez utóbbi oklevél a tárnokmester saját fogalmazványa, mely világossága által kedvezően elűt ama kor tekervényes, hivatalos irályától.

Olaas nemzetségbeli kunok, kivétetvén a nádor bíraskodása alól, melyhez a kunok ekkor már rendszeren tartozának, Demeter tárnokmestert nyerték bírójokul.¹⁾

Tekintélyének híre elhatott a pápai udvarig, noha ott csak mint trencsényi vármegyeispán volt ismeretes. Midőn, ugyanis a magyar főpapok a pápai tizedadót, mint a viszonyokhoz képest rájuk rótt súlyos terhet viselni hajlandók nem valának, és Károly király főpapjai pártját fogta: a római szentszék e kényes ügy elintézésére 1331. április 1. kelt külön levelében közbenjáról Demeter urat is fölkérte. Ha — úgymond XXII. János pápa — Magyarország főpapjai elméjükben megforgatnák azon különféle sanyargatásokat, melyek a római anyaszentegyházat érték, fiúi hűségök-köz képest nem hiszszük, hogy zokon vennék ama hat évre szőlő tizedet, melyet néhai V. Kelemen pápa a viennei zsinaton kirótt, de sőt egyéb segélyt is nagylelkűen megajánlának; mert hisz mi is mindig atyai szeretettel voltunk irántok és óvakodtunk terhőkre lenni. Kéri azért Demeter ispánt, hogy a szentszéki követeket, kik ez ügyben Magyarországra érkeztek, »férfiasan és hatalmasan« istápolja.²⁾

Az előadottak azonban nagy részint csak mellékfoglalkozásai voltak Demeter tárnokmesternek. Főkötelessége az ország pénzügyének kezelése, a koronajavak gondozása, a király és királynő jövedelmeinek behajtása, szóval: az ország pénzének, e rerum gerendarum nervusnak beszerzése volt.

Sajnos, részletes adattal, e téren még kevesebbel szolgálhatunk. Az idők távolsága, mostohasága, s azon körülmény, hogy az efféle, finanziaális rendeletek és intézkedések, mint köznapiak és sokszor változók, nem birnak monumentalis értékkel, — megfosztának bennünket az élvezettől, hogy belőlök mint Demeter tárnokmester finanziaális éleslátása gondozása és becsületessége okleveleiből tanulságot meríthetnénk. Erre talán szakképzettségünk is hiányzanék. De az összes eredmény, melyet Demeter működése fölmutathat, annál meglepőbb.

Azt százszorosan ki lehetne mutatni, ha köztudomású nem volna, hogy az ország gazdasági állapota éppen a XIV. század elején annyira elgyarlódott vala, mint soha előbb. A főurak, mint V. Kelemen pápa találón mondja, megosztottak a király jószágain és neki nem hagytak semmit; a három pártkirály pénztárába alig került egy lyukas dénár az országos jövedelemből; az egyház végső inségre jutott; a kisebb nemesség szolgál sorsra

¹⁾ *Fejér*, CD. VIII/III, 192. VIII/V, 196. *Anjouk. Okmt.* II, 39. 377.

²⁾ *Theiner*, Monum. Hung. I, 551.

aljasodott; a földművelő lakosság elhagyván a művelendő birtokot ahol tehetette, kereket oldott. Hogy pedig mind e panasz nem alaptalan, mutatja a föld árának hallatlan süllyedése. Egy ekényi (aratrum) földtérnek, vagyis 120 - 150 hold szántó földnek, mezőségnek és erdőnek vegyest, nemcsak tényleges értéke, hanem hivatalos becsára három márka, azaz tizenkét arany forint volt.¹⁾

Hogy e tekintetben Demeter tárnoksága alatt mennyire megváltoztak a viszonyok, tanúsíták első sorban a királyi udvar nagyszerű építkezései (Visegrád), fényes udvartartása, ünnepélyei és pénzbősége, melyekről néhány példával szolgálhatunk.

Midőn 1335. János cseh király fiával, a későbbi IV. Károly császárral és Kázmér lengyel király Visegrádon tartozkodának, e két király kíséretének egy ebédjére csak kenyér 4000 kellett, továbbá 180 átalag bor, s a lovak számára 25 köből zab. Demeter ekkor még tárnokmester volt.

Mikor pedig 1343-ban Erzsébet anyakirályné Nápolyba és Rómába volt utazandó, fia, Lajos király költő pénzül adott neki 27.000 márka finom ezüstöt, 17.000 márka legfinomabb aranyat; arany forintost (mostani körmöczi aranyaink) szinte egy fél köbőlnyit, dénárt (apró pénzt) pedig annyit, amennyi elég volt, míg az ország határához ért; és még utána is küldött 4000 márka aranyat.²⁾

És midőn a következő évben Avignonban 44.000 márkát kellett volna küldeni, a királyi pénztárban ennyi készlet nem volt ugyan, s a végrehajtók lóttak, futottak, hogy ez összeget a megyéktől és városoktól behajtsák: de be is hajtották.³⁾

Demeter ekkor már nem volt tárnokmester, de sőt már nem is élt: a rendszer azonban, melyet a pénzügyekbe hozott, bevált s az ő esze munkáját magasztalta.

¹⁾ Ha a márka finom ezüst, és nem usualis, kereskedelmi volt, akkor ama három márkának, vagyis az egy ekényi földnek mai értéke az arany valuta szerint 67 frt 80 kr. oszt. ért. bankjegyben, 5 frt 65 krral számítván a körmöczi aranyat. — Mennyi egy aratrum? l. *Knausz*, Magyar Sion, III, 715. és *Perty*, várispánságok, 91. lap. — Egy hold kitett szél-tében 12, hosszában 72 amplexust. Amplexus = ölelés = öl = az ölelésre kiterjesztett két kar a király által meghatározott hossza. (*Zichy Okmt.* I, 495.) — 1303-ban az esztergomi szigeten levő apácák fejedelem-asszonya eladott egy ekényi földet három márka ezüstön. (*Anjouk. Okmt.* I, 59.) Kelt az olcsóbban is.

²⁾ Egy arany márka 18 ezüst márkát, azaz 72 arany forintot tett.

³⁾ *Chronicon Bulense*, Podhradecky kiadása 252. 269. és 275. lapján.

Nagy hátránya volt hazánknak a tárgyalás alatt levő időben, hogy gyér, ritka volt a lakossága. Hajdan, az Árpádok fénykorában — merném állítani — a lakosság sűrűbb volt, legalább helységet többet ismerünk Magyarország némely vidékein, mint manap. Hanem a tatárjárás, utána a félszázadig tartó szakadatlan belháborúk, elfajzott öldöklések és a nyomor nagyon kipusztította az országot lakóiból.

A földbirtokosok törekvése tehát, mihelyt a háboruságok kissé elhűnytak, arra irányult, hogy a munkás kezét szaporítsa, a számos elhagyott helységet benépesítse.

A népszerző rendszerek különbözők voltak.

Eredeti felfogásra mutat, például, Dózsa nádor eljárása, ki egyszerűen kihirdette: hakinék, szabad embernek, kedve van Bócsón vagy Szilason megtelepednie, jöhet bátran; mert megvédi őt, mint tulajdon jobbágját, akárkinek zaklatása ellen: ezt hitére fogadja.¹⁾

Egyszerűbb ez eljárásnál csak az volt, ha valamely földesúr ehent a szomszédja falujába, és hihetőleg előleges megbeszélés után szétszedette a jobbágyok fából készült házait, szekerekre rakatta és a népet ijastúl, fiastúl, mindenestül a maga birtokára terelte. De ilyesmi per nélkül ritkán esett meg.²⁾

Több eszélylyel jártak el az erdélyi káptalani urak, kik, hogy Koppán nevű birtokukat megnépesítsék, az érkező új telepeket három évi szabadsággal, földbérmentességgel kecsegtették. Károly király helyeselte ez eljárást, meghagyván a vármegyeispánoknak és várnagyoknak, hogy a földbéröket lerótt jobbágyokat, ha menni akarnak, vissza ne tartsák.³⁾

De hogy ily rendszer nemzetgazdászati tekintetben nem czélszerű, és nem többet jelent, mint lyukat lyukkal tömni akarni: kézzel fogható. Ami munkaerőt az egyik vidék kapott, a másiktól vette el.

Demeter tárnokmester nem ezen rendszernek, hanem a más országokból, vagy túlnépes vidékekről való betelepítésnek volt híve. Ezen másik rendszer kevesebb közvetlen haszonnal járt ugyan a tulajdonosra, de annál többel az országra.

Nagy erdeje terült el Lipóczvár közelében, valaminthogy a Kárpátalja a halicsi határig, sőt azon túl még egy félszázaddal előbb is merő, rengeteg erdőség volt. Ennek az erdőnek, örökének

¹⁾ *Anjouk. Okmt. I, 604.* Hasonló példák, kivált a magyar vidéken, nem ritkák.

²⁾ *Anjouk. Okmt. I, 512.*

³⁾ *Fejér, CD. VIII/IV, 165.*

egy részét kivágnai, a vágásban községet alkotni, helységet alapítani határozta el magát Demeter mester.

Hasonló tervek kivételére egyes ügynökök, többnyire már régebben megtelepedett tekintélyesb férfiak vállalkoztak. Az eljárás az volt, hogy legelőbb is szerződést kötöttek a föld birtokosával, kinek szolgálatába szegődtek. Kihasították aztán az új község területét, és felosztották egyes telkekre ¹⁾, melyek negyven holdnál ritkán voltak nagyobbak. Az ügynök, mint az új község örökös bírása ²⁾ többnyire kettős, örök időre tehermentes telket kapott, választhatott malomhelyet, állíthatott sörházat, alkalmazhatott mesterembereket. Ő volt hivatta igazságot szolgáltatni az új község lakóinak a szász vagy magdeburgi, később már szepesi törvénykönyv szerint. A bírói illetőségek, birságok, ha a negyed márkát meg nem haladták, egészen — ha ez összeget meghaladták, egy harmadrészben az ő jövedelmét képezték, kétharmadában pedig a földesuraságot illették. Földjeit és jogát a soltész rendszerint (mert voltak kivételek is) el is adhatta, vagy másra ruházhatta.

Az új telkesek földjeiket nem örökjogon, noha az gyermekeikre átszállott, hanem csak bérben bírták. Azonban a telkeikre rakott épületek sajátjuk volt. Ha távozni akartak, ezeket eladhatták, és »világos nappal« — mint szerződéseik mondják — tehát szabadon távozhattak. Az első években, rendszeren tizenkét, tizenhat, husz sőt néha több éven át nem fizettek földbért, ezen kikötött idő elteltével azonban egy-egy telek után egy-egy negyed márkát (néha többet is) kellett fizetniök. A földbért a soltész szedte be, ki nem ritkán e fáradságaért is kapott százalékot. A földbéren fölül még ajándékok is jártak, melyekkel részint a telkesek, részint a község testületileg volt kénytelen kedveskedni a földesúrnak: egy hordó sert, egy hízott sertést, néhány bárányt, baromfit, tojást, zabot, kalácsot adtak időközönként, amiért viszont szabad faizást, halászati és vadászati jogot élveztek a lakosok.

Az egyház is szabad (libera) volt, azaz a lelkész, kit a hitközség választott, nem fizetett semmit a földesúrnak, ellenben tizedet kapott hiveitől s ha valamelyikök utódok nélkül halt meg, hagyatékának egy része, többnyire hatoda a templomot illette. ³⁾

¹⁾ *Laan, laniones, lehun*, annyi mint Lehen, latinul mansio, házhely volt a közönséges kitétel.

²⁾ Schulteis, Schulze, Scholz, scultetus, soltész, judex vagy villicus.

³⁾ Lásd e telepítvényesekről bővebben: *Anjouk. Okmt.* I, 418. 604. 643. II, 199. 237. 467. 517. 578. III, 70. 98. 211. 231. 322. 353. 569. 584. IV, 297. 510. V, 24. 218. 547. — *Fejér*, CD. VIII/IV, 128. 166. 411 VIII/V, 97. 99. 101. 124. 193. 198. 222. VIII/VI, 112.

Lipóczi és Nekcei Demeter az első egyike volt, ki a XIV. század elején, hogy a béke kissé helyre állani kezdett, ily módon alapította a maig is virágzó *Hanusfalvát*¹⁾, mely nevét Hanustól (János), a telepítés ügynökétől, később bírójától vette. Szeretettel gondozta Demeter ez alkotását, tizenhat évi adómentességet engedett neki, és noha a maga számára restellett kegyelmet kérni, nem szégyenkezett Hanusfalváért esedezni a királynál. Károly király nagy kedvezményekkel, olyanokkal, melyekkel Eperjes szabad királyi város birt, ruházta föl Hanusfalvát.²⁾

Miután pedig Hanusfalva megtelepítése jól sikerült, felhívta Demeter a Hanus bíró fivérét, Pétert, hogy ő meg telepítse meg a szomszéd Agyagos-Pataka vidékét. Csaknem ugyanakkora területet (ma 2529 kat. hold) hasított ki számára; szintén 16 adómentes évet engedett a telepeseknek; a leendő soltésznek pedig kettős telket, malmot a Tapolyon, sörházat és a földbér (terrarium, collecta) hatodát engedte át³⁾ Demeternek, ki ekkor (1333. november 7.) nagyon is élte alkonya felé haladott, be kellett látnia, hogy egy cseresznyét se lát új ültetvénye gyümölcséből; fia se volt, nem is remélhetett, hisz örökösül unokaöccsét, Denket már meg is nevezte; ha mindamellet az őt nem tartóztatta a zemplénmegyei Agyagos megalapításában, bizonyára hasonlóképen gazdálkodott a gondjaira bízott királyi javakban is.

Tény, hogy *Bártfa* városát Károly király 1320 ban, tehát már Demeter tárnoksága alatt, csaknem oly feltételek alatt alapította, mint a melyeket föntebb megírtunk.⁴⁾ Más természetű a *marosiaknak* (Visegrád átellenében) adott királyi szabadság, de ez is Demeter tárnoksága alatt 1324-ben keletkezett.⁵⁾ — Ugyancsak a zólyom-vármegyei *Lipcse*, továbbá a gömör-vár-

VIII/VII, 225. 319. X/II, 76. 489. 671. sat. *Barsmegyei Okmt.* 23. 1. — *Theiner*, Monum. Hung. II, 239. — *Magy. Tör. Tár.* IX, 122. *Hazai Okmt.* VII, 394. sat. Az erdélyi szász településeket illetőleg *Steilner* Károly ily czímű értekezését: *Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen* etc.

¹⁾ Hanusfalva mezőváros Sáros vármegyében 215 házzal, 1563 lakossal, 2608 kat. hold területtel.

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/III, 59. — Hanusfalva szabadalmait II. Ferdinánd 1635-ben átirta és megerősítette. Az erről szóló oklevélnek egykorú, de egyszerű másolata, a nevezett város levéltárából előttem fekszik. *Lipóczi Keczer Miklós*, kir. kamarás ur kéretlen, tehát annál többre becsülendő szívességgel, melyért fogadja e helyt is köszönetemet, bocsátotta azt rendelkezésemre.

³⁾ *Anjouk. Okmt.* III, 42.

⁴⁾ *Fejér*, CD. VIII/II, 253.

⁵⁾ *Fejér*, CD. VIII/II, 514.

megyei *Pelsöcz* és *Csetnek* Demeter tárnoksága idején (1327. 1330.) nyerték szabadalmaik azon kibővítését, mint azt Korpona városa birta volt ¹⁾, míg *Gölniczbánya* és *Szomolnok* ugyanazon szabadságban részesült már 1327-ben, melyet Selmeczibánya élvezett. ²⁾ Valamint a máramarosi *Visk*, *Huszt*, *Técső* és *Hosszú-Mező* magyar és szász telepesei ugyanakkor (1329.) kapták szabadságaikat a nagyszőlősi szabadságlevél mintájára. ³⁾ — *Bars* 1331-ben, *Szécseny* és *Rima-Szombat* 1334-ben részesültek a szabadságban. ⁴⁾ *Sáros*, *Eperjes* és *Szeben* szintén Károly királytól nyerték szabadalmas leveleiket. ⁵⁾ És Demeter tárnokmester szellemére vall, hogy Károly király *Kösze* városát, melyet a Német-ujváriaktól fegyverrel foglalt el, előbbi, ugyancsak a Német-ujváriaktól nyert szabadalmaikban megerősítette (1328.) ⁶⁾

Ugy vélem ennyi példa, melyekhez a *Turócz-Szent-Márton*-nak, *Zsolná*-nak és *Vasvár*-nak adott kedvezmények sorolandók ⁷⁾; Károly királyés utóbb fia előszeretete a városi polgárok iránt ⁸⁾; valamint királyi városaink gyors emelkedése meggyőző bennünket arról, hogy Demeter tárnokmester hatása az ország anyagi jólétének emelésére tüneményyszerű volt. Hogy neve nem említettik külön, hanemha a többi főpapoké és főuraké közt az okirat záradékában, az senkit kétkedővé nem tehet, aki tudja, hogy a városok ügyei elsősorban a tárnokmester hatáskörébe tartoztak, és az előadói tisztt (relatio) ezekben őt illette meg.

Menyeni része volt Demeter úrnak a magyar bányászat emelése körül, nevezetesen azon szabadelvű rendelet megállapításánál, melyet Károly király 1327-ben kiadott, ⁹⁾ — kutatni nincs módunkban; hogy azonban érzéke volt a közgazdaságtat e fontos ága iránt, érintettük föllebb, hol a Sándorfiak és Péterfiak osztályáról szóllottunk.

Ekként eltelnének a derék férfiú napjai és megaggva elé-

¹⁾ *Fejér*, CD. VIII/III, 265. 416. V. ö. *Anjouk. Okmt.* IV, 50.

²⁾ *Anjouk. Okmt.* II, 284. V. ö. *Fejér*, CD. IX I. 257. — *Wenzel*, Bányászat története. 324.

³⁾ *Fejér*, CD. IX/I, 494. V. ö. IX/II, 165.

⁴⁾ *Anjouk. Okmt.* II, 527. III, 71. 73.

⁵⁾ *Fejér*, CD. IX/I, 494. V. ö. IX/II, 165.

⁶⁾ *Fejér*, CD. VIII/IV, 279. — Komárom — úgy látszik — később jutott a Csákok által engedett szabadság élvezetébe.

⁷⁾ *Fejér*, CD. VIII/IV, 439. X/VIII, 174. — *Hazai Okmt.* V, 110.

⁸⁾ »Hic (Nagy Lajos) uti etiam illius pater, Carolus civitates valde amarunt, exaltarunt, emendarunt, et omnia in Scepusio in bonum ordinem deduxerunt« (*Chronicon Leibnitzianum* Katonánál, *Histor. critica* IX, 278.)

⁹⁾ *Fejér*, CD. VIII/III, 198.

gúlten nézhetett vissza működésére. 1336. tavaszán súlyos betegségbe esett és megkérette az esztergami káptalant, küldené hozzá két vagy három tagját, kiknek tollába mondhatná végső rendelkezését. A káptalan, amint kötelessége hozta magával, teljesítette a tárnokmester kívánságát. Ágyban fekve, de ép ésszel találták a kanonokok a beteget; meghallgatták, mint hites tanuk rendelkezését, haza érkezvén leírák és 1336. május 3-án hitelesen kiadák. E hites okmány fején Kálmán esztergami prépost, később győri püspök, Károly király természetes fiának nevét olvassuk.

Ezen oklevélből, valamint egy más, Visegrádon (hol mint a királyi udvar székhelyén, rendszeren lakott) 1328. évi decz. 6-án kelt iratából, melyben nejről gyöngéd szeretettel gondoskodik ¹⁾ értesülünk Demeter családi viszonyairól.

Nejét *Katalinnak* hitták és Garay István mesternek volt leánya. Fiút nem, csak három leányt nemzett férjének. Az egyiket *Koosnak* hitták és az ismételve említett Garay Pálnak volt neje. Demeter mester úgy gondoskodott róla végső rendeletében, hogy nagyanyja hozománya felét, Peterd, Szalatna, Sztrák, Szilvás, Aranyos és Gara öt megillető részét, neki adta. Másik leányának *Klárának*, néhai Geletfi Miklós mester özvegyének ²⁾ a pozsega vármegyei (Nekcse-)Szent-Mártont, melyet öcscsétől, Sándortól örökölt volt, hagyta. A harmadiknak, *Katus* asszonynak, Bakó Lőrincz feleségének Dednareka és Liskoicza részben szerzeményes, részben vételes birtokok jutottak leánynegyedi illetményképen. ³⁾

¹⁾ Már e levél arengája is, melyet nyilván maga írt a tárnokmester, fényt vet a hitvesek közt fennálló benső viszonyra: »Quoniam decora lucet mansuetudo lenitatis in matrimonio, pulchraque iustitia rutilat in legalitate, quarum profecto alterutram sic decet esse sodales, ut viri et mulieris confederatio feliciter gubernetur et aequaliter capescere valeat spiritualium antidotum premiorum.« Minthogy — úgymond — továbbá hű szolgálatai jutalmául és mert ő tudatta vele legelőbb elsőszülött fia, László herczeg világra jöttét, Károly királytól azon szabadságot kapta, hogy birtokával rendelkezessék szabadon: kedves feleségének két heves-ujvár-megyei szerzeményes birtokát, *Jobbágy*-ot tudniillik és *Fajzad*-ot adja azzal, hogy a király kegyelméből bárkinek ajándékozhatja, eladhatja vagy elzálogosíthatja. (*Anjouk. Okmt.* II, 377.) A föntebbiekhez csak azt jegyezzük meg, hogy Károly király Szécsenyi Tamás, utóbb erdélyi vajdának, ugyancsak azért, mert ő hozta hírül Temesvárra egyik fia születését, Somoskő várát adta volt.

²⁾ Gelet fia Miklós 1330. ban még élt. (*Anjouk. Okmt.* II, 478. Ennek leányát feleségül vette Kanizsai János, (a Lőrincz fia és Imre unokája) (*Anj. Okmt.* V, 205., hol érdekes miveltségtörténeti adatokat talál az olvasó.)

³⁾ *Anjouk. Okmt.* III, 277.

Azonban e betegségből még föllábadt a tárnokmester. Már ez évi okt. 24-én újra hivataloskodik, ¹⁾ a következő évben pedig mint a margit-szigeti apácák megbizottja, sikeresen jár közben a buda-felhévízi kereszteseknél, hogy az odaváló révjogról megbizói, az apácák részére mondjanak le. ²⁾ (1337. június 29-én). Azontúl nem hallunk felőle semmit. Meghalt az 1338. év második felében. A tárnoki méltóság 1339. elején, januárius 30-án, még üresedésben van, de még az évben betölti azt bizonyos Pál, úgy lehet, az elhunynak veje. ³⁾

Temetési helyét nem tudjuk; de mivel az időben azon gyakorlat dívott, hogy főuraink temetkezési helyöket valamely nagyobbszerű adományyal mintegy megvásárolják; Demeter tárnokmester pedig baranyavármegyei, *Csatár* nevű birtokát a pálosok szent-keresztí és az üdvözítőről nevezett zárdáinak adta, s e zárdák kegyuri jogát vejével, Garay Pállal együtt gyakorolta: ⁴⁾ valószínűnek tetszik, hogy e zárdák egyikébe temettetett el — talán édes anyja mellé, ki itt, baranyai birtokain élhette át özvegysége napjait.

A lipóczi és nekcesei örökös birtokok ura pedig *Denk* ⁵⁾ lett, a Sándorfiak legifjának, Miklósnak egyetlen fia.

Ezen Miklósról, ki — úgy látszik — a család gazdaságát vezette, nem sokkal többet tudunk annál, mint hogy az ispotályosok főnökétől egy nekcesei pusztát vett bérbe. ⁶⁾ — Fiaról, Denkről annyit, hogy udvari vitéz, »aulae regiae miles« volt. Még 1350-ben említették. ⁷⁾ Nejét Cicellének hítták. Ki 1346. ápr. 6-án

¹⁾ *Anjouk. Okmt. III, 296.*

²⁾ *Anjouk. Okmt. III, 386.* — A margit-szigeti apácáknak sok jó szolgálatot tehetett az öreg úr, minthogy Czinkotával megajándékozták. Vagy hogy ezen ajándék is csak azért történt, hogy Czinkota birtokát megvédje számokra? Mert úgy találjuk, hogy akkor is, midőn Demeter úr Czinkotát sajátjának vallja, a predikátor rendieknek, az apácák gondviselőinek négy lova állomásoz Czinkotán. (1326.) Utóbb pedig (1345.) Czinkota megint csak az apácák birtokában van. (*Anjouk. Okmt. II, 247. IV, 550.*)

³⁾ *Anjouk. Okmt. V, 53. III, 534. 608.*

⁴⁾ *Ugyanott, III, 116.*

⁵⁾ *Denk, Denkus, Denguleus, Demko, Deme, Demeter, Döme, Dömötör* a XIV. században használatos változatai a *Demetrius* keresztnévnek. Talán innét származnak a Gyenk, Gyönk, Tenke helységnevek is.

⁶⁾ E szerint a templariusok örökösei Nekce vidékén az ispotályos keresztesek lettek.

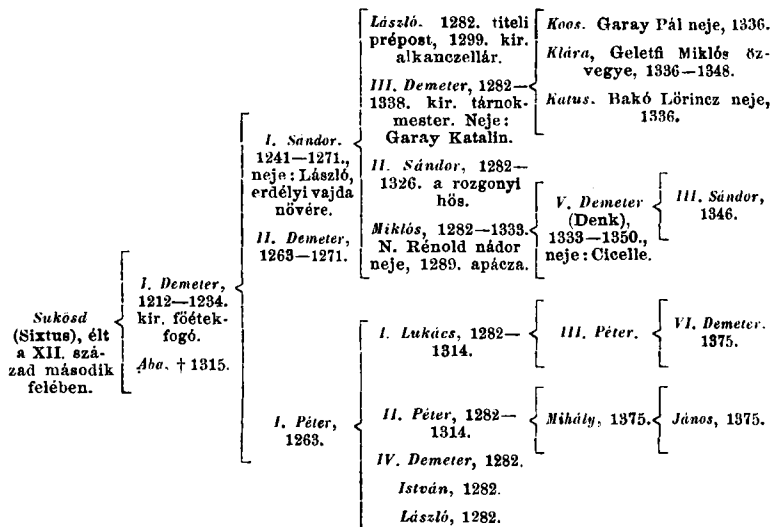
⁷⁾ Valószínűleg később is, de az Anjoukori Okmánytár eddig nem terjed.

tilalmazza férjét Lipócz elidegenítésétől. Ez alkalommal fia, III. Sándor istápolja anyját.¹⁾

Meddig maradt fenn az Aba nemzetség ez ága, mely Denkből és fiában Sándorban találta folytatását, adatok híján nem tudjuk megmondani. Hogy kihalt, abból következtetjük, mert okiratai az országos levéltárba jutottak.

1375-ben számos Aba nemzetségbeli jelenik meg az egri káptalan előtt, kik közül: Michael filius Petri, filii Petri de Zurduk et de Lipolth, azonképen Johannes filius eiusdem Michaelis de Zurduk és Demetrius filius Petri filius Lucasii de Lipolth hozzá illeszthetők a lipóczi Abák családfájához. Ellenben Lucasius filius Alexandri dicti Kecher de Petrus et Stephanus filii Thomae, Thomas filius Michaelis dicti Kecher de eadem Lipolth²⁾ — valószínűleg a Péter fainak ivadéka, mert a Péterfiak ismert birtokai után nevezik magokat; de a közbeneső összekötő tagok hiányozván, a családfára nem illeszthettük neveiket.

Adjuk végezetül e családfát:

PÖR ANTAL.

¹⁾ Anj. Okmt. I, 376. III, 398. IV, 355. 455. 582. V, 53. 307. 352. 358.

²⁾ Ezen oklevel hitelesített másolatát, melynek papírra írt eredetije a M. N. Múzeum regisztrált oklevelei közt az 1365—80-as fiókban megtalálható, és melyet már *Fejér* (CD. IX/V, 74.) hibásan ugyan, de kiadott, szintén szíves volt *Keczer Miklós*, kir. kamarás úr kezeimhez szolgáltatni.

KÜLÖNFÉLEK.

A MAGYARORSZAGI TATÁRJÁRÁS LEIRÁSA A KHINAI ÉVKÖNYVEKBEN.

A tatárjárás szomorú történelmét ma már a legtágasabb irodalmi alapon ismerjük s e tekintetben immár az európai feljegyzéseken kívül rendelkezésünkre áll a keleti kútfők legnagyobb része. Azt hiszem némi szolgálatot tehetek a magyar történelemnek, ha a tatárjárásra vonatkozó forrásokat egygyel, a khinaival egészítem ki.

A tatárjárás khinai leírása, — s ennek keretében a tatárjárásnak magyarországi része is, — az európai irodalomba ugyan már régen át van ültetve,¹⁾ de mégis meglepő, hogy a magyar történelem azt nem ismeri, figyelmét mindez ideig kikerülte. En akkor nyertem erről először tudomást, midőn Lóczy Lajos tanár, gróf Széchényi Béla khinai expedíciójának természetbuvára, szíves volt, Khináról írt nagy munkája még meg nem jelent második kötetének²⁾ kéziratát általadni. Ennek történelmi része tett engem figyelmessé az érdekes tárgyra, Lóczy tanár ezután nemcsak az eredeti forrásokat, névleg Bretschneider két dolgozatát,³⁾ melyek a khinai források angol fordítását és magyarázatát adják, bocsátotta rendelkezésemre, hanem azt is megengedte, hogy művének kéziratából azt, mit e kérdésre vonatkozólag szükségesnek látok, idézzem.

¹⁾ Drawn from Chinese and Mongol writings, and compared with the observations of Western authors in the Middle ages. By E. Bretschneider, M. D. — Megjelent a »Journal of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society (Shanghai)« 1876. (New-series No. X.) kötetében 1—307. ll.

²⁾ Lóczy Lajos, Khina és népe. Második rész: Ethnografia. I. Fejezet. Történet.

³⁾ Notes on Chinese mediaeval travellers to the West. By E. Bretschneider, M. D. Megjelent a »The Chinese Recorder and Missionary Journal« 1874-iki kötetének 113 - 126., 173—199., 237—252. lapjain.

A khinai forrás előttünk nemcsak érdekes, mert hiszen a seregek, melyek édes hazánkat feldúlták, Pekingből kapták parancsaikat, s Pekingbe küldték harczy jelentéseiket, hanem fontos is, mert e forrás a leghitelesebbek közé tartozik. »Nagyon sok előnyvel szól a khinai történet hitelessége mellett, írja Lóczy, az, hogy régi időktől bevett szokás szerint csak a megelőző dynastiának letűnése után adatik át a nyilvánosságnak annak története. A historiografusok hivatala azonban a császárok életében is híven jegyzi fel az eseményeket és kötelességükké van téve a tagoknak, hogy feljegyzéseikben az egyéniségtől menten, minden tekintet nélkül, vajjon hízelt-e valami dolog a császárra, avagy árnyat vet reá, az igazságnak őrei legyenek. Bizonyára ebben az intézkedésben rejlik a khinai történet eseményhalmazának száraz és rideg volta, sokszor hiányzik abból, amit csak a történetíró rokon — vagy ellenszenve önthet abba; mindazonáltal az egyéniség imitt-amott a khinaiak történetében is felszínre vergődik, vannak abban is lelkesítő események és a császár személyiségének gőczpontja körül nem egyszer merülnek fel nagy jellemek a nemzetnek, a népnek fiaiból. Másrészt azonban a khinai történet, pártatlansága miatt, mintaképe lehet a helyes történetírásnak. A historiografusok irodája valóságos felső törvényszék a császárok kormányzása felett, melynek ítéletei azonban csak akkor állíttatnak össze, midőn egy ivadékuk sincs többé a hatalmon. A khinai történészek megbízhatóságát ez intézményük ősi fennállása bizonyítja legjobban.«

A tatárjárás első részeiről, amíg t. i. a tatárok Magyarorszáig kerültek, Bretschneidernek nemcsak a khinai és mongol, hanem az európai, arab és perzsa kútfőkből meritett leírásai alapján elégnek tartom a következőket előrebocsátani: Dzingiz-khán, miután a Karakhitán birodalmat (Kasgár, Jarkand és Khotan városokkal) 1218-ban megsemmisítette, kereskedelmi szerződést kötött Bokhara urával. A következő évben azonban küldöttei Otrarban, melynek romjai a Jaxartes északi partján Perovszki erőd és Turkisztán közt fekszenek, meggyilkoltattak. Ennek hírére Dzingiz három fiával, Ogotai, Csagatai és Djucsival Nyugat-Azsiába indult, Otrart bevette és elfogott parancsnokának fülei- és szeméibe olvasztott ezüstöt öntetett. Bokhara és Szamarkand elfoglalása után a kazár birodalmat dúlta fel és fejedelmét a Kaspi tó mellékre űzte. Dzingiz-khán az 1224-ik év végéig tartózkodott Nyugat-Azsiában, seregei Perzsiába és Heratig hatoltak és hazatérését már 1223-ban Indián és Tibeten át tervezte, de az út nehézségei miatt Peskur-ba (Peshawar) visszatérni kényszerült. Dzingiz-khán erre Bokhara fejedelmének, Mohamed sahnak üldözésére Szubutai és Sebé

vezéreit küldé; ezek Nyugat-Perzsiába hatolva feldúlták ennek városait, bevették Tebriszt és közel jutottak Tifliszhez. Majd átkeltek a Kaukázuson, hol az alánok, cserkeszek és kipszakok állottak el útjokat. Az utóbbiakat csellel rábírták szövetségeseik elhagyására, kiket azután könnyű szerrel győztek le. A khinai *Jüen-si* történelmi könyv adatai szerint Szubutai a Kin-sa (Kipcsak) nép meghódítására indulva a Kuan-tien-gi-sze (Kún-tenger) partjaira vezette seregét és miután a Kaukázus északi felén a kipszakok országát elpusztították és az A-li-gi (Volga) folyóig nyomultak előre, hol a kipszak (kúnok) és az oroszok egyesült haderejét 1223-ban tönkre tették. Dzingiz-khán visszatérésével szünet állt be nyugaton, mivel ezután ő a Kin-hatalom leverésével volt elfoglalva Khina éjszaki részeiben.

1234-ben Ogotai-khán, kire Dzingiz birodalmát hagyta, ismét nyugotnak fordult.

A Jüan-csao-pi-si könyv ezután ezeket mondja: ¹⁾

»A császár ezután megparancsolta Szubietai vezérnek, ⁷ hogy hódítsa meg a tizenegy nemzetséget ²⁾ és pedig: a kanglinokat ³⁾, kibcsákat ⁴⁾, az ubadzsigi-eket ⁵⁾, az uluszu-kat ⁶⁾, a mad-

¹⁾ Palladius-féle fordítás 149. lapján.

²⁾ Akik t. i. még nem voltak a mongolok alattvalói; ugyanezeket fel-
említi még az említett fordítás a 152. és 155. lapján is.

³⁾ A kanglinok a mohamedán írók kankali vagy kankli népe (Rashid-Eddin-D'Ohsson I. köt. 197. l.), akik a XIII. század elején az Araltól északra, a Kaspi tengertől északkeletre laktak; ezek a Carpinus cangitá-i (749. l.), Rubruquis Cangle-i (265., 274. l.); Schott szerint ezek azonosak a byzantini írók Kanggarjával és a Han dynastiabeli Hang-kü-vel (Abh. Akad. Wissensch. Berlin 1844.), de Bretschneider, bár az elsőt megengedi, az utóbbit megtagadja (150. l.), mert Julien kimutatta, hogy a kang-kü nép országát Kang-küt Szamokiennek (Szamarkand) nevezték. (Mémoires sur les Contrées Occid. I. köt. 18. l.)

⁴⁾ Kincsnak nevezik a khinai szerzők a Fekete és Kaspi tengertől meg a Kaukázustól északra fekvő steppe országot, melynek a mohamedán íróknál Kibcsa, vagy Kipszak a neve. Rashid Eddin elbeszélései szerint a kipszák a török Oghuz-khán fogadott fiának Kibcsának utódai (Berezin I. k. 18. l.); az orosz annalesek a XI. századból polovtsynak nevezik (Karamzin II. köt. 67. lap), a mi síklakót jelent D'Ohsson szerint (I. köt. 388. l.) bár Bretschneider ez értelmet tagadja (Drawn stb. 247. l.); a magyar és byzanci annalesekben kuman a névök, ezt ismeri Marco Polo is (I. köt. 50. l. és II. k. 421. l.), Carpini is (742 és 743. l.), sőt Rubruquis kimondja a Commami és Cipchat-ok azonosságát (246. l.); a Dzingizt kísérő Je-lü-csu-czai az első khinai író (1223 után, a ki a kipszákat kofucsza név alatt leírja (Bretschneider, Notes on Chin. Med. Trav. 118. l.), Edrisi arab író és Kifcsaknak írja (Ritter, V. köt. 702. l.); a khinai Jüan-csao-pi-si Kibcsának, a Jüan-si Kincsnak írja s bár a khinai Kang-mu könyv összetéveszti őket az oroszokkal, kétségtelen, hogy a kincsa és kipsza egy nép nevei voltak.

⁵⁾ Az ubadzsigi-k valószínűleg az abkazit voltak.

⁶⁾ Az uluszu-k az oroszok.

zsar-okat ¹⁾, az aszu-kat ²⁾, a szieszu-kat ³⁾, a szierkeszukat ⁴⁾, keshimireket ⁵⁾, bular-okat ⁶⁾ és lalá-kat ⁷⁾, hogy keljen át a Djayakh ⁸⁾ és Idil ⁹⁾ folyókon s vonuljon egyenesen Kivamien ¹⁰⁾ és Kermien ¹¹⁾ városok ellen.«

A khinai évkönyvek tárgyalásaiból itt minket csak a magyarok érdekelnek s így csak a magyar tatárjárásra vonatkozó khinai leírást közöljük a Jüan-si-nek Bretschneider által készített fordítása után a következőkben:

»A (mongol) hadsereg átment a Ha-cha-li hegységen és megtámadta a Kie-lien-t vagyis a Magyar-ok királyát; a mongol sereg öt csapatban külön utakon haladt előre, Szubutai Batuval járt és az előcsapatot vezényelte; a többi hadtestet Hu-li-vu, Sziban és Hadan (Kadan) vezették. Mivel a Kie-Lien vitézsége ismeretes volt, Szubutai hadi cselhez folyamodott. A Tun-ning folyóhoz érkezve, ezen Batu felső folyásánál hidon kelt át. Szubutai lejjebb a mélyebb vizen összetákolt szálfákból vert hidat, miközben Batu az ellenségtől megtámadtatván, harmincz emberét és Bahatu (Bátor) nevű hadsegédét elveszté. Batu megrettenve visszavonulást ajánlott, de Szubutai biztatta: Herczeg, ha visszamégy, nem gátolhatlak; de magam nem tágitok míg a Tu-na (Duna) folyamot el nem érem és a Ma-cha fővárosig el nem jutok! Erre újult hévvel nyomult előre és Batu is rárohant az ellenségre, mely leveretett és a mongol had elérte a fővárost. Később egy nagy gyűlés alkalmával Batu szemére vetette Szubutainak, hogy »midőn mi a Tun-ning folyó mellett csatáztunk, a te késedelmed miatt vesztettem el Bahatu hívemet.« — »Herczeg — felelt Szubutai — jól tudod, hogy a folyó, hol te rajta át mentél, sekély vala és kész hidat találtál rajta. Elfelejtetted, hogy az én átkelőmnél a víz mély volt és hidat kelle veretnem.« Egy más alkalommal Batu kumisz és bortól felhevülten igazat adott Szubutainak és

¹⁾ Bretschneider a khinai betűk szerint »madjar«-t ír s magyarázatképen teszi hozzá, hogy ezek a »the Magyars or Hungarians.«

²⁾ Az aszu-k a középkori nyugati írók aszi vagy alan népe.

³⁾ A szieszu vagy szaszu valószínűleg a saxiny vagy saxi, vagy talán a mohamedán írók sassan-ja azaz a transsylvaniai szásztelep.

⁴⁾ A szierkeszu a cserkesz nép.

⁵⁾ A kesimirek Kasmir ország lakói.

⁶⁾ Bular alatt, melyet Pular, sőt Pularman-nak is írnak, a bolgárokat kell értenünk.

⁷⁾ Lala, ismeretlen eredetű név.

⁸⁾ A Djayakh vagy Daich (Zemarchus), Gëech (Porphyrogenitus), Jaec (Carpini), Jagac (Rubruquis), Jaic (Haithon), Jayech (Catalan map) = a mai Ural folyó.

⁹⁾ Az Idil vagy Atel ma a Volga.

¹⁰⁾ Kivamien városa Kiev, Oroszország fővárosa 1169 körül.

¹¹⁾ Kermien vagy Kerman fekvése és mai neve ismeretlen.

beismerte, hogy az ő vitézsége okozta a Kie-Lien elleni háború szerencsés kimenetelét. Ogotai halála után a herczegek 1243-ra egy nagy gyűlésre hívtak egybe. Batu (— mivel Kujukkal rossz viszonyban volt —) nem akart oda elmenni, Szubutai azonban ösztönözte: »Te vagy most a herczegek közt a legidősebb, nem cselekszel helyesen, ha a meghívást visszautasítod.« Batu erre 1242-ben seregével visszaindult.«

Íme, a tatárjárás leírása a khinai évkönyvek szerint. Nem sokat tudat velünk, de az a kevés, ami benne foglaltatik, nem válik szégyenünkre; IV. Béla magyar király vitézségét Khinában is ismerik, és a Sajó melléki ütközet heve a khinai forrásokban is meg van örökítve. Batu már-már meghátrált s csak Szubutai a nyugati hódítások hőse birta kitartásra. »Meglepő az, írja Lóczy, hogy a mongolok és ezek nyomán a khinaiak is a »magyar« nevet használják, midőn az egykorú perzsa és latin írók Hongross, Hungarus, Ungarus, az oroszok Ugry névvel jelölték meg nemzetünket.« A Haczi hegység neve a Kárpátokra illik: a Tun-ning a Sajó folyót jelöli. E két név jelenleg ismeretlen és talán azon nem-magyarajkú néptől származott, mely hazánk éjszakkéleti részén a mongolok idejében is lakott.

Befejezésül végre a khinai feljegyzésekből ide csatolom az egyes főbb nevek jeleit is az eredeti ó-khinai jelekkel, melyek ma már nem használnak:

Haczi = 哈 里

Tun-ning = 遼 寧

Tuna = 遼 納

Macha = 馬 茶

Madjar = 馬 扎 兒

Kie-lien = 怯 憐

IFJ. JANKÓ JÁNOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A hajdani töröcsvári uradalom jogi állapotjához. Kiadja Brassó közönsége. 1871. — *Brassó sz. kir. város urbéri tulajdonát képező hajdani töröcsvári uradalom jogi állapota.* Megjelent ugyancsak Brassóban 1882. — *Brassó sz. kir. város Emlékirata.* Ugyanott 1886. — *Czáfolata az első könyvnek.* Kolozsvár 1873. — *Újabb jelenségek sat.* — *Emlékirat a hétfalusiak ügyében* 1881. — *Erdélyi függő bajok.* Nagy-Enyed 1886.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Brassó város és Hétfalu között nem rég békés kiegyezéssel fejeződött be egy hatszázados birtokügyi egyenetlenség, mely közigazgatási és törvényes, sőt törvényhozási úton is változó szerencsével folyt. E vizsgálkodás történetét szükséges tudni politikai és erkölcsi tanúságaiért; a felek bizonyítékainak erejét vizsgálat alá kell venni a jog és törvények szempontjából s a történeti igazságért. Az elől címzett röpiratok, melyeket a felek sajtó útján közrebocsátottak, s a kiegyezés szövege, a mit velem egy községi képviselő bizalmasan közölt, megadják ehhez a kellő alapot. Én megismertetem e könyveket s azok alapján az ügyet, bíráló észrevételekkel kísérve, a közjog és törvények, a diplomatika és történelmi kritika világánál.

Brassó szab. kir. város az erdélyrészi szászság legnagyobb s leggazdagabb iparos és kereskedő városa, keletre határos a háromszékvármegyei székelységgel. *Hétfalu* egykor Töröcsvár királyi végvárhoz tartozott, neveik: *Bácsfalu*, *Türkös*, *Csernátfalu*, *Hosszúfalu*, *Tatrag*, *Zajzon*, *Pürkerecz*, oda tartozott *Apácza* és *Krizba* is, melyek politikailag a korábbi Brassóvidék, ma Brassóvármegye alkotó részei, lakosai csángó székeltek és oláhok, mai néven rumának vagy románok.

A város és községek közt 1713. kezdődött birtokügyi egyenetlenség 1755—59-ben a báró Seeberg-féle összeírás következtében elkeseredett harcczáz fokozódott. E munkálatban ugyanis, mely felsőbb engedély mellett vitetett végbe, az addig közös

birtokok és javadalnak városiakra és községekre különítették el, és sok községi tulajdon: erdők, havasok, legelők, malmok sat. Brassó városra irattak át, a mi által a községek vagyona s korábbi haszonélvezeti joga megkárosított. Egyidejűleg a szászok a felségtől megnyerték, hogy egyfelől a szász nemzet közös, a városok és községek külön adósságai törlesztése végett a lakosokra személyes adó rovassék ki, másfelől ugyane célra a községi javakból: erdei makkoláshól, pálinkafőzésből és korcsmárlási jogból új jövedelmi forrásokat nyithassanak. Ez is a község jogait csorbitotta meg. Sőt a városi tanács ez alkalmat egy távoli nagyobb célra is felhasználta t. i. felsőbb jóváhagyás mellett a községek lakosainak urbéri tartozását önhatalmúlag szabályozta. Ezekből a Hétfalu községei meggyőződtek, hogy Brassó városnak elhatározott szándéka őket mesterséges úton jobbágyukká tenni, a mit 1780-ban valósítottak is az udvar által hűségeért különösen kedvelt br. Bruckenthal Sámuel szász nemzetiségű erdélyi kormányzó által, a ki a községek urbéri összeírását s jobbágyi tartozásuknak a Seeberg-féle összeírás alapján megállapítását egy kormányi bizottsággal, a feddőzés, katonai karhatalommal fenyegetés, s a panaszló községi tagoknak — mint állítólag bujtogatóknak — elfogatása eszközét is használva vétezt véghez, melynek adatai valóknak vétetvén, Hétfalu községei az 1786-iki összeírásba valóságos urbéresekknek irattak be.¹⁾

Itt kezdődik Brassó város nemesi földesurasága, Töröcsvár és Hétfalu községei urbéres jobbágy-volta. A nép panaszolt a kir. kormányzéknel, mely bocsátott is ki védelmére rendeleteket; egy 1778-ki kir. leiratban maga az uralkodó elismerte, hogy a hétfalusi községek lakóinak urbéres-volta és birtokuk természete, valamint szolgálataik mennyisége nem bizonyított be, a kormányzék tehát kísérelje meg a felek közt a békés úton való kiegyezést; de fenn a kormányzó br. Bruckenthal Sámuel, alant szász ispán br. Bruckenthal Mihály az ügynek más fordulatot adtak, Brassónak sikerült célját gyöngye ellenfeleivel szemben elérni. A kormányzék levéltára számtalan panaszíratot őriz, melyekben a város tanácsa kegyetlen bánásáról, a nép szószólóinak üldözéséről, elfogatásáról és vasbaveretéséről tanukkal igazolt tények fordulnak elé, de sikere nem volt.

A 140 év előtt megkezdődött birtokjogi egyenetlenség közelebb fejeztetett be, országos főerdőmester Bedő Albert miniszteri tanácsosnak, mint a belügyi, kereskedelem-, ipar- és földművelésügyi s később igazságügyi miniszterek kiküldött biztosának

¹⁾ Lásd: *Királyföldi viszonyok ismertetése*. Budapest, 1876. II. köt. 245 — 265 ll.

elnöklete alatt *Brassó és Hétfalu* községei közül előbb 1888. december 10-én *Csernátfalu, Hosszufalu, Tatrang, Zajzon és Pürkerecz*, utóbb 1889. márcz. 20. *Bácsfalu és Türkös* képviselőivel, Henter Gábor járási főszolgabíró jelenlétében létrejött önkéntes kiegyezés által, a mit hátrább ismertetek. Előbb azonban eléadom röviden az egyenetlenség okát s a hosszú perlekedés történetét, bírálva és hézagait pótolva, azért, mert ez adja meg a fenforgó ügy és létrejött kiegyezés fontossága mérvét, s ebben van a kérdésnek úgy politikai, mint jogtörténeti és közgazdasági jelentősége.

A két peres fél különböző állás- és kiindulási pontot választott jogai védelmére. Megismertetem röviden, tárgyilagosan mindkettőt.

Brassó város egy 1377-ki oklevélben látja legelső írott jogalapját, melyben I. Lajos király megdicséri, hogy a Detrekőn (*Castrum in Lapide Tidrici vagy Detherici*) levő fa-vár helyére kővárat építtetett, a később ugynevezett Töröcsvárat. Feltűnő — hátrább okát adom — hogy itt mindjárt 120 évi időköz szakítja meg Brassó város vélt jogát, a mi csak 1498. elevenedett fel, a mikor azt II. Ulászló királytól tíz évre 1000 forinton zálogba vette minden tartozandóságaival és hasznaival, mely zálog összeg 1508. már 6300 frtra emelkedett, s ezért a zálogidő 25 évre hosszabbíttatván meg: Brassó birta is a várat, kötelezve volt azt önköltségén fentartani, megerősíteni, katonasággal őriztetni s Törökország felé az ország biztonsága végett katonai kémkedő és portyázó csapatot tartani. Erről Brassó a királytól 1513-ban formaszerű inscriptionalist nyert. Előbb csak a királyi adóban (*taxa regia*) és katonáskodás terhében a brassaiakkal együtt való részvételt eszközölte ki, és hogy a mit a többi barczasági szász községek népe, mind azt ők is teljesítsék, alávetettségről, jobbágyi szolgálatról a királyi levélben nincs szó. Az 1515-ki országos zavarban Ferencz, erdélyi prépost, királyi jegyző, egy — a király nevében — kiadott nyílt levélben már őket két helyen írja paraszt-nak (*rusticus*), a kiket a király Brassó városnak alávetett, s a kik neki minden közterhekre és census fizetésre nézve engedelmeskedni s azt nekik beszedni tartoznak. Alább jellemzem e különös királyi levél bizonyító erejét. . . 1602. a könnyelmű Báthori Zsigmond fejedelem, 200 frt török adótól, a mit Brassó Töröcsváráért fizetett, a várost szintén mentesítette, sőt pénzverési és váltási jogot is adott részére. 1615 és 1651. Bethlen Gábor és II. Rákóczi György fejedelmektől újabb s nagyobb összegek fizetése, cserében több birtoknak a fiskus részére átadása, a vár fentartása, katonai őrzése feltétele alatt annak birtokában meghagyatását kieszközölte, a mely

csere és kölcsönös szerződés törvénybe is iktattatott.¹⁾ Brassó közönsége a m. kir. igazságügyminiszterhez benyújtott legutóbbi *Emlékirat*-ában így szerzett várbirtokát és az ahoz királyi taxa és hadszolgálat kötelezettségével csatolt magyar és román falukat oly adományos, és vele oly urbéri viszonyban álló nemes földesúri birtoknak nyilvánítja, a minő bármely nemes földesúr az országban... Itt ismét 110 évi időköz után, mely alatt az uradalomhoz tartozó tiz urbéres falunak, állítása szerint, békés birtokában volt, a taxát és robotokat vette — az 1762., 1780., 1786. és 1819-ki urbéri összeírásokban keresi jogai további alapját, a melyek fennebb jellemezve voltak, s ezek után az *Emlékirat*, mint kétségbe nem vonható igazságot fejezi ki azt, hogy Brassó örök időkre jogérvényesen szerzett nemesi és urbéres birtokát 1848-ig negyedfél századtól hosszabb időn át békésen élvezte és használta. Az urbéri viszonyok ez évben megszűnése után Töröcsvár főbirtok és Krizba s Apácza községek lakosaival az erdő- és legelő elkülönítésre nézve 1860. nov. 17. a brassai cs. kir. urb. törvényszék előtt békés egyezményt kötött, a mi mind Brassó, mind a kiegészítő három község javára történt. A többi községek ellen is folyamatban volt már a városnak hasonló keresete, Hosszúfalival szemben 1869. a kir. Curia kedvezően ítelt is, — a midőn a vonakodó községek panaszára 1871. az LIII. t. cikk 82. §-ba e hely vétetvén fel: »A Talmács-Szelistye s Töröcsvár, valamint az azokhoz tartozó községek területeire nézve a közös birtokok rendezéséről külön törvényjavaslatot fog az igazságügy-miniszter előterjesztene — ez öket új reményre bátorította, s így az ügy sem per útján — minthogy a kir. törvényszékek a kilátásba helyezett külön törvény megalkotása előtt hasonló kérdésekben ítélni vonakodtak, sem békés úton — a mi a város legméltányosabb ajánlatainak merev visszautasításában nyilvánult — elintézhető nem volt. A dolgok e helyzetében Brassó város közönségének törvényes képviselője 1886. jul. 21. kérvényt intézett a m. kir. igazságügyminiszterhez, *Emlékiratot* csatolva hozzá, melyben a fenförgő kérdés történeti fejlődését s mai jogállását hiteles adatok alapján fölfejtvén: *Töröcsvár és Hétfalú urbéri birtokviszonyai rendezése végett kilátásba helyezett külön törvénynek megalkotását s az országgyűlés elé terjesztését* sürgette.

Egészen ellentétes a Hétfalú községeinek jogvédelmi álláspontja. Lakföldjük multjának s jogaiknak gyökere — mondják ők — a még Szent István előtti első foglalás és itt lakás, a minnek bizonyítékait kérvényeikben és védírateaikban adják elé, s a mikből jogállásuknak im e képe tűnik ki.

¹⁾ *Approb. Const.* III. r. LXXXI. t. 1. art.

Szerintök Erdélyt a magyarok és székelyek az I. Lajos király-féle 1377-ki oklevél kelte előtt másfél századdal, már akkor bírták, midőn II. Endre király 1211. a Barcza földet a német lovagrendnek adományozta. A rend építhette Töröcsvárárt és többi várait fából vagy kőből, de nem hihető, hogy ott, veszélynek és külső népek betörésének oly kitett helyen azelőtt is földsánczok és erdők ne lettek volna, valamint az sem, hogy a szomszéd Háromszék székelysége az Olt és Tatrang termékeny téreit használatlanul hagyta volna. E helynek a német lovagrend adománya keltekori pusztá-volta és elhagyatottsága a besenyők, kunok és más vándor népek be-betörésének és pusztításainak volt muló következtése, de az ősz magyar és székely lakosok onnan teljes kipusztítása nem is lehetséges, akkor, midőn már ott volt szomszédjukban, a Háromszéken és Udvarhelyszéken nagy tömegben élő székelység, melyre támaszkodhattak. A magyar honfoglalás és állam-fenntartás rendszerének egyik alapja és feltétele Töröcsvárnak és a közelében megszállott Hétfalu népének védelmi rendeltetése kétségbe nem vonható, akár ősi megszállás volt ott-léte, akár a belső székelység közül későbbi kitelepülés, a minő a Szék földének (*Terra Szék*) Akadás Vincze ispán által megtelepítése és Aranyosszéknek kirajzása volt, a miről hátrább lesz szó. Ott-létök tényét az egyházi tizednek 1213. a pápa részére kikötése szintugy igazolja, mint a faluk neveinek: Bácsfalú, Csernátfalu, Zajzon, Apácza, Zalánfalú, gyökeres magyar-volta. A román — akkor oláh volt nevők — lakosság a Hétfaluban az, melynek — a Dunán túlról — beköltözését és ott megtelepedését oklevelek mutatják, kiknek azonban onnan egy időben elűzetésökről is okirat szól.

Az oklevelek az Árpád-házi királyok három századánál csak a német lovagrend és a pápai tized ügyében adják az iménti felvilágosítást, s hallgatnak az Anjou-kori korszakról az 1377. évig. De I. Károly és Lajos, ugy Zsigmond királyok alatt, mint katonai szervezett hatalom válik ki s lesz a történet intézőjévé a székely ispán. 1349. Laczk Endre, 1355. Lőkös, 1370. István, 1459. Lábatlani János erdélyi vajda és székely ispán főparancsnokai voltak nemcsak a székely királyi váraknak, de az ugynevezett brassai hegyi várnak (*Mons Barassou*), Feketehalom, Királykő és Hóltvény vagy Krizba váraknak, Töröcsvár végvárának és azok őrségeinek, a kiknek kötelessége volt e várközségek lakóiból megerősített saját zászlójú hadi népével az ország ezen keleti részeinek megvédelmezése. A ki Magyarország XIV., XV. századi honvédelmi rendszerét ismeri s az idézett oklevelek szellemét elfogulatlanul itéli meg, meg fog győződni arról, hogy Töröcsvár, mint királyi végvár, ama századokban katonai védelmi hadállo-

más (*strategiai positio*) volt, melynek parancsnoka a körében közel lakott magyar és oláh községek lakóiból vette úgy az ott egymást felváltva állandóul őrködő, mint az Oláhország felé portyázó és kémkedő katonaságot, a mi már elvben kizárja a jobbágyság eszméjét és a jobbágysági szolgálatot, sőt a II. Ulászló által Brassó városának adott kiváltságlevelekben tisztán meg van határozva, hogy a Töröcsvárhoz tartozó falukat úgy bírja és igazgassa, mint az erdélyi vajda és székely ispán és az általok tett várparancsnokok az előtt bírták és igazgatták. Itt szolgálai alárendeltségről szó nincs.

Ez állapot a nemzeti fejedelmi korszakig tartott. II. Ulászló király kiváltságait Izabella és II. János (Zsigmond), Báthori István és Kristóf fejedelmek is megerősítették, Báthori Zsigmond kiváltsága volt említve, Bethlen Gábor és II. Rákóczi György fejedelmek alatt azonban a vár koronabirtoki természete a törvényhozás által kimondatván, visszaváltása elhatározott és csak súlyos föltételek mellett hagyatott meg Brassó város birtokában, úgy, hogy cserében a korona birtokába több falut visszabocsátott, a fiskus kárpótlásául tetemes pénzösszeget fizetett, a várban magyar várparancsnokot és fegyveres őrséget tartani, azzal a határt védni s háboru idején 12 lovast állítani kötelezve volt, Töröcsvára birtokaiból sem a vármegye (*Fejérvármegye*), sem a szász egyetem zászlója alá katonát állítani nem volt szabad, hanem azt e vár őrsége szaporítására a fejedelem akarata szerint kellett fenhagyni. E szigorú szerződés az erdélyi törvények közé is fölvétetett. . . ¹⁾ A Töröcsvárhoz tartozó faluknak Brassó városhoz való viszonyáról e szerződéstől fogva eltelt 100 év alatt Brassó közönsége három esküdt községi határozatnál egyebet nem hozott fel, de a minek, mivel sem a régi kiváltságokon, sem a törvénybe fölvett szerződésen nem alapszik, törvényes ereje nincs. A brassaiak legelső kiváltságuk nyerése után, azonnal panaszkodni kezdettek a székely ispán és az az által kinevezett parancsnok ellen, annak jogkörét és hatalmát csorbítani, magukét növelni igyekezve; II. Ulászló és fia II. Lajos inscripionalisában s főleg Ferencz prépostnak parancs levelében mind inkább kitűnik azon törekvés, hogy a Töröcsvárhoz tartozó községeknek régi hadszolgálati viszonya s királyi taxafizetési kötelezettsége földesuri szolgáltatá, urbéres jobbágysági viszonyná változzék át, s Brassó látszólag az utóbbi oklevél szerint czélt is ért; a nemzeti fejedelmi korszakban az idézett törvény feltartóztatta; de az ausztriai ház alatt ismét

¹⁾ Fennebb már a törvény volt idézve. Eredeti magyar szövegét a a vörösvári levéltárból kiadta *Szilágyi Sándor* Erdélyi Országgy. Emlékek XI-ik kötete 113. lapjain.

út nyílt rá. Mesterségesen kigondolt terv szerint kezlette meg Brassó magát Töröcsvár földesurává és magyar nemessé tenni, Hétfalu községét ellenben urbéres jobbágyi sorsra süllyeszteni, egy 1713. évi Urbariumot véve alapul, melyet sem fejedelem, sem kormány helyben nem hagyott. Az 1750, 1755 és 1761-iki egyoldalu önkényes intézkedéseket már ismertettem. A múlt század utolsó felében való sanyargatásait 1873-ki védíratukban részletesen adják elő. Panaszaik hosszú sorából, a minek iratait a kir. kormányzéki levéltár őrzi, egyet idézni szükségesnek látok.

Csaknem hihetlenné tünnek fel, ha oklevél nem igazolná, mily kegyetlenséggel bánt a jámbornak híresztelt szász népű Brassó bírása és tanácsa Molnár Pál hétfalusi malomtulajdonossal. »E társunknak — így szól Hosszufalu községe 1759-ki panaszíratában — igazságát elismerte a felséges kir. kormányzék, s ő mégis a brassói tömlőczben szenved, igazságát keresve hordozza a bilincset; félünk mi is, midőn Exciátokhoz panaszkodni jöttünk, mert brassói bíró uram mikor hozzá mentünk, két ízben ily fenyegetéssel pirongatott ki udvaráról: *menjétek haza, mert mind rendre fogatunk, és meg nem nyugszunk, a míg 3-at, 4-et fel nem akasztatunk.* Irtózik ettől az emberi természet s kivált mi, a kik már minden pénzünkől, eleségünkől kifogytunk, visszamenni nem merészlünk. Könyörgünk Exciádnak, terjeszsze ki áldásra kezeit, eszközölje rabunknak szabadulását, s nekünk hazánkba bátorságos visszamenetelünket. . . . Szintén most érkezik egy társunk — így foly tovább a panaszírat — hogy a brassai tanács minden javainkat felprédálá, a mi szegény társunknál találtatott, szekérrel a majorokba hordatta el, lúdánkat feltereték, több károk közt Posár Mihály vontcsövű puskáját a házában összerontották, rajtunk 110 frtot vettek. Mi okból cselekedték? nem tudjuk. Exciátok szegény szolgálói: Hosszufalvi lakosok közönségesen.« Hasonló, sőt siralmasabb panaszaiak száma 1759-től 1848-ig százakra megy.¹⁾

Így érte a hétfalusiakat az 1848-ki felszabadulás, ezzel záródik be szomorú helyzetöknek védírateikban vázolt előadása, míg az absolut korszak alatti sok zaklatás és károsítás után, a magyar alkotmány visszaállítása módot adott nekik sérelmeik orvoslását a magyar kormánynál és törvényszékeknél keresni. Nyertek is kedvező politikai határozatokat, és törvényszéki ítéleteket a korcsmárolás és erdőhasználat ügyében; a fővárosban egy alkalommal tudósok és írók — jobbadán székelyek — népes

¹⁾ Czafolata a Brassó városi közönség 1871-ben a »Hajdani Töröcsvári Uradalom« jogi állapotjához írt Magyarázatainak stb. 85., 86., 89., 91 — 94., 96 — 98. ll.

gyűlése vitatta meg a kérdést, a napi sajtó melegen szólalt fel mellettük, egy ideig közhit volt, hogy az ügy az 1871. évi LIII. t. cz. 82. §. alapján fog elintéztetni; de nem valósult, s így 16 évi újabb küzködés és meghiusult várakozás után, czélszerűbbnek látszott békés kiegyezés útján eszközölni sorsuk jobbra fordulását.

II.

E sorok célja méltánylása azok érdemeinek, a kik e béke-művet létrehozták vagy azt létrejöni segítették s célja a kedélyeknek a bevégzett tényekben való megnyugtatása.

Ebből azonban nem következik, hogy az irányzatosan előkészített megtörténtekekből, szintűgy mint a netalán akaratlan mulasztásokból a tanuságot ki ne vonjuk s átmeneti korszakunknak nehéz kérdések elintézésében követni szokott eljárásáról tárgylagos ítéletet ne mondjunk.

A kritika mindkét fél eljárásában nem egy történeti és közjogi tévedést s hamis magyarázatot képes kimutatni, a mi akár adatok hiányában a dolognak nem elég alapos ismerése miatt. akár tervszerű leleményességgel a jognak nem a maga valóságában feltüntetésére lőn elkövetve, tisztába hozása és megállapítása igazság iránti erkölcsi kötelesség s a tudomány legnemesebb feladata.

Brassó város érvei közül sok nem állja ki a kritika bonczoló vizsgálatát. Ő I. Lajos király 1377-ki kiváltságleveléből következteti Töröcsvárhoz való gyökeres jogát, s ezzel két hibát követ el: 1., a vár építésénél elhallgatja, hogy azért nyerte a 13 falut a királytól adományul, a mi önálló törvényhatósági létét és létjogát alapította meg, s így azonnal dúsan megkapta hűsége és áldozatai jutalmát. De ez oklevél Brassó *Emlékirat*-ában nincs közölve, csak rá utal, a hol meglátható; mert a közlés által szakértők előtt jogbizonyítékának kiinduló pontja egészen elesett volna. Ez időbeli Töröcsvárnak a későbbivel birtokjogi egybekötése egyáltalában nincs. Az a vár a királyé és koronáé, ha Brassó építtette is, Brassó nem birta azt, övé mint központé és a vidéké, mint politikai törvényhatóságé, a 13 falu volt, a miből Brassó-vidék alakult. Az elhallgatás tehát akármi okból történt, félrevezeti az olvasót s elferdíti a történeti igazságot. Az *Emlékirat* gunyolódása a székelyeknek a Barczaságon régibb megtelepedésével s azon állítás, hogy ott korábbi lakos az oláh (*Blaccus*), azon érveléssel támogatva, hogy e föld a német lovagrend bejöttékor pusztá és lakatlan volt (*deserta et inhabitata*), inkább bizonyítja az állító magyarellenés érzületét, minélfogva ő e földet akár a tatárnak oda engedné, csak a magyaré ne legyen, mintsem a tör-

téneti tényt. Blakkok laktak Fogaras vidéken, de Háromszéken s a Barcaságon székelyt találnak az emlékek és oklevelek. Székelység lakta e földet messze kiterjedőleg, s ha bár olykor kiszorították is egy vagy más pontról győztes kalandor bessenyők és kunok, távozásuk után visszatértek ősi szállásaikra és lakhelyeikre. A székelység szeme századok óta Brassón függ. A Sepsi szék és Brassóvidék közt fekvő azon nagy darab földet, melyet előbb Fulkun nevű szász birt, 1252-ben IV. Béla királytól Vince ispán (*Comes Vincentius*) Akadásnak, egy sepsi-i székelynek fia kérte és nyerte adományul, a hol ma Hidvég és Arapatak fekszik.

2. Másik hibája Brassónak, hogy *Emlékirat*-ában a történetet egészen önérdékéhez módosítja az által is, hogy Töröcsvárnak és falvainak, sőt magának Brassónak és a barcasági váraknak is I. Lajos és Zsigmond király alatt és után II. Ulászló királyig, egy századig a székely ispán és az által tett várparancsnok alatt létét elhallgatja; nem említi meg Hunyadi János és I. Mátyás hadjáratait, melyekben a székely ispán zászlója alatt Töröcsvár és községei székelysége és oláhsága is részt vett. Ha azt nem mellőzi, Töröcsvárhoz és a hozzá tartozó községekhez való joga alapját maga döntötte volna meg. Nagy fontosságot helyez ellenben a magyar királyság hanyatlása korában a vesztegető és gyámoltalan I. Ulászlónak ismételve adott zálogösszegekre s azokra építi megtámadhatlannak vélt birtok jogát, holott Sz. István I. decr. II. könyve 6. cikkében ki van mondvá, hogy a mi a kir. méltóság fentartásához szükséges, ahhoz nyulni nem szabad. A magyar király egyik legfőbb jövedelmi forrása pedig a várak és főispánok ajándékai és hadi segélyei voltak. Albert király I. decretuma 16. cikke 1. §-a szerint a királyi és koronajogokat sem a tanács hírével, sem a nélkül örökösön elidegeníteni nem szabad. I. Mátyás II. decr. 23. címében kijelentette, hogy a miket a királyi jókból akár ő, akár elődei eladományoztak, azok megerősítésére magát nem kötelezi, sőt az 1514. VII. decretum I. cikkében a királyi jogok és jövedelmek visszavételét maga az elzálogosító II. Ulászló király rendelte el. A királyok ezen korbeli leveleinek ezen általános záradéka volt: »adjuk ezt meg ezt a jószágot és tartozékait N. N. hívűnknek, a mennyiben valamely királyi várhoz nem tartoztak.« Brassó két gyöngye királytól s egy arra, a mit kiállított, jogosítatlan királyi jegyzőtől, egyoldalu informatoria, a királyi tanács beleegyezése nélkül s az oklevelek belső és külső kellékeivel nem bíró alakban, és számos törvény megsértésével szerezte meg — így is csak zálogjogon — Töröcsvárat és a hétfalusi községeket. Erdély törvényeiben is, az Approb. Constitutio II. r. V. címében ki volt mondvá: hogy az ország házai, fiskális várai és jószágai a fejedelmeknek kezekre van adva, de az ország a

tulajdoni jogot azokhoz magának fentartotta s a fejedelem azokat megtartani köteles;« ugyan a II. r. I. czíme LX. pontjában ki volt kötve, hogy a fejedelem az ország határait, végházait kivált tanácsa híre nélkül el nem idegenítheti, sőt ugyan ott a II. r. VIII. czíme I. czikke a korona javai s a fiskális jövedelmek per útján is visszavételét a fejedelmek kötelességévé tette, a hol pénz volt rá adva, annak visszatérítése mellett, kimondatván, hogy ily jogban időmulás sem engedhető. Brassó birtokát színes cserével (*simulatum cambium*) szerezte, a mit a fiskusnak hosszú per útján fel lehet bontani. Bethlen Gábor és II. Rákóczi György vissza akarták váltani, s a város azt felelte, hogy nem inscriptional bírja, nincs inscriptionalisa. Most *Emlékirataiban* maga közölte őket. Brassó a királyság és nemzeti fejedelemség alatt nem érvényesítette földesuri jogát, akkor várszolgálatot tettek Hétfalu községei, a mi az 1765-ki határórság felállításáig tartott változott alakban. Mikor a várszolgálati viszonyok feledésbe kezdtek menni, s br. Seeberg összeírási munkálata adott erre okot s jogczímet, a mi pedig a régi állapotok s jogviszony megsemmisítése volt. Brassó felhossa azon 1761. összeírást is,¹⁾ a mit két kir. táblai irtok vitt végbe. Az ebben Hétfalunak 11. pontba foglalt tartozása kizárólag pénzfizetés (*nem jobbágyi robot*), nem egyéb az, mint a várispánnak hajdan is fizetni szokott királyi díj (*taxa regia*) a változó időhöz képest átalakult formában. A 11-ik pontban *tiszta jobbágyi szolgálatnak* a fűkaszálás és szénagyűjtés s különbözőknek tűzifa adás mondatik, hátrább ismét, hogy a jobbágy fejét 2 frttal, igavonó marháját egyenként egy forinttal, a zsellér harmadával megválthatja. Mindez inkább bizonyít várszolgálati kötelezettséget, mint urbéres jobbágyságot. A regalejog és dézmavevés is visszaélés inkább, mint jog. 1780. Brassó elismerte, hogy a községeknek az 1768-ki urb. szabályzat értelmében azért nem tud szántót és kaszálót adni, mivel a mi ilyen terület volt, mind azok kezében volt.²⁾ De ez összeírás nem bír legfelsőbb megerősítéssel, tehát jogi erővel sem, szintugy, mint az 1780-ki kényszerített urbéri összeírás sem. Egyedül az 1819-ki urb. összeírás bír formai erővel, de ez egészen a régi törvénytelen összeírások adatain s a községek multjokról megfélelkező vallomásain alapul, azt a bírót, mint a történelmi kritika belső igazság erejével bírónak nem mondhatja.

Hétfalu védelme is fogyatékos: a per tárgya soha sem volt jól felszerelve, Brassó oklevelei eredetiben sem bekérve, sem sajtó

¹⁾ *Törösvári Uradalom jogi állapota* stb. 1882. 38—40. ll.

²⁾ *Törösvári Uradalom jogi állapota* stb. 1882. 40. l.

útján való közlései jogi és diplomatikai szempontból ellenőrizve és megbírálvá, a községeknek védője sem volt évek során. A védelemben nem volt folytonosság. A székelység őslakos-volta és a történeti jog egész erejében nem érvényesítettett. A végvárrend-szer elmélete s hadászati rendeltetése nem méltattak alaposan. Hétfalu közérdekeinek, havasainak és legelőinek lassankénti elvétele, regálejogának megszorítása a br. Seeberg-féle munkálattal kezdődött, a mikor a sérelmes ügyet az udvar elé kellett volna vinni s megakadályozását erőlyesen kívánni. Ekkoris, 1780-ban is közügyészi segílyt kellett volna a községeknek kérni, s joguk megcsorbitásába, birtokaik elvételébe beleegyezni nem kell vala. A védelem egyszer lanyhán ment, máskor sehogy, eszköze panasz volt, nem érv, félénk meghunyászkodás, nem önértetes erély. Brassó ellenben Argus szemmel őrködött jogai s foglalásai mellett, ellenfelei mulasztását és dolog nem tudását, saját levéltára és ellenfele megkeríthetett jogi fegyvereit, a bíróságok és kormány informatiója jogát, a sajtó mindenféle eszközét furfangos okossággal a maga érdekében felhasználta. Horváth Boldizsár igazságügyminiszter tett az ügyben egy gyökeres intézkedést, az 1871. LIII. t-cz. 82. §-a alkotásával, de utódai Perczel és Pauler tanulmányozták és halogatták azt, míg az első lemondott, az utolsó elhalt, a kérdésnek jogtörténeti, politikai és magánjogi természete gyökeres megértésére s a megígért törvény elkészítésére magát elhatározni nem tudva. E függő állapotban találta azt Fabiny Teofil, az utóbbi igazságügyminiszter, a kinek kormányra lépése idejében már a földmivelés- ipar és kereskedelemügyi miniszter a belügyivel egyetértve, annak béke útján elintézésére miniszteri biztost küldvén ki: később az igazságügyminiszter is erre határozta el magát s azt kérte fel képviselő biztosává, a mi a kiküldött biztosnak sikerült is.

Ehez mindkét részről sok rábíró ok járult.

A Brassót illetők ezek: bár mint állítja perirataiban, birtokának jogczime teljesen szilárd, s birtoklása csendes és biztos soha sem volt. A Hétfalu népe magáénak tartotta a viz alatti erdőket s a hol kézügyre kapta, vágta és hordotta, a legelőkön és havasokon marháit legeltette, pásztoraikat megfogta, verte, elkergette, utóbbi időben néhányat meg is ölt; perők és a viszálykodás közöttük állandó volt, az 1871. LIII. t-cz. 82. §-a Brassó birtoka jogossága iránt a közhiedelmet megingatta, azóta a községeknek kedvező törvényszéki ítéletek keltek, a korcsmárlási jog a közérdek szerint köztörvénnyel szabályoztatott, az 1879-ki XXXI. erdőtörvény a kizáró kiváltságos birtokláson, valamint az urbéri viszonyok szigorán rést tört, a szászok vármegyei, állítólagos nemesi és urbéres birtokairól netalán külön alkotandó

törvény esélye is fenforogván — a kibékülési hajlamok Brassó közönségében sokat erősbítették.

A Hétfalu községeire ható békítő okok ezek: az utóbbi két évtizedben rendes ügyvédjök fizetése sok áldozatba került, s bár az ügyöken sokat segített, további áldozatra módjuk nem volt; Brassó Hosszúfaluval szemben a kir. kuriánál is nyertes lett, sőt az összes községek dézma kárpótlását is sikerült a kincstártól csaknem kierőszakolni¹⁾, a mi a tulajdon jogra nézve rendkívüli vívmány volt; az illető miniszterek halogató eljárása kedvezőtlen jövőnek volt inkább prognostikonja, mintsem csak reméltesse is, hogy az ügy törvénytől, a hétfalusiak javára fog elintéztetni; a magán és közélet megszaporodott szükségai a biztos fedezetről gondoskodást mindenkre nézve halaszthatlanná tették, jobb jövő elvárására nem volt idő; Brassó ki is békült már 1860. *Törösvár, Apácza és Krizba* községekkel, s a többi hétfalusiakkal érdeksolidaritásban álló ezen három tagnak elvonása által, úgy a jog, mint védői ereje észrevehetően megfogyott. Ezekhez járultak Szent-Iványi Gyula és gr. Bethlen Endre főispánok mindkét fél irányában rokonszenves, de a dolog jól meggondolására intő eljárása, valamint Nagy Gyula főerdész szakértő fölvilágosításai, a mik a kibékülés útját mind egyengették. Rendkívüli hatással volt azonban ép a döntő perczben, Bedő országos főerdőmesternek, mint három miniszter kiküldött biztosának megjelenése, a kinek békítő szelleme, megnyerő modora, a népnek — mint székely iránt — már eleve érzett bizalma, s szakmájában úgy országos tekintélye, mint ismeretes igazságossága a kedélyeket a kibékülésnek csakhamar megnyerte s a sikert biztosította.

III.

A kiegyezésre az ajánlatot Brassó város közönsége írásban tette meg. Egyik község képviselője szíves volt azt velem tudományos használatra közleni. Végső szövegezése az 1886. decz. 10-ki jkönyv szerint. I. *az erdő- és legelő elkülönítés és más terület elengedése*, II. *az egész Hétfalu községeiben a haszonvételi jog megváltása*, III. *a Vegyes intézkedések tárgyában ez.*

¹⁾ A törösvári uradalom községeinek dézmakárpótlása:

Előleges (végleges-nek tekintendő) kárpótlási tőke	144,706	frt	20	kr.
Kamathátralék	36,425	»	58 ¹ / ₂	»
Tizedtőke	94,970	»	50	»
Kamathátralék	27,501	»	48	»

Összesen: 303,603 frt 76¹/₂ kr.

I. Erdő- és legelőelkülönítés.

1. Az erdő- és legelőelkülönítésbe fölvétetnek az összes *Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang, Pürkerecz és Zajzon* községek határán és az ugynevezett *Száraz Tömösen* fekvő: a) erdőségek, b) havasi legelők és c) vigályok (*kopár helyek*), melyek mindenütt erdőterület által vannak körülvéve, vagy melyek ily erdőterületek által határoltatnak, és a legközelebbi természetes határig (*hegyhát, hegyzug, vízfolyás*) terjedő ezen területek egyesítéséhez szükségesek, tekintet nélkül arra, vajjon ezen tárgyak Brassó város közönségének vagy a nevezett hét községek közül egyiknek vagy többnek vagy a szerződő feleknek közös tulajdonát képezik. Ellenben nem képezik a felosztás tárgyát, a szerződő felek magán tulajdonául telekkönyvileg bejegyzett minden szántóföldek, kaszálók és egyéb ingatlanok, valamint a zajzoni faiskola (u. n. *Forstgarten*) és a zajzoni hullámfürdő, mely két tárgy Brassó város közönségének — fentartatik.

2. A közös legelőkben, a mennyiben azok nem esnek az 1. pont c) betűje alá, Brassó város közönsége a katastralis munkálatok által megállapított térmértéknek egy tizedét kapja elkülönítve és kimérve, míg a maradék felmérés nélkül a hét községnek jut; azonban az illető községeknek megadatik azon jog, hogy a Brassó város közönségére eső arányrész katastralis holdját o. é. 15 frt azaz osztr. ért. tizenöt forintjával megválthassák. Ha a megváltás iránti megállapodás 1887. évi július végéig létre nem jő, gondoskodva lesz arról, hogy a Brassó város közönségének két vagy több határból kiosztandó arányrészek egymást határolják.

3. A felosztás alá eső tárgynak (1. pont) összterületéből kétharmadrész a nevezett hét község, egy harmadrész Brassó város tulajdonába — a 12. pontban megemlítteten kívül, minden egyéb teher nélkül — mennek át.

4. A felosztás céljából az 1. pontban körülírt összes felosztási tárgyak három csoportba osztatnak, a melyek elsejét Bácsfalu, Türkös és Csernátfalu községek határán levő, valamint a *száraztömösi* terület, a másodikat a Hosszúfalu község határán levő terület, a harmadikat a Tatrang, Pürkerecz és Zajzon községek határán levő terület képezi.

5. A felosztás ezen csoportok mindenikében a 3-ik pontban említett arányban történik. A Brassó város közönségének az első csoportból kiosztandó résznek a brassói határon fekvő városi erdőbirtokhoz és a második s harmadik csoportból Brassó városra eső részeknek egymáshoz határolniok és egy egyesített testet kell képezniök.

6. Azonban ettől elkülönítve Brassó város közönsége fentartja magának Zajzon községében közvetlenül a zajzoni patak mellett és azon, valamint a sétatéren felül fekvő, fenyő és lombfából ültetett „*Schwarzenberg*“-et és „*Aussichtsberg*“-et (Szakadát), továbbá a Meobab nevű legelőnek már beerdősített és további beerdősítésre is szánt, a *Lobogó* mellett fekvő részét, melyeknek területe azonban a városi közönségre eső harmadba beszámítandó lesz.

7. Az 1887. *(nyolczvanhét)* évfolyama alatt az egész felosztási terület — kivévén a közös legelőket *(2. pont)* — a pontos és az országos hálózathoz csatlakozó háromszögmérés alapul vétele mellett felmérendő és a nmlgu m. kir. földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumtól az engedély a többi erdőrendezési munkálatok megszüntetésére és erdőkezelési tervek előterjesztése iránti időhaladéokra megkérendő, hogy ezek mindkét szerződő fél részéről önállólag, a megváltozott viszonyoknak megfelelőleg készíthessenek. Ha a hétfalusi ideiglenes erdőkezelő bizottság főerdésze, ki az erdőüzemtervek készítése végett a terület felmérésével meg van bízva, az ez iránt már fenálló feltételek alatt, az itt körülírt felmérést a fennebbi időszakban megtenni hajlandó nem lenne, azon esetben a Brassó megye közigazgatási bizottságának erdőbizottsága által, az egyezkedő felek bármelyikének kérelmére pályázat nyitandó. A munkálat a nevezett erdőbizottság által a vállalkozók megbízhatósága és óvadékképességének tekintetbe vétele mellett rendelendő meg.

8. A felmérési munkálatok 3 szakértő által megvizsgálandók és hitelesítendőek. Ezen szakértők egyikét Brassó város közönsége, a másikat a hét község választja meg, míg a harmadik, mint elnök, mindkét fél által, és pedig Brassó városa és a hét község által kijelölt és az alispán által e választásra megidézendő két-két kiküldött által megválasztatik, vagy megegyezés hiányában a nagyméltóságú m. kir. földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium által kinevezetetik.

9. A hitelesített felmérés alapján a felosztási terv a hétfalusi ideiglenes erdőkezelő bizottság által az 1—6 és 10—12 pont értelmében készíttendő és egyidejűleg mindkét félnek kézbesítendő. A felosztási tervvel meg nem elégedő félnek a kézbesítéstől számítandó 30 *(harmincz)* nap alatt az elleni kifogásait az ideiglenes erdőbizottsághoz be kell adni, a mely azokat, ha 10 *(tiz)* nap alatt megegyezés nem jó létre, a m. kir. országos főerdőmesternek vagy hivatali helyettesének végleges megállapítás végett előterjeszti.

10. A felosztási terv alapjául a tényleges terület szolgál, tekintet nélkül arra, vajjon az be van-e erdősítvé, vagy nincs, és vajjon mívelési nemre nézve erdő-e vagy legelő?

11. Továbbá természetes határjelek *(hegyhátak, hegyzugok vagy vizek)* állapítandók meg. Ha az által egyik vagy másik fél termennyiségében megcsonkíttatnék, a másik fél által kártalanítandó, egy katastrális holdat 20 frt, az az osztr. ért. husz forintjával számítva.

12. Végül tekintettel kell lenni arra, hogy mindegyik félnek a szállításra szükséges utak fentartásának, hogy a megkívántató rakhelyeket megkapja, és hogy a fausztatás esetében a megfelelően nagy és kedvezően fekvő farakhelyek, a fausztatási vizek mellett, a községi belsőségek közelében meg legyenek. Az ezen czélokra kiszakítandó térségek az osztalékokba beszámítandók.

13. Brassó város közönsége lemond az 1882. évi december 31-ig általa viselt kezelési költségek, adók és rovatatok megtérítéséről, ellenben fentartja

magának az 1882. évi december 31-ig általa beszédett erdei kártérítési összegeket és egyéb pénzbeli bevételeket. Az 1883. évi január 1-től 1886. évi december 31-ig Brassó város közönsége által előlegesen viselt és még viselendő kezelési és igazgatási költségek, adók és rovatatok Brassó város közönsége által egy harmadrészben, a hét község által kétharmadrészben viselendő és az előlegezés napjától számítva 5 (öt) százalékkal kamatazandók. Az 1887. évi január 1-től az egyezkedő feleknek a nekik kihatított osztalékok birtokába való beigtatásáig a fennebbi költségek, valamint azoknak ez egyeség által okozott többlete egyharmadrészig Brassó város közönségét és két harmadrészig a hét községet terhelik és ez arányban tényleg fedezendő.

14. Azon időponttól kezdve, melyben a felosztási terv végleg megállapítva van mindenik fél a másik félnek jutó területben minden faizástól (*erdőléstől*) magát visszatartandja. Száraz Tömösön azonban Bácsfalu és Türkös községek ezen egyezség aláírásának napjától kezdve, ez ideiglenes üzemterv értelmében csak egy éves fahasználatot gyakorolhatnak.

15. Irtvány földek és harmadik személyek ellen irtásokért való kártérítések iránti igények azon félnek jutnak, a kinek kiosztott osztalékában az irtás történt.

II. Haszonvételek megváltása és egyéb területek átengedése,

melynek kiszámításánál a mostani haszonbérek összege — levonva az adó, a fentartási és a kezelési költségek fejében 20, azaz husz százalékot vétetett alapul.

16. Brassó város közönsége átengedi :

a) *Bácsfalu* községének az ennek határán levő malmokat, a malomjoggal együtt, a korcsmárlási jogot és a községében levő »Zahara«-t¹⁾ o. é. 41,568 frt, azaz negyvenegyezer ötszáz hatvannyolcz osztr. ért. forintnyi megváltási, illetőleg vételáron.

b) *Türkös* községének az ezen községben fekvő, a most folyó haszonbéri időre haszonbérbe adott szántókat és kaszálókat, az űrlő és ványoló malmot, a malomjoggal együtt, továbbá a curiát, az ahoz tartozó kaszálóval együtt és a községben levő korcsmát, s végre a korcsmárlási jogot o. é. 55,392 frt, azaz osztr. ért. ötvenötezer háromszáz kilenczvenkét forintnyi megváltási, illetőleg vételáron.

c) *Csernátfalu* községének az ezen község területén fekvő, a most folyó haszonbéri időre haszonbérbe adott szántókat és kaszálókat, valamint a korcsmárlási jogot o. é. 56,816 frt, azaz ötvenhatezer nyolczszáz tizenhat forintnyi megváltási, illetőleg vételáron.

d) *Hosszufalu* községének a szántóföldeket és kaszálókat, továbbá a malom- és korcsmárlási jogot, a községben levő és a városi közönség tulajdonát képező összes űrlő és ványoló malmokkal és a curiával együtt, végre

¹⁾ Azon hely a községben, a hol a juhokat leölik s fagygyát a hústól elválasztva, eladásra egybe gyűjtve készen tartják.

az ó-sánczi korcsmát o. é. 180,704 frt, azaz egyszáznyolczvanezer hétszáz-négy frtnyi megváltási, illetőleg vételáron.

e) *Tatrang* községének a folyó haszonbéri időszak haszonbéri szerződésével a tatrangi és zajzoni határon haszonbérbe adott szántókat és kaszálókat, a községben levő őrlő és ványoló malmokat a malomjoggal együtt, a curiát és két korcsmát a korcsmárlási joggal együtt 72,604 frt 80 kr, azaz osztr. ért. hetvenkétezer hatszáznégy frt 80 krnyi megváltási, illetőleg vételárért.

f) *Pürkerecz* községének a folyó haszonbéri időszak haszonbéri szerződésével a pürkereczy és zajzoni határon haszonbérbe adott szántókat és kaszálókat, a korcsmárlási jogot és a községben levő curiát o. é. 18,464 frt, azaz tizennyolczezer négyszáz hatvannégy osztr. ért. forintnyi megváltási, illetőleg vételárért.

g) *Zajzon* községének a folyó haszonbéri időszaki szerződéssel a zajzoni határon haszonbérbe adott szántókat és kaszálókat, a községben levő malmot a malomjoggal együtt és a korcsmárlási jogot, fentartván magának azonban a nagy vendégfogadóban az egész év alatti szabad italmérési jognak, és pedig az összes — netalán jövőben behozandó — községi, fogyasztási, beviteli vagy akármi néven nevezendő díjak (*taxák*) alóli mentesség mellett való gyakorlását o. é. 19,224 frt azaz osztr. ért. tizenkilencezer kétszáz-huszonnégy forintnyi megváltási, illetőleg vételárért.

17. A Brassó város közönsége által az előbbi pontban felsorolt vagyontárgyak tekintetében közölt haszonbéri szerződések, az egész, még hátralevő szerződési időtartam alatt az átvevő községekre nézve kötelezőleg fenmaradnak. Az első törlesztési részlet (18. pont) befizetésekor a haszonbéri szerződések az engedményi záradékkal ellátva, az átvevő községeknek, vagy azon esetben, ha Brassó város közönségének azokra a haszonbérlok elleni követelések vagy más igények érvényesítése végett még szüksége lenne, bíróilag vagy közjegyzőileg leteendők.

III. Vegyes intézkedések.

18. Az összes megváltási, vételi, egyezségi vagy vissztérítési összegek évenkénti 5 (öt) %-kal kamatozandók és évenkénti 1 (egy) %-kal törlesztendők, mindkettő évnegyedenkénti részletekben. A részleteknek nem pontos fizetése esetében 6 (hat) %-kos késedelmi kamatok fizetendők. A fennebbi összegekről, az adós községek által mindegyiknek saját részére végrehajtható közjegyzői adóslevelek készítettendők.

19. Az egyezségi és vissztérítési összegek, melyeket a hét község Brassó városának együttesen vagy csoportonként fizetni köteles, az illető községek közt a nekik kiszakított erdő- és legelőterületek vagy az azokból nekik jutó használat arányához képest, illetőleg az ideiglenes erdőkezelő bizottság által számadásilag megállapított használati arányhoz képest felosztatnak és ezen hányadok az illető községek által biztosítandók.

20. Ugy ezen hányadok, mint a megváltási, illetőleg vételösszegek, — melyek szintén biztosítandók — biztosítása az illető községeknek összes fekvő birtokára való betáblázás által történik.

21. A kamatozás és törlesztés az I. alatt említett megváltási, egyezségi és vissztérítési összegeknél az első havi nappal, a II. alatt említett megváltási, illetőleg vételösszegeknél azonban a következő évnegyed első napjával kezdődik.

22. Az ezen egyezés miniszteri jóváhagyásának mindkét félnek megtörtént kézbesítése után a II. alatt említett vagyontárgyak átadása és a tulajdon- és zálogjog bekebelezésére szükséges okiratok kiállítását azonnal foganatba veendő, míg az I. alatti tárgyak átadása és közös határjeleztetése és a bekebelezési engedélyről kelt okiratok kiegészítése azonnal a felosztási tervnek végleges megállapítása és a munkálatból eredő kölcsönös jogok bekebelezése után foganatossítandó.

23. A vadászati jog, a halászati jog és a vízjogok, végre az elismerési díjak (?) azon félre mennek át, melynek az illető terület jut. Kivétel csak a tömösvölgyi és zajzoni viszonyokra vonatkozólag állapítatik meg, annyiban, a mennyiben úgy Brassó város közönsége, mint a jelenlegi magán vízjogbirtokosok a Tömösvölgyben már fenálló vízjogait, továbbá Brassó város közönsége a zajzoni ásványvizekre és az ott már fenálló hullámfürdőre vonatkozó vízjogait csonkitatlanul fentartják. Továbbá fentartja Brassó város közönsége magának azon jogot, hogy a Zajzonsvölgyi vízfolyást egy, esetleg ott még felállítandó hullámfürdőre használhassa.

24. A hétfalusi egyházak, iskolák és azok szolgáltatában állók erdő- és legelőilletményei a hét községnek jutó két harmadrészből kielégítendő, és Tatrang községe által az ottani malomból az ágostai hitvallása (*luth.*) egyháznak szolgáltatandó gabonabeli szolgáltatmány terheként átveendő.

25. Minden — az előbbi pontokban külön meg nem említett — kölcsönös igények és követelések, melyeknek tárgyát az I. és II. alatt nevezett tárgyak, azok állaga, vagy haszonvétele, vagy az azokat terhelő szolgáltatmányok képezik, vagy melyek ezen tárgyak, haszonélvezetéből, birlalásából vagy tulajdonából, vagy azoknak kisajátított vagy egyébként eladott részeiből származnak, valamint minden ilyen igények és követelések iránt már folyamatban levő perek, az ezen egyezés aláírásának napjától fogva megszüntetetteknek és elenyészetteknek nyilváníttatnak. A perletételek ezen egyezésnek miniszteri jóváhagyása után azonnal beadandók és az aláírástól a jóváhagyásig netalán jogerőre emelkedett határozatok hatályukat veszítik.

Végre mindkét egyezkedő fél lemond arról, hogy a köztük eddig fenállott viszonyok alapján egymás ellenében akármiféle igényeket az itt megállapítottakon kívül támaszthasson.

26. Ezen egyezés végrehajtásában a nevezett hét község közt netalán felmerülő egyenetlenségek, annak Brassó városa közt egyfelől és a hét község közt másfelől való végrehajtását meg nem akadályozhatják.

Ha ily egyenetlenségek következtekben a hét községnek összes vagy

egyes csoportjait terhelő kötelezettségek felosztása nem eszközölthetnék, az illető községek Brassó város közönségének az egész osztatlan kötelezettségért egyetemlegesen felelősek.

27. Mindkét fél lemond a netalán felén tuli sérelem miatti jogorvoslatról, akár az egész szerződésre, akár annak egyes pontjaira vonatkozólag.

28. Netaláni bélyegek és illetékek, melyek ez egyezés után fizetendők lennének. Brassó város közönsége által egy harmadrészben, a hét község által két harmadrészben viselendőek.

A biztosítás költségei, a bekeblezési illeték és a kiállítandó adóslevelek költségei és bélyegilletékei kizárólagosan a hét község által viselendőek.

A 13. ponthoz megjegyzetetik, hogy Brassó városa azon költségekhez, melyek ez egyezés alapján a hét községet két harmadrészben terhelik, bármi néven nevezendő cím alatt, így például községi rovatul fizetésére is igénybe nem vehető.

JAKAB ELEK.

O knezu Lázáru. Lázár fejedelemről. Ért. Ruvárac Hilár. Ujvidék, 1888.
8° VII + 425 l.

Lázár fejedelem a szerb történet egyik legérdekesebb alakja. Gyermekévei dečanski Uros, ifjúsága pedig Dušan István uralkodásának idejébe esnek. Ez az időszak Szerbia fénykora, e melyre Dušan halálával rögtön a hanyatlás s röviddel utána a bukás következik. Java férfikorában Lázárnak mind ezt látnia kellett, sőt, ősz korában megérte hazája elestét is. 1389. jun. 15. — ép 500 év előtt — volt a rigómezei ütközet, melyben a szerbek ereje megtörtetett s melyben Lázár is életét veszti.

Történetíróra nézve kétségtelenül szép feladat egy ily alak életét írni meg, de ép oly nehéz Lázár történetében a valót földeríteni.

A szerbek általában keveset jegyeztek föl történelmükből, a mely miként a többi balkáni szlávoknál is, jobbára csak a nép költészetében él. Minden fontosabb esemény dalformában közvetlenül a nép ajkára ment át. Ismeretlen egyének a valót a képzelmek képeivel átszöve, jól rosszúl, versekbe szedték s a nép a bucsúkon, s mindenféle összejövetelén énekelte. Még pedig ezen történeti darabokat (junačke pjesme — hősi dalok), a lyrai költeményektől eltérőleg guszla mellett énekelték, avagy nagyobb tömeg előtt szavalták. Nevezetes szerep jutott bennök Lázárnak, úgy hogy a róla szóló énekek, melyeket lazarevkáknak neveznek külön cyclust képeznek.¹⁾

¹⁾ A lazarevkák Karadžić Vuk gyűjteményének 3-ik részét teszik. V. ö. a voronezsi »Filologiceszkijá zápiszki« 28. évf. I. füz. Verevszkij

Az idegen, jelesül a dalmát írók, Luccari, Orbini, szintén nem foglalkoztak Lázárral külön, csak a történet keretén belül. Egy-két századdal később irván róla, csak a néphagyományra támaszkodhattak. A legfőbb baj azonban, hogy minden vizsgálat és critica nélkül dolgozták azt föl s a kortannal pedig keveset törődtek. A ujabbkori szerb és idegen történészek is csak más műveik keretén belül szólanak Lázárról, de nemhogy oszlatták volna a zavart, még növelték azt. Folyton ellenmondásokba keveredtek. A kérdés egész gordiusi csomóvá lett, melynek föloldását senki sem kísérle meg. Lázár élettörténetének megírásához mindedig senki hozzáfogni nem mert. Szerzőnkben végre mesterére akadt. Ruvaracz azon kevés szerb történetírók egyike, kik a criticára fektetik a súlyt. Sőt bő forrástanulmányyal a legélesebb criticát egyesíti. Nem mellőzi a legjelentéktelenebb írók sem, s a legkisebb részlet sem kerüli el figyelmét. E túlságos részletezésben fekszik gyöngesége, mert néha aránytalanul hosszasan bonczolgatja a minutiósus fölösleges dolgokat. Mint ítéshelyesen addig nem akarta Lázár történetét megírni, míg az összebonyolított kérdések criticailag nem tisztázatnak. Maga mondja (135. l.), hogy nem Lázár történetét írta meg, hanem az ő életére vonatkozó kérdéseket iparkodott kellően megvilágítani. Tanulmányát nagy szorgalommal dolgozta ki, s kidolgozására igen sok gondot fordított.

Művét Lázár születési és családi viszonyainak megvitatásával kezdi, előre bocsátván saját nézetét (3—29. l.)

Lázár atyja Chrebljánovics Pribác volt, ki a fiut korán Dušan udvarába küldte. Lázár ott meg is nősült. Neje Dušánnak rokona, Vlatkó kenéznék Milicza nevű leánya volt. E házasságból 3 fiu és 5 leány született. A negyedik ez utóbbiak közül Gara Miklóshoz ment férjhez. Lázár ezután sztavilecki (főajtónálló) méltóságra emeltetett, a melyet Dušan haláláig viselt (3—4. l.).

Az írók, kik ez eseményekkel foglalkoztak, másképp adják azokat elő s többet is tudnak, azért szerzőnk áttér állításainak igazolására. Kezdi pedig Lázár születési évével, a melyről semmi positiv adat sem levén, számíthatóhoz kell folyamodni. Ő az 1329. évet fogadja el születése és 1353-at házassága évének. Szrećkovics és Mijatovics ellenben azt vitatják, hogy Lázár 1322-ben született és 1347. előtt nősült, illetve 1344-ben már első gyermeke megszületett. — Ruvaracz először is kimutatja, hogy ez urak nem figyeltek a születés, házasság és a gyermekek születése

A. F. ismertetését Vuk gyűjteményéről a 29. l. Ezek alapján Kaper Szigf. egész eposzt állított össze: Lazar, der Serbenzar nach Serb. Sagen. Leipzig. 1851.

közötti összefüggésre. Az általuk fölvetett évek között ugyanis nemcsak minden összhang hiányzik, de határozott ellenmondás és képtelenség létezik. Mert 1. e számítás mellett Lázár első és utolsó gyermekének születése között 31 évi köz van, a mi nehezen hihető, de 2. első unokájának a későbbi György despotának 1364—67. kellett születnie. Amde ennél idősebb volt Lázár fia, István s ha csak 2 évvel idősebbnek is vesszük, a rigómezői csata alkalmával 27 évesnek kellett volna lennie (1364—2 = 1362. mit 1389-ből levonva. maradt 27), már pedig az adatok ifjabbnak mondják.

Azután kimutatja szerző, mily jó az összefüggés az ő számítása mellett. Lázár szül. 1329-ben, nősült 1353-ban. Első gyermeke, Mara, 1355-ben már életben lehetett és 16 éves korában, 1371-ben férjhez mehetett. 1372-ben születhetett első fia, 1374-ben a második, György, a későbbi despota, akinek 1433-ban 59 évesnek kellett lennie. S egy francia utazó, ki 1433-ban látta őt, csakugyan azt írja, hogy ekkor 58—60 körül járt. De továbbá, ha mint az előbbi esetben Lázár fia, István, 2 évvel volt idősebb Györgynél, 1370-ben kellett születnie s akkor a rigómezői csata alkalmával csak 19 éves volt. Végül Mara születési évéül 1355. véve föl, a különbség az ő és Olivera születési éve között csak 20 év, a mi mégis valószínűbb a 31-nél. Positiv adatul, az igaz, csak egy régi szerb könyvben talált homályos följegyzést idéz (8. l.), hanem újabb érvet von Lázár leányainak férjhezmeneteli éveiből (9—10. ll.) Szigmond király egy oklevele alapján kimutatja, hogy Gara Miklós, ki 1387. körül macsói bán s 1402-től nádorispán volt, 1389. előtt vette el Lázár leányát s nem, mint Szrecskovics állítja, 1358-ban. — Mert 1389-ben már vejének mondja az oklevél s 1386-ban még in teneri aetate levőnek állítja. Tehát semmi esetre sem 1386 előtt, ami már csak azért is lehetetlen, mert ekkor atyja, szintén Gara Miklós, volt macsói bán 1359—1374 s 1375—1386. nádor. S hogy nem ez, hanem a fia, az 1386-ban in teneri aetate levő Miklós volt Lázár veje, Orbini is, Dufresne is állítja s az oklevél kétségtelenné teszi. Megemlíti szerző aztán, mily öreg hibát követett el Kovačević, amidőn Gara Miklóst, a vőt, Lázár unokájának állította. — A másik leányt, miként ismeretes, Sztrazimirovics György vette nőül 1387-ben. Mindkét eset nagyon valószínűtlenné teszi azt az állítást, hogy Lázár már 1344-ben nősült.¹⁾

¹⁾ Ruvaracz és Szrecskovics között még most is folyik a vita, mely főleg Lázár születése körül forog. Szerzőnk jelen művében főleg ezen urat leczkértette meg, a legmaróbb gúnnyal ostorozva vastag botlásait. Szrecskovics, a ki a belgrádi főiskolában a történelem tanára s az új szerb

A következőkben szerzőnk a Lázár atyjára vonatkozó téves nézeteket czáfolja (11. l.). Engel ugyanis Dušánt állítja Lázár apjának, amit Szrecskovics föl is használt Lázár 1322-ki születési évének bizonyítására. Azon az alapon tagadta t. i. Engel nézetét, mivel Lázár 1322-ben születvén, Dušan csak csak 11 évvel volt nála idősebb. Engel, mint Ruvaracz mondja, egyszerűen tévedt. Egy másik író, Pavlovics, Ivanis despotát tartotta Lázár atyjának és pedig hasonló nevű unokájának sírföliíratára támaszkodván. Ebben ugyanis az mondatik, hogy az elhunyt és Lázár anep-szisz-ek voltak. Szerzőnk megjegyzi (12. l.), hogy az anep-szisz nem jelenti kizárólag a fivér gyermekét, hanem gyakran a nővértől származottak jelzésére is használtatik. S Lázár nagynénje, az elhunytnak csakugyan anyja volt.

A harmadik nézeteltérés már közelebbről érdekel bennünket, különösen azt, aki Bosznia történetével foglalkozik. — Ruvaracz azt állította előbb s most is állítja (12. l.), hogy Lázár sztavileczi

Akadémia tagja, a Szrpszka Nezaviszimoszt f. é. febr. 14-ki számában felelt Ruvaracznak, ki a Kolo f. é. 13., 15. és 16. sz. válaszolt, mire Szrecskovics u. o. 23. sz. egy éles támadás jelent meg, melylyel csak önmagát ítélte el, ostoba műnek nevezvén e munkát, mely szerinte mit sem ér. A tanár urat különben magok a szerbek sem becsülik sokra. Tanártársa, Káries V. Szrbija cz. 1888-ban megjelent művében (280. l.) azt mondja róla: sokat írt, de minden siker nélkül. Legújabbban — 1889-ben jelent meg tőle egy vaskos munka: A szerb nemzet története (II. rész) s így ő a szerbek legújabb történetírója. Ezen művét az oroszok is, akiknek ő növendők, a legteljesebben elítélték. Szrecskovics t. i. e. kötet előszavában többekre — köztük a kijevi egyetem ismert szlavistájára, Florinszkyra is — hivatkozott, mint kik az első kötetet kedvezően fogadták. Erre Florinszky a kijevi »Unverszitetsszkija izvisztija« cz. folyóirat f. é. jul. (7) számában egy bírálatot közölt (129—143. ll.). Többek közt azt mondja, (130. l.) hogy mivel ő az 1. kötetet (u. o. 1885. év marc. (3) sz. 147—155. ll.) enyhén bírálta s nem oly szigorral és gúnyval, a minővel Szrecskovics a szerb kritika részéről pl. Ruvaracznál, (kinek éppen jelen művét érti) találkozott, ez nem átalott reá hivatkozni. A 139. l. összeállítja azon paragraphusok sorozatát, melyeket Szrecskovics az ő »Juzsnija szlávjáne i Vizanezija vo 14 viku« cz. 1882-ben megjelent művéből átvett minden idézet és utalás nélkül. Minden írói tehetséget eltagad tőle, ki — úgy-mond — a patriotizmust a szélsőségig viszi s ugyanakkor (135. l.) pl. a bolgárok iránt a legelkeseredettebb gyűlölettel viseltetik. — Florinszky e véleményét a munkára vonatkozólag átveszi a jelenleg Szmirnov szerkesztése mellett megjelenő »Russzký filologiceszký vjesznik« 1889. 1. füz. 147. l. s azt mondja: egyéb elszomorító tulajdonai mellett e vastag kötet jelentékeny része plagiatum stb.

méltóságra emeltetett s mint sztavilecz v. sztavilnik Dušan haláláig az udvarban maradt. Mi volt ez, (az ajtónállók főnöke) nem deríthető ki, mert csak kétszer említették mindössze s mind két ízben az utolsó helyen.¹⁾ Az újabb szerb írók mást mondanak. Még pedig egy részük a régebbi írókra hivatkozva, Bosznia urának tartják őt. Ez utóbbiak közt említi szerzőnk Pajsias érseket (14. l.), a ki Luccariból merítette tudósítását. Luccariból szerzett értesülést Du Fresne is s mindketten még viteoniczi és kosorichi katunárnak is megtették Lázárt. Luccari Rupcichnak Dušan élete cz. művére hivatkozik, mely ma ismeretlen. Van azonban tőle egy más munka s valószínű, hogy ez a hivatott mű, melyben csakugyan előfordul a katunar szó. Ezt Vitezovics vicecomesnek tartja, Daničić pedig praefectus regionis pastoriae. Hol lett volna már most ez a viteoniczai regis pastoria, arra felelni nem lehet (18. l.). Avagy lehetséges, hogy Rupcich valami összefüggésben van az Omucevicsokkal, kik ismert történetgyártók voltak, s ekkor Luccari talán ezekből vette tudósítását. Mindkét esetben igen kétes forrást használt.²⁾ Az írók másik része a ljetopisokra hivatkozik, Dragutin országát juttatják neki (21. l.). Ruvaracz kimutatja (22—24. ll.), hogy a ljetopisokban erről szó sincs. A mit ők használtak, azok nem is ljetopisok, hanem — a Brankovics-féle krónika, a tonosi és ipeki rodoszlovok — a ljetopiszok alapján összeállított későbbi gyűjtemények, melyek nem lehetnek a XIV. század történelmének első rangú forrásai. De különben is ezekben sincs szó arról, hogy Lázár Dušántól kapta Dragutin országát, sőt ellenkezőleg azt mondják, hogy V. Urostól nyerte. Dušanról tehát semmikép sem lehet szó. A való az, hogy Lázár mint sztavilecz az udvarban érte meg Dušan halálát. Még kevésbbé van igazuk azután az idegen íróknak, a kik — Schimek, Engel, ujabban Hopf és Hertzberg — az említett szerb írók és forrásaik alapján ugyanazt állították (27. l.).

Ez röviden az első pont tartalma. Következik a második,

¹⁾ Dr. Thallóczy L. úr szerint Tortkó bosnya bán szláv okleveleinek latin átiratában a sztavilecz mindig dapiferorum magisternek van fordítva.

²⁾ Lázár nem kaphatta Dušántól Bosniát, mert Bosznia nem volt a Dušané. 1350-ben háborút indított Chelmin a mai Hercegovina miatt Kotromanić István bán ellen, de eredményt nem mutatott föl. Lázár e háborúban részt vehetett. lehetett az ideiglenesen megszállott narentameléki vidék parancsnoka, de semmikép sem Bosnia ura. A katunar szó annyit jelent, hogy a vlachok, pásztorok főnöke, kik *Katunokban*, *canton* szállásokban laktak s dalmát, szerb s bosnyák területen nagy számban laktak. A ragusai statutumokban sokszor van szó róluk.

Thallóczy L.

melyben szerző a mariczai csatáig (1371.) történt eseményekkel foglalkozik (29—93. ll.). — Ez idő alatt mindössze két oklevélben van Lázárról szó. Az első Urosnak egy 1355-ben kelt adománylevele a Cattaróiak részére (30—31. ll.). Ez is csak olasz fordításban maradt fenn, a melyet Ruvaracz nem tart ugyan hamisnak, hanem interpoláltk. Végén főlemlítettnek az ország nagyjai. Köztök találjuk Lázárt is, még pedig a harmadik helyen. Hogy e nevek is meghamisítottak volna, nehezen hihető. — A második egy 1362-ben kelt okirat, melyet Jireček fedezett föl a ragusai levéltárban (32—35. ll.). Szó van benne az Uros köveiteinek adandó pénzjutalomról s ez alkalommal bizonyos Lázárnak is, kit Jireček is, Ruvaracz is Chrebljanovics Lázárnak tartanak, 300 dénárt küld a tanács. — E két év közé az írók egy eseményt képzelnek, melyet Ruvaracz nagy ügyességgel alaposan megczáfol (35—46. ll.).

Villani t. i. említést tesz két szerb főúrról, kik egymás ellen hadakoztak. Egyikök, ki a Duna mellékén (Podunavlje) uralkodott, gyengébb levén ellenfelénél, egy magyar mágnáshoz fordult s azt ígérte, hogy ha megsegíti, ő meghódol a királynak. Visszatérvén a segélylyel, megverte ellenét, ki maga is a csatatéren maradt. Pejacsevics s Engel az előbbiről azt mondták, hogy valószínűleg Lázár volt. Szrecskovics határozottan Lázárnak állítja, sőt mi több a magyar mágnást is ismeri. Azt mondja ugyanis, hogy az Lázár veje, Gara volt. Ruvaracz gunyoros hangon élcel e nagy tudomány fölött. Megemlíti Szrecskovicsról, hogy az elesett főurat egyszer Altomannak mondja, másszor Brankonak. Továbbá, hogy előbb azt írja: elfogadom Dragasevics véleményét, hogy e főúr Altoman volt; utóbb pedig azt mondja: el kell fogadnunk, hogy az Brankó volt. Neki szabad elfogadni, mondja szerzőnk, nekünk pedig el kell fogadnunk. Szép történetírás! De nem szabad és nem is fogadjuk el — írja tovább, — mert Villani nem említ nevet. Ezt Szrecskovics legjobban tudhatná, mert Villani krónikáját ő fordította szerb nyelvre. Továbbá már előbb ki volt mutatva, hogy nem ez a Gara volt Lázár veje, hanem ennek fia s ez is csak 1386 után lön azzá. Végül említettett, hogy Lázár nem is birta a Dunamelléket sem Dušan idejében, de Uros alatt sem. Ezt mindjárt alább fejtegeti s miről később Huber szintén azt mondja, hogy »talán« Lázár volt, Jirecek pedig, mint Villani maga, nem is említ nevet. Hogy mit mond — gunyolódik Ruvaracz, — nem árulom el, hadd kinlódják Szrecskovics a német mondással. ¹⁾

¹⁾ Szrecskovics ugyanis a szerb és orosz nyelven kívül egy élő nyelvet sem tud, a holtakhoz is gyöngén ért.

Ezek után áttér annak bizonyítására, hogy Lázár Uros alatt sem birta Dragutin országát (52—91. ll.). Szrecskovics amaz állításának aposztrófja után, hogy ő Lázár életének 1362—1371. évek közötti szakára vonatkozólag sok adattal rendelkezik (46—51. ll.). constatalja Ruvaracz, hogy ilyenek nincsenek. Raics és Julinacz ugyanis Brankovics említett krónikájából szedték az ide vonatkozó adatokat. Ez pedig Luccari és Orbiniből merített. Luccari egész történetet tud, a melyből reánk nézve legfontosabb az, amit Orbini is vele szószerint megegyezőleg állít, 1. hogy Lázár a magyar határig terjedő összes földeket lefoglalta volt magának, s 2. hogy Vukkal együtt uralkodott Dragutin országában és a Duna mellékén. Mivel ezen állítást többen átvették, mint az 1-ső pontban is említve volt s alább még felhoz nehányat. Ruvaracz taglalja, melyik volt hát Dragutin országa? Orbini nagyon homályosan írja körül, de a Ijetopiszok alapján bele kell foglalni 1. Macsót, 2. Szerémet, 3. Branicserót, 4. Belgrádot. Ezek közül az első kettő magyar uralom alatt volt, az utolsóról maga Orbini mondja, hogy Lázár csak Lajos király halála után foglalta el. Branicseróval mi volt, nem említi ugyan szerzőnk, de a nélkül is világos, hogy Lázár semmit sem birt Dragutin országából. Amde Orbini hozzátette volt még, hogy a Podunavljét is birta és 1380-on túl kelt pár oklevelében Lázár csakugyan az egész szerb föld és a Podunavlje urának nevezi magát. Hogy 1380-on innen is birta-e azt, erre nézve Orbini Laonikos Chalkokondylásból szerzett tudomást. Ez t. i. leirván Dušan birodalmát, azt mondja, hogy az egyes tartományok élére bölcse férfiakat nevezett ki kormányzóknak. Így Macedoniát Zorkó kapta. . . . A Duna mellett fekvő vidéken pedig Vulk Eleázár, Prancus fia volt a gubernátor. Hopf Chalkokondylást commentálván a bonni kiadásban, e helyhez érve csak úgy szórta az alapos mondásokat. Pl.: mondja Ruvaracz, Laonik Zorkójából, a mely név ma Zsorkónak ejtetik, Tvartkót csinált. Rački szintén Laonikra hivatkozva, azt állítja, hogy Lázár és Vuk együtt kapták Podunavljét és Posavljét. Ruvaracz Rackit előbb saját szavaival veri meg. Idézi t. i. ennek egy másik helyét, a hol azt mondja: Lajos király . . állami ügyekben gyakran fölhasználta nemzetünk (t. i. a horvát) fiainak hűségét, esztét és karját. Az ország fontos határszélén, a macsói bánságban, egyszerre állottak őrt Laczkovics, Gara és Horváthy. Azután hivatkozva arra, hogy a Poszalje nem más, mint a macsói bánság, gunyosan kérdi, lehet-e ott helye Lázárnak, a hol a magyarok állanak őrt? — De ezzel nem elégedve meg, tovább üti a tudós kanonokot. Chalkokondylas ugyanis nem tud semmit Poszavljeről, ezt tehát Racki tette hozzá, valamint azt is ő eszelte ki, hogy ketten uralkodtak. Majkov is kettőt mond,

pedig a közös forrás csak egyet említ, mint láttuk. Vuk Eleázárt. Az újabb krónisták, Brankovics, Julinác, de Raic is, sőt Szrečkovics is egyet említenek, t. i. Vukot, Pranci filium azaz Brankovicsot. Teszik pedig ezt a szövegben, a jegyzetben azonban pl. Raic is, Engel is ismét kettőről, Lázárról is tudnak. E hibás nézetek mind Laonikosból származván, szerzőnk ezután vele foglalkozik. Ő Dušánnál több mint 100 évvel később írta művét, tehát csak hallomás után dolgozott. A 8 tartományról szólva, azt mondja, hogy Vukasin király a Pheristől a Dunáig terjedő tartományban uralkodott. De azért a Duna melléken Vuk is uralkodik. Ily hibák után, melyekből szerző többet felsorol, őt nem lehet autentikus forrásnak elfogadnunk. Ruvaracz azt hiszi, hogy Belgrádot és Galambóczot 1346-ban Lajos királyunk bírta. Lehetőséges, hogy 1354-ben Dušan elfoglalta s valami szerbnek adta.¹⁾ Ennek lehetett ott valami viszálya s ez adhatta Villaninak a tárgyat említett elbeszéléséhez. Hogy ez semmi esetre sem volt Vuk, világos onnét, mivel ő még 1354-ben 14—15 éves ifjú volt. — Az eredmény tehát az, hogy Lázár 1362 után sem bírta a Duna mellékét, hanem, mint Ruvaracz valószínűnek állítja, az udvarnál maradt. Midőn azután Vukassin fellázadt Uros ellen, akkor Lázár otthagya az udvart és szülőföldjére, Novobrdóba, a Kossovo vidékére vonult vissza (91—92. ll.).

A harmadik pontban szerzőnk a mariczai csata után életben maradt despotákkal foglalkozik (93—197. ll.). Kezdi pedig a mariczai csata után életben maradt deszpoták s tartományaik felől való tudósításokkal (93—94. ll.). Tíz ilyen úrnak maradt fenn emléke. Némelyik közülök nagyon jelentéktelen volt, másokról pedig már irtak egyesek (94—97. ll.). Azért szerzőnk csak Zsakovics Dragassa (97—109. ll.), Vukassin király fiaira (109—114. ll.) és Paleolog Simonra (114—118. ll.) terjeszkedik ki részletesebben. Ezek is kevésbbé fontosak, mert inkább Bulgária, Macedonia és Albániában uralkodtak, de azon okon is, mivel 1371—2-ben már mindannyian török alattvalók voltak. Szerbián tulajdonképen csak hárman osztoztak. A Balsicsok Zetában uralkodtak (119—125. ll.); Altomanics Miklós az Ibartól a Chumig és Macsóig terjedő részeket bírta (125—134. ll.) és Lázár kenéz, ki Novobrdóban élt. 1374-ben legyőzte ugyan Miklóst s tartományából a rudniki és nzsicai kerületeket saját birtokához kapcsolta, a többit azonban elvette Tortkó, ki a legyőzött

¹⁾ Belgrád, valamint Macsó elfoglalása 1354. egyszerűen mese. Egyik krónika átvette a másikból, azután tényvé vált. Ép oly kevéssé nyerte meg Belgrádot Dušan, mint a mennyire nem áll, hogy N. Lajos védnökségét elismerte.

helyett új triarchának lépett föl. Lázár most a belügyekre fordítván figyelmét, Balsával egyetértőleg 1375-ben Ipekben nagy gyűlést tartott, a melyen az országot kibékítette a konstantinápolyi patriarchatussal (135—145. ll.). Itt szerzőnk egy hosszú értekezést szúr közbe (146—187. ll.), amelyben azt fejtegeti, mit köszönhetnek a szerbek a bolgároknak irodalmi téren? Az egész, ha jól gyanítom, Szrecskovics úr bolgarophobiája¹⁾ ellen van irányozva.

Azt hiszem azonban, hogy nagy terjedelme miatt teljesen el vagyon hibázva. Az olvasó kíváncsisága már annyira föl van költve az előzők által, hogy igen nagy kár azt oly sokáig függőben tartani. Csak a 178. l. veszi föl ismét szerzőnk az elejtett fonalat, még pedig annak czáfolásával, hogy Lázár az Ipeki gyűlésen meg is koronáztatta magát (178—196. ll.). Ezt oly írók is állítják, mint Safarik és Miklosich, de mindez nem alterálja szerzőnket, hogy az igazság érdekében pálczáat ne törjön. Lázár egyszerű kenéz maradt s a ki még 1377-ben megkoronáztatta magát, az Torkó volt. Ezért Rascie Bosnieque Rexnek írja magát, míg az előbbi a szerbek és a Dunamellék egyeduralkodója címet viseli.

A negyedik pontban (198—202. ll.) Lázár jótetteit illetve alapítványairól emlékezik meg. Ez amugy is négy lapból álló pontocska tartalma tehát kevésbé érdekel bennünket. Főlemlítendőnek tartom azonban, miszerint Lázár fiának, Istvánnak egy 1406. kelt oklevele említi, hogy a vodiczai sz. Antalról nevezett kolostor az ő atyjának segélyével építtetett föl. E kolostor, mely a mai Mehadia környékén feküdt, Zsigmond királyunktól is kapott 3 drb szerb nyelven írott oklevelet.²⁾

Az utolsó, 5-ik pont a legterjedelmesebb (203—425. ll.). Szerbiát délről a törökök támadták (203—208. ll.), de az adatok oly megbízhatlanok és hézagosak, hogy még az oly alapos Jirecek is tévedett. Északról Zsigmond királyunk támadta meg (208—212. ll.). Rački a ljetopisokból azt olvasta ki, hogy Lázár elfoglalta Belgrádot és meghódította Macsót. Majkov szintén így írja ezt. Szerzőnk azonban azt mondja, hogy az egy ljetopisban sincs benne: Orbini állította először s tőle vették át az újabb krónisták. Azért már Gebhardi megjegyezte, hogy ez kissé valószínűtlen.

¹⁾ Ezt Florinszky is szemére veti: i. h. S Ruvaracz egy más helyen is (33. l.) előhossa azt gúny közt ítélve el.

²⁾ Ez okleveleket, melyek nyelvészeti szempontból is a beléjük kevert sok magyar szó miatt igen érdekesek, Venelin Gy. közölte volt: Vlacho-bolgárszkijá gramoti cz. művében. Facsimilét is mellékelte, de az eredeti hollétét nem tudatta. Ezeket Dr. Thallóczy L. a bukaresti levéltárban megtalálta.

Okleveleink 1372—1387. rendre nevezik a macsói bánokat s arról is tudósítanak, hogy 1389. febr. Zsigmond csakugyan megtámadta Lázárt,¹⁾ de Gara közbenjárására kibékültek s a dolog nem került ütközetre. A mi okleveleink állításai ellen szerzőnk fölhoz egy szerbet, Lázárnak egy 1381-ben kelt oklevelét, a melyben a ravaniczai monostor részére több macsói falut adományoz. Lázár ezt tehette ugyan, ha nem volt is Macsó ura, de a szövetkeztetés a pusztta lehetőségről a valóra nem helyes s azért ez adat össze nem egyeztethető okleveleink adataival Macsó birtokára nézve. Miután egy pillantást vetett volna Lázár viszonyára Balsichoz,²⁾ (213—218. ll.), fölkiált, végre sok kínlódás és huza-vona után eljutottam a kossaori ütközethez. Mivel ennek egész irodalma vagyon s majd minden pillanatáról vannak eltérő nézetek, szerzőnk először is a forrásokat veszi beható tárgyalás alá, (219—305. ll.) s egyúttal az eseményekre is kiterjeszkedik. Kezdi pedig előbb a szerb, (219—247. ll.) azután a bizánczi (247—253. ll.) írókon, a kik közül összesen 3-at talál használhatóknak. Majd átmegy a latin, vagyis dalmát szerzőkre (253—262. ll.), a kiktől minden hitelességet megtagad, a mit előtte már Novakovics Sztoján megtett volt. Ugyanily véleménynyel van a török írókról is (262—305. ll.), a kikkel a legrészletesebben foglalkozik, de közöttök sem talál részrehajlatlan, használható auctorra.³⁾ Miután ezek tárgyalása közben nagyrészt kifejtette volna a főeseményt, egyes mellékkérdéseket bonczolgat. Legelőbb azon kérdéseket igyekszik eldönteni, kicsoda, mikor és hogyan ölte meg Murádot? Hogy túl hosszas ne legyenek, nem bocsátkozom szerző tárgyalásának részletes fejtegetésébe, csak az ő megállapodásait említem föl. Murat megölkje Kobilovics Milos volt,⁴⁾ kit későbbi correctura szerint Obilicsnek is irnak. Téves vélemény, hogy ő Lázár veje lett volna. (306—326. ll.) Az időre nézve szerzőnk azt tartja, hogy az ütközet kezdete után történt úgy, hogy azt már Murat fia, Bajazet fejezte be. (326—328. ll.) Következik a kérdés, kik jöttek Lázár segélyére? (329—351. ll.) Pavić említett művében azon az alapon, hogy a horvát hősi dalok említik a magyarok és csakis a magyarok részvételét a csatában, azt állítja, hogy eljöt-

1) Lázár pusztított Macsóban s tagja volt Tvardkóval együtt Zsigmond ellen alakított ligának, ezért akarta Zsigmond Lázárt megtörni.

2) Balsa a tenger melléken uralkodott, azonban Lázár 1380 után kelt okleveleiben szintén primorjai uralkodónak nevezi magát. Itt ismét érdekes összeütközés van, mit szerzőnk magyarázni iparkodik.

3) Ha jól vagyok értesülve, Pavik: »Narodne pjesme o boju na Kosovu« cz. művének első részében szintén foglalkozott e forrásokkal.

4) A ragusai czímerkönyvek szerint czímerében három löfej. (Kobila.)

tek a magyarok. Rački, Klaić és Hertzberg az Annales Forojulienses-re támaszkodva, a melyek szerint Zsigmond és egy egész kereszties had is segítette volna Lázárt, szintén állítják a magyarok részvételét. Azonban már Huber kimutatta volt e nézetek helytelenségét s így szerzőnk sem fogadja el a magyarok segítségéről szóló véleményeket.¹⁾ Továbbá nem jöttek el Kastriotá és az albánok, sem a bolgárok, sem az oláhok, egyedül bosnya részről küzdött egy csapat, mint azt Rački, Jirecek és Novakovics is elfogadják. Szerzőnk ezt sem fogadná el, mert az adatok nagyon elágazók. Így Tvartkó levele s a hozzá intézett gratulációk szerint (melyeket Ruvaracz előbb a 223 l. elvet) ő maga is részt vett volna a csatában, még pedig győzelmesen. Mindezek hihetetlenül hangzanak, de mert az említett jeles írók a bosnya segély mellett vannak, szerzőnk nem czáfolja őket. Mindamellett megjegyzi, hogy a bosnya segédhadosztály vezérét egyszer Vukovics Vlatkónak, másszor ismét Chranicsnak (Sandály) nevezik az írók. Ezek után fölemlíti, kik voltak tehát jelen a csatában (352—358. ll.) a szerbek részéről. Az írók ismét igen eltérőleg nyilatkoznak s oly neveket is említene, a minők soha nem is léteztek. Annyi bizonyos, hogy a Balsicok nem vettek benne részt. A centrumban állott maga Lázár, a jobb szárnyat Brankovics Vuk, a balt pedig Vlatkovics Vlatko vezették. A csatában Lázár elesett s a vele voltak (360. l.) és az egész sereg tönkre tétetett. A két szárny vezetői azonban mindketten megmenekültek. Vukot ma is az egész nemzet árulónak tartja s az írók egy része is ilyennek bélyegzi őt.²⁾ Szerzőnk azonban védelmébe veszi őt (361—414. ll.) s kimutatja, hogy a XVI. század végéig, Orbiniig, egyetlen író sem említi Vukot árulónak. Az újabb történészek közül Mijatovics, Hilferding, Huber szintén fölmentik őt, elégtelennek tartván a néphagyomány és a hősi dalok bizonyítékát. Itt szerzőnk két érdekes észrevételt tesz. Nehány nyomra irányítja t. i. a figyelmet, a melyek arra mutatnak, hogy Vuk neve fölcseréltetett a bosnya vezér, Vukovics Vlatkóéval. A másik megjegyzés arról

¹⁾ Ugyanezt állítja Mijatovics is a belgrádi akadémiában felolvasott értekezésében (1889. jun. 25.) és pedig helyesen. A magyarok nem is segíthették Lázárt, mert Tvartkóval együtt folyton áskálódtak a magyar fenntartás ellen.

²⁾ Vuk legújabb monographusa, Kovacević tanár. (Műve 1888-ban jelent meg Belgrádban.) Szerzőnk nem tudta megkeríteni, azért én utána pótlom. Kovacević is fölmenti Vukot, ellenben Florinszky (i. h. 151—156 ll.) épen e munkát bírálván, megjegyzi, hogy ő meg az ellenkezőt tartja. Véleménye támogatásául 4 pontot hoz föl, melyek közül legfőbb a néphagyományra való hivatkozás.

szól, hogy a csata elvesztésének és a szerbek meggyöngyültének oka a Balsicok visszavonása lett volna. Ez azonban inkább csak episod, mely semmiesetre sem birt oly nagy befolyással. A rigómezei ütközetben a szerbek elég erősen tartották magokat s hogy elvesztették, annak más okai is voltak. Aminthogy e csata nem is kizárólag a szerbekre birt nagy fontosságú következményekkel, hanem a törökökre, sőt egész Európára is. Mert a törökök e győzelemmel végleg eldöntötték a Balkán sorsát. Pár év múlva Nikápolynál vívott csatájok a muhamedanizmusnak a nyugati kereszténység fölött nyert győzelme volt.

Ez Ruvaracznak »Lázár kenéz« cz. művének tartalma. Igyekeztem azt a lehető világosan és részletesen ismertetni, hogy belepillanthassunk gondolatmenetébe és intentióiba s nemcsak egyedül azért, mert bennünket a tartalom amúgy is érdekel. Mint láttuk, előbb az okleveleken kezdte mindig s hogy oly keveset tudhatott meg belőlök, nem az ő hibája. Csak azután folyamatok az írókhoz, kezdve az egykoruakon le a legujabbakig, egyet sem mellőzván. És igazán nagy türelemmel kísérte a téves vélemények terjedését, növekedését az írók egész során át. Érdekesen mutatta ki, mint irta át egyik a másikat a nélkül, hogy előbb megítélte volna annak helyes s helytelen voltát. Egész szenvedéllyel állította szembe az ellenmondásokat, melyeket egymás és saját állításaikkal szemben elkövettek. És e tekintetben az igazság érdeke előtte a legfőbb. Minden egyéb szempontot félretéve, megmondja biz' ő nyíltan, hogy oly dolgokat is olvastak ki a forrásokból, amelyek azokban nincsenek. S azután csöppet sem kiméli embereit, hanem a gúny fegyverét is fölhasználja. Ezzel azonban nem fukarkodik, hanem néha egész lapokon a legmaróbb sarcasmussal illeti őket. És ez jelentékeny hátránya. Mert eltekintve a hosszas czáfolásoktól, ezen következetesen keresztül vitt gúnyos ostromozások gyöngítik a mű becsét. Ruvaracz, mintha maga is érezte volna ezt, maga sincsen megelégedve művével, a melytől -- úgy mond -- a critical részletek elhagyásával vékony kis füzetke válnék. S abból, hogy ezt nem tette, azt következtetem, hogy e gúnyolódással mellék célja volt, t. i. figyelmeztetni akarta az írókat, hogy nagyobb súlyt helyezzenek a lelkiismeretes criticára. Az igaz, hogy így aztán a források sokszor cserben hagynak, itt-ott hézag támad, több meg nem fejthető kérdés áll elő, de az objectivitas és a történeti igazság csak nyerni fog vele.

HODINKA ANTAL.

Deák Ferencz emlékezete. Levelek 1822—1875. Budapesten, kiadja Ráth Mór 1890. 8-adr. m + IV + 392 l. — Ára félbőr kötésben 5 frt 60 kr.

A karácsonyi könyvpiacznak bizonyára legmaradandóbb értékű terméke: Deák Ferencz leveleinek eme kötete, melyet Ráth Mór eredetileg füzetes vállalatban (19 füzetben) adott ki, — a mely tehát csak annyiban nevezhető a karácsonyi könyvpiacz termékének, hogy akkorra fejeztetett be és adták ki önálló kötetben is.

Deák Ferencz leveleiből mintegy százötven drb van itt összegyűjtve és időrendben kiadva. A leveleknek jó része itt jelenik meg legelőször.

A gyűjtemény legfőbb értéke abban áll, hogy Deák Ferencz jelleme oly líven tükröződik vissza leveleiben, mintha csak az élő nagy alakot, a puritán egyszerűségű, a catoí jellemű férfit, a szerény, igénytelen embert, de egyszersmint a tiszta logikájú, éles ítéletű főt, a haza bölcsét, — a szerető jó barátot, a gyöngéd rokont, a kedves, kedélyes nagybácsit látnók magunk előtt.

Legelső levele 1822-ből ered s iskolai bizonyítványát kéri benne, midőn juratusnak felesküdni kíván, a legutolsó 1875. jun. 16-án kelt halálos ágyában. Ezt már nem írta, de tollba mondotta, a közeli halál sejtelmével. »72 év szép kor (sóhajt fel), melyen túl ép, egészséges ember is méltán számolhat egészsége végromlására; a ki pedig beteges is, az ne követeljen sokat, megifjodni bizonyosan nem fog.«

A legtöbb levél e kötetben (mintegy 35) Wesselényi Miklóshoz van intézve 1834—1848 közt. Híven feltűntetik ezek azt a benső barátságot, igazi ragaszkodást és mély szeretetet, melylyel e két nagy jellem egymáshoz fűzve volt. A magyarországi és erdélyi párhuzamosan haladó reformmozgalmak hozzák őket egymással érintkezésbe, melyből a legintimebb barátság fejlődött ki. — Nemcsak a politikai dolgokról, de saját örömeikről, bajaikról, betegeskedéseikről (a miből bőven kijutott része főkép a szemevilágát lassanként elvesztő Wesselényinek) s házi körülményeikről is tudósítják egymást. Pedig Deák, mint maga kedélyeskedik egy levelében, Wesselényinek csak minden hetedik levelére válaszolt, mert ő csak positiv dolgokra tud válaszolni, Wesselényi pedig kedélyesen elcseveg leveleiben, mint egy elmés franczia, a mihez ő nem ért s a mit kényelemszeretete, magyarosan mondva restsége sem engedne meg. (302 l.) — Gyakran meglátogatták személyesen is egymást, ő Wesselényit Zsibón, ez őt Kehidán, komaságra léptek s a benső viszonyt csak Wesselényi kora halála (1850 tavaszán) szakította meg.

Wesselényihez írt leveleiből kitetszik az is, mily fontos szere-

pet tulajdonít Deák »a kis Erdélynek«, melyet »szabadságunk és nemzetiségünk egykori védfalának« nevez. Az unioért nemcsak lelkesült, hanem fokozta a lelkesedést Wesselényiben is, és indirecte sokban hozzájárult az erdélyi politika irányításához. Erdélyről mindig lelkesülten emlékezik később is. — »Erdély volt egykor (írja az őt emléktárgygyal megtisztelő erdélyi hölgyeknek) századokon keresztül leghívebb oltalmazója, sőt megmentője a magyar alkotmányos szabadságnak, és Erdély adhat most is (1863.) túlnyomóságot nemzetiségünknek azon veszélyes elemek ellenében, melyek kétszeresen veszélyesek az által, hogy önhazánk kebelében élnek és terjednek.« (304. l.)

Kossuthal (a kinek 15 levél szól e kötetben) a *Törvényhatósági Tudósítások* érdekében kezd levelezni 1836-ban. Többször tudósítja őt a zalamegyei gyűlésekről. Első levelében (1836. jul. 18.) tréfásan írja le, hogy eskette fel ő az új főispánt, miután a felett vitáztak, hogy egyházi személy vagy a megyei főjegyző olvassa-e elő az eskümintát? »A kiáltozás közben a főispán önmaga elvéén az apát kezéből a hitformát, nekem nyújtotta azt által (írja), felszólítván, hogy én olvassam fel azt előtte Aligha én nem vagyok az első hivatal nélküli polgári személy, ki főispánt magyarul eskettem hivatalának elfoglalásakor.« — Ekkor még intim barátság nem volt közöttük, a »kedves barátom« megszólítás mellett a levelezés még »per kegyed« történik. — Nagyon érdekesen írja le (1836. decz. 31.) a Pesten felségsértés ürügye alatt elfogott ifjak ügyében Zalamegye küldetésében tett bécsi útjokat, midőn a király elé kívántak bejutni, de nem bocsáttattak be; csak a kancellár Pálffy fogadta őket.

1840-ben már szorosabb barátsággal fűződik Kossuthhoz, kit ekkor már »kedves Lajosom« megszólítással illet leveleiben, bár még a bizalmas tegeződés nélkül, a mi úgy látszik Kossuth 1840. nyarán vagy őszén Kehidán tett látogatása után kezdődött közöttük; legalább 1841. jan. 15-én, — midőn a Pesti Hírlapot minden cím nélkül egyszerűen nevére küldetni kéri s tiltakozik a »Magyarország táblabírája« címzés ellen, — már tegezi Kossuthot. De levelezésük nem volt sűrű. 1844. őszén egy éve múlt, hogy nem látták egymást, »s azóta egy betű sem fordult meg közöttük.« Kossuth gyöngéd célzást tesz a baráti érzelmek elhidegülésére. Deák lelkesen tiltakozik e feltevés ellen. »Tudod-e (úgy mond), hogy ezen barátság kételkedés tárgya soha nem lehet? — Te nékem barátom vagy a szónak legszebb, legnemesebb értelmében. . . Barátságunk nem oly tűz, melyet emberi kéz gyújtott, s mely, ha néki táplálékot időnként nem nyújtasz, felemészti önmagát s végre elhamvad. Égi tűz az, mely keblünkben ég, tisztán állandóul és változatlanul« stb. — Ezután sűrűbb köz-

tük a levelezés; de útaik és véleményeik mind inkább eltérnek, a mint mindig mélyebben sodortatik az ország a forradalom örvényébe.

Deák mindig inkább pessimisticusan ítéli meg az ország állapotát, mint vérmesen reménykedve. A forradalom sikerében egy perczig sem bízik. 1848. márcz. 28-án nem haboz kimondani sógorának Tarányi Józsefnek írt levelében, hogy »hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak-e el bennünket, vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarchia: ezt csak isten tudja! minden pillanatunk bizonytalan.« — Midőn akarata ellenére mégis miniszterré lesz, nem titkolja, hogy »a körülmények önhibája nélkül sodorták a helyzetbe csak azért, hogy, ha lehet, szolgáljon a honnak« (1848. jun. 15.). Ki is lép a minisiteriumból, mihelyt csak lehet és visszavonúl a közpályáról, a mint látja, hogy az áradatot feltartóztatnia nem lehet. 1848. szept. 22-én elkeseredve válaszolja sógorának a kétségbeejtő helyzetet: »Ez az, mit hónapok óta jövendöltem, de pessimistának tartottak s azt mondták: fölötte feketén látok. Szavaim itt is elhangzottak némelyek örömmámorában, mások, különösen *egy*, forradalmi számíttatásai közben nem akart hallgatni reám s most együtt isszuk meg a levét e menthetetlen bajnak.«

Ime Deák mélyre ható ítélete és előrelátása! A látszólagos együttműködés mellett is mennyire eltérnek itt már útai a Kossuthétól. Az ellentét, mely Kossuth 1867-iki nyílt levelében kifejezést nyer (s a melyre írt válasza utolsó a Kossuth-tal váltott levelek közt) alapjában megvolt már 1848-ban is.

Az abszolutismus korában Deák nemes és határozott magatartása kiviláglik a Schmerlinghez (1850-ben), Szögyényihez (1851—54-ben), Scitovszky primáshoz (1860.) írt leveleiből, kereken visszaútasítván minden törvénytelen actusba bevonatásának kísérletét. — Nevezetes 1861. jan. 9-én a királylyal való első találkozása után sógorához írt levele, melyben jelzi a hajnal derengését, de óva int a vérmes reményektől.

A 60-as évekből gyérek politikai levelei. Itt inkább az ember, a jószívű és nagylelkű s igazságos ember domborodik ki előttünk leveleiből. — Az 50-es években gyűjtést indít meg országszerte Vörösmarty árváinak, kiknek ő volt gyánjuk s 103,000 forintot hoz össze. Szobrot emeltet Balaton-Füreden Kisfaludynak, a Kazinczy-alap létrehozásában és hovaforditásában buzgolkodik, majd Vörösmarty munkáinak kiadásában fáradoz. Érdekes ez ügyben Ráth Mórhoz és Gyulai Pálhoz intézett levelei, az utóbbit sürgeti Vörösmarty életrajzának megírásában.

Kedélye derült világa legfényesebben tükröződik vissza a nőkhöz, főkép rokonaikoz a Nedeczky-lányokhoz és Wachot Sándornéhoz írt leveleiben. Humora is ezekben nyilvánul legkedvesebben.

Altalában e levelekből tisztábban áll előttünk Deák Ferencz nemes egyénisége, mint akár beszédeiből, akár mások jellemzéseiből.

Ráth Mór őszinte elismerést érdemel, a miért a kiadásról gondoskodott s azt oly diszes formában tette, a mely bármely salon asztalán helyet foglalhat. Az összegyűjtés és összeállítás érdeme úgy látszik dr. Váczy Jánosé, a ki az előszót írta. — Nemcsak Deák élete —, de századunk reform- és alkotmányos küzdelmei történetének is nagybecsű munkával gazdagították forrásait.

SZÁDECZKY LAJOS.

Az alsófehérvármegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet második évkönyve. A választmány megbízásából szerkeszti Pál István főgym. tanár, egyleti első tükár. Kolozsvár Ajtai K. Albert könyvnyomdája 1889.

Az erdélyi részekben néhány év előtt megalakult két történelmi régészeti társulat, u. m. a hunyadmegyei és az alsófehérmegyei sok tekintetben nemcsak azonos czélokat szolgál, de munkakörben is sokszorososan érintkezik egymással. Mindkét társulat létrejöttét a területükön lefolyt történelmi események s fenmaradt régészeti emlékek hatásának köszönhetjük első sorban; de a viszonyok kényszerítő nyomása alatt mindkét társulat túlterjeszkedik a címbe foglalt kör korlátain s a természetiekre is kiterjeszkedve voltaképen »muzeumegyleti« hivatást tölt be. Ott, hol a társulati tevékenység néhány ügybuzgó tanár és más honoratior önfeláldozó munkásságában fejeződik ki s a gyéren mutakozó egyleti jövedelemforrások még a tisztikar díjazását se igen teszik lehetővé s merőben díjtalan munkatársi szolgálatokat igényelnek: valóban kétszeres okunk van elismeréssel adózni, ha ezek daczára nem olyan isten kegyelméből való ajándékmunkából telnek ki az évkönyvek, hanem valódi komoly szakértelemmel, alapos tudással és lelkiismeretességgel végzett kutatások eredményével számolhatnak be. A két társulat eddigi sikerei szélesebb körökben is figyelmet keltettek, kutatásaik a hazai múlt adattárát gazdagították s oly vidéken szolgálják a magyar tudományosságot, hol a magyarság mondhatni élet-halál harczot vív az idegen elem terjeszkedése ellen.

Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet sokoldalú hivatásának megfelelőleg II. évkönyvében

a titkári jelentésen s a társulat munkaprogramján kívül a történelem, régészet mellett a természettudományokat is felöleli. Csató János ismert ornithologusunk és Alsófejérmegye alispánja a nálunk időnkint Azsiából megjelenő pusztai talpastyúk (*Syrhaptes paradoxus* Pall) 1888. bevándorlásáról értekezik. Dr. Cserni Béla főgymnasiumi tanár folytatja Gyulafehérvár környékének állatvilágáról irt tanulmányát. Az emlősök megelőző évkönyvi lajstroma 1-el, a madaraké 92, a rovaroké 110, pókoké 33-al s így az egész fauna 233-al gyarapodott s 745-ről 980-ra emelkedett.

A kötetnek e folyóirat olvasóira nézve legélvezhetőbb czik két Király Pál dévai főreáliskolai tanár szolgáltatta Apulum monographiájával. A daciai régiségeknek kevés olyan szorgalmas buvárát ismerjük mostanában s Király Pál, mestere Torma Károly nyomdokain haladva, kitűnő művészettel tudja megszólaltatni a feliratoknak különben holt anyagát is. A terjedelmes munka egész korrajzi részlet Dacia változatos történelméből, mint-hogy éppen a főhadiszállással a legszorosabb kapcsolatban állottak ama népmozgalmak, melyeknek célját kezdetben Dacia bukásának meghoszulása képezé, de a melyek mind nagyobb arányokat öltve tulajdonképen a népvándorlás viharait vezették be.

Király monographiája a tartomány meghódításának véres drámájával, a dákok hősie ellenállásának s Decebal tragicus végének ügyes rajzával nyílik meg. E részletben tömöríti szerző az occupationalis hadjáratról a Századok 1888. évf. nov., deczemb. füzetében közzétett fejtegetéseinek eredményeit.

Majd Apulum keletkezésére, helyrajzára katonai szerepére tér át. Tulajdonképen a legio I. Adiutrix érdeme az alapítás s a XIII. legio csak a teljes pacificatio befejeztével üti fel itt, az akkori Dacia geographiai központján, Kannabaejat. 142. május 16-án kezd szerepelni ez a név egy verespataki viasztáblán s 160. october 4-én ismétlődik e név. 180-ból, tehát a markoman háborukat követő időszakból tűnik fel a *Municipium Apulum* (Corpus Inscription. latin. III. köt. 1132.). Ugy látszik Marcus Aurelius a kiváló fontosságú stratégiai ponton a municipium mellett a Colonia apulensist is alapítá (C. I. L. III. 975.) s a kettő még a Gordianusok idejében is (238—244) szerepel egymás mellett, míg-nem Dacia végső éveiben a nagyobb jogkörrel bíró colonia amazt magába olvasztá. A colonia gyors felvirágzását és jelentékeny szerepét igazolja az is, hogy Septimius Severus testvére P. Septimius Geta a tartomány voltaképi fővárosából Sarmizegetusából ide költözött. E példát mások is követték, sőt a Dacia apulensis kormányzói még a tartományi helytartót is gyakran helyettesíték. Így olvassuk a Corp. Inscript. Latin. III. köt. 1625. »Pro Heren-

nio Gemellino viro egregio procuratore Augustorum nostrorum agente vices praesidis merito suo libens solvit«; és Corp. Inscr. Latin. III. 1456. szerint Quintus Atius Allianus, ki Severus Alexander alatt 222—235 Mauretania Caesariensisben a császári uradalom igazgatója, majd Belgica és Gallia procuratura s később Dacia apulensis procuratora s mint ilyen kétszer viseli a helytartói méltóságot s fogadja Sarmizegetusa metropolis hódolatát.

Apulum közéletében a Tribus Papiria játszott irányadó szerepet. Ők bérlik az állami javakat (C. I. L. III. 1182.) töltik be Apulum és Sarmizegetusa világi s papi méltóságait. Igy P. Aetius Strenus Sarmizegetusa duumvirje, Apulum augurja, Drobetae tanácsosa (decurio), patronus collegiorum fabrum centonariorum et nautarum s bérlője a császári legelőknek, sóhányáknak és vámoknak. (C. I. Latin. III. 1209.)

A sokféle hivatalt, ipartestületet és vállalkozót egyesítő város gazdag lakossága az égieknek is bőven áldozott. Egyedül Jupitert 60 felirat magasztalja. Kivüle Juno, Minerva, Apollo. Diana, Luna, Mars, Silvanus, Venus, Priapus, Pantheus, Liber, Libera mater, Mater Deum, Penates, Fortuna, Nemesis, Genius, Numen, Mercurius, Aesculapius, Victoria, Virtus, Hercules, Mithra stb. mind híveket számláltak itt.

A tartományt sújtó dák lázadásokban a város is sokat szenved. A markoman háboruk után egészen újra kell építeni. Maximinus óta rohamosan fejlődnek a bukás jelenetei. Ő ugyan megfékezi a gothokat s Gordianus is kiveri 242-ben a goth hadakat, úgy hogy 247-ben Philippus Arabs pénzverő hivatalt is szenved ott. De 248-ban a karpokkal kell küzdeni. Decius alatt nova coloniaként ünnepli újraépülését (C. I. L. III. 1076.); de Traianus Decius 251-ben Moesiában elesvén a vad hordák zsákmányává lesz Dacia s ezzel a tartomány összes római alkotása. Ez a becses tanulmány rövid, száraz foglalata.

T.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A M. Történelmi Társulat ez új évben első vál. ülését f. hó 2-án d. u. 5 órakor *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt tartotta. Az első felolvasás tárgyát *Gindely* Antal prágai egyetemi tanárnak a harminczéves háború hírneves történetírójának Bethlen Gábor életrajzából (melyet a Történeti Életrajzok számára írt) vett ama töredéke képezte, melyben Bethlennek Waldsteinnal való második mérkőzését írja le. Felolvasta *Pettkó Béla*.

Azután *Óváry* Lipót jelentését a nápolyi anjoui regestákról olvasta fel a betegsége miatt távol levő Óváry helyett a másodtitkár.

A folyóügyeket a gyöngélkedése miatt távollevő titkár helyett *Nagy* Gyula jegyző adta elő. Mindenekelőtt bejelenti, hogy a közgyűlés jan. 26-ára (vasárnapra) van kitűzve, tekintettel Mátyás király halálának 400-ados évfordulójára, mely a folyó évre esik. A közgyűlésen ez alkalommal gr. *Szécsen* Antal elnöki beszéde után *Fraknói* Vilmos fog felolvasást tartani Mátyás királylyá választatásáról. Ugyanakkor az alapszabályok értelmében az 1887-ben három évre megválasztott ig. v. tagok. kilépnek és új választás alá esnek, úgy szintén a múlt év folyamán elhunyt ig. v. tagok helyébe is új ig. tagok fognak választatni.

A Hevesvármegye monographiájának megbírlására felkért bizottság munkálatát e gyűlésre még nem adhatván be, Szederkényi Nándor szerző kérelmére elhatározta a választmány, hogy amint a bizottság munkálatával elkészül, a titkári hivatal azt azonnal küldje meg Hevesvármegye közönségének, hogy ez még legközelebbi közgyűlésén határozhasson.

Új tagokul felvétettek: Losonczi *Szigyártó* Sámuel kir. tanácsos Losonczról, (aj. a titkár); *Rombauer* Emil áll. főreáltanodai igazgató Brassón, (aj. dr. Mika Sándor); az ungvári kir. kath. főgymnasium ifjúsági önképző »Dayka-köre«, aj. a titkár); dr. *Tarnai* János Budapesten, (aj. Lederer Béla); *Németh* Ambrus N. é. theologus Pannonhalmán, (aj. a titkár); temesvári főreáltanoda, (aj. a titkár.); dr. *Grün* Zsigmond, járási orvos Nagy-Kállón (aj. Barabás Domokos.)

A pénztárnok jelentése múlt havi számadásáról a családjában előfordult gyászeset miatt elmaradt.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUMEGYLET tizedik évkönyve legnagyobb részben *Henszlman* emlékének van szentelve. Kegyeletes munkát teljesített az Évkönyv szerkesztője s az egylet derék és buzgó titkára *Stöhr* s ezzel ő nemcsak az Egyletnek, hanem magának Kassa városának közérzetét tolmácsolta: mert bizonynyal Felső-Magyarország legkiválóbb egylete és fővárosa mélyen érzi, hogy emelkedésöknek mily hatalmas factorává lehet az, mit *Henszlman* tett értök. Az ő gyűjteményével annyi műkincse jött városukba, hogy a műtörténetirők nem fogják meddő feladatnak tekinteni Kassát meglátogatni — mihelyt hozzáférhetővé leend az. Récseynek jelentése e gyűjteményről számot ad azon ma már alig megszereshető s alig megfizethető kincsekről, melyek ott fel vannak halmozva s melyhez, hogy könnyebben tanulmányozhatókká legyenek, kitűnő szak-könyvtár is járult. *Myškovszky* meglehangú emlékbeszéde vázlatát adja *Henszlman* életének s működésének; kitűnően sikerült arczépe híven visszatükrözi az ő jóságos szép arczát. Ugy tudjuk, minden elő van készítve, hogy e gazdag gyűjtemény s a muzeum többi kincse azokhoz méltó palotákban helyeztessenek el, mely a városnak egyik emelkedő szép pontján fog felépíttetni. Az az egylet, melynek oly elnökei vannak, mint *Bubics* és *Dessewffy* s olyan titkára, mint *Stöhr*, a consolidálásának és fejlődésének minden garantiáját bírja, főként midőn törekvéseiben egy derék feladatát érző hatóság támogatja. Ez Évkönyvben a *Henszlman*én kívül még egy másik emlékbeszéd is van: az, melyet Rösler tartott Rómer felett. Ezenkívül még egy czikk van benne: a régi Kassa leírása okiratok alapján ifj. *Kemény* Lajostól s a füzet végét *Stöhr* hivatalos jelentései töltik be az egylet múlt évi életéről és *Klimkórics* jelentése az egylet 1888-ik évi gyarapodásáról. E szerint az egylet 334 darabbal gyarapodott. Van az egyletnek 37 tiszteleti, 113 alapító s 248 pártoló tagja; s mindehez csak azon óhajtatást csatoljuk, hogy legyen mennél elébb gyűjteményeit befogadni képes palotája.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSASÁG épen most megjelent s *Demkó* Kálmán társulati titkár által szerkesztett ötödik Évkönyve, épen úgy mint a megelőző, gazdag és becses forrása Szepesmegye történetének. Maga e történet, a sok mindenféle viszonyok összejátszásánál fogva, annyira sajátos, hogy a megyében található levéltárak felkutatása nélkül tisztába se lehetne hozni — s épen ezért fontosabb missiója egy vidéki társulatnak sincs a szepesmegyeinél. S hogy e társulat és annak érdemes buzgó titkára *Demkó* értik a feladat fontosságát s azt be is töltik, mutatják a megjelent Évkönyvek. A most megjelent kötetben három magvas értekezés van: 1. A régi vármegye vázlatok Szepesmegye levéltárából *Sváb* Frigyesztől. 2. Szepesvármegye városi levéltárai *Demkó* Kálmántól. 3. A nemesek iskolái Szepességen *Kupecz* Lyeurgtól, három egészen levéltári kutatások alapján álló értekezés s végül *Schmank* Supplementumának

ismertetése. A kötetet a hivatalos jelentések zárják be a társulat munkásságáról, mely tanúsítja, hogy a társulat nagy odaadással s szép sikerrel teljesíti kötelességét, de az óhajtatást is felkölti: vajha a társulat még nagyobb részvétellel találkozónék — kivált a nem Szepesmegyében élő szepesiek részéről — hogy még több eszközzel rendelkezniék feladata megoldására.

GIESEBRECHT VILMOS.

1814—1889.

Römes az egymásután, melyben a tanítványok ünnepelt mesterüket a sírba követik. Rövid pár éve csak, hogy Ranke csodált testi-lelki épségben fogadta élte 90-ik fordulójakor tisztelői hódolatát, és íme, azóta nem csak ő, hanem tanítványainak első, talán legkiválóbb nemzedékéből alig van már egy-kettő az élők sorában. Meghalt Giesebrecht is, a középkori német császárság tudós historikusa.

Emlékeziünk nagy műve Előszavára. Azt mondta abba, hogy vész-hordó csillagzat uralkodik mindama nagyobb munkálaton, mely a német császárság történetének van szentelve. Mintha egy gyenge ember elégtelen volna ily alkotásra, félben maradtak Leibnitz Annalesei, bevégezetlen Mascov Commentárja, és Stenzel műve is, csak egy nagy arányokban tervezett műnek hatalmas torso-ja maradt.

E sorozathoz kapcsolta most a halál Giesebrecht nevét is.

Művének két év előtt megjelent ötödik kötete Barbarossa Fridriket tárgyalja. Nem fejezhette be tehát ő sem azon munkát, melyben annyi lelkesedéssel írt az Ottok, a Frank császárok és a Hohenstaufenek dicsőségéről, nem végezhetette be azon ragyogó képet, melyet tehetsége teljes megfeszítésével a német nagyság legszebb koráról akart nemzete elé varázsolni.

Ha művének nem is volt prononcirozott politikai háttére, volt azért politikai vonatkozása, volt hatása. Az előszót nem is tekintve, hatott a szembeötölő analogia útján, és nem is egészen önkénytelenül. Hiszen mikor Giesebrecht ifjúságát, az erős benyomások korát élte, a német nép színe-java mind az egységes haza eszméjével volt eltelve. Giesebrecht pedig kiérezte, hogy aránytalanul áll egymással szemben a német tudomány és a német öntudat. Kiérezte, hogy nemzete oly műre áhitozik, melyben megvannak valósúlva forró óhajai. És directe szolgálni vélte a német egységet, midőn a *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*-ben bemutatta azon kort, melyben az összetartása által hatalmas Németország eljutott a legmagasabb uralmi polczra, oda, honnan nemcsak saját sorsának volt ura, de a szomszéd népeknek is törvényt szabott.

A két kor közti analogia, melyről az imént szólottunk, nem volt egyformán inyére mindenkinek. A protestans Észak húzódozott a gondolatól, hogy Németország a középkorban éppen római és olasz politikája révén

vált hatalmassá. És innen van az, hogy Giesebrecht műve szorosabb hazájában, Poroszországban, lett legkésőbb népszerűvé. Csak mióta a »frivol Welschland«-dal való »unheilvolle Verbindung« ellen megszűnt dühöngeni a furor teutonicus, lőn az elismerés általános, egyhangú és feltétlen.

Nekünk, magyaroknak, munkájának tudományos belső értéke imponálhat csupán. Emelkedjék bár a világtörténelmi fordulatok magaslataira, vagy bibelőlődjék a territoriális történet apróságaival, az olvasót mindenütt meg fogja lepni Giesebrecht biztos művészete, melylyel ép úgy ki tudta elégíteni a nagy közönség szívét, mint a szakemberek olthatatlan kritika- és ismeret-szomját.

Compositiója világos és arányos; az események, állapotok és személyiségek jellemzéseit biztosak (plane VII. Gergely pápád); tájékozottsága a bel- és külföldi források körül meg éppen meglepő.

Hogy beható ész és, a mi talán még fontosabb, igen finom érzék, mely öntudatra nem ébredt benyomások sugallata szerint ítél, mit mivelhetnek a kútfő-kritika terén: bebizonyította az *Annales Altahenses* feltalálásakor.

A szakemberek szemében örökké ez képezi majd hírének jözezimét, hogy mint construálta meg előre, még mikor senki sem ismerte, ezt az elveszett II. századbéli krónikát. Mikoron előkerült e gazdag kézirat — (persze sok olyat is tartalmazott, miről Giesebrechtnek sejtelve nem lehetett) — az nap ülte meg a német tudomány legszebb diadalai egyikét. Fényesen beigazolta az előkerült kézirat Giesebrecht minden feltevéseit.

Magát az Annalesek szövegét Oefelével együtt közölte Pertz Monumentáiban, mintaszerű kiadásban.

Régibb munkái közül megemlíthetők *toursi Gergely Frank történetének* német fordítása két kötetben (Berlin 1849—51.); *De litterarum studiis apud Italos primis medi aevi saeculis* (Berlin 1845.) és *De Gregorio VII. registro emendando* (Schwetschkénél, a Kaiserzeit kiadójánál, Braunschweigban 1858-ban).

Életrajza egyszerű. Tanult és tanított. Hol, mikor és meddig, megmondja minden lexicon.

L. B.

TÖRTÉNELMI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

Talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy az iskolai értesítők nagyjából az országban használatos tanítási módnak iránymutatói, kifejezői s ez okból éppen nem kicsinylendők műveltségtörténeti szempontból is. Egy-egy értesítő, vagy tudósító, vagy bárhogy nevezzük, sokszor elég hű képe annak az intézetnek, a melyről számot ad s belőle nem éppen helytelen következtetéseket lehet levonni magára az iskola beléletére. Az elmúlt iskolai évből rendelkezésünkre bocsátott értesítők egészben véve némi haladást mutatnak az azelőtti évekhez képest, de egyszersmind kevésbbé örvendtes

jelenségül veszszük észre, hogy éppen a legnemzetibb tudományszakokra s azok tanítására, ismertetésére sokkal kevesebb figyelemmel vannak, mint például a classicus nyelvek tanítására. Ez a tanítási rendszerben találja megfejtését. Eszünk ágában sincs a classicai nyelvek tanulásának szükségét még csak kérdés tárgyává is teenni: de a század irányával, az újabb felfogás és művelődésünk haladásával mégis mintegy ellentétet kell fölfödöznünk tanügyünk mai állapotában, mely a történelmi és irodalmi tudományok tanulását e tudományok értékéhez s hasznához képest kevésbé tartja szükségesnek. Nem kutatjuk e nem éppen örvendetes jelenség okait: csak rámutatunk a tényre, mely az alább felsorolandó értesítőkből önként kiviláglik. Honnan van, hogy az ország összes középiskoláitól kiállított programmok közül oly csekély számú, alig 12—14 darabban találunk történelmi s még kevesebb, alig 6—7 értesítőben irodalmi tárgyú értekezést? Ellenben classica philologiai tárgyú kétszer annyinál is többen előfordúl. S a mi ez értekezések becstét illeti: a történelmiek közül alig néhány üti meg e tudomány mai színvonalának mértékét; az irodalom-történetiek közül jóformán csak két-háromról lehet szó, míg a classicai tárgyak jobbadán mind dicsérendő törekvés eredményei. Valóban nagyon kíváncs lenne nemzetiségünk, műveltségünk érdekében, hogy a középiskolai ifjúság kiképzése kissé más irányt vegyen, hogy a legnemzetibb tudományok már a középiskolákban több figyelemben részesüljenek.

Az itt következő sorokban főleglítjük röviden a rendelkezésünkre bocsátott iskolai értesítőben megjelent értekezéseket, kezdve először is a történelmi tárgyakon, a melyek közül

— A BUDAPESTI VII. KERÜLETI M. KIR. ÁLLAMI GYMNASIUM NYOLCZADIK ÉRTESTŐ-JÉBEN KOZLÓTT »Az oroszok és magyarok első érintkezései« című dolgozat a legjobbak közül való, a melyek a múlt iskolai év programmjában megjelentek. Szerzője, *Márki Sándor*, lelkiismeretes buzgalommal szedte össze a történelmi adatokat, a melyekből úgy az ifjúság, a melynek első sorban olvasmánya, mint a nagyobb közönség is eléggé világos képet nyer a régi szlávok ethnographiájáról, a melyhez a magyarokét mérve, azt kell mondanunk, hogy a IX. század magyarjai »az általános műveltségben, tolerantiában és hőlcseességben is jóval fölülmúlták« a velük érintkező szlávokat. Márki jól ismeri mind az orosz, mind a magyar történelem forrásait s igen élénk párhuzamot von az egymással először találkozó e két népfaj közt. Ismerteti a magyar írók idevonatkozó nézeteit, kezdve Horvát Istvántól egész Vámbéryig. Magyar- és Oroszország monarchiává való alakulások előtt sok hasonló történelmi mozzanatot tüntet föl s ezeknek megismerésére az érdeklődőt szívesen utasítjuk a Márki jeles dolgozataihoz.

— A LOSONCI M. KIR. ÁLLAMI FÖGYMNASIUM ÉRTESTŐJÉBEN a »Magyarország külföldön« című értekezést olvassuk Gresits Miksa igazgató tollából. Maga a dolgozat, mely inkább csak elmefuttatás, kevésbé érdekes, de annál érdekesebb az a körülmény, mely megírására alkalmat adott. Foncin P. »Geographie Historique« című munkája számos történelmi és

közjogi botlással, ferdítéssel bírván, Gresits Miksa egy, a francia íróhoz intézett levélben néhány szarvas hibára hívja fel Foncin figyelmét, a ki Magyarországot, annyi más külföldi író felfogása szerint, Ausztriába olvasztva látja s azt hiszi, hogy hazánkat az 1526-ki gyászos események után a Habsburg-ház örökölte. »Alig lehet — írja Gresits — sérelmesebb valamit képzelni Magyarországra nézve s egyszersmind olyat, a mi jobban ellenkeznék a történet és a közjog tényeivel, mint Magyarországot egyszerűen az »Ausztriai császárság« elnevezés alá foglalni.« E levélre adott válaszában Foncin az iskolai tankönyvek rövidségére utalt, mely miatt — bár Franciaországban mindent szívesen látnak, a mi hazánkból oda érkezik — lehetetlen világos képet rajzolni hazánk bonyolult állapotáról, a melybe az 1526-iki események után jutott. Igéri azonban, hogy művének második kiadásában lehetőleg minden nagyobb tévedést kiigazít. — Az igazgató buzgalmát, hogy történelmünk való tényeit a külföldi iskolákban helyesebben tanítsák, annál nagyobb dícséret illeti, minél kevesebb igyekezetet látunk a szándékos vagy jóhiszemű tévedéseknek hasonló módon való kijavítására.

— A KEGYES-TANÍTÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ MAGYAR-ÓVÁRI GYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben *Horváth Sándor* Magyarországnak Németországhoz a Hunyadiak korában való viszonyáról értekezik. E szerény igényekkel füllepő dolgozat, mely a feldolgozott források legtöbbjét felhasználja, igen alkalmas arra, hogy a tanuló ifjúság megismerje nemzetünk egyik legfényesebb korszakát, melyet az író gondos előadással, világos, magyaros nyelven, emelkedett stíllel rajzol.

— A NAGYSZOMBATI ÉRSEKI GYMGNASIUM ÉRTESÍTŐJE bevezetésül »Anonymus latinsága« című nagy gonddal készített tanulmányt közli *dr. Uhlárik János* tollából. A dolgozat tehát némileg nyelvészeti, de a mennyiben Anonymus sajátosságait és eltéréseit a legkisebb részletekig, fejezetről-fejezetre tanulmányozza a szerző, s nyomozza, hogy a középkorban hogy változtak át a classicus világ fogalmai és szavai — bátran történetinek vehetjük s mint ilyen, felsőbb iskolák növendékeinek is hasznos szolgálatot tehet. Az értekező mondatról-mondatra haladva tünteti föl ama hibákat, a melyeket Anonymus a latin syntaxis ellen elkövetett s egyszersmind följegyezte, hogy miképen alkalmazzák a megfelelő helyes szabályt a classicus világ írói. Ezzel azonban nem elégedett meg, hanem más középkori, vagy korábbi nem classicus írótól is citált, föl akarván tüntetni, hogy Anonymuson kívül mikép használják az illető kifejezést vagy mondattani eltérést. Tekintettel volt Anonymus fordításaira, Mándy Istvánra s Szabó Károlyra is. A 72 lapra terjedő komoly irányú dolgozat bővebb figyelmet is méltán megérdemel, mint a milyenben az efféle dolgozatok részesülni szoktak.

— A NAGYSZEBENI EVANG. GYMNASIUM S A HOZZÁCSATOLT REÁLISKOLA ÉRTESÍTŐJÉ-ben *Czekelius Frigyes* az erdélyi szászoknak a sziléziai hadjáratban való szerepléséről értekezik oly tudományos készültséggel, a

milyennek párját magyar nyelvű értesítőekben ritkán találhatjuk. Előadja a Nagyszebenben és környékén tartózkodó három gyalogezred szereplését Mária Terézia trónraléptétől kezdve, mikor ellenei: II. Frigyes Sziléziába, Károly Emanuel és a francziák az örökös tartományok többi részébe nyomultak. A fegyverre való felszólítás után Erdélyből 6000 ember állt ki a síkra, még pedig egy lovas ezred gr. Kálnoky (Kálnocki?) s egy gyalogezred b. Gyulai vezérlete alatt. 1742. márcz. vége felé megkezdődtek a toborzások Nagyszebenben. Az összetoborzott katonákat azután nem sokára beosztották. Az így begyakorolt sereg minden phasisát nagy részletességgel beszéli el az író. Megmondja, hogy melyik faluból hányan álltak be a verbungba, s hogy látta el őket a hatóság élelemmel és szállással. A városi jegyzőkönyvekből minden fontos, sőt nem éppen fontos adatot is szóról-szóra idéz s úgy szólván napról-napra kíséri a város s az általa kiállított sereg történetét. Milyen részt vett azonban e sereg a Soor melletti csatában, hogy oszlott föl hazatérése után, stb. miud ennek elmondását a jövő évi értesítőben ígéri a szerző, s ez ígéret beváltása annál kívánatosb, mert az ily részletes történeti adatok az ország általános történetének megírásánál is sikerrel használhatók föl.

— A SEGESVÁRI EVANG. GYMNASIUM ÉRTESTŐJÉ-ben *Duldner János* szintén német nyelven értekezik Seraphin György iskolai rectorról, a ki 1669-től 1677-ig vezette a segesvári intézetet, a melynek fejlődésével is megismertet bennünket röviden a szerző. A híres rector életére kevés adatot talált a szerző, legnagyobb részét az adatoknak Seraphin iskolai beszédei szolgáltatják. E beszédeken kívül fennmaradt Seraphinnak két vaskos kötet kézirata, melyet a gymnasium könyvtára őriz. Ezekből alkotja meg a szerző Seraphin ifjúságának, külföldi egyetemeken. különösen Jenában, elsajátított tanulmányainak s az ifjúság nevelésére célzó törekvéseinek helyes képét. Utoljára hagyja rectori működésének méltatását, beszédeit, a melyekkel az iskolai nevelés elveit kitűzi s végül egy latin beszédét közli, a melyet Seraphin 1666-ban tartott, mint rector.

A most következő öt értesítő a műveltség történetének általános képéhez szolgáltat egy-egy mozaik-darabot, a melyek közül mindegyik megérdemli, hogy néhány szóval méltassuk.

— A ROZSNYÓI KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESTŐJÉ-ben a gymnasium történetét vázolja *Tóth Lőrincz*, az igazgató. A dolgozat két részből áll: a gymnasium külső és belső történetéből. Az első részben a gymnasium alapítását mondja el a szerző, a másodikban a tanítás rendszerével ismerkedünk meg. A Lippai György esztergomi érsek alapította gymnasium a 17-ik század második felében eleinte csak három osztályú volt, s benne a tanítás a Tököly- és Rákóczi-mozgalmakban hosszabb ideig szünetelt. Majdnem egy század mulva lett hat osztályúvá. Eleinte a jezsuiták, aztán a sz. Ferencziek, 1770-től fogva pedig a premontreiek működtek az intézetben, mely a magyar tanügy változatos képének egymaga is hű kifejezője.

— A POZSONYI KIR. KATH. FÖGYMNASIMUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben szintén az intézet története van programmul előadva *Pirchula Imre* igazgató tollából. A pozsonyi kath. gymnasiumnak harmadfél-százados multja van, a melynek történetét azonban csak érinti az író néhány sorban. Részletesebben csak 1850-től 1861-ig ismerkedünk meg az intézet multjával. Az 1850-iki év az addig egyik leghíresebb magyar iskolából német nyelvű iskolát formált, mi a növendékek számát nagyon mecsökkentette. Szomorú évek virradtak az iskolára a Thun-féle rendszerrel, a melynek egy kis részéről gondos összeállításban, világos előadásban ad számot a dolgozat készítője, a ki egyszersmind figyelemmel kíséri az egyes tantárgyak tanítási körét, a jobbadán külföldről vándorolt tanárok egész munkásságát.

— AZ EPERJESI KIR. KATH. FÖGYMNASIMUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben *Ruby József* írta meg az intézet történetét, alapításától a jezsuiták eltörléséig. Épen egy század változatos képe van tehát itt elénk tárva, beleillesztve a nemzet általános történetének keretébe. Érintve van a protestánsok küzdelme, mely a XVII. század második felében is folyvást izmosult e vidéken, mind a mellett, hogy az erősen megindult visszahatás másfelé sokat visszahódított a kath. egyház kebelébe. A protestáns rendek a XVII. század második felében Eperjesen alapították egyik leghíresebb tanintézetüket, mely a felsőmagyarországi evangélikus családok legtehetségesebb tagjait fogadta magába. A virágzásnak induló protestáns intézet azonban az ismeretes hadjáratok alkalmával a jezsuiták kezére bízatik. A jezsuitákat a mult század elején elűzik, de négy év mulva újra visszatelepülnek s inntől kezdve a régi virágzó intézetet kezdetleges fölszereléssel és személyzettel vezetik. Az író, jóllehet nem egészen kidolgozott részleteket tár föl az intézet multjából: mégis, mondhatni, legtöbb történelmi érzéket mutat a most említett öt társa közt.

Mind az öt értekező írója vegyíti a feldolgozott részleteket a nyers anyaggal s egyik sem törekszik valami önállóbb egész alkotására. Legkevésbé érezhető e törekvés a rozsnyói és győri iskolák történetének íróiban. A másik három úgy tünteti föl az illető intézetet, mint a magyar műveltségnek egy-egy szerény, de lassanként izmosodó patakját, a melynek csörgedezése a nemzet fejlődésének nagy folyójával érintkezett. Bár milyen kezdetleges írói tehetség mutatkozik is azonban ez értekezésekben, a tárgy szerencsés választása mindenesetre dicsérendő. — Még egy régészeti tárgyú értekezésről emlékezünk meg a most elmondottak kapcsán, mely

— A POZSONYI AG. HITV. EVANG. LYCEUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben olvasható a Schiinko Dániel-féle régészeti gyűjteményről. Ezúttal a római érmekről értekezik *Győrök Márton* és pedig a bevezetésben a római érmészet fejlődéséről Halke, Mommsen, Grässe idevágó művei nyomán. Elmondja röviden a római pénzek fajait, származásukat, átváltozásait s úgy tér át az egyes példányok leírására. A lyceum éremgyűjteményének római osztályában jelenleg 86 db arany, 1366 ezüst és 3662 réz- vagy bronz-érem őriztetik. E tekintélyes számból csak 1654 db leírását nyújtja a mult évi

értesítő, a többiét a jövő évre halasztja. Az egész 120 lapra terjedő dolgozat a szakemberek figyelmét is megérdemli.

— A TRENCSENI KIR. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTEŚITŐJÉ-ben közölt értekezés, illetőleg életrajz, az irodalomtörténeti dolgozatok csoportjához vezet bennünket, a mely — mint mondók, igen szegényesen van képviselve. A szóban forgó életrajzot *Közményi Ferencz* írta a magyar kultúra egyik legkiválóbb bajnokáról, Trefort Ágostonról. Ha nem mondhatjuk is, hogy ez életrajz minden tekintetben sikerült egész: annyit elmondhatunk, hogy egyike a jobbaknak (ha nem a legjobbaknak), melyek Trefortról megjelentek. Helyes érzékkel nemcsak arra vállalkozik írója, hogy a híres férfiú életadatait jól-rosszul csoportosítsa, hanem ügyekszik ez adatokba lelket lehelni s az egészet a magyar politikai és irodalmi élet körvonalaival párhuzamba vagy ellentétbe állítani. Mindenütt emelkedett szempontokból törekszik megítélni hősét s fejlődésének egyes mozzanatait mindig vonatkozásba hozza a jellem és tehetség kialakulásával. Lépésről-lépésre kíséri nevezetesebb tetteit s leginkább a miniszter sikereiről ad számot, ámbár megemlíti a publicista, a doctrinair, a tudós működését is. Különösen kiemeli a többi közt a közoktatásügyi törvényt, a melylyel Trefort főképp az érettségi vizsgálatra s a tanárképzésre kívánt hatni. Közményinek e jó dolgozata a nagyobb közönség figyelmét is megérdemli. A hosszas és változatos élettel alig ismerkedünk meg jobban, mint e nyelvileg is elég folyékony, elég magvas, ügyes összeállítású dolgozatból.

IRODALMI SZEMLE.

— A SZÉKELY OKLEVÉLTÁR III-ik kötete elhagyta a sajtót. Ezt is, mint a két elsőt, *Szabó Károly* szerkesztette. A két elsőt még társulatunk kolosvári bizottsága adta ki (1872 és 1876-ban), leginkább gróf *Lázár Miklós* áldozatkészségéből, s az 1211—1571 közti időközt foglalta magában. *Szabó Károly* azóta is folytatta gyűjtését, s gróf *Lázár* elhalván, de másfelől a pályadíj alap kamatai felszaporodván, a gyűjtés eredményének közzétételét az alap vállalta el. Helyesen: mert e kötet is rendkívül becses forrása a magyar történetnek. A ki tudja, hogy mily ritkák levéltárainkban a székely adatok, az elismeréssel fog adózni *Szabó* páratlan buzgalmának és szorgalmának, mely lehetővé tette, hogy ilyen gazdag és érdekes okirat-gyűjteményt mutasson be a buvároknak. Neki ezt egy egész sereg nyilvános és magán, magyarországi és erdélyi levéltárnak tüzetes átkutatása tette lehetővé. Maga a kiadás is mintaszerű, gondos correct s a kötet lehetőleg jobban szerkesztett index-szel van ellátva. Most csak az előleges felemlítésre szorítkozunk — tüzetesebb ismertetését egyik közelebbi füzetre tartván fen.

— »APULUM« cím alatt *Király Pál* egy beható tanulmányon alapuló monographiát tett közzé az alsó-fehérmegyei történelmi társulat

Évkönyvében, melyet most különnyomatban is kiadott. Király a római korszak erdélyi történetét tette tanulmánya tárgyává a fennmaradt emlékek s római történetírók munkái összevetése alapján. Az ő apró monographiái egy nagy munkának előtanulmányai, de önmagukban is becsesek. Ezek közé tartozik Apulum is, melyet annál inkább ajánlhatunk olvasóink figyelmébe, mert Király munkái alaposságuk s helyes forrás-kritikájuk mellett jól is olvastatják magukat.

— DR. TAKÁCS SÁNDOR tagtársunk megírta *Péczei József* életrajzát, még pedig nagy részben új s kevésbé ismert kutatók felhasználásával s irodalmi pályájának méltatásával. Számot tevő monographia irodalom történetünkben nemcsak adatai gazdagságánál, hanem gondos feldolgozásánál fogva is. Az életrajzzal együtt *Péczei* legkedveltebb munkáját *Meséit* is kiadta. (Az Aigner-féle Nemzeti Könyvtár XXXIX-ik kötetében.) Egyik közelebbi számunk tüzetesebben fogja ismertetni. Ára 2 frt 60 kr.

— DR. KOHN SÁMUEL egy terjedelmes és kimerítő monographiában megírta az erdélyi szombatosok történetét s *Pécsy Simon* életrajzát, tüzetesen ismertetvén a régi szombatos irodalmat. XVI. és XVII-ik századi történetünknek ezzel egy igen érezhető hiánya van betöltve. Nem könnyű feladat volt ez, mert ezt csak a héber, a bibliai s a talmúdirodalom alapos ismeretével lehetett megoldani. Nem fogunk e helyen a 19 fejezetre osztott s díszesen kiállított munka tüzetesebb ismertetésébe bocsátkozni — egyik közelebbi füzetünkben vissza fogunk rá térni. Addig is ajánljuk e munkát a történetkedvelők figyelmébe. Ára 2 frt 50 kr.

— MILLEKER BÓDOG, hazánk délvidéki városainak fáradhatatlan és buzgó monographusa, legközelebből *Váradja* történetét adta ki. Kezdi a váradjai östelepeken, mikor dák telep s castrum volt. Azután rajzolja az érsomlyai vár multját, összegyűjtvén a rá vonatkozó oklevéli adatokat, mely a török időben pusztult el s áttér újabbkori történetére, midőn már mint *Váradja* szerepel.

— HÖRK JÓZSEF tagtársunk egy nagy, 220 lapra terjedő kötetben összegyűjtötte azon beszédeket s értekezéseket, melyeket különböző alkalmakkor tartott. Nehány magvas évnvítő beszéd, több életrajzi tekintetben is fontos beszéd (mint a Vandrák, Kramaresik stb. felett tartott) néhány egyházi s alkalmi beszéd s három szépen kidolgozott értekezés teszi a kötet tartalmát, melyek tárgyaik szerint négy csoportba vannak beosztva. A Bánó József vál. tagtársunknak ajánlott kötet ára 1 frt 60 kr.

— A MAGYAR PROTESTANS IRODALMI TÁRSULAT megkezdte irodalmi publicatioit. Folyóíratáról, melyből egyszerre két füzet jelent meg *Kenessey Béla* titkár által szerkesztve, a folyóiratok szemléjében lesz szó. E kettős füzetrel egyszerre jelent meg az első egyháztörténelmi monographia is: »A linzi békekötés és az 1647-iki vallásügyi törvények története« *Zsilinszky Mihály* tollából, kitől e tárgyra vonatkozólag az Akadémia kiadványában már egy pár becses értekezés látott világot. E terjedelmes és kimerítő monographia gondnal, szép folyékony nyelven van dolgozva, nem-

csak kiadott források adatait ölelte fel, hanem önálló kutatások eredményeit is tartalmazza, s az adatokat elfogulatlanul, helyes kritikával dolgozza fel. A nagy közönség számára van írva, mely bizonyynyal élvezettel fogja olvasni. Visszatérünk tüzetesebb ismertetésére.

— GROSSCHMIED Gábor, a Bács-Bodrog vármegyei társulat buzgó és lelkiismeretes titkára, ki e társulat felvirágoztatásán oly szép eredménynyel működik, a Társulat múlt évi közlönyében megjelent tanulmányát »Mohácstól Martinovicsig« mint tanulmányai III-ik füzetét kiadta. A tanulmány nagy része — hazánk XVI. és XVII-ik századi viszonyainak rövid áttekintése után — tüzetesebben a Martinovics forradalmát tárgyalja. E több mint tíz ívre terjedő s a nagy olvasó közönség számára írt munkára felhívjuk olvasóink figyelmét.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HIVATALOS LAP JAN. 1-ei számában ő Felsége következő legmagasb kéziratát közli:

Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére: *dr. Fraknói Vilmos*, nagyváradí lat. szert. székes-káptalani kanonokot, az Üdvözítőről nevezett szegszárdi címzetes apátot és a Magyar Tudományos Akadémia alelnökét arbei címzetes püspökké kinevezem.

Kelt Miramareban, 1889. évi december hó 24-én.

Ferencz József, s. k.

Gróf *Csáky Albin*. s. k.

Fraknói társulatunknak keletkezésétől fogva buzgó munkása: ki évről-évre gazdagítja közleményeinket nagybecsű dolgozataival. Tudományos és irodalmi érdemeinek, buzgalmának legfelsőbb helyről jött elismeréséhez szívünköl gratulálunk. Az arbei püspökség nagyon régi: az első 630 körül Titianus volt, azután 986-ban Péter említetik. 1062 óta meglehetősen teljes a sorozat 1795-ig, mikor Joannes Petrus Galzigna lett püspökké. Galzigna Arbenak 58-ik püspöke volt — vele megszűnt a püspökség napjainkig, midőn Fraknói nyerte el a méltóságot.

— DR. DEMKÓ KÁLMÁN, szorgalmas munkatársunk s a Szepesmegyei Történelmi Társulat titkára, a löcsei főreáliskola igazgatójává neveztetett ki.

† IRODALMUNK két kitűnő munkását vesztette el múlt évi december hóban, kik társulatunknak is buzgó ügyszerető tagjai voltak: *Ábel* Jenőt és *Viai* Imrét. Az első kiadványainkat értékes publicatioival gyarapította, az utóbbiban törekvéseink lelkes támogatóra találtak. Mindkettő fiatalon halt el, a ponton, midőn átlépték a magok elé tűzött pálya küszöbét. Az egyhangú, mély és őszinte részvét, melylyel a sajtó az elhunytakról hírt adott, valóban a közérzületet tolmácsolta. *Ábeltől* középkori tanügyünk megírását vártuk s eddigi publicatioi mutatják, hogy már is milyen gazdag anyagot

gyűjtött össze. A hazai és külföldi levéltárak jelentékeny részét áttanulmányozta — s már jó részben csak a feldolgozás volt hátra, midőn a toll kiesett kezéből. *Visi* a politikai tudományok azon ritka művelői közé tartozott, kiket a tudományos mozgalmak is érdekelttek. Mindkettő érezhető őrült hagyott maga után. Legyen a pihenés édes nekik a zaklatott és tevékeny élet után!

— THALY Kálmán jelentését konstantinápolyi újabb kutatásairól a Rákóczi-emigratio korából (melynek közlését a Századok jelen füzetében kezdjük meg) az Akadémia II-ik osztályának decz. 9-én tartott ülésében olvasta fel. Thaly Kálmán különben is kitűnő felolvasó. Szép érzezes hangja, rokonszenves alakja leköti a hallgató figyelmét: a melegség, melylyel e kedvencz témáját előadta, fokozta a tetszést. Az Akadémia nem is fukarkodott a tapsokban. Nemcsak felolvasását szakította többször félbe, hanem annak végeztével zajos éljenekben tört ki a tetszés, s minden oldalról siettek meleg kézszorításokkal üdvözölni őt.

— TÁRSULATUNK f. évi közgyűlését jan. 26-án d. e. 10 órakor fogja tartani, az Akadémia üléstermében, Mátyás királylá választása évfordulóját követő vasárnapon. Az elnöki megnyitó beszédet gróf *Széchen* Antal fogja tartani, azután *Fraknói* fogja felolvasni Mátyás királylá választásának történetét, egészen új levéltári kutatások alapján, melyek a nagy király ifjúságát, neveltetését s megválasztását egészen új világításban mutatják be.

— A M. T. AKAD. TÖRT. BIZOTTSÁGA jövő évi költségvetésébe fel vannak véve: A Magyarországi Orsz. Emlékek XI. kötete *Károlyi* Árpádtól. Erdély és az Északkeleti háború 1649 — 1659. *Szilágyi* S.-tól, a Magyarországi defterek fordítása II-ik kötete *Velicstől*, bevezetéssel Kammerertől — a hódoltság történetének rendkívül gazdag tárháza. Bethlen Gábor diplomáciai okmánytára *Gindely* Antaltól. Az Anjoukori Okmánytár VI-ik kötete *Nagy* Imrétől. A Bizottság irattárának jegyzéke és regestái *Óvárytól*. A Beresényi-család történetének III-ik kötete *Thaly* Kálmántól, Mátyás király politikai és irodalmi levelezése *Fraknóitól*. Ezenkívül a Zsigmondkori Okmánytár előkészítésével *Fejérpataky* László előadó van megbízva, ki már több év óta folytatja a gyűjtést s eddigi munkásságának meglepő eredményét múlt évi decemberben bemutatta a bizottságnak. Nagy halmaz másolat, néhány doboz regesta, mely a szétszórva megjelent Zsigmondkori okmányokat állítja össze, lön ezuttal bemutatva. De a gyűjtést még folytatni kell *Fejérpatakynak*, ki csak, ha meglehetősen együtt lesz az anyag, fogja azt sajtó aláadni. A bizottság publicatióinak egyik hézaga e gyűjtéssel pótolva lesz.

— ZRINYI egy kiadatlan munkáját, a Siralmas Panasz közlését kezdi meg a Történelmi Tár ez évi első füzetében *Kanyaró* Ferencz magyarázó és kritikai jegyzetekkel s bevezetéssel ellátva. Figyelmeztetjük rá olvasóinkat.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— SZÉKELY OKLEVÉLTÁR. Kiadja a székely történelmi pályadíj-alapra felügyelő bizottság. Szerkesztette Szabó Károly. III. kötet. 1270—1571. Kolozsvárt, 1890. 8-adr. 308 l.

— A LINCZI BÉKEKÖTÉS és az 1647-iki vallásügyi törvénycikkek története. Irta Zsáinszky Mihály. Budapest, 1887. 8-adr. 460 l. (A Magyar Protestans Irodalmi Társulat kiadványa). Ára 3 frt 20 kr.

— BENVENUTO CELLINI Önéletírása. Olaszból fordította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Szana Tamás. Számos önálló és szöveg közé nyomott képpel. Első kötet. Budapest, 1890. 8-adr. 297 l.

— A KOLOSZVÁRI ORVOS-SEBÉSZETI TANINTÉZET történeti vázlat. 1775—1872. A kolosvári m. k. »Ferencz-József« tudomány-egyetem orvoskari tanári testülete megbízásából írta dr. Majzner János. Kolozsvárt, 1890. 8-adr. 8, 80 l.

— AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG PIZETUM-JOGA. Irta Kollányi Ferencz. Különlenyomat a »Kath. Szemle« III. kötetéből, Budapest, 1889. 8-adr. 156, 2 l.

— TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK. Irta Grosschmied Gábor. III. füzet. Mohácstól Martinovicsig. Zombor, 1889. n. 8-adr. 163 l.

— APULUM. Irta Király Pál. Különlenyomat az alsó fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület 1889-ik évi Évkönyvéből. Kolozsvárt, 1889. 8-adr. 58 l.

— PÉCZELI József meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta dr. Takács Sándor. Budapest, kis 8-adr. 80 és 302 ll.

— VÁRADJA TÖRTÉNETE. Irta Milleker Bódog. Temesvárott, 1889. 8-adr. 31 l.

— A »SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« Évkönyve. A választmány megbrzásából szerkeszti dr. Demkó Kálmán. Ötödik évf. Lőcse, 1889. 8-adr. 193 l.

— A FELSZŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYESLET TIZEDIK ÉVKÖNYVE. Az igazgató-választmány megbízásából szerkesztette s közrebo-csátotta dr. Stöhr Antal egyleti titkár. Kassa, 1889. nagy 8-adr. 79 s 6 szln ll.

— AZ ARADI SZINÉSZET története. 1774—1889. Irta Váli Béla. Budapest, 1889. 8-adr. 7, 173 l. Ára 1 frt 20 kr.

— A NAGYENYEDI BETHLEN-KOLLEGIUM (a közelebbi években és ma). Irta Váro Ferencz, gymn. igazgató tanár. Kolozsvárt, 1889. 311. l. 8-adr.

— A HONFOGLALÁS EZER ÉV ELŐTT ÉS EZER ÉV MÚLTÁN. Irta Eötvös Károly Lajos. Budapest, Málnier Vilmos kiadása 1889. 37 l. Ára 10 kr. 8-r.

— BESZÉDEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK. Irta Hörk József. Kassa. 1889. 269. l. 8-r. Ára 1 frt 60 kr.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL

TÁRSULATI ELNÖK

megnyitó beszéde az 1890. jan. 26-án tartott közgyűlésen.

A beköszöntött 1890-ik év kegyeletes visszaemlékezéssel ünneplendi Mátyás király halálának négyszázados évfordulóját, mely gyászosan jelzi a hazai történelem egyik fénykorának lejártát. — A Történelmi Társulat, mely évek óta buzgón és sikeresen működik a történelmi kutatás, adatgyűjtés, érdeklődéskeltés mezején s ezért első sorban látszik hivatottnak kifejezést adni ezen kegyeletes visszaemlékezésnek, és ép ezért élénk és kettőztetett figyelemmel nézünk mai ülésünk fő tárgyának elibe, mely minket a nagy fejedelem pályája kiindulási pontjához, királylyá választásához vezetend vissza.

Mátyás király életének és uralkodásának története ép oly vonzó, mint nehéz földadat. Világrészünk utolsó századainak politikai eseményei — bár gyakran hosszas vagy ismételve megújuló harcok árán — végeredményeikben rendszerint oly megállapodásokat és alkotásokat szültek, melyek hosszabb időtartamon át szolgáltattak az európai nemzetközi jog- és államviszonyoknak általánosan elismert, és aránylag tartós alapot; míg a tizenötödik század másik felének, ezen kiválólag átmeneti és előkészítő korszaknak harczai, békekötései és kiegyezései szünetlenül váltakoznak, annélkül, hogy az ideiglenesség jellegétől megszabadulnának, mert rendszerint kizárólag az események legközvetlenebb következményeinek természetsszerűleg ingatag érvényesítésére szorítkoznak. A lejáró középkor egész társadalmi és politikai

szervezete tág tért nyitott volt a közélet egyéni tényezői befolyásának, mely a kimagasló férfiak és családok hatalmában, a rendi elemek hagyományos — nem mindig szabatosan körülírt — iogaiban, az egymástól elszigetelt, olykor ellentétes helybeli érdekekben találta kifejezését és támaszait, és mely előtt a nemzeti és állami élet tényezői és föladatai solidaritásának még csak csirázó érzete némileg háttérbe szorult. Ezen solidaritásnak felismerése és összefoglalása egy erélyes kormányhatalomban legelőbb Franciaországban kezdett érvényesülni, hol fejlődésében sokszor megakasztva, későbbi időkben tulcsigázva és a kényuralom határáig fokozva, megbénította ugyan számos életrevaló állami tényezőnek szabad mozgását, melyeknek öntudatos politikai működése a későbbi századok viharaiiban gyakran végzetesen nélkülöztetett, — de közvetlen hatásában hosszú időre megvetette Franciaország nemzetközi túlsúlyának alapjait. — Mátyás is érezte ezt — a király lelkében meleg gyökereket vert volt ezen állami solidaritásnak eszméje: — emelkedett uralkodói szelleme nem maradhatott közönyös korának hatalmas irányzatával szemben, mely kétségkívül nem nyilvánult a későbbi történeti visszatekintés elmélete alakjában, de természetszerű erejével hatott, — mintegy öntudatlanul — a jelentősége iránti fogékony fejedelmi és államférfiúi egyéniségekre. Következmenydús eszmék gyakran kezdenek fejlődni és érvényesülni, ép úgy a gyakorlati, mint a szellemi élet terén, mielőtt azon szó föl-találtatott és kimondatott volna, mely azok lételet jelzi, és rendszerint azok legtermékenyebbek, melyeknek valósításában a tényleges, habár részletes érvényesítés megelőzte elméleti jelzésüket. De ha Mátyás királyban a közjóra törekvő fejedelmi hatalom szilárdítására irányzott kormányzati működés találta is korának egyik legkitünőbb képviselőjét: kitünő helyet biztosít emlékének azon szellemi emelkedettség, hogy intézkedéseiben — bármily keményeknek látszanak is azok egyes esetekben — sem egy tizenegyedik Lajos zsarnoki ravaszságával és kiméletlen kegyetlenségével, sem egy hetedik Henrik önző kapzsiságával nem találkozzunk.

Egy erős kormányzatú hatalom eszméje lebegett szemei előtt, a koronában és a fejedelem személyében testesítve; de ha

ezen irányzata nem volt ez értelemben és külső nyilvánulásaiban szoros értelemben alkotmányos, annak szelleme kétségkívül az volt, mert mindig a nemzet szellemének és tényezőinek éles fölismerésére, mérlegelésére és méltánylására volt alapítva, mely legtöbb esetben utólag biztosította eljárásával szemben sokaknak beleegyezését és lelkes támogatását, kik előzetesen egyes intézkedései és lépései ellen óvakodva szabadkoztak volt. Korának ingatag nemzetközi terén gyakran változtak tervei, kísérletei és szövetségesei; míg a belkormányzat mezején kifáraszthatlan szívóssággal és következetes vaserélylyel, melyeket fényes siker koronázott, törekedett célja valósítására: egy rendes szervezetű haderő megteremtésére, a közigazgatás szabatos menetének biztosítására, főleg pedig az igazság részrehajlatlan kiszolgáltatására, mely hatalmast vagy gyöngét, gazdagot vagy szegényt, urat vagy pórt egyaránt biztosított jogaiban, vagy méltó büntetéssel sújtott merényleteiben.

Személyében látták a nép összes rétegei az élő törvényt, és a háládatosság kegyeletével őrizték meg századokon át azon fejedelem emlékét, ki egyéniségében nyújtotta nékiek azon jogos biztosítékokat, melyeket a későbbi századok számos intézményekben törekedtek valósítani. Külpolitikájának, minden látzólagos változásai daczára, volt egy tartós vezéreszméje: el nem szigetelni Magyarországot a nyugoti polgárosodás — sokszor megakasztott, de mégis következetesen fejlődő menetétől, és biztosítani az ország fönnállásának és fejlődésének egy közép-európai háttért, melyet az ozman hatalom növekedő ereje kétszeresen tett nélkülözhetlenné. Ha az ettől közvetlenül fenyegető veszélyek és egyes diadalmas hadjáratai daczára nyugot felé fordultak élete utolsó éveinek tervei, kísérletei, sikerei, annak oka nemcsak azon varázsban keresendő, melyet a renaissance férfiára az ujlag fejlődött nyugoti és délnyugoti polgárosodás kellett hogy gyakoroljon, főleg egy roskadozó művelődés színhelyének szomorú romjaival szemben: de kiválóan azon államférfiui éleslátásban, mely megértette vele, hogy az ozman hatalom — főleg Konstantinápoly bukása után — egy világhatalom arányát öltötte fel, és hogy ellene egyes nemzetek védhetik területöket, nyerhetnek egyes diadalokat — de, hogy annak tartós legyőzése és meg-

törése csak egy világhatalommal felérő, nemzetközi alakulás létesítésétől volt várható. A keresztes háborúk kezdeményei ezen föladatot a vallásos lelkesedés sugallatával kísérlették megoldani; de annak tüze rég elhalt volt a világi érdekek és versengések ámitó fagyos lehellete alatt: és Mátyás királynak személyes tapasztalatai meggyőző tanúságot szolgáltattak, hogy egy ily lelkesedésnek ismételt fölébresztését nem veheti föl döntő és biztos tényezőként államférfiúi és hadvezéri számításai. Nyugot felé fordultak tehát tervei, melyeknek fejlődése, fölfogásában a keleti szereplés eshetőségeit nem zárta ki; de csak a keletkező eredmények következménye és nem azok előfeltételeként.

A gondviselés kora határt szabott életének; mindaz, mit országának belkormányzatán kívül kezdeményezett, és valósított, bevégzetlen torsoként áll az utókor előtt; terveinek betetőzése — vivmányainak mi módon való alakítása és azoknak Magyarország érdekeivel való kiegyenlítése vagy összekapcsolása, megoldatlan rejtélyként szállt vele időelőtti sirjába; — de mindenki érzi, és a történelem följegyzi, hogy ezen torso egy nagy fejedelem műve volt és hogy benne nemcsak Magyarország, hanem Európa is elvesztette korának egyik legdicsebb uralkodóját, kinek kimagasló egyénisége az által is sajátzerű szellemi emelkedettséggel tűnik föl, mert a fejedelem erélye és buzgósága a közjó iránt, a hadvezér vitézsége és képessége, az államférfiú mély belátása és következetessége ép oly kevésbé merítik ki annak jelentőségét, — mint diadalainak babérjai, vagy kormányzatának fényes sikerei. A tudomány és művészet iránti érdeklődése, a szellemi élet fontosságának mély és élénk érzete: mindaz, mit ezen téren kezdeményezett, tervezett, teremtettt, alkotott, alakja visszatükrözésének egyik legkiválóbb eleme. Az idők mostohasága romba döntötte fényes építményeit; az ő diszes csarnokai és termei nyomtalanul tűntek el, a művészet mind azon kincseivel együtt, melyek azok fődiszét képezték; a vadon lepi el kies és regényes kertjét, gondosan kiszabott és ápolt tereit; és szélnek eresztvék híres könyvtárának tartalmukra és kiállításuk művészi tökélyére nézve is nagybecsű kötetei. Ha az egykorú íróknál mindezeknek bámuló dicsőítését olvassuk, és nyomukat csak ezekben és a hagyomány kegyeletes emlékeztető-

ben vagyunk képesek föltalálni, önkénytelenül kerülnek ajkainkra a római író buskomor dicsőítő szavai: »Stat nominis umbra.«

De ezen arczkép légköréből kidomborodik egy szellemi alak, mely az élet, a valóság teljes meggyőző hatalmával bír, és nem szorúl fejedelmi működése ama kultanúságaira, melyeket az idők menete leronthat; mert el nem halványuló fénynyel él az az egymást követő nemzedékek szívében és a hazai történelem évkönyveiben, melyek annak egyik legdicsőbb korszakát mindég Mátyás király nevével jelzendik és fényét elválhatatlanul fejedelmi egyénisége nagyságának lelkesedett felösmeréséhez kapcsolják.

KONSTANTINÁPOLYI

ÚJABB KUTATÁSOK A RÁKÓCZI-EMIGRATIO KORÁRÓL.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Most térjünk át az ugyancsak a St-Benoît levéltárában Thököly Imrére, közelebbről ennek állítólagos hitváltoztatására vonatkozólag lelt igen nevezetes történelmi adat ismertetésére. Ez 1704-ben kelt s ugyanez évi másolatban fenmaradt francia nyelvű diplomatiái emlékirat, ily czímmel: »*Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tékély.*«

Thökölynek a kath. hitvallás föl vételét tervező szándéka régibb eredetű, — egyidejű ügyének állandó ros zrafordulásával, s összefüggésben áll Munkács vára feladásával. Maga II. Rákóczi Ferencz beszéli azt el *Vallomásai*-ban körülményesen, — kétség kívül az 1687. végén a titokba Absolon Dániel által beavatott, ekkor munkácsi, később kassai főkapitányának, a hozzá halálíg hű Radics Andrásnak előadása szerint. A nagyharsányi ütközet, Várad bukása és hadai eloszlása következtében úgy saját, mint immár neje és Munkács sorsa iránt is kétségbeesett kurucz vezér titkos jegyekben írt leveléhez képest Zrínyi Ilona udv. káplánjának, Bárkányi Ferencznek kellett volna Lengyelországon át Rómába a pápához megvinni Thököly katholizálási ajánlatát, oly föltétel alatt, ha ő Szentsége a convertálandó fejedelem hanyatló ügyének rendezésére a bécsi udvarnál sikerrel közbe lép, (12—14 l.) Rákóczi ugyan nem késik hozzá tenni, hogy mostohaapjának ezen áttérési eltökélése *nem vala őszinte*, (»..... non sinceram fuisse intentionem ejus.«) Aminthogy

ekkor, 1687—88-ban nem is lőn belőle semmi; a buzgó lutheránus Absolon munkácsi árulása az egész, inkább politikai, mint valóságos meggyőződésbeli műveletet meghiusítá. A történetíró azonban tartozik megemlékezni — már csak lélektani, jellemfestési szempontból is — arról, hogy a sorsüldözött »kurucz király« *már ekkor* nem idegenkedett az áttéréstől, legalább mint mentő eszköztől.

Később Thököly, bithyniai száműzetésében, nem sokkal halála előtt, múlt századi jezsuita történetírók szerint, csakugyan katholizált volna. E végleg tisztába nem hozott, okmányokkal nem bizonyított, tehát kétségesnek, mindenesetre legalább homályosnak tetsző állítást azonban megdönteni látszék Thököly Imre újabb időben eredetiben is fölfedezett s a Monum. Hung. Hist. Script. XXIII. kötetében kiadott végrendelete, melyet halála előtt csak tíz nappal, sajátkezűleg írt és melynek 13-ik pontjában arra kéri Rákóczit, hogy hamvait hazaszállítatván, Magyar- vagy Erdélyország valamelyik kulcsos városának *lutheránus templomában* temettesse el. Még élénkebb világot vetett a dologra a bujdosó fejedelem Nicomédiában 1705. sept. 10-én, — s illetőleg megerősítő külfelirata szerint sept. 13-án, tehát titkára Komáromy János diáriumához képest már haldoklása óráiban, — kelt eredeti, s. k. codicillusának 1874-ben alólírott által a b. Radvánszky-család levéltárában történt föllelése s a Századok azon évi folyamában kiadása.

E kétségtelen hitelű pótvégrendeletben, — melynek borítékára elhúnyta előtt alig néhány órával, már elhomályosuló szemekkel és reszkető kézzel írta a haldokló Thököly: »Holtom után szakaszsa fel Komáromi uram, Szőlősi és Szkárosi uram, és effectuálják az mit benne megírtam,« — a fejedelem a felforgó ügyről maga vallja »me multa habuisse colloquia cum Reverendo Patre (alkalmasint P. Branconnier-t a galatai jezsuiták akkori főnökét, vagy P. Cachaud-t, neje udv. gyóntatóját érti) Societatis Jesu, in iisque dictum fuisse, quod in casu ultimae necessitatis et extremitatis, si in his terris Turcicis habitare non esset securum, *illius auxilio* futurum fore, *quod in Gallia vel Italia habiturus sum securam vitam et honestam et quietam*. In his autem ille suis promissis et datae parole non satisfacit.

Itaque, dum violatis conditionibus, violentur et pacta, — ego autem fateor nunquam me cum Eodem sincere tractasse: omnibus illis igitur contradico, reprobo, annihilo in casu futuro meae mortis, protestorque coram Deo et hominibus me ab his prae-nominatum Patrem deceptum fuisse. Adjuro etiam confidentiosos meos familiares, qui inveniuntur in aula mea, ut sepulturam et ceremonias ex parte Catholici Patres in casu agonis et mortis ne permittant circa me. Sic Deus illos adjuvet! Hoc est ultimum meum testamentum.»¹⁾

E sorokból világosan kitűnik, hogy Thököly mint evangelicus halt meg, — aminthogy protestáns szertartás szerint temettetett is el, az izmidi örmény temetőben. Azonban kitűnik és saját beismerő szavai értelméből tűnik ki egyszersmind az is, hogy a jezsuitáknak (mely időben? közelebről meg nem jelöli) ígéretet tőn az áttérésre, ha segélyükkel a török birodalomból Francia- vagy Olaszországba telepedhetik s ott nyugodt és tisztességes (azaz: rangjának megfelelő) életet folytathat. A jezsuiták közbenjárása e célból szükségkép a francia és a római udvarnál, a pápánál volt megindítandó. És, hogy ők ezt nem is mulasztották el egyik helyen sem, sőt hogy a dologban XIV. Lajos portai követe a jól ismert Ferriol örgróf is tevékeny részt vőn: megtudjuk a St.-Benoît levéltárában most föllelt *Emlékiratból*, mely nagy eszélyességgel s diplomatiái elmeéllel van szerkesztve, talán a magyar viszonyokkal ismerős P. Cachaud, vagy a galatai rendház már említett főnöke Branconnier, — mindenesetre valamely a titokba beavatott Jézus-társaságbeli atya --- ügyes tollával. Továbbá az áttérés időpontjáról s más meglepő körülményekről is értesülünk e nagyérdekű iratból, — mikről alább. Most közöljük a nevezetes okmányt, az eredeti nyelven, — hogy kétség ne férhessen hozzá; — közöljük szó szerint, úgy a mint ezt tettük annak idején a fejedelem végrendeletével s codicillusával.

Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tékély.

Le Prince Tékély, car c'est ainsy qu'on parle dans les états du Grand Seigneur, où les officiers de sa Hautesse donnent à ce Comte le titre de Prince et même de Roy; ce Prince, dis-je, fit enfin profession de

¹⁾ Századok, 1874-iki évf. 583. l.

la Religion Catholique le 18. de May de l'année dernière 1703, et détesta en même temps les erreurs de Luther dans lesquelles il avait eu le malheur d'estre élevé.

Il est vrai, que cette profession de foy ne fut pas publique, Mr. L'Ambassadeur (Ferriol) ayant jugé à propos de la tenir secrète; mais du moins elle est signée de la main du Prince et scellée de son sceau (!!), et reconnue pour telle par une déclaration de la main propre de Mr. De Ferriol Ambassadeur du Roy à la Porte, comme on peut le voir par l'original, qu'on est prest de produire.¹⁾

Le nouveau converty ayant témoigné n'avoir rien plus à coeur, que de se tirer de Turquie et d'aller finir ses jours en Chrétienté, Mr. L'Ambassadeur m'a assuré, il y a plus d'un an, que le Roy luy avait ordonné de fournir un bâtiment français au Prince, pour son passage et pour douze personnes de sa suite, et de luy faire conter outre cela trois ou quatre mille écus pour les fraix du voyage, en cas qu'il pût obtenir l'agrément du Pape pour aller faire publiquement sa profession de foy à Rome, comme il témoignait le souhaiter.

Le secrétaire de Mr. L'Ambassadeur, qui fit l'an passé (1703.) un voyage à Rome en partie pour ce sujet là, ne trouva pas à la vérité dans cette cour là toute la facilité qu'on s'en promettait pour l'exécution du dessein du Prince. Mais le Prince ne s'est pas rebuté pour cela, et s'il est obligé de rester en Turquie, il aymera mieux y faire profession ouverte de la Religion qu'il a embrassée, que d'y rester dans la gêne de conscience, où il se trouve, en différant de se déclarer.

Les titres de Prince et de Roy dont il joüytoit dans les états du Grand Seigneur, ne seraient point un obstacle à son passage en Chrétienté; il fait gloire depuis longtemps d'estre fidèle et zélé serviteur du Roy, il ne souhaitte rien plus maintenant, que d'estre son sujet.

Il aymeroit certainement beaucoup mieux estre Comte Tékély en France, que d'estre actuellement en possession de la Principauté de Transylvanie, (??) et pour peu qu'on soit informé de ses sentiments, on connoitra, que sous un air toujours grand, et une conversation noble et agréable, il a changé ses anciennes idées pour ne penser qu'au repos et au salut de son âme. Le mal est qu'il n'est pas aisé de le tirer de Turquie, les changements fréquents qui se font à la Porte, sont cause qu'on trouve quelquefois des difficultez insurmontables dans des affaires qu'on croyait finies. D'ailleurs les infirmités du Prince ne luy permettent plus guères de faire le voyage de Chrétienté, et quand il pourroit y passer, ne pouvant plus se tenir sur ses pieds, il ne sauroit plus paraître devant le Pape, ny les autres souverains dans une posture convenable. Il est vrai, que ce serait une consolation

¹⁾ E nevezetes irat tehát talán még ma is föllelhető volna a portai francia nagykövetség archivumában, a mely ugyan azóta, tüzesetek alkalomával, többször vallott kárt.

particulière pour l'Eglise Romaine de voir de ses propres yeux ce fameux héros des protestants rentrer solennellement dans le bercail du souverain pasteur ; mais en quelque lieu qu'il fasse profession de la Religion Catholique, sa conversion servira toujours à abattre de plus en plus le party hérétique en Hongrie et en Transylvanie, et elle fera même beaucoup de bien à Constantinople, non seulement parmi ses domestiques, qui suivront apparemment la plus part son exemple, mais encore parmi les autres hérétiques et les schismatiques sujets du turc.

Mr. L'Ambassadeur craint apparemment, que si la conversion du Prince vient à éclater où il est, les turcs sollicitent par les ennemis de la Religion, ne se servent de ce prétexte pour luy ôter la pension annuelle de dix à douze mille livres, qui luy est payée assez exactement par ordre de la Porte. Et c'est sans doute pour cette raison que son Excellence n'a pas jugé à propos jusqu'à présent, qu'on fit éclater cette conversion. Mais si le Prince avait quelque secours d'ailleurs, et qu'il fut en état de faire de temps à autre quelques présents aux officiers de la Porte: il se conserverait aisément sa pension même après s'estre déclaré Catholique. Il ne faudrait pas de grosses sommes pour le contenter, et comme il est sans femme et sans enfants, et qu'il ne peut raisonnablement se promettre que peu d'années à vivre: ¹⁾ les pensions qu'on luy ferait, ne seraient pas une grosse charge pour l'état, et seroient s'il me semble d'un grand mérite devant Dieu pour ceux, qui voudraient bien coopérer par là, à la conversion de ce Prince, et aux suites avantageuses qu'elle peut avoir pour la Religion.

Comme c'est à la France seule qu'il s'est attaché jusqu'à présent et qu'il veut s'attacher désormais, c'est uniquement de là qu'il attend le secours, qui luy est nécessaire. Le Roy a bien des moyens de l'ayder sans toucher pour cela à ses finances ; il espère, que sa Majesté voudra bien jeter sur luy un regard de compassion, et faire connaître au publicque cette conversion lui agréée.

Ce sera sans doute pour le Prince Ragotsky et pour tout son party un nouveau motif de soutenir vigoureusement la puissante diversion, qu'ils font si à propos en notre faveur, que d'apprendre qu'on se souvient encore en France des services du Prince Tékély, et qu'on ne l'abandonne pas dans sa disgrâce, au lieu que ces braves Hongrois seraient peutestre raffroidis dans la poursuite de leur entreprise, si l'exemple de Tékély et des siens leur donnait lieu de croire, qu'en cas que les armes ne leur soient pas favorables, il n'y a plus pour eux de ressource, que de se remettre à la discrétion des allemands ou des turcs. ²⁾

¹⁾ Thököly gyógyíthatlan mellbetegségének ekkor már előhaladott stádiumában szenvedett. T. K.

²⁾ E nagy diplomáciai ügyességre valló sorok a Rákóczi-mozgalmak elején íratlak, mikor XIV. Lajos a rohamosan terjedő s általa támogatott magyar diversiótól — alapos reménynyel — oly sokat várt. T. K.

Les rapports vifs et fréquents que le Prince et toute sa maison continuent d'avoir avec Mr. L'Ambassadeur de France à Constantinople, qu'on sait avoir été Colonel dans ses armées et envoyé du Roy auprès de luy, ces rapports, dis-je, font, que les diverses nations qui sont à Constantinople, comptent le Prince Tékély parmi nos protegez, et regardent le mauvais état de ses affaires comme une espèce de deshonneur pour notre nation. Au lieu que les ennemys les plus déclarés de la France ne purent s'empêcher de témoigner leur satisfaction de la part, que Mr. L'Ambassadeur de France voulut bien prendre aux obsèques de la Princesse Epouse du Prince Tékély et Mère du Prince Ragotsky d'aujourd'hui, en les honorant de sa présence, et en faisant accompagner le corps par la plus grande partie de sa maison, et de la nation française depuis le port de Constantinople où on l'avait apporté de Nicomédie, jusqu'à l'Eglise des Pères Jésuites où il devait estre inhumé. Cette conduite, dis-je, fut applaudie de toutes les nations.¹⁾ Et sans doute bien des gens ont déjà pénétré la conversion du Prince Tékély, et n'attendent que de la voir éclater pour publier, que le Roy se propose en toute chose le bien de la Religion, et qu'il est toujours avantageux de s'attacher à la France, surtout quand on le fait autant par maxime de Religion que par intérêt d'état.

C'est pourquoy cependant on attendra toujours avec beaucoup de soumission et de respect les ordres de sa Majesté, qui seront seurment la règle inviolable de la conduite qu'on tiendra.

Certifié conforme à la copie conservée dans les archives de St.-Benoît :

Eu. Romon,

Prêtre de la Mission, Archiviste, m. p.«

Előttünk ím az okmány, egész terjedelmében. A történelem most már ítélhet a tény fölött. Itt a meglepő, de annál határozottabb állítás, hogy Thököly Imre 1703. május 18-án megtagadta légyen evangelica vallását s a jezsuita atyák és Ferriol marquis francia nagykövet előtt áttért a r. kath. hitre, s ezen a politikai viszonyok — nevezetesen pedig Thököly török évdíjának továbbra is biztosítása miatt — a nagykövet tanácsára egyelőre titokban tartandott actusról ünnepélyes tanúsítványt írt alá saját

¹⁾ Munkács hősnője temetésének ezen érdekes részletei eddig ismeretlenek voltak; hű titkára Komáromy János diáriumában röviden csak annyit ír róla, hogy a koporsóval »martius 10. Galatába érkezvén, ugyanazon napnak estvéjén az galatai jezsuiták templomában pompás solennitással eltemetttem.«

kezevel, pecsételt meg saját pecsétével. Ezt a francia nagykövet hitelesítvén, magához vevé a térítvényt, s a bujdosó fejedelemnek, a protestantismus egykori híres hőségének conversiója ügyében követségi titkárát ¹⁾ Rómába, a pápához küldötte.

Ha Thökölynek már 1687-iki szorult helyzetében czélba vett convertálási szándokát is fontolóra vesszük s a saját codicillusában érintett »conditiókat« és általában e codicillus tartalmát a jelen Emlékirat részletezett állításaival egybevetjük: a dolog *nagyon valószínűnek látszik*. Teljesen különböző eredetű források, s mégis lényegben, tartalomban meglepőleg egyezők. Ha még Thökölynek 1703. május 18-iki rendkívüli reversálisa is netalán elő fog kerülni a konstantinápolyi francia követség, avagy hitelesített másolata a vaticán levéltárából: akkor a jelen Emlékirat állításainak hitelessége megtámadhatatlan.

Hogy Thököly kis-ázsiai számkivetéséből Francia- vagy Olaszországba vágyott; hogy ez iránt a jezsuitákkal, — hite megtagadása árán, — egyezkedésre lépett: codicillusában maga bevallja; s hogy a jezsuiták a kitűzött föltételeket kieszközölni komolyan törekedtek: annak, Brannconner atya e czélból történt 1704-iki Rómába utazása mellett ²⁾ legjellemzőbb, legkétségtelenebb bizonyítéka maga ezen, mint látszik, a francia kormányelnöknek, Colbertnek szánt *mémoire*. Hogy czélt nem értek, — nem rajtok, hanem Thököly egyénisége politikai súlyának csökkenésén múlt. A pápa nem akart miatta a bécsi udvarral kellemetlenségbe keveredni, s XIV. Lajos sajnálta tőle a pensiót. Elhajtotta, mint a már kifacsart citromot.

A szerencsétlen bujdosó fejedelem, természetesen, pótvégrendeletében más színben igyekszik feltüntetni a dolgot, állítván, hogy a jezsuiták megcsalták: mert nem teljesítették (más szóval, nem bírták kieszközölni) föltételeit, és így »*violatis conditionibus, violentur et pacta*.« Ez áll; de hát ha a tény, a hitcserélés ténye már *előzetesen*, — bár egyelőre titokban — meg-

¹⁾ Alkalmassint a Thököly végrendeletét is hitelesítő záradékkal ellátott François Belin-t. T. K.

²⁾ L. De la Mothraye: *Voyages*, Tome I. 373. és *Lettres édifiantes et curieuses*, Paris, 1780. T. II. 362. V. ö. még J. W. Zinkeisen: *Gesch. d. Osm. Reiches*, V. köt. 217—222. l.

történt? ¹⁾ Amyi bizonyos, hogy a haldokló Thököly Imre lelkére ónsúlylyal nehezedett valami, — talán az az 1703. május 18-iki reversális; s ez iratta vele utolsó napjaiban azt a végső agóniája idejéig rejtegetett, zárt codicillust, melyet csak halála után rendelt fölbontatni. ²⁾ Ebben aztán, meghiszszük, hogy lelke meggyőződéséből, igazán vallja »nunquam se *sincere tractasse*« a jezsuitákkal, és mint lutheránus kívánt meghalni.

Ez azonban magán az elkövetett tényen, — hogy t. i. történelmünk e fényes tehetségű, de jellemére nézve nem épen ideális feddhetlenségű alakja, vallását áruczikként volt kész eladni, — alig változtat, alig változtathat. E fölfogásunkat ki kellett jelentenünk, ámbár sajnáljuk, hogy épen mi, a kik Thököly eredeti végrendeletét és codicillusát napfényre hoztuk, épen mi akadtunk rá a véletlennek sajátszerű intézkedéséből e reá nézve oly terhelő tartalmú Emlékiratra, s nekünk kell letörölni segítnünk jelleméről az ideális vonást. De ráakadtunk, s kiadtuk, — el nem hallgathattuk! Mert: »*Barátunk Rákóczi, barátunk Thököly: de legnagyobb barátunk — az igazság!*« A történetírónak — gyakran még a sympathiák rovására is — *ezt* kell nyomoznia.

Méltánytalanok volnánk azonban, ha e most mondottakkal szemben Thökölynek némi mentségeül nem hangsúlyoznánk az *időpontot*, mikor az az Emlékiratban idézett áttérési nyilat-

¹⁾ Nevezetes, hogy Thököly legújabb életírója *Angyal Dávid*, — kinek művének befejező része jelen tanulmányunk megírása s az Akadémiában felolvasása óta jelent meg, — e kérdésre nézve, ámbár egészen más és nem ily bőven csorgó forrásokból merítve, a miénkhez *egészen hasonló eredményre jutott*. »A galatai jezsuiták — írja ő, — már ekkor (1701-ben, midőn Ferriol az áttérést legelőször javallá a bujdosó fejedelemnek), kísértették Thökölyt. Rendházuk főnöke, Brannonnier atya, sokszor meglátogatta a száműzöttet Kis-Ázsiában is. A Ferrioltól megpendített (s Thökölytől az ögróf szerint vissza nem utasított!) eszme ilyenkor többször szóba került. Brannonnier megígérte Thökölynek, hogy lehetővé teszi elutazását Francia- vagy Olaszországba; Thökölynek viszont meg kellett ígérnie a kitérést, *s úgy látszik, mintha Brannonnier meg nem elégedett volna a pusztá ígérettel. A jezsuiták azt híresztelték, hogy Thököly kitért.*« (L. Magy. Történelmi Életrajzok, V. évf. 4-ik füz. 273. l.) T. K.

²⁾ V. ö. erre vonatkozólag is *Angyal D.* idézett művét, 275—76. l., a ki szintén így fogja fel a dolgot; a minthogy a codicillus tartalma és az előzmények után nem is lehet másképp felfogni. T. K.

kozat kelt: 1703. május 18. A legkétségbeejtőbb korszak rája nézve! A hazából a karlóczai békekötés által évek óta kirekesztve; a török portától Ázsiába internálva; híveinek legnagyobb részétől elhagyatva; szűk vagyoni viszonyok között, nem ritkán még anyagi szükségét is szenvedve, — maga és hitvestársa családi ékszereinek zálogbavetéséből tengette életét. Lelkét búbanat, roskadozó testét súlyos kór gyötörte. S épen ekkor, — a reversális aláírása előtt pár hónappal veszté el örökre szenvedéseinek mindvégig hű társát, védangyalát, dicső nejét, Zrínyi Ilonát.¹⁾ Csoda-e, kérdezzük, ha az ennyi csapástól sújtott, tört testű és tört lelkű ember, az öt más, keresztyén országban csendes, nyűgödő, kellemes élettel bízató jezsuiták szépen csengő szavaira egy gyenge pillanatában ráhajolt, — szabadulni vágyván e pokolból, gyötrelmei helyéről, *bármilyen áron?*!

Persze, az idők kevéssel utóbb egy kissé megváltoztak, — javára. Mostohafiának II. Rákóczi Ferencznek diadalmas fegyverei 1704-ben meghódíták csaknem egész Magyar- és Erdély-országot. S a nemeslelkű fiú nem feledkezett meg imádott édesanyja férjéről. Thököly dús uradalmait azonnal visszaadatta számkivetett mostahaapjának, kihez régi hívei által vigasztaló, gyöngéd leveleket s anyagi helyzete javítására, mihelyt tehetne, tetemes összegű pénzeket — csak egy ízben is 2000 aranyat — küldözött. Ekként Thökölynak életfentartási viszonyai lényegesen javultak, s hazatérhetési reménye is föléledt. Ennek teljesülését azonban a mindinkább közeledő halál meggátlálá. Ily körülmények közt írá meg azután codicillusát, melyben az áttérésről és jezsuitákról most már hallani sem akart, s isten és emberek előtt protestált. »*Hoc est ultimum meum testamentum!* . . .« Akarata szerint ment végbe. Mint protestáns temettetett el.

A mi végre a most közlött Emlékirat keltének idejét illeti: ez az elején olvasható szavakból: »*de l'année dernière 1703*« világosan az 1704-ik évre, és pedig ezen évnek elejére tehető, mikor Rákóczi győzelmes előnyomulásának híre nem hatolt el

¹⁾ 1703. február 18-án; véletlen-e, hogy áttérési nyilatkozatát három hó múlva, *épen neje halálának napján* keltezte? T. K.

még Konstantinápolyba, s az ő küldötte pénzsegélyek még nem érkezének el Thökölyhez, Izmidbe.

E fönt ismertetett történelmi adalékokat nyújtá, íme, f. évi kutatásaim alkalmával a galatai St.-Benoît-levéltár. Kisebbség nagyobb értékű, sporadicus adatok ugyan, de mivel a Thököly- és Rákóczi-emigrációról ilyenek is csak nagy ritkán lelhetők, s a bujdosók belső életére világot derítnek, — érdekes voltuk el nem vitatható.¹⁾

*

Hátra van még a Rákóczi fiára vonatkozólag szultán ő Felsége topkapu-seraili kincstárában talált államiratról szólanunk.

II. Rákóczi Ferencz idősb fiáról, József hercegről tudva levő, hogy öccse példáját követve, 1734. vége felé Bécsből, a cs. udvar örökdő szemei elül Olaszországba szökött, s itt Velenzéhen, majd Bolognában és Rómában lappangott egy darabig, a francia követ oltalma alatt. Törökországba igyekezék atyjához, — azonban ezt a halál 1735. ápril 8-án elragadá előle. Alig húnnya le szemeit a halhatatlan szabadsághős, még el sem temették: a török porta már megkérdezte a rodostói bujdosótelepet: »Akarják-e, hogy üdvezült urok nagyobbik fiát ide hozassa fejkül?« Mindnyájan akarták; a porta tehát érintkezésbe bocsátkozott József herceggel, a törökké lett híres

¹⁾ A »Rodostó« munkámban közlött Kőszeghy-nemzedékrendi tábla teljessége kedvéért legyen idefüggesztve, hogy a nemességszerző Kőszeghy Györgynek — Bercényi unghvári tisztjének — második neje is volt: *Nagy-Iday Zsuzsána*, a máramarosi nemes Nagy-Iday-családból. (De ez már nem Konstantinápolyból, hanem idehaza, e nevezett család levéltárából került ki.) Ugyanott (67—69. l.) elősoroltuk a Rodostóban Rákóczival tartózkodottak neveit. Ezeket most, a bécsi cs. és kir. államlevéltár adataiból még egygyel: a francia báró *Vigouroux* nevével pótolhatjuk, kit a fejedelem, diplomatai feladattal megbízva, 1729-ben Rodostóból küldött a lengyel és porosz kir. udvarokhoz. B. Vigouroux-val bizonyos *Dr. Bachstrom* is érkezett Drezdába: de erről nem tudható, hogy Rákóczinak rodostói német orvosa volt-e? vagy valahol útközben csatlakozott Vigouroux-hoz; a fejedelemnek Rodostóról, 1729. sept. 5-én II. Ágost királyhoz intézett levele csak a francia bárót említi.

T. K.

gróf Bonneval egykori osztrák altábornagy útján, ki az ifjú Rákóczit még Bécsből ismeri vala. Az alkudozások bár hosszan húzódnak, — elvégre is célhoz vezettek; Rákóczi József 1736. december 5-én Rodostóba érkezett s nem sokkal utóbb Konstantinápolyban járt, nagy intimitásban lévén Bonnevallal.

A dolgok ekkor már az osztrákkal zavarodni kezdének, a kitört muszka háború következtében; s 1737. közepén VI. Károly császár — a passaroviczi békekötést megszegve — teljes erejével megtámadta az ozmán birodalmat, mint orosz szövetséges. A két oldalról, két hatalmas monarchától fenyegetett Törökországnak nagy előny lett volna ily körülmények között, ha Magyarországon és Erdélyben a császár ellen fölkelést idézhet elő. A Rákóczi név varázserejére gondoltak, s 1737. szeptemberében József herceget a régi bujdosók főbjeivel Konstantinápolyba híván, nagy kitüntetésekkel fogadták és elkezdének alkudozni véle. Ő egy sept. 8-án kelt, olasz nyelven szerkesztett terjedelmes emlékiratban tizennégy pontba foglalá kívánalmait.¹⁾

Ezen emlékirat alapján indultak meg aztán a további tárgyalások. Rákóczi fiát V. Mahmud szultán császári residentiájában december 2-án ünnepélyes kihallgatáson, nagy pompával fogadá, erdélyi fejedelemséggel bízatta, gazdagon megajándékozta, s ugyanazon évpenzt rendelé számára, a melyet atyja élvezett volt. A tárgyalások befejezésére a nagyvezér utasított. Ez utóbbiak eredménye az 1738. január 20-iki kétoldalú szerződés, mondhatnók: véd- és dacszövetségi oklevél, melynek példányai ötöd napra ünnepélyesen kicseréltettek, s ez alkalommal — január 25-én — a szultánnak az erdélyi fejedelemségről szóló athnáméját is, a szokásos szertartásokkal, átadta a nagyvezér a trónjelölt Rákóczi hercegnek »Ma — írja a jelzett napon Mikes Kelemen, — nagy pompával a vezérhez menénk. A vezér melléje ültetvén a fejedelmet, egy kevés idő múlva kávét adata, és a fejedelemre egy nyusztos kaftánt adának, és minket (a kíséretet) is felkaftányozának. Ez meglévén, a vezér és a fejedelem felkelének, és a vezér a fejedelem kezében adá az athnámét, a mely levélben a császár

¹⁾ Ez emlékirat egykorú, gróf Canal piemonti portai követ által kormányának megküldött másolatát a turini államlelvéltárból ismerem.

erdélyi fejedelemnek üsméri lenni a fejedelmet; *a fejedelem is a vezér kezében adá a portával csinált szövetségnek levelét*, és elbúcsúznak egymástól. Ebéd után pedig a császár harmincz lovat küldé a fejedelemnek, — a fele szép paripák voltak, a fele közönséges lovak, — és ezek mellé egy bécsi hintót hat lóval.«¹⁾

Erről a Rákóczi József által ekkor a fővezér kezébe adott »*portával csinált szövetségnek leveléről*« lesz most szó, — mert ennek eredetijét leltük meg a serail kincstárában. Mikor a török császári ház mesés sokaságú s értékű kincseit magában rejtő Kube-Alti épület harmadik termébe f. évi szeptember hó 24-én engemet, Fraknoi és Vámbéry társaimmal először bevezettek, s a karzati szekrényekben őrzött Corvina-maradványokat és egyéb európai eredetű, zsákmányolt könyveket a terem asztalaira tömegestől lehordatván, e tisztes, ódon foliánsokat darabról darabra vizsgálni kezdenők: csakhamar feltűnt előttünk egy, kötésének fényes keleti jellegével a nyugatias kötésű s részint elrongyolott borítékú codexek tömkelegéből kiváló darab. Ez egy nagy folio alakú, de aránylag vékony könyv volt, színes virágokkal s arannyal gazdagon szőtt török selyembrokátba, tárczamódra bekötve. Kitarjuk, és íme előttünk, múlt századi díszes irással írva, e latin cím:

»*Instrumentum Pacti inter Augustissimum Imperatorem Sultan Mammut (így) Han et primum Josephum Principem Rákóczi.*«

Fordítjuk a végső lapot, tehát ott a kelet: »*Datum Constantinopoli, die vigesima Januarii Anni MDCCXXXVIII.*« S alatta a sajátkezű aláírás: *Josephus Rákóczi, m. p.* és a nagy kerek pecsét Erdély címerével, melynek szív pajzsában a Rákóczi-ház címere.

A cím és ez aláírás mindent megmagyarázott. Azonnal tisztában valánk, hogy itt az utolsó erdélyi trónjelölt s a porta között kötött alapszerződés eredeti kéziratával, egy kétségtelen érdekű államjogi irattal van dolgunk, mely minden valószínűség szerint csakis könyvalakú fényes kötéseért, tévedésből került a birodalmi levéltárból ide, a keresztyén ó-könyvkincsek közé.

¹⁾ »*Törökországi Levelek*«, II-ik kiad. II. köt. 93. l.

Hasonló sors ért és hasonló okból egy másik, ugyan e korbeli s szintén kezünkbe jutott államszerződést, mely Mahmud szultán és Frigyes svéd király közt 1737-ben kötött. Ennek kezdete:

»Wir Friederich med Guds Nade Sweages, Giöthes och Wendes Konung,« etc. etc.

Kelte: »Quod factum est Holmiae in Urbe Regiae Nrae sedis, die 16-ta Mensis Augusti Ao. 1737.«

Aláírvák: *Friedericus* m. p. Leonh. Klinekowström m. p.

A szerződés tartalma a bevezetésen és záradékon kívül 18 cikkelyből áll, két nyelven: elől a svéd, azután a latin. A svéd történetírók előtt habár e példány nem is, de szövege mindenestre ismeretes lesz; csupán jelezni kívántuk tehát. E könyv alakja szintén nagy folio, kötése: kemény táblák, kívül tengerzöld bársonnyal borítva s belől sárga selyemmel bevonva.

A Rákócziénak, -- mely vastag, finom francia regál-velin-papírra nagy díszszel, szép kerek betűkkel iratott s elég terjedelmes, --- teljes másolatát és a trónkövetelő herczeg aláírásának fac similé-jét vettük.

Rákóczi József ezen államszerződés homlokzatán, mint üdvözült atyjának a porta által immár hivatalosan elismert jogutóda, annak czímeit viseli, mégis a változott viszonyokból következő némi kihagyások s módosításokkal, ekképen:

»*Nos primus Josephus Rákóczi*, Transilvaniae Princeps, Dux Hungariae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes, Comes de Sároos, Dux Munkácsiensis et Makoviciensis, Dominus Perpetuus de Sároos-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod. Damus pro memoria, —« etc.

Az okmány sokkal terjedelmesebb, semhogy e helyütt közölni lehetne; azért jelen tanulmányunk keretében csak röviden ismertetni kívánjuk szerkezetét, tartalmát. — A szerződés áll hosszú bevezetés előrebocsátásával tizenegy cikkelybe foglalt pontból, melyek után az ezek szoros megtartását mindkét szerződő fél részéről erős fogadalommal kötelező záradék következik.

A bevezetésben József herczeg, mint kegyeletes fiú, mindenekelőtt boldog emlékü fejedelmi édesatyjáról emlékezik meg,

kijelentvén, hogy az ő nyomdokait követendő jött ez országba, a győzhetetlen török császár védszárnyai alá. Lelkében semmit melegebben nem óhajt, mint Magyar- és Erdélyország a német császár VI. Károly által elnyomattatott rendének s népének felszabadítását s ősi jogaik, szabadságaik visszaállítását, ezek egész teljességében. Hogy ezt a fényes porta hatalmas segélyével kimunkálódhassa: az okossággal tündöklő Mehemet pasa birodalmi fővezér és császári helytartó jóakarató közvetítéséhez fordult, átnyújtván neki a nevezett országok felszabadítása munkáját ezek lakosságának óhajtásához képest célzó, pontokba foglalt emlékiratát. Melyet is szultán ő Felseége kegyes elmével értett, őt és általa a mindkét országbeli magyar nemzetet, — mint az elnyomottak és üldözöttek védője, — hatalmas pártfogásába, oltalmába venni ígérkezék, s említett fővezérét ő Exeját utasította, hogy a benyújtott pontozatokat a magas porta dívánja elé terjessze. A mi is megtörtént; s a birodalom tanácsában mindent meghányván-vetvén és a fölmerülő nehézségek elhárítására módokat találván, a közakarattal elfogadott pontozatok legfelsőbb helyen jóváhagyattak s oklevélbe (instrumentum) foglaltatva, a fővezér által minékünk átadattak. Mi e fényes diplomát illő tisztelettel vettük, tartalmát megértettük, elfogadtuk, s latinra fordítatva, a részünkre engedélyezett császári szerződés szerint, szórúl szóra, belőle semmit el nem vevén, sem hozzá nem tévén, jelen levelünkbe iktatjuk, a mint következik.

E diploma elején a szultán hosszasan elmondja, hogy régi idők, több század óta a magyar királyok (a két Szapolyay) és erdélyi fejedelmek önként az ő ősei és trónelődei oltalma alá adták magokat és ez alatt éltenek, hogy ellenségeik ellen megmaradhassanak. Különösen kiemeli a Rákóczi-házat és a németektől ősi szabadságaiktól jogtalanul megfosztott magyarok által e házból magyarországi vezérő s erdélyi uralkodó fejedelemmé választott, csak nem rég elhunyt II. Rákóczi Ferenczet, a ki az austriai császár erőszakos hatalma elül szintén a fényes porta védszárnyai alá menekült, és a kinek példáját idősb fia Rákóczi József herczeg is követé, kérvén őt, a szultánt, hogy Magyar- s Erdélyország rendeit a németek zsarnoki uralmától szabadítsa meg. Ő birodalma vendégeiül fogadá e számkiűzött fejedelmi sze-

mélyeket, és mivel igaztalanul üldöztetnek s a magyar nemzet is igaztalanul nyomatik el: császári szívében eltökélé kérelmöknek teljesítését. De mivel közte és a magyarországi trónbitorló Károly német császár között szerződésen alapuló, 24 évre kötött béke állott fenn: ezt ő a dicsőséges ottomán birodalom részéről megszegni nem akarván, a felszabadítás üdvös munkájának megkezdésében eddigelé akadályozva volt. Mindazáltal a német császár a békekötést erőszakosan felbontva, hadseregeivel váratlanul határainkra tört. Mi sem akarunk tehát most már eltökélt kegyes szándékunk végrehajtásával tovább késni, hanem Isten kegyelméből hozzálatunk Magyar- és Erdélyország felszabadításához s hajdani szabadságaik helyreállításához, gondoskodván nekik hozzájuk méltó fejedelemről, a keresztyén népek uralkodó házai között tündöklő, híres-nevezetes nemzetségből származott Rákóczi József herczeg személyében, a kivel is fővezérünk s helytartónk, a nagyjelességű Mehmet pasa, megbízásunkból a következő, általunk minden czikkelyeiben szentül megtartandó szerződésre lépett:

Articulus I. Hogy a Magyar- s Erdélyországban trónbitorló német császár helyére ezen országok lakosai, szabadválasztási jogukkal élve, amott királyt, emitt fejedelmet választ-hassanak magoknak, ez jelenleg, tudvalevően több nehézségbe ütközik. Ugyanis Bethlen Gábor és Apafy Mihály, kik a fényes porta által tétettek fejedelmekké, immár utódaikban is kihaltak, és sem az ő házukból eredő oly egyén nincs, a ki a magyar- s erdélyországi fejedelemségre igényt tartana, sem szabad választás útján e méltóságra emelhető érdemes férfiú — a hozzánk menekült magyarok nyilatkozata szerint — ott nem található. »Minthogy pedig a Rákóczi-ház az erdélyi fejedelmi trónt hosszú időn át tettelesen bírta és magyarországi vezérlő-fejedelemségre is emeltetett; minthogy ez a ház régi s a keresztyén nemzetek között dicsőséges; és minthogy az ezen házból származó I. Rákóczi József fejedelem az ottomán cs. birodalomba s ennek oltalma alá jött, kérvén, hogy mielőtt Magyar- és Erdélyországok rendei által az említett fejedelmi méltóságra megválasztat-nék, — a török császárság által ilyenül jelöltessék ki, ismertessék el s vétessék pártfogásba: annakokáért a nevezett Rákóczi-ház-

beli József herczeg, kívánata szerint, addigis, míg az alábbírt czikkelyek tartalma foganatba mehet, az ottomán császárság részéről Erdély fejedelméül (Princeps) s Magyarország vezérlő-fejedelméül ¹⁾ (Dux) elismertetik (acceptatur), és hogy Magyarország s Erdély rendei részéről fejedelmül választassék arra nézve részére az ottomán birodalom segélye és pártfogása (succursus et protectio) biztosíttatik s céljai elérésére segedelem (auxilium) adatik.«

Art. II. Miután Magyar- s Erdélyország rendei által a fölülnevezett fejedelem meg fog választatni: hogy ebbéli fejedelmi méltóságaiiban magát erősen és állandóul fentarthassa s megszilárdíthassa, a török császárság részéről folytonosan pártfogoltatni és fejedelmi székében fentartatni fog. És ha valami indigena, vagy idegen, ki a magyar nemzetnek nem kell, más hatalmaságok által erdélyi fejedelemmé vagy Magyarország vezérlő-fejedelmévé tétetnék: ezt az ottomán császárság soha, semmiképen el nem ismerendi, — kivévn, ha valakit a föntnevezett fejedelemhez hasonlót és szintén a fényes porta védszárnyai alatt élőt magok a két ország rendei közmegegyezéssel szabadon választani akarnának; akkor az ily fejedelmek számára is a jelen cs. szerződés Magyarország s Erdély javára szolgáló czikkelyeinek megtartása biztosíttatik. Általában, Magyar- s Erdélyország lakói szabadságának helyreállítására, jó rendbevitelére és fentartására folytonosan szorgalmatos gondviselésünk lészen.

Art. III. Ha valamely városok és várak Magyarországon s Erdélyben általunk el- illetőleg visszafoglaltatnak: az ottomán császárság s Magyar- és Erdélyország közt annak idejében tartandó értekezletek döntendik el, hogy melyik várak s városok maradjanak tartozandóságaikkal együtt Török-, melyikek pedig Magyarország vagy Erdély állandó birodalmában. De a magyar lakosság az előbbi categoriába jutó várak elfoglalásában is egyaránt közreműködni tartozik. Annakutána a nem érdekelt hatalmasságok konstantinápolyi követei intézzék el e helyek hová-tartozandóságának ügyét véglegesen és igazságosan.

¹⁾ E szóval fejezé ki magyarul az 1705-iki szécsényi országgyűlés a latin Duxot, s így használá II. Rákóczi Ferencz.

Art. IV. Magyar- s Erdélyország lakosai az Isten segédelmével befejezendő felszabadítás után békés állapotban hagyatnak, fogságra semmiképen nem hurczoltatnak, vagyonuk birtokában meg nem háboríttatnak; valamennyi ott élő keresztyén felekezet a maga vallása gyakorlatát szabadon követheti s más hit fölvételeire nem kényszeríttetik, úgy, mint az e cs. birodalombeli keresztyén nemzetek. Templomaikat, még a német usurpatió idejében épülteket is, háboríttatlanul bírhatják, úgy, mint most bírják, s a romlásnak indultakat megépíthetik; a török cs. kormányzótól, tisztektől, bíraktól stb. mindezekben semmi módon nem akadályoztatnak.

Art. V. A föntnevezett fejedelem s utódai, valamint minden alattvalóik ígérnek és kötelezik magokat, hogy az ottomán birodalom barátainak barátai, ellenségeinek ellenségei lesznek, megkülönböztetés nélkül, és a szükség úgy hozván magával, az erdélyiek határaikon belől vagy ezek szomszédságában húszezer, határaikon kívül tízezer, -- a magyarországiak pedig határaikon belől vagy ezek közelében százezer, s határaikon kívül harmincezer fölszerelt harczost állítanak saját költségükön a török császárság oltalmára. E seregek odaigyekezzenek, hogy téli szállásukat ellenség földén üthessék föl. Viszont, ha a szükség azt kívánja, hogy Magyar- és Erdélyországba török haderő küldésék: ezen országok lakói nyolczvanezer emberből álló ottomán hadsereget elegendő élelemmel eltartani vonakodás nélkül köteleztetnek.

Art. VI. A kik a nevezett fejedelem kiadandó manifestumának Magyarországba s Erdélybe eljutása és kihirdetése után az abban foglaltaknak engedelmeskedni elmulasztják s nyakasul az ellenség pártjához ragaszkodnak tovább is: ha közülök valakit a török csapatok elfognak, az ilyenek semmi szín alatt el nem bocsáttatnak, hacsak irgalomból nem. És miután Magyarország s Erdély ősi szabadsága s kiváltságai a hajdani állapotba visszaállítatnak: a török császárság által a lakosság azokban megtartatik és megoltalmaztatik. Ha azonban némely szabadságháborítók s rendbontók ez állapotot felforgatni és azzal a jelen szerződés czikkeit megsérteni merészelnék: az ilyenek sem az ottomán császárság, sem Magyarország és Erdély fejedelmei

részéről semmimódon nem pártfogoltatnak, szavaik meg nem hallgattatnak, sőt méltó büntetésöket veendik.

Art. VII. Míg a föntnevezett fejedelem Magyarország vezérlő-fejedelmévé vagy királyává, avvagy Erdély fejedelmévé közakarattal meg fog választathatni: az addig a német hadseregből segítségére átjövők, úgy a fényes porta védszárnyai alá menekülő magyar- s erdélyországi lakosok, valamint mindazok, kik a fejedelem hadai közzé magokat fölvéttetik és beiratják, — ezt minden akadály nélkül megtehetik, elfogadtatnak. Mivel pedig a magyarországi s erdélyi lakosok török császári pártfogás alatt leendnek: ha a szükség úgy hozandja magával, elegendő török haderő fog indíttatni segítségökre.

Art. VIII. Magyarország s Erdély lakói szabadságának s a nevezett fejedelem és fejedelmi s vezérlő-fejedelmi utódai trónjának fentartása és pártfogolása az ottomán császárság részéről szentül biztosíttatván: az e biztosítás és pártfogás visszonzásául Magyar- s Erdélyország részéről a portának fizetendő tiszteletdíj összege akkor fog mindkét fél egyetértésével méltányos és illendő formában megállapíttatni, a mikor ezen országok a németek járma alól Isten segedelmével immár föl lesznek szabadítva.

Art. IX. Az ottomán birodalom, nemkülönben Magyarország és Erdély lakosságának nagyobb gyarapodására s hasznára megengedtetik, hogy annak idejében oly kölcsönös kereskedelmi és vámszerződések köttessenek közöttük, a minők a török császársággal barátságos viszonyban élő más idegen nemzetekkel fennállnak. A magyar és erdélyi főurak közül négyen a fényes portán fognak tartózkodni, s évenként fölváltatnak; és miután az ügyek Isten segítségével rendeztetni fognak: ha mi olyasok fordúlnának még elő, melyek az ottomán birodalom méltóságával egyezők, Magyarország és Erdély szabadságaira nézve üdvösek s a föntnevezett fejedelem állásával összeférők, — az ilyenek czikkelyekbe foglaltatván, e császári diplomába a jó rendnek öregbítése végett időről-időre be fognak iktattatni.

Art. X. Ha a dolgok, a jelen háború befejeztével netalán más formában folynának: akkor a föntnevezett fejedelem örökös-jóságainak, valamint egyéb javainak ügye nem fog mellőztetni; hanem az idők és körülmények mivoltához képest minden lehető

elkövettetik arra nézve, hogy az, nemkülönben a fejedelemhez ragaszkodó főurak és nemesek jószágainak ügye, a békekötés czikkelyeibe iktattassék.

Art. XI. Ha az isteni gondviselés úgy hozná magával, hogy a fönemlített fejedelem Magyarország s Erdély határain kívül fogna maradni: akkor neki, főuraival, nemeseivel és ezek szolgá-népével, az ottomán császárság részéről megengedtetik ezután is Rodostóban tartózkodni s maradni. Valamint a fejedelem üdvözült atyja s ő maga, az őket követőkkel egyetemben, mostanáig a török birodalom vendégei gyanánt tartattak: ezentúl is úgy fognak tekintetni. Hogyha azonban a fejedelem, avagy valaki hívei közül más fejedelmek országaiba óhajtana költözni, — ez nekik az ottomán császárság részéről megengedtetik.

E 11 pont tartalmazza a szerződés lényegét. Következik a szultán ratificatiója, a szokott ünnepélyes formulákkal s a min-denható Istenre, Mahomed prófétára stb. tett erős fogadalommal. A fővezérnek, állam-ministereknek, pasáknak és egyéb hadi tisz-teknek, úgy az egész hadseregnek, különösen pedig a tatár chán-nak s ragadozáshoz szokott fegyveres népének szigorúan meg-parancsoltatik a szerződés czikkelyeiben foglaltaknak szoros megtartása, megtartatása. Senki ellenkezőt cselekedni ne meré-szeljen. Bezárja ezt a szultáni tugrával megerősítés kelte: »Dabantur Constantinopoli, Anno Hegirae MCL. ultimis diebus Lunae Ramazan.«

Az egészet befejezi Rákóczi Józsefnek a Szent-Háromságra tett esküjével erősített hasonló ünnepélyes fogadalmát kifejező zárszava, maga és híveinek nevében kötelezván a szerződés hű megtartását örök időkre. Az ő aláírása keltét már föntebb kö-zöltük. Az egyesített erdélyi és Rákóczi-czímert ábrázoló nagy, kerek, még eléggé ép piros pecsét körirattalan, mint József her-czeg atyjáé 1703-ban. A herczeg nagy betűkkel, igen czifrán írá alá nevét; különben az okirat — ámbár alapvető, »örökérvényű« államszerződés gyanánt készült s kiállítása ehhezképest nagyon ünnepélyes, — még is ellenjegyezve nincs, holott a svéd királyljal kötött hasonló szerződésen ott áll a »*Friedericus m. p.*« mellett a cancellár ellenjegyzése: »*Leonhard Klinckowström m. p.*« Mily körülmény gátolá Rákóczi József cancellárát atyjának egy-

kori udvari tanácsosát és főtitkárát, *Pápay Jánost* az ellenjegyzés megtételében? — tudni nem lehet.

A jelen szerződésnek másik eredeti példánya, — t. i. a szultán tugrájával ellátott török példány, — Rákóczi József valamint atyja rodostói levéltárával, minden valószínűség szerint az ifjabb fejedelemfiú, György herczeg birtokába, s ennek neje révén utóbb talán a marquis Bethune-család archivumába került. Itt, s esetleg a francia államlevéltárban még sok Rákóczi-féle, emigráció-korbeli iratnak kell lappangani.

Rákóczi József 1739-iki életirója s arczképének kiadója, a német H. E. S., a most ismertetett szövetségszerződés létezéséről értesülve volt, és tett is lépéseket annak másolata megszerzésére, de ez nem sikerülvén, csupán czímét közli, ilyenképen: »Pactum inter Imperatorem Sultan Mahumed Khan et Principem Josephum Ragoczy initum, — prout copia ad nos translata in 4-to, 1738.«¹⁾ Diplomatak azonban csakhamar szerzének belőle kormányaik számára másolatokat; így a turini államlevéltárban *egy*,²⁾ s a bécsi cs. és kir. családi és állami titkos levéltárban *két* példány egykorú másolatát találjuk.³⁾ A francia és spanyol államlevéltárakban szintén okvetlenül meglesz. Mindazáltal *kiadva* e korát és annak viszonyait erősen jellemző s épen ezért nevezetes érdekekkel bíró államszerződés még eddig nem vala. Örvendünk tehát, hogy mi — nem másolathból, hanem magából az eredeti, kétségtelen hitelű példányból — a fentebbiekben megismertethettük és nemsokára, a fentemlített 1737. sept. 8-iki emlékirattal együtt, a *Történelmi Tárb*an egész terjedelmében közzétehetjük.

Korát erősen jellemzőnek mondtuk e szövetséglevelet.

¹⁾ »Wiewohl man aller angewandten Mühe ohngeachtet diesen Tractat dem G. L., indem man seines gleichen in der Historie wenig finden wird, gerne communiciret hätte, so ist es doch nicht möglich gewesen solchen herbey zu schaffen,« etc. (»Merckwürdiges Leben und Thaten des Präntendenten von Ungarn und Siebenbürgen Joseph Ragoczy«, von H. E. S. Frankfurt u. Leipzig, 1739. 79. l.)

²⁾ Reg. Cort. Stran. T. 100. 2-do Addizione. Vienna, Mazzo I-o, nro 31. (»Genuinum Tractatus ex authentico originali, pacto inter Augm. Imperatorem Sultan Mohamed Chan et Seren. Principem I. Josephum Rákóczi Ducem Hung. et Princ. Trans.«)

³⁾ Turcica, fasc. 104.

Egy hajdan a félvilág által rettegett, de már hanyatló nagyhatalmasság kötötte azt, egy a lángoló honszeretet és harczi dicsőség ragyogó nymbusától környezett, de kihaló fejedelmi ház sarjával. Nevezetes okirat: *az utolsó erdélyi fejedelmi trónjelölés okmánya*. A régi idöket, régi állapotokat akará visszaidézni, teljesen átváltozott viszonyok között. A kísérlet a török porta részéről későn jött: ténynyé nem válhatott, — vajjon a magyar nemzet önállóságának s nemzeti jellegének javára, vagy kárára-e? Nagy kérdés. De, ha a porta elég politikai éleslátással bír vala ugyanezt a kísérletet húsz-harmincz évvel előbb, 1708 vagy legalább 1718-ban, József herczeg atyjával II. Rákóczi Ferenczczel,¹⁾ s nem most, 1738-ban a fiúval tenni meg, — bizony, a történelem kerekai másképp fordultak volna!

E szerződés kelte után nyolcz, kicserélése és az athnámé kézhezvétele után három nap múlva Rákóczi József, mint a porta által decretált erdélyi fejedelem, már kiadá manifestumát, (1738. január 28-án.) Ezen, a trónjelölést a külföldi kormányokkal tudató s Magyarország és Erdély lakosságát fegyverre hívó manifestum még Konstantinápolyban kelt — és pedig a külállamok kormányai részére francia, a magyar nemzet számára pedig latin nyelven szerkesztve,²⁾ — de a keltét követő napokban az ifjú fejedelem már megindult, vérmes reményeivel, összes udvarával, a magyar emigratió fejeivel s fényes török katonai kísérettel a nagyvezír után a táborozásra, Viddin, Fetiszlán, Orsova felé.

Rákóczi József manifestumának sem idehaza a lakosság közt, sem a cs. táborokban a magyar katonaság közt, nem lett meg várt hatása: az az óriási hatás, mely egykor apjának brzezani manifestumát, vagy a híres »*Recrudescunt* . . . «-ot követi vala. Bizonyos, Erdélyben keletkezett de csirájában elfojtott gyenge kísérletet kivéve, otthon senkisémm mozdult, s a katonaság csak

¹⁾ Természetes, nem magyarországi vagy erdélyi várak és területek átengedése árán; mert ily áldozatra Rákóczi Ferencz még 1710-ben sem volt rábirható, — legföljebb a ráczság lakta Szerémséget volt volna hajlandó török felsőbbbség alá visszaengedni. T. K.

²⁾ Francia példánya a turáni államlevéltárban: »Manifeste de son Altesse Sérénissime le Prince Josef Ragozi.« (Reg. Cort. Stran. T. 100. 2-do Add.) Latin szövegű példányai történetirodalmunkban már régóta ismeretesek.

igen gyéren szívárgott át az új trónjelölt viddini táborába.¹⁾ Ennek többféle oka volt; a császári hadvezérlet s a politikai hatóságok a legéberebb örködést fejtették ki, a határokat szorosan vígyáztatták, — minek következtében a manifestum példányai alig juthattak be a hazába, s legtöbbszörre elkoboztattak; de ha bejuthattak s elterjedhettek volna is: az ekkor élő nemzedék már egészen más vala, (nemzeti érzületében nagyot süllyedt, meghunyászkodó kor szülötte és neveltje), mint a szathmári béke előtti; és végre, Rákóczi József sem volt — *II. Rákóczi Ferencz*.

Károly császár pedig Bécsben 1738. ápril 29-én ellenmanifestumot bocsátott és hirdettetett ki ország- s táborok-szerte, melyben Rákóczi Józsefet fölségárulónak és országháborítónak nyilvánítván, fejére tízezer forint vérdíjat tűzött ki. Ezenfölül még a római szent-széknél sikerült kieszközölnie, hogy a pápa sept. 5-iki bullájával a trónkövetelőt, mint a »pogány« törökkel szöveteztetett, egyházi átokkal sújtotta.

Ily körülmények közt Rákóczi József, — ki a török birodalomba érkezte óta különben is folyvást betegeskedék, — semmi jelentősbet végbe nem vihetvén, küzdötte végig az 1738-iki hadjáratot; s táborozás közben egynehányszor vérhányástól meglepetve, sorvasztó lázaktól gyötörten, ez év november 10-én, bolgárországi Csernavodán — az Al-Duna partjain — elhunyt. S most ott pihen atyja mellett a galatai Saint-Benoît egyházban. A kitől életében el vala szakítva: azzal a halál egyesítette. November 7-én kelt s eleddig kiadatlan végrendeletét a fentebbméltított két ügyirattal együtt fogjuk közölni.

Konstantinápolyi 1889. évi kutatásaink eredményéről szóló jelentésünket ezzel fejezzük be.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ Rákóczi József 1739-iki életrajzírója ugyan azt mondja, hogy a fejedelemnek — atyja egykori szárnysegéde *Máriássy Ádám* ezredes, most tábornok által a viddini táboron szervezett — hadereje e nyáron egyforma színbe öltöztetett s pontosan fizetett 6000 főnyi huszárból állott, (153. l.); azonban, ha e szám nincsen túlozva: akkor e katonaság nagyobb részének aligha magyar szökevényekből, hanem inkább török tartományokbeli toborzott népből kellett kitelni.

BÁTHORY ISTVÁN ORSZÁGBÍRÓ

VÉGRENDELETE.

E végrendelet létezését s némileg tartalmát is már régebb idő óta tudják és ismerik történetiróink. Egypárszor hivatkoznak reá, sőt némely részében ki is van adva,¹⁾ tudtommal azonban még eddig senki sem ismertette és használta föl behatóan ezen nagybecsű okiratot, melynek úgy általános, mint műtörténelmi szempontból rendkívül érdekes adatai valóban komoly figyelmet érdemelnek.

A végrendelező dúsgazdag főúr, ki a 91 oldalra terjedő okiratot elejétől kezdve végeig saját kezével írta,²⁾ a Báthory nemzetség ugynevezett *ecsedí*, vagy mint e sorok folyamán látni fogjuk, helyesebben *Péterfi* ágazatának utolsó férfi sarja, Rudolf királynak hatalmas országbírója, Szathmár, Szabolcs és Somogy vármegyék főispánja volt. Végrendeletét 1603. február 28-án készítette el s két év múlva 1605. júl. 25-én meghalt Ecsed várában.³⁾ Halála előtt kevéssel tört ki a Bocskay mozgalom, melytől eleinte távol tartotta magát s a felajánlott fővezérséget is visszautasította. — De mint buzgó protestans, nem maradhatott sokáig semlegességben s bár, beteges állapottal lévén, tényleges részt nem is vett a mozgalomban, de tanácschal és pénzzel segíté a felkelés ügyét.

Bocskay ugylátszik nem volt előtte kedvelt egyéniség, de az alkotmány és vallás-szabadság védelmére fogott fegyvert s így az országbíró élete utolsó napjaiban teljes erejéből támogatta törekvéseit. — Különben is már régóta elégedetlen volt a bécsi udvarral személyes sérelmei miatt. Mik lehettek e sérelmek? — nem

¹⁾ Appendix ad Catalogum Numorum Hung. ac Trans. instituti nationalis Szechenyiani. Pest, 1810. 129. l.

²⁾ Eredetije az országos levéltárban N. R. A. fasc. 57. nr. 7.

³⁾ Özvegye 1605. júl. 31-én hívja meg Kapy Zsigmondot, sept. 1-én Báthorban végbemenő temetésére. (N. Muzeum gr. Forgách ltár.)

tudjuk, mert végrendeletében csak általánosságban emlékezik róluk: »Az én kegyelmes uram is, és az egész ország — ugymond — nékem megbocsássonak, ha gyarló ember tudatlan is vétkeztem tisztemben. Isten segítségéből uramnak eddig jámborabbul szolgáltam, hogysem érdemetlen voltam volna, *kiről panasz-kodhatnám, de Istenre hagyom, én az igaz szolgálat mellett mit szenvedtem s szenvedek ő felségétől.*« Istvánffy is mond olyasmit, hogy bosszút akart állani a németeken s azért csatlakozott a fölkeléshez. De bár személyes indokok többé-kevésbé befolyásolhatták is őt, tagadhatlan, hogy elhatározásának legfőbb oka a protestantismus sérelme volt.

Felenségétől Homonnay Drugeth Fruzsínától gyermekei nem származtak s nagy vagyonát rokonai között osztotta fel, erős hittel kötelezvén őket, a végrendeletében kijelölt feltételek szigorú megtartására.

Végrendeletét egy 10 lapra terjedő erős protestáns színezetű theologiai értekezéssel nyitja meg, melynek gyökeres magyarságát azonban a sűrűen előforduló deák idézetek kellemetlenül tarkítják. Ennek utána temetése felől intézkedik, meghagyván, hogy, bár atyja és édes anyja somlyai Báthory Anna, ki őt »*az igaz vallásban feltartotta és nevelte*«, Varannón fekszenek, az ő testét a háborus időkre való tekintetből a közelebb fekvő báthori szentegyház sirboltjába temessék ¹⁾ pompa nélkül, de rende szerint való tisztességgel. Temetése költségeire pedig, prédikátoroknak, mestereknek, éneklő deákoknak, a jelenlévő szegényeknek stb. 300 aranyat, 300 tallért és 1000 frtot (dutkában) rendelt, meghagyván, hogy jobbjait »*egy fillér ára marhában se rójják meg*«, ha szinte önkényt adakoznának is. Hogy pedig efelől teljesen biztosítva legyen, később még 200 tallért csatolt ehhez az összeghez, hogy eltakaríttatása »*más ember síralma nélkül*« mehessen végbe. Meghagyja, hogy őt meg ne füröszszék, »*majd megfereszt* — ugymond — *az Kristus az ő vérével*«, koporsóján pedig keresztet ne varrjanak, »*mert afféle pápai bolondság*« neki nem kell.

Attér ezután az ecsedi tárház fejedelmi kincseinek elősorolására. Legelsőbben pedig drága öltöző ruháiról rendelkezik, mert nem akarja, hogy holta után az ő köntösit Homonnayak vagy más idegenek hurczolják. Hagyta pedig azokat néhány darab kivételével Tatay István nevű hűséges szolgájának árva fiaira,

¹⁾ Sirkövére Báthory Gábor a következő sorokat vésette: »Nagylelkű hős, az orthodoxa vallás buzgó védelmezője, a tudományok Maccenasa.« (Wagner: Collect. I. dec. 33. s utána *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor története 4. l.)

kiknek sorsa felől mindenekben gondoskodott s mint saját gyermekeit tartotta, urrá tette őket.

Mint hogy azonban Báthory Istvánnak egy 1603. jun. 19-én Ecsed várában készített pótvégrendelete már nyomtatásban is megjelent¹⁾ s itt a Tatay István gyermekei javára tett hagyományok részletesen fel vannak sorolva, a végrendeletnek e kulturtörténelmi szempontból különben igen becses részét nem tartom szükségesnek ismételni.

Van azonban az ecsedi tárházban elég tárgy, mely lekötheti figyelmünket; mindenek felett érdekes pedig egy nagy szekrény telve *»régi papi öltözetekkel«*, miket a régiek — így szól a végrendelet — Isten tiszteletre csináltattak ugyan, de nem vették észre szegények, hogy *bálványoznak* velük. — Ennek következtében az országbíró buzgó protestáns létére is kegyeletben tartotta őseinek akarátát, nem kívánta saját szükségére fordítani e műbecscsel bíró drágaságokat, hanem eredeti céljukhoz képest *»Isten tisztességére«* rendelte. — Valóban jellemzők a végrendeletnek erre vonatkozó intézkedései úgy a korra, mint az országbíró hatalmas egyéniségére nézve.

Az egyházi ruhákat tehát *»holtom után vagy pénzen adják el, vagy ha el nem adhatják, gyöngyét és islógját fejtessék le, az kik gyöngyösek lesznek, az kik pedig sem gyöngyösek, sem islógosok, sem ezüstösök, hanem csak valami köz marhák, azokat is mind eladják. Az kik ezüstösök, azt róluk levegyék, az kik közzüllök olyas, kiből az ötvösök ezüstöt égethetnek, ezüstöt égessenek.*

De pápistáknak se sídóknak ne adják, hanem egyebeknek, akármi rendbelieknek. . . Ezeket eladván és kész pénzzé tévén, az árának felét igen megnyomorodott magyar raboknak osszák, ne valami főraboknak, az kik megérdemlik, kiket tatár vagy terek rablott el, felét pedig tanuló deákoknak osszák, olyanoknak pedig, kiket megeskessenek, hogy az mi hitünkön való prédikátorok lesznek, az mely hitet az több igaz tanítókkal Calvinus és Beza hirdetett, mely az apostoli vallással egyez. . . . Egyéb hiten valóknak egy pénzt se adgyanak. . . .«

A végrendeleti megbízottaknak lelkök üdvössége terhe alatt hagyta meg az országbíró, hogy akarata szerint járjanak el s ha mindazonáltal *»oly dolog találja őket, ki miá soha semminémű uton, semmiképen véghez nem vihetik, sőt ismét pápista kézbe esnek: rakassanak egy nagy tüzet és mind megégessék őket, tegyék porrá. . . . széllel futassák fel az porát. . . , és ha ezt nem cselekednétek, adgyatok az Úr színe előtt az ítéletben számot rólla.«*

¹⁾ Báró Radvánszky Béla: Magyar család-élet és háztartás III. k. 216. l.

A dolog azonban nem úgy történt, mint ezt az ország-bíró remélte s ama korban különben nem szokatlan vallásos tulbuzgóságában végrendeleti megbizottjainak megparancsolta. Mert fönmaradt bizonyos Ecsed várában talált egyházi ruhák és eszközöknek 1615. február 1-én készült összeírása,¹⁾ és alapos okunk van hinni, hogy az, a Báthory István végrendeletében említett, de egyenként fel nem sorolt »*régi papi öltözetekre*« vonatkozik.

Történt ugyanis — a mint ezt Bunyitay Viuczének a váradi püspökségről írott jeles munkájában olvasom, — ²⁾ hogy Forgách Ferencz esztergomi érsek értesülvén, miszerint az ecsedi várban nagyobb mennyiségű egyházi ruhák és eszközök hevernek, ajánlatot tett a királynak, mint Ecsed akkori birtokosának, hogy azokat megveszi. Ennek következtében Bessenyei János küldetett ki, s 1615. február 1-én osztopáni Perneszi Gábor ecsedi kapitány, Czeglédi János odavaló pap s a várbeli tisztek jelenlétében leltározattatta az öt ládába rakott kamuka, selyem, bársony, himzett aranyos, gyöngyös egyházi ruhákat, Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitány pedig a kamara meghagyásából Kassára szállította.

Időközben az esztergomi érsek meghalt ugyan, de nagynevű utódja Pázmány Péter visszaszerezte az egyháznak a roppant értéket képviselő műkincseket, melyek — a mennyiben nem valószínű, hogy Báthory Istvánnak a végrendeletében említett »*papi öltözeteken*« kívül más hasonló drágaságai lettek volna, még valószínűtlenebb pedig, hogy ezekről — *épen ezekről* — az aprólékos-ságokra is kiterjedő végintézkedésében egyetlen szóval sem emlékezett volna — kétségtelenül azonosok a nagy szekrénybe rakottakkal, melyeknek porát a széllel akarta felszórítani az országbíró. Erre mutat különben az a körülmény is, hogy a leltározás alkalmával egy *antiphonarium*, két *graduale* s több egyházi könyvek kerültek napfényre, mikről Báthory végrendeletében is találunk említést. »*Az öreg könyveket* — így hangzik a vonatkozó rész — *metéllyék ki és osszák iskolákba való gyermekeknek, könyvet belekötni jó leszén.*«

Bunyitay véleménye szerint az Ecsed várában leltározott műkincsek egy része eredetileg a váradi székes káptalan tulajdonát képezte, melyek annak feldulása után Báthory Miklós és András hűségére bízottak, sőt közöttük — ugymond a tudós szerző — *Szent-László váradi székesegyházának eltűnt szerelvé-*

¹⁾ Közölte Majláth Béla: Egyház-művészeti lapok 1881. évf. 105 l.

²⁾ A váradi püspökség története III. k. 68 l.

nyeit is kereshetjük.¹⁾ Ez a föltevés igen valószínű s mert a káptalan letéteménye igazolhatólag 50 ezer magyar forintra becsültetett, az Ecsed várában összeírt drágaságok azonban sokkal nagyobb értéket képviseltek: Bunyitay könnyen jöhetett arra a föltevésre, hogy a többi műkincsek, »*melyek fejedelmi gazdagságú egyházra vallanak*«, Szent-László székesegyházából kerülhettek az ecsedi tárházba.

Sajnálatra méltó dolog azonban, hogy e kérdést sem a Bunyitay könyvében egész terjedelmében közzétett leltár,²⁾ sem pedig Báthory István végrendelete el nem döntheti. Az országbíró, a ki különben következetesen mindig megemlíti, hogy az illető arany, ezüst-műveket atyjától vagy rokonaitól örökölte-é, vagy ajándékon kapta, esetleg maga készítette: a szóban forgó egyházi ruhákról csak annyit jegyez meg, *hogy a régiek isteni tiszteletre csináltatták volt*. Ez tehát egyáltalában nem mond ellent Bunyitay föltevésének, de meg sem erősíti azt, mert a »*régiek*« alatt saját őseit is érthette; sőt az a körülmény, hogy a leltározott egyházi ruhák némelyikén »*fel van jegyezve az egyház neve, melyhez tartozott*«, igen könnyen odamagyarázható, hogy az országbíró, illetőleg még atyja bevívén a reformatiót birtokaira, a kegyurasága alatt álló egyházakból az oltárral együtt a »*papi öltözeteket*« is elkoboztatta, melyek között ha meggondoljuk, hogy a Báthory nemzetség akár hitbuzgóságára, akár gazdagságára nézve a legelsőik egyike volt széles Magyarországon — fejedelmi bőkezűségre valló műkincsek is bizton lehettek!

Mellőzve azonban e különben érdekes, de a dolog érdemét tekintve másodrangú kérdés bővebb tárgyalását, az elmondottakból, azt hiszem, annyit teljes bizonyossággal következtethetünk, hogy az országbíró halála után esküdt szolgálai végakarátát nem teljesíthették, azaz se el nem adták, se el nem égették az egyházi szereket.

Hogy mi lehetett ennek oka, határozottan meg nem mondhatjuk; de hogy az eladás eredményre nem vezethetett, azon alig csodálkozunk, ha meggondoljuk, hogy a főur a »*pápstákat és zsidókat*« elzárta a vételtől, holott vagy az előbbieknél hitbuzgósága, vagy az utóbbiak nyereség-vágya tette volna egyedül lehetővé ama tagadhatlanul egész vagyont képviselő, de tulajdonképen mégis *holt tőke* értékesítését.

A megbizottaknak azonban csak arra az esetre kellett megégetniök a nagy szekrény tartalmát, ha az eladás sikertelenségéről már meggyőződtek; de minthogy addig hosszú idő telhetett el,

¹⁾ Bunyitay id. m. 69 l.

²⁾ U. o. 76 — 93 l.

Báthory Gábor pedig mint fő örökös már az 1606-ik év folyamán benn ült Ecsed várában,¹⁾ nem lehetetlen, hogy ő vette kezébe az ügyet s a mennyiben az eladás reá nézve is épen annyi nehézséggel járhatott, talán felhagyott az egész dologgal, esetleg ha lelkiismeretesen kívánt eljárni, magához váltotta a sokszor említett egyházi szerelvényeket, hogy bátyja végrendelete teljesedésbe menvén, a szegény magyar rabok és tanuló deákok rövidséget ne szenvedjenek!

Bármint történt is a dolog, bekövetkezett, a mitől az ország-bíró legjobban rettegett: az egyházi kincsek ismét katolikus isteni tiszteletre, saját szavai szerint »*bálványozásra*« használtattak.

Az ecsedi tárház valóságos kincses bánya volt. Nemzedékről-nemzedékre voltak ott felhalmozva arany- és ezüstművek, főleg az utóbbiak oly nagy számmal, hogy a végrendelet nem is győzi részletezni azokat, csak a ládát vagy a szekrényt jelöli meg közelibbről, melyben állottak. Az ezüstművek között valódi műtárgyakra is akadunk: egy ezüst aranyozott sárkány, ezüst aranyos kakas, ezüst farkasok, lovak, gólyák, »*egy bárány módra csinált berdó sip*«, mosdó medenczék, »*az korsó madármódra vagyon csinálva*« stb.; különösen nagy választékban voltak a kupák, némelyek strucz-madár tojásból, mások szerezsendióból, gyöngyházból »*hattyu madár módra csinálva*« stb.

Némely darabok történelmi beccsel bírtak, így a sótartó, mely a családi hagyomány szerint Mátyás királyé vagy még Hunyady Jánosé volt, s a pecsétgyűrű, melyet Báthory István, a kenyérmezei hős viselt s melyről következőleg emlékezik végrendeletében:

»Vagyon tárházamban az régi jó Báthory István uram pecsétes gyűrűje, ki az törököket Isten segítségéből megverte volt az Kenyér mezején, az ő urának és hazájának (Istennek utánna) szolgálván. — Mely gyűrűt az jó hírű nevű István lengyel király (kit az úr Isten az mi szegény nemzetünkben támogatott vala világ csudájára) küldött vala meg Varannón laktomban Sibrik Gergelytől. Én soha nem viseltem, nem is viselem, mert méltónak magam reá nem itélem. Ezt az gyűrűt Báthory Gábor öcsémnek, az somlyai Báthory István uram fiának hagyom, átkozott az, ki meg nem adgya neki. Ha neki fiu ágon magva szakadna, valameddig fiu ág talál-tatik az Báthory familiában, arra szálljon rendről-rendre; meglássa, ki léssen méltó ujjában tenni és viselni.«

Inti azután öcscsét az atya, fiu és szent lélek nevében, hogy azt a gyűrűt az igaz istennek tiszteletire, lelke idvességére,

¹⁾ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története 4 l.

keresztény felebarátjainak javokra, maga tisztességére, jó hírére nevére méltán viselje. »*Algyon meg az Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak igaz Jehova Istene s minden dolgaiban vezéreljen. Amen.*«

Voltak igen nagy értéket képviselő tárgyak is. Így p. o. egy arany hüvelyű köves szablyát 2000 forintba becsül, egy aranykeresztet, »*kít császár felkérített vala*«, harmadfél ezer forintban válthatnak vissza örökősei Gyulaffi András gyermekeitől, »*de megbüntesse Isten, ha pápistaságra fordítják és bálványoznak vele.*« Hasonlóképen Isten haragjával fenyegeti testvérhugát, a szomorú emlékeztető Báthory Erzsébetet, ha a neki hagyományozott aranykelyhet pápista kézre fordítja.

Uglátszik, hogy e dúsgazdag főúr különös előszeretettel gyűjtötte az arany- és ezüstmíveket s többre becsülte, mint a készpénzt és más világi javakat. Ezért kicsinyli felesége hozományát, mivel ezüst marhában »*csak imezt-amazt attak vala*« s valószínűleg ebbeli szenvedélyének tulajdonítható, hogy az uralkodó és Mátyás főherczeg igen gyakran ezüstmívekkel viszonzták hasznos szolgálatait donatiók helyett, sőt mennyegzője alkalmával összesereglett tisztelői és barátjai is ezüstmívekkel lepték meg őt.

Kitűnik végrendeletéből, hogy ötvöst is tartott udvarában, a kinek állandó foglalkozása lehetett, mert több értékes darabról megjegyzi, hogy maga készíttette. Reánk azonban csak egynek emlékezete maradt, a ki hogy nem közönséges ember lehetett a maga szakmájában, a végrendelet következő szavai fényesen igazolják:

»Egy csonka ötvesemmel csináltattam vala egy bécsi pohár módon való öreg pohárt, publicán az tetején, mely ötvesnek bokában az jobb kezét elvágván, csonka vala, igen részegős is vala, keztyűből csináltattott keze fejet s minden cifráit az keztyűs kézzel verte ki, igen nagy bajuszszerű is vala, az képét is ő maga felmetszette, somlyai Báthory Gábornak hagyom, emlékezzen meg rólla, igyék belőlle, de józan jámbor keresztyény erkölccsel.«

Erre az üdvös tanácsra »*Gábris vitéznek*« valószínűleg korán mutatkozó hajlamain kívül a csonka ötvös részegeskedése is szolgáltatott okot. Kár, hogy az országbíró névvel nem nevezi meg ez érdekes embert; bénasága még nyomra vezethetne, de a nagy bajusz és a boritalnak mód felett való szeretete kevésbbé jellemző tulajdonságok.

A kárpitoknak is találunk egy pár érdekes nemére a végrendeletben. Voltak közöttük gobelinek is, az országbíró »*istó-riás kárpitok*«-nak nevezi: »*megismerszenek azok, ki madaras, ki vadás, ki más nemök.*« Fegyvereket aránylag csekély számban

találunk az ecsedi tárházban. Ezüst pallosokról, szablyákról s néhány diszkardról tétetik említés, de a közhasználatra való fegyvereket ugylátszik nem tartotta szükségesnek előszámlálni az országbíró s csak általánosságban mondja, hogy az Ecsed várában lévő hadakozó szerszámokat Báthory Gáborra és Andráásra hagyja. Néhány vadászpuskáról van szó, miknek ketteje Báthory István lengyel királyé volt s egy bölény szarvából készült vadászkürtről emlékezik, megjegyezvén felőle, hogy »*az belényét ő maga a király lötte volt*« stb.

Az arany és ezüst drágaságokon kívül igen nagy összeg készpénze is maradt az országbírónak, mit adósságainak kifizetése után rokonai és jámbor szolgálói között osztott fel, nem feledkezvén meg az általa alapított varannói és ecsedi kórházakról sem, ámbár még életében gazdag alapítványokat tett azok fenntartására. Gondoskodott az uradalmaiban lévő szentegyházakról, prédikátorok és mesterekről, sőt az életében ugylátszik elhanyagolt s már romladozó báthori kolostorról is megemlékezett, »*hogy mégis ne verné az eső és oktalan állat ne turná fel*« azt a helyet, hol annyi őse s közöttük Báthory István is nyugszik, kinek ott őrzött arcképét azonban felvitette az általa alapított báthori szentegyházba.

Az ingóságokat ekkép felosztván az országbíró, roppant kiterjedésű jószágairól, várainról, városairól intézkedik, melyek, hogy egy általános szállásmóddal éljek, igen könnyen fölérték egy közép nagyságú német fejedelemséggel, mert István úr nemcsak atyjának egyetlen fia, de a szintén nagybirtokú Báthory Miklósnak is kizárólagos örököse, s ágazatának egyetlen és utolsó férfi sarja volt.

Érdekesnek tartjuk szóról-szóra közölni azt, mit az országbíró a történetünkben oly nagy szerepet játszó Báthory nemzetség elágazásairól, s a külön ágazatoknak egymáshoz való viszonyáról mond végrendeletében, azon a helyen, hol *Ecsed* várát, tartományaival együtt, fiu és leányági rokonai között a fennmaradt oklevelek és privilegiumok értelmében megtartatni rendeli:

»Úgy vagyon, hogy az én Istenem egyéb nyomorim között evvel is keservesen megvere, hogy énnekem sem fiam, sem leányom nincsen, de az bizony dolog, hogy elein az mi nemzetségünk az Szaniszlófi Báthoriakkal (kiket úgy neveznek mostan) mind egyek voltak, de aztán successu temporis elágazának egymástól, és főképen *Báthory Bereczken, Péter és Szaniszló Báthoryakon*, (kiknek az volt nevek Báthory Bereczk fiainak,) így szakattunk kétfelé. *Igy immár az somlyjai Báthoryak Szaniszlófi Báthoryaknak, mi pedig a Péter ágából Báthoryaknak, avagy Péterfi Báthoryak-*

nak hivattatunk, ¹⁾ kiről Lengyel István jó hírű nevű királyurunk atyánkfának pro memoria szép levelét hagyom ládám-ban testamentomommal együtt. Az oklevelek, privilegiumok, donatiók az atyafiakat jó utra fogják igazítani. Videre est, hogy az Szaniszlófi Báthoryak én velem együtt sok helyen birnak jószágot, Szaniszlóba, Pócsba, Gyulaiba is stb. stb. Országunk törvénye ez, hogy bár osztottak légyenek az atyafiak, de ha egyiknek magva szakad, az másikra visszaszálljon az jószág egyik ágról az másikra, ha sok esztendőkkel elágaztanak volna egymástól is, elannyira, hogy még házasság is következett volna az atyafiak között. Ekképen vagyok én is atyafi egyfelől az somlyai Báthoryak közibe, mert az anyám somlyai Báthory familia vala, noha én az más ágon az Báthory Péter Báthory Bereczk fia ágán vagyok stb.»

Mindezeket pedig nem pusztán emlékezetnek okáért jegyezte föl az országbíró, hanem hogy a fiscussal szemben annál jobban megvédelmezhesék örökösei *Ecsed* várához való jogos igazaikat, mely kétségtelenül legtekintélyesebb jószágá volt. Hozzá tartozott az ugynevezett *vártartomány* 14 faluval, a Szamosköz, »*kit Gyarmataljának hívnak*« 6 faluval, Tagy tartománya, »*kit Majtény tartományának hívnak*« 8 faluval, ezenkívül a mezőségi jószág, a

¹⁾ Wagner, Nagy Iván s több más genealogusunk nem így ismerik a leszármazást. Szerintük a Báthory-nemzetség három fő, u. m. *somlyai, Szaniszlófi és ecsedi* Báthoryakra oszlik. Az országbíró ellenben, mint látjuk, csak *Szaniszlófi és Báthori* vagy *Péterfi* ágazatot ismer. Az elsőhöz az u. n. *somlyai*, a másodikhoz az *Ecsedi* bíró Báthoryak tartoznak, anélkül, hogy a hasonló nevű ágazat tagjai lennének. Emeltett genealogusaink a nemzetség *Szaniszlófi* ágazatát kihaltnak mondják, az országbíró azonban ennek határozottan ellentmond, sőt a leszármazást is megállapítja:

Báthory Bereczk	
Péter, kitől a Báthory vagy Péterfi ágazat,	Szaniszló, kitől a Szaniszlófi vagy somlyai ágazat.

Nagy Ivánnál a leszármazás egészen másképp áll s valószínű, hogy itt az országbíró téved, mert Báthory Bereczk s ennek állítólagos fiai szereplése között oly nagy időtávolság fekszik, hogy nevezettek csakis unokái lehettek. Abban pedig az országbírónak van megint igaza, hogy a Szaniszlófi és somlyai Báthory elnevezés tökéletesen egyre megy, és hogy a nemzetségnek *ecsedi* ágazata tulajdonképen nincs, hanem *István* az erdélyi vajda, megint *István*, ki II. Lajos és Ferdinánd alatt nádor volt s végre *István* ágazatának utolsó tagja, *Báthori* vagy *Péterfi* *Báthoryaknak* nevezettek. (V. ö. Nagy Iván, Magyarország-családai B., Lehoczky, Kőváry, Buday stb. ismeretes munkáit.)

a nyíregyházi rész és a *megyesi tartomány*, Iriny, Megyes, Apa, Tótfalu, Berzencze s több más faluval. Meghagyja tehát végrendeleti megbizottjainak, Macskássy Mihály és Petheő István deáknak, ki titkára volt, hogy halála után azonnal hívják össze rokonait Ecsed várába s komornyikja Bánchy János előadván a tárházban őrzött okleveleket, miket ő nem igen olvasgatott s nem is igen tud hozzá, ahhoz értő emberekkel olvastassák meg s a mely jószágok fiúágit illetnének, azokat haladéktalanul Báthory Gábor és testvéröccse András kezébe bocsássák, a leányági javaikat pedig végrendeletében megnevezett leányági rokonai között egyenlőképen oszszák meg. E rokonok voltak első sorban: testvérhuga Báthory Erzsébet Nádasdy Ferenczné, Várday Kata Nyáry Pálné s ennek első házasságából származott leánya Telegdy Anna, Fígedy Borbála Pogány Györgyné és Fígedy István, kit azonban csak abban az esetben számíál örökösei közzé, ha jó utra tér és magát megbecsüli, de ha »*lator léssen*«, egy lónál és ezüstös szerszámnál egyebet nem hagy neki, hadd menjen dögúra és keressen többet.

Nem csekély gondot okozott az országbírónak az a körülmény, hogy okleveleinek egy része a háborús időkben, midőn »*Ecsed vára is elein sok idegen kéznél forgott*«, elpusztult, sőt még némely rosszlelkű atyafiak is eltékoztak azokban. Vádolja Báthory Zsigmondot, hogy fejedelemsége idején »*nagy istentelenül még az donatiókat, privilegiumokat és minden leveleket, kik az somlyai tárházba voltak, atyafiait kiüzvén jószágokból Bocskay, Jósika tanácsára és egyéb istentelenekére törvénytelen az leveleket mind megégette és jószágokat idegeneknek attá, az mit most is érdemetlen idegenek bírnak benne, egyik ípsemet Bocskay.*« Hogy tehát örököseit az oklevelek elpusztulásából származható minden kellemetlenségtől megóvjá, az Ecsed várához tartozó sem fiút, sem leányt nem illető jószágokat, az ország törvénye szerint közbecsíg zálogban vallotta megnevezett atyafiainak, úgy hogy azokat sem az akkori, sem az utánna következendő törvényes királyok el ne vehessék tőlük, hacsak közbecsét készpénzül le nem teszik, mert »*ő felségek erős hittel kötelesek az Magyarország törvényének és szabadságának mindenekben való megtartására.*«

Jól tudta azonban az országbíró, hogy az ország törvénye és szabadsága egymagukban nem lesznek képesek megoltalmazni örököseit a kővér prédára leső kamara kapzsiságától, épen abban az időben, mikor a fiscus törvénytelen tulkapásai napi renden voltak s nem egy embert áldoztak föl, hogy elharácsoltsa vagyonával a Rudolf kincstárában tátongó ürt legalább rövid időre betölthessék. Ezért erős hittel kötelezte végrendeleti megbizottait, lovas és gyalog hadnagyait, a porkolábokat és vitézlő

népet, hogy Ecsed várát fejük fennállásáig oltalmazni fogják, abba megnevezett rokonain kívül senkit be nem bocsátanak, hanem halála után a kulcsokat Báthory Gábor kezébe adják, ki mint idősebb testvér bírja a várat, de öcscsét, a »*lengyel asszonytól való*« Báthory Andrást igaz hite szerint meg ne csalja, hanem 12 esztendőt érvén, azt is feleskesse végrendeletére.

Egymásután fölszólítja azután lelkes buzdító szavakban a váraiban, uradalmaiban lévő tisztartókat, udvarbírákat, lovas és gyalog hadi népet, hogy megemlékezzén Istenről, tisztességekről s hozzájuk való sok jótéteményeiről, mindenben végakaratahoz tartsák magukat, »*hogy az örök Istennek igaz ítéleti, büntetési se redők, se maradékokra ne szálljanak.*« Teljes bizodalommal van hozzájuk, mert nehányat gyermeksége óta tartott és nevelt, mint Macskássy Mihályt és Vethéssy Lászlót, Bessenyei Mihály ecsedi lovashadnagyot barátságával tüntette ki, Bay Mihály dévényi tisztartót urrá tette, és végrendeletében sem feledkezett meg róluk; el is várja tőlük, hogy szükség esetén halálukkal is megbizonyítják hűségüket, legfőképen pedig:

»Soha se kamarások az fiscus, se császár és királyoknak kezébe, se emberi kezébe ne adgyák se váraimat, se testamentomomat, halált szenvedgyenek érte, mert nincsen ő felségének senki tárházához, se várához, se jószágához semmi közö különben, hanem az Magyarországnak eleitől fogva való megrögzött törvénye szerint, kire ő felsége erős hittel köteles, keresse ő felsége törvénnyel, ne nyitogassák tárházamat, se váramban egyebeket be ne bocsássanak, hanem csak azokat, az kiket elrendeltem s rendelek. *Megbocsássa ő felsége, de nem mőgyya, hogy az ő felsége kamarássi és emberi nyitogassák az tősgyökerez (sőt akárkik) urak és nemesek láddait, tárházait, az mint én kezdetett. Nem ezért is szolgáltak az Báthoryak, hogy ez lenne, sőt ő felsége ha életembe semmi memorabile szóval nem volt jámbor szolgálatomért, legyen holtom után ezzel, hogy törvénytelen ne háborgassa atyáimait, testamentomomat és legatáriusimat.*«

Kitűnően jellemzik e szavak a középkori magyar főnemest, ki az alkotmányt és nemesi szabadságot császár és királyok felett valónak tartja, ha saját érdekei forognak szóban; de jellemzik különösen a Báthoryak határtalan büszkeségét, melylyel nagy historiai szereplésük teljes tudatában merészen szembe szállnak azzal a trónnal, melynek évszázadok óta leghatalmasabb oszlopai, és jóllehet »*elrongyosult és többire semmivé lett az Báthory familia, hogy mi csak az seprei vagyunk*«, mondja egy helyen az országbíró, de az utódok nem feledték el, hogy »*világ csudájára*« koronás fők támadtak közülök, s a Báthory név dicsősége messze túl szárnyalta a hon határait.

Valamint Ecsedet, úgy Báthor városát is, »*honnán az Úr*

Isten az ő nagy jó voltából és irgalmasságából az Báthory familiának szövetnekét felgyújtotta volt», Báthory Gábornak hagyományozta az országbíró, kit Anna hugával együtt, mostoha anyjuk a lengyel Kosztka Zsófiától elvevén, Ecsedvárában maga mellett tartott. Ugyancsak ők örökölték más tekintélyes jószágok között *Tasnád* várost és uradalmát, azzal a kikötéssel, hogy ha Báthory Anna akár lengyel, akár más nemzetbelihez menne férjhez, minden örökségből teljesen kizárassék; sőt midőn Annát Kisvárday Katára és ennek férje Nyáry Pál gondjaira bízta az országbíró, egy közte és valamelyik Nyáry fiu között kötendő házasság ellen is előre tiltakozott.

A kis Annát kiváltképen kedvelte a főúr, s igen bőségesen hagyott neki arany- és ezüstmíveiben; ingóságai elősorolásánál a többek között így emlékezik meg róla: »Vagyon egy gyémánt függő, öt gyöngyszem rajta, ezt az én árva hugocskámnak, somlyai Báthory Annának hagyom, miérthogy az én szegény anyám nemzetéből való és az én keresztyén anyámnak is *Anna* vala neve. *Isten ebben is olyan keresztyént neveljen, és olyan szent asszonyállatot tegyen.*«

Sajnos azonban, hogy ebbeli óhajta nem teljesedett a jó úrnak, mert Báthory Anna első férje Bánffy Dénes halála után gonosz életre adta fejét s Bethlen Gábor bűbájosságért, boszorkányságért nem egyszer halálra kerestette, de bár erkölcstelen élete közmegbotránkozást idézett elő, nemzetségére való tekintetből mindannyiszor megkegyelmezett neki. Öreg napjaira a szó teljes értelmében koldusbotra jutván, Eszterházy Miklós nádor könnyörült rajta.¹⁾

Az ecsedi és báthori uradalmakon kívül, az ország legkülönbözőbb részeiben voltak még tekintélyes jószágai az országbírónak, mint p. o. Helmece, Vásárhely és Szepsi nevű városok tartományaikkal, a mogyorósi és varannai kastély uradalmaival; ez utóbbit életfogytiglan özvegye tartására rendelte, ha nevét meg nem változtatja; Szöllőske, Vajkócz, Rozgony, Sárköz, Óvár s még igen sok más falu, miket maga sem győz sorra előszámlálni. Váraitól és várkastélyairól azonban már részletesen ír s azokat is felsorolja, melyek tényleg nem voltak ugyan már birtokában, de örökösei kereshetik és legalább közbecsét megvehetik a fejedelmen; ilyenek voltak: *Világosvár* és tartománya, melyet Báthory Zsigmond erőszakkal foglalt el tőle, továbbá *Sólyom*, *Sólyomkö*, *Körösbánya* és *Erdőd*. Az ezekre vonatkozó okleveleket Báthory Gábornak hagyományozta.

¹⁾ Bethlen Gábor politikai levelei. Kiadja Szilágyi Sándor. — *Magyar Könyvszemle* 1882. évf. 75. l. — *Kinnárony András*: Eszterházy Dániel ltára.

Tényleg birta pedig a következő várakat: Csicsvát, Füžért, Babócsát, Cserepet, Dévényt, Szentgyörgyöt és Bujákot, még pedig az utolsót Babócsa és Dévénynyel együtt nem csak az örökösödés, de a fegyver jogán is. Mert midőn a rendek a hős Pálffy Miklós és Teuffenbach vezérlete alatt a folyton terjeszkedő török ellen az 1593-ik év végével hadba szállván a 15 esztendeig tartó török háborút megnyitották, Báthory István országbíró is hozzájuk csatlakozott a maga dandáraival. A hadjárat ezen első időszaka mindössze 37 napig tartott, de eredménye fényes volt. Az egyesült magyar-német hadak döntő ütközetben megverték az ellenséget, s Füleket elfoglalása után több más erősséget vettek meg tőlük. Ezek között volt Dévény és Buják, melynek elfoglalása az országbíró érdeme, legalább erre vonatkozólag maga mondja végrendeletében: »*Buják várát, az én jó Istenem segítségéből pogán kézből én leltem vissza az Füleket megvételekor, és attam Hatvan vára megszállásakor, mikor Hatvan alatt voltunk, Báthory Erzsébet asszony hugom kezébe, Nádasdy Ferenczné kezébe stb.*«

E győzelmes hadviselés további eredménye az országbíróra nézve *Babócsa várának* visszavétele volt, mely Dévény és Bujákkal együtt nemzetségének ős birtokát képezte s még I. Ferdinánd alatt veszett el. A hadi nyereségből pedig egy nagy ezüst billikomot készíttetett emlékezetül, melyet végrendeletében egy fiának tartott hű szolgálója, Tatay István gyermekeinek hagyományozott, meghatározván, mint szálljon az közöttük nemzedékről nemzedékre fiú és leányágon.

Az elősorolt várakat uradalmaikkal együtt többször említett leányágon való rokonaira hagyta, legnagyobb részben pedig Nádasdy Ferencznére, kit végrendeletében mint egyetlen testvérét meg is követ, hogy »*én édes szerelmes hugom és hugomnak édes gyermeki reám érte ne haragudgyatok, mert az szegény atyafiakról sem lehetek gondatlan.*« Jutott azért nekik igaz elég, mert a varannai tartomány, *Buják*, mindenek felett pedig *Füžér vára*, magukban véve is körülbelül fölértek a többi, leányágon való atyafiaknak hagyományozott összes jószágokkal, főleg mert azok jogcíme sok tekintetben kétséges volt, és ha a fiscus előtt az oklevelek fogyatékosága miatt igazukat kellőképen ki nem mutathatták, be kellett érniök az ország törvénye szerint való közbecsú és leány-negyedi illetőségükkel.

Báthory Gábor azonban még az édestestvér mellett is határozottan meglett különböztetve; úgy a fekvőségekből, valamint az ingóságokból, készpénzből, arany- ezüstmívekből neki jutott legtöbb. Hozzá fűződött az országbírónak minden reménye. Kétségtelenül nagy tervei voltak vele; hanyatló nemzet-

ségét általa óhajtotta újból nagygyá és hatalmassá tenni. Neki nem voltak gyermekei, s az ifju, ki oldala mellett nőtt fel, testileg lelkileg egyaránt kiváló tulajdonságok birtokában, gazdagnak alig mondható s így el van zárva vagy legalább is megnehezítve reá nézve a magasra emelkedés útja. Egy Báthory nem állhat be csatlósnak valamelyik ujdonsült főúr udvarába, sem a végbeli vitézek közé, mert kardja csak dicsőséget, nem kenyeret szerezni van hivatva. Nem engedelmességre, de parancsolásra született ez a faj s alázatos csak Istene előtt lehet. Ily gondolatokkal foglalkozhatott az országbíró, midőn Gábort fiává és örökösévé fogadta; ezt a benyomást teszi némileg a végrendeletnek az a helye is, hol öcsésétől elbúcsúzik. A hozzá intézett atyai tanácsok és intések oly igaz bensőségteljes lelkesedéssel, annyi lendülettel vannak írva, hogy már pusztán ebből az okból is megérdemlik, hogy szóról szóra idézzük őket:

»Gábor! ím látod, hogy Isten után én tenéked atyád helyett atyád akarok lenni. Meglássad, jól meggondoljad, hogy én te rajtad nem kaptam semmiért, hanem láttam árvaságotat hugoddal Annával egyetemben. Látom azt is, az mi nemzetünket az mi Istenünk büneinkért, kiváltképen az én ágamat elfogyatá. Kiről nekem sokat tenéked irnom nem kell, nem is szükség, mert noha gyermek vagy, de habes aetatem, hogy ezekről gondolkodhatol s elmélkedhetel. Azt sem exaggerálok sok szóval, mi miá s ki által fottunk és vánszorottunk el mind mi Báthoryak s mind az egész magyarság. Ez vagyon csak hátra, hogy főképen én te rajtad kaptam ez okáért, hogy legelőször az teljes szentháromság egy bizony Istennek dicséretire, és az ő keresztyéninek épületekre, anyaszentegyházának javára succedáljon az én nemzetségeből (én magtalan maradván) ki az Istent szolgálja. És mind az én tölem elmaratt jószágban, s mind egyebütt, az hová elérkezhetel, szolgálj; szolgálj életeddél, haláloddal, véred kiontásával az Istennek, keresztyén anyaszentegyháznak, nem csak pogány ellen, hanem főképen pápa és az ő tagjai ellen és minden Isten-telen, hitetlen eretnekek ellen.«

»Emlékezzél meg, *hogy szabad akaratodból megtért keresztyén vagy*, Istent megcsalni, quia impossibile, ne igyekezzél, mert bizony magadat csalogod meg, mert Sz.-Péter mongya, nem én mondom, hogy jobb volna az igasságot meg nem ismerni, hogyszem mellőlle elállani.«

»Ezután a Báthoryak jó hírének, neveknék követője légy Isten vezérléséből az mennyire lehet. Hazádat, hazád szabadságát életednél jobban szeressed, becsülljed, kik mellett meg merj halni, ha Isten uraságodban megtart, az Úr nevét segítségül híván érette, megölessed magadat. Ne budossál mint az czigány egy fuvóval,

sátorral, bokorról bokorra, erdőről erdőre, idegen nemzetségről idegen nemzetségre, oktanul és rutul, mód nélkül. Viseld szemed előtt az régi Báthoryakat ebben is, ne a mostaniakat, bár csak lengyel királyné, István királyt és az erdélyi vajdát Báthory Kristófot.»

»Igy léssen és így legyen neked az nagyhitű Ábrahámnak, Isáknak, Jákóbnak Istene te vezérő és oltalmazó, megtartó hű Istened. Ez végre pedig Gábor megálgyon tégedet az teremő atya Isten, megoltalmazzon, segéllyen az megváltó fiu Isten, megszenteljen az vigasztaló szent lélek Isten, ki három személbe egy bizony igaz Isten, Ábrahámnak, Isáknak, Jákóbnak Istene.«

»Ha pedig Gábor te álnokul az Istent meg akarnád csálni, arczúl támadnál reája és az ő anyaszentegyházára, Istennel téssesz fel, és az ő szentséges erejét, bosszuállását kívánod és vonod fejedre, kit bizony soha el nem kerülsz, kitől az Úr Isten oltalmazzon meg szent fiáért az úr Jézus Krisztusért. Amen.«

»Az Annát, az te hugodat szeressed és tápláld. Gondol legyen szegényre, nevelőgyék Isten félelmében, így, így, így áldatol meg az magasságbeli Istentől, kit én is kívánok fejedre. Amen, Amen, Amen. Légyen ez az én keresztyén intésem, hagyományom.«

Többször említettük már, hogy az országbíró hagyományait ahhoz a feltételhez kötötte, hogy örökösei erős hittel esküdjenek meg az ő végrendeletére. — Meg kellett esküdniök pedig mindenk előtt arra, hogy az országbíró uradalmaiban, városai és falvaiban a községet hitőkben, vallásokban, confessiójokban soha meg nem háborítják, sőt sértetlenül fentartják a Calvin, Béza s más jámborok által hirdetett tudományban, »mely tudományt — ugymond — legelőször is az úr Isten Ádámnak és Évának az paradicsomban az eset után hirdete, melyet a nagy Isten ez óráig minden Istentelenek ellen megoltalmazott végig, meg is tart az ítéletig.« Továbbá jószágaikban soha pápista vagy lutheranus papokat meg nem tűrnek s minden egyebekben szigorúan végrendeletéhez alkalmazzák magukat, azt közös erővel megvédelmezik és kijelentett akaratát tiszteletben tartják.

Utasította ennél fogva végrendeleti megbízottjait, hogy rokoni közül senkit addig be ne bocsássanak váraiba és ne részeltessék javaiban, míg az előirt esküt le nem teszi. Kivételt csak Várday Kata és Nyáry Pál képezzenek, kiket már életében megeskettett; mindazonáltal megbízottjai elővigyázók legyenek, nehogy valami álnokság adja elő magát, »mert látom én — ugymond — még most is az Nyáry uram erkölcsét igen különbözni az én akaratomtól.«

Báthory András és Anna 12 éves korukban eskettessenek meg, addig ezek örökségét, ingó és ingatlan vagyonukat erre

kirendelt emberei fogják kezelni, kiknek a jószág jövedelméből tisztességes fizetésük lesz. Az országbíró Macskássy Mihálynak hatalmat adott, hogy a kis Anna testvére és neveltetése költségeit fedezze, nem tékozlással, de illendőképen. Általában végrendeleti megbízottjait igen tágas körű rendelkezési joggal ruházta fel, és teljesen kipróbált hűségű becsületes embereknek kellett azoknak lenni, hogy vissza ne éljenek hatalmukkal. A többek között, midőn özvegye sorsa felől intézkedik, ezt mindenekben megbízottja belátásától és tetszésétől teszi függővé: ... »*Szerelmes atyámfia feleségem Homonnay Fruzsina ... szavát fogadgyad, tanácsával élj, meg is becsüljed, kit ha meg nem becsülsz, ő is úgy viselje magát hozzád, az mint akarja és neki jobbnak tetszik ... , mert nem számárnak, hanem testamentomosomnak hagyom magam képebe stb.*«

Számadásra senki sem kötelezhette őket s a tisztük után járó fizetésen kívül az előforduló kiadásokat a jószágok jövedelméből ellenőrzés nélkül fedezték s az országbíró ismételten kijelenti, hogy akár készpénzét, akár jövedelmét végrendelete oltalma mellett, ha a szükség úgy kívánja, szabadon és korlátozás nélkül költhessék.

Igen sok adóssága is maradt a jó urnak, ki ugylátszik életében nem örömet fizetett s a tartozásai lerovására hagyott 9000 frt készpénz bizony édes kevés volt s ezért török rabjain kívül értékesebb arany- és ezüstmíveit rendelte e célra fordíttatni. Végrendeletében a legnagyobb lelkiösmeretességgel számolja elő adósságait s ha egyik-másik hitelezője vagy szolgálja, kinek fizetése benmaradt, időközben elhalt, meghagyja, hogy az ország legtávolabbi részében is kutassák fel utódait, esetleg rokonait, és elégítsék ki őket. Ha pedig minden utánjárásuk sikertelen maradna, az ily gazdátlan adósságokat a pataki iskolának hagyományozza.

Adósságainak egy tekintélyes része azonban a török ellen a XVI-ik század végén vívott harczok idejéből származott, »mikor Szinán bassát török császár először nagy haddal kibocsátotta országunkra.... Ennekem akkor sem fejedelmem, sem senki segítségemre az egy Istenen kívül nem volt. Isten segítségével még lábamon járhattam (mert a Báthoryak nemzetséges nyavalója, a *podagra* a jó urat is gyakran gyötörte), országunk oltalmára való igaz hadakban jelen voltam, az én Istentől adatott vékony és kevés erőm szerint, az mint lehetett, szolgáltam.«

Mint végrendeletének több helye bizonyítja, jobbágyainak valóságos jóltevője volt s midőn a török pusztításai következtében a föld népe s gyakran a városi polgár is nagy inségre jutott, az adózás alól egészen fölmentette őket s a mely községek ebben a

kedvezésben nem részesültek volna, végrendeletében gondoskodott kárpótoltatásuk felől.

Tudvalévő dolog, hogy Báthory István amellett, hogy mint nagynevű hősök unokája a kardforgatáshoz kiváltképen értett s mint országbíró a jog és igazságszolgáltatás hivatott őre volt: tudományos képzettségénél fogva is kiválott kortársai közül, sőt irodalmi nevet is hagyott maga után.¹⁾

Végrendeletének utolsó szakasza erről az oldalról jellemzi őt. Gyermekségétől fogvást életének minden szakában írogatott: theologiai értekezéseket, zsoltárokat, dicséreteket, miket most összegyűjtván, egy »*De praedestinatione*« cz. latinul írott s befejezett értekezésével együtt az ecsedi prédikátornak hagyta, hogy ha a szükség úgy kívánja, Calvin és Béza szellemében, javítson, corrigáljon rajtok, ne felfuvalkodásból, hanem keresztyéni szelidségből, »mert én - idézi az írás szavait - ha csak szalmát vihetek az úr házába is, az én uramnak Istenemnek dicséretire cselekeszem.«

Könyvtárát Báthory Gábornak hagyományozza, kivéven Gyarmaty Miklós helmeczi prédikátor és bizonyos János pap által írott könyveket, miket az ecsedi ecclesiának ajándékozott, hogy általuk is növelje a Czeplédy Ferencz prédikátor után maradt könyvtárt.

Levéltárával azonban, a birtokaira vonatkozó fontos okiratokat kivéve, nem sokat törődött. »*Valami hitvány missilis levelem vannak — ugymond — kik semmire kellők . . . , mingyárást elszaggassák, haszontalan leveleket nem tudom miért kellene tartani.*« Egyedül István lengyel király leveleit őrizte meg gondosan s Báthory Gáborra hagyta.

Ezek után számot ad az országbíró arról, hogy végrendeletét az utolsó betűig saját kezével írta; de bármennyire igyekezett is elkerülni, néha vétkezett az írásban, javítgatott, vonogatott benne. Sietni kellett vele, igazolja magát, »mert az Istennek rettenetes ostroma az öreg halál köztünk vagyon;« nagyobb erősségnek okáért azonban neve után az országbírói pecsétet nyomja. Pecsétjére nézve úgy intézkedett, hogy halála után az ítélő mester azonnal vigye fel ő felségéhez s uti költségül 250 frtot adjanak neki.

A dolog azonban nem így történt, mert midőn Báthory hosszas gondolkozás után végre is elhatározta magát, hogy a Bocskay által képviselt felkelés ügyét támogatni fogja, az ország-

¹⁾ Értekezések a nyelv- és széptud. stb. I—IX. Báthory István mint író. Toldy Ferencztől.

bírói pecsétet — s ez igen szép vonása jellemének — Bay Mihály dévényi tiszttartójához küldé, hogy közel lévén Bécshez, ő felsége kezeibe letegye. Minthogy pedig erre Bay módot nem talált, a pecsétet — mint Istvánffynál olvassuk — a királyi személynök által Mátyás főherceghez küldötte.

Az elmondottakban kívántam ismertetni Báthory István országbíró végrendeletét, kiről Istvánffy s némely más íróink igen kárhoztató ítéletet mondanak, telhetetlen, bosszuálló, kegyetlen embernek jellemezvén őt s több meg nem érdemlett vádat halmozván fejére politikai magatartásaért. Mi ellenben jó hazafit, bőkezű főurat, nemes emberbarátot ismerünk föl benne; tulbuzgósága a hit dolgában nem teszi őt rosszabbá kortársainál, férfias erényeinél fogva pedig kiválik azok közül.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

KÜLÖNFÉLEK.

A NÁPOLYI ANJOUÍ REGESTAKÖNYVEKRŐL.

A múlt hónapban tett olaszországi körútamban Nápolyt csak azért vettem fel úti programomba, hogy személyes meggyőződést szerezzek magamnak az ottani állami levéltárban őrzött anjouí regestakönyvekben beállott változásokról s átkutassam az újabban összeállított regestakönyveket.

Néhány évvel ezelőtt ugyanis, mint annak idejében magam is jelentém a M. T. Akadémia tört. bizottságának, az a hír járta be a tudós világot, hogy a nápolyi levéltárban 63 oly anjouí regestakönyvet fedeztek fel, melyek az 1855-ben összeállított leltárban hiányzóként valának feltüntetve. A nápolyi levéltár nagyérdemű főnöke: Capasso Bertalan, m. t. akadémiai tag, s az ottani diplomatikai osztály tudós vezetője, Batti Rafael lovag csakhamar oda módosították e hirt, hogy az anjouí regestakönyvek száma ma is csak 377, mint azelőtt, hogy azonban e nagybecsű könyveknek a múlt század végével eszközölt hibás bekötése s a kötetek hátára alkalmazott téves feliratok miatt sok regestakönyv, melyet 1855-ben nem létezőnek tartottak, tényleg létezett, csakhogy összezavarva s más kötetekbe beolvastva.

A zavar minden kutatónak feltűnt, s annak idejében magam is constatáltam azt a M. T. Akadémiának beküldött jelentéseimben. Minden regestakönyv hátán ugyan is az uralkodó nevének kívül az évszám is olvasható; de sok kötet nem felel meg tökéletesen a jelzetteknek, és I., II., III. Károly, Martell Károly s Róbert király elsőszülött fia, kit *Carolus Illustris*-nek neveztek el a nápolyi történészek, azért mert oklevelei így kezdődnek: *Carolus illustris etc.*, a mi pedig kiegészítve így hangzik: *Carolus Illustris Regis Jerusalem et Sicilie etc. primogenitus* et *vicarius generalis*, — valamint az indictiók is a legnagyobb rendetlenségben vannak összeelegyítve. Némely regestakönyv egyes lapjain valamely oklevélnek csak folytatása vagy csonka eleje látható; máshol a »scriptum est eodem die ibidem eidem«, vagy

»similes facte sunt mutatis mutandis« stb. bekezdések semmi összefüggésben nem állanak a megelőző tartalommal. Nagy a zavar a lapok számozásában is, melyek majd római, majd arabs, majd mind a két számmal vannak jelezve. Egyáltalában az eredetileg füzetekbe (pecie quaternorum foglalt regestáknak kötetekbe való egyesítése igen rendetlenül történt. A különböző hivatalok szerint felosztott s az azokhoz menesztett rendeleteket tartalmazó füzetek, vagyis quaterna iustitiorum, magistrorum procuratorum et postulanorum, Capitaneorum, iudicum stb., valamint az »Extravagantia infra et extra Regnum« jelzettel ellátott s nagyobbára diplomáciai ügyekre vonatkozó füzetek összevissza vegyítve találhatók, s nem ritkán valamely nagyobb hártya lap szélei a könyvkötő által körülnyírbáltatván, a régi lapszámozás s postillák is meg lettek semmisítve; a regestakönyvek hátjelzetei pedig nemcsak a kutatókat, de mint az 1855-ki hivatalos leltárból kitűnik, magukat a levéltárnokokat is tévedésbe ejtették.

E bajon, mint személyesen constatáltam, immár segítve van. Hosszú és fáradságos kutatások s tanulmányozások után sikerült Capasso és Batti uraknak különösen a régi leltárak s régi kiadványokban lelt idézetek alapján 86 regestakönyv jelzetét rectificálni, nemkülönben a különböző regestakönyvekbe tévesen becsusztatott hártya-füzetek, vagy egyes lapok hovatartozását, de különösen a csonkán maradt oklevelek folytatását s az indictiók helyesebb megfejtését, a legpontosabban megállapítani. A regestakönyvek meghagyattak ugyan régi állapotukban, de az új leltárban, melyet a nápolyi levéltár közrebocsátani készül, pontosan fel lesznek tüntetve az elkövetett hibák és tévedések s rectificálva a regestakötetek jelzetei. Addig is készült egy kimutatás, melynek révén a kutató már most is biztosan megtalálhatja s összeillesztheti az együvé tartozó, de szétszóró okleveleket.

Továbbá a rendezetlen iratok közt talált hártyalapokból s füzetekből sikerült még Capassónak négy egészen új regestakötetet összeállítani. Ezeket nagy mohón végig is kutattam, de magyar történeti érdekű oklevelet nem találtam, kivéve II. Károly nápolyi királynak 1295. július 1-én kelt azon rendeletét, melylyel megparancsolja a nápolyi és sicíliai hatóságoknak, hogy az országból való távolléte alatt fiának, Martell Károlynak, ki már ekkor a magyar király czímet viselé, mint helytartójának engedelmeskedjenek.¹⁾

¹⁾ Ime az oklevél egész terjedelmében: Pro curia, pro obedientia regi Ungarie scriptum est eidem Guillelmo Extandardo militi etc. Cum nos ad partes ultramontanas duce domino accedemus ad presens, dimisso in eodem regno Karolo primogenito nostro karissimo rege Ungarie vicario generali,

A mi végül a rectificált anjoui regestakönyveket illeti, azon meggyőződésemet kell kifejeznem, hogy anjoukori történelmünk ezen legbecsesebb forrásainak Capasso kimutatásai alapján való pótlólagos átvizsgálása »anjoukori diplomáciai emlékeink« rectificálása és kiegészítése czéljából elkerülhetetlenül szükséges.

ÓVÁRY LIPÓT.

OLASZ EMLÉKIRAT BETHLEN GÁBOR MEG- BUKTATÁSÁRÓL.

Az alább következő emlékirat 1624 körül iratott. Szerzője minden valószínűség szerint Khlesl bibornok, — ki mint tudva van, II. Ferdinánd alatt kegyvesztetté lett, s darabig fogva is volt; de Rómában ismét befolyásra tett szert. A pápa azon időben VIII. Orbán volt — a Barberiniak családjából s az emlékirat is a Barberini könyvtárban maradt fenn. Az azon időbeni viszonyokról rendkívül sok fontos részletet tartott fenn.

Az emlékirat magyar fordításban így hangzik:

Uraságod december 16-iki becses levele következtében igen jól megértettem mindazt, a mi a múltban történt és tárgyaltatott Bethlen Gáborral és a helyzetet, a melyben amaz országok vannak, a miért is közölni akartam mindent az itt tartózkodó hivatalos személyekkel, köteles köszönetemet nyilvánítván önnek a bizalmas levelezésért; és minthogy ön is minden részletben rövid szavakban fejezte ki magát, én is hasonló eljárást fogok követni válaszómban s egyúttal röviden el fogom mondani azt, a mi emlékezetemben van a magyarországi zavarok és lázadásokról és így Uraságod könnyen ki fogja deríteni a hiányokat, melyek ott észlelhetők és a melyeket nem orvosolnak, valamint az eszközöket amaz ország helyzetének javítására. Nem kételkedem, hogy Uraságod emlékszik még, hogy én eléggé ismertem úgy Bethlen Gábert, mint kancellárját és Kornist úgy, mint a többit, s hogy úgy tárgyaltam velök s úgy mesterkedtem, hogy teljesen felfedeztem terveiket s minőségüket, úgy hogy sem maga Gábor, sem hivei nem merészelték volna az én időmben oly vállalathoz fogni, miután mindig azon igyekeztem, hogy Gábor semminemű alkalmammal ne nagybodhassék, sőt gondolataim mindig abban valának összpontosítva, hogy őt alant tartsam, minek elérésére min-

fidelitati tue precipiendo mandamus, quatenus eidem primogenito nostro de omnibus et singulis, que ad officium tuum spectant, tanquam nobis si personaliter in eodem regno essemus, devote pateas et intendas, ut possis in conspectu nostro commendabilis apparere. Datum Anagnie per manus reverendi etc. die 1° Julii, VIII. indictionis (1295.)

den lehető eszközt, sőt magokat a törököket is felhasználtam és isten segedelmével foganasítottam szándékomat s megtartottam ez ügyet a legjobb állapotban; és mi több, Erdélyt illetőleg mindig azon igyekeztem, hogy azon tartomány német városai s némely erdélyi férfiak Gáborral ellenséges lábon maradjanak, hogy sohase találja magát biztonságban; és erre nézve jó lesz megjegyezni, hogy sem Gábornak sem az erdélyieknek nincs annyi felfogásuk és értelmiségük, sem nem oly hatalmasak, hogy ők maguktól tárgyalták volna e fontos ügyet. Emlékezni fog továbbá Uraságod, mennyire igyekeztem megszerezni azon eredeti leveleket, melyeket Ali basának s a török szultánnak írt, a melyeket végre meg is kaptam Achmed kanizsai basától s a melyekből nyiltan kitűnik, hogy Gábor hűséget ígért és esküdött a török szultánnak Mátyás császár határozott sérelmével és ily módon magát a török vasallusának s a keresztyének ellenségének tüntette fel. Egyszóval miután Gábor az én időmben még azt a három főszerződést és egyezséget sem tartotta tiszteletben, a melyek Bécsben, Linczbén és a pozsonyi országgyűlésen kötettek s melyeket úgy Bethlen, mint az összes erdélyi rendek megtartani esküdtek, mindazáltal Bethlen azt nemcsak megszegte, hanem föl is derítette és tudtára adta a török szultánnak, hozzátéve, hogy ezt a törökök nagyobb előnyére és hasznára s a császári fölség és a németeknek nagyobb kárára tette, hogy megcsalassanak. Továbbá Ön tudja, mennyi fáradsággal alkudoztam én Gáborral és hogy végre határozatra birtam, hogy titokban reversalist adjon Mátyás császárnak, mit adott is sajátkezűleg aláírva és saját pecsétjével megerősítve, melyben ígérte és kötelezte magát a legjobb módon, hogy minden hatalmával és erejével táborba fog szállni ő felségével a törökök ellen. Minthogy tehát nem tartott meg semmit a fentti ígéretek-ből és esküvésekből, sőt tényleg ellenök cselekedett, bizonyos és világos, hogy Gábor török, a mint azt a porta követe nyílt audientiában coram omnibus statibus regnorum et provinciarum világosan bizonyította, sőt megnevezte a házat is, hol Nándorfejérvárt Bethlen körülméltetett és ebben nem is lehet semmi kétség, miután mindazt, a mit neki szeretetből engedélyeztek és adományoztak, ő hasonlóan odaadományozta a törököknek s lemondott róla az ő javukra. Tudva van, mi történt Lippával és Jenővel, látni most, kinek az uralma alatt van az a nevezetes hely Vác, mely helyeket Gábor a keresztyénektől kapott s melyek mind a töröknek szolgálnak előnyére s bár csak mindezen dolgokat ne csináltatok volna oly jól ki, a mit azután annyi ezer lélek veszteségével synyletettek. Sőt miután ennyi példa áll szemetek előtt, illő vala, hogy necsak jól megfontoltatok volna a Gáborral való alkudozást, sőt még fegyverszünet kötését, hanem

egyenesen nyílt ellenségnek mutattátok volna magatokat, hogy véglegesen megszabadultatok volna tőle s fegyveres erővel üztétek volna el a keresztyének e gaz ellenségét és üldözőjét; ez az, a mit Gáborról és az ő erdélyeiről mondani akartam. A mi Magyarországot illeti, a mely ez ügyben a második főpontot képezi, az ok, melyért a magyarok először fellázadtak és Bocskai-val együtt a török császárral egyesültek, magokat oltalmába helyezték, szövetséget kötöttek s fejedelmekül elismerték, az volt, hogy nem engedélyeztek Básta Györgynek, ki egész Erdélyt elfoglalta, 4000 muskétást, kiket pedig csak azért kért, hogy ama tartományt a jogos fejedelem birtokában megtartsa s Bocskainak ellentállhasson, ki azután őt elűzte és leigázta, azért, mert nem kapta meg a kért sereget. Látható tehát, hogy Erdély oly pont és oly kedvező hely, melyben Básta 8000 harczossal kellő ellentállást fejthetett volna ki a törökök s a lázadó magyarok ellen s megtartotta volna ama tartományt, ha megkapta volna a kívánt segílyt azonnal, a mint szüksége volt. A magyarok, kik hívek maradtak, sürgették Rudolf és Mátyás császár ő felségeiket, hogy a leggyorsabban kössék meg Bocskaival a békét és új egyezmények és szerződések köttessenek, a mire is (nem tekintvén a következményeket) megadatott mindaz, a mit kértek és Zsitvatorokon új egyezményekkel megkötötték a béke, Bécsben új szerződések és egyezmények kötöttek és Pozsonyban országgyűlés hirdettetett, mely egyezményekben és szerződésekben mindenekelőtt az isten fosztatott meg minden tisztelettől és becsülettől, az ausztriai háznak elvétellett a birtoka, a melyet tényleg az országban birt, csupán neve hagyatván meg, megszüntetett minden bizodalom, a német nemzet kiűzetett Magyarországból, oly szokások és erkölcsök hozattak be, melyek az ősi szokásokkal egészen ellenkeztek, s más hasonló statutumok, melyek következtében megszűntek, elenyésztek a régi jogok.

Törvényczikkek, szerződések és rendeletek, melyeket főpontjaikban megerősítettek az önök soha eléggé nem dicsérhető szent fejedelmeik és királyaik, miután Magyarország keresztyénné lett, teljesen kitörölve, a régi szokások és statutumok megsemmisítve, úgy fejlődött és romlott el az állapot oda, hogy végre nem lehetett vártatni, mint a mit ma a tapasztalás mutat, miután nemcsak az eretnekek, hanem az ország főkatholicusai is ezen statutumokat és ujitásokat lázadások segílyével erősebben megalapították és sérthetetlenül fenntartják és hévvel védelmezik s úgy hiszem, hogy Uraságodnak emlékezetében van, mennyire iparkodtam én oda hatni az országgyűléseken Forgácscsal, a győri püspökkel és sok más egyházi és világi katholicussal, hogy ezen annyira fontos ügyben intézkedés tétessék s megsemmisíttessenek ezen

új és káros egyezmények, hogy elkerültessék a nyomor és romlás, melybe ama nemes ország ma süllyedt. Jól emlékezem, hogy többször beszéltem én önnel e felől és ön is hasonlóképen előre látván azt fájdalmas sohajokkal, a mi bekövetkezendő volt, szívesen segített volna nekem a segélyben. Miért is Gábor jól meggondolván ezen processust, hogy egyezményekkel elnyeri azt, mit magának ígérhetett, a jó alkalom kínálkozásával nem csak a csehországi és bekebelezett tartományok, de Ausztria lázadásával is, Magyarországot hajlandónak látván mindazon tartományokat fegyverben fejedelmök ellen és következtethetvén, hogy ő is lázadás segélyével új egyezményeket és szerződéseket érhetne el a maga és a törökök javára, tervei foganatosítást nyertek, a mint-hogy Nickelsburgban ez ügy tárgyalásakor hét megyét és várat nyert Felsőmagyarországon, herczegségeket Silesiában, címeket és méltóságokat, melyek bármely fejedelemből méltók volnának, egyszóval a mit csak kívánhatott, hogy ne mondjam, amaz egész ország uralmát. És ez ügy a soproni gyűlésben jónak és hitelesen elismertnek találtatott, sőt re optime gesta helyreállítatván az országban a kívánt rend, megerősített. És a mint feljebb megjegyeztem, hogy az erdélyiek már magokból véve gyengébbek és kevésbé értelmesek, hogysem ily vállalatba bátran fogjanak, azért eléggé eszesek, hogy bátorságot vegyenek foganatosítani a nickelsburgi szerződés 30-ik cikkelyét. A jägerndorfi herczeg, Thurn gróf, Stelczer, Hoffkirchen és sok más hasonló lázadók, kik Gáborhoz menekültek s most is nála tartózkodnak, mind nevezetes személyek tudományok és eszöknél fogva, kik felnyitják szemeit és képessé teszik arra, hogy a birodalomba betörjön és jól kieszt tanácsaikkal és rábeszéléseikkel mindinkább bátorítják őt, sőt egész Konstantinápolyig elmentek, hogy még a törököket felbuzdítsák, velök tárgyalják ez ügyet s felvilágosították őket tökéletesen, a mit e lázadás alkalmából művelhetnének s így most is folytonosan buzditják ezt és amazokat ezen tartományok elpusztítására és rombolására, a mely fennevezett lázadó személyekkel, mint Uraságod tudja, én igen sokat közlekedtem, tárgyaltam velök igen sok ügyben, felhasználtam sok alkalommal, midőn módom volt felfedezni eszöket, értelmességeket és bölcsességeket, gazságokat és ravaszságokat, fondorlatjokat és úgy szólván kettőse azon kiváló vétkeknek tanácsoknak és összebeszéléseknek, melyekkel a lélek nemcsak a birodalmat zavarná fel és dálná össze-vissza azon királyságokkal és tartományokkal, de elég tüzes volna még a világegyetemet is felforgatni. Hogyan lehet hát, hogy nektek tapasztalt tanácsosoknak mind az ez ügy miatt egybehívott összejöveteleken és országgyűléseken nem jutott eszetekbe kényszeríteni és kötelezni Gábort,

hogy ne töltsön meg maga mellett és ne segíyezze ő császár felsége ellenségeit és lázadóit, sőt átszolgáltatni ő felségének, melyet én egész buzgalommal szem előtt tartottam a törökkel megerősített békékötésben? Igaz lenne tehát, hogy Gábor nagyobb barátoknak tekintetük a török császárnál? Tudom, hogy ön jól ismeri a történelmet és tudja is azt, de hasonló ügyekben sohasem fogja találni, hogy magas személyek és herczegek közt egyezmények jöttek volna létre úgy, hogy ez a részletes és fontos pont, de sőt a főrész, kihagyatott volna. Mindaddig tehát, míg ezek és hasonló lázadók követni fogják és egyesülve lesznek Gáborral, sohasem biztosíthatjátok, hogy békében vagy nyugalomban éljétek az országban és folytonos szolgaságban lesztek, mert ők mindig azon lesznek, hogy titeket minden módon üldözzenek. Más részt, ha ti ismét kegyelmetekbe fogadjátok s az országban lakni engeditek, az ügyek végül sokkal rosszabbul fognak állani, mint eleinte. Én itt minden nap hallom beszélgetni az itt jelenlevő főméltóságokat ezen processusról, mely tanácskozásokba azonban sem directe sem indirecte nem avatkozom, s melyek abban összpontosulnak, hogy kell, hogy ott legyenek némelyek, kik nem ügyelvén az állam hasznára és fenntartására, csak a saját kényelmöket keresik s a szenvedett károkért kárpótolni kívánják magokat, bármily módon köttessék is meg a béke, vagy sértetlenül is tartassék meg, bármily ideig igazságosan tárgyalassék, vagy bármily más módon, nem bánják, csak ők elérjék terveiket, mert lehetetlennek látszik, hogy észszerűleg akarván eljárni, így és ne másképp cselekedjenek. Mert nem hatni oda az egyezményekben és szerződésekben, hogy visszaadassanak a lázadók ő császári felségének, egyezkedni mindennap egy oly emberrel, kinek se hite se vallása, se Istene s következőkép tehát ígér és eszközszik s megtartja azt és addig, a mi és a meddig neki tetszik. Mindennap visszatér gonoszságával és gabszágával az esküszegés és hűtlenséghez, a kinek gonosz cselekedetei és a törökkel való actiói nyilvánosak, de sőt a kinek sajátkezű hiteles levelei önök kezei közt vannak; mert a mit a törökök Rudolf császár idejében oly sok ezer emberrel nem bírtak megszerezni, sem hatalmukba keríteni, Gábor azt megszerezte minden költség s minden valami fáradság nélkül, kevés holnap alatt. Ily beszédekre tehát nem válaszolok, hanem tartózkodom és hallgatok. Uraságod tanácsai, eszméi és beszélgetései, sőt adatai és tanításai, melyek nyomtatásban megjelentek, bizonyosságul szolgálnak, hogy ön velem egy nézetben van és azokkal, kiket mindenki dicsér és becsben tart és ritkán szükséges, hogy az a nyomorúság és romlás Isten világos ostorának tekintessék, vagy más hasonló ki nem kutatható oknak tulajdoníttassék. Hogy tehát ön jelen és mult leveleivel mint mások is

segélyt kér ő szentségétől, az helyes, mert ez a pater patriae ő császári felsége és az egész keresztyénség iránt nagy szeretettel viseltetik, kinek érdekében áll, hogy fenntartassék és védelmeztessék mindenki, de főképen a törökök ellen, egy szóval egy ritka életű és nemes tulajdonságú főpap, az isten tiszteletének kedvelője, az igazságnak előmozdítója, kinek mindig tiszta lelkiismerete volt s azt fentartani igyekezett. De észnek és tudománynak is nincs hiával ő szentsége, mert igen tudós, járatos a történelemben, gyakorlott a követségi ügyekben és alkudozásokban, ki magából mélyen megfontol mindent és nem is olyan könnyű őt most meggyőzni, a hogy őt akarná az ember. Ennélfogva uraságod, mint magyar és ez ügyekben érdekelt, tegye félre érdekeit és szenvedélyeit, míg ő szentségének ott vagy itt levő és hasonló ügyekben igen gyakorlott és avatott alárendelteitől vagy minisztereitől ily hallatlan eljárásokról jelentést kap és ki mint tudós és értelmes férfiú, azokat az összes körülmények meglátolásával fontolja és veszi tekintetbe, ha milliói volnának is, mit határozhatna rebus sic stantibus?! Minélfogva mindenki belátja, hogy mindaz, mit ő szentsége tenne vagy tehetne ily processusokkal szemben, minden hiában volna és világosan látván, hogy ha ma új engedményeket tesznek nekik, holnap pedig fegyverszünetet kötnek (a mint a múltban is történt) ő szentsége segélyei szükségtelenek és hiábavalók. Uraságod tán elképzelheti, hogy én mint beavatott és járatos ezen ügyekben, mint bárki más ő szentségének hasonló tanácsokat adok és hogy magamat közbe vetem. *(t. i., hogy segélyt ne adjon).*

Mire nézve Istent és lelkiismeretemet hívom tanúul, mivel az isteni felség oly módon disponálta ő szentségét, hogy sohase kért én tőlem semminemű felvilágosítást ezen ügyekben és én nem is kívántam adni; sem ő császári felségétől semminemű bizalmas közlést nem kaptam, sőt soha itt levő minisztereivel erről nem beszéltem, mert már eleget tudtam abból, a mit e processusról beszéltek és a mit belőle lehetett várni. E szerint tehát én nem terhelem lelkiismeretemet és sohasem fogják nekem tulajdoníthatni, ha bármi különös esemény fog azon tartományokban bekövetkezni. Ez azonban semmit sem segít a szükségesen, de meg kell fontolni, mily módokhoz és eszközökhöz kellene nyúlni, hogy nagyobb bajoknak eleje vétessék s hogy lehetőleg segítve legyen a dolgon, a mint az Ön jelentése kívánja, melyben, mint látom, leginkább ő szentsége segélyeire alapít. Tudja meg azonban Uraságod, hogy az apostoli kincstár sok millióig el van adósodva, nem számítva a rendes és folytonos költségeket, melyekre kötelezve van úgy a birodalom, mint a császári felség és más fejedelmek iránt. A miért is ő szentsége iparkodik kiszabadulni annyi

adósságból a szentszék hírneve érdekében, és hogy ez szükséges, nemcsak én több más magas egyénnel tapasztalom, de ő szentsége is, ki igyekszik a lehető legkevesebbet költeni. Továbbá azon kívül, hogy a szentszék állama igen terjedelmes, szükséges, hogy ő szentsége tekintettel legyen nemcsak ezen, de a világ többi országaira és fejedelemségeire, hogy szükség esetén eleget tehesen először saját állama szükségleteinek, és azután a többiekének, a hol nagyobb lesz a szükség, minden erejével és tehetségével segíthessen. Tekintetbe vévén én tehát és saját szemeimmal látván a mondottakat, lelkiismeretem szerint be kell vallanom, úgy találom, hogy ő szentsége ez idő szerint nem képes maga nyugtani hasonló és ekkora segélyezést ily vállalatához, a mint ön kívánja. És miután ön zsákmányul ejtette a nádor leveleit, a mint ön írja, és látta, hogy ezen zavarban a birodalom is érdekelve van, annyival inkább kell ő szentségének fontolólag eljárnia ily ügyekben, hogy a mit eddig a katolikusok kivívtak a mondott birodalomban annyi ezer lélek megtérése által s továbbá ő szentsége biztosítva lévén a katolikus császárok utódait illetőleg, szükségkép tekintettel kell lennie arra, hogy a mi kivivatott, újabban veszendőbe ne menjen a szentegyház sokkal nagyobb kárára, mint ezelőtt, mit Luther ideje óta és V. Károly hatalma segélyével nem birt az apostoli szent szék kivívni és abból előnyt húzni, mint most, és mindenki belátása szerint esztelen dolog volna a bizonyost a bizonytalanért és kétségesért kockára tenni és compromittálni s egyiket is a másikat is elveszteni; és hogy én felemlítém az önök kétséges és bizonytalan ügyeit, alkalmúl szolgál erre Uraságod levele, melyben azt mondja, hogy Gábor már nyolczszor lett hűtelen, megszegte a kötött egyezményeket, hogy nem való arra, hogy vele jövőben alkudozzanak és maga a tapasztalat mutatja, hogy ahányszor egy esztendőben tetszett a magyaroknak fellázadni, meg is tették s ezek után sürgeti Uraságod, és méltán, az összes fejedelmeket, hogy az országot törvényes fejedelmének alá vessék. És bár minden segélyben részesülnek önök, közvetlenül alkudoznak a lázadókkal, egyezségeket kötnek. gyűléseznek, isten tudja mily alapon, mert mint az eredmény is mutatja, rövid idő múlva új lázadás következik s így mindig in infinitum és így az összes segélyeknek, melyeket Önök kapnak, semmi hasznos eredménye nincs, annyi, mintha vizet öntenének a tengerbe, mert ily eljárás mellett, mint az önöké, az összes Indiák kincsei nem volnának elegendők, nemhogy ő szentsége jövedelmei, ki mindezekről igen is világos információkkal bír és jól átlátja, mely szerint tehát ő tekintve ezen és hasonló eljárásokat, megfontolva az ő bölcsességével, hogy ezen gyakori egyezmények és alkudozások mily rossz alapra vannak fektetve, látva az egymás-

után következő változásokat, nem lehet csodálni, hogy magától felfedezi, kézzel foghatólag látja, hogy bármily segínyt engedélyezne, az a katolikus vallás és az apostoli szék kárára volna, miért is nem csekély fájdalmára esnék, hogy saját pénzével okozna kárt a keresztyén köztársaságnak. Fontolja meg Uraságod jól, a mit itt magas állású férfiak beszélnek, hogy minden alkalomkor önök folyton segínyt és támaszt kérnek ő szentségétől hazájoknak és személyeiknek a fenyegető veszedelemtől való megszabadítása végett. És azután a nélkül, hogy ő szentségének legkevesebb tudomása volna, alkudoznak, egyezkednek, fegyverszünetet kötnek, mintha ő szentsége nem is volna érdekelve ez ügyekben, mint csupán pénzt adni és segíyezni, a mit itt mindenki észrevesz és sajnálkoznak is fölötte, elhallgatom ő szentsége eshetőleg több más tekintetét. Mindazonáltal tényleg bevallom, hogy ő szentségének ez idő szerint nincs elég pénze erre nézve, nem hiányzik azonban hatalma s más hatalmas eszközei, hogy önöket segíyezze, ha önök hagyják magokat fundamentaliter kiráztatni a nyomoruságból, melyben vannak. De a mennyire kiveszem az ön különféle leveleiből, önök csak néhány hónapra kérnek segítséget, akár elégségesen és gyökeresen meg-orvosoltassék is a baj, akár magától elmérgesedjék és üszögösödjék, csakhogy némi időre biztosan lehessenek és a békét nyugalommal élvezhessék. Így azonban sem ő szentsége, sem a többiek nem akarnak segínyt nyújtani, mert kiütvén magát ismét a baj, azonnal sietni fognak önök újból segínyt kérni, mert a hajó alá-merül, sem ő szentségének, de önöknek sem nagy megelégedésére, sőt nagy fájdalmára. De a kapott segélyből sem húznak, mint feljebb mondtam, semmi előnyt, mert az önök ügyei még nagyobb zavarban vannak a segély után, mint előtt, s bár volna úgy, hogy ezt már ne tapasztalták volna önök saját maguk és a tartományok kárára. Miképen kelljen tehát eme zavarokon segíteni? Az én időmben összehívták volna az összes országokat és bekebelezett tartományokat Bécs városába, mint Mátyás császár idejében történt Lincz városába, és előadták volna amaz országok jelen helyzetét és a legnagyobb világossággal és alapossággal előadták volna a romlást, mely, ha intézkedés nem történik, fenyeget. És e végből átnézettek a kancelláriában a vélemények és tanácsok, melyek Ferdinánd, Miksa és Rudolf császároknak az erdélyi forradalmak alkalmából adattak, melyekből kivonva a lényegét, azt találták volna, hogy Gábornak nem kell hinni, de fegyverrel kikergetni, mint ellenséget és üldözni, hogy Magyarországnak az általa óhajtott birtoka biztosítva maradjon. Továbbá látták volna, mit kelljen cselekedni azon esetre, ha a török császár védelmezni és segíyezni akarná Gáhort, valamint ha nem

tenné. Mert ha a török nem védelmezi Gábort, Erdély meg volna hódítva, és ezen lépés által ő császári felsége fél annyi emberrel indulhatna a törökre, mint különben kellene, hogy ellentálljon neki. S ezt tapasztalhattuk, a midőn Sinán basa miután Győrt bevette, elégséges volt 10,000 ember is arra, hogy nevezett basának 100,000 emberből álló seregét tönkre tegye, s mi több, ugyanazt láthatni Sbenda Salms gróf, Basta és sok mások tanácsaiban; és azon esetben, ha a török császár pártfogásába veszi Gábort, megtalálhatták volna a fennt nevezett tanácsokban az eszközöket úgy az ellenállásra, mint a vele szemben való viselkedésre nézve s bárha az Erdélyen való átvonulás által nyílt háború indíthatná a törökkel, ő szentsége is nagyobb segítséget adhatna a pénznél, azáltal, hogy minden keresztyén fejedelem és hatalmasság egyesülne és fegyverkezne a törököket minden felől megtámadni, hogy azok megoszoljanak és erejük megkevesesdjék. S hogy minden dolog jó rendben teljesüljön, azt kell először ki-
 eszközölni, hogy a perzsa király hadbaszálljon és kezdje meg a csetepatét az ő határaikban, Oláh és Moldvaországot fellázítani, hogy kárt okozzanak és a törökök ellen vonuljanak (a mint egyszer azt én végrehajtottam) kik magukra hagyatva, nagyobb vívmányokra volnának képesek. Másrésről a lengyeleket Erdélybe beüttetni, hogy amaz út nekik elzárassék és ily módon (nagy nyereség lévén a jelenlegi török császár fiatalsága) a vezérek, az államfők meghasonolván és ellenkezvén egymás között, a török elleni folytonos lázadások és pártoskodások által még jobban meghasonlanak, úgy hogy ez jobb idő volna hadat viselni a törökök ellen, mint ezelőtt és a törököket oly szoros helyzetbe hozni, hogy ő csász. felsége, mint Basta is biztosította, 25000 emberrel föltarthatta, kiűzhette és sikeresebben ment volna a török ellen, felszabadítani a keresztyénséget zsarnoksága alól. És ez volna a mód, melylyel alaposan elejét lehetne venni ezeknek a zavaroknak, a rosszabbulás minden alkalma meg volna szüntetve s megbüntettvén a lázadó magyarok, mint hasonlókkal másutt történt, ezek az új és káros egyezségek, kiegyezések, országgyűlések annál inkább eltörültenének, megsemmisítenének, a régi és dicséretes szokások, erkölcsök és törvények visszaállíthatnának, a szent katolikus hit megerősödne és terjedne, az országok és megyék szabadok lennének minden pártoskodástól s ő felsége in omni eventum hasonlólag el volna látva katonasággal és hatalmas hadkész sereggel. Ez volna tehát a mód nagyobb alkalmatlanságoknak elejét venni s egyszer-mindenkorra végét vetni ezeknek a zavaroknak, hogy úgy elaludjanak, sőt el legyenek temetve, hogy ne emelhessék fel többé szárnyaikat s nemcsak némi időre látszólag gondoskodni róla s eltakarni a bajt, vagy pedig a falat

kivülről meszelni, mint a példabeszéd mondja. De jól megjegyzendő, hogy hasonló ügyben és tárgyaláskor más nem volna javaslandó a megyéknek, mint mindnyájan egyesülten adják beleegyezésüket Gábornak fegyveres üldözésére s szükséges volna, hogy ezeket a titkos ügyeket némely arra képzett és jóra való személyek intézzék, kik nem saját hasznukra és érdekükre tekinténének, hanem egyedül Isten dicsőségére, a szent egyház nagybodására és az állam megtartására. Igaz, de nagyon igaz, hogy ez az ügy csakis égő buzgósággal, éjjeli és nappali fáradsággal s megfeszített munkával volna kivihető, de ha ama megyéket, a mint szükséges is, fenn akarjuk tartani a maguk lényegében, és a fejedelmeket a maguk hatalmában és birtokában és hogy az ellenségek gonoszsága és ravaszsága megtompittassék s az azoknak való ellentállás lehetővé tétessék, gyors és sürgős elhatározásra és ily nagy vállalathoz szükséges eszközök beszerzésére volna szükség. S ha Uraságod erre azt válaszolja, hogy ezt lehetetlen volna most itt tárgyalni vagy foganatosítani, erre azt válaszolom én is, hogy bizony lehetséges, sőt bizonyos, hogy el fogják önök veszteni nemcsak Magyarországot, hanem a többi országokat és tartományokat is vele. Ha azonban ön alkalmasabb eszközt tud, hogyan kell ezen zavarból kimenekülni, én szívesen fogok segíteni és a sikerhez saját véremmel is hozzájárulni. És minthogy megegyezünk a következőkben, hogy ugyanis Gábornak nem kell hitelt adni, hanem őt fegyveres erővel üldözni, és hogy jobb, hogy a mi seregünk táborozzék Magyarországhban és döntse romba amaz országot, mint hogy a törökök és a lázadók tegyék tönkre: hogy továbbá a törökökre nem kell tekintettel lenni, akárhogy erősíti magát. Ha tehát ezek a dolgok igazak és kétségtelenek, nem marad más hátra, mint megtalálni az eszközt e hadi tény kivitelére s a vállalat megindítására. Ha van más mód, mint az általam jelzett, nagyon szeretném megismerni. Ezeket azonban bizalmasan írom Uraságodnak, mert lelkiismeretemben érzem, hogy meg kell önnek írnom, hogy magában rejtse ezt és ha netalán tán egyik-másik eszmémet helyeselni találná, használja föl saját neve alatt, minthogy most oly csekély és alacsony becsben tartatom, hogy az én szívélyes és őszinte tanácsaimat, melyeket az előbbi években isten oly nagy sikerrel koronázott, most ott némelyek gyűlölik. Megmaradt azonban az az egy előnyöm, hogy amaz ügyek és eredmények távozásom után soha jobbra nem fordulnak sőt sokkal gyorsabban rosszabbulnak, és ez az, a mit önnek szükségesnek láttam megírni stb.

(Olasz egyk. más. Róma, Barberini könyvtár. Cod. LVII. 81. fol. 14—21.)

PETTKÓ BÉLA.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A hajdani törösvári uradalom jogi állapotjához. Kiadja Brassó közönsége. 1871. — *Brassó sz. kir. város urbéri tulajdonát képező hajdani törösvári uradalom jogi állapota.* Megjelent ugyancsak Brassóban 1882. — *Brassó sz. kir. város Emlékirata.* Ugyanott 1886. — *Czáfolata az első könyvnek* Kolozsvár 1873. — *Ujabb jelenségek sat.* — *Emlékirat a hétfulusiak ügyében* 1881. — *Erdélyi függő bajok.* Nagy-Enyed 1886.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

E kiegyezési ajánlatot a hét község képviselőtestülete 1886. nov. 27-től decz. 5-ig tartott közgyűléseiken, Henter Gábor főszolgabíró jelenlétében külön-külön jegyzőkönyvre vévén, mindhárom részt pontonként megvitatták, észrevételeiket kifejtették, követeléseiket s néhány megmásíthatlan föltételöket egyhangulag vagy szavazattöbbséggel szövegezve a jegyzőkönyvbe beigtatták, s azok érvényesítése végett választott bizalmi férfiakat a deczember 10-én Brassóban, a megye tanácskozási termében, Bedő Albert orsz. főerdőmester, miniszteri tanácsos és miniszteri biztos elnöklete alatt a kiegyezés tárgyában tartott közös értekezletre elküldötték.

Jelen voltak: *Brassó város* közönsége részéről Brennerbergi Brenner Ferencz polgármester, Zámin Ede erdőmester és az alügyész, *Hosszúfaluból* a bíró és 8 választott képviselő, *Pürkerez* községből a bíró és 4 képviselő, *Csernátfal* részéről a jegyző és 5 választott képviselő, *Tatrangról* a bíró és 4 képviselő, *Zajzonból* az első bíró és 4 képviselő, a közigazgatás részéről Henter Gábor hétfalusi járási főszolgabíró. Ez illetékes megbizottak a vita tárgyát tevő erdők, havasok, legelők és más fekvőségek, valamint a regalejogok elkülönítése tárgyában az illető közigazgatási hatóságok és képviselveletök jóváhagyásának kölcsönös fenntartásával egyetértő megállapodással a következő jegyzőkönyvi végzéseket hozták.

Mindkét fél, úgy Brassó város, mint Csernátfalú, Hosszúfalú, Tatráng, Zajzon és Pürkerecz községek megbizottjai az ezen jegyzőkönyvnek alaptételét képező, mind az öt egyes község képviselő testületében megelőzően kellőképen letárgyalt, és az erről szóló jegyzőkönyvekkel együtt ide fűzött egyezségnek rájuk vonatkozó intézkedéseit a következő módosításokkal elfogadják, — úgymint:

1. *Csernátfalú* község a 16. c) pontban kitett 56,816 forint helyett 50,000, azaz ötvenezer forintot fizet, s az ezen községet megillető erdőkből és havasokból az egyezség 3—5. pontja szerint Brassó város részére kiadandó $\frac{1}{3}$ rész a Doftana völgy felső részében fog kihaláltatni.

2. *Hosszúfalú* község a 16. d) pontban kitett 180,704 forint helyett 160,000, azaz százhatvenezer forintot fizet.

3. *Tatráng* községe a 16. e) pontban kitett 72,604 frt 80 kr helyett 50,000, azaz ötvenezer forintot fizet.

4. *Zajzon* községe a 16. g) pontban kitett 19,224 forint helyett 16,000, azaz tizenhat ezer forintot fizet, s Brassó város átengedi ezért Zajzon községnek az ugyanazon pont alatt felsorolt tárgyakon és jogokon kívül az ugynevezett „curia” mögött levő korcsmahelyiséget is a hozzátartozó udvartérrel és hajtókerítéssel együtt; valamint a *Szászbércz* alatt levő korcsmát is; s a gyógyforrások vizének ivásra leendő ingyen használatát a községi lakosok számára jövőre is biztosítja.

A városnak pedig a jelenleg érvényben álló szerződés megszűnte vagy lejárása után a zajzoni nagy vendéglőben csakis a fürdőidény alatt évenként négy hónapig, illetőleg június 1-től szeptember végéig szabad — a közönséges pálinka és szesz kivételével — az italmérési jogot gyakorolni. Az így kimért italok után fizetendő állami fogyasztási adókat önként érthetőleg a város tartozik fizetni.

5. A 6. pontban említett területek olyképen mennek át a város kizárólagos tulajdonába, hogy a Meobab nevű dűlőből a »Lobogó« nevű fürdő körül csakis öt (5) hold fog e célra kijelöltetni; a többi részét ezen dűlőnek megfelelően be kell erdősíteni és véderdőként kezelni. S az így átengedett apróbb területek nem fognak betudatni a város részére kiadandó $\frac{1}{3}$ rész területbe; de viszont a város is lemond ezekért Zajzon községgel szemben a legelő illetmény fejében neki jutandó $\frac{1}{10}$ rész területről, illetőleg a 2. pont értelmében ezért fizetendő megváltási összegről.

6. *Pürkerecz* község az egyezség 16. pontjában kitett 18,464 frt helyett 15,000, azaz tizenötezer forintot fizet.

7. A 13. pont 2. bekezdésében említett ideiglenes kezelési és igazgatási költségek, adók és rovatatok kiszámításakor szabályszerűen javára fog iratni úgy Pürkerecznek, valamint bármely más községnek is a fennevezett egyezkedő felek közül mindazon tényleges kiadás, a melyet az illetők adó és más közköltségek czímén a szóban forgó erdők után 1883. évi január hó 1-től 1886. évi december hó 31-ig tényleg kifizettek, föltéve, hogy ezt az utolsó

zárszámadás szabályszerű lezárása előtt hiteles okmányokkal is igazolni képesek.

8. Mindenik község számára fentartatik azon jog, hogy az ezen egyezség szerint általa fizetendő összeget akár egészben, akár részben a kikötött töketörlesztési idő előtt is bármikor lefizethesse.

9. A mi a fennevezett községek képviselő testületei által hozott, s részint eredetben, részint hiteles másolatban idefűzött s előbb is említett jegyzőkönyvi határozatok azon további részét illeti, a melyben egyik vagy másik területnek, egyik vagy másik község részére leendő kihasítása kéretik, — ez, a mennyire csak lehetséges, tekintetbe fog vétetni, már a Brassó város részére jelen egyezség szerint kihasítandó egy harmadrész kijelölésekor is. Ez azonban nem akadályozhatja meg azon elfogadott főalapelv foganatosítását, hogy a városnak kihasítandó illetmény — a zajzoni apróbb részletektől eltekintve — habár az illető községektől legtávolabb fekvő helyről is, de legfennebb csakis három darabban hasítandó ki. Ha e tekintetben kérdés merülne fel, az a fennemlített és ide fűzött egyezség 9. pontjának értelmében az országos főerdőmester, illetőleg a földművelési-, ipari és kereskedelemügyi miniszter ur megbízottja által fog elintéztetni.

10. A mennyiben pedig ezen községi határozatok az egyes csoportokba sorozott községeknek jutandó két harmadrész területekre vonatkoznának, ezeket illetőleg megállapítatik, hogy ezen területeken a netalán bekövetkező további részletes felosztásig, az addigi tényleges haszonélvezetek arányában fog a használat jövőre is az illető községek által gyakoroltatni. Ha pedig ezen további részletes felosztás szükségessé válnék, akár az illető községek többsége, akár pedig valamely illetékes hatósági intézkedés folytán, ez esetben is ugyanezen arányban fog e közösen használt terület olyképen felosztatni, hogy minden egyes község az eddig jogosan bírt és használt területeknek birtokában megmaradva, a közösből neki jutandó részt lehetőleg e mellett, vagy az ehhez lehető legközelebb levő helyen kapja meg.

11. Ismételten kifejeztetik, hogy a szállításra szükséges erdei utak szabad használata mindkét fél részére kölcsönösen biztosítottatik, — a mint ez különben az egyezség 13. pontjában is ki van fejezve.

12. Ezen jegyzőkönyv, illetőleg egyezség egy eredeti példányban kiállítva az elnöklő országos főerdőmester által az illetékes magas miniszteriumnak elő fog terjesztetni, a honnan egy-egy hiteles másolat úgy a városnak, mint a fennevezett 5 község mindenikének rövid idő alatt kiadatni kéretik, az illetékes közigazgatási hatóságoknak és képviselőknek leendő előterjesztés céljából

Következnek Brassó és a kiegyezett öt község megbízottainak aláírásai, végén: Bedő Albert s. k. orsz. főerdőmester, mint elnök, Nagy Gyula s. k. királyi erdőfelügyelő, mint jegyző.

Ezzel Brassó város és a hétfalusiak közül öt községgel a kiegyezés bevégzett ténynyé vált, *Bácsfalu* és *Türkös* községek nem voltak az egyezésre rábirhatók, azok föltételeikhez mere-

ven ragaszkodtak. Az ügy tehát ismételve országgyűlés elé került, de foganat nélkül. A megye főispánja, gr. Bethlen András és Nagy Gyula kir. erdőfelügyelő e két községet is egyezsége bírni több ízben megkísérlették, de azok nem voltak hajlandók követeléseiket mérsékelni.

Ez volt az ügy állása 1889. márczius haváig. Ez időtájját Bedő országos főerdőmester, a végre, hogy az 1886-iki deczember 10-iki egyezséget foganatosító munkálatokat felülvizsgálja, Brassóba jöven: az eddig vonakodott Bácsfalu és Türkös községek küldötteik által felkeresték s megkérték az egyezkedési tárgyalásnak újból felvételére. A főerdőmester Brassó városával közölve azt, a kérés teljesítésére készségét nyilvánította. A tárgyalás megkezdődött s hét napon át szakadatlanul folyt, oly változó eredménnyel, hogy nem egyszer annak megszakításától lehetett tartani. De a főerdőmester tapintata, békítő modora s pártatlan igazságszeretete mindkét fél engedelkenységre bírta s így márczius 20-án a megyeház tanácstermében tartott közös ülésre úgy Brassó város, mint a két község képviselői, a törvényhatóság részéről Henter Gábor hétfalusi járási főszolgabíróval együtt, meghivatván és megjelenvén, Bedő főerdőmester elnöklete s Nagy Gyula kir. erdőfelügyelő jegyzősége alatt a következő egyezség kötöttet:

»1. Mindkét fél elfogadja az 1886. deczember 10. Brassó város és öt hétfalusi község között ugyan ez ügyben létrejött jogérvényes szerződés minden pontját azzal a hozzáadással, hogy azon egyezség alapján Brassó városának az öt megillető $\frac{1}{3}$ rész terület fejében adassék *Predealtól* s illetőleg a *Csaplya-Szuszaj* vonaltól kiindulva, közvetlenül a város tömösi erdői mellett, egy tagban 2100 catastralis hold természetben; míg az ezen felül kijárandó részeket az alapegyezségben foglalt feltételek és árak szerint Bácsfalu és Türkös községek pénzen váltják meg.

2. Brassó városa átengedi Bácsfalu és Türkös községeknek a területekre szóló regále-jogot s a város tulajdonát képező ingatlanokat: Bácsfalunak 30,000, Türkösnek 50,000 forint vételárért, melyet a két község tartozik az államkincstár által részökre a regálemegváltásért kiutalványozandó összegből, illetőleg papirokkal, a kiutalványozás után azonnal törleszteni.

Ez egyezség jegyzőkönyvbe vétetvén, mindkét fél képviselői oly kérésel írták alá, hogy az egy eredeti példányban kiállítva, Bedő főerdőmester miniszteri tanácsos által terjesztessék közvetlenül a miniszter elé, a kitől úgy a város, mint a községek egy-egy hiteles másolatot nyernek az illetékes hatóságok elé terjesztés végett.

Ezzel tehát a Brassó-hétfalusi birtokper teljesen bevégeződött. A »Nemzet« tudósítója márczius 20-ról e megjegyzésekkel zárja be róla tett tudósítását: »A vidéken általános az öröm —

ügymond — e kiegyezkedés fölött; ezentúl mind a város, mind a községek részéről rendesebb gazdálkodás és szebb jövő remélhető, mert mindenik tudja, mi az övé. Hogy ez így van, főérdem Bedő Albert országos főerdőmester, miniszteri tanácsosé, a ki bizalomkeltő modorával, minden nézetkülönbséget kiegyenlítő tapintatával, pártatlansága és kifogyhatatlan türelme által annyi évtized után a feleket egyeztetni s jobb jövőjük iránt meggyőzni képes volt. Hálát érez iránta a város és vidék lakossága, mint a ki hazai erdészetünk rendezése és virágzásnak indítása által szerzett sok érdemét ezzel is növelte, hű segítője levén benne Nagy Gyula kir. erdőfelügyelő, a kit az ügy győzelméből szintén tetes rész illet.

V.

Lássuk a peres felek, a per tárgyát tevő és nyert birtokok, valamint a Brassó által adott zálogösszegek, csereszerződési pénzpótlások, a várórség fentartása és az állam iránt tett más szolgálatok statisztikáját. A számok meggyőzőleg beszélnek, az azokba nyilatkozó igazság megáll.

Brassó és a Hétfalu népe lélekszáma egyformán 30,000 — 32,000 lélek körül jár. Brassó lakosi közt 10,000 szászszal és 9000 magyarral 12,000-nyi román vegyül, Hétfalu népe közül 17,000 körüli számú székely mellett 13,000 ezernyi román van. A politikai hatalmat maig Brassóban a szászok, Hétfaluban a székelyek gyakorolják. Ily arányban oszlik meg a két fél előnye és hátránya, s egyik sem mondható csak a többségben levő fajának, közös az valamennyivel. A jó és rossz úgy oszlik meg ugyanazon társadalom alkotó elemei közt, mint a föld nedve és nap-sugár éltető ereje ugyanazon földterületre határolt növényvilág egyedei között. A kiegyezés megítélésénél az igazságot csak ez elv szem előtt tartása mellett lehet eltalálni.

Ennek előbocsátása után, lássuk mit kapott Brassó város a törösvári uradalomért.

I. Pénzben. Az *államkincstár* fizetett dézma kárpótlásban hivatalos adatok szerint: 303,603 frt. 76 $\frac{1}{2}$ krt, Hétfalu községei a szántók, kaszálók, malmok és malomjog, mészárszékjog, három udvarház s. a. t. megváltásául az új kiegyezés szerint fizetnek e szerint: a) *Csernőtfalu* 50,000 frtot, b) *Hosszúfalu* 160,000 frtot, c) *Tatrány* 50,604 frtot, d) *Zajzon* 16,224 frtot, e) *Pürkerecz* 15,000 frtot, f) *Bácsfalu* 30,000 frtot, g) *Türkös* 50,000 frtot, összesen: 371,828 frtot.¹⁾

¹⁾ Az előbb említett *kiegyezési iratból*.

Töröcsvár község 1860-iki kiegyezése folytán 13,018 katastr. hold 29 □ öl erdőterületéből Brassó várost $\frac{6}{18}$ -ad rész illetvén: ez 6036 holdat $45\frac{9}{13}$ □ ölet tett. Ebből természetben kivett 3145 holdat 1250 □ ölet, a többbit (2890 holdat $395\frac{5}{13}$ □ ölet) a község megváltotta 15,000 forinton,¹⁾ kapott tehát Brassó e három czímen együtt: 690,431 frtot $76\frac{1}{2}$ krt.

II. Természetben kivett birtokrésze.

A *Hét falu* közül:

1. <i>Hosszufalu</i>	erdőter. 17,959 h.	769 □ öl, legelőter. 1753 h.	600 □ öl.
2. <i>Zajzon, Tatrang,</i> <i>Pürkerecz</i>	» 13,097 »	1518 » » »	3169 » 822 » »
3. a) <i>Csernátfalva</i>	» 5,937 »	82 » » »	974 » 400 » »
b) <i>Türkös</i>	» 1,884 »	949 » » »	546 » 300 » »
c) <i>Bácsfalva</i>	» 4,436 »	800 » » »	874 » 800 » »

erdőter. 43,315 h. 918 □ öl, legelőter. 7317 h. 1322 □ öl.

Az elébbi összes erdőterületből Brassó $\frac{1}{3}$ -ad- részben kapott	14,538 h. 839 $\frac{1}{4}$ □ ölet.
A legelőterületből $\frac{1}{10}$ -edrészben	731 » 1252 $\frac{9}{10}$ » »
<i>Töröcsvár</i> birtokterületéből megtartott egyesség szerint	3,145 » 1250 » » ²⁾
<i>Apáczu</i> erdőterületéből $\frac{1}{3}$ -adrészben	1,782 » 921 » » ³⁾
<i>Krizba</i> » » »	1,355 » 1076 $\frac{2}{3}$ » »
» legelőterületéből » »	244 » 380 » » ⁴⁾

Összesen: 21,798 h. 918 $\frac{3}{8}$ □ ölet.

Ez összeget levonva a községek erdő- és legelőterületei összegéből, a különbözet mindenik községnél annak külön tulajdonát számszerűleg feltünteti; megjegyeztetvén, hogy a községeknek joga van a Brassó legelőrészét is, bizonyos évek határán belől 15 frttal holdját megváltani s ekkor a Brassó város által kapandó fennebbi pénzösszeghez még 10,965 frt járul.

Nézzük mit adott ezekért Brassó.

1498. II. Ulászló királynak elébb 1000 frtot, megint 2000 frtot, 1508. 2000 frtot, megint 1300 frtot⁵⁾; 1541-től 1602-ig török adóba évenként 200 frtot, 61 évre 12,200 frtot, 1625. Bethlen Gábor fejedelemnek a Forgács-féle tartozásban 15,000 frtot, 1651. II. Rákóczy Györgynek 11,000 frtot,⁶⁾ összesen 34,000

1) Brassó sz. kir. város... *A Töröcsvári Uradalom jogi állapota* 1882. 6-8. II.

2) U. o. 6., 7., 8., 9., 10., 11., II.

3) U. o. 6-8. II.

4) U. o. 4-5. II.

5) Brassó sz. kir. város *Emlékirata* 1886. 4. 5. II.

6) U. o. 6-7. II.

frtot, de a mit Brassó 1886-ki *Emlékiratában* ¹⁾ az 1497-ki évtől 1651-ig 50,000 frtra tesz.

Fogadjuk hát ezt el alapul; ezen kívül Brassó visszabocsátotta a fiskusnak *Paró, Grid, Persány, Holbach, Sárkány* és *Szunyogszeg* jobbágységeket, de ezek inscribált és így kiváltható jók voltak, s azon időben nem nagy értékűek volt.

Köteles volt Töröcsvárárt fentartani, megerősíteni, védszerekkel, őrséggel ellátni, a déli határszélt őriztetni, szorosokat bevágni, háborukor 12 jól felszerelt lovaskatonát állítani s azokat az ország, illetőleg Fejérvármegye zászlója alá küldeni. Ezek pénzértékét ki számítani nem lehet, de ezt kiegyenlíti a kilencz községből királyi taxa, szolgálatok és haszonbérek czimén, úgy az erdőkből és havasokból bevett nem csekély jövedelem.

E várfentartási teher a töröknek Magyarországból kiszorítása után egészen megszűnt. Brassó csak várparancsnokot volt köteles tartani 1848-ig. 1755-től 1819-ig a kormányshéknél és Bécsben volt nagy befolyásánál fogva Töröcsvárból nemesi uradalmat, községeiből urbéres jobbágységeket csinált, s a nagy várbirtokot minden várszolgálat nélkül sokáig birta. 1692. a szebeni országgyűlés törvényt hozott az iránt, hogy Brassó Töröcsvár után 12 lovas katonát állítson ki, de foganata nem lett. Százhusz év múlva az 1809-iki nemesi felkeléskor az országgyűlésen ismét indítványoztatott ez, de a szász követek azt felelték, hogy ők adnak egy század lovaszt a nemzet részéről, abban az is befoglaltatik. ²⁾ 1783. az erd. kir. kincstár (*Thesaurarius Regius*) a királyi taxák elvonása által a fiskus megkárosítását s a birtokokhoz kötött föltételeknek nem teljesítését látván: Töröcsvár visszaváltására pert kezdett; de az udvar márcz. 29-iki rendeletével megszüntette, azon okból, hogy a törvény és legyőzhetlen akadályok a legtávolabbról sem nyújtnak ahoz reményt, hogy a kereset megállhasson, s a fejedelmi méltóságnak kissebbségére van az, hogy a fiskus, a kinek más perlekedők közt jó példával kell előljárni, hasonló alaptalan keresettel fáradságot és költséget okozzon. ³⁾ Erre megjegyezhető, hogy ily perek illetékes törvényszéke nem a kir. kincstár, de a *Productionale Forum*, a hol az ország legfőbb birái s legelső kormányfőférfiai szoktak ítélni, valamint az is, hogy ez II. József alatt, hr. Bruckenthal Sámuel erdélyi kancellársága

¹⁾ U. o. 8. l.

²⁾ Az 1809. évi *Erd. Országgyűlés Jegyzőkönyve*. Kolozsvár, 1831. ívrét 62—63. 93. ll.

³⁾ Brassó sz. kir. város urb. tulajdonát képező hajdani *Töröcsvári Uradalom* stb. 1882. 25. l.

korában történt, az osztrák és szász túlsúly befolyása alatt, a koronára és koronajavakra nézve legmostohább időben. E felsőbb helyről jövő ítélet jogi erejét tehát e szerint kell mérlegelnünk.

A végeredmény ez :

Brassó városa adott az ország fejedelmének a várszolgálat korában....	50,000 frt — krt,
Cserébe visszaengedett 6 falut, a mit kárpótoltak a tulajdonává tett s teher nélkül birt egész Töröcsvár és falvai. A jobbágyaivá tett várért és falvakért az államtól és községektől váltságba kapott	690,431 » 76 ¹ / ₂ »
Természetben 21,798 hold 918 ³ / ₈ □ öl erdőt, havast és legelőt, ennek holdját 30 frtjával számítva	653,940 » — »
együtt:	1.344,371 frt 76 ¹ / ₂ krt.

Ez busás visszafizetése s tekintélyes kamata a kölcsönzött pénznek és cserébe adott faluknak.

Brassónak sajtó útján közzétett per- és védirataiban sokszor ismételt azon dicsekedő jogmagyarázata, hogy ő magyar nemes s a Hétfalu székely és román népe urbéres jobbágy, tehát paraszt, tényleg érvényre jutott; a koronával dúsan megfizettettek nemcsak az adott pénzt, de egy századnál tovább nem teljesített kötelezettségét is. Brassó szerencséjével s jóllétforrásaival egy magyar törvényhatóság sem bir. A magyar állam és korona joggal várhat Brassó szászságától hálát és hűséget. Vajha ne hijában várná!

Mily okok birták rá a kormányt, hogy az 1871. LIII. t. cz. 82. §-a kijelölt utat elhagyta? — nem ismerem. Nem szólhatok hozzá. Hétfalu népének a kiegyezés megadta birtokában az állandóságot s további fejlődése alapját, a mit szorgalommal s takarékoság által gyarapíthat. Az idő és saját okossága kipótoltatja neki azt, a mi most hiányzik, de okvetlen szükséges egy szebb jövő megalkotására. Azok a férfiak, a kik utóbbi időben ügyöket felvették s a kiegyezés munkálói voltak, akkor, midőn a törvényhozási uton való rendezés reménye végkép eltűnt, bármily esélyeket s bármily kedvező megváltási kulcsot és szabályt véve tekintetbe, rájuk nézve a lehető legjobbat, kivitelben a leggyakorlatibbat ajánlták, megérdemlik, hogy nevök a Barcaság *Csángó-földjén jó emlékezetben maradjon.*

JAKAB ELEK.

A *Karthusiak Magyarországon*. A M. T. Akadémia által Oltványi-díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Dedek Crescens Lajos*. Előszóval ellátta *Fruknói Vilmos*. *Telegdy László* és *Nagy Lászlár* eredeti rajzaival. Szerző saját kiadása. Budapest, 1889. Nyomatott a »Szent István« katolikus műintézet nyomdájában. Nagy 8-adr. 264 l. Ára füzve 2 forint, vászonkötésben 3 forint.

A karthausiaknak, avagy — mint őket a nép jellemzően elnevezte — a néma barátoknak Magyarországon hat kolostorjok volt: az *ercsi-i*, a *menedék-szírti*, a *szent-antal-völgyi*, a *segítség-völgyi*, a *paradicsom-völgyi* és a *nagyváradi*.

A karthausi rendet IV. Béla király telepítette a Buda közelében fekvő Ercsibe, a benczések elhagyott kolostorába, 1238-ban. Itt azonban csak rövid ideig, a tatárjárásig maradhattak. A tatár dúlás kiűzte őket valószínűleg oda, honnét jöttek, Karinthiába. Azonban ugyanazon csapás, mely elűzte, vissza is hozta a néma barátokat.

A szepesi szászok, ugyanis, Jordán nevű grófjokkal a tatárok elől a Béla és Hernád folyók közt emelkedő Látó-hegyre menekültek, melyet, miután Isten segítségével megvédték rajta magokat, Menedékszírtnek (*Lapis Refugii*) neveztek el. A Látó-hegyen megmenekült szászok aztán Lőcse városát alapították, a Menedékszírtet pedig Márton, izsákfalvi plébános és a szepesi papok kalandos társulata közbenjárására a karthausiaknak adták. Márton pap részint sajátjából, részint mások könyörödmányából építtette föl a zárdát, melyet 1307-ben népesítettek be a seitzli szerzetesek Karinthiából. A keresztény szeretet rövid időn nemcsak újabb adományokkal, de új, magyar tagokkal is gazdagította a szerzeteseket.

A harmadik kolostort a Berzeviczyek ősei alapították Szepes vármegye éjszaki részén, Lengyelország határán, a Dunajecz mellett fekvő Lechnicz falu közelében. E zárdát a lechniczinek, más-ként dunajeczinek, vagy szent-antal-völgyinek, sőt vörös zárdának is nevezték. — Építésének indító oka szerző szerint azon viszályban keresendő, mely a Rudger ivadéka és a Görgeyek közt sokáig izzott, végre Görgey Frigyes meggyilkolásaig mérgesedett el. A gyilkosság elégtétele, mely mellett a két család ismét kibékült, az volt, hogy a Rudgerek összes ivadéka század-magával megjelent bocsánatkérés végett a Görgeyek előtt; kétszáz márka vérdíjt fizetett; Lank Heimant pedig (a gyilkosság végrehajtóját) elküldötte búcsútjárni Rómába az apostolok sírjához, aztán Bariha szent Miklós sírjához (sic!), innét Rómán át Comportellába (Spanyolországba, szent Jakab apostol sírjához), végre Aachenbe. Ezen felül hat zárdát kellett megnyernie a végre, hogy

négyezer misét szolgáltatasson a meggyilkoltért.¹⁾ Tény azonban, hogy Kakas mester alapította a mondott zárdát s azt elégségesen ellátta javadalmakkal, egyebek közt a lechniczi soltész-sággal is.²⁾

A néma barátok negyedik kolostora az Eger tájékán, a Tárkány mellett fekvő segítségi völgyi zárdá volt. E zárdáról keveset tudunk. Alapító levele elveszett; további sorsáról nagy gyéren tűnnek föl egyes adatok. Okmányilag 1413-ból igazolható először létezése. Nem valószínűtlen azonban, hogy II. Miklós, ki 1322 - 1361-ig volt egri püspök, alapította.

Az ötödik kolostort Lövöldön Veszprém vármegyében, a Bakony-Somlyó felőli részen, hol ma Város-Lőd fekszik, Nagy-Lajos király építette pompásan, alapította fejedelmileg egy hosszant elnyúló völgyben, melyet természeti szépsége miatt Paradicsom völgyének neveztek. Alapító levele, melyben Lajos király karthausiakat »a szeretet égő mécseinek«, s »a tudomány legfényesebb világainak« nevezi, 1378. márczius 17-én kelt, midőn a zárdá fényes temploma már elkészült, czellái főleg a pálosok oda özönlő jelesb tagjai (kékesi és márianostrai perjelek) által már megnépesedtek vala.

A hatodik karthausi kolostor a váradi volt. II. Ulászló király 1494-ben adományozta a karthausiaknak a premontrei rend várad-előhegyi, pusztuló prépostságát. Várad püspöke ekkor Farkas Bálint vala. Ennek agyában szülemlett meg az eszme, hogy a nevezett prépostságot a néma barátoknak kellene adni. VI. Sándor pápa megadván hozzá az engedélyt, csakhamar megjelent a királyi leirat is, mely a főpapok és főurak belegyezésé-

1) »Sex claustra tenebitur *inpetrare* et quatuor millia missarum *comparare*.« Ha vajon e szó »*inpetrare*« annyit jelent-e: »hat kolostor építését szorgalmazni«, mint szerző e szót értelmezi? — kétségbe vonom. — Aztán nem vette észre a szerző a nagy ellenmondást, melybe keveredett, midőn a 66. lapon Henrik szlavon bán és kir. tárnokmester alatt Német-Ujvári Henriket érti, míg a 98. lapon ugyanezen Henriket (helyesen) a Berzeviczyek ősenek nevezi. Csak nem tartja szerző a Berzeviczyeket is a Német-Ujváriak ivadéknak?

2) Mely alkalomból ismét kételyemet fejezem ki, helyesen olvasott-e szerző, állítván, hogy a lechniczi soltész minden árbértől (*census* = *terragium*, talán inkább földbér) egy hatoddenárt kapott. Valószínűleg az áll abban a levélben, hogy a soltész beszédési fáradsága jutalmául minden hatodik denárt kapta meg. A földbér minden telek (*laneus*) után rendszeren egy fertó volt. Ettől egy hatoddenárt kapni vagy minden hatodikat kapni meg: nagy különbség. Egyébiránt én nem olvastam a szerző által idézett oklevelet, de per analogiam kételkedem affölött, hogy neki van igaza.

vel a várad-előhegyi premontrei kolostort a karthausi rendre ruházta át. Bálint püspök utóda azonban, Kálmáncsehi Domokos nem pártolta elődje tervét. Ő inkább káptalant kívánt e helyen alapítani, s így esett, hogy a karthausiak még jóformán el se foglalták e kolostort, mikor már el is vesztették.

E hat kolostornak, illetve — ha az elsőt és utolsót kiveszszük — inkább csak négynek történetét írta meg szerző gonddal és szeretettel, nem hanyagolván el egy adatot is, hogy munkáját teljes művé, szintvonalon álló monasterológiává tegye. Sajnos, az adatok első sorban a birtokviszonyokra vonatkoznak, legnagyobb-részt azon számos perre, melyekkel a barátoknak vagyonukat megvédeniök kellett. Kevéssé kies a kép, mely élénk tárul, de a dolog természetéből folyó. Ezen periratokat gonddal kellett megőrizni, s azért maradtak hírmondóként reánk. Ellenben a szerzetesek rosszúl értelmezett alázatosságból szándékosan elmulasztottak oly följegyzéseket tenni, melyek szellemi épülésünkre tevékenységeket feltüntetnék. Egy-két legendaszerű vonás tesz üdítő kivételt.

Hogy e bajon segítsen, szerző a magyar zárdákat a karthausiak közéletébe, s az egyházi történelembe illesztette be. A magyar karthausiak történetének mintegy keretétől hozzáértő felfogással ecsetelte az egyházi állapotokat, melyek közt szent Bruno élt, lelkesen megírta a néma barátok ez alapítója életét, a rend alapítását, szabályait, kifejlődését és elterjedését Európa összes államaiban.

A karthausiak tudós szerzetesek valának, kik főleg imával és szellemi munkával töltötték idejüket. »A könyveket, — mondja Guigo, a rend szabályainak szerkesztője, — mint lelkünk örökös táplálékát a legnagyobb gonddal őrizzük. Sőt újakat is írunk; mert ha már szóval nem hirdethetjük az Isten igéjét, tegyük azt legalább kézzel, az írás által.« E célból minden egyes szerzetes a következő tárgyakat kapta: író anyagot, táblát és pergamentet, tollat, krétát; a bőr és a pergament simításához két darab horzsakövet, két rudacsát, melyre a kész írást föltekergette; metsző eszközt, két törölő kést, egy pontozót, egy árat, melyet a könyvek bekötésénél használtak, ólmot, vonalzót s egy az írónt helyettesítő grafit darabot.

A karthausiak zárdája a világ hiúságától megcsömörlött, belső meggyőződésektől vezérelt, Istenhez fordult nemes, nem ritkán nagy lelkeknek volt menedéke, mely sok szép reményt, rózsás jövőt, sok szenvedést, bút és bánatot temetett feltámadást meg nem érő sírjába. Jellemző, hogy a nőket vendégkép se fogadták el, sőt a zárdához tartozó területről is kitiltották a néma barátok; még templomaikba is csak a bucsú első napján bocsáj-

tották be őket, soha máskor, ha ez — mit szabályaik hangsúlyoznak — feltűnés nélkül történhetett meg.

A zavaros XIII. és XIV. század, mely az erkölcstelenség ijesztő képét viselé magán, nagyon előmozdíthatta ez asketa rend szaporodását, amiért az, számos zárdát alapítván, elterjedt egész Európában, melyet igényeihez képest több szerzetes tartományra osztott. Krajna, Karinthia, Lengyel- és Magyarország kolostorai egy tartományt képeztek, melyet a karthausi káptalanok szlavóniai tartomány néven ismertek.

Egyébíránt szoros értelemben vett karthausi szerzetes nem épen sok volt, egy-egy zárdában tizennégynél több nem lehetett. Ezek igen szigorú életet éltek. Mindegyikök magánosan álló, kis kerttel körülvett, külön czellában lakott, és társaival, kiktől elszigetelten élt, ritkán találkozott. E sajátos berendezés folytán valóságos remete életet folytatott. Napjában csak egyszer ettek, rendszeren kiki a maga czellájában. Táplálékukat tojás, sajt, főzelék, tej és tésztás ételek képezték. Hétfőn, szerdán és pénteken kenyéren, són és vizen bőjtöltek; kedden, csütörtökön és szombaton főzeléket ettek, melyet önmagok készítettek czelláikban. Ilyenkor kevés, vízzel kevert bort, — csütörtökön egy szelet sajtot is kaptak. Közösen csak ünnep és vasárnap étkeztek. Télen, nyáron éjjel után két óraker keltek föl zsolosmázni, és este nyolczkor feküdtek le.

A beszélgetésről lemondván, örökös csendet fogadtak, mely fogadalmakat csak szükség esetén szeghették meg. A legenda-szerű »Memento mori!« köszöntés azonban soha se dívott közöttük, valamint nem dívott a jeladás által való néma beszéd. Azonképen mese beszéd, hogy sírjaikat önmaguk ásták. — Ruházatok durva, szőrös, fehér posztóból készült, bokáig érő kámzsa volt, mely alatt szűrés szövetből fehérenműt és ciliciumot viseltek. Vállukról a sarkukig széles scapulare lógott. Ha nagy ritkán a házon kívül jelentek meg, vagy ha az idő zordonsága úgy kívánta, sötét posztóból palást fődte el fehér öltönyüket. Lábbelijök szíjas saru volt, melyet mint egyéb ruhájukat is magok javítottak, foltoztak.

E szoros értelemben vett karthausiakon kívül voltak minden zárdában (s ezek a többséget tették ki) az úgynevezett megtért testvérek, fratres conversi, kik a zárda főépületében az úgynevezett alsó zárdában laktak. Mindenben a néma barátokhoz hasonló, de enyhébb szabályok alatt állottak. Beszélniök szabad volt, táplálkozásuk erőteljesebb, bőjtjeik ritkábbak, önsanyargatásuk mérsékeltebb volt. Főnökiük a szerzetesek közül kijelölt sáfár vala. Ők voltak a szakácsok, pékek, tímárok, ruhakészítők, kertészek, földműves gazdák, juhász gazdák sat.

Öltözetük csak annyiban különbözött a szerzetesekétől, hogy a vállon átvett scapulare csak övig ért, nehogy a munkában akadályozza őket.

Még alsóbb osztályát képezték a szerzetnek a *redditi* vagy *donati*. Ezek rendszeren kora gyermekesüktől a kolostorban növekedtek s annak tulajdonát képezték. Többnyire árva gyermekek voltak, kiket rokonaik, vagy szegényebb sorsuak, kiket szüleik ajándékoztak egyes kolostoroknak. Mint a »megtért testvérek« ők is a fogadalom letételére voltak kötelezve. Egyikük szereppá lón szentelve, s ez teljesíté náluk az előimádkozó tisztet. Különb-ben szolga számba mentek, és a »megtért testvérek«-nek segéd-keztek. Ruházatuk megegyezett ezekével, csakhogy scapularéjuk még rövidebb volt. Lábaikon, mert ezt a nehéz külső munka úgy kívánta, vastagtalpú, bakancsot viseltek.

Hazánk politikai történelmében a karthausiakkal nem találkozunk. A hazáért mondott imáik volt hazaszeretetök nyilvánulása. Magyar főpapot sem ismerünk, ki a karthausiak sorából került ki. A nép szemében Isten választott férfiai, szentek gyanánt tűntek föl. Királyok és királynék, főpapok és főurak esengtek közbenjáró imáikért. Mint a vallásosság és lihtűség mintaképei jó példájokkal az erkölcsösséget, birtokaik okszerű kezelésével, bő alamizsnálkodásokkal az anyagi jólétet terjesztették. Mert a magyar karthausiak legkiválóbb sajátságát az képezte, hogy földmivelők és marhatenyésztők voltak. Legkedvesebb mellékfoglalkozások pedig a könyvirás és könyvmásolás volt. A középkori legnagyobb magyar kéziratot, a nagy-szombati, másként Erdy-codexnek nevezett magyar legendáriumot szintén karthausi (szerző szerint a lövöldi kolostorban) írta. Vannak egyéb codexeink is tőlük, noha ezek száma eleddig nem túlságos. A magyarországi karthausi írók, tudósok és könyvmásolók névsorát szerző szorgalommal állította egybe. Ezek: Konrád, a menedék-szirti perjel, Erdélyi János, Wagendrűszeli Jodok, Thyr Jakab, előbb kassai plébános, a menedék-szirti és vörös-klastromi krónikások, Pannoniai András, kit Fraknói mutatott be mint »classicus« író. — A szépművészetek, szobrászat és festészet terén szintén kitűntek a karthausiak, minthogy a könyvtáron kívül abban az egyben engedtek nekik fényűzést rendszabályaik, hogy templomaikat díszíthessék. A magyar karthausiak műemlékeit szintén felsorolja művünk. Az első magyar karthausi, kit ismertünk: Dénes, a Szmracsányiak ősenek, lipiai Bogomér comesnek őse, ki a csodatevő szentség hírében húnyt el. Ipolyi püspök, kinek anyja volt Szmracsányi leány, reá vonatkozólag szokta volt mondani: »Szentek ivadéka vagyunk.«

A hitújítással a karthausiak csillaga fénye vesztett ragyo-

gásából egész Európában, kivált pedig Magyarországon, nemcsak azért, mert a Németországból megindult mozgalom a szepesi szászoknál talált leghálásabb talajra, hanem főleg azért is, mert az országos pártok, a Zápolyái csak úgy, mint Ferdinándé, egyenlő embertelenséggel sarczolták a zárdák lakóit. Podmaniczky, Basó és Sadorló híres rablók 1543-ban a menedékszírti zárdában ütvén föl tanyájokat, a szepesi és sárosi nemesség elhátározta a nevezett zárdá lerombolását, mit azon évben végre is hajtatott, míg a száműzött szerzeteseknek a lőcsei tanács adott menedéket. Hanem ezek a szivesség daczára, melylyel őket fogadták, még sem érezték magukat jól a népes város zsibongó élete közepett, és a lechniczi zárdá magányába vágyakoztak, melyet időközben szintén megraboltak, a szerzetesek közül a fiatalabbakat kiűzték és öt vén barátnak engedték csak meg a benlakást. A menedékszírtiek tehát elég lakó helyet találtak a lechniczi conventben, azért tényleg oda is vonultak. Azonban az egyesült conventnek napjai is meg voltak számlálva. A hatalmasok mondja krónikás följegyzések — elfoglalták, kipusztították, jobbágysáit elnyomták, birtokait megcsonkították és elrabolták. 1567 után elpusztult ez is teljesen. — Azonképen a tárkányi segedelemvölgyi zárdá is kevésbé Menedékszírt lerombolása után a török pusztításoknak lőn áldozatává. — A lövöldi kolostor sem élte túl a tárkányit, bár a convent mint erkölcsi személy legtovább tartá fönn magát. Podmaniczky János és Ráfael, a Gersei Petók és társaik voltak megrablók, a török pedig betetőzte munkájokat, midőn 1550 körül a zárdát romba döntötte. A szerzetesek a szomszéd Karinthiába vonultak, birtokaikat pedig a veszprémi püspöknek adták át. A többi zárdák birtokai kinek kezére kerültek, szintén előadja szerző, s a végső fejezetben érdekesen írja le a karthausiak visszatérését célzó törekvések megghiúsultát.

A magyarországi karthausiak perjeleinek névsora függelékül és a közbeszórt felvilágosító kitérések: tituli funebres, középkori óraszámítás, fratres vallis caulium, Szepes neve, a lőcsei krónika, kalandos társulat, Jakab szepesi püspök, a balis-tariusok, a Rudgerék, a Berzeviczyek ősei leszármazása, a sol-tészság, az Ajkaiak, a jobbágyok viszonya, az offerorium és több más themáról, csak tanulságosabbá tesz a művet. Huszonnégy lapra terjedő bevezetése pedig, melynek czíme »a szerzetes élet dicsérete« lehetne, nincs emelkedettség, sőt genialitás nélkül megírva.

Szóval: szerző szép munkát végzett, mely érdemes volt az Akadémia koszorújára. Arról is meglehet győződve, hogy ez »irodalmi zsengeje« »kegyes fogadtatásra talál«, de viszont meg-

várjuk azon ígérete teljesültét, hogy e munkája »nem lészen az utolsó.«

A mű kiállításáról ép oly dicsérettel kell megemlékeznünk, mint az azt diszító szép és stilszerű rajzokról.

PÓR ANTAL.

Étude sur l'origine des nationalités de la Transylvanie par M. le comte Gesa (sic) Kuun. (*Recue d'ethnographie* publiée sous les auspices du ministère de l'instruction publique et des beaux-arts par le Dr. Hamy conservateur du Musée d'Ethnographie) Paris 1888.

Minthogy a francziák rendesen kevésbé tájékozottak idegen népek ethnographiai viszonyaiban, szerencsés gondolata volt a »Revue d'ethnographie« szerkesztőjének: az erdélyi nemzetiségek eredetéről szóló értekezés írását magyar tudósra bízni. Szerencsésnek mondható az egyén választása is, mert gróf Kuun Gézáat széles történelmi és bámulatos nyelvismeretei ethnographiai bűvárlatokra különösen qualificálják.

A tudós gróf alig 50 lapnyi tanulmánya csak tájékoztató és nem kimerítő; a bűvárlatok eredményeit és a szerző több egyéni nézetét adja elő, a bizonyítékok tárházára sokszor csak rámutat, hisz korlátolt tér állt rendelkezésre. Mindazáltal a rövid munka is figyelemre méltó. Az abban érintett kérdések még mindig élénk vita tárgyát képezik. Tizenhárom éve, hogy Hunfalvy Pál mély tudományú, kiváló kritikai éllel írt könyve, »Magyarország Ethnographiája« megjelent, és iskoláinkban sőt történeti irodalmunkban is vajmi kevésbé érzik ez alapvető, annyi balvéleményt tisztázó, bár bizonyára nem definitív munka hatása. Gróf Kuun nagyban és egészben Hunfalvy álláspontjára helyezkedik, egyes kérdésekben azonban eltér, részint egyéni kutatások impulsusa következtében, részint a nemzeti hagyományok iránti kegyelethől — szerintünk kevés szerencsével. Kiegészíti azonban és tovább fejti a gróf a Hunfalvy művét a legújabb tudományos vívmányok belevonásával.

Rövid geographiai vázlat után, melyben ki van emelve, hogy a nyugat felé haladó erdélyi folyók mentében fejlődött a civilizáció és épültek a városok, érdekesen és bőven ismerteti Kuun Géza a történelem előtti kort. A palaeolithikus ember nyomai kétesek Erdélyben; annál számosabbak a neolithikus emberéi: sílex-, obsidián-, serpentin-, opálból való szerszámok agyagtárgyakkal vegyest, de rézeszközökkel, sőt aranyékszerekkel is. Kétségtelen, hogy már e régi korban volt kereskedelmi összeköttetés különböző vidékek között. Nevezetes a fényűzési tárgyak

hasonlósága a Hissarlik és Mykenae mellett találtakhoz. A Herepei által vizsgált tumulusokban, hol a holttesteket föld vékony földrétegre nagy kövek nehezédtek, a sok összenyomott és eltört csont között csak egy ép és négy törött koponyát találtak, melyek dolichocephal jelleget tüntetnek fel és igen keskeny homlokúak. A bedelői sírhalomban minden fej kelet felé volt fordítva és közelében oltárt találtak négy nagy kőből, melyek legfelsején még volt hamú és megszenesedett csontmaradvány. — A kőkor után Erdélyben is rézkor előzte meg a bronzkort. Az erdélyi bronzleletek igen érdekesek.

Hogy Erdély a Kr. előtti IV. századtól kezdve Macedoniával és Görögországgal sűrű összeköttetésben volt, azt a pénzleletek bizonyítják. Sok pénzdarab Thasos szigetéről való; vannak pénzek Koson és Lysimachus képével. A balkán félszigeti, sőt a kis-ázsiai dákokkal is közlekedtek Erdély régi lakói. A phoeniciaiak elvetődtek oda bányászkodni. Apolloniai és dyrrhachiumi drachmák és consuli érmek tanúsítják, hogy a Kr. e. III. századtól kezdve megvolt az összeköttetés Illyriával és Rómával.

Ezen már historiai időkben Herodot szerint agathyrsok és syginok is lakták Erdélyt. A thrák szokású agathyrsok a Maros forrásainak tájékát népesítették, nőközösségben éltek, szerették az arany ékszereket és Virgil szerint festették bőrüket (*»pictique Agathyrsi«*). Később részint a dákok közé olvadtak, részint a Dneper felé vándoroltak vagy a Haemus tájékára. A médfajú syginok az előbbiekkal egyidejűleg Erdély kereskedő elemét szolgáltatták, melynek összeköttetései a Haemusig, Lyguriaig, Cyprusig, az adriai tengerig terjedtek, úgy hogy a liguriaiaknál a »sygin« szó kereskedőt jelentett — mint nálunk hajdan a »görög« — és Cyprus szigetén sygin alatt oly lándzsát értettek, minőt a sygin nép használt és árult. Strabo idejében a sygin már ki volt szorítva Erdélyből és a Kaukasusba húzódott. Dákok lakták Erdélyt, kik a régibb sarmata elemet is elnyelték. Dácia pedig, melyet Burovista emelt hatalomra, tulajdonkép soknyelvű államszövetség volt, melyben a keleti részt (Erdélyt és mellékét a Tiszáig) lakták a dákok, egyéb részeit pedig bastarnok, a dákokkal rokon géták sat. A dák városok, erődített hegyek (*Gredistye*), kereskedelmi összeköttetések bizonyos fokú műveltség bizonyítékai.

Ha Dácia a római hódítás után — mint Eutropius mondja *»diurno bello viris erat exhausta«*, ebből bizonyára nem következik, hogy a dák nép teljesen ki volt irtva. A latin feliratokban Sarmandus és Sula (sol) dák istenek, Bovipal, Andena, Rilipis dák nevek szerepelnek. *»Daci montibus inhaerent«*, írja Florus. 161-ben még annyian voltak a dákok, hogy Antoninus

Pius ellen fellázadhattak. Fenmaradtak a gótok alatt is. Eginhard tud egy dák követségről, mely 824-ben jött Jó Lajoshoz, valószínűleg Kis-Oláhországból. Tehát nem voltak kiírtva a dákok. »Les peuples ne se laissent pas anéantir aussi brusquement«, jegyzi igen helyesen meg szerzőnk. De tovább megy és egy merész hypothesist állít fel, melyet a tények csak gyengén támogatnak. A dákok — állítja — meg voltak Erdély hegyei között a magyarok beköltözésekor is, sőt fenmaradtak ott az oláh incolatus kezdetéig. A bevándorló balkánfélszigeti oláhok, latinizált thrákok, Erdélyben rokonfajú dákokat találtak, kik könnyen beolvadtak az oláhságba. A mai oláhok tehát valóban dákrománok volnának. Lássuk mi támogatja e nézetet? Először Anonymus (!) krónikája, melyben Gelou oláhjairól van szó. »Que pouvaient être ces Blaci, si ce n'est le peuple Dace?« — kérli gróf Kuun. De ha elismerjük, hogy a románok tömeges bevándorlása csak a XIII. században vette kezdetét, a dákok beolvadása még nem lehetett bevégzett tény IV. Béla idejében, és Anonymus nem zavarhatta össze, nem vehette azonosnak a dákot és vlachust. Gelu — ha egyáltalában létezett — nem is rendelkezhetett egész dák sereggel, legfeljebb szolgáltak e seregben egyesek a netán fenmaradt gyér dák hegylakók közül is. Egy másik argumentum a dák-romanizmus mellett az ind svastikadísz, mely a remetei oláhok inggallérján, a tordosi agyagedényeken és egy mykenaei aranylevelen található. De nem ismerhették-e azt a géták, thrákok is? Az oláh »spîndz« növénynév nem egyéb, mint e fenmaradt dák szó: *αψιδιον*. De ilyféle szó lehetett a géták nyelvében is. Van Gruju Dakuluj és Vurfu Daci Gyertyános mellett; meglehet azonban, hogy a bevándorló románok ott már nem találtak dákokat, csak hallották, hogy valamikor dákok tanyáztak. Traján neve az oláhoknál gr. Kuun szerint a dákok útján maradt fenn. Nem is szólva arról, mely valószínűtlen, hogy egy legyőzött nép megrontójának nevét örökítse meg, a bizonyítékul felhozott Trojanu = rét közkeletű szónak bizonyára semmi köze Traján császárhoz, a Zalatna mellett pratul lui Trajan értéket pedig kellő mértékre redukálta Hunfalvy Pál. Ha végre a hesdati hegyek alján lakó oláhok a velök egynyelvű hegylakókat mégis más fajúaknak tartják, ez onnan lehet, mert — mint Sólyom Fekete Ferencz kimutatta — Hesdat (szerinte Hasdad) az oláhok előtt magyarok lakhelye volt, ott tehát oláhok és eloláhosodott magyarokat kell találni. Hogy dákok és bevándorló balkánfélszigeti vlachusok összekeveredtek, nem épen lehetetlen, de igen csekély mértékben valószínű.

Bármint legyen ez, a római uralom idejében bizonyára laktak Dáciában dákok azon gyarmatosok mellett, kik »ex toto

orbe romano« Kis-Ázsiából, Afrikából, Görögországból, Illyriából sereglettek oda, magokkal hozva a sok nyelv és istenség tarkaságát. És ez istenségek mellett a feliratokon említve a genius Daciarum, az erdélyi Mithra-emlékeket pedig jellemzi az oroszlán, mely a dákoknál a nap symbolumául szolgált.

Aurelianus 270-ben »trans Danubium Daciam... sublato exercitu et provincialibus reliquit.« A Maros és Körös között gótok és vandalogok telepedtek le, Erdély Gothia névvel jelöltetett (Jornandis). Majd hunok jöttek (»Peut être le nom de Hunyad n'est-il autre que celui des Huns«). A hunok imádhatták azt a kardot, mely Dálnokon, Háromszékmegyében a földbe tűzve találtatott. Kadicsfalva és Budvára Székelyföldön ma is fentartják a hun Kadicha és Buda emlékét. A hun birodalom bukása után fenmaradtak-e Erdélyben a hunok? Szerzőnk igennel felel; de ez a kérdés valamennyi, tanulmányában érintettek között legnehezebben megoldható. Annyi bizonyos, hogy szlávok is laktak Erdélyben, »un peu partout«, (Cserna, Berzava folyó-, Negoi, Bucsesd sat. hegynevek), de eltűntek nyomtalanul; ép így a gepidék, kik sokan lehettek, mert félszázaddal a magyarok bejövétele előtt Dacia prima et secundáról azt mondja ravennai Guido, hogy »et Gepidia appellatur, ubi modo Unni, qui et Avari inhabitant«. Ez idézetből látjuk, hogy avarok is laktak Erdélyt, kik gr. K. szerint a magyarságba olvadtak (ha csak el nem szlávosodtak.)

A magyar hódítás idejében voltak »szlávok több völgyben, mondhatni: némileg mindenütt, dákok a hegyek között, avarok az erdélyi fensík nagy részén, bolgárok Fogaras környékén, kazárok a Maros és Szamos között, végre hunok a mostani székelyek földjén.« Ezen »tableau polyglotte«-ra néhány megjegyzést kell tennünk. Szlávok voltak, dákok és avarok lehettek (ki tudja, nem-e elszlávosodva?), de a mi a bolgárokat illeti, ha nincs más bizonyíték, mint az, hogy egy 1231. okmány szerint Fogaras mellette »terra Bulgarorum extitisse fertur«, nem láthatni át, mire alapítható az a nézet, hogy a bolgárok már a magyarok bejövételekor ott voltak; a kozárok pedig (Constantinustól tudjuk), a magyarokkal együtt költöztek be, tehát magyar uralom alatt alapíthatták Kozárvárt és Kozárdot Szolnok-Dobokamegyében. A székelyföldi hunok -- mondja Kuun Géza -- »talán magok is magyarok lehettek, mivel... Attila seregében magyar törzsek is voltak, melyek egy része -- úgy látszik, visszamaradt az erdélyi fensíkon«.... »Lazius szerint a székelyek az avarok utódjai volnának.« Ezzel elérkeztünk a székelyek eredetének vitás kérdéséhez. Gróf Kuun ebben teljesen Szabó Károlyhoz csatlakozik; hisz a hun continuitásban; igyekszik Anonymus elbeszélését

Töhötömről és Erdély elfoglalásáról, továbbá a csiki krónikáét Zandirhámról és a székely cooperatióról a tényekkel összeegyeztetni. Csak három megjegyzése van, t. i. hogy Gelu »chef des Daces« volt, hogy a székelyek követsége nem Rutheniában, hanem Etelközben kereste fel Árpádot, végre hogy Erdélynek avar lakói »se sont assimilés aux Hongrois en peu de temps.« Az utóbbit bizonyítaná több hunyadmegyei földrajzi névnek Baranyamegyében való előfordulása hajdan avarlakta vidékeken. Gelu dákjairól már szözlöttünk. A székelyek eredetének problémáját bizonyára nagyon bajos megfejtetni. Hunfalvy, kit gr. Kuun erre vonatkozólag fel nem említ, ethnographiája 45. §-ának ezt a címet adja: székely *mese*. A hun — vagy akár magyarajkú — székelyek Attila halálától Árpádig Siculiában lappangtak, a magyar nemzettől évszázadokon át különválva fejlődtek; és mégis »a székelyek nyelve — mondja helyesen Hunfalvy — tökéletesen az, a mi a magyar, tehát keresztül ment a magyarral együtt a származási, törökhatási és szlávhatási időszakokon. Legdöntőbb tanúbizonyossága ez, hogy a székelyek a magyar nyelvnek már teljes historiai fejlettsége után, innen Magyarországból telepítődtek a keleti határra«. . . . Elvártuk volna a jeles nyelvész Kuun Gézától, hogy a nyelvből vett argumentumra reflectáljon. Ezen argumentum igen nyomós s hasonlíthatatlanul fontosabb mint Hunfalvy etymologizálása: székely = széken tuli, szék megett; hisz a székelyek nem a széken túl vagy megett, hanem székekben laktak. Gróf Kuun elveti azt a nézetet, hogy a székelyek határbéli szolgálatra rendelt gyarmatosok különböző megyékből. Telepítésök nem történhetett szent László ideje után — mint Hunfalvy állítja —, mert ez esetben a székely alkotmány nem különbözhetnék ama király 1092-iki törvényeitől. A székelyek sajátos alkotmánya, tetemre hívása, fiú-leányintézménye, a rabonbán, dúló stb. hivatali czim bizonyára megannyi jele és bizonyítéka valami különös és régi származásnak; de specialis *hun* eredet nem mutatható ki, sem pedig a magyarok bevándorlása előtti telepítés.

Besenyők (Besenyő falu Szolnok-Dobokában), kúnok (Comana Fogarasnál) letelepedtek Erdélyben és el is tűntek. Nem úgy a szászok, kiknek letelepedését röviden és mégis tanulságosan vázolja szerzőnk. Az oláhokra áttérve kimondja, hogy ők sem a római gyarmatosoknak, sem a dákoknak utódai nem lehetnek, mert az oláhok latinos nyelvet beszélnek, a latinúl beszélő gyarmatosok pedig Aurelianus alatt Moesiába költöztek és a dákok soha sem voltak romanizálva. Dák eredetű oláhok nem használnák a magyarból képezett Ardealu elnevezést. Azon dákok, kik 1087-ben Czelgu besenyő fejedelem seregében Salamon vezér-

lete alatt a byzancziak ellen harczoltak, szlavizálva voltak. Az oláhok a Balkánfélszigetről jöttek Erdélybe, nagyobb számban a XIII. századtól kezdve. A thrák törzsből erednek. Korántsem romanizált illyrek ők. Thráciában gyarmatosítottak a rómaiak és nem Illyriában. Az albánok mindig ellenálltak a római asszimiláló befolyásnak. Nicetas Choniates világosan mondja, hogy a vlachokat hajdan moesiaiaknak hívták. Lehet, hogy a vlachokkal sűrűn érintkező albánok nyelve némi befolyással volt amazok római dialectusára, de az articulus postpositiója gróf Kuun szerint nem kizárólag albán sajáttság és — úgy látszik — a thrák nyelvekben is megvolt.

Az Erdélybe beszivárgó oláhokkal jöttek oda szintén pásztor életet folytató szerbek, bolgárok, albánok. E jövevények kenézségi és boéri intézményeiket magokkal hozták és szabadon conserválhatták a tolerans magyar kormány alatt. Kenézeik és boéereik idővel magyar nemesekké lettek.

A vlachus szó eredeti jelentése: celta, és ennyiben rokon az a Wales tartománynévvel. A szlávok elfogadták e szót és a balkánfélszigeti neo-latinok jelölésére használták. Később synonym volt az nomád pásztornéppel és szláv fajúakra is alkalmaztatott. Még később a görög óhitűek közös elnevezéséül szolgált és csak azután lett par excellence román, oláh jelentésűvé. Hosszú és nevezetes metamorphosis!

Nem követjük gróf Kuun találó fejtegetéseit a bolgár, ruthén, szerb, morva, horvát, tót, görög, olasz nyom nélkül eltűnt települőkről, valamint csak utalunk arra, a mit az erdélyi örményekről, zsidókról és cigányokról teljes szakavatottsággal hoz fel. Mondhatjuk, hogy tanulmányával, melyben megkísérlé »Erdély ethnographiájának első elemeit vázolni«, hasznos szolgálatot tett az irodalomnak.

DR. DARVAI MÓRICZ.

Péczei József meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta dr. Takáts Sándor. A Nemzeti könyvtár XXXIX. kötete. Budapest, Aigner Lajos. 8° VIII., 80, 303 l.

Péczei, kinek életét Takáts Sándor méltányos irodalomtörténeti világítással ügykezett megítélni, egyik kiváló bajnoka volt a múlt század második felében fölpezsdült irodalmi harcznak, mely a kifáradt küzdelmek után újra mozgásba hozta a nemzetiség néhány fontos tényezőjét. A hosszas meddőséget az erők bizonyos együttes hatása követte s a szellemi mozgalmak tüze különböző helyeken mintegy egyszerre gyuladt ki, hogy fölmelegítse az egész ország szívét. Bécsben és Pesten, Győrben és

Kassán, Kolozsvártn és Pozsonyban kevés év-különbséggel majd ugyanegy időben lép föl néhány lelkes író, hogy a magyarságára még mindig büszke köznemességet emlékeztesse a nemzetiség legdrágább kincseinek megtartására s kifejlesztésére, hogy az elhanyagolt, elparlagiasodott nyelvet kiművelje, hajlékonyná s képessé tegye az európai eszmék visszaadására. A régi nemzeti költészet, mely mindinkább elpóriasodott, képtelen volt önmagától megifjúlni, művészibbé lenni. Idegen irányok hatása lett tehát mindinkább érezhetővé s pedig először a francziás, később, vagy jóformán vele egyidejűleg a classikai s még későbben ez utóbbival érintkező német-classikai irány hatása. A francziás irány, mely Bessenyei György fölléptével kezdődik, Péczeliben nyeri meg egyik legszorgalmasabb s legtehetségesebb munkását, kibén egyszersmind a francziás irány a régi nemzeti költészet hagyományaival érintkezik.

Péczelinek a mult század két utolsó tizedében majdnem páratlan hatása volt nyelvünk és irodalmunk kifejlesztésében. Életírója részletesen kimutatja, hogy a fő- és közép-nemesség egyaránt nagy méltánnyal viseltetett érdemei iránt, s a korabeli írók is jóformán egyhangúlag őt tekinték a megindult mozgalom fejének. Az egyszerű komáromi ref. prédikátor összeköttetésben van a magyar írók egész táborával: Orczyval, Gvadányival, Révai-val, Barótival, Kazinczyval s valamennyivel, a kik a nemzetiség kifejlesztésére különböző módokon hatottak. Sőt Pálffy, az akkori cancellarius is elismeréssel nyilatkozik működéséről, s még Kaunitz herczeg is örömét nyilvánítja a magyar nemzet haladása felett, s igéri, hogy Péczeli munkásságát mindig nagy figyelemmel fogja kísérni.

Péczeli hatásának e külsőségeit bő adatokkal világítja meg a szerző, számos levelet idézve állításának bebizonyítására. Az adatok összekutatásában Takáts nem közönséges szorgalmat tanúsít, de a feldolgozásban már kevésbbé erős. Compositiójának már formája is olyan, hogy akaratlanul is sok ismétlésbe esik. Először Péczeli életét írja le s csak azután szól munkáiról, mi közben nem egyszer kénytelen sok oly dolgot ismételni, a melyeket az olvasó már az előbbiekből jól ismer. Úgy látszik, a szerző arra törekedett, hogy adatait beszéltesse; de az a baj, hogy az adatokat ki is vonatolja, meg a maguk egészében is elmondja. Nem mondjuk, hogy a legfontosabb adatok idézésében nem jár helyes úton, de minden rendű adatnak per longum et latum-való idézése épen nem a kerekhebb compositio formája. Takáts számos összegyűjtött adatát épen nem erős kritikai érzékkel mérlegeli s a hol egy-egy mondat elégséges lehete állításának bebizonyítására, ott is egész lapnyi idézetekkel lassítja az elbeszélés vagy

fejtegetés menetét, a mivel sokat árt a műve középpontját képező személyiség iránti érdeklődésünknek. Pedig mindenütt meleg rokonszenvvel kíséri hőst s jóformán föltétlen dicsérője annyira, hogy még Kazinczyt is nagy elbizakodottsággal vádolja, a miért meg merte támadni a Péczeli fordításainak hűségét. Felfogásának e részében kétségkívül sok igaz van, de annyi bizonyos, hogy Péczeli gyors dolgozásában is nem egy hibát fődözhetett föl a hasonlíthatatlanul kényesebb s finomabb izlésű Kazinczy. A különböző szempontok megvilágítása lett volna itt a szerző főfeladata, a melyekből Péczeli és Kazinczy kiindultak. Csakhogy ezt Takáts alig érinti. Hőse iránti rokonszenve némi elfogultsággal tölti el a többi írók érdemei iránt s a szerző, úgy látszik, arra érezte magát hivatva, hogy igazságot szolgáltatson Péczelinek, a kit — nem lehet tagadni — irodalom-történetíróink nem is méltányoltak eléggé. Nem hibáztatjuk Takátsot felfogásának általánosságáért, de a részletekben, úgy tetszik, épen nem tudta megtartani a helyes ítélet arányait.

Csak egy pár példát idézünk e szerintünk téves felfogásának részleteiből. Bessenyei György munkásságát gyengének, szűk-körűnek mondja s Ballagi Aladárral Orczyt tartja a megindult irodalmi mozgalom vezetőjének. Mi helyeseljük abbéli nézetét, hogy az újjászületés egész érdemét nem lehet kizárólag Bessenyei Györgynek tulajdonítani. E nézet fölemlítése annál érdemesebb a komoly megfontolásra, minél inkább erősödik még napjainkban is amaz elfogult, semmikép meg nem állható, teljesen tart-hatatlan felfogás, a mely egyetlen emberből akar irodalmat teremteni, a mely a Vörösmarty, Petőfi, Arany működése mellett annyi más jeles írónkról megfélekedzik, s hogy csak a kiválóbbakat említsük, nem veszi észre a Bajza, Erdélyi János, Tompa stb. működésének üdvös hatását. De bizonyára a múlt században megindult nagy mozgalomnak, ha nem legtovább munkálkodó, de legelső irányzója kétségkívül Bessenyei György volt. Ő tűzte ki először a zászlót s úgy indultak a többiek utáná. Azonban ez nem azt teszi, hogy az egész mozgalom minden érdemét neki tulajdonítsuk, hanem csak azt, hogy a kezdeményezés bátorsága, határozottsága legfőként nála nyilatkozott először hathatósabban. A szellemi mozgalmak más terén is észlelhető az nem egyszer, hogy a kezdőt az utánpótlók tehetséggel s hatással fölülmulják. Például Kazinczy irányának bizonyára Kölcsey tehetségesebb költője, mint maga a mester volt, mégis Kazinczyt tartjuk s pedig joggal ez irány legfőbb képviselőjének. Vagy Kisfaludy Károlynál bizonyosan Vörösmarty sokkal nagyobb hatást tett, kimagaslóbb alak is nála, de a nemzeties irány feje, illetőleg első nevezetesebb képviselője mégis Kisfaludy Károly. E tekintetben tehát, tán nem

tévedünk, ha a Takáts felfogását elhibázottnak gondoljuk. Hogy Péczeli nagyobb hírnévre tett szert, hogy működése még életében méltánylattal találkozott, ez még magában véve épen nem bizonyít a szerző felfogásának helyes volta mellett. Hiszen például a Révai alakja óriásinak mondható akár a Bessenyei, akár a Péczelié mellett, működése mégis csak később vált egészen a nemzeti haladás fejlesztő elemévé a Kazinczy rendkívüli törekvéseivel együtt.

Nem kevésbbé téves Takáts felfogása Báróczyra vonatkozólag is. A szerző kimutatja, hogy Péczeli hívebben fordított, mint Báróczy, a ki sokszor nem is volt tisztában avval a nyelvvel, a melyből fordított. Ez igaz lehet; de a Báróczy vívmányait már Péczeli mint kész eredményeket használhatta s fejleszthette tovább; Báróczynek pedig mindent magának kelle először próbálnia. Báróczy hathatott Péczelire, míg ez utóbbi amarra bizonyosan nem lehetett hatással.

Az életrajz második része általában véve gyengébb az elsőnél. Nem jobb lett volna-e, ha a szerző Péczeli nevezeteseb fordításait, a Voltaire *Zayr*-ját és *Henriás*-át s a Young éjtszakaiát nyelvi és aesthetikai tekintetben összefoglalva, megmagyarázza vala Péczeli működésének legfőbb eredményeit, hogy mennyivel vitte tovább a nyelv finomságát, hajlékonyságát, szóval mennyivel fejlesztette; mint, hogy egyenkint szól mindegyikről s jóformán ugyanazt a nézetet mindegyikről újra ismétli? Ez a részekre-osztás helyén lehet oly művek hatásának magyarázatában, a melyek távolabbi időközöket zárnak magukba s a hatás eredményei szembetűnő különbségeket mutatnak; de Péczeli fordításainál mindez nem így van. A mi Péczeli meséit illeti: e tekintetben a szerző gondosan kimutatja Péczeli egy régebbi bírálójának téves felfogását s látszik, hogy nagy figyelemmel tanulmányozta ez apró kis művecskéket. Csakhogy itt is, mint az egész életrajzban, azt vesszük észre, hogy a szerző nem tanulmányainak *eredményét* tárja elénk, hanem magát azt a fáradságos munkát, a melylyel adatait összeszedte.

Még csak a *komáromi társaságról* szólunk, a mely oly formán szerepel a Takáts könyvében, mint ha ez a társaság valóban szervezett irodalmi egyesület lett volna. Mondanunk sem kell, hogy ez az egész »társaság« csak a *Mindenes gyűjtemény* munkatársaiból állt s korán sem volt a mai értelemben vett irodalmi társaság, csak olyan, mint például a *kassai magyar társaság*, a melyet tudvalevőleg Bacsányi, Baróti Szabó és Kazinczy alkottak. Ha azonban Takáts ebbeli felfogását tévesnek tartjuk is, dicsérnünk kell odaadt szorgalmát, a melylyel a munkatársak életrajzi adatait összegyűjtötte. Irodalomtörténetíróink ez ada-

tokat helylyel-közzel jól felhasználhatják, mint általában az egész mű adatait, a melyek mindeddig a poros akták közé voltak eltemetve.

A mi tisztán Péczeli életrajzát illeti: Takáts művének ez első része sikerültnek mondható. Ha inkább feldolgozza adatait s nem idézi mindenütt a maguk nyersségében: kellemes olvasmányt is nyújthat vala. Péczeli ifjú korát, külföldi tanulmányait, nevelősködését, Komáromba való meghívását s ottani papságát mind részletesen s folyékonyan beszéli el a szerző. Egyszersmind tekintettel van a korviszonyokra is, a melyekből hőse alakjához háttérrel készít. A kor viszonyainak efféle fölhasználása azonban sehol sem sikerül neki oly szépen, mint mikor a komáromi ref. egyháznak több, mint kétszázados történetét vázolja, hogy felvilágosítsa olvasóit, milyen helyzetben találta Péczeli új állomását, a melyet elfoglalt. A város jegyzőkönyveinek ügyes kivonatolása s a kivonatok helyes csoportosítása Takáts tehetségét leginkább mutatja. Ha magasb követeléseknek nem felel is meg műve: mindenesetre méltó irodalomtörténetíróink épen úgy, mint az olvasni szerető közönség figyelmére.

V.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Diszközgyűlését Társulatunk jan. 26-án d. e. 11 órakor az Akadémia üléstermében tartotta, az első vasárnapon, mely Mátyás királyltyá választásának évforduló napját követte. Maga a terem diszes közönséggel zsufolásig meg volt telve. A miniszterek közül gróf *Csáky* Albin, gróf *Teleki* Géza, báró *Fejérváry*, továbbá *Tisza* Kálmánné, *Hollán* Ernőné, *Márjássy* tábornok, *Schlauch* Lőrincz püspök, gr. *Széchenyi* Béla családjával, *Berzeviczy* államtitkár, az Akadémia képviselőjében b. *Eötvös* elnök és *Szily* Kálmán főtitkár, a Kisfaludy-Társaság részéről *Szász* Károly és *Gyulai* Pál elnökök, *Beöthy* Zsolt titkár, a főrendiház tagjai közül még *Hunfalvy* Pál, *Zichy* Antal stb. a képviselők közül *Széll* Ákos, *Fenyvessy* s többen vettek részt az ünnepélyen. Társulatunk három elnöke: gr. *Szécsen*, *Pulszky* és *Thaly* a titkárral az emelvényen foglaltak helyet.

Gróf *Szécsen* megnyitó elnöki beszéde, melyet a füzet élén olvas a közönség, nagy és erős benyomást tett a hallgatóságra, mely a felolvasót zajos ovatiókban részesítette. Amint az elnök a közgyűlést megnyitottnak jelentette ki, felhivta *Fraknói* Vilmost, hogy olvassa fel tanulmányát Mátyás fiatalságáról, neveltetéséről s királyltyá választásáról. Ez a felolvasás is, mely a Történeti Életrajzok áprilisi füzetében fog megjelenni, zajos tetszéssel fogadtatott.

Amint a felolvasás véget ért, az elnök megköszönte a közönség részvétét s az ülést 5 perczre felfüggesztette. Ez alatt a hallgatóság távoztván a teremből, elnök felhivta a jelenlevő tagokat, hogy a választmány kiegészítésére adják be a szavazatokat. Az idén ugyan is az 1887-ben választott igazgatósági tagok (számszerint 17-en) léptek ki, s ezenkívül Rómer és Pesty halála által megürült hely volt még betöltendő. Beadatván a szavazatok, számszerint 51, elnök kinevezte a szavazatszedő bizottság tagjait: elnökké *Fenyvessy* Ferenczet s bizottsági tagokká: *Czobor* Bélát, *Nagy* Gyulát s a másodtitkárt, kik is a szomszédterembe távoztván, összeolvasták a szavazatokat. A mint munkálatukkal elkészültek, *Fenyvessy* felolvasta a felvett jegyzőkönyvet s az elnök azokat, kik az abszolút többséget megkapták, választmányi tagokká jelentette ki.

E szerint megválasztottak: Ballagi Aladár, Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Csontos János, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, Hajnik Imre, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Lehóczky Tivadar, Márki Sándor, Nagy Iván, Pauler Gyula, Br. Radvánszky Béla, Tagányi Károly, Zsilinszky Mihály, kik korábban is tagjai voltak a választmánynak, továbbá mint új választmányi tagok Dedek Crescens Lajos, a Karthausiak Magyarországon című munka írója s Borovszky Samu. Ezenkívül legtöbb szavazatot kaptak: Boncz Ödön, Acsády Ignác és Rónai Horváth Jenő.

A febr. 6-án tartott választmányi ülésen *Thaly* Kálmán elnökölt. Megnyitván az ülést, azt az indítványt teszi, hogy miután előreláthatólag a felolvasások a mai gyűlésen a szokottnál több időt fognak igénybe venni, a folyóügyek előre tárgyalassanak. Az indítvány közhelyesléssel találkozott.

Titkár felolvasta az újonnan jelentkezett tagok névsorát s ennek alapján megválasztottak évdíjas tagokká: Gróf Zichy Sarolta Budapest, (aj. a titkár); Vetter von der Lilie grófnő szül. báró Horváth Katinka Schloss Hantzenpichl Steiermark, (aj. báró Apor Gábor); A nyitrai nagyobb papnevelő-intézet m. e. (aj. a titkár); Áldassy Antal Budán, (aj. a titkár); Scultéty Kornél községi jegyző, Pivnicza Bács-Bodrogm., (aj. Borovszky); S. Szabó József, ev. ref. gymn. tanár Karczagon, (aj. a titkár); Kanyaró Ferencz, unit. főgymn. tanár Kolozsvárt, (aj. Szádeczky); Szentiványi Gyula, kuriai bíró Budapest, (aj. Szabó Albert); Pesty Gizella k. a. Budapest, (aj. a titkár); báró Döry József, Biharmegye főispánja Nagy-Várad, (ajánl. Fraknói 1891-től); Kornis Elemér Budapest, (ajánl. Márki Sándor); a M.-Szigeti felső leányiskola, (aj. a titkár); Rudnyánszky Gyula Budapest, (aj. a titkár); Temesvári kir. főreáltanoda. Sebestyén Gyula, tanárjelölt Budapest, (aj. Csontos); VII. ker. állami gymn. ifj. könyvtár (aj. Márki Sándor.)

Pénztárnok bemutatja mult évi decz. és f. é. jan. havi számadását, mely szerint a Társulat

bevétele volt	8225	frt	24	kr,
kiadás »	7488	»	39	»
pénztári maradvány	736	frt	85	kr.

Elnök indítványára elhatározott, hogy a pénztárnok utasíttassék, hogy mult évi számadását mennél előbb nyújtsa be, hogy azt még ebben a hónapban a pénztárvizsgáló bizottságnak ki lehessen adni.

Felolvasás ezen az ülésen három volt: 1-ör Jakab Elektől »Magyar-leugyel unitarius érintkezések a XVI—XVII-ik században«, az Óváry Lipóté »Beatrix királyné s II. Ulászló valóperéről«, a 3-ik Szabó Istváné »Béla király névtelen jegyzőjéről«, melyet *Csaplár* Benedek olvasott fel. Ezzel az ülés eloszlott.

SZABÓ ISTVÁN

50 éves akadémikusunk jubileuma.

Szabó Istvánnak, m. tudományos akadémiánk jubiláris tagjának 60 évet meghaladt irodalmi sikeres tevékenysége legtöbbszörre a philologia és szépirodalom körébe tartozik ugyan, de némely őstörténeti, különösen a mythikus hajdant feszegető praehistorikus nyomozásai meglehetősen jog-czímen számíttatják őt nemzeti régmúltunk kutatói közé is.

Az 1888-ban kiadott »két értekezés« című füzetkéjében »*Attila király*« és »*Elnevezés a cigányok őseiről*«, továbbá a múlt év derekán napvilágra jött »*Az afrikai Amazonok*«, »*Az amerikai Amazonok*« és »*Mózes nyomai Homernél*« külön füzetkék, melyeket igen kevés példányban, csak is bizalmasai számára baráti xenionként adott ki, azt gyaníttatják, hogy szerzőjük érezvén a mai nagyon más irányú eszmeáramlatok diadal-maskodását, épen nem szándékozik versenyre szállni s nézetei számára hangosan fölhipni a tudósok figyelmét, hanem csak úgy igénytelenül kockáztatja holminek főleg azok tudomására juttatását, kikről fölteheti, hogy jó néven veszik az ő sok évi tanulmányainak e nemű eredményeit.

Szabó István, philologiai tanulmányai folytán komolyan megszívelte egyebek közt Eckermannnak e nyilatkozatát: »Die späteren Historiker glaubten, dass in der Mythologie noch ein reichhaltiger Stoff für die Geschichte verborgen liege, wass allerdings nicht gerade zu abgeleugnet werden darf, und bemühen sich deshalb aufs Eifrigste um diese Wissenschaft. (Lehrbuch d. Religionsgesch. und Mythologie. Halle. 1845.) És saját észleletei által is nem kevésbé buzdíttatva, ezen irányban több rendbeli kísérletet kockáztatott.

Szerény nyilatkozatai nem éreztetnek valami követelő igényt. Célzata főleg oda irányul, hogy némi figyelmet s tán buzdulatot is keltsen a hellén s magyar őstörténetek iránt érdeklődő philologusokban a megpendített eszméknek behatóbb kutatására. Mert úgy véli, hogy valamivel csakugyan több köze volt annak a szittya magyarságnak ahhoz a mythikus görög világhoz, mint ahogy véljük.

De ha ilyféle álláspontja nem jogosíthatná is őt a hazai történelem buvárai közé soroltatásra: van biz azért elég más, a mi a történelmi méltatásra nagyon méltó irodalmi pályáján. Érdekes történeti alak ő maga is, mint oly jelentős szellemi tényező, ki egész sorát a hellén ó remekeknek szólaltatta hazai nyelvünkön, még pedig élvezetes és zamatos magyarsággal.

Még e század első negyedében indult meg a nemeszélű ösvényen, lángoló lelkesültséggel szedte ifjú keblébe főleg Révai, Kazinczy, Rajnis és Guzmics szelleme szikráit s mind maig híven ápolja azokkal a nemzeti geniust, nemesbítve ezt időnként Hellas remekeivel.

Ezért valóban örvendetes, hogy oly kegyeleti nyilatkozások siettek körébe a haza távoli vidékeiből is gyöngéd hódolatokkal adózni a magas

korral megáldott szellemi bajnoknak mult évi november 23-án ünnepelt akadémikus jubileuma alkalmával.

Igazán kellemes meglepetéssel olvashatta minden őszinte tisztelője azt, a mi arról már eddig is nyilvánosságra jutott. De még érdekesebbnek találjuk azt, a mit a derék Nestor maga mond el szerényen és szeretetreméltó őszinteséggel azon váratlan meglepetéseiről egy igen bizalmas levelében, melyet az illető másutt fog alkalmasint egész terjedelmében közzétenni. — Mondhatni, egy kis irodalomtörténeti szakasznak is beválik így az ő akadémikus jubileuma, melyhez részünkről kétszeresen is örömet hozzá csatoljuk legjobb kívánatainkat. — Serus in coelum redeas, diuque laetus intersis populo Arpadi, Te sic amanti!

Cs. B. G.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A KOMÁROM VÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET 1889. évi jelentése, Gyulai Rudolf titkár szerkesztésében január hó folyamán jelent meg. A testes füzet az egyleti élet mozzanatainak ismertetésén, tagok névsorán stb. kívül egy terjedelmesebb dolgozatot tartalmaz Gyulai tollából ily czímen: »Komárom-vármegye és város Róbert Károly koráig való történetéhez.« — A dolgozat, mint czíméből is látszik, inkább vázlat, mintsem valóságos történeti feldolgozás. Szerzőjének úgy látszik nem is volt vele egyéb célja, mint talán megirandó monographiájához összeállítani és tisztázni amaz adatokat, melyeket előtte mások Komárom multjából felszínre hoztak, s melyeket ő saját kutatásai-val kiegészítve ez időszertint a város és megye e korbéli történetének feldolgozására használni kíván. Így fogván fel dolgozata célját, érthetővé válik előttünk szakadozott előadása, mely nem a történeti előadás, hanem a kritizáló oknyomozó vizsgálódás sajátja. Bár Komárom megyéről és városról már eddig sok érdekes adat bukkant fel a multból, szerző vizsgálódásai meglepnek bennünket elért eredményeikkel. E vizsgálódásokban különösen Salamon tanítványának mutatja magát, de nem hanyagolja el Barta, Ipolyi, Hermann munkája eredményét sem. A mit forrásai és kutatásaiban talált, alapos topografiai jártassággal magyarázza vagy czáfolja. Dolgozatában előbbkelő helyet különösen a topografiai rész foglal el a historiai mellett. Érdekes a mit Komárom nevének etymológiájáról, Csallóköz geológiájáról, a Duna és Vág fekvéséről, medrök irányáról kiderít. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a *Komárom* névben a szláv jelentést nem igen kutatja. Egy lépéssel talán közelebb jut a valószínűséghez, ha a szláv *komár* ¹⁾ szűnyog jelentésű szót vizsgálja s a Vág jobb partján maig meglévő Szűnyog-csárda, Szűnyog-rév, Szűnyogdűlő elnevezésekkel veti egybe. Egyébként ezek még nem kész eredmények, s az adalékok összegyűjtése

¹⁾ Komár = szűnyog, komárovy -os.

és az adatok megrostálása jó gondolat volt szerzőtől. Talán előtanulmányokul lehet számítanunk e fejtegetéseket a végleges monografiához, melynek megírása hazai történetinkre, de különösen a nevezett városra, mondanom sem kell, nagyon kíváncsú. Erre Gyulait kedvező jelek serkentének, legalább a mint ide vágó dolgozataiból eddig is kivettük. Az egyesület ez évben állította fel és nyitotta meg muzeumát, s máris kiadta *kalauzát*, melyet az Arch. Értesítő múlt évfolyama röviden, de érdeme szerint méltányolt. Tiszteleti tagjai közé iktatta a múlt évben Thaly Kálmánt, társulatunk alelnökét. — A harmadik évfolyam illő folytatása a Jelentések előző kettejének.

BORSAI.

IRODALMI SZEMLE.

— LÓNYAI ALBERT, közéletünknek egyik legismertebb s legtiszteltebb alakja »Emlék a Lónyay-család multjából s különösen a XVI. század II-ik és a XVII. század I. felében élt Lónyay Zsigmond leszármazásáról és életéről« cím alatt igen becses kis történelmi rajzot tett közzé. Mondhatni, hogy csak mint kéziratot, csupán családja számára. Egy meleg hangon írt, gyermekeihez és rokonaihoz intézett előszóban számot ad arról, hogy mi késztette őt a munka megírására. Ez idő szerint a család tagjai közül a család multjáról neki van legtöbb tudomása, ezt a tudást akarta ő velők megosztani. Elkészítette nagy gonddal a család leszármazását a Keme nemzetségből származó Lónagurktól napjainkig, melyben vannak ugyan megszakadások, de azokat, úgy hiszi, a családi levéltárakból pótolni lehet. A család történelmi szereplésétől a 900 év betöltéséhez még 43 év hiányzik, s szerző szeretné, ha annak idejében azon tény valamely hazafias családi alapítvánnyal ünnepeltetné meg, melyhez az alap gyűjtésének megkezdését melegen ajánlja a családnak. A haza érdekei ellen — mondja szerző — egyik elődjök sem vétett, s bár sok kitűnő ember volt köztök, mintegy követendő példái, a Lónyay Zsigmondnak, a XVIII. század ezen kiváló diplomatájának és jeles hadvezérének életét választá ki, valóban jeles tapintattal, s azt meleg rokonszenvvel, de az igazsághoz híven írta meg.

— A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatának 1889. folyamára megjelent, s a következő becses munkákat foglalja magában:

1. A MAGYAR NYELV, a művelt közönségnek írta Simonyi Zsigmond, I. kötet: A magyar nyelv élete. II. kötet: A magyar nyelv szerkezete. E két kötetben Simonyi az újabb időben nagy lendületet nyert nyelvészeti és nyelvtörténeti tanulmányok és kutatások eredményét foglalja össze és nyújtja könnyed élvezhető olvasmányként a művelt közönségnek. A szakkérdések aprólékos bonczolgatásával nem fárasztja az olvasót (bár itt-ott a részletekbe kissé mélyen belemegy), s mindvégig egyesíti a tudományos komolysággal a könnyed előadási modort. A magyar nyelv eredetével és történetével kezdi s a következő fejezetekben az idegen hatások, a nyelv-

emlékek, a népnyelv és nyelvjárások, az irodalmi nyelv és nyelvhelyesség kérdéseivel foglalkozik. A nyelvnek így mintegy külső történetét és képét nyújtván, a II. kötetben a nyelv szerkezetének bonczolására tér át, a mely már inkább szakszerű fejtegetések láncolata, de itt is mindig kiforrott és megtisztult végeredményét találjuk a nyelvészeti tudomány bűvázkodásainak. — Külön fejezetek tárgyalják a hangok, hangváltozások és helyesírás, az összetétel és szóképzés, a jelentések viszontagságai, a szófejtés, a ragozás, a mondatok kérdéseit. Simonyi egyszersmind irodalmát is nyújtja minden egyes kérdésnek, a mennyiben a fejezetek után összeállítja az arról szóló munkák lajstromát. — Behatóbb ismertetés vagy kritika nem feladatunk; a magunk szempontjából egyet azonban mégis megjegyzendőnek tartunk, azt t. i. hogy nyelvészeink, a míg az u. n. nyelvemlékekre (a régi magyar nyelvre) kiváló nagy gondot fordítanak, addig a XVI. és XVII. sz. magyar nyelvét, vagy is inkább azt a tömérdek anyagot, a mely a történeti közleményekben ebből az időből kiadatott és folytonosan kiadatik, — kissé elhanyagolják. — Legalább mi, a kik a történetkutatással és írással foglalkozunk, sok oly báját és tanulságát véljük ismerni e korbeli nyelvünknek, melyet nyelvészeink nem eléggé aknáznak ki.

2. A RÓMAI PÁPÁK AZ UTOLSÓ NÉGY SZÁZADBAN, Ranke Lipót munkájának II. és III. kötete követte most a még 1886-ban megjelent I. kötetet, *Lehr* Albert és *Acsády* Ignác fordításában. Az ellenreformatiók korával 1563-tól kezdődik a most megjelent II. kötet s a jelen időkig halad, az egyházállam megszüntetésével végződik a III-ik. Negybecsű munka ez, a mely a vallási eszmék fonalán a világtörténelem azon részeit tárja elénk, melyek többé-kevésbé minden európai államot egyaránt foglalkoztattak a századok folyamán; épen azért a közvetlenség hatásával bírnak a mivelt olvasóra. Actualis érdeke is van, a mennyiben a pápaság helyzetének és világi hatalmának kérdése napjainkban is gyakran foglalkoztatja a kérdés iránt érdeklődőket. Az Akadémia könyvkiadó-vállalatát azért elismerés illeti Ranke nagybecsű műve lefordításáért és kiadásáért, habár mi azon nézetet vagyunk, hogy a ránk nézve könnyen hozzáférhető német irodalomból ennél kevesebb volna átültetendő, a helyett a távolabbi nemzetek nehezebben megismerhető irodalmi kincseivel gazdagítsa a hazait.

3. A NÉMET IRODALOM TÖRTÉNETÉNEK, melynek I. kötetét szintén 1886-ban vettük, a II. kötetét írta meg *Heinrich* Gusztáv, a német irodalom kitünő ismerője s a budapesti egyetemen ugyanannak buzgó tanára. A minnesüngerek, a középkor közkedveltségnek örvendett dalköltői és költészetük méltatásával kezdődik e kötet; a további fejezetek a középkori tanköltészetéről, a mesterdalnokokról és népdalról, az epikáról, a novel-lákról és népkönyvekről, a humanizmusról; majd az új-kor hajnalán kezdődő drámai költészetéről, a reformatio századának irodalmáról s végül a XVII. század költészetéről s ebben az egyes műfajok méltatásáról szólnak, beható részletességgel, szakszerű csoportosítással, tiszta, világos képet

s mindvégig érdekes és tanulságos olvasmányt nyújtva a nagyterjedelmű német irodalomról.

— »A CZÉHEK TÖRTÉNETÉRŐL MAGYARORSZÁGON.« *Szűdeczky* Lajos székfoglalója megjelent az Akadémiai Értekezések között. A tulajdonképeni értekezés négy nyomtatott ívet tesz ki, s a czéhek eredetét, jogi szervezetét, a szabadalmakat osztogató királyok-, városok-, földesurakhoz és egymás közt való viszonyát, végül a czéhek beléletét, szervezetét, jog- és munkakörét s az iparúzó polgárok életmódját tárgyalja. — Mivelődtörténetünk egyik, eddigelé elhanyagolt részére derítenek fényt ama gazdag levéltári források, főként a felhasznált czéhlevelek nagy tömege, melyek alapján az értekezés készült. — Növeli az értekezés becsét a függelékben (öt és fél nyomtatott íven) közlött »czéhek lajstroma«, melyet a szerző az összes fővárosi könyv- és levéltárakban őrzött több ezerre menő czéhszabályokból s a történelmi társulat czéhbizottságának az egész országból gyűjtött írataiból állított össze, nagybecsű adalékául és repertoriumául a mult századok ipara és mesterségüzése történetének. Városok szerint s időrendben csoportosítvák ebben a fennmaradt czéhlevelek. Látjuk ebből: mely városokban minő ipar és mesterség űzetett, mikor keletkeztek a czéhek, hol őriztetnek szabályaik s milyen nyelven vannak szerkesztve, a miből az illető iparosok nemzetiségére is következtethetünk. Szembeötlő pl. hogy a horvát-szlavonországi iparosok századunk elején nagyrészt magyar szabályokkal éltek. — Ez összeállításnak nagy hasznát fogják venni a megyei és városi monografusok is, de főként az ipartörténelem és nemzetgazdaság tanulmányozói. Ára a 152 lapra terjedő értekezésnek 1 frt 40 kr.

— *Hornyánszky* *Viktor* kiadásában egy valóban érezhető hiányt pótló vállalat indult meg, egy nagy biographiai lexicon »Magyar Írók élete és munkái« czím alatt, melyet az Akadémia megbízásából id. *Szinnyei József* irt. Nagy szorgalommal és nagy apparatussal készült munka, melyhez *Szinnyei* 30 év óta gyűjti az anyagot, leginkább magukkal az írókkal folytatott levelezés útján: s így csakugyan nagybecsű anyagot sikerült összegyűjtenie. E mellett felhasználta azt is, mi a magyar írók életére vonatkozólag sajtó útján szétszórva megjelent. Megjelent az első 5 íves füzet, mely az A betűnek mintegy felét foglalja magában. De midőn magát a munkát méltó dicsérettel említjük meg, meg kell a kiadásról is emlékeznünk, mely *Hornyánszky* nyomdájának becsületére válik. Szép olvasható betűkkel s ritka correctséggel van nyomtatva. Egy füzet ára 50 kr.

— A *MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR* II-ik kötetének első füzeté, szintén *Hornyánszky* kiadásában s általa nyomtatva megjelent. E füzet az egész I betűt s a K betűnek elejét a *lék* szóig foglalja magában. Egyes füzet 1 frt.

— *Köszeg* TÖRTÉNETÉBŐL, melyet *Wittinger* *Antal* négy kis füzetben ad ki, megjelent a II-ik füzet. Ez az újabb culturalis intézetekről szól, továbbá az irodalom és művészeti rovat alatt, azoknak nyújtja rövid életrajzát, a kiket *Köszeg* magáénak vall; így *Beél József*, a *Chernelek*, *Hüberth Károly*,

Nagy Imre, Rainis József, Récsey Victor, Romer Flóris, Torkos László, Kőszegi Károly opera-énekes stb. rövid fogatékos életrajzát. Azután a jótékonyági intézetekről, majd az iparról és kereskedésről szól, csak a füzet végén kezdődik (a minék minden egyebet meg kellett volna előznie) a történeti rész. A munka magyarul és németül jelenik meg, előfizetési ára a 4 füzetnek 1 frt 60 kr.

— AZ ELSŐ MAGYAR POSTASZERVEZETRŐL ÉS AZ ERDÉLYI POSTÁKRÓL a fejedelmek korában, történeti tanulmány jelent meg dr. *Szádeczky* Lajostól (52 l.). Az elsőben kimutatja, hogy az első magyar állandó postavonalat, nem mint eddig hirdették, Paar Péter 1558-ban, hanem még 1550 előtt *Taxis* Mátyás bécsi udv. főpostamester szervezte. Ismerteti továbbá a magyar posták szervezetét a XVI. és XVII. százév folyamán. A második értekezésben az egészen külön fejlődött és szervezett erdélyi posták történetét nyújtja a fejedelemség másfél századán keresztül 1542—1690-ig. Sok tévedést és balhiedelmet oszlat el, melyeket az eddigi postatörténeti munkák hirdettek, és új vezéreszméket állapít meg. Különnyomat a Közlekedésből.

— A GYÜRÜ-RŐL, történelmi és műtörténelmi szempontból, csinos kis könyvet adott ki dr. *Szendrei* János, különnyomatát a Vasárnapi Ujságban megjelent közleményeinek. Tarnóczy Gusztávné gyűrű-gyűjteményének rajzai illusztrálják a 36 lapra terjedő kis könyvet.

— FELVINCZY GYÖRGY COMICO-TRAGOEDIÁJÁRÓL *Váli* Béla irodalom-történeti méltatást irt az Egyet. Philologiai Közönyben. Ebből most egy 36 lapnyi különnyomat jelent meg, mely a színműirodalom történetéhez becses adalékokat szolgáltat.

— »A BALATON«-ról hydrographiai leírás jelent meg *Aczél* József tollából, ábrákkal és térképekkel. Felöleli a régi írók német tudósításait is a Balatonról és a Fertőről, úgy a mellékén talált ősi sírokat és római telepeket. (29. l., 2 ábra és egy térkép.)

— SZÉCHENYIRŐL ÉS DEÁKRÓL egy »ünnepi beszéd« jelent meg, melyet *Fenyvessy* Ferencz mondott el Veszprém vm. 1889. decz. 1-én tartott díszközgyűlésén, Széchenyi és Deák arczképeinek leleplezése alkalmával. (15 l.)

— A KOLOZSVÁRI ORVOS-SEBÉSZETI TANINTÉZET TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATÁT 1775—1872. a kolozsvári orvoskari tanári testület megbízásából megírta dr. *Maizner* János e. tr. — Érdekes adalék egyetemi oktatásunk történetéhez; egyik ága százados multjának képe tárul fel benne előttünk (80 l.).

— A RÉGI KÖESZKÖZÖKRŐL dr. *Ortway* Tivadar felolvasást tartott tavaly a bécsi anthropologiai congressuson, a mely eredetileg a Correspondenz-Blatt des d. anthr. Ges. lapjain s abból különnyomatkép is megjelent (Durchbohrung und Bohróffnung an alten Steinwerkzeugen cz. a. 4-cdr. 8 l.)

— ÁNYOS PÁL ELMÉLKEDÉSEIT, melyeket ő 1783-ban tanítványai előtt a székesfehérvári iskolában a háromnapos lelki gyakorlat alatt a nagy-

hétén tartott, a n. muzeumban őrzött eredeti kéziratból kiadta Csaplár Benedek k. r. t. választmányi tagtársunk. A kegyeletes kiadó előszavában ez elmékedések történetét mondja el, függelékben pedig nagyérdekű értekezést írt »Ányos szellemi és erkölcsi méltatása« cím alatt. — Annyival inkább időszerű Ányos emlékének és szellemi hagyatéka egy részének illetén felújítása, mert Veszprém városában nem rég mozgalom indult meg azon czélból, hogy a magyar irodalom ezen elévülhetetlen jelesének emlékszobor állítassék ott, a hol kiszenvedett s a melynek szomszédságában Esztergár faluban született. Csaplár munkájának jóvedelme is ez emlékszoborra van szánva. (Ára 30 kr.)

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. (1889. X. köt. 3. füz.) Redlich Oswald, *Die Anfänge König Rudolfs von Habsburg.* Szól: 1. Rudolf választásáról. 2. Rudolf ellenségeiről, első sorban Ottokárról. 3. az első birodalmi gyűlések és Rudolf udvaráról. E szakaszban tárgyalja szerző a magyar-német szövetség kezdeteit is (melyekről egyébiránt Scheffer-Boichorst értekezett a II. füzetben). Szerző hangsúlyozza, hogy nem Pektári Joakim, hanem annak utódja, az új kincstárnok, Aegidius volt a Habsburgok és Árpádok közötti szövetekezésnek úttörője, lehet az Erzsébet özvegy-királynétől nyert utasítás értelmében. A többire vonatkozólag lásd magát az értekezést. — *Zwiedinek-Südenhorst, Die Schlacht von St.-Gott-hard 1664.* (443—458. old.) Behatóan bírálgatja Nottebohm ismeretes értekezését és a stíjer országos levéltárból is közöl néhány új adatot. Együttal közli a csata tervrajzát is. A keresztény hadak létszámát többre teszi, mint Nottebohm, t. i. 28,700 főre, köztiük 9900 lovas; a török hadsereg számát 56—60,000 emberre becsüli. Hogy Montecuccoli a maga érdemét utólag kelleténél jobban hangsúlyozta, e czikk írója is elismeri; ellenben Nottebohm-nak abbeli állítását, hogy »győzelemről« szó sem lehet, megczáfolja. Végül gróf Herberstein Erasmus naplójából idéz egy a csatára vonatkozó helyet.

Spuller, Sächsisches Bauernleben in Siebenbürgen. (Ausland, 1889. 36. sz.)

Polak J., Die Erwerbung der Bukovina durch Österreich. (Csernovitz. 1889.)

Stahn F., Die Ursachen der Räumung Belgiens im Jahre 1794. (Bunzlau 1889.)

Zeissberg, Zur deutschen Kaiserpolitik Österreichs. (»Sitzungsber. der k. Akademie der Wissenschaften.« 1889.)

Dauzer Alfons, Unter den Fahnen. Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen. (Bécs, Tempsky 1889.) E könyv a Franklin-társulatnál magyar fordításban is megjelent.)

Grot Kurt, Die Kämpfe mit den Aaren und Longobarden unter der Regierung Justins II. Nach den Quellen. Dissertation. (Halle. 1889.)

Landau Marcus, Gesch. Kaiser Karls VI. als König von Spanien. (Stuttgart. Cotta. 1889. 680 S. 14 Mark.)

Bau- und Kunstgewerbe-Zeitung für das deutsche Reich. 1889. 18. sz. Ferenczy M., Siebenbürgische Kunstdenkmäler.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Szerkeszti Jastrow. (IX. évf. 1886. — Berlin 1889. 25 Mark.) E nagy vállalatból megjelent immár a 9-ik kötet, mely korszakok és államok szerinti beosztásban az összes, 1886-ban megjelent történeti irodalmat ismerteti. A magyar történeti rovat, melynek alólírott a szerkesztője, 340 művet és cikket ismertet, oly nagy számot, hogy az egyik német bíráló figyelmeztetést írt, a mennyiben pl. az osztrák történet rovatában (Csehország kivételével) csak 84 számot találunk. A bíráló meg is jegyezte, hogy Magyarországnak virágzó nemzeti történelme is egyik bizonyíték ama nagy haladásról, melynek ez állam az utóbbi években örvendett. Legnagyobb irodalma van Olaszországnak, Franciaországnak, Németországnak és Angliának. Egyedül az angol történet újkorára vonatkozólag jelent meg 633 mű és értekezés. — Bár minden hazai intézet jártna e nélkülözhetetlen művet, melynek segítségével a történet tanára szakmájának haladása iránt tájékozhatja magát.

Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen. (X. köt. 1889. 1. füz.) V. von Loga : Ein Jugendbildniss der K. Maria von Ungarn. (Ábrával.) Manchen G., Bilder aus der ungarischen Geschichte. (Brassó, Zeidner. 1889. 154 old. 1. M. 35.)

La Revolution française. (1889. auguszt., szept., okt. és nov. füzet.) Debidour, Les préliminaires du Congrès de Vienne.

Bosznjáról is jelent meg új könyv. *Hornung, Neu-Österreich. (Zürich. 1890. Verlags-Magazin. 1 M. 20.)*

Emil Thewreack de Ponor, Origin of hungary music. (Journal of the Gypsy lore Society. 1889. I. köt. 6. sz. Ugyanezen füzetben 1. Wlásokki cikkét; A transylvanian-gypsy ballad.)

Conrad March, Aurel's Markomannenkrieg. 1889. (A Neu-Ruppini gymnasium programjában. 21 old.)

Sybel's Histor. Zeitschrift. (1889. 63. köt. 1. füz.) Több hazánkat érdeklő, ezen rovatban különben már említett munkáról közöl ismertetést. Így Stammler művéről. Szavoyai Eugén hadjáratairól. Károly főherceg hadjáratairól és a Mon. Poloniae historica cz. kútfőgyűjtemények V. kötetéről. (1888.)

Krauss Fr. Dr., Orlovič, der Burggraf von Raab. Ein mohammedan. — slavisches Guslarenlied aus der Herzegowina. (Freiburg i. Br. Herder.) 1889. 1 M. 60.

Lengyelország és Vörös-Oroszország Kázmér király által történt egyesítéséről *Gorzyński K. J.* írt orosz nyelven nagyobb munkát. (Lwów. 1889. 111. 1. 2 M. 50.)

Theologische Quartalschrift (1888. 244—86 lap). Dankó, Albrecht
Dürers Glaubensbekenntniss.

A prágai cseh tudományos társulat értekezései. 1888. évf. 227—280. l.
Prč und Amlacher, die dazischen Slaven und Csergeder Bulgaren. Szól
t. k. a dako-szlávok nemzetiségéről, Glád és Keán fejedelemségéről sat. —
*Rýbicka, Kämpfe und Kriegsexpeditionen etlicher mährischer Herren und
Ritter gegen Nikolaus Kostka von Sedlitz auf Árwa.* (306—313. old.)
Morvaország hadikapitánya, Pernstein János, mint Zápolya János szövet-
ségese, 1530-ban a Thaya mellékéről cseh segédhadak kíséretében Magyar-
országba indult. Később, midőn Szoliman elvonulása után ismét I. Ferdinánd
hadvezérei hatoltak az országba, Pernstein János és társai Trencsén,
Árva, Liptó, Turóc vidékén hajlandóknak mutatkoztak Ferdinánd király-
nak szolgálatába szegődni. Az értekezés szól még Kosztka Miklósról, ki
nehány várat Ferdinándnak volt kénytelen átadni, mire Ferdinánd ő neki
és társainak megkegyelmezett.

Mon. Vaticana histor. regni Hungar. illustrantia. Ser. I. Tom. V.
Liber confraternitatis s. Spiritus de Urbe. 1466—1523. Birálat: Literar.
Handweiser. 1889. 485. l.

Schwarz W. E., Briefe u. Akten zur Gesch. Maximilianus II. mit
P. Pius V. (1889.) A sajtó alatt levő II. kötet a pápa ebbeli törekvéséről
fog szólni, melyeknek célja egy a törökök ellen alakítandó európai nagy
szövetség alkotása volt.

Revue d'histoire diplomatique. 1889. 4. sz. — *Chronique: Alle-
magne-Autriche.* (Rovatvezető Příbram.)

Adriano Cappelli, *La biblioteca Estense* nella prima metà del
secolo XV. (Különlenyomat a »Giornale storico della Letteratura Italiana.
1889. XIV. köt.) Turin, Löschner. 30 l. — E cikk az estei könyvtárnak
1436. évből való katalógusát is tartalmazza. Birálatot közölt a *Revue
Critique* 1889. évi 43. száma.

K. L., Gedanken über Oesterreich Ungarns milit. polit. Lage. Eine
Studie. 1888. (V. ö. Deutsche Litt. Zeitg. 1889. 44. sz.)

Cölestin-Wolfsgruber, Hirtenbriefe, Reden, Zuschriften von Jos.
Othmar Rauscher. (III. köt. Új foly. 1889.) E kötet ugyan hazánkat
kevésbé érdekli, mint az előbbie, azonban tekintettel ama befolyásos
állásra, melyet az elhunyt főpap Ausztriában sokáig elfoglalt, szintén
említésre méltó.

Bartha, *L'archiduc Rudolph.* (Paris. 1889.)

Wendt, *Der deutsche Reichstag unter K. Sigismund bis zum Ende der
Reichskriege gegen die Hussiten.* 1410—1431. (Boroszló, Köbner. 1889.
3 M. 60.)

Winkler Heinrich, *Weiteres zur Sprachgeschichte.* (Berlin. 1889.
Dümmler 207 old. 4 M.) Ez összehasonlításaiért fontos mű a magyar
és török nyelvről is szól, ép oly behatóan, mint érdekesen. Szerző különben
nemrég az Ungar. Revueben is írt a magyar nyelvről értekezést.

Chronik des Wiener Göthe-Vereins. (1889. okt.) Tartalmazza többi közt Szluchovinyi magyar tanítónak Weimarban tett látogatását (1803), midőn ez Göthe, Schiller és Wieland társaságában kedélyesen mulatott.

Comte d'Hérisson, Journal de la Campagne d'Italie 1859. (1889. Paris. Ollendorf). Ismert. a P. Lloydban, nov. 15-én és a Fremdenblattban, nov. 14. Érdekes mű, mely t. k. megmutatja, a mit eddig csak sejtettek, hogy III. Napoleont csakugyan a titkos olasz társulatok kényszerítették a háború megkezdésére. Katonai tekintetben is közöl új adatokat.

Charles A. Faré, Lettres d'un jeune officier à sa mère. Publié per M. II. Faré. (Paris. Delagrave 1889.) Az író részt vett a wagrami csatában.

A Revue Historique 1889. szept.-okt. füzete számos új könyvet ismertet, mely az e századbéli olasz forradalmak történetét tárgyalja. Ismerteti továbbá: *Boguslawski* új művét: *Historya Slowan.* (Krakkó 1888. I. köt. 532 l.), mely a hazánkban letelepedett szlávokról is szól.

Revue politique et littéraire. 1889. I. 25. sz. *Malet: L'Autriche et la France en 1870.* Le comte de Beust.

Edinburgh Review. (1889. Julius 142. l.) Marie Thérèse. Broglie után.

Revue belge de numismatique. 1889. 3. füz. — *Cumont: Rapports entre la monnaie de Bruxelles et les ateliers monétaires d'Autriche-Hongrie.*

Riezler, Gesch. Bayerns. (III. köt, 1347—1508. Gotha. Perthes. 1889. 19 M.)

Thommen, Gesch. d. Universität Basel. 1532—1632. (Basel, Detloff. 1889. 6 M. 40 Pf.)

Kunsthist. Atlas. I. Abth. Sammlung von Abbildungen vorgeschichtlicher Funde aus den Ländern des österr.-ungarischen Monarchie. (Kiadja Much.) Bécs. Kubasta. 225 l. és 100 ábra.

Penck Alb., Der Flächeninhalt der österreich-ungarische Monarchie (»Sitzungsber. der k. k. Akademie. Wien.) 1889.

English Historical Review. 1889. 4. füz. *Bain, The Polish Interregnum 1575.* Nagyon jól ismeri az erre vonatkozó irodalmat és sok helyen szószerint felhasználja *Szádeczky Lajos* Báthory Istvánról írt művét.

Ein Husarenstücklein. Duncker: a Mitthg. des k. k. Krieg.-Archivs 4. kötete után P. Lloyd 1889. nov. 12.) E cikk elbeszéli, mint tervezte a Splényi huszárezred több tisztje II. Nagy Frigyes elfogatását Wartha-nál és miért nem sikerült a Szombo őrnagy által vezetett kaland. (1741.)

Biedermann, Gesch. der Idee des österreichischen Gesamtstaates. (II. kötet. 1889. Innsbruck.) Szól III. Károly, Mária Terézia, II. József, II. Lipót és I. Ferencz uralmáról.) Nagyon sok érdekes dolgot tartalmaz a bécsi udvar központosítási törekvéseiről.

Schneller St., Zur Geschichte der theologischen Akademie der evangelischen Gesamtkirche A. C. Ungarns in Pressburg. (Pozsony. 1889. Heckenast utóda. Ingeny.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Ö FELSÉGE legmagasabb kitüntetése érte társulatunk két kiváló és buzgó tagját. Kineveztetésük így hangzik :

Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére : dr. *Steiner Fülöp* tisztt. udvari káplánt, pápai praelatust, czimzetes apátot és nagyváradit. szert. székeskáptalani kanonokot székesfehérvári, továbbá cserneki és tarkeői *Desseuffy Sándor* czimzetes apátot és kassai székeskáptalani kanonokot csanádi megyés püspökké kinevezem.

Kelt Radmerben, 1890. évi január 4-én.

Ferencz József, s. k.

Gr. Csáky Albin, s. k.

— A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAI KÖZÜL meghaltak 1889. folyamán és 1890. jan. havában. *Vál. tagok* : Romer Flóris Ferencz, Nagy-Váradon, Pesty Frigyes Budapesten. — *Alapító tagok* : Gr. Lázár Miklós Kolozsvárt, Gr. Péchy Manó Kassán, Rónay Jácint Pozsonyban. — *A tiszteleti tagok* közül : Dudik Béda. *Rendes tagok* : Dr. Ábel Jenő Bpsten, Beliczay Jónás Kecskeméten (1890. január). A budapesti áll. tisztviselők központi egyesülete (feloszlott), Chorényi József Nyitrán, Chován Lajos Besztercebányán, Domján Pál Balassa-Gyarmaton, Ebenhöch Ferencz Győrött, Gráci magyar olvasó-egylet (feloszlott), Hegedűs Ede Nyíregyházán, Inkei Ádám Kőszegen, Jamniczky Lipót Budapesten (1890), Hradezki Antal Szepes-Olaszin (89. máj.), Csetneki Jelenik Elek Bpsten, Kirch Vilmos Szepes-Olaszin, Kiszely Endre Bpsten († 90. jan.), Kovács Kálmán Budapesten, Kreskay Antal Győrött, Lengyel Miklós Egerben, Parcsetich Felix Újvidéken, Thuránszky József Besztercebányán, Treleczy József Nagy-Váradon, Vass Pál Szegeden, Visi Imre Budapesten, Wittmann Ignác Szeghalmon. Összesen : 30.

† Czékus ISTVÁN rozsnyai ev. püspök f. hó 6-án d. u. bekövetkezett halálával újabb veszteség érte társulatunkat. A jeles főpap társulatunknak rég óta buzgó tagja volt, a gömörmegyei kirándulás alkalmával ő volt egyik legbuzgóbb előmozdítója a kirándulás sikerének. A nyár folyamán, midőn épen a m.-szigeti kirándulásra útban volt társulatunk, a véletlen úgy hozta magával, hogy ő is együtt utazzék ; akkor érintkezett velünk személyesen utoljára. — Szép életkort ért : 1818-ban születvén Gömör-Panyiton, 72 éves volt, midőn a halál véget vetett munkás életének s kioltá hazaszerető szíve tüzét. — Neki egyházkerületében valóságos missiója volt, hol a fel-felbukkanó hazafiatlan törekvések rendesen az ő éberségén és erélyén törtek meg. Szép pályát futott meg, a hírneves Székács József pesti püspök mellett káplánkodva kezdte papi pályáját, melyen gyorsan emelkedett a legmagasabb polczig. Áldásdús tevékenységet fejtett ki nemcsak hivatása terén, de szélesebb körben is, az egyház-irodalmat is becses munkákkal gazdagítá, magyar és tót nyelven. A hazai cultura érdemes bajnokának elhunytát méltán gyászolhatja társulatunk is. Temetése f. hó 10-én ment végbe, az elhunyt állásához és érdemeihez illő végtisztességgel.

— AZ AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ VÁLLALATÁBAN folyó évtől kezdve jelentékeny és czélszerű változást létesít, melyet a kibocsátott aláírási felhívás következőkben jellemez: Oly eredeti és fordított műveket ad benne, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembetűnőbb hézagainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a fő szempontok. Az Akadémia Könyvkiadó Vállalata a történet, irodalom és társadalmi tudományok egész körét felkarolja, nem terjeszkedvén ki természettudományi munkák közrebocsátására, minthogy e téren a Természettudományi Társulat élénk és sikeres tevékenységet fejt ki. Tárgykörét az Akadémia Könyvkiadó Vállalata eddig három külön sorozatra osztotta szét; a jelen cyklustól kezdve, az egész fölkarolt kört egy sorozatba foglalja össze s az eddigi 200 ív helyett ezentúl évenként 100—120 ívet ad, az aláírók számához képest. Két okból teszi ezt. Először azért, mert a tudományok terjesztése nagy feladatának minden irodalom csak úgy felelhet meg, ha a tudományos munkákat lehetőleg olcsón adja s lehető sok példányban terjeszti szét. A három sorozat eddigi aláírási árát 10 frtról ezentúl 5 frtra szállítván le, legalább is kétszer akkora elterjedésre számíthat. A másik ok az, hogy félannyit adva, nagyobb gondot fordíthat a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbírálására és ellenőrzésére. Ennek megfelelőleg, a folyó évtől kezdve, minden fordított munkát egy e végből fölkerért szakember előzetesen át fogja vizsgálni és a fordítás helyeségeért, hűségéért a felelősséget osztózni fog a fordítóval.

— ROTHAN GUSZTÁV kiváló francia történetíró január 28-án Olaszországban meghalt. Rothan kitűnő diplomatai szerepet játszott a második császárság idejében, s a nemzeti védelmi kormány alatt, de mint író körülbelül ezelőtt 10 évvel lépett fel, hanem mindjárt első fellépésével nagy hirre tett szert. Kitűnő és ügyes diplomata volt, a ki Bismarck zsenijét igen korán felismerte, annyira, hogy Bismarck egyszer — miután ez hosszabb ideig igyekezett terveit meghiusítani — egész ingerülten mondta róla: világos, hogy ez az ember nem szeret. Mint történetíró, azt a történetet szerette, melyet megért, s történeti munkáit csakugyan ebből a körből választotta. Első munkája volt a francia politika és a luxemburgi ügy 1866-ban. Azután megjelent tőle: Németország 1870—71-ben, »Poroszország és királya a krími háboru ideje alatt.« Rothan szerette volna megírni a francia diplomácia működését Németországban a második császárság idejében, de a halál meggátolta annak befejezésében. Hanem a mi tőle megjelent, a francia írók közt kiváló helyet biztosít neki. Munkái közül egyik-másik megérdemelné, hogy magyarra is lefordíttassék. Nemcsak azért, mert korunk történetének sok ismeretlen részletét tárják fel, hanem azért is, mert igen szépen s valódi luciditással vannak írva.

Hibaigazítás. Jelen füzetünk 108. lapján fölülről a 11-ik sorban a »rendkívüli« szó helyett »eredeti« olvasandó.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— EMLÉK A LÓNYAI-CSALÁD MULTJÁBÓL s különösen a XVI. század második és a XVII. század első felében élt Lónyay Zsigmond leszármazásáról és életéről. Budapest, 1890. 8-adr. 39 l. 6 táb.

— SOPRON VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Kiadja Sopron vármegye közönsége. Oklevéltár. Első kötet. 1156—1411. Szerkeszti Nagy Imre. Sopron, 1889. 8-adr. 648 l. Ára 3 frt.

— A MAGYAR NYELV. A művelt közönségnek írta Simonyi Zsigmond I. k. A magyar nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalata) Bpest, 1889. 8-adr. VIII. 301 és VIII. 362 l.

— A RÓMAI PÁPÁK az utolsó négy században. Írta Ranke Lipót II., III. k. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalata) Bpest, 1889. 8-adr. VIII. 503 és 279.

— A NÉMET IRODALOM TÖRTÉNETE. Írta Heinrich Gusztáv II. k. (A M. T. Akad. könyvkiadó vállalata) Bpest, 1889. 8-adr. VIII. 567 l.

— LEXICON lingvae hungaricae aevi antiquioris. Magyar nyelv-történeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztették Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. II. köt. I. füzet. (Jácint — világos kék.) Budapest, 1890. 4-rét. 160 hasáb.

— MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. A M. Tud. Akad. megbízásából írta Id. Szinyey József. I. köt. I. füzet. Aachs — András. Budapest, 1890. 160 hasáb. Ára 50 kr. 8-adr.

— MÓZES NYOMAI HOMERNÁL. Írta K. P. Budapest, 1889. 18 l. 8-adr.

— NAGY-SURÁNY hajdani vára történelmének vázlata. Írta Matunák Mihály. Érsekújvárott, 1889. 39 lap 8-adr.

— AZ ELSŐ MAGYAR POSTASZERVEZET és az erdélyi posták a fejedelmek korában. Írta Szűdeczky Lajos. Budapest, 1890. 8-adr. 52 lap.

— LIPÓCZI ÉS NEKŐSEI DEMETER ÉS SÁNDOR. Írta Pór Antal. Budapest, 1890. 8-adr. 28 l.

— A GYÜRÜ történelmi és műtörténelmi szempontból. Tarnóczy Gusztávné gyűrű-gyűjteményének rajzaival. Írta dr. Szendrői János. Bpest, 1889. kis 8-adr. 36 l. 5 tábla rajzzal.

— FELVINCZY GYÖRGY comico-tragoediája. Írta Váli Béla. Bpest, 1889. 36 l.

— A HONFOGLALÁS kezdete és befejezése. Írta Csuday Jenő. Szombathely, 1884. Ára 50 kr, 53 l.

— ANONYMUS LATINSÁGA. Nyelvészeti tanulmány. Írta Uhlárik János. N.-Szombat, 1889. 72 l.

— AZ ÁRPÁD-KIRÁLYOK családi összeköttetései Európa különféle udvaraival. Írta Markovits Arnold. Szombathely, 1888. 96 l.

A FRANGEPÁNOK
MAGYARORSZÁGTÖRTÉNETÉBEN
AZ ANJOU KIRÁLYOK KORÁBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Azon családok közül, melyek nálunk a XIII. századnak második felében, a nagy tatárjárás után magasra emelkedtek, a Frangepán család a legelőkelőbbeknek egyike volt. Eredetére nézve az egykor Olaszországban, és névszerint Rómában híres Anicius család egyik ágától, a Frangipaniktól származott, melynek néhány tagja — szintűgy mint több más nevezetesebb családbéli ¹⁾ — Velenczében telepedett meg; így tehát se magyar nem volt, se horvát. Velenczéből a család Veglia szigetére terjeszkedett, s itt a népvándorlás lezajlása után néhány tagjának nemcsak a lakosok bizalmát sikerült megnyerni, hanem a sziget feletti főhatalmat is, melyet a velencei köztársaság szerződés alapján ismert el, ²⁾ sőt közjogi formában meg is erősített. ³⁾

¹⁾ Stefani »Storia dell' aristocrazia di Venezia« — kézirati munka, melynek ide tartozó érdekes adatát közli Malmonti P. G. a velenceiekről írt híres olasz pályaművében. (Megjelent német fordításban is, Hamburg 1886. 7. s a köv. II.)

²⁾ Farlati egy traditionális tudósítás alapján ezen időre vonatkozólag következőleg szól: »Anno 1133. (piratae) maiori numero lemborum advecti, egressique in terram populationes cum late fecissent, Veglienses Venetorum copiis aucti supervenerunt ex improviso (et) partem maximam caedunt« stb. (Illyricum Sacrum V. köt. 395. l.) — Az Anici-Frangepán-család említett ágából való »Conte Doymo« akkori szerepléséről említést tesznek a »Memorie di Veglia«, és utánuk Cubich János »Notizie naturali e storiche sull' Isola di Veglia«, Trieste 1874. II. 63. l.

³⁾ Az erre nézve ismeretes legrégebbi okmány Michael Vitalis dogetől 1163-ban Frangepán Bertalan és Guido, Doym fiai számára adatott ki. Azonban ezen okmány régebbi megállapodásokra hivatkozik, melyek szerint atyjuk, Doym a szigetet Michael Domokos, Polani Péter és Morosini Domokos dogék

Mióta Magyarország hatalma az adriai tenger partján gyökeret vert, azt a vegliai Frangepánok mindig támogatták, s ezért érdemeik jutalmazásául királyaink részéről nevezetes adományokat is nyertek. III. Béla magyar király Frangepán I. Bertalannak, kit »fidelis noster Comes Bartholomaeus«-nak nevez, és családjának már 1193. Modrus vármegye egész területét adományozta,¹⁾ s II. Endre ezen adományt 1209. megerősítvén Bertalannak azt is megengedte, hogy gyermeknélküli halála esetére a tulajdonúl nyert birtokot unokaöccsére Jericho vagy Guido vegliai comesre hagyhassa.²⁾ II. Endre király egyébiránt Bertalannak és örökösének Modrus vármegyén felül még Vinodol vidékét és ennek tartozékait is adományozta.³⁾

A Frangepánoknak Magyarország legelőkelőbb főcsaládai közé emelkedéséhez közvetlenül Frigyes és II. Bertalan, Guido fiainak érdemei szolgáltak alkalmúl az 1241-ki nagy tatárjárás alatt. IV. Béla király ugyanis 1265-ki privilegiumában azt mondja, hogy »Feldricum et Bartholomeum, illustres et strenuos viros, Nobiles de Wegla, alta ex prosapia Urbis Romanae ortos« kik a tatárok ellen vitézül harczoltak és »copiosam pecuniarum ipsorum in auro etiam et argento ac rebus pretiosis quantitatem ad viginti millia marcarum se extendentem nobis pro assumendis stipendiariis et expeditionibus variis afferre maluerunt diligenter«; — — ipsos Feldricum et Bartholomeum, eorumque

korában már bírt (Wenzel Gusztáv, Árpádkori Új Okmánytár XI. (III. 1.) k. 39. l.; — Ljubics Simon, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, Zágráb 1868. 6. l. Ezeknél fogva néhány régiebb, leginkább horvát író p. o. Vitezovich Ritter Pál, Kercselich Boldizsár stb. nézetét, mintha Veglia szigete egykor (a XII. században) Horvátországnak volt volna része, az újabb kutatások eredményei által túlszárnyaltnak kell tekinteni. Kercselichnek indoka ugyanis, mely szerint Veglia velencei feudum nem lehetett, mert »investiturae a Raynerio Geno Venetorum Duce Schinellae ceterisque Veglae Comitibus factae memoriam nullibi reperi«-t (De Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Notitiae Praeliminares 217. l.), — miután Zeno Rayner dogénak ezen infeudatiót tárgyazó 1261-iki okmánya szöveg szerint közzé van téve (Wenzel id. m. XI. (III. 1.) köt. 487. l.; — Ljubics id. m. I. köt. 91. l.) — már meg van czáfolva; — s minthogy Horvátország a XI. században Magyarországnak lett része, Cubich méltán mondhatta, hogy »non puossi in modo alcuno inferire che l' isola di Veglia fosse allora sotto la dominazione degli Ungheresi« (id. m. II. 63. l.). — A magyar királyok nem is tartottak igényt 1358. előtt Veglia szigetére.

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. II. köt. 292. l.

²⁾ Fejér, id. m. III. köt. 1. r. 82. l.

³⁾ U. o. 403. l.

heredes et successores universos — — — universis juribus, gratiis et honoribus et solemnium libertatum illustrium Primatum Regni nostri Hungariae praerogativis participes et communes instituimus, atque in consortium, catervam et numerum vocamus, locumque eis ipsorum in medio nostri mysterii (így) in Consilio conferimus«. Azonkívül jogot ad nekik, »ut nullus Curiae et Regni nostri Judicium et Justitiariorum, neque ceteri quipiam latiore saltem honore fungentes aut dignitate, ipsos in persona, rebus et possessionibus eorum nunc habitis et in futurum habendis iudicare, aut in conspectu sui Judicii adversus quoscumque astare aut comparere facere possit, neque debeat, dempta solummodo propria Regalis Celsitudinis persona, quae ipsos ante conspectum tribunalis sui Judicii comparere (facere) et iudicare debeat« stb. ¹⁾

S ezen adatokat még azzal egészíthetjük ki, hogy IV. Béla király 1255-ben Frangepán Frigyes és Bertalannak s utódjaiknak Segnia tengeri várost környékével és tartozékaival is adományozta. ²⁾

Ezek képezték azután alapját a Frangepán család birtokának, melyhez még a XIII. század végén Gecske (Gaczka) vármegye, ³⁾ de leginkább a XV. századtól fogva a magyar királyoknak számos más adománya is járult.

Különben a magyarországi Frangepán család története áttanulmányozásának egyik főnehézsége az, hogy családi krónika nem létezik, s hogy azon munkáknak, melyek az olasz Frangipánikról irattak, semmi hasznát nem vehetjük. A mi pedig az u. n. »Storia della famiglia Frangipane«-t illeti, melynek kézirati példánya a velencei sz. Márk könyvtárában (az u. n. Marcianában) őriztetik, ⁴⁾ — ebben csupán Veglia szigetre van vonatkozás, s hiányoznak a tulajdonképi családi krónikáknak szükséges feltételei. Nem marad tehát egyéb hátra, mint itt is csak a történelem általános kútfőit használni; s ezek közül az 1358-kijadrai békekötés előtti időre nézve a hazai kútfők mellett nevezetesen a velenceieket.

¹⁾ Fejér id. m. IV. köt. 3. r. 108. l.

²⁾ Fejér id. m. IV. köt. 2. r. 308. l.

³⁾ Pesty Frigyes, Az eltűnt régi vármegyék II. k. Bpest 1880. 402. l.

⁴⁾ V. ö. Romanin S., Storia documentata di Venezia, II. köt. Velence 1854. 60. l. a jegyzetet.

A kérdés egyébiránt, melyről itt szorosán véve szó van — az, hogy minő jelentőséggel bírtak Magyarország történetében a Frangepánok az Anjou királyok korában, vagy a nagy bán, Frangepán Miklós előtti időben?

Ez a magyar történetnek egyik főfontosságú korszaka, a melyben mindazonáltal eddigi irodalmunk a Frangepánok szerepléséről említést alig tesz. Feladatom tehát azt kívánja, hogy — a mennyiben mégis kétségtelen, hogy a nagy bán fellépésének előkészítő eseményei ezen időbe esnek — kifejtsem azon momentumokat, a melyekben a Frangepánok jelentősége kiválóan mutatkozik. S ezen szempontból a fősúlyt azon változásra kell fektetnünk, mely a Frangepán család állásában az által történt, hogy — míg a XIV. század közepéig kettős állással bírtak, t. i. mint magyarországi főurak, és mint a velencei köztársaság vasallusai — az 1358-ki jadraí békekesség következtében a feudális kapocs alól, melylyel Velenczének voltak lekötve, felszabadultak, s egyedül már mint magyar főurak szerepelnek a történelemben. A dolog természetében feküdt, hogy ezen változásnak roppant következményei voltak.

* * *

A nagy tatárjárástól kezdve (1243.) Magyarországbán a politikai élet nem kevésbé mint a társadalmi viszonyok fontos átalakulásnak indultak; anélkül azonban, hogy az Anjou királyok előtti időt már új korszaknak nevezni lehetne. Mert IV. Béla és V. István királyok még az Árpádi korszak traditionális irányeszméihez ragaszkodtak; s uoha ezeknek hatása már gyöngébbnek mutatkozott mint régebben, és kiválóan IV. (Kun) László rendbontó velleitásai alatt mindinkább háttérbe szorítottak: azért az új szellem mégis csak IV. László halála után lép fel oly kombinációkkal, melyek az Anjou-kor kezdetét jelzik.

A magyarországi Frangepánok szereplésének kezdete tehát még az Árpádok korszakába esik; annyiban mindazonáltal mégis új színben mutatkozik, a mennyiben a Magyarország és Velence közötti viszony nem csekély mérvben változott. A köztársaság ugyanis az adriai tenger keleti partjára nézve határozottabb követelésekkel lépett fel, s Magyarországot onnan visszaszorítani,

sőt esetleg egészen kizárni igyekezett. Midőn tehát a velencei politikának ily körülmények közt nem csak az volt a feladata, hogy Dalmatiát maradandólag annectálja, hanem az is, hogy Vegliát, valamint a többi quarneroi szigeteket is minél szorosabb kötelékekkel kapcsolja magához: igen természetes, hogy a Frangepánok vegliai birtoka is egészen sajátosságos eseményeknek lett színhelye.

Láttuk fentebb, hogy a pártfogási viszony, melyet Velence a vegliai sziget tekintetében magára vállalt, eredetileg szerződésen alapult, mely részleteiben inkább szokás, mint előleges pozitív megállapodások útján lett kifejtve. Ama kor szelleméhez képest mindazonáltal ezen viszony csakhamar feudális természetet öltött. Mivel pedig azon kor felfogása szerint a vasallus főúrának csak hűbéri hűséggel tartozott, s különben személyes szabadságában megszorítva nem volt, — a Frangepán családbélieknek Vegliával való infeudatioja is ezen értelemben nyert érvényt. Evvel szemben a régibb magyar királyoknak Modrus vármegyét és Vinodol vidékét tárgyzadó adományaiban a velencei köztársaság a Frangepánok ellen panaszra okot nem talált. Mikor azonban a tatárjárás alatt Frangepán Frigyes és II. Bertalan IV. Béla magyar királynak nevezetes szolgálatokat tettek, s ez őket ezért mint ilyen viszont további birtokadományozásokban és Magyarországban országos kitüntetésekben részesítette: Tiepolo Jakab velencei doge ebben a feudális hűség megszegését, sőt lázadást akart látni a köztársaság ellen, s Veglia szigetét büntetésül tőlök elvette, és saját fiának Lőrincznek adományozta.¹⁾ Azok, kik Veglia szigetének multját tüzetes tanulmányozások tárgyává tették, azt beszél-
lik, hogy — mint mondják — a Frangepánoknak ezen száműzése Vegliából 17 esztendeig tartott, s hogy ezen idő alatt a velencei köztársaság által választott grófok, előbb Tiepolo Lőrincz, és később Contarini Márk két velencei patricius, t. i.

¹⁾ »Bartholomaeus Comes Veglae cum consortibus suis, qui juramento fidelitatis Comitatum a Venetis recognoscebant, recepto feudo a Rege Hungariae (?) ei totaliter adhaeserunt. Dux autem illos ut rebelles omni honore et jurisdictione privavit, et Laurentius Teupulo eius genitus illis subrogatus est, et Joannes Teupulo alter filius Anseri (Össero, Ansarium) Comes efficitur.« (Dandalus Enlre, Chronicon lib. X. cap. 5. pars 37. Muratorinál Rerum Italicarum Scriptores XII. köt. 355. 1.)

Foscarini János és Di Canale Jakab tanácsával kormányozták a szigetet; ¹⁾ 1260. a Frangepánok Zeno Rainer doge alatt megkegyelmeztetvén, visszanyerték volna Vegliát.

Ha azonban az ezen ügyben kiadott és korunkra jutott okmányokat tekintjük, ezen egész elbeszélés valószínűtlennek mutatkozik, s inkább úgy látszik, hogy — mikor Tiepolo Lőrincz a szigetet birtokba akarta venni — ebben célt nem ért, habár testvére János által, ki a szomszéd Ossero et Cherso szigeteknek comese volt, anyagi erővel is segítettett. Minden jelenség oda mutat, hogy a Frangepánok, Vinodol vidékők embereinek segítségével, ellentálltak, s az így keletkezett magánharcz eredménye az volt, hogy vegliai birtokukat megtartották. Tiepolo Jakab doge nek 1251-ben bekövetkezett halála után utódja Morosini Marin a köztársaságot csak egy évig kormányozta; ez után pedig Zeno Rainer választatott meg dogenak, ki — miután 1257. Tiepolo Lőrincz is meghalt — 1260. a két részről választott közbenjárók (arbitri) közreműködésével a Frangepán és a Tiepolo családokat kibékítette. ²⁾ Így a velencei kormánynak alkalmá nyílt, hogy Zeno Rainer doge korában a Frangepánok birtokát Veglián ujonnan és részletesebben szabályozta; a miről a nevezett doge ünnepélyes privilegiumát is 1261-ben kiadta. ³⁾

Ezen megállapítás által a Frangepánok örökösödési joga Vegliára nézve ujból kimondatván, a sziget birtoklása a feudalismus elvének alapján határozottabb rendezést nyert, s a birtokosoknak jogai és kötelességei szorosabban körülíratlak. ⁴⁾

¹⁾ Impastrari A. M. Brevi cenni storici etnografici sull' isola di Veglia. Veglia 1861., 8. l. — Cubich János, Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia. Trieste 1874. II. 76. l.

²⁾ Wenzel, Árpádkori Uj Okmánytár XI. köt. 490. l. — Ljubics, Monumenta spectantia historiam Slavorum Merid. I. köt. 91. l.

³⁾ Wenzel id. m. XI. köt. 506. l. — Ljubics id. m. I. köt. 96. l.

⁴⁾ A doge privilegiuma erre vonatkozólag következőképen intézkedik: »Dictum Comitatum regere et gubernare debent secundum bonas et antiquas consuetudines in ipso Comitatu obtentas; homines et personas ipsius Comitatus in iure eodem modo et iustitia conservantes secundum bonas et antiquas consuetudines ipsius Comitatus; ac Comitatum ipsum conservare, manutenere et deffensare bona fide ad nostrum, nostrique Communis honorem ac statum ipsius Comitatus ab omnibus videlicet hominibus ac omni gente sine nostro et nostrorum successorum auxilio ac Communis Venetiarum: *excepta persona coronata et ipsius exercitu manifesto*. Nuncios autem nostros et Communis Venetiarum, ac galeas et ligna currenticia, quae illuc per tempora adire contigerit, debent recipere honorifice et tractare benigne.

A Frangepánok, kik ezen megállapodás értelmében akkor időben Vegliát bírták, voltak Schinella, néhai (II.) Bertalannak fia, fiaival Péter, Schinella és (III.) Bertalannal, s néhai Guidonak fiai, Frigyes (IV.) Bertalan és Guido. Ezek közt a sziget két részre volt osztva, ¹⁾ s az örökösödés azonképen szabályozva, hogy

Inimicos vero Communis Venetiarum ut inimicos reputabunt, amicos autem pro amicis habebunt, et dilectione mutua habebunt. Et non facient cum ullo cursario compagniam, vel societatem cum aliquibus ex eis contrahent, qui disrobationem piraticam exercentes homines offenderent vel offendere niterentur, sive aliquos undecunque sint venientes Venecias et de Veneciis redeunt. Et est sciendum. quod pro dicta concessione ipsius Comitatus solvi et dari debent Comuni Veneciarum omni anno in festo Beati Michaelis libras nongentas Venecialium parvorum, de quibus libris medietatem solvere et dare debent Comes Schinella et eius filii praedicti et eorum heredes, quibus concessa est medietas dicti Comitatus, et aliam medietatem dicti Fredericus, Bartholomaeus et Guido et eorum heredes solvere et dare debent; de quibus habere debemus nos Dux pro salario nobis concessio libras septingentas, et libras ducentas habere debet nobilis vir Laurentius Teupolo donec vixerit, et eo decedente in Commune Veneciarum dictae librae ducentae devenire debent. Praeterea quandocunque pro Comuni Venetiarum armabuntur galeae triginta vel a triginta superius, armari debeat una per homines ipsius Comitatus eorum expensis; et si Magnitudo Veneciarum ibi per partitionem in ipso exercitu, quod unus ex Comitibus de Domo Vegle ire debet, in ipso exercitu in ipsa galea, et stare in ipso exercitu eorum Comitum sumptibus, donec alii nobiles de Veneciis permanebunt. Item infra decem annos venturos debent et tenentur dicti Comites, tam Comes Schinella et sui heredes, quam dicti Fredericus et Bartholomaeus et Guido ponere in Veneciis in possessionibus librarum decem millia Veneciarum parvorum ponendo, videlicet a quattuor annis proxime venturis in antea quolibet anno tantum, quantum devenerit cuilibet parti per ratam in deposito in Veneciis annuatim pro ipsis possessionibus comparandis, de quibus medietatem ponere dictus Comes Schinella et eius heredes ad faciendum ex eis libere pro anima et corpore quicquid voluerint ordinare. Item quandocunque nobis et nostris successoribus et Comuni Veneciarum necesse fuerit habere gentem pro Comuni Veneciarum, teneantur dicti Comites, dum vixerint aequaliter per sacramentum dare operam, quod in Insula Vegle et Comitatu ac aliis terris circumstantibus inveniantur ad soldum Veneciarum usque centum vel ducenti homines pro tali soldo, qualis dabitur in Veneciis. Et quandocunque frumentum valebit in Veneciis a triginta soldis superius pro stario, dabunt operam bona fide dicti Comites, dum vixerint, aequaliter, quod de Comitatu praedicto et aliis terris circum adiacentibus in maiori quantitate qua poterunt, ad vendendam Venecias conducatur« stb. (U. o.)

¹⁾ »Concedimus et confirmamus viris nobilibus Schinellae nato condam nobilis viri Bartholomaei Comititis Veglae, ac eius filiis Petro, Schinellae ac Bartholomaeo, et Friderico, Bartholomaeo et Guidoni filiis condam Comititis Guidonis de Vegla et eorum heredibus in perpetuum ita, quod unus alteri succedat, universum Comitatum Veglae et Insulam de Previcti cum omnibus redditibus, iuribus, rationibus, honorificentis, collectis et regaliis suis ad eundem Comitatum et Insulas spectantibus, ut ea omnia de cetero habeant, teneant sine aliqua contrarietate, sicut ipsi Comites et eorum praedecessores per tempus praeteritum actenus habuerunt et tenuerunt, habeant dictus

csupán ők és fiutódaik legyenek arra jogosítva, és a fiutódok kihalván a sziget a velencei államra (*Commune Venetiarum*) háromolják.¹⁾ A kik pedig a Frangepán családból a sziget birtokának részesei lesznek, egy év alatt a köztársaságnak hűséget esküdni tartozzanak;²⁾ s ezen czímnél fogva Velenczében, ha ott tartózkodnak, a köztársaság nagy tanácsának legyenek tagjai.³⁾

Zeno Rainer dogenek a Frangepánok számára Veglia szigetére nézve 1261. kiadott ezen privilegiuma, és az abban foglalt fendális intézkedések 1358-ig állottak fen, s a magyar királyok, kiknek különben a Frangepánok mint magyarországi főurak s Modrus és Vinodol birtokosai hódoltak, ezen egész idő alatt, az ottani viszonyokra uralkodási vagy kormányzati befolyást nem gyakoroltak. Azon fordulatról pedig, mely 1358. után állt be, később fogok tüzetesen szólni.

* * *

A Frangepánok, kik 1261. óta a XIII. századból kútfőileg még említetnek, a következők:

Comes Schinella et filii et eorum heredes medietatem totius dicti Comitatus, et praedicti Fredericus, Bartholomaeus et Guido ac eorum heredes aliam medietatem« stb. (U. o.)

¹⁾ *Et est sciendum, quod decedentibus omnibus Comitibus suprascriptis et eorum heredibus masculis, ita quod nullus masculus supervivat: idem Comitatus in nos et Commune Veneciarum debeat libere devenire, quem regi et teneri facere debemus secundum bonas et antiquas consuetudines in ipso Comitatu optentas.*« (U. o.)

²⁾ *»Nobis Duci et nostris successoribus et Communi Veneciarum tam ipsi Comites, qui nunc sunt, quam eorum heredes, qui pro tempore fuerint intra unum annum, postquam fuerint ad aetatem, fideles erunt sacramento astricti in perpetuum. Et si omnia, sicut continentur superius, non observabunt: pars Comitatus illius, qui contra fecerit, cum omnibus supra concessis a mittatur, et in alios deveniat, de cui colomello fuerit observantibus ipsis, quae superius dicta sunt, donec ille, qui contra faciet ad nostram et Communis Veneciarum gratiam fuerit restitutus. Si vero omnes praedicti Comites vel eorum heredes contra praedicta fecerint, praedictus Comitatus in nos et Commune Veneciarum cum omnibus supra concessis devenire debet cum omni plenitudine rationis ad faciendum de omnibus quicquid nostre nostrisque Consilii fuerit voluntatis; quem Comitatum regi et tenere facere debemus secundum bonas et antiquas consuetudines in ipso Comitatu optentas.*« (U. o.)

³⁾ *»Est sciendum, quod praedicti Comites sunt et esse debent de Maiori Consilio Veneciarum, quum Veneciis erunt sacramento astricti.*« (U. o.)

1280. Frigyes, Iván, Lénárt, Duym, Bertalan és Vid (Guido) mint Veglia, Vinodol és Modrus birtokosai (kenézei) a vinodoli statutumban, mely akkor január 6-kán alkottatott.¹⁾

1289. június hó 11-én (tertio idus Junii) János és Lénárt, Vidnek fiai IV. (Kun) László királytól az előbbi magyar királyok birtokadományainak, s névszerint a corbaviai és segniai püspökségekre az egyházi kegyúri jognak megerősítését nyerik.²⁾

1290. János és Lénárt »Vegle, Vinodoli, Modrussae et Getzke (Gatzko)«-i comeseknek IV. Miklós pápa Benvenuto eugubiai püspököt —, kit apostoli követnek Magyarországra küldeni szándékozott — ajánlotta.³⁾

1300. május hó 8-án Duym Modrus, Vinodol és Getzke vármegyék birtokában II. Károly sicíliai király által megerősíttetik.⁴⁾

Ezekhez még lehet számítani:

1302. Duym s Bertalan, Guido és Frigyes Jánosnak fiai mint Veglia örökös urai (perpetui Domini) említetnek.⁵⁾

1307. május hó 5-én Lénárt, Duym, Márk és Schinella, s Lénártnak unokái mint vegliai comesek ottani alattvalóikkal egyességet kötnek.⁶⁾

1308. Néhai Lénártnak leánya Zanette, kit nagybátyja Duym Magyarországra akar férjhez adni, inkább Velenczében választ magának állandó lakhelyet.⁷⁾

1310. április hó 30. A velencei doge ugyanazon ügyben Lénárt leányának nagybátyjait Bertalant, Guidót, Frigyes és Jánost, s Duymot, Márkot, Schinellát és Miklóst szólítja fel,

¹⁾ Wenzel Gusztáv, Árpádkori Új Okmánytár IV. köt. 384. s a köv. II. Mazsuranics Antal után.

²⁾ Eredetije bőrhártyán, melyről vörös, fejr és zöld selyemzsinóron a királynak már elvesztett pecsétje függött, a m. k. országos levéltár dipl. osztályában.

³⁾ Theiner Ágoston, Vetera Monumenta historica Hungarum Sacram illustrantia I. köt. Róma 1859. 365. l.

⁴⁾ Wenzel G., Magyar diplomacziái Emlékek az Anjou-korból I. köt. Budapest 1874. 145. l.

⁵⁾ Wenzel id. m. I. köt. 158. l.

⁶⁾ Ijubics Simon, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium I. köt. 214. l.

⁷⁾ Wenzel G. id. m. I. köt. 183. 184. ll.

A többi ezen idei Frangepánokra nézve megjegyzendő:
a) Duym testvérének Jánosnak volt 3 fia: Bertalan, Guido és Frigyes (1302.) — *b)* Vidnek (1280.) két fia János és Lénárt 1289. és 1290. a magyar legelőkelőbb főurak közé tartoztak, közelebbit azonban róluk csak annyit tudunk, hogy Jánosnak volt három fia Bertalan, Guido (Vid) és Frigyes, kik Duymmal együtt Veglia szigetét birták (1302.), s hogy Lénárt unokái 1307. a sziget birtokának részesei voltak. — *c)* Ugyan az 1307. évnél említett Lénárt, Duym, Mark és Schinella közvetlen származását nem vagyunk képesek meghatározni. Duymról (1310.) Impastrari azt mondja, hogy Velenczéhez mindig különös hűséggel viseltetett, hogy szolgálatában a Ferrara elleni háborúban részt vett, hogy a velenczei nagy tanácsnak tevékeny tagja volt. s hogy 1317-ben meghalt. Ugyan Impastrari szerint Veglia felének kormányzásában testvére Márk lett volna utódja, kinek három fiát, Bertalant, Pétert és Miklóst is említi.¹⁾ — *d)* Láthatjuk ezekből, hogy a Frangepán családnak a XIII. század végén és a XIV. század kezdetén igen számos ivadéka volt, s így csakugyan megfejtethetlen rejtély, hogy a fent jelzett Duymon, Frigyesen, Bertalanon és két fián Istvánon és Jánoson kívül Magyarország Anjou-kori történelme körében több Frangepánnal nem találkozunk.

3. Különösen érdekes IV. (Kun) László magyar királynak 1289-ki, az előbbi királyok adományait megerősítő privilegiuma, melyről Cubich azt állítja, hogy Veglia szigetére s az ottani püspökség feletti egyházi kegyúri jogra is vonatkozik.²⁾ Ezen hibás

ipsius Comitis Bartholomaei stb. (megerősítik ezen okmányt) 1358. datum in Brigne die 21. m. Februarii« (XVI. századi másolat a hg. Eszterházy-család levéltárában.)

Duym nejének Ursának s Frigyes nejének, Erzsébetnek származásáról határozottat nem tudunk, s Impastrari is Ursáról csak azt mondja, hogy »nata da conspicuo lignaggio« (id. m. 8. l.); — valamint Cubich is Duymról, hogy »ebbe in moglie una dama di conspicui natali di nome Orsa« id. m. II. 85. l.)

¹⁾ Id. m. 9. l.

²⁾ »Il re Ladislao con privilegio del 1289. datato ai 13. luglio (helyesebben június 11-én) confermava loro (értetnek a Frangepánok) quante franchigie e feudi aveano conferito Stefano suo padre e Bela suo avo alla famiglia Frangipani. E da notarsi in questa conferma che il re nomina Veglia come feudo della corona ed agli Frangipani conferisce il diritto di nominare i vescovi delle tre chiese di Veglia (!) Segna e Corbavia.« Id. m. II. 84. l.

állítás tekintve határozottan azt válaszolhatjuk, hogy Cubich a jelzett privilegiumnak sem eredetijét, sem hű másolatát nem ismerte. Az eredeti a magyar országos levéltárban őriztetik; s valamint fentebb azt mondtam, hogy 1358. előtt a magyar királyok soha Vegliára uralkodási vagy kormányzati befolyást nem gyakoroltak: úgy ezen okmány eredetije is arra nézve megczáfoltatlan adalékul szolgál. Mert — a Frangepánok czímjén kívül — Veglia szigetéről vagy püspökségéről az okmányban egy árva szó sem található. ¹⁾

4. Tény továbbá, hogy a IV. László magyar király halála előtt (1290. július hó 21.) IV. Miklós pápa által Magyarországra apostolikövetnek rendelt Benvenuto eugubiai püspök (kinek követsége elmaradt) az ország hatalmasabb és befolyásosabb főurainak külön levelekben ajánltatott. Minthogy pedig ilyen levél Frangepán János és Lénárthoz is volt czímezve: ebből méltán következtethető, hogy ezek akkor szintén Magyarország legelőkelőbb főurai közé tartoztak. (1290.)

5. Az Anjou-háznak Magyarorszáiban egyik első híve Frangepán Duym volt, kit II. Károly siciliai király és neje Mária, V. István magyar királynak leánya, »dilectus et devotus noster«-nek tekintettek, s Martell Károlynak halála után érdemeinek elismeréséül Modrus, Vinodol és egyéb családi jószágainak birtokában megerősítettek. (1300.)

¹⁾ Ine az okmánynak hű kivonata: »Ladizlaus D. g. Hungariae stb. Rex stb. quod nobiles viri Johannes, Leonardus et eorundem filii Comites, filii Comitís Wyd de Vynodol, Modrus et Wegla — petierunt — quod nos possessiones eorum, villas, praedia, castella, insulas, nemora, terras, silvas, jura patronatus Ecclesiarum de Corbavia et de Sceгна, quae et quas ex collatione Illustrium Regum Hungariae progenitorum nostrorum piarum recordationum iuste et legitime possederunt, eis relinquere dignaremur, et nostro privilegio confirmare. Quorum nos iustis petitionibus favorabiliter inclinati — — universas possessiones eorum, praedia, villas, castella, terras, insulas, nemora, silvas, jura patronatus Ecclesiarum de Corbavia et de Sceгня, quae et quas iusto titulo collationis praedictorum Regum pacifice possederunt, super quibus litteras, privilegia seu munimenta praedictorum Regum, et Regis Stephani patris nostri karissimi legitime optenta habent vel habere dicuntur, et voluerint praesentare loco et tempore oportunis: eisdem Johanni, Leonardo et filiis eorum Comitibus, et per eos ipsorum heredibus, heredumque suorum successoribus reliquimus pacifice possidendas, tenendas et habendas, et praesentium auctoritate duximus confirmandas stb. Datum a. d. 1289. tertio idus Junii.«

Különben figyelemre méltó az is, hogy az Anjou-házhoz való hűsége daczára sem Duym, sem a Frangepán család egyéb tagja a Brebiri grófokkal szövetségben nem volt, mikor ezek Róbert Károlyt Siciliából Spalatóba hozták.¹⁾ Ennek oka mindazonáltal az lehetett, hogy a Brebiri grófok a Tiepolo velencei családdal sógorságban voltak; s így, miután a Frangepánok ezekkel Veglia szigete miatt jó viszonyban alig lehettek, a Brebiri grófokkal se igen állhattak jó egyetértésben.²⁾

S most, mielőtt a Magyarország Anjou-kori történetében nevezetes fentjelzett Frangepánokról részletesebben szólhatnánk, szükségesnek látom azon követeléseket is röviden felemlíteni, a melyeket irányukban mint vegliai grófok ellen feudális főuralmánál fogva a velencei köztársaság emelt. Ezek egyúttal világos bizonyítékul szolgálnak arra nézve is, hogy a család tagjai személyes tetteik alapján miért nem emelkedhettek nagyobb történelmi jelentőségre mindaddig, a míg Velenczével hűbéri kapcsolatban álltak?

Ezen követeléseknek alapjául a velencei kormánynak 1260. ápril hó 9-ki határozmányai,³⁾ s az azoknak értelmében kiadott Zeno Rainer-féle 1261-ki u. n. concessionalis okmány⁴⁾ vették; magokban tekintve pedig a következőkben álltak:

a) A családnak minden tagja, mikor Veglia birtokába lépett, a velencei dogenek és köztársaságnak eskü alatt hűséget tartozott fogadni. — b) Hatalmának gyakorlásában a két Frangepán, a ki a szigetet bírta, annak statutumai- és szokásaihoz volt kötve; s mind a sziget ügyeiben, mind a szomszéd szigetekhez (névszerint Chersohoz és Arbehez) való viszonyaiban Velencez joga, és a velencei kormány hatósága alatt állott, melyet ez hol közvetlenül, hol delegált functionáriusok (biztosok) által gyakorolt. — c) »Regaliákat« vagyis évenként járó feudális díjakat tartoztak fizetni. — d) Úgy tengeren mint szárazon bizonyos hűbéri s névszerint fegyveres szolgálatokat voltak kötele-

¹⁾ Salamon Ferencz, Az első Zrinyiek. Pest 1865. 96. l.

²⁾ U. o. 61. l.

³⁾ Wenzel, Árpádkori Új Okmánytár XI. k. 487. l.; — Ljubics, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium I. köt. 93. l.

⁴⁾ Wenzel id. m. XI. k. 506. l.; — Ljubics id. m. I. köt. 96. l.

sek teljesíteni. — *e)* Ezen tartozásoknak nem teljesítése a feudális birtoknak, tehát Veglia szigetének elvesztését vonta maga után. — *f)* Viszont azonban a Frangepánoknak azon esetre, ha feudális tartozásaiknak eleget tettek, minden másban, a mi a köztársaságnak hátrányára nem volt, teljes szabadság volt biztosítva. Hogy ily körülmények közt a Frangepánok magyar főurak és birtokosok is lehettek; hogy mindazonáltal magyarországi állásuk nagyon korlátozva volt: a dolog természetében felelt. S így, habár 1261. után addig, míg Magyarországon az Árpád-királyok uralkodtak, a Frangepánok ezen feudális tartozásaira nézve — mint látszik — panasz nem volt; nem csoda, ha később a velencei államkönyvekben az említett hat pontnak hol egyikére hol másikára való tekintettel csaknem folytonos nehézségekre és panaszokra találunk.

* * *

Nem lehet itt feladatomb Magyarországon történetét a XIV-ik század első felében részletesebben fejtegetni, s azért röviden csak azt emelem ki, hogy Frangepán Duym és fia Frigyes, kik a velencei köztársasággal a legjobb viszonyban álltak, Magyarországon is előkelő helyet foglaltak el, s érdemeik által a IV. Béla korában nyert privilegiumok alapján a család tekintélyét és felvirágzását is előmozdították.

Duymnak ugyanis — ki II. Károly sicíliai királytól mint Róbert Károly nagyatyjától családi birtokának megerősítését Nápolyban 1300-ban nyerte volt, s ki 1300-ban mint az Anjouház híve újból Siciliában tartózkodott ¹⁾ — 1316-ban Magyarországon Róbert Károly mint koronázott magyar király hűsége és érdemei jutalmául Gecske vármegyét, Dolano és Laznichich földjével, s Otochác várát Obrich földdel együtt adományozta. ²⁾

¹⁾ Wenzel, Magyar Dipl. Eml. az Anjou-korból I. köt. 174. l.

²⁾ Az adománylevélnek már igen megrongált állapotban lévő eredetije az országos levéltárnak dipl. osztályában őriztetik. A király következőleg nyilatkozik: »Carolus stb. quod nos considerationis nostrae intuitum ad fidelitates fideliumque servitiorum merita Comitiss Duymi cum adhuc paterno in Regno

A velencei köztársasággal szemben is Duym mint Veglia szigete felerészének birtokosa feudális kötelességeit lelkiismeretesen teljesítette. Azok a vádak és megrovások, melyeket a velencei kormány a Frangepánok ellen feudális kötelességeik elhanyagolása tárgyában intézett, nem Duymot és fiát Frigyeset, hanem Frangepán Jánosnak, Duym testvérének fiait és unokáit Márkot, Guidót, Frigyeset, Jánost, Bertalant és testvéreit illették, kiknek ága a szigetnek másik felét bírta.¹⁾

Duym és Frigyes ellen is voltak panaszok; de ezek 1314-ben külön emlékiratban magokat tökéletesen igazolták.²⁾ Sőt nevezetes, hogy Duym és Frigyes különben egymással a legjobb egyetértésben voltak, és a család azon ága részéről, melyhez tartoztak, a Veglia szigetén lévő kartauzi kolostor számára együtt alapítványt tettek.³⁾ Miután pedig 1317. a velencei köztársaság

Apuliae foveremur, veniendo ad nos ultra mare sollicit
toto eo tempore, quo in Reg. Hungar
. tatis servitia no et specialiter tenera aetate
essemus constit. nte potentiae brachium Barones nost
a nobis divertebant; idem Comes qualibet societate suorum ami-
corum derelicta, et etiam proximorum suorum consortio et caterva poster-
gata, cunctis fortunae casibus ymmo interdum indubitatis periculis personam
suam et bona sua saepe et saepius pro nobis exposuit, et pluribus vicibus,
excepto eo quod supra dictum est, ultra mare transfretavit maximis labori-
bus suae personae, et sumptuosae expensae commeatu in nostris servitiis
procedendo; et alia multa genera periculorum et dispendiorum in destructio-
nibus possessionum suarum, in amissione bonorum suorum, et in persecutio-
nibus, quas per nostros aemulos et infideles pro eo, quia nostris servitiis
innitebatur, et viam fidelitatis nobis exhibendo sequebatur, propter nos
recepit et exitit perpersus, et alia quam plurima, quae quia longum esset
praesentibus inserere, et audientibus taediosum, praesenti duximus compendio
transeundum. Unde nos stb. Comitatum de Gheczka, et terram de Dolano,
et terram de Laznyehy in dicto Comitatu de Ghecka; item castrum
Othochach cum terra Olbrich vocata eidem Comiti Duymo dedimus, donavi-
mus et contulimus jure perpetuo sibi ac suis heredibus heredumque suorum
successoribus possidenda, tenenda et habenda. Datum stb. a. D. 1316. kalen-
das Octobris XII. « Eredetijén a király pecsége barna-zöld selyemzsinóron
függ. — A fent kipontozott helyeken az írás az eredetiben már nem olvasható.

¹⁾ P. o. Ijúbics id. m. I. köt. 243. 254. stb. II.

²⁾ Wenzel, Anjoukori dipl. emlékek I. köt. 201. I. — Ijúbics id. m. I. köt. 281. I. — Ezen emlékiratban kiválóan a Brebiri Pál bárna való vonatkozás figyelemre méltó, kit Duym és Frigyes »quondam dominus Paulus Banus, qui tunc vester (a velencei köztársaság) et noster inimicus erat«-nak neveznek.

³⁾ »Universis Christi fidelibus stb. Duymus et Fridericus eius filius Comites Vegle et Vinodoli, Modrusse, ac Civitatis Segnie Perpetui Domini stb. pro speciali remedio animarum felicium progenitorum et heredum nostrorum

bizottságot nevezett volna ki, mely a Frangepánoknak a Veglia szigete utáni feudális tartozásairól határozottabban nyilatkozzék,¹⁾ s Duym időközben meghalt: a velencei kormány 1321. Frangepán Guidót vegliai birtokától megfosztotta²⁾, s azt

defunctorum, ac pro salute et sanitate nostra ac nobilis dominae Ursae uxoris nostrae scilicet comitis Duymi, matris nostrae videlicet Frederici Comitis, ac dominae Elyzabeth uxoris nostrae Comitis Friderici filiorumque nostrorum tam praesentium quam futurorum deliberato animo et maturo consilio ordinamus liberaliter venerabilibus et religiosis viris Priori et Conventui Domus Sancti Mauriti in Gyrio ordinis Carthusii Aquilegiensis (Farlati olvasása szerint »Vegliensis«) Diocesis unam saluam olei omni anno in Epiphania Domini perpetuo dandam. Ceterum vero, ut praedictos fratres sorti Dei super omnes religiosos, quos assumptos propinquius credimus, pro nobis circa Dei clementiam sollicitiores perpetuo sentiamus. eisdem donatione irrevocabili inter vivos concedimus quadraginta staria salis omni anno in Ascensione Domini assignanda perhenniter eo modo, quo ad utilitatem praedictorum fratrum potest commodius intelligi seu dici. Quae omnia reddi debent praedictis fratribus supradictis terminis de nostris propriis redditibus in Segnia civitate, renunciante nos praedicti Duymus et Fridericus omni juri et jurisdictioni, quo vel quibus posset contra praedictam donationem in aliquo praeteriri. Praeterea quicquam et cuiuscunque conditionis a praedictis fratribus emptum seu comparatum fuerit, debet sine thelonio, tributo vel tergovina et qualibet alia exactione in omnibus Domini nostri districtibus libere dimitti. Addimus quoque bona et sincera fide obligatione hereditaria firmiter statuentes, quod singula, quae praedicta sunt, a nobis et nostris haeredibus ac successoribus eorum, atque Rectoribus omnium Officiorum nostrorum in perpetuum inviolabiliter observari. Quare praefati fratres promiserunt pro se et eorum successoribus, quod pro salute et sanitate nostra et omnium nostrorum tam vivorum quam defunctorum, et specialiter pro inclitae memoriae patris nostri domini Comitis Friderici, ac matris nostrae dominae Agnae Comitissae, omniumque defunctorum nostrorum in principio XL-mae omni anno tricenarium missarum celebrare. Nos igitur stb. Datum et actum Segniae in festo Purificationis B. M. V. Anno a Nativ. Dom. 1315.« — Frangepán Bertalan 1358. febr. 21-iki megerősítő okmányából, melynek régi másolata őriztetik a hg. Esterházy-család levéltárában. — Farlati az okmány kivonatát közli (Illyr. Sacr. V. köt. 302. l.)

¹⁾ A vélemény volt: »Quod Comites Veglae tenentur occasione concessionis Comitatus in omni festo Sancti Michaelis solvere regalias Ducatus Venetiarum, et quod ipsa solutio, quae fieri debet in ipso festo, est et fuit, et fieri intelligitur in fine et complemento anni.« Ljubics id. m. I. köt. 296. l.

²⁾ »In Dei nomine Amen. Anno 1321. die 26. Martii. Cum Comes Guido de Vegla filius olim Comitis Joannis teneretur per concessionem Comitatus solvere domino Duci regalias in ipsa concessione contentam, et jurare fidelitatem domino Duci, et foret requisitus multoties, quod dictam regalias solvere deberet, et dictum juramentum facere sub poena privationis Comitatus, et forent ei multi et multi termini assignati, et ipse non solverit, nec dictum juramentum fecerit, — propterea ceciderit et privatus sit de Comitatu per formam concessionis eiusdem; et in ipsa concessione contineatur, quod si quis ex Comitibus non servaverit ea, quae in dicta concessione continentur, ille sic non observans cadat et privetur a parte sua Comitatus Veglae, quae pars deveniat in reliquos dicti collomelli servantes, si voluerint solvere, jurare et facere, quae ille non servans destitit facere; et egregius vir Comes

Frigyesnek adományozta oda, ki már előbb a doge és tanácsa előtt megjelenvén a hűbéri esküt le is tette.¹⁾

Frigyes viszonyát a magyar királyhoz illetőleg elég legyen röviden felemlíteni, hogy Róbert Károly király érdemeit jutalmazni akarván, neki 1323. Dreznik vármegyét inscribálta.²⁾

Fredericus filius olim domini Doymi, qui est de illo collomello. solverit domino Duci regaliā, quam dominus Guido supradictus solvere debebat. Illustris dominus Joannes Superantio Dei gratia Venetiarum Dux de voluntate et consilio suorum Consiliariorum et Communis Venetiarum. et nomine et vice ipsorum servata forma concessionis dicto Comiti Federico volenti et recipienti concessit partem Comitatus spectantem olim ad dictum Comitem Guidonem, cum iuribus et jurisdictionibus in concessione contentis, propter quod idem Comes Federicus in praesentia dicti domini Ducis constitutus iuravit coram domino Duce et suo Consilio ipsam partem Comitatus regere, gubernare et manutenere, et regaliā solvere et facere, et servare quae in concessione praedicta per omnia continentur. Praesentibus dominis Marino Vyoni, Nicolao Minoto, Marino Falletro et Marco Iaudo consiliariis domini Ducis, ac nobilibus viris Andrea Michaelae Comite Arbensi, Joanne Michaelae Sancti Cassiani, Ubaldino Justiniano ac Donato Calderario et Pistorino Vice-Cancellario. « A » Copia de Commemor. velencei államkönyvből II. k. 228. l.

¹⁾ „*Juramentum fidelitatis Comitis Federici de Vegla.*“ » Anno 1319. ind. II. die sabbati ultimo Junii. Egregius vir Federicus Comes Veglae filius quondam Comitis Doymi in praesentia Illustris domini Ducis Venetiarum et sui Consilii constitutus dixit, quod praeceptum sibi erat per litteras ducales, quod usque ad Sanctum Michaelē proximum veniret ad praesentiam ipsius domini Ducis praestaturus juramentum fidelitatis secundum formam concessionis dicti Comitatus. Unde ibidem dictus Comes tactis Scripturis iuravit corporaliter dictam fidelitatem, et quod tenet et recognoscit, ac perpetuo recognoscet Comitatum Veglae, seu partem ad eum pertinentem ab eodem domino Duce et Comuni Venetiarum, et de regendo Comitatum secundum formam et tenorem dictae concessionis et de servando singula in concessione contenta. « Az idézett velencei államkönyvből II. köt. 145. l.

²⁾ » Carolus stb. quod accedens ad Nostram Serenitatem Duymus, filius Friderici Comes de Vegla, filii quondam Comitis Duym, fidelis noster. exhibuit nobis quasdam patentes litteras, promissionem collationis Comitatus de Dresnycho dudum Duym awo suo per nos factam continentes, petens a nobis humili precum instantia, ut quia idem Comes Duymus extat iam defunctus, dictam nostram sponsonem de speciali Regiae munificentiae gratia in persona ipsius Comitis Friderici filii sui superstitis dignamur effectui mancipare. Nos itaque qui ex alto nobis crediti regiminis officio cunctorum nobis fidelitate adhaerentium merita librare tenemur aequa lance et benivole repromissa soliti sumus liberalitate Regia adimplere, praedictis nostrae sponsonis litteris diligenter recensitis et plenius percunctatis, volentes eandem repromissionem nostram de dicto Comitatu de Dresnicho oym Comiti Duym, velud honorem Regium per nos conferendo factam in persona ipsius Comitis Friderici filii sui, fidelis nostri nobisque dilecti, ad ipsius humilem instantiam et instantissimam petitionem eiusdem operis efficacia terminare, et concupitum, per ipsum Comitem Fridericum perducere ad effectum, eundem Comitatum de Dresnicho, qui cum districtu eiusdem Comitis Friderici confinatur, tanquam honorem Regium usque ad nostrum beneplacitum ipsi Comiti Friderico harum serie duximus conferendum. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem praesentes concessimus litteras novi et autentici

S ugyanazon 1323. évben Frangepán Frigyes kérésére Róbert Károly november 6-án (octavo idus Novembris) új pecsétje alatt a család részére erősítette meg IV. Béla királynak Segnia városát adományozó 1250-ki és 1260-ki privilegiumait, melyeket már előbb (1322. V-o idus Octobris) régibb pecsétje alatt megerősített volt.¹⁾ Kétségtelen, hogy a király ezen privilegiumokkal Frangepán Frigyes érdemeit jutalmazta meg, ki viszont ezen túl is neki rendkívül hasznos szolgálatokat tett. Így névszerint Horvátországban, az akkori válságos viszonyok közt, a király leginkább az ő segítsége által támogatva 1326. a lázadókat féken tartotta.²⁾

S itt szó nélkül nem hagyhatom azt a kényes állást, melyre a Frangepánok mint magyar főurak és birtokosok a velencei köztársasággal szemben főleg akkor jutottak, mikor a két állam közt háború vagy legalább feszült viszony támadt. Velencez irányukban a legtúlságosabb követelésektől sem tartózkodott; másfelől pedig a magyar király szintén kívánta tőlök azt, mivel a magyar koronának tartoztak. S ezen kényes állás már Frangepán Frigyesel kezdődik, kitől — mivel folytonos összeköttetésben volt Róbert Károly udvarával és a magyar főurakkal — a doge a királyról és Magyarország ügyeiről értesíttetni kívánt, a mint azt p. o. ennek egy 1332-ki leveléből látjuk, melyet Dandolo Ferencz velencei dogéhez írt.³⁾ Később azonban a velencei kormány a Frangepánoktól olyanokat is követelt feudális szolgálatok gyanánt, a miket ezek, mint magyarországi főurak, teljesíteni képesek nem voltak. I. Lajos király velencei háborúja alkalmával ezt látni fogjuk.

Frigyesnek három fia közül Miklósról, ki kezdettől fogva Velenczének nem csak hódolt, hanem a köztársaság szolgálatában is állott, s abban maradt akkor is, mikor Veglia már a magyar koronának volt átengedve, itt szó nem lehet, mert magyar-

sigilli nostri dupplicis munimine roboratas. Datum stb. a. d. 1323.* A még kiadatlan eredetije a m. k. országos levéltárban. — Dreznik vármegyére nézve, v. ö. Pesty Frigyes, Az eltűnt régi vármegyékről II. köt. 394. l.

¹⁾ Az 1323-iki okmány eredetije az országos levéltárban.

²⁾ »Cum exercitu Regis Hungariae suas copias ad proceres quosdam Chrobatiae subiugandos coniunxit.« Parlati Illyricum Sacrum V. k. 303. l. — L. Modius Mihály, De gestis Romanorum Imperatorum et Summorum Pontificum 28. fej. — Pray, Annales Regum Hung. II. k. 20. l.

³⁾ Wenzel, Anjoukori m. dipl. emlékek I. köt. 301. l.

országi ügyekhez soha közelebbi viszonyba nem lépett.¹⁾ — Ellenben Frangepán Bertalan 1335. a köztársaságnak szintén hűséget fogadott ugyan, s ennek hasznos szolgálatot is tett; de azért magyarországi tartozásait is teljesítette; — míg a harmadik testvér Duym inkább magyar főúrnak érezte magát, s ehhez képest intézte dolgai; a velencei köztársaság iránti tartozásait pedig folyton folyva könnyen vette, annélkül mindazonáltal, hogy őt ezek tekintetében hűtlenséggel vádolni lehetett volna.

A mi a részleteket illeti, Frangepán Duym és Bertalan magyarországi állásáról és szerepléséről, a kútfők elégtelenségénél fogva, csak töredékes tudósításokkal bírunk.

Az, hogy ők 1335. fegyveres szolgálataikat Istriában és Friaulban ajánlották fel a köztársaságnak, melynek nevében a szerződést velök Michaeli Endre arbei comes kötötte meg,²⁾ — csak annyiban tartozik ide, mert bizonyítja, hogy Lajos magyar király szolgálataiban sokkal fontosabb és nagyobb tevékenységet fejtettek ki.

Leghatározottabb tudomásunk a két testvérnek Erzsébet magyar anyakirályné 1343. és 1344-ki apuliai utazásában való részvételéről van. Frangepán Bertalan ugyanis Brigneből 1343. június 16-án Dandolo Endre velencei dogét az iránt kérte meg, hogy neki a Chersóban állomásozó gályát engedje által, melyen rangjának megfelelő díszszel az akkor Seguiához közeledő magyar királynét Apuliába kísérhesse;³⁾ s úgy látszik, hogy ez neki engedélyeztetett is. Ugyanazon időben Lajos király és Erzsébet királyné levele érkezett Velenczébe, melylyel a köztársaságot kér-

¹⁾ Ezen Frangepán Miklós vagyis u. n. »Nicolaus Comes Vegliae« egész életét a velencei köztársaság szolgálatának szentelte. (I. a velencei államb. könyvek után Ljubicsot id. m. II. köt. 58. 67. II., III. köt. 257. 350. II., IV. k. 101. 106. 224. 231. II. stb.) Az, hogy ő csakugyan Frangepán Frigyesnek fia volt, kitetszik a velencei nagytanács 1353. május hó 28-iki határozatából, melylyel viszonya sógornéja Morosini Mabillához, testvére Bertalan özvegyéhez rendeztetik. (U. o. III. köt. 375. l.) — Különben még 1364., tehát oly időben, mikor a Frangepánok már semmi feudális kapcsolatot nem álltak Velenczéhez, a köztársaság seregéhez 100 lovas fegyveres fogadtatott Segniában. (Ljubics id. m. IV. köt. 61. sk. II.) — Miklós még 1374., a velencei államb. könyvekben »provisionatus noster in Tergesto«-nak neveztetik. (U. o. IV. köt. 106. l.)

²⁾ Ljubics id. m. I. köt. 448. l.

³⁾ Wenzel, Anjoukori diplomáciai emlékek II. köt. 17. l.

ték, hogy — miután Frangepán Duym arra van kiszemelve, hogy Erzsébet királyné kíséretében Apuliába utazzék — számára a hűségfogadási határnap elhalasztassék. Ennek folytán a kért halasztás neki azon év szent Mihály napjára meg is adatott.¹⁾ Később pedig, mikor már Apuliában volt, Erzsébet királyné ezen kérést ismételte, s akkor a határnap ismét azon év karácsonjára halasztatott el.²⁾ Tény tehát, hogy a királyné egész utazása alatt, a két Frangepán testvér mint magyar főúr folytonosan kíséretében volt, s az utazás fényét lényegesen emelte.

Megjegyzendő, hogy Frangepán Duym Magyarországon akkor posegai,³⁾ Frangepán Bertalan pedig somogyi főispán volt,⁴⁾ s a dolog természetében feküdt, hogy — horvátországi birtokuk után való tartozásaikon kívül — az ezen hivatalukkal járó kötelességeket is teljesíteni tartoztak. Ezt az Anjou királyok korában az ország viszonyainak szorosabb meghatározása kiválóan szükségessé is tette; főleg miután az újonnan megállapított portális és banderialis rendszer az előbbi idővel szemben a katonáskodási tartozásokat is növelte. S így, ha a két Frangepán testvérnek magyarországi tevékenységéről részletes tudomásunk nincs is: általános szempontból azt mégis állíthatjuk, hogy országunk főurai közt családjuk előkelő rangjának megfelelő állást foglaltak el. Félreismerhetlen mindazonáltal, hogy valahányszor Magyarország és a velencei köztársaság érdekei összeütközésbe jöttek, az utóbbinak politikája a vegliai feudális viszony alapján a Frangepánoknak Magyarországon való működését mindig különféle követelések és akadályok által nehezítette, sőt egyes esetekben lehetetlenné is tette. Ezt Frangepán Duymra és Bertalaura vonatkozólag néhány példa mutatja bővebben.

A Veglia birtoka után való feudális hűségfogadás kérdése e tekintetben plausibilis alkalmat nyújtott arra, hogy a velencei kormány Frangepán Duym ellen mindinkább erélyesebben lépjen fel. Ugyanis még 1336. márczius hóban rendeletet adott ki, hogy Duym és Bertalan egy hónap alatt Velenczében a hódolati

¹⁾ U. o. 18. l.

²⁾ U. o. 25. l.

³⁾ Ljubics id. m. II. köt. 166. l.

⁴⁾ Wenzel, Anjouk. dipl. eml. II. k. 15. l. — Ljubics id. m. II. k. 167. l.

esküt tegyék le.¹⁾ Bertalan — mint látszik — ezen felszólításnak eleget is tett. Duym ellenben, ki akkor valószínűleg távol, és magyarországi ügyekben volt elfoglalva, Velenczében meg nem jelent; sőt nyilván azon oknál fogva, mivel a köztársaság követeléseinek teljesítését ki akarta kerülni, ismételt sürgetések daczára²⁾ a hűségi esküt le nem tette, és e miatt 1345. a velencei kormány által a vegliai birtokra való jogától megfosztatott.³⁾

¹⁾ »Quia Comites Duymus et Bartholus — — tenentur facere observari concessionem; mandetur districte eis, quod faciant stb. (et) personaliter venire et comparare debeant coram nobis — — pro iuramento sub poena concessionis« stb. Ijubics id. m. II. köt. 2. l.

²⁾ 1339. Róbert Károly magyar király csak külön levél által eszközölte ki számára, hogy a velencei kormány a hűségfogadási határnapot a legközelebb májusra (Ijubics id. m. II. köt. 54. l.), s továbbá azon év szent-Mihály napjára halasztotta el (u. o. 68. l.) Frangepán Duym mindazonáltal ekkor sem, s az ezután hozzá intézett ismételt felszólításokra szintén nem jelent meg; a mire azután 1342. június 1-én a velencei kormány azt rendelte: »Cum Comiti Duimo de Vegla, qui iam annis decem elapsis venire debebat Venetias ad faciendum iuramentum fidelitatis, ut per formam concessionis tenetur et debet, missae fuerint quamplures literae et ambaxatae, et nihil de dictis ambaxatis et litteris sibi missis curans, venire Venetias recusavit, ut tenebatur stb., et sic capta fuit pars, quod unus Notarius Maioris Curiae ad dictum Comitem Duymum destinetur eidem praecipiendo districte, quod Venetias venire debeat ad faciendum iuramentum, ut tenetur et debet, usque ad festum Omnium Sanctorum proxime futurum sub poena in concessione contenta, videlicet perdendi partem sui Comitatus, et in alios deveniendi, sicut per dictam concessionem tenetur.« (U. o. 145. l.) Azonban ez sem használt, s Duym mindezek daczára is elmaradván, végre 1342-ben a vegliai püspököt küldte Velenczébe, hogy eszközöljön a hűségfogadásra új elhalasztást, s ekkor a köztársaság erre a legközelebbi áldozó csütörtököt tűzte ki. (U. o. 159. l.) Mielőtt azonban ezen határnap elérkezett volna, az akkor Modrusban tartózkodó Duym egy ellene támasztott károsítási vádra azt válaszolta, hogy már 12 év óta csak kétszer, és akkor is csak rövid ideig volt Vegliában, tehát az ellene felhozott esetben bűnös nem lehet. (U. o. 166. l.) S minthogy Erzsébet anyakirályné ugyanakkor Nápolyba utazott, s Frangepán Duym az ő kíséretében volt, a királyné kérésére a hűségfogadási határnap ismét sz.-Mihály napjára (u. o. 179. l.), és azután a legközelebbi karácsonra halasztatott el. (U. o. 195. l.) Mivel azonban ez sem vezetett célhoz, s alig volt várható, hogy Duym, ki magát magyar főúrnak érezte, magatartását szemben a velencei signoriával megváltoztatta volna: méltán azt következtethetjük, hogy a velencei főúrnak Veglia birtokosait oly szűk körlátok közé helyezte, mikép magukból jelentékenyebb önálló tettersőt kifejtési képesek nem voltak.

³⁾ 1344. (1345.) die 17. Januarii. Capta: Inspectis elongationibus terminorum Comiti Duymo factis, et etiam forma concessionis, quod scribatur Comiti Bartholo fratri dicti Comitis Duymi, in quem pars Comitatus ipsius Comitis Duymi per formam concessionis devenire debet, quod ad nostram praesentiam teneatur et debeat venire usque ad festum sancti Petri proxime secuturum pro sacramento fidelitatis praestando, quod facere neglexit frater suus praenominatus; cum intendimus et velimus ipsum Comitem Bartholum

Ekkor még Magyarország és Velencze közt békesség állott fenn, s minthogy Lajos magyar király és anyja Erzsébet királyné mint közbenjárók felléptek, Duym megkegyelmeztetett.¹⁾ Azonban később az említett két hatalmasság közt a háború kitört, mely egészben véve csak 1358. a jádrai békességgel végződött, mely Vegliát magyar uralom alá juttatá s így a Frangepánokat a Velenczével való feudális kapocs alól felszabadítá. Ekkor azonban sem Duym,²⁾ sem Bertalan már nem élt.³⁾

A feudális hűséggel a feudális díj vagyis a »regalia« járt, melyet a Frangepánok Veglia birtoka után a velencei Signoriának fizetni tartoztak, mely azonban gyakran elmaradt, s a közvéltársaság számos sürgetéseire szolgáltatott alkalmat. Ez p. o. Frangepán Duym és Bertalan idején is történt.⁴⁾

Más szempont alá esik a velencei kormány az azon kívánság, hogy e két testvér magyarországi birtokukon hamis velencei pénz készítését ne tűrjék.⁵⁾ Ezen kívánság egészen méltányos volt s minden művelt nemzetek szokásai által indokolható; itt tehát tekintetbe nem jöhet.

Az azonban már feltűnőbb volt, hogy a velencei kormány Duymtól és Bertalantól szintűgy, mint az előbbi Frangepánoktól, tudósításokat kívánt és várt Magyarország dolgairól, s különösen a király személyes és családi viszonyairól, tartózkodási helyéről, terveiről, utazásairól, főleg az ország déli részeibe, és ezekhez hasonló más körülményeiről. Ilyenmű tudósítások nem csekély számban jutottak korunkra.⁶⁾

Ezek egyszersmind a Frangepánoknak egészen sajátos állását is bizonyítják, kik 1358. előtt Magyarország iránti kötelességeiknek teljesítésében, folyton a velencei Signoria gáncsolásaival, és nehézségeivel voltak kénytelenek küzködni.

post dictum sacramentum per ipsum factum dictum Comitatum habere et possidere, quem habebat idem Comes Duymus« stb. (U. o. 230. l.)

¹⁾ Wenzel, Anjouk. dipl. eml. II. k. 74. l. — Ljubics id. m. II. k. 251. l.

²⁾ 1349. augusztus havában a velencei államkönyvekben már meghaltának említetik, s az mondatik, hogy »requisitus pluries nunquam venire curavit ad faciendum sacramentum pro parte Comitatus quam tenebat«. Ljubics id. m. III. köt. 158. l.

³⁾ 1353. május havában Bertalan sem élt már. U. o. 257. l.

⁴⁾ Ljubics id. m. II. köt. 138. l.

⁵⁾ U. o. 30., 31., 40., 42. stb. ll.

⁶⁾ U. o. 63., 64., 67., 74. stb. ll.

S ehhez azon rendkívüli szigor is járult, melyet a velencei kormány a Tiepolo Bajamonte (Boemund) és barátai összeesküvése után, a szökevény bűnösök ügyében irányukban is kifejtett, midőn még azt sem engedte meg nekik, hogy azokkal akár csak társalkodhassanak is; ¹⁾ — sőt az oly horvát főurakkal való érintkezést is gyanakodó szemmel kísérte, a kik Velenczével nem voltak jó egyetértésben, mint ezt p. o. az ismeretes Nelipes esete mutatja. ²⁾

Azonban határozottan félszeggé, sőt az ellentétek minden összegeyztethetését kizáróvá fajult Veglia velencei feudum birtokánál fogva a Frangepánok helyzete akkor, midőn 1346. I. Lajos és Velence közt formaszzerű háború tört ki, mely 1347. után a siciliai események alatt néhány évig szünetelvén 1356. nagyobb erőfeszítéssel megújult, — s ők, mint magyar főurak, a királynak hadi szolgálatra köteleztettek, míg másrésről a Signoria hűbéri felsőbbbségénél fogva nem akarta megengedni, hogy ezen irányban bármi csekély tevékenységet kifejtсенek. ³⁾

Az 1358-ki jádrai békekötés által elvégre Veglia Dalmatiával együtt a magyar koronának teljesen átengedtetvén, ⁴⁾ meg-

¹⁾ Ljubics id. m. I. köt. 365. l.

²⁾ Ljubics id. m. II. köt. 71. l.

³⁾ E tekintetben érdekes, hogy a köztársaság 1346. október végén Frangepán Duym és Bertalanhoz biztost küldött, a ki »requirat eos parte nostra, quod ab iis (a mik már tudomására jutottak) et aliis omnibus, quae forent contra honorem et intentionem nostram se debeant abstinere«, s kinek e tárgyban részletes utasítás adatott. (Ljubics id. m. II. köt. 401. l.) — Az egyes részleteket illetőleg v. ö. U. o. II. köt. 254. III. köt. 19., 31., 39. stb. II.

⁴⁾ Delfino János doge az ezen békességről kiadott okmányában azt mondja: »Contenti fuimus renuntiare et effectualiter renunciamus de facto in manibus supra scripti Regis (Lajos magyar király) suo et successorum Regum nomine toti Dalmatiae a medietate scilicet Guarnarii (a quarneroi öböl) usque ad confines Duracii omnibus civitatibus, terris, castris, insulis, portibus et iuribus quae habuissimus et tenuissimus, habebamus et tenebamus in eisdem quoquo modo, et specialiter civitatibus Nonae, Jadrae, Scardonae, Sibenici, Tragurii, Spalati et Ragnsii in terra firma existentibus; item civitatibus et terris adiacentibus, videlicet Cherso, Vegliae, Arbo, Pago, Brachiae, Lesinae, Cursulae, cum insulis earundem, cum omnibus pertinentiis et utilitatibus earundem, ac titulis Dalmatiae et Croatiae, quibus uti consueveramus et totum ipsorum ius, et dominium, et proprietatem, si quas habuissimus, in ipsum dominum Regem et successores suos sponte, deliberate et cum maturitate transferentes« stb. (Fejér, Cod. Dipl. Hung. IX. köt. 2. r. 656. l.) — Lajos király okmányának megfelelő helyét lásd Wenzel, Anjoukori dipl. emlékek II. köt. 502. l.

szűnt végkép a velencei köztársaságnak feudális főúri hatalma is a sziget felett¹⁾ s a Frangepánok azt, mint magyar főurak ugyanazon törvény szerint kezdték bírni, mint az ország más nagybirtokosai.²⁾ De megszűnt ama korlát is, mely őket a magyar korona iránt való kötelességeik teljesítésében akadályozta. Minthogy azonban -- mint fentebb láttuk -- Frangepán Duym és Bertalan ezen időben már nem éltek, mint egészen önálló főurak csak Bertalan két fia, István és János kezdték Magyarország történetében előkelő szerepet játszani.

WENZEL GUSZTÁV.

¹⁾ »(Dux Venetiarum) Vegliam cum dynastis ac dominis eiusdem insulae, et aliorum Japidiae oppidorum in eiusdem Regis (Hungariae) potestatem concessit.« (Farlati, Illyricum Sacrum V. köt. 303. l.)

²⁾ Azon okmányt, melylyel Lajos király a jádrai békekötés után a Frangepánokat Veglia szigetének birtokában megerősítette, nem ismerjük. Amennyiben mindazonáltal a magyar királyok az adriai tenger szigeteit is többször eladományozták, néhány arra vonatkozó okmányról van tudomásunk. P. o. II. Endre király Lesina, Brazza, Curzola és Lagosta szigeteit már a XIII. században két Frangepánnak adományozta, s III. Honorius pápa erre nézve őket különös oltalma alá vette. (Fejér, Cod. Dipl. Hung. III. köt. 1. r. 403. l., Theiner, Vetera Monumenta Hist. Hung. Sacr. Illustr. I. köt. 27. l.) — I. Lajos király 1371. Meztenyősi Szerecsen Jakabnak a Vegliával szomszéd Cherso és Ossero szigeteket adományozta »cum omnibus iuribus utilitatibus et pertinentiis ac proventibus universis, quovis nominis vocabulo vocitatis et ab antiquo ad ipsam insulam Absari et Kersi spectantibus de manibus nostris Regiis ex certa nostra scientia eidem Magistro Saracheno, si heredibus caruerit, usque duntaxat terminum vitae suae, si vero ipsum heredes seu prolem habere contingat, tunc jure perpetuo et irrevocabiliter novae donationis nostrae titulo in filios filiorum suo et heredum per heredes dedimus, donavimus et contulimus, sub iisdem praerogativis, quibus alii nobiles ipsorum regnorum nostrorum Dalmatiae et Croatiae eorum possessiones proprias conservant, possidendam« stb. (Fejér id. m. IX. köt. 4. r. 337. l.) — A két sziget 1397-ig maradt a Szerecsen család birtokában; miután pedig ez azon évben Zsigmond királynak azt átengedte (Fejér id. m. X. köt. 2. r. 488. l.), a király avval Garai Miklós nádort adományozta meg (gr. Teleki József, Hunyadiak kora Magyarországon X. k. Pest 1853. 462. l.) s úgy látszik, hogy ezen adományban gyökeredzik az 1485. nádori czikknek 12-ike (a m. törvénytárban). Ehhez hasonló lehetett a Frangepán családnak Vegliára vonatkozó birtoklási joga is 1358. után; mert Zsigmond király azon 1412-iki okmányban, melylyel Frangepán Miklós bánnak Veglia szigetére vonatkozó jogait megerősíti, ezeket mondja: »Nos visis, auditis, et diligenter intellectis iuribus suis, insulam suam Vegliensem, civitatem, castra, villas, silvas, nemora, portus maritimos, salinas, scopulos vocatos Pernich, Plasnich et Almis cum illorum pertinentiis, iuraque patronatus Ecclesiarum nostra Regia auctoritate perpetuo ipsi Magnifico viro Comiti Nicolao, suisque heredibus et heredum successoribus approbamus, ratificamus, confirmamus et relinquimus« stb. Fejér id. m. X. köt. 5. r. 337. l.

BOGÁR ISTVÁN ÉS BOGÁRFIA MÁRTON.

(Képek a XIV. századból.)

Minister, ministerialis, ministralis, ministrallus, ministrarius, ministrellus, ministrerius azonképen mint a *servus* és *serviens* a középkorban alárendelt vagyis szolgálati viszonyban álló egyént jelentett.

Nálunk Magyarországon azonban a *minister* és a belőle képezett, elősorolt elnevezések csak kivételesen divatoztak; ellenben a *servus* és *serviens* annál nagyobb forgalomnak örvendett, azon megkülönböztetéssel mégis, hogy míg a *servus* párjával, az *ancillá*-val igen sokszor rabszolgát és rabszolgálot jelentett, a *serviens* szó minden szabad szolgálattelvőre ráilletett, a legutolsó házi szolgától kezdve a legelső nemes urig, tudva levén, hogy a nemesek összesen a »király szolgálái« gyűjtő név alá tartoztak, amennyiben köteleességek volt urokat, királyokat fegyverrel szolgálni.¹⁾

A közönséges *serviens* jobbágyi, vagy ennél valamicskével magasb fokú minőségben szolgált urát, kitől ezen szolgálata fejében hűbérképen 10 -- 20 holdnyi telket (*mansio*) bírt. A panonhalmi apát e nemű szolgáláról bővebb tudomással bírunk. Találunk közöttök udvarnokokat, tárnokokat, hirdetőket (*precones*), postásokat (*servientes in legationibus in equis propriis*), belső szolgálókat (*cubicularios*), fürdőszöket (*qui tenentur reficere caldaria*), kovácsokat, esztergályosokat (*tornatores*), kerékgyártókat (*carpentarios*), vargákat (*pelliparios*), tímárokat (*sutores*; az eredetiben van így fordítva e szó), szakácsokat, sütőket, mosókat, szentség- és kápolna-hordozókat, harangozókat, halottbemondókat és sírásókat (*exequialis*), halászokat, révészeket, vinczelléreket és szőlőműveseket (*vinitores et vineae cultores*), pinczéseket (*cellarios*), pásztorokat, csikósokat, lovászokat, lovas

¹⁾ »Nobiles, qui servientes regis dicuntur«, ugymond Rogerius mester, a *Carmen miserabile* szerzője, valaminthogy a nemesek magok is így nevezték magokat: *Universi servientes regis.* *Árpád-kori új Okmt.* XI, 249.

szolgákat és fuvarosokat (equestres, curiferi), aratókat, kaszálókat és favágókat (bucharios vagy buchardiones ¹⁾ stb.

De nincs szándékomban e cselédségről ez alkalommal bővebben értekezni. Hallgatással mellőzöm a várszolgákat is, kikről feledhetetlen barátom, *Pesty Frigyes* a magyarországi várispánságok történetében oly bőven tárgyalt, nem feledvén ki azokat se, kik fegyveresen ugyan, de csak kabátban (in cabatis) szolgálták a királyt, és kiket — mintán megigérték, hogy teljes hadi fegyverzetben (in armis militaribus) készek szolgálni, érdemeik elismerésül a szent-király jobbágysai sorába emelt IV. Béla. ²⁾

Ezuttal a serviensek hosszú és tarka sorából két hadi tisztet kívánok bemutatni, kikkel Anjoukori tanulmányaim közben ismételve találkoztam. *Bogár István és Bogár Jón Márton* közös hivatásokon felül neveik hangzására is rokonok egymással, s elsőben ezen sajátságokkal vonták magokra figyelmemet, melyet közelebb ismeretségükre jutván — teljesen megérdemeltek. Rájok a *serviens* szó nemesebb értelemben illik. Állások hasonló azon német birodalmi vagy francia miniserialisok állásával, kik alvezérei, altisztjei, csapatvezetői voltak uraiknak. Hadértő férfiak, kik egyes csapatokat rokonaik, barátaik és szabadosaik körében gyűjtöttek, fölfegyvereztek, fegyelemben tartottak, vezettek. ³⁾

Többnyire kisebb módú emberek, jóllehet találkozunk közöttük előkelőkkel is. Igy Lipóczi Demeter tárnokmester egyik serviense a Kállayak őse vala. A Rumyak szintén ily alárendelt állást fogtak a Német-Ujvári grófnál, kiknek számos serviensét ismerjük.

Járt-e megszabott előny, például fizetés vagy zsold szegődésükkel? — megmondani nem tudók. Bogár István példájából úgy látjuk, hogy csak pártfogás, közelebbről meg nem határozott kedvezés járt vele. Ez azonban hogy nem maradt pusztá szó,

¹⁾ *Árpád-kori új Okmt.* II, 1. VI, 536. köv. — Tudom, hogy jeles tudósunk, *Géresi Kálmán* más nézetet van a *bucharionok* iránt; ő pohárnokoknak tartja őket. (*Károlyi Okmt.* I, 161.) De kutfőm (*Maigne*, *Lexicon*) e szót nem a *pohár*-ból, hanem a francia *biche*-ből, a. m. fatuskó, (középkori latinsággal *bucha*) származtatja (innét *bücheron*, favágó, középkori latinsággal *bucharion*) s hozzá teszi: »*Bucheria* in monasteriis balia seu praepositura, quae circa lignationem ad monachorum usus versatur. (Lnn. III. PP. Ep.)« Igy érthetőbb, ha némelyek »de buchariorum conditione« a vadászok közé vették föl.

²⁾ *Árpád-kori új Okmt.* VII, 135.

³⁾ »Post baronum ordinem vavassores, id est minores capitanei, qui et proceres sive ministrarii dicuntur, locum sibi vindicant simplicem militiam transcendentem«, mint Petrus de Andlo után *Maigne* Lexicona őket körülírja.

tanusítja Bogárfia Márton példája, ki e pályán nagy gazdagságra, latifundiumokra tett szert. — Hasonlóképen a Pókateleki Kondék ősei, mint Csór Péter lipantai vármegyeispán serviensei, részben szolgálataik jutalmául nyerték a pozsonymegyei Pókaföldet, a mai Pókatelekét, mely után magokat nevezték. — Ernefia István nádor az Akosok nemzetségéből is a borsodmegyei Varbóval jutalmazta meg nemes Lodomérfia István gróf hű szolgálatait, hogy legyen öreg napjaira mihez törülköznie, mint a latin adományses levél czífra magyarsággal mondja.¹⁾

I.

Egyike a Német-Ujváriak servienseinek, somogyi pártvezérök, manap azt mondanók: főkortesök *Bogár István* volt, ki öcscsével *Gunyával* számos atyafia, még több rokon indulatú barátja élén vezérszerepet játszott a megyében.²⁾

Vakmerő, rakoncátlan, hatalmaskodó és megbízhatlan ember volt, kit azonban ennek daczára, vagy ép ezért a főispán is »legkedvesebb barátjának« czímzett, midőn szolgálai két elhajtott ökrét tőle visszakérte.³⁾

Örökös birtoka volt Somogyban és Tolnában: Nakon, Mersén, Kerén, Tátomon, Rozoldon, hol lakó háza állott.

Mint a Német-Ujváriak híve, kezdetben a cseh Venczel pártját fogta. Venczel király jutalmul megtette őt ó-budai várnagynak, mely hivatalában Iván nevű helyettesével együtt azzal tette magát emlékezetessé, hogy bizonyos Miklóst, budai polgárt elfogott és kifosztott⁴⁾ — Később azonban megunt a Német-Ujváriakat, kezdett tőlök oldózkodni és Károly királlyal kacérkodni. De Német-Ujvári János, noha ugyanezen Károly királynak volt főlovászmestere, Somogy és Tolna vármegyékben ispánja, nem tartozott azok közzé, kik ily fegyelmetlenséget eltűrnek. Döbröközi várnagyával rajt'üttetett rokonságán, és ugyan kegyet-

¹⁾ *Anjoukori Okmt.* I, 53: »Unde sudores laborum suorum levi lintramine possit retergere, et dolorosos gemitus ac diurnos nocturnosque labores tali in sua senectute quietem sompnum habere possit et perfruat in pacis pulchritudine et requie opulenta.«

²⁾ *Bogár* e helyt ragadványnév. *Gunya* keresztnév; de milyen? — azt biztosan meghatározni nem tudom. Olvasható Goniának, sőt Konyának is, amennyiben Szécsenyi Tamás erdélyi vajda fia, a Konya mester neve szintén Gumiának iratik. (*Urkundenbuch von Oberösterreich*, VII, 398.) Gyanítom, de csak nagyon szerényen, hogy Jekonia, vagy Chrysogonus apokopált és travestált alakja.

³⁾ *Zichy Okmt.* I, 249.

⁴⁾ *Anjoukori Okmt.* I, 100.

lenül elbánnhatott vele, mert maga Bogár István is megérezte a verést. Meghajolt tehát a nagyobb erő alatt és nagyságos (Kakas) Miklós urat, a Német-Ujvári János testvérét kérte közbenjáróul, kinek szószóllására a Német-Ujváriak őt és Gunyát és minden atyjokfiát szolgálatokba fogadták, szentül ígérvén, hogy részökről és övéik részéről hántódások nem lesznek, sőt szeretetöket fogják éreztetni velők. Rokonsukat, Farkast is szabadon bocsátják jelen fogságából, és lerombolandó várán kívül, minden jószágát visszaadják.¹⁾

Bogár István azonban nem érezte magát ily mértékben lekötelve. Ellenkezőleg; mihielyt tudomására érkezik, hogy Károly király (1316 derekán) tekintélyes hadsereggel indult meg a Német-Ujváriak ellen, ő volt az első, ki atyjafiai és barátai »eléggé népes hadával« a király elé indult, és nagy része volt benne, hogy e hadjárat »meglehetős« eredményt vívott ki. Kőszeg ostromában is részt vett, hol a király is megajándékozta őt Máré várával és a hozzá tartozó birtokkal — föltéve, hogy tovább is híven szolgál és hűségében kitartó lesz.²⁾

Kénytelen volt vele. Mert, hogy elpártolása köztudomású lett, szinte az egész somogyi és tolnai ellenzék felzúdult a renegát ellen. Az ő és övéi birtokát kifosztották, feldúlták, porrá égették, jobbágyait elűzték. Ugy látszik, haza se mert jőni, minthogy időközben távol Somogytól nem megvetendő szolgálatokat tett a királynak, kit Izdenecz és Monoszló szlapon várak bevételenél segített. Károly király ezért 1318. évi márczius 22-én kelt jeles alakú levéllel erősítette meg Máréről szóló adományát, sőt a Duna és Tisza közén működő hadnagyait: Lipőczy Demeter tárnokmestert és Garai Pál bodrogi főispánt arra utasította, hogy Bogár Istvánt a bodrogi kerület birodalmába, mihielyt azon vidéket meghódítják, beigtassák.³⁾

Ezentúl *márei várnagy* volt Bogár István czíme, de e hivatal, mely távol tartotta Somogytól, melynek fekete földébe mélyen ereszkedtek le gyökerei, nem sokáig viselte. A mint Károly király hatalma a Dunán túl is mind inkább megizmosodék, haza kívánczott a háláttalan Somogyba, és rokonára, Ludger vagy Ledeger (Rüdiger) fiára, Istvánra bízta a márei várnagyságot.⁴⁾ Otthon pedig, hogy újra megkezdhette a bosszuállás műveit, ismét elemében volt Bogár István. Rajt ütött azokon, kik még mindig az ellenpárttal tartottak, vagy egyébként ellenségei voltak és volt

¹⁾ *Zichy Okmt.* I, 138. 146.

²⁾ Ugyanott I, 159.

³⁾ U. o. I, 174.

⁴⁾ U. o. I, 188

mit tőlök elszedni. Viszont pörbe idézte azokat, kik az ő birtokait távollétében pusztították. Hosszú lajstromát találjuk a nemes uraknak, kiket Bogár részint az országbíró, részint a nádor ítélőszéke elé idézett, hogy példás büntetésüket vegyék rakoncátlanságaikért.¹⁾

Azonban Károly királynak és böles tanácsosainak nem az ingerültség élesztése vagy fokozása, hanem a békítés volt céljuk. Így esett, hogy rövid ellenállás, egy-két megbírságolt makacs távolmaradás után, jó emberek, békebírák, sőt a király egyenes közbejöttével a felek kiegyeztek, egymásnak az okozott károkat, vérengzéseket, gyilkolásokat is megbocsájtották, s a rég nélkülözött nyugalom kedvéért békét kötöttek.²⁾

Bogár István e tekintetben nehézkesnek nem mutatkozott. Talán azt hitte, hogy ez engedékenysége által hajdani népszerűségét visszahódítja. Sőt van példánk arra is, hogy még ő fizetett rá az egységre. Viszont az országbíró is volt annyi elismeréssel e jóakarata s egyéb érdemei iránt, hogy a rárótt bírságokat elengedte.³⁾

Azonban a Német-Ujváriak az 1320-as évek elején, mikor adataink szólnak, még nem voltak teljesen leverve. Ezen körülménytől, hogy t. i. az ellenzék fenegyerekeinek még volt szükség esetén hova menekülniök, s a mohóságtól, melylyel a királyiak minden áron a békességet kere-ték, a pártosok vérszemet kaptak. Ha Bogárek az országbíróhoz vagy a nádorhoz fordultak igazságért, a hol nekik többnyire igazat is adtak; a somogyi nemesség viszont a vármegye elé vitte panaszos ügyeit, hol meg az ő befolyása volt a kiadó. Károly király nehogy végkép megrontsák hiveit, elrendelni kényszerült, hogy Somogy vármegye alispánja és bírái Bogár István és Gunya fölött itélni ne merészeljenek, hanem ha kinek panaszja van ellenök, vigye ügyét a király, illetve a királyi udvar bírāja elé. A vármegye alispánja és szolgabírái, kiknek Bogár a Somogyvárt tartott megyei gyűlésen a királyi rendeletet bemutatta, kijelentették, hogy kötelességökhöz képest engedni fognak a királyi parancsnak.⁴⁾

Mások azonban nem voltak ily loyálisak, hanem magok szolgáltatnak magoknak igazságot. Így értesülünk Károly királytól, hogy a dömösi prépost Bogár lakó helyére, Rozoldra tört,

¹⁾ *Zichy Okmt.* I, 159. 161. 168. 169. 170. 175. 182. 191. 203. 228. 234. 238. 242. 260. 272. 284. 293.

²⁾ *Zichy Okmt.* I, 161. 175. 176. 177. 178. 181. 186. 187. 224. 230.

³⁾ *Zichy Okmt.* I, 167. 176. 224.

⁴⁾ *U. o.* I, 215.

minden ingó vagyont onnét elvitt, a jobbágyokat elűzte, három embert megölt, mint a károsult állítá, ki ezer márkára becsülte kárát. A tényállás kipuhatólása végett a király kiküldötte a fehérvári káptalant és a pécsváradi conventet, melyek nyilván összeheszlés után készült, egyhangú jelentésekben nem tagadhatták a föntebbieket, de a kárt ötszáz márkára szállították; két némben meggyilkolásáról is tesznek ugyan említést, de erről a vérengzésről, nehogy irregularitásba essenek, tovább nem puhatólództak.¹⁾

Mi vitte a dömösi apátot e hatalmaskodásra, nem tudjuk; talán alig lehet kétség benne — valamely előbb elkövetett erőszak megtorlása. Mert az akkori szokás szerint Bogár is egyike volt azoknak, kik előtt az egyházi birtok nem volt szent. Ugyanezen 1322. évből értesülünk, hogy Bogár István és testvére Gunya a margitszigeti apácák kazsoki birtokáról hetven nagy, száz apró marhát és öt lovat ok nélkül elhajtattott.²⁾ — A somogyvári apátságnak is sokat kellett Bogáréktól szenvednie, mígnem úgy szerzett békét magának, hogy a tolnamegyei Csanádfalvát és Nádfőt átengedte István úrnak két harmadfű csikóért holtáig tartó haszonbérbe, azon kikötéssel azonban, hogy ha bármely jogtalanságot követ el az apátságon, haszonbérét legott elveszti.³⁾

Voltak azonban oly engesztelhetetlenek is, kik a dolgok új fordulatával megbékélni nem akartak; a király, az országos bíróságok tekintélyét elismerni vonakodtak, s a törvénytnek fittyet hánytak. Ezekkel aztán Lampert országbíró higgadt, törvényes úton gyökeresen elbánt. Így jártak mások elrettentő példájára az Uzdyak.

Az Uzdy testvérek: János és Herbord valószínűleg nem másért, hanem mert Bogár István és Gunya a királyiakhoz pártolának, ezek birtokait: Nakot, Mersét és Kért elpusztították, elhamvasztották, mely alkalommal öt embert meggyilkoltak.

E hatalmaskodás miatt panasza mentek a kárvallottak az országbíróhoz, ki az alpereseket 1319. november 8-ára törvénybe idézte, és mert meg nem jelenének, se senkit, aki helyettök a törvény előtt megfelelt volna, nem küldének, idézéseit másfél éven át még ötször ismételte, a makacs távolmaradókat mindannyiszor a törvényes birságban, három-három márkában elmarasztalván.

A hatodik eredménytelen megidézés után végre elküldötte az országbíró Gyolodi Vörös Miklóst, mint a király emberét, hogy a pécsváradi convent bizonyosága mellett a felpereseket Uzdba beigtassák, tizenöt napig ott maradjanak, az esedékessé

¹⁾ U. o. I, 211. 212.

²⁾ *Anjouk. Okmt.* II, 46.

³⁾ *Zichy Okmt.* I, 296.

vált birságokat beszedjék, és az alpereseket újra megidézzék, hogy a per főtárgyára nézve feleljenek.

Azonban az Uzdy testvérek igen barátságtalanul fogadták a kiküldötteket. A királyi embert és a convent bizonyosságát elfogták, gyalázatos szavakkal illették, rövid fogság után mégis szabadon bocsájtották. Ellenben Bogárék megbizottját, ki a beigtatásra oda jött, levetkeztették és halálra verték. Természetesen sem a birságot meg nem fizették, sem az ujonnan kitűzött határnapra meg nem jelentek.

E lázadók (rebelles) ellen, hogy velök végezzen, meghagyta immár az országbíró: minthogy hozzájuk férközni veszedelemmel jár, három, azon vidéki sokadalmon hirdessék ki a megidézést, hogy a nevezett Uzdyak két hét alatt a rájuk rótt birságokat megfizessék és fölszaporodott hatalmaskodásaikért a királyi fölség törvényszéke előtt megjelenjenek, mert gonoszságaiknak tovább büntetlenül nem örvendenek.

A pécsváradi convent teljesítette az országbíró parancsát és tovább az ügyről nem hallunk semmit.¹⁾ De biztosra vehetjük, hogy valamint ha az Uzdyak e végső, mert hetedik idézésnek eleget nem tettek, úgy az országbíró makacsságban fej- és jószágvesztésre ítélte őket. Hogy fejüket mentse, talán elmenekültek a Német-Ujváriakhoz, s aztán elzüllöttek; józágaik pedig két harmadában az országbírónak, egy harmadában a felperesnek jutottak.

Hogy az efféle kiszámított eljárás meglehökkenettette a fekevesztett somogyiakat és beléjük fojtotta a rakoncátlan velleitásokat, az kétséget nem szenved. De hogy ezen nemzedékben tovább izzott a lázongó szenvedély és kivált a Bogár István ellen fölszított harag, mely csak alkalomra várt, hogy kitörhessen, azt a következő események tanúsítják.

Midőn 1327. május 27-én Somogyba is eljutott Károly király halálának híre, a somodori és atádi népek azonnal Bogár István és Gunya kéri birtokát megrohanták, onnét minden apróbb, nagyobb lábas marhát elhajtották és két bérest megsebeztek. Ugyanezt tették ugyanez évben, ha talán nem is ez alkalomból Pető zarándokfalvi jobbágysai, kik Bogár István bérjóságát, Csánádfalvát Tornában támadták meg, az állatokat elhajtották, az embereket levetkeztették s egy jobbágyot megölték.²⁾

Pedig ekkor Bogár István már csendesebb ember volt. Megtörték ellenségei. Birtokai jobbágytalan, lakatlan puszták voltak.³⁾ Kikopott az időből; lejárt a magát. A hozzá hasonló

¹⁾ *Zichy Okmt.* I. 194. 196.

²⁾ *Zichy Okmt.* I. 302. 305.

³⁾ U. o. I. 281.

erőszakos embernek a megliggadt országban nem volt keletje. Nincs is igen emlékezés felőle. Az irányadó körök is megelégedtek róla. Világos jele ennek, hogy a királyi javak visszafoglalása alkalmából O-Mersét, örökös birtokát, mely huszonnyolcz márkánál többet nem ért, el akarták tőle venni. Csak úgy menthette meg, hogy huszonnyolczad magával, régi szokás szerint, mezitelen lábbal kiállott a vitás földre és rögtön tartván feje fölő, megesküvék, hogy O-Merse az ő, eleitől reá maradt birtoka. ¹⁾

Anyagilag sem állhatott már jól, mert egyik utósó tetteül (1329.) azt találjuk följegyezve, hogy meghatalmazta Tengeldy Mihályt az őt megillető, künnálló harmadbírságok beszédésére. ²⁾

Fiáról egyről tudunk, kit Jakabnak hittak. Leányáról is egyről, Ilonáról. Ez Siklósi Pálnak volt felesége és anyja két fiának: Gyulának és Istvánnak, kik atyjokat jószágaik elidegenítésétől tilalmazták. ³⁾ Gunya fiáról Domokosról is van 1341-ben emlékezés, midőn tátomi birtokrészét Becsei Vesszősnek nyolcz márkáért elzálogosítja, hogy e pénzen egy másik zálogát kiváltsa. ⁴⁾ Tehát elzüllendő ember, ki lyukat lyukkal töm, adósságot adóssággal fizet.

II.

Egészen más forma ember volt *Bogár-ya Márton*, a Csákok serviense, ki rátermettsége és vitézsége mellett illeszkedése által gazdái bizalmát és kedvezését nyerte el; így jólétre sőt gazdagságra tett szert, s azt ügyességével nem csak megtarthatta, de folyton gyarapíthatta is.

Eredetéről, de sőt atyjáról nevén kívül egyebet nem tudunk. ⁵⁾

¹⁾ *Zichy Okmt.* I, 331. — Rendesen két márka után kívántak egy-egy eskütársat.

²⁾ U. o. 332. — Az erdélyi káptalan előtt Lack a székelyek grófja a király nevében birtokot cserél bizonyos Bogárral (filio Francisci, filio Bethend). De ezen Bogár aligha egy személy a miennkel. (*Fejér, CD.* VIII III, 377., hol ezen okmány csonkán van közölve.)

³⁾ *Ajtonkori Okmt.* III, 425. IV. 218. V, 355.

⁴⁾ *Zichy Okmt.* I, 609.

⁵⁾ Atyja neve Bagar, Bogar, Bugar alakban fordul elő. Szerény nézetem szerint e név a Bogomil vagy Bogomir névnek összevonásából ered ép úgy, mint pl. Dezsér a Desiderius összevonásából. A Bogomil nevet Bagamel, Bagamér, Bogomel, Bogomér, Bogomerius, Bugumér és több hasonló változatban találjuk. Hogy utóbb a magyaros hangzású Bogár maradt a leginkább elfogadott, azt kifejtettem ily czímű történelmi eszevegszemben: »Tarka képek a középkorból.« (*Almanach*, az 1890. évre kiadja a Sz.-István-Társ.)

Először 1287-ben találkozunk vele, s ekkor már mint a néhai Máté nádor tárnokmestere, vagyis jószágai felügyelője említetik. Java korabeli férfiú lehetett, minthogy Máté nádor, a Trencsényi Csák Máté nagybátyja, 1283-ban meghalt és föltehető, hogy nem gyerek embert tett birtokai gondozójává, melyek felső Nyitra megyében Sámbookon (a mai Sámbookréten), Eperjesen, Jácson, Németiben, Nagy-Tapolcsányban s egyébütt valának. Ugyanitt szerzett Márton mester is tekintélyesb összegcén, százharmincz márkán fekvőséget, midőn Korosi Geroldtól megvette Alsó-Berencset és hét szöllejét Pogrányban, mely vételeit utóbb újabb szerzeményekkel kikerekítette.¹⁾

Nemsokára aztán III. Endre király szolgálatába lépett. Részt vett annak minden hadjáratában, melyeket az ország határainak visszaállítása, illetve ótalma végett az osztrákok és csehek — közben a hűtelen főurak, nevezet szerint a Német-Ujvári grófok — ellen indított. Endre király vitéz érdemeiért megtette Bogárfia Mártont trencsényi várnagyának, grófnak czímezte és több ízben megajándékozta. Neki adta *Báhony* és *Csataj*, *Vizkelet* és *Kossút* pozsonyi és *Surány* nyitrai várjóságokat.²⁾

Hűségét azonban a király iránt nem tartotta meg mindvégig. A viszályban ugyanis, mely Csák Máté és III. Endre közt kitört, Márton tanácsosbna talála a gyöngye király ellenében a hatalmas nádor pártjára állani s az ő szolgálatába szegődni. Több mint valószínű, hogy Márton mester a reá bizott trencsényi várat ekkor játszotta már a nádor kezére. Mert kétségtelen, hogy Máté annak birodalmában volt, még mielőtt azt Venczel királytól adományképp elnyerte.³⁾

Csák Máté se volt hálátlan Bogárfia Márton iránt; csak-hogy az adomány, melylyel háláját megmutatta, nem a magáéból telt. Hatalmasúl elvette Rajcsányi Drág⁴⁾ fiainak jószágait, s azokkal kedveskedett servieneseinek, melyek egyike Márton mester volt. III. Endre király azért nyomban elvételni rendelte e ragadmányt, csak-hogy parancsát nem volt aki végrehajtsa.⁵⁾

Tudjuk, hogy Endre király röviddel utóbb meghalt, és hogy Trencsényi Csák Máté, ki elsőben a cseh Venczelt pártolta,

¹⁾ *Árpád-kori új Okmt.* IX, 360. — *Knauz*, Monum. eccl. Strigon. II, 194. 226. 489. 507. — *Fejér*, CD. VII/II, 115. — *Anjouk. Okmt.* I, 2. 265. 311.

²⁾ *Hazai Okmt.* I, 101. *Árpád-kori új Okmt.* X, 263. XII, 582. 590.

³⁾ L. Venczel király adományos levelét *Fejér*nél, CD. VIII/I, 89.

⁴⁾ Drág, Drágos, Dragomir.

⁵⁾ *Fejér*, CD. VI/II, 187. VIII/II, 69. — *Schmauk*, Supplementum Analector. terrae Scepus. II, 48.

ennek távozta után nem mindjárt szegődött Károly-Róberthez, hanem megvárta, míg illő árt szabnak pártfogásának. Ezen vára-
kozó álláspontja azonban nem gátolta abban, hogy az 1304. év
őszén, a cseh hadjáratban barátja, Rudolf osztrák herceg szö-
vetségeseként ép úgy részt vegyen, mint Károly-Róbert és hívei.
Bogárfia Márton követte gazdáját; vitézül harczolt, s a sors úgy
akarta, hogy Károly-Róbert szemtanuja legyen, midőn valamelyik
mezei ütközetben súlyosan megsebesült. Hogy e vitézsége jutalmát
mind amellett nem most vette azonnal, hanem csak később, azt
ugyancsak Csák Máté pártállásának, helyesebben: lavirozásának
és Bogárfia Márton viszonyának Trencsenyihez kell betudnunk.

Bogárfia Márton ekkor már nemcsak tárnokmester, de
Csák Máté legbizalmasabb hadnagya volt.

»A hatalmas főurak, kik az ország kormányát tarták elfog-
lalva«, mint Károly-Róbert mondá, ez időben nem tarták alkal-
masnak, hogy akár Károly-Róbert, akár versenytársa, Ottó király
részére álljanak, és közösen abban állapodtak meg, hogy 1307.
évi májusig a semlegességet vallják elvökül, és magára hagyják
a két praetendenst.¹⁾ Magától értetik, hogy Trencsenyi Csák
Máté mint fő-főur annál inkább hozzá járult e megállapodáshoz,
mert hisz már előbb is az opportunitás elvének hódolt. Közvet-
lenül nem is tett ő semmit az interregnum alatt, de igenis köz-
vetve. És eszköze, mely által működött, Bogárfia Márton, ki a
Trencsenyi ellenségeinek: Miklósfia Demeternek, később a roz-
gonyi csata egyik vezérének, és Domokosfia Dancsnak, utóbb
Zólyom vármegye ispánjának, Károly király rendíthetlen hívének
várait: Zólyomot, Lipcsét, Dobronyát és Palotát elfoglalta²⁾,

¹⁾ *Fejér*, CD. VIII/I, 303. V. ö. *Történelmi Tár*, 1889. évf. 579. l.

²⁾ *Hazai Okmt.* I, 101. — Melyik Palotát (Plahta áll a szövegben)
kell érteni? — nehéz eldönteniünk. A *Palota* szó, mint helységnév oly köznev,
mint *Föld, Telek, Falu, Lak, Ülés, Vásár, Nyék, Ház, Kér* stb., melyek
valamely tulajdonnévvel egybekötve a név tulajdonosának birtokát jelentik.
Mint, például, van Jakus-Földe (*Anjoukori Okmt.* I, 216.) Mihály-Laka
(*Zichy Okmt.* I, 271.) Kemén-Falva (*Zichy Okmt.* II, 195.) Vazul-Telke
(*Anjoukori Okmt.* I, 387.) Balog-Vására (*Hazai Okmt.* 216.) Leonárd-Nyéki
(*Anjoukori Okmt.* I, 69.) Buza-Háza (*Zichy Okmt.* II, 103.) Péterke-Ülése
(*Anjoukori Okmt.* III, 321.) György-Kéri, Pinka-Kéri (*Anjoukori Okmt.*
I, 442.) és hasonló száz más helységnév: azonképen találunk Ákos-Palo-
tája nevű helységnévet Esztergam vármegyében (*Zichy Okmt.* II, 15.) Ders-
Palotája nevűt Biharban (*Zichy Okmt.* II, 54.) és más hasonlókat. —
Később rövidség okáért, vagy mert a névadó birtokos elhalt, a határozó
tulajdonnevet el-elhagyták, és megmaradt a puszta Palota a helység nevéül.
Ilyen helység pl. Hontban magában három volt.

miáltal, minthogy az időben mindketten, Demeter tudniillik és Dancs, Károly-Róbert ellenesei, vagy legalább nem barátai valának, ennél is érdemeket szerzett magának. — Tetézte ez érdemeit az által, hogy Esztergam visszavételénél is jelentékeny részt vett.

II. Tamás mester, esztergami érsek ugyanis, mint Károly-Róbertnek teljes lelkével hive, annál kevésbbé értett egyet a főurak érintett semlegességi határozatával, minthogy saját székhelyéből, Esztergamból ki volt rekesztve, melynek várát a Német-Ujváriak hatalmasul elfoglalva tartották. A bitorlókat tehát az egyházból kiátkozni és várát tőlök visszavenni, keveset törődve az opportunisták végzésével, nem késett. Bogárfa Tamás is épen jókor érkezett a várak vívásában gyakorlott népével Esztergam alá. Két lovát lötték ki ugyan alóla, számos csatlósa találta ott halálát, de Esztergamot Károly-Róbert jelenlétében bevették.

Nem lehet kétség az iránt, hogy Csák Máté küldé az érsek segítségére hadnagyát azért is, mert jóban volt az érsekkel, de kivált a gyűlölet miatt, mely a Német-Ujváriak és Csákok közt atyáról fiúra szállott. Mindazonáltal Károly-Róbert tudomást se vett Csák Máté felől. Ő csak a Bogár fiát látta maga előtt, ki arra kérte a királyt, hogy erősítse meg őt a pozsonymegyei Báihony és Csataj, Vizkelet és Kossút birodalmában, melyeket III. Endrétől kapott. Mit Károly-Róbert, elősorolván immár fölmeltet érdemeit, készségesen meg is tett. ¹⁾

Lett volna ugyan Márton mesternek egyéb kérése is, péld. a III. Endrétől nyert egyéb jószágainak megerősítése, illetve visszaadása; talán újabb adományoknak se mondott volna ellent: hanem Károly-Róbert ez óhajok teljesítését akkorra tartotta fönn, mikor nemcsak a serviens, hanem gazdája is megérdemli e kedvezést.

Később, 1309-ben, miután frà Gentile biboros és szent-széki követ Csák Mátét Károly-Róbert királynak megnyeré, nagyobb kedvezményekben is részesítette Bogárfa Mártont. Neki, a »hű Máté nádor tárnokmesterének« adta Milente, Olajkútja és Hulete nevű pozsonyi várbirtokokat, és azokba beigtattatta. ²⁾

Márton mester ekként nagy birtokos lett a maig is ugynevezett Mátyás földén, mert Szenczet és Sáróföt, s ez utóbbit — úgy látszik — vétel útján ³⁾ szintén birtokába kerítette.

Az esztergami érsek barátsága is, melyre Esztergam visszavétele alkalmával bőséges érdemeket szerzett, nem kis előnyére

¹⁾ *Anjoukori Okmt.* I, 118. — *Hazai Okmt.* I, 101.

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/I, 341. 372. 376. — *Milente és Olajkútja* Szencz, Réte, Sárfő és Csataj közt fekütt. Később Tolvaj-Földe, aztán temploma után Boldogasszony-Falva, ma Boldogfa a neve.

³⁾ *Knausz*, *Monum. eccl. Strigon.* II, 631. 632.

vált Márton mesternek. Ennek köszönhető egyebek közt, hogy fiával, Jakabbal, rövid időn mint nógrádi főesperessel találkozott. az esztergami káptalanban.

Márton mester tekintettel lehetett mindenkor az érsek e kedvezésére, akkor is, midőn Csák Máté a királylyal nyilván szakított, frà Gentile őt kiközösítette és ez excommunicatio kihirdetése végett az esztergami érsekség ellen fenekedett. Legalább nem találkozunk nevével sem azok hosszú sorában, kik az esztergami érsekség Dunán-inneni jószágait elpusztították.¹⁾ Sőt föltehető, hogy ő volt egyike azoknak, kik az olyan, amilyen békét Csák Máté s az érsek közt közvetítették.

Ellenben János nyitrai püspöknek nagy a panasza Bogár fia Márton mesterre, és az egyházból név szerint kiközösítette őt is mind azokkal, kik urok, Csák Máté parancsára a nyitrai egyházat szánandó módon megkárosították. De a részletekben Márton mester ellen csak az a panasza, hogy a püspök főispáni joghatóságába ártotta magát: tolvajokat akasztatott, fosztogatókat elítélt, törvényszéket ült, birságolt, még istenítéletet is tartatott Berencsen.²⁾ Ebben a püspöknek teljes igaza volt; de kiténik e vádból egyuttal, hogy Csák Máté »földje« főbirájává Márton mestert szemelte ki, ami szellemi képzettségére, becsületességére és erélyére épen nem vet homályt.

Emlékezetes, hogy ugyanazon 1318. évben, melynek februáriusában a nyitrai püspök Márton mestert kiközösíté, csak néhány hónappal később, május 7-én Esztergamban találkozunk Márton mesterrel és négy fiával: az idősb és ifjabb Gergelylyel, Jakab főesperessel s a kisebb Jakabbal, hogy berencsi jószágát, vételes szerzeményét nejeire, Erzsébet asszonyra, hitbér és nászhozomány címén átírassa.³⁾ Márton mester már szilági várnagynak címeztetik, míg röviddel utóbb (1324. jul. 26.) Károly király őt szilági ispánnak (comes de Scylag) címezi. Még feltűnőbb, hogy ismét néhány hónappal később (1318. évi augusztusban és novemberben) maga Csák Máté szintén megjelent Esztergamban, hogy ugyancsak a keresztesek conventje előtt bizonyos fölvallást tegyen.⁴⁾

¹⁾ Knauz, Monum. eccl. Strigon. II, 657.

²⁾ Battyáni, Leges, III, 161. 163.

³⁾ Knauz, Monum. eccl. Strigon. II, 748.

⁴⁾ Botka, Csák Máté 66. — Mi arra a fölvétre jogosít, hogy Csák Máté és Károly király közt megállapodás jött létre a modus vivendi iránt. Tény, hogy 1318-tól fogva se Máté beütéséről a királyi birtokba, se Károly király hadjáratáról Máté ellen, noha erre ugyan sarkallták, nem hallunk semmit.

Szilád nevű falu van ugyan ma is Nyitra vármegyében, és lehet, hogy az időben vára is volt, melynek várnagya Márton mester lehetett. De »*sziládi* főispán« Nyitra vármegyében nem lehetett Márton mester. E helyt tehát azon Szilágy vármegyét kell értenünk, mely hogy a XIV. században létezett, kétségtelen, és melynek területét a Szamos mellett, Szatmár és Közép-Szolnok vármegyék közt keresik földiróink ¹⁾. Miből aztán az következik, hogy Bogárfia Márton mester már ekkor áttért, és talán előbbi gazdája, Csák Máté megegyezésével ²⁾, a királyiak részére, minek jutalmául, hogy előbbi felségsértő működése színhelyétől távol legyen, szilágyi várnagynak, utóbb szilágyi főispánnak nevezte ki Károly király.

Mert hogy visszatért a király hűségére, az kitetszik nemcsak abból, mert a király őt ufolag »kedvelt hívének« nevezi és megerősíti főntebb említett pozsonymegyei jószágai birodalmában ³⁾ hanem abból is, hogy a király megemlékezik számos szolgálatáról, melyekkel hűségét mint szilágyi ispán kitüntette.

Volt ugyanis Bogárfia Mártonnak Berencsen kívül Nyitra vármegyében még egy vételes birtoka: Dawar (talán a mai Tavarnok), melyhez Pelintelek is tartozott. Ezt a kettős birtokot Lampert országbíró igaztalanul elfoglalta. Nagy igaztalanság épen nem lehetett a dologban; rászolgált Márton úr annak idején az efféle birságolásra; csak hogy hiányzott ez eljárásnál azon kedvezés, mely végett Márton mester a Csák Máté pártjától megtért. Hanem Márton mester ildomossága (némileg ludasnak érezvén magát) hagyta az országbíró keze közt e keveset, melyen a többet, egyéb vagyonát mentette meg. Viszont Lampert országbíró is halálos ágyán úgy intézkedék, hogy Dawar és Pelintelke előbbi birtokosának visszaadassék. E végett állott Márton főispán 1324-ben Károly király előtt alázatosan esedezvén, hogy az ő saját vételes birtokát, immár Lampert országbíró hagyatékát tovább birhassa. A király készséggel teljesítette Márton főispán kérelmét, tekintve az érdemeket, melyeket ő maga és fiai, nem ritkán vérök hullajtásával, különböző hadjáratokban szereztek.

¹⁾ *Pesty*, Az eltűnt régi vármegyék, I, 131.

²⁾ Ezt pedig onnét következtetem, mert nem hallunk róla, hogy Csák Máté boszút állott Márton mester elpártolása miatt; pedig hasonló esetekben a boszuállás nagyon divatozott; Csák Máténak módjában is állott Márton mesteren boszút állani, mert birtokai keze ügyébe estek. — Károly király sem említi Márton mester érdemei közt, hogy kárt szenvedett volna akkor, mikor hűségére tért. Pedig mindkettőre nem egy példánk van.

³⁾ *Fejér*, CD. VIII/II, 426.

Nevezetesen, midőn a király seregével Zágráb felé indult;¹⁾ aztán megint Horvátországban, midőn Miháld várát Theodor bán fiától, Jánostól ugyancsak Márton ispán ügyessége által foglalták el.²⁾ Erdemei közé számították még, hogy több hadjáratban, a mikor az országba tört németeket és cseheket visszaverték, szintén részt vett.³⁾ Végre, hogy többször ügyesen járt el követségben Bazarabhoz, a magyar király havas-alföldi vajdájához.⁴⁾

1327. évi január 23-án még Visegrádon találjuk őt, hol a pécsi püspökkel együtt mint békebíró működik a Szent-Györgyi és Amadé családok közt Várkony és Nepakarcsa birtokokat érdeklőleg. Közbenjárására egyezség jött létre a perlekedő felek közt.⁵⁾ Azontúl nem találkozunk többé az öreg Bogárfia Mártonnal. Valószínűleg elhunyt, mert 1329-ben Báthory János, a Bereck fia említetik Szilágy vármegye ispánjául.⁶⁾ Jóemlékben maradt Károly királynál, ki kedvezését fiaira is átvitte.⁷⁾ Ezek megosztottak atyjok birtokain; nem keveset pörösködtek, amiért örökségek egy része, Sárfő és Csataj Nagy-Martoni Pál országbíró kezére került azon bírságok fejében, melyet nem tudtak neki megfizetni. Bogárfia Márton egyik unokája, valamelyik Gergely fia Berencsinek nevezi magát 1411-ben; mi annak jele, hogy nagyanyja birtokát ő örökölte.⁸⁾

PÖR. ANTAL.

¹⁾ Értendő e helyt az 1322. évben Mladin bán fölhívására indított hadjárat, mely alkalommal a zsarnok Mladin járt pórul, mint azt Madius bőven leírja.

²⁾ Ezen hadjárat 1323. nyarán indult Baboneg István tenger-melléki bán ellen. Augusztusban még tartott, (*Zichy Okmt.* I. 139.) Vezére, a Gut-Keled-nemzetségből Amadéfia Miklós, soproni és komáromi főispár ez alkalomból lett bánná.

³⁾ Értendők itt valószínűleg azon hadjáratok, melyekben Bogárfia Mártonnak, még mint a két Máté nádor tárnokmesterének volt része.

⁴⁾ *Anjouk. Okmt.* II. 150.

⁵⁾ *Hazai Okmt.* II. 47.

⁶⁾ *Pesty.* Az eltűnt régi vármegyék I. 133. — *Fejér*, Cod. Dipl. VIII III. 567.

⁷⁾ *Anjouk. Okmt.* II. 325.

⁸⁾ *Anjouk. Okmt.* III. 22. 406. — *Árpádkori uj Okmt.* X. 263..

KÜLÖNFÉLEK.

BÁTHORY ZSIGMONDNÉ HITBÉRE AZ 1619-IKI ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉS ELŐTT.

A szerencsétlen Báthory Zsigmondné, Mária Krisztina gráci főhercegnő sorsa talán a leggyászosabb volt az összes erdélyi fejedelemnőké között.

A kedves és bájos nőt a politika áldozatul dobta oda a lelkiileg és testileg tehetetlen Báthory Zsigmond karjai közé, hogy általa Erdélyt a török szövetségtől elvonja s a némethez csatolja.

1595. tavaszán (márcz. 5.) történt az eljegyzés Grácban, nyarán (aug. 6-án) az esküvő Gyula-Fejérvárt.

A fejedelemnő a házassági szerződés értelmében 55—60,000 frtnyi nászajándékot s ugyanannyi birtokot kellett hogy kapjon hitbérül. — A nászajándékot (állítólag 100,000 frt értékű aranyezüst »marhá«-t) az esküvőt követő nap reggelén meg is kapta, úgy szintén hitbérül Fogaras várát a hozzá tartozó nagy kiterjedésű igazán fejedelmi birtokkal s azt hiszem Kővárt, a hol később legszívesebben tartózkodott.

A házasság boldogtalan volt; valódi házastársi viszony egyáltalában nem fejlődhetett ki közöttük — a fejedelem olyan hibája miatt, mit állítólag három hónappal esküvője előtt vett észre. — Midőn együtt vannak is, mint »testvérek« élnek együtt; de a fejedelemnő többnyire férjétől távol Fogarasban és Kővárbán éldegélt. »Megeskütt az én kezemen Zsigmond, hogy semmi afféle dolga nem volt vele« — mondja később Báthory Endre. A pápa 1599-ben a végre-nem-hajtás alapján bontja fel a házasságot. S Mária Krisztina, midőn 1607-ben belépett a tiroliai halli zárdába, letette a szüzességi fogadalmat.

Midőn Báthory Zsigmond 1599. tavaszán másodszor is lemondott az erdélyi fejedelemségről s bujdosásra indulása előtt örökre elbúcsúzott boldogtalan nejétől: a házassági szerződésben lekötött birtokokért évi 15,000 m. frt haszonbér fizetésére

kötelezte magát s az első félévi részletet (a 7500 frtot) mindjárt ki is fizette. Ezzel a főhercegnő Grácba, Zsigmond pedig Lengyelország felé vette útját s többé soha nem találkoztak az életben. De Zsigmond, úgy látszik, pénzbeli kötelezettségeinek sem tett többé eleget.

A főhercegnő (1612. óta a halli zárda főnöknője) csöndes visszavonultságban töltötte életét, csak egy: az anyagi gond zavarta. A Báthory-ház balvégzete, Endre fejedelem megöletése, Zsigmond hontalan bujdosása, az Erdélyt dúló hadjáratok, Mihály vajda, majd Básta rémuralma, lehetetlenné tették a Mária Krisztina évi járulékának pontos fizetését. Nevezetes, hogy midőn Rudolf császár- király hadai tartják is megszállva Erdélyt (Basta idején), akkor sem a fejedelemnő számára kezeltetik az ő régebbi birtokait. A császár kárpótlásul 15,000 frtnyi évdíjat ígért neki, de ebből is csak egy ízben kapott 10,000 frtot. — Bocskai az ő rövid uralma idején hajlandó lett volna ezt az ügyet rendezni s nem ő rajta mult, hogy nem tehetette. Midőn a főhercegnő édesanyja ifjabb leányát, kit a lengyel király vett nőül, Lengyelországba kísért: Bocskai követe által kérte, hogy küldjön valakit Erdélybe s a főhercegnő birtokai ügyét úgy eligazítja, hogy meg lesznek vele elégedve. De, mert a lengyel király ellenezte: nem hajlott a Bocskai kívánságára, félvén, nehogy megcsalassék. — Tárgyalták később ez ügyet Illésházyval a bécsi béke tárgyalásai idején 1606-ban, majd II. Mátyás királylyá választásakor, 1610-ben a magyar rendek előtt s 1613-ban Ferdinánd főherczeg közbenjárására. De mindannyiszor siker nélkül.

Midőn II. Ferdinánddal az osztrák-ház gráci azaz stájer ága kerül a trónra: Mária Krisztina reménye is újra éledt erdélyi követeléseit illetőleg. A császári és királyi trónra jutott testvértől méltán remélhette régi jogigényei teljesítését. — Trónra jutása után mindjárt is felkeresi II. Ferdinándot kérő levelével (1618. tavaszán), s felújíttja a szomorú emlékeket, hogy ő, Rudolf császár- király kívánságára, az egész uralkodó ház javáért egyezett belé ama boldogtalan házasságba, melyből annyi keserv és gyalázat háramlott reá — s ime most még hitbérét is nélkülöznie kell, jóllehet azt az erdélyi fejedelem esküjén kívül a császár jóállása is biztosította neki; e miatt súlyos adósságba is keveredvén: kéri fivérét, hogy hitbére ügyét terjessze az erdélyi országgyűlés elé s az évek hosszú során át 264,000 frtra felszaporodott követelését fizettesse ki.

Ferdinánd nem késett pártját fogni nővére ügyének s eleget tenni kívánságának. Még az 1618-ik év derekán levelet intéz az erdélyi rendekhez, előterjesztvén nővére régi követeléseit, kérvén, hogy annak valahára tegyenek eleget.

Ferdinánd levelét nem ismerjük; de előttünk fekszik az erdélyi rendek válasza, melyet nagy későre, az 1619. tavaszi országgyűlésből irnak Ferdinándnak eme 20 esztendő óta megoldatlanul lebegő adósság dolgában.

A rendek eddig ismeretlen és felhasználatlan, latinul írott eme válasza (a mely most került kezembe az egyetemi könyvtár rendezés alatt lévő kéziratai közül), — mint Báthory Zsigmondné az erdélyiekkel való érintkezésének valószínűleg utolsó történeti emléke — bizonyára megérdemli, hogy kivonatossan magyarra fordítva bemutassam, pótlékkül Báthory Zsigmondné életrajzához. ¹⁾

»Császári és királyi felség, legkegyelmesebb Urunk! Csász. felséged levelére, melyet a Mária Krisztina főhercegnő és néhai Báthory Zsigmond fejedelem házassági szerződése ügyében hozzánk intézett, később válaszlunk, mint a hogy fgd várta és mi is szerettük volna és azért bocsánatot kértünk. Az őszi országgyűlésen nem tárgyalhattuk, az idő rövidsége miatt s mert a dolog komoly tanulmányozása végett el kellett azt halasztanunk addig, míg a nagykárolyi egyezkedés befejeztetett. A mi a házassági szerződést illeti, igaz, hogy Zsigmond fejedelem által nem megvetendő birtokok voltak lekötve a főhercegnőnek; de az is bizonyos, hogy a főhercegnő mindazon idő alatt, a míg a házasság köztük fennállani látszott (quo conjugium durare visum est) még inkább pedig eltávozása és elbúcsúzásakor Zsigmond fejedelemtől aranyban, ezüstben és más drágaságokban sokkal több értéket kapott és gazdagabban bocsáttatott el, mint a mennyit ama birtokok értek vagy a mennyire — mint Zsigmondtól gyakran hallották — az ő ígéretei rúgtak. Kevéssel azután Zsigmond maga is eltörölte és megsemmisítette az ítélmesterek előtt (coram publicis regni prothonotariis) minden arra vonatkozó vallomásait és kötelezvényeit; de még az érvényben hagyottaknak sem tudott eleget tenni. A főhercegnő teljes kielégítésének nem csekély bizonyítéka az is, hogy habár azóta hazánk egynehányszor a had jogán Rudolf császár alá vettetett és ez több évig tartott: azon birtokok még sem adattak vissza és kezeltettek külön a főhercegnő számára, hanem ép úgy mint a többi birtokok, vagy a főkapitányok vagy a kamara rendelkezése alatt állottak. Azóta is, körülbelől 14 év leforgása alatt, mióta magunkat Rudolf erőszakos fegyvere alól felszabadítottuk: ama birtokok vagy a hitbér megfizetése sem Bocskai, Báthory, sem a mostani fejedelemmel folytatott tárgyalások alatt szóba sem jöttek. Továbbá a hitbér fizetése sokkal inkább Zsigmond fejedelem személyét, mint a mi köztársaságunkat illeti. Annál s inkább, mert mindnyájan tudjuk, hogy Zsigmond utolsó eltávozásakor minden kincsét, több mint 200,000 frt értékben, ama gyémánt-keresztel együtt (melyet egymagában 80,000 frtra becsültek) magával vitte Erdélyből Csehországba. Azonkívül B. Zsigmondnak a császárral kötött szerződés értelmében

¹⁾ Megjelent a Századok 1883. évf. és külön.

minden évre ötvenezer tallért kellett kapnia, a mely egész élete folyamán kifizetetlen maradt: nyilván való, hogy ez az adósság törlesztésére esett. Most, miután már Zsigmond fejedelem meghalt [1613. Prágában], a főherczegnő hitbére fejében (ha jogszerűen követelheti) keresetet indíthatna a Zsigmondnak esedékes tartozás és hátramaradt ingóságai terhére. Végtere nem utolsó érvül hozhatjuk fel, hogy szerencsétlen országunk az elmúlt hadjáratok zivatairaiban emberekben és vagyonban annyira megfogyatkozott, hogy ha régebbi virágzó állapotával összehasonlítjuk, annak csak tizedrészét találhatjuk, úgy hogy alig, sőt nem is vagyunk képesek a naponként ránk nehezedeő török adót behajtani. A török pedig semmitől sem tilt bennünket szigorúbb és keményebb fenyegetéssel, mint épen a Felső-egedhez való hajlástól, nehogy Erdély birtokából csak egy talpalatnyi földet is átengedjünk, vagy hogy épen nyilvános adománynyal, főkép ily nagy összeggel kedveskedjünk, különösen midőn a török Zsigmond fejedelem házasságát nyílt ellenségeskedésnek tekintette.

Ha tehát kir. Felsőged kedves hazánk fenmaradását óhajtja, kérjük és könyörgünk, méltóztassék fennebb irt jogos érveink alapján a fenséges főherczegnőt rábírní, hogy elégedjék meg az Erdélyből magával vitt javakkal, vagy a később Zsigmond által kivittekből s az őt jogosan illető adósságokból elégíttesse ki magát. Minket pedig ezen kötelezettség alól, mely miatt egyrészt a török által kevertetnénk veszedelembbe, másrészt megfizetni semmiként sem tudnók, teljesen feloldani méltóztassék. A mely kegyét csász. Felsőgednek legjobb törekedésünkkel igyekezni fogunk megálálni. Tartsa meg isten stb.

Kelt Gyula-Fejérvártt az országgyűlésből 1619. május 26-án

Csász. és kir. Felsőgednek

alázatos szolgálí

[Az erdélyi három nemzet karai és rendei.]«

Tudtunkkal az erdélyi rendek ekkor foglalkoztak utoljára egykori fejedelemnőjük hitbérének kérdésével. Bethlen Gábor közeli támadása háttérbe szorította a magán érdekeket s elvágta az útját az eshetőleges további tárgyalásoknak.

Mária Krisztina ugyan nem mondott le követeléseiről s midőn 1621. ápr. 6-án örökre búcsút vesz a földi keservektől, végrendeletében 150,000 frtot hagy a halli zárdának, erdélyi tartozásaiból. A zárdá még egy század mulva is jogot formál ehez, melyet 1701-ben 1,100,000 frtra számítottak fel. Talán máig is szerezpel a halli zárdá behajthatatlan követeléseai között e révén egy néhány millió, terhére a Prágában porladozó Báthory Zsigmond emlékének s a rég letűnt erdélyi fejedelemségnek.

SZÁDECZKY LAJOS.

DEBRECZENI KALENDARIUM AZ 1630. ÉVRŐL.

Egy 1686. évben Debreczenben költethetett latin munka táblájából fejtettem ki e művet. Hogy ott költethetett, hihetővé teszi a fekete bőr táblájának ismert dísznyomata, a volt tulajdonos, »Martinus Kys de Gyöngyös« bejegyzése: »Comp (aravi) et comp(ingi) cur(avi) Debrecini. Ao 1686. april.«

Közöltem e kalendarium czímét s egyes lapjait dr. Szabó Károly úrral. S miután tudós gyűjtőnk nem vette fel ezt »Régi Magyar Könyvtár«-ába, sőt hozzám irt levelében azt mondja, hogy e művet sehol és soha sem látta s azt szerencsés leletnek állítja: azt vélem, nem teszék fölösleges dolgot, ha ezt röviden ismertetem.

Czím tábláján ez van: »Uy és O Kalendarium, Christum Urunk születése után 1630. Esztendőre, rend szerint az napoknak számlalásával es egyéb választásokról. Ehinger Illyes által irattatott. Debreczenben, Nyomtatta Rheda Peter.« E lap közepét betölti a magyar czímer, melyet jobbra és balra egy-egy szárnyas s hosszú farku griff tart első lábaival. A paizs pirosra van festve a hármás halmon s kettős kereszten kívül, melyek a papir színét viselik. Két czímlapot és több fölös részletet is, és mint-hogy mindkét czímlapon levő paizst ekként festve találtam, azt hiszem, hogy minden példány ilyen lehetett.

Nagysága olyan mint az 1627. és 1628-ban megjelent elődeié: 16. r. A—D 4. lapsz. nélkül, hátul egy tiszta lap. Érdeme többek felett az, hogy Ehinger irta s nem a boroszlaít vagy krakkait fordította.

A korszámítás és a jegyek »magyarazattya« után jönnek a hónapok a nyugoti és keleti egyház ünnepeivel, névnapjaival s időjövendölésekkel, mindkét egyház pericopaival, nap és holdjárások megjelölésével. A hónapok végén hasznos tanácssal is szolgál, p. o. Januarius alján ez áll: Lakjal, egyel, utanna jól — is alugyal. Ha Vincze fenlik, ismeg az pincze telik. Martius után: Martius ha száraz, Majussal nedves Aprilis, Az esztendőben Buza, Bor olcso leszen. Juniushoz: Szedgy mezet, juhokat nyiry, álmod megrövidítsed, Téltre kaszaly szenat, az Nap is arra terült. Sajnálatos, hogy augusztustól fogva a hónapok hiányoznak.

Az »egyeb választások« ezek: Az banyaknak hasznairol, — Uti jarasrol es Követsegekről, — Magyar Orszagrol, — Eer vagasrol es Köppölyözesről es Orvossaggal valo elesnek nehany Regulai.

A bányákról azt jegyzi meg, hogy miután ezeknek Ura Saturnus télben igen erőtelen, kevés hasznót szerezhet a bányászoknak. Tavasszal valamennyire erősebb leszen Saturnus, azért a bányászok is megvidámitatnak. Nyárban az arany, ezüst, fekete

ón, »ken-esső alkalmason leszen.« »Ősszel fekete ón, vas, aczél, saletrom bővebben talaltatik; az arany igen szűkőn; ezüst fél reszent.«

Az utonjárókat figyelmezteti az utonállók, az árultatás, a Planeták és »azokhoz tartozó aspectusoknak magok mutogatása«-ra. »Az Aros emberek es Követek jól meg lassak, hog' meg' ne családtkozzanak, annakokaert ne hidgyenek mindennek, ha kárt nem akarnak vallani es eleteket is szeretik. Követsegök penigh avagy bekesegnek (melly legh inkab kévantatnék) avagy hadaknak szerzése es támasztása felől leszen. Az tél is csak fél részent valo szerencset igér mind a Követeknek, s mind az egyeb Uton jaroknak mind földön, mind penig vizen.«

Magyarország sorsát az év mind a négy szakára nézve megjövendőli. »Télben az fölső Magyar Országiaknak sok gondgyok érkezik. Az alsó Magyar Országiaknak sem leszen sokkal jobban állapottyok. Intettetnek azert, hogy magokra gondot viselleyenek, es minden sima beszédnek helyt ne adgyanak, ha kárt es gyalazatot akarnak el tavoztatni magoktul. Annak fölötte sok betegsegek is foghnak raytok uralkodni.« Ez értekezését Istenhez fohászkodással zárja be: »Az Csillagoknak felső fő tudója es biroja, Mennynek es Földnek Szent Teremtője, kinek minden allatokon szabad akarattya vagyon es senkinek nem köteleztethetik, az aspectusoknak gonosz jelengetesit kegyelmesen távoztassa el mi rulunk, a jokat penig öregbitse Szent Fianak érdemejert, Amen.«

Az érvágás s köppölyözés gyakori használasát s az orvossággal való élés babonás felfogását láthatjuk azon kor embereinél. »Tavaszzsal — mondja — es Nyarban job kez felől jo vert bocsatani. Ősszel es Télben bal kez felől. Az Hold uysagatul fogva jo az Iffiaknak mind Hold tölteig, de az is ollykor, mikor az Hold a Rakban es Halakban vagyon. Ha penigh az Bikaban, Szűzben es Bakban leszen járása, artalmas.... Ha penig az ember a 60 Esztendő't meghaladgya, verét ki ne bocsassa, de sőt inkab draga kénts gyanant tartsa.«.... A fördés idejét is ilyformán szabja ki. A gyógyszerek használasáról így okoskodik: »Hogy ha az Hold a Rakban vagyon, jo Lictariomos purgatiot be venni, mikor az Halakban leszen, pilulas purgatiott, ha az Scorpioban, italos purgatiot. Az Mértékben es Scorpioban jo klisterral çlni. Az Bikaban, Szűzben es Bakban végy confortativat.... Télben szé, Nyárban vomitus által purgallya magát az ember. Nagy hidegben es fölöttébb valo melegben nem jo orvossággal çlni. Ha ki ezekhez tartya magát, es Istennek könyörögvén mértékletessen çl, sok időket çr jo egessegben.«

A naptári és oktatási részt bezárja egy »Rövid Kronica, Christus Urunk születése után neminemű meg lött dolgokrol.« Kezdi ezt 373. évvel, midőn »Az Magyarok Scythiabol ki indulnak. 380. eszt. Pannoniában letelepednek. 401. Atilla Magyar kirallya tetetik. 453. Atilla az Leo Papa keresere Roma Varosat el hadgya. 460. Atilla meghala Budaban 124 esztendőskoraban, birodalmanak penig 44. esztendejeben.« A nevezetesebb eseményeket korszerint közli. A magyarok története közé több jelentősb körülményt is sorol. Így »1380. Egy Sibaris nevű Barat az algyu es puska lövest talallya. 1415. Husz János Pragai Tanító Constantiában tűzre itiltetik. 1452. Az Könyv-nyomtatás talaltatek Moguntiában. 1453. Constantinapolt a Török meg vőve. 20. Maj. 1499. Columbus Christoph az Úy vilagot talalta. 1517. Luther Marton oppugnallya az indulgentiakat. 1572. Uy Csillag lattatek.«

A magyarországi eseményeket lehozza 1621-ig, mely évről azt jegyzi fel: »Herencseni István Daroczival eggyütt az Tekintetes es Nagysagos Rhedai Ferenczet Filek tajan betegen el fogtak, es masod napon meg hala. 8. May. Urunk ú Fölsége az Magyar Koronat Cassara hoza. 10. Julii. Az Bucquoi hadanak az szinet Ersek Uyvar alatt megverek, es magat is meg ölek. 22. Az Ferdinand Csaszar hada Urunk előtt elfuta, es ú Fölsege utanna menven minden lövő szerszamat el nyere, es magokban is nagy kárt tün.«

ÁDÁM GERZSON.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szabó Károly: A régi székelység. Székely történelmi és jogi tanulmányok.
Kolozsvár 1890. Stein Jánosnál. 222 lap.

Ama hét értekezés közül, melyeket e kis kötetbe consolidált a szerző, nem kevesebb mint öt a Századokban jelent meg. Nyilvánvaló, hogy e körülménynek előnye is, hátránya is van a recensensre nézve. Előnye, hogy ez által fel van mentve azon kötelesség alól, hogy ez értekezések tartalmát elmondja; hátránya pedig abban nyilvánul, hogy feszélyezve van itt, e helyen, elmondani mind azt a jót, mit ez értekezésekről gondol.

Csak az a két értekezés, mely nem a Századokban, hanem másutt (még pedig egyike a székely művelődési egyesület emlékkönyvében, másika az erdélyi muzeum-egyesület kiadványaiban) jelent meg, képezheti a szabad préda tárgyát. Ezeken hűtheném dithyrambusi szenvedélyeimet, korlátlanul. Ezekről szólva elmondhatnám úgy azt, a mit a könyv tartalmáról, mint a mit ez értekezések szerzőjéről, Szabó Károlyról gondolok. Így megóva az irodalmi conventiót, becsempészhetnék tetszésem szerint mindent.

Visszatart azonban egy fontos tekintet.

Mert habár a szerzőről meglehetősen megállapodott nézeteim vannak, nézeteim, melyek a legnagyobb tiszteleten alapulnak. megvallom, nincsen az előbbiről: a székely eredet kérdéséről.

Még e kötet elolvasása után sincs.

De hacsak már ez olvasmány előtt nem volt, úgy most sem lehet. Mert Szabó Károly nemhogy bizonyítaná, de még csak fel sem állít valami elméletet. Sejtjük ugyan, tudjuk, hogy a székelység eredetéről mi az ő meggyőződése, mert eléggé kiéretteti, hogy mily közel áll a nemzet testébe Hunfalvy szerint mesterségesen beoltott hagyomány álláspontjához. De azért egyéni meggyőződését nem fejti ki az értekezések egyikében sem. Nem akarja ő itt részletes és teljes képét adni annak, milyennek képeli ő a régi székelységet a maga egészében, összes sajátá-

gaival. Más czélt követ. Itt nem épít, hanem rombol. Nem állít, hanem tagad. Még pedig tagadja mind azt, mit Hunfalvy a székelyek eredetéről vall.

A Hunfalvy Pál ellenes polemia végig huzódik valamennyi 1876. óta írt tanulmányon, melyet e kis kötet tartalmaz. Mondhatni, hogy a tárgyi egységet közöttük épen a Hunfalvy székelytheoriájának tagadása képezi. Szóljon bár a székelyek nemzeti nevééről, a székelyek telepítvényeiről Magyarországon, a székelyek régi törvényeiről és szokásairól vagy egy külön székely örökségi perről (3. 4. 6. 2. számú értekezés), Szabó következetesen azon fáradozik, hogy Hunfalvy elméletének hamis voltát bizonyítsa.

Hunfalvy — mint mindenki előtt bizonyára ismeretes — magáévá tette Schlözer, Engel, Timon, Pray, Fejér és mások kételyeit, és nem tudja elhinni, hogy a székelyek a hunoknak Erdélyben rekedt utódai volnának. Ethnographiájában (1876.) és azóta már többször is kifejtette érveit, nevezetesen Nagy Jánossal szemben, hogy miért hihetetlen a scythia-hun eredet Németországból beszármazott »meséje«, a minek ő a nemzeti krónika hagyományát tartja.

Érveinek ezen első kategóriája ellen azonban — pedig igen hathatósak — Szabó Károly fel nem szólal e kötet egyik helyén sem. Kizárólag az ellen fordul, a mit Hunfalvy a hún-eredet »meséjének« *helyébe* tesz.

Az előttünk fekvő kötet: czáfolat pontról-pontra. Tagadja a székely névnek Hunfalvy magyarázta etymológiáját; tagadja, hogy a székelyek határőrök lettek volna; tagadja, hogy királyi telepítvényesek volnának; tagadja, hogy jogrendszerük a királyoktól kapott kiváltságokon alapult volna; tagadja, hogy csak Szt.-László alatt vagy után kerültek volna Erdélybe. És bizonyos, hogy mind ezt figyelemre méltó, olykor kitűnő érvekkel.

Hunfalvy, mint par excellence linguista, első sorban a székely nevet hozta fel bizonyságul a székelyeknek Magyarországból történt telepítésére nézve. Ismeretes, hogy ő a *székely* szót *szék-elv*-től származtatja, mely szerinte azt teszi: székentűli vagy szék megetti, a mint az *Erdély* (erdő-elv) szónak jelentése is: erdőn túli, erdő megetti, trans-sylvan.

Szabó Károly ennek ellenében azt hozza fel, hogy — ha már a *szék* szó értelme is homályos, mit Hunfalvy is elismer — a székely név a *szék* és *elv* vagy *elve* szavak összetételéből nem alakulhatott. A székely névben rejlő *e*, mely szójárásilag *ö*-vé változik (székőly, székő) nem lehet más mint közép *e* (é); az *elve* pedig — mint az Erdély, Havaselföld és Hidelve analogiákon látszik — *ö*-vé nem tud változni, mert abban nem közép *e*, hanem

mély e van. Különben is miért vészett volna ki a székelve, székelű, székelvi szó?

Hunfalvy azt hirdeti, hogy a székely szó nem nemzetségi származást jelent (mint a besenyő, kún vagy egyéb szavak), hanem foglalkozást. A székely szó nem külön népcsaládot, hanem határórt jelent. Emlékeztet Timonra, ki Regéczen a székely szót csósz, határőr értelemben hallotta használni, és hivatkozik arra, hogy székelyek az ország nyugati határán is valának Soprony, Pozsony és Nyitra vármegyékben; a sopronyi Vágh helységnek lakóit, — Vágh pedig »besenyő« telep volt, — székelyeknek, Siculi de Wagh-nak nevezik okmányaink.

Ámde Szabó Károly Biharban, Szabolcsban és Tolnában is ismer székelyeket, kik az ország belsejében nem lehettek határőrök (— dehogyan nem, nem csak az *országos* határt lehetett és kellett őrizni —) és kik több igen alapos indicium szerint, melyeket az érdemes szerző felsorol, csak Erdélyből költözhattak be Magyarországra.

Hunfalvy Pál azt véli, hogy a székelyeket mint határőröket Szt.-László vagy egyik utódja telepítette Erdély keleti részébe. Joggal figyelmeztet Szabó Károly, hogy erről sem okleveleink, sem a telepítésekre különben jól emlékező helyi hagyomány épen semmit sem tud. Krónikáinknak pedig, ha a telepítés nem történhetett korábban mint Szt.-László uralkodása idején, okvetlenül tudniok kellene erről, mert hiszen ez főfontosságú és egyhamar el nem felejtendő tény volna úgy a népelet, mint a királyi kormányzat szempontjából.

De hogy nem telepítvényesek a székelyek, azt Szabó szerint legjobban a jogtörténelem bizonyítja. A székelyek jogrendszere épen nem királyi kiváltságokon alapult, mint a többi telepítvényeseké. Köz- és magánjoguk egészen a XVI. század második feléig Szabó szerint azon kort tükrözi vissza, midőn a magyar nemzet a kereszténység felvétele és a királyság megalapítása idejében vérségi kormányrendszer alatt élt.

Ez utóbbi állításhoz ugyan, azt hisszük, kétség fér (mert minden törzsszerkezet nem egyforma, de különben is a székely alkotmánynak a XIV., XV., XVI. századokban okvetlenül fejlettebb közműveltségi igényeknek kellett megfelelnie, mint a milyen a magyar alkotmány Szt.-István korában volt) de bizonyos, hogy ha a székelyek Magyarország különböző vidékeiről Szt.-László idejében (1077—1095) vagy a XII. század elején költöztek volna Erdélybe, magukkal kellett volna vinniök szokásaikat, szervezetüket, felfogásukat a jogrendről, és akkor hogyan volna megmagyarázható azon kétségtelen tény, hogy a székelyek egészen sajátos, Magyarországon talán soha, de ez időben bizo-

nyára már nem dívó jogrendszerrel éltek? Miért osztanák maguk közt ágak és nemek szerint a tisztségeket, stb.?

Hunfalvy azt hiszi, hogy *koronai* földekre lettek a székelyek telepítve. De hogyan van akkor, — kérdi Szabó Károly — hogy az 1562. székely felkelés leverése és a székelyek ősi alkotmányának romba döntése előtt a székely földbirtokban nem lappangott királyi jog? Miért van az, hogy székely örökségre magszakadás esetén sem kelhetett törvényesen királyi (vagy vajdai) adomány?

Elfogulatlanul ítélve el kell ismernünk, hogy a régi székely jog ellenére van azon lehetőségnek, mintha a székelyek Magyarországból telepítettek volna Erdélybe.

De ha a telepítés kombinációja el is esik, azért a székely eredet kérdése még koránt sincs megfejtve, és megmarad annak, a mi volt: megoldhatlan problémának.

Nem tudjuk, jól fogjuk-e fel a tudomány jelen álláspontját. Nekünk úgy rémlik, hogy mind eddig a székely eredet dolgában csak két lehetetlenség lett kimutatva: az, hogy a székelyek Attila hűnjinak direct utódai volnának; másodsor az, hogy a székelyek Magyarországból telepítettek oda. Amannak kimutatása Hunfalvy számtalan érdemeinek egyike; emezé — Hunfalvy további állításai következtében — Szabó Károlyé.

De ha egy részről a nyelvészet azt mutatta ki, hogy a székelyek nem lakhattak Erdélyben már századokkal a magyar honfoglalás előtt; és ha a politikai és jogtörténelem viszont arról győző meg, hogy a székelyeket nem a magyar királyság telepítette mostani lakóhelyeikre; ha tehát egyaránt valószínűtlen, hogy sokkal a honfoglalás előtt, meg hogy sokkal a honfoglalás után helyezkedtek el a székelyek Erdély keletén, nem fekszik-e legközelebb ama feltevés, hogy circiter egy-azon időben kerültek Erdélybe, mint a »többi« magyarok a Tisza és Duna síkjára?

Az a tény, hogy a honfoglalás esztendejét megállapítani nem sikerülhetett, már magában eléggé támogatja azt, mi a dolog természeténél fogva valószínű: hogy a honfoglalás évek során át és részletenként történt. Nomád nép, legeltetve hajtva barmait, nem vándorolhat együtt fél vagy egész milliónyi tömegben. Élelmezési és forgalmi tekintetekből kisebb csapatokban utazik, különféle úton. Külön csapatban miért nem jöhettek a székelyek is, talán egészen más szorosokon, mint a magyarok?

Sok idő mult, míg a magyarok végleg birtokba vették hazájukat. E *belterjes honfoglalás* munkája alatt nem csak külön válna éltek a székelyektől, hanem talán még sejtelmük sem volt azok közeli tartózkodásáról. Szervezkedtek az új hazában és nomád népből fölművelővé lenni kényszerültek. Sőt miután Gládót is, Mén-Marótot is legyőzték és ledőlt a fal, mely őket a székelyek-

től elválasztotta, akkor sem bolygatták fel rögtön Erdélyt. Elfért a gyér népesség az inént hódított területen is. Ethnographiai kutatásokra pedig bizonyára semmi ösztönük, és ha tudják vala, hogy ott társrokonok laknak, akkor sem keresik, akkor sem zavarják őket szükségtelenül. Így múlhatott el a két század — az első alakulás kritikus korszaka — és egymástól egészen önállóan, egymástól egészen különbözően szervezkedett úgy a magyarság, mint a székelység.

A magyar törzsek hamarabb tömörültek össze, közelebb lévén a nyugathoz, hamarabb vették fel a kereszténységet és már erősen centralisált királyságot alkottak, mikoron a székelyek még sokáig ezentúl a törzsszerkezet korát éltek, sajátos körülményeik között.

Ez a feltevés önmagában megmagyarázza a magyar és székely köz- és magánjog közti különbséget és természetesnek tűnteti fel a székelység ősbíbb jellegét, — a nélkül, hogy ezért az ismeretlen nyelvű és szokású húnokat kellene előrántanunk ősök gyanánt, mint teszik azok, kik a nemzeti krónika sorait szószentí értelemben veszik.

De elhallgatunk. Némi frivolitást találunk abban, így nagyjából hozzászólni oly szövényes és kényes kérdéshez, minő a székely eredeté. Nincs meg azon ambíciónk, hogy azokkal versenyezzünk, kik a székely eredetet, minden egyes érv alapos mérlegelése után, tisztába hozni hivatvák. Célunk csak annyi volt, hogy a közönség figyelmét Szabó Károly e legújabb könyvére tereljük.

Sokat irtak már e kérdéstről. Fontossága meg is követeli. De Hunfalvynak »Felelete a székelyek scythá-hun eredetiségére« óta annyi tárgyismerettel, oly nyugodt alaposággal, körültekintéssel, meg méltán megérdemelt tekintélylyel, bizonyára senki sem: mint a »Székely Oklevéltár« kitűnő kiadója, Szabó Károly.

L. B.

A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkanzellár életére és munkáira. Irta dr. Kohn Sámuel. Budapest. Az Athenacum r. társulat kiadása. 1890. 8-o XVI, 377 l.

A szombatosok történetéről, dogmatikájáról, irodalmáról mind eddig többé-kevésbé homályos felfogást találunk még azoknál is, a kik e — mindenestre nagyon különös — felekezettel behatóbban foglalkoztak. Sem eredetöket, sem fejlődésöket, sem vallásuk ágazatait nem sikerült tisztázniok. Csupán irodalmuk nyert megfélelőbb méltatást legkivált Lugossytól, a ki először

irányzá a közfigyelmet mélyebben a szombatosok felé. Azóta több jeles történetkutatónak megragadta érdeklődését e kis számú, de sajátos felfogásához bámulatos kitartással ragaszkodó felekezet sorsa, mely több, mint háromszáz évig kevés kivétellel a legerősebb megpróbáltatások, szenvedések oly képét tárja elénk, a melyhez foghatót a vallásfelekezetek krónikájában hiába keresünk. A szempontok azonban, a melyekből vizsgálóink kiindultak, alig mondhatók igazi történeti szempontoknak. Majd mindenik írónk, a ki e tárggyal foglalkozott, a priori megállapított elvekből indult ki s így természetes, hogy a fejlődés mozzanataiból elvonható tanúságok sem lehettek valódi tiszták, az író saját vallási felfogásától mentek.

Kohn Sámuelről, a ki bizonyosan legtöbb világot vetett egészen mostanáig a szombatosok fejlődésére, többé-kevésbbé szintén ezt mondhatjuk. Nem kívánjuk mi a történeti kritikának ama túlhajtott obiektivitását alkalmazni, mely az író egyéni nézeteit, rokon- vagy ellenszenvét egészen háttérbe szorítani parancsolja: de azt joggal megkivánhatjuk, hogy az író se többet, se kevesebbet ne következtessen az előtte való adatokból, mint a mennyi azokból csakugyan következik. Nem kívánjuk, hogy az író ne a saját céljainak megfelelőleg csoportosítsa az adatokat: de azok magyarázatában emelkedett szempontok kitűzését várjuk, a melyekből ki van zárva az író egyéni tetszése vagy nem tetszése.

Kohn Sámuel már állásánál fogva mintegy hivatva érezheté magát a szombatosok dogmatikájának megírására s kétségkívül könyvének ez a része a legsikerültebbnek is mondható. A szombatosok vallási felfogásának vizsgálódásához valóban csak az foghat igazi komolysággal, a ki a zsidó vallás dogmatikájának minden részében teljes jártassággal bír, mint a szerző. Ezt, mint előre vártuk, Kohn tisztázza is a legrészletesebben, szabatosan, hűen. Elmondja, hogy a szombatosok első korszakában még a kereszténység nagy elvei az irányadók. Később mind inkább hajlanak a zsidóság felé, mind távolabb és távolabb maradnak az új szövetség tanításaitól. Az evangeliumokra alig hivatkoznak s a bibliának megmásíthatatlan igéit vakon követik, még »ha a tudomány vagy a tapasztalat látszólag ellenük szólának is, mert a mit mond, annak igaznak *kell* lennie.« A harmadik korszakban azután teljesen beleolvadnak a zsidóságha, úgy hogy a bözödfalviak tényleg a zsidó vallásra térnek.

A szombatosok vallásának e lassú átalakulása egymaga feltűnően mutatja a biblia magyarázatának hasonlíthatatlan fontosságát, a miért a kath. egyház papjai nagyon érthetőleg vonakodtak azt a nép kezébe adni. Annyi bizonyos, hogy a reformatió vívmányai nélkül a szombatosság soha nem keletkezhett volna.

Hisz az egyes felekezetek a nagy mozgalomból is a biblia rejtélyesebb helyeinek ilyen vagy olyan magyarázata alapján keletkeztek s így az unitáriusok felfogása mintegy előre láttatá, hogy a mozgalom e ponton aligha állapodik meg. S valóban Eőssi és társai, a szombatosság első alapítói alig tettek többet, mint a legridegebb unitárius álláspontra helyezkedtek. Kohn a szombatosság keletkezésének magyarázatánál egyedül e szempontot fogadja el, a mi — mint adatai mutatják — helyes is; mind ez azonban nem zárja ki, hogy e felfogás megszilárdulására a külföldi felekezetek — mint pl. a lengyelországi — példája nem lehetett volna hatással. Sem egyiket, sem másikat nem lehet biztosan állítani; kár azonban, hogy Kohn e tekintetben vizsgálódásait ki nem terjesztette, mert legalább is nagy valószínűséggel bír ama felfogás, a mely szerint a szombatosság alapjait letevő unitárius mesterek nem pusztán saját ösztönük, a biblia egy-egy nehezebben érthető pontjának nem csupán saját nézetük szerinti magyarázatából indultak ki, hanem eljárásukat mintegy igazolva látták a külföldön keletkezett efféle secták mestereitől is, a mi az ő bátorságukat csak fokozhatá. Hiszen Blandrata hatása e tekintetben mellettünk bizonyít s még inkább mellettünk bizonyít Péchi Simon külföldi utazása, a ki — nem lehetetlen — hogy idegen népeknél csak megerősödve láthatta amúgy is szilárduló vallási felfogását.

A mi a protestans hittérítő költőknek a zsidók iránti felfogását, magatartását mutatja, talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy Kohn e tekintetben többet magyaráz az előtte lévő adatokból, mint a mennyit azok valóban mondanak. Kohn szó szerint veszi pl. Farkas Andrásnak, Bornemisza Miklósnak, Szkhárosi Horvát Andrásnak stb. a zsidókról *csak például* fölhozott egy-egy mondását, kikapva egy-egy sort az egész strófából s magyarázva azt arra, hogy a protestáns írók mintegy kedvező hangulatot keltenek a zsidóság iránt. Úgy véljük, hogy ez eszük ágában sem volt a protestans versíróknak. Ők csak az elnyomott népet látták a protestansokban, a kiket a — felfogásuk szerint — hitetlen katolikuskok végkép ki akarnak irtani, mint egykor Istennek választott népét, a zsidóságot, a pogányok. Világosan mutatja e felfogást többek között épen Farkas András kiinduló pontja, a ki csak párhuzam kedvéért állítja egymás mellé a zsidóságot és a magyarokat, az *igaz* magyarokat, a kik alatt csak a protestansokat értette. Nem az akkori zsidóságnak, mint ilyennek vallási felfogását dicsőítik tehát a protestans versírók, mint Kohn állítja, hanem az elnyomott népet látják csupán bennük, mert magukat is elnyomva hiszik a szerintük pogány katolikusoktól. Ha Kohn felfogása helyes volna, joggal kérdezhetnők: mért nem lettek hát.

e protestáns versírók, a protestantismus első oszlopai szintén zsidózókká, ha előttük csak a zsidó vallás volt az egyedül üdvözítő? Egyébiránt világosan látszik, hogy ez erőszakolt magyarázattal Kohn csak alapot akart készíteni a szombatosok vallási felfogásának természetesebb megszilárdulására, a mi kárbavesztett munka. Hiszen látjuk, hogy a következmények mennyire ellenkezőt mutatnak. A zsidózók folyvást üldözés, megvetés tárgyai, a kik a kereszténység nagy elveit a pogánysággal cserélik föl, statust alkotnak a statusban, stb. Sőt azt hisszük, hogy üldöztetésüknek főoka éppen az volt, mert a zsidóságot eladdig, mint Kohn is mondja, »gonosz, cselszövő, hitetlen, istenáruló« népek tartották, a mely a magyarság szokásaihoz nem tud símulni. Mért nem üldöztek ily kitartással egyetlen keresztény felekezetet is? Kohn szempontja e tekintetben éppen oly téves, mint abban, a mit könyvének 127. lapján felhoz, hol három versszakot idéz, a melyekkel a zsidózók felfogását illusztrálja a szombat megünneplésére vonatkozólag. Véleményünk szerint semmi sincs az idézett versszakokban, a miből a szombatosok vallási felfogására lehetne következtetni. Sőt inkább az ellen támadnak e jámbor verselők, hogy a zsidóság elhagyta az Isten törvényét, a miért Isten áldása is elfordult tőlük, s ettől — mintha mondanák — nekünk is óvakodnunk kell. Hogy a hat napi munka után a hetediken ünnepeljünk: ebből nem lehet következtetni, hogy ez a hetedik nap *a szombat*. Általában az énekes könyvek adatai rendkívül szigorú kritikát kívánnak főleg dogmatikai tekintetben s mi látjuk azt, hogy Kohn jól kiszedte ugyan belőlük a saját felfogását magyarázó s azt megerősítő részeket, de sehol, vagy legalább nagyon elvértve hozta fel azokat, a melyek éppen nem valami erős szombatos álláspont támasztékai, hanem az unitáriusok vallási nézeteivel közösek. Aligha így nem járt Bogáthi Fazekas Miklós szombatosságának megállapításával is, ámbár — megvalljuk — hogy a tárgyalás e része oly hatást tett ránk, mintha Kohn felfogása ellen mennél kevesebb igazi argumentumot lehetne felhozni. Hogy azonban Bogáthi túlment a Dávid Ferencz hagyományain; hogy Karádi Pállal vitába ereszkedett: mindez még nem bizonyítja Bogáthinak szombatos voltát; valamint következő szavai sem, a melyeket Kohn döntőknek tart: »Egy esztendeig pedig munkálkodtam a Jézus Krisztus *historiájában*, kit Uj-frigy könyvének *hívnak*.« Miből következik az, hogy vajjon Bogáthi úgy érti-e ezt a mondását, a mint Kohn gondolja, hogy t. i. csak *historiát* lát az evangeliumokban, a melyeknek »nem adja meg a szokásos Uj-frigy nevet, a melyen *hívják*?« Vagy pedig minden ily fontosabb nyomaték nélkül azt akarja mondani, hogy ő is foglalkozott a Jézus Krisztus történetével, a

mely Uj-frigynek neveztetik? A »hívnak« igének oly lenéző értelmét semmi okból sem szükséges tulajdonítanunk. Lehet, sőt valószínű, hogy sokban hajlott a szombatosság felé, az ingadozó mozgalom árjai majd egyik, majd másik felekezethez vitték közelébb: de hogy ő határozottan szombatos lett volna, még zsoltár fordításai után sem mernők oly egyenesen állítani, mint Kohn, kinek felfogása azonban mindenesetre igen érdekes fordulatot adott e még mindig vitás kérdésnek.

Kohn művének középpontja kétségkívül Péchi Simon. A könyv legnagyobb része ő vele foglalkozik behatóan, részletes adatok felhasználásával. Nemcsak mint író és tudós, korának első rangú hebraistája érdekli a szerzőt, hanem mint politikus is. A ki korán Báthori Zsigmond szolgálatába jut, aztán külföldi utakat tesz Bukarestbe, Konstantinápolyba, Olaszországba stb. s mikor visszakerül Erdélybe, fokozatosan emelkedik az állami hivatalok rangján, úgy hogy Bethlen Gábor alatt az ország első tanácsosává, főkancellárjává küzdi ki magát. Mint ilyen, Erdély legfontosabb ügyeit intézi s folyvást bírja a fejedelem bizalmát: s alig megmagyarázható tény mégis, hogy Péchi 1621-ben minden előleges vizsgálat nélkül fogságba jut. Kohn e fordulatot azzal magyarázza, hogy Bethlen mindaddig szerette Péchit, míg *hű szolgát* látott benne, de nem tűrhette, mihelyt *vetélytársául* ismerte föl. Mennyi való e föltevésből: nem vitatjuk; de alig hihető, hogy Bethlen, ez éles látású fejedelem, csak most jutott volna e föltevésre, s másfelül Péchi nagyon rosszúl fogja fel szerepét, ha csakugyan Bethlen ellen irányult volna egész működése. De különben is e két kiváló egyéniség egész jelleme ellent mond e felfogásnak annál is inkább, mivel Erdély akkori állapota sem igazolja Péchi efféle törekvéseinek jogosultságát. Annyi bizonyos, hogy mint afféle »novus homo«, szálla volt a főurak szemében, jól értett a vagyonszerzéshez, saját érdekeit lehetőleg mindig előtérbe tolta, talán erőszakos, kevésbbé összeférő természetű volt, nagy sikerei elbizakodottá is tehették: de áruló soha nem volt, mit Kohn is beismer.

Hogy milyen politikai szerepe volt Péchinek ezután: mind erről, bár Kohn adatai nyomán igen érdekes volna néhány szóval megemlékeznünk, nem szólunk; csak azt említjük meg, hogy a szombatosság második korszaka majdnem azonos Péchi életének s rendkívüli működésének történetével. Mondhatni, hogy a szombatosok neki köszönhetnek legtöbbet, nemcsak mint magas állású politikai egyéniségnek, hanem mint írónak, mint tudósnak is. Valóban bámulatos az a működés, a melyet Péchi kifejtett. Kohn kimutatja, hogy Péchi annyira bele volt ávatva a rabbinikai irodalom titkaiba, mint korának egyetlen keresztény embere sem.

A szombatosok énekeskönyvei legszebb darabjaikat neki köszönik, de ézenkívül a prózai irodalomban is annyit tett, mint abban a korban senki. Sajnáljuk azonban, hogy e rendkívüli működésnek tisztán irodalmi sikereit majdnem szó nélkül hagyja a szerző, míg ellenben dogmatikai tekintetben a legkisebb részletek sem kerülnek el figyelmét. Sajnáljuk, hogy irodalomtörténeti szempontból meg nem emlékezik kissé részletesebben arról a nem közönséges haladásról, a melyet Péchi énekei mutatnak s beéri egy pár idézettel ez énekek irodalmi értékét illetőleg. Igen könnyen lehetett volna például az unitáriusok, reformátusok és szombatosok énekei közt pusztán költészeti tekintetben párhuzamot vonni s kimutatni, hogy a szombatosok énekeskönyve e szempontból is a legnagyobb figyelmet érdemli tartalmilag úgy, mint tisztán a külföldi irodalomból. Az áhítatnak amaz őszinte, odaadó hangja, mely a középkori vallásos és hazafiúi énekek töredékeiből szól hozzánk, egyetlen felekezet énekeiben sem nyeri vissza régi erejét annyira, mint a szombatos énekekben. Sőt rhythmikai szempontból az unitárius és szombatos énekek bizonyára első rangú költői termékek.

Mind e mellett Kohn műve határozottan sok kérdést tisztáz s a szombatosság általános történetére, dogmatikájára egyetlen kimerítő munka, a melyet a későbbi kutatók semmiképen sem mellőzhetnek. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül az előadás és nyelv magyartalanosságát. A magyaros szórend ellen majd minden lapon vét s az igekötők elhelyezését nem érti. Példákat nem szükség felhoznunk, oly tetemes számú hiba van a könyvnek majd minden lapján, hogy az olvasó akármelyik fejezetet kezdje olvasni, azonnal igazolva látja állításunkat. Kár, hogy Kohn pusztán nyelvi szempontból át nem nézette művét előbb valakivel, mielőtt azt nyomdába adta. Műve így kellemes olvasmány is lehetett volna.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Vác város története. Irta Karczu Antal Arzén szent. Ferencz r. áldozár.
IX. kötet. Vác, 1888. Ára 2 forint.

Karczu A. Arzén veterán tagtársunk becses monografiájának utolsó és befejező kötete fekszik előttünk. Vác történetének első kötete 1880-ban jelent meg, s a város, mely monographiájának megíratására semmi áldozatot sem hozott, fokozott örömmel fogadhatja Karczu A. Arzénnek pusztán hazafias lelkesedéssel s a helyi történet iránt való szeretetből, tehát minden anyagi haszon nélkül irt munkáját. És mi azt hisszük, ha dicséretet és

elismerést érdemel a történész, ki hivatalos megbízás és díjazás mellett vállalkozik egy-egy város historiájának megírására, úgy kétszerte nagyobb dicséret, s kétszerte nagyobb elismerés illeti a localis történet azon munkását, a ki — mint Karcsu A. Arzén is — tisztán nemes ambícióból dolgozik.

Vác város monographiája, így a mint a maga teljességében előttünk fekszik, nemcsak tartalom, de külső megjelenés tekintetében is egyike azon jelentékenyebb történeti műveknek, a melyek a magyar- és erdélyországi városokról eddig irattak. Egy kilencz kötetes művet, ha semmi világraszóló dolgot nem tartalmazna is az, egyáltalán nem volna szabad egyszerű irodalmi kísérletnek tartanunk, annál inkább a jelen műérdemes szerzőjével szemben, a ki a pápaság történetéről (8 kötetben) és a szerzetes rendek multjáról (5 kötetben) irt becses műveivel régóta méltó helyet foglal el történészeink sorában.

Vác története azonban nemcsak külalak, de tartalom tekintetében is a ritkább monographiai művek sorába tartozik. E tartalom általában véve két fő részre oszlik, melyek egyike a város külső történetét, a másika pedig a városban székelő egyházi, politikai, társadalmi és közmívelődési intézetek és intézmények multját tárja elénk. A város külső történetét az I—IV. kötet foglalja magában. Szabatos magyar stilus és szigorú tárgyiasság jellemzi úgy az ezen, mint a többi köteteket. Szerző — úgy látszik — ismeri a helytörténelem összes kutfőit, s nemcsak a nyomtatott forrásokat, hanem a levéltárak idevonatkozó adatait is felhasználta. A levéltárak között nagy hasznát vette különösen a váczi káptalanénak, mely épen kezeügyébe esett, s mely telve van országos érdekű, becses adatokkal. Az itt rejlő adatok nyújtottak alkalmat a szerzőnek arra is, hogy műve V. kötetében nemcsak a püspökség, hanem a váczi egyházmegye egész történetét is felölelhette, a mit a káptalan levéltára nélkül alig tehet vala. A VI. kötetben a káptalannak és az egyházmegye területén létezett apátságok és prépostságok történetét tárgyalja szerző, míg a VII. kötetben a fő- és alesperességek, plébániák, a gör. kel., kalvinista, lutheránus és izraelita hitközségek multjával találkozunk. A VIII. kötet az egyházmegyei egyéb intézeteket és kolostorokat, a IX. kötet pedig az iskolákat, intézeteket, egyleteket, kórházakat, nyomdákat írja le s végül a kereskedelem és ipar történetét tárgyalja.

Minden egyes kötet önálló értékkel bír e múnél, mert mint az itt elsorolt tartalmi kivonathból látjuk, minden kötet más-más intézmény egyediratát képezi az V. kötetből kezdve, míg az első négy kötet ismét együttesen képez egy önálló monographiát. Aki e munkát kezébe veendi s figyelemmel olvassa, bizonyára csak elis-

meréssel fog adózni a tudós és fáradhatatlan szerzőnek, ki nemcsak nagy, de hasznos és hézagpótló munkát végzett akkor, a midőn Vác város historiai multját megírta. Önzetlen, nemes fáradozás eredménye e jeles mű, melynek megjelenése alkalmából Vác város közönsége gratulálhat önmagának.

DUDÁS GYULA.

Die Rumänen und ihre Ansprüche. Von Paul Hunfalvy. Wien u. Teschen, 1885. 8-adr. 305 l.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

E könyv Bécsben és Teschenben jelent meg 1885-ben, előszóval és bevezetéssel, tárgy- és tartalommutatóval 1—365 8-adr. lapon, németül írva, a külföld számára, de a mi olvasó közönségünk tanuságára is.

En a tudós szerzőnek már három művét ismertettem e becses szakfolyóiratban, az elsőt: *Erdély országnevei* az 1888-ik évfolyam I. füzet.; a másodikat: *A rumän eredet*, a II. füzet.; a harmadikat: *A rumän történetírás újabb jelenségei* a IX—X-dik füzetben, melyek mind ez alapvető mű egyes részeinek bővebb kifejtését adják s írásukra okot és alkalmat a rumän történetírók újabb meg újabb művei, védekezései és támadásai, vagy ugyanazon czélra változtatott modorban való törekvéseik szolgáltatnak.

Hogy én a részletokról irtakat ismertettem elébb, azért történt, mert ez vagy amaz, ép akkor megjelent rumän írók valamely rokontárgyú újabb műve által actualis érdekekkel bírt, vagy a tudós író műve a tájatt vagy nem sokkal régebben jelenvén meg, arról mint napirenden levő könyvről szólni időszerű volt. De mindig tudatával birtam annak, hogy ez első nagy műre sort kell kerítenem, s mindig éreztem ama szükségét, hogy közönségünkkel azt is, és pedig lehetőségig bőven meg kell ismertetnem. E munkát nem elvesztegetettnek, de inkább hasznosnak tartottam mindig s annak tartom ma is, elannyira, hogy magyarra fordíttatásukat is irodalmunk és történelmi tudásunk nevezetes gyarapodásának, s mint ilyet kívánatosnak itélem.

Ha a rumän írók tudományos iránya tárgylagos, céljuk gyakorlati és elérhető, eszközeik loyálisak, olvasó közönségük annyira érett és művelt lenne, minők más művelt népek olvasói, akkor nem kellene irányukban aggodalmat táplálnunk, a várakozás politikáját követhetnők velők szemben, vagy röviden megczáfolnók elméleteiket és írásaikat, s nem vennők rossz néven, ha a tudomány fákláját tartva kezökben, józanon tanítani és meggyőzni

akarják olvasóikat. De közöttük mások a viszonyok. Náluk a népmindent elhisz, a mi meg van írva. Tudósaik szava oly föltétlen hitelre talál, mint a pópáé. Pedig elfogultságuk csaknem rögeszmévé vált s műveik mind irányzatosak. Kezökben a tudomány célja nem az igazságkeresés, de önnagyzási politikájuk, ábrándjaik eszköze, égő kanóc, a melyet nem jó államépületünk közepében, szabadon, ide-oda hordozhatni megengednünk. Ha nem gyujtnak is fel minket, felgyujtják balgatat népök vak szenvedélyét, utópiákat festnek eléjük, vágyat és ingert ébresztenek oly országok iránt, melyeket ezer év története tett koronánk és államunk tulajdonává.

Minél kevesebbé mívelt valamely nép, annál könnyebben hajlik a roszt, valónak hiszi a káprázatot, jognak a követelést, elérhetőnek a legelérhetetlenebbet. A ki a rumän történetírást figyelemmel kíséri, meg fog győződni arról, mily gyöngye alapon építik fel ők rómaiságukat, e földön létök folytonosságát, egykori jogos-voltukat s a Balkán-félszigeten, Romániában és Magyarországon élő oláhság nemzeti és állami összefüggését és politikai egységét, melynek ők elérését remélik s az elérésére törekvést a létező államokkal szemben megengedhetőnek, magukra nézve nemzeti kötelességnek tartják. Ennek a folytonos önámításnak, a rumän ősjogok és jövő aspiratiók mindig más meg más alakban előtérbe hozása, mesékkel és képzelődéssel fölékesítése, az egymást érve-érő új hamis földrajzok, tankönyvek és történeti művek okozata a daco-román eszmének és érületnek hazánkban oly nagymérvű elterjedése, s mind szélesebb körökben meggyökerezése. Densusianu könyve, a Hórara és Klóskára írt Apotheosis, gúny a tudományra és közerkölcsökre, megmérgezi a nép vérét s megrontja érületét.

A véletlen szerencse művének tartom, hogy Hunfalvy Pál figyelme már két évtized előtt a hazánkban és szomszédságában történő ez eseményekre és veszélyes politikai irányra fordult. Legelső nagy műve, melyet a román önnagyfoglalás és forradalmi inkább, mint tudományos kutatási irány ez iszapos áramlatának ellenébe állított, épen a szóban levő. Négy szakaszból áll az. Az elsőnek tárgya a *történelem*, másodiknak a *nyelv bizonygátétele*, harmadiknak a *mesék és vélelmek*, negyediknek az *ujkor és berekesztés. Egy kis toldalék*.

Az első szakasz e hét részre oszlik: I. Dákia a rómaiak rövid uralma alatt, II. különböző népek egymást felváltó birtokában, III. a magyar állam állandó birtokában, IV. Rómaiak, románok, bulgárok a Duna déli oldalán, V. a vlachok új népe, VI. Transilvania vagy Erdély (*Siebenbürgen*) a három nemzet egyesüléséig (*Unio*), VII. Ugyanaz a XVIII. század végeig.

A második szakasz I. része a nyelv bizonyoságtételeit adja elé a belső történet megvilágítására, a II. rész ugyanazokat a külső történet megvilágítására.

A harmadik szakaszban elő van sorolva: a névtelen jegyző, Bonfini Antal, Gibbon, Thierry Amadée, Kiepert Henrik, az erd. oláhok 1791. évi kérvénye, Sinkai Sinka György, Laureanu Tribonián, Kogolnicano Mihály, Petričeiku Hasdeu Bogdán, Saguna András, Ureki Gergely, Hur krónikája, Jung Gyula, Pič László József, báró Hurmuzaki Eudox, Maurer Ch. F. különböző nemzetiségű íróknak és tudósoknak az *oláh származást* illető nézetei és elméletei.

A negyedik szakasz részei fennebb említve voltak, a toldalékkal együtt.

Előszavában író maga kinyilatkoztatja: »hogy műve egy szakasza sem meríti ki tárgyát, mindenik inkább csak az események irányát jelöli meg; de meg van arról győződve, hogy mindeu ezután kinyomtatandó adat és felfedezendő oklevél ez irányt igazolni fogja. Bármily vonszó és tanuságos a Duna melléki tartományokban és Erdélyben létező római feliratok tanulmányozása, az oláhok vagy románok igazi történetére semmi befolyással nem lehet; mert e történet a Duna északi felén az oláh nyájlegeltető pásztoroknak az elhagyott vagy pusztá birtokokban megjelenésével kezdődik, s mutatja, hogy lettek idővel belőlük földmivesek s azon vállalkozókból és kenézekből, kik e pásztorokat megtelepítették, nemes emberek és földesurak. Az ide tartozó adatok a rumán történet alapjai.«

A *Bevezetésben* (1—4. ll.) Hunfalvy néhány történeti tényben, egy román író nyilvános előadásában, a másiknak könyvbe foglalt földrajzi tanaiban a román képzelt egységes állam egész elméletkörét és politikai ábrándvilágát tárja fel. Abból — úgy mond ő — hogy a román királyt 1881. Magyarország primása koronázta meg, hogy 1841. — egy politikai lap közlése szerint — Nippon oláh főpap Magyarország és Oláhország metropolitája helyettesévé nevezetett ki, 1875. egy moldvai más főpap Románia metropolita-primásává, illetőleg Magyarország és Oláhország Metropolitájává, átalában, hogy Oláhország e régi okiratokban sokszor fordul elő Ungro-Valachia név alatt, az oláhok ez országokban való saját nemzeti egységüket s régi jogosultságukat látszanak következtetni.

Idézi továbbá szerző Cipariu Timothé balázsfalvi gör. kath. kanonoknak 1867. aug. 1. a bukaresti tudományos akadémia megnyitásakor tartott felolvasása azon részét, a hol az nyilván kimondja: »hogy a román nemzet e naptól kezdve közníveltségi tekintetben egy testté lesz. A román hazát (*Patria Romana*) és

román nyelvet eddig elnyomták a hunok (érti a magyarokat), szlávok, törökök és mások. Most meg van kezdve a haza és nyelv felszabadítása; de csak megkezdve, végrehajtva nincs. Nekünk — mondja a felolvasó — folytatnunk és be kell végeznünk. A haza teljes felszabadítása Románia államférfiainak feladata. Meg vagyok győződve, hogy azok a szent küldetést be fogják tölteni, és a román haza elvégre szabaddá lesz.«

Hunfalvy itt egy másik rumän tudósnek, iskolakönyvül használt műve alapján meghatározását adja annak, hogy mik alkotják ezt a román hazát (*Patria Romană*-t). Trebonian Laureanu bukaresti egyetemi tanár: *Dákia földrajza* című 1882-ig három kiadást ért könyve szerint ezek: *Máramaros*, fővárosa *Munkács*, római neve szerinte *Montis Castrum*, románul = Moncastru; *Crisiana*, így nevezi a Körös-folyam vidékét, nagyobb városai *Szathmár*, *Nagyvárad*, *Belényes*, Laureanu szerint *Urbea-mare*, *Satu-mare*. Belényesről nem tudván, hogy az nevét a bölényről kapta, s ő románizálni képes nem lévén, elnevezte *Beiusiu*-nak; *Temesiana*, a Temes víz vidéke; *Transilvania*, itt Laureanu Szébenből *Sabinu* római coloniát csinál, Offenbányából *Aufidena* samnit név hasonlatára *Aufena* román helynevet; *Nyugati Románia* (Romania Australe) az egykori Oláhország; *Keleti Románia* (Romania Orientale) az egykori Moldova; *Bucovina*, *Bessarabia* = együtt 5660 gegr. □ mérföld és 11.450,000 lélek teszi tehát Cipariu és Laureanu román hazáját. »A rumänek — arany álma — a *Republik Ploiești* című rumän politikai lap szerint — az, hogy egy hatalmas rumän birodalmat alkossanak, mely a Dnisztertől a Tiszáig, a gallicziai határoktól a Dunáig terjed, s mely Bessarábiát, Bukovinát, Erdélyt, Moldaviát és Oláhországot, és a Temesi-Bánátot mind foglalja magába, mert mindez országokban meg van a faj, nyelv, erkölcsök és érzület egysége, ezért egészen logikai következmény az, hogy a politikai egység is visszaállíttassék. Ez az a korona — mondja hangsúlyozva e lap szerkesztője — melyet mi királyaink és vezéreink fejére akarunk tenni, *tiz millió latinnak* koronája, oly országok lakosaié, melyek még *negyven milliót* képesek táplálni.« A *Romania libera* című lap pedig 1881. júl. 21-ki számában az ország és Románia kormánya figyelmét arra hívta fel, hogy tekinteteket ne fordítsák Bolgárországra, de a Kárpáton túli országokra: »*minthogy minden román egyesülése önmagától értetik stb.*«

»A tudatlanság és rosszúl értesültség mindenütt oly előítéleteket szül — jegyzi meg Hunfalvy — melyek a tudományba is befészkelik magukat; s ha egyszer meggyökereztek, bajos őket onnan kiirtani. Mert a megszokott előítéletek iránt való elfogultság az önkényes meghamisításoknak is oly barátságos hajlékot

ad, melyen sem a kritika világa, sem a megrovás jégesője könnyen át nem hat. Mindazáltal — úgy mond a tudós író — sorba veszi és a különböző véleményekkel szembe állítja a történet és nyelv bizonyosságtételeit, hogy a fenforgó kérdés megítélésének biztos alapja megtalálható legyen.»

I. Itt Hunfalvy könyve valódi czéljára tér át s az 5—14. lapon Dákiának a rómaiak alatti állapotát tárgyalja Kr. előtt a 90-dik évtől kezdve Kr. u. 270 évig, a mikor Aurelián császár legióit Dákiából ki, a Dunán átvitte s a római telepeket sorsuknak adta át, előadását egészen egykorú hiteles írók adataira, a feliratokra és e kettőből következő pozitív tényekre és igazságokra alapítja. Szerinte más felosztása volt Dákiának a rómaiak alatt, mint a minőt a rumán írók olvasóikkal elhithetni akarnak; Traján nem telepített oda lakóként rómaiakat, mert a világbirodalom fővárosa népe már akkor meg volt apadva, hanem inkább Dalmatiából, Galliából, Noricumból stb. sőt Azsiából is, névszerint Syriából, Kariából, Paphlagoniából stb. Dákiában a polgári élet kevésbé volt kifejlődve, erős volt a katonai és hadi szervezet és élet; igazolja ezt ama tény, hogy a feliratok többnyire mind katonák műve; hogy bárha a telepet anyanyelve általában nem is, de hadi és polgári igazgatási nyelve a latin volt, bizonyítja az, hogy a feliratok a mai Erdély déli részeiben — kevés görögön kívül — mind latin nyelven vannak írva; a legyőzött dákok a rómaiakhoz alkalmazkodtak, ezt Hunfalvy oly latin felirással is igazolja, melyen két dák név is jó elő s egy szász tudós fedezett fel és állapított meg; fel vannak fedezve a dákok istenei, s a Peutinger-tábla számos dák helységnek tartotta fen nevét a mai napig; hogy Dákiában a rómaiak uralma alatt virágzó aranybányászat volt, mutatják azon elszámolási viasztáblák, melyeket a markomann háboru után Verespatak (*Alburnum majus*) környékéről Kr. u. 167-ben elmenekült bányászok a bányákba rejtettek el, hogy visszatértükkor ismét használatba vegyék, de a melyek föld alá temetve a mult század végéig ott maradtak, s 1855-ig 25 drb. ily latinul irt tábla fedezettetett fel. Pénzt is több helyen találtak Erdélyben, a mit szintén 167-ben ástak el az ellenség elől menekült tulajdonosok, így Tibót-on, Székely-Udvarhely közelében 1853-ban 868 ezüst denárt, Szász-Régenben stb. valamennyit ez évből.

A markomann háborút a góthok betörése követte, ezek 200-ban már a Fekete-tengert elérték, Philippus császár 243—49-ben legyőzte ugyan őket s társaikat a kárpokat, pénzverő házat állított, a melyből kerültek ki az úgynevezett »dák pénzek«; Decius római fővezér is legyőzte őket egyszer Moesiában, de azok 259-ben vandal, kárp, peucín és más segítő népekkel jöven ellene,

most is megverte ugyan őket, s a dák tartományt 249—250-ben még egyszer tűrhető állapotba helyezte, Apulumba új lakókat telepített, a miért őt a tartomány 250-ben mint a tartomány helyreállítóját (*Restitutor Daciae*) ünnepelte; de már 251-ben egy újabb csatát s abban életét is elvesztvén, utóda Gallus pénzen vásárolt békét; 253—60-ig Valerianus alatt megújult a markomannok támadása, a góthok és segítő társaik csak Dákián át érkezhetvén a Dunához, természetesen, hogy azt egészen előzőlötték, s már ekkor Thrakiában dúltak; Gallienus alatt 268 körül Dakia sorsa felett a koczka elvettetett, a góthok a befagyott Dunán átkelve, tűzzel és fegyverrel pusztítottak egész Kis-Ázsiáig, tehát, hogy már azelőtt 257 vagy 258-ban egész Dákiának birtokukban kellett lenni, tények igazolják, jelesen az, hogy földén 257 után vert pénzt többé nem találtak, felirat sem található Gallienuson innen, a mi Róma és Dákia, a császár és e tartomány népe között pénzbeli egybeköttetés nem volt s a római polgári élet meg volt szünve; csak két legio maradt egy ideig a mai Bánátban, a mit nevéket viselő téglabélyegek igazolnak; 260-ban ezek is Moesiában, tehát a Duna jobb partján voltak, ez volt a római birodalom határa (*limes*) nemcsak Noricumban és Panoniában, de le egészen a Fekete-tengerig.

Itt Hunfaly, Vopiscus nyomán, indokolva adja elő, miért s miként egyezett bele Aurelianus Dákiának 271-ben elhagyására, kivonta onnan a római gyarmatokat, áttelepítve a Duna jobb partján Moesiába, s ezt a maga nevével *Aurelianus Dákiának* nevezte. Mintegy 160 évig éltek itt ellenséges népek közt elszigetelt helyzetben a rómaiak — mondja Hunfaly — de nem hihető, hogy akkor mind elhagyták volna Dákiát; a kiknek nem volt veszteni és megmenteni valójuk, azok ott maradtak; de a jobb rész, a római polgáriasodás képviselői bizonyára már Aurelianus egyezkedése előtt átmenekültek a Duna jobb partjára. Hogy a benmaradottak száma kevés volt, abból következtethető, mert római élet nyoma többé közöttük nem található; politikai támpont nélkül isteni tiszteletöket is aligha megtarthatták a benyomuló barbárok ellenében. A pogány vallásoknak mindig a nemzetiség a támasza, ha ez elvész, vagy beolvad, megszűnik vagy beolvad az is, vagy egyesül az új idegen vallással. Egyiknek sem levén határozott dogmája s csálhatlanságra igénye, nincs kizáró jellegök is. Bár a keresztény vallásnak már 260—270 körül a római tartományokban számos követői, hívei és alakult egyházközségeik voltak, de a távollevő Dákiába még el nem hatott. A legderekabb császárok, minő Trajanus és Marcus Aurelius a keresztény hitet, mely a császár-isteneket és császár-cultust megvetette, államveszélyesnek tartották, s a kereszténységnek nem

voltak barátai. Hunfalvy az utóbbinak tiltó edictumát is idézi könyvében. Maximinus császár is üldözte a keresztény papokat s elnézte, hogy a földingás miatt fölgerjedett nép velök ugyanazt cselekedje. Decius szintén tiltó rendeletet adott ki ellenök. A császárok állandó harczai is elleneikkel akadályára voltak a kereszténység terjedésének. Egyetlen felirat sincs ez időből felfedezve maig, a mi a keresztény hitet, mint jelvényt mutatná. Történeti bizonyossággként állítható, hogy 260—270 közt keresztények északi Dákiában — Erdélyben — nem voltak. A szomszéd Pannoniában is, a hol a római befolyás Etele halála utánig, tehát az V. század második feléig, valamint a Szerémségben (*Syrmiu*), hol az avar korszakig tartott, keresztény feliratok legelőbb a IV-ik században tűnnek fel.

Fejtegetései végeredményeit Hunfalvy ezekben vonja össze: Nincs alap azon föltevésre, hogy a kereszténység a régi Dákiában a római gyarmatok közt el lett volna terjedve, annál kevesebb van arra, hogy a benszülött dákok közt sok hívője lett volna. Azt, hogy közülök már a 260—270-ik év körül sok el volt rómaiasedva, gyaníttatja az, hogy a hol a római gyarmatosok legsűrűbben laktak, a feliratokban sok dák név fordul elő. Az így rómaiasedt alkalmasint a kiköltöző római gyarmatosokkal maguk is átköltöztek Aurelián Dákiájába, de a kik nemzetiségüket megtartották, azoknak nem volt rá okuk. S mind a déli, mind az északi római gyarmatokban lakó azon dákok, kikre a római szellem kevés vagy semmi hatást nem gyakorolt, nemzetiiségüket is megőrizték. De a római legiokban 260—270-ig szolgált sok dák katona aligha visszatért szülőföldre, miután az megszűnt római tartomány lenni. Visszamaradt rómaiasedt dákokra tehát gondolni is alig lehet.

II. *Dákiának különböző népek birtoklásában létét* Hunfalvy a 16—33. lapon tárgyalja. Forrásai Ammianus Marcellinus, Jornandes, Priskus rhetor, Paulus Diaconus, Theophanes és más byzánti írók, az újabb nyomozók közül Miklosich, Schafarik stb. Elmondja, hogy a góthok nem foglalták el a dákok elhagyott honát, hanem fő lakhelyök a keletieknek a Pruth mellett, a nyugatiaknak Moldva erdős részében volt; utóbbiakhoz csatlakoztak több más népek is, és azok Eutropius szerint a mai Oláhországban laktak; a nyugati góthoktól északra laktak a gépidák, délre, a mai Erdélytől keletre bastárdok és kárpok s más dák néptörzsek, nyugatra a vandak. A góthoknak könnyű volt lakhelyökről Kis-Azsiába és a Duna melléke déli tartományaiba rablás végett bebetörni, a magukkal hozott foglyoktól megismerték a keresztény vallást, s már a 325-ik évi nikéai zsinaton jelen volt Theophilus góth püspök, a ki hihetően Taurisban lakott, a hol még

a XIV. században is voltak góth püspökök és metropoliták. 335-ben a góth király a vandaloikat elűzvén, kényszerítette Pannoniában keresni lakhelyet, melyet azonban a 60 év után a sarmaták (jász-sarmata), egy, a dákokkal rokon nép foglalta el, a kik nem sokára egész Dákiában elterjedtek. Mikor Constantin császár 358 körül a Tisza vidékein lakó sarmatákat a mai Oláhországban lakott taiphalok segítségével legyőzte, már alig hallszott a *dák* név s még kevesebbet lehetett tudni a római garmatok maradványairól, pedig ha lettek volna, a császár, a ki a telet sokszor töltötte a Szerémségben, bizonyára észrevette volna.

Hermanárik, a keleti góthok királya herulokat, szlávokat, vendeket stb. vetett hatalma alá, a mit a hunok törtek meg Balamber fővezérök alatt 375-ben; népei közül sokan menekültek, de a herulok és gépidák a győztes hunokhoz csatlakoztak, s a hun birodalmat a Fekete-tengerig terjesztették ki. E sors érte a nyugati góthokat is, királyuk Athanárik elébb a Kauka-Land (a belső Székelyföld hegyes része) hegyei közé menekült, de ott sem tarthatván fen magát, kincseit a Bozza-vize mentén, Piátroassa mellett elásva, népével együtt a Dunán túl a rómaiak védelme alá menekült, s minthogy Athanárik kincseit később megtalálták, következtethető, hogy a nyugati góthok a mai Székelyföldről és Barcaságról a tömösi szorosban menekültek Oláhországba a Duna mellékére. Kauka-Land földén a góthok megérkezte előtt sarmaták és szlávok is laktak, a kik a hunok megérkezte után is helyt maradtak s azok szövetségeseivé lettek.

»A hunok — írja Hunfalvy — elébb a mai Oláhországban laktak, onnan átkelve, a Tisza vidékén terjedtek el, míg a keleti góthok Pannoniában verték fel sátraikat. A gépidák a vandaloik helyein, a három Körös és Maros között telepedtek meg, a hol szintén voltak sarmaták. A magyar síkság régi lakosai, a jászok, a hunok alatt eltűntek, hihetően azok közé olvadtak be.«

A hun fővezérek rövid ismertetése után Hunfalvy Priskus konstantinápolyi császári követnek Etelénél tett látogatásáról ad érdekes részleteket. Egy barbár fővezérről sem birunk a népvándorlás egész hosszú folyamában oly hiteles tudósítást — írja ő — mint a minőt e követ 448-ról Eteléről fenhagyott. Ebben Etele egészen másnak tűnik fel, mint a minőnek a történetírók eddig leírták. Hunfalvy azonban csak ama részleteket adja, melyek a nagy hun birodalom ethnographiai viszonyaira vetnek világot.

»A követség — ugymond Hunfalvy — Margum mellett, a Morva kiömlésénél kelt át a Dunán s ért el annak bal partján oda, a hol ma Kubin van. Körülbelől Fejéregyháznál (*Weisskirchen*) találta Etelét, a ki oly nagy kísérettel vadászott, melylyel a Dunán át betörést is hajthatott volna végre. A követségnek több folyón át

kellett kisérni Etele be az ország belsejébe, melyek között volt a Temes vize. A görög utazó társaság a falukból buza helyett kölest, bor helyett egy ital-félét kapott, a mit a barbárok methnek (μεθος) neveztek. Szolgáik is kölest vittek magukkal s valami árpából készített italneműt, a mit kamus-nak neveztek — írja Priskus. A faluk kalyibákból (καλύβαι) vannak, s a lakosok náddal tüzelnek. Némi késlekedés után elért a követség — Etele után menve — székhelyére, a mi egy csinosan épült favár volt. Onegesiosnak, Etele után a leghatalmasabb férfinak laka az uralkodó vára mellett volt. Az egy szerémségi építő mesterrel építtetett magának fürdőt, melyhez a követ és fát Pannoniából hozták. Midőn egy reggel Priskus Onegesios laka előtt bebocsátásra várt, egy pompás skytha öltözetű férfi őt görögül szólította meg. Priskus elbámult a görög megszólításon, minthogy a barbárok különös előszere-ttel csak hun és góth nyelven beszéltek. Csak azok tudtak valamit latinúl, a kik kereskedés végett a Duna déli partján lakókkal érintkeztek, görögül pedig Thrákia és Illyrország tengerpartjairól való foglyokon kívül senki sem beszélt, a kiket azonban nyomorult külsőjükről és bozontos hajukról azonnal meg lehetett ismerni.

»Priskus — írja Hunfalvy — a Bánáton jött át, mely a római műveltségnek egyik főhelye volt, de római életnek semmi nyomára nem talált. A faluk, azok lakói, az életmód mind nem-római, Priskus szerint barbár volt; megkülönbözteti ugyan a hunt a góth-tól, de nem talál különbséget hun és sarmata, góth és gepida közt; az ott maradt rómaiakat — ha lettek volna — neki észre kellett volna vennie, minthogy ő tudott latinúl, mert Etele asztalánál barbár társával latinúl beszélt, a ki megmondta neki az okát: miért van az, hogy Etele csak ifjabbik fiát, Ernach-ot czirogatta és kényeztette. Onegesios is, a ki a keleten lakó akaczirokkal harczolt, s épp ekkor jött haza Etele legidősb fiával egy akaczir hadjáratból és a kinek e hadjárat alatt a régi Dákián, a mai Erdélyen, többször át kellett utaznia, ott hihetően többé semmi római nem látott, mert nem Ulpia-Trajana-ból, de Szerémségből (*Syrmium*) hozatta azt az építő mestert, aki neki római módon fürdőt épített. S minthogy a hunok között való lét, a mint azt az említett görög Priskusnak leírta, nem volt oly igen kelle-metlen, csak találni kellett volna a hun társaságban vagy egy Dákiából fenmaradt római, ha létezett volna. Etele körében sok nyugati latin íródeák volt, ő e neki elkerülhetlenül szükséges tisztviselőket hihetően szívesebben választotta volna az ő birodalma alatt levő Dákiából, a helyett, hogy azokat Aëtius által küldesse udvarába.

»A hun birodalom Etele halála után részeire oszlott, s mint előbb Gothia, úgy 550 körül Gepidia nevet viselt. A két germán

fajú nép meghasonlása s egyfelől a kuturgurok, másfelől a longobárdok segítségül hívása utat nyitott hazájokba az avaroknak. A gepidák 566-ban teljesen megverettek s a longobárdokkal kötött szerződésnél fogva az avarok lettek az ország uraivá. A longobárd király Alboin Olaszországba vonult s Pannoniát az avaroknak hagyta. Hogy a gepida uralom alatt 456—566-ban a régi római gyarmatlakosoknak valami maradványa e földön lett volna, semmi emlék nem mutatja.

»Az avar uralom alatt feltűnik a bolgár nép 558-ban, melynek keleten saját fejedelme volt s az oly viszonyban állott Bajánhoz, mint a góthok és a gepidák Eteléhez. Ez idő alatt a dákok a sarmatákba, ezek a szlávokba olvadtak fel, melyek többségben voltak Baján birodalmában, s bár az a bolgár szövetség és keletről jött más népek csatlakozása által új erőt nyert, hosszasan állott fenn s kortársai II-ik Etelének mondták; utóbbi szerencsétlen csatái a szlávok elszaporodását, a frank királylyal vívott háborúja 795. az avarok teljes legyőztetését idézte elé. Az avarok alatt a római gyarmatosok utódairól a történelem ismét semmit sem tud. A kereszténység előtt azonban a frank királyok alatt egészen megnyílt az általuk lakott föld. A bajor püspököknek egy 870. évi panasziratában érdekes ethnographiai tények fordultak elő. Említve vannak fenmaradt gepidák, megkeresztelkedett avarok, az avarok szerencsétlen hadviselése után országukba nagy számban bejött és elterjedett szlávok. Suidas az avaroknak a meghódított népekre való hatása igazolásául följegyezte, hogy a bolgárok annyira beolvadtak az uralkodó avar fajba, hogy ruhaviseletök is avar volt.«

III. *Dákia a magyar állam állandó birtokában.* Könyvének e sarkpontját a 33—49. lapon tárgyalja Hunfalvy, mélyreható forrástanulmánynyal, élénk tárgyszeretettel s kritikailag. Forrásai: Constantinus Porphyrogenitus, Kedrenus, Zonaras, Szent Bruno püspök, az újabb írók közül: Miklosich, Teutsch és Firnhaber, Endlicher és az oklevelek. »A mai Oroszországtól keletre — így szól ő — a Kaspi tengertől fel a Volga hosszában a Don nagy kanyarulásáig feküdt a IX. században a khazár birodalom. Ettől északra laktak a volgai bolgárok, a kiket akkor fekete bolgároknak is neveztek, nyugatra a Balti tenger mellett a finnek; délre tőlük hullámozott a meglehetősen ismeretlen nagy szláv néptenger kiterjedve a Kárpátokig. A nyugati finnek és szlávok s a bolgárok és khazarok közötti nagy térköze behatolásra két kapu tárult föl: egyik t. i. a nyugati kapu a finn tengeröböl, melyen a skandináv Rös-ök (oroszok) jöttek be s a finnek és szlávok közt megtelepedve, tekintetöket óhajuk tárgyára, délre fordították, a hová nekik az utat a Dnieper folyó mutatta ki.

A keleti kapu körülbelől egyenlő északi magasságban volt ott, a hol a Volga nyugatról keletre hajlik s a hatalmas Kama folyót magába veszi, melyen a VI. században az avarok törtek be s a melyen őket a IX. század elején a magyarok is követték. E század végén őket a Dniester, Prut és Szeret környékén találjuk, a hova — korábbi lakhelyökről a besenyőktől kiszorítva — költöztek. Arnulf német király szövetkezett Braslav szloven herczeggel Svatopluk morva fejedelem ellen, s 892. egy magyar lovas hadcsapatot is segítségül hívott, a mely négy hónapon át pusztította Morvaországot és Pannoniát. Így a magyaroknak az ut Európába mintegy meg lőn mutatva. E lovas hadcsapatnak a Kárpátok megett, szembe a folyókkal a Dunajecz és Poprád folyóig kellett elhatolni, melyek aztán őket Svatopluk háta mögé vezették. Nem sokára VI. Leo is segítségre hívta őket, Simeon hatalmas bolgár fejedelem ellen. Byzánti hajókon keltek át a Dunán. Simeon három csata után előbb Silistriába, később Mundragába zárkozott be, mi alatt a magyarok az ő országát 893. Preslavaig elpusztították; ekkor békét kötött Leóval s hogy a magyarokon bosszút állhasson, ellenüket, a besenyőket föl-ingerelte, s míg főhadsergők egy kalandos hadjáraton távol volt, Etel-közi szállásaikat feldulatta. A visszatérők látván ezt, kényszerítve voltak máshol keresni lakhelyet. Már ismerték a Kárpáton átvivő utat, s a mai Beregvármegyén vagy inkább nyugatra a Poprád folyam mellett, vagy tán több helyen egyszerre azokon átkeltek, kétségkívül értesítve levén az innen felőli országrészben folyó események felől.

Svatopluk 894. meghalt, fiai versengésük s a magyarok szerencsés harcrai következtében elvesztették az országot, oly észrevétlenül, hogy az egykorúak az esemény évét sem jegyezték fel. Brazlav pannoniai helytartósága is ép úgy észre nem véve szűnt meg. Az Elbe melletti szlávok 896. ellenségeik ellen segítségül hívták a magyarokat. Következő évben 897. az egyesült bajor hadsereget semmisítették meg a magyarok s az Enns-ig az ország uraivá lettek. A jól értesült Constantinus Porphyrogenitus 950. így írja le a magyarok lakhelyét, (*Sitze*). »A turkok (így nevezi a magyarokat) — ugymond — laknak Belgrádtól kezdve a Dunán túl, de azon innen is a Dráva és Száva közt; azután a Temes, Tutes (a hajdani *Bánát* ismeretlen folyója), Maros, Körös és Tisza mentén; továbbá Nagy-Morvaországban, a hol előbb Svatopluk (a fejedelmi író szerint *Sphendopluk*) uralkodott. A turkok országának határai keletre a bolgárok, a kiktől a Duna választja el, északra a besenyők, nyugatra a frankok, délre (a Száván túl) a horvátok (*Chrovaten*).« Ha e szerint — jegyzi meg Hunfalvy — a magyarok 950. a Maros és Körös

folyók mentét lakták, akkor nekik Erdély belsejébe is el kellett hatolniok, bárha egészen nem is foglalták el, minthogy ugyanazon görög egykorú író szerint közöttük és a Szeret mellett lakó besenyők közt négy napi távolságú út volt.»

Erdélyről különösen két érdekes följegyzése van Skylitzes byzanti történetírótól, aki 1057-ben élt, s a kik az ő irását 1030-ban átvették: Kedrenos és Zonaras írják, hogy két magyar főúr, Bulcsu és Gyula (a görög írók szerint: *Bolosudes* és *Gylas*) magukat 950. Konstantinápolyban megkereszteltették, hogy Constantin császár (*a történetíró*) mindkettőt patriciusi méltóságra emelte s gazdagon megajándékozta; írják továbbá, hogy Gyula, Hierotheus nevű papot, a kit Theophylaktos patriarcha Turкия püspökévé avatott fel, a kereszténység terjesztése végett magával vitte. Gyula állhatatosan megmaradt a kereszténységben, Bulcsu elhagyta azt, a miért Isten büntetése utol érte, mert a 955. a Lech folyó mellett Augsburgnál vívott és elvesztett csata után Ottó király őt bitófára ítélte. Krónikáink szerint Bulcsu *karchas* tisztelet viselt (a mi bírót jelentett), Gyula *Erdély fejedelme* volt, Géza nagherczegnek ipja s Szent István királynak anyai ágon nagyapja, a kinek hasonló nevű fia, nagybátyja István ellen fellázadván, az kényszerítve volt őt haddal támadni meg, őt legyőzte s országát az anyaországgal egyesítette. Ez 1002-ben történt, a mikor Erdély neve Fekete-Magyarország (*Ungria Nigra*) volt, a mi az anyaországhoz való ethnographiai viszonyt fejez ki, a minőt a Fekete-Bolgárország név Moesia Bolgárországgal szemben.

Említi Hunfalvy szent Bruno hittérítői útját, a ki 1006—1007. egy évig volt a magyar király udvarában. Nem találván ott munkát, Magyarországról Kiewbe Wladimir nagyfejedelemhez, s onnan a kegyetlen besenyők közé ment, a hol őt hónapon át predikálta a keresztény vallást, és — megvallja — nem siker nélkül. Onnan a fekete magyarokhoz (*Erdélybe*) akart menni, de meghallván, hogy azok már keresztények, a pruzok közé indult. Mennyire volt elterjedve Erdélyben a keresztény vallás, Bruno szavaiból nem tudható meg.

»István király halála után — írja Hunfalvy — a kereszténység erősen megingott Magyarországon a trónöröklési viszályok miatt. 1062. visszahatás támadt a királyság és r. kath. vallás ellen, sokan a régi pogány vallást akarván visszaállítani. Salamon alatt 1063—74. is megújult az, s Fekete-Magyarországon (*Erdélyben*) annál hatályosabban kellett azt meggátolni, mivel keleten akkor háborgatták igen gyakran az országot. A királyság és r. kath. vallás tekintélye I. Géza alatt 1074—1077-ben s még inkább öccse I. László alatt 1077—95. állita-

rtott egészen helyre. De már ezelőtt szorosabban össze kellett fűzve lenni e Fekete-Magyarországnak az anyaországgal, minthogy I. Géza a Garam folyó mellett 1075. alapított Sz. Benedekről nevezett apátságnak az Aranyos melletti Turda várához tartozó sóbánya fele jövedelmét adományozta. I. László alapította a váradi és zágrábi püspökséget, Horvátországot Magyarország-hoz csatolta, megverte a kunokat, a kik a besenyők legyőzése után Magyarország keleti részének szomszédaivá levén, oda gyakran betörték, s ellenük országa keleti határait biztosította politikailag és egyházi tekintetben rendezte Fekete-Magyarországot, melynek ezentúl Erdő-el (Erdél, azaz Erdőntúli ország, latinul *Ultrasilvania*, később (*Transilvania*) neve lett. Ő alapította az erdélyi püspökséget is, székhelyévé Gyula-Fejérvárt tette, a hol I. Gyula fejedelem lakott. Az első püspök neve, a miről oklevél tanuskodik, 1103, inkább 1113. évben jön elő. I. László a magyar állam második alapítójának méltán tartatik. Ezért tartja őt Erdély patronusának s ez érdemeiért avatta az egyház a-szentek közé.«

Ezen túl Erdély inkább kibontakozik azon őskori homályból, a mi a római uralom megszűnése után ráborult. Az Aluta, Marius. Crisius, Samus, Boza, Ampela = megmagyarítva: Olt, Maros, Körös, Szamos, Bozza, Ompoly nevek felénk hangzanak; mert a folyóknak tartós élete szokott lenni, s nevök egy népről a másikra öröklődik. Majd jönnek elő szláv nevek: Patak, Bistra, Kraszna Zalatna, Kovászna, végre magyarok: Aranyos, Szilágy, Nyárad, Vargyas, Homoród, Kormos (*Kormos-langos*, az életben így ismeretes) Egerpatak, Árpás. A régi magyar folyónevek közül, mint ó-magyar nyelvkincs kiemelkedik a *Sajó* = sav-jó, *Berettyó* = Berek-jó (Hainfluss), *Küküllő* e régi magyar szóból: kükül = tövis, *Fekete-ügy*, az ügy a víz ó-magyar neve, egregy, e régi magyar szóból egrügy. Ide sorozható lett volna még Háromszéken az *Úz vize*, Udvarhelyszéken a *Fejér-Nyikó*.

A szászok között vannak német folyónevek is: Hartbach, Cibi-bach stb. Van tehát latin, szláv, magyar, német folyó-név, — jegyzi meg Hunfalvy — csak a rómaiak utódaitól elnevezett folyó-név nincs egyetlen egy is.

E tekintetben még érdekesebbek a helynevek.

Mikor az Erdő-el vagy Ultrasilvania használatba jött, egész országszerte szláv helynevekkel találkozunk, a mihez csakhamar magyar, később német nevek csatlakoznak. A sok dák helynév közül, mely a római korszak alatt még élt, azon homályos korszakot egy sem élte túl. Britanniában, Galliában, Germaniában, Noricumban a helynevek még akkor is fennmaradtak, mikor a nép rómaiságából teljesen kivetkezett, sőt

ma is fenn vannak, azért, mert ott a római műveltség, a római lakókkal együtt nem tűnt el, hanem csak lassanként; a hagyományok nem szakadtak meg hirtelen és egészen, sőt átszállottak a más nemzetiségű új lakókra is. Pannoniában már csak a Syrmium és Sisek név él, mert a hunok, góthok, longobardok, avarok a római hagyományokat, ha lassan is, de egészen megszakították. Még könnyebben s hamarabb történt ez a régi Dákiában, a hol a római uralom egy századdal későbbben kezdődött s két századdal hamarabb szűnt meg hirtelen s csaknem egy csapással. Nem csoda tehát — mondja H. — ha Dákiában egy római helynév sem maradt fenn. Mikor az új lakók e helyen a góthok és hunok után megjelentek és letelepedtek, csak néma romokat találtak, de a multtal egybekötő társadalmi hagyományokat nem. Hogy ez új lakók szlávok voltak, mutatja a számtalan szláv helynév: Szolnok, Szereda, Magura, Szpod, Miroszlava, Tapolcza, Toplicza, Bálványos stb. A híres Sarmizegetusa és az utána következő Ulpia Trajana Augusta — mely három Dákiának volt fővárosa — sem tarthatta fenn nevét, magyar neve Várhely, szláv neve Gredistje lett. A szlávok sehol sem találtak egykori római népmaradványt és gyarmatosokat, a római műveltségnek sem volt semmi nyoma. Mikor később a magyarok foglalták el Erdő-elt, Erdel-t (latinul: Ultrasilvaniát), úgy Pannoniában, mint a Tisza és Duna között is csak szlávokat találtak; a nyelvökbe bejutott tömérdek szláv szó megezáfolthatlanul igazolja azt; ha másféle népet, talán rumäneket találtak volna ott, azok nyelvének hatása látszanék a magyar nyelven. De államot alkotni a szlávok sem voltak képesek. Van ugyan Magyarországon néhány szláv városnév: Csongrád, Vissegrád, Nográd, melyek szláv várak emlékét tartották fenn, de Erdélyben Moigrad-on kívül egy sem volt. A magyar honfoglalás magyar elnevezéseket hozott létre: vár, szék, innen Kővár, Csicsóvár, Kükiüllővár sat. Magában a régi két Oláhországban is mind szlávok a folyó- és városnevek: Moldva, Bisztricza, Putna, Jalomitza sat. az elsőt, — Krajova, Tirgovist, Zlatina, Okna, Rimnik az utóbbit igazolják. A mint Erdélyben megszakadt a római műveltség, úgy a kis és nagy Oláhországban is, a hol az soha nem virágzott, arról beszélni nem lehet.

De a szlávok nem voltak elegendők az ország benépesítésére s a besenyők és kunok gyakori támadásai ellen megvédésére. A királyoknak tehát gondoskodni kellett új lakosok betelepítéséről. Ezért vagy már szent László alatt, (1077—1095.) a ki Erdélyt politikailag és egyháziilag rendezte, vagy utóda, Kálmán király alatt (1095—1114.) és II. István idejében (1114—1131) az ország keleti határai védelmére székelyeket telepítettek. Ezek felől jó korán ethnographiai-genealogiai mesék terjed-

tek el. S minthogy a mikor az ország népeinek eredetét nyomozni kezdték, ezeket meglehetősen szilárd tömegben s politikailag is elkülönítve találták ott, és mivel azok úgy nyelvökben bizonyos őskorúságot, mint politikai és gazdasági viszonyaikban az ország más magyar lakosaitól némi különbözőségeket őriztek meg: bennök a hunok közvetlen utódait hitték felfedezhetőnek, a kik a hun birodalom szétrombolása óta ott békében és senkitől észre nem véve laktak, s rejtélyökből csak akkor jöttek ki, mikor a magyarok az országot elfoglalták. A székelyek tehát, mint Erdély magyarul beszélő határlakosai, a kiknek megtelepedéséről semmi történeti adat nincs, a legigazibb hunoknak tekintettek, s e nézet náluk néphitté is vált. Sok derék székely még ma is oly igen hiszen abban, mint egyedül idvezítő vallásában, akár r. kath., akár reformált, akár lutheránus, akár unitárius avagy szombatos (Hunfalvy tévedésből *sombatarisch*-t írt sabbatharisch helyett) legyen; mert a székely nép közt vannak mind e felekezeteken levők, csak a görög egyháznak nincsenek ott hívei. . . . (Újabban bizony vannak mindkét görög hitfelekezetnek, mindenik régi székely székben).

A székelyek oly magyarok — folytatja Hunfalvy — mint a többiek, s nem állnak közelebb a letűnt hunokhoz, de messzibb sem mint emezek; hunokhoz való viszonyukat meghatározni nem lehet, mert ezekről semmi sem maradt fenn, amiből ethnographiai sajátságait kinyomozni lehetne. A székely nyelvben nem található semmi archaismus, a mi Magyarország egyik vagy másik vidékén meg ne lenne; tartalmazza mindazon török, szláv és német kifejezéseket, melyek a közönséges magyar nyelvben előfordulnak: szóval, nincs más története, mint a magyar nyelvnek. A székelyek az anyaországból telepítették át, mint annak őrei, a keleti határokra.

A székelyek között a XVI-ik századig fenállott nemzeti alkormányrendszerről Hunfalvy azt írja, hogy ez visszaemlékezés a magyar nép azon időbeli eredeti társadalmi viszonyaira, a mikor azokat a nyugatról kölcsönzött intézmények: a királyság, az egyházi aristocratia s az ennek hasonlatára kifejlődött politikai aristokratia még egészen szét nem rombolták volt. Az eredeti magyar nemzetségi alkormányrendszerről csak Constantinus Porphyrogenitusnál található némi tájékozás. »A turkok — úgy mond — nyolcz nemzetségből állanak, mindenik saját főnök alatt, de a kinek ők nem alattvalói. A folyók mentében laktak, a melyektől nevüket vették. Közegyezésök szerint mindnyájan kötelezve voltak a megtámadott félnek segélyére menni. Örökös fejök Árpád nemzetségéből való volt. Ezen kívül volt még két főméltóságuk: a Gylas és Karchan, a kik a birói tisztet gyakorolták. A törzsnemzetségek alnemzetségekre oszlottak, a kiknek külön birtoka a nemzetség minden tagjával közös volt. A nem-

zetségek főnökei is eredetileg örökölték méltóságukat, nem választás útján kapták; mert ugyanazon író szerint a bírói méltóság is öröklés útján ment másra. Minden öviszonyban uralkodó az öröklés elve, mert mind nemesek; a választásra a társadalmi viszonyok megváltozása nyit utat, ha az egyén a nemzeti jogon felül emelkedett. Minthogy a székelyeknél a nemzeti alkotmány volt érvényben, nekik nagyon korán, mikor a közönséges magyarnál a régi szokás még nem veszett volt ki. kellett a határookra kitelepítettetni.

Hunfalvy a szék szóból etymologia útján magyarázza ki, a *székely* nemzeti nevet, a mi századok óta létező s derivatiót és analysist nem igénylő történeti tény, a minő a germán, frank, angol sat. nemzeti név, s azt tetszése és saját nyelvtani elméletei szerint *szék-el-i-vé* változtatja, az így átalakított szóból annak határszéli lakos jelentését következteti, mely szóból a latin diplomatiai nyelv *Siculus*-t csinált, — mondja Hunfalvy — s ezzel megnyitotta a tudós nyomozódások zsilipjét, oly férfiak részéről, a kik nem bírtak történeti kritikával és nyelvismerettel. E szerint a székeli-ek — Hunfalvy szerint — mint határőrök kezdetben laktak Sopron és Pozsony nyugati magyar vármegyékben is; még a XV—XVII. században is voltak ők találhatók északi Magyarországon mint magún uradalmak lovas kerülői (*Überreiter*). De csak Erdélyben maradtak fenn, csak ott jutottak nagy politikai jelentőségre.

Hunfalvy Pál a székelyekről előadott ezen történeti és nyelvészeti fejtegetéseiről, ha időm és érkezésem lesz, valamikor én is írni akarok; itt Szabó Károly: *Királyi telepítvényesek-e a székelyek?*¹⁾ és *A székely nemzeti névről*²⁾ című értekezéseire utalom az olvasót.

Ezután a szászok Erdélybe telepítését tárgyalja Hunfalvy, eme végkövetkeztetéssel rekesztve be, hogy sem a magyar honfoglaláskor, sem az országnak székelyek és szászok által való betelepítésekor a római gyarmatosokról vagy utódaikról egy helységnév sem maradt fenn. A régi Dákia neve ezentúl latinul

¹⁾ Látható: *A székely művelődési és gazdasági egylet* Maros-Vásárhelyt 1884. évi szept. hó 25-én tartott *Naggygyűlésének Jegyzőkönyve*. M.-Vásárhelyt sat. 8-r. 19—49 ll.

²⁾ *Századok*: 1880. évi folyama 404—410 lapjain. Lásd ez értekezését is: *A magyarországi székely telepésekről*. *Századok* 1880. évfolyama 490—499 ll.

Vesd össze Hunfalvy Pál: *A székelyek* című 1880-ban Budapesten megjelent művével és: *A székelykérdéshez* című értekezésével. *Századok* 1881. évfoly. 97. 193. ll.

Transilvania, a mi, mint az *Ultrasilvania* is a magyar *Erdél* után képződött, a *Siebenbürgen* név pedig *Cibinburg*-ból, s az ország ezentúl e két néven fordul elő.

IV. *Rómaiak, rumének, szlávok, bolgárok a Dunától délre.*
Itt Hunfalvy a Traján-ról nevezett Dákiából az addig Moesia és Dárdánia nevet viselt Aureliani Dákiába kiköltözött római gyarmatosokra tér át, mely az V. század elejéig tartott. Elmondja, hogy a Hämus-félszigeten a kivándorlások főképp thrákok és illyrek laktak. Az első néven az első századokban a getákat nevezték, a kik a dák névről voltak híresek. Mellettök s velök együtt laktak a mysiaiak, triballok sat., a kiknek a nevét a későbbi byzanti tudósok a szerbekre vitték át; végre a Timok folyóról nevezett timachok, szintén egy szláv törzs. Leghatalmasabbak voltak azonban a keleten lakó thrákok, a déli illyrek, a kiknek utódaik az albánok, ez, a pyrenaeusi félsziget bask népével egyik legrégebbi népe Európának; ezután Aurelián Dákiája felosztását adja, kimutatva, hogy az közép és parti Dákiára volt osztva, hogy ott a római fenhatóság alatt a kereszténység hamar elterjedett, a latin nyelv használatba jött, Róma helyett a kereszténység központjává Constantinápoly és a Balkán-félsziget lett, a mi a népek elrómaiasodását (*Romanisiren*) nagyban előmozdította, a püspökök latinul irtak és prédikáltak, a conciliumok nyelve latin volt, a thrákok a bessek neve alatt utoljára vették fel a kereszténységet, de azzal nemzetiségök is megszűnt s szintén elrómaiasodtak; a római Itinerariumokon az illyr neveket latinok váltották fel, a görög elnevezések eltűntek. Az egész keletrómai birodalom római jelleget vett fel, s a görögöt csak a művelt osztályok közt és a nagyobb városokban beszélték. Priskus is tanú, hogy 447 körül, sőt már az előtt egy századdal a latin nyelvet e tájakon nagyobb számban beszélték, a görögöt ellenben csak tengerparti lakosok.

Justinian alatt azonban — írja Hunfalvy — a ki kétségkívül szláv eredetű volt, már az általa helyreállított kastélyok közt sok szláv nevű fordul elő, a góthokkal és húnokkal szövetségben szláv hadsapatok harczoltak, a császár fővezérei is szlávok voltak, a kik az 500-ik év körül önálló hadi sorokban fegyveresen kerestek magok számára új lakhelyet a birodalom tartományai-ban; 493. betörték Thráciába, 517. Macedoniába, Epirusba, Thessaliába, 548. Dyrrachiumig hatoltak, 558. az egész Hämus-félszigetet ellepte a szlávok és nem szlávok szörnyű rohamárja.

Justinian uralkodása vége felé feltűntek az avarok s a szlávok nagy részét meghódították, de ezek szövetkezve az új hódítókkal, bár olykor vereséget is szenvedtek, 587. Hellásba berontottak, meglepedtek s hazájukat Byzáncztól függetlenül

218 évig fentartották. A VII. század közepén a szláv gyarmatosítás a Hämus-félszigeten bevégeződött, mert azóta szláv betörés híre nem hallszott. Bárha a byzáncki császár felsősége alatt is, de Aurelián Dákiáját egészen elfoglalták, s birodalmuk északtól a Dunáig terjedt, Helláson kívül azonban máshol sem voltak függetlenek.

A szlávok betörése s megtelepedése a régi benszült thrák népet, a mely elrómaiásodása óta joggal volt thraco-románnak nevezhető, a hegyek közé szorította, s a hol az megtelepedett, a szlávokkal sokféle érintkezésbe jött, a mi egymással elvegyülésüket eredményezte. A görögök a szigetekre és partvidékekre huzódtak vissza, a belföldi görög városok nagyobb részt pusztává lettek, lakóik a tengeri városokban találtak menhelyet. De új és nagyobb baj jött a szlávokra és thrákrománokra a bolgárok elhatalmasodásával, a kiket ezek Asparach fejedelmök alatt megtámadtak, legyőztek, s mint az előtt a görög császárnak voltak, úgy lettek most a bolgár fejedelemnek alattvalói. De ezek között már el volt terjedve a kereszténység, a mit tehát ők magukkal hoztak; foglyok, papok és püspökök hirdették azt, s így a bolgároknak alkalma lett a kereszténységgel megismerkedni. Boris királyok 852—888-ban már megkeresztelkedett, Mihály nevet véve fel, a pápával alattvalóinak a kereszténységben leendő magatartása iránt alkudozást kezdett, s úgy elszlávosodásuk, mint a kereszténységre áttérésök meggyorsult, kivált mikor Svatoopluk morva fejedelem Methodiusnak 200 tanítványát Bolgárországba száműzte, a kik a Morvában alászülyedt szlovén irodalmat a szlovén nyelvnek az isteni tisztelet nyelvévé tétele s a biblia lefordítása által a makedoni és bolgár szlovének közt virágzásra juttatták. A bolgárok szívesebben fogadták ezt, mint a görög liturgiát és isteni tiszteleti szolgálatot. Ezáltal e bolgárok elszlávosodása annyira ment, hogy a bolgár nyelvből csak egyes szavak maradtak fenn. Simeon alatt 893—927. érte el a bolgár birodalom hatalma tetőpontját, utóda Péter alatt 927—968 alatt sülyedni kezdett, déli és nyugati részekre oszolván, a bessenyők és magyarok betörései előmozdították államuk feloszlását. A magyarok ötször barangolták be Bolgárországot a byzáncki tartományok kirablása végett; keleti Bolgárország 971-ben a nyugati 1018-ban a keletrómai birodalommal ismét egyesült s északi határa a Duna lett.

E rész megírásánál, mely a 49. laptól a 60. lapig terjed, Hunfalvy Strabo, az új szláv írók közül a Balkán-félsziget multját alaposan ismerő Jireček, Jung és Pič műveit használta.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A márczius 6-án tartott választmányi ülésen Thaly Kálmán elnökölt. Megnyitván az ülést, felvetette azt a kérdést, hogy miután kevés elintézendő folyóügy van, nem volna-e czélszerű azokat a felolvasások előtt letárgyalni. A választmány ez indítványt egyhangúlag elfogadván felhívta a titkárt a folyóügyek előadására.

Titkár ennek következtében jelenti, hogy Sigray Pál társulati ügyész úr, ki társulatunk ügyeinek előmozdításában eddig is kiváló tevékenységet fejtett ki, ügyszeretetének újabb jelét adta azzal, hogy magát a 100 frtos alapítók sorába kéri felvétetni. Ezen ajánlata köszönettel és elismeréssel fogadtatván, Sigray Pál úr felvételét az alapítók közé.

Évdijas tagokul megválasztottak: Molnár Imre vármegyei hivatalnok Magyar-Óvár, (aj. Iváncsi Ede); Jurenák Károly nagybirtokos Pozsony, (aj. Thaly Kálmán); Babics József uradalmi jószágigazgató Zsombolya, (aj. a titkár); A kegyesrendi főgynasium Váczott, Fojthó Mátyás káplán Szent-Erzsébet, (aj. Kandra Kabos); Salánky István kegyesrendi tanár Tatán, (aj. Csaplár Benedek); Ev. ref. Kun-tanoda Szászváros, (aj. a titkár); Kelcz Gyula belügym. fogalmazó gyakornok Budapest, (aj. Szmracsányi); Döry Pál főszolgabíró Bonyhád, (aj. Kammerer Ernő).

Pénztárnok bemutatja múlt évi számadását, melyet eddigelé annak idejében bejelentett akadályok miatt nem tudott beterjeszteni, a mely a számvizsgáló bizottságnak megvizsgálás végett kiadatott. Ezzel kapcsolatban titkár jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság értesítette, hogy a múlt évi számadás megvizsgálása holnapután márczius 8-án fog megtörténni. Tudomásul vétetvén elnök Thaly Kálmán azon indítványa, hogy a számvizsgáló bizottság jelentése még a Századok márcziusi füzetében adassék ki, — elfogadtatott.

Pénztárnok bemutatja mult február havi számadását, mely szerint a Társulat

bevétele volt	1562 frt	75 kr,
kiadás »	252 »	40 »
<hr/>		
pénztári maradvány	1310 frt	35 kr.

Következtek a felolvasások, melyek során Hunfalvy Pál »A nemzeti krónikák«-ról című tanulmányát nagy tetszés közt olvasta fel, mely a »Századok«-ban fog megjelenni. Ezután titkár bemutatta, szóbeli előadással kísérve, Bethlen Gábornak egykorú, számszerint mintegy 40 rész- és fametszetű arcképét. Mindenekelőtt kiemelte az orsz. képtár kitűnő rendezését, mely lehetővé tette, hogy egyszerre és egy csomóban megkapja és áttanulmányozhassa a képeket. Hálás köszönettel emlékezett meg gr. Apponyi Sándorról, ki Bethlen Gábornak egy pár olyan arcképét közölte vele, mely nincs meg az országos képtárban. Ez arcképek közül három már korábban megjelent a »Tört. Életrajzok« megelőző évfolyamaiban, hat az Életrajzok II-ik füzetében fog közöltetni. Az arcképek közül legelőször azokat mutatta be, melyek mint vignettek, részben pedig mint illusztrációk különböző munkák címlapjain vagy szövegeiben jelentek meg. Azután bemutatta a falsumokat, melyek Báthory Zsigmondnak készen lévő rézlemezei után a név letörlésével Bethlen Gábor arcképeiként adattak ki. Azután azok az arcképek következtek, melyek az érmekről és pénzekről készültek, s e különben is gyarló munkáknak önkényes utánzásai. Ezeket követte Bethlen Gábor két lovas arcképe, melyek közül egyik a háttérben Pozsonyt ábrázolja, a másik Meissen Domokos komotauai metsző munkája, még pedig igen nagy valószínűség szerint közvetlen szemlélet után. Végül azon arcképeket mutatta be, melyekre a festők és metszők nevei vagy monogramjai fel vannak vésve; kiemelte ezek közt Kiliánuak gröngyörűi rajzait. Ez arcképek közül a legtöbbet német, négyet hollandi, egyet francia, egyet olasz s egyet angol mesterek készítettek, mi nyilván mutatja Bethlen Gábor személyének népszerűségét. Elnök a bemutatás végeztével köszönetét fejezte ki Pulszky Károlynak, mint az országos képtár igazgatójának és gróf Apponyi Sándornak.

Végül *Szádeczky* Lajos másodtitkár tett szóbeli jelentést a péch-újfalusi Péchy család ama levelesládájáról, melyet a társulathoz átnézés végett felküldöttek.

Ezzel a gyűlés feloszlott.

A PÉCH-ÚJFALUSI PÉCHY-LEVÉLTÁRRÓL.

Péchy Elemér cs. és kir. kamarás, miniszteri fogalmazó úr, társulatunk titkári hivatalához Péchújfaluról egy ládányi régi iratot küldött fel átnézés végett. E kívánságnak eleget tévén, a levéltárról a következőket jelenthetjük:

A levelek a péch-újfalusi családi leveles-ládának képezik a zömét s legnagyobb részt a család birtokügyi viszonyaira, pereire vonatkoznak, részben magán levelek. Legnagyobb része a múlt századból való, de eléggé számos közöttük a XVII. századi s néhány a XVI. századból származik. Régebbi oklevelek itt nincsenek. Családtörténeti szempontból mindenestre

nagyon érdekesek s belőlük a család története nagyjából a XVI. századtól fogva napjainkig összeállítható; azonban köztörténeti becsű adalék kevés van közöttük.

Családtörténeti fontosságán kívül egy körülmény kölcsönöz érdeket e leveleknek, az t. i., hogy számos a Péchyekkel rokon család nyerhet ezekből történetére adatokat. A sárosmegyei nemes családok majd mindegyike képviselve van ebben, rájuk vonatkozó levelekkel s az ország más nemesi családai, a kikkel a Péchyek vérrokonok vagy osztályos atyafiak voltak.

Első helyen említendő ezek között a régi előkelő *Rozsályi Kún* család, a melynek íratai a leleszi káptalan levéltárából vett kivonatokban megvannak a XIV. századtól a XVII. végéig. Számos levél vonatkozik a szintén ősrégi Lapispataki *Segnyei*, majd az ezzel egy törzsből származott Lipóczi *Keczer* családra. Több oklevéllel vannak képviselve még a következő családok: a Bertóthy, Berzeviczy, Bocskay, Bornemisza, Csetneki, Dessőffy, Fejérváry, Gombos, Görgei, Jancsó, Hedry, Kapy, Kellemessy, Kossuth, Kovacsovics, Asguthi Körtvélyessy, Lónyai, Okolicsányi, Rozgonyi, Pálffy, Pazditsi, Semsey, Szalay, Szepessy, Szinnyei Merse, Szirmay, Sotankay, Tahy, Thököly és Usz családok.

A levelek közül szemelvényül a következőket tartom kiemelendőnek:

A család történetére vonatkozólag van egy XVII. sz. feljegyzés, a mely szerint a család 1550 előtt szorítottatott ki dunántúli jóságából a török által. Péchy Gáspár nyerte Ferdinánd királytól a péch-újfalusi jóságot s a nemesség-újító levelet. Nejétől Nagylucsei Dóczy Margittól hat fia származott, a kik a családot tovább fejlesztették. A genealogiai táblázatok feltüntetik a család elágazódását.

1568-ból van egy oklevél Báthory Miklós országbírótól »Mandatum transmissionale pro parte Ladislai Segnyei ad comitatum Scepusiensem.«

1572-ből Busócz falu felől való végzése Szepesvármegyének a Segnyei és Swáby család közötti perben.

1579. Lónyai Gergely levele, melyben török fogságból való kiváltatásáért birtokait leköti az 1000 frt váltáságdíj kölcsönadójának.

1602. Berthóty Lajos magyar végrendelete, melyben vagyona főörököseivé leányaitól származott unokáit, Berzeviczy János és András fiait teszi.

1612. Berzeviczy Sára, az András leánya (Péchy Jánosné) hozományának lajstroma.

1613. Osztálylevelél Görgei Susanna, özv. Péchy Gáspárné és a Péchy fiak között.

1621. Berzeviczy András örököseinek osztálylevele.

1626. Kis Gergely és Mátyás *címeres nemeslevele* II. Ferdinándtól (eredetiben, pergamenen, festett címerrel.)

1645. Rákóczy György eredeti, sajátkezü aláírású levele Ónodi *Kis Andrásnak*: (Cumanorum et Philisteorum officialis) a kunok és jászok adója beszolgáltatását nyugtatván.

1647. Ugyancsak Rákóczy György eredeti levele *Kis Andrásnak*, Tokaj vicekapitányának, melyben Váradról Erdélybe távozását jelzi és fiára, Zsigmondra hagyja a magyarországi részek kormányzását.

1649. Id. és ifj. Kellemes Mihály osztálylevele a kellemesi birtokok felett.

1649. Péchy András és Lajos osztálylevele.

1652. Thököly Zsigmond levele Késmárkról Péchy András és Lajosnak.

1670. Péchy Gáspár és neje Kis Mária végrendelete. (Rákóczi Ferencz rendeletére Szalay Judit számára kiadva az erdélyi káptalantól 1706-ban.)

1681. Péchy Andrásné, Segnyey Éva végrendelete.

1684. Lipót császár-király hűségre intő levele a bártfiaiaknak. (Eredeti.)

1694. Lipóczi Keczer Sándornak, Sárosvármegye a császárhoz küldött követének utasítása, 28 pontban, melyben elősorolják sérelmeiket és orvoslást kérnek.

(1690-es évekből.) Sárosmegye Haisler tábornokhoz küldött követének érdekes magyar jelentése a katonai kihágásokról tett panasza és affelől Bécsben történt kihallgatása ügyében.

1706. Rákóczi Ferencz fejedelem Sárosvármegyének írt levele.

1706. a vízsolyi táborból. Péchy Sándor útlevele Berthóty Ferencztől, Felső-Magyarország vicegeneralisától.

1708. Lubomirski Tivadar herczeg védlevele Péchy Sándor családjá és rokonai számára a lublói, podolini és szepesi 13 városi előljárókhoz.

K. n. Péchy Sándor Podolinezből betegségében írott búcsúlevele feleségéhez.

1717. Dévényi Péter Kassán kelt végrendelete.

1768. és 1769. Kossuth József levele Hrabóczról és Rákóczról Péchy Antalnak.

Ezen szemelvényekből képet alkothatunk magunknak, mik azok, melyeknek a politikai- és főkép a művelődéstörténelem is hasznát vehetné; a levéltár zöme azonban csupán családtörténeti szempontból nevezetes.

Sz. L.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1887-ik és 1888-ik évekről most jelent meg Kun Róbert társ. titkár szerkesztésében. Első cikke Kun Géza gróf szép elnöki megnyitó beszéde, melyet az 1887. évi közgyűlésen, társulatunk hunyadmegyei kirándulása alkalmával tartott. Azután következik báró Jósika Géza emlékezete *Réthy*

Lajostól. *Hermann* Antal itt is olvasható felolvasásáról (Alternatívák a román ethnológiához) máshol is megemlékezünk. *Szűts* Sándor adatokat közöl Szántóhalma és Szent-András történetéhez. *Király* Pál P. Aelius Theimes fölíratait közli a dévai muzeumból. *Téglás* Gábor Hunyadmegye barbár fémléleteiről értekezik. Azután ismét egy emlékbeszéd következik Hunyadvári dr. Arányi Lajos fölött *Király* Páltól. *Sólyom-Fekete* Ferencz egy hunyadmegyei ősmagyar telepről (Hasdadról) értekezik, 46 nagyérdekű eredeti oklevelet közölve függelékül 1333—1549-ig. — Végül a társulat 1887—88. évi működésének rövid vázlatát állította össze *Kun* Róbert.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT márczius havi rendes szakülését e hó 5-én tartotta meg dr. Sólyom-Fekete Ferencz elnöklése alatt, melyen először is dr. Darvai Mórícz főreáliskolai tanár tartott érdekes előadást a román állami alakulásokról, ismertetve előzetesen a román történetírók elfoglalt s a nemzetiségi származás elméletéhez erőszakolt felfogását, s kimutatva, hogy a XIV. századig náluk állami alakulás sehol sem mutatható ki. Az élénk tetszéssel fogadott előadás után *Király* Pál tartott ugyancsak tanulságos értekezést a dácziai nemzetiségek nyelvi viszonyairól. Az előadásokra folyó ügyek következtek.

TÖRTÉNELMI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

II.

Az irodalomtörténeti tárgyú programértekezések közül első helyen említjük az

— UJVIDÉKI KIR. KATH. MAGYAR FÖGYMNASIMUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben közölt »Fáy András tanulókora« című egészen sikerült dolgozatot dr. Badics Ferencztől. E dolgozat egy fejezete a Fáy közhasznú életéről írt monographiának, melyet a m. tud. Akadémia a Lévy-díjjal jutalmazott meg. Az itt közölt fejezet Fáynak Sárospatakon, majd Pozsonyban töltött éveiről ad számot, nagy részletességgel ismertetve a sárospataki főiskola múltját, épen úgy, mint Fáy első tanulmányait. A könnyedén írt dolgozat kellemes olvasmány, de tisztán tudományos szempontból nem egy kifogást lehet tenni a feldolgozás ellen. E fejezetből alig lehet az egész monographiára következtetést vonnunk, de ha a kidolgozás arányai az egész műben ugyanazok, mint e mutatóban, úgy Badics valószínűleg oly aprólékos részekre szedte hősét, hogy az olvasó a fától nem fogja látni az erdőt. A bőbeszédűség, hosszadalmasság, az elbeszélés lassú menete aligha válnak dicséretére a munkának. Erősb kritikai érzékkel a valóban fontos adatokat művészi-ben lehet vala csoportosítani.

— A SZOLNOKI M. KIR. ÁLLAMI FÖGYMNASIMUM ÉRTESÍTŐJE szintén egy jutalmazott dolgozatról közöl mutatót, Négysesy László művéből, a melyet »A kölcsön versek története« címmel írt s a melyet a Kisfaludy-

Társaság a Lukács-Krisztina-díjjal tüntetett ki. A mutatvány Verseghy Ferencz versújításával foglalkozik, mely annál komolyabb megfontolást kíván, mert még maig sem emelkedtek oda verstaníróink, a hova ez előtt egy századdal eljutott már Verseghy, a mult század leghíreseb rhythmikai írója. Verseghy vitte diadalra a Rádai és Földi újításait »a költői példa, az elméleti készütség s az izgató erély egész összegével.« Főelve, a melyet — úgy látszik, Sulzertől kölcsönzött, az, hogy a vers énekelni való, tehát szótageit alkalmazni kell az ének hangjegyeihez. Négyesy élelműleg fejtegeti Verseghy újításainak valódi becsét s a közölt mutatvány nagy reményekre jogosít az egész munka iránt. Szintén eléggé figyelemre méltó az

— UNGVÁRI KIR. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben közölt dolgozat is, a melyet *dr. Zimányi József* »Báróczy Sándor Védelmzettett magyar nyelv-e« czimmel írt. A jól ismert irodalmi jelenség ugyan nincs új oldalról felfogva, sem valami emelkedettebb szempontból tárgyalva: de mégis elég behatóan arra, hogy a jobb dolgozatok közé sorozzuk. Sokkal gyarlóbb ennél a

— KECSKEMÉTI M. KIR. ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA ÉRTESÍTŐJÉ-ben olvasható »Egy lap irodalmunk történetéből« czimú dolgozat, a melyet *Hornyik József* írt. Ha valamiről, erről ugyan bátran kérdezhetjük, hogy mire jó az ilyen dolgozat? Előbbre viszi-e csak az ifjúság — hogy a kissé nagyobb igényű szakembereket ne is említsük — felfogását is az oly fölületes compendium összeszerkesztése, a mely a különben is ismert nevezetes irodalmi alakokról, például Katona Józsefről, Horváth Cyrillről, Hornyik Jánosról stb. néhány mondatba összeszorított kivonatot, a kevésbé ismeretesekről pedig munkáik egyszerű cziménél többet nem tud felhozni? E mellett alig hagyható említésen kívül a dolgozat rendszertelensége. Tulajdonkép a Kecskeméti született írók tárgyalása volna főczélja, de sokkal több helyet foglal el azok műveinek felsorolása, a kik hosszabb-rövidebb ideig ott tartózkodtak. Ezen kívül egyetlen egy íróról sem tud csak olyan-amilyen képet is adni. Sokkal hasznosb szolgálatot tesz vala mind szülőföldjének, mind a szakirodalomnak, ha csak egy pár kecskeméti születésű íróat ölel föl, de azokat aztán a mennyire lehet, tisztázza. Nem sokkal ér többet a

— KEGYES TANÍTÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ POZSONY-SZENTGYÖRGYI R. KATH. ALGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben közölt dolgozat sem, a melyet *Kapás Aurél* »Simai Zsugori, telhetetlen fősvény ember' cz. drámája« czimmel írt; határozottan előnye azonban ez utóbbinak, hogy habár felfogásában, adataiban nem is találunk valami újat, azt a gondosságot, mely a hosszab ideig érlelődő s készülő munkának sajátja szokott lenni, el nem vitathatjuk tőle. Lehet, hogy a dolgozat folytatása talán új szempontokból tárgyalja az ismeretes művet: azonban a most közölt mutatvány épen ott szakad meg, a hol a tulajdonképeni tárgyról kellene beszélnie.

— A CISTERCI REND SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJE »A szonett és jelesebb művelői« czimú nagyon tanulságos dolgoza-

tot közli programmul *dr. Vass Bertalantól*. A szerző felöleli a műfaj eredetét s aztán az egyes irodalmakban való elterjedését oly bő s magvas tanulmányok, oly széles aesthetikai s általános irodalomtörténeti ismeretek alapján, a mennyi bizonyára még hírneves írónak is becsületére válnék. Az előadás lehetőleg szabatos, folyékony, gördülékeny; a styl csinos, gondos. Az egész tanulmányt bátran ajánlhatni a szakemberek figyelmébe.

— A GYULA-FEHÉRVÁRI RÓM. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben *Pál Antal* »A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai« című dolgozatát közli. Szintén gondos munka eredményének mondható, mivel az író inkább arra törekedett, hogy minden sajátságát följegyezze a codexnek, a mi nyelvi tekintetben figyelmet érdemel, mint arra, hogy a codex minden szavát felhordja egyetlen nyelvtani esetre. Nagyobb szabású s minden tekintetben komolyabb olvasásra méltó s gondosabb elmélkedésre ösztönző dolgozat a

— CISTERCI REND EGRI KATH. FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉ-ben található értekezés irodalmi életünk egyik kiváló alakjától, *Szvorényi Józseftől*. Címe: »A magyar nép eszejárása és eszmeköre, közmondásaiban s egyéb elmeműveiben elűntetve.« Tanítványainak szánta ugyan az érdemes szerző, de okúlhat belőle mindenki, a ki a nemzet szokásai, nyelve, gondolkodási módja iránt érdeklődik. A tudománynak ez az ága éppen újabban kezd kissé megizmosulni s így a Szvorényi dolgozata, mint szokták mondani, actualis jelleggel is bír; de ha nem bírna is, akkor is teljes figyelmet érdemelne. A 26 fejezetre oszló fejtegetés legfőkép a közmondások, közszólamódok psychológiájával foglalkozik, számos hecses adatot, nézetet összegyűjtve, számos illusztráló példát felhordva, a melyekből végre azt a véleményt vonja el, hogy *sehol sem annyira egy a nép a maga nyelvével, mint közmondásaiban*. A nép nyelve a nép szellemi, értelmi s kedélyi élettörténetének krónikája, s e krónikának még legtöbb adata kétséges, tisztázatlan. Szvorényi néhány bátor lépést tett most e dolgozatával eme kétséges adatok kritikájához, a melynek üzése annál ránk értebb már, minél kevesebben foglalkoznak a magyar közmondások psychológiájával, mely a gondolatalkotás benső világára nem csekély fényt vet. Az érdemes szerző e hecses dolgozata is ebből a szempontból érdemel legtöbb figyelmet.

A classika-philologiai tárgyú értekezések általában sikerült dolgozatok. Mindegyik fölül áll a középszerűn, egy pár pedig határozottan kimagaslik. Első helyen említjük a

— PANNONHALMI SZ. BENEDEK-REND GYÜRI FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉ-ben olvasható közleményt, a melynek címe: »Hat év Cicero életéből.« Írója *Bódisz Jusztin*, a ki számos egykorú s későbbi forrás alapján vázolja Cicero életének ama korszakát, mely consulsága után tölt el. A szerzőnek nemcsak alapos tanulmányát, de az adatok lelkiismeretes tanulmányozására irányuló buzgalmát is dicsérhetni. Nem tárja föl az adatokat a maguk nyersségében, hanem csak azt adja elő, a mit az adatokból levont.

Jól ismeri tárgyának egész irodalmát, a régít és újat egyaránt; e mellett, bár — úgy látszik — sok tekintetben hatása alatt áll Boissiernak, mégis nem egy önálló véleménye vagy felfogása van. Az előadás szintén gondos, élénk s mégis komoly, mely kellemes olvasmányyná teszi az egész dolgozatot.

— A FEHÉRTÉMPLOMI M. KIR. ÁLLAMI FÖGYMNASIUM ÉRTEŚITŐJE Marcus Aurelius életéről, gondolatairól közöl dolgozatot dr. *Vajda Károly* tollából. A szerző úgy találja, hogy a Marcus Aurelius philosophiája karöltve jár a keresztény vallás magasztos eszméivel s így őt többé-kevésbé az első keresztény római uralkodónak nevezhetni. Ez alapgondolat végig húzódik az egész dolgozat eszmemenetén, az író egész felfogási körén, összes adatain. S valóban az a gondos szemelvény, a melyet M. Aurelius irataiból összeválogat, ezt látszik bizonyítani. Különben a szerző nem közönséges ügyességet mutat argumentumainak összeállításában s mint író is fölüli áll a középszerűn. M. Aurelius iratait s a keresztény világ philosophiáját élénk párhuzamba állítja egymással, rámutatva mindenütt az egymással egyező eszmékre.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTEŚITŐJE-ben *Parkas József*, ismert classica-philologusunk, ki az iskolai értesítőket is tartalmas dolgozatokkal szokta gazdagítani, Titus Flavius Vespasianus élet- és jellemrajzát nyújtja. A szerző előtt első sorban mindig a nevelés ügye van főszempontul kitűzve, de e szemponttal oly ügyesen tudja a szakember szempontját egyesíteni, hogy ez ügyesség a kezünk közt megfordult értesítőkben ritkítja párját. Az egykorú források egész csoportját felhasználja, de azért az adatok útvesztőjében el nem téved. Mindig, minden fejezetben ki tudja számítani dolgozata arányait s a helyes beosztás kívánalmait sehol sem lépi át. Titus ifjú korát, a közállapotokat, Titus alvezérségét, Jerusalemben ostromát, Jerusalemben pusztulását, Titus diadalmenetét, uralkodását, halálát és általános jellemét egyforma gondnal s folyékonysággal, tapintattal beszéli el. Vizsgálja mint embert és államférfiut egyaránt s jellemének alkotó vonásait ügyesen emeli ki. Az egész dolgozat hosszas tanulmány, érett megfontolás, a tárggyal való rokonszenves foglalkozás gyümölcésének látszik. Szerző nem úgy tesz, mint többen a programmértekezők közül, hogy elővesznek valamely nagyobb szakmunkát s kevés változtatással kiírnak belőle egy fejezetet: hanem, látszik, hogy belehat szaktárgyába s annak minden részletébe. Bár hasonló buzgalmat mennél többször tapasztalnánk a magyar történelem s irodalomtörténet tanáraínál is!

— A JÁSZÓVÁRI PRÉMONTREI KANONOKREND KASSAI FÖGYMNASIUMÁNAK ÉVI JELENTÉSE *Takács Menyhért*-nek az eleusisi mysteriumokról írt dolgozatát közli, a melyet szerzője, mint mondja, a régiségkedvelő ifjúságnak szánt, de mások is élvezettel olvashatják. Takács szintén bele van avatva tárgyának legkisebb részletébe is; forrásai azt mutatják, hogy szorgalmasan tanulmányozta az ó-világnak tárgyára tartozó adatait. Egyszersmind az újabb véleményeket is figyelemmel kísérte.

A most említendő három darab értesítő sem tárgyánál, sem kidolgozásánál fogva nem tartozik szorosan körünkbe s csak azért említjük meg, hogy az érdeklődők legalább a tárgyválasztásról tájékozthassák magukat.

— A KEGYES TANÍTÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ RÓZSAHEGYI KATH. ALGYMNASIUM ÉRTEŚITŐJE dr. Csősz Imrétől »Töredékek egy spanyol utas naplójából«, című leírást közli, a melyben a szerző a spanyolországi kegyes rendiekről, tanítási módjukról mond el egyet-mást.

— A PÉCSI M. KIR. ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA 1888/9. TANÉVI ÉRTEŚITŐJÉBEN »Molière otthon és a társaságban« című értekezést olvassuk dr. Katona Lajos-tól. Az igazgatóság azt jegyzi meg, hogy a dolgozat közzétételét több oldalról sürgették s e sürgetésnek tesz eleget. E »több oldalról nyilvánított közóhaj«-ban nem igen osztozunk. Maga a tárgy érdekelheté a közönséget, a mely előtt felolvastattott, de tévedés azt hinni, hogy minden tígyes felolvasás egyszersmind tanulságos olvasmány is. Ez például kevésbbé az. Nem mondjuk, hogy nem foglalkozott behatóan a szerző tárgyával, de sem valami önállóbb felfogás, sem az adatok rendszeres csoportosítása nem erős oldala a szerzőnek. Aztán a dolgozat a címnek egyáltalában nem felel meg. Jobb lesz vala, ha a szerző ezt a címet adja dolgozatának: Molière mint ember. E cím alá sok mindent be lehet foglalni; be lehetett volna Molière rövid életét és jellemrajzát is, a mi tulajdonkép.

— A ZIRC-CISTERCI REND PÉCSI FÖGYMNASIUMÁNAK JELENTÉSÉBEN dr. Békefy Remig a szülőkhez fordul, arra buzdítván őket, hogy ápolják kebelökben a vallásos nevelést, mert csak így oltják a növendékek szívébe az igazi erény csíráit, s a középiskolai tanítás is így lehet sikeres. A paedagogiai kérdések iránt érdeklődő olvasót szívesen utasítjuk e derék dolgozatra.

Végezetül itt emlékezzünk meg az utólag hozzánk jutott következő két értesítőről, a melyeknek egyikében,

— A GYÖRI M. KIR. ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA TIZENHATODIK ÉVI ÉRTEŚITŐJÉBEN Lasz Samu beszéli el az intézet történetét 1852/3-tól egészen a mult iskolai év végeig. Bevezetésül a reáliskolák keletkezéséről szól, erősen hangsulyozva, hogy a reáliskolákat nem a divat, hanem a szükség teremtette, a mit különben senkinek sincs esze ágában sem tagadni. Bö forrásokkal mutatja meg, hogy a reál-irány fejlődéséből önként keletkeztek mintegy a reáliskolák. A győri intézetről először 1838-ban van említés, de még később is csak ipariskola minőségben szerepel nagyon kezdetleges felszereléssel. Mogyoróssy Pál kanonok-prépost érdeme, hogy az intézet 1852-ben alreáliskolává nőtte ki magát s ekkor kezdte meg öt rendes és egy segédtanárral voltaképi működését. Innen kezdve a szerző minden évnek történetét külön szakaszban vázolja, folytonos tekintettel a magyar tanügy változásaira. 1873/4-től fogva lett az intézet főreáliskolává, mikor is Győr városa formaszerinti szerződésre lépett az állammal. Innen kezdve rohamosan fejlődött az intézet, úgy hogy most egyike az ország legvirágzóbb reáliskoláinak; lassankint az alsóbb osztályait mind párhuzamosokká kell tenni, hogy a jelentkezők nagy számát befogadhassa.

— A KUNSZENTMIKLÓSI EV. REF. GYMNASIUM ÉRTEŚITŐJÉ-ben a másfél százados multú iskola rövid története 1735-től egész napjainkig van vázolva. A városi közönség dicséretes buzgalommal gyámolította a fejlődni laasan kezdő iskola ügyét a jelen század ötvenes éveitől kezdve, mikor olyan emberek állnak élére, mint Fördös Lajos és Csabai Imre. A községi áldozatainak jegyzéke a legtöbb helyet foglalja el e rövid vázlatban, de a folytonos szervezkedés munkája is élénken kidomborúl, mi a dolgozat írójának (neve nincs megmondva) mindenesetre becsületére válik. Ha e rövid vázlatot elolvassuk: csakugyan meggyőződünk az író felfogásának helyességéről s igazságáról, hogy a szegényes viszonyok közt lassanként fejlődő intézet, ha fényes multtal nem dicsekedhetik is, bátran hivatkozhat a polgári elem azon ifjaira, a kiknek módot és alkalmat adott a műveltségben való részesülésre.

Dr. V. J.

IRODALMI SZEMLE.

— GRÜNVALD BÉLA mult évben megjelent munkájának a Régi Magyarországnak folytatása az Uj Magyarország megjelent. A közönség, mely a munka első részét is nagy tetszéssel fogadta, érdeklődéssel várta e kötetet, mely mint értesültünk rendkívüli keletnek örvend. Megosztottabb a sajtó véleménye, mely a Régi Magyarországot teljesen méltányolta. Egy része magasztalásokkal halmozza, a másik erős kritikát gyakorol. Mi e munka ismertetésére egyik legkitünőbb írónkat kértük fel s szíves ígérletét birjuk, hogy azt tüzetesen fogja ismertetni.

— MÁRIÁSSY BÉLA nagy történeti művéből, »A magyar törvényhozás és Magyarország történelmé«-ből, a mult év végén, hamar egymás után két vaskos kötet jelent meg, a VIII-ik és IX-ik, melyek I. Ferencz József uralkodása korát tárgyalják. Az előbbi kötet a világosi fegyverletétel utáni közhangulat festésével kezdődik s az 50-es évek kimagasló történeti eseményeit írja le, XIV fejezetben. Szól többek közt a rémuralomról, a patensekről, az emigransokról és törekvéseikről, a belügyi új intézményekről, a külföldi események Magyarországra hatásáról, a krimi hadjáratról s azok következményeiről, a híres vallásügyi patensről és az ellene kezelt mozgalomról, az emigransok tárgyalásairól Napoleonnal, Victor Emanuella, Garibaldiról stb. Az 1861-iki alkotmányos mozgalmak tárgyalásával végzi e kötetet, szépen jellemezvén utolsó fejezetében Teleki Lászlót és Deák Ferenczet. A IX. kötetben folytatja e jellemzéseket az akkor szereplő politikusokról; leírja a 61-iki országgyűlési küzdelmeket, a pártok álláspontját, Teleki László öngyilkosságát s annak valószínű okait, Deák első és második felíratát, beszédeit, Tisza Kálmán határozati javaslatát, s végül az országgyűlés feloszlását. Az egész kötet tehát az 1861-iki országgyűléssel foglalkozik. Szépen, lendületesen írott fejezetek.

ezek hazánk legújabb történetéből, melyekből összefüggő teljes képét nyerheti az olvasó ez örökre emlékezetes korszak történetének. A vaskos kötetek ára külön-külön 5 ft. Györött jelenik meg.

— A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRBÓL megjelent a II-ik kötet 2-ik füzeté, mely a »kékes« szótól »kíváncsi«-ig terjed. E nagy hiányt pótló vállalatot ismételve ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— ERDÉLY MEGSZERZÉSE I. FERDINÁND ÁLTAL 1551-BEN és Frater György élete címmel egy német munka jelent meg Bécsben *Huber* Alfons-tól, a ki társulatunknak is tagja. Eredetileg az Archiv für oest. Geschichte hasábjain látott napvilágot s később mint külön-nyomat. — Tüzete-sebben ismertetni szándékozván, itt csak jelezni kívántuk e magyar történeti munkát, a mely a magyar források teljes felhasználásával nagy apparátussal készült.

— A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉVLAPOJAIBÓL az új folyam 23-ik kötete-ként jelent meg most az 1888—89-ik évi. A hivatalos közlemények után nagybecsű irodalmi munkálatok teszik értékessé e 223 lapnyi kötetet. A legeszmédusabb benne kétségen kívül gr. *Szécsen* Antal tanulmánya, *Rafaél*-ről, a melyben kitűnő essai-istánk tiszta és mély ítéletét ép úgy ragyogtatja, mint a mily finom érzékű műbírálónak és széles látókörű műtörténésznek mutatja magát. *Vadnay* Károly »Emlékezés Sárosv Gyulára« cím alatt igazán szépen és szívhez szólóan rajzolja a forradalom híres dalnokának, az »Arany trombita« nagy népszerűsége jutott költőjének utolsó éveit, miután 1856-ban prágai száműzetéséből haza tért s ettől fogva 1861. nov. 16-án bekövetkezett haláláig Pesten éldegélt. A prózai dolgozatok közt említendő még *Bayer* Józseftől: *Shakespearei* nyomok irodalmunkban; a költemények közt *Szász* Károly hangulatteljes »Schweizi út«-ja.

— A KALOCSAI SCHEMATISMUS f. évi füzetét *Városv* Gyula egy latinul írt egyháztörténeti értekezéssel nyitja meg, arról, valjon a XII. sz. végén élt *Sayna* és *Cosmas* két különböző érsek volt-e? Ő egy és ugyanazon személyt vél rejteni e két név alatt.

— A HUNT PÁZMÁN NEMZETSÉG UGOCSAI ÁGAZATÁRÓL, Dr. *Komáromy* András családtörténeti értekezése, mely eredetileg a Turulban látott napvilágot, különnyomat alakjában is megjelent. (8-adr. 81. l.) — A híres és történetünkben sokat emlegetett nemzetségről sok érdekes és eddig ismeretlen adattal gazdagítja tudásunkat, s az ugocsaí ágának (melyből egyedül a tiszta-újhelyi Újhelyi-család él még) leszármazását tisztába hozza.

— SZABÓ ISTVÁN, hazai hellenisták ez időszerinti érdemes Nesztorának rövid életrajza, melyet akadémiai tagságának 50 éves jubileuma alkalmából *Csaplár* Benedek írt s eredetileg az »Egyházi Közlöny« 22. számában látott világot, különnyomatban is megjelent. Az igazi kegyelettel és meleg rokonszenvvel írt életrajz becses adalékul fog szolgálni irodalomtörténetünk lapjaihoz. Ehez mintegy kiegészítésül: »Szabó István örömnapi és hálaanyilatkozata« cz. a. egy kis füzetke látott napvilágot,

kiváló hellenistánk akademikusságának 50 éves jubileuma alkalmából. — A tudós öreg plébános maga írta meg hosszú levélben *Csaplár* Benedeknek, hogy miféle kitüntetések és megemlékezések érték az ország különböző részeiből, főképp volt tanítványaitól s *C. B. G.* e levelet kegyeletes bevezető és záró-sorok kíséretében kiadta.

— *TORMA ZSÓFIÁTÓL*, kiváló és buzgó régiségbuvárunktól, a *traján-daciai* régiségekről nagybecsű értekezés jelent meg a németországi ember-tani társulat közlönyében és különnyomatban is »Ueber Thraco-Daciens symbolisirte Thonperlen, Sonnenräder und Gesichtsurnen« czím alatt.

— *ALTERNATIVÁK A RUMÉN ETHNOLOGIÁHOZ* czím alatt *Hermann* Antal felolvasást tartott a hunyadmegyei tört. és rég. társulatban Déván s azt külön füzetben is kiadta (14 lap). — Fejtegeti a rumén nép eredetére vonatkozó egymással ellentétben álló két thesist: a római származás meséjét s a balkáni eredetet, mint a tudományos vizsgálódás eredményét. Kifejti, hogy mennyivel előnyösebb s a nemzet őszerejébe vetett hitre nézve biztatóbb ez utóbbi álláspontra helyezkedés, mint ha a római nép utódjaitként mint elcsenevészett epigonokat kellene tekinteni a most fejlődő ifjú nemzetet. — A dako-romanizmus fantastikus elve helyett a nemzet létérdekének azt mutatja ki, hogy a magyar nemzethez s a nyugati kultúrához csatlakozva védje és biztosítsa fennmaradását az északról fenyegető veszedelem ellenében.

— »*VARADIA TÖRTÉNETÉRŐL*« *Milleker* Bódog egy kis füzetet (31 lap) adott ki Temesvártt. — Varadia Temesvármegye verseczi járásának jelentékenyebb helysége, a mely érdekes multtal dicsekedhetik. A régi dák-telep helyén a rómaiak castrumot alapítottak, a középkorban ott állott az érsomlyai vár, a mely a török korszakban elenyészvén, az új korban *Varadja* falu épült ott, melyet oláh lakosai Varadiának hívnak. A történetírónak kár az eltorzított nevet használni, a történeti multat hirdető régi jó magyar név helyett.

— *GENEALOGIAI TALÁNYOK* CZ. a. dr. *Wertner* Mór tagtársunk a »*Deutsche Herold*«-ban egy kis cikket írt, (mely különnyomatként is megjelent) a XIV. sz. *Bavarius* hercegről, *Hannico* hercegről és *Zsigmond* király »nagybátyjáról« *Zwydgeralról*. (4-cdr. 3 lap).

— »*KÖNYVÉSZETI LAPOK*« CZ. bibliografiai folyóíratra hirdet előfizetést *Kisslingstein* Sándor esztergomi könyvkereskedő. A lap minden hó végén egy ívnyi tartalommal jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 1 forint. Az I. szám (jan. febr.) e napokban jelent meg.

— »*A BÁCSKAI NEMESSÉG*, genealogiai adalékul Bács-Bodrog vármegye történetéhez« czímű munkára hirdet előfizetést *Dudás* Gyula, Bács-Bodrog történetének buzgó és érdemes bűvára. A munka, mely a vármegyei nemes családok történetét foglalja magában, közelebből fog 8—10 füzetben megjelenni. Előfizetési ára füzetenkint 1—1 frt s márczius hó végeig szerzőnél rendelhető meg. — Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

— AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ cím alatt a folyó évvel egy új folyóirat indult meg, *Szily* Kálmán főtítkár szerkesztése mellett, a melynek hivatása, hogy havonként beszámoljon az Akadémiának nemcsak üléseiről, hanem kiadványairól és a segítségével megjelent munkák és folyóiratokról is. — Eddigelé a főtítkár évi jelentése volt az, mely az ünnepies közgyűlésen rövid foglalatban áttekintő képet nyújtott egy-egy év eseményeiről, az Akadémia munkásságáról. Ez a vázlatos áttekintés ma már nem képes felölelni az Akadémia sokoldalú és nagyterjedelmű működését. Ez indította az Akadémiát azon határozatra, hogy havi folyóiratot ad ki 3—4 ívnyi tartalommal, mely minden hó 15-én jelenik meg s az Akadémia munkásságáról tájékoztatja a közönséget. Akadémiai tagok, tud. társulatok, olvasó körök és casinók kívánatra ingyen kapják, magánosok évi 3 fnt előfizetési árért. Ez első füzet közli az akad. tagok és bizottságok névsorát és eddigi munkásságuk áttekintését; a konstantinápolyi küldöttség jelentését; gr. Széchenyi Istvánnak az Akadémia birtokában lévő kézíratai méltatását; a legutóbbi Kóczán-pályázat eredményét és bírálatát; a Budapesti Szemle, a természettudományi könyvkiadó vállalat ismertetését s Ballagi Mórnak »Magyar szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola« cz. a. tartott felolvasásának kivonatát, s végül a lejáró pályázatokat. — A II-ik füzet az Akadémia 1890-ig elhunyt belső tagjai névsorát közli, majd a nagy és mellékjutalommal eleitől fogva kitüntetettek lajstromát (legtöbbször — négy ízben — Vörösmarty nyert jutalmat; 3—3-szor Arany János, Horváth Mihály és Szalay László). Ismertető értekezések a Magyar Nyelvőről, a Nyelvtörténeti Szótárról és a Nemzetgazdasági Szemlééről szólnak. Kivonatokat a januári felolvasásokból olvasunk: a magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után, *Acsádytól*; a XIV. sz. pápai tized-jegyzékek egyházgeografiai jelentősége, *Ortvaytól*; a föld vonzása különböző anyagokra, br. *Eötvöstől*. Az ülések jegyzőkönyvei s az akadémia költségvetése fejezi be e füzetet.

— ETHNOGRAPHIA cz. a. az újonnan alakult néprajzi társaság havi értesítőt ad ki dr. Réthy László szerkesztésében, melynek 1-ső száma f. évi jan. 1-én jelent meg. Közli az alakuló gyűlésen tartott beszédeket, felolvasásokat, *Hunfalvi* és *Jókai* elnöki megnyitóit, *Hermann* titkári jelentését, *József* főhercegnek a cigányokról írott nagyon érdekes dolgozatát, *Réthy* Lászlótól egy újabb történeti hypothesis a székelyek eredetének megfejtésére, mely szerint a székelyek nem lehettek mások, mint vagy a bessenyők egy ága, vagy az Etelközben kiinn maradt néplekezet, mely a kunok beítései alkalmával vonult Erdélybe. A II-ik füzetben is találunk egy történelmi érdekű dolgozatot *Réthy* Lászlótól, a ki a hunok állítólagos utódairól a svájci Wallis kantonban ír s a hagyomány alaptalanságát bizonyítja, — a helyszínén tett tanulmányai alapján. A III. füzetben ugyancsak a szerkesztő Traján-Decebál-tradíciók az oláhoknál cz. a.

értekezik; Nagy Géza a magyar névről, Hermann Antal az 1889-ik évi bécsi anthropologiai congresszusról ír, egyéb szakbavágó dolgozatokon kívül. A jól szerkesztett folyóirat hézagpótló irodalmunkban.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK m. évi 4-ik füzete Rónai Horváth Jenő elismert gondos szerkesztésében a megszokott érdekes és változatos tartalombőséggel jelent meg. — Főbb cikkei ezek: *Hollán* Ernő Károly főherceget (a francziák elleni hadjáratok kiváló vezéralakját) mint katonai írórt méltatja, szépen, jellemzően, rokonszenvesen; *Kiss* Lajos Nándor-fehérvár bukása (1521.) cz. koszorúzott pályamunkáját, *Jakab* Elek az erdélyi 1809-iki insurrectio történetét, *Komáromy* András Thelekessy Imre életrajzát fejezi be; a szerkesztő Károly főherceg első szereplését írja le Neerwindennél, a hol a győzelem túlnyomó nagy részben magyar csapatok által vívatott ki; *Szádeczky* Lajos egykorú magyar tudósításokat közöl Napoleon hadjáratai felől a sárközújlaki Péchy-levéltárból. Több hadtörténeti apróság után bel- és külföldi irodalmi szemle következik *Mangoldtól* és hadtörténeti okmány közlés *Szendrei-től* fejezi be a füzetet. — A f. évi I. füzetet *Pauler* Gyula nagyérdéki hadtörténeti tanulmánya nyitja meg: II. Géza orosz-görög háborúiról; *Gömöry* Gusztáv Pétervárad 1694-iki ostromát közli egy török napló alapján (egykorú rajzmelléklettel); *Thúry* József Zrínyi Miklós hadtudományi elveinek forrásáról írván, összehasonlítja azokat a legrégibb török nyelvemlékben olvasható hadászati elvekkel s kimutatja a köztük lévő feltűnő hasonlatosságot; *Komáromy* András a füleki zendülésnek hadi törvényszéki tárgyalását közli 1602-ből, az orsz. levéltárban őrzött jegyzőkönyv alapján, történeti bevezetéssel; *Szendrei* János az ecsedi vár lövészszerszámainak inventariumát mutatja be 1619-ből, ugyancsak az orsz. levéltárból; Rónai Horváth Jenő Lothringen Károly herceg 1757-iki sziléziai hadjárata történetét írta meg, a gr. Nádasdy-család levéltárának okiratai alapján (két rajzmelléklettel). A tárczában olvassuk: II. Rákóczi Ferencz hadi utasítását gr. Forgách Simon tábornok számára 1706-ból, *Thaly* Kálmán közlésében; Zistersdorf bevételeát a kurucz hadak által 1706-ban stb. Könyvismertetés (*Olchvárdytól*), repertorium (*Mangoldtól*) s okmánytár fejezi be a becses füzetet. A hadtörténeti Okmánytár közli Montecuccoli iratát Zrínyi ellen — latinul és magyar fordításban. Ez utóbbi helyén volt, de a latin közlés elmaradhatott volna, mert nem rég jelent meg a Történeti Tárból.

— A TURUL m. é. 4-ik füzetét Dr. *Komáromy* András családtörténeti tanulmánya nyitja meg »*A Hunt Pázmán nemzetség ugocsai ágazata*«-ról, a melyben kimutatja, hogy a történetünk lapjain sokat emlegetett nemzetség bihari, illetőleg ugocsai ágából jelenleg egyedül a tiszta-újhelyi Ujhelyi család tagjai élnek. — Br. *Radvánszky* Béla érdekes »nyomtatott házassági jelentést« mutat be az 1676. évből, a mely unicum a maga nemében, s kiváló becsű úgy is, mint egy lapos magyar nyomtatvány a XVII. századból. Teleki Mihály leányának Annának Apafi Miklóssal kötött házasságára készítette ezt Veres-egyházi Szentyel Mihály kolozsvári könyvnyom-

stató, egy előfa alakján tüntetvén fel Teleki Mihály családját, körülötte alkalmi versekkel. A sajtó-kazái levéltárból került elő ez a nyomtatvány, melynek hasonmása mellékelve van. — Bay Ilona a Ludányi Bay család genealogiájához közöl újabb adatokat. — A füzetet (melyhez a Sztáray-oklevéltár ismertetése mellett a Nagymihályi nemzetség 1418-ból származó czimere van színes hasonmásban bemutatva) könyvismertetések és tárczaközlemények zárják be.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESTŐ m. é. decz. füzetével új folyamának IX-ik kötetét fejezte be. Mennyi becses terméke van ezekben összegyűjtve a régészettudománynak, mutatja ez utolsó kötet tartalomjegyzéke és pontos sokoldalú indexe is, melyet dr. *Borovszky* Samu állított nagy gondnal össze. 48 képes tábla és 175 ábra illusztrálja ez utolsó évfolyamot. — A decz. füzetben legelőbb is *Rakovszky* Ferencz írja le nyitra megyei újabb ásatásai eredményét, Novák vidékének térképével és az ott talált ösleletek ábráival. Azután *Téglás* Gábor ismerteti a régi Dacia római kőbányászatából ismét egy újabbat: a dévai Bezsán hegyen lévő, melynek nyomait, emlékeit, bányatüregeit rajzokban is bemutatja. — Dr. *Kuzsinszky* Bálint tizenegy római felíratos oltárkővet ír le, melyek nem rég Ó-Budán a laktanya-utca csatornázása alkalmával kerültek napfényre. — *Kövér* Béla a »büngösdí aquaminale«-t, azt a büngösdí pusztán talált, nem rég a n. muzeumba került középkori rézedényt írja le, mely egy lóháton ülő vitéz alakját mutatja (két képpel). Az uralkodóház magyar-érdekű fegyvereiről is szól egy érdekes czikk (Sz—ő-től). Dr. *Czobor* B. a műemlékek orsz. bizottságának m. é. működéséről számol be. *Neudeck* egy a XVI. századból származó éremleletet ír le. Levelezés és irodalmi lelet zárja be a tartalmas füzetet. — A X. folyam I. füzete febr. 15-én jelent meg. Főbb czikkei: Római fölíratok alsó- és felső-Pannoniából, *Fröhlich* Róberttől; a jaáki apátsági templomról dr. *Czobor* Bélától; régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése *Kövér* Bélától. — Az emlékek és leletek rovatában *Wosinszky* Mór a bonyhádvidéki bronzleletről, dr. *Kuzsinszky* Bálint a carnuntumi ásatásokról, *Lepszy* Lénárd (lengyel régész) a magyar sodronyos zománczról Lengyelországban cz. a. főkép a tarnowi templomi kelyhekről ír s függékül összeállítja a Lengyelországban működött magyar ötvösök névsorát. *Récsey* Viktor, *Sándorffy* Nándor és *Bella* Lajos újabb leletekről referálnak. Irodalom és különfélek rovata zárja be a füzetet.

— A KATHOLIKUS SZEMLE f. évi I. (jan.—febr.) füzetével 4. évfolyamába lépett. Dr. *Kisfaludy* Á. Béla szerkeszti a tartalmas folyóiratot, a mely a theologiai kérdések tárgyalása mellett nem zárkózik el a tudomány újabb vívmányai elől sem s gyakran olvashatunk hasábjain egyháztörténeti dolgozatot is. Nagyobb czikkei e füzetnek dr. *Székelly* Istvántól: modern apologia; dr. *Platz* Bonifácztól: természettudományi problémák; *A. A. B.*-től: a francia forradalomban kiváló szerepet játszott Talleyrand abbé haláláról. A könyvismertetések között *Kossuthány* Ignác *Dedek* művét: A karthausiak történetét méltatja, más valaki (névtelenül) a Schlauch Lőrincz püspök beszédeit.

— A MAGYAK SION januári füzetében Rézbányay József Szent Cyprian életét és munkáit ismerteti. A füzet többi tartalmát egyházi-irodalmi cikkek teszik. A II-ik füzet is nagy részben egyházbölcseleti és polemicus tartalmu cikkeket hoz. Az Orsolya-szüzek Amerikában Mohl Antaltól érdekes egyháztörténelmi dolgozat. Az »Irodalom« című rovat Fraknói Julián bibornokját ismerteti.

— A »PROTESTANS SZEMLE«, mint a nem rég alakult »M. Protestans Irodalmi Társaság« közlönye I. II. kettős füzetével kezdette meg pályafutását. Szerkesztője Kenessy Béla budapesti ev. ref. theol. tanár, mint a M. Prot. Irod. Társ. id. titkára. — Az első cikkben, mely az olvasókhoz szól, Szász Károly fejt ki a társaság és közlönye célját. Azután változatosan követik egymást theologiai, egyház- és vallás-történelmi dolgozatok. Balogh Ferencz a francia protestans történelmi társulatot ismerteti; dr. Masznyik Endre Pál apostol megtéréséről ír; dr. Szilávik Mátyás a Janssenismusról a történetírás terén; Sztéhló Kornél a házassági jogi reformról s Thury Etele adatokat közöl a veszprémi ev. ref. egyházmegye történetéhez. — Az értekezések és tanulmányok hosszú sorozatát könyvismeretések, irodalmi szemle, történelmi emlékek és társulati élet változatosan és tanulságosan összeállított rovatai követik. A történelmi részből külön is ki kell emelnünk Zordnyi Jenő cikkét: a magyarországi ifjakról az Odera melletti frankfurti egyetemen. — Megjelent a II. évf. I. füzete is. Ezt Vécsey Tamás nyitja meg egy nagybecsű római-kori tanulmánnyal: a kereszténység első hatásáról a jogra. Dr. Barta Béla statisztikai tanulmányokat közöl a magyar protestantizmusról. Kecskeméthy István a Salamon király »énekek éneké«-t mutatja be szép magyar műfordításban. Magyarázó bevezetéssel. A történelmi emlékek rovatában, a Lorántffy Zsuzsanna udvari papja, Medgyesi Pál történetéhez közöl újabb adatokat (leveleket) Szilágyi Sándor.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ m. évi nov.—decz. füzetében Kanyaró Ferencz az unitáriusokról Magyarországon a XVI. és XVII. száz évben cz. érdekes tanulmányából az ötödik közleményt hozza; Kozma Dimén a firtosváraljai unitárius egyház multjából közöl történelmi feljegyzéseket; Szabó Károly pedig egy érdekes egyháztörténelmi adatot közöl »Hunyadi Demeter unitárius püspök zsinatot hirdet Tordára 1592. május 31-ére« cz. a. — A f. é. 1. (jan.—febr.) füzetben dr. Brassai Sámuel a budhismusról, gr. Kun Géza egy ó-hellén házaspár imájáról ír.

— A MAGYAR NYELVÖR f. évi jan. füzetével XIX. kötetét nyitja meg, Szarvas Gábor szerkesztése mellett. Nyelvészeti szómagyarázatokat (pd. a leány szóét Színnyeitől, a ritka, rideg, réteg szavakét Simonytól), verstani kérdéseket Véggyessytől; több rendbeli szómagyarázatokat Szarvas Gábortól; kérdéseket és feleleteket; nyelvtörténelmi adatokat (házi különös orvosságok) Kolumbán Samutól és népnyelv-hagyományokat többektől olvashatunk e füzetben. — A II. füzetben történelmi vonatkozású közlemény egy van: Monaki Mihály ingóságainak inventariuma 1650-ből, Katona Lajostól.

— A LUDOVICA AKADÉMIA KÖZLÖNYE XVII. évfolyamába lépett f. évi jan. füzetével, a mely modern katonai és hadászati tanulmányokat közöl s mellékletül két részletes térképet hoz a legutóbbi 1885-iki szerb-bolgár háborúból, a melyről *Szécsi Mór* honv. százados értekezik nagy részletességgel, német forrásművek alapján. A II. füzet megkezdí a m. kir. honvédsapátok ismertetését a szervezés első évében.

— A PETŐFI MUZEUM f. évi jan.—febr. füzte ismét számos becses adalékot közöl Petőfi életéről és költészetéről, így a többek közt őrnagygyá kinevező oklevelét, Egressy Gábor leveleit Petőfíhez; az általa tervezett írói szövetkezetről 1847-ből; Szendrei Julia egy költeményét stb. *Ferenczi Zoltán* és *Csernátoni Gyula* neveit olvassuk mind a tizenegy közlemény alatt. — A Petőfi cultust egyrészt, de másrészt irodalmunk széleskörű eltagozódását alig jellemezheti valami jobban, mint az, hogy ilyen specialis folyóirat, mely egyetlen költőnk életviszonyaival és költészetével foglalkozik, III-ik évfolyamát is sikerrel kezdheti meg. — A 2. számban *Ferenczi Zoltán* Petőfinek 11 drb. eddig ismeretlen költeményét közli a költőnek a n. muzeumban lévő kitörtölt kézírataiból. *Cs. Gy.* Petőfi haláláról ír stb. stb.

— Az UNGARISCHE REVUE januári száma Fraknóinak Carvajalról s Wertnernek Zsigmond király ismeretlen házasságáról írt cikkeiket közli. Schwartz folytatja nagybecsű tanulmányát »Adalékok a magyar orvosok történetéhez.« — A II-ik füzetben Acsády Thaly Kálmán Rodostója alapján szépen és gonddal írt közlést hoz a kuruczvilág bujdosóiról; aztán Fraknói folytatja munkáját Carvajal 1448—61-iki küldetéséről; végül tüzetes ismertetéseket hoz az akadémia üléseiről. Általában e vállalat igen hasznos szolgálatokat tesz azzal, hogy a hazai irodalom és történetírás legújabb vívmányait bemutatja a külföldnek.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ múlt évi 4-ik füzte, *Patzner* István főtítkár szerkesztésében érdekes és változatos tartalommal jelent meg. *Milleker* Bódog befejezte Váradja monographiáját. *Számek György* a délmagyarországi szerb telepekről értekezik, *Boleszny* Antal pétlékokat közöl a magyar koronáról írt s az Értesítő II-ik füzetében megjelent cikkéhez, végül *Baróti* Lajos a csanádegyházmegyei plébániák 1733-iki jegyzékét közli. A Tárczában hivatalos közlések vannak a szept.—nov. ülésekről s érdekesen összeállított apróságok egészítik ki e közléseket. A Társulatnak van 64 alapító, 8 tiszteleti s 240 rendes tagja.

— Az ARMENIA 1890. januári füzetében *Szongott* Ákos Kövér István érsek életrajzát közli (arczképpel), *Molnár* egy VIII-ik századi névtelen örmény krónikás ismertetését kezdi meg, *Markovich* folytatja Agbár király életrajzát. A füzetet érdekes apróbb közlések zárják be. — Februári füzetében *Molnár* Antal folytatja a VIII-ik századbéli névtelen örmény krónikásról megkezdett cikkét, s *Szongott* Hagopp pasa Kárelizán török pénzügyminiszter életrajzát közli. A 3-ik füzetben *Esztegar* közli *Dániel Pál* életrajzát s *Markovits* befejezi Agbár királyt.

**TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HIRLAPOKBÓL,
1889. JULIUS—DECZEMBER.**

- Acadály Ignác.* Régi magyar vezeté- és keresztnemek. *P. Napló* 355. sz.
Árpád-házi királyi hercegek a portugál trónon. *Vasárn. Ujság* 45. sz.
Bitai Baikó Lajos. Trónkövetelő Székely Mózes halála. *Székelyföld* 92. sz.
Csányi Ferencz. Görögál múltjából. *Kaposvár* 31. sz.
 »*Dedek Crescens Lajos.* A karthauziak Magyarországon. Bpest, 1889.«
 Ism. *Hock János.* *Budap. Hírlap* 316. sz.
Dudás Gyula. A szerbek nevééről. (Szerbek-e vagy rácok?) *Fővárosi Lapok* 206. sz.
Farkas Lajos. A keresztyén egyházi zene rövid története. *Sárospataki Ifjusági Közlöny* 4. és köv. sz.
 »*Fraknói Vilmos* füzetes vállalata: A magyar egyháztörténelem nagy alakjai. I. Cesarini Julián.« Ism. D—s. *Főv. Lapok* 332. sz. — *M. Állam* 280. sz. — *Nagáll László* »Erdődi Bakócz Tamás. Bpest, 1889. (M. Tört. Életrajzok 1889. I. II. füzetek.)« Ism. (j.) *Erdélyi Híradó* 171. sz.
Geduly Henrik. Kutatás a Pusztaváron. *Nemzet* 299. sz.
Horváth János. Csongrádvármegye múltjából. *Aradi Közlöny* 298. sz.
Hölke Lajos. Jászok, kúnok, besenyők, bolgárok. *Jász-Nagykún-Szolnok* 45. sz. — Régi földvárak. *Főv. Lapok* 258. sz.
Jakab Elek. Mátyás király mint szónok és hadvezér. *P. Napló* 242. sz. — Mátyáskori emlékek Kolozsvárott. *Vasárn. Ujság* 38. sz. képekkel.
 »*Jalovics Alfréd.* A tihanyi apátság története. Pécs, 1889.« Ism. *Pécs* 46. sz. — »A tihanyi apátság monografiája.« Ism. *M. Állam* 273. szám.
Kemény Lajos. Ki hirdette először Kalvin tanait Kassán? *Kassai Szemle* 94. szám.
Knauz Nándor. A garam-szt.-benedeki monostor. *Religio* 35. és köv. sz.
 »*Kohn Sámuel.* A szombatosok. Bpest, 1889.« Ism. (M.) *Fővárosi Lapok* 305. sz. — »A szombatosok. Bpest, 1890.« Ism. *Hock János.* *Bud. Hírlap* 305. sz.
Kollányi Ferencz. Egy XVI. századbéli magyar főpap pénzügyi viszonyai a külföldön. *Köszeg és Vidéke* 35. sz.
Kovács Zoltán. A kereskedelem fejlődése és hanyatlása okairól. (Mátyás királytól a jelen századig.) *Máramarosi Lapok* 50. és köv. sz.
 »*Körösy László dr.* Garam-Szent-Benedek Esztergom, 1889.« Ism. *Bud. Hírlap* 268. sz. — *M. Állam* 224. H—l. — *Egyetértés* 268. sz. Ism. *Dr. W. Gy.*
Kuun Géza gróf. Az imádság története. Ism. Király Pál. *Nemzet* 265.
Lakás a középkorban. *Vasárn. Ujság* 33. sz.
 »*Lánczy Gyula, dr.* Történelmi kor- és jellemrajzok. Bpest, 1890.« Ism. *Sturm Albert.* *Ellenzék* 276. sz. — *P. Napló* 360. sz.

- Matunák Mihály.* Adalékok az érsekújvári járás történelméhez. *Érsekújvári Lapok* 25. és köv. sz.
- Németh Lajos.* Reminiscenciák Pest multjából. *Religio* II. 41. 42. sz.
- » *Orbán Balázs.* Torda város és környéke. Bpest, 1889. « *Ism. Egyetértés* 158. szám.
- Rácz Károly.* Mátyás király születéshelye Torontálban. *Torontál* 42. sz.
- Récsey Viktor.* A tihanyi katakombák régiségei. *Bud. Hírlap* 304. sz. — *Abauj-Kassai Közlöny* 48. sz. — Adalék Csepreg, különösen iskolájának történetéhez. *Sopron* 101. sz.
- Somogyi Ignác.* Az 1675-diki influenza-járvány. (Pozsonyban.) *Fővárosi Lapok* 353.
- Szabó József.* (Sz.) Gömörmegyei történetéhez. *Rozsnyói Híradó* 32. sz. — *Villa Obnunch-pusztá Abloncza.* *Rozsnyói Híradó* 50. sz.
- Száravölgyi* községekre vonatkozó történelmi adatok. *Rozsnyói Híradó* 34. és köv. szám.
- Szádeczky Lajos.* Thököly utolsó évei. (A M. Tört. Életrajzok 5. füzeté nyomán.) *Vasárn. Ujság* decz.
- Szendrei János.* A gyűrű. Történelmi és műtörténelmi szempontból. *Vasárn. Ujság* 47—48. sz. rajzokkal.
- Szücs János.* Csúrog község multjából. *Ó-Becse és Vidéke* 46. és köv. sz.
- Téglás Gábor.* Déva multjából. (Egyházi s nemzetiségi küzdelmek.) *Főr. Lapok* 353. sz.
- Thaly Kálmán.* II. Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona hamvai. *Egyetértés* 187. szám.
- Thury Etele.* A révkomáromi ev. ref. egyház multja. (Ónody Zsigmond lelkész adatainak feldolgozásával.) *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 39. és következő szám.
- Thury József.* Az ősi magyar halászatról. *Vasárn. Ujság* 51. sz.
- Walter Gyula.* A garam-szent-benedeki templom. *M. Állam* 225. sz.
- Weber Samu.* Csáky István vagyis a család meghonosodása a Szepességen. *Szepesi Lapok* 44. és köv. sz.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Allgemeine Deutsche Biographie. 29-ik köt. 1889. Tartalmazza többi között a következő cikkeket: Habsburgi Rudolf, Loserth-tól; II. Rudolf, Stieve-től.

Tkalčič J. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Tom. I. (Diplomata: 1093—1399.) Zágráb. 1889. VI, CCXIX és 519 old. 12 Mark.

Starina. (Orosz folyóirat.) Az 1888. juniusi füzetében ily című cikket közöl: Az oroszok Magyarországon. (Paskevich, Berg és mások után.)

Allgem. evangel.-lutherische Kirchenzeitung. 1889. 48. sz. Die Nationalitätsfrage in der evangel. Kirche in Ungarn. I—II.

Az Allgemeine Zeitung 1889. évi 328-ki számában *Schwicker* ismerteti *Bausznern Guidó* művét: »Deutschland und Österreich-Ungarn. 1868—1889. (Lipsee 1890. Lipsee. Duncker-Humboldt. M. 4., 80.)

Granier, Die Schlacht bei Lobositz. 1. október 1756. (Boroszló. Trevendt. 1890. 3 M.)

Mittheilungen des österr. Museums. 1889. 12. füzetében *Ilg* behatóan bírálhatja Nyári könyvét Kupeczkyról. Szól többi között a Zsilinszky által kiadott Kupeczky-féle (?) levelezésről is. A bíráló azt kívánja, hogy Nyáry Mányoki-nak életrajzát is írnia meg.

Az orosz közoktatási miniszterium által kiadott folyóiratban (Zsurnal Ministerstva Narodnovo Prosvjescsenia). 1889. évi 2. füzetben *Vse-lovski* értekezést írt a Báthory István lengyel király és Rettenetes Iván közti háborúról.

Az Istoricseskij Vjesnik (= Történeti Kalauz) című orosz folyóirat hasonlóan közöl cikket a Báthory István háborúiról *Novaiski*-től (1889. márcz.).

Archivio Storico per le Province Napoletane. (1889. XIV. köt. I. és II. füzet.) *Schipa M.*, Carolo Martell. I. — Martell Károly a magyar tróura emelt igényeiről és kivált az 1271—1288. évi eseményekről szól.

A *Starina* (= Antiquar) című orosz lap. 1889. évi márciusi füzetében *Stren* tollából cikket közölt a »Magyarországi háborúról 1849-ben.«

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR NEMZET EZREDÉVES ÜNNEPE tárgyában Emlékiratot írt *Galgóczy* Károly, Pestmegye tb. főjegyzője. — Az ezredéves jubileum idejéül az 1900-ik év Szent-István napját óhajtana kitűzni s az előkészületeket már most megkezdeni. Javaslati, melyekkel a nemzet méltóságához méltó ünnepélyt óhajtana biztosítani a következők: 1. Szerkesztessék illetőleg alakíttassék egy emlékkönyvtár, történelmi, földrajzi, közmívelődési stb. tartalommal; és pedig az Akadémia vezetése alatt, melyhez e célból indítványát külön is beadta. 2. Nemzetközi kiállítás rendeztessék. 3. A magyar nemzet ezredéves névjegyzéke állíttassék össze, megyék, községek, családok szerint. 4. A nemzet egyetemesen és annak minden tagja egyenként emeltessék nemességre. 5. Országos nevelési és kölcsönös segélyegylet alakíttassék. Az ünnepély díszét emelő külsőségekkel nem kíván foglalkozni. — Pestvármegye, melyhez az indítvány eredetileg beadatott, bizottságot küldött ki ennek tárgyalására. — Az emlékirat 32 lapra terjed; ára 25 kr.

— HÁZI EMLÉKEINK — melyet br. *Radvánszky* Béla szerkeszt és társulatunk ad ki — II. osztályának I. kötete néhány hét múlva kikerül a sajtó alól. A magyar szakácskönyvek I. kötete lesz ez, a mely három részből áll: Az első egy XV. századi feljegyzés a müncheni kir. könyvtárból; a második egy XVI. sz. »*Szakács-tudomány*«, melyet a *Báthoryak* szakácsa készített s a mely igen sok korrajzi adatot foglal magában. A 3-ik rész gr. *Thurzó* Szaniszló 1603-iki étlapja és teljes feljegyzése annak, a mit a grófi konyhán azon év január havában ebédre és vacsorára készítettek. Általában sok történelmi és művelődéstörténelmi tanulság rejlik ezen szakácskönyvekben s az emberek életmódját illetőleg sok nagybecsű újabb adalékkal gazdagítja ismereteinket. — Ezzel kapcsolatosan mint érdekes irodalmi újdonságot fel kell említenünk, hogy Párisban éppen most jelent meg egy *Bibliographie Gastronomique* cz. munka (kiadta *Vicuire* György), mely több mint 2500 résztint nyomtatott, résztint kézirati ilynemű munkát foglal magában s 483 lapra terjed. A gastronomia, mint a művelődéstörténelem egyik ága, az újabb időben meglehetősen el volt hanyagolva; pedig régebben nagy szerepet játszott és számos író foglalkozott azzal, különösen Franciaországban, a hol a jó konyhát és a szakácsmesterséget, hogy ne mondjuk művészetet, mindig megbecsülték s a mely ott mindig virágzott is. Elégge bizonyítja ezt az a körülmény, hogy bibliographiája ily vaskos kötetet tesz ki. Nálunk alig 3—4 szakácskönyv jelent meg nyomtatásban a régi időben, azok is meglehetősen el vannak felejtve, pedig a mi konyhánk sem volt rossz s nálunk is nagy szerepet játszott az, ha nem is az irodalomban, de az életben mindenesetre. *Radvánszky* Bélának az érdeme, hogy e tekintetben művelődéstörténetünknek egy új forrását nyitja meg. Előre is felhívjuk rá olvasóink szíves figyelmét!

— *IVÁNOVITS JÓZSEF* hirlapíró Zimonyban »Az utolsó Brankovics grófnő« című monographián dolgozik. Ugyan ő *Mojatovics* volt szerb külügyminiszternek Brankovics Györgyről írt nagyobb történeti munkáját dolgozza át a napfényre hozott magyar történeti források felhasználásával, a magyar olvasó közönség számára.

A pénztárvizsgáló bizottság f. hó 12-én tartott ülésén a pénztári könyvben foglalt bevételeket és kiadásokat minden egyes tételében megvizsgálván, a számadást helyesnek találta. Minthogy azonban a megelőző pénztárvizsgálatnál a bizottság azon kívánságának, hogy a számadások elkészítésekor a társulat tagjaitól befizetett összegeken kívül a hátralékok összegét is pontosan kimutassa, a pénztárnok arra az időre eleget nem tehetett: erről beadandó számadását a pénztárvizsgáló bizottság f. hó 22-én tartandó újabb ülésén fogja megvizsgálni, melyről is a társulat következő ülésén teendő jelentést.

TÖRTÉNETI KÖNYVTAR.

— BETHLEN GÁBOR ÉS UDVARA. 1580—1629. Írták *Gindely Antal* és *Acsády Ignác*. Budapest, 1890. (A Magyar Történeti Életrajzok 1890-iki folyama I. és II-ik füzete) 8-adr. 264 l. 16 önálló és 71. a szövegbe nyomtatott képpel.)

— AZ ÚJ MAGYARORSZÁG. Gróf Széchenyi István. Írta *Grünwald Béla*. Budapest 1890. kis 8-adr. IV és 529. Ára 4 frt.

— MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztik. *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond*. Második kötet. II. füzet. Budapest, 1889. 4-edr. (Kékes—Kiváncsi) Ára 1 frt.

— A BALATON. Hydrographiai leírás. Írta *Aczél József*. Ábrákkal és egy térképpel. Budapest, 1889. 8-adr. 29, 2 l.

— GÁTI ISTVÁN STENOGRAPHIÁJA. Vikár Bélától. Gáti István arcképével. (Az »Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből« XIV. k. 12. sz.) Budapest, 1889. 44 l. és 5 tábla 8-r. Ára 40 kr.

— A KIRÁLY TANÁCSOSAINAK FELELŐSSÉGE ARAGONIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON III. ANDRÁS ÓTA. *Schvarcz Gyula* rendes tagtól. (Az »Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből« X. kötet. 5. sz.) Budapest, 1889. 78 l.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGESZETI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1887-ik és 1888-ik évekről. Ötödik kötet. Szerkesztette az igazgató választmányának megbízásából *Kun Róbert* társulati titkár. Budapest 1889. 8-adr. 163 l.

— A MAGYAR JACOBINUSOK TÖRTÉNETE. Írta *Szirmay Antal*, jegyzetekkel ellátta *Kazinczy Ferencz*. Budapest 1890. (Magyar Könyvesház 155—157.), kis 8-adrét 109 l. Ára 60 kr.

— RAJZOK A MULTBÓL. Írta *Vachott Sándorné* II. k. Budapest. 1890. (Nemzeti Könyvtár XLII. k.), kis 8-adr. 340 l. Ára füzve 2 frt, kötve 2 frt 60 kr.

— SZEGED. Tájékoztató ismertetésül. Írta *Kovács János*. A város színes tér- és 30 látképével. Szeged, 1889. 72 l. 8-r. Ára 60 kr.

— V. KÁROLY CSÁSZÁR és a protestantismus. Bölcs. tud. értekezés. Írta *Radu Sebestyén*. Szamosújvár, 1889. 71 l.

— SOPRON ÓKORI NEVE és a sopronmegyei római-feliratok. Ismereteti Récsai Viktor. Sopron 78.

— MAGYARI ISTVÁN. Írta *Zimányi József*. Ungvár, 1888. 71 l.

— SAJNOVICS JÁNOS élete és demonstratiója. Irodalomtört. tanulm. Írta *Hám Sándor*. Esztergom, 1889. 49 l.

— GESCHICHTE Kaiser Karls VI. als König von Spanien. Von *Marcus Landau*. Stuttgart, 1889. XII, 680 l.

— DALMÁCZIA VISSZACSATOLÁSA a magyar birodalomhoz. Írta. *Havass Rezső*. Budapest, 1889. 14 l.

A FRANGEPÁNOK
MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBEN
AZ ANJOU KIRÁLYOK KORÁBAN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Frangepán István és János Bertalannak voltak fiai. Anyjuk Mabília a Morosini velencei előkelő nemes családból való volt, melyből III. Endre magyar királynak anyja is vette eredetét. A két testvér 1358-tól kezdve, mint Vegliának már önálló ura, Velenczétől feudális függésben többé nem állott, és a szigetet mint magyar főúr birta. Különben a köztársasággal a legszívesebb barátságos viszonyt is tartották fenn, ¹⁾ annélkül azonban, hogy úri hatalmuk gyakorlásában magukat megszoríttatni engedték volna. Főuri hatalmukat együtt gyakorolták; jószágaikat mindazonáltal — mint látszik — felosztva birták, s István Modrusban, János pedig Segniában székelte. ²⁾

A családnak már akkori nagy tekintélyéről egyébiránt a házassági összeköttetés is tanuskodik, mely a két testvért a legelőkelőbb körökhöz fűzte. Mindkettőnek neje Lajos király szövetséges fejedelmeinek családjából való volt. István Katalint, Carrara Ferencz paduai fejedelem, s Lajos király barátja és pártfogoltjának ³⁾ leányát birta nőül, ⁴⁾ kivel 1372. kelt egybe, s kire nézve a

¹⁾ P. o. Ljubics id. m. IV. köt. 59., 101., 107., 109. stb. II.

²⁾ U. o. IV. köt. 59. l.

³⁾ Nagy Lajos magyar király 1358. május 5-én Carrara Ferencznek, kit »amicus noster carissimus«-nak nevez, ellenségei ellen különös okmányban segítséget és támogatást ígér. Az okmány szövege olvasható Muratorinál *Rerum Italicarum Scriptores* XII. köt. 954. l.

⁴⁾ Nálunk ezen Katalint a pettau gróf leányának tartották. L. Wagner Károly, *Collectanea geneal. hist. ill. Hung. famil. II. dec.* Pozsony stb. 1802. 31. l. — Nagy Iván, *Magyarország családai* IV. köt. Pest, 1859. 241. l.

házasságot különös kitüntetésnek tekintették.¹⁾ Jánosnak neje pedig Anna, VII. Majnhart görcki uralkodó grófnak leánya volt, kivel 1352. lépett házasságra. Majnhart már akkor Lajos király szövetségese volt, s mint ilyen az 1358-ki magyar-velencei békeségben is benfoglaltatott.²⁾

Különben a korunkra jutott tudósítások arról tesznek bizonyosságot, hogy nagy Lajos király és leánya Mária királyné alatt a Frangepán testvérek nem annyira hadi tettek, mint inkább a béke áldásainak felhasználása által lettek nevezetesesek; — s míg a jogtörténelem és kereskedés körében lépten-nyomon találunk tevékenységük eredményeire: arról, hogy a harc mezején is különös dicsőséget arattak volna, nem értesülünk. Erélyök főczélja mindig, az volt, hogy birtokaikat rendben és épségben fentartsák.

Ennek figyelemre méltó példáját azon viszonyban látjuk, amelyben a Duino (Tybain) istriai családhoz álltak.

Úgy látszik, hogy a Frangepánok Vinodol vármegyéje és uradalmának Istria felé vonuló régi határát a Fiumara (horvátul Riecsna vagyis Ricsina) folyó képezte,³⁾ ott, hol a Tersacti vár védelme alatt a folyó másik oldalán Fiume város feküdt. Kétséges, hogy ezen város erődével együtt a XIII. században a Frangepánok tulajdona volt-e vagy nem? — Mindazonáltal tény, hogy 1312. azt a Duinok birták,⁴⁾ kiknek valószínűleg Frangepán

¹⁾ Erre nézve Gataro Endre XV. századi paduai krónikájában ezeket mondja: »Per mostrare il Serenissimo Re d'Ongheria, quanto era l'intrinsico amore, che portava a Messer Francesco da Carrara Signore di Padova, marito Madonna Catterina figliuola del detto Messer Francesco nominata Catterina, e dettela per isposa al Nobile Principe Stefano Conte di Veglia, e Signore di Segna, e d'altre Provincie; e cosi fu fatto.« (Muratori, *Rer. Ital. Script.* XVII. köt. 84. l. — Cittadella János pedig így szól: »Lodovico di Ungheria a testimoniare l'affetto suo pel da Carrara volle maritarne la figliuola Caterina al principe Stefano conte di Veglia, signore di Segna e di altre terre.« *Storia della dominazione Carrarese in Padoua*. I. köt. Padova 1842. 305. l.

²⁾ 1352. »die XVII. Octobris Anna Meinhardi VII. filia nubit Joanni Comiti de Veglia et Modrusch.« A régi görtzi kézirati »Rationarium« után gr. Coronini Rudolf, *Tentamen genealogico-chronologicum Comitum et rerum Goritiae*. Bécs 1752. 380. l. — VII. Mainhardról mint Lajos királynak akkor szövetségeseéről l. Wenzel, *Anjouk. dipl. emlékek* II. köt. 506. l.

³⁾ Ez kitetszik IV. Béla királynak 1260-iki Vinodol birtokát és határait a Frangepánok számára megerősítő okmányából, Kercselichnél, *Notitiae praeliminaries de Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* 195. l.

⁴⁾ Engel *Stats-G. u. Geschichte von Dalmatien, Croatien u. Slavonien*, Hala 1798. 312. l.

Bertalanról volt elzálogosítva, hogy azonban 1338-ban ismét a Frangepánok hatalmában volt.¹⁾ Általán véve bizonyos, hogy akkor a két család közt hosszas egyenetlenség támadt, melynek részletei itt különös érdekléssel nem bírnak, melyre azonban az 1354—1358. magyar-velencei háború, mivel Istria viszonyait minden irányban felzavarta, befolyás nélkül nem maradhatott. Mindamellett bizonyos, hogy miután az 1358-ki jádrai békekötés által az Istria és Horvátország közti surlódások véget értek, s a fenforgott egyetlenségekre nézve határozott megállapodás jött létre: a Frangepánoknak már nem volt érdekükben hatásukat Istriára is kiterjeszteni, s hogy ennek folytán Frangepán István és János testvérek differentiájukat Duyn Hugóval 1365. egyesség útján elintézték, és Fiumét a Duynoknak ismét visszaadták.²⁾ Az egyezkedés az által is volt könnyítve, hogy Duyn Hugó Frangepán Istvánnak volt sógora.³⁾

Az ezen egyezkedésről készült okmány, melynek eredeti példánya a bécsi császári titkos levéltárban őriztetik, több tekintetben nem csekély érdekléssel bír. Mi azt itt csak annyiban vesszük szemügyre, a mennyiben bizonyoságul szolgál, hogy a két testvér ott, a hol a család érdekéről magasabb szempontból volt szó, mindig egy értelemben lépett fel s hogy birtokuk rendezésére különös gondot fordítani soha meg nem szüntek. Azonban Fiume város és vidéke történetében is ezen okmány annál fontosabb, minthogy a velenceiek Trevisano Angelo alatt 1509. a várost felgyújtván, levéltára is elégett, és minden régibb ott őrzött okmányok megsemmisültek. Ezen okmány egyébiránt constatálja, hogy Fiume az 1358-ki jádrai békekötés után nem számíttatott Horvátországhoz; valamint hogy később is Krainhoz és Istriához tartozott.⁴⁾

Az említett körülményekkel összhangzólag, Frangepán István és János nagy Lajos uralkodása alatt leginkább az által

¹⁾ Ljubics id. m. II. köt. 31. l.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. IX. köt. 3. r. 518. l.

³⁾ Frangepán István 1386. »Samstag nach Sant Vrbanstag« (május hó 27.) nejének Carrara Katalinnak 1700 forintnyi adósságáról saját és »meines liben swaghern Havgen von Tibein« pecsétje alatt adott ki kötelezvényt. Hű másolata kézirati gyűjteményemben.

⁴⁾ Valvassor, Ehre des Herzogthums Crain III. köt. (Topographisch-Histor. Beschreibung) Laibach, 1674. 595. 609. ll.

lettek nevezetesek, hogy Segnia és Veglia birtokukon az akkori viszonyoknak megfelelő statútumok keletkeztek, és ennek folytán ott érdekes jogi és társadalmi reformok léptek életbe, s hogy Segnia tengeri városnak kereskedelmi jelentősége is nagyra emelkedett.

A mi pedig a két testvér külön történetét illeti, az több adatot nyújt, melyek nagyobb fontossággal bírnak, s a család szereplésének némi jellemvonását is képezik.

Hogy Istvánnak neje által a Carrara családdal való összekapcsoltatása Velenceze iránti barátságos viszonyát, legalább kezdetben, meg nem másította, azt úgy a köztársaságnak, valamint Frangepán Istvánnak magatartása bizonyítja.

1372. május havában, mikor a Velenceze és a Lajos magyar király által pártfogolt Carrara Ferencz közt kitört ellenségeskedések elintézve még nem voltak, s a hadakozó felek közt csak fegyverszünet volt, Frangepán István Paduába indult, hogy menyegzőjét Carrara Katalinnal megtartsa, s ezen utazása céljából velencei hajót (*unum ex lignis Riperiae bene fulcitum*) kért. S ő ezt nemcsak hogy megkapta, hanem indokolásul még az is ki volt mondva, »*quod est civis noster, et progenitores sui semper fuerunt devotissimi nostri Dominii.*«¹⁾ A menyegző azután Paduában, a hova június 2-án érkezett,²⁾ a legnagyobb fényvel megtartatott, s az új házások — közvetlenül a fegyverszünet lejárta előtt — díszes kísérettel Velenczén keresztül siettek Segniába és Modrusba.³⁾

¹⁾ A »Misti« című velencei államkönyv XXXIV. kötetéből.

²⁾ »Venne adì due dì Giugno in Padova il Signore Stefano Conte di Veglia e Signore di Segna, a compiere il matrimonio fatto con Madonna Caterina da Carrara, e così honoratamente fatte le nozze, si partì detto Conte con la sua Donna « Gataro, *Chronicon Patavinum*. (Muratorinál, *Rer. Ital. Script.* XVII. köt. 87. l.)

³⁾ »E fu pure per pacifico intendimento che lo stesso Lodovico (Lajos magyar király) sollecitò le nozze del conte Stefano di Veglia, il quale giunto a Padova con onorevole corteggio di gentiluomini, di gente d'armi si legò per fede a Caterina (Carrara) fra lo svariato spasso di giuochi, di trionfi, di giostre finchè arrivò il dì del partire. Prese commiato da' suoi la dolente sposa, e montò sur un destriero coperto tutto di sciamito bianco e guidato da cavalieri sotto un baldacchino di panno d'oro foderato di ermellini, cui sostenevano alcuni nobili padovani. Si avviò alla porta per Venezia insieme col

Frangepán István ekkor Magyarorszáiban előkelőbb állással bírt már, mint 1358. előtt; s ezt az állást az ezen időben a Zrínyiek neve alatt már ismeretes Brebiri grófokkal való sógorsággal nagyobbra emelte.

Salamon Ferencz ugyan akképek vélekedik, hogy már Brebiri Pál bán idejében ki egyik leánytestvérét Tiepolo Lőrincz velencei doge fiához Jakabhoz adta férjhez¹⁾, — a Frangepánok, vagyis vegliai grófok a Brebiriekkal álltak sógorságban²⁾. Azonban már fentebb kiemeltem, hogy a Brebiri és a Vegliai grófok akkor ellenségeskedésben voltak³⁾, hogy tehát ilyen sógorság, melyre nézve különben is határozott kútfői adat nincsen, Brebiri Pál bán korában (1289—1311.) még igen valószínűtlen.

A Frangepánok közül első, ki eddigi tudomásunk szerint mint a Brebiri, vagy is akkor már Zrínyi családdal sógorságban levő okmányilag említették, Frangepán István volt 1362., kire Lajos király nagynénjének, Zrínyi György özvegyének, s hátrahagyott két árva gyermekének, Pálnak és nővérének, valamint vagyonuknak védelmét és gondoskodását bízta⁴⁾. Ehhez képest Zrínyi György Frangepán Bertalan, István atyjának nővérét bírta hitvestársúl; s ezen időtől fogva a két család közt a házasságok gyakoriak voltak.

Még fontosabb az, hogy 1374., mikor már Magyarország és Velence közt igen feszült viszonyok voltak, a Frangepánok

padre, con lungo novero di cavalieri e di popolani tra le festive armonie di numerosi stromenti, e colà scesa di cavallo cogli occhi pieni di lagrime postasi ginocchioni abbracciò il genitore, e staccatasi per sempre da lui entrò nell'apprestato navilio in compagnia dello sposo, die Aloise Forzatè e di parecchi signori ungheresi prese la via di Venezia, e di là andò a Segna». Cittadella János, Storia della dominazione Carrarese in Padova, I. köt. Padova 1842. 307. l. — V. ö. Additamentum II. ad Chronicon Cortusiorum Muratorinál, Script. R. Ital. XII. köt. 983. l.

¹⁾ Az első Zrínyiek. Pest 1865. 61. l.

²⁾ U. o. 111. l.

³⁾ » — sub protectione quondam domini Pauli Bani, qui tunc vester et noster inimicus erat» stb. Frangepán Duym és Frigyes 1314-ki emlékirata a velencei dogehez (Ijubics, Mon. Slav. merid. I. köt. 281. l.; — Wenzel, Anjouk. dipl. eml. I. köt. 202. l.)

⁴⁾ »Paulum filium olim Comitis Georgii de Zryn nostri consanguinei, nunc in pupillari constitutum aetate, sororemque ipsius juniorem, ac consortem olim praedicti Comitis Georgii, nec non castrum eius de Zryn» stb. Frangepán István 1362-ki körlevele Fejénnél, Cod. Dipl. Hung. IX. köt. 3. vol. 341. l.

Segniára nézve a köztársasággal formaszerű kereskedelmi egyezvényt kötöttek, melyről tüzetesen alább fogok szólni.

S hogy Frangepán István és a köztársaság közt 1375. is szivélyes viszony állott fenn, arról szintén Frangepánnak egy kérése tanuskodik, melylyel egy megfogadott tengeren túli zárandokolás megtétele céljából a velencei kormányt egy gályának átengedése iránt kereste meg; s ez neki nagy előzékenységgel és a leghizelgőbb szavakkal engedélyeztetett.¹⁾

Hogy különben Frangepán István e mellett akkor előkelő állásának megfelelő vagyonnal is bírt, az ama 10,000 aranyforintnyi kölcsönből tetszik ki, melyet 1380. Lajos királynak adott s melynek fejében ez neki Stenichnyak várát Szlavoniában zálogul inscribálta; ²⁾ — noha azon körülményből, hogy az inscriptio egyszersmind neje számára történt, az is gyanítható, hogy a pénz esetleg egészben, vagy legalább nagy részben neje vagyonából származott. S ezen feltevést ama körülmény is látszik indokolni, hogy Frangepán István 1386. nejétől 1,700 forintot vett kölcsön, s ennek fejében neki összes fekvő birtokát kötötte le zálogul.³⁾

Nevezetes fordulat 1383. állott be, mikor Lajos király halála után a felső-olaszországi fejedelmek és köztársaságok közt fenforgó fegyveres surlódások elvégre a Visconti családnak Milanóban nagyraemelkedéséhez vezettek, s egyszersmind Paduában a Carrara család viszonyainak mindinkább kedvezőtlenebbé alakulásával jártak. Nem lehet feladatomban ezen surlódások részleteibe bocsátkozni, s azért csak röviden azt emelem ki, hogy az érdekelt pártok és személyek kölcsönös szövetkezések által magukat megerősíteni igyekeztek, s az ebből fejlődött események követ-

¹⁾ »Ad sanctam Mariam de Casopo« Ljubics id. m. IV. köt. 109. l.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. IX. köt. 5. r. 396. l.

³⁾ A kötelezvény német nyelven van kiállítva: »Wir graf Stefan zv Vegel vnd zv Modrva stb. wir fergehen vnd tun chvnt stb. daz wir vnserm gemehel frawn Kattrein des hern von Padaw (Padua) tochter in vnd alln iren erben, oder wer vns mit dem prief ermant, geben schullen simbtzeihen hundert guldein, die si vns berait gelihen hat stb. tet wir des nicht, so sol si ez haben auf vns vnd auf aller vnser hab, die wir haben oder noch gewin« stb. Az okmány kelte 1386. »Samttag nach samt Vrbans tage«, s — mint már fentebb láttuk — Frangepán István és sógora Duyn Hugo (»meines liben swager hern Haugen von Tibein«) pecsétje alatt ki van adva. Az igen megromgált eredeti példány, mely csak felette nehezen olvasható, a hg. Eszterházy család levéltárában.

keztében a Carrarák 1388. még Paduát is elvesztették. S ez volt oka, hogy Frangepán István az olasz mozgalmakba csaknem szintén belévonatott.

Idősebb Carrara Ferencz hasonló nevű fia, ifjabb Carrara Ferencz vagyis az u. n. Novello, családja hatalmi állását törekedvén visszanyerni, Visconti Galleazo János (az u. n. Comes Virtutum) ellen új szövetségek kötése és fegyveres segítség szerzése tekintetéből régi barátjaival keresett érintkezéseket, s e czélból több, nagy részben titkos utazást is tett. Törekvéseinek azonban csak csekély sikerét érte el, s oda jutott, hogy 1389. június havában sógorához Frangepán Istvánhoz Modrusba kívánt menekülni. De a szerencse neki itt sem kedvezett. Mert Anconából Segniába tengeren átszállni óhajtván, kedvezőtlen szelek által az olaszparton visszatartóztatott, úgy hogy a velenceiek által majdnem elfogatott, s csak nagy nehezen szállhatott ismét partra Ravennában. Innen azután a florencziek által buzdítva, Livornón át utazott Münchenbe István bajor herceghez, ki Visconti Bernabo leányát, Tádéát (Thadaea) birta nőül, s kit a tervezett szövetség számára megnyerni annál inkább remélt, minthogy nejének unokatestvére, Galleazo Jánoshoz kiengesztelhetetlen gyűlöletességgel viseltetett, s az ez által 1385. ipján és sógorain elkövetett kegyetlen méltatlanságért¹⁾ ellene bosszút forralt.²⁾

István bajor hercegtől csakugyan azon ígéretet vette, hogy a Visconti Galleazo János elleni szövetség segítségére fegyveres erővel fog Olaszországba jöni. Mikor azután innen Modrusba sietett nővéréhez és sógorához, ki akkor köszvényben szenvedett: ezek őt a legnagyobb szívéllyességgel fogadták, és jó reménynyel biztatták³⁾; sőt Florenczből és Bolognából azon

¹⁾ Leo Henrik, Geschichte der Italienischen Staaten III. köt. Hamburg 1829. 328.

²⁾ Gataro Chronicon Patavinum (Muratorinál, Rer. Ital. Script. XVII. k. 754. sk. II.). — Cittadella id. m. II. köt. 173. sk. II. — Verci J., Storia della Marca Trivigiána XVII. köt. Velence 1790. 75. l. — Sismondi Histoire des Républiques Italiennes du M. A. IV. köt. Brüssel 1838. 114. l.

³⁾ »Fu fatto intendere a Madonna Catterina sua sorella, come egli (Francesco Novello) era giunto, la quale subito con molte donne il venne a visitare. E giunta con molte lagrime teneramente il Signore abbracciò, e per buono spazio stettero l'uno e l'altra, che mai non si poterono parlare. Ma ristorati alquanto gli spiriti, insieme a mano a mano ragionando andarono nel castello, ove era il Conte Stefano suo marito infermo di gotte, il

hírt is vette, hogy Olaszthonban részére a viszonyok már jobban állanak.

A nővérével és sógorával a teendők iránt tartott tanácskozások között azonban rövid idő múlva Florenczből egy másik hirmondó ismét azon tudósítással érkezett, hogy a florencziek és bolognaiak, még mielőtt a bajor herczeggel való egyezményről értesítve voltak volna, Visconti Galleazo Jánossal kibékültek, s azért most Carrara Ferencz is hagyjon fel további szövethetési lépéseivel. E tudósítás oly leverőleg hatott Ferenczre, hogy az egész ügy jövője iránt csaknem végkép kétségbe esett, a bajor herczeggel való tárgyalásokat nem folytatta, s csak Florenczbe üzente azt, a mit ezzel előbb végzett.¹⁾

S itt a Frangepán ház akkori állására és viszonyaira nézve kiválólag azon biztató és vigasztaló szavak jellemzők, melyekkel Frangepán István sógorában ismét bátorságot és új reményt ébresztett, azt mondván: »Sógor úr! ne aggódjatok! Ha a többi világ titeket elhagy, Isten után én oly segítséget fogok nektek nyújtani, melylyel országotokat visszanyerni lesztek képesek.«²⁾ S erre azután azokat a segédeszközöket tudatta vele, a melyeket

quale si dolse con poche parole col Signor Francesco delle sue avversità confortandolo animosamente a procurare ogni rimedio, che fosse possibile alla ricuperazione dello Stato suo, offerendosi lui con ogni suo potere a i suoi commodi, e pregandolo, che alle fortune passate non pensasse niente. — — Questo parlare del Conte Stefano suo cognato tanto confortò il Signor Francesco, che gli parue d'essere sgravato d'ogni suo affanno, indirizando l'animo suo alla grande ed onorevole impresa incominciata; e nella faccia sua fatto allegro, al cognato disse: »Magnifico conte, voi m'avete aggiunta un'altra anima, ed hora mi pare d'aver vinto con l'aiuto vostro il mio nemico.« — — Másnap is Frangepán István »confortò il Signor Francesco, che s'accostasse, ed attenesse alle migliori, offerendosi ancor lui di dargli soccorso grossamente con le sue genti.« Gataro id. m. Muratorinál id. h. 761. l. — V. ö. Cittadella és Verci id. m.

¹⁾ »Il messo di Fiorentini e Bolognesi, essendo, giunto a Modrusa, si presentò al Signor Francesco Novello, e da quello molto accarrezzato gli diede la lettera (a fentebbi értelemben), e quella per lui attentamente letta poco mancò, che non cadesse esanimato a terra, ed in grandissimo affanno semivivo restò. Il che sentito per Madonna Catterina sua sorella subito andò a lui, e siccome prudentissima che era ed ornata nel parlare con gran facondia, che ben somigliava il padre, cominciò animosamente a confortarlo, e con tanta forza d'humanità lo costrinse, che in poco spazio da tanto affanno lo sollevò.« Gataro id. m. 762. l.

²⁾ »Non dubitate, Signor Cognato, che quando tutto il restante del Mondo vi mancherà, solo io doppio Iddio vi voglio dare tale soccorso, che potrete con quello racquistare lo stato vostro.« Gataro id. m. 763. l.

érdekében felhasználni szándékozott. Ezek közül mindenek előtt azt találja szükségesnek, hogy a velencei köztársasággal kibékülés történjék, a mit nézete szerint nem volna nehéz elérni. Azután pedig a szövetségeseivel egyetértést hozta fel, s nevezetesen a Cilli-i grófokkal és az Ortenburgi gróffal, ki mint Lietának, id. Carrara Ferencz nővérének fia, amúgy is rokonuk; továbbá Ördögh Jakab és István magyar főurakkal, kiktől egyenként vagy 1000 fegyveres lovast várna el segítségül, úgy hogy ezen 3000 fegyverhez ő maga egy évre még 2000 lovast állítván, e szerint összes 5000 fegyveres lovas volna rendelkezésre. ¹⁾

Carrara Ferencz ezen tervhez örömmel járult, s egy jósló nő jóvendőlése által is biztatva, ²⁾ újabb reményének abban adott kifejezést, hogy ha ezen 5000 lovashoz a maga részéről még 3000 lándzsát (gyalogost) is csatol, országát képes lesz visszaszerezni, és visszatérni hazájába. Frangepán István pedig azt is tanácsolta neki, hogy nevében a boszniai királyt (akkor Tvrtko Istvánt)

¹⁾ »Prima fa di bisogno, che si truovi commodo mezzo di pacificarvi con la Signoria di Venezia, che senza questo male si potria fare per molti rispetti, e credo che a questo facilmente si proverà. Io poi son collegato col Conte de Cile, e col Conte d'Ottemburgh. il quale è nostro parente nato di Madonna Lieta da Carrara, sorella del Signor vostro padre, e con Jacas e Stefano Diavolo Onghero (Ördögh, Vrdung, v. ö. Fejér, Cod. Dipl. Hung. X. köt. 1. r. 719. 1. és X. köt. 8. r. 483. 559. ll.), da i quali per li miei bisogni, e de' miei amici io debbo avere da ciascuno di loro cavalli mille d'huomini d'arme, ed io ve ne posso dare del mio 2 mila, che saranna in tutti cinque mila; e di tutti ve ne voglio servir per un'anno. Hor pensate, se vi può mancare.« U. o.

²⁾ »Aveva Madonna Cattarina da Carrara molte volte detto al Signor Francesco suo fratello, come poco lontano dalla sua città (Modrus) in certe montagne vi si trovava una sapientissima donna, la quale da tutte le persone era veramente tenuta quanto alla sapienza una Sibilla e Profetessa, per le cose maravigliose e come profetiche, che diceva a molti; e caramente pregollo, che inanti che partisse di lì, volesse parlare con quella, e tuorre qualche suo consiglio parendogli buono. Il signor Francesco fu contento; e quella fatta venire alla terra con lei lungamente parlò ed aperse liberamente tutti i suoi segreti, e l'intrinseco del cour suo, il suo volere, e tutti i pensieri suoi. La donna attentamente ascoltando, ed udito il tutto, tolse alcuno rispetto alla risposta; e tolto honestamente combiato dal Signore, è da tutti si parti, ed al tempo debito ritornò a Modrusa, e rese la risposta. E prima grandemente il confortò a stare in buon animo, e poi gli affermò, che l'anno seguente nel mese di Giugno entrerebbe in Padova, e di quella felicemente se ne farebbe Signore. Che il suo pensiero di voler' andare in Bossina non anderebbe ad effetto, ma che saria necessitato a ritornare in Alemagna provocato da' Fiorentini e Bolognesi; e che in pochi giorni vedrebbe l'effetto; e che il Duca di Baviera saria con lui alla guerra contra il Conte di Virtù.« U. o.

szintén keresse fel, ki Visconti Galeazzonak személyes ellensége volt azért, mivel ártalmára a törököknek fegyvereket szolgáltatott, s ez okból neki hasonlóképen készséggel fog segítségére lenni. ¹⁾

Ezen tervezéseknek mindazonáltal nem volt sikere.

Carrara Ferencz t. i. ellátva Frangepán István levelével, azonnal Bosznia felé vette útját. Azonban mindjárt útjának kezdetén Guazellotti Péterrel, a florenczi és bolognai köztársaságoknak megbízottjával találkozott, ki őt felkereste, és rá birta, hogy Modrusba térjen vissza. ²⁾

Különben az ennek útján vett levélből arról értesült, hogy a két város Visconti Galeazzo-hoz csatlakozott ugyan; hogy azonban ez velök csak színleg akart egyezkedni, és az által további foglalási terveit rejtve tartani; — hogy ezen oknál fogva nem vezettek célhoz a béketárgyalások. Most tehát újból kénytelenek ellene háborúra készülni, s Carrarát kérik, hogy előbbi tervéhez képest térjen vissza Németországba, s kössön végleg szövetséget a bajor herczeggel, a melyet azután Friaulban bevárni és megerősíteni fognának. ³⁾

Carrara Ferencz csak nehezen határozta el, hogy a két köztársaság kívánatára reá álljon; mert — mint mondá — nem akarja magát tovább is a florencziek tréfátárgyává tétetni. ⁴⁾ Végre azonban Guazellotti hosszas reá beszélése s a nővérével és sógorával tartott élénk tanácskozások után mégis rá hagyta magát bírni, hogy boszniai utazásával felhagyott, s nem a sógora által ajánlott frigyársakkal szövetkezett, hanem Németországba ment, s a bajor herczeg és ottani barátjainak segítségét kereste. ⁵⁾

A Carrara családnak további sorsa a magyarországi Frangepánok története szempontjából már nem bír érdekl. S így elég legyen itt még csak három momentumot röviden külön kiemelnünk, t. i. ifjabb Carrara Ferencznek elutazását Modrusból Németországba, Németországban tartózkodását, és családjának későbbi szomorú kimenetelét Olaszországban.

¹⁾ U. o.

²⁾ Gataro id. m. 764. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ — — — »come beffatto da' Fiorentini.« U. o.

⁵⁾ Gataro id. m. 764. és 765. ll.

Modrusból nagy sietéssel távozott s ezen oknál fogva hagyta ott podgyászásának nagy részét, u. m., fegyvereit, ruháit és ékszereit ¹⁾ sógorának őrizete alatt.

Németországban kiválólag a bajor herceget kereste fel; s miután evvel a szövetséget megkötötte volna, az időközben Friaulban maradt florenczi és bolognai követek is Münchenbe jöttek, és azt megerősítették. Déli Németországban egyébiránt több más barátot is nyert meg ügyének, kik támogatásukat mindnyájan ígérték. S az természetesen sok utazást tett szükségessé, mely alkalommal Ortenburgban súlyosan megbetegedett, és csak hosszú idő múlva gyógyult fel. Így azután, midőn majd egy évi távollét után Olaszországba visszautazni szándékozott, és Visconti Galeazzo leselkedései elől biztos utat keresett, Linczben Tirolban azt a hírt vette, hogy sógora Frangepán István meghalt, ennek testvére János pedig örökösödési igényekkel lépett fel, melyeknek tekintetéből hátrahagyott özvegyét és leányát Modrusban ostromolja. ²⁾

Carrara Katalin t. i. mikor Frangepán Istvánhoz ment férjhez, szép vagyont hozott magával, s később is családjától nevezetes pénzösszegeket nyert; férje pedig hatalmas birtokos volt ugyan, hanem nem birt mindig szükségleteinek és magas állásának megfelelő elégséges kész pénzzel, s ilyenkor nejétől kölcsönözte azt, kinek követelései fejében javait kötötte le; ³⁾ sőt 1388. szeptember hó 30-án (am Mittichen nach Sand Michels-tag) végrendeletet tett, melyben leányának negyvenezer aranyforintot hagyományozott, és ezeket Modrus vára és tartozékainak átengedésével biztosította. ⁴⁾

¹⁾ U. o. » — — le robe del Signore, le quale erano armi, veste ed alcune gioje poste nelle sue casse« stb. U. o. 767. l.

²⁾ »Tomaso dal Fuoco disse: — — — Sappiate, che il Conte Stefano è morto, e Madonna Catterina vostra sorella è assediata nel castello di Modrusa, ella e tutta la sua famiglia, ed aspetta soccorso dal Conte di Zille (Cilli), il quale s' apparecchia in suo favore, contra il fratello del Conte vostro Cognato (Frangepán János)« stb. U. o.

³⁾ Ennek érdekes példáját nyújtja Frangepán Istvánnak 1386-iki adóslevele, melyben nejének és örököseinek a tőle kölcsönzött 1700 forint fejében összes vagyonát lekötötte. Arra mutat Lajos királynak Stenichnyak várát tárgyzó 1380-iki inscriptionalis levele is, mely nemcsak Frangepán Istvánnak, hanem egyszersmind nejének, Carrara Katalinnak is szól. (Fejér, Cod. Dipl. Hung. IX. köt. 5. r. 296. l.)

⁴⁾ Fejér id. m. X. köt. 2. r. 491.

Minden körülmény oda mutat, hogy testvérének ezen a család vagyónáról tett intézkedéseit Frangepán János zokon vette, s megengedni nem akarta, hogy sógornéja és unokahuga azokhoz képest a nekik szánt javakban részesüljenek. E célban anyagi erővel azt akadályoztatni akarta,¹⁾ és sógornéja ellen fegyveres készüléteket tett, s a velenceiektől is segítséget kért és nyert.²⁾

Igy Katalin Modrusban sógorától ostromoltatván, ezen hír Carrara Ferenczet kezdetben arra indította, hogy Cilli-i grófhhoz mint elhunyt sógora barátjához segítségért akart fordulni. E szándékkal azonban az Ortenburgi gróf tanácsára felhagyott, s Modrusba csupán ott hagyott podgyászáért egy embert küldött, kinek Frangepán János annak kiszolgáltatásában nehézséget nem tett.³⁾ De módjában nem lévén nővérének sorsán segíteni, kénytelen volt Olaszországba visszatérni, hol eleinte szerencséje volt, úgy hogy egy német sereg, és különösen a bajor herczeg által segítettve 1390. június hó 18-án Paduát visszafoglalta, s hogy a béke is, mely 1392. a pápa és Genua közbenjárásával kötöttett, nem csak Florenczre és Bolognára, hanem kiválóan a Carrara családra nézve is igen előnyös volt. Később azonban a hadi szerencse megfordult, s elvégre oda vezetett, hogy a Carrara család tagjai velencei fogságba estek, és 1406. Velenczében egy-

¹⁾ 1390. ápril hó 13. »Cum Magnificus dominus Comes Joannes Veglae et Modrussiae intimus et cordialis amicus nostri Domini per suas litteras nobis intimaverit mortem fratris sui et obtentionem fori et contratae Modrussiae, ac occupationem castri Modrussiae factam per cognatam suam uxorem quondam fratris sui, quae se reduxit in dicto castro cum aliquibus famulis Paduanis et paucis de contrata« stb. Misti XLI. köt. 172. l.

²⁾ 1390. ápril 13. »Cum (Comes Joannes Veglae et Modrussiae) instantissime nos rogaverit, quod eidem in hac sua necessitate subveniamus citissime de aliquibus balistariis, numero tot, quot nobis liberet stb. Capta : Quod eidem domino Comiti Joanni subveniatur de 30 bonis balistariis dando eis pagam duorum mensium, qui debent ire usque Segnam vel cum praesenti galea Capella vel aliis navigiis stb. Item quod mittantur duae bombardae fulcitae omnibus necessariis, projicientes lapides a libris 50 infra stb.« U. o.

»Infrascriptae sunt res missae cum galea Capella Magnifico domino Comiti Joanni : Duae bombardae, quae projiciunt lapides ponderis librarum 52 in 56 fulcitae suis zochis et rotis ; centum lapides pro ipsis ; quingentae librae pulveris in barilis decem ; centum cochoni ; una gorna ferrea pro ponendo pulverem in ipsis ; duo palli ferrei et straziae in quantitate pro calchando ipsas ; sexcentae capsae veretonorum ad 20 pro capsas ; centum rochetas ; triginta balistarii bene armati et fulciti armis et balistis« U. o.

³⁾ Gataro id. m. 769. l.

től egyig kegyetlenül kivégeztettek. S ugyanez volt sorsa 1413. mindazoknak, kik akár rokonsági kötelék, akár barátsági ragaszkodásnál fogva Carrara Ferenczcel közelebbi összeköttetésben álltak.¹⁾

Özvegy Frangepán Istvánné pedig 1390-ki Modrusban ostromoltatván, sógora ellen szerencsés volt ugyan, mert ez a várát elfoglalni nem volt képes, s csak barátságos egyezkedés útján juthatott annak birtokába.²⁾ Mindamellet elkedvetlenítve hagyta el leányával Erzsébettel együtt Horvátországot, és Németországba, nyilván Ortenburgba telepedett által s egészben véve — mint látszik — ügyei szintén rossz fordulatot vettek.³⁾ Később azonban a két grófnét ismét az akkori Szlavonia azon részében találjuk, melyet Zágráb vármegye képezett, s mely ma Horvátországhoz számíttatik, hol 8000 aranyforint fejében Stenichnyak várának zálogbirtokában voltak⁴⁾, melyre 1405. Zsigmond király-

¹⁾ Cittadella id. m. II. köt. 197. sk. II. Leo Henrik, Geschichte der italiänischen Staaten III. köt. 106. sk. II.

²⁾ Ezen érdekes egyezmény tartalmáról csak annyit tudunk, hogy a két grófné részéről »de et super dotibus, contradotibus et donationibus propter nuptias earundem«, Frangepán János részéről »tam de dictis dotibus et contractibus ac donatione propter nuptias, quam etiam de omnibus permutationibus, denariis solvendis, castris et aliis pignoribus designandis, aliisque differentiis« lett megkötve; anélkül azonban, hogy a kölcsönös megállapodásokról részletes tudomásunk volna. Zsigmond király 1390. ápr. 22-én (10. kalendas Maji) az egyezményt megerősítette. Fejér, Cod. Dipl. Hung. X. köt. 1. r. 589. l.

³⁾ Zsigmond király Stenichnyak várának inscriptióját tárgyzó egyik 1392. január 15-ki (feria secunda proxima ante festum cathedrae Beati Petri Apost.) okmányában azt mondja, hogy »Comite Stephano filio Bartholomei de Segnia tempore iam retrolapso Domino volente rebus ab humanis exempto« »nobilis domina consors sua, sicut didicimus, versus partes Almaniae commorandi causa, cum cunctis bonis a dicto domino et marito suo sibi derelictis discedere anhelabat« stb. (Az okmány eredetije őriztetik a magyar országos levéltár dipl. osztályában.) — Az pedig, hogy özvegy Frangepán Istvánné csakugyan 1393. Németországban tartózkodott, kitetszik az ausztriai hercegek következő okmányából: »Wir Albrecht vnd Wilhelm geuettern Herzogen ze Oesterreih stb. daz die edel Grefin Kathrein von Padan weilent Graf Stephans von Vogel vnd Modrusch Wittib vnser vesten Meichau mit aller irer zugehorung von dem edeln vnsern lieben getrewen graf Hermann von Cili, zu der zeit vnser hauptmann in Krain, des Sacz Si gewesen ist mit vnserm gunst vnd gutlichem willen, an sich geledigt hat umb 1800 phunt Wiener phenning stb. stb. Wien a sand Marxtag des heiligen Ewangelisten 1393.« (Melly Eduard, Vaterländische Urkunden, Bécs 1840. 62. l.)

⁴⁾ Stenichnyak várát (»castrum nostrum Stenychnyak in Regno nostro Sclavoniae situm cum omnibus et singulis nobilibus et jobagionibus, villis, vicis« stb.) I. Lajos király már 1380. Zágrábban június hó 3-án (dominica post

nak — miután kiváltatott — ismét 8500 és később még 2000 aranyforintot, tehát összesen 10,500 aranyforintot kölcsönöztek.¹⁾ S ez Katalinnak utolsó felemlítése hazánk történelmi kútfeiben.

Frangepán Erzsébet pedig később Cilli-i Frigyes, Herman fiához ment férjhez. De ezen házasságnak is csak szomorú emléke maradt. Mert Erzsébet férjének saját keze által gyilkoltatott meg²⁾ s anyja volt Cilley Ulriknak, kinek nevére történelmünknek csak árnyvonásai emlékeztetnek.

Frangepán Jánosnak életpályája más irányok szerint fejlődött, mint melyeket bátyjánál Istvánnál láttunk.

János t. i. 1352. Annával VII. Menyhért (Meinhard) görcei grófnak leányával lépven házasságra³⁾, ez által egészen más rokonsági és családi viszonyok közé jutott. Mert míg bátyja Olaszhon ügyei által volt igénybe véve, és csaknem egészen ezek körébe vonatott; — János Déli-Németország akkor majd folytonos surlódásainak lett részese, annélkül azonban, hogy akár az egyik, akár a másik testvér, mint Horvátország leghatalmasabb főurai, a magyar koronának buzgó szolgálatában ne működtek, s a magyar király tántoríthatlan hívei ne maradtak volna.

János történetében figyelembe veendő az, hogy ipjára vonatkozólag 1358. Raspurch vára Istriában említetik, melyet ez akkor Corbaviai Györgynek elzálogosított. Azon fontos szerepnél fogva, melyet a kérdéses vár később Frangepán János özvegyének történetében játszott, szükségesnek látszik eleve már itt

octavas festi Corporis Christi) 10,000 arany forint fejében Frangepán István-
nak és nejének inscribálta (Fejér, Cod. Dipl. Hung. IX. köt. 3. r. 397. 1.);
mely inscriptio visszaváltására Zsigmond király a jogot 1392. Ilsvai Leus-
tách akkor a királyi ajtónállók főmesterére, és Kapolyai János galicziai
vajdára ruházta. (Az okmány eredetije őriztetik a magyar államlevéltár
dipl. osztályában.)

¹⁾ Az okmány, melynek eredetije a bécsi császári titkos levéltárban
őriztetik, kelt Bihácson (Byhigii) »feria secunda proxima post festum Beati
Michaelis a. d. 1405.*

²⁾ Windeck Eberhard, Historia vitae Imperatoris Sigismundi 129. fejt.
(Menckennél, Scriptores rerum German. I. köt. 1179. 1.)

³⁾ »(1352.) die 17. Octobris Anna Mainhardi VII. filia nubit Joanni
Comiti de Veglia et Modrusch« (A régi kézirati »Rationarium Goriciense«
után gróf Coronini Rudolf, Tentamen genealogico chronologicum Goritiae
Bécs 1752. 199. és 380. l.)

constatálni, hogy az nem a Frangepánoknak, hanem a Görcki grófoknak volt jósága, s hogy — nyilván Frangepán Jánosnak közbenjárása következtében — megfogadta a velencei köztársaság, hogy a vár visszaszerzésében a Görcki grófokat nem fogja megakadályoztatni¹⁾, a mint azután kiváltatván, az később csakugyan ismét a Görcki grófoknak jutott birtokába.

Frangepán János az akkori politikai és diplomatai dolgokban nagy tekintélyéről ama szereplése tanúskodik, melyet a IV. Rudolf ausztriai herceg és Della Torre Lajos aquilejai patriarcha közt 1362. kitört differentiák²⁾ alkalmával viselt, s melyekben Rudolf részén a milanoi Viscontik és a veronai Della Scalák, a patriarcha részén pedig Carrarai Ferencz Padua ura álltak. A differentiák elintézése végett közbenjárónak Lajos magyar király volt megkérve, ki Frangepán Jánost bízta meg avval, hogy nevében az egyenetlenségek okait elhárítani igyekezzék.³⁾ A kibékülést azonban a felek elkeseredettsége, a velencei köztársaság beavatkozása és az ausztria herceg halála (1365. július hó 27-én) akadályoztatták.

S úgy látszik, hogy Frangepán János Magyarország részéről 1365. is járt Velenczében diplomatai missióban.⁴⁾ A viszonyok mindazonáltal oly szerencsétlen fejlődést vettek, hogy elvégre Magyarország és Velence közt a háború elkerülhetlenné lett.

Arról, hogy Frangepán Jánosnak ezen háborúban fontosabb része lett volna, nincs tudomásunk, s a meglévő tudósítások alapján csak azt lehet feltenni, hogy — a mennyiben a magyar

¹⁾ »Nos Johannes Delphino D. gr. Dux Veneciarum stb. quod cum Magnificus et potens vir dominus Maynhardus Comes Goriciae et Tyrolis impignoraverit et obligaverit castrum suum Rathspurch nobili et potenti viro domino Georgio Comiti de Corbavia ac dominae Elisabethae eius uxori stb.; proftemur et promittimus stb. stb. Datum in nostro Ducali palatio die 23. Decembris 1358.« Ljubics, Monum. Slav. Merid. IV. köt. 6. l.

²⁾ Hg. Lichnovsky E. M., Geschichte des Hauses Habsburg IV. köt. Bécs 1839. 40. sk. II.

³⁾ »Rodolfo Duse di Ostorico con grande istanza per soa ambassaria pregò l'inclito Re di Hungaria (Lajost), che volesse mandar' uno de'suoi al Magnifico Signor Messer Francesco da Carrara, ed al Patriarca d'Aquileja, che trattasse di tregua tra i ditti Signori e 'l Duse preditto stb. Alla domanda de qual vojando satisfar Messer lo Re, mandò el Conte Zuanne de Vegla so parente a i ditti Signori, e questo fu de Marzo; el qual trattasse di tregua tra le parti.« stb. (Additamentum primum ad Chronicon Cortusiorum Patav. Muratorinál, Rer. Ital. Script. XII. köt. 978. l.)

⁴⁾ Ljubics, Monum. Slav. Merid. IV. köt. 81. l.

korona iránti tartozásai azt megengedték - nagyobbára passiv állást foglalt el. Mint látszik, tevékenysége inkább az ország más ügyeire volt fordítva, s nevezetesen Istriában és Görözben ipája dolgaira is terjeszkedett ki. Már fentebb láttuk, hogy a Frangepán család a Duino családdal Istriában régi egyenlenségekben volt, melyek akkor olyanképen intéztettek el, hogy a Frangepánok az általuk némi ideig birt Fiumét Duino Hugónak véglegesen átengedték. S úgy szintén figyelmet érdemel, hogy Frangepán János ezen időtől fogva Udine város községével közelebbi érintkezésben is állott, a mire vonatkozólag én egyik — bár feladatunkra nézve jelentéktelen — 1381. ápril 18-án kelt s ezen városhoz intézett levelét eredetiben ott a városi levéltárban láttam. Hogy azonban mind ezek mellett is Frangepán János, szintúgy mint a család többi tagja, kötelességeit a magyar koronához híven teljesítette, azon körülményből kitetszik, hogy Lajos király a családnak még III. és IV. Béla királyoktól nyert privilegiumait épen ezen időben újból megerősítette.¹⁾

Különben VII. Majnhart görcei gróf még 1385. grófságában Schwarzenek vára parancsnokához azon rendeletet küldte, hogy vejének Frangepán Jánosnak engedelmeskedjék.²⁾ Ezen évtől kezdve azonban Jánost Magyarországon is a legfontosabb események előterén találjuk.

Nevezetesen 1385. mikor Mária magyar királyné és Orleansi Lajos francia herceg közt per procura házasság kötöttetett,³⁾

¹⁾ Zsigmond királynak »1392. III. idus m. Novembris« kelt privilegiuma szerint (melynek eredetije az országos levéltár dipl. osztályában őriztetik) »vir Magnificus Johannes filius quondam Comitis Bartholomei de Scen Comes Weglæ et Modrusæ fidelis noster dilectus, Regnorum Sclavonie ac Dalmacie et Croacie Banus Maiestatis Nostre adiens conspectum exhibuit« stb. Lajos királynak 1350. XII. kalendas Marcii« kelt és »1364. XIII. kalendas Marcii« új pecsétje alatt megerősített privilegiumát, melylyel ez Frangepán Bertalan kérésére II. Endre, IV. Béla, V. István, IV. László és Róbert Károlynak ezen család számára adott privilegiumait ünnepélyes formában megerősíti. (Fejér, Cod. Hung. X. köt. 2. r. 50. l.) — Az 1364-iki megerősítés azon időbe esik, melyről itt szólunk.

²⁾ »... mandat Praefecto in Schwarzenek, ut obediat genero suo Comiti Joanni de Vegel et Modrus.« (Gr. Coronini Rudolf, Tentamen genealogico-chronologicum Comitum stb. Goritiae Bécs 1752. 398. l.)

³⁾ Wenzel Gusztáv 1851. ápril 14-iki akadémiai értekezése : I. Mária királynénknak Lajos orleansi herceggel per procura véghez ment házasságáról. (Új Magyar Múzeum Pest 1851—2. 2. l.)

ő azon három magyar főúr egyike volt, kik ezen célból Párisba küldettek. ¹⁾

Sokkal fontosabb fellépése ennél az 1386. sz. Jakab-napi (jul. 25.) katasztrófa után volt, mely Erzsébet és Mária királynékat a fellázadt pártoskodók kezébe juttatá. A bekövetkezett szomorú események azonban melyek alatt Erzsébet megöletett, Mária pedig közel 11 hónapig fogva tartatott — csak annyiban tartoznak feladatunkhoz, a mennyiben Frangepán Jánosnak alkalmat nyújtottak, a királyné kiszabadításánál előkelő szerepet vinni. Maga Zsigmond király ugyanis 1387. husvétkor számos magyar főúr jelenlétében Barbo Panthaleon velencei követtel szemben Frangepán Jánosnak egy levelét hozta szóba, melyben a királyné kiszabadítására (mert Erzsébet királynét is még életben hitte) tervét és reményét fejtette ki, ha tengeren velencei hajóktól segítnének. ²⁾ S minthogy a köztársaság Zsigmond kérésére reá állott, s hajónagyja Barbadico János által a dalmátiai tengeri partot erős zár alatt tartotta, sikerült is Frangepán Jánosnak Mária királynét a lázadók kezéből kiszabadítani.

S ez azon esemény, mely Frangepán János nevét Európa-szerte nagy hírre emelte, s Magyarországon a család XV. és XVI. századi fényének mintegy kiindulási pontját képezte. A mit VI. Orbán pápa Frangepán János dicséretére Luccából 1387. június hó 4-én Zsigmond királyhoz és a velencei köztársasághoz írt; ³⁾ azt bizvást az akkori Európa közérzetének és közvéleményének lehet tekinteni; míg másrésről a király is őt nemcsak szlavoniai-, dalmát és horvát bánnak nevezte ki, ⁴⁾ hanem egyéb nevezetes kitüntetésekben és kedvezményekben is részesítette, ⁵⁾ sőt kedves sógorának (*dilectus affinis noster*) is nevezte. ⁶⁾

¹⁾ Ezen követek László erdélyi vajda, Frangepán János (*Comes Joannes de Vegla*) és Korbaviai György voltak. (Wenzel Gusztáv, Magyar Diplomatiái Emlékek az Anjou-korból, III. köt. Budapest, 1876. 582. l.)

²⁾ Wenzel Gusztáv, Magyar Diplomatiái Emlékek az Anjou korból, III. köt. 623. l.

³⁾ U. o. III. köt. 633. és 634. ll.

⁴⁾ Mint ilyen hivataloskodott 1392. óta haláláig. Fejér, *Cod. Dipl. Hung.* X. köt. 1. r. 676. l., X. köt. 2. r. 54. l. V. ő. a gr. Zichy család okmánytára V. köt. 120. és 121. ll.

⁵⁾ Fejér id. m. X. köt. 1. r. 355. 363. 380. 676. stb. ll.

⁶⁾ 1391. Fejérnél id. m. X. köt. 1. r. 676. l.

Frangepán János 1393. halt meg. Utána özvegye Görcei Anna, és fia Miklós; a későbbi híres bán maradtak; de az utóbbi nem többé az Anjou királyok, hanem a Zsigmond történetének köréhez tartozik.

Özvegy Frangepán Jánosnéra nézve csak azon egyezmény látszik még szóba hozandónak, mely közte és a velencei köztársaság közt Raspurch istriai várra vonatkozólag létre jött, s melynélfogva ezen várat és tartozékait 1394-ban előbb 10,000 és később 11,500 aranyban megállapított kölcsön fejében a köztársaságnak elzálogosította. A vár akkor igen fontos lehetett, s azéri Velence az Anna grófné 1402. szeptember 5-én bekövetkezett halála után Henrik és Majnhart János görcei grófoktól 20,000 aranyért (a fentebbi 11,500 arany beszámításával) szívesen megvette.

* * *

Hátra van még, hogy a magyar Anjou királyok korára vonatkozólag a Frangepán család jogtörténeti jelentőségéről, s ugyanazon időre nézve Segnia város kereskedéséről pár szót szóljak.

A Frangepánok általános jelentőségéről a Horvátországban egykor fennállt jogra nézve már más alkalommal néhány megjegyzést tettem.¹⁾ Fejtegetésem eredménye az volt, hogy a XIII--XV. századokban Horvátországban fennállott jognak fejlődéséről legbiztosabb tudomást ezen család jogi állásának áttanulmányozása és jogrendező működésének méltatása által lehet nyerni. Különböznék tény lévén, hogy Horvátország jogtörténetének alapos és elfogulatlan kidolgozására eddig még alig az első lépések történtek: azon tudósítások, melyeket e tekintetben a Frangepánok történetéből veszünk — bármi érdekesek is magukban véve — töredékeknél alig egyebek. Legközelebbi teendőnk tehát az, hogy ezen jogtörténetre nézve az arra vonatkozó kutatókat gondosan gyűjtsük, az azokban foglalt adatokat egybeállítsuk, s az így nyert jogtörténeti apparátust szorgalmasan

¹⁾ Wenzel Gusztáv, Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. Budapest, 1884. 61. sk. II.

feldolgozni igyekezzünk. Eddig ezen irányban legtöbbet tettek Kercselich Boldizsár Ádám, Engel János Keresztély, Kukuljevich Iván, Tkalchich Iván Keresztély és Ljubich (Gliubich) Simon.

A Frangepán-család után hatalmas kútfői apparatus maradt reánk, mely további jogtörténeti tanulmányokra tért nyit. Kíváncsinos, hogy a társországokban más előkelőbb családok, testületek, városok és községek levéltárai is a tudományos kutatások előtt zárva ne maradjanak.

Ez alkalommal elég legyen az Anjou királyok korára nézve röviden megjegyezni, hogy a Frangepán-család történetének egyik jogtörténetileg főérdekű szaka éppen ezen időre esik, s hogy ennek folytán, számos jogtörténeti célra használható akkori okmányon kívül, a Frangepánok után néhány igen fontos jogi emlék maradt. Ilyen az 1280-ki vinodoli statutum¹⁾, mely a XIV. században is hírt érvénnyel; — ilyen Veglia-sziget statútuma, melyet a régibb, a velencei uralom korában ott használt statútumok helyett 1388. Frangepán István és János testvérek feljegyeztettek²⁾; — s ilyen kiválóan Segnia város statútuma, mely szintén 1388. az említett testvérek korában állapíttatott meg.³⁾ Azt reménylem, hogy jöni fog még idő, melyben részletesebb jogtörténeti kutatások érdekében ezen statútumokat mélyebb tanulmány tárgyává fogom tenni.

Mi *Segnia* várost illeti, az adriai tenger keleti partján a quarneroi öbölben (sinus Flanaticus), melyet IV. Béla király 1255. Frangepán Frigyesnek és Bertalannak s utódjaiknak adományozott, »quandam civitatem nostram circa litus maris existentem, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis, simul cum tributo et theloneo et aliis circumstantiis, et in ea libertate, sicut nobis servire consuevit⁴⁾: — itt tűzetesen csak ezen város akkori kereskedését, és pedig nemcsak tengeri, hanem száraz földön űzött kereskedését is vesszük szemügyre.

¹⁾ Kiadta Mazuranich Antal a »Kolo« című horvát folyóiratban III. köt. Zágráb 1843. 50. sk. II. — és utána magyar fordítással Wenzel Gusztáv, Árpádkori Új Okmánytár IV. köt. Pest, 1862. 384. sk. II.

²⁾ Kiadta Kukuljevics Iván »Arkiv za povjednicu jugoslavensku«-ban II. köt. 27. sk. II.

³⁾ Kiadta ugyanaz az említett folyóiratban III. köt. 140. sk. II.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. IV. köt. 2. r. 308. l.

A város geographiai fekvése egészben véve a kereskedelemre nézve igen alkalmas volt. A quarneroi öbölt környező szigetek által az adriai tengert felháborító szélvészsek és nagyobb szelek pusztító ereje ellen védve lévén, Segnia és kikötője a quarneroi szelek ártalmas hatásának sem volt igen kitéve. A déli szelek (az u. n. scirocco) veszélyesek alig lehettek; az északi szelek (az u. n. bora) gyakran alkalmatlanok voltak ugyan, úgy mind a mellett, hogy azok ellen magát könnyen biztosíthatta; és csak a sokkal ritkább nyugati szelek (az u. n. ponente) hozhattak valódi veszélyt reá, mely ellen védelemre volt szükség. Másik oldalról azonban Modruson és Zágrábon át Budával és Magyarországgal rendezett út által volt összekötve. S ehhez járult, hogy háttérülje is sokféle terményeiben kereskedelmének számos tárgyát nyújtotta. Így Segnia kereskedése azon időben, mikor Dalmatia Magyarország birtokában volt, az ottani városok mellett mindinkább nagyobb jelentőségre emelkedett; 1420. óta pedig a magyar tengeri kereskedelemnek főhelye (Fiume csak 1779. óta tartozik Magyarországhoz) és mintegy középpontja lett.

Ehhez képest Segnia kereskedelme még akkor, midőn a Frangepánok Vegliára nézve a velencei köztársaság feudális főuralma alatt álltak, tekintélyes volt; 1358. óta pedig a magyar korona pártfogása alatt még jobban felvirágzott.

Fentebb már láttuk, hogy a XIV. századnak közepe táján Frangepán Duym és Bertalan testvérek együtt, s az előbbinek halála után csak Bertalan volt Segnia birtokában, s hogy az később utóbbi két fia; István és János maradt a város ura és örököse, melyet nagy Lajos magyar király korában osztatlanul bírtak. Ezen minőségben csaknem korlátlan hatalmat gyakoroltak; a velencei köztársasággal közvetlen egyezményekre léptek¹⁾, s fontosabb, kiválóan kereskedelmi dolgokban is (az ottani velencei consul állására nézve) valóságos szerződéseket kötöttek.²⁾

A velencei államkönyvekből kitetszik, hogy velencei kalmárok kereskedelmi ügyeik tekintetéből gyakran látogatták

¹⁾1363. Ljubics, Monum. Slav. Merid. IV. köt. 59. l. — 1375. Wenzel, Anjoukori magyar dipl. Emlekek III. köt. 104. l.

²⁾Wenzel id. m. III. köt. 70. 71. l.

Segniát s ilyen alkalommal a köztük és a helybeliek, valamint idegenek közt felmerült, nem ritkán fontosabb és bonyodalmasabb differentiák elintézését voltak kénytelenek keresni. S ez volt az említett consuluak hivatása, ki azonkívül a köztársaság érdekeit is képviselte és fentartotta, s hivatalos állásának és működésének megfelelő törvényhatósággal volt felruházva, melynek külső jeléül Segniában a velencei czímert és lobogót (Stendale Sancti Marci) is használta.

Ilyen velencei consullal már 1309. találkozunk Segniában¹⁾; később velencei consulok szintén működtek ott, és pedig az 1358-ki jádrai béke után nem kevésbé, mint a XIV. századnak első felében.²⁾ Alig lehet kétségünk az iránt, hogy ezen consulság fejében másrésről Velence több kedvezményben, kitüntetésben és jogosítványban részesítette a Frangepánokat. Minthogy pedig a jádrai békekötés alkalmával reájok nézve egyéb változás nem állt be, mint a magyar korona birtokának Veglia szigetre való kiterjesztése: szükséges lett a Velence és a Frangepánok közt, kik a köztársaságnak most már nem voltak feudatariusai, a segniai consulság kérdését újból rendezni. Úgy látszik, hogy még 1374. folytak eziránt köztök alkudozások, s hogy a Frangepánok készek is voltak a köztársaság kívánalmára reá állani; azonban végleges megállapodás akkor még sem történt³⁾ s a nem sokkal ez után kitört magyar-velencei háború és az 1381-ki turini békekötés egészen új nézponokat emelt érvényre. Az ugyanis meghatározottat, hogy Velenczével szemben a consulság kérdésének eldöntése a magyar királyt és a Frangepánokat együtt illesse, mely akkor még függőben maradjon, s hogy ha a Frangepánok a velencei consul és lobogója mellőzésében megállapodnának Segniában:

¹⁾ Wenzel id. m. I. köt. 188. l.

²⁾ 1334. Wenzel u. o. 324. l.; — 1340. u. o. 384. l.; — 1374. Wenzel id. m. III. köt. 70. 71. l. stb.

³⁾ Az alkudozások Velence részéről Filippi Vilmos jegyzőre és követre voltak bízva. Mind Frangepán István, mind öccse János a velencei kormányhoz intézett leveleiben akkép nyilatkoztak, hogy »sicut providus vir dominus Guilelmus Filippi et Ambaxiator vester huc ad nostri praesentiam accedens, nobis pro vestri parte de facto Consulatus et elevatione vexilli Segniae residentium, oretenus exposuit: ita vestri amoris intuitu et requisitione ad hoc consensimus et plene fecimus« stb. Wenzel id. m. III. k. 70. 71. l.

Velence is előbbi privilegiumaikat, kedvezményeiket és kitüntéseiket tőlük meg fogja tagadni. ¹⁾ Később velencei consulra, ki szent Márk lobogójának kitűzése mellett formászerű törvényhatóságot gyakorolt volna, Segniában már csak 1409-ig találunk. ²⁾

Különben Segniában nemcsak számos velencei, hanem sok más idegen is, részint kereskedelmi, részint egyéb ügyek tekintetéből is fordult meg. A város jelentőségét és élénkségét azon körülmény is emelte, hogy az adriai tengertől innen indult ki a legrövidebb út Magyarországra.

Ezeket egybefoglalva képesek vagyunk a Frangepánok tevékenységét méltatni, melyvel Segniát ha nem is elsőrangú kereskedelmi helynek, mégis tekintélyes tengeri kikötőváros állására emelték, úgy hogy kereskedési üzlete a magyar Anjou királyok korában az adriai tenger keleti partvidékein kívül Anconába, Romandiolába és Olaszország több más részeibe, sőt egyes czikkekkal, p. o. magyarországi rézzel, Szíriáig ³⁾ is kiterjedt.

WENZEL GUSZTÁV.

¹⁾ Az 1381-iki turini békesség a velencei consulra nézve Segniában azt határozta: »Item fuit actum inter dictas partes, quod super facto stendalis Sancti Marci de Segna et jurisdictionis Consulatatus, quam Commune Venetiarum in loco Segnae obtinet, sit et esse debeat in electione *Serenissimi domini Regis* et dominorum Comitum Segne simul in hac forma videlicet: Quod si disposuerint vel elegerint Stendale et Consulatatus de Segna tolli, quod hoc casu dicti domini Comites de Segna carere debeant omnibus et singulis beneficiis, honoribus, privilegiis, pactis et conventionibus, quae haberent in Venetiis et cum Communi Venetiarum; nisi tamen ipsi domini Comites Segne ostenderint se in Venetiis et cum Communitate Venetiarum habere alia privilegia, honores, beneficia, pacta et conventiones alia occasione dictorum Stendalis et Consulatatus, quae dicti de Venetiis habent in loco Segne. Quo casu illa alia, quae alia occasione ostenderint se habere et in posterum habeant, non obstante remotione dictorum Stendalis et Consulatatus« stb. Wenzel, A turini békekötés MCCCLXXXI., a Tört. Tár XI. kötetében 19. l. és Magyar Anjoukori Dipl. Emlékek III. köt. 440. l.

²⁾ Ljubich id. m. V. köt. 203. l. — Kitészik ebből, hogy Kereselich a velencei consulság és lobogó kérdését Segniában teljesen félreértette. De Regnis Dalm. Croat. Slav. Zágráb 217. l.

³⁾ Wenzel, Magyar Anjoukori dipl. Emlékek III. köt. 572. l.

A KÖZÉPKOR KEZDETE MAGYARORSZÁGON.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

Azon évben, melyben Aquincum, a mai Budapest éjszaki-nyugati része, *II. Valentinianus* felavatásakor az első koronázást látta, a távol keleten óriás népmozgalom támadt. A Donon átkelve, akkor indult vándorútjára a hún nép. Az az adat, mely Aquincumban az első császári avatást jelenti, egyuttal utolsó is a város rómaiságára nézve. Pár évvel későbbben már húnok lovainak aczellkörmei csattogtak az utcák kövezetén végig.

Az alkonyuló IV. század Pannoniájáról és Dáciájáról megdöbrentő képet fest Pannonia nagy fia, szent *Jeromos*.

»Széltében, hosszában zsarolja — úgymond — rabolja és pusztítja a gót, szarmata, kvád, alán, hún, vandal és markomán. Az egyház szolgálainak ép oly kevésbé kegyelmez, mint az apácza-monostoroknak. Jerombolja a templomokat, kidobálja a vértanúk tetemeit s az oltárhoz köti be lovait.

Düledezik az egész római világ.«

Akkor azonban, a mikor ő ezt írta, a mai Magyarország területén még nem dőlt meg egészen. Elpusztultak ugyan, mint maga mondja, a városok, ki van öldösve a lakosság, sőt még a vadak, madarak és halak is kipusztultak. Semmi mást nem látni ott, csak tüskéket és rengeteg, vad erdőket.

S a rómaiság még sem omlott össze, a középkor még sem kezdődött el.

A történelem nem tud a *tárnokvölgyi* nagy ütközetről, hol százhuszonötezer hun került volna az érdi száz halom alá; de el kell fogadnia azt a tényt, hogy, Sirmiumot és Alsó-Pannoniát kivéve, a hún birodalom nem lépte át a Duna jobb partját. Leégtek és sokat szenvedtek egyes római városok, de megint csak fölemelkedtek. *Attila* néprontó hadai keresztül-kasúl gázoltak Pannonia földén s a Balaton csapásának iránya már

akkor is valószínűleg a hadak útját jelezte; magukat a városokat azonban még azon esetben is kimélniök kell vala a hóditóknak, ha környékükön megtelepednek s azokat államukba olvasztják. Kimélniök ép azért kellett, mert félnomád létükre első sorban a közöleső városok ipara és kereskedelme által fedezhették szükségleteiket.

A Duna balpartjától a mai Magyarország legkeletibb vonaláig mindenesetre nagyon kevés nyoma lehetett már a római szellemnek, ha állottak is még emlékei. S ha ez emlékekből másfélezred év múlva is becses darabok juthattak a bécsi, budapesti és dévai muzeumba, sőt a berlinibe és londoniba is — semmiestre sem mutattak még oly igen vigasztalan képet *Attila* idejében, kit az utolsó római, *Aetius* barátjának mondanak, s kit emitt egy szentanu, komoly államférfiu, *Priscus Rhetor*, amott a középkor egyik legnevezetesebb alkotása, a *Nibelungenlied* magasztal, mint jámbor és nagylelkü férfiut.

Mint a hagyomány is tudja, világgraszoló küldetést tulajdonított magának; s belőle sem hiányzott az a vágy, a mi izzóvátette *Alarik*, majd, valamivel később, *Odoaker* és *Theodorik* agyát, hogy t. i. népe harcziás szellemének felhasználásával elevenítse föl a római állameszmét és mi ezzel jár — a római műveltséget.

Ime egy barbár fejében a renaissance eszméje, mely ezer évvel azután nem világhóditókat, hanem szerény tudósokat s művészeket foglalkoztat s valaha átalakítja az emberiséget.

A Róma újjáalakítását célzó eszmék azonban Pannonia újabb gazdáinál keltettek visszhangot.

Konstantinápolyban szerzett klasszikus neveltetése nem hagyja nyugodni *Theodorikot*, a keleti gótok királyát, az Attilától elfoglalt területen. Alig harminczöt évet töltött népe Pannoniában, melynek gazdag rónaságai és dombvidékei szántatlanul maradtak ez idő alatt s így nem csoda, ha a gepidákon kívül főleg az éhség úzi *Theodorikot* új területre s arra a gondolatra, hogy Itáliát elfoglalja.

Nemsokára már valóban Ravennából küldöz rendeleteket Pannoniába, annak barbár és római lakosaihoz. A szüleinek boldog kormányára még emlékező lakosságot a barbár népek gonosz kormányzata helyett a gótok jó igazságszolgáltatásával s a rómaiak bölcseségével kecsegteti. Saját magát is görög szelleműnek tartotta, ki eredeti barbárságától egészen megszabadult; s valóban római és valóban polgárisult ember vált belőle.

Bámulatos kitartással munkálkodott, hogy fenntartson annyit, a mennyit lehet, a római alkotásokból, de érvényesítse a gót szellemet is. Ez magában véve képtelen lett volna egy hagyományokkal és hatalmas multtal dicsekvő állam szerepének egy-

szerű átvételére; de, pusztán nyers erőre támaszkodva is, kétség-telenül megkövetelte, hogy számoljanak vele, mint tényezővel. A dualismus azonban nem sikerült s megtört a győzők és legyő-zöttek közt emésztődő nagy gyűlöleten. S mialatt Kelet-Róma hatalmas császára, *Justinianus*, ismét megverte a nyugaton állam-alkotással kísérletező keleti gótokat, azalatt a mai Magyarország is a legellentétesebb népmozgalmak látványát nyújtotta.

Keleten a *gepidák* egyelőre még a rómaiak szövetségesei-nek vallották magukat. Mikor azonban a *gótok* 488-ban, Italiába vándoroltak, szemet vetettek Pannoniára s azt is bírni óhajtották. Ovék volt már a mai Románia s Magyarország a Tiszaig. Ha most a Dunántúlt is meg akarták szerezni, bizonyos, hogy oly állam alakítására vágyódtak. mely terület és kikerekítettség dol-gában keveset engedett volna a mai Magyarországnak.

Pannoniáról azonban, mely még a húnok ellenében is meg-óvta a maga nagyobb részének rómaiságát, most sem mondott le teljesen Kelet-Róma, ha jócskán in partibus infidelium esett is az már. A gepidák terjeszkedését a *longobardok* behívásával ellensúlyozta *Justinianus*; mint szövetségeseire, rájuk bízta Pau-nonia várainak megvédését. Azon a területen, hol egyidőben keleti gótok és húnok keltek egymással halálos tusára, most két germán fajnak kell vala mérkőznie.

E mérkőzésben már felcsillan az újabb népszellem, a *közép-kor*, melyben figyelmünket többé nem a rendszer foglalkoztatja, bár az sem hiányozhatik, hanem epizódok kötik le. Nyugat-Róma számításba sem jött már, s Kelet-Róma creje és vezérszerepe is csak azon látszott megfordulni: erős és tette-kész ember ül-e trónján. Megkezdődött a *személyes érdemek kora*, mi a történe-lem elaprózására vezet. S előre veti fényét a *lovagkor*, mely a rendszeres Róma bukása után keletkezett s ezer év múlva a ren-des katonaság keletkezése után bukott meg.

Ime, a longobárd királyfi, *Alboin* sérelme két nép sorsa felett határoz.

Népe és imádott *Rosamundája* előtt meggyalázva, boszút lihegve szövetkezett az avarokkal, megverte *Kunimund* gepida királyt s ivóserleget csináltatott ipjának koponyájából.

A németeknek ez a vad romanticismusa azonban magyar földön nem fejlődhetett tovább. *Alboin* követte *Narses* meghí-vását, odahagyta a szegény és kiélt Pannoniát s 568. ápril 1. Felső-Olaszországba indult, hol virágzó birodalmat alapított. Befejezte a germánok népvándorlásának s így az ó-korból a középkorba való átmenetnek korát.

A longobardok a pannonok módosabb részét is Italiába való kivándorlásra nógatták. S hogy nem hiában, bizonyítja azon

adat, hogy pár századig éltek még Italiában a pannonok által magukkal hozott helynevek. Bizonyosan csak a tehetősebbek hagyták oda az őshazát, hol nem volt már jövője a rómaiságnak, mert semmi sem biztosította a városi elemet, melyé a társadalom.

A germánt gyűlölte a hasonlíthatatlanul magasabb műveltségű római; s az első imperatorok óta mégis kedvében járt; megfogadta zsoldosnak s eltúrte városaiban. Múltányolta tehát azon tulajdonságát, hogy alkalmazkodni tudott a fennállókhoz s nem akart magának tabula rasat csinálni. De mit várhatott az *avarok* lovas népétől s mit különösen a velök együtt beszivárgó *szláv* elemtől? Már a hún is sorra rombolta a várakat, városokat, melyeknek őrzésére, mint lovas nép, ő maga nehézkes lett volna; a kőhalmazoknak hasonló okból nem volt barátja az avar sem, mely egyébiránt állandó hazát keresett itt; mint azonban látni fogjuk, kővárak helyett földsánczokban kereste élete és vagyona biztonságát. A szlávnak viszont fogalma sem volt még állami életéről, csak nemzetségeket ösmert, s ilykép meghunyászkodó az erőssel, hatalmaskodó a gyöngébbel szemben, most a hatalmas avarokat egymaga akarta szolgálni. Nekik hagyta az államesszmét, de magának követelte az új, durva társadalmat.

Pannoniát a longobardok inkább zálogban, mint örökségképen hagyták az avarokra. Mert kikötötték, hogy ha eredménytelenül járnának Olaszországban s onnan vissza kellene fordulniok, vagy 200 év leforgása előtt bármikor visszakivánczoznának, az avarok kardcsapás nélkül adják vissza az ő Pannoniájukat. Naivabb e kívánatnál csak annak helybenhagyása lehetett. Állami szerződés, melynek alapja a lovagias ígéretben való megbízás; ugyanaz a szellem, mely kötelezi a hadvezért, hogy megizenje az ellenségnek, mikor, hol és milyen erővel fog reá csapni. E felfogás is bizonyosan a középkorhoz tartozik már.

S annál feltünőbb, mert ilykép *árják* szerződnek *turániakkal*, kiket műveltség dolgában alig is múltak felül.

Hajóépítésre longobardok tanították meg az imént még kizárólag lovas avar népet, s ez oly gyorsan beleélte magát az új fegyvernembe, hogy tengeri vállalatától sem riadt vissza. Egy fegyvernemnél, a lovasságnál azonban ő is tanította valami újra a longobardokat s velök egész Európát.

A klasszikus Róma sok minden téren teremtett ugyan nagyot s a hadtörténelemben legionariusainak érdemei is elévülhetetlenek; de lovassága talán sohasem döntött. Lándzsája végén levő keresztvása, stapese segítségével kissé nehézkesen ült lóra a római s azontúl kevés eszköze volt, hogy ménjét fegyelmezze. A kengyelvassal az avarok ismertették meg Európát s e magában véve jelentéktelen eszköz adott nekik módot, hogy zárt

lovasszlopokkal támadjanak. Erre azt jegyzi meg egy jeles tudósunk, *Pulszky*, hogy »*velük kezdődik a középkor*«, melynél a csaták sorsát a lovasok döntik el. A kengyelvas és patkó vezeti be a lovagkort, a puskaagy és szurony az újat.«

Azonban mindez még csak egy azon sok közül, a mi együttvéve korszakot alkot; s az avarok a lovasság előtérbe-tolásával csak járultak egy újabb idő színének megadásához; ugyanazon írónk által hangoztatott »*alacsony turáni fokon álló*« műveltségöknél fogva azonban nem igényelhetnék, hogy rajtuk kezdjük a középkort, melynek elejét a tudósok még most is három század tág keretén belül keresik. A középkor hadviselése tekintetében mindenesetre őket, sőt elődeik közül is már a húnokat s utódaik sorában a magyarokat illeti meg az újítás érdeme.

Érdekes volna azonban, ennek kapcsán, kutatnunk, hatottak-e ők egyebekben is Európára s hatott-e viszont ez ő rájuk?

Rablóhadjárataikkal bizonyosan nem emelték a közmíveltséget. Azt a vádat, hogy idegenektől kicsikart kincseket halmoztak fel hazájokban, alig lehet általánosítani; mert táborozásaikban mindenütt kiélt, feldúlt vidékekre s a Dél két félszigetét kivéve, iparban és kereskedésben igen gyöngén álló népekre akadtak. Szomszédaik nagyrésze, a népvándorlás hatása következtében, többnyire bizonytalan alapon nyugvó államokat képeztek, vagy éppen csak akkor keresték megalakulásuk formáját. E bizonytalanságot kétségtelenül ők is elősegítették, másrészt azonban nem lehetett oly rengeteg az a zsákmány sem, melyet ily viszonyok közt élő népektől ejthettek. Sőt van adatunk, hogy az egyik avar király egy mérő aranyért sem adta ki az ifjú longobárd fejedelmet, kinek védelmet esküdött. Ez pedig ép úgy jelenti a kapzsiság szünetelését, mint azon másik, hasonlíthatatlanul fontosabb tény, hogy a VII. századon kezdve felhagytak a nomád élettel — és kerítéseik, vagyis *gyűrűik* közt nemcsak baromtenyésztéssel foglalkoztak már, hanem valóságos tanyai gazdálkodást is űztek.

Ha nem állandó letelepedés, nem honalkotás, nem civilizálódás vala céljok, mikép magyarázhatnók az avarok bámulatos *földmunkálatait*, a már említett gyűrűket vagy *Ringeket* s az *Ördögárkát*, vagy Csörszárkát?

Mindkettőnek eszméjét *Ázsiából* hozták magukkal; *Lóczy* és más utazók legalább, kik Ázsia belsejében jártak, s kiknek szemléleten alapuló tudományos megfigyelései igen sok figyelmet érdemelnek, nem haboznak kijelenteni, hogy e találkozás több az egyszerű véletlennél. S ha az etnographia számol azon lehetőséggel, hogy Amerika u. n. indiánjai, kik oly bámulatos *mound*-okat, óriási mértani idomokat, állatokat stb. ábrázoló földmunká-

latokat építettek, voltakép ural-altájiak és mongolok ivadékai, — nem tudom, miért tagadnók azt, hogy e hazai sánczok mintái szintén Ázsiából kerültek ide? Onnan való az avarnép, melynek közönségesen tulajdonítják, sőt kell is tulajdonítani; s az az ellenvetés, hogy a kivándorlástól a letelepedésig körülbelül 200 év telhetett el, szintén nem jöhet komolyan számba, mert hazát cserélő nép, mely időközben nomádságra volt kárhoztatva, nem kapkod azon nép intézményei után, melynek szomszédságába jutott, hanem az őshazában látottakat követi, mint ahogy gyarmataiban az ősgörög a hazai oltárról vett parázsszal gyújtott tüzet.

Az avarok tehát, kik a kengyelvassal, mint lovas támadók, öregbítették a hadimesterségeket s kik érczeszközeiket általában vashól készítvén, a húnokkal együtt főtenyezői annak, hogy egész Európa belépett a vaskorba, — a védőháborúk terén is új szempontokkal ismertették meg Európát. Mert kétségtelen, hogy ha ők idegenkedtek is a rómaiak örökségképen rájuk szállt váraktól s városoktól s amazokat, melyek lovasnépre csak nyűgöt képeztek volna, lassankint lerombolták, mindenesetre kerestek a védelemben oly alakot, mely az ő lovaskatonai természetökkel jobban megegyezett. Ilyen, már megtelepedett nép műveltsége mégis csak nagyobb lehetett, mint suttymban vándorló szláv alattvalóiké, ha, egymással érintkezve, a természet örök törvényei szerint, elsajátítottak is egymástól egyet-mást. Az ég, tűz, víz és föld tisztelői pl. eltűrték, hogy a mint a bajorok közt szilárdulni kezdett a kereszténység, onnan ide is jöjjenek hírhirdetők; újabban azonban bebizonyította a történetkutatás, hogy »Bajorország délkeleti tavas részén szlávok mellett hún-avar maradványok éltek, kik a németeknek meghódoltak még a 791. év előtti korban« s hogy »előbb lettek keresztények mint a szlávok.«

A magyarországi avarok azonban ekkor még nem voltak keresztények; pedig a kereszténység fölvétele jelzi első sorban egy-egy népnak a középkor eszméihez való csatlakozását. Másrészt azonban közvetve nagy szolgálatot tettek az avarok a nyugati egyház ügyének és pedig már betelepedésük első éveiben. Fölléptökig ugyanis Pannonia és Sirmium a keleti egyházhoz tartozott. Azzal, hogy 581-ben Baján Sirmiumot elfoglalta s az egész területet elszakította Kelet-Rómától, a mai Magyarország e részében teljesen *megtörte a keleti egyház befolyását s előkészítette a tért a római katholicismus részére.*

Róma azontúl is századokon át őrizgette hagyományait; pedig a mai Magyarországból elvesztette a talajt már a VII. század kezdetén, mielőtt az avarok letelepedtek s a szlávok nagyobb tömegekben kezdték beözönlöni. A rómaiság megszűnése együttjárt a germánok magyarországi vándorlásainak bevégeződésével

s az avar-szláv mozgalommal. Hiszen, mint láttuk, a longobardok különben is magukkal csalogatták Italiába Pannonia városi lakosságának, sőt a gepidáknak egy részét is.

Azonban a longobardok nem bírták egyesíteni Olaszországot; sőt 774-ben ugyanazon Italia s az egykori római birodalom szíve, Róma, olaj- és pálmaágakkal fogadta a longobárd király ellen harczoló nagy *Károly* frank királyt s örvendezve énekelte, hogy »áldott, ki az Úr nevében jött.« Frank öltözetét római tunikával cserélte föl és csak akkor szállt le harczni ménéről, midőn megpillantotta a szent kereszt jelét. S az a férfiú, ki hivatva volt, hogy bevezesse Német- és Olaszország egyesítésének áldatlan politikáját, gyalog folytatta útját s a vatikánnak a szent kereszt-hez vezető lépcsője minden fokát megcsókolta.

Ápril 1-én, azon napon történt ez, melyen 206 év előtt Pannoniából új hon hódítására indultak a longobardok. Alboin utóda, *Desiderius*, a frankok fogságába, országa a frankok hatalmába került. Megdőlt tehát azon állam, melynek szövetsége nélkül csak más alakban, vagy egyáltalán meg sem alakúlhatott volna az avar birodalom. Mindkettő egy évben született s az avarok országának függetlensége csak kevéssel élte túl a longobardokét. Nyugat-Rómának helyreállításán dolgozva, már is mindközelebb nyomult hozzájuk nagy *Károly*. Arra kellett tönnie, hogy a restaurált birodalom határa a Duna legyen, mint a hogy a réginek is az volt a kincse; e terv azonban már maga is az avarok bukását jelentené. Mert az ő birodalmuknak a Duna hosszabb vonalon volt életere, mint a mai Magyarországnak s a történelem azt bizonyítja, hogy egy nép sem alkotott hazánkban állandót, ha meg nem szerezte e hatalmas folyamot. Szerencséjökre, *Károlynak* e terve nem sikerült egészen.

Nem a kereszténység ügye kívánta, hogy nagy *Károly* *Tasziló* ellen harczoljon, mert ez maga is apostoli működést fejtett ki; e beavatkozást az egységes új római állam eszméje követelte. Az avarokkal való szövetségét használva ürügyül, *Károly* őt is kolostorba csukatta s Bajorország meghódolt az otlakló avarokkal együtt, kik nemzetiségöket még egy századon át megőrizték. Hiában siettek *Tasziló* segítségére a magyarországi avarok; beavatkozásuk azt eredményezte, hogy *Károly* most egyenesen ellenök fordult s a német határvárak biztosítása végett maga is Regensburgba ment.

Ez alkalmat használta *Hesam* khalifa, hogy a mórok közt szent háborút hirdessen a keresztények kiirtására. S úgy jött sora, hogy míg a szászok pogányságát irtogató nagy *Károly* az avarok államával együtt azok samán vallását is meg akarta semmisíteni, azalatt épen az ő idejében kezdődjének a *keresztes hábo-*

mük, melyeknél fajok és vallások állottak egymással szemben s melyek a középkor legjellemzőbb tettei közé tartoznak.

A Károly által személyesen vezetett hadjárat eredményekben nem volt szegény. Színtere azonban nem terjedt túl a Rába torkolatánál s nagyon kétséges értékű a krónikairóknak azon adata, hogy a frank király az Ennstól kezdve idáig mindent tűzzel, vassal pusztított. Mert kissé különösnek mutatná azon módot, melylyel civilizáló küldetését felfogta a király; másrészt pedig, mert a sorok közt sejteti, hogy nem lehetett épen falvak, városok és a műveltség egyéb tényezői nélkül azon országrész, melyben ily károkat okozhatott. Tagadja tehát, a mit állítani kíván, a frankok művelő hatását; s állítja, a mit tagadni óhajt, az avarok viszonylagos műveltségét. Nem első és nem utolsó ellenmondás a krónikaírásban.

Évek múltán megújul a hadjárat. Az avarok egy fő embere odaizent Károlyhoz, hogy hajlandó volna fölvenni a kereszténységet. S *Károly*, ki a keresztet a birodalom sasának védőszárnyai alatt terjesztette, két sereget küldött az országra, melynek khágánja akkor nyílt harezban állt alattvalóival.

Az avarok függetlenségökkel fizették meg, hogy belső ügyeikbe avatták külső ellenségeket. A khágán s első alattvalója, a *jugun*, áldatlan polgárháborúban vesztette életét, az új khágán pedig nem volt már erős a frank hódítás feltartóztatására. »Hány ütközetet vívtak, mennyi vért ontottak ki - úgymond a krónikás, -- azt mutatja a minden lakosától megfosztott Pannonia, s a khágán székhelyének oly pusztulása, hogy nyoma sincsen ott emberi lakásnak. Abban a háborúban a húnoknak (vagyis avaroknak) összes nemessége s minden dicsősége elveszett; annyi idő alatt összegyűjtött kincseik mind zsákmányul estek; senki sem emlékezhetik oly hadjáratra, melyből annyira meggazdagodtak volna a frankok, mint ebből; addig szegények voltak, de most dúcsak lettek. Méltán gondolhatni, hogy a frankok igazsággal ragadták magukhoz, mit a húnok *más népektől* azelőtt igazságtalanul harácsoltak össze.«

Valami nagy igazságot ugyan alig fedezhetünk föl e visszatörülésben, mert a Duna-Tisza közében levő fő gyűrű eme kifosztásánál a frankok cseppel sem álltak az erkölcsi szelídség magasabb fokán, mint a kincsek eredeti összegyűjtői, az avarok. S különben sem annyira a magukét vették vissza, mert ők azelőtt, a krónikairó szerint is, szegények voltak; hanem inkább a görögöktől és longobardoktól elszedett kincseket rakták át az avarok tarisznyájából a magukéba. Végre pedig nincs is még bebizonyítva, hogy azon kincsek minden része rablásból származott. A kúnagótai, szentendrei, szent-annai, ozorai és tóti aranyleletek,

a keszthelyi és mosonmegyei avarsírok a mellett tanúskodnak, hogy az avarok népében voltak már ötvösök és kovácsok; s míg amazok főleg kelet-római minták szerint, de fejletlen technikával dolgoztak, ezek már önállóan, sőt példát adva üzték mester-ségöket.

Az anyagi műveltség terén nagy Károly lankadatlan munkássága mellett is mily igénytelenek lehettek még a németek, elő példa reá, hogy az Avarországból most hozzájuk özönlő kincs ép úgy felrugtatta az árakat, mint a hogy felszálltak azok Európá-szerte, de kivált Spanyolországban, Amerika fölfedeztetése után. És nem ez az első, nem az utolsó eset, hogy a németek hamisan ítélték meg szomszédaik anyagi erejét. Meglepi őket, midőn Oroszlánszívű *Richard*ért Angolország különösebb megerőltetés nélkül fizeti ki az általuk mérhetetlen kincsnek tartott 150,000 ezüst márkát; a lombard városok és sicíliaiak mindannyiszor szinte kárpótolva érezték magukat anyagi veszteségeikért, mikor a közjök tört németeket lenézhatték rejtgetetlen kapzsiságuk miatt, melylyel kincseiket szegény hazájokba átvinni ügyekeztek; s ha arra volt is szánva, Franciaországot sem tette tönkre, mint Németországot nem gazdagította fel, az az 5 milliárd franknyi hadikárpótlás, hiában számígtatták ki, a föld körül hány arany abroncsot lehetne abból készíteni. Az avarokat valóban nem érint-hette jobban a krónikások által az erkölcsből adott lecke, mint a legyőzötteket egyáltalán. *Brennus*ék óta »Vae victis« a jelszó.

Nagy *Károly* Pannoniája alatt Karinthiát és Ausztriát értették; — a mai Magyarországot, de még annak délnyugati részét sem tették tartományukká a frankok. Avar khágánokról azután is emlékezik a történelem; igaz, mint olyanokról, kik a frank uralkodók kegyeit keresik.

Magának a frank államnak azonban nem volt az az ereje, hogy akarata ellen is frankká tehessen egy népet; a szomszédság pedig, mely különben most ismételt beavatkozásra bátorította fel őt, mindenestere képtelen lett volna az avarok nemzetiségének elvételére, és a frank művelődés feltolására, mert ehhez az kellene, hogy gyakrabban, sőt állandóan érintkezzenek egymással e népek. Sőt úgy látszik, hogy ha gyengült is a khágánok hatalma, vagy talán fel is bomlott egységes államuk s a törzsszerkezet felé tért vissza, — egyes pontokon, valamely erősebb főúr vezetése alatt ismét tömörült az avar elem. Zalamegye déli részében, Göcsej vidékén, tehát szlávok és németek szomszédságában, oly épségben maradtak, hogy a göcsejiek tájszólásában egyes tudósok ma is avar-hatást keresnek; a keszthelyi Dobogó-magaslaton kiásott 2434 sírnak főkép ugyan a IV. és V. századból származó tízezer tárgya közt a későbbi avaroktól hirdető is akadnak; az ozorai

és tóti gazdag aranyelet egy avar főúr és felesége kincseit őrizte meg; a Duna bejövetele táján Mosonyban a nemesvölgyi, a Duna kanyarulatánál a szentendrei, a Duna-Tiszaközében a szegedvidéki, a Maros jobbpartján a szent-annai s főképp kúnagotai s Erdélyben a zsilvölgyi leletek korát, természetesen nem határozhatjuk ugyan meg biztosan; részben azonban arra a föltevésre jogosítanak, hogy e leletek helyei körül épen nagy *Károly* ideje után sánczolták el magukat az avarok s adták magukat, többé nem vitézkedhetvén, békés foglalkozásra. A régiségek kutatói sokáig azt hitték, hogy az itt föltárt aranykincseket avar főuraknak byzánczi császárok ajándékozták, vagy hogy egyáltalán keletről kerültek azok oda; ma már kezdenek megbarátkozni azon gondolattal, hogy talán mégis Magyarországból készültek. S ha nem keletről jött ajándék, akkor már a kereszténység terjedése korából való avar mű lehet pl. az ozorai arany nyakláncz, melynek ékítményei közé a kereszt is tartozik. Az arany, ritkábban ezüst, vagy arannyal futtatott bronz tárgyak díszítései nem oly keresettek, mint a skandináv-népeké; egyszerűbbek, józanabbak és ízlésesebbek, ha külön ízlést nem képviselnek is.

A krónikák nem is csak harczy vállalataikról tudnak; kereskedtek a szomszéd népekkel, melyek különben köztük nem-igen érezhették magukat biztosaknak.

Most, nagy *Károly* hódításai után, midőn a khágán nem állhatott többé 200,000 harczos élére s nem követelhetett adót a byzánczi császártól, hanem valószínűleg maga is adót fizetett a franknak, — kérdés, könnyült-e a kereskedelem módja. Azelőtt a khágán parancsa elég volt egy-egy átutazó karaván megvédsére; most, részekre szakadván az avarnép, bajosabb lehetett fegyelmet tartani s mint a fejtelenség minden korszakában, bizonyosan még jobban elharapózott a rablás, útonállás és fosztogatás; úgy, hogy az avar állam bomlását s nagy *Károly* hódítását az erkölcsök süllyedése s az élet- és vagyónbiztonság csökkenése követte.

Másrészt azonban mivel e romlást főrészből a másfajú és más vallású népek ellenszenvének kitörése okozta, az avarok, kik egyben-másban úgyis elfogadták Európa civilizációjából azt, a mi ízlésöknek megfelelt, komolyan kezdtek foglalkozni a vallás-változtatás gondolatával.

Bennlakásuknak első éveitől kezdve ismerték már a kereszténységet. *Baján* ugyan Sirmium és más városok elfoglalásával véget vetett a keleti hierarchiának, de egy adat sem bizonyítja, hogy alattvalóit kereszténységök miatt üldözte volna. Megfosztotta őket püspökeiktől, mint a mohácsi veszedelem után őseinket a türökök; de ha talán bosszantotta is, nem írtotta őket, mint

utóbb a török sem tette ezt a magyarral. Sőt *Baján* maga nemcsak pogánymódon fogadja a rómaiaknak, hogy nem veret ellenök hidat a Száván, hanem ugyanakkor az evangélium előtt is leborúl és megesküszik azon Istenre, ki a szent könyvek mondásait kijelentette. Ugyanazon közöny a vallásban, ugyanazon eszély a politikában s ugyanazon képtelenség egy egyedül üdvözítő hit felfogására, mely *Géza* magyar vezért is arra birta, hogy Hadúrnak és Krisztusnak áldozzon egyszerre. — »Elég gazdag ő arra.« — *Baján* és utódai alatt inkább ázsiai, mint európai jellege lehetett hazánkban a népek vallásos életének; s ők maguk csak nagy *Károly* ideje után kezdték tömegesebben fölvenni a keresztet. Az említett tudun vagy sodán (zsadány?) már a háború folyamában, 796-ban Károlyhoz Aachenbe ment a dunáninnyi avarság egy részével, hogy ígérete szerént fölvegye a keresztiséget. Onnan szép ajándékokkal tértek vissza; biztosra vehetjük azonban, hogy nem igaz meggyőződés, csak politikai érdek vezette őket a keresztelő medenczéhez s hogy velők sem járt jobban *Károly*, mint eleinte a megkeresztelt szászokkal. Alig múlt ugyanis a frankok hadjáratának veszélye, seregeik alig távolodtak a határoktól, az avarok is azonnal visszatértek őshitökhöz s hasonlóra kényszerítettek vezéreiket is. A nagy frank király mindamellott szerencsésebb volt velők, mint pl. a dánokkal szemben, kik közül csak egyetlenegyert nyert meg a kereszténység ügyének; ezt bizonyítja, hogy ő, vagy inkább az avar hadjáratban győztes fia, *Pipin*, Juvavum vagyis Salzburg püspökét a freisingi szent *Arnot* tette a Rábától a Drávaig meghódított avarok és szlávok főpásztorává. Intézkedését az időközben császári méltóságra jutott *Károly* is megerősítette 803-ban, midőn az avarok ellen folytatott hadjáratát befejezte. *Arno* most *Paulinus* aquilejai püspökkel vetekedve buzgólkodott az avarok és szlávokmegtérítésén.

Láttuk azonban, hogy a mai Magyarország, kivéve talán legnyugatibb foszlányait, nem tartozott a frank birodalomhoz, hanem azt, mint az egykorú *Ekkehard* írja, mindkét Pannoniával s a Duna másik oldalán átellenben levő Dáciával együtt »barátság és vele kötött szövetség kedvéért« a konstantinápolyi császárnak engedte át Károly. Mindenesetre hihető, hogy *Arno* és *Paulinus* bátor hittérítői nem kerülték el hazánkat sem; de a mily túlzás azt állítani, hogy a Rábától keletre, vagy a Drávától éjszakra is emelt Károly templomokat s hogy Aquincumban, mely a rómaiak idejében alkalmasint püspöki székhely volt, szűz Mária tiszteletére a Fehéregyházat építette, — ép oly poetica licentia arról beszélni, hogy ekkor újultak meg romjaikból Győr, Buda, Mohács, Bécs és más városok. Az avar háborúban ejtett tömérdek zsákmány nagy részét a pápának ajándékozta ugyan Károly

s így egyházi czélokra fordította; a mai Magyarországon azonban sem avar pénzen, sem a magáéból nem építhetett templomot. Ott ősi szokásai szerint élt a nép, noha helyenként, mint az ozorai leletben előforduló kereszt is bizonyítja, akadtak már követői a kereszténységnek. Tömegesebben csak az osztrák határszélen vették azt fel. 805-ben a már keresztény *Tivadar* khágánnak megengedte nagy Károly, hogy odahagyva a szlávok által háborgatott lakhelyét, népével együtt Sabaria és Carnuntum közt telepedjék le. Alig tért haza, gazdagon megajándékozva, *Tivadar* meghalt s helyette az avarok más khágánt választottak, ki azonban még pogány volt. Ez Károlytól kéri a választás helybenhagyását, ki elrendeli, hogy az avarok régi szokása szerint bírja egész méltóságát; úgy látszik azonban, hogy ezt föltételhez kötötte. Mert a khágán csakhamar őskeresztény módon keresztelkedett meg a Fischa folyóban, *Ábrahám* nevet hapott s maga Károly lett keresztapja.

Eginhard és más krónikások ezen adatai a mellett bizonyítanak, mire már utaltam, hogy Avarország részekre szakadt, a khágán czímet többen igényelték maguknak s hogy a kereszténységet csak a frank uralom által közvetlenül érdekelt és fenyegetett törzsek vették fel. Azonban ezek is oly lanyhák voltak, hogy maguk az osztrák területen élő hún-magyar családok is csak későn, a IX. század második felében talán I. *Aríbo* heczeg buzgólkodása következtében tértek meg. Az avarok és húnok országa szerepel még 843-ban, a verduni osztozkodás alkalmával is; talán inkább igény, mint tényleges birtok gyanánt.

A honfoglaló magyarok mindenestre találtak még itt független törzseket, kik rokonaikat valószínűleg felszabadítók gyanánt fogadták; s talán ennek tulajdoníthatjuk, hogy a honfoglalás gyors sikerrel járt. Hogy azonban az avarok nagy része ekkor sem volt keresztény, sőt hogy talán most, az ősvallást követő magyar rokonokhoz csatlakozva, a már megtértek is újra kezdték a pogányságot, onnan gyaníthatjuk, hogy a magyarok megtérését, betelepedésök után több mint száz évvel, nem a belföld hatása, nem az annak viszonyaihoz való símulás, hanem a külügyi helyzet s kívülről jött kezdeményezés okozta.

Nagy *Károly* irtóháborúja meggyöngítette s főbjeitől megfosztotta, politikai lételében megrendítette ugyan Avarországot, de nem tette tönkre az avar nemzetiséget. Bíboros *Konstantin* szerint az ő korában a horvátországi avarokat még határozottan föl lehetett ismerni. Hazánkban azon vidékek, melyeknek lakosai zölddel szegélyezett fekete szírt viselnek, úgy látszik, az avarok utódai; a bajor és ausztriai paraszt is tőlük kedvelte meg zölddel tarkázott szürke felső öltönyét. Maguk az avarok csak a

frank hatás teljes elmúlása után olvadtak bele részént a magyar, részént a szláv népbe. Az avart, mint független népet tehát a középkor eszméi meg nem hódították s ha érintették is egyes töredékeit, intézményeit, erkölcsi és társadalmi életét át nem hatották. A középkort nem ők vezették be hazánkba; de járultak jellegének megadásához; mert e »daliás idők« fegyvelmezett lovassággal ajándékozták meg.

Valóban nagy feladat volna megrajzolni Magyarországnak IX. századbéli akár ethnographiai, akár politikai térképét; pedig, míg Béla király névtelen jegyzőjének tekintélyét meg nem ingatták, úgy látszott, semmi sem könnyebb annál.

A Duna-Tisza között, szerénte bolgár fejedelemség alakult, bolgár és szláv alattvalókkal. A Maros, Körösök és Szamos vidékén kazárok, Erdélyben oláhok és székelyek, a Maroson túl bolgárok hegemoniája mellett kúnok és oláhok, a Dunántúl frankok, az éjszaknyugati fennföldön tótok alapítottak, vagy készültek alapítani birodalmat.

Igaza volna tehát a szláv közmondásnak, hogy »elvesztek, mint az obrik« (avarok). Mert róluk, kiknek országa 843-ban is szerepel a verduni szerződésben, kik Alsó-Pannoniában még 870 táján is a frankok adófizetői, szó sincs ebben a hely- és néprajzban. Azonban, úgy látszik, még sem érdemel az oly megvetést, mint a milyenben újabban részesítik; és pedig annyival kevésbbé, mert a Névtelen Jegyző elméletére tett bírálatok néhol, a szigorú történelem álarcza alatt, még nagyobb képtelenségeket csempésztek be a történettudományba. S ha megbotránkoznak azon, hogy ő egy, az Al-Dunától az Éjszakeleti-Kárpátokig terjedő szláv birodalomról beszél, és pedig oly időben, midőn hazánkban vajmi kevés segédeszköze lehetett még a történet-kutatásnak; bizonyosan még nagyobb tévedést követnek el, mikor sok ezer kötetből álló könyvtárban regélnek egy szláv hűbéres fejedelemségről, melyet a Balaton partján alapított volna *Privina*, holott ily hűbéres hercezséget csak a Szávába ömlő San folyó mellett, Stájerországban kereshetünk.

Az oláht kivéve, melynek betelepédése még vita tárgya, nincs egy, a Jegyző által említett nép sem, melynek nyomait nem találunk Magyarországon.

Valóban voltak itt *bolgárok*, ha nem is oly számmal és hatalommal. *Kubrát*, az onogur bolgárok fejedelme fölszabadította hazáját 634-ben az avar khágán uralma alól s *Heraclius* császár támogatásával megveté Bolgárország alapját; fiai azonban meghasonlottak egymás közt, részekre szakították az anyaországot. Az egyik, *Asparuch* ugyan 678-ban legyőzött 7 szláv törzset s erőssé tette a dunamenti Bolgárországot; egyik öccse azonban

meghódolt az avaroknak, Pannoniában telepedett le és csakhamar beléjük is olvadt; otthon, hazájában a fajra és nyelvre nézve annyira különböző szlávtság hatásának sem tudott ellenállani; hogy tehetne volna azt egy rokon néppel szemben? 818-ban a bolgároknak egy más töredéke horvát földön, a frankok szomszédságában telepedett le s mert a pártosokat régi fejedelmök vissza akarta hurcolni, a szökevények Jámbor *Lajos* császár oltalmáért esengtek. A fejedelem, tíz év múlva, e miatt a frankok drávántúli tartományát kezdte pusztítani: valahol a Muraközt, s általában a mai Zalamegye délnyugati részét. Nagy *Alfréd*, ki Angolországban 871-től 901-ig uralkodott, határozottan írja, hogy Karinthiától keletre, (az avar és pannoniái) pusztaságon túl Bolgárország fekszik. Az avar és pannoniái pusztaság az egész Dunántúlt magában foglalta s *Alfréd* király, ki a mindenüvé beférkőző normannok révén, kikkel ugyancsak sok baja volt, jól értesülhetett az akkori Európa politikai viszonyairól, itt nagyban erősíti a Névtelen Jegyző szövegét. E körülményt egy író sem vette figyelembe a tiszai bolgárság ellen folytatott polémiában. A Tiszavidék helyzetéről azonban később lesz szó. Arra, hogy a már elszlávosodott bolgárok a mostani Szlavoniában, vagy a Dunántúli dombosvidék déli részeiben, a Dráva balpartján, letelepedtek volna, idáig senki sem idézhet adatot. Határvonaluk a Száva maradt, hol horvátok, szerbek és más szlávok közt vegyesen lakva nagy részők már a IX. században elszlávosodott.

E szávaparti bolgárok herczegét, *Bogorist*, a thessalonikai származású *Cyrrill* és *Methód* nyerte meg a római kereszténységnek. *Cyrrill* már 855-ben feltalálta a róla nevezett glagol betűket s írásban az evangelisták műveinek lefordítása által azok segítségével, szóban szláv nyelven hirdette Krisztus tanait. Mivel azonban a két apostol korábban a bolgárok törzsrokonainál, a kazároknál is működött, mint hittérítő, alkalmuk nyílt megtanulni a kazár nyelvet, melytől csak kevésben különbözhetett az ősbolgár. Már pedig feltehetjük, hogy a bolgár népnek nemegész tömege szlávosodott el egy század leforgása alatt, — hogy tehát az eredeti nemzetiségökben még megmaradt bolgároknak s rokonaiknak, az avaroknak is anyanyelvükön szónokolhattak. A források ugyan csak szláv nyelvű tanításaikról emlékeznek; de mentül bizonyosabb, hogy a Dunántúl dombosvidékén ekkor még csak elszórtan laktak szlávok s a népesség főtömegét ott avarok s elavarosodott bolgárok képezték, annál kevésbbé hihetjük, hogy a nyelvükön tudó apostolok csakis a már elszlávosodottak térítésére szorítkoztak volna. S ha a szláv liturgia mégis a bolgárok révén jutott örökségül a későbbi századokra, ezt csak a Balkán-félsziget bolgáraitra vonatkoztathatjuk.

Azon szerémi érsekségben, melyet a 869-ben püspökké szentelt *Methód* vezetésére bízva, II. *Adorján* pápa ismét fölállított, a latin mellett szlávul is misézhettek a papok, sőt az evangéliumot és az epistolát mindenestre latinul kellett olvasni. Az érsek hatóságát voltaképp a Dráva-Száva közére s a Száva-Kulpa közvetlen környékére terjesztették ki. Tehát azon vidékre, hol a szlovén *Brazláv* uralkodott. Önálló ország sem előtte, sem utána nem is alakult ott s talán itt is csak egyszerű törzsfőre kell gondolnunk. A Dunántúlra csak annyiban, hogy térítőket oda is küldött. 874. óta különben is Morvaországban, hová akkor hazánk éjszak-nyugati része is tartozott, működött az érsek és Sirmiumot, úgy látszik, valamely tanítványa által kormányoztatta. Innen Morvaországból, 884-ben személyesen ment a Dunántúlra, még pedig a a pannoniai legenda szerint, egyenesen a magyar vezér meghívására.

Magyar volt-e valóban a vezér, mint a legenda határozottan írja, vagy a még szét nem mállott avarok khágánja, kit a 900. év táján író krónikás az akkor már betelepült s egyre emlegetett magyarokkal téveszthetett össze, ezuttal nem kutatom. Fő az, hogy *Methódnak* a Dunántúl oly néppel akadt dolga, melynek, ha igaz volna is, hogy Szvatopluk és fia frank hűbérül bírta Pannoniát, szlávul nem hirdethette az evangéliumot. 803-tól 884-ig csak 81 év telt el, mi alatt két, legfeljebb három nemzedék serdülhetett föl. Képzeltetni-e, hogy ennyi idő alatt mással cserélték volna föl nyelvüket az avarok, főképp mivel, mint láttuk, épen nem keveredtek erősen más nyelvűekkel? Szláv és német, általuk úgyis csak alig értett hittérítők s ezek is csupán elvétve keresvén fel őket, a kereszténység sem volt még náluk általános; de sok alkalmuk nyílt már annak beösmérésére, hogy nem remélhetik az ellenők még nagy Károly által a szomszéd népek védelmére emelt óriási földsánczok széthányását s a nyugattal való békés közlekedéseket, míg mindannyian meg nem keresztelkednek. Azonban — s ez jellemzi azt a híres frank civilisatiót — a kereszténységnek még alapelveivel sem voltak tisztában azok, kik nem közvetlenül a nyugati határokon, hanem odább keleten, a Dunánál laktak. Ezért akarta látni a nyelvén tudó és szent hírből álló *Methódot* a »király«, kit vezérnek kell vala mondania, ha magyar, khágánnak, ha avar emberről beszél. »A király pedig, mint úrhoz illő, tisztességesen, ünnepélyesen s örömmel fogadta és miként ilyen férfiaknak egymással beszélniök illik, beszélt vala vele s megszeretvén, megcsókolá s nagy ajándékokkal bocsátá el magától, mondván: »Emlékezzél meg rólam mindig imáidban, tisztelendő szent atya.«

Így csak az beszélhet, ki nincs ugyan még tisztában a hit

alapelveivel, de hallotta már azokat fejtegetni, mit magukról a magyarokról talán kevésbbé mondhatnánk el.

Hasonló módon indult meg a magyarországi szlávok közt is a hittérítés. 862-ben érkeztek Konstantinápolyba a morvák és tótok követei, kik elmondták a császárnak, hogy Német-, Olasz- és Görögországból jönnek ugyan hozzájuk keresztény tanítók, de azok különféleképp tanítják őket. Kérik tehát, küldjön nekik, egy-egyű szlovéneknek, oly embert, ki őket az igazságra oktassa, a szentírás értelmét magyarázza s mindujájokat felvilágosítsa. Furcsa következetességgel Rómába is küldtek papokért. Onnan ugyan most senki sem jött, hanem azért fenntartották vele összeköttetésüket akkor is, midőn a már említett *Cyryll* és *Methód* Konstantinápolyból megérkezett. Ezek 867-ben Rómából nyertek felhatalmazást a térítésre.

A Morva folyó s a Morva torkolatától az Ipoly torkolatáig a Duna baloldalába ömlő folyók vízkörnyékén lakó szlávok így és ekkor kezdék megösmerni a keresztény hitet. *Rastizlavot*, az említett folyók völgyeiben alakult ország herczegét, 876-ban elárúlta és *Lajos* német-római császárhoz küldte *Szvatopluk*, ki — nagybátyjának megvakíttatása és kolostorba-záratása után — a császár hűbéres fejedelme lett. A herczeg meg akarta czáfolni azt a hitet, hogy a szlávok még nem képesek kiemelkedni a törzs-szerkezetből s független ország alapításán dolgozott. E miatt fog-ságba hurczolták a németek, de sereggel küldték vissza, midőn a morvák közt lázadás ütven ki, ő annak lecsillapítására vállalkozott. Bejövén azonban, a lázadókkal egyesült, levágta a német vezéreket, lemészárolta vitézeit, megverte az ellene küldött csapatokat s 874-ben maga a császár is elősmerte őt uralkodónak. Ez évben vette át *Methód* a morva kereszténység kormányzását; s az apostol most lázasan folytatta a szent könyveknek görögből szlávra való fordítását, melyet nagy gyorsasággal mondott tollba két íródeáknak s teljesen szlávra tette a istentisztelet nyelvét. Ő, ki maga is görög volt, semmi esetre sem azért tette ezt, mintha talán nagyon rajongott volna *Szvatopluk* morva-tót birodalmának szláv jellegéért, hiszen alig törődtek akkor a nemzetiség eszméjével; hanem egyszerűen érthetővé akarta tenni a keresztény hit igazságait s ezt, mint negyvedfélszáz év múlva egy másik szláv hittudós, *Huss János*, csak a nép nyelvén tehetette.

Úgy látszik, maga *Szvatopluk* sem lelkesedett oly tulságosan eféle szláv kizárólagosságért, különben nem dolgozik azok kezére, kik egyben-másban gyanított tévtanai mellett, a miatt is vádaskodtak *Methód* ellen, hogy kiküszöböli a keresztény világ nyelvét, a latint. Érseksége a Vág jobbpartjától a Szudeták hegyszeréig terjedt; eredetileg azonban, bizonytalan hatá-

rokig, magában foglalta a Vág balpartján, a meghódított népek számára alakított nyitrai püspökséget is. Csakhogy ettől megfosztotta a kissé ingatag természetű fejedelem s helyébe *Wichinget* nevezte ki; s úgy látszik, 879-ben az ő kívánatára jelentette ki VIII. *János* pápa, hogy *Methód* szlávul énekelheti ugyan a misét, de azonnal latinul kell énekelnie, ha a fejedelem vagy más főember úgy kívánná. Nagy lehetett ott a pogányság, hol a pápa ennyi engedményt tett. IX. *János* pápa állítólag már határozottan megtiltotta a »barbár« nyelven való misézést, melyet csak görögül vagy latinul szabad végezni; szláv csupán az egyházi szónoklat nyelve lehet. Sőt a *Methód* halálát követő évben, 886-ban *Szvatopluk* egyszerűen kikergette *Methód* legkedvesebb szláv papjait, *Gorazdot*, *Kelement* stb., kik a mesterök által szláv nyelvre fordított bibliával most a bolgárokhoz menekültek.

A szláv irodalom e szerint ép úgy hazánk földén kezdődött, mint sokkal utóbb a románoké. Amannak azonban a határokon túl kellett menekülnie, hogy megizmosodhasék. Mint a liturgia nyelve, a szláv a Vág vidékén csak 10–12 évig s így oly rövid ideig szerepelt, hogy állandóbb nyomokat nem is hagyhatott. Még a 899. évben is halljuk ugyan emlegetni, hogy a morvák a szláv istentisztelethez ragaszkodnak; más részök azonban megmaradt a pogányságban, az akkor feltűnt pogány magyarok módjára borotválta fejét, legkésőbb 907-ben pedig a pozsonyi csatával birodalmuk is megdőlt a honfoglalók csapásai alatt.

Sem elég keresztények, sem elég európaiak nem voltak tehát, hogy mai hazánkban a IX. században a középkor eszméinek képviselőiül ismerhetnők el őket. Képtelenek voltak e szerint azoknak más néppel való megismertetésére is.

MÁRKI SÁNDOR.

ARRAGONIAI JÁNOS.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Bibliographiai tanulmányaimat előszeretettel terjesztém ki oly üsnyomtatványokra, a melyekről feltehettem, hogy azok, s jelesül előszavaik hazánkat egy vagy más tekintetben érdeklő adatokat tartalmaznak. Ily irányú kutatásaim közben figyelmessé lettem Caraccioli Róbert, nagyhirű olaszországi hitszónok egyházi beszédeinek két rendű gyűjteményére, melyeknek elsejét 1475-ben és másikat 1483-ban rendezte sajtó alá. Mindkettő Arragoniai Jánosnak, Beatrix magyar királynő testvérének van ajánlva, — s pedig amaz, mint pápai protonotariusnak, emez mint Szt. Adriánról címezett hibornoknak, ki akkor Magyarországon apostoli követ minőségben tartózkodott.¹⁾ Ez utóbbi munkánál feltűnt előttem, hogy az ajánló levél címzésénél az esztergomi érsekségről nem történik említés, holott a hazai egyháztörténetekben a hibornok már több év óta mint esztergomi érsek szerepel. E felötlő körülmény felderítése végett további kutatásokat eszközölván, ezeknek eredményét jelen igénytelen tanulmánynyal bemutatom.

Arragoniai János, Ferdinánd nápolyi király legifjabb fia született 1463-ban. Királyi atyja nevelését a nagy tudományú dominicanus szerzetesre Ranzan Péterre, utóbb magyarországi követére bízta, s a mellett egyes tantárgyakra nézve kiváló tudósok oktatásában részesíté. Az egyházi pályára levén szentelve, még gyermekkorában apostoli protonotariusi czímmel ruháztattott fel. Hivatását már ekkor komolyan fogta fel, s különös önművelési hajlamot tanúsított. Csak nyolcz éves vala, midőn

¹⁾ Sermones de timore judiciorum divinorum, és Sermones de peccatis. Hain. 4467—69. 4438—43.

Rómában atyjának, mint a szent-szék hűbéresének engedelmes hódolatát ünnepélyes beszédben IV. Sixtus pápa előtt bejelenté. Majd Nápolyba visszaérkezve, kegyes fogadtatásáról szintén nyilvános beszéddel számol be.¹⁾ Egy évvel később már mint Moecenas szerepel, és elfogadja Angelus Cato bölcész és orvostudornak az 1472-ki cometáról írt, s neki ajánlott munkáját.²⁾ Rendszerint a templomokat sűrűen látogatta, jelesül Caraccioli praedikációi közül egyet se mulasztta el, ki az istenfélelemről tartott egyházi beszédeit, melyeket neki ajánlott, az ő felhívására foglalta írásba.

Az ekkor 12 éves ifjú megkedvelte, és pártfogása alá vevé Campanust a jeles humanistát s II. Pius pápa kegyeltjét is, ki emennek utódja II. Páltól száműzetvén, Nápolyban keresett menedéket. Ez Jacopo Ammanati Piccolomini páviai bibornokhoz intézett egyik levelében pártfogójának a nyílt homlokú, s kedves arcú királyfinak kellemes beszédmódját, szerénységét, bőkezűségét, sokoldalú ismereteit s ritka tanulási vágyát fennen magasztalja. A bibornok erre finom bókkal felel és válaszában ékes szavakkal fejtegeti, hogy a ki a szellemet és tudósokat úgy pártolja mint a nápolyi királyfi, saját szellemét és tudományszerezetét árulja el.³⁾ S valóban ha felelevenítjük emlékünken azt a torzalakot, a minőnek Campanust a törpe, feldudorodott orrú, borzas szemöldökű, elhízott költőt, Joviusnál megjelent arczképe⁴⁾ és saját epigrammaiban foglalt önleírása feltűnteti: szellemdús társalgásának és tudományos hírének méltatásából alapos következtetést vonhatunk az ifju Moecenas komoly törekvésű, tudományos hajlamaira. Campanus hátrahagyott munkáiban még találunk egy öt dicsőítő epigrammát is, mely a következő sorokkal kezdődik:

»Splendor Arragoniae stirpis, Regumque Joannes,
Cui natura dedit prodiga, quicquid habet,
Illa tibi ingenium virtutis et aurea dona,
Non ferro aut igni deperitura dedit.
Illa tibi placido sanctos in pectora mores
Unde amor et studium nascitur, unde fides,
Illa etiam vultus, et laetae gaudiae formae,
Quale auro docilis dextera junxit ebur.«⁵⁾

¹⁾ Mindkét beszéd már 1471-ben nyomtatásban megjelent. Hain. 1546.

²⁾ Hain. 4706.

³⁾ Aeneas Silvius: Commentarii 847 lap.

⁴⁾ Elogia virorum illustrium 39. lap.

⁵⁾ Campanus, Opera omnia. Venetiis, év nélkül. Hain 4285.

Az ifjú herceget IV. Sixtus az 1477. évi december hó 8-án tartott consistoriumban Szt. Adriánról címezett diaconus hibornokká nevezvén ki, midőn ez a következő évben Rómában a pápának nyilvános tanácsülésben hódolatát fejezte ki, köszönő beszédének korát meghaladó magvas volta, általános feltűnést okoz. Még ugyanazon évben a tarenti érsekséget is elnyerte.

Ebben az időben hazánk primatialis széke két év óta, hűtlen pásztorától el volt hagyva. Beckensloer (Beckenslager, Peckenslager) János esztergomi érsek, az 1476-ik év elején azon ürügy alatt, hogy a szent földre, mások szerint Aachenbe zarándokol, az egyháznak több százezer forint értékű kincseivel Fridrik császárhoz szökött s ott tárt karokkal fogadtatott.

A váratlan esemény a magyar király és a császár közötti feszült viszonyt még jobban elkeseríté, különösen miután a magyar államügyekbe teljesen beavatott hálátlan és ravasz főpap az egyenlenséget folyvást szította. Ennek, habár a hivatalos okiratokban kifejezetten fel nem említettett, lényeges befolyása volt a Mátyás hadizenetére, melyet a császárhoz 1477. jun. 12-én intézett. A háború folyamán a pápa az aleriai püspök személyében a hadakozó felek kibékeltetése végett külön követet küldött, és a részére 1477. szeptember 20-án kelt utasításban egyik feladatául azt is kitűzte, hogy az esztergomi érsek életéről, erkölcseiről és mindazokról, melyeket állítólag Mátyás király ellen cselekedett, beható vizsgálat nyomán, hozzá alapos jelentést tegyen.¹⁾

A minden oldalról sürgetett béke a két fejedelem között ugyanazon évi december hó 1-én Gmundenben, illetve Korneuburgban megkötetett. Az alkudozások alatt a császár az esztergomi érseknek egyházába való visszahelyezését akarta kikötni; a király azonban őt lázadónak nyilvánítván, visszafogadását határozottan megtagadta. A kérdés ennél fogva elejtetett, s a békefeltételekben csak általában mondatott ki, hogy egyik fél sem fog tartományaiiban oly egyént megszenvedni, ki a másik romlására igyekezik, és egyik sem veszi a másiknak alattvalóit akármilyen szín és ürügy alatt pártfogása alá, ennek tudta és meg-egyezése nélkül.

Az aleriai püspök feladatának megoldása és a Beckensloer személyére vonatkozó vizsgálat eszközzése után, Rómába visszatért s jelentését betérjeszté.

Ezzel szemben az érsek magát a szentszék előtt Mátyás üldözésének ártatlan áldozataképp igyekezett feltüntetni. Panaszt emel a pápánál, hogy Mátyás király nem elégszik meg az eszter-

¹⁾ Theiner II. k. 454. lap.

gomi érsekségtől két évvel előbb jogtalanul történt megfosztásával, hanem utóbb, tudtán kívül s meghívása nélkül ellene titkos vizsgálatot tartott: hogy a mi életénél kedvesebb előtte, hírnevétől s becsületétől megfosssa. Ha bármi súlyosan is vétkezett volna, a mit egyébként soha nem bizonyíthatnak reá, a világi hatalomnak semmikép nincs jogában őt a pápa beleegyezése nélkül elítélni, s egyházától megfosztani. Kéri ennél fogva az anyaszentegyház fejét, ne tűrje el a rajta elkövetett igazságtalanságot, s tegyen intézkedéseket egyházába visszahelyeztetése iránt. A mi ha megtörténik, ő kész törvényes bírāja előtt minden vád ellen megfelelni, s kimutatni ártatlanságát.¹⁾

Ennek a panasznak ugyan nem volt sikere, de viszont Mátyás sem ért célzt, s még 1478. évi okt. 28-án kelt levelével is eredmény nélkül szorgalmazta a vizsgálati jelentés elintézését.²⁾

Szint oly kevésbé vezettek sikerre azok a közvetlen alkudozások, melyeket a király a Gráciban tartózkodó Fridrikkel a következő november hó elején megindított. Követe Rangoni egri püspök és bibornok meleg hangon biztosítá a császárt küldője szíves indulatáról, s mindenkép azon volt, hogy a két fejedelem személyes összejövetelét kieszközölje. A tanácskozás közben továbbá az a terv merült fel, hogy a salzburgi érsek Beckensloer javára bizonyos nyugdíj, és a bécsi püspökség fejében, érsekségéről köszönjön le, ezenfelül pedig Mátyás az előbbinek az esztergomi érsekségről való lemondásaért, és az időközben elvont jövedelmekért bizonyos anyagi kárpótlást nyújtson.³⁾ Az egyesség mi okból nem tudjuk -- Mátyás engesztelőkeny hajlama daczára, ez alkalommal sem jött létre, sőt Fridrik, a mennyiben az említett tervet egyoldalúlag akarta keresztül vinni, újabb bonyodalmakat idézett elő.

A tényállást a császár a pápához 1479. márczius 9-én Gráciból intézett levelében akként adja elő, hogy Rohrer Bernát salzburgi érsek már kezdettől fogva egyházmegyéjének kormányzására alkalmatlannak bizonyult s ezt utóbb maga is belátván, kérte felmentését. E kérelmét nem teljesíté mindjárt, mivel abban az időben nem volt oly kegyelt egyéne, kivel az érseki széket

¹⁾ Beckensloernek a pápához Gráciból 1478. aug. 18-án kelt levele. Szt. Márk könyvtár. Classis X. Codex CLXXVIII. Másolata az Akadémia Mirese-gyűjteményében.

²⁾ Mátyáskori dipl. eml. IV. R. 328. l.

³⁾ A forliviói püspöknek Gráciból 1478. nov. 5-én kelt jelentése a pápához. Szt. Márk kvtár. Classis X. Codex CLXXVII; Mirese-gyűjtemény; és a milanói követnek 1478. november 12-én kelt jelentése; Mátyáskori dipl. eml. II. R. 373. l.

méltókép be tudta volna tölteni. A mult nyáron az érsek ismétlé elbocsátása iránti kívánságát. Ekkor abban egyeztek meg, hogy ez engedje át székét János esztergomi érseknek, kit mint tapasztalt és bölcs férfiút szerfelett kedvel, s kiről teljesen meg van győződve, hogy miként eddigi méltóságait érdemmel és dicséretesen viselte, úgy a salzburgi érsekséget is méltóképen fogja kormányozni. Bernát érsek a császár eme szándékába készséggel, önként, kényszerítés nélkül beléegyezett, s késznek nyilatkozott méltóságáról az esztergomi javára, rangjához illő ellátás fejében leköszönni. E felől biztosítván, az egyezmény véghezvitelére csak annyi időhaladékot kért, míg a dolgok felől a káptalant és az egyházmegyei papságot értesíti. Sőt azt is fogadta, hogy ezek ellenzése daczára sem fog késni az érsekség átadásával. A mint azonban az udvartól székhelyére visszatért, megváltoztatta szándékát, s a káptalant ugyan összehívá, de midőn a császári követek az egyezkedést előadták, az érsek azt felelte, hogy egyáltalában nem kíván egyházától megválni; s ha kezdtek is e tárgyban vele egyezkedni, ő az ajánlatba belé nem egyezett, hanem hozzájárulását megtagadta. Az ekkép megcsalt és kijátszott császár nem hajlandó az érseknek ily botrányos magaviseletét tűrni, s kéri a szent atyát, hagyja meg a forliviói püspök, mint németországi apostoli követe útján a salzburgi érseknek az egyezés teljesítését; az érsekség kormányzatát pedig, addig is míg a dolog eldől, bizza János esztergomi érsekre. A hitszegő ellen egyébként a római szent birodalom törvényei szerint is megindíthatott a törvényes eljárás.¹⁾

Ezenfelül Fridrik apáához, kérelmének előmozdítása végett, a kraini érsek vezetése alatt még külön követséget küldött, más részről pedig a salzburgi érsekségnek örökös tartományai területén levő ingó és ingatlan vagyonát elfoglalta, s egyéb megtorló rendszabályokat is alkalmazott. Ekkor Bernát érsek hogy magát a császár további üldözései ellen biztosítsa, Mátyással védszöveget kötött, és ezt a pápának a körülmények felsorolása mellett, melyek arra kényszeríték, bejelenté.²⁾

Eme szerződés értelmében a király az érsek birtokainak oltalmát Fridrik minden megtámadása ellen magára vállalta; az érsek ellenben a kijelölt váraknak és Karinthiában fekvő minden jószágainak átadását ígérte, melyeket azután Mátyás nyomban el is foglalt.

¹⁾ Eme levélnek, úgy a császári követek megbízó levelének másolata a Mircse-gyűjteményben.

²⁾ Szt. Márk kvár. Bolle ed Atti della Curia Rom. Busta nr. 23. Mircse-gyűjtemény.

Az ekkép tényleg üresedésben levő esztergomi érsekséget a király már rég sógorának arragoniai Jánosnak szánta; egyelőre azonban a szentszéknél csak annyit érhetett el, hogy a pápa őt Magyar-, Cseh-, s Lengyelországra nézve széles hatalomkörrel apostoli követté (legatus de latere) nevezte ki. Az e kiküldetés tárgyában 1479. június 1-én kiadott brévében ¹⁾ nyomatékosan vannak hangsúlyozva a szentszék és az egyház ügyeiben szerzett tapasztalatai, valamint a tudományokban való kitűnő jártassága.

Az új apostoli követnek Magyarországba való utazása hosszabban húzódott el. Kezdetben a késedelmet bizonyára az a körülmény okozta, hogy Mátyás július 2-től kezdve augusztus hó 15-ig Olmützben tartózkodott, hol a végleges békét Ulászló cseh ellenkirállyal megkötötte, és Beatrix, úgy testvére arragoniai Ferencz jelenlétében a kifejtett rendkívüli fényűzésnél fogva híressé vált ünnepélyeket rendezte; onnan pedig a Magyarorszában dühöngött pestis miatt a felvidékre rándult, s Beatrixet Kassára küldötte. A további akadályokat, úgy látszik, az esztergomi érsek által teljesen behálózott Fridrik cselszövényei gördíték elő. Mint a milánói herczeg velencei követe 1479. október 16-án kelt jelentésében felhozza, a császár és a magyar főurak tudomására jött, hogy az arragoniai bibornok utazása főleg a 12000 arany jövedelmet hajtó esztergomi érsekség birtokba vétele céljából történik. Erre a császár, a ki a követ által már előzőleg megírtak szerint az esztergomi érsek irányában a legnagyobb kegy és kedvezéssel viseltetik, e miatt a pápánál emelt panaszt; másfelől pedig a felindult magyar főurak kijelentették a királynak, hogy hasonló »privatio«-ba, mely az országban szakadást idézhetne elő, belé nem egyezhetnek. Ennélfogva a követ értesülése szerint a bibornok látván, hogy óhajta teljesülését el nem érheti, sőt jövedele botránnyal járna, megváltoztatá szándékát, és többé nem megy Magyarországra, hanem egyenesen Rómába tér vissza. ²⁾ A magyar főurak ellenzésére vonatkozó eme hír nem igen tarthat hitelességre igényt, s valószínűleg visszavezethető, mint mendemonda, az akkoron Velenczében uralkodó magyarelles hangulatra. Nem igen hihető, hogy a vas akaratáról ismeretes királynak szándéka, különösen ily fejedelmi hatalom körébe eső és személyes kérdéssé vált ügyben, közvetlenül az Ulászló és Kázmérrel való békekötéssel elért diplomaciai siker után, magában az országban számbavehető ellenszegüléssel találkozott volna. Egyébként az akadályok eloszlatását, s a császár áskálódásainak megghiúsítását igazolják a bekövetkezett

¹⁾ Theiner II. k. 466. lap.

²⁾ Mátyáskori diplom. eml. II. r. 265. l.

tények. Még ugyanaz év deczember havában arragoniai János Budára megérkezett és rendkívüli fénnyel fogadtatott. A főpapok és főurak élén éjjel után 3 órakor a király maga vonult ki eléje. Annyi viasz-fáklya kíséré, hogy azoknak világa az éjjelt nappallá varázsolta. A vendég a királyi palotában nyert elhelyezést, s itteni tartózkodása alatt folyvást a legnagyobb tisztelet jelével halmoztatott el.

E közben az ellenségeskedések Mátyás és Fridrik között ujból kitörttek. Ezek folyamában a felek a császári udvarhoz küldött új pápai követ felhívására s közbenjárásával előbb 1480. februárban, majd ápril havában egyességi tárgyalásokba bocsájtkoztak. Mindkét esetben az alkudozások azon szenvedtek hajótörést, hogy Beckensloer az esztergomi érsekségről való lemondását megtagadta, jöllehet Mátyás, ki ezt mellőzhetlen feltételkép követelé, neki a győri püspökséget kárpótláskép ajánlotta fel. Ekkor Mátyás, hogy a szökevénynek visszafogadása iránti minden reményét elzárja, az esztergomi érsekséget királyi hatalmánál fogva sógorának János bibornoknak adományozá, ki is május hó elején (Bonfin szerint V. Idus Mayas) Esztergomban megjelenván, a primatialis székbe tényleg behelyezkedett. Úgy látszik azonban, hogy már előzőleg is a király engedélyével az érsekség jövedelmei felett rendelkezett. Így ugyanaz évi február 21-én kelt rendeletével Bánffy Miklós pozsonyi grófnak az esztergomi egyházmegye javára tett szolgálatai jutalmául, az érsekséget illető pozsonyi dézsmából saját használatára évenként bizonyos bormennyiséget engedélyez.¹⁾

Hat havi tartózkodás után a bibornok, miután a király kísérete minden tagját gazdagon megajándékozta, Rómába visszatért megerősítésének kieszközlése végett.

Az apostoli követ minőségében itt léte alatt tett intézkedései közül első sorban kiemeljük 1480. június 14-kén kelt s szabadelvű felfogást tanusító bulláját.²⁾ Ebben az elszegényedett ó-budai Klarissák érdekében fenntartja a provincialisnak azt az engedélyét, hogy ők nappal tisztességes és jóhírű férfiak és nők

¹⁾ Eredetije az országos levéltárban 1479. február 21-iki kelettel. Miután azonban János bibornok annak bevezetésében magát apostoli követnek nevezi, azzá pedig csak evez év június 11-én neveztetett ki, az év kijelölésénél valószínűleg a florenczi számítás szolgált alapul.

²⁾ Az országos levéltárban a pápai közjegyző átiratában, úgy Kovácsics, *Formulae solennes* 367. lap 385. sz. alatt, hol a kiadvány az aquileai püspök aláírásával van ellátva. Szóról-szóra közli Schmíth, *Episc. Agriensis* 113. l. mint Rangoni Gabriel bibornoktól eredőt, s ebből következteti, hogy az utóbbi ez időben apostoli követ volt.

látogatását elfogadhatják; az ez ellen a szélszéken izgató vakbuzgó barátokat pedig ettől az egyházi átok súlya alatt eltiltja. Viszont a főpapok irányában az akkori viszonyok közt nem eléggé méltányolható szigort fejtett ki, midőn a püspököknek meghagyja, hogy egyházmegyéiket minden évben kétszer visitatio alá venni tartoznak,¹⁾ mely üdvös rendelet utóbb Mátyás VI. decretuma 12 cikkében törvényerejére is emeltetett.

Továbbá nyoma van annak, hogy a nevezetesebb hazai egyházak állapotával személyesen is igyekezett megismerkedni. Tudjuk, hogy 1480. január 19-kén a király és Beatrix társaságában meglátogatta a veszprémmegyei lövöldi karthausi zárdát, s az apostoli követségből folyó hatalmánál fogva engedélyt ad arra, hogy a királyné kíséretével a zárdába betérhessen, s hogy az estebédnél a rend szigorú szabályaitól eltérés történjék.²⁾

Ezenfelül intézkedett ama bucsúk tekintetében, melyek a szentszék részéről a jubilaris esztendő alkalmából, illetve a törökök elleni hadjárat elősegítésére engedélyezvék. Például a battaszei Szt.-Mihály-templomra nézve felhatalmazta Leonárd apátot és Gosztonyi Tamás pécsi kanonokot ily indulgentiák adására.³⁾ Majd maga közvetlenül Sobints Péter lublói kapitányt az általa Podolin városában, mint saját birtokán, épített kápolna részére, annak fentartása, tatarozása, könyvek, gyertyatartók, kelyhek és más felszerelésekkel való ellátása czéljából némely búnbocsánatokkal ajándékozza meg.⁴⁾

Ha az egyházi téren való működésének mérlegelésénél részen tanácsosai befolyását is számba kell vennünk: az alig 16 éves

¹⁾ Szentiványi, Miscellanea. Dec. P. I. Dissert. 1 pagina 64.

²⁾ Knauz, Az ersztergomi corvin-codexek.

³⁾ Lásd e meghatalmazottaknak ily minőségben Báltaszékről »feria sexta proxima post secundam Dominicam Estatim 1480« kelt és Koller-nél (Hist. Episc. Quinque Eccles. Tom. IV. p. 428) közlött bucsúengedélyezési okmányát.

⁴⁾ Az okmányt közli Wagner, Analecta Scepusii III. p. 259. a következő kettővel: »Datum in Castro Regio Budae, Vesprimiensis Dioecesis, Anno Incarnationis Dominicae 1479. 17 mensis Aprilis, Pontificatus Sanctissimi in Christo Patris et Domini nostri Domini Sixti Divina providentia Papae IV. anno nono.« Eme kelet nyilván téves, miután IV. Sixtus pápái 1471. augusztus 9-kén választatott meg és aug. 25-kén igttatott be; uralkodásának kilencedik éve tehát az 1480. év augusztus havában kezdődött. Szintén téved emélfogva gr. Teleki, midőn az említett keletből következteti, hogy arragoniai János mint apostoli követ már az 1479. év első felében érkezett Budára, a minek lehetősége, mint fennebb láttuk ki van zárva.

főpap szellemi érettsége, és jeles tehetségei mellett, ily korlátozás alá nem eső fényes bizonyítékot képez, a mély* emberismerettel bíró királynak megnyert teljes bizalma, ki őt Rómába való visszatérése után a közelebbi években rendes követi mellett folyvást nagyobb fontosságú ügyekben is a szentszéknél megbízásokkal látja el.

Már 1480. november 7-én kelt levelében értesíti Mátyás a pápát, hogy az illető felhívás elkésése miatt az összes hatalmak követleinek tanácskozmányához külön követeket nem küldhetett, most pedig már ezt sürgősségtelennek tartja, miután az ott tartózkodó egri és arragoniai bibornokok a tőle a hit ügyében gyakran személyesen hallottak után, minden felmerülhető kérdésben ép úgy adhatnak felvilágosítást, mintha ő maga volna jelen. Nehány héttel utóbb december 3-án kelt levelével külön is felkérte a pápát, hogy a sógora által a hit dolgában teendő előterjesztéseinek teljes hitelt adjon. Hasonlóképp reá hivatkozik 1481. augusztus 7-én kelt levelében, mint a ki bővebb felvilágosításokkal szolgálhat azon ármányokról, melyeket az arcolei püspök visszahívása után ujonnan kinevezett pápai követ a theanoi püspök ellene sző. ¹⁾

RÁTH GYÖRGY.

¹⁾ Mátyáskori dipl. eml. IV. k. 336. 346. és 360. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

A KAPIAK CSALÁDI LEVÉLTÁRA.

A kapivári *Kapy*-család egyike legérdekesebb történelmi múlttal bíró középkori eredetű családainknak. Levéltára, mely a kapivári birtok révén a Poharos-család iratait is magába zárja, — azon Poharos-családét, melynek egyik őse Nagy Lajos király nevelője volt — hajdanta Kapi-vár boltjaiban őriztetett, legutóbb pedig *Kapi Eduárd*, a család senioránál Budavár-beli házában nyert elhelyezést. Történetiróink régóta érdeklődnek e levéltár iránt, sejtve annak középkori oklevelekben való nagy gazdagságát. Részleges kutatásokra már korábban is nyert néhány szak tudósunk engedélyt, — így *Thaly Kálmán* Rákóczy-korabeli, *Nagy Imre* Anjou-kori és *br. Radvánszky Béla* művelődés-történelmi adatokat publicáltak onnan.

Kapi Eduárd cs. kir. kamarás elhalálózása után a levéltár gondozása özvegyére maradt. Tőle sikerült az engedélyt kinyernem, hogy *Csánki Dezsővel* együtt az egészet áttanulmányozhassuk. Kutatásaink befejeztével és kérésünkre, a család többi tagjainak beleegyezésével is, Kapi Eduárdné ő Méltósága az egész levéltárat örök letétképen a m. nemzeti múzeum levéltárába helyezte el; úgy hogy az ezentúl a kutatásnak teljesen nyitva áll.

A kétezer néhány száz darabból álló levéltár eredeti elhelyezésében egy jókora álló-szekrényt töltött meg. Van benne Árpád-kori oklevél 1, XIV-ik századbéli 109, XV-ik századbéli pedig 359 drb. Nem kevésbé érdekesek a XVI-ik századbéli osztálylevelek, levelek, leltárak s a missilisek csoportja. Pontosan rendezve és elenchizálva volt, a régi sistema szerint mindig birtok és helynevek szerinti fasciculusokba kötve. A törzs-családon kívül a Poharos, Csaholyi, Usz, Semsey, Szentiványi, Hoffmann, Gergelylaky, Potornyay, Gombos, Radvánszky, Szirmay, Fejérváry, Rákóczy, Bárczy, Kende, Sztáray, Kálmánczay, Barkóczy,

Hedri, Gönczy, Török, Czobor, Csoltói, Berzeviczy, Varju, ákos-házi Sárkány, Bornemissza, pécsújfalusi Pécsy, Bakos és Tassi, Bercsenyi és Osgyáni stb. családokra, továbbá Sáros, Abauj, Torna, Szepes, Zemplén, Borsod és Pest vármegyékre, nemkülönben Buda, Debreczen, Kassa, Eperjes, Nagybánya, Mád, Tarczal és Kapi városokra vonatkozólag vannak tömegesebb adatok.

Az egész levéltár darabról-darabra való pontos áttanulmányozása sok egyéb érdekes és köztörténeti fontosságú adat között különösen magának a Kapy-családnak történetét helyezi más és intenzivebb világításba, mint azt Wagner diplomatáriuma, Nagy Iván s néhány megyei monographia alapján eddig ösmertük.

Kapi helység, majd város, Maglócz vagy Baglócz nevű várhegygyel együtt 1347-ben I. Lajos király által adományoztatik egykori nevelőjének Poharos Péter Abaujmegye ispánjának. 1410-ben pedig Poharos Ozsvát magva-szakadtával Zsigmond király cserében Kókai András deáknak adja némely Pest megyei birtokért. Ez az András, ki 1416-ban halt meg, alapította meg a Kapy-családot, s már 1410-ben engedélyt kapott a vár ujjaépítésére, 1440-ben Ulászló király az András fiától Jánostól hűtlensége miatt elkobozza s a Rozgonyiaknak adta, a kik azonban nem jutottak be a vár valóságos birtokába, valószínűleg a Kapiak ellenszegülése miatt; 1464-ben ugyanis már megint egy Kapi János kezén találjuk. Kapi tartozékaihoz számíttattak Kis- és Nagy-Tölgyszék is, melyeket a család külön, szintén 1410-ben kapott adományúl s még 1463-ban is birt. E két helységet 1439-ban Albert király, 1453-ban pedig V. László a Perényieknek adta, de szintén minden foganat nélkül, mint fentebb Kapi-nál láttuk.

Kapi érdekes határjárása már 1358-ból meg van. A városban a XV-ik század végén Szt.-Fülöp és Szt.-Jakabról nevezett kolostoruk is volt a földesuraknak, kiknek kérelmére a város 1410-ben és 1411-ben heti- és 1418-ban országos-vásár, majd később vámszedési jogot nyert. Terjedelméről némi fogalmat nyújt, hogy 1427-ben 65 portát irnak össze benne.

A Kapi-család a XV-ik század elején mint Kapronczaiak 1405-ben Tétényt kapják Pestmegyében a királytól s ezentúl Tétényi-család néven birják azt 1409-ig, a midőn Zsigmond király Kóka, Zsámbok, Almás népes, Babli és Szt.-Egyed néptelen birtokokat, — a magban-szakadt kókai Kácsi János jószágait adja nekik Tétényért cserébe. De már egy év múlva ezt is vissza cseréli, mint fentebb láttuk Kapi váráért. Mindamellet azonban a Kapiak később is földesurak Pestmegyében is. Így 1465-ben elzálogosítják: Pákony, File, Harasztya, Kakucs és Szent-Szalvátor-beli részeit.

1405. márczius 8-án nobilitatiót nyernek Zsigmond királytól, s az erről kiadott gyönyörűen fentartott oklevél egyike legszébb e korbeli okleveleinknek.

A következő hónapokban pedig, vagyis 1405. május hó 16-án Budáról keltezve armálist kapnak, Tétényi Imre fiának, Péternek, budai alvárnagynak és Tétényi Miklós fiának, Andrásnak, a Kapiak ősenek s a velök rokon Haraszthy-családnak részére. Mely azért bir tudományunkra nézve nagy fontossággal, hogy az első eddig ösmert legrégibb festett címeres nemes-leve-lünk Magyarországon. Irodalmunkban már ismerjük. Nyáry Albert adta ki színnyomatban Heraldikájában. Ez volt az egyetlen oklevél, melyet a levéltárból a család visszatartott magánál.

Ugyancsak Zsigmond király 1410-ben Kapira nézve pallos-jogot ad a családnak.

Feltűnő a nagy kegy, melyben a király a Kapiakat részesíti, de ugyanezen oklevelekben magyarázatot is nyert, nem egyszer említvén fel a király pénzügyi téren szerzett érdemeiket, mik között többször személyes kölcsönök is szerepelnek.

Számos nagyérdékű határjárás, osztálylevél és végrendelet közül ezuttal csak egygyel foglalkozunk, a XV-ik század utolsó évtizedeiből; becses a benne felsorolt ingóságok leltárszerű elősorolásáért, s mert a család osztozkodó tagjait is felsorolja. ¹⁾

¹⁾ Nagy fontosságánál fogva érdemesnek tartjuk azt e helyt egész terjedelmében közölni:

Res, que sunt presentate ad manus Andree de Capy per egregium dominum Ladislaum de eadem Capy fratrem ejusdem.

Item subam sericeam, vulgo <i>raczkamuka</i>	sorori Katerine de Kapy.
Item <i>subam</i> brunatici coloris	Andree fratris de Kapy.
Item subam rubei coloris	Sandrino fratris de Kapy.
Item subam vulpinam dorsinam . . .	contorali matri de Ternye.
Item <i>joppam</i> rubei coloris cum caligis	Sandrino de Kapy.
Item joppam brunaticam cum caligis	Johanni de Nyomarka.
Item duas ocreas	Andree et Sandrino de Kapy.
Item <i>tapetia tria</i>	ad tres ecclesias Thelezik, Kapy et Souar claustrum.
Item tegmen lecti vulgo <i>paplan</i> duo	unam Katerina, aliam Apoline de Kapy.
Item baliste tres. Item una faretra	unam cum faretra et tractura ac cum Xij sagitis Andree Kapy, secundam Sandrino cum faretra et xj sagitis, 3-am propter deum.
Item una balista condam Petri Horvat	dant pro amore ipsius.
Item duas camisias de simplici tela	unam Paulo de Fulyan, aliam Benedicto Stabulatori.

Azon ingóságok soroltatnak itt fel, melyek eredetileg Kápy László által, testvérének Andrásnak adatnak át, de melyek később úgy látszik András által elhagyományoztatnak. Legalább a tört ív második hasábjára írott s más kéztől eredő szöveg azt bizonyítja.

Az ingóságok között magyar elnevezésével kiválik a rácz kamukából való suba, a paplan, a nyoszolya, az iszák, a sárga kapcza = *camisia parva* stb.

Előfordulnak, a ruhanemükön kívül, számszeríjak, nyilak, nyergek, kardok, lovak, ezüst kanalak stb.

Item unam parvam pelliceam . . .	Benedicto Stabulatori.
Item duo linteamina de simplici tela, Item unam camisiam de sindone	dant propter deum, ut pauperior- rem (?) inveniant laborem supra- pelliceum ad ecclesiam sancti Martini.
Item unum longum capucium de Pernizis	Sandrino de Kápy.
Item unum parvum capucium et pilium virideum	Paulo de Fulyan.
Item unum pilium mardurinum . .	Sandrino de Kápy.
Item in duobus saccis sunt portiones tele LV	mediam partem distribuunt pauperi- bus, median Andree et Sandrino. dividunt inter se Andreas et San- drinus.
Item vulgo <i>yzak</i> ibi sunt parve res	
Item unum coclear de argento . . .	Clare sororis de Kápy.
Item zone sericee etiam deaurate	dant ad officia dei omnipotentis, in quantum licet alia distribuunt sororibus (parvis ?)
Item lectum vulgo <i>nyozolya</i> . . .	Sandrino, alium autem, quod fuit in domo Andree.
Item frena quinque	duo Andree, duo Sandrino, unum dant propter deum, cum hec libe- rate res ecclesie Sancti Martini, quas pater impignoraverat.
Item in prompta pecunia xxj fl. et pecunie parve triginta. Item unam ladulam et unam cystam . . .	Cista fiat ad ecclesiam existentem in Telczik, ladula Sandrino.
Item duo equi et tres selle . . .	Item majorem equum cum una sella ad ecclesiam Sanctorum Cozme et Damiani existentem in Komlos, minorem autem Francisco de Kápy cum una sella. *)

Fratres mei dilecti reducetis etc. Registrum super triginta duos flores, quos destinaveram fratri meo Andree de Kápy. Item dicit idem frater, ut ad edificationem molendini in Malczo dedit fl. xvij, hoc mitto median

*) A baloldali hasámban levő egy kéztől, a jobboldali hasámban más kéztől írva, mely azután az egészet folytatja.

A birtokok némely jövedelmei és készpénz, nemkülönben a kárpitok a klastromoknak, templomoknak és mise-alapítványokra hagyományoztatnak. Ilyenek a Tölgyszéki három ecclesia, a Szt.-Mártonról nevezett Kapi egyház és a Boldogságos Szűzről s Szt.-Fülöp és Szt.-Jakabról nevezett ugyancsak Kapi klastromok.

Nem kevésbé érdekes 1598-ból egy több ívre terjedő s magyar nyelven írott osztály-levél, Kapy Ferenczné és fiai Kapi János, László és Zsigmond között.

A birtokokat illetőleg fontosak Sáp donatiója Róbert Károlytól 1318-ból, ugyancsak Sáp, alias Czimpóházára vonat-

partem ad ecclesiam in Malczo, mediam ad ecclesiam in Thelczik. Si autem quis contradiceret, tunc solvat istis duabus ecclesiis xvij fl. et maneat in pace. Item pro combustione cimenti fl. x, illud cimentum mitto ad ecclesiam *Sancti Martini in Kapy*, sed non ad capellam, quam frater vult edificare. Item unum florenum dedit propter xij portiones lapidum, hoc etiam mitto ad predictam ecclesiam. Alia dicit exposuisse registrum super duodecim florenos, ista fiant ibi, quo fecit frater meus. Registrum super centum florenos, quos miseram pro decimis, equos emerunt tres pro fl. viij vasa pro flor. xij, pro labore vasorum fl. iij, pro decimis dedit fl. xLiij, pro labore piscine fl. xiiij, ad eundem laborem fl. v. Adhuc dicit circa se habere fl. xiiij. Item hoc mitto, quod centum florenos in puro debetis dare *ad ecclesiam Sancti Martini in Kapy*, si autem lucrum habebitis centum vel quinquaginta vel plus, extunc mediam partem lucri debetis dare ad predictam ecclesiam Sancti Martini, mediam autem partem mitto domino Andree Kapy cum domina Glora. Si autem lucrum minus habebitis quinquaginta florenis, totaliter sit vobis. Istas expensas, quas ego mitto ad ecclesiam, ad turrin vel ad capellam non deponatis, sed si potestis, cum omnibus illis, quod ego mitto ad predictam ecclesiam, disponatis ad singulos dies unam missam eternalem; si autem non potest fieri, extunc cum fratribus revidete, et maiorem necessitatem, quam habebit illa ecclesia, ibi facite. Item ferri sunt portiones xLvj, xxiiij portiones mitto ad necessaria ecclesiarum in Kapy et Thelczyk. xxiiij portiones mitto Andree et Sandrino de Kapy. Item lapides, quos portaverunt ad domum vel quos portare debent, mitto ad edificationem turris in Kapy. Item portionem molendini et portionem possessionis Lada, quas liberavi a domina Glora, mitto ad ecclesiam existentem in Paluagasa donec xij fl. expleatur. Si autem quis contradixerit, solvat xij fl. illius ecclesie et fiat sibi in pace. Item cum Johanne Sos feci conventionem taliter, propter possessiones pignoras, ut in festo Sancti Michaelis archangeli in Kapy exsolvat in puro viginti florenos auri. Si autem neglexerit, extunc teneatur sine omni excusatione cum quadraginta florenis; ad hoc se obligavit coram Andrea Torday, super qua littera obligatoria est excepta. Si solverat, detis ei litteram expeditoriam de integra solutione. Expensas autem illas detis ad *claustrum beate Marie virginis*, ut orent propter parentes et propter nos. Item frater meus Alexander de Kapy tenetur cum viginti florenis, decem dat ad ecclesiam in Telczik, decem autem mitto filie sue, ut vestet eam.

Frater karissime, reducetur et in memoriam fraternam (?) quod dixeram, quod frater meus Johannes de Kapy tenetur cum ij *) fl. Ideo ipse pro-

*) ducentis.

közölgag oklevelek 1353, 1354, 1364, 1420, 1520, 23, 24 és 1549-ből, a Tolna megyei Szárdra vonatkozólag 1523-ból, Krasznahorka várára 1553-ból, Telkire 1524—28-ig. A Kapy-család egyik legérdekesebb ága, az erdélyi ág s ennek oda való kiszármazása van eddigelé legkevésbbé tisztázva. Fájdalom, hogy az itteni levéltárban az erdélyiekre jóformán semmi adat nincsen. Csupán Apafi fejedelemnek találtam egy levelét, melylyel Kapy Gábornak szabad bemenetelt enged Erdélybe, 1671-ben.

A család egyik kiváló tagja volt II-ik György. Előbb Szapolyai pártján állott, miért is Ferdinánd Kapi várát elfoglal-

misit mihi, ut quam citius potest, vult michi reddere, ecce misi eidem talem litteram, ut debet dare ad manus vestras et una vobiscum ita disponat, ut in alia littera clarius est declaratum. Item prius misi centum florenos ad ecclesiam Sancti Martini, quos dederam ad decimas, et hic mitto centum florenos, ut cum ducentis florenis disponatis unam missam omni diernam. Etiam mitto ad idem medietatem portionis mei omnium rerum, quas habui cum fratre meo Andrea de Kapy tam frumentarum, quam etiam aliarum rerum. Quid autem fuerit superflue, distribuant pauperibus, medietatem autem mitto fratri meo Andree de Kapy cum domina Glora.

Item quinquaginta florenos mitto sic sedecim florenos ad claustrum heremitarum *scilicet Sanctorum Philippi et Jacobi*, sedecim ad ecclesiam existentem in Telczik, decem et octo mitto, ut distribuant pauperibus. Si autem aliquis ex vobis pro aliqua excusatione nollet satisfacere, sicut ego misi, reddet rationem coram deo omnipotente. De his omnibus, que ego misi, peto vestras F. propter deum, ut aliud non faciat.

Item si est beneplacitum V. F. addatis illam possessionem Kekin ad predictam missam pro salute vestra.

Item aliqua res, quas destinabo domum per Stephanum Vas.

Item vittam (?) rubei coloris capucium et pilium rubei coloris, camisiam magnam, camisiam parvam, vulgo *sarga capczath*, theghez prius etiam fuit dictum, unum gladium, vel qui in domo est, ista omnia mitto Sandrino de Kapy sic ut Benedicto det unum pilium alium, si autem iste gladius tibi convenerit, des unum alium gladium Benedicto Stabulatori.

Item vulgo papplan domine Glöre contorali Andree de Kapy, item unam ocream Andree de Kapy, sed aliam quam secum portavit, det Stephano Vas, aliam ocream. quam idem Stephanus portat, det Benedicto Stabulatori. Item vulgo *wagot zanaap (így!)* eidem Benedicto. Item unam balistam Stephano Vas, unum parvum equum cum sella Andree de Kapy.

Item in uno parvo sacco aliqua parva res hec Apoline de Kapi; item in eodem sacco vasculum parvum hoc ad ecclesiam Sancti Martini in Kapi. Item palium meum Stephano Vas. Item unam tunicam Johanni Nyomarkai. Item Benedicto fl. ij, Johanni Nyomarkai fl. i, Johanni Zido fl. ij, Georgio fl. ij, Paulo Fulyanj fl. i. Teghze pro quodam hospitio, que habui circa cum fl. ij.

Item emi duos ferreos, super quos pistunt hostias, detis ad ecclesiam Sancti Martini. Si autem in Telczik esset magnum necessarium sine ferro, antiquum ferrum dant ibi, si autem nullius valoris esset, tunc unum de istis dant ibi.

(Eredetiye féliv papiron a kapivári Kapy-család levéltárában a M. N. Muzeumban, k. Fasc. III. N. 182.)

tatja. Szapolyai halála után azonban már Ferdinánd részén látjuk, legalább 1545-ben ő volt Sáros vármegye egyik követe a nagy-szombati gyűlésen. 1552. Sárosmegye alispánja 1575-ben Nagy-Kálló kapitánya, majd a megyei katonaság vezére. Valódi diplomata főúr és katona egy személyben, minőt a XVI-ik század nem egyet teremtett Magyarországon.

1601. deczember 14-én halt meg Csengerben. A családi levéltárban találjuk az epithafium fogalmazatát, melyet Balog János kapi lelkész írt:

Hac iacet in tumba, Kapia de gente Georgius
Natus ad arma simul, natus ad astra simul:
Arma tulit per lustra duo, totidemque, per annos,
Astra sed hinc Christo iam reuocante subiit:
Ecquid enim peius quam longi temporis arma,
Ecquid item meliusquam prius astra sequi.
Hunc et vterque parens, et coniux, natus vterque
Hunc fratres, proceres, multaque turba genus
Felix, qui citius per tot certamina mundi
Iuerit ad celsi lucida regna poli.

Hogy mily főuri fénnel élt a család, annak bizonyítékait az egyes családtagok végrendeleteiben és a különböző alkalmakból fölvett leltárakban látjuk. Kapy Gáspár 1681-ben április hó 12-én Tölgyszéken kelt végrendeletében elsőben is arról intézkedik, hogy vagy a sebesi klastromba temetessék el édes anyja mellé, vagy pedig az eperjesi klastromba, melynek is temploma építésére egyik jószág jövedelmét kötötte le és kétezer tallért tett le Eperjes város tanácsa kezéhez, már jóval ezelőtt.

Ugyanakkor ezüst mívei közül egy kisebb fejér medenczét korszójával együtt, tizenkét egy arányu, aranyos szélű fejér czápa poharat, egy hatszegletű ezüst palaczkot, egy kis aranyos palaczkot, egy ezüst, belől aranyozott kannát, hat új ezüst kanalat, ezüst sőtartót, miséhez való két nagyobb gyertyatartót, ezüst ampolnát, kelyhet, feszületet és csengetyűjét feleségének, Hédeváry Zsuzsannának hagyja.

Fegyvereit és lóra való szerszámait fiai között egyenlően osztja meg. Házi öltözeteiről és szőnyegeiről külön osztályt teszen. Azután a következő jellemző passussal végzi: »Ha pedig valamelyik, kit Isten távoztasson, — az római igaz katholika anyaszentegyháztúl elszakadván vallását változtatná: annak semminemű keveset javaimból egy pénz érő részi se legyen, hanem ötöt illető, vagy neki jutandó részi szálljon egyenesen *szegény édes romlott hazánkra*, vagy magyar koronára, melyet kegyelmes és koronás királyunk fiscusa mindennemű tovább való halogatás és processus nélkül, csak maga autoritásával ezen testa-

mentális dispositiómnak erejével egyenesen elfoglalván, fordítson *Szendrő* végházának szükséges épületire, vagy akkor benne leendő praesidiumbeli magyar vitézek fizetésére.*

Kapy Gáspár és neje *Hoffmann Krisztina*, leányukat, *Klárát* férjhez adván *Szentiványi Péter*hez, az 1650. július 20-án *Tölgy*-széken keltezett leltár szerint, mely másfél ívre terjed, nagymennyiségű ingóságot adnak át vele, melyek sorozata: Szoknyák száma, Kis subák száma, Arany művek száma, Abroszok száma, Asztal keszkenők száma, Kendők száma, Lepedők száma, Vánkos-hajak száma, Párnák száma, Paplanok száma, Szőnyegek, Ládák, Ingvállak és Előruhák című fejezetekre oszlik.

Ezekben 6 bársony és atlasz öltözet van felsorolva mindannyi arannyal és ezüsttel kivarrra, a hasonló subák száma 4. Az ékszerek közül kiemelendő egy úgy látszik műbecsű násfa, melyet a jegyzék következőleg ír le:

Egy arany gálya, függő gyémántokkal, rubintokkal sűrűn rakott. Lánczocskán függ rubinton, négy szép öreg gyöngy is függ rajta. Továbbá:

Egy arany kereszt függő, négy öreg rubint, két öreg gyémánt és egy smaragd kö benne. Az végén egy öreg szép gyöngy fityeg.

Két fülbevaló gyémántos arany függő, husz gyémánt benne.

Egy arany gyűrű, öt hegyes gyémánt benne.

Egy ezüst óv.

Egy pártá, sok fehér gyöngyös.

Egy hólyagos kívül-belül aranyozott ezüst kanna, egy ezüst ember a tetején, több lehet egy itczénél.

Egy nyakbavaló, huszonegy rend szép öreg gyöngy rajta.

Három gyöngyös főkötő.

Egy arany láncz, száz jó arany benne.

A vánkosok, abroszok és kendők, valamint a lepedők is a leírások szerint arannyal és selyemmel gazdagon vannak kivarrra.

A szőnyegek között kiválik két vörös oszlopos skarlat kis szőnyeg, asztalra való. Valószínűleg török imaszőnyeg, minők Erdélyből kerültek. A ládák közül egy öreg aranyas gombos és rakott szekrény említendő.

A csátori *Hoffmann* család többszörös összeházasodás folytán közeli rokonságban állott a *Kapiak*hoz, innen van, hogy armálisukon kívül is számos reájok vonatkozó oklevél került a *Kapy* levéltárba.

Csak érdekességeért említem fel ezek közül annak a *Hoffmann György*nek, ki a nemességet is szerzé, jegyzékét könyveiről. A könyvjegyzék 1629. december 5-én *Szedekertén* kelt s tulajdonosát általános míveltségű embernek vallja. Összesen 37 művet találunk benne felsorolva. A többek között ott találjuk *Szt. István* decretumának egy kiadását, *Münster Cosmographiá*-jának 1554-iki *Baseli*, *Calepinus* tizenegy nyelvű szótárának 1548-iki *Báseli*, *Bonfinius* 1543-iki kiadását, egy magyar nyelven nyomtatott bibliát, *Szenczi Molnár Albert* magyar-latin szótárát, *Pázmán Péter* kalauzát, egy *Peregrinatio Radzivillii*

czímű művet, továbbá több filozofiai és vallásos tárgyú latin s néhány német könyvet.

Mindannyi között azonban legérdekesebb néhány kézirati kötet, melyek czímeit ide igtatjuk:

1. *Paria variarum literarum Mandatoriarum ex Decretis collecta*, in folio et pargamena introligatarum.

2. *Varia Regesta et in papiro compactus liber*, in fasciculo ligata.

3. *Thesaurus eloquentiam*, liber scriptus, in octavo.

4. *Rationes varia Georgii Hoffmann Junioris Tutoris et curatoris Catharine virginis et Balthasaris pueri generosi quondam Domini Georgii Horváth aliter Stansits de Gradecz etc.* Anno 1608.

Mint az ilyen gazdag levéltárnál természetes, a legjobb fentartású okleveleken nagyon szép és ép pecsétek maradtak fenn, mi talán azon körülménynek is tulajdonítandó, hogy a függőpecsétek mindegyike külön papir dobozva téve lógott az okleveleken. Rendkívüli nagyszámú s ép fentartású királyi és nádori függőpecsétek s magánpecsétek maradtak fenn benne. Ezekkel itt nem foglalkozva csak a Berzeviczy-család egy szép ép pecsétét említem fel 1425-ből, melyben a kerek vonalkörben felhőből nővő kecskébak ágaskodik, mellette csillag. Két oldalt minuskulával h és b betűk.

Nem kevésbbé érdekes zsegrai Pócs Mihály pecséte 1430-ból, melyen a tárcsa-alakú paizsban jobbra haladó szarvas s alatta félhold látható s végül *Mád* mezővárosé 1538 évszámmal s Krisztus és egy előtte térdelő szent alakjával.

Az újabbkori oklevelek közül még kiemelendő az, melyben 1695-ben Buzinkára nézve a Kálmáncsaiak pallos-jogot nyernek.

Végül csak reá mutatok, hogy az 1825—29 és 1840-iki országgyűlések történetére vonatkozólag szintén nagy fontosságú levelezés is van ezen levéltár fasciculusaiban.

Szintén csak teljesség kedvéért említem, hogy itt van *Záray* Lázárnak, János király által 1533. június 16-án adományozott s rendkívüli szépen festett címeres nemes-levele, továbbá *Hoffmann* György és testvérei Lázár és Péter részére Rudolf által 1580-ban márcz. 8-án Prágában keltezve adományozott, *Kálmánczay* Istvánnak I. Leopold által Bécsben 1669. december 22-én keltezett, s *Boncz András*nak ugyancsak Leopold által 1686. jun. 13-án ugyanott adományozott armálisai, melyeket a »Turul«-ban lesz szerencsém bemutatni.

A ki nagyobb családi levéltárat tanulmányozott valaha, tudja, hogy a missilisek, a levelek tömegében, mennyi culturtörténelmileg fontos, tanulságos s néha mennyi mulatságos anyag is

rejlík. Végezetül itt is kiemelek egyet a Kapyak levéltárának apró leveleiből, mely a *solymászatra* s a solymok vadászatra való használatára még a XV-ik század végső éveiben is, érdekes világot vet.

Stansics Horváth Mihály írja 1589. június 6-án Olasziból *Kapi Andrásnak*. »Az mit az madár felől ír kegyelmed, bizony, hogy az többi között igaz az, mint kegyelmed írja, hogy nem kellene azról is el feletkeznönk; de csuda gonosz erkölcsű madarak vadnak, kiket soha jól meg nem taníthatni; mert némelyiket soha ember jó kiáltossá nem teheti, némelyek penig igen el robbannak és az emberhez nem szoknak, végre penig még ő magát is az ki tanítja igen meg rugják; az féle erkölcsű madarakat penig még eddig igen elkerültem, mind az által, ha isten kegyelmedet alá hozza Olasziban, szóljunk kegyelmeddel az madár állapotja felől.«

Ily nagyérdekű s ennyi adat levén ez egyetlen levéltárban, nem csuda, ha a történetíró lelkesülten üdvözl minden új levéltárat, mely kutatásainak megnyílik.

DR. SZENDREI JÁNOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium. Volumen XIX. Acta conjurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia. (1663—1671.) E tabulariis gallicis desumpta rededit Dr. V. Bogišić. Edidit Academia Scientiarum et Artium slavorum meridionalium. Zagrabiae 1888. 8° XXXIX. és 284. l.

Tizenhat esztendeje, hogy a zágrábi délszláv akadémia kiadta, Racki szerkesztése mellett az: *Acta conjurationem bani Petri a Zrinio et Com. Fr. Frangepani illustrantia*» című gyűjteményt. Ebben közölte, hogy a gyűjtemény legfőbb elemeit említsük, Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz periratait, és a velencei követek jelentéseit, a bécsi titkos és a velencei levéltárból. E kiadásról a Századok 1873. folyamában emlékeztünk. Most Bogišić V. a francia levéltárakból közli Gremonville levelezését XIV. Lajossal és Lionnenal, a magyar viszonyokról, mihez még — egyik-másik mellékleten kívül — Bonzy Péter beziersi püspöknek, eleve velencei, majd lengyelországi francia követ hasontárgyú levelei járulnak. E levelek nem egészen ismeretlenek. Gremonville leveleiből igen sokat, és a leglényegesebbeket e sorok írója már felhasználta: Wesselényi Ferencz összeesküvése című könyvében a bécsi hadügyi levéltárban őrzött egy egykorú memoirból vagyis, mint idézem, »Jelentésből«. Bonzy egyik másik leveléről is volt tudomásunk, s a közlött mellékletekből már Petrovics Frigyes többet lemásolt a magyar tudományos akadémia kéziratára számára, a honnan íróink Szalay László óta használták. Az adatok, melyeket jelen gyűjtemény nyújt, nem is olyanok, hogy a híres összeesküvés menetét, főszemélyeinek, részeseinek jellemét valami más színben tüntetnék fel, mint eddig ismertük: de azért mégis rendkívül érdekesek. Épen mi a Gremonville-l, a francziákkal való viszonyt illeti, melyet Zrínyi, Nádasdy, mint vádlottak, nagyon érthetőleg, a mennyire tehatték, nem igen részleteztek, — nyerünk egyes epizódokra nézve teljes és részletes felvilágosítást, úgy hogy sok, mi

az előtt torso volt, melyből az egészet ki lehet venni, de csak általánosságban, nagyjában: most teljes részletességgel, az élet teljes színével áll előttünk. És ebben is bizonyos mértékben beválik a »tout comprendre, c'est tout pardonner«-féle francia mondás, a mennyiben a francia politika, mely perfid cynismusával oly visszataszító benyomást tesz ránk, most, mikor legtitkosabb hálózataiba belepillanthatunk, érthetőbbé, és kevésbé visszataszítóbbá válik. XIV. Lajosnak, mint leveleiben látjuk, kezdettől az volt az álláspontja, hogy ő a münsteri (westphaliai) békét megtartja; ezt érdeke és becsülete, »melyre tetteimben legtöbbet adok« — írja 1666. máj. 4. Gremonville-nek, egyaránt megkívánja. De tartott tőle, hogy I. Lipót fogja megszegni a békét; zavarni fogja circulusait a spanyolok ellen s azért szívesen látta, és meg akarta tartani a magyarok rokonszenvét, hogy őket — ha kitör a háború — Ausztria ellen felhasználhassa, s ezzel, ügyesen vive a dolgot, semmit sem hamarkodva el, hanem nyugodtan bevárva a kedvező esélyeket, nagy bajt okozhasson az ausztriai háznak, sőt talán végcsapást is lehessen mérni hatalmára (donner le dernier eschec à sa puissance) 67. l. Minden utasítása inti követeit, hogy ez álláspontját fejtsék ki a magyarok előtt, csillapítsák őket, ne törjenek ki idő előtt, s úgy bánjanak velük, »hogy az ő becsületét és erszényét a mennyire lehet — kiméljék.« Mert a magyar urak — a mi ez alkudozásoknak szintén egyik antipathikus vonása — folyvást pénzt kértek, csakhogy ez a visszataszító vonás is mindinkább enyhül a jelen kiadvány által, melyben p. o. van Zrínyi és Nádasdynak egy részletezése 1667-ből, hogy mire kell a pénz? (264. l.) és meg kell vallani, hogy elég cél és elég szükséglet volt, a melyre a francia pénz fordítaniok lehetett.

Tudtuk már, hogy Lippay György primás volt a vasmári békének egyik legnagyobb ellensége; de mikor Zrínyi Miklós a költő, az egyedüli ember, kiben bízott, kitől sikert reményelt, meghalt, visszalépett a cselekvés teréről — s kora halála nem engedte meg, hogy a további fejleményben részt vegyen. Csakhogy reménye: vágya, a magyar ügyet segíteni, mint Gremonville leveleiből kitetszik, nem csüggedt el oly hamar, mint különben gondolnók. Nem hiában nevezi őt a francia a béke legmérgeesebb ellenségének »plus enuennimé contre la paix« (7. l.) »Az esztergomi érsek« — írja 1664. decz. 18. XIV. Lajosnak már Zrínyi Miklós halála után, mikor a magyar urak Bécsben a vasmári béke el vagy el nem fogadása fölött tanácskoztak — »valamennyi közt« — a magyarokat érti — »a legértelmesebb és legtekintélyesebb, üzentette nékem, hogy ő a kapuczinusoknál lesz misére, jöjjenek én is el, mit meg is tettem, annélkül, hogy valaki észrevette volna. Ő azzal kezdé, hogy a császár el akarja nyomni a magyar sza-

badságot; békét kötött, mely őket vasra veri, és még azt akarja, hogy helybenhagyják, és adózzanak várak építésére, őrségek eltartására, melyek csak arra valók, hogy a magyart még nyomorultabbá tegyék. Van a békének egy titkos pontja, hogy a nagyvezér ellenük forduljon, ha a császár ellen a legkisebb engedetlenséget tanusítanak. Azután, miután hosszasan elsorolt minden bajt, minek bekövetkezését előre látja, keresztjét kezébe szorítva mondá, hogy bizalma van bennem, ki a legkeresztényebb, legvalóságosabb király követe vagyok, és meg kell mondania, hogy a császár csak két okból kötötte meg a békét: hogy felséged — t. i. XIV. Lajos — »ellen háborút kezdhessen és Magyarországot még jobban megigázhassa, azért engedte, szántszándékkal, hogy a török az ország szívében megfészkelhesse magát. A császár a bibornoki kalappal kecsegteti, és már lépéseket is tett kinevezése végett: azt is igéri, hogy visszafizeti a 100.000 forintot, mit Érsekujvár megerősítésére költött: de mindez csak hiú áltatás, hogy ne fogja pártját hazája valódi érdekeinek. Ha felséged akarja, ő megdolgozza a kedélyeket, és nem kételkedik benne, hogy azok ne nyilatkozzanak felséged mellett mindannyiszor, a hányszor felségednek tetszeni fog. Ha felséged megengedi, titokban küldenek valakit, ki a módokra nézve megállapodjék, csak némi kis segély kellene, hogy az ember táplálja azt a jóakaratot, melynek hatása mutatkozni fog, ha felséged annak idejét látja.« Gremonville kitérőleg felelt. Lippaynak — jegyzi meg: »sok a barátja, s ő az egyetlen, ki valami titkos ügyet vezetni képes, de« — teszi hozzá — »észrevettem azt is, hogy nagyon haszonleső, és már most valami hasznót akarna huzni.« Hat héttel később (1665. jan. 29.), írja XIV. Lajosnak, hogy Lippay közölte — egy pap küldöttje által — tervét, mikép lehetne Érsekujvart csellel visszafoglalni (24. l.), egy évvel később pedig jelenti (1666. jan. 7.): »Az esztergomi érsek meghalt. Ez csapás felséged terveire nézve, melyeket netalán egykor Magyarországra nézve táplálna, mert az a jó öreg bosszut lihegett a rossz bánásmódért, melyben — úgy állítá — az udvar által részesült« (55. l.) Wesselényit Gremonville levelei is csak olyannak ismerik, minőnek eddig tudtuk. Már 1664. nov. 13. írja róla Gremonville: »Nem szereti a kormányt, az bizonyos, de nem igen lehet vele beszélni, mert az vezeti, ki az első szólhat vele« (7. l.), s mikor már Zrínyi Péterrel szövetséget kötött, és XIV. Lajoshoz fordult, Gremonville még az ő rendes habozása és állhatatlanságát említi.

Bőven megismerkedünk itt Vitnyédy viszonyával Gremonville, a Lubomirski-féle ügy részleteivel, melyet egyébiránt már ismertünk, s mindebből kilátszik, hogy a követ az ügyvédet derék, okos embernek tartotta, ki képes merész vállalatokra. Csak

XIV. Lajosban támadt fel, mikor Lubomirski elfogatására semmikép sem került a dolog, a gyanu, hogy Vitnyédynek nincs is komoly szándéka, hanem csak pénzt akar kicsalni a francziáktól. Azonban e gyanu, melyet — úgy látszik Gremonville sem osztott — semmikép sem nyer igazolást az előttünk fekvő adatokból, sőt Gremonville hallgatása megeczáfolja Nádasdynak azt a rossz-akaratu vádját is — melyet pedig eddig el kellett fogadnunk, oly positivitással állította —, hogy Lubomirski halála után a nádor és Vitnyédy el akarták hitetni Gremonville, hogy ők megmérgezték Lubomirskit és azért tőle jutalmat követeltek. Érdekes, hogy Vitnyédy mindjárt eleinte, 1665. jun. havában, tervet készített, és ada be Gremonville-nek, melynek pontjaiba — szerinte — a francia király Zrínyi Miklóssal szemben kész volt megegyezni. A tervezeten meglátszik az ember, ki Zrínyi Miklós elmékedéseit Mátyás király felől olvasta, Magyarországért több lelkesedéssel, mint higgadt ítélettel rajongott. Nemcsak szövetséget keresett e terv — francia befolyás útján — a német választókkal és lengyelekkel: hanem az ország minden elszakított részének vissza-szerzését is követelte, értve ez alatt nemcsak a törökök birta részeket, a szepesi városokat, hanem még Csehországot, Morvát, Sziléziát, és a hét luzacziai várost is, melyek hajdan a magyar nemzeti királyoknak hódoltak, a magyar királytól függték — »in umbra regis Ungariae extiterant«, — »a mint azt az évkönyvek, békekötések és szerződések bizonyítják.« (39, 257. ll.)

Nádasdyval, kit eddig mindig aulicus embernek tartott Gremonville s kitől — mint tudjuk — őva intette Zrínyi Pétert — először Achauban 1667. január 15. találkozott a követ, mikor már Zrínyi Péterrel és Wesselényivel megkötötte a szövetséget. Nádasdy részletesen végig ment mindenben, írja Gremonville jan. 20. 1667. XIV. Lajosnak (83. l.), a mit eddig ajánlottam, hanem ő sokkal több józan észszel és ítélettel tekinti a dolgokat, mint a többi, a mint hogy neki sokkal több képessége és világismerete is van a többinél. . . . különben én még nem tudom, mit tartsak őszinteségéről. Igen rossz embernek kellene lennie, ha úgy tudni magát tetetni!.. egyébiránt, nagy gazembernek is tartják! »il passe pour un très grand fourbe.« További érintkezésében azután mind inkább növekedik véleménye Nádasdy tehetségeiről, ki világravaló ember, felfogja az ő álláspontját, de még bizalmatlanodik benne, bár ezt a bizalmatlanságát is lassanként eloszlatta a gróf. Igen érdekesek és legnagyobb részt újak a részletek, melyeket két további találkozásáról (jun. 16-ikán, mely időpontot eddig ily határozottan nem ismertük, és nov. 1667.) Zrínyivel és Nádasdyval közöl. Az első (1667. jan. 15-iki) találkozásról meg vannak a bécsi titkos levéltárban a Fekete-Nagy Ferencz-féle feljelentés

idejéből a részletek; a másik kettőről, egynémely külsőséget kivéve, csak Nádasdy vallomásaiból birtunk tudomással, ki a lehető legártatlanabb színben igyekezett a dolgot feltüntetni. Gremonville jelentései apróra megismertetnek e két találkozás részleteivel, és igazolják abbeli véleményünket, hogy Nádasdy sokat elhallgatott vallomásaiban. Ez adatok a gyűjtemény egyik legérdekesebb részét képezik.

Zrinyi Péterre nézve megerősíti a gyűjtemény, hogy ő mindig feltétlen híve volt a francziáknak; azok biztak is benne, de tartottak hevességétől, meggondolatlanságától. Új és érdekes adatokat nyerünk viszonyáról Rákóczy Ferenczhez. Mikor szóba jött leányának házassága, kit egyébiránt Rottal is el akart venni, az ifju herczeggel: Zrinyi Péter nem akarta odaadni, még pedig politikai tekintetekből, mert attól tartott, hogy ezzel elidegeníti magától a protestánsokat, kik Rákóczyt vagyis inkább anyját Báthory Zsófiát halálosan gyűlölték, s Gremonville-nek kellett őt rábeszélni, hogy a házasságot engedje meg. Később — 1667, 1668 — arra gondolt, hogy Rákóczy Ferenczet erdélyi fejedelmé kellene tenni, hogy így jobban segíthesse a magyarok terveit (92. l.); sőt még a lengyel trónra is ajánlotta Gremonville-nek, mert leánya, ki feltétlenül uralkodik felette, »qui domine absolutement son mari« a franczia pártra fogja hajlítani (116. l.)

Legérdekesebb adatai az egész gyűjteménynek, mert a legérdekesebb és legkiválóbb emberre vonatkoznak, azok, melyek Zrinyi Miklós a költő szerepére vetnek világot. Hogy Zrinyi Miklós nem kötött valami pactumot a francziákkal, az a jelen gyűjteményből is világos; de új, hogy sokkal tovább volt kész menni a franczia szövetségben Lipót ellen, mint eddig hinni hajlandók voltunk. Zrinyi Péter már 1664. május 12. b. Reiffemberg, a mainzi választó fejedelem, XIV. Lajos szövetségesének embere előtt úgy nyilatkozott, hogy közeledni akar a francziákhoz (231. l.) Nem tudjuk, volt-e és mennyiben része ebben Zrinyi Miklósnak? Minden valószínűség szerint azonban itt csak Zrinyi Péter egy hebehurgya lépésével van dolgunk. 1664. szept. 27. azonban Bonzy Péter velencei franczia követ jelenti urának, hogy Zrinyi Péterné üzentette neki: férje Péter és sógora Zrinyi Miklós annyira el vannak keseredve a bécsi udvar ellen, hogy készek magukat franczia oltalomba adni, és ha a király érdeke kívánja, Magyarországon forradalmat támasztanak az osztrák ház ellen, a mire az elégületlen nemesség hajlandó, valamint készek minden másra is, hogy királyt cserélhessenek (239.) Ekkor még Bonzynak nem volt tudomása a vassvári békéről. Mikor a béke köztudomásúvá lett, s Bonzy — nov. közepén — kérdezte Zrinyi Péternét: nem változott-e a helyzet? — a válasz

volt: hogy ha a két grófnak már nem lett volna előbb szándékuk a francia oltalom alá adni magukat, e békekötés vitte volna őket e gondolatra (244.) Zrinyi Miklós elégtelenségéről Gremonvillenek is volt már tudomása Bécsben. Bethlen Miklós beszélt neki (1664. nov. 3.), hogy Sopronyban látta Vitnyédyt, Zrinyi Miklós legbensőbb emberét, és tőle hallotta, hogy Zrinyi el van keseredve, bosszút akar állani a legelső kedvező alkalommal a császáron és nem nyugszik meg a békében (3. l.) Sagredo velencei követ is mondá neki: Velenczének sem tetszett a békekötés, mert szabad kezet engedett a töröknek ellene, Kandia ellen — »hogy bevárja Bécsben Zrinyi Miklóst, és rá veszi, álljon a magyarok élére, a kik őt — ezzel akarta megnyerni — királyukká fogják választani.« Zrinyi Miklós — úgy tudta a francia — szövetkezik a béke ellen a primással, ki mondá: inkább megnyuzatja magát, semmint a békébe beleegyezzék, és 1664. november 13. írta királyának »Zrinyi sokat tehet már csak barátságánál fogva a primással is, . . . más különben a nagy urak nem szeretik, s barátjai csak a protestánsok, a köznemesség közt vannak.« Zrinyi is íratott neki Bethlen által, hogy Bécsbe jő, meglátogatja, de november 24-ikén jött a hír Bécsbe, hogy Zrinyit egy vadkan vadászaton megölte. Ő volt az egyedüli — írja Gremonville nov. 27. 1664. — ki képes lett volna esetleg fölzavarni Magyarországot, és ott pártot szerezni, mert a többi urnak sem nem elég az ereje, sem nem elég a tekintélye (10. l.)

Érdekes volna még, bár a dolog maga már ismeretes, részletezni Gremonville hajait és kellemetlenségeit, melyeknek ki volt téve Bécsben, mikor az összeesküvést felfedezték s egyúttal Nádasdy vallomásai folytán megtudták összeköttetését az elégtellen magyarokkal: de az már nagyon is messze vezetne. Az, a mit eddig felhoztunk is, elég annak megmutatására, mily érdekes gyűjteményt köszönhet a magyar történelem a délszláv akadémiának. Csak azt sajnáljuk, hogy a szerkesztő úr nem ismeri jobban e kor történetét, a magyar viszonyokat. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy ismert dolgokat, p. o. Zrinyi, Nádasdy, Frangepán halálos ítéleteit — olasz fordításban — vagy Zrinyi Miklós levelét a stájer rendekhez Uj-Zrinyvár elveszéséről (230. l.), mely már számtalanszor megjelent, újra lenyomatja; hogy Vitnyédy tervezetét — melyben a marescallus Poloniae, Lubomirski megöléséről van szó, ki 1667. elején meghalt, megjegyzés nélkül 1667. november havára teszi; és sok helytt hibásan olvas; p. o. Etzel, Etzec-et ír Etzed v. Etzet azaz Ecsed, (168.) Zhech-et pedig Leusch, azaz Lőcse helyett (171. l.), Zrinyi Péter 1669. ápril 25-ikén kelt eperjesi levelének aláírói közül pedig a Barkóczy névhez kérdőjelet tesz. Ezek azonban csekélységek és nem von-

nak le sokat a kiadás érdeméből, s így most a Wesselényi-féle összeesküvés történetére nézve, mely még csak nem is oly rég történetünk leghomályosabb részeihez tartozott, még csak két forrás közzététele volna szükséges: a Lobkovitz-féle raudnitzi levéltár levelezései, melyeket az akadémia történelmi bizottsága már lemásoltatott és Rottálnak, Nádasdy halálos ellensége levéltárának adatai, melyekről csak a legújabb időben nyertünk tudomást, s melyek — sajátságos ironiája a sorsnak! — a sárladányi Nádasdy levéltárban őriztetnek s a belső viszonyok apróbb részleteire nézve oly érdekesek lehetnek, mint a külügyi összeköttetésekre nézve, Bogisić előttünk fekvő gyűjteménye. Valóban kötelessége volna a magyar tudományosságnak ez adatok közzétételel történetünk e nagyérdékű epizódja érdekében legalább is annyit tenni, a mennyit horvát szomszédjaink tettek régibb és mostani publicatiojukkal.

PAULER GYULA.

»*Alternatívák a rumén ethnológiához*«, írta Hermann Antal. Budapest 1890.

Egy ívnyi füzetke, mely Hermann Antalnak előadását közli a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társaságnak 1888. szeptember 5-én Déván tartott ülésén. Kicsike füzet, de néhány magvas gondolatot fejez ki, melyek megérdemlik, hogy nagyobb körben is ismeretessé váljanak.

Mi az ethnographiai tanulmányoknak feladata mi nálunk? Bizonyosan az, hogy megismertessék tágas hazánk népeinek mivoltát, tehát multjokat és jelenjüket — külső történetüket —, de megismertessék szellemi mivoltukat is mind azon momentumok által, melyekben az nyilatkozik és nyilatkozott. Ez az ethnographiának általános, mondhatni, érdektelen, tiszta tudományos célja, tudományos jogosultsága. De avval önként egy másik, látszólag alárendelt, de hazánkra nézve nagy nyomosságú érdek is jár, t. i. a kölcsönös megismerkedés, a mely okvetetlenül »előmozdítja a testvéries egyetértést s közreműködésre bírja mindnyáját a kultur munkában.« Régi közmondás: *historia est magistra vitae*. Igen ám, ha igazi historia s nem meseszövedék. S itt Hermann Antal »alternatívái« minden népre nézve alkalmazhatók; ő azonban ez úttal a ruménekre alkalmazza.

A rumén nép genesisére nézve két thesis áll szemben egymással: egy mese, a continuitás, a római származás; s a történeti való, a balkáni eredet. Ha a meséhez ragaszkodnak a rumének, »decline and fall« -- hanyatlást és bukást láthatnak csak. De ha a való történetet tartják szemök előtt, csudálatra méltó emelke-

dést és fejlődést látnak. Melyik perspectiva örvedetesebb, biztatóbb? Bizonyosan az, melyet a való történet nyit meg.

Azt lehet gondolni, úgymond Hermann Antal úr, hogy az ilyen fajta elmélkedések akadémiai természetűek, nincsen gyakorlati jelentőségek. Pedig ez nem így van. *A történelem nemcsak történet, azaz történetes, véletlen események láncolata*, — az szerves fejlődés, mely a természetes és történeti viszonyok között, tehát más népekkel való érintkezésben is, halad, sőt ezen természetes alapról elszakítva, okvetlenül elsenyved.

»A rumén nemzet most, úgymond Hermann Antal, igen válságos ponton áll; most kell megválasztania haladásának eszközeit, útját. Hogy elhatározhassa magát, milyen irányban haladjon, *tudnia kell, mely irányból jött.*« — Igen helyes szók. De bizonyosan siket fülekre találhatnak. Hiába mondja H. A. a ruméneknek, hogy oktalan nagyzástól, nemzeti hiúságtól elvakítva, megtagadni népe kicsiny eredetét: az vakmerő nemzettagadás. A saját nemzeti hiúságukat a francia irodalom is buzdítja, helyesli. »Corriger la fortune« mondja arról a francia nyelv, a ki anyagi állapotján nem becsületességgel, szorgalommal igyekszik segíteni, hanem olyan módon, melyet a köztisztesség nem javal, s a büntetőtörvény el sem tűrhet. »Corriger l'histoire«, azt teszi feladatává némely francia író a rumének pártolásával. Így *Quinet Edgar*, a ki megbizonyítja, hogy Trajanus csak azért hódította meg Erdélyt, hogy fészke és széke legyen az egykor virágzandó Dako-Romániának. Fordítja »Vincentiu Pop, avocat in *Debelin*¹⁾« mondja is, hogy ezen rövid munkát minden rumén házhban kellene találni, mert ismerteti a rumén nemzetiséget és történeteit, s felköltheti a nemzetiségi érzést, és »ambitió«-t.

Hasonló szellemű munka »Les origines de l'histoire Roumaine par A. Ubicini; revii par Georges Bengesco, Paris, Ernest Leroux, editeur, 1887.« Csak két mutatvány az igen-igen sokból. Ezek siketté teszik a ruméneket a való históriának szava iránt, mely fájdalom, nálunk csak az újabb időben kezdi magát hallatni, s minthogy nálunk is históriai mesékbe ütközik, itt sem hallják nagyon szívesen.

H. P.

¹⁾ Az »Istoiră Romanilor de Edgar Quinet« Temesvárott nyomtatott, 1886. *Jebelin* tehát magyarországi helység lehet, melyet a Helységtárakban nem találok. Bizonyosan eloláhosított helynév, mint az ismeretesebb *Timişóra* = Temesvár.

Die Rumänen und ihre Ansprüche. Von Paul Hunfalvy. Wien u. Teschen, 1885. 8-adr. 305 l.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

V. *Az új Vlach nép.* Az olvasó láthatta, mennyire lépésről-lépésre kíséri Hunfalvy Pál Róma és Byzáncz, mindkét Dákia és általában a Hämus-félszigeten s a Duna mindkét partján élt részek történeteit, ethnographiai viszonyait és az egyházi eseményeket, kifejezve minden rész végén, hogy *római gyarmat vagy oláh nép élete és munkássága nyomát a történetben a VI. század utolsó feléig sehol nem találhatni.* E fejezetben Hunfalvy a byzáncki írók közül Theophylactus, Theophanes, Kinnamos, Niketas Choniates, az új szláv és rumän tudósok közül Jireček, Pič, Čihac, Ansbertus, Theiner, Hurmuzaki, Balčescu és Thomaschek műveit használja, s nyomozódása a 60. laptól a 77-ig terjed. »Midőn az avarok 579. Thrákiába betörték — írja Hunfalvy — egy hegyi hadúton veszélytől tartván a thrák vezér, e szókkal akarta visszatérésre bírni katonáit: *Torna, torna fratre!* = térj meg, térj meg atyafi! Ezt Theophylactus és Theophanes byzáncki írók hagyták emlékezethen; Čihac — szláv író — oláh nyelvvagyonnak tartja, de Hunfalvy bebizonyíthatónak nem véli, mert VI-ik századi sem olasz, sem más román oly nyelvemlék nincs, a mivel ezt összehasonlítni lehessen.

Ez időtájt a Hämus félszigeten föltűnt e nép *vlach* szóval van jelölve. 976. a bolgárok megsemmisítették a görög őrségeket, a három lázadó testvér közül egyik néhány vándor *vlach* keze által esik el. Tomaschek szerint Prespa mellett Vlachoclisura (*Vlachenclause*) nevű városszerű falu említettik 3000 lakóval. Basilius császár 1013. több támadást intézett a bolgár hatalom központjai: a Struma, Vardar és Ochrida-tartomány ellen, s erőszakolta az átmenetelt az úgynevezett Kimbalongun. Ez nem más mint a *vlach Kimbolungu* (*Campus longus, Langfeld*) és a *Vlach-szoros* (Clause). E tények *oláhoknak e tartományokban létét* mutatják. Ez a legelső hely, melynek *oláh* nevét 1013. halljuk, amint az *oláh név* 976. jó legelőbb elé.

Midőn 1027. IX. Constantin császár a siciliai saracenek ellen hadjáratot kezdett, tarka seregében *vlachok* is voltak. Tudelui Benjamin 1159. és 1173. közt tett utazása leírásában azt írja, hogy: *Vlachia* Zeitun-nál kezdődik, e *vlachok* a hegyeket lakják, gyorsabb lábúak, mint a kecske, lecsapnak a hegyekről s kizsákmányolják a görögöket. Senki sem fér hozzájuk. Midőn Benjamin Thessalián utazott át, Komnenos Manuel görög császár hadakozott III. István magyar királylyal. A császár seregében — írja a

folyvást a császár közelében volt Kinnamos, bizánczi történetíró — nagyszámu *vlachok* is voltak. Ezeket — jegyzi meg az író — régi itáliai gyarmatosoknak tartja mindenki. A thessaliai és Fekete-tenger melletti *vlachok* — jegyzi meg Pič szláv író — aligha a Hämus félszigetről, hanem inkább az északi tájakról valók. Hunfalvy tagadja ezt; ez — írja ő — csak Hasdeu véleménye, a minek a földrajzi fekvés mond ellent s a mi Kinnamos további elbeszélésével sem egyeztethető.

»Eljutottunk — mond Hunfalvy — a második bolgár birodalom keletkezéséhez, a mit Niketas Choniates, Angelos Izsák császár íródeákja hagyott emlékezetben. Midőn a császár neje meghalt, 1185. III. Béla magyar király tíz éves leányát jegyezte el nőül; nem lévén a menyegzőhez pénze, a tartományokra és városokra adót vetett ki s felhajtás által a Hämus félszigeten lakó barbárokat, a kiket azelőtt mysiaiaknak neveztek, de a kik ekkor *vlachoknak* hívtak és a kiket járhatlan hegyek és kastélyok védtek, nagy ellenségeivé tette. Látván ezek és a bolgárok, hogy marháikat adóban elhajtják, vezérük alatt fellázadtak, de megverettek. Ők a Dunán át menekültek a skythákhoz (*kunokhoz*). A császár egész Moesián átment, elégettette gabonáikat s pusztító utjából csak a *vlachok* kegyelemkérésére tért meg. A Dunán tulra menekültek nagy skytha segítséggel (az akkor a mai Oláhországban lakó kunokkal) tértek vissza hazájokba, Mysiába, mely a császári sergektől üres volt, s elhatározták, hogy a *mysiaiak és bolgárok egy uralkodó alatt egyesüljenek*, a mint régen is egyesek voltak. A császár hadat küldött ellenek, a bolgárok, *vlachok* és kunok egyesült erővel álltak 1187. a császári sergek elé s szerencsével harczoltak, egy kun hadcsapat sok foglyot, zsákmányt és barmot vitt el magával, s a görögöket Drinápolyba visszavonulásra kényszerítette. A keresztes-háboru még nehezebbé tette a görög birodalom helyzetét. A német császárhoz *vlachok*, bolgárok és szerbek csatlakoztak. A császár hadserege keletre mentében hallotta *Valachia* hírét s de Perge Frigyes egy gazdag földű országba ért, Thessalonikához közel, a melyet *Flachia*-nak neveztek. 1190. ismét győztek a *vlachok* és rabló kunok; 1194. Izsák császár III. Béla magyar királylyal szövetségbe, támadta meg a *vlachokat* és bolgárokat, de mielőtt támadást tehettek volna, a császárt testvére megbuktatta s megvakíttatta; utóda ki akart békülni, de a föltételek megalázók lévén, harcz döntötte el az ügyet, a mibe Imre magyar király is bele vegyült, s a mit II. Adám 1218—1244. bolgár királynak II. Endre magyar király lányával Máriával való házassága szüntetett meg.

Itt tehát a *vlach* nép a történetben minden kételyt kizárólag tűnik fel. Niketas Choniates azt írja — mondja Hunfalvy —

hogy az egykori mysiaiak (*Mösier*) most *vlach*-oknak nevezetnek. A mysiaiak a régi thrákok, s mindkét nép idővel *vlach* lett. Kinnamos nyelvökről is tudott, mert őket itáliai gyarmatosok utódainak írta. Mindkét egykoru tanú szerint a *vlachok* mind a görögtől, mind a bolgártól különböző nép. A Kinnamos által fentartott hagyomány Konstantinápolyban is ismeretes volt; mert a török szultán a *vlach vajdát* sokszor nevezte a *moesia*i nemzet *vajdájának*. A *vlachok* azonban nem voltak a föld tulajdonosa a Hämus félszigeten, csak haszonélvezők; tulajdonos a fiscus, azaz a korona, és a városok s klastromok. Ásán János és Péter Niketas szerint *vlachok* voltak, újabb időbeli szláv írók szerint bolgár királyi vérből valók, de ez bizonyítva nincs. III. Innocentius pápa 1204-ben II. Endre királyhoz írt levelében az Asenidákat római vagy *vlach* származásuaknak írja s hogy ők bolgár királyoktól erednek, de a mi csak kedveskedés volt, s alapja a hozzá folyamodó Kaloján király előadása, a kit valamint íródeákját is történetírónak senki sem tart. A pápa aligha ismerte Choniates művét is, melyben a két Asan *vlach*nak vagy rómainak iratik. A pápa írása egyéni nézetnél nem egyéb, mely történeti bizonyító erővel nem bír. Az Asenidák azonban nem *vlach*, de bolgár nyelven irtak, *vlachul* nem tudott akkor még senki írni; a bolgárt lefordították göröggre, ezt latinra s így értekeztek a trónkövetelők a pápával, így adták ki rendeleteiket alattvalóiknak.

Azon kérdésre: hogy a Hämuson kívül voltak-e még valahol *vlachok*? — Hunfalvy Niketas Choniatest idézi, a ki Thessaliát *Nagy-Vlachianak* írta, más források szerint a régi Aetolia és Akarnania *Kis-Vlachia* volt, délkeleten Epirus *Felső-Vlachia*. Ez mutatja számos-voltukat, de a mire nincs történelmi bővebb bizonyíték. A Szerbiában volt *vlachok* viszonyai ellenben ismertek. Ott királyi adomány tárgyai voltak a *vlachok*, a kiket a fejedelmek a zárdáknak, néha a nemeseknek családonként — többet-kevesebbet, néha százat is — adtak. A *vlach* faluk havasokban voltak, lakosai mind pásztorok s zárdák és a nemes-ség jobbágysai voltak, nevök Katrina, főnöküket kenéznak nevezték, a kiknek ha saját nyájuk volt, 50 juhtól egy juhót és egy bárányt fizettek, 50 borjuból szintén egyet. Idegeneknek barmai legeltetéseért vagy részt kaptak a nyájból, vagy havonként valamely fizetést. Azok, kiket mint pásztorokat használni nem lehetett, uroknak füvet kaszáltak, gyapjút tisztítottak, mezeiket őrizték, szóval bizonyos szolgálatokat tettek. A nyájjal bíró *vlachok* nyájaitak nyáron a havasokon legeltették, ősszel téli tanyáikra szállottak le. A szerb törvényekben általában a szerbek és albánok úgy említettnek mint földmivelők, a *vlachok* mint nyájak pásztorai, s mivel vándorló életet folytattak, — nem levén

még ekkor földhöz kötve — Uroš István czár egy 1330. évi törvénye szerint a jobbágy szerbeknek meg volt tiltva *vlach* nőkkel házasodni. A bolgároknak is ez volt a viszonya a vlachokkal: zárdák és nemesek tulajdonosai voltak, de egyesek katonai érdemek által emelkedhettek magasabb társadalmi állásra.

E fejtegetések végeredményét Hunfalvy ezekben vonja össze: Az ó-mysiaiak vagy thrákok hajdan *vlach*-oknak neveztettek, némely írók szerint, nyelvökből következtetve, Italiából származott római gyarmatosok voltak. De Jireček szerint rómanizált thrákokat kell értenünk. Tomaschek nézete szerint a törzs-nép a bessek voltak, a kik minden thrákok közt legtovább tartották fenn magukat, de utoljára elkeresztényesedtek s rómanizálódtak. Később a bolgárok az egész meghódított tartomány népét helyökről kitolták, a kik a hegyek közt laktak, az ország tereire szorították, a terek lakóit a hegyek közé. E zavarban megtörténhetett, hogy a *vlach*-ok Makedonia, Thessalia és Aetolia hegyeit foglalták el, a nélkül, hogy az egykorú krónikák följegyezzék.

Ha a thrákok (mysiaiak, bessek) már a bolgár hódítás előtt keresztények voltak, utódaiknak, a *vlach*-oknak is azoknak kellett lenni, mert hódítójuk az volt. S Basilios király 1019. az egész bolgárországi *vlach*-okat az Ochridá-ban élő érseknek rendelte alá. A kik ez érseki megye határain kívül éltek, természetesen más egyházi főnök alá tartoztak, tehát sehol nem alkottak külön eparchiát, minthogy egy darab földet sem birtak tulajdonul, hanem a bolgár vagy görög eparchiához tartoztak lakásuk szerint, s isteni tiszteletök nyelve egyházi szláv (ó bolgár), vagy görög volt. A *vlach* eredetű Asenidák is okleveleiket bolgár nyelven adták ki, a mi udvari és kormányzati nyelv volt. E mellett mint népnyelv, a *vlach* nyelv is meg volt s elterjedett a *vlach* nép közt. Choniates szerint, midőn egy alkalommal egy görög pap más foglyokkal együtt a Hámus félszigetbe hurczoltatott, életeért *vlach* nyelven könyörgött, Asan megtagadta, ő nem ment meg egy rómain is — mondá — mert Isten így akarja. A görög eparchiákban élő vlachok a görög nyelvet használták, ha sor jött rá valaha, hogy valamit iratniok kellett.

De mit jelent a *vlach* név szó? — kérdi Hunfalvy. S rá e feleletet adja: Ethnographiailag wälsch = (italiai, román,) akár a góthok, akár a szlávok találták fel, az mindegy. Ezért jelent sok nyelvben — mint a magyarban is — *vlach* oláhot, az itáliai *olaszt*. De honnan eredt? — megmondja a római (*Römäer*) név, a mit a byzanci birodalom görög lakosai adtak nekik. Ez csak ott származhatott, a hol még a római birodalom látható volt és a hol a harczban és békében a kormányt vivő társadalom, a nemze-

tiségek különbözőzésére való tekintet nélkül magát a római ural-
kodók virtualis utódának tekinthette. A hol a *római* szó, ott
eredt a *vlach* is mint átváltozott hangkiejtése a *wälsch* szónak,
a mivel szlávok, görögök és németek az új népnek a rómaiak-
hoz (*Romäer*) való ethnographiai viszonyát fejezték ki. S e viszony
tudatának élni is kellett a vlach nép tudatában, mert ő magát
Rumun-nak nevezte. A *vlach* névszónak tehát, mint a *rómainak*
(*Romäer*) csak a Hämus vagy Balkán félszigeten kellett kelet-
kezni, a hol a *vlach* nép keletkezett. S minthogy a *vlach* nép az
egész félszigeten mint pásztor-nép jelent meg, neve nomád élet-
módját fejezte ki, s a *vlach* szó pásztort és nomád életet jelen-
tett, akár bolgár, akár szerb nemzetű volt. A *brodnik* szláv szó
vándorlót jelent, s lám e néven is fordulnak elő a vlachok. Midőn
a földet is művelni kezdték, a *vlack* szó földmivist (bauer) is
kezdtett jelenteni. Az új görög *vlach* szó Jireček szerint a *pásztor*
szóval ellentétben *földmivist* (bauer) jelent. Midőn Gothenburg
Teodoret Krim-félszigeten 1474. a törökök bevették, Gothia ura
— mondja az olasz író — 300 vlach-kal azaz góth földmivessel
(bauer) védte azt. S a mi még feltűnőbb, midőn Mihály oláhor-
szági vajda, a hős, a jobbágyságot az országba bevitte, a föld-
mívesek »ormani *večínici*« azaz örökös vlachoknak = erbliche
vlachen, neveztettek szemben a földesurakkal. . . .

Erdély (Transilvania vagy Siebenbürgen) a *három nemzet
egyesüléséig* a történeti bizonyítékok utolsó fejezetét teszi.

A történelmi bizonyítékokat tárgyaló *első szakasz VI-ik
fejezete: Erdély* (Transilvania, Siebenbürgen), a *három nemzet
1437-ben történt egyesüléséig*.

E fontos rész a 78—194. lapot tölti be. Itt is positiv és
szilárd téren jár a tudós szerző, csak egykorú író, oklevél és köz-
tudomású tények tanuságtételeit fogadja el bizonyítékul, s az
ujabbkori írók közül azokét, a kik kritikailag megállapított
tényeket beszélnek el. Tehát későkori írók bizonyítatlan előadásai,
a krónikák, néphagyomány stb. előtte hitelességgel nem bírnak,
azért csak úgy fogadja el, ha más forrásokban igazolva látja.
E szigor átvonul az egész szakaszon. Van benne némi tulzás,
itt-ott hézag, a mit Hunfalvy következtetéssel s okoskodással
pótol; máskor megvallja, hogy ez meg amaz előtte ismeretlen,
vagy egyik-másik forrást nem tudta megszerezni, az ilyet későbbi
nyomozóknak hagyja fenn; saját történeti felfogását oly határo-
zottsággal s részeit oly szoros egybefüggésbe hozva adja az olvasó
elé, hogy az könnyen felfogja, ellenfelei pedig a hézagokat, az
inductio pótlásait, vagy a hol az erős dialectikájú író is ingatag
talajon jár, azonnal észrevehetik, s ha szakember és a közép-
kor történetében jártas az ellenfél, ki is mutathatja. Forrásai:

Kinnamos, Niketas, Chalcocondilas, a byzanti írók közül, Rogerius, Marci Chronica, Thuróczi, Acta Patriarchatus Constant. II., Fejér Codex Diplomat., Endlicher, Katona, Pray, Schwartzner, az újabbak közül gr. Kemény József, gr. Teleki József, Teutsch és Firnhaber, Pesty, Miller, Hurmuzaki, Cantacuzeno stb.

A mint eddigelé Hunfalvy a római gyarmatalapítások korától kezdve, át a nagy népvándorlás századain az ezeredik évig gondosan kimutatni s bebizonyítani igyekezett, hogy egyáltalában nem volt oláh azon a földön, melyből a magyar királyság előállott, s hogy a római gyarmatosok történeti és politikai életének folytonossága Magyarországon és Erdélyben hitelesen be nem bizonyítható, tehát e hit ábránd és mese: úgy e szakaszban, a hol a *vlach* szó, *vlach népnév* és *vlach lakos* hiteles alakban legelébb föltűnik, éberül figyeli meg, nyomról-nyomra kíséri, felhoz róluk minden bizonyos ténnyt s tisztába kívánja hozni, hogy azok a magyar királyság közelében vagy határai közt, hol s mikor jelentek meg? mi volt életmódjuk? mint növekedett számuk? hogyan terjedtek tovább és tovább? tehát a létező adatokból a *posteriori* érvelve bizonyítja be, hogy *vlach* vagy *oláh* nem volt itt a római világ megszűnése óta folytonosan, hanem később, lassankint szállingózott be mint költözködő pásztor nép, s elterjedt részint Galliczia felől Máramarosban, Erdélyben, részint délről jöve, az Aurelian Dakiajából Szörényben, Bánátban s Erdély nyugati és déli hegyei és havasai között.

De hagyjuk könyvét beszélni.

A legelső *vlach* Niketas Choniates byzanti egykoru író művében említetik, a ki Manuel görög császár atyjafiát, Andronikost, Branitzevo és Naissos (Niš) helytartóját, azért, hogy a császár ellen cselt szőtt, felfedeztetése után Galiczia felé menekülő útjában 1164-ben elfogta s a császárhoz visszaküldötte. Ezen *vlach* kétségkívül nem római gyarmatos, sem nem ős lakosa volt ez északi országnak, de hihetően mint nyájának legelőhelyet kereső, délről, Bolgárországból vándorolt fel Galliczia keleti részébe. A kúnok gyakori betörései a görög császári tartományokba, a kik gyakran sok embert raboltak el, s azok és a *vlachok* nomád életmódja bizonyára előmozdították a *vlach* pásztoroknak a bő legelőjű Skythiába — az ugynevezett Oláhországba (Wlachei) vándorlását, a hol a legeltetés föltételei kedvezőbbek lehettek, mint Bolgárországban és Szerbiában. Az ujszületött Bulgária felszabadulási harczában nagy része volt a Hámusból való pásztoroknak, a mi csak a kúnok segélye által ért oly szerencsés véget, a mi azok és a *vlachok* közötti viszony barátságosabbá letére is befolyással volt, s utóbbiaknak a kúnok hazájába beköltözési kedvét tetemesen növelte. A hol nem pásztorokra, de

földmivesre volt szükség, ott szívesen fogadták a bolgárt és kúnt. A bolgárok és vlachok e csendes bevonulását a történetírás nem vette észre, de eredményei majd napfényre hozták azt.

II. Endre király 1211-ben Erdélynek a kúnok ellen megvédelmezése végett a Brassó közelében levő pusztá és lakó nélküli barczaságot (*Burzenland*) a szűz Máriáról nevezett ispotályos keresztes vitézeknek adományozta; az erd. püspök 1213-ban e föld lakosainak tizedét engedte el, kivéven ha magyarok és székeltek telepedtek oda; 1218-ban a pápa is jóváhagyta ez adományt; 1222. a király már messzebb kiterjesztette e rend hatalmát, s az általuk bírt föld magában foglalta Erdélyben Kreuzburgtól (Cruceburg), és a Bozza vize eredetétől kezdve a brodnikok vagy vlachok földén és Halmágyon át vonuló földet a Dunáig s a mai Oláhország keleti részét. Megengedte, hogy a Maros és Olt vizén sőt szállíthassanak, s ők és alattvalóik a székeltek és vlachok földén (*per terram Siculorum aut per terram Blaccorum*) át mehessenek. Megjegyzendő, — mondja Hunfalvy — hogy a pápai megerősítő levélben kifejezetten *terra Valachorum* áll. Ezek azon legelső oklevelek — ugymond ő — melyekben a *Vlach* vagy *Blacc* szó és elnevezés előfordul, előbb Erdélyen kívül, azután Erdélyben is. Hogy a *brodnik*-ok vagy azon régi vándorló, nyájlegeltető nép valóban *vlach* volt, oklevelek igazolják, melyekben a *brodnik* szó *vlach*-kal van magyarázva, ily alakban: *brodnik* vagy *vlach*.

II. Endre király a szebeni prépostságnak adományozta a *Brodnik* földét, a mit az Michelsberg nevű faluval (*Mons S. Michaelis*) cserélt el, mely azt papjának s ez a kertzi apátságnak ajándékozta. A király 1223. újabb adományt adott annak, a *Blachok földét* (*terram exemptam de Blaccis*.) A borotnik föld vonatkozhatik szláv és oláh pásztor népekre egyiránt, mert az Szebenszékből van. Tehát Szeben vidékén már ekkor voltak *vlachok*. De az 1222-iki oklevelekben említett brodnikok a Bozza vize mellett a mai Oláhországban keresendőek. Hunfalvy figyelemre méltónak tartja, hogy a kertzi apátságnak adott földek adománylevelében magyar helynevek jönnek elő: Egörpatak (*Erlenbach*), Nagybiik (Fagi, qui dicuntur *Nagebik*, grosser Buchwald) Árpás (rivulus, qui dicitur *Arpas*), a mi azt bizonyítja, hogy ott azelőtt nem voltak *vlachok*.

A német lovagok visszaélvén hatalmukkal, II. Endre király visszavette tőlük adományait s azok egy részét, a *Sylvam Blaccorum et Bissenorum* 1224-ben az erdőntuli theutó, később szász vendégeknek adományozta, a mi királyi föld volt, talán a borotnik-kal egyértelmű, a hol vlachok és besenyők nyájaikat legeltették, halásztak, vadásztak stb. Ennek Szebenszék Fogaras vidékével

határos havas részében kellett lenni, mert IV. Béla király 1233-ban a Lator vize mellett (*aqua Lotru*) levő egy birtokot bizonyos Corlard nevűnek ad, mely viz az Oltba foly, a mi nem lehetett a vlachok és besenyők erdejében.

Az erdélyi káptalan egy 1231-iki oklevelében említi a Boja faluban, mely határos Szombathelylyel (ma *Szombatfalva*) lakó vlachokat Bujul, Stroja és Trull (*Bhornfia*) néven, a kik és őseik e falukat minden emberi emlékezet előtt, még akkor is bírták, midőn a vidéken bolgárok laktak, de most vlachok laknak. Azonban úgy a bolgárok, mint vlachok csak haszonélvezők voltak — jegyzi meg Hunfalvy — mert e föld Fogaras királyi vár tulajdona volt. Csalódnak tehát azon történetírók, a kik itt a magyar honfoglalás előtt ama szavakból: *minden emberi emlékezet előtt*, független bolgárság létezését állítják. Trull megbizonyíthatta azt, hogy a vlachok előtt ott bolgárok laktak, de a mi semmi esetre sem ment fel a Szent László király előtti időkre, még kevesebbé Szent István korára. Mint kis felhő-foltok a kék égen — mondja Hunfalvy — úgy jelennek meg a vlachok gyöngye nyomai 1239-ig Erdélyben, de csak délen; s kúnok keresztény vallásra térése nagy érdeke előtt ugyszólva eltűnnek.

A Seret vize melletti Cumaniában élő kúnok, erdélyi székek és a velők s köztök élő vlachok voltak — mondja tovább Hunfalvy — a kik számára Róbert, Magyarország primása a kún püspökséget felállította; utóbbiakat a kúnok és székek már akkor oláhoknak nevezték; a székek tiltakoztak ellene, mert ők a milkoviai püspökséghez tartoztak, s magukat elébb-valóknak tartották; e püspök Theodorik azzal nyugtatta meg őket 1228-ban, hogy a névváltozás nem lesz nekik ártalmára, mert a püspökség az ő nemzetök iránt csak azon tekintettel és joggal fog bírni, a mivel azelőtt. Miért ne lehetne egy püspök alatt a kún, székek és oláh, midőn Krisztus egyházaiban a farkas a bárányval együtt legel? Itt már világosan említetik az oláh név. Szaporodván ők a kúnok földén, bolgár papok és lakók is mentek közéjük, s mivel azok rokon nyelven szóltak s vallásuk liturgiája szláv volt, az oláhok nagyobb vonzódást tanúsítottak a keleti, mint a római vallás iránt. 1234-ben IX. Gergely pápa felhívja IV. Béla királyt, hogy ezeket szorítsa rá a kún püspökség elismerésére. Halljuk — ugymond — hogy a kún püspöki kerületben egy nép van, mely magát *vlachnak* mondja s nevéből ítélve keresztény, de a kereszténységgel ellenkező szokásai vannak, a sacramentumokat nem a kún püspöktől fogadja el, de görög püspököket keres fel stb.

Ennyi, a mit 1241-ig, a mongol betörésig Erdélyben és a vele társországban a *vlachokról* tudunk. Rogerius, a váradi káp-

talán kanonokja, XIII-ik századi író, a tatárok elől nem tudott menekülni, elfogták, magukkal hurczolták, míg egy erdőben kezeikből kiszabadult, bejárta Erdélyt, járt Gyula-Fejérvárt, míg végre Váradra visszaérkezett; sok népet látott, sok érdekelt írt le, de sem a győző tatárok, sem a menekülő legyőzöttek közt *vlach*-ról nem emlékezik. Az erdélyi püspök, Gallus, 1246. panaszkolta a királynak, hogy Gyula-Fejérvár, az ő püspöki székhelye s más birtokai Kolozs-, Doboka- és Szolnokvármegyében elpusztultak, néptelenekké váltak, s kért rá engedélyt, hogy kiváltságokkal és szabadságokkal új népet telepíthessen le azokban. Egy 1252-ki oklevél szerint Erdélyben *Szék földje* (*terra Szék*) a tatárdulás után lakós nélküli pusztja; 1263. Kolozsmonostor teljesen elpusztítottnak iratik, 1264. Naszódnak még nem volt lakosa (*vacua et habitatoribus carens*), Szászváron (*hihetően Szászváros* régi neve) sem volt emberi lak, Zavard (ma nem létezik) szintén lakatlan volt 1279-ben, Besztercze még 1290-ben is a tatárok által felégetett, elpusztult állapotban volt.

Ezen az oklevelekben szórványosan fentartott tények igazolják az ország gyér népességét és sok helyütt lakótlan-voltát. Ez annak benépesítése gondolatára birta a királyt, ki országa nagyaival tartott tanácskozás után 1247-ben elfogadván Rembald jerusalemi lovagrend-főnök ajánlatát: benépesítés és védelem végett neki adta a Szörénységet (*totam terram de Zevrino*) havasaival s hozzátartozóival az Olt vizeig, kivéve Lytva vajda kenéségét, a mit az *oláhok*-nak meghagyott (*quam Olacis relinquimus, pro ut iidem hactenus tenuerunt*); továbbá átadta az elébbi föl-tételek alatt az egész Cumaniát az Olt folyótól és az erdőn túli havasoktól kezdve (ott kivéven a Seneslaus vlach vajda által birt országrészt = Landstrich). A tatárjárás és mongol pusztítás után csekély számban ismét feltűnnek a vlachok Erdélyben. IV. Béla király a tatárok által elpusztított és lakóitól üressé tett Szék földét 1252-ben egy sepsi-széki székelynek adományozta. E föld a kertz-apátsági falusi vlachok, Brassó és a sepsi széki székelyek földje között volt. Hunfalvy nem nevezi meg, de tudva van, hogy az a nem rég kihalt gróf Mikó- és a ma is virágzó gróf Nemes-nemzetség őseé, Akadás Vinczéé volt s a birtok központját a mai Hidvég tette. III. Endre 1291. Gyula-Fejérváratt az erdélyi nemesekkel, székelyekkel, szászokkal és oláhokkal együtt tartott gyűlést s Ugrin mester fogarasi és szombat-helyi birtokának a fiscus által jogtalanul elvétele ügyében hozott ítéletet; 1293-ban ugyanazon király országa főrendeivel és báróival meghatározta, hogy a nemesek és mások által elvett összes vlachok a Székes nevű pusztja földre (*praedium*) visszatelepíttessenek. Ez oklevélből világos, hogy az időben Erdélyben az oláhok

száma csekély volt, a királyi praediumokra voltak telepítve s barmaiktól 50-det vagy 10-det fizettek. Az oláhok ez adóját, mint a királyi kincstár jövedelmét említette IV. Béla egy 1263-iki oklevelében. A tatár pusztítás után Erdély nyugati havasain a magyarországi részekben a királyi várak körül nagy erdőségek voltak pusztán, a hová oláhok szállottak meg; a Duna és Tisza nagy síkságaira a Körös, Maros és Temes között kúnok telepedtek, urak és nép oly társadalmi tagosultsággal, minő a magyaroké volt, a kik ép azért azokkal hamar egybeolvadtak.

Az oláhok nagyobb mérvű elterjedése Erdélyben — mondja Hunfalvy — a XIV. század elején I. Károly korára 1309—1342-re esik. Már 1360. Péter erdélyi alvajda s hátszegi várparancsnok az oláhoknak törvényt tart, a hol 12 kenéz, 6 pap és 6 köz-oláh volt jelen, a nevök: Murg, Myk, Stojan, Bolyan, Koszta, Musana, a mik mutatják nemzetiségüket; V. László király 1453. a bánsági oláh 8 kerületben levő nemeseknek, kenézeknek és közoláhoknak nevezetes szabadságokat és kiváltságokat adott, hogy egymástól ne választassanak el, azon kerületek földéből a király adományt másoknak az ő akaratjuk ellenére ne tehessen, a nemes oláhok és kenézek saját ispánjok (*Graf*) törvényszéke alatt állanak s ügyök a kir. udvarhoz vitetik fel, az oláh nemesek a magyar nemességgel egyenlők, a kenézek minden korona-adótól menttek, idegenek a nemes oláhokat és kenézeket csak ispánjok törvényszékén kereshetik föl perrel. Itt tehát egy egészen saját-ságos régi és törvényes szokás és rendtartás fejlődött ki.

Erdély és Magyarország népe vallásáról kevés van az idézett oklevelekben. 1360. a hátszegi kerületben 6 oláh pap említettik, 1435. egy onnan elszökött van említve, a hat közül egyik, t. i. Péter, ostrovi esperesnek iratik, de hogy püspöke ki és hol volt? arról nincs adat. Magyar- és Erdélyországban a XV-ik század előtt nem volt keleti püspök, s a mint számuk szaporodott, VII. Kelemen pápa már 1345. az erdélyi Ferencz-rendieket felszólította, hogy az ottani oláhokat megtéríteni igyekezzenek. Spalatói Antal Ferencz-rendi tanár, aki az oláhok nyelvét beszélte, Magyarország határai felé fekvő részében sokakat megtérített. Az oláhoknak a halitsi keleti püspökség alól kivételására 1370. körül tétetett az első lépés, oly czélból, hogy Seret városban székesegyház alapításék, ha vannak ott egyházak; Bakov-ban IX. Bonifáczius pápa 1401. állított kath. püspökséget, Moldvában a Milkov folyó mellett IX. Gergely pápa; 1371. említettik egy másik is Moldvában, a mit IV. Sixtus 1477. állított, de mind-ezekről kevés bizonyos tudható.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1890. évi április hó 3-án tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz m. elnök, Szilágyi Sándor titkár, Sigray Pál társ. ügyész, Ballagi Aladár, Czobor Béla, Emich Gusztáv, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Kammerer Ernő, Komáromy András, Majláth Béla, Nagy Gyula jegyző, Óváry Lipót, Réthy László, Szádeczky Lajos másodtitkár, Széll Farkas és Tagányi Károly ig. választmányi tagok s több társulati r. tag.

Pulszky Ferencz m. elnök megnyitván az ülést

1. *Komáromy* András olvasta fel »Thelekessy Mihály hűtlenségi pere és lefejeztetése« cz. értekezését. A Századokban fog megjelenni.

2. *Titkár* terjeszté elé a folyóügyeket, és pedig

a) *Máté Sándor* ideiglenes pénztárnok számadását, mely szerint márcz. 26. óta (midőn ő a pénztár kezelést átvette) a társulat

bevétele volt	1301	ft	10	kr,
kiadása »	—	»	27	»

pénztári maradvány ápril hóra	1300	ft	83	kr.
-------------------------------	------	----	----	-----

b) A múlt havi rendes vál. ülés óta új tagokul jelentkezők és ajánlottak névsorát olvassa fel a titkár.

Az *alapító tagok* sorába léptek: *Báró Nyáry* Jenő eddigi évdíjas, társ. vál. tag; új alapító tagul *Jálics* Géza Bpsten (aj. Sigray Pál ügyész), a ki 100 frtnyi alapítványát tüstént be is fizette. *Évdíjas rendes tagokul* ajánlottak és megválasztottak: *Kormoss* Béla kir. járásbíró Szobránczon (aj. Illéssy János), *Hübert* Károly főposta főnök Bpsten (aj. a titkár), *Nádasi Terstyánszky* Andor földbirtokos Ipoly-Keszin, dr. Gyűrki *Gyűrky* Ödön, a kath. kör titkára Bpsten (aj. Szinnyi József), *Gecser* Béla polg. isk. tanár Pancsován, *Trebits* Ignác földhitelintézeti pénzügyi igazgató Bpsten (aj. titkár), *Bisitz* Mór nagybirtokos Ozorán (aj. Kammerer Ernő), dr. *Csarada* János egyet. m. tanár Bpsten (aj. *Máté Sándor*).

Több tárgy nem lévén, m. elnök a nyílt vál. ülést bezárja, a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri *Komáromy* András és *Czobor* Béla vál. tagokat s a vál. tagokat zárgyűlés tartására hívja fel.

MÉG VALAMI THÖKÖLY ÉS A BUJDOSÓK SÍRJAIRÓL IZMIDBEN S IZMID TÁJÁN.

Minő állapotban találám Thököly Imre sírját Kis-Ázsiában Izmidben, midőn azt 1888 őszén meglátogattam, leírtam »*Rodostó*«-mban, különösen ennek 129—130-ik lapjain. Most, régi irataim között forgatva, kezembe akadt *Donáth Mátyás* 1849-iki emigránsnak még 1861-ben Konstantinápolyból hozzám intézett tudósítása, melyet nevezett munkám írásakor föl nem találék, — s nem is emlékeztem már reá. Ez is tanúsítja az öreg örmény sírásó állításának igaz voltát, hogy t. i. a száműzött kurucz király síremléke jelenleg nem igazi helyén, vagyis nem az ő temetőből átszállított koporsó fölött áll. Figyelemreméltó továbbá Donáth tudósításában az, a mit a Thököly mellett Izmidben s a beljebb fekvő »*Virágok mezején*« lakott és ott elhunyt bujdosó magyarok temetőjéről és sírköveiről ír; azért e tudósítást föntebbi tanulmányunk pótlékául íme közöljük:

»Izmithen — írja ő — az örmények mintegy kilencz év előtt (tehát 1852 körül) egy új örmény templomot építtetvén, a temetőben talált sírköveket mind a templom falaiba felhasználták, (Rodostóban is ép így tőnek, csak hogy ott a templomudvart rakták ki velők.) Akkor *gyanúthatólag* Thököly sírkövét is kiemelték helyéből: mert az most (1861-ben) helytelenül fekvőleg, nagy fák sora alatt van¹⁾, mindjárt az út mellett, egészen a földbe beereszkedve. Továbbá Thököly hívei *Kazuklu-Eszkele* fölött voltak letelepedve egy faluban, melynek csak temetője tudatik, hogy hol volt, — most is *pusztá magyar falunak* hívják a törökök e helyet. Egy *Madzsar-oglu* (magyar-fi) nevű öreg ember még él Serajliban az unokák közül. Múlt nyáron, hogy a nogaji tatárok átköltözének török földre, oda is levetődtek s a temető-helyet áskálni kezdték, de mivel *kerecszekre* (?) ²⁾ találtak, — abbanhagyták. Továbbá onnan harmadfél óra járásnyira, *Baktsadzsik* nevű örmény faluban a cseszmébe (csorgókútba) vannak beépítve innen kövek, de felirataikkal befelé; vannak még emberek, kik jól tudják, hogy ezek a *pusztá magyar falu* temetőjéből vitettek oda.«

Eddig terjed Donáth Mátyás tudósítása; a mi mindenesetre méltó arra, hogy Konstantinápolyban élő vagy oda ránduló hazánkiai részéről ez érdemben gondos helyszíni nyomozások tétessenek. A vaspálya most már Izmidtől Angoráig tovább épülvén, keresztülszeli a »*Virágok mezejét*,«

¹⁾ E nagy fák közül ma már csupán két vén, terebélyes platán áll, egyike éppen Thököly síremléke fölött. T. K.

²⁾ A Thökölyt Izmidbe követett kevés magyarság között — talán Zrínyi Ilona egy-két szolgájának kivételével — aligha voltak katolicusok; nemannyira »*kerecszek*«, mint *kerecsztyén sírkövek* értendők tehát. T. K.

az Illyés próféta hegye mögött elterülő s az Ala-dagh havasairól leomló »pisztrángos patakoktól« öntözött szép síkságot. A kutatások tehát e tájon, a közlekedés megnyitásával, minden nagyobb nehézség nélkül végbemehetnek. Ha mi még egyszer odavetődnénk, — el nem mulasztandjuk.

THALY KÁLMÁN.

ANONYMUS ARPALICE-JE.

Res est infinitae lectionis mythica doctrina
— ut vel in hac unica disciplina — vitam aliquis consumere possit.

Chr. G. Heyne, Apollodori Biblioth. 1803.
p. XXI.

Magyar Herodotusunk egy helye, Szabó Károly fordításában, így hangzik :

»Akkor Öcsőb és Öse tanácsot tartván, követeket különféle ajándékokkal s a lakosoknak túszerzők vett fiaival Árpád vezérnek átküldék, s megízenék, miképen adott nekik *isten* győzedelmet, s a rómaiak Veszprém várát oda hagyva s előttök futásnak eredve, mikép usztatták át lopva a Loponcs vizét. Követeik pedig Árpád vezért a torbágyi *erdőben árpadosan sétálgatva* találák.« Béla kir. nevetlen jegyz. könyve a Magyarok tetteiről. Ford. Szabó Károly 1860. 70. l.

Az »árpadosan« szóhoz megjegyzi Szabó Károly : »E hely jegyzőnk munkájának mindegyik, még az Endlicher-féle leggondosabb kiadásában is így áll: ... Ducem Arpad in sylva Turobag *Arpalice* ambulante invenerunt; miből bizonyos, hogy az *Arpalice* érthetetlen szó magában a bécsi könyvtári kéziratban is így áll. Azonban előttem kétségtelennek látszik, hogy *Arpalice* csak az értetlen másoló tévedéséből áll a helyes *Arpadice* (árpadosan) helyett. Azért is ezen egy betű változtatásával ezen *eddig értelmelennek* tartott és *senki által meg nem fejtett hely eredeti* értelmét, úgy hiszem, szerencsésen visszaállítottam. Jegyzőnk ezen valódi magyaros *Arpadice ambulare* (árpadosan sétálgatni) kifejezése egyébiránt a pusztai népeknél oly nagyszerűen divatozott fejedelmi vadászatra vonatkozik.«

Kérdés, nem lehetne-e a fönti helynek magyarázatát másképp is megkísérteni. Olvassuk ide a mythológiából ezt a szakaszt:

Harpalycus, rex Amymoniorum, Thrax, cum haberet filiam *Harpalycen*, amissa matre ejus, vaccarum equarumque eam uberibus nutriti et crescentem armis exercuit, habiturus successorem regni sui. Postmodum nec spes paternas puella decepit; nam tantum bellatrix evasit, ut etiam salutis fuerit parenti. Nam revertens a Troja Neoptolemus, cum expugnaret Harpalycum, gravique eum vulnere affecisset, illa periturum patrem impetu facto conservavit, fugavitque hostem. Sed postea Harpalycus per seditionem civium interfectus est. *Harpalyce* graviter tum ferens patris mortem, contulit se in sylvas, ibique vastando jumentorum stabula, tandem concursu pastorum interiit. Hygini fabulae. CXIII.

Talán ez a mese nem volt ismeretlen Névtelenünk előtt, a ki a mythologiában jártasságáról bizonytságot is tesz a következő sorokban:

»Megnevezett mester — tiszteletes s a deáki tudomány mesterségiben avatott férfinak, — üdvet. Midőn egykor iskolai tanulságon együtt valánk, s a trójai históriában, melyet én igen megszeretvén, *Dares Phrygius* és más szerzők könyveiből, miként mestereimtől hallottam vala, tulajdon szerkezetemmel egy kötetbe böngésztem volt, egy akarattal olvasgatánk, kéréd tőlem, hogy, miként a trójai históriát s a görögök hadait megírtam vala, úgy írnám neked Magyarország királyai és nemesei származását is.« Szabó K. i. h. 1—2. 1. *Dares Phrygius* még Homér előtt élt és írt volna, mint Aelianus 11, 2. mondja.

Szép a Szabó Károly conjecturája az *Arpalice*-vel, de Névtelenünk mindamellett is a mythologiai *Harpalicé*-re czélozhatott.

SZABÓ ISTVÁN.

A GYULAFEHÉRVÁRI PALOTA TÖRTÉNETÉHEZ.

Az erdélyi fejedelmek gyulafehérvári palotája sok viszontagságon ment keresztül. Izabella királyné és János Zsigmond alatt lengyel művészek és mesteremberek, a Báthoryak alatt olasz művészek olasz izlésben díszítették fel. De Mihály vajda és Básta idejében úgy kiraboltatott, hogy a pusztá falaknál egyéb alig maradt. Bethlen újra fejedelmi fényvel és pompával díszítette fel, s utódja Rákóczy megtartá abban a fényes állapotban, sőt nagyobbította. De 1658-ban újra rettenetesen feldulatott a török s tatár hadak által. Apafinak újra kellett kezdeni a munkát s ő csakugyan újra helyreállította.

Az alább közlendő s e palota feldíszítésére vonatkozó két okirat közül az elsőt ifj. *Kemény* Lajos másolta le a kassa-városi levéltárból, a másodikat — Apafi idejéből — a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban levő eredetiről közöljük.

I. Rákóczy György levele a kassai tanácshoz.

Georgius Rakoci Dei gratia princeps Transylvanie, partium regni Hungariae dominus et sicularum comes etc.

Amplissimi et circumspecti domini nobis benevoli. Salutem et omnem prosperitatem. Az idvezült Gábel fejedelem praedecessorunk hozatott volt onnan az kegyelmetek városából egy képirót fejevári házainak, de kiváltképen egy palotának megírására, melyre fizetésének jobb részét az mester fel is vötte és az palotát is alkalmas részére elkészítette. De azon közben szegény fejedelemnek halála interveniálván, meg kellett szünni az palota készítésének. Akarván azért immár mi is Isten engedelmeiből annak hátra maradott részét azon mesternek míve által végben vitetnünk, kegyelmeteket szeretettel requiráljuk, azt a képiró mestert, ez

levelünk oda érkezvén, bocsássa ide mi hozzánk és mivel immár nagyobb részét föl is vötte saláriumának, ne engedje félben hadni elkezdett mivét, hanem ha kedvetlenkednék is, találjon módot benne, ne maradjon oda mind az felvött fizetés heába s mind az háznak készületi ne hagyassék félbe; kiért nekünk is egyéb dolgokban kedveskedő jóakaratunkat várja kegyelmetek. Quibus nos de caetero benevole propense manemus.

Datum Albae Juliae die 19. Augusti 1631.

D. V. benevolus

G. Rakoci, m. p.

Kivül: Amplissimis et circumspectis dominis judici et universis senatoribus liberae et regiae civitatis Cassoviensis etc. nobis benevolis.

Alatta más kézzel: Exhibitae amplissimae senatui in curia die 2. Septembris 1631.

(Kassa városa levéltárából nro 6350.)

II. Szebeni Képiró János fizetése.

Szebeni Képiró János fizetése az öreg palotától, a mint királybíró uram által hopmesterünk által megalkudt.

1. Az öreg kimetszett címereket száznyolcz kifaragott, vagy sztergában kimetszendő rózsákkal szépen, maga aranyával megaranyozás, azon kívül mennél szebb formán meg tudja írni, épen azt az menyezetet külömb külömbféle festékekkel megírja. Az szönyegeken felyül s közötté vászonra mennél szebben megírja. Ezektül fizetése lészen százkilenczven forint. fl. 190. De ugy, hogy mindenféle festéket maga vegyen.

Bora hatvan veder, ur. nro 60.

Buzája tizenkét kis köből, cub. sax. nr 12.

Mikor itt dolgozik napjában egy kupa bora, just. 1.

Két font husa, libr. 2.

Három fejr cipője, libal. 3.

Fiát ha melléje hozza annak is illendőképen praebendája megleszen.

A. Bornemissa, m. p.

1670. 8. Martii, Fejérváratt fizetésében levált ötven forintot fl. 50.

Die 28. Maii az mi klmes asszonyunk ő nga ujalag megalkuván ezen palotának megiratására, hogy mind olajos festékek legyen megírva, mely feljebb megígért készpénz fizetésében ígért ő nga fl. 110, már egészen készpénz fizetése lészen fl. 300.

1670. 2. Junii levált fizetésében Fejérvártt ötven forintot, fl. 50.

1670. 17. September levált fizetésiben száz forintot Balog Máthé uram által Fejérvártt, fl. 100.

1670. 10. Novembr. Fejérváratt leválta tiz kis köből buzáját Gyulai Tamás által. cub. sax. 10.

1670. die 23. Novemb. levált ő klme borában ur. no 32.

Idem levált ő klme egyszer is másszor is praebendájában ur. no 22.

Item levált 6 klme bort ismét ur. no 3.

Item leválta buzáját cub. sax. no. 2.

Anno 1671. 28. April. Szegedi bejáró által levált fizetésében Ebessfalván ötven forintot fl. 50.

Diversis vicibus adtam bort octal no 15.

Item, octal no 9.

1671. 19. Octobr. Vajda által adtam fizetésiben, fl. 25.

1672. 22. Junii hopmester Balog Máté uram által leválta huszonöt forintját, fl. 25. — Immár nem tartozunk neki.

Accepii a cels. principe fl. 300 id est 3 hundred gulden.

Johannes Herman,
pictor Cibiniensis.

(Gyulafehérvári Batthyány könyvtár Cod. Ant. Nro 5. IV. 3.)

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Annales de l'ecole libre des sciences politiques. (1889. júliusi füzet).

Matter P., *La constitution hongroise. 1848—1860.*

Bod Petrus, *Historia Hungarorum ecclesiastica. etc.* Ed. Prof. Razwenhoff et Carol. Szalay. II—III. à 10 M.

Ad. Kohut, *Kaiser Joseph II. Sein Wirken als Mensch.* (Drezda. Hönsch-Tiesler. 1890. 1 M. 60).

Aeneas Sylvius, »a gyermekek neveléséről« cz. műve, melyet a szerző V. László királynak ajánlott, új kiadásban jelent meg. (Freiburg, Herder. 1890. 302 l. Fordította Galliker).

Encyclopädie der neueren-Geschichte, a 43-ik füzet »Ungarn« cím alatt hazánk újabb történetét is tartalmazza.

Miklosich, *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze.* (A bécsi akadémia értekezései között. 181. k.)

Bachfeld G., *Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren.* (1241.) Innsbruck, Wagner 1889. 89. l. 2 Mark.

Wislocki H., *Aus dem Leben der Siebenbürger Rumänen.* (A »Samlung gemeinverständlichen Vorträge« című vállalatban, 34. old. 80 Pf.)

Wislocki, *Märchen der Siebenbürger Armenier.* (»Zeitschrift für Volkskunde II. évf. 1. füzet.)

Gritzner und Hildebrandt: *Wappen-Album der gräfl. Familien Deutschlands, Österr.-Ungarns etc.* (Eddig 62 füzet à 2 Mark.)

Goldmann Karl, *Die Lügen des »Vaterland« über die ungarische Freimaurei.* (Aus: »Freisinniges Inland«) Bécs 1889. 50 Pf.

Das Ausland. 1889. 46. szám. Die Basilica in Gran.

Unsere Zeit. 1889. 12. füz. Mayer Sal., *Der gegenwärtige Rechtszustand in Ungarn.*

Geiger Ludwig, Vorträge und Versuche. Beiträge zur Literaturgeschichte. (Drezda. Ehlermann 1890. 318 l. 5 M.) — A II. értekezés tartalma: Isota Nogarola élete és működése. *Abel Jenő* műve nyomán.

Streffleurs österr.-Militärzeitung. (1889. 10. füz.) Die Belagerung und Einnahme der Citadella S. Victor von Tortona durch die Österreicher 1799. — Gefecht auf der Majavica Planina. (21. Sept. 1878.)

Die Gegenwart. 1889. 49. sz. *De Amicis,* Die Schlacht bei Custoza. (Németre fordította *Bulle.*)

Jahrbuch der Gesellschaft für die Gesch. des Protestantismus in Österreich. (X. évf. 4. füz.) *Deutsch G.,* Zur Gesch. der Reformation in Österreich-Ungarn.

V. Gr. Litschel, Ein Bild aus BIRTHÄLM'S Vergangenheit 1524 — 1530. Bistritz in Siebenbürgen. (Haupt. 1889. 143. l. 1 M. 50.) Ismert. l. a lipsei Centralblattban 1889. 52. sz.

Zeitschrift für Völkerpsychologie (1889. 4. füz.) — *A. Mayer,* Ein deutsches Schwerttanzspiel aus Ungarn.

Jahrbücher für die deutsche Armee u. Marine. (1889. decz.) *Kunz,* Die Feldzüge des F. M. Radetzky in Oberitalien 1848—49. (Folyt.)

Freytag Ant., Michael Weiss, der Richter von Kronstadt. Ein vaterländisches Gemälde. (Nagy-Szeben, Michaelis. 1889. 74. old. 1 M.)

Daudet Ern. Histoire de l'émigration. Coblenz 1789—1793. D'après des documents inédits. (Paris 1889. IX. 382 l. 6 Fr.) Artois hg. és az emigránsok követe gyanánt gr. Esterházy Bálint is szerepelt, kinek ebbeli tevékenységéről különben gr. Szécsen Antal is megemlékezett »Tanulmányai«-ban.

Az »Encyclopaedia Britannica« 24. kötetében *Keane* tollából »Ural-Altaic Language« cz. cikk található.

Báró *Hoenning O'Caroll* a Pester-Lloyd m. évi decz. 7-iki számában »Ein versunkenes Schloss« című tárczát közölte, mely Zsigmond királynak 1398-ban Ujlakon kelt oklevelében említett puchói kastélyával foglalkozik. Szerző sok utánjárás mellett Puchó mellett ráakadt a vár romjaira, többi között egy 1·8 méter magasságú toronyra.

Theologische Quartalschrift. (:889. évf. 3. füz.) Ismerteti a Mon. Vaticana Hungariae vállalatnak két utolsó kötetét, dicséri a kiadást, de a »Bulla Bonifatii« latin előszavának írójáról megjegyzi, hogy írálya gyarló.

Unsere Zeit (1890. 1. füz.) C. Binder-Kriglstein, Radetzky. Eine Studie.

De Mercy-Argenteau, II. Joseph et de Kaunitz. Correspondence secrète du comte de Mercy-Argenteau avec l'empereur Joseph II. et le prince de Kaunitz. Publiée par d'Arneth et Flammermont. Tom. I. (Paris 1890. Hachette et Cie.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

--- A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK II-ik száma ápr. 6-án jelent meg, mint Mátyás király halálának négyszázados évfordulója alkalmából kiadott emlékfüzet. — A szöveget Mátyás király arcképe előzi meg a bécsi ambrasi gyűjteményben levő eredeti után készítve. A nagy király emlékét méltató két oldalnyi bevezetés után Mátyás királynak Fraknoi Vilmos által írt életrajzából (mely egész terjedelmében a Történeti Életrajzokban jelenik meg) Mátyás királyvá választása van közölve. Ezt követik Mátyás király hadjáratainak hadtörténelmi részletei a szerkesztő Rónai Horváth Jenő tollából. Rövid vázlatát nyújtja ebben az ismert források alapján Mátyás egymást sűrűn követő hadjáratainak, külön fejezetek alá foglalván a cseh rablók, a Frigyes elleni, a török háborúk, az erdély-moldvai, a cseh, a cseh-lengyel s a két osztrák hadjárat rövid történetét. Csontos János a Mátyás király könyvtárában létezett hadtudományi könyvekről ír, méltatván az eddig ismert 130 Corvina között előforduló négy hadtudományi munkát. — Hazay Samu: véderő alkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt — címmel ír hadtörténeti tanulmányt, mely abban culminál, hogy Mátyás harcrendje általánosságban a római légiókéhoz hasonlít, de a csapatok elrendezése ennek keretében az ő eredeti eszméje volt. Huszár Imre Mátyás király fekete seregéről ír inkább rövid elmefuttatást, mint hadtörténeti értekezést (5 lapon). Korda Dezső, Párisban élő hazánkfia, Mátyás ama pajzsáról ír, melyet a »Musée d'Artillerie« őriz, a hová vétel útján került, Napoleon egyik lovasvezére, az isztiai herczeg fegyvergyűjteményéből (két képpel). A francia catalogus erre vonatkozó része ismert francia alaposággal Hunyadi Jánost Oláhország fehér lovagjának nevezi, V. Lászlót szeretője által mérgezteti meg, Mátyást 1392-ben 28 éves korában halatja meg. A paizson lévő címerek azonban ez alapos catalogusnál jobban igazolni látszanak a műtárgy eredetiségét. — A Tárca hadtörténeti apróságaiban szintén Mátyás király életéből közöl érdekes reminiscenciákat, — és hadtörténetének bibliográfiáját (Mangold Lajos gondos összeállításában.) A hadtörténeti okmánytár is Mátyás levelet közli az otrantói vállalatról 1481-ből (Közli: Kőszeghy Sándor.)

--- Az AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ márcz. füzete legelőbb a Telki- és a Karácsonyi-jutalom eredetét s eddigi eredményeit eleveníti föl, majd az irodalomtörténeti bizottság működéséről és kiadványairól szól; aztán az Akadémia kiadásában újabban megjelent munkák közül Szádeczky Lajos székfoglaló értekezését: a czélek történetét Magyarországon méltatja. A folyóiratok szemléje az Akadémia kiadványaiként vagy támogatásával megjelenő időszaki tud. folyóiratokat ismerteti. Végül kivonatokat közöl a februári akadémiai üléseken felolvasott értekezésekből, melyek a következők: Az aranyos-széki mohácsi nyelvemlékek Hunfalvy Páltól; kiskiszei török népregények dr. Kunos Ignácztól; Taras, Syrakusa, Akragas

és egyéb görög államok demokrátiája *dr. Schwartz* Gyulától; Aquinói sz. Tamás bölcséletének jelentősége *Lubrich* Ágosttól; — a tengeri hadviselés fejlődéséről *Reményi* Antaltól. — Jegyzőkönyvi mellékletek fejezik be a füzetet, mely hű képet igyekszik nyújtani az Akadémia legújabb munkásságáról.

— A TURUL f. é. I. füzetét *Maglath* Béla nyitja meg egy érdekes cikkel, mely Liptómege törzsökös családairól szól az 1526. évig, és pedig a Sepere törzsből származó Rásztokay és Szalay, — a Bogomér nemzetségéből származó Szmrecsányi, Szentiványi és Baán családokról, nemzedékrendi táblákkal. *H. G. D.* a Rathold nemzetség címeréről értekezik, egy tábla melléklettel, a mely az e nemből származók címerképeit (hársfalevél) mutatja be. *Dr. Wertner* Mór a fejedelmi Brankovicsok leszármazását és nemzedékrendjét állította össze új, okleveles adatok alapján. — *Csoma* József Tarczay Tamás, Mátyás király jeles hadvezérének sírkövét írja le (képben is bemutatva), a mely a család ősi tarkói várához közeli héthársi (Sáros vm.) templomban őriztetik, a hová a család temetkezett. A régi címernek sorozatában (színyomatú képen) Berekszői Péternek Hunyadi János kormányzótól kapott címere van közölve 1448-ból, a címeres levél szövegével együtt, melyhez magyarázó szöveget *F. irt.* — *Soós* Elemér Micz-bán eredetével foglalkozik. Végül *Cs. F.* a »Guthay« család címerét mutatja be, a mely mint gúnycímer (kecskén lovagló majom) a címertani ritkaságok közé tartozik; *Wertner* egy pár adatot közöl »nemzetiségismékn helyreigazításához«. — A tartalmas füzetet rövid tárcza rovat zárja be.

— Az ETHNOGRAPHIA 4-ik számának fő cikke ismét az érdekes és eldöntetlen székely kérdéssel foglalkozik. *Nagy Géza*, a székelyek eredetének egyik buzgó tanulmányozója, a kinek Seps-Szentgyörgyön laktában bő alkalma volt a székelyeket, nyelvjárásukat és néprajzi szokásaikat közelebbről megfigyelni, szól hozzá ismét a vitás kérdéshez, egészen eltérően az eddigi combinatióktól és theoriáktól. Főleg nyelvészeti összehasonlítások alapján, a dunántúli (göcseji stb.) nyelvjárásokkal, arra az következtetésre jut, hogy a székelység hazája máshol nem lehetett, mint a pannóniai magyarság környezetében; de mindenesetre a magyar királyság megalakulása előtt kellett Erdélybe jutniok, mert csakis így maradhatott fenn náluk az ősi nemzeti szervezet. A királyság első századaiban kitelepített határőrök e szerint nem lehetnek. Ezután gróf *Kuun Géza* ír egy szellemes kis cikket Kincésások és bányászok cz. a. *Földes János* a hunnok és hunn személynevek felől értekezik. *Strausz Adolf*: A kik idegenek otthon cz. a. elmondja hogy a kivándorolt magyarországi bolgároknak mily rossz dolguk van újabb hazájokban. *Veress Endre* romániai mondákról és népszokásokról, *dr. Réthy László* a magyar örményekről ír, a kik Apafi Mihály fejedelemsege idején (1684.) költöztek be Erdélyben s azóta teljesen összeolvadtak a magyarsággal, sőt számos kiváló férfit, főképp írókat adtak a magyar nemzetnek.

— A »KATHOLIKUS SZEMLE« márcz. ápr. füzetében az első cikk *Bonnaz* Sándor néhai csanádi püspök emlékének van szentelve, a ki francia származása daczára, a magyar kulturális érdekek buzgó pártfogója volt. — Társulatunknak is alapító tagja volt és pedig a legelsők egyike. — *Szekrényi* Lajos ír róla. — *Dr. Rada* István: Molière életét és munkáit ismerteti, vagyis inkább kivonatolja Kreiten V. nemrég megjelent német műve nyomán. *Récsey* Viktor egy Pázmány Péternek ajánlott eddig ismeretlen magyar kalendáriumot mutat be 1634-ből, melyet az ismertető a régi m. kamarai iratok egyik könyvtáblájából fejtett ki a kassai püspöki könyvtárban.

— A MAGYAR SION márcziusi füzetében dr. Surányi folytatja a magyar kegyuraság történetéről megkezdett magvas és tanulságos értekezését s *Mohl* Antal az Orsolya szűzek Amerikában című cikkét.

— Az »ARMENIA« 4-ik füzetében gr. *Kuun* az új persa nyelv birtokrajzairól, *Govril* a bécsi mechtaristákról, *Harmath* Lujza Mikes Kelemen s az örmény házasságról értekeznek. A füzetet tartalmas tárcza zárja be.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— MÁTYÁS KIRÁLY halálának négyszázados évfordulóját ország szerte kegyelettel ülte meg hazánk. Társulatunk életrajzának kiadását kezdte meg. A Hadtörténeti Közlemények egy egész, változatos és gazdag tartalmú füzetet szentelt annak, melyről más helyen szólunk. Hírlapjaink husvétii számaikban vezérezikkekben, kisebb-nagyobb tanulmányokban szölkölta róla — s a Vasárnapi Ujság arczképét hozta (érme után reproducálva) Cserna sikerült rajzában; behatóan ismertetvén a mi ünnepi füzetünket. Kolozsvártt, szülővárosában külön emlékünnepet tartottak, melyen Kövály László: Mátyás életéről, uralkodásáról s azon eszmékről beszélt, melyek az országot 400 év előtt hatalmassá tették. Utána Hegedüs István szavalta el ez alkalomra írt lendületes szép ódáját. A budapesti és kolozsvári színházak ez alkalomból díszelőadásokat tartottak.

— A NÍRES LŐCSEI HÁZRÓL Kassán ifj. *Kemény* János tagtársunk a Kassai Szemle márcz. 15-iki számában érdekes tanulmányt közöl, melyben levéltári adatok alapján az e házról elterjedt hibás nézeteket igazítja helyre.

— A M. TUDOM. AKADEMIA TÖRT. BIZOTTSÁGA elhatározta, hogy a Rákóczy-család történetére vonatkozó okiratokat összegyűjti s kiadja s a tervezet elkészítésére bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá: Nagy Imre, Nagy Gyula, Radvánszky Béla, Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor választattak meg. A bizottság már elkészült munkálatával s annak tárgyalása meg is kezdetett. — A Mátyás királyra vonatkozó emlékek összegyűjtésére kiküldött bizottság (melynek előadója Csontos) is megkezdte tárgyalásait s a műemlékek kiadásának megkezdése még ez évben meg fog történni.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA könyvkiadó vállalata új folyamának eddigelé több mint 1000 aláírója van. Az érdeklődést számba véve, a bizottság elhatározta, hogy az Előrajzban ígért tíz kötet helyett tizenkét kötetet fog adni az aláíróknak, megtoldván a programmot Schuchardt gazdagon illusztrált művének fordításával »Schliemann ásatásáról Troja, Mykene es Ithakában.« A tizenkettedik kötet megválasztását a bizottság egyelőre függőben hagyta. Egyszersmind elhatározta a bizottság azt is, hogy az esetben, ha az aláírók száma ez évben meghaladja a 2000-et, a könyvilletményeket portómentesen és az akadémia havi folyóiratát, az »Akadémiai Értesítő«-t 1891-től kezdve díjtalanul és portómentesen küldi meg az aláíróknak.

— RENDJELEINK-ről egyik buzgó tagtársunk, *Alleker* Lajos négy tárczaközleményt írt a Nyitra megyei Közlöny márcz. 16— ápr. 6. számaiban. Történeti alapon mondja el minden egyesnél a rendjel alapítását, azok adományozási módját, felavatási szertartását, a velők járó kiváltságokat és kötelezettségeket, szóval ismerteti a rendek alapszabályait. Mindenekelőtt természetesen a legtekintélyesebb *aranygyapjas-rendről* emlékezik, melyet jó Fülöp burgundi herczeg alapított 1429-ben a spanyol Izabellával egybekelése alkalmából, annak emlékére, hogy atyja egykor a görög mithologiai aranygyapju országában Colchisban fogva volt. Tagjai csak ősrégi nemes családból származott magas állású férfiak lehetnek; az alapszabályok szerint csakis katolikusok, a valóságban azonban anglikán (IV. Vilmos), protestans (Bismark) és mohamedán is nyerte már. A második helyen álló *Mária-Terézia-rendet*, mint tudjuk, tisztán katonai érdemekért adományozzák, lovagjai osztrák bárói rangot nyernek. A *Szent-István-rend* a magyar királyság egyetlen rendjele s a legkiválóbb polgári érdemek jutalma, ezt is Mária Terézia alapította 1764-ben. A *Lipót-rendet* Ferencz császár-király atyjának II. Lipótnak emlékére alapítá 1808-ban. A *vaskorona-rendet* I. Napoleon császár 1805-ben olasz királylyá koronáztatása emlékére, az olasz vaskorona-eréklye nevére. A *Ferencz-József-rendet* ő felsége 1849. decz. 2-án alapította, trónfoglalása első évfordulóján. Az *Erzsébet-Terézia-rend*, melyet Erzsébet Krisztina VI. Károly császár özvegye alapított 1750-ben s leánya Mária Terézia növelt 1771-ben — 16.000 frt kegydíjat biztosít évenként lovagjainak, a kik 30 évig szolgált magasabb rangú, harczerképtelenné vált tisztek (tábornokok, ezredek) lehetnek; egy-egy 1000, 800 és 500 frtot kap. Utoljára a *csillagkereszt-rendről* értekezik *Alleker*, a mely rendet a Megváltó keresztjéből az uralkodó családnál őrzött ereklye tiszteletére alapított III. Ferdinánd király özvegye Eleonora. Tagjai csak nők lehetnek és pedig előkelő családbeliek, kiket vallásosságra és a könyörületesség gyakorlására kötelez egyebek közt a rendjel bírása. Végül az érdemkeresztekről is megemlékezik a czikk írója; de hallgat a nem rég alapított írói és művészi érdemrendről a »*Litteris et artibus*«-ról.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— *MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE* historiam regni Hungariae illustantia. Series prima tomus quartus. Bullae Bonifacii IX P. M. Pars altera 1396—1404. — IX Bonifác pápa bukása. Második rész 1396—1404. Budapest, 1889. 4-edr. 654 s 1 szlan II. Ár 5 frt.

— *MONUMENTA SPECTANTIA* historiam Slavorum meridionalium Volumen XIX. Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frangepan nec non Francisci Nádasdy illustrantia (1663—1671.) Zagrabiae, 1888.

— *THEODORICI* de Nyem de scismate libri tres. Recensuit et adnotavit Erler Georg. Lipsiae, 1890. XX. 341 l. 8-r.

— *CATALOGUS CODICUM* manuscriptorum bibliothecae Ossolinianae Leopoliensis. Katalog rękopisów biblioteki Zakładu nar. im. Ossolinskich wydał Dr. Wojciech Kętrzyński. Tom. III. (Zeszyt I.) Lwów. 1890. 320 l.

— *EDITIONUM* musei Czartorysciani Cracoviensis No 1. Catalogus codicum manuscriptorum musei principum Czartorysci Cracoviensis. Edidit Josephus Korzeniowski. Cracoviae, 1887—88. 178 l. 8-adr. Fasciculus primus, secundus. 1—603.

— *COLA DI RIENZI*. Histoire de Rome de 1342 a 1354. Par Emanuel Rodocanachi. Paris, 1888. 8-adr. 440 l. (térképpel s más rajzokkal.)

— *LETTERS* DE GERBERT (983—997). Publiées avec une introduction et des notes par Julien Havet. Paris, 1889. LXXXVIII, 253, 2 l.

— *BIOGRAPHISCHES LEXIKON* DES KAISERTHUMS OESTERREICH. Von Dr. Constant von Wurzbach. 58. Theil. Wolf—Wurmbrand. Mit vierzehn genealogischen Tafeln. Wien, 1889. 8-adr. 332 l.

— *DER PORTRAITMALER* Johann Kupeczky. Sein Leben und seine Werke. Von Alexander Nyáry. Mit zwei Portraits. Wien, Pest, Leipzig, 1889. 8-adr. 124 l.

— *DIE MONGOLEN* in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen Mongolensturmes in Jahre 1241. Von Georg Bachfeld, Innsbruck, 1889. 8-r. 8, 89, 1 l.

— *ACTENSTÜCKE* zur Geschichte des deutschen Reiches unter den Königen Rudolf I. und Albrecht I. Gesammelt von A. Fanta, F. Kaltenbrunner, E. v. Ottenthal, mitgetheilt von F. Kaltenbrunner. Wien, 1889. XVIII, 659 l. 8-r. — Mittheilungen aus dem vaticanischen Archive. I. Bd.

— *VENETIANISCHEN* DEFESEN vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania). Herausgegeben v. der historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. I. Band. Wien, 1889. XXVII, 769 l. 8-adr.

— *DIE URKUNDEN* OTTO DES III. Von P. Kehr. Innsbruck, 1890. XIV, 308 l. 8-adr.

A MAGYAR NEMZETI KRÓNIKÁK.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A Rumunok általános történetén dolgozom, a mely munkával (ha szándékom szerint sikerül) nemcsak hézagot akarok kitölteni históriai irodalmunkban, hanem sok bizonytalan, homályos részletet is helyreigazítani Magyarország történetében. Akarva nem-akarva tehát meg kell birkóznom úgy a magyar, mint a rumun tradícióval. Mindenütt az eredeti forrásokból merítek, a mennyiben hozzájuk férhetek. Munkám kritikai dolgozat lesz, s nem kerülheti el a polémiaiát.

A sok jegyzeten kívül hosszabb kitérések vagy toldások is lesznek az illető fejezetek sarkán. Sok toldásra kényszerítenek a rumun és a velek egyértelmű más írók. Egyik hosszabb kitérés a *magyar nemzeti krónikával*; a másik hosszabb kitérés az *Anonymussal* foglalkozik. Most tehát a magyar nemzeti krónikát ismertetem.

I.

Azt a vádat emelik föl ellenem, hogy *a történelem-csinálás modorát gyakorlom* (Szabó Károly, a Századok 1880. évi folyamának 341. lapján), holott én csak azt mutatom meg: 1. mit mesél a magyar krónika, s mit tud a történelem? 2. mikor keletkezett a mesélő magyar krónika?

1. Mit mesél a magyar krónika, s mit tud a történelem?

A mit a magyar krónika mesél, azt nemzeti hagyománynak hiszik; jelesen Szabó K. meg van győződve, hogy a *székelyiek hun eredetiségét a legrégebb nemzeti krónikák a nemzeti hagyomány után*

hírdetik. Minden hagyományra nézve jogosult az a kérdés: vajjon igazán a nép emlékezetéből származott-é, vagy pedig írók szüleménye, s az irodalomból jutott a nép közé?

A magyar krónika meséli, hogy Attilának Honorius császár leányától Csaba fija, Krumhild német fejedelem-asszonytól (Germaniae principissa domina Crumheldina) Aladarik fja született. Attila halála után Csaba és Aladarik a fő hatalomért versengenek egymással; a veronai Detre, ki Aladarik részén áll vala, összeveszti az Attila keze alatt volt hunokat és germán népeket. Tizenöt napig tart a csata; annyi ember hull el a mérges csatában, hogy Sicambriától Potentiáig ihatatlanná válik a Duna vize. Ez az a csata, *mellyet a hunok Krumhild csatájának neveznek mai napig* (istud est illud prelium, quod huni Crumhild prelium vocant usque in hunc diem). A vesztes Csaba tizenöt ezerrel előbb Honoriushoz, anyai nagyatyjához vonul, a hol 13 évig tartózkodik, azután mégis a régi hazába költözik, meghagyván skytháinak, hogy majdan térjenek vissza Pannoniába.

A mérges Krumhildi csatából még más három ezer hun menekülván, a Csigla mezőre (in campum Chigla mezei) bújdosik, de a nyugati népektől való félelem miatt nem hunoknak, hanem székelieknek ¹⁾ nevezik magokat. Ezek a székeliek tehát a hunok maradékai, kik a magyarok visszatéréséig ott a nevezett mezőn tanyáztak.

Ne felejtjük el, hogy a nép csak arra emlékezhetik, a mi valóban megtörtént; a nemzeti hagyomány is csak azt diszítheti, tarkázhatja, a mi megtörtént.

Mit tud a történelem? A történelem tudja, hogy Attilának sok felesége volt ugyan, de a német Krimhildet nem ismeri; azt sem tudja, hogy Honorius leánya lett volna egyik felesége. — Attilának sok fja volt ugyan: de a burgundiai Krimhildtől, ki soha felesége nem volt, nem is lehetett fja, valamint Honorius leányától sem.

¹⁾ Kézai Simon zacul-t ír, mire Sz. K. némi súlyt vet. De az ő *szakolya* nem historicusabb, mint Engelnek *szökelye*, melyet ő nevetségesnek talál. Engel t. i. a székelieket az »Atelkuzu«-ból menekülők utódjainak tartja, kik a bolgár Simonnal egyesült besenyők megtámadása elől megszöktek. Engel tehát a *székely* szót *szökely*-re magyarázta, mi helytelen. A *szék* és *szök* olly kevésbé illik össze, mint a *szék* és *szak*.

A történelem tudja, hogy a gót Theodorik Attila halála után született, s mint gótok királya, Olaszországban 526-ban halt meg szinte száz évvel Attila halála (453) után. Ez a Theodorik a veronai, vagy berni Detre (Detrik) a magyar krónikában; az, mint látjuk, Attila udvaránál nem lehetett, a Krimhild-csatát nem okozhatta, mert akkor még nem is élt.

Honorius császár 425-ben halt meg, úgy tudja a történelem, utódja ifjabb Theodosius lévén, míg a nyugati birodalomban III. Valentinianus uralkodik. E két császárral volt Attilának dolga 433—453-ig. Valentiniánnak húga *Honorio*, kit 15 éves korában Augusta rangra emelnek, hogy férje ne lehessen, mert egy alattvaló sem méltó Augustához. Mégis Honorio belésszeret egy udvari emberbe, Eugeniusba. Ezért az anyja, Placidia, ifjabb Theodosiusnak kegyeskedő leányaihoz küldi Konstantinápolyba, kiknek társaságában 12—14 évet tölt. Ezt megúnván s boszút akarván állani a sértőin, egy bizalmas emberétől gyűrűjét küldi el Attilának, mert ennek akar jegyese lenni. Attila felhasználja ezt, midőn Gallia ellen indul, Honoriat mint menyasszonyát és kelengyét követelvén Valentiniántól. A megijedt Valentinián egy férjjel megesküdteti Honoriat, s azután befalaztatja. Ennek a Honorianak, természetesen, nem lehetett fija Attilától, s a mesés Csaba nem is folyamodhatott anyai nagyatyjához, Honoriusához, a ki 30 évvel Attila halála előtt halt meg.

A magyar krónika (Kézai Simon és a *Chronicon pictum Viennense*) azt meséli, hogy Csaba még halála előtt intette meg skytháit, azaz a hunokat vagy magyarokat, hogy majdan visszatérjenek Pannoniába. A tudós *Bonfinius*, Mátyás királynak historikusa, többet mesél már. »A hunok, mind az *előkelők ösztönzésére, mind a visszamaradottak írásai és emlékezése által* indítva, szánják el magokat az új kiköltözésre,« úgy ír Bonfinius.¹⁾ Ennél még többet mesél *Székelly István* 1559-ben. »A magyarok ez esztendőben (888) esmet kiindulának Scythiából; két dolog indítá fel. *Első*, a Csabának, az Attila fijának *testamentoma*, a ki innét oda ment vala; ki mikoron meghalt, a *Damasek istene* kiszelíté őkö, hogy ha megsokasodnak, esmet az Pannoniának földét

¹⁾ Unni et majorum hortatu et eorum, qui remanserunt, *litteris memoriaeque perciti*. . . iteram emigrare constituunt. Decas I. liber IX.

elfoglalnák és bosszút állanának az atyjának, az Attilának ellenségeiről. *Második* indítá őket az álomlátás.«¹⁾ Ennél is többet mesél Lisznyai Pál debreczeni schola-mester 1692-ben. »Midőn egykor valaki Attilától megkérdezte volna, hogy ő honnan vagy kitől tudná, hogy Attila a nagy Nimródnak az unokája volna, így felelt: Tatárországban az ő eleinek írásban historice le volna írva, és ő is az ő eleivel onnan tudták«. Ezt írja a nevezett Lisznyai.

A nép csak arra emlékezhetik, a mi valóban megtörtént; a hagyomány is csak a történetet tarkázhatja, díszítheti. Vajjon nemzeti hagyománynak lehet-e, szabad-e tartani, a mit a magyar krónika, meg Bonfinius, Székely István, Lisznyai Pál s velők meg utánok mások is meséltek?

A magyar krónika meséli, hogy a Krimhildi csata után 450—60 tájban 15 ezer hun Skythiába vonult, s onnan 888-ban visszatért; 3 ezer hun a Chigla mezőn guggolt, míg azok a hunok vagy magyarok visszatértek. Egyelőre okvetetlenül bizonyosnak tarthatni, hogy egy eseménynek, mely soha sem történt meg, hanem csak mese, történeti valóság sem lehet a következőse. A Krimhildi csata nem történeti esemény; valamint Csaba sem történeti személy; tehát a hunok Skythiába való visszavonulása is csak mese. Hogy lehetne a három ezer elszékelyesedett hunnak elbujdosása mesénél egyéb?

A történelem tudja, hogy Attila halála után a germán népek (a gepidák és gótok) az Attila fiait legyőzván, a hunokat kiszorították a Duna-Tisza-országból. Hová jutottak? A Feketeten-ger partjaira, a honnan ugyan még egyszer a gótokra támadtak, de újra legyőzetének. Azután, mint Attila előtt is több ízben s többféle csapatokban, úgy ezentúl sokan hadi szolgál-
latba lépnek a konstantinápolyi császárnál. Belisarius seregében is harcolának hun lovasok Itáliában 536—538. Nagy részök az úgynevezett kutrigurok és utrigurok közé vegyült, s Ázsiában is találunk hunokat, kikkel Justinianus császár 540-ben a perzsa királyt, Chozroës-t, szándékozik vala megtámadni. A hunok lassankint, sok más nép gyanánt, a történelemből kivesznek. Annak nincsen példája, hogy egy nép vagy nemzet az ural-

¹⁾ Székely István, *Chronica* ez Vilagnac jeles dolgairól. Craccoba, 1559., a 149. levélen.

kodása polczáról letaszítva, messze földre — ősi hazájába — visszajutott és ott új erőre fölvergődhetett volna. Hisz, azt az ősz hazát más népek foglalják el azonnal, s más ethnographiai viszonyok támadnak. Csak mese, a melyet se geographiai, se históriai távolság nem aggaszt, mesélheti, hogy Csaba visszatérván az ősi hazába, ott még életben találá *Bendekuz* nagyatyját, bár igen öreget (*Bendekus avum suum sanum, sed nimis decrepitum dicitur invenisse*).

Erre nézve is mit tud a történelem? Azt, hogy a hunok 373—375-ben Balamber vezér alatt győztek a gótokon. Akkor *Mundzukus* (Jordanis szerint) vagy *Mundiuchus* (Μουνηυχος Priskus szerint) már él vala, mert Attilának lőn atyja, a ki 453-ban halt meg. Az a *Mundzukus* vagy *Mundiuchus* bizonyosan tehát 345 óta a Dónon innen, Európában élt, nem Skythiában, a Dónon és Volgán túli valamely ismeretlen országban; Attila is itt Európában született. Azt nem tudja a történelem, hogy *Mundzukus*, talán elunván fijának dicsőségét, abba az ismeretlen Skytha-országba húzta volna magát. Ellenkezőleg Priskus előadásából kiérthetni, hogy 448-ban már nem élt. Ugyanis, midőn Attila, megtudván a megöletésére készült alávaló tervet, Orestest és Esla-t Konstantinápolyba küldte. Az előbbinek meghagyá, hogy nyakába akasztván a zacskót, melyben az aranyat *Vigila* elhozta volt, úgy lépjen a császár színe elé s kérdezze meg Chrysaphiust, a császár mindenését, vajjon ismeri-e azt a zacskót? Eslának pedig meghagyá, hogy ezt mondja meg a császárnak: Theodosios nemes atyának a fija. Ő is (Attila) nemes atyának, *Mundiuchus*-nak a fija. De ő megtartotta az öröklött nemességet; ellenben Theodosius elvesztette azt, mert Attilának adó-fizetőjévé lett. — Abból világosan az tetszik ki, hogy valamint akkor Theodosius atyja, Honorius, nem él vala, úgy Attila atyja, *Mundiuchus* sem élt. Egyébiránt azt is látjuk, hogy a *Mundiuchus*, vagy *Mundzukus* történeti név. *Bendekuz* vagy *Bendekuz* csak mesebeli név.

2. Mikor keletkezett a mesélő krónika?

A németek közt nagy monda-költemények támadtak, melyek alapjai *Gunther* a burgundiak királya († 437); *Attila* hunok kirá-

lya († 453); *Theodorik*, Detrik, Detre, keleti gótok királya († 526); és *Chrodhild* frank királyné, a második burgund uralkodásnak megsemmisítője.

A burgundok a Rajna mellékein laknak vala. Királyuk, Gunther, a nyugati rómaiak ellen támadá; Aëtius tehát a hunokat szólítá fel segítségül. Attila egy hun sereggel teljesíti Aëtius kérését, maga személyesen nem vezetvén azt. Az ütközetben elesik Gunther 437-ben. Ő lévén az első, ki a római birodalom területén német uralkodást törekedett megalapítani, a monda-költeménybe azért is szövődött, mert neve hasonló vala a nibelungok királyának, *Gunnarnak* nevéhez. A szomszéd frankoknál pedig nagyon ismeretes volt a nibelung-monda, melly szerint a Sigfrid kincse a burgundokhoz jutott volt. A mi, a monda szerint így történt:

A mesés Sigurd (Sigfrid) eljegyzi magának a mesés Brunhildet, s azután Giuki királyhoz jut. Ennek neje Krimhild; fiai Gunnar és Högni, természetes fija Guthorn; leánya pedig Gudrun. Krimhild bájitalt ad Sigurdnak, hogy elfelejtse Brunhildet, s a maga leányát, Gudrun-t szeresse meg, a mi megis történik. Most Gunnar kívánja Brunhildet megnyerni, a mit csak Sigurd által ér el, a ki Gunnar alakjában hálta el. Brunhild mint Gunnar neje és Gudrun mint Sigurd neje együtt lakván férjestül, egymással vetélkednek, s így tudja meg Brunhild, miképen csaltott meg. Erre felgyúl benne a boszú s reáveszi Gunnart, hogy ölje meg Sigurdot. A gyászoló özvegyet, Gudrun-t, még bátyjai avval is megsértik, hogy a nibelung-kincset, melyet Sigurd hozott volt a burgundokhoz, elfoglalják. Krimhild a felejtés bájitalát Gudrunnak is adja, ki most Atli-nak lesz nejevé. De Atli (azaz Attila) a nejeének kincset a sógoraitól követeli, azért hivatja magához. El is mennek hozzá, miután a kincset a Rajnába sülyesztették. De a kincset nem adhatván Atlinak, ez megöli őket. Gudrun a testvéreinek halálát Atlin boszúja meg. — Tudva van, hogy Attila a szép Ildiko-val menyegzőt tartván, éjjel saját vérében fült meg. A monda ezt úgy fogadta be, hogy Gudrun boszúból ölte meg Atlit. — Ilyen alakban találjuk az Eddában a mondát, mely 570 tájban jutott Skandináviába.

Németországban ellenben megbővült a monda az által,

hogy 570 után a keleti gótok királya, Theodorik, jut belé, mint Attilának leghívebb vasallusa; s az által, hogy Chrodhild a burgundok második uralkodásának megsemmisítője. Így a boszú-állás indoka megváltozik; Gudrun helyett Krimhild nem Attilán, hanem saját testvérein tölti ki boszúját.

Chrodhild ugyanis, burgund-királyi leány, mint frankok királynéja, saját nemzetsége ellen búzdítja fel a fiait. Így vész el másodszor 583-ban a burgund uralkodás. ¹⁾ Ennélfogva a monda ekképpen alakul:

Burgundiában Dankrat a király, Ute a neje. Gyermekei három királyfi: Günther, Gernot és Geiselher (Gisler), meg a szép Krimhild. Németalföldön uralkodik Zsigmond; ennek fija a vitéz Sigfrid — az éjszaki mondában Sigurd. Neje Krimhild lesz; Günther pedig az izlandiai Brunhildet nyeri meg, de Sigfrid alakosságával, mint az előbbi mondában Gunnar nyerte meg Krimhildet Sigurd alakosságával. A burgundi Krimhild összevész az izlandiai Brunhilddel, s ez boszúból a tronjei Hagannel öleti meg Sigfridet. A sokáig gyászoló özvegyet Attila kéri feleségül.

Pilgerin passauai püspök (971—991), Gézza nagyfejedelem (972—995) kortársa, a magyarok térítésén fáradozván, ezt az egész új országot püspöki megyéjébe óhajtja vala foglalni, s ha érseki méltóságot nyerne, a salzburgi érsekségtől függetlenné válni. Azért 974-ben VII. Benedek pápának terjedelmes levelet írt, a melyben magát a lorch-i egyház szolgájának (*Sanctae Laureacensis ecclesiae humilis servitor*) nevezi, s a melyben a magyarok között sikeresen folyó térítést nagyon kitünteti. A magyar előkelőkből mintegy öt ezer vette már föl a keresztséget, úgymond; a mindenünnen oda hurczolt keresztyén foglyok szabadon keresztelhetik gyermekeiket s építhetnek egyházakat; mert a pogányok és keresztyének békében élnek egymás mellett. Küldje meg tehát neki a pápa a palliumot, melyet elődjei is mint lorch-i érsek birtak volt s erősítse meg egyházának kiváltságait, melyeket

¹⁾ Én Henke Oskar előadását követem: *Der Nibelungen Not.* Nach Karl Lachmann's Ausgabe übersetzt, und mit einer Einleitung versehen. Barmen, 1884.

követje által bemutat. ¹⁾ Ezek a kiváltságok hamisak voltak ugyan; de afféle koholás nem látszik vala akkor véteknék, mint most; Pilgerint senki sem kárhoztatta e miatt. A buzgó püspök másképen is érdeklődött az új ország iránt, talán avval is egyházi tervét elő akarván mozdítani. Összegyűjteté s latin nyelven iratá le a német mondákat, melyek a burgundok és hunok közt folyt történeteket elbeszélnek. A kor annyira távol vala minden kritikától, hogy a monda Pilgerint nagybátyjává teszi Krimhildnek és atyafi testvéreinek. Meghallván a püspök, hogy kis huga Krimhild nagy kísérettel kelet felé utazik, mert Attilához megyen férjhez, egész hadastúl eleibe lovagol s élelemről és szállásról gondoskodik a keleti tartomány (Osterland) határáig. Mautern (Mutarem)-ben búcsúzik el kis hugától.

Midőn Attila magához hívatni sógorait, Wormsba küldi hegedűseit vagy regőseit, azok is Passauban szállanak meg Pilgrimnél, a ki örül azon, hogy majd megláthatja kis-öccseit.

»Csak láthatnám magamnál — szolt püspök Pilgerin —
Mily örömmel fogadnám e drága véreket;
Hozzájok a Rajnához én el nem érhetek.«

Szóval

»A passai püspök, Pilgerin,
öccseihez való jó szíve szerin'
leíratá e gyász mesét,
hogy tudja minden, hogy esék;
latin betűkkel még pedig,
ezt mindenek elhihetik.
A mint kezdődött s eredett,
mind végig a történetet;
a hősök gyász történetét,
hogy mind rákásra öleték:

azt sorba úgy leírta mind,
maga s világ tudásakint,
Konrád mester író diák.
Azóta aztán átirák,
s megvan németül is a dal.
Olvassa agg és fiatal,
s jól ismerik mind a regét,
mely majd vidám, majd bús setét.
De minek mondjam? itt van az:
e dalnak neve: »A panasz.« ²⁾

A Konrád mesternek latin szerkesztését 1140. tájban Linz vidékén birtokos egy Kürenberger nemzetségéből való lovag önté azon versszaki alakba, melyben a Nibelung-ének hozzánk jutott. ³⁾

¹⁾ Pilgerinus Laureacensis de Conversione Hungarorum ad Benedictum VII. P. P. Endlichernél: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana.* a 131—133. lapján.

Pilgerin hamisításait teljesen kimutatja Dümmler ezen munkájában, *Pilgrim von Passau und das Erzbisthum Lorch.* Leipzig, 1854.

²⁾ Szász Károly, *Nibelung-ének XVII. XVIII.*

³⁾ Wir dürfen mit grösster Wahrscheinlichkeit einem österreichischen Ritter um 1140, aus dem Geschlechte der Kürenberger, die in der Gegend um Linz an der Donau sassen, als denjenigen betrachten, der das Epos in

Ezen német dolgozat, természet szerint, sokat tartott meg a latin szerkezetből, jelesen Attila országának székhelyét, és országának leírását, mit a német tudósok nem vesznek észre.

Etel király hatalma oly messzi terjedett,
 hogy az egész világon legjobb vitézeket
 ő gazdag udvarában látták sok más előtt,
 pogányt úgy mint keresztyént. . .

Körüle, udvarában — példátlan egyebütt —
 keresztyén hit, pogányság, mi jól megért együtt.
 Mindenki azt követte, a mit hite kívánt,
 mert a király kegyelme mindennek egyaránt. (XXIV. a végén.)

Pilgerin azt 974-ben írja VII. Benedek pápának, hogy Magyarországon már öt ezer előkelő vette föl a keresztyénységet; hogy a mindenünnen oda hurczolt keresztyén foglyok szabadon kereszteltetik a gyermekeiket, mert a pogányok és keresztyének békében élnek egymás mellett. — A milyen Gézja nagy fejedelemnek országa volt Pilgerin tudomása szerint, olyan Attilának országa is a Nibelung-énekben.

A kit Attila Wormsba indít, arról mondja az ének:

Magyar földről hetednap megindult Rüdiger.

Az eredeti közép-németben:

Rüedeger von *Ungern* in siben tagen reit.

Új német fordításban:

Rüdiger ritt in sieben Tagen von *Ungarland*. ¹⁾

Az Attila küldötte hegedűsök (spileman) vagy regösök

Az Attila küleötte hegedűsök (spileman) vagy regösök:

Esztergom városában találák Etelét.*

Az eredeti közép-németben:

Gähen mit de maeren sah man die spileman.

Eitzeln sie funden in der Stadt ze *Gran*.

seiner ursprünglichen, leider nicht auf uns gekommenen Gestalt dichtete. . . Es kann die Möglichkeit nicht abgewiesen werden, dass der Dichter des Nibelungenliedes auch sonst (nemcsak a passai püspök Pilgerinnek föltünését) von dem lateinischen Werke, welches im wesentlichen den Inhalt der Sage und der Lieder, wie sie im 10. Jahrhundert umliefen, enthalten haben wird, einiges benutzt habe. — Das Nibelungenlied. Herausgegeben von Karl Bartsch. Leipzig, 1866, a XIII. és XXI. lapokon.

¹⁾ Jegyezze meg az olvasó, hogy Ὀγγρία, *Ungern*, *Ungerland* helyesebb, mint *Ungarn*; jöllehet ez már általánossá vált. A magyar fordítás nem jól fejezi ki az eredetit. Nem *heted-napon* indult meg Rüdiger, hanem *het napig* lovagolt. — Az új német fordítást Marbachból idézem: Das Nibelungenlied. Neuhochochdeutsche Übersetzung von Oswald Marbach. Leipzig 1860.

Új német fordításban :

Man sah die Spielleute eilen mit ihren Kunden
bis *Gran*, allwo sie Etzeln in seiner Stadt gefunden.

Tehát mint Gézja nagyfejedelem Magyarországon uralkodott: úgy a Nibelung-ének szerint Attila is Magyarország királya; s a mint Gézja székel Esztergomban, úgy ez Attilának is a városa.

Az elő-rím (Assonanz milyen a magyarban is a következő mutat :

Szegény ember szándokát boldog Isten bírja) 1140 tájban még uralkodott ugyan a német költészetben, de már kivesző félben vala, mert az utó-rím kapott fel. Ennek kedviért egy újabb költő 1170 körül átdolgozá az epost, meghagyván a tartalmat, de lehetőleg a költői öltözetet változtatván meg, az elő-rím helyébe utó-rímet szerkesztvén. A XII. század vége felé két más költő, majd nem egy időben, 1190-ben és 1200-ban, de egymást nem ismerve, az 1140 tájbeli dolgozatot, a tiszta utó-rímek szoros idomába öntötte. De az is Austriában történt. Most három kézirat van meg, a melyeket a német tudósok A. B. C. betűkkel jelölnek. Az A. a müncheni kézirat, legrövidebb; a B. a szentgalli, hosszabb; a C. a Laszbergi leghosszabb. Azt tartják a német tudósok, hogy a B. és C. kéziratok 1210—25-ben készültek, mert az A-hoz képest bővítéseket foglalnak magokban.¹⁾ Akár már

¹⁾ Lachmann (Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichtes von der Nibelungen-Noth, Berlin 1816; s ennek kritikai kiadása, Berlin 1826) az A-t tartja eredetinek. Szász Károly, a Nibelungok fordítója, Holtzmann tekintetére (Untersuchungen über das Nibelungenlied) támaszkodván, a C-t véli eredetibbnek. Mert ugymond, a codexek egyike sem közvetlenül a nép ajkáról vett ének, vagy énekek első leirata. A leírásnál természetes föltevés az, hogy minél többször másolják, annál rövidebbé válik mindég, részint a leírók gondatlansága miatt, kik könnyebben hagynak ki egyes strophákat, mintsem újakat költenének, részint szándékosan mellőzván a kevésbbé érdekes és megkapó részleteket. (X.) Szász Károly téved talán. A Nibelung-Codexek nem pusztá leírások, hanem költői átdolgozások, melyek az illető korhoz alkalmazkodván, meg-megbővülnek. A monda általában nőni szeret. — Szívesen olvassa az ember Szász Károly fordítását. (A *Nibelungok. Fordította Szász Károly*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1869.) De nagyon nem helyeselhetem én, hogy az eredetiben előforduló tulajdonneveket megváltoztatta, megmagyarosította. A Nibelungok nem magyar, hanem német költemény. Az a Priskusnál található Bleda-t *Blödelin*-nek írja: Szász K. *Buddára* változtatja. A költeményben Attila atyja *Botelung*, Szász K. *Bendeguzra* változtatja. A Krimhild fia Attilától *Ortlied*, *Ortlieb*, Sz. K. *Aladár*ra változtatja stb. stb. Az Attila hegedűsei *Werb*el és *Schwemmel*, Sz. K. *Vidort* és *Jobort* csinál belőlök stb. Ilyeneket nem szabad tenni.

a rövidebb, akár a leghosszabb szerkezet az eredeti: a német Homerosnak nevét senki sem ismeri. Előttünk azonban nem a szerzőnek, vagy szerkesztőnek kivolta érdekes, hanem az, hogy a Nibelung-ének támasztotta fel a véleményt, hogy a hunok és magyarok egy és ugyanaz nemzet.

II.

A magyar papság, ha belföldi származású volt is, az ismereteit, tudományát a nyugati határosoktól, kiváltképen az austriai tartománybeliektől vette. A mi ott feltűnt a szellemi téren s figyelmet gerjesztett, az nem igen maradhatta ismeretlen a magyar papság előtt. A magyar királyi udvar soha sem vala német vendégek híjával. Ottó, frisingeni püspök, Konrád és I. Fridrik német császárok rokona és kísérőjük Magyarországon (1146 és 1155-ben) azt írta, hogy a magyar királynak testőrzőji az ütközetben *vendégek* (az az, német lovagok), *a kik ott nagyszámmal vannak*, meg azok, kiket *jobbágyoknak* neveznek.¹⁾ Különösen II. Andrásnak német (meraniai) felesége, Gertrud, bajosan kerüli vala a kornak szellemi mulatságát, az udvari »joculatores« énekeinek hallgatását. A misére való járáson és imádkozáson kívül egyéb szellemi foglalatosság nem vala. A Nibelungok éneke vagy panasza, melly akkor Austriában szerkesztődött, bizonyosan ide által is kedvellőkre talált. Egyébiránt sem vala Magyarország elzárva a német szellemi mozgalmoktól.

Ismeretes, Hermann thuringiai tartomány grófnak szerepette és pártfogása, a mellyel a német költészetet ápolta. 1206-ban vagy 1207-ben tartatá a híres »Wartburgi harczot«, azaz költői viadalt, a mellyre az erdélyi bűbájos és csillag-tudós énekest, Klingsor-t is meghitta volna. Klingsor egészen mesés alak ugyan: még is a nagy szellemi közlekedésnek tanúja Magyar- és Németország között. II. András és neje Gertrud, kiskorú Erzsébet leányokat, a később nagy hírű szentet, azon Hermann fijának, Lajosnak, jegyezték el, azt 1212-ben egy fényes küldöttség vívé Magyarországból nevelés végett Thuringiába. Ez új tanultság

¹⁾ in ipsa regis acie *hospites*, quorum ibi magna copia est, et qui apud eos principes dicuntur, latus principis ad muniendum ambiunt. Otto Frisingensis, Liber primus. Caput XXXI. De situ Ungariae et more gentis.

arról, hogy belső tehát szellemi, összeköttetés is áll vala a két ország között.

A Nibelungok hatalmas Attilája (Etsel), bár rendesen hunok (der Hiunen, Heunen) királyának, s országa rendesen Hunországnak (Hiunen-, Heunenland) neveztetik is; habár lakhelye is sokszor csak Attila várának (Etselburg) van nevezve: mindazonáltal Magyarország (Ungarn) királya is, s lakhelye Esztergomban van. Krimhildet a költemény a Rajnáról, a Duna mentiben, Bajorországon keresztül, Passauba, innen az austriai folyókön és városokon által Bécsbe viszi, a hol vele Attila lakadalmat tart. Bécsből Haimburgba és Mosonyba (Misenburg) lovagolnak, itt hajókra ülnek, s leúsznak Attila országa belsejébe.

Attila országa tehát igazán Magyarország; a XIII. századbeli magyarok tehát igazán hunok. A mely magyar vagy német pap a magyarok eredetét, ősi történeteit, írta meg először, az ismervén a Nibelungok énekét vagy panaszát, — különben hol vehette volna a személyeket, kik csak ott találhatók meg? — kell, hogy kétségtelennek tartotta legyen a hunok és magyarok azonosságát. Az avarok nem jutottak a német mondákba, melyek teljességek Nagy Károly előtti időben érték el; azért a Nibelungok nem is említik az avarokat. A magyar krónikának első írója, ha ismerte is az avarokat, mégsem említhette meg, mert a Nibelungokat követi.

Azonban tudva volt, hogy a gótok, gepidák kiszorították a Duna-Tisza országából a hunokat; ezt tudta a krónikaíró is. Vissza kelle tehát hozatnia, a mint a krónikában olvassuk. A székeliekre, úgy látszik, nem is gondolt az első krónika írója, mert a rólok szóló hely nyilván betoldás Kézai Simonnál és a bécsi krónikában. Hisz könnyen azokat is elhozhatta Skythiából, s ültethette volna Erdelnek szélire. Mert a bécsi krónika (*Chronicon pictum*) tudja, hogy a magyarok legelőbb országuk szélére t. i. »Erdelw«-be jutottak, s ott hét földvárat építettek, a miért is a teutonok (németek) az országnak ezen részét *Simburg* (Siebenbürgen)-nak nevezték el.¹⁾ Az nem zavarta meg a krónikaíróit,

¹⁾ Et deveniunt in confinium regni Hungariae, scilicet in Erdelw. . . Ibi que terreis castris septem praeparatis pro uxoribus et rebus suis conservandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die *Simburg*, id est septem castra vocaverunt.

hogy előbb a »zekul«-okról ugyanazt az anekdotát elmondta, melyet Kézainál találunk, s hogy ott a zekul-okat Ruthéniába lovagoltatja a magyarok eleibe, velök együtt hódíttatván meg Pannoniát (in Rutheniam eis occurrerunt, conquestrantes simul Pannoniae regionem.)

Most felelhetünk már arra a kérdésre: *mikor keletkezett a mesélő krónika?* vagy inkább *mikor jutott a hun-magyar eredet a magyar krónikába?* Semmi esetre nem a Nibelungok megtökéletesedése előtt; nem a XII. század vége előtt, tehát csak a XIII. század folytatában. E mellett nemcsak külföldi, de belföldi források is tanúskodnak az által, hogy a IX., X., XI., XII. századokban mitsem tudnak a hun-magyar eredetről.

A nyugati krónikák (Pertz kiadásában) az avarokat sokszor nevezik hunoknak, de országukat még többször Hunniának. Nagy Károly rendesen »contra superbissimam gentem Avarorum in Hunnia« indítja hadseregét. Ellenben ugyanazon krónikák mindenkor *ungri*, *ungari*, soha nem *huni* névvel nevezik a magyarokat. Azon körülmény tehát, hogy az *Annales Alamaniaci*, *Sangallenses*, *Weingartenses*, *Augienses*, *Colonienses*, *Fuldenses*, *Ekkerhardi* IV., *casus S. Galli* a 925. 933. évről *ungri*-nak; — az *Annales Lobienses*, *Winburgenses* a 918., 928., 1037., 1042., 1047. évekről *ungari* és *ungarii*-nek nevezik a magyarokat, világos bizonyítéka, hogy akkor ezen külföldi írók a magyarok huniságát még nem ismerik vala. — Bölcs Leo és Constantinus Porphyrogenitus, konstantinápolyi császárok, sem hallottak semmit is a magyarok huniságáról; pedig, ha valahol, Konstantinápolyban dicsekedtek volna a magyar követek, hogy nemzetök a hunok utódja és örököse. Sőt Konstantinus *avar* királynak hiszi Attilát²⁾, oly homályos vala ott a hun emlékezet.

Azonképen a prumi apát *Regino*, Árpád kortársa, és *Liut-*

²⁾ Tudni kell — így beszéli a császári író »De administrando imperio«, Cap. 28. — hogy Venetia (Beveria) hajdan üres, lakatlan, mocsáros hely volt. A mostani velenczések akkor aquilejai és másféle frankok valának, szemközt Velenczével lakván a szárazon. De az avarok királya, Attila, τοῦ δὲ Ἀτίλα βασιλέως Ἀβάρων ἐλθόντος; eljövén és egész Frankságot pusztítván, Aquilejából és más helyekről oda menekülének a frankok, s ott lakásokat s a lakatlan szigeteken kunyhókat kezdenék építeni (ἤρξαντο κολύβια ἐκείναις ποιεῖν).

prant, az olasz királynak követe Konstantinápolyban, Konstantinus idejében, csak *ungri*-nak tudják a magyarokat. Így Sz.-Bruno is, ki Sz.-István alatt, 1006—1007-ben, egész évet töltött az *ungroknál*. Tehát azon külföldi források, a melyekből az első tudósítást vesszük a magyarokról, ezek huniságáról nem tudnak semmit, mert nem hallották ezt senkitől; pedig mindnyájan, azon kornak szelleme szerint, a melyben éltek, készséggel fogadták el a történeti meséket és genealogiákat.

Az első magyar legendákban sincsen nyoma a magyarok huniságának. Különös figyelemre méltó a következő. Rómában 1000 tájban bizonyosan tudják vala, hogy Leo pápa elfordította Attilát, hogy Rómának ne menjen; a monda lehetőleg kiszínezte volt a történetet. II. Sylvester pápánál István követsége jelenik meg koronát kérni küldőjük számára. Az angyal maga álomban figyelmezteti reá a pápát. »Crastina die, prima diei hora, *ignotae gentis nuncios ad te venturos esse agnoveris, qui suo duci coronam regiam a te cum benedictionis apostolicae munere flagitabant.*« Az angyalok azon időben igen jól ismerik vala a legendákat és mondákat. Hihetjük-é, hogy ezen angyal, ismervén a hun-magyar mondát, elmulaszthatta volna az *ignota gens*-t a hunokhoz csatolni, s *dux*-át azon Attilától származottnak hirdetni, a ki hajdan a pápa kértére nem ment Rómának, s a kinek utódja ime nem hadsereggel, hanem kéréssel folyamodik a pápa utódjához? Szebb tárgy alig akadhat monda- vagy legenda-szövése! De mert az angyal nem tudja vala, hogy a magyarok hunok, s hogy István Attilának utódja: meg lehetünk győződve, hogy sem István udvaránál, sem Rómában még nem ismerték azt a mesét.

1060-ban I. András király, öccse Bélától féltében Salamont a koronával és sok kincscsel együtt Medlinbe küldte. Akkor Salamon anyja, Anastasia, a bajor hercegneke, Ottónak, Attila kardját adta volna. Ottó azután Ded fijának adta; Ded megöletése után pedig a Merseburgi Lipótnak jutott. Ennek is életébe került az a veszedelmes kard. Mert midőn IV. Henrik császár-király 1071-ben Moguntiába indult, Lipót is oda siet, de lováról leesvén, a kard keresztül szúrta. Evvel a karddal, fejtegeti nagy tudósan Lambertus Schafnaburgensis, Attila a kereszténynek

legyilkolását és Galliának elpusztítását végezte; ez a kard az, melyet hajdanában egy pásztor talált meg és vitt volt Attilának. ¹⁾

A bajor németek közt 1060—1071 tájban ismeretes lehet vala a Pilgerin mesterének, Konrádnak, latin monda-szerkesztése; ők tehát, vagy csak Lambertus Schafnaburgensis, valami ócska kardot, a mely a tulajdonosnak vesztét okozta mindannyiszor, Attila kardjának alíthatták. De hogy maga Anastasia, Salamon anyja, ha ugyan a bajor herczegnek adott is kardott, azt *nem* Attila kardjának, és senki más sem András király udvarában hiszi vala, arról meg lehetünk győződve. Hisz az a nevezetes kard a hatalomnak nemcsak jelvénye, hanem biztosítója is lett volna; azt tehát az anya inkább minden áron megszerzi a fijának, nem hogy elidegenítse. S föltéve, Anastasia rossz anya, ki fiját kész a hatalomtól megfosztani: vajjon a magyarok, tudván, hogy Attila kardja az uralkodó nemzetségnek nemcsak fő klénoduma, hanem a magyarság uralkodásának is legerősebb biztosítója, egykedvűen nézték-e volna a kardnak elidegenítését? A hun-magyar mese 1060—1071. tájban bizonyosan ismeretlen vala még a magyarok közt általában, különösen pedig a magyar királyi udvarnál. ²⁾

Bátran állítom, hogy a hun-magyar mese a XII. század közepén is ismeretlen vala. Az odafenn megemlített Ottó frisingeni püspök 1146—1155 tájban írván le Magyarországot, azt a természettől annyira megáldottnak találá, hogy Isten paradicsomának vagy Egyiptomnak látszhatik lenni (ut tanquam paradisus dei vel Aegyptus spectabilis esse videatur). De abban, úgymond, kő fal vagy ház ugyancsak ritka ékesség. Leginkább csak nád-kunyhókban laknak. Nem is csuda. A barbárok bebecsapásai miatt a népnek erkölcei, szokásai, nyelve mind vad. Mert legelőbb a hunok pusztításainak volt kitéve; azután a nyers és tisztátalan hussal élő avarok taposták; legutoljára a Scythiából kijött magyarok alá került, a kik máig bírják. Valóban a szeren-

¹⁾ Katona e tárgyról egész fejezetet írt: *Historia Critica regum Hungariae Stirpis Arpadianae*. Tomulus II. pag. 236 etc. Katona még Oláh Miklósról is hivatkozik, ki a Bonfiniusnál olvasható mesét utána írja.

²⁾ Marczali még is a hun-magyar mese első diplomatikus bizonyosságának tartja.

csét vagy véletlent vádolni, vagy az isteni türelmet kell csudálni, hogy ilyen, nem mondom embereknek, hanem emberi szörnyeknek engedte által ezt a kedves országot.¹⁾ — Ottó bizony nem hizelkedik a magyaroknak: de nem teszi még rútabbá a magyarok leírását a hun atyafisággal, mert azt nem ismeri. Pedig tudja a mesét, melyet Jordanis mondott el, hogy a hunok ördögöktől és tisztátalan nőktől (ex incubis et meretricibus orti fuerant) származtak. Nagyon oda illett volna ez is a magyarok megfeketítésére. Ottó tehát nem ismerte a hun-magyar eredetet, amint azt II. Gejza udvarában sem ismerte senki.

A hun-magyar eredet mondája csak II. András idejében jutott a magyar krónikába, mikor a Nibelungok új szerkezete megvolt, s mikor a keresztes hadak is keresztül utazván Magyarországon, itt a Nibelungok emlegette Attila országát látták, s a magoktól nyelvileg is különböző magyar népben a hunok utódjait sejtették. S most kezdék német és magyar papok a magyar nemzet eredetét is kutatni.

Nemzeti hagyomány után hirdeti a legrégebb magyar krónika a magyarok és a székeliék hún eredetét, mondják, írják, tanítják. Bárhonnan származnak is a magyarok: emlékezetökben csak a való történetekről lehet vala némi hagyomány.

Tegyük fel, hogy igazán a Skythiába visszatért hunok utódjai voltak Árpád magyarai. Ezek tehát Attilának viselt dolgairól megtarthattak volna akármilyen emlékezetet is, de nem ám olyan dolgokról, a melyek Attila élete után történtek, vagy soha nem is történtek. Annak a híre p. o., hogy a 453-ban meghalt Attila 499-ben pusztította el Argentínát, s ezt *Strosburc*-nak nevezte el, csak nem érhetett a Skythiában sokasodó hun-magyarokhoz. Avvagy az az izetlennél is izetlenebb mese, hogy Attila, miután Francia- és Flandria-országokat elpusztította, Kölnben tizenegy ezer szüzet, a szent Ursula vezérökkel együtt, kaszabolt le, Bendeguz fülét örvendeztette volna-e ott Skythiában? Valóban csudálva csudálkozom, ha valaki ma is nemzeti hagyomány-

¹⁾ Ungari sunt moribus et lingua barbari et feroces, ut jure fortuna culpanda, vel potius divina patientia sit admiranda, quae, ne dicam hominibus, sed talibus hominum monstribus tam delectabilem exposuit terram. Liber primus. Caput XXXI.

nak hiszi, a mit Kézai Simon mester az Olasz- Francia- és Német országokban szétszórta «Skártéták»-ból (ex scartabellis) ezek közt tehát a Nibelungok — skártéta is volt — gereblyézett össze tudomány és józanság nélkül; s a mit azután hasonló virtussal a bécsi krónika, Thuróczi és Bonfinius ismételték, és még nagyobbítottak.

Attila »Isten ostroma = flagellum dei«, a VIII. századok előtti írókban nem fordul elő; Thierry szerint (Attila-mondák 16. l.) a legrégibb emlék, melyben található, a sz. Lupus legendája a VIII. IX. században. Vajjon tehát a magyarok nemzeti hagyománya lehet-e, a mit Kézai Simonnál olvasunk, hogy miután a hunok királyukká tették Attilát, ez maga-magát »metum orbis, flagellum Dei«-nek hivatá; s a mit a bécsi krónika, vagy a Chronicon pictum Viennense ismétel? De Thuróczi már így tudja Attila czímet: »*Athyla, filius Bendekucz, nepos magni Nemroth, nutritus in Engadi, Dei gratia rex Hunnorum, Medorum, Gothorum, Danorum, metus orbis et flagellum Dei.*» Bonfinius tudósabb ember Thuróczinál, tehát jobban is tudja a történetet. »Attila a legiók praefectusait és a tribusok mestereit összehíván — így tudja Bonfinius — gyönyörű beszédet mond el előttök, mely így kezdődik: »Non sum nescius, commilitones, non modo regnum, sed potestatem unamquamque pro Deorum nutu et providentia tradi.« S miután oly bölcsen szólt, mint akár Marcus Aurelius, így folytatja: »Egyéb is van, a mi nemcsak engemet bátorít, hanem titeket is késztet, hogy jó reménnyel legyetek felőlem. Anyám egy nappal születésem előtt álmában egy derék fiút szült, a mint maga sokszor elbeszéllette nekem, a kinek oldalához egy kardot kötött az égről leszállott Mars, s az isteni bosszúnak ostromát adta kezébe. Sőt szerencsés születésem után alig tizennégy év mult el, hogy egy pásztor a réten talált Mars kardját elhozta nekem. Kapván ezt a jelvényt, a jóslók jövendölék, hogy én királyotok leszek, az emberek bűneinek bírása és a nemzetek győzője.« (Decas I. liber II.)

Hol vette Thuróczi Attilának czifra titulását, hol Bonfinius annak még czifrább oratóóját? vajjon a magyar nép szóhagyományából-e? Ezt csak ugyan józan ember nem hiheti.

Azt írtam e hosszú értekezés elején, hogy minden hagyó-

mányra nézve jogosult az a kérdés: vajjon *igazán a nép emlékezetéből származott-e, vagy pedig írók szüleménye, s az irodalomból jutott a nép közé?*

Hogy a magyarok Skythiából nem hozhatták a hagyománynak azon részét, a mely Attila halála után történtre, vagy soha nem is történtre vonatkozik: az, úgy hiszem, kifogástalanul igaz. De talán itt, az új országban, az előtalált szláv lakosoktól hallhattak a magyarok egyet-mást a mult idők eseményeiről? Ha itt hallottak volna valamit, az bizonyosan az avarokra vonatkoznék, a kik a hunok után majdnem harmadfél-százig uralkodtak ezen a földön, s a kiknek szántóvető maradványait 870-ig a bajor-német papok, tehát bizonyosan előbb a Methodius szláv papjai is, látták, ismerték. De az avarokról egy szó sincs a »nemzeti hagyomány«-ban. Mert Attiláról az összes szláv világ nem tud semmit; annak emlékezetében csak az avarok híre maradt fenn. Tehát a »nemzeti hagyomány« csakis az irodalomból, a krónikából, jutott a magyar nép közé; mert az itteni szlávoktól sem származott.

Pray György ugyan már egy századdal és többel előbb mesének tartotta a hunok visszatérését Ázsiába, s onnan való új kijövetelét, valamint a három-ezer hunnak az Erdelbe való elbujdosását is, a kiktől származának a székelyek. Sőt, így folytatja, *nevetséges* azt állítani, hogy ezen bujdosók az ellenségtől való félelemből székelyre változtatták volna hun nevüket: mintha a névnek elváltozása ismeretlenekké tehetné volna a gepidák előtt, a kikkel az imént harczoltak volt s a kik akkor Dákiának urai valának.¹⁾

Mégis Pray után is a magyar történetírók, majdnem kivétel nélkül, elhitték a hunok visszatérését Ázsiába s onnan való új kijövetelét Álmos vagy Árpád alatt: csak a székeliak hunisá-

¹⁾ Commentitia est Hnnnorum ex Europa in Asiam migratio et reditus, quod Thuroczius narrat, nec majoris fidei, quam istinc deducit, Siculorum origo. . . . Ridiculum enim illud est, eam Hunnorum partem, cum in Transilvaniam delata esset, metu hostium, ne pro Hunnis agnoscerentur, Siculos se appellasse; quasivero mutato nomini tantum momenti inesset, ut Gepidis, qui Daciam tum habebant, quive paullum ante cum iis proelio conflixerint, quidvis aliud, quam Hunni, quos sermo, vivendi norma et amictus ab aliis discreverat, viderentur. Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Operá et studio Georgii Pray. Vindobonae 1461. A 179. 180. lapon.

gába kételkedtek Fejér György és Engel. Mi lehetett hát annak oka, hogy elhitték a hunok ide-oda költözését?

Én azt vélem, leginkább az volt oka, hogy nem ismerték, nem is ismerhették a forrást, a miből a magyar krónika merítette a magyarok huniságát. Ezt pedig annál kevesebbé hajlandók valának *nem* hinni, mennél inkább csiklándozta hiúságukat a világot bíró Attilának híre; mennél kevesebbé tetszett nekik a magyaroknak másféle eredete.

A Nibelung-ének a németeknél is a XVI. és XVII. században, sőt a XVIII. század közepéig, el vala felejtve. A helvetiai *Bodmer János Jakab* ismeré föl először a régi német költészetnek nagy becsét, s adá ki Zürichben 1757-ben a »Chriemhilden Rache« cím alatt több részeit a költeménynek. De avval nem gerjeszthete nagy figyelmet a német tudósoknál. Csak Lachmann Károly dolgozatjai által lőn e században híressé a Nibelung-költemény ¹⁾ Azt tehát sem Pray György — véleményem szerint a legkritikusabb latin történetíró — sem Engel Keresztély — nem ismerték; s az újabb magyar historikusok sem vetettek reá ügyet.

HUNFALVY PÁL.

¹⁾ »Ueber die ursprüngliche Gestalt des Gedichtes von der Nibelungen Noth, Berlin, 1816.« — »Zu den Nibelungen und zur Klage, Berlin 1847.« — Teljes kiadás u. o. 1851.

A KÖZÉPKOR KEZDETE MAGYARORSZÁGON.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A Tarcza-Hernád völgyétől keletre fekvő terület néprajzi viszonyai ép oly ismeretlenek, mint a mily bizonytalan, kik éltek a Tisza mindkét oldalán. A Kárpátok északi vonalát, a fő gerinczet s oldalágakat egyaránt, rengeteg erdőségek borították, melyek közt nem igen nyitott tisztásokat a fejsze, mert hiszen más, gyér népséggű síkon kevesebb bajjal és kényelmesebben telepedhetett le a lakáskereső. A folyók völgyei a műveltségnek vékony ereit képezték; pezsgőbb emberi életet mindamellett is csak ezek mentén kereshetünk. Krónikásaink hallgatnak ez életről; az egyre szaporodó leletek azonban beszédesebbek és sehogysem igazolják a szláv írók azon föltevését, hogy a szlávok beköltözése előtt egyáltalán nem volt lakossága e vidéknek. A Vág, Garam és Nyitra völgyeinek szlávjai a magyar betelepedés után jobbadán elmagyarosodtak és *Szvatopluk* hajdani birodalmának területén a tótok főleg a XV. században bevándorolt csehek és morvák ivadékai. Metanasta jászok, sarmát-szlávok, quádok, gepidák utódait keresgélük minduntalan a felvidéken, kik pedig annak nagyobb részét — *Ipolyi* szerint — valószínűleg sohasem lakták és soha nem is látták. Kipusztultak már onnan a kelták is, midőn a IX. század beköszöntött. Pedig az aggteleki, barát-hegyi, haligóczi barlangok embercsontvázzai ép úgy szólnak a mellett, hogy a távolabbi zugokba is elvetődött egy-egy néptöredék, mint a hogy gyaníttatják a Felkán talált s párukat ritkító bronz kardok és más leletek, hogy a lakosok tömörültek is már s védeni, vagy keresni tudták közös érdekeiket. Nem *Marcus Aurelius* volt az első, sem az utolsó, kinek számolnia kellett Éjszaki-Magyarország honkereső vagy honvédő népeivel. S azok a hatalmas sánczok, melyeket már a rómaiak vontak Pannoniából Dácia felé vezető útjaik védelmére, bizonyítják, hogy minduntalan tartaniok kellett a Kárpátok bércei közül az Alföldre portyázni járó lakosok kapzsiságától, vagy hír- és kalandszomjától.

Az a vonal, melybe a Mátraalja is esik, a leggazdagabb réz- és bronzkori leleteket szolgáltatja s így ép annyira látogatottak a történelem előtti időkben, mint a mily gyakran hangozhatott ott harci zaj a népvándorlás korában. Hiszen e vonalba esik a Vereckei-hágó, Budapest s a Balaton tengelye, mely úgyszólván útmutató Italia felé, hová annyi kóbor népet vezetett kincsszomja, hogy aranyánál, ezüstnél becsesebbet találjon ott, t. i. műveltséget, melyre azontúl törekedjék.

Azon népek közül, melyek Oroszországból Italiába tolongva ez utat taposták, bizonyosan többnek töredéke vonult meg itt egy-egy hegyszurdokban vagy valamely folyó mellett; s a Tisza jobboldalán, a magyarok bejötte előtt már, kétszer alakult egy-egy hatalmas birodalom: a hún és az avar. Ha úgy meggyöngült emez a IX. században, annak egyik okát aligha abban nem kereshetjük, hogy nem képezett már többé oly határozott kapcsolatot a Magyarországból éjszakra és délre lakó török-tatár származású népek közt. Délen ugyanis javában folyt a bolgárok elszávosodása. Már pedig szinte képzelhetetlen, hogy a bolgárok azelőtt sűrűbben ne érintkeztek volna éjszakon maradt azon testvéreikkel, kiktől *Asparuch* idejében szakadtak el, mi a Latorcza és Tisza jobboldalán vezető út mentén történhetett legkényelmesebben. Ez ép annyira emelhetette a rokon avarok hatalmát, mint a mennyire gyöngíthette, hogy *Heraclius* idejétől viszont a Morva, Lajta, Mürz, Mura és Dráva mentén az éjszaki szlávok is fenn tartották összeköttetéseiket a déliekkel. S a mint e vonalon kimutathatni a szlávság folytonosságát, még az avar időkben is, — ép oly jogosult az a föltevés, hogy az avarokon kívül más turáni, de különösen bolgár rajok is megszállták a Tisza mentének egyes pontjait.

Ebből valóban nem következik az, a mit némelyek kivonnak belőle, mintha szervezett tiszai Bolgárországra kellene gondolnunk; de hogy akadt erősebb bolgár törzs, olyan talán, mely azért maradt itt, hogy már monarchiában élő déli testvéreivel szemben megőrizze ősi törzsszervezetét s hogy akadt főnök, ki a rómaiak és avarok sánczai mögött új hódítók ellenében a maga különállásának megvédésére gondolt, az épen nem látszik túlmérész föltevésnek. Idéztünk egykorú író, — nem Anonymust, — ki a Duna és Tisza közt levő Bolgárországról beszél; s egy másikat, ki szerint nagy *Károly* a Duna balpartját a görög császárnak engedte át. Nincs tehát meglepő abban, ha e bolgártöredékek, mikor már nem állhatnak maguk ellen a magyaroknak, a görögöktől kérnek segítséget; viszont azonban semmi sem jogosít fel annak hirdetésére, hogy fejlett, vagy csak valamenynyire is megszilárdult államéletet keressünk a duna-tisza közötti

bolgároknál. Ha törzsszerkezetök mellett is erősebb ellenállásra voltak képesek, ezt talán annak tulajdoníthatjuk, hogy magukhoz vonták e vidék hajdani gazdáit, az avarokat is, kik, részekre szakadtak s így mások is lehettek érdekeik a Duna balpartján, mint annak jobboldalán, hol megkönnyítették a magyarok munkáját. Az is lehet, hogy már elszlávosodott állapotban jutottak ide a bolgárok. Akkor kevés fejtörést okozhat, miért kellett a honfoglaló magyaroknak annyi szláv helynevet és más szót átvenniök. Bolgár szlovének mindenesetre gyarapították a magyarok szokincsét. A honfoglalás mondája szerint *Önd* vajda, megszállva az állítólag bolgár népű Duna és Tisza között, szlávokkal emeltette Csorográd, vagyis Csongrád földvárát. Ugy látszik mindenesetre, hogy ha ezek nem bolgár-szlovének, török-tatár származású avaroknak és bolgároknak a magyarok által felszabadított szláv alattvalói voltak. Különben azt sem szabad felejtetni, hogy a nemzeti hagyományok bolgárjai könnyedén mondanak le, Ungvár sikertelen védelme után, a Kárpátoktól a Zagyva torkolatáig terjedő részről, mi bizonyítja, hogy ott igen gyér lehetett a népesség. Magát a bolgárok fejét is titeli vezérnek nevezi a Névtelen, ki szerint csupán e déli részen került a sor komoly ütközetre. E vezér is a déli bolgároktól s a görög császártól kért segítséget. A magyar parasztok és a hegedűsök még a XIII. században is mesélgettek a duna-tiszamenti s a száván-túli bolgárokról. A néphagyományokat pedig büntetlenül egy történetíró sem fitymálhatja; ép oly kárára válnék, mintha túlbecsülné azokat.

A Duna-Tisza közéhez hasonló viszonyok közt lehetett a Tisza felső és középső folyásának a Marosig terjedő balpartja, hol szervezett *kazár* birodalmat említ a Névtelen Jegyző. Csongrád, Bihar, Debreczen s más helynevek tanúsítják, hogy szlávok laktak valaha azon a földön, hol szlávokat most csak nagyon is elszigetelve, vagy egyáltalán nem találunk. Csupán a honfoglalás előtt lakhattak itten, a mi itt sem zárja ki azt, hogy török-tatár származású népekkel, kazárokkal élhettek együtt. A honfoglalás mondája maga is említi, hogy *Zoard* magyar vezér utóbb a bolgárok földjén telepedett le, holott tagja volt egy minden ponton győztes magyar seregnek; s tette ezt akkor, midőn, a Névtelen Jegyzőnél feljegyzett hagyomány szerint, *Árpád* Pusztaszernél már államnak nyilvánította az eddig elfoglalt területet. Ily népdetachmentok tehát éppen nem példátlanok a történelemben.

Kazárokra utaló helynevek mai napig is vannak a Körös-Tisza-Maros között s ha magyarországi kazárokról nem emlékeznek a byzanci írók, ez még éppen nem érv arra, hogy itten lakásukban kételkedjünk; mert Dél-Oroszország vezérlő török-

tatár népei közé tartoztak a kazárok s mégis jobbadán csak arab és perzsa földleírók és útazók tudósításaiból értesülünk viszonyaikról. »Különféle nemzetekből összegyülekezett« vitézek harczoltak, a Névtelen szerint, a szláv nevű, de kazár földön levő Bellaradnál a magyarok ellen. Voltakép tehát kimondja, hogy soknyelvű nép fölött vitték vezérszerepet a kazárok. Fejedelmök többnejűsége azt mutatja, hogy mohamedánok voltak. A kazároknál tényleg meghallgatást talált mindhárom monotheista vallás; déloroszországi hazájukban a többség a zsidóhitet követte ugyan, nagyobb városaikban azonban a mohamedánoknak is voltak mecseteik. De ha még oly híresek voltak is vallástürelmükről a kazárok, könnyen megtörténhetett, hogy a mohamedánok egy része mindamellet is odahagyta a törzshazát s kisebb tömegben mai honunk földén keresett új szállást. Ide magával hozta már a városépítés ösmeretét is, úgy, hogy Biharvárát csak kemény ostrom után vehették be a magyarok. Feltűnő, hogy valamint utrakelésük idején a kazár király javasolja a magyaroknak, volt szövetségeseinek, hogy fejedelmet válasszszanak, úgy e haza földén is a kazár népség meseszerű vezérének leányát választja fia nejéül Árpád. Ez, ha költemény, nagyon is logikus költemény. Különben azt a körülményt is érdemes volna megfontolni, hogy kazárokat ugyan egyedül a Névtelen említ hazánkban; de a közép-európai szerzetes és más írók, kiknek előadásai nyomán egyben-másban indult, egész Európában nem ösmerik az ural-altájaiaknak »politikai tekintetben legfontosabb« eme népét; míg másrészt bajos volna állítani, hogy egy magyar király jegyzője épen a királyok nemzedékrendében követne el oly durva botlást, hogy, ha már bizonyosat mondani nem tud, nem külföldi hatalmas, hanem egy belföldi kisebb nép legyőzött fejedelmének leányát írja Zsolt nejéül.

Délen, a Maros baloldalán a Tiszáig és Dunáig ismét *bolgárok* vitték a vezérszerepet. Hazánknak e része az, hol még mindig találunk bolgár telepeket, csakhogy sokkal későbbi időkből. Annyi azonban bizonyos, hogy e délvidékről a XIII. században már mohamedán bolgárok, vagyis izmaeliták az arabok aleppoi főiskoláit is látogatják, s akkor már egészen elmagyarosodtak nyelvben, öltözetben egyaránt. Feltűnő, hogy a bolgárság e töredéke vallás dolgában teljesen más állásponton van, mint a balkáni bolgárság, mely a IX. században már keresztény. Ez ellenben a XI. század elejéig pogány; akkor egy része, sz. István idejében, fölveszi a kereszténységet, más része azonban az izlámot. Ha egy XIII. századbéli krónikás már nem írhat nemzetiségökről egész bizonyosat, az annak jele, hogy ekkorig valóban beolvadtak a magyarságba. Csupán fejedelmök neve, *Glad*

mutatna elszlávosodásra. Az avaroknak meghódolt bolgárok már *Baján* idejében harczoltak *Priscus* keletrómai vezér ellen a mai Torontál és Temes síkjain, bennmaradásuknak azonban semmi nyoma. De posse ad esse háládatlan dolog ugyan következtetni, azonban itt is azt kell föltennünk, mint a bolgárság magyarországi többi telepének kijelölésénél, hogy igen is történt bevándorlás délfelől és pedig, mint a vallás ellentétei mutatják, a dunamelléki Bolgárország általános viszonyaival elégedetlen elemek részéről. De ha ily bolgárok valóban laktak a Maros és a Tisza mentén, miért nem szövetkezett a magyarölő *Simon* bolgár fejedelem velök is a magyarok ellen? Nyíltan csakugyan nem ír e szövetségről egy krónika sem. Azonban a mai Románia déli részén kalandozó magyarok akkor sem délen jöttek be az országban, mikor a bolgárok által hazátlanná téve, nagy okuk lett volna, hogy a legrövidebb utat válasszák. S a helyett, hogy az Aldunánál (van ugyan, ki állítja, hogy ott) vándoroltak volna be, fölkerülnek a Neszter és a Stry völgyébe, hogy a Vereczkei-hágón át a Laborca-Bodrog-Tisza völgyébe ereszkedjenek le. Ez útirány választása épen arra utal, hogy Bolgárországnak Magyarország déli részeiben is voltak telepei.

Oláhokat már e vidéken említ a Névtelen történetírása; Erdélyt pedig, a székelyek földének kivételével, oláhnak mondja. Magának a fejedelemnek, *Gyalunak* neve, helyesebben írva, Dealu, hegyet jelent s valóban oláh. A magyar történettudománynak e században szerzett legnagyobb érdemei közé tartozik azon vita, melyet az erdélyi oláhok ottlakásának kérdésében megindított, ha nem folytatta is azt mindig teljes higgadtsággal. Nem föladatom e vitának ösmertetése. Azt a kérdést, elrómaiásodottaknak mindig Erdélyben lakott ivadékaik-e hazánk rumunjai, vagy *mind* az Alduna mellől jöttek-e hazánkba és Romániába, — még nem oldotta meg e mindkét részről nagy tudományos készültséggel folytatott vita.

Az erdélyi oláh félnomád volt még a XVII. század közepén is és neve századokon át nemcsak nemzetiséget, hanem pásztorokodást is jelentett nálunk. Azok a kölcsönszók, melyek — kis számban — nyelvéből jutottak a magyar nyelvbe, jobbadán nomád életmódra utalnak. Semmi sincs, a mi sejtelné azt a magasabb, római műveltséget, melynek egykor részesei voltak; ellenben 1013 szót ismerünk, mely a magyar nyelvből ment át az oláhba s ezek már mind az állami, társadalmi, sőt vallási élet fejlettebb korából valók.

Bármint gondolkozzunk tehát a románok eredetéről; higyük, hogy legrégibb lakói Erdélynek; vagy higyük, hogy a Balkán-félszigeten átalakult nyelvök és műveltségök felvételére

bírták a bennmaradt dákokat: annyi bizonyos, hogy tulajdonképen erdélyi műveltségről szó sem lehetett a IX. százaban. A városok romban heverték s ha keletkeztek is helyökön újak, — mint Sarmisegethusa, azaz Ulpia Trajana omladékain Gredistye, — ott csak szláv hatás alatt lézenghetett az elrómaiásodott dák, mely már nem is földművelés, hanem inkább pásztorkodással kereste mindennapi kenyerét. A krónikás szerint Gyalu csakugyan oláh és szláv népek élén szállt szembe a magyarokkal. Talán avarokat is vezetett ellenök. Erdély ma is a fekete szűrök hazája s fekete szűrt viseltek a húnok és avarok; Erdélyt pedig még a XI. században is Fekete-Magyarországnak nevezi szent *Bruno*, szemben Fejér-Magyarországgal, hol csakugyan általános a fejér szűr divata. Erdélyben, ha igazán küzdeniök kellett a magyaroknak, csak oly néppel küzdhettek, mely már *élt* államban, ha akkor nem is alkotott államot forma szerint. E részben pedig legfrisebb hagyományai egyedül az avaroknak voltak, kik azonban felhasználhatták a föld népét is, a szlávokat s az oláhokat, a hogy krónikásaink már e korban nevezgetik az Erdélyben visszamaradt dákok ivadékait.

Nemcsak krónikásaink, de néphagyományaink szerint is élt még egy nép a Hargitta és keleti-határhegység közt, sőt a Hargittának nyugati lejtősegein is. A *székely* nép ez, mely származását a húnokig viszi föl. »Csodás mese a történelem világánál a székelyek hún eredete«, jegyzi meg erre *Hunfalvy* Pál, ki szerint »a székely nyelv maga is megczáfолhatatlanul bizonyítja, hogy a székelyek nem lehetnek húnok, hanem olyan magyarok, mint a többiek; mert nyelvök ugyanazon társadalmi és műveltségi lefolyás alatt képződött.« Nem külön népfaj a székely, hanem határőrző, akármilyen eredetű is különben.

A nyelv bizonyossága valóban igen erős érv a székelyek hún eredete ellen. S akármily általános is maga a néphagyomány, mely ez eredetet dogmaként hirdeti, csak félve szállhat vele szembe. Regék, melyek nem tudákos krónikaírók könyvében, hanem családok körében apáról fiúra szállva, századokon át is épségben maradtak, hiában hirdetnék tehát, az Attila birodalmát tönkretévő nagy népcsata után a húnok egy töredéke mint került a Székelyföldre.

Csaba íre, a hadak útja, a Csaba-várás szép meséje ép olyan lom ennélfogva a történetírás kezében, mint a hogy nem érdemelnek figyelmet Székelyföld mindazon helynevei, melyek *Attila*, *Réka*, *Csaba* emlékét örökítik. A pogány mythológiának szintén nincs ezek szerint bizonyító ereje, mert akkor is meg lehetett az a székelyeknél, ha ők magyaroknak oda telepített töredékei. Azon pedig, hogy ez a székely mythologia helyhez van

kötve, hogy Budvára körül egész pogány hierarchiának emlékeit őrizgeti a nép s beszélni tud áldozó oltárokról, szent berkekről és ligetekről olyan is, ki soha hírért sem hallotta a Székely Krónikának, s beszélt már akkor is, mikor meg sem írták még azt a Székely Krónikát, — mindezen hallgatva kell végigsuhannia annak, kit csak a nyelv története érdekel; mert a tündérek világának megelevenedése s a nappal, holddal, sassal ékes címerek alakjainak életre-ébredése kissé zavarná a köröket. Hát még ha a hagyományok azon részével is kellene foglalkozni, mely egy kis theokrátiát keres a Hargitta lejtősegein s beszél székely nemekről és ezeket összetartó rabonbánok papi és politikai tekintélyéről! Sőt beszél az önálló műveltség egy neméről is. S ott van azután a nagy bökkenő, hogy a székelység csak valamikor szent *László* korában telepedvén be, nem vihetett oda, a határhegyek közé, az Olt és Maros eredetének vidékére egy, az akkori magyar kereszténységtől különböző műveltséget; s nem honosíthatott meg ott oly eszméket, melyek anachronismusok lettek volna már abban az időben. Táltsok a kereszténység, rabonbánok a királyság idejében!

Székelynek nevezzük-e a Hargitta lejtősegein élő népet, csak hunnak, csak avarnak, vagy mindakét nép keveredésének, — e kérdés maga háttérbe szorúl azon bizonyosság mellett, hogy ott mindenesetre élt egy uralaltáji néptöredék. Ha hún volt, még nem vesztetett, ha avar volt, még nem vezett ki belőle az állameszme, melyet azonban nem szabad mai egész jelentőségében értenünk. Régi és hitelüktől teljesen meg nem fosztott krónikák legalább az állami szervezet egy nemét keresik e vidéken. »Nomád nép volt — vetik ellenükbe; — sem ösmeretlenül, sem egy tömegben nem maradhatott, mert lovai, barmai miatt legelőről legelőre kellett vándorolnia.« Mintha még manap is nem vándorolna ismeretlenül az oláh pakurárok, vagy a székely góbék nyája, gulyája, ménese a határszéli hegyek közt! Gyergyó-Ditró székely falu lakosainak ma is 15000 marhájuk legel szinte észrevétlenül községüknek buja mezőkből álló és 53,000 katastr. holdra terjedő határára. *Csaba* katonái, hagyományok szerint, mindössze 3000-en s így csak kétannyian lettek volna, mint Ditró lakosai. Ha időközben 100,000-re szaporodtak is, szinte elvesztek a Hargitta lejtősegein, melyeken ma 450,000-en találnak lakást. S ha a IX. században 100,000-re tettem számukat, bizonyosan túl-nagy összeget említettem.

Általában véve azon, legfeljebb másfélmillió ember, ki ezen időben, a IX. század alkonyán, Magyarország földén lakott, túlnyomóan az uraltaji népcsaládhoz s az arják szláv ágához tartozott. Mindkét népcsalád tagjai távol állottak még azon

kulturától, mely a középkor termékenyítő eszméinek hatása alatt, csak megszilárdult államban fejlődhetett ki. Már pedig itt több középpont támadt, mint a hány nyelven beszélő nép élt az országban. Nem lehet e külön középpontok köré való tömörülést egynek venni a törzsszerkezettel; mert az nem tűrt volna magában idegen elemet. Itt ellenben a korábban uralkodó avarok töredékei több más nemzetiség fölött a vezérszerep egy nemét vitték; erőtlenek arra, hogy — igazi politikai tulsúly híjján — avar jelleget adjanak ez uralkodásnak, vagy hogy egyáltalán maguk óvakodjanak legalább amazok elnemzetietlenítő hatásától. Hasonló áll a bolgárokról és kazárokról, kik jobbadán maguk is politikai menekültek s így az anyaország támogatását nélkülözők lévén, nem adhattak határozott irányt más népfajhoz tartozó alattvalóik fejlődésének. Őket nem a római állam hagyományai, hanem az ugyanazon Magyarország területén alakult, de egymásután viszonylag gyorsan megbukott hún és avar birodalom hagyományai vezérelték. Azon államok azonban hatalmuk tetőpontján is híjjával voltak az állandóság biztosítékainak, mert a legkülönbözőbb elemekből álló confoederatiót képezték. Kicsinyben utánozni a nagyot, csak pillanatnyi sikerre vezethetett; az ilykép szervezkedett apró államok azonban, melyek — fennállásuk miatt örök bizonytalanságban — csak máról holnapra éltek s így az állandóságot kívánó kulturára alig is gondolhattak — szétmáltak, feloszlottak az első nagyobb csapásra, mely őket egy szervezetben élő nép részéről érte.

E hatás a magyarok honfoglalásában jelentkezett.

Az ő megjelenésök vetett véget e particularismusnak. Az teremtetett ismét egységes államot a Duna középső folyásának s a Tiszának partjain. Úgy, mint már a húnok és avarok megjelenése is; jobban mondva, csak olyanformán. Mert ama nemzettek megtartották az Ázsiából magukkal hozott eszméket s már csak későn, akkor mondtak le róluk, mikor a magát más eszmékörbe beleélt Európának ellenszenve föltámadt ellenők. Sokat tanult tőlük Európa, de csak egy irányban; s mert más irányban nem hathattak, végre is nekik kellett alkalmazkodniok az európai élet követelményeihez. Az a körülmény, hogy Magyarország ma is ott képez államot, hol ezer év előtt alakult, bizonyítja, hogy nemzetünk, mint politikai szervezet, fogékonyabb volt Európa közszelleme iránt.

II.

Nem megszállás, hanem foglalás útján jutottak a magyarok mai hazájukhoz. Megszállás útján csak a néptelen vidékeket szerezték meg. A többit karddal vívták ki; sőt a kazárokkal is

a csatatéren diplomataztak. A magyar közjog azután is megkülönböztette a megszállás és első foglalás czímén szerzett javakat. A honfoglalás körülményei, még *Anonymus* bőbeszédűsége után is, kétségesek és hiányosak lehetnek, lényegök azonban, t. i. maga a foglalás, mindenestre tény.

Hazai kútfőink szerint ez nem történt kegyetlenkedések közt; s ha külföldi krónikások, írók és festők fel egészen *Someda Domenico*-ig, ki a bejövő magyarokat úgy ábrázolja, hogy a nyeregkápához vértől csepegő ellenséges fejeket csatolnak, sokat tudnak mesélni a magyarok vérengzéseiről, ezt inkább a portyázások korára, mint a honalapítás idejére kell érteni. A legyőzött népek idebenn soha, még a riadei és augsburgi csata után sem keltek fel hódítóik ellen.

S egyáltalán, kevesebb vérrel alakult-e a középkor többi állama?

A magyarok Európában ugyanazon czímen kerestek polgárjogot, mint az európai népek nagyobb része; abban azonban mégis különböztek, hogy nekik nem nyílt alkalmuk, mint amazoknak jobbadán, a földrész életében számot tevő műveltség megsemmisítésére; pedig elég későn jelentek meg, hogy ily műveltséget hazánk területén is joggal keressenek. Rájok inkább építés, mint rombolás várt.

Vagy talán *Nagy-Morvaország* romlásáért hullasson könyeket a civilisatio? Azon állam oly helyen alakult, hol azelőtt legkisebb hatása sem volt a római műveltségnek; s ha alakulása első éveiben komoly törekvést árult is el az akkori Európa műveltségének legnemesebb nyilvánulása, a kereszténység befogadására, államélete oly rövid, alig két évtized volt, hogy ez idő alatt valóban nem szerezhett érdemet a civilisatio körül; sőt az még őt magát sem hathatta át. Különben legyőzőinek, a magyaroknak megjelenése első éveiben, hogyan kezdhette volna egyben-másban önként követni a magyar szokásokat?

A mint katonailag aránylag jól szervezett nemzetünket nem akadályozhatták komolyan a honfoglalásban mai hazánk belviszonyai, úgy a *külviszonyok* sem vehették el bátorságukat. A krónikaírók barbárjait, csaknem ugyanazon időben, Európának két nagy hatalmassága hitta segélyül. A görög és a német-római császárság. Amaz akkor állt dicsőségének tetőpontján. Nyugat-Rómától való különválása óta félezredév telt el; elég idő, hogy testet öltsenek *Tribonianus* elvei, melyek, a Codex Justinianusban összegezve, az önkényuralom legerősebb oszlopai. Míg azonban délen az arabok világhatalmával kell vala szembe szállnia e jól szervezett monarchiának, erőtlen volt arra, hogy diadalmasan mérközzék meg közvetlen szomszédaival, a Balkán-

félsziget apró államaival. *Simon* bolgár fejedelem ellen tehát a magyarokat hitta segítségül. A görög császárság valóban nem okúlt a múlt tanulságain; s első sorban magát vádolhatja, hogy a húnok föllépésétől kezdve a törökök betöréséig, egy ezredéven át, mindannyiszor érintették s olykor el is borították a népvándorlás hullámai. Mert, hogy pillanatnyi bajoktól meneküljön, nem egyszer hitt szövetségesekül oly népeket, melyek különben talán elkerülték volna e birodalmat. Most pl. a magyarokat. S ezek szerencsétlensége alkalmat adott, hogy a Duna baloldalán erős és jól rendezett állam keletkezzék. Mi lett volna Európából, ha Árpáddal egyidőben egy *Mánuel*-féle lángész ül Kelet-Róma trónján, vagy ha ez a XII. században nem egy *III. Istvánnal*, hanem Marót, Gyalu, Glád és Zalán-féle emberekkel kénytelen küzdeni?

A másik hatalom, a *német-római császárság*, ifjú volt még, sőt tulajdonképen meg sem alakult teljesen. Az egész csak 887-ban vált ki a frank birodalomból s alig lehetett egyébként tekinteni a hét törzs herczegségeinek elég laza szövetségzeténél. *Arnulf* császárnak, egyéni derekassága mellett is, csupán nagyjából sikerült, hogy császári méltósága, mint középpont köré, tömörüljenek ez apró országok, melyekben *Arnulf* előtt 800 évvel *Tacitus* korában ép úgy meg voltak a decentralisticus törekvések, mint utána másik 800 évvel, *I. Lipót* és *XIV. Lajos* harcainak idejében. *Arnulf* alatt voltakép még neve sem volt e birodalomnak. Közvetlenül halála után veszedelmes rohamossággal kezdődött meg Németországban az »itio in partes« és magyarok, normannok, szlávok közt könnyen válhatott volna zsákmánynya az ifjú állam. Ennek tehát *Árpád* idejében sem volt súlya keleten s legkevésbé sem hátráltathatta a magyarok térfoglalását.

E szerint délen, Görögországban, a centralisatio merevsége, éjszaknyugaton, Németországban, pedig épen a decentralisatio rugalmassága volt az, mi nemcsak arra bátoríthatta a magyarokat, hogy az útjokban álló apró népek legyőzésével országot alapítsanak, hanem hogy egyúttal új szomszédjaikat is egyre támadják. Közvetve azon olasz és német feudális urak voltak legjobb szövetségeseik, kik apjuk után örökölvén méltóságukat s a vele járó feudumot, — egymás közt viseltek apró háborúkat, különpek ellen való küzdelmeiben magukra hagyván fejedelmeiket, kik nekik az eddigieknél már alig adhattak többet.

A feudális birtokok Nyugat-Európában, de különösen a rendszer hazájában, Franciaországban, épen a IX. század második felében kezdtek örökösökké válni. Kevés úriember tartotta már magát boldognak, ha csak allodiumát, a »paterna rura«-t szánhatta ökreivel. A mint egyéniségét s vele szabadságát imént

aggodalom nélkül ajánlotta fel a királynak, hogy attól hazafias szolgálatai fejében, mintegy haszonbérbe, nagyobb földbirtokot kapjon, rendesen ép oly keveset törődött e szolgálatokkal, a közérdekkel, mert minden gondolatát vagyonszerzés képezte. E részben a középkor urai alig voltak jobbak a mai börzespekulánsoknál. Ha sikerül a feudális rendszer által a fejedelmeknek az, mire voltakép törekedtek, egy nem ugyan állandó, de bármikor felhasználható katonaság megteremtése, bizonyosan kevesebb siker kísérte volna a magyarok fegyvereit külföldön. Azonban már Róma története is mutatta, hogy nem jó földesúrrá tenni a katonát. A magyarok hadi erényei is akkor kezdtek hanyatlani, mikor, az Árpádok idejében, minden elmét a tulajdon-birtok után való vágy foglalt el; s még utóbb a török birodalom is saját hanyatlásával fizette meg azon kísérletét, melylyel ázsiai változtatban tette feudális urakká a janicsárokat és spahikat. A főúr a maga királyát annak bőkezősége szerént méltányolta, mint utóbb a Hármaskönyv is szentnek magasztalta a mi II. *Endrénket*, kinek gyermekei és unokái közt valóban voltak ugyan szentek, ő maga azonban egyházi átkot vont országára. És ez ország századok múlva mégis csak a nemesi praerogatívák gyarapítóját, az aranybulla kiadóját látta benne, a miért sok mást megbocsátott neki.

A IX. század nyugateurópai társadalma és államélete egyáltalán a legnagyobb forrongásban volt akkor, mikor a magyarok bejövetele újabb népvándorlással látszott fenyegetni. Pedig ez a második népvándorlás századrésznyit sem rombolhatott volna, mint az első, mikor egy Rómának kellett buknia.

Érdekes azon viszony, melyben mindezen népek a *kereszténységhez* állottak.

Az arianizmus, mely úgy szólván nyomon követte a népvándorlást, a VI. század vége felé mind több tért veszített s mintegy túlélte magát. Nagy *Gergely* pápa oly átalakúláson vezette keresztül az eszméket, mely maga is szinte csodával határos, mint a hogy mind több odaadással hitt is a világ a csodákban. S ha vannak, kik mosolyogni tudnak a véreskező lovagokon, kik irgalom nélkül harcolnak, de kiejtik a fegyvert kezökből, a mint a kereszt egyszerű jelvényét megpillantják, azok nem fogják megérteni azon változást, melyen e barbárok érzülete keresztül ment. Meghódított népektől miért nem követelnek ismét vékaszámba aranyat, ezüstöt s miért túlboldogok, ha a nagy pápához küldött követeik, kik áttérésöket jelentették be, a szent kereszt egy darabkájával, keresztelő szent *János* néhány hajaszálával és szent *Péter* bilincsenek némi fűrészhulladékaival térnek vissza.

A nyugati gótok által adott példa, a *keresztény önzetlenség* szép tana, túlélte a gót birodalmat, de tért foglalt kelet felé mindenütt.

A beköltöző magyarok a kereszténységnek itt csak elemeit találták. E vallás rájuk, kik összefüggő nagy tömegben hittek egy természetes vallásban, nem lehetett különösebb hatással.

A kereszténységgel nemcsak mai hazájokban ismerkedhettek meg.

Vándorlásaik közben főképp szlávokkal volt dolguk s idebenn is sok szlávot találtak. Az éjszakiak, az oroszok, a múlt évben (1888.) ünnepelték keresztény hitre térésöknek kilencz-századik évfordulóját; országuk maga is csak ezer éves; kereszténységek fiatalabb tehát, mint a magyarok honalapítása és oly tökéletlen, hogy még a X. században is emberáldozatokkal járt, mert bálványaikról sem tudtak megfélemlkezni. Úgy, mint ugyanakkor, majdnem ugyanazon évben (983.) *Géza* magyar fejedelem, ki szintén elég gazdagnak érezte magát, hogy *mindkét* Istennek áldozzék.

Ismételve láttuk, hogy *Szvatopluk* szlávjai sem lehettek a magyarok térítői. Még nekik maguknak is a pogánysággal kellett küzdeniök. Kereszténységeket 899-ben maguk a bajor püspökök is csak álkereszténységnek mondták.

S ily álkereszténység volt délen a Dráva-Száva közében is, úgy, hogy a XI. század végén — épen ez évben nyolczszáz esztendeje — szent László velök szemben Magyarországnak nemcsak politikai hatalmát, hanem katolicus eszméit is képviselte. Az ő idejétől fogva lett oly általános ott a kereszténység, melynek számarányai ma is kevés más helyen kedvezőbbek. A honfoglalás idejében kereszténységek mégsem hathatott s jó, hogy nem hatott a magyarokra.

Egyáltalán az a század, melyben a magyarok Európa földén megjelentek, a térítők lankadatlan működésének százada volt.

A magyarokat sok nép előzte meg Jézus megüsmérésében, de sok követte is; ezek közt nem egy olyan, mely az egész közép-koron keresztül sem értette meg a katolicismus szellemét s azért, a renaissance századában aránytalanul rövidebb idő alatt nyilatkozott a reformatio mellett, mint a mennyi kellett neki annak idejében, hogy katolikussá legyen.

Éjszak és kelet a pogánysághoz ragaszkodott, midőn *Árpád* népe a Tisza völgyében megjelent. Délkelet (Byzancz) kevéssel azelőtt, 842. febr. 19. ülte az orthodoxia ünnepét, mely azonban már egy görögkeleti s egy római katolika egyházra szakadva találta a kereszténységet. S mint a görögök, Nyugat németjei is

csakhamar összeegyeztethetőnek vélték kereszténységöket a pápák ellen való küzdelemmel.

Honfoglalásuk évétől, 895-től, egy század telt el s a magyarok megkeresztelkedtek. Pedig országuk csak két oldalt ékelődött keresztények közé; a többi oldalon kétféle és meglehetősen világias gondolkozású keresztények, vagy épen pogányok voltak szomszédaik. Alig egyéb tehát szóvirágnál, ha *Géza* és szent *István* megtérését azzal indokolják, pogányoknak maradvá, mint meggyőződtek, politikai és vallási tekintetben a szomszéd népek gyűlöletét és támadását vonhatnák magukra. Erre politikai és vallási tekintetben egyaránt gyenge volt Európa.

Azok a papok, kiket hódításuk első éveiben, az európai kereszténység magyar oázain találtak *Arpád* vitézei, vagy elmenekültek, vagy, ha bennmaradtak is, befolyásukat veszítették. Üldöztetésükről szó sincs. A keresztény vallás idebenn mindenestre visszafejlődött; s a mint már a felvidéki tótok gyönyörködni kezdtek a magyarok pogányságában, úgy félig, vagy meg sem értett kereszténység, szláv pogányság, magyar, bolgár és avar samanismus, kazár mohamedanismus és kabar zsidóskodás oly fogalomzavart teremtett a vallásélet terén, melyet a magyarság pogánykori szervezetével ép oly kevésbé lehetett összeegyeztetni, mint a nyugateurópai fogalmakkal. S félszázadnál nagyobb idő telt el, míg Byzanczból s hét évtizednél több, míg Németországból térítő mert hozzájuk közeledni. Akkor azután oly biztosan és oly általánosan indult meg országszerte a monotheismus előismerése, milyenre alig van példa Európa történetében. A magyarok bálványozás nélkül való természetimádása ép oly gyorsan fordult az egy Isten felé, mint negyedfél század előtt a szétदारabolt, nomád Arábiáé Allahhoz. S az egység nagy eszméje, mely vallásukat áthatotta, politikai és társadalmi tekintetben is rohamosan átalakította e faj, nyelv, földrajzi elhelyezkedés és annyi más dologban különböző két népet; mert az eszme mindenütt erősebb volt a viszonyoknál.

Igazi állameszme, már a szó maga is helyhez-kötöttséget fejezván ki, a beköltöző, nomád magyaroknál nem fejlődhetett; de hogy alakulófélben volt, bizonyítja a vérszerződés hagyománya. Világos, hogy az ősök nem szedték már Lebediából Etelközbe vándorlásuk alkalmával paragraphusokba azon viszonyt, melyben uralkodó és nemzet egymással vannak; s annyiban és különösen a törvényszerkesztés szabatos külalakját tekintve, okleveles hitelességre igényt sem tarthat a vérszerződés. Barangoló nép nem kodifikál. Tény azonban, hogy a magyarság ide a monarchikus szervezet egy nemével jött, s ha békében korlátozva volt is a fejedelem hatalma, háborúban majdnem önkényuralmat gyakorol-

hatott. Hazai és külföldi krónikák egyaránt kiemelik, hogy az egyeduralom eszméjét a kazároktól vették őseink, mint a hogy Dél-Orszország török-tatár származású népei közt általán övök volt a vezérszerep.

Különben a király kezdetben a germánoknál is csak háborúban korlátlan úr, s e részben a középkor nomádjai, úgy látszik, nem voltak oly aggodalmasak, mint, az ó-kor görögjei, kiknél Miltiades, Perikles is csak egy a tíz strategos közül. Miltiades csak úgy kezdetett a marathoni csatához, hogy előzőleg 5 strategos társa lemondott javára az őt illető napos vezérségről. Mert a demokrátiát mindenütt keresztül vihetni, csak a csatatéren nem. Ott parancsolni kell.

De béke időben is egy középpont körül forgott ez a kezdetleges államgépezet. A fő fejedelmen kívül még két főbírája (gülász és karchas) volt a nemzetnek; s ha egykorú görög írók úgy tudják, hogy a nyolcz nemzetség, saját külön vajdái alatt, és saját külön területén belül önállóan intézheti ügyeit, ez az önállóság bizonyosan nem terjedt ki az egész igazságügyre s ép így korlátok közt volt egyéb tekintetekben is. Több, mint hatszáz év múlva is akadt már művelt nép és pedig nem kisebb nemzet, mint maga a német, mely *Miksa* császár híres reformjában, a császárnak inkább csak a közös hadi vállalatokban érvényesülő hatalmát az igazságügy cenzuralizálása által ügyekezett támogatni. Maguknak a magyaroknak itt érintett kormányformája kazár példára utal. Ázsiai minden ízében; de hát kormányformákban nem igen találékonyak a népek s tér- és időkülönbséget oly kevésbé ösmernek, hogy nem csoda, ha ugyanazon eszmékhez minduntalan visszatérnek, vagy szinte »véletlenül« találkoznak velök.

Egyébiránt ha mozgó monarchiának tekinthettük a hűnt és avart, eleinte a magyart sem vehetjük egyébnek. A törzsszerkezet voltaképp katonai szervezet volt — s nem szabad alatta a IX. század magyarjainál clanrendszert érteni. Már csak azért sem, mert egy-egy clan, a természetes fejlődés esélyeihez képest, különböző számarányú; a magyaroknál emlegetett törzs vagy nemzetség ellenben szabatosan tagolt egész. S a mi lehetetlen volna a clannél, a magyar törzsek egységes hadsereget képeztek. Sikereik első sorban a hadvezér iránt való föltétlen engedelmeségen alapúlnak. A vezér aggodalom nélkül bízta meg alvezéreit elkülönített feladatokkal, mert nincs oka tartani azok engedetlenségétől. A germán, kiben mindig nagy volt a centrifugális hajlam, ilyesmit nem mert volna utánacsínálni. Nagy *Ottó* idejéig volt-e igazán közös vállalata a magyarok ellen? S miért törődött oly kevésbé egy és ugyanazon népszövetség a maga tagjai iránt?

Írtak-e róla paragrafhust, vagy sem, tény, hogy a mit közös erővel szereztek, azon közösen osztozkodtak a magyarok. *Chlodvig* frankjai és *Árpád* magyarjai e téren egy nyomot követnek s mindkettejöknel a vezért bízzák meg a kiosztással. Oly népeknél pedig, kiknek »rablóhadjáratairól« írnak, nem kicsinység a vezér ily joga. Van már erő, mely féken tartsa a kapzsiságot. S megvolt a mag, melyből kikelhetett a középkori feudalizmus erős fája. Nincs gazdátlan terület az országban; a király kezeli a még uratlan jószágokat s érdem és méltány szerint jutalmazza azokból híveit. Ehhez az eszméhez, ha a középkort még úgy jellemzi is, nincs másokat kizáró szabadalma Európának. A hünoktól fel a törökökig, kik annyi kilidst osztogattak szét a mi hazánkban is, eléggé ösmerték azt a török-tatár népek. Maguk, a magyarok is. Mert a *Névtelen Jegyző* szokott kifejezése, hogy »Árpád dedit terram alicui«, nem oly idétlenség, mint a hogy általában mondják róla.

Hazánk Európától a monarchiának csak keresztény formáját s európai színezetét, de nem eszméjét kapta. Teljesen igaza van *Salamon* Ferencznek, a vezérek korabeli magyar hadtörténelem megírójának:

»Hogy Magyarország valamennyi hasonló nagyságú vagy nagyobb állam közt Európa legegységesebb és, hogy úgy mondjam, legzentralizáltabb állama volt, — arról mindenki meggyőződhetik, ki a középkornak egy történelmi atlasát végiglapozza. És ezen egység onnan datálható, mikor a magyarok bejöttek az országba.« Mily csodálattal szól ez államhatalomról még a XII. század végén is Németország nagy államférfia, a magyarokat különben gyűlölő *Freisingi Ottó* püspök! S pedig épen akkor, midőn Németország erejét, melyet célszerűbb lett volna az államegység megalkotására fordítani, az Olaszországgal oly hiában keresett egyesülés vágya kezdte, mindjobban lankasztani.

Befelé erős, kifelé hathatós volt Árpád s fejedelem- és első király-utódainak monarchiája. Nem csoda, ha bejövetele után, erejében amúgy is megbízhatva, nem kapkodott azonnal külföldi minták után. Nem is e minták keresése hozta utódait békésebb összeköttetésekbe Európával. *Egyedül a vallás* volt az, miben ők az európai társadalom nemesebb törekvéseit megszerették; minden egyebet csak annyiban fogadták el, a mennyiben izlésöknek megfelelt. Ezt azonban önzetlenül, teljesen és minden fenntartás nélkül.

A honfoglaláskor oly katonai s társadalmi felosztása volt a magyar népnek, hogy nagyon könnyen alkalmazkodhatott az európai felfogáshoz; pedig ennek ösmerete nélkül alakult meg.

A középkori főurak, köznemesek és jobbágyok intézményének csiráit voltakép vándorútjáról hozta magával a nemzet; a

külfölddel való megüsmékedés azt már csak módosíthatta. Szent *István* szabatosabban körvonalozta a magántulajdon fogalmát, de nem ő honosította meg hazánkban. Társadalmak nem parancsokra keletkeznek; s micsoda bábeli zűr-zavar következik abból, ha az 1000. évben augusztus 14-én nyugalomra mint ázsiaiak térnek a magyarok s másnap 15-én reggel mint akkori körülmények szerint civilizált európaiak ébrednek fel!

Szent *István* bölcsesége, mint minden nagy törvényhozóé, éppen abból állt, hogy számolt a nemzet geniusával. Épületének alakja változott, de anyaga jobbadán ugyanaz maradt. S hogy a hasonlat teljesen szöszérént véve is találjon, fölemlitem, hogy még építkezéseiben sem indult szolgamódon a külföld után; székesfehérvári templomát négy saroktorony tette a szokásos bazilika-stilustól eltérővé.

Szent *Istvánt* Európa közéletéből első sorban maga a vallás érdekelte. Fiához, Imre herczeghez intézett intelmeiből *Paule* Gyula kimutatja, hogy »István a legelőrehaladottabb eszmék híve, bajnoka volt. Némileg VII. Gergely-féle elveket vallott már VII. Gergely előtt.« S mert a főhatalom legfontosabb tennivalójának a katholika apostoli hit védelmét és terjesztését tartotta, inkább hódolt egyházi, mint politikai szempontoknak. Ez az oka, hogy európai modorú főhatalmának megadása végett egyenesen a pápához fordult s nem a görög-, vagy német-római császárhoz. Nagy királyához méltó volt a nemzet. A térítés első időszaka elmúlt a nélkül, hogy Magyarországon csak egy térítő is megszerezhetette volna a vértanúság koronáját. Utóbb *szt Gellért* sem annyira vallási, mint politikai pártdühnek esett áldozatul. De a mily szembetűnő vonakodás nélkül csatlakozott a nemzet a kath. valláshoz, ép oly válogatósan járt el Nyugat politikai és társadalmi eszméinek megvalósításában. Nem kapott azokon mohón, de eltanulta lassankint a legtöbbet; szerencsére a nélkül, hogy végkép szakított volna hagyományaival. Utánczolt, de kritikával. S hogy ez az eljárás mily kevésbé állt ellentétben akár a kereszténységgel, akár a nyugati eszmékkal, ott van példaképen *Szt Gellért* s az ő korabeli papság. Csanád nagy püspöke velőt rázó szavakban dorgálta meg a zsarnok *Aba Sámuel*t, ki a pogánykorbeli törzsszerkezettel kaczerkodott ugyan, hanem azért híve maradt a kereszténységnek. S a mint ő nem bántotta a szókimondó püspököt, úgy ez is külön tudta választani fejedelme gyöngeségeit magának a népnek érdekeitől. Törzsfők ivadékai, kiknek közben megtetszett a magánbirtok eszméje, szakítottak múltjokkal s a keresztény és német III. *Henrik* császár táborába pártoltak át Ménfőnél; a papok, kik természetesen mind keresztények s jobbadán idegenek voltak, itt ép oly hűséggel tartottak

ki megdorgált uruk mellett, mint a hogy — üldöztetésök hevében is, 1066-ban — többnyire a nemzet ügyéhez csatlakoztak. Azon politikai mozgalmakban akkor s utóbb I. *Béla* alatt, hangoztatták ugyan, de nem vették elég komolyan a vezetők a régi pogány vallás helyreállításának ügyét; a politikai és társadalmi állapotokkal való elégtelenség azután is gyakran nyilvánult, az idegenek iránt való gyűlölet pedig történetünk egész folyamán keresztül megmaradt; a kereszténység azonban, kiheverve az első két rázkódtatást, teljes tiszteletben állott. A mint pl. Nagy *Lajos* is arra alapította délkeleti politikáját, hogy görögkeleti népeket katolikusokká tegyen s ezzel is közelebb hozza őket a magyar államélet középpontjához; úgy viszont a későbbi századokban sem csekély büszkeségét képezte a magyarnak, hogy a török ellen való irtózatos küzdelmeiben »a kereszténység védőfalának« nevezgették.

Bámúlatos szervezet volt a kereszténység, melyet annyival könnyebben érthettek meg a magyarok, mert az soha és semmi időben nem volt összezavarva politikával és társadalommal. Ez már inkább a hierarchia körébe tartozott, melynek különben érdekében állt, hogy a kereszténység erősödésével megszerezze a maga részére mindazokat az előnyöket, melyeket a nyugati országokban már kivívott. S ennyiben a kereszténység minden esetre hatott a polgári alkotmányra. Az első paragraphusok azonban csak a felületen maradtak s nem hatoltak a dolog lényegébe. Innen van, hogy Szent István nem rendek és szoros közigazgatás alkotásán kezdte működését, hanem csak a magyarok új kereszténysége s régi pogányos szervezete közt levő feltűnőbb ellentéteket akarta elsímitni.

Egy volt, a melyet, mint intézményt egyszerre országosan védelembe vett, ha nem kívánta is azt feltolni minden egyes alattvalójára; és ez a *kereszténység*. Azon eszme, mely már átalakította vagy átalakítandó volt Európa népeinek gondolkozásmódját s ezzel összes állami és társadalmi lételét.

A középkor nálunk a kereszténység proklamálásával kezdődik. 1000-ben, márcz. 27. fogadta be népünket II. *Sylvester* pápa a kereszténység nagy családjába s ugyanazon év aug. 5-én nyilatkoztatta ki a magyarság, hogy tagja kíván lenni e családnak. Tagja is lett egy század leforgása alatt teljesen.

Ez elhatározásának már csak okozata, hogy mint nemzet is kilépett elszigetelt helyzetéből. Nemzetközi viszonyai nem-egyszer elkeserítették ugyan kereszténysége első századában is, pl. a németeknek az a törekvése, hogy hűbérállamot alkossanak Magyarországból; másrészt azonban éppen akkor lett keresztény, mikor Európa már bizonyos közszellemet teremtet.

A nyugati római császárság megújítása nem döntötte le a népeket elválasztó falakat, ellenben a Clugnyból áradó új szellem s főleg a keresztes háborúk eszméje sikerrel működött ezen. Hazájok már földrajzi helyzeténél fogva sem zárkozhatott el a mozgalomtól, mely egy célra egyesítette Európa összes népeit; s a magyarok, kik a múlt században még zsákmány és kincs szerzése miatt dúlták Európa annyi szép vidékét, most megilletődve mentek maguk is harcolni egy *eszme* miatt, mely a hitért buzgó szív elégtelenségén kívül egyébbel alig jutalmazhatta őket.

A lovagság intézménye pedig, ha a francziák, olaszok és németek érzelmességét elengedték is belőle, s így ebben sem tagadták meg egyéniségüket, épenséggel megtetszett nekik. I. *Béla*, Bátor *Opos* és különösen szent *László* már korán képviselik nálunk a leventeséget, a regősök pedig a troubadourok könnyed szellemét.

Az arab iskolák látogatója, II. *Sylvester* által koronával ékesített szent *István* pedig, írói hajlamaihoz méltóan, főiskolát alapít Veszprémbe; s míg ezzel megelőz nem egy, régibb kereszténységű országot, maga, mint Nagy *Károly*, meghonosítani kíván minden jó gondolatot, melyet Nyugat felől kapott.

Szóval, a kereszténység proklamálása, melyre Magyarország a hún és avar birodalmak korában nem gondolt, az apró fejedelemségek időszakában pedig nem gondolhatott, *Árpád* nemzetét in medias res vezette, azt teljesen a középkor eszméinek hatása alá juttatta. Ha tehát vannak, kik az európai középkort határozott évtől számíthatják, a 476., vagy 800. esztendőből, saját hazánk középkorának kezdetét mi nem kevesebb biztonsággal és szabotossággal tehetjük az 1000. évre.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

ARRAGONIAI JÁNOS.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A király egyéb megbízásai különböző, részint egyházi, részint politikai szempontból fontos kérdésekre terjedtek ki. A pápai engedély meg volt szerzendő arra, hogy a főpapok által előléptetésük előtt bírt, s mindamellet meg tartott egyházi javadalmaitól tőlük elvonhassa s másoknak adományozhassa, — hogy mind két nembeli oly személyek, kiknek házastársaik a törökök betörései alkalmából eltűntek, új házasságot köthessenek, s hogy hadi foglyokat az elpusztult vidékekre telepíthessen. Sógora útján kívánta Mátyás azt az óhaját is érvényesíteni, hogy a törökök elleni hadjáratok segélyezése céljából adott indulgentiákat, melyek a teljesen kimerített és elpusztult hazában mit sem jövedelmeztek, a szerencsésebb állapotban levő salzburgi egyházkerületben is lehessen értékesíteni. Ezenfelül igénybe vette befolyását a megürült főpapi székek betöltésének megsürgetésére, s a boroszlói püspökséget kereső münsterbergi herczeg érdekeinek előmozdítására, valamint annak meggátlására, hogy a salzburgi érsekség iránt új követének megérkezéig intézkedés ne tétessék. Hasonlókép tolmácsa volt János bíbornok a segélypénzek elvonása, s a törökökkel szövetségelt velenceiek pártolása miatti panaszainak. Hogy pedig ő Mátyás megbízásaiban teljes megelégedésre járt el, mutatják ismételt elismerő nyilatkozatai.

Habár ekként feltehető, hogy arragoniai János a pápa előtt kedvelt egyéniség volt: Magyarországból való megérkezése után csakhamar meg kellett győződnie a felől, hogy a curia irányadó köreiben saját dynastiája ellen uralkodó ellenséges indulattal, és az egymást ellensúlyozó eltérő befolyásokkal szemben Beckensloerne az esztergomi érseki székből leendő elmozdítása, s saját megerősítése egy könnyen nem lesz elérhető. Több ízben felkérte tehát Mátyást, hogy neki az esztergomi érsekség helyett cserében a megürült kalocsait adományozza. Erre Mátyás vála-

szaiban kijelenté, hogy a kalocsai érsekségről már előbb másképp rendelkezett, s rendelkezését többé vissza nem vonhatja, fog azonban utakat és módokat találni, hogy az esztergomi érseki címet neki megszerezze. E felől teljesen biztos lehet. A mit egyszer megkezdett, azt sikeresen is fogja keresztül vinni.¹⁾

Ebben az ügyben mindkét fejedelem egyaránt folytonosan, s mind inkább erőyesb hangon sürgeti egymással homlokegyenest ellenkező kívánságaik mielőbbi teljesítését.

Igy a császár Bécsből 1480. szeptember hó 2-áról kelt levelében hivatkozik ama gyakori kérelmeire, melyeket híve János esztergomi érseknek székébe visszahelyezése, s Mátyásnak javadalmi birtoklásától való eltiltása iránt a szentszékhez intézett. Ha pedig a király ellenszegülne, kéré az egyházi büntetéseknek ellene alkalmazását. A szent atya azonban jogos kéréseire mind- eddig nem hallgatott, s azt elnézte, hogy az arragoniai bibornok az érsekség birtokába helyezettvén, annak jövedelmét jogtalanul élvezi. Ismételten fordul tehát hozzá mint minden igazságos kútfejéhez, óvja meg az esztergomi érsek jogait, s ne engedje őt a maga nagy kárára, és a szentszék kissebbítésével, száműzésben bolyongani. Vagy ha ezt tenni nem akarja, legalább engedje meg, hogy az érsek a király és a bibornok ellen a pert törvényes úton megindíthassa.²⁾

Viszont Mátyásnak levelei is, melyeket ama kérdésben a pápához intéz, eddigi lépéseinek eredménytelensége miatti felháborodását tükrözik vissza. Őva inti 1480. decemberhó 19-kén kelt levelében a szent atyát, hogy a császár és az esztergomi szökevény kérelmeire, melyekkel az utóbbi által minden igazságos ok nélkül hűtlenül elhagyott esztergomi egyház visszanyerése végett zaklatják, semmi olyast ne intézkedjék, a miből reá, vagy országaira kár vagy veszély háromolhatnék. Az egész világ tudja, hogy a megszökött főpap közte és Fridrik között minő viszályokat idéz elő. Mindamellet ő gyakran igyekezett vele megegyezni, s neki az érsekség átengedése végett tisztességes ajánlatokat is tett, de ez makacsságában megmaradván, még a pápa parancsait is megveti. Kéri ennél fogva ő szentségét, hogy a szökevényt a részéről már az arragoniai bibornoknak adott érsekséghez való minden reményétől végleg foszssa meg, mert inkább kész életétől megválni és egész birodalmát a legnagyobb veszélynek kitenni, mint sem visszahelyezésébe beleegyezni. Vagy parancsolja tehát neki, hogy vele egyezsége lépve az érsekségről egyszerűen mond-

¹⁾ V. ö. Epistolae Matthiae Corvini, 25. 28. 29. 34. 39. 43. 46. 53. 56.; — és Teleky, Hunyadiak-kora. Okmánytár 659. és 701. sz.

²⁾ Velence, pacta secreta, senato V. Busta 27, Mircse-gyűjtemény.

jon le, vagy ellene »tanquam protervum et infamem« apostoli hatalmánál fogva járjon el.¹⁾

Ennek a lépésnek annyiban volt némi sikere, hogy a pápa az ascolei püspök számára a Beckensloerrel kötendő egyezséget tárgyzázó brévét bocsátott ki, melyet arragoniai János 1481. márczius 3-án kelt levele kapcsában Mátyásnak megküldött, s ez ismét saját nyilatkozata kíséretében rendeltetése helyére juttatott.²⁾ Ez iránt Mátyás a püspöktől külön értesítést is nyervén, ápril 13-án kelt válaszában abba, hogy Beckensloer az esztergomi érseki cím megtartása mellett a győri püspökséget kapja beleegyezik, az ezenfelül kívánt nyugdíjját azonban megtagadja. A mi pedig az érseknek személye iránti jó indulatát illeti, a miről a püspök levele végén említést tesz, ennek színlelése egyedül arra van irányozva, hogy a salzburgi érsekséget elnyerhesse, a mire kegye nélkül reménye nem lehet; de tudja meg a püspök, hogy bármily szép szavakat is hangoztasson Beckensloer, ez soha sem fogja őt arra bírni, hogy szomszédságában s oldala mellett eltűrje, — hogy körébe kígyót, környezetébe viperát fogadjon el.³⁾

Ez utolsó kísérlet, szintűgy mint az előbbiek, eredmény nélkül maradt. Sőt a büszke érsek, Mátyás erőyes nyilatkozatai által ingerelve, a két fejedelem között akkoron létezett fegyverszünet megszegése mellett, ugyanaz év pünkösöd napján, jól felkészült sereggel Mátyásnak Marburg alatt tanyázó csapatait meglepte, és visszavonulásra kényszerítvén, Magyarországha beütött. E miatt a király, 1481. július 13-án kelt levelében keserű panaszokra fakadt a pápa ellen, kinek örökös elnézése idézte elő az Isten és emberek ellen vétő, szökevény érseknek saját papi méltóságát és az egész clerus becsületét beszennyező, botrányos tetteit. Hathatósan sürgeti tehát a pápánál, hogy végre valahára hallgassa meg kérelmét, ne hagyja tovább harapózni a bajt, hanem irtsa ki az által, hogy az érseket perbe vonja, s mint az egyházi javak kifosztóját, a törvényes büntetéssel sújtsa. Az izgatás meg-

¹⁾ Mátyáskori dipl. eml. IV. k. 343. l.

²⁾ L. Mátyás levelét arragoniai Jánoshoz, Epist. Matth. Corv. IV. 129. l. Ebben még említés történik arról, hogy bizonyos más, a veszprémi és szerémi püspökhöz intézett bulla, az utóbbi halála miatt nem volt kézbesíthető. Miután pedig Baltazár szerémi püspök, mint a Koller által a Prolegomena 80. lapján közlött sírfelirathból kitűnik, 1481 márcziusban halt meg: ama levél nyilván ez időben iratott. Pray s utánná Teleky az ekkor meghalt szerémi püspököt Palóczy Zsigmondnak nevezik.

³⁾ Epist. Matth. Corv. IV. 135. l. Kelet nélkül. Teleky felemlíti, hogy Kaprinai kézíratai között eme levél 1481. ápr. 13-iki kelettel van ellátva; a mi teljesen összevág.

szüntével könnyen fog a császárral tisztességes feltételek mellett megegyezhetni, s ezen akadály elhárítása folytán képes lesz a hit védelmében nagyobb erőt kifejteni. Egyébként megemlíti, hogy a győri püspökséget többé üresedésben nem hagyhatja.¹⁾

Az 1481. év befejezte előtt Mátyás ama további kellemetlen tudósítást vette, hogy az ingatag salzburgi érsek szándékát ismét megváltoztatván, érseki címének megtartása mellett, nagyobb nyugdíj és a bécsi püspökség administratorsága fejében a salzburgi érsekséget coadjutori minőségben Beckensloernekn engedte át, ki 1482. január 14-én az érsekségi javadalmak birtokába is lépett, egyházmegyéje kormányzásáról való lemondását pedig a szentszéknél bejelenté. Az említett egyezmény elfogadásának s helybenhagyásának meggátlása végett Mátyás nyomban a salzburgi káptalannál és a pápánál lépéseket tett, s pedig annyiban sikeresen, amennyiben a szentszék egyelőre csupán a lemondás elfogadására szorítkozott. Hogy a pápa a két érsekségnek összebonyolított, s annyira élére állított kérdésében, az egyik fél mellett s a másik ellen döntően határozni nem akart, könnyen magyarázható a közbenjárói tisztból, melyet Mátyás és Fridrik között, a viszályok kitörése óta, kisebb nagyobb pártatlansággal folyvást gyakorolt. Elheez ez időben hozzájárultak az Olaszországban kitört zavarok, melyek Sixtus pápát teljesen elfoglalták, s egész haláláig külpolitikájára is irányadó befolyással voltak. Nem sokkal azután, hogy az Apuliába betört törökök részéről a pápai birodalmat is fenyegető veszély, Mahomet sultán elhaltával Otranto visszafoglalása következtében elenyészett: sikerült az Este-házhoz gyűlölő velencei köztársaságnak Sixtus unokaöccsét Riario Jeromost, Imola és Forli urát, azon ígélet mellett, hogy részére Ferrarát megszerzendik, ily célú szövetségre birni, a ki viszont a pápa hozzájárulását nyerte meg. Ellenben Ferdinand nápolyi király vejének, Hercules ferrarai hercegnek megvédésére a milanói fejedelemmel és Florenczczel egyesülvén, miután sikertelen igyekeztek a pápát az igazságtalan háborútól elvonni, köveiteket 1482. május 14-én Rómából visszahívták. Az ekkép kitört polgárháború, melyben a többi apróbb olasz államok is, az egyik vagy másik ligához csatlakozva részt vettek, az egész félszigetet lángba borította.

A nápolyi liga Mátyás belépését is törekedett megnyerni. E végből igénybe vette Beatrix közbenjárását. A titkos alkudozások főleg közte, és nővére Eleonora ferrarai hercegnő között folytak. A titoktartás elannyira megőriztetett, hogy az olasz belháború emez epizódja az olasz levéltárak gazdag anyagának

¹⁾ Mátyáskori dipl. eml. IV. k. 355. l.

feltárásáig teljesen ismeretlen maradt. Mátyás hajlandó volt sógorának a ferrariai herczegnek ügyét erőlesen felkarolni, sőt felakarta használni az alkalmat arra, hogy a velenceiektől szenvedett számos sérelmeket megtorolva, a köztársaságnak hatalmát teljesen megtörje. E végből egy 100,000 főből álló hadseregnek előállítását vette czélba. Mivel azonban két császár ellen egyidejűleg háborúba volt keverve, egyelőre s közvetlenül a maga részéről csak 500 lovast, e között 100 huszárt ajánlott fel, mely csapat a liga által kijelölendő biztos úton a harc színhelyére volna szállítandó; továbbá késznek nyilatkozott arra, hogy Magyar Balázst Horvátországba rendelendi a liga számára eszközlendő toborzás végett. Ezenfelől már előzetesen szövetségeseivel a svájciakkal akként egyezett meg, hogy abban az esetben, ha a liga 10,0000 aranynyi subsidiumot fizet, és ő a költségtöbbletet biztosítja, azon évi augusztus hóban 10,000 svájci gyalog katonából és 6000 magyar lovasból álló sereg fog Bresciában és Veronában összegyűlni. Ha pedig a liga további 100,000 arany subsidiumot nyújtana, s Mátyásnak ideje marad Fridrikkel és a szultánnal való ügyeit rendbe hozni, ő maga fogna a velenceiek háta mögött egy hatalmas sereget felállítani. E merész tervek, a mennyiben a fennmaradt levelezésekből kivehető, a ligát hidegen hagyták; kívánt biztosai meg nem jelentek, sem a kikötött biztosítékok meg nem adtak. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy a háború kitörése előtt Rómában és Velenczében diplomatai uton megkísérlett közvetítésen felül, Mátyás részvétének semmi más nyomát nem találjuk.¹⁾

Az események különben is rohamosan haladtak. Az eleinte győztes nápolyiak, a velencei condottiere Robert Malatesta segélycsapataival egyesült pápai hadsereg által az 1482. aug. 21-kén vívott csatában tönkre tétettek. Mindazonáltal Ferdinand diplomatai ügyessége ellensúlyozta a harctéren szenvedett veszteségeit. Riariót gazdag ajándékokkal megnyervén, a pápával december hó 12-én békét kötött, melyben a ferrarai herczeg birtokaiban biztosíttatott. Sőt miután a velenceiek a herczeg ellen nyert előnyökről lemondani nem akartak, a pápa az ellenligához csatlakozott.

A szentszék politikájának eme fordulata, nyomban a magyar királyhoz való viszonyában is nyert kifejezést. Most már, mint látni fogjuk, a pápa a nápolyi királylyal egyetértőleg törekedett Mátyást a velencei köztársaság elleni közös hadjáratra rábírní. Mindenekelőtt a neki ellenszenves theanói püspök helyett, hozzá és a császárhoz békéltető pápai követül a castellai püspök kül-

¹⁾ M. k. diplom. eml. IV. k. 8—18. l.

detett ki, s Fridrik részrehajló pártolásának többé nyoma sincs. Erre egyébkint befolyással lehetett a császárnak Beckensloer tanácsára a velenceiekhez történt közeledése is, mely a curia előtt aligha maradt ismeretlen.¹⁾ Utóbb a cseh kelyheseknek az ottani katolikusok ellen történt felkelése még fokozta a szentszék azon óhajtatását, hogy a megelőző időkben meglazult köteléket lehetőleg szorosabbra fűzze, miután az újeretnek-mozgalomnak elnyomását egyedül Mátyás erélyétől és hatalmától remélheté. Ennélfogva Sixtus pápa ezentúl nagy súlyt fektet arra, hogy a király kedvében járjon. Így az 1483-ik évtől kezdve hozzáintézett brévékben folyvást meleg szavakban találjuk magasztalva a hit védelme és az eretnekség elnyomása körül, valamint a szentszék irányában szerzett érdemeit, a pápának hő vágyát minden kívánságainak lehető teljesítésére.²⁾ E kedvező változás egyik tettelegesen eredménye lett, hogy végre annyi halogatás után az esztergomi érsekség kérdése, lényegileg Mátyás óhajtatásának megfelelő megoldást nyert.³⁾ A kedvező határozat meghozatala előtt, de annak biztos reményében arragoniai János, most már Szt.-Sabináról czimezett presbyter-bibornok, 1483. évi augusztus végén elhagyta Nápolyt, és ismét Magyarországra utazott.⁴⁾ Számára Mátyás király még 1483. május havában külön követe által, a velencei köztársaság területén való átutaztatása végett *salvus conductus* kért, de a signoria a fennforgó viszonyoknál fogva, s különösen Fridrik császár iránti tekintetből, mint a kit

¹⁾ M. k. dipl. eml. III. k. 21. lapon, 1483. márczius 14-iki kelet alatt olvassuk, az okmány szövegének közlése nélkül: Fridrik császár a friauli püspök által a velenceieknek ligát ajánl; ajánlja Frangepán Jánost: a velencei államtanács pedig üdvözli a volt esztergomi érseket, a ki a salzburgi megyébe helyeztetett át.

²⁾ V. ö. az 1483. márczius 22-ikén, június 21-kén, július 16-án, augusztus 20-kán, november 27-én s december hó 4-kén kelt pápai brévéket. Theyner II. 483., 485., 486., 487., 488. l.

³⁾ Erre látszik vonatkozni a pápa 1483. augusztus 20-ki levelének (Theyner II. DCLXVI.) következő tétele: »Idem etiam cardinalis (az egri püspök) rescribat aliqua de his, quae excogitata inter nos sunt, maxime de negotio *germanii*, cuius litteris plenam adhibere poteris fidem, et iis omnibus, quae facere poterimus, prompti et propicii erimus.« A »*germanus*« alatt a fennforgó viszonyok között, itt alig lehet más valakit érteni, mint a király sógorát arragoniai Jánost.

⁴⁾ Battista Bendedei Nápolyból 1483. augusztus 21-én írja, hogy arragoniai János 10 nap múlva indul Nápolyból Magyarországra. (Modenai levéltár.)

ez engedély a legkellemetlenebbül érintett volna, azt megtagadá. ¹⁾ Habár ennél fogva kerülő utat kelle tennie: Caracciolinak elől érintett ajánló leveléből látjuk, hogy a bibornok az évi október hóban már némi idő óta hazánkban tartózkodott.

Itt értesült a szentszékeknek a primatialis székhez való igénye fölött hozott ítéletéről. E szerint az esztergomi egyház örökös administratiója úgy a lelkiekben mint a javadalmiakban reá ruháztatott, és a pápa őt már eleve arra az esetre, ha Beckensloer egy más egyházba át lesz téve, valóságos esztergomi érsekül megerősíti. ²⁾ Ily minőségben aztán beavattatá magát 1484. február hó 20-kán a primatialis székbe, ³⁾ s ezentúl »Cardinalis Strigonen-sis« czímmel is él. ⁴⁾

A hosszú időköz alatt, a míg a főegyház sorsa eldőlt, azt a lelkiekben Toronyi Mihály milkoviai püspök, mint »in pontificalibus vicarius generalis« kormányozta. Ekként van ő czímezve az engedélyével megjelent 1480-iki esztergomi breviarium és az 1484. és 1486-iki esztergomi missalében. ⁵⁾

¹⁾ Mátyáskori diplom. eml. III. 23. l.

²⁾ E bullát eddigelé nem birjuk, de tartalma kiténik VIII. Incze pápának 1484. szeptember 28-án kelt brevéjéből, melyet Theyner II. k. 497. l. és lényegtelen eltéréssel Schmidt, Episc. Agriens. II. 98. l. közöl. Ebben olvassuk: Verum sicut tuam fraternitatem (Beckensloer) latere non putamus, ecclesia Strigonen-sis ex legitimis causis tibi non ignotis per prefatum predecessorem, de consilio et assensu venerabilium fratrum nostrum sancte Rom. Eccl. Cardinalium, de quorum numero tunc eramus prehabita matura deliberatione, in administrationem perpetuam temporalium et spiritualium dilecto filio nostro, Johanni tituli. S. Sabine presbytero Cardinali concesso, et te *quandocunque* ad aliam ecclesiam translato, eundem cardinalem *extunc* eidem ecclesie Strigoniensi in Archiepiscopum prefecit. . . . Ugy Engel mint Teleky, a most idézett sorokból tévesen azt magyarázzák ki, mintha Beckensloernek a salzburgi egyházba való áttétele folytán, arragoniai János valóságos esztergomi érsekké is már kinevezett volt. Ezt megczáfolják az utóbb idézendő, későbbi okmányok is.

³⁾ Egy 1484. június 18-án kelt okiratban Joannes de Arragonia. . . . presbyter Cardinalis Strigoniensis. . . . szekcsői Herczeg Lászlónak, és mindazoknak, kik a váraljai szűz Mária klastroma építéséhez, és felszereléséhez adományaikkal járultak, bizonyos indulgentiákat engedélyez. Eredetije az orsz. levéltárban.

⁴⁾ Bonfin. Decas IV. Lib. VI.

⁵⁾ Nem ellenkezik ezzel a Teleky Okmánytárban 688. sz. a. foglalt, s 1482. május 19-kén kelt rendelet, melylyel Mátyás »Petro Gubernatori Archiepiscopatus Ecclesie Strigouensis« megparancsolja, hogy a libetbányaiakat régi jogaikban dézsmaszedői által ne engedje háborgat-

Kevéssel az érintett beavatási ünnepély után a bibornokhoz a király számára márczius hó 10-ikéről kelt két pápai bréve érkezett, azzal az utasítással, hogy az azokban előterjesztett kívánságok teljesítését minden befolyással mozdítsa elő.¹⁾ Az egyikben sajátságosan van kimagyarázva a szentszék tekervényes politikájának utolsó fordulata. Mindenekelőtt hivatkozik a szent atya Mátyásnak az olasz polgárháború kitörése előtt hozzá intézett ama kérelmére, hogy a milánói herczeggel s a florenczi köztársasággal egyesüljön a velenceiek dölőfének megtörése végett, mint a kik az Olaszország fölötti uralomra, és a szomszédok elnyomására törekednek. Kiemeli továbbá, hogy ezen egyesülés létrejötte esetére a király a velenceieknek megtámadására is ajánlkozott. Habár a pápa az általa előadottak bölcsességét s a felhozott érvek helyességét teljesen belátta: még is egy időre félre lett vezetve, a velenceiek ama határozott ígérete által, hogy idegen birtokot nem keresnek. Most azonban, midőn látja, hogy azok minden erővel Ferrara elfoglalására törekednek, ennek meggátlása végett Olaszország többi hatalmaival annál szívesebben szövetkezett, mivel friss emlékezetében maradt a király tanácsa és óhajta, s mit sem kétkedett, hogy ő szavának ura marad. Minthogy ekkép egy akarattal, a legerősebb kötelékkel összefűzve, a legszentebb liga létrejött, és a leghatalmasabb, legyőzhetetlen hadsereget Ferrara megvédésére a velenceiek ellen már megindítá: a teljes és gyors győzelem kivívásához többé mi sem hiányzik, mint a király hozzájárulása a hadjáratához. Ennélfogva még megérintve azt, hogy országai jelenleg a törökök beütései ellen biztosítva vannak, a katholica egyház, egész Olaszország s saját királysága érdekében, úgy ama családi köteletségénél fogva, melylyel a ferrarai herczeg irányában tartozik, kéri és inti Mátyást, hogy a legjobb és maga által is kívánt alkalmat a velenceiek teljes legyőzésére el ne mulasztja. A másik bréve majdnem esdeklő hangú kérelmet tartalmaz a császárral kötendő béke tárgyában.

Arragoniai János bizonyára mindent elkövetett, hogy a vett utasításoknak megfeleljen, melyek különben is, első sorban családja érdekeinek megóvását czélozták. E feladataiban határozottan támogatta Beatrix és személyes pártja. A tapintatos és ékesszóló castellai püspök is teljes odaadással, fáradhatlanul járt el közbenjárói tisztében. Ellenben az időben a legbefolyásosabb királyi tanácsosok, Wárdai Péter kalocsai érsek s Stein György

tatni, miután ezen intézkedés nem a spiritualékra, hanem a vagyonkezelésre vonatkozik.

¹⁾ Theyner II. 487., 488. II. V. ö. Pray, Annales IV. k. 173. l.

sziléziai kormányzó, Corvin János jövődő sorsának biztosítása végett az olaszországi zavarokba való beavatkozás mellőzésének, és az austriai háború erélyes folytatásának voltak szószólói. Ezekhez hajolván Mátyás, a változott viszonyok között többé sem a Fridrikhez való közeledésre, sem a vele kötendő békétől függő velencei hadjáratra nem volt rá bírható. A Bajazettel kötött fegyverszünet, melyre az utóbbi pápai bréve is czéloz, valamint az austriai harcmezőn épen akkor Bruck, Klosterneuburg és a kahlenburgi vár elfoglalása által kivívott jelentékeny sikerek mindinkább megszilárdíták a király eltökélését, hogy ezentúl minden erejét Bécs elfoglalására és Austria meghódítására fordítsa. Különben is a szent liga és a velenceiek közötti béke már ugyanazon évi augusztus hó 7-kén megkötetett.

Némi nyoma maradt fenn annak, hogy a bibornok azon egy évi időszak alatt, melyet ekkor az országban töltött, egyházmegegye ügyeinek rendezésével behatóbban foglalkozott ¹⁾, s hogy a király s a főpapok között egyenetlenségekben a közvetítő szerepét játszotta. Még itt érte a kalocsai érsek rögtönös bukása, a kancellári hatalom magaslatáról a börtön mélyébe. Jóllehet tragicus sorsa nagy részben Beatrix és udvaroncjai cselszövényeire vezethető vissza: a bibornok kötelességszerűleg a kegyvesztett főpap mellett is felszállalt. Vallásos érzelmeinek további állandó emlékét hagyta vissza azáltal, hogy Esztergomban Szt.-Adalbert temploma közelében Szt.-Mihály tiszteletére kápolnát építtetett. ²⁾

Rómába való visszatérése közvetlenül IV. Sixtusnak 1484. aug. 12-kén történt halála után következett be. Itt első teendői közzé sorozta a kalocsai érsek elzárása fölötti jelentéstételt; a mire hivatkozva az új pápa VIII. Incze már szeptember 24-én kelt brévéjében inti Mátyást, hogy a fogoly ellen egyoldalúlag ne járjon el. ³⁾ Majd az utóbbi beleegyezésével leköszönt a magyarországi apostoli követség tisztéről, mely csak hamar, az ugyanazon évi november 8-kán kiadott bullával a király rokonára, Geréb Péter erdélyi püspökre ruháztatott. ⁴⁾ Ezen elhatározásának okát a bibornoki állás követelményein felül főleg abban kereshetjük, hogy ő atyjának mint a szentszék hűbéresének, a curia előtt előforduló számos ügyeiben természetes képviselője és szószólója

¹⁾ Például az esztergomi káptalan és György sághi prépost közt a dézsmák fölött támadt peres ügyben határozott. Schmidt, Archiepisc. Strig.

²⁾ Memoria Basilicae Strigonensis.

³⁾ Theyner, II. 497. Raynaldnál már előbb is közölve.

⁴⁾ Theyner II. 500; Schmidt, Agr. II. 101. I.

volt,¹⁾ s hogy Nápolyban és Siciliában is nagyszámú egyházi javadalmakat birt.

A pápaváltozást Beckensloer felhasználta a még Sixtus-hoz sikertelenül intézett ama kérelmének ismételtesére, hogy a salzburgi egyház administratiójával felruháztatván, számára Bernhard érsek lemondása vagy elhalálozása esetére ezen érsekség biztosíttassék, és hogy akkor is az esztergomi érseki címet mindaddig megtarthassa, míg Mátyás király a salzburgi érsekségtől elfoglalt jószágokat ki nem adja. Erre Incze pápa 1484. szeptember 29-kén kelt, fennebb is idézett bullájában a kérelem utóbbi részét, mint arragoniai János szerzett jogaiba, az igazságba és a szent atyák törvényeibe ütközőt egyenesen megtagadta. Egyszerűsödő csudálkozását fejezte ki a fölött, hogy ő a megengedtetni kért administrációba, a szentszék engedélye nélkül beléavatkozott. Ez az eljárása megérdemelné, hogy úgy az esztergomi érseki címre, mint a salzburgi administrációra méltatlannak tekintse. Mindazonáltal a Fridrik császár iránti tekintetből egyelőre szelidebb eszközöket kívánván alkalmazni, öt havi határidőt tűz ki, a mely alatt az említett salzburgi egyházra nézve a »canonica institutio«-t eszközölje ki.

Hogy e kemény parancsnak sikere volt, mutatja a portói püspöknek, mint a római szentegyház cancellárjának előttünk fekvő decretuma. E szerint Incze pápa János esztergomi érseket, az egyidejűleg a bécsi egyházba örökös administrator minőségében áttett Bernát érsek életbenléte tartamára, a salzburgi érseknek lelkiekben és vagyoniakban administratorává nevezi ki. S pedig úgy, hogy ez időre esztergomi érseknek lenni meg ne szűnjék, hogy továbbá arra az esetre, ha nevezett Bernát meghal, a pápa őt már most előre feloldja az esztergomi egyház kötelekéből és a salzburgi egyház érsekévé teszi.²⁾

Az 1485. márcz. 22-én kiadott brévében olvassuk továbbá, hogy János esztergomi érsek, a miként itt is címzettetik, mint a salzburgi egyháznak lelkiekben és javadalmiakban administrátora feljogosíttatik az ezen egyházmegyében megürülendő mindennemű egyházi javadalmak első évi jövedelmét az adósságok törlesztésére fordítani.³⁾ Beckensloer ezután is a szentszék által elismerten az esztergomi érseki címmel élt mindaddig, míg

¹⁾ Például az 1484. november 21-ki pápai bréve szerint, kevéssel Rómába visszatérése után általa lett a bibornokok gyülekezetében atyjának a fenyegető török veszélyre vonatkozó levele bemutatva. Theyner II. 502. l.

²⁾ Az okmány másolata a Mircse-gyűjteményben.

³⁾ Theyner II. 503. l.

Bernard érseknek 1487. márczius 21-kén bekövetkezett halálával a salzburgi érsek címét felvevé.

Ezt az időt arragoniai János többé el nem érte. Ifjúsága virágában, 22 éves korában, 1485. október 17-én Rómában hirtelen halállal mult ki. Életpályája sokkal rövidebb volt, mintsem hogy fontosabb történeti szerepet játszhatott, nevét nagyobb szabású alkotásokkal megörökíthette volna. De a tehetséges, bő tudományú, erényekben gazdag királyfi, a komoly törekvésű főpap tiszta alakja, előnyösen válik el a nápolyi udvar, és a curia romlott légkörétől. S állandó becsű forrásmunkát képez a legjelesebb egyházi emlékeknek, általa nagy gonddal összeállított gyűjteménye, melyet úgy Baronius bibornok, mint Raynald »Annales ecclesiastici« című munkájukban felhasználtak.¹⁾

Alig hunyta be a bibornok a szemét, nyomban kezdődött a megürült esztergomi érsekség gazdag javadalmai utáni hajhászat. Nyolcz nappal utóbb a milanói fejedelem mély részvétét fejezván ki a nagy veszteség iránt, mely elhalálozása által családját, az egyházat, és az egész kereszténységet érte, Mátyásnak utódjául saját bátyját Visconti bibornokot ajánlja. A pápa pedig 1486. január 13-kán az érsekségi jövedelmekből Szt.-Vitalis bibornoknak évi 3000 aranyat életfogytaiglani nyugdíjkép engedélyez. Sőt Beatrix királyné is már ez évi márczius 8-kán kelt levelében értesítette nővérét a ferrarai hercegnőt, hogy fia Hyppolit számára Mátyásnál az esztergomi érsekséget kieszközölte, miután előzőleg közös atyjukhoz írván, meggyőződött arról, hogy sem testvéreik Frigyes s Ferencz, sem a calabriai herceg két gyermeke az érsekséget nem keresik. Megjegyzi még, hogy a jelentkezett más külföldi pályázónak az érsekség megnyerésére egyáltalán nem lehet reménye.²⁾

RÁTH GYÖRGY.

¹⁾ Raynald, Ann. eccl. 1477.

²⁾ Mátyáskori diplom. eml. III. 56 és 63. l., valamint Theyner II. 504. l. Ez adatok megdöntik hazai történetiróink azon állítását, hogy arrag. János Rómába visszatértkor az esztergomi érsekségről leköszönt.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY MAGYAR VERS 1670-BŐL.

Nagyérdemű tudósunk, Thaly Kálmán 1864-ben egy nagybecsű versgyűjteményt adott ki: »Régi magyar vitézi énekek stb.« cím alatt. Ezen gyűjtemény második kötetében a 164-ik lapon van közölve egy vers »Mint az utonjáró stb. Cantio pulcherrima.« Az alább következő költemény is ép így kezdődik, sőt igen sokban megegyez, eltekintve a befejezést. Ezen verset egy kis octav-füzetbe az öreg Kőrössy másolta le, s ott lévén a Rákóczy-levéltárban a számadások stb. között, került az országos levéltárba, hol is most megtalálván, egész terjedelmében jónak látom közölni. Tudom ugyan, hogy inkább a Thaly kiadta verstől való eltéréseket kellene csak közzé tennem, de mivel ez szintén egykorúnak vehető s tősgyökeres magyarsága, s a versmérték, rímek tisztasága úgy tünteti fel előttem a verset, mint eredetibb s változatlan másolatot, és még az is hozzájárulván, hogy az öreg Kőrössy, Rákóczy Ferencz hú embere másolta, azt hiszem, nem jártam el helytelenül, ha ezen módot követem s a variánsokat, a melyekben t. i. a Thaly közölte vers ettől eltér, jegyzetekben tüntetem fel. A verssorok a füzetben egymásután vannak írva, így négyes sorokba én választottam el, könnyebb megérthetés végett. Palaeographiai hűséggel közlöm; az értelmetlennek látszó, vagy talán régi szavak magyarázatát a nyelvtudósok munkája lévén megfejtteni.

Mint az utonjáró, ki két utra tanál,
Nem tudván az járást, gondolkodik s megáll,
Törődik magában, elméjére gond száll,
Jobbra eredjen-e, vagy mely bal felé vál?

Fél ha rossz ösvényre talál tekeredni,
Oly fortélyos helyre fog ott keveredni ¹⁾

¹⁾ Thalynál: *Oly fortélyos helyen fog ott tévedelni.*

A hol nem vél gonoszt, kezd reá eredni ¹⁾
Az melyből jó utra nehéz verekedni. ²⁾

Igy az én elmém is nem tudja, mit kezdjen,
Két út van előtte, melyikre eredjen ?
Az járatlan uton fél, el ne tévedjen,
Remélt rózsák helyett töviset ne szedjen ³⁾

Azaz ha tovább is nótelenen ⁴⁾ éljek,
Vagy megházasulván, feleséget végyek,
Kétséges az elmém, ezek közt mit tegyek
Két út van előttem, melyikre eredjek ?

Megvallom, az árva életet meguntam, ⁵⁾
Minthogy az gyermeki korból már kimultam ; ⁶⁾
Mit kezdjek ? elmémet ezen sokat hántam,
De tanácsot adni magamnak nem tudtam.

Meg kellene azért feleségesülnöm,
Páros gerliczeként már fészekben ülnöm, ⁷⁾
Társom melegétől ott kedvessen fülhöm,
Ilyen árvaságban ⁸⁾ tovább nem öszülhöm.

De az már az kérdés, kit kelljen elvennem,
Az jó feleségre mert nehéz szert tennem,
Hogy sem pedig rosszal megverettnek lennem ⁹⁾
Jobb nótelenségben örökké vénhednem. ¹⁰⁾

Ha udvarit veszek, nem szokott munkához,
Nem kell bízni annak gazdasszonyosságához,
Az sült galamb penig nem röptül szájához
Ha maga serényen nem lát az dolgához.

Ha városit veszek, azok cifrák, ¹¹⁾ gögök,
Selyem s párta övet ¹²⁾ szerezni nem győzők,

¹⁾ Az hol nem fél : gonosz kezd reá eredni.

²⁾ Az melyből jó utra nehéz keveredni.

³⁾ Hogy az jó utról is gonoszsra ne térjen.

⁴⁾ nótelenül.

⁵⁾ Meguntam, meguntam az árva életet.

⁶⁾ Minthogy az gyermeki sorból már kikültem. E két sor Th-nál nem rimel, holott itt egész jól hangzik.

⁷⁾ fészkenben.

⁸⁾ Ily árvaságban is.

⁹⁾ Hogysem penig rossznak, megveszettnek türnöm.

¹⁰⁾ Jobb nótelenségben örökké maradnom. E két sor megint nem rimel itt, sőt értelme is alig van, holott az itt közölt egészen helyes.

¹¹⁾ cifra.

¹²⁾ selyempártát, övet.

Minden elég legyen, azt kívánja szívök,
Máskint scola felé hunyorit az szemök.

Ájitatosságok igen nagy ezeknek,
Mindjárt félben szakad munkájuk kezeknek
Mihent az templomban hallják hogy csengetnek,
Az melynek örvével máshova bemennek, ¹⁾
(itt utánna berekesztve : másutt is ügölnek.)

Ha falusit veszek, lonyavelt (hol nevelt) ²⁾ tudatlan,
Az szép nyájassághoz, jó kedvhez szokatlan,
Akármí tréfaszót nem hagy mordulatlan,
Nem kap az szép csinon, lustán jár, mosdatlan.

Mondanám, jobb volna, ha özvegyet vennék,
Mert két három vetett ágyas ember lennék,
Egy rakásban sok szép eszközt készen lenék,
Teknőt, bölcsőt, nyerget másként pénzen vennék. ³⁾

Ez is egy elsőben szól alázatosson,
Pityergéssel kezdi beszédit mondáson ⁴⁾
Azután kérkedvén, mond, itt készen vagyok,
Szekér és ló felrántó széjjan, csatosson. ⁵⁾

Mig magát árulja, ⁶⁾ pénze elég vagyon,
Köntöse urának s magának az rudon,
Magát mustrálgatván, ⁷⁾ jó kedve ⁸⁾ is vagyon,
Nyájas ember nála, ki hozzányúl bátron. ⁹⁾

De ő ¹⁰⁾ jó idején nagy bátran azt mondja,
Ki ötet elveszi, azt tudja, tanulja ¹¹⁾
Ha dolgozik ő, bár legyen kutya lyánya ¹²⁾
Hanem ha elveszi, ¹³⁾ ötet el is tartsa.

¹⁾ Az melynek szerével másutt is égetnek. Ugy látszik, hogy az általam közöltben a leíró nem értvén az ügölnek szót, inkább új sort componált, de utána írta azért az eredetileg ott állottat is, a mint ő azt ki tudta olvasni.

²⁾ otthon nyög. Az itt berekesztett (hol nevelt) szót megint talán a lonyavelt szónak magyarázatául írta a versmásoló, nem értvén meg.

³⁾ Teknőt bölcsőt nyerget ottan én megnyernék.

⁴⁾ módosan.

⁵⁾ Szekér, ló, fölrántó-szíjjam is csatoson.

⁶⁾ ajánlja.

⁷⁾ mosogatván.

⁸⁾ kedven.

⁹⁾ ki hozzá járhasson.

¹⁰⁾ az.

¹¹⁾ ki ötet elveszi, az csak úgy gondolja.

¹²⁾ Ha dolgozik ő, bár legyen kurv' az anyja.

¹³⁾ elvette.

Elégedjék azzal, ¹⁾ ha gyakran vele hál
 És valamit ²⁾ kíván, mindent készen talál,
 Azonkívül ³⁾ porontyát eltartsa, ⁴⁾ ha csinál
 Ha pedig nem ember, arra mást is tanál. ⁵⁾

Ez is minden apró szón indul ⁶⁾ haragra
 Bár rossz volt is másik ura, ⁷⁾ magasztalja,
 Hanem ha gonoszúl történt kimulása, ⁸⁾
 Másképen ő száját senki be nem dugja.

Sőt mikor szívesen ugyan megharagszik,
 Ha bosszút nem állhat, melyen igyekezik,
 Hogyha meg nem verhet, meghal, majd úgy tetszik,
 Harag erejétől halálra betegszik. ⁹⁾

Nehéz eltartani, ¹⁰⁾ hogyha szegényt vészek,
 Most is szegény vagyok, annál szegényebb ¹¹⁾ lések,
 Egy koldusból kettőt, nyomorultat tészek,
 Lesz így házasságom gondbul rakott fészek.

Ha gazdagot veszek, lesz sulyos keresztmem,
 Azt hányja szememre, hogy csak készre jöttem,
 Övé mind az jószág, mert nem én kerestem,
 Azt is panaszolja, az mit iszom, eszem. ¹²⁾

Ha rút lesz, az rútat hogy-hogy szerethetem,
 Imelyedés nélkül miként ölelhetem, ¹³⁾
 Minden örömet rútul ¹⁴⁾ eltemetem,
 Vesztetség, kárhozat lesz vele életem.

¹⁾ vele.

²⁾ valamin.

³⁾ Azontúl.

⁴⁾ föltartsa.

⁵⁾ Ha arra néz ember, annál mást is talál.

⁶⁾ Ez is mindennapon fölindul.

⁷⁾ urát.

⁸⁾ Hanemha gonoszul történik halála.

⁹⁾ Ez az egész szakasz másképp lévén Th-nál, ide igtatom

*Sőt néha kevésen ugyan megharagszik,
 Ha búcsút nem adhat, melyen igyekezik,
 Hogyha meg verhet, azon igyekezik,
 Meghal majd, úgy tetszik, halála érkezik.*

¹⁰⁾ eltartanom.

¹¹⁾ szegénbb.

¹²⁾ eszem-iszom.

¹³⁾ Imelyöges nélkül meg sem ölelhetem.

¹⁴⁾ rútal.

Ha szép leszen, szépet alig ki sem győzi ¹⁾
 Mert ötet strásálni mindenkor ki győzi?!
 Elhódítják pedig, ha ember nem őrzi,
 Az én fazekamban konczát más is ²⁾ főzi.

Más sok okokból is nehéz az házasság,
 Kivántatik ahhoz sok alkalmatosság, ³⁾
 Mely nélkül az házas dolga nyomoruság,
 Örökké iga ez, nem egy napi fogság.

Most két hitván lovat nehezen tarthatok,
 Csak az is nagy gondom, mikor patkoltatok,
 Hátha az házasság terhe alá jutok,
 Az sok szükség között tenni mit tudhatok.

Ha készre nem megyek, az oly pedig ritka,
 Kivántatik mindjárt tál, tányér, fazacska,
 Rostély, nyárs, tekenő, korsó, dézsa, rocska,
 A mellé étel is, néhány korty borocska.

Azonban ha együtt heverünk szaporán,
 Tudom lobban az tűz asszonyom nyers f. . . n,
 Melyből hogy elei kezd nőni domborán
 Szükség bölcsőre is gondolkodni korán.

Az mellett ruházni ki az feleséget,
 Telhetetlen gyomra kíván sok költséget,
 Hogysem mint szenvedjek, annyi sok inséget,
 Jobb holtig viselnem árva özvegységet.

Az ezerhatszáz és hetven esztendőben,
 Mikor gondolkodván zöld színű székemben,
 Irtam ez verseket ez kis könyvecskémbe,
 Megunván magamat egyedül éltemben.

Vége.

PETTKÓ BÉLA

¹⁾ *Ha szép lesz : úgy is lesz elég fejem gőzi.*

²⁾ *más is konczát.*

³⁾ A következő sortól kezdve eltér egészen a két költemény egymástól az irányt is tekintve, mert míg a Th. közölte vers szerzője óhajta magának feleséget s kér az istentől, ez inkább marad nőtelennek. Hogy már most melyik compilálta el a másiktól a bevezetést, igazán nehéz meghatározni, de hogy az idézett könyv 342. lapján található s 1765-ben kelt vers szerzője okvetlen ezután a most közölt után variálta a maga versét, azt a ki össze-kivánja a kettőt hasonlítani, könnyen észreveendi.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I—II. kötet. Kiadja Ráth Mór.
1888. 8-o. XIX, 495; 475. 1. Számos műmelléklettel.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A magyar szellem fejlődése történetének körülbelül harmincz éve tárul eléink ama lapokon, a melyek egyik legnagyobb költőnk életének s működésének legfontosabb adalékait tartalmazzák. Arany János a középpontja ez adalékoknak s köréje csoportosúl Magyarország számos híres embere, a szellemi arisztokratia, mely az országot regeneráló mozgalomnak útát csinált a negyvenes években, az ötvenes években pedig az irodalom által mentette meg az eltiprott nemzetiséget. Petőfi és Tompa, Csengery és Eötvös, Gyulai és Szász Károly, Toldy és Jókai, Szilágyi Sándor és István, Tomory és Salamon, a két Szemere (Pál és Miklós), Egressy Gábor, Mentovich, Lé vay, Erdélyi, Kazinczy Gábor, Madách, Tóth Endre stb. alakjai csoportosúlnak szorosán körüle, s mintegy a háttérben folyvást figyelemmel kísérik Deák, Lónyai, Kemény; mindnyájan szeretettel övezvén ritka szerény s mégis önérzetes, önbizalmatlan s mégis magasra vívó, majd mindig búskomor, de el nem csüggedő egyéniségét, a melyet a benne lakozó lángész hatalma és ereje emelt a leghíresb magyar írók fölibe. A hang, a melyen társalognak s gondolataikat, eszméiket, komoly aggodalmaikat vagy enyelgő tréfáikat egymással kicserélik, bizalmas, őszinte, keresetlen, nyílt, egyszerű, távol a mesterkéeltségnek még színétől is. Valamennyit szoros barátság csatolja Arany Jánoshoz s érintkezésök e barátság bensőségének arányában hosszabb vagy rövidebb tartamú, de mindig meghitt, sohasem hideg vagy kimért. Nem azért váltanak levelet egymással, hogy — mint Kazinczy és társai — a nyilvános eszmecserét pótolják, minek kora a hírlapok szaporodásával egészen lejárt. De azért nem egyszer kifejezői e levelek az irodalmi és politikai küzdelmeknek, a melyeknek e csoport fáradhatatlan harczosa, előkészítője, folytatója s mindvégig lelkes bajnoka. Kevés nyomait találjuk e levelezésben a gondosan megválogatott kifejezéseknek, a szépen kisimított stílnak, a művészibb előadásnak.

Mindnyájan távol voltak attól a gondolattól, hogy leveleiket majd egy nagyobb közönség, az egész ország olvassa; következésképp nem is törekedtek arra, hogy az epistolához, mint irodalmi műfajhoz, valami hasonlót alkossanak.

A levelezésnek magas irodalmi értéke nem is ebben kerekendő, hanem épen hímezetlen voltában — mint Arany László mondja. E levelek — írja Arany László — »módot adnak bepilantani íróik lelkébe, megismerni jellemöket, hajlamaikat, kedélyök hangulatát, terveiket, törekvéseiket, leplezetlen gondolkozásukat az irodalmi irányok, pártok, nézetek, felfogások felől, megismerni magán-életök viszonyaival s kölcsönös baráti érzelmeik és kötelekeik természetével.«

Valóban erre nincs megbízhatóbb eszköz a magán levélnél, a melyben az író legőszintébben kitarja egész benső világát. De hívebb, nagyobb fontosságú commentár sincs műveik megértéséhez, egyéniségük megismeréséhez, irányaik megjelöléséhez, eszméik méltánylatához, mint bizalmas levelezésök, a melyben legrejtettebb gondolatukat sem leplezik el, mert a meghitt baráti szív előtt semmi titok nincs. Szóval a legfontosabb irodalomtörténeti adatokat nyújtja, a melyeknek kritikai felhasználása minden adatnál hitelt érdemlőbb.

Ha e gyűjtemény pusztán csak magának Arany Jánosnak bizalmas vallomásait tartalmazná: úgy is megbecsülhetetlen értékű volna — magára a híres költőre. Így azonban, mert a köréje csoportosult irodalmi férfiak mind viszonozzák barátságát, mind őszintén feltárják bensőbb világukat: a gyűjtemény becse még sokkal nagyobb. Valódi mozaik-darabkákat talál bennük a magyar szellem történetével foglalkozó, a melyeket századunk vívmányainak, a magyarság kifejlődésének nagy épületébe kétségtelenül megillető helyökre fog illeszteni. A felbuzdulás, a mozgalom heve, a catastropha utáni gyászos évek, a felszabadult nemzet munka-napjai, a zsibbadtságát levetkezett szellem bátrabb működése s önállósága, majd az alkonyat lemondása adják meg azt a keretet, a melyben a szóban forgó levéírók hangulata, lelkiállapota, világnézete forog, mely jóformán egy a nemzet hangulatával, világnézetével.

A neki hevülés, a fiatal ember tervezgetése, készülődése a pályára, a melyet még nem ismer, csak homályos sejtelve van dicsőségéről és izgalmairól; az ébredező genie, mely nyugtalanul érzi magát, — mint a Laczi nádor csapata elé bámuló Toldi — s mely önerejének tudatára kezd jutni és tanulmányokba mélyed, a melyek nem mutatnak ugyan még teljesen határozott irányt, de egy forrongó nagy tehetség próbálkozásait jelölik; a tervezgetett új s a meglevő kenyérkereső pálya közti ellentétekkel való

nyügös vívódások, a melyek annál elviselhetetlenebbekké válnak, minél határozottabb irányt vesz költői működése: ime a forradalom előtt írt levelek lehető legrövidebbre vont tartalma. Mintha csak annak a feltörekvésnek, magas hevülésnek volnának e levelek képviselői kicsiben, a melyek nemzetünk életét a forradalom előtti évtizedben mintegy alkották. A »versenyben égő húrok«, a melyeken »baráti szem függött«, e hangulatot adták vissza a *Toldi-trilogia* első részében. Ez a hangulat érezhető kivált a Szilágyi Istvánnal és Petőfivel váltott rendkívül becses levelekben, a melyek a gyűjteménynek legértékesebb darabjai közé tartoznak.

Huszonhét éves korából ismerjük az Arany János legrégibb levelét, a melyet Szilágyi Istvánhoz, a máramaros-szigeti iskola maig is élő derék igazgatójához intézett, a kivel már régebben megismerkedett. Nem úgy tűnik föl előttünk Arany, mint a ki a »tenger mélységéből egyszerre bukkan ki.« Még nem találta meg ugyan határozott, biztos irányát: de már azon az úton halad, mely nem a pályakezdőé. Látjuk, hogy komoly felfogású férfiúval van dolgunk, a ki az irodalmi és aesthetikai ismereteknek egész tömegét gyűjti rakásra, a melybe így vagy úgy, de életet fog lehelni. »Oh, — sóhajt föl Arany az 1846. február 22-én Szalontán kelt és Szilágyi Istvánhoz intézett levelében — bár egy görög Sophoklest kaphatnék! Ad vocem! Homert tanulom, *Ilias*-t eszem. Csak, csak classica literatura! Minél több új francia, angol, német, s ezekből kompilált magyar beszélt, regényt, színművet olvasok, annál több Homert és Shakespeareet hozzá. Az örvény ragad.« A világirodalom remekeinek tanulmányozásába való belemélyedés, a mely korán önálló eszmélkedésre sarkalja, a genialis pályakezdők tulajdona. Aranynak a Szilágyi Istvánnal való barátsága a költőben szunnyadó szellemet izgalomba hozta, a melyet e barátság folyton táplálni ügykezett és tudott. Arany őszintén bevallja, mit köszönhet az »Iza partján lakó« jó barátjának, a ki fölismervén Arany lángeszét, soha nem szűnik meg őt a munkára ösztönözni s utasításokkal, jó tanácsokkal, külföldi s magyar könyvekkel látja el s akkor örül igazán, ha valamiben segítségére lehet Aranynak. Egymással váltott leveleik úgy tűntetik föl Szilágyi Istvánt, mint a mesebeli varázsvesszőt, a mely minden homályos ösztönt és törekvést megtestesít. Aranynak nagy szüksége volt ily jó baráttra, hogy önbizalmatlanságát lángeszével és tanulmányaival, később pedig határozott, fényes sikereivel erősítse; magába zárkózottságát az irodalmi életbeli nyilvános szerepléssel és izgalmaival csökkentse, félénk szellemét fölbátorítsa.

A mit azután Szilágyi István inkább csak jó tanácsokkal, utasításokkal ér el: mind azt a Petőfi példája és sikerei megket-

töztetik. A hatás biztos, el nem vitatható. Az a mély elragadtatás, a melylyel Petőfi — mintha üstökös csapna szűk lakásába — Arany *Toldi*-ját üdvözli, ritkítja párját. Arany mintegy magán kívül van e nem várt szerencsétől. A nemzet legnépszerűbb költője hódol meg az ő lángeszének, a mely egyetlen alkotásával »rögtön egész koszorút« érdemel ki. S mily erős táplálék lehetett az félénk önbizalmának, mikor Petőfi, a kinek tehetségét nálánál senki sem méltányolta jobban, ezt írta hozzá: »Mit én nem egészen dicstelenül kezdék: folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel.« Sajnos, hogy Arany Jánosnak e lelkes üdvözletre adott válasza hiányzik. De hogy mily jól esett neki e bátorítás, megmondja a verses *Válasz*-ban: »És mily sokat nyerek! Pusztán a pályabér majd elhomályosít, midőn felém ragyog: de hát a *rádadás!*.... Lelkem lelkéig ér, hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.« Így szövődik össze az a két nagy lélek, a kiknek barátsága mindkettőnek annyi édes örömet okoz, s a melynél nemesebb, megítéltebb nem volt az összes magyar írók közt.

Ujabb időben néhány fiatal író szigorúan megrója irodalomtörténetíróink közül azokat, a kik e baráti viszonyt a Schiller-Goethe között kifejlődött baráti viszonyhoz hasonlították. Nem emlékezünk senkire, a ki e megrovást méltán megérdemlené. Számba vehető magyar író annyival kevésbbé tulajdoníthatott e baráti viszonyoknak oly nagy jelentőséget, mert tudvalevő, hogy költői tekintetben alig hatottak Arany és Petőfi egymásra. De egyéniségükre annál kellemesb, annál jótékonyabb hatással volt e ritka bensőségű barátság. Petőfi mintha kezdte volna szilajságának éles színezetét elhagyni, s Arany mintha kissé könnyedebb kedélyűvé, élénkebbé lett volna általa. Petőfi, e szinte korlátlanul tetsző genie, mintegy megszelídült e páratlan szerénységű jó barátja tiszteletet parancsoló benső világának fölismeretkor: Arany pedig kilépett elzárkozottságából. Petőfi az irodalmi élet középpontjába kívánta ragadni Aranyt s örömet egyengette előtte az utat az itteni megélhetésre. Arany szívesen rábízta magát a Petőfi vezetőségére, mint a ki kizárólag írói munkásságából élén, nagyobb gyakorlottsága, jártassága volt a szerkesztőkkel való egyességekben. De a művészet alapelveire nézve kevésbbé értettek egyet; nem azért, mintha a népköltészet rendkívüli hatásáról meg nem lettek volna győződve, hanem azért, mivel Petőfi a költészetben politikai sugalmainak, eszméinek nagy befolyást engedett; Aranyt az új idők szelleme szintén megkapta, abból nőtt ki: de a politikai felfogást alárendelte a tisztán művészeti felfogásnak. Petőfi a költészetet politikai eszköznek hirdeti, mindjárt első levelében. »Ha a nép uralkodni fog a költészetben — írja — közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század

feladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek.« Arany az erkölcsi felfogás magaslatán áll. Mikor eposzi terveiről emlékezik, azt írja, hogy a többi közt *Dózsa* is megfordult elméjében, »de ott a nagy bökkenő, a censor óna.« »Dózsát mosolygód talán? — kérdi Petőfitől. Hisz tette nem volt egyéb, mint egy kis *reactio*, a természet örök törvénye szerint.« Erre céloz Petőfi a válaszában: »A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám... Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsebb emberének tartom, és szentül hiszem, hogy lesz idő (ha fönmarad a magyar nemzet) midőn Dózsának nagyszerű emlékszobrot fog-nak emelni, és talán mellette lesz ... az enyém is.« Jellemző gondolat a Petőfi demokratiai felfogására. Arany előtt a művészet sokkal inkább öncél, Petőfi előtt politikai rúgó. Arany nem merte volna oly leplezetlenül hirdetni, hogy a mi természetes, az egyszersmind szép is, bár senki sem ismerte és tanulmányozta mélyebben az emberi természetet nálánál.

Aranyt egészen elfoglalta ez új baráti viszony, a melyet soha semmi sem zavart meg. Petőfinek talán ő volt az egyetlen jó barátja, a kivel soha össze nem zördült. Tanácsait szívesen fogadta s büszke lelke mintegy önkéntelenül meghajlott e komoly férfiú előtt, a kinek családi életét annyira bámulta, s a kinek szívbeli deréksége annyira meghatotta. Arany folyvást éber figyelemmel kísérte s talán senkinek sem nyílt meg elzárkózott szíve úgy, mint Petőfinek. Leveli a legmeghittebb hangúak, a legkönnyedebbek mind azok között, a melyeket valaha barátaival váltott. Egyben sem vetkőzi le annyira a komolyságot, mint a Petőfihez írott leveleiben. Mintha csak utánózni akarta volna a Petőfi hangját, tréfálkozó modorát, bohókásságát és szeretetre méltó könnyelműségét. De komolyságából semmit sem veszített akkor, mikor valamely dologban ítéletet kelle mondania. Csak a Tompára vonatkozó észrevételeire s utólagos jegyzeteire utasítjuk az olvasót. Petőfi az ítéletalkotásban nem igen szeretett minden körülményt figyelembe venni: Arany számolni tudott velük. Petőfi örökös izgalmak közt élván: néha nem igen vett fontolóra számos oly körülményt, a melyek ítéletét módosíthatják vala. Arany az izgalmak hevében sem feledkezett meg az emberi természetet alkotó külső és belső sajátságokról, a melyek közt egész életében az összhangot kereste, s a melyek közül egyiknek vagy másiknak elhátározó voltát s a többi fölötti hatalmát önmagán is annyiszor érezte és szenvedte.

DR. VÁCZY JÁNOS.

*Die Rumänen und ihre Ansprüche. Von Paul Hunfalvy. Wien u. Teschen, 1885.
8-adr. 305 l.*

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

A legutolsó történelmi tény, a mit Hunfalvy az oláhok jogai és társadalmi állása tekintetében e szakaszban a 141—147. l. előad, az 1437—38-ki paraszt-fülkelés s annak leverése végett a magyar, székely és szász nemzet legelső egyesülése. Nem vévén föl tizedét a püspök három éven át a folyó pénz értéktelensége miatt, midőn sulyos, értékes új pénz adatott ki 1436-ban, mind a három évit egyszerre kívánta lefizettetni. Ezért támadt fel a jobbágyság mindenik nemzetből, tehát az oláhok is, legyőzettek s fizetésre köteleztettek. Itt Vajdaházi Pál mesterben valóságos képviselője volt az erdélyi oláhságnak, tehát ittlétők, jobbágyságok birtokok bírása, azokról tizedfizetési kötelezettségök mind tény és valóság. De valótlanság az, hogy politikai szabadságaikat ekkor veszítették volna el, hogy addig akár politikai, akár vallási önállásuk lett volna sat. mint a rumän történetírók állítják. Erdélybe és Magyarországra lassanként betelepedésök negyedik századában, vagyis a XII., XIII., XIV. és XV-ik században is csak jobbágyság volt a nép, a közülök kiemelkedettek kenézek és magyar nemesek. Ezt tanítja az igazán írt történet, valamint azt is, hogy önálló egyházi életük, saját püspökök Erdélyben nem volt.

VII. *Erdély a XVIII. század végéig.* Erre Hunfalvy műve 147. lapjától a 198-ig terjedő részét szenteli. Már akkor elterjedve lévén országszerte az oláhság, nem szükséges annyira figyelemmel kísérem a könyv részletes fejtegetéseit, de megemlítem az 1437—38-iki paraszt-felkelésen kívül még az 1512-ikét; mindkettőt a magyar jobbágyság kezdeményezte, őt érte leginkább a győztes sujtó fegyvere; oly sok elesett közülök, hogy mind Erdélyben, mind Magyarországon egész falvak és vidékek lettek üresékké, lakos nélküli pusztává, s a magyar parasztság helyére amott oláhok, itt szerbek vagy rácok telepítették. Ezután előadja Hunfalvy a magyar és oláh jobbágyságok közötti különbséget, az oláhoknak gyors szaporodását, tilos tettekre, égetésekre s orzásra hajlandóságát, a szászoknak ellenök Mátyás királytól kieszközölt szigorú üldöző rendeletét, a mi kiirtásukra irányult, II. Ulászlónak 1498. Drágfi Bertalan erdélyi vajdához, 1503. a fogarasi várispánhoz, 1511. Szapolyay János erdélyi vajdához az oláhok megfenyítése iránt intézett parancsait. Elbeszéli, hogy bár mind a magyarok, mind a szászok folyvást panaszkodtak az oláhok ellen, birtokaikra mégis őket szivesebben telepítették, vagy engedték kenézeik által telepíttetni, mint a magyar paraszt-

nál bánthatóbb népet. Így lepték el oláhok Fogaras földjét, Omlás és Szelistye fiók-székeket Szebenszékben s több falukat a hét-bírák jószágaiban, Szászvárosszékben sat. A vármegyei nemesség is szívesen adott nekik helyet. Mindenhová behatottak a korona birtokai és a királyi várak közelében. A székelység központján az udvarhelyi várhoz nem messze egész oláh telepet alkottak, az ugynevezett Oláhfalut, melynek lakosi kötelesek voltak a várhoz fát és gerendát hordani, ott gyalog várszolgálatot tenni sat. Ma már székelyekké lettek. Midőn Ferdinánd király 1554. a korona erdélyi jövedelmeit számbavétette, az oláhok 50-de is közte volt, a mi elszaporodásukra mutat. Verantz Antal XVI. századi erdélyi író az oláhokról azt írta, hogy azok a magyarok jobbágysai, nincs saját földjük, a síkságon levén lakók, többnyire a hegyeken és erdőkben élnek. Reichersdorff ugyan erdélyi szász földrajzíró néhány elhagyott faluban és birtokokban talált — ugymond — oláhokat, a kik nyájaik legeltetésével foglalkoznak s abból és rablásból éltek. A nemzeti fejedelmek alatti politikai életök ismeretes, arra nézve fel van világosodva a közönség.

Vallásügyeikről érdekes részleket közöl Hunfalvy. Elmondja, hogy az erdélyi oláh papok 1469. a gallicziai püspököknek fizették a papi díjakat, 1479-ben a belgrádi metropolita fensősége alól mentesítette Mátyás király a máramrosiakat, a mi azt mutatja, hogy az erdélyi és magyarországi oláhságnak még akkor nem volt püspöke, papjaikat külföldi püspökök szentelték fel; elmondja, hogy a reformatio az oláhságot is érintette, közülök sok római katolikussá és magyarrá lett; megjegyzi, hogy Báthori Zsigmond alatt az ő országaiban levő oláh egyházak a tergovisti érsek alá rendeltettek s a jezsuiták a hittérítést megkezdették; az oláh egyházak lithurgiai nyelve a szláv, még az oláhországi vajdák is cyrill nyelven adták ki rendeleteiket; 1557-ben fordul elő egy felső-diódi Kristóf nevű oláh igumen (*apát, prior*), a kit Izabella királyné, mint érdemes embert, a ki a görög-nyelvet is kitünően értette, az oláh egyházak fejévé nevezett ki, a püspöki jövedelmet neki adatni rendelte és a barátoknak (*kaluger*) meghagyta, hogy őt püspökjüknak ismerjék el. A mai városi és mezővárosi oláh egyházak jobbadán mind görög kereskedők alapításai, a melyekben nem szláv, de görög nyelv volt az isteni tisztelet nyelve. Fel-Diódon is ilyen volt, azért kellett az igumennek görögül tudni. A tiszta oláh egyházak lithurgiai nyelve ellenben szláv volt. 1556 előtt az erdélyi törvényekben nem fordul elő az *oláh Vladika* szó, a mi szláv eredetű s a mivel az oláhok püspökeiket jelölték meg; 1579-től kezdve ellenben az országgyűlések meghatározták, hogy az oláh papok maguk közül Vladikát jelöljenek ki, a kit aztán a fejedelem megerősít; az 1577-ik évi

ápr. 21—26-iki országgyűlés pedig kimondotta: »mivel hogy az oláhok között is vannak, a kiket az isten annyira felvilágosított, hogy magukat a görög egyház alól fölzsabadították s isten ígését saját nemzeti nyelvöken hirdetik, s mivel püspökjük meghalt, válaszszanak maguknak egy istenfélő férfit, hogy az Isten igaz ígésének hirdetése közöttük ne szűnjék meg, de inkább terjedjen.« Hasonló végzés több van az erdélyi törvények közt. A debreczeni reformált zsinat is e tájt határozta, hogy a reformált oláhoknak senior választassék, a kinek legyen gondja arra, hogy a pópák meggyőződésből s ne csak szabadelvüsködésért térjenek át. E reformált oláhok istentiszteletüket ott, a hol magyarokká nem lettek, saját nyelvükön tartották, volt oláh bibliafordításuk és imakönyvük. Ide tartozik az 1560-iki brassói oláh *Zsoltár fordítás, a négy evangélium fordítása* 1580-ból, és az *evangéliumok magyarázata* szintazon évről és Brassóban kiadva.

Különös kedvezményekben részesítette az oláh papokat Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. 1619. nekik Gyula-Fejérvárt lakó Vladikájok tudtával a szabad költözködést engedte meg, felmentette a robottól s községi terhektől; ugyanazon fejedelem 1624. Fogarasvidék oláh papjait is fölmentette a közterhek alól, s Barcsai Akos fejedelem 1659. e kedvezményt a fiscusi tizedekre és kilenczedre is kiterjesztette. Bethlen Gábor oláh könyvnyomdát állított s a bibliának oláh nyelvre fordítását elrendelte; I. Rákóczy György, Bradi György görög, rác és oláh hitűek püspökének (*Vladika*) halála után Forest Ilyést választatta és erősítette meg az állomáson, de szabályellenes magaviseletéért letétetett s helyére az esperesek és papok által Simonius (*Simonich*) Istvánt választatta meg s megerősítette, oly módon, hogy Isten ígését népe nyelvén hirdesse mindenhol: templomban és a szertartásoknál, a kiadott katechismust fogadja el, s az ifjúságot a szerint oktassa, a keresztelest Atya, Fiu és Szentlélek nevében vigye végbe s az urvacsorát Krisztus rendelése szerint szolgáltatassa ki, a szentek tiszteletben tartására ügyeljen, a keresztest és képeket ne imádtassa, az esketést háromszori kihirdetés után tegye, a választást az ország törvényei szerint, a reformált hitvallásra térést ne akadályozza, évenként egy zsinatot tartson s annak határozataira a reformált püspök beleegyezésével válaszsza ki, espereseit és papjait is azok beleegyezésével válaszsza és nevezze ki s a köteleességszegőket azok tudtával bocsáttassa el; magyart ne eskessen, ne válaszszon el, ne keresztseljen és ne temessen el; a fejedelemhez legyen hű, s évi adóul 32 menyét és 4 hiuz-bórt fizessen. E fejedelem uralkodása végső éveiben és költségén megjelent az egész uj-szövetség oláh fordítása, a mit még Bethlen Gábor elrendelt volt.

Ez volt az oláhok állapota a nemzeti fejedelmek alatt I. Apafi Mihály haláláig. Akkor I. Lipót alatt a r. katolikus egyház megerősítése más fordulatot adott a dolognak. A reformált fejedelmek a szláv lithurgia mellőzésével saját nemzeti nyelvekre és oláh szertartásos istentisztelet tartására fektették a főszólyt, a jezsuiták egyedül a vallásra, őket csak az érdekelte, hogy azok lithurgiája a nyugati egyházé legyen; a hatalom a katolikusoknál volt, jogokkal és javadalmakkal könnyen elérték, hogy a katolikusok és protestáns és unitárius hitfelekezetek hívei között másfél századig fenállott számbeli nagy különbséget pár évtized alatt kiegyenlítették, s a r. katolikus hitvallásra áttért oláhokkal ezek száma oly tekintélyesen megnövekedett, hogy politikai hatalmuk jogosultsága többé kérdésbe vonható nem volt.

Szükségesnek látom Hunfalvy műve vallási részéhez egy új adattal járulni, a mi előadását szintén támogatja.

Ő azt írja, hogy az oláhság a reformatiótól nem maradt érintetlenül. De mint minden protestáns, tehát református és ágostai hitvallású tudós, *reformatió* alatt név- és elsőbbségi jognál fogva csak e két vallás hitújítását érti s kívánja értetni, vagy feledve, vagy szándékosan mellőzve, hogy Erdélyben a Luther- és Kálvin reformatiojának egészen új, rationalis és szabadelvű irányt adtak az unitárius hitvallás megalapítói: Dávid Ferencz, Blandrata György és János Zsigmond választott király. Abban pedig téved Hunfalvy, hogy az unitáriusok hitújítását és tanait a Socinianismusból fejlődöttnek állítja. Ha *Dávid Ferencz Emléke* című művet megolvassa, erről meg fog győződni. Az unitarismus önálló hitfelfogás és vallásrendszer, alkotója, formulázója korának e nagy theologusa. A Socinianismus összeszorítása, megállítása, sőt sokban visszatérítése az unitarismus fejlődési s haladási irányának. Dávid Ferencz tanait már egészében kifejtette volt, mikor Báthori Kristóf fejedelem 1579-ben Socini Faustót kémül a kolozsvári plébánia-házba mellé rendelte, a mikor ez vele hitvitába ereszkedve, őt saját nézeteire birni igyekezett, s utóljára mint saját meggyőződésétől eltérni nem akarót, a dévai vár börtönébe juttatta, a hol nemsokára meghalt. A mi confessiót e nagy unitarius reformator fogsága közben Socinus és Blandrata szövegeztek s Lengyelországba küldvén bírálatra, Dávid Ferencz nézetei ellenére az unitáriusokkal elfogadtattak, az erkölcsi erőszak műve, mit az unitáriusok csak létjoguk s egyházuk megmentése végett irtak alá, de szíveikben a Dávid Ferencz vallása élt s maradt meg háromszáz évi sanyargatás daczára maig, a mikor már tanait Észak-Amerika és Anglia szabad népei védvén, s két világrészben buzgó missiona-

riusok s nagy áldozatokra kész társulatok által terjesztvén: ők is nyíltan megvallhatnak.

Az unitárius hitvallás 1566-tól, a nov. 30-tól decz. 13-ig tartott szebeni országgyűlés 17. t.-cikke megalkotásától fogva csaknem az egész Erdély által el volt fogadva. E törvény kimondja: »hogy a mint ezelőtt egyenlő akarattal végeztetett, hogy minden kereszténynek, mindenek felett isteni dolgát kell szeme előtt tartani, hogy az evangelium predikálása egy nemzet közt is meg ne háboríttassék, Isten tisztessége, nevedése meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozás és Isten ellen való káromlás közülök kitisztíttassék és megszűnjék: úgy most ujabban is egyenlő akarattal végeztetett, hogy a birodalomból, minden nemzet közül efféle bálványozások kitöröltessenek és isten ígéje szabadon hirdettessék, kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztoraik vakok levén, vakokat vezetnek, és eképen mind magokat, mind a szegény községet veszedelemre vitték.... Azoknak, kik az igazságra térni nem akarnak, ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel, superintendenssel a Bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmére menjenek, kik ha ugyis a megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, avagy kalugerek lesznek, és mindenek csak az egy választott püspökhöz, György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak; a kik pedig ezeket megháborítanak, hitlenségi (*Nota infidelitatis*) büntetéssel büntetessenek.¹⁾

A ki ama kor hitvitáit s irodalmát ismeri, tudni fogja, hogy e bálványozás a háromságot imádókra vonatkozott, tehát e törvényben határozottan az unitárius hitelvek és hitvallás álláspontja érvényesült, annak hívei vétettek különös védelembe, s hogy Erdély minden nemzete ezt fogadja el, parancsolólag mondatott ki és állapítottatott meg törvény által. Megvilágosítja ezt s a törvény teljesedésbe vételét igazolja egy fejedelmi adománylevél, melynek tartalma szerint a nem unitárius elveket valló oláh Vladika tisztétől önként megvált s helyére olyan neveztetett ki s adományoztatott, a ki e vallás szabadabb elveit elfogadta és hivatalának azon irányban folytatására ígérkezett. Érdekessége s eddig ismeretlen-volta tekintetéből adom az egész adománylevelet.²⁾

¹⁾ *Erdélyi Országgyűl. Emlékek.* Második kötet. 1877. 326—27 ll.

²⁾ Eredeti szövege ez: Donatio Superintendentis Ecclesiarum Valachalium (más kézzel írva) Lankerék.

Nos Joannes Secundus, Dei Gratia Electus Rex Hungariae, Dalmatiae, (az *ae* ez alakban írva: *e*) Croatiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod nos cum

»Mi, II. János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmatia, Horvátország stb. választott királya. Hagyjuk emlékezetül e levelünk által, tudatván mindenekkel, a kiket illet. Hogy mi mind némely híveinknek ez iránti alázatos folyamadására, mind pedig tekintetbe vévén hívünknek, Thordassy Pálnak, az erdélyi oláh ekleziák Tisztelendő Püspökének szelid erkölcsseit, kegyességét, gondos őrködését és fáradhatatlan munkásságát, a mit ő az isten tiszta igéjének az oláh nemzet között a legnagyobb gonddal és igyekezettel hirdetésében teljesít, s jövőben is teljesíteni fog: az igen tisztelt (Discreti) Vladika Calugerne Fejérvármegyében Lámkerék királyi birtokban levő egész házát mindenestől, mely annak az evangéliumi hit és keresztény tudomány önkéntes elhagyása következtében ránk szállott s következőleg helyesen és törvényszerűleg királyi adomány tárgyává lett, azon házhoz joggal és régi időktől fogva tartozó és arra néző minden hasznokkal és tartozandóságokkal, azon Thordassy Pálnak s örökösének és minden utódainak adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk, sőt adjuk, adományozzuk és ajándékozzuk, hogy azt örök jogon, visszahívhatatlanul tartsa kezén, bírja és egyszersmind birtokolja, mások joga épségben maradásával, ezen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva. Kelt Thorda mezővárosunkban jul. 2. 1569.«

Hogy az unitárius hitelvek Gyula-Fejérváratt 1568-ban és Nagy-Váradon 1569-ben vívott harczai és diadalai után mit értett

ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostrae propterea factam Matti, tum vero consideratos mores honestos, pietatem, vigilias, assiduosque labores fidelis nostri honorabilis Pauli Thordassy Superintendentis Ecclesiarum Valachalium Transsiluanensium, quos ipse in promulgando puro verbo diuino inter gentem valachicam cum summa cura et industria subiisse dinoscitur et in posterum quoque subiturus est. Totalem et integram Domum Discreti Vladicae Calugeri in possessione nostra Lámkerék in Comitatu Albensi existente habitam, quae per spontaneam eiusdem ob abrenunciationem professionis Evangelicae et Doctrinae Christianae factam ad nos, consequenterque Collationem nostram Regiam rite et legitime deuoluta esse perhibetur et redacta, simul cum omnibus utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad eandem Domum de Jure et ab antiquo spectare et pertinere debentibus, sub suis ueris et antiquis metis existentibus eidem Paulo Thordassy ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis dedimus, donauimus et contulimus: Imo damus, donamus et conferimus Juro perpetuo et Irrevocabili tenendam, possidendam pariter et habendam, saluo Jure alieno, nostrarum vigore et testimonio literarum. Datae in oppido nostro Thorda, secundo die mensis Julij Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Nono. *Liber Regius* Johannis Sigismundi Electi Regis Hungariae (in Fragmento) pag. 93.

a királyi adománylevél az *Isten tiszta ígéje* kifejezés alatt, azt hiszem nem lehet kérdés és kétely tárgya.

Én ez adománylevelet a benne levő történeti egyénekért és tényekért tartom fontosnak, mint egyszersmind annak is bizonyítékát, hogy az oláhság reformálását mindenik — hosszabb vagy rövidebb ideig — többségben levő hitfelekezet vezérférfiai megkísérlették, az részben sikerült is, számos kitűnő oláh nemzetséggel gyarapodott a magyarok száma, de a tömeg egészében maig a régi. Most némelyek a hatalmasan terjedő és hódító magyar műveltségtől remélnék átalakító hatást, de én főleg Románia királysággá léte óta nem hiszem teljesülését.

II.

A könyv második fejezetében a *nyelv bizonyágtételét* adja elő Hunfalvy a 195-től 240. lapig.

A nyelv bizonyítékai döntő fontosságúak — írja — egy nép úgy belső, mint külső történetére nézve. Amaz keletkezésével foglalkozik s erre felvilágosítást csak a nyelv ad; ez más népeknek rá hatását határozza meg s e hatás szintén a nyelvben tükröződik vissza. Átalános becsét az adja, hogy nem csal. Más bizonyítékokat önkényesen vagy önkénytelenül meg lehet hamisítani, a nyelvtől nem; ez ép oly kevéssé téved, mint az ösztön.

Hunfalvy Picot után 8.530,000-re teszi a különböző országokban élő rumäneket, Erdélyre 1.250,000-et, Magyarországra 1.460,000-et számít, nyelvöket a franczia, spanyol és olasz nyelvvel együtt a rómainál származottnak és szépnak elismeri, legközelebbi rokonának az olaszt mondja, de ez és a rumének nyelve között a fejlettségi nagy különbség okát abban találja, hogy az olaszokét a lángeszű Dante, Boccaccio és Petrarca művelték ki, míg a rumének elszlávosodott lakföldröken a római nyelvtől úgy elidegenedtek, hogy a latin betűk helyett a cyrillt vevék fel irodalmi nyelvökül, kevés és csak középszerű íróik voltak, latinúl nem is értettek s tudósaik nyelve is az egyház által használt szláv, kivételképen a görög nyelv volt.

I. *A nyelv bizonyágtétele a belső történetre nézve.* A rumän nyelv belső történetéről megjegyzi író, hogy az újabb rumän irodalom 3—4 évtized óta kezdett latin betűt használni, az első így írott könyv, a Sinkai György erdélyi rumän tudós által Bécsben 1780. kiadott s általa daco-románnak nevezett rumän nyelvtan (*Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ* stb.) A déli rumänekről vagy kutzo-vlachokról 1774-ben Thunmann írt; azok szerinte részben thrák, részben makedoniai és thessaliai vegyűlék. nyelvökben sok a görög elem, nagyobbára még akkor nomád

életet folytattak. Legújabbán 1858-ban az Aurelián korabeli Dákiából fenmaradt Pindus körüli rumänekről is jelentek meg tudósítások, Bolintineanu és Apostol Margarit rumän íróktól, a kik szintén Thessaliába és Epirusba helyezik a hajdani római gyarmatot Görögország és Pindus szomszédságában, s mind ez író, mint Hasdeu Thessalonikaig és a jóniai tengerig kiterjedtetnek írja déli Rumänországot, 40 községben van a rumänség többségben, de a görögség hátrányukra van. Voskopole és Moskopole nevű két városukban a mult század utolsó felében 80,000 vlach lakos volt, kereskedést űztek, iskolájok és könyvnyomdájuk volt, most alig teng közülök 150 család. Mai fővárosuk Vlaho-Klisura, a hol 1000 vlach család él. Ohridában is van 1808-tól kezdve oláh iskola, s a közeli városokban sok vlach él, Thessaliában 464 család. Bolintineanu szerint a makedoni, thessaliai és albániai vlachok Kastoriából valók, onnan terjedtek szét; oda valók a bécsi Dunba, Kurti, Spirta és Gehamu kereskedő nemzetségek; Moskopolból valók a magyar báró Sina, Ságuna, Mocsonyi stb. rumän nemzetségek.

Itt Hunfalvy előrebozsátja, hogy a vlachok szláv nyelv-dialectusát nyelvrokonsági fejtegetéseiben azért nem használja, mert a cyrill írás-olvasás nagyobb része előtt ismeretlen; görög betűiket s írásukat szintén nem, mert annak náluk nem volt irodalma, csak a magyar-oláh (*ungro-valachisch*) latin betűs írás és nyelv az, a mit például felhozhat, melynek irodalma van, a mely Erdélyben keletkezett s onnan hatott át Oláhországba, Moldovába és Bukovinába. Ujabb időben Románia erős izgatást viz végbe a Makedoniában, Thessaliában és Epirusban stb. szétszórtan élő románok nemzeti érzelme fölébresztésére s önállóság követelésére. Ott népes városuk Samarina, a hol egy romániai comite az oláh pásztorok közt 15 iskolát állított s a tanítókat arra szorítja, hogy a pásztorok néppel együtt nomád életet folytassanak. A makedo-vlachoknak van szótáruk és nyelvtanuk, melyet Kavalleani Tivadar tudós készített. Ezek azon alapok, melyeken Hunfalvy nyelvhasznításait megteszi s belőlük az elméletének kedvező tanulságot levonja. Négy nyelv szavait hasonlítja össze, u. m. 1. a *makedo-wlach*, *ungro-wlach*, *latin* és *német* nyelv több rokon értelmű szavait; egy-két példát idézek, először olyakat, melyekben *mindenik dialectus* egyezik:

<i>Makedo-wlach :</i>	<i>Ungro-wlach :</i>	<i>latin :</i>	<i>német :</i>
aku	aku	acus	Nadel
albu	albu	albus	Weiss
barba	barba	barba	Bart
dau	dau	do	geben

<i>Makedo-wlach :</i>	<i>Ungro-wlach :</i>	<i>latin :</i>	<i>német :</i>
faku	faku	facio	machen
korbu	korbu	corvus	Raabe
locu	locu	locus	Ort

Némelyekben *csekély hangváltozás* fordul elő:

szerbu	ferbu	ferveo	sieden
jinu	vinu	vinum	Wein

Némelyekben az ugro-wlach hangok nagyobb átalakulást szenvednek:

klemu	kiemu	clamo	schreien
okliu	okiu	oculus	Auge
ungle	ungia	ungula	Klaue

Így folytatja összehasonlításait Hunfalvy a latin, olasz és oláh nyelv hangváltozásaiban, az ugro-wlach, makedo-wlach és istriai dialectus sűrűbb és nagyobb mérvű egymásra és az oláhra való átalakító hatását, s azon véleményét fejezi ki, hogy a szónak mind egymással való ezen nagy egyezése, mind a hangoknak egymástól való különbözése csak úgy magyarázható meg, ha a dialectusok közös eredetét elismerjük. E megegyezésnek tehát, mely mintegy a földből állott elő és nőtt ki, annál nagyobb a bizonyító ereje, minél bizonyosabb, hogy az nem egy közös irodalmi nyelv műve és hatása egymástól földrajzilag távol élők között, a kiket ugyanazon irodalmi nyelv soha nem kötött össze.

Ezután oly szókat idéz író, melyek nem ugyanazonosak a latinnal, sőt a melyek idegenek, mégis mindkét nyelvjárásban azon jelentések van, s ismétli, hogy ezek mindkét nyelvjárásuk egy helyen keletkezését bizonyítják, s felteszi a kérdést: hol van e hely? Erdély-e az? vagy Thrakia és Makedonia? A Dunától északra-e vagy délre? Erre Hunfalvy idéz számos görög szót, melyek mind a makedoni, mind az ugro-wlach nyelvben megvannak; kimutatja, hogy a legrégibb, legtörzsökösebb wlach t. i. albán nyelvjárásban is számos görög szó van, a mi erős kételyt támaszt az iránt, hogy a rumän nyelv eredetének helye Erdély vagy a mai Románia lenne, sőt alapos azon gyanítás (*Muthmassung*) hogy az délen, a görögök és albánok szomszédságában keresendő. Azon rumän szóképzések is, melyek az olaszoktól és spanyoloktól eltérnek, ellenben délen a balkán félszigeten fennvannak, a nyelv déli eredetére mutatnak.

Nem én vagyok az első — írja Hunfalvy — aki a történet és nyelv biznyságtételei alapján, a rumän nép eredetét a balkán-félszigeten keresem. Sulzer egy század előtt állította: hogy az oláhok Moesiában, Thraikiában és e körül s nem Dakiában

eredtek. Roesler Róbert *Romünische Studien* című hosszas, alapos és nagy előkészülettel írt művében szintén arra az eredményre jutott, hogy ők a XII-ik században vándoroltak be a Dunántúli északi tartományokba, s egyéb érvek közt azon legfontosabbat hozza fel, hogy nyelvökben a góth befolyásnak semmi nyoma nincs. Mily hosszasan uralkodtak a Traján által alapított Dakiában a góthok és gepidák? Van-e valami germán elem az oláh nyelvben? Nincs, más román nyelvekben található többkevesebb szókincs, az oláh nyelvből feltűnőleg tökéletesen hiányzik az. Ebből következik, hogy a góthoknak és gepidáknak semmi befolyása nem volt a rumän nyelvre, de nem is lehetett, mert az nem a Trajan-féle római Dakiában, de a Balkán-félszigeten eredett.

II. *A nyelv bizonyágtétele a külső történet megvilágítására nézve.* A rumän nyelv — mondja Hunfalvy — elszlávosodott földön fejlődött ki. A szlavin nyelv a rumänek mind politikai, mind egyházi életére azon hatást gyakorolta, a mit a latin a nyugati egyház tanait valló népeknél, sőt annál nagyobbab; rá erőszakkal nemcsak nagyszámú szláv szót, de nyelvtani képződések és formákat is. Cihál etymologiai Lexiconában a tulajdonképi latin szók 323 oldalt tesznek, a szláv szók ellenben 474-et, tehát másfél száz lappal többet. A rumän nyelvben levő szláv szótári készlet e szerint jóval felül haladja a latint. Sem Cihál, sem Roesler nem fordítottak elég figyelmet a magyar és rumän nyelv közötti viszony tanulmányozására. Pedig a rumän nyelv hol keletkezésének kérdéséhez a magyar nyelvnek is van szava. Ha t. i. a rumän és nem rumän történetíróknak alapos lenne azon nézete, hogy a rumän nép a Dunán túl északról terjedt ki Erdélyre és Oláhországra, akkor Magyarország és Erdély honfoglaláskori ethnographiai földrajzának a Tiszától Morva határáig s a mai Ausztriáig szlovén lakókat, keletre ellenben Erdély legszélső nyugati határaig s azontúl a Prut és Seret folyókig rumän népséget kellene mutatnia, melynek, mint a római műveltség örökösének, szláv szomszédait felül kellett volna mulniok. Ezen ethnographiai különbözésnek a magyar nyelven is meg kellene látszani. De e nyelvek épen az ellenkezőt mutatják: Erdély keleti határától a nyugatiig nem rumän, de mindenütt szláv szó tesz bizonyágot e nép otlétéről; a magyar honfoglalás is úgy Magyar-, mint Erdélyországban mindenhol szláv szót s hely-, folyam- és város elnevezéseket talált, a mi szintén ezt igazolja. Ha a rómaiaknak rumän név alatt Magyar- és Erdélyországban s azok keleti és déli szomszédaiban való lét-folytonossága történeti alappal bírna, a magyar nyelvnek kelet felé ép úgy kellene bővelkedni rumän szókban, mint szlávval bővelkedik nyugaton.

Már pedig a magyarban egyik helyütt sincs rumän, de van bő szláv szókinsz; a mi azt mutatja, hogy a magyaroknak mind politikai, mind egyházi nyelve fejlődésére a rumän nyelv a X., XI., XII. és XIII. században épen semmi befolyással nem volt. A legelső magyar biblia-fordítás — a tátrai — 1466-ban a Milkó folyó mellett a rumänség kellő-közepében készült, ma sincs rajta semmi rumän hatás nyoma, mint van maig tömérdek szláv szó a magyar egész egyházi nyelvben; ellenben a magyar nyelvnek a rumänre való hatása századokra megy fel, minők a *kaláka*, *hitlen*, *menteni* magyar szók, melyek a rumän nyelvbe mint utánzások t. i. klaka, viklen, mentui — rég föl vannak véve. Tömérdek főleg az igék száma, így például: áldani, alkotni, bánni, oltani, fogadni, tagadni = áldui, áldásu, alkuite, banui, altuiu, fagadui, tagadui stb. Hunfalvy több lapot tölt be ily szók felhozásával; egy ifjú rumän tudós a mult évben egész könyvet írt a magyar nyelvnek a rumänre való hatásáról.

Kétségtelen oláh szót a tudós Cipariu sem tud a Kr. utáni 911—959-ik év előttről mást felhozni, mint Constantinus Porphyrogenitusból egy ütközet elbeszélésénél használt e két szót: *Torna, torna fratre* = fordulj, fordulj vissza atyafi! és innét a *serblîer* = szolga név szót, melyet Hunfalvy nem igen hihetőnek tart, s némi gunynyal jegyzi meg, hogy Cipariu felsóhajt, hogy e szók is idegen földön fordulnak elé, tehát nem az általuk óhajtott Erdélyben! Oláh fejedelmek oklevelében a XV. század előtt oláh írás nem fordul elé, szláv az mindenütt. Oláhországban Neagoe vajda a XVI. század első tizede körül írt fiának és utódának rumän nyelvű oktatást, de a mi máig lappang. Fordítások kezdődtek a XVII. században, más vallású nagy emberek költségén. A brassai *Homiliák* könyvét 1580. Hirschel Lukács városbíró nyomatta ki, egy más *Homiliariumot* Forró Miklós, a szászvárosi bibliát Geszti Ferencz, a teljes *új testamentumot* I. Rákóczi György 1648.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

1890. évi május 1-én tartott ig. választmányi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán m. alelnök, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula jegyző, Szádeczky Lajos másodtitkár, Ballagi Aladár, Csánky Dezső, Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Horváth Árpád, Jakab Elek, Komáromy András, Márki Sándor, Pauler Gyula, Széll Farkas, Szendrei János vál. tagok.

1. Thaly Kálmán m. alelnök megnyitván az ülést jegyzőkönyv hitelesítőül kinevezi Czobor Béla és Széll Farkas v. tagokat.

2. Thury József r. t. értekezését: Az 1663—64-ki hadjárat történetéhez, Rasid efendi török történetíró művéből, felolvassa a másodtitkár.

3. Titkár előterjeszti a folyó ügyeket és pedig:

a) Az első magyar általános biztosító társaság a Tört. Életrajzok kiadásához 100 frttal járult.

b) Az alapító tagok sorába lépett gr. Károlyi Tibor eddig évdíjas tag.

c) Évdíjas rendes tagokul ajánlottak és megválasztottak: Nagy Mózes polg. isk. tanár Lippán, Éble Gábor uradalmi pénztárnok Budapesten, Weiss Antal 1848/49-iki főhadnagy Budapesten (aj. Máté Sándor); A városi casino-egylet Nagy-Bányán, (aj. Schönherr Gyula); Unitarius főgymnasium Tordán, (aj. Weress Sándor); Dr. Behányi Jenő honv. főorvos Budapesten, Roskovics Ignác festőművész Budapesten, Szobonya Mihály festőművész Budapesten, (aj. a másodtitkár).

d) Máté Sándor ideiglenes pénztárnok bemutatja számadását, mely szerint, múlt havi pénztári maradék . . . 1310 frt 83 kr,
bevétel 647 » 64 »
kiadás 604 » 97 »

pénztári maradvány május hóra . . 1333 » 50 kr.

4. Titkár bejelenti Orbán Balázs vál. tag elhunytát. Kiemeli történetírói működését, rámutatván a Székelyföld és Torda városa leírása cz. nagybecsű műveire, melyeket a boldogult tetemes áldozatokkal adott ki, s melyekhez az adatokat rendkívüli szorgalommal gyűjtötte össze. Kiemeli buzgalmát, melylyel Társulatunk érdekeit, ennek keletkezésétől fogva, mint egyik legrégebb tag, ápolta s felemlíti, hogy elnöki megbízásból az

elhunyt koporsójára a Társulat nevében diszes koszorút küldött. A választmány ez intézkedést jóváhagyólag tudomásul veszi, s elhatározza, hogy Orbán Balázs érdemei jegyzőkönyvileg örökíttessenek meg; emlékbeszéd tartására pedig Jakab Elek vál. tagot kéri fel.

5. Kapcsolatban ezzel Thaly Kálmán jelenti, hogy Orbán Balázs hagyatékában sok becses történeti emlék is található. Tudomása van róla, hogy ezek közt van egy pótkötet a Székelyföld leírásához, melyről ő azt hiszi, hogy nagy részben el is készült. De Orbán Balázs hagyatékai bírói zár alatt vannak, s e hagyaték Budapesten levő részének rendezésével Polonyi Géza van megbízva. Kéri, hogy a választmány bízza meg őt, hogy akkor, mikor a végrendelet Budapesten ki fog hirdettetni, s a hagyaték a bírói zár alól felmentetik, ő mint a Társulat megbízottja, vizsgálhassa meg ezeket a kéziratokat, azok közül a történeti dolgozatokat kérhesse el a Tört. Társulat számára, mely azután annak miként leendő értékesítéséről gondoskodni fog; azon esetre, ha ő akkor nem lenne Budapesten, a titkár bizassék meg az átvétel eszközzésével. A választmány köszönettel fogadta elnök ajánlatát, s felkéri, hogy annak idejében az ügy lebonyolításáról tegyen jelentést.

6. Titkár jelenti, hogy a Társulat ügyeinek megvizsgálására kiküldött hármias bizottság végleg még nem készülvén el munkálatával, ma jelentést nem tehet; egy a legközelebbi napokban ad hoc összehívandó vál. ülés elé azonban be fogja terjeszteni jelentését. A mennyiben ezen jelentés közgyűlésileg is tárgyalandó lesz, s kívánatos volna, hogy ezen közgyűlés lehetőleg június hó első felében tartassék meg, s minthogy a közgyűlés napja legalább egy hónappal előre tűzendő ki: nem látná-e a t. választmány czélszerűnek, hogy az érintett ügyben tartandó közgyűlés napja a mai vál. üléstől tűzessék ki? A választmány ez indítvány alapján elhatározza, hogy miután június hó első csötörtökje urnapjára esik, a rendkívüli közgyűlés a Társulat vagyonának megvizsgálása s esetleges határozat hozatal céljából a következő csötörtökön, június 12-én fog megtartatni.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést bezárja.

Figyelmeztetés. A M. Tört. Társulat f. é. június 12-én rendkívüli közgyűlést fog tartani, a Társulat vagyonának megvizsgálása, s esetleges határozathozatal céljából, melyen a társulati tagok mennél számosabban megjelenni kéretnek.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT Déván április havában tartott választmányi ülésén dr. Sólyom Fekete Ferencz elnök üdvözölte Torma Zsófiát, ki hosszas betegsége után ismét résztvehetett az ülésen. Azután Téglás Gábor érkezett a Corabia hegyen és annak

táján általa föl kutatott római sírokról és az azokban talált emléktárgyakról. Ismertette egyszersmind a Király Pál által írt s az alsófehérmegyei történelmi társulat évkönyvében megjelent »Apulum« című értekezést, mely kiváló szakférfiak figyelmét is magára vonta.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVÉBŐL, melyet *Grosschmül* Gábor társ. titkár szerkeszt, megjelent a VI. évfolyam I. füzeté. Tartalmát a következő czikkek képezik: Kis-Köszeg (Batina) monografiája *Juny* Ferencztől (a szerkesztő jegyzeteivel kísérve); Bács-Bodrogh vármegyei czimerek és pecséték, írta *Grosschmül* Gábor; a Tisza-vidék őstörténete, *Dudás* Gyulától; *Thaly*: Rodostóról írt munkájának ismertetése; Kulpin története *Steltzer* Frigyesztől; végül Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET ápr. 26-án tartá közgyűlését, gróf *Esterházy* Kálmán elnöklete alatt, kinek megnyitó beszédét tetszéssel fogadták. Utána *Findly* Henrik az egylet titkára olvasta fel jelentését a társulat múlt évi működéséről. Ezután a különböző szakosztályoknak előadói ismertették az illető osztályok működését s kiadványait — köztük *Szamosy* József a bölcsélet, nyelv- és történet tudományiét, melynek kiadványában több becses történeti értekezés látott világot. *Szabó* Károly a könyvtár s *Findly* a régiség- és éremtár állapotáról s gyarapodásáról tettek jelentést. Az egylet gyűjteményeit leginkább Erdélyre vonatkozó beszerzések gyarapították.

AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

— MAGYARORSZÁGI TANULÓK KÜLFÖLDÖN CZ. a. az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága kiadványainak egy új sorozatát indította meg. Több év előtt elhatározta már, hogy a külföldi egyetemeken megfordult hazánkfiak névjegyzékeiből rendszeres gyűjteményt ad ki s ennek szerkesztésével dr. *Abel* Jenőt bízta meg. — Ez a feledhetetlen emlékü derék tudós, a kit oly ifjan, férfi kora tavaszán ragadott ki munkaköréből múlt ősszel a halál, nagy előszeretettel dolgozott e munkán s még halálos ágyán is azt javíthatá. A most megjelent első kötet: *a jénai egyetemen* megfordult magyarországi tanulók névlajstromát közli, melynek összeállításában *Mokos* Gyula volt az ő munkatársa. — Egy szép bevezetés után, melyet *Abel* Jenő 1889. szept. 1-én írt, vesszük a tanulók 1548-on kezdődő és egész 1883-ig összeállított névsorát, a mely nagy kritikával van szerkesztve, számos magyarázó jegyzettel kísérve és nagybecsű indexekkel, helység- és vezetékek-nevek mutató táblájával ellátva. — Irodalom és culturtörténet-íróink nagy hasznát fogják venni ez összeállításnak, melyről nemcsak a méltó kegyelet, de a legteljesebb elismerés hangján szólhatunk. Terjedelmes munka (207 l.), ára 2 frt 20 kr.

— A MAGYAR NEMESSÉG ÉS BIRTOKVISZONYAI a mohácsi vész után cím alatt *Acsády* Ignácztól az Akadémia kiadványában, jelesül a történet-

tudományi értekezések sorában nagybecsű értekezés jelent meg, mely bár az alapvető munkák közé tartozik, de tárgyánál és feldolgozásánál fogva megérdemli, hogy a nagy közönség által is olvastassék. E munka kézirati forrásokból vétetett, még pedig a fenmaradt adókönyvekből és regestrumokból. A ki tudja, hogy milyen nagy számmal maradtak fenn ezek s mily roppant foliánsok: az méltányolni fogja Acsády szorgalmát és türelmét, melylyel azok adatait érvényesíteni tudta. Összegyűjteni, kombinálni az adatokat s levonni azokból a következtetéseket, önmagában is fáradságos dolog, — de a munkában a rubrikákba foglalt számokat s neveket kellett megszólaltatni. Acsády igazán hasznos és jó munkát végzett. Elég terjedelmes s a részletekre kiterjedő bevezetés egyenként sorolja fel a megyéket — s miután mind a 37 megyével, mint a mennyiből állt akkor Magyarország, végzett, összegezi az általa részletekben felmutatott eredményeket. Mind ezzel igen érdekes képét mutatja Magyarország akkori pénzügyi és birtokviszonyainak, s kulcsát adja a történet sok eddigelé meg nem értett vagy félreértett eseménye magyarázatának. Igen sok még ma is létező család talál adatot e munkában egyik másik öséről, s annak birtokviszonyairól, mely a XVI-ik századi Magyarország social gazdasági szervezetét mutatja be. Óhajtható, hogy Acsády a megkezdett munkát a későbbi időkre nézve is folytassa.

— BALLAGI GÉZÁNAK, Akadémiánk múlt évben megválasztott tagjának értekezése, melylyel az Akadémiában székét elfoglalta, »Az 1839—40-iki országgyűlés viszhangja az irodalomban« megjelent. Alapos, gonddal irt, s adatokban gazdag tanulmány, mely kimeríti a felvett tárgyat s arról jó képet ad. Azok, kik megérték ez eseményekben és küzdelmekben gazdag időket, örömmel fogják e munkát forgatni, mely vissza varázsolja őket fiatalságuk korába — s érdekes párhuzamokra fog nekik anyagot szolgáltatni az akkori és mostani idők közt. Az új nemzedék s kivált fiatalabb politicusaink tanulsággal fogják forgatni. Ára a 103 lapra terjedő munkának 90 kr.

— COLBERT második kötete *Ballagi* Aladártól az Akadémia kiadásában megjelent. Az első kötet két év előtt látott világot s e második 270 oldalra terjedő kötettel a munka be van fejezve. Ballagi írói egyéniségének kétségtelen hasznára vált, hogy a világtörténettel foglalkozik és szélesíti látókörét s képessé teszi az eseményekre nézve biztosabban tájékozni magát. Ballagi egyaránt méltányolja Colbertben az államférfit és nemzetgazdát. Mikor a munka első kötete megjelent, Trefort igen elismerő nyilatkozatot irt róla, épen arra fektetve a súlyt, hogy Ballagi Colbertben a nemzetgazdász is méltányolja: s bizonynyal akkori elismerő szavait még fokozná e kötet megjelenése után, mert a munkának különösen azon részei, melyek Colbert közgazdasági nézeteit és reformtevékenységét fejtegetik, igen tanulságosak s ma is sokban gyakorlati értékkel bírnak. Egészen Ballagi szépen oldotta meg feladatát s a Colbertre vonatkozó roppant gazdag irodalmat nagy szorgalommal s ügyesen felhasználva, becses

történelmi munkát irt, melyre felhívjuk a művelt közönség figyelmét. A díszesen kiállított kötet ára 1 frt 70 kr.

— »AZ ARANYOS-SZÉKI MONÁCSI NYELVEMLÉKEK« cím alatt Hunfalvy Pál az Akadémia nyelvtudományi értekezései során érdekes tanulmányt tett közzé, mely tulajdonképp polemia Hasdeuval. Ez a nyelvemlék egy cyrill betűkkel irt Miatyánk, mely a XVI-ik század második felében iratott, és a Codex Sturdzanusban található. — Hunfalvy úgy magyarázza meg ez irat keletkezését, hogy sok faluban a magyaroknak magyar papjok nem lévén, az oláh pópához folyamodtak, s azzal mondaták el legalább a Miatyánkot magyarul. Bármily nagy volt is Erdélyben a vallásos türelem, — de ennyire alig terjedt. Valóbszínű az, hogy a XVI. és XVII-ik században az unitarismus s a protestantismus nagyon kezdvén terjedni az oláhok közt, s a pópák ref. püspökök alá rendeltetvén, a Miatyánkot cyrill betűkkel ilyen protestánssá lett pópa írta le. Hogy pedig ez protestans Miatyánk volt, azt annak szövege bizonyítja: mert ez a befejezés: »tied az ország, a hatalom, a dicsőség« csak protestans Miatyánkban fordul elő, — sem catholicusban, sem oláhban nem. Igaza van Hunfalvynak, hogy ez a Miatyánk nem nyelvészeti, hanem történelmi adat. Nem lehetetlen, hogy a protestánssá lett oláh falvakban protestáns isteni tisztelet végén használtatott, — mert az oláhok közt tényleg sok volt a protestáns egész a XVIII-ik század elejéig, mikor aztán az önálló fejedelemség bukásával vagy visszatértek a disunitusok közé, vagy uniálódtak.

FOLYÓÍRATOK SZEMLÉJE.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ áprilisi füzetében *Gaul* Károly a n. muzeum gyűjteményeiben levő ó-kori kőcsí-részletek helyreállításáról és kiegészítéséről értekezik, több képes táblával illusztrálva tanulságos combinációit. *Hpl* két Árpád-kori felíratos emléket ismertet, melyek egyike a vörsi emlék, mely a szombathelyi muzeumban őriztetik, másika Bulkeszről, Bácsmegyéből való. *Csoma* és *Csergheő*: Szapolyai István és Caetneky István sírköveit mutatják be; az első a szepeshelyi székesegyház »Zápolya kápolnájá«-ból, a másodikat a csetneki (gömörmezei) luth. templomból. Az emlékek és leletek sorozatában *Wosinszky* Mór a hasogatott kőszekközök néhány ritkább alakjáról értekezik, *Hpl* a forrai (abauji) bronzleletet ismerteti, *Fröhlich* római feliratokat mutat Alsó- és Felső-Pannoniából (II. közlemény), *Hpl*: János Zsigmond ifjúkori emlékérmét írja le s mutatja be képen is (1552—56-ból), érdekes érem- és costume-tani fejtegetések kíséretében. A gombos és sujtásos magyar öltöny egyik legrégibb emléke ez érem. A levelezés rovatában több új leletet mutatnak be *Ingwald* Undset, *Darnay* Kálmán és *Téglás* István, ez utóbbi 1501-iki rovátkos botokat Lemnekről. Irodalmi és különfélek rovata fejezi be a változatos füzetet.

A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUM közlönye, a Patzner István főtítkár által szerkesztett »Történelmi és régészeti Értesítő« f. hatodik évfolyamának első füzetje megjelent. Dr. *Kardosy János* »az aradi prépostság és káptalan birtokairól« egy nagyobb tanulmányt kezdett meg ebben. *Dudás Gyula* a délvidék bronzkoráról értekezik s ismerteti a Duna-Tisza-közi s temesi leleteket. *Pfeiffer Antal* a temesvári kegyesrendi társház és gymnasium történetét írja le; a füzetet Adattár és érdekesen összeállított tárcza zárja be.

— Az ARMENIA májusi füzetje Mechilár apát rézkarczú arczképét hozza. *Réthy László* a magyar örményekről közöl egy értekezést, mely mutatóvány szerzőnek »Magyar Társadalom« című sajtó alatt levő munkájából. *Molnár A.* folytatja Nagy-Örményország helyrajzát, *Govrik Mechilár* és a bécsi mechtaristák című cikkét, *Avedik Cameller* alapítványát ismerteti. Apróbb érdekes cikkek vannak Markovich, Szongott Esztergár tollából. A füzetet irodalmi s vegyes közlések zárják be.

— Az »UNGARISCHE REVUE« márcziusi száma első cikke Mátyás király emlékének van szentelve. Közli *Csontos János* nagy gonddal írt és értékes tanulmányát Mátyás király arczképeiről s bemutatja az illustrationkat is. Szintén e füzet hozza *Thaly Kálmán* tanulmányát a Rákóczi-féle unicumról, melyet a Századok olvasói ismernek. *Schwicker* a magyarországi karthausiakról értekezik. *Vári Rudolf* meleg szavakat szentel Ábel Jenő emlékének s *Wertner Mór* az első magyar nemesi schematismust ismerteti. A Tárcza a magyar tudományos intézetek üléseinek főbb mozzanatairól szól. — Az áprilisi füzetben *Pulszky Ferencz* befejezi a népvándorlási emlékek című cikksorozatát s *Wertner* az igazi és ál-Endrékről értekezik.

— Az ARCHIV des Vereines für Siebenburgische Landeskunde XXI-ik kötetének harmadik füzetje közli *Teutsch* püspök megnyitó beszédét, melylyel az egylet múlt évi közgyűlését nyitotta meg. Meleg szavakat szentel az elhunytak — köztük Rómer Floris emlékének s egy pillantást vet Berethalom multjára. *Gross* folytatja *Hermann Mihály* biográfiáját, *Teutsch Fritz* ismerteti a századok történetirodalmát az utolsó húsz év alatt. Utolsó cikke *Vietoris Mátyás* érdekes és becses följegyzései az 1655—64. közti időből.

IRODALMI SZEMLE.

— A »MONUMENTA VATICANÁ«-ból egy újabb kötet hagyta el a sajtót: IX. Bonifác pápa bulláinak második része, mely az 1396--1404 közt kiadott bullákat foglalja magában. Hogy minő gazdag forrása nyílt meg e gyűjteménnyel — melyből immár két kötet áll a kutatók rendelkezésére — a magyar történetnek, s hogy mily nagy szolgálatot tesz a magyar clerus annak kiadásával, azt már több ízben kiemeltük. Most egyelőre csak jelezzük a kötet megjelenését, mely kitűnő indexszel van ellátva

s nagy terjedelme mellett (655 l.) olcsónak mondható. Ára ugyanis 5 ft. Egyik közelebbi füzettünk tüzetesen fogja ismertetni.

— A HORNYÁNSZKY KIADÁSÁBAN az Akadémia támogatásával megjelenő két füzetet vállalatból a füzetek gyorsan követik egymást. A *Színnyei* által írt »*Magyar írók élete és munkái*«-nak II-ik füzete bevégzi az A. betűt s megkezdí a B. betűt s Bacsák Pálíig terjed. Gonddal, lelkiismeretesen szerkesztett vállalat, melyben nemcsak a nyomtatott források vannak felhasználva, hanem a kiterjedt levelezés által gyűjtött adatok is. — A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* II-ik kötetének III. füzete a Kivánczik szótól — a Külílig terjed. Nyelvtörténetűnknek gazdag kiúctára ez, melynek egyes cikkei a legtöbb esetben nyelvtörténeti értekezésekké nővik ki magukat.

— ZRINYI ISMERETLEN MUNKÁJÁ-t bocsátotta közre *Kanyaró* Ferencz, történeti bevezetéssel ellátva és bőséges jegyzetekkel kísérve. A röpirat »*Siralmas Panasza*« címet visel s a királyság örökösödése a nemzetnek a király választási jogról lemondása ellen agítál, és azt bizonyítja, hogy minden bajt a németek hoztak az országra. Az 1655-iki országgyűlés alkalmával élénken foglalkoztatta a kedélyeket az örökösödés kérdése, melyet az udvar nagyon óhajtott volna már akkor a rendekkel elfogadtatni. Wesselényi nádor egy írott beszédet talált házába csempésze az örökösödés érdekében; Zrínyi pedig a nyílt utcán talált egy röpiratot ugyanarról, mely az örökösödés elvét magasztalja a választás felett. Erre írta ő válaszul Siralmas Panaszát, egy köznemes álarczába burkoltan. A pasquillus és Zrínyi munkája teljes összegében fenmaradt. Az előbbi megvan a muzeumban, az utóbbi az egyet. könyvtár Kaprinay-gyűjteményében, és ugyancsak a muzeum könyvtárában. E két példányból állította össze és adta ki *Kanyaró* a nagybecsű röpiratot, a mely minden ízében Zrínyi lángoló hazaszeretetére és erős tollára vall. A jegyzetekben *Kanyaró* Zrínyi egyéb munkáiból vett analógiákkal s másnemű érvekkel bizonyítja, hogy e röpiratot csakugyan Zrínyi írta 1656 telén, s ez neki (nézetűnk szerint) kétségekívűl sikerűl is, bár néha túlságos sokat is akar bizonyítani. Ilyen a legutolsó jegyzetnek az az állítása, hogy az ilyen szavak, mint: talám, hiszem, másuva, penig, segítség, reménség, tanúság, aztat, eztet, spanyor, velenczés és több »manapság szokatlan alakú szavak Zrínyi szokott szókinéséhez tartoznak«. A felhozott példák legtöbbje annyira általános, hogy minden akkori magyarul írónál megtaláljuk. Az érdekes munka eredetileg a Történelmi Tárbán jelent meg s azután különnyomatban (72 lap).

— WEBER SAMU szepes-bélai ev. lelkésznek saját egyháza 100 év előtti megújhodása emlékére a közelmúltban megírt »*Monographie der evangelischen Gemeinde A. C. Bela*« című munkája bár német nyelven van írva, de azért mint honi történetűnknek — egyházi, nemkülönben politikai tekintetben is — bővebb ismeretéhez kalauzoló, úgy alaki mint tárgyi szempontból helyét megálló mű, főképen hasonló állású s írni hívatott honfitársaink számára követendő például, az érdeklődő s németűl tudó

közönségnek pedig mint élvezetes és épületes olvasmány a legjobb lelkiismerettel ajánlható. A munkának, melyet különösen értékessé tesz a 75 oldalra terjedő okiratgyűjtemény, ára 1 frt 30 kr. A 274 lapra terjedő mű tiszta jövedelme jótékony célra van szánva. K.

— **SZEPESVÁRMEGYE VÁROSI LEVÉLTÁRAIRÓL** dr. *Demkó Kálmán* nagyon hasznos kimutatást állított össze s adott ki a »Szepesmegyei Történelmi Társulat« legutóbbi évkönyvében és azután különnyomatban, (Lőcse, 1889., 38. l.) — Ismerteti ebben és nagyobb csoportokban összegezve lajstromozza a szepesi városi levéltárak anyagát — és pedig városok szerint. A legnevezetesebbel, *Lőcse* város levéltárával kezdi; ezt követi a *késmárki* levéltár ismertetése; aztán jönnek a kevésbé gazdagok, de több-kevesebb történeti becsű anyaggal (főkép a Szepesség, a városi élet, az ottani iparüzés történetére) még mindig dicsekedhető városok, u. m. Felka, Szepes-Szombat, Poprád, Matheócz, Strázsa, Lubló, Gnezda, Podolin, Béla, Ménhárd, Ruszkin levéltárai. Végül a parochialis levéltárakról is beszámol *Demkó Kálmán*, a ki e munkával nagy szolgálatot tett és megtette az első lépést Szepesmegye történeti monographiájának megírásához.

— **MANGOLD LAJOS**: *A magyarok története*, középiskolák alsó osztályai és polgári iskolák használatára írt művéből az ötödik javított kiadás jelent meg a Franklin-társulatnál. — Mangold egyike legkiválóbb tankönyvíróinknak, a kinek történeti művei az iskolákban nagyon el vannak terjedve. A gyakorlat embere ő, a ki tapasztalás útján tudja mennyit lehet és hogyan kell a történeti anyagot egyes iskolák keretén belül, a tanulók értelmi tehetségéhez mérten, felölelni és hasznosítani. Nagy előnye e mellett az, hogy az újabb történeti kutatással mindig lépést tart, a történelem anyagával teljesen tisztában van és figyelemmel kíséri mindig az újabb irodalmat. Az elmélet és gyakorlat e kettős előnye mellett azonban, egy nehézséggel kellett megküzdnie, azzal, melyet többé-kevésbé minden magyarul író érez, a kinek mint neki (pozsonyi születésű lévén) első anyanyelve a német volt. — A mi idegenszerűség könyve nyelvezetén eddig érezhető volt az előbbi kiadásoknál, azon is segítve van az által, hogy azt a magyar irány tekintetében Szádeczky Lajos és Márki Sándor átnézték és a hol kellett, kijavították. Így minden tekintetben előnyösen használható tankönyv a Mangold Lajosé.

— **A SÁRKERESZTÚRI REF. EGYHÁZ MÚLTJA ÉS JELENE** CZ. a. *Lévay Lajos* ottani ref. lelkész megírta az egyház történetét. Míg a múlt képe (az egyház keletkezése a reformatio elején, fejlődése és virágzása a 17-ik s következő századok folyamán) érdekes adalékkul szolgál a protestáns egyháztörténelemhez; addig a jelennek avatott tollal válaszása, pl. a vallás-erkölcsi élet, a népszokások leírása, a közoktatás és nevelésügy ismertetése, hazánk culturtörténetéhez nyújt becses adalékokat. A munka inkább a nép számára készült, mint a nagy közönségnek. (Kis 8-adr. 198 l. ára 50 kr. Megjelent Budapesten 1890. Kókai Lajos bizományában.)

— **SCHLUMBERGER GUSZTÁVTÓL** »Un Empereur Byzantin au dixième

siccle» czím alatt érdekes francia díszmunka jelent meg, mely Nicephorus Phokas byzanczi császár életét tárgyalja. A munka a vitéz császár élete mellett kiterjeszkedik az akkori byzanczi élet minden ágára, s azt számos képpel világosítja fel. A magyarokról is van szó, majd mint »admirables guerriers» majd mint »infatigables bandits»-ekről, — de csak mellesleg. Közli rajzban a magyar koronát is, mint a byzanczi ötvösség egyik legnevezetesebb művét. A X. századbéli »római birodalom» térképén hazánk egy kis része is látható, de annyiban hibásan, hogy Horvátország Karan vidékén a Drávaig terjed. Különben a mű érdeke ránk nézve nem annyira ez elszórt megemlé-
tésekben, mint a byzanczi viszonyok rajzában fekszik, melyek nagyrészt p. o. a mi a fegyverzetet illeti — mint most már mindig kétségtelenebbé lesz — mintául szolgáltak Európa nyugoti népeinek.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— PÁZMÁNY PÉTER összes irodalmi műveinek teljes kiadására hirdet előfizetést a budapesti királyi egyetem hittudományi kara. A megrendelő nyilatkozatok a hittudományi kar dékáni hivatalához Budapestre f. évi június 10-ig küldendők be. Az összes kiadás 14 kötetre van tervezve. Egy kötet ára 5 frt lesz, melyet a megrendelőktől egy-egy kötet megkül-
dése alkalmával postai utánvétellel szednek be. A vállalatot a közoktatás-
ügyi miniszterium és az egyetemi nyolcda támogatják.

— TEMESVÁRMEGYE monographiájának megírását Pesty Frigyes mondhatni életfeladatul tűzte ki magának. Harmincz évig dolgozott rajta, gyűjtött s mikor már csak megírása volt hátra, a halál e terve kivitelében meggátolta. Az Akadémia Történelmi Bizottsága Pesty gyűjteményének nagy részét, összes másolatait megszerezte. — Ennek egy részét teszi a Temesvármegyére vonatkozó anyag. Hogy e rendkívül becses anyag mennél előbb értékesíttessék, a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége értesítette Temesmegye és Temesvár szab. kir. város törvényhatóságát, hogy a Pesty Frigyes által Temesmegye és Temesvár monographiájához harmincz éven át összegyűjtött anyagnak kiadását, egyetértve a történelmi bizottsággal, előkészítette. E szerint a majdnem teljesen kész munkának sajtó alá rendezésével dr. Ortway Tivadar levelező tag fog megbízatni, a mű pedig három nagy kötetre és egy kötetnyi okmányfüggelékre terjedne. A kiadás összes költsége 13,000 frtra rugna és a műben együttesen tárgyalhatnék Temes-
megye és Temesvár város története. A megye már 1886-ban maga kezde-
ményezte a monographia kiadását az Akadémiánál és akkoriban 5000 frtot ajánlott fel e célra. Az Akadémia a maga részéről 4500 frtot ajánl fel a költségekre, úgy, hogy mintegy 4000 forint maradna fedezetlenül.

— HORVÁT ÁRPÁD diplomatikai előadásaira a folyó tanév első felében kilencz hallgató íratkozott be, — második felében pedig tizenhárom a legszorgalmasabbak: Schlamadinger Jenő és Vásárhelyi Zoltán.

— WERTHEIMER EDE pozsonyi jogakadémiai tanár »Magyarország és Ausztria a XIX. század első tizedében« című becses munkájának II. kötete most hagyja el a sajtót. A német kiadás, mely Lipcsében adatik ki, már elhagyta a sajtót, a magyar kiadásnak pedig, melyet Ráth Mór ad ki Budapesten, szintén ki van szedve már utolsó íve is. E mű, mely befejezését képezi a 10 év előtt megjelent első kötetnek, felette értékes tartalommal gyarapítja történeti ismereteinket, mert szerzője nem kímélt fáradságot a szétszórt anyagnak összehordásában és feldolgozásában. Az anyagot hozzá a bécsi, berlini, római, párisi levéltárak szolgáltatták.

— A PÁPAI TIZEDJEGYZÉK MAGYARÁZÓ SZÖVEGE is sajtó alá került e címen: Magyarország egyházi geografiája a XIV. sz. elején. A magyarázó szöveget írták Balássy (egri egyházmegye), Beke (erdélyi egyházm.), Bunyitay (váradi egyházm.), Kammerer (pécsi egyházm.), Nagy Imre (veszprémi egyházm.), Ortway (esztergomi, nyitrai, váci, csanádi egyházm.), Városhy (kalocsai egyházm.). A terjedelmes Bevezetés Ortwaytól való. Ugyanő szerkeszté a műhöz járuló térképeket is, melyek a sajtót már elhagyták. A kötet a Monumenta Vaticana sorozatában fog még ez évben megjelenni.

— DANKÓ pozsonyi prépost a Literarische Rundschau 1890. évi 3. sz.-ban igen elismerőleg ismertette a Monumenta Vaticana eddig megjelent köteteit. A magvas, szakavatott ismertetés méltó feltűnést keltett a külföld tudományos szakköreiben.

— A SZABADKÖMÜVESSÉG TÖRTÉNETÉNEK AUSZTRIÁBAN S MAGYARORSZÁGON megírására vállalkozott Abafi Lajos »a Petőfi-társaság tagja s a »Hazánk« cz. tört. folyóirat szerkesztője.« — Nagy munka lesz ez, mely jól kidolgozva mindenesetre érdeklődésre számíthat s melynek tudományos becsé is lehet. Öt kötetre tervezi az író és kiadó. Az első két kötet a szabadkőművesség általános történetét fogja előadni nálunk a különféle rendszerek ismertetésével. A 3. és 4. kötet a rózsakeresztesek, az ázsiai szövetség és hasonló szövetkezetek történetét tárgyalandja, az utolsó kötet pedig a jakobinusok történetét Ausztria-Magyarországon. — A munka németül írva havonként évi 12 füzetben jelenik meg. Előfizethetni rá 12 füzetre 4 frt 80, vagy 6 füzetként 2 frt 40 krjával. Körülbelül 40 füzetre fog terjedni az egész. — Az első füzet, mely a szabadkőművesség eredetét és első időszakát (1726—1760.) tárgyalja, már megjelent.

— »A GÖRÖG NYELV TANÍTÁSÁNAK KÉRDÉSE MAGYARORSZÁGBAN« címmel dr. Fenyvessy Ferencz képviselőtől nagyobb tanulmány jelent meg, mely a görög nyelv tanításának minden mozzanatát felöleli s többek közt a kérdés történetét 1870 óta is taglalja. A munka szellemesen, sok ismerettel van írva s nagyban hozzájárulhat a görög nyelv tanítása körül fenforgó zavaros nézetek tisztázásához. A könyv polemikus részei szintén elmések s az egész munkára felhívjuk olvasóink figyelmét.

TÖRTÉNETI KÖNYVTAR.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELMI FÖLDRAJZA a Hunyadiak korában. A M. T. Akad. tört. bizottságának megbízásából írta Dr. *Csánki Dezső*. I. köt. (Hunyadiak kora Magyarországon VI.) Budapest, 1890. 8-adr. XII. 788, 2 l. ára 7 frt.

— AZ OLÁH NYELV ÉS NEMZET MEGALKULÁSA. Írta Dr. *Réthy László*. II. kiad. Nagy-Becskerek, 1890. 8-r. (Tört. nép- és földrajzi könyvtár. Kiadja Szabó Ferencz XX. köt.) 6, 268 l.

— MAGYAR JOGTÖRTÉNETI EMLÉKEK. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Összegyűjték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Dr. *Kolosvári Sándor* és Dr. *Óvári Kelemen*. II. köt. I. fele. A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1889. 7, II, 521 l. 8-adr. Ára 4 frt 50 kr.

— MAGYARORSZÁGI TANÚLÓK KÜLFÖLDÖN. I. Szerkeszti Dr. *Ábel Jenő*. Magyarországi tanulóok a jénai egyetemen. Összeállította *Mokos Gyula*. Bpest, 1890. XXXII. 207 l. 8-r. Ára 2 frt 50 kr.

— MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta id. *Szinyei József*. I. kötet. 2. füzet. András-Bacsák. Budapest, 1890. Nagy 8-adr. 161—320 ll. Ára 50 kr.

— A MAGYARORSZÁGI SZERBEK VISZONYA AZ EGYHÁZI UNIÓHOZ. Írta *Lakics Demeter*. Budapest, 1889. 65 l.

— A PÉCSI EGYHÁZMEGYE ALAPÍTÁSA ÉS ELSŐ HATÁRAI. Történet-topographiai tanulmány. Dr. *Ortway Tivadar* l. tagtól. Egy térképpel. (A Történettud. Értekezések XIV. k. 8. sz.) Budapest, 1890. 8-adr. 84 l. Ára 80 kr.

— AZ 1839/40-DIKI ORSZÁGGYÜLÉS VISZHANGJA az irodalomban. Székfoglaló értekezés. Ballagi Géza levelező tagtól. (Társadalmi Értekezések. X. köt. 8. szám.) Bpest, 1890. 103 l. Ára 90 kr.

— SZEPESVÁRMEGYE VÁROSI LEVÉLTÁRAI. Írta Dr. *Demkó Kálmán* Lőcse, 1889. 8-adr. 38 l.

— GIORDANO BRUNO ÉLETE ÉS BÖLCSELETE. Írta dr. *Buday József*, budapesti tanár. Budapest. Pallas részvénytársaság nyomdája. 1889. 8-rét 64 l.

— DURCHBORUNG UND BOHRÖFFNUNG an alten Steinwerkzeugen von Dr. Theodor *Ortway* (Separatabdruck aus dem Corr.-Blatt der d. anthr. Ges.) München, 1889. 4-edr. 4 levél.

— ORLOVIĆ der Burggraf von Raab. Ein mohammedanisch-slavisches Guslarenlied aus der Hercegovina von Friedrich S. *Krauss*. Freiburg i. B. 1889. 128 l. 8-adr.

— WEGWEISER durch die schlesischen Geschichtsquellen bis zum Jahre 1550. Namens des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens herausg. v. C. Grünhagen. Zweite vermehrte Auflage. Breslau, 1889. 4, 46 l. 8 adr.

A MAGYAR NEMZETI KRÓNIKÁK.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY. --

III.

A székeliek eredetéről háromféle vélemény nyilatkozott: hogy *hunok*, kik Attila birodalmának feloszlása, tehát 450 -- 60-tól ólta laknak ott, a hol ma is vannak; hogy *besenyők*; végre hogy Atelkuzuból menekült *magyarok*. Az első vélemény állandóbb, szinte mai napig tartó; a két utolsó múltó, azért ezeket előre teszem.

Pray szerint a székeliek *besenyők*, tudniillik a *besenyő Gyla területnek* besenyő lakosai, kiket azért *erdelieknek* is nevez, (Patzinacitae seu Transilvani). Mert, úgymond, senki, a ki a régiek emlékeit kutatta, nem tarthatja Attila maradékainak a székelieket; inkább avarok lehetnének. Támaszkodik Timonnak fölfedezésére is, hogy a székel név *ört* jelent, — a miről alább lesz szó.¹⁾

Pray, úgy látszik, nem ügyelt Konstantinus császár tudósítására, mely szerint négy napjárásnyi távolság volt Turkia (Magyarország) és a legnyugotiabb besenyő terület között. Konstantinus pedig elég határozott topographiát mutat.

Annál fogva a besenyő Gyla terület nem lehet vala Erdel. A mi azonban döntő, Pray nem láthatta sz. Brunonak levelét, a ki a mai Erdelt *Fekete Magyarországnak* ismerte. Egyébiránt a besenyő Gyla terület, a magyar Gylas méltóság, és az erdéli Gyula, kit Sz. István legyőzött, könnyen a besenyőkre vihetnék az embert.

¹⁾ Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. 387. 388. II.

A bolgár Simeon a vele szövetséget kötött besenyőkkel együtt megtámadván a távolban hadakozó magyarok lakhelyeit, s azokat elpusztítván, az ott maradottak némelyei a mai Erdelbe menekülének — írja Engel Keresztély. A magyarok elfoglalták azután Erdelt, s ott találván rokonaikat, a *székely* gúnynévvel bélyegezték meg, a miből azután *székely* lett; mert úgy mond Engel, a régi magyarok nem kímélték meg gúnynévvel és büntetéssel azokat, a kik a csatából gyáván elszöktek. A magyar évkönyvek is több ízben semmire való székelyeket (nequissimi et vilissimi Siculi) emlegetnek. A mi korunkban azonban a legvitézebb katonák a székelyek.¹⁾

A *szék* szó-gyökből soha sem válik *szék*, mint a *szak*ból sem, *székely*ből nem lesz *székely*, mint *szakoly*-ból sem. Arra a szófejtegetésre nézve tehát egy deszkán úszik Engel és Szabó Károly. De Engelt már az is, a mit a magyar »*annales*«-ből (nequissimi et vilissimi Siculi) idéz, arra figyelmeztethette volna, hogy szómagyarázata csak az erdéli székeleket illeti, nem a pozsony- és mozsony-megyebelieket is. Az is föltetszik, hogy Timonra nem gondolt, a kit Pray kiemelt volt. Itt azonban kénytelen vagyok bővebben szólni, mint magam is szeretném.

»Timon Sámuel a *székely* névnek a *székhely*ből való származását nem tartván elfogadhatónak,²⁾ azt állítja, hogy a *székely* nevezés régi szó, mely *ört* jelent. Ugyanis Magyarország némely uradalmaiban, mint a Regécziben, a hegyek és erdők öreit mai napig is (1754-ig) székelyeknek nevezik. Timon nézetét fogadták el mindazok, kik az erdélyi székelységet valamelyik magyar király által alapított határőrök maradékainak tartják, mint Pray és Fejér György. Az utóbbi szerint a *székely* nem nemzeti, hanem foglalkozási név, mely megfelel az *ör* nevének. Ezen véleményt hirdeti Hunfalvy Pál is, ki a Timon *egyszerűen oda vetett értelmezését* nyelvészetiileg is igazolni törekszik.« Így ír Szabó Károly a »Századok« 1880-diki folyamának 406. lapján.

Kénytelen vagyok megvallani — felelék én — habár ez

¹⁾ Geschichte des Ungarischen Reichs, von Joh. Christian v. Engel. Neue Auflage, Wien 1834. I. 58. 61 stb.

²⁾ Engel sem fogadta el. »Die Ableitung von *Szék-hely* (Sitzort) will mir nicht einleuchten.« I. 61. XX jegyzetében.

által »gyenge historikus létemet«, melyet már is kiösmertek bennem, vallom meg — hogy Timon Sámuel »Imago«-ját nem olvastam volt, mikor a »Székelyek« című munkácskámát közrebocsátottam. Az egyszerűen oda vetett értelmezéséről Timonnak nem vala tudomásom. Különben bizonyosan, már ezen állítása miatt is, munkáját idéztem volna. Mert ez, hogy Timon idejében (1734-tájban, mert Timon már 1736-ban halt meg) a Regéczi urodalomban a hegyek és erdők őreit székelyeknek nevezik vala, csakugyan nyomós adat, ha igaz a Timon állítása.

Figyelmezve lévén az íróra s azt forgatván, látom, hogy kételkedik sokban, a mit mások nagyon könnyen elhisznek; látom, hogy a mit *saját tudomásából* állít, azt el is lehet hinni. Bizonyosnak vehetjük tehát, hogy a Regéczi urodalomban az erdők és hegyek őrei *székely nevének* valának. Nem is lehet azt »egyszerűen oda vetett értelmezés«-nek mondani, mert Timon az »Additamentum«-ban közlött első levelében, melyet Kassáról Apor Péterhez küldött 1735-ben, azt olvassuk: »Jól esik megtudnom, hogy a székely szónak magyarázatját Bay Miklós tanúsága is megerősíti. (Gratum mihi accidit, cum intellexi, sententiam meam de etymo vocabuli hujus Székely, quod nimirum custodem significet, testimonio quoque Michaelis Bay, ¹⁾ in quadam parte Scythiae ante complures annos nuncii, firmari). Apor Péter sem lát vala különös hihetlenséget a székely szónak abbeli magyarázatában, hogy *űrt* jelent. Timon állítását tehát, hogy a Regéczi urodalom hegy- és erdő-őreit székelyeknek nevezték vala, nem lehet hazudságnak venni addig, míg a Regéczi urodalomból származott ellenkező és biztosabb tudósítás által nem döntetik meg. (Lásd a »Századok« 1881. évbeli folyamának 97 stb. stb. lapjain a »Székely Kérdéshez« című értekezésemet, melynek jelszava: »Sokat újra kell tanulni.«)

Íme került elé négy oklevél, ketteje 1585-ből, más ketteje 1615-ből és 1640-ből való. Az 1585 évbeli, latin oklevelek, a jászói, illetőleg leleszi Convent levéltáraiban vannak. A füzéri és regéczi várak urai (Báthori István és a Magóchiak) közt fennforgó föld- és erdő-határok kinyomozását illetik, melyet a

¹⁾ Ki volt ez a Bay? Lásd »Századok« II. évf. 582.

kiküldött nádori és conventi emberek tanúk vallomásaiból ejtenek meg.

Az első tanú, Kathay Imre radványi lakos, vallja »Se in arce Fyzer per aliquot annos siculum, *usitato nomine Zekel* appellatum, egisse, et montes cum aliis suis sociis ad id deputatis sub infra-possessionem Borswa vocatam ad usque locum Synka *kwa* vocatum eundo circumiisse.«

A második tanu Balás Lukács radványi lakos vallja: »Se siculum, *vulgo Zekel appellatum*, per viginti et amplius annos in dicta arce Fyzer egisse, stb.«

A harmadik tanu Zewld Ambrus radványi lakos vallja: »Se per viginti tres annos siculum, *vulgo Zekel appellatum*, in dicta arce Fyzer egisse, et scire, quod dum silvam cum suis sociis defensassent ad frondem Corilli, *mogyoró bokor* vocatum, circuissent, unde etiam porcos impullissent ad Fyzer ad exsolvendam decimam exinde provenire debentem.«

Azonképen vall még hét tanú, többi közt így: »ipse attestans cum aliis sociis suis ad id delectis *vulgo Zekel appellatis*, montes Fyzeriensis circuissent.« Vagy így: »Se siculum Regecziensem, *Zekel* vocatum... fuisse.« stb. Ez a vallatás Abaúj-megyében történt.

A Zemplén megyében megejtett tanúvallatás hasonlóképen hozza fel: Quod *siculi* utriusque partis silvas praeattactas usque loca Zewlewbokor et Bozzas praenotata, necnon usque caput loci Papphegye circumivissent.« Vagy »Cum reliquis collegis suis *Zekelianis* circumivissent«; vagy »Ipse quidem Thomas Thar cum aliis *Siculis Regeczianis*, qui circiter centum numero fuissent, per triduum ibi perseverarunt« stb.

Az 1615- és 1640. évbeli oklevelek magyarul vannak írva. Csak az elsőből közlök még valamit. Abban *füzéri örözök, erdeő kereleő* nevezések mellett »*füzéri Zekelek, régi Zekelek*« fordulnak elő. Jelesen Paskó István Regéczkei lakos palatinus urunk Ő Nagysága jóbágya, annorum circiter sexaginta quinque, megesküött hiti után vallja: »Hogy mikor a Füzérick a Regécziekkel ... háborgattak, akkor az Vágásiak az Regécz felől való erdeőt bírták úgy, hogy barmokat és juhokat is reáhajtván

szabadosan jártak rajta. Az *régi székelektől* ezt bizonyosan hallotta.«¹⁾

Legkisebb gyanú sem férhet tehát Timon állításához: Abaújvármegyében az erdők és hegyek őreit a XVI., XVII. és XVIII. századokban (t. i. Timon idejéig) *székelek*-nek nevezik vala. A mi pedig Abaújban, az talán más éjszaki vármegyékben is szokás volt, bár eddigelé azokból nem került hozzánk tudomás.

A *székel* tehát, a mennyiben *ör*, nemzetiséget nem fejezett ki; lehetett magyar ember, lehetett tót ember, lehetett besenyő ember is *székel*, azaz *ör*. Ennél fogva a bihari *Székely híd*, valamint a Regestrum de Várad-ban 1216—1219. évre emlegetett bihari *Székely* és *Székelyszász* nevezetű helységek csakugyan besenyő székelektől, azaz határőröktől nyerhették nevüket, mint Jerney állította (Keleti Utazás. I., 255—257 l.)

Az erdéli székelek határőrök voltak. Maga Szabó Károly vallja meg világosan, ezt írván 1854-ben: »*Hogy a székeliek az országot fegyverrel védő határőrök voltak, mutatja egész az újabb századokig fönmaradt hadi szerkezetjük; bizonyítják számos, bár későbbi századokból kelt oklevelek, parancsok és törvénytörvények, melyekben e kötelezettség, mint régtől fogva létező, említetik.*« S hozzátesszi még: »*A székeliek ősrégi határőrségét igazolja azon körülmény is, hogy már a XIII. század első felében IV. Béla oklevelében a Pozsony vármegyei Vág helységbeli besenyő határőrök Székel (Siculi de Wagh) néven említetnek, miből az tűnik ki, hogy székel és határ-ör már akkor egy jelentésűnek vétetett, mint ezt a Pozsony megye legszélén eső Székelfalva helység neve is bizonyítja.*«²⁾

S ugyanazon Szabó Károly 1880-ban és 1890-ben (ebben az évben adá ki újra »A régi Székelység. Székely történelmi és jogi tanulmányok« című könyvében az előtt megjelent s a székeliséget illető dolgozatait) meglehetősen haragszik azért, hogy

¹⁾ Az okleveleket valaki az Akadémiához küldötte, azt kívánván, hogy előbb én olvassam el, azután Szabó Károlynak juttassam. Én csak kivonatot vettem: Szabó Károlynál van most az egész csomó. Sajnálom, hogy a köszönetet érdemlő küldőnek nevét nem jegyeztem ki.

²⁾ Új Magyar Múzeum 1854-dik év folyamának II. kötetének 464. lapján. Ebben a kötetben Szabó K. az 1533. székely-krónikát védelmezi.

én a Timonnak egyszerűen odavetett értelmezését — bár ezt nem tudva is — helyesletem.

A magyar királyok bizonyosan országuk határőrzéséről gondoskodtak, lehet, hogy már a nagyfejedelmek korában is efféle gondoskodás nyilatkozott. Azt tették mások is nyugaton és keleten. Nyugaton a magyarok és szlávok ellenében *Marchiákat* szerveztek Németország uralkodói: keleten a konstantinápolyi császárság az ázsiai végeit (ἄκρα) szinte *akritas*-okkal (ἀκρίταις = határőrző) biztosította. *Székel*, marchia, ἄκρα tehát egy jelentésűek, nem a szavak értelme szerint ugyan, de politikai feladatuk szerint. ¹⁾

Az első vélemény az erdéli székeleket a hunoktól származtatja, mint láttuk; s ez a vélemény legállandóbb, szintén mai napig tartó. Annak tüzes védelmezői voltak és vannak, köztök nem utolsó Benkő József, a ki (Imago inclutae in Transsilvania nationis Siculicae historico politica. Cibinii et Claudiopoli, 1791, pag. 26. 30.) azt írta: »A királynak és országos törvényeinek meg az országnak megrontója, s a királyi kiváltságok megvetője az az ember, a ki félre tévén amazok tekintetét és az őszinte historikusok tanúságait, hamis és helytelen eredetöket költi a székeknek.« ²⁾ Ime az országnak felbontója vagyok én, mert a székelek hun eredetét nemcsak tagadom, de Pray-val együtt, nevetségessnek is találom.

Hát Szabó Károly hova tartozik, az ország felbontójához-e, vagy annak támasztójához? 1890. előtt nyilván támasztójának legerősebbje vala, de 1890-ben, azt kell gondolnom, belé fáradván a támasztásba, félre áll, mint a megnevezett kiadás Előszavából kiértem. »A székel nemzet (?) ősi alkotmánya, köz- és magánjoga, mely még a XVI. század közepén is fennállott, úgy ír ott... azt a kort tükrözi vissza, midőn a magyar nemzet a kereszténység fölvétele és a királyság megalapítása előtt vérségi kormányrendszer alatt élt.« — A ki Szabó Károlynak tüzes és »tüzetes czáfolatjait« ismeri, melyeket Ethnographiám és más irataim

¹⁾ A byzanti birodalom akritas-ai különösen az *apelatokra* = marha-elhajtókra (ἀπελαύνω elhajtók, ἀπελάτης elhajtó) vigyáztak. A leghíresebb népköltemény *Digenis Akritas*-ról szól. Lásd az Allg. Münchener Zeitung Beilage-ját 1888. decz. 21.

²⁾ Turbator ergo legis, regis et regni atque Contemptor privilegiorum.

ellen közrebocsátott, méltán azt várta volna, hogy a székeliek köz- és magán-joga a *hun kort tükrözi vissza*. Hisz azok egész Istvánig magokban, függetlenül és a magyar nemzettel való kapocs nélkül éltek — Szabónak tüzetes tanítása szerint. — Azok tehát a sokkal, majdnem félezer évvel régibb *hun kormányi és birtoklási* rendszert tartották volna meg!

A nagy-fejedelmek korában, mint Konstantinus Porphyrogenitus értesít, a magyarok törzsei a folyók mentiben nomádoskodtak; minden törzsnek területe közbirtok vala, a magánbirtoklás csak akkor kezdődvén, midőn a nyugati és kelet-déli tartományok pusztításai megszűntek élelmezők lenni. A magán-birtoklás bizonyosan már Géjza alatt tünedezik elő. Sz. István alatt apátságok és püspökségek támadván, terjedelmes jószágaikkal, a magán-birtoklás okvetetlenül szükséggé vált. De az egyházi és koronai birtokon kívül a többi mind vérségi birtok volt, mely a vérségek külső viszonyaira nézve az illető vérségnek magánbirtoka, de a vérségi tagokra, vagyis belső viszonyaira nézve, közös birtok maradt. A vérségi kapocs úgy szólván az árpádi nemzetség kihalásáig tart, mit az oklevelekből ki lehet érteni, a melyek az adományosok »genus«-át mindannyiszor megnevezik. Mint előbb az apátságok, püspökségek dotatióji, úgy azután a donatiók mind jobban-jobban megszorítják a vérségi, közös birtoklást, melyet csak a támadó községek folytatnak némileg. A községnek mint ilyennek közös birtoka volt, de a község alapítóji magán-birtokot is szereztek magoknak. Vegyük hozzá azt a természetes nagy hajlandóságot, mely kész vala nemcsak a birtokot, hanem a tisztiséget sőt a mesterséget is örökössé, azaz atyáról fiára szállóvá tenni, s megértjük a vérség szerinti birtoklást és hivatalviselést. A székeliek köz- és magán-joga nem a nagy-fejedelmek korát, hanem az első királyokét tükrözi vissza a hivatalviselésre és birtoklásra nézve. A székeliek tehát csak a magyar királyok idejében lettek székeliekké.

Szabó Károly erősen kívánja, mondjam meg, melyik király mikor telepítette őket oda, a hol ma is vannak? Arra bizonyossággal feleltem és felelem, hogy nem Sz. István, nem Endre és Béla, nem Salamon telepítette, mert azok uralkodása alatt a besenyők és kúnok nem egyszer csaptak be Erdélbe, vissza is verettek

mind annyiszor, a nélkül, hogy székeliekről említés történnék. Ezek pedig, ha ott vannak akár mint nemzet, akár mint határ-őrzők, okvetlenül föltűnnek, s a legendák meg a krónika vagy dicsérve, vagy gyalázva meg is említik, a mint megemlítették a nyugati székelieket. Különösen Erdelnek elfoglalásakor, vagy mellette Sz. Istvánnak, vagy ellene támadtak volna fel. De sem akkor, sem I. László hadakozásaiban a besenyők és kúnok ellen legkisebb hírek sincsen. Azt alítom tehát, hogy I. László rendezvén politikailag és egyházilag Erdelt, a melynek patronusa, a székeliek telepítését és rendezését is megkezdte.

Mutassam meg a telepítő és rendező oklevelet, kiált fel Szabó K., mert ha azt nem tehetem, a *történelmet csinálom* — mi csakugyan legnagyobb irodalmi vétkem volna.

Csudálnom kell Szabó Károlyt. Tudjuk-e, mikor, ki által hivatnak be a szepesi németek? Tudjuk-e, mikor kezdődött a Rodna német lakosságának bányászkodása? Pedig Rodna városa 1241-ben inkább tűnt ki, nemcsak mint az összes székeliség, hanem mint egész Erdel is, egy maga bátorzkodván szembeszállani a félelmes tatár-mongol sereggel! Mégsem ismerjük az azt telepítő és rendező oklevelet. Nagyon soknak nem tudjuk az eredetét, ámde megvoltát tudjuk, vagy létét látjuk: azért hozzávetőleg keressük az eredetét. A székeliek eredetét is keressük, még pedig csalhatatlan eszközzel, a nyelvvél.

A székeliek magyar nyelvét minden ízében, még a ki-kivesző sajátságaiban és feltűnő szavaiban is, ugyanazonnak találjuk a nagy magyar nyelvvél: ¹⁾ kell tehát, hogy eme nagy magyarságból szakadtak vagy szakasztattak ki az Erdelnek keleti szélire. S minthogy 1213-ban először említik meg az oklevelek, 1090-ig pedig a magyar királyok hadakozásaiban a besenyők és kúnok ellen még semmi hírek: tehát a XII. század folytában telepítettek oda.

A nyelvi tanúságot minden hozzáférő s elfogúlatlanul ítélő ember döntőnek fogadja el: de nem a magyar historikusok legnagyobb része, nem Szabó Károly. Ismerem-e a székeliek nyelvét a XII. századból? veti fel; hogy merem tehát nyelvöket ugyan-

¹⁾ A Székelyek. Irta Hunfalvy Pál, Bpest 1888.

azonnak híresztelni a nagy magyar nyelvvel? Igaz, a XII. századból nem ismerem a székeliak nyelvét: de ismervén annyira-mennyire a XIX. századbeli nagy magyar és a székeli magyar nyelvet, a kettőt azonosnak találom. Ebből joggal következtetem, hogy azok a XII. században is azonosak valának.¹⁾

Szabó K. szerint a székeliak ősi alkotmánya, köz- és magánjoga azt a kort tükrözi vissza, midőn a magyar nemzet a kereszténység fölvétele előtt vérségi kormány-rendszer alatt élt. — A magán-jog a magán-birtoklásnak fő része; a közjog meg a községek egymáshoz való viszonyának kifejezője is. Azt hiszem tehát, Sz. K. nem akarja állítani, hogy azon időben székeli községek nem voltak még. A székeli községek nevei tehát mind a pogány korból valók volnának. Azonban végig menvén azokon, szemünkbe tűnnek:

Maros Sz. Anna; Szereda Sz. Anna.	Sz. Király; Sepsi Sz. Király.
Sz. Benedek.	Sz. László.
Alsó-Boldogasszony falva; Felső-Boldogasszony falva.	Sz. Lélek.
Sz. Demeter.	Sz. Lőrincz.
Sz. Domonkos.	Sz. Márton; Csik Szent Márton.
Sz. Elek; Szent Erzsébet.	Sz. Mihály; Alsó Sz. Mihály falva; Felső Sz. Mihály falva.
Sz. Gerlicze.	Sz. Miklós; Káposztás sz. Miklós.
Sz. György; Erdő Sz. György; Maros Sz. György; Sepsi Sz. György.	Mindszent.
Sz. Háromság.	Sz. Pál.
Sz. Imre.	Sz. Péter.
Sz. István; Kebele Sz. Iván; Csik Sz. Iván.	Sz. Simon.
	Sz. Tamás.

¹⁾ A nyelvi tanúsággal különösen vagyunk. »Hunfalvy maga is bevallja, hogy a hunok nyelvét sem ő, sem más senki nem ismeri, de azért mégis *határozottan állítja*, hogy képtelenség csak föltenni is a hunok és magyarok nyelvének azonosságát.« (A régi székelység. Kolosvár, 1890. A 114 lapja jegyzetében.)

Nem állítottam, nem is állíthattam képtelenségnek föltenni is a hunok és magyarok nyelvének azonosságát. Hisz Sz. K. régen és hatalmasan megczáfolt volna, mert ő ugyancsak föltette a két nyelvnek azonosságát. Hogy mi okon, mi alapon? nem tudom, mert nem jutott tudomásomra, hogy ő tudja a hun nyelvet.

Én a Szabó Károly idézte helyen (A Székelység 12. lapján) ezt írtam: Ismerjük a székely nyelvet, de nem ismerjük a hun nyelvet, sőt módunk sincs megismerni. *Én tehát nemcsak állítom, de állítom is, hogy lehetetlen a székely nyelvet a hunnal összehasonlítani; annál fogva a meg nem ejthető hason-*

Mit bizonyítanak ezen székei helynevek? Azt, hogy az illető helységek a magyarok keresztyén korában, még pedig a *szent királyok ideje után* keletkeztek. A székel nyelv és székel helységek nevei a legrégibb és leghitelesebb documentumok az erdéli székeltség honnan és mikor támadásának.

Szabó Károly leginkább abból, hogy a királyi fiskusnak semmi joga sem volt székel örökséghez, azt következteti bátran, hogy a székeltség már megvolt, mielőtt a magyar királyság támadt; a miből egyéb rendkívüliség is folya. Talán felvilágosítást adnak a következők a magyar Corpus Jurisból:

Az 1542. évben tartott pozsonyi országgyűlésnek 33-dik czikke azt mondja: *Bona Communitati donata, cum haeredes eorum nunquam deficient, ad Fiscum Regium nullo unquam tempore devoluantur.*

Az 1638: 35. §. 3. így szól: *Neque bona civitatum (quae juxta articulum 33. anni 1542. nullo unquam tempore ad Fiscum Regium devolvuntur) per quoscumque impetrentur, impetrataque pro non impetratis habeantur.*

Az 1644: 16. »*In facto caducitatis et defectus seminis eadem civitates in antiquis ipsarum et longo usu roboratis juribus conserventur; 1) bonaque ipsarum civilia in casu eiusmodi caducitatis et defectus seminis non in fiscum Suae Maiestatis, sed in fiscum civitatum devolvantur.*

§. 1. In nota tamen infidelitatis ipsarumque civium artic. 87. anni 1647. praeteritae diaetae observetur. Mit rendel hát ezen czikk?

1647: 87. Si qui in fundis territoriisque liberarum regiarumque civitatum et oppidorum haereditates tenentes et possidentes crimen laesae Maiestatis vel notam infidelitatis quocumque in casu incurrant, extunc haereditates eorundem non in ipsius civitatis, sed ad fiscum regium, instar bonorum aliorum notam incurrentium eo facto devoluta collationique regiae subjectae esse dignoscuntur.

§. 1. Nihilominus tamen donatarii tales haereditates in civitatibus et oppidis, territoriisque eorum existentes *jure civili* possideant.

Ime 1638-ban a magyar országgyűlés még azt tartja vala, hogy a városbeliek birtokai soha, semmi szín alatt, a királyi fiscusra nem juthatnak. Tehát a királyi fiscusnak még 1638-ban semmi joga sem vala városbeli birtokhoz. Így volt-e az 1638-ig a székel birtokkal is?

Útásból nem is lehet bármit is következtetni a székeliek viszonyára a hunokhoz.»

Látja az olvasó, hogy egészen mást írtam, mint Szabó Károly az idézett helyből kiolvas és kiért. S bátran kérdek minden ítélni tudó és ítélni akaró embert: igazat írtam-e vagy nem?

1) Valahányszor ilyen kifejezés fordul elő székel documentumban, abból Szabó K. a királyság előtti kort érti ki mindannyiszor.

De 1647-ben az országgyűlés a hűtlenség és felség-sértés esetében jogot teremt a királyi fiscusnak a vétkosnek birtokára: Erdelben már 1562-ben »kezdődött a levert székel község adományozgatása.« (Szabó K. az új kiadása 185. lapján.) Itt azonban az adományos nem székel kötelezettséggel birta nyert örökségét, hanem mint kiváltságos ember ment volt attól: a magyar városokban pedig csak »*jure civili*« azaz *városi kötelezettséggel bírhatta* nyert örökségét. Ki fogná azonban az 1638: 35. §. 3-nak világos szavaiból azt érteni ki, hogy a magyar szabad városok megvoltak már, mielőtt a királyság támadt? A székel községek a fiskus irányában kevesebb önállással dicsekedhettek, mint a magyar »*civitates*« és »*oppida*«. Ennél fogva legalább oly kevésbé lehet a székeliek eredetét a királyság előtti korba gondolni, mint nem a magyar városokét. Nemcsak az mese, hogy a Krimhildi csatától fogva látatlanul, tehetetlenül lappangtak 1213-ig, hanem az is mese, hogy a pogány nagy fejedelmek korában önféjűleg pottyantak volna Erdelnek keleti szélére, s hasonlóképen 1213-ig látatlanul és tehetetlenül lappagnak vala, midőn István, Salamon, Géjza és László királyok a besenyőkkel és kúnokkal hadakozának.

HUNFALVY PÁL

THELEKESY MIHÁLY.

(1576—1601.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Trencsény vármegyében, a Vág völgyének egyik legszebb pontján, nem messze Illavától, kopár, magános sziklatetőn állott *Lednicze vára*. Romjait ma is csodálattal s önkénytelen borzalommal szemléli az útas, mintha sötét múltjának eseményei volnának azokra följegyezve.

Igazán merész gondolat volt tornyokat és bástyafalakat rakatni a fellegekbe nyuló ormokra, melyek nem is összefüggő tömegben, de mint valamely szörnyeteg óriás taraja, élesen különvált, meredek csaknem hegyes szirtekben orgonasíp módjára emelkednek egymás fölé, míg közöttük sötét üregek, megjárhatatlan mélységek, borzalmas sziklahasadékok tátonganak.

Úgy állott elszigetelten, fenyegetőleg és hozzáférhetetlenül, mintha csak a természet is rablófészeknek alkotta volna. Valóban azzá lett, bizonyítja a történelem.

Lednicze birtokosai évszázadokon keresztül mint a keselyűk le-lecsaptak a vár alatt elterülő völgyre, s csatlósaikkal elzárván a szoros utakat, sanyargatták a földnépét, vagy a határszéli erdőkben szerte kalandozván kifosztották a Magyar- és Morvaország között sűrűen közlekedő kalmárokat s ember-öltőről emberöltőre örökös harczot folytattak a társadalom ellen.

A mohácsi vész után a Balassák méltó társai Podmaniczky János és Rafáel uralkodtak a Vág völgyén s övék volt Lednicze vára is. — Sötét jellemű, törvényt nem ősmerő kényurak, valószínűleg prototypusai a XVI-ik század rabló lovagjainak, kik daczoltak a király hatalmával s messze földön félelem- és rettegéssel emlegették nevüket. Magvuk szakadtával Lednicze is a koronára szállott s midőn az 1559-ik év folyamán érdemes vén szolgálja, debrethei *Thelekessy Imre* kassai kapitánynak adomá-

nyozta azt Ferdinánd ¹⁾ úgy látszott, hogy a régi gazdával együtt a vár gonosz hírét is eltemették s egy időre béke és nyugalom költözködött az ódon falak közé.

De Imre kapitány nem sokáig örvendezhetett vére hullásával szerzett szép uraságának, mert már a következő évben 1560. május 30-án meghalt. — Vagyonát egyetlen fia *István* örökölte, serdülő ifjú, ki alig végezte iskoláit s mostoha anyja Garay Bánffy Katalin halála után néhány év múlva átvette jószágainak kezelését.

Otthon ülő ember volt, a nyilvános életben sohasem szerepelt. Nagyobb úr, semhogy vármegyetisztséget viseljen, a mire különben rá sem ért volna, s nem elég ambitiosus arra, hogy a hadi élet változó szerencséjét vagy az udvar sikamlós lejtőjét megkísértse.

Pedig atyja érdemei, ki a legváltáságosabb időkben erős oszlopa volt Ferdinánd ingadozó trónjának s egész Felső-Magyarországot pártjára hódította, — még korántsem mentek feledésbe, s egyedül rajta állott, hogy emelkedésének lépcsőjeül használja azokat. De István nem volt nagyravágyó, atyja dicsősége békén hagyá őt nyugodni. Minden gondját birtokai rendezésére fordította, jövedelmét mérsékelten költé annélkül, hogy fukar, megtakarított pénzén örömet vásárolgatott, annélkül, hogy szenvedélyes jószágszerző lett volna.

Két rendbeli házasság által az ország legelőkelőbb főnemes családjaival lépett szoros összeköttetésbe; ez azonban keveset változtatott megszokott életmódján. Nemzetsege, bár ősnemes, de csak atyja által emeltetve ki az ősmereitlenség homályából, István úr némileg idegennek érezhette magát a Révayak, Thurzók, Forgáchok, Zrínyiek társaságában, kik benne a szerencsés parvenu-t látták s aristokrata gőgjükben nem könnyen feledék, hogy atyja, mielőtt jó kardja a legmagasabb hadi méltóságok egyikére emelte volna, vagyontalan, név és születés nélkül szülőkölködő zsoldos katona, végbeli vitéz volt. ²⁾

Valószínűleg ennek lehet tulajdonítani — bár mint látni fogjuk egyeb okai is voltak, — hogy hébe-korba ellátogatott ugyan a sógorokhoz s egy-egy keresztelőn vagy lakadalmon Forgách

¹⁾ Országos levéltár. Liber. Reg. II. k. 425 l.

²⁾ Az 1559-iki pozsonyi országgyűlésen összegyűlt rendek mindent elkövettek, hogy Thelekessy Imrét hívja vissza a király a felső-magyarországi főkapitányságból, azzal vádolván, hogy nincs elég tekintélye, nem ősméri az ország törvényeit s még csak nem is birtokos azon a vidéken, de Ferdinánd hallani nem akart róla. *Hadtörténelmi Közlemények* 1889. I — IV. Thelekessy Imre 1497 — 1560.

Imrénél Bicsén, vagy Petróczynél Kaszavarában találkozunk vele: legörömbesebb mégis otthon ült rovní kastélyában, vagy sziklavarába vonulva éjjel-nappal vigyáztatá a határokat s mint a villám csapott le fegyveres szolgálival, midőn a gyűlölt ellenség birtokaira tört.

Nem volt ez az ellenség sem török, sem tatár, csak egy rakonczátlankodó morva főnemes, Bruno vár ura, *Kavka Zdenkó*, a ki örökös perpatvarban állott Thelekessyvel s vívtak egymás ellen néha oly véres csatákat, hogy a boldogult kassai kapitány is megirigyelte volna.

A ledniczei uradalom ugyanis érintkezett Morvaországgal s ennek területén Brunó vár tartományával, úgy hogy a két birtok határai egyszersmind országhatárok valának. Évszázadok óta sohasem éltek egymással békességben a szomszédok, mikor egyik, mikor másik volt a támadó fél, mert néhány határszéli község hovatarozása felett a törvényhozás nem intézkedett s mindkét uradalom magának követelte.

Podmaniczky Ráfél akasztófákat állíttatott a határokon s irgalmatlanul felkötötte, ki elég vakmerő volt egy talpalatnyit is elfoglalni Magyarország földjéből. Pedig felesége Lomniczy Janka ¹⁾ »*Brunovszky nemzet*« s a szomszéd vár ura testvér sógora volt. De ebben a tekintetben nem ösmert semmi atyafiságot és okunk van hinni, hogy a rabló lovag, ki megvetve minden törvényt, ellenszegült királyának s lábbal taposta a tulajdon szentségét: Lednicznél saját érdekei mellett, sőt első sorban, mint magyar nemes a szent korona jogait védelmezte.

Föltevésünk mellett bizonyít az is, hogy halála után felesége — idegen származása daczára jó magyar nő — noha gyermektelen lévén özvegyi jogon csak élte fogytáig birta a várat: ép oly féltékenyen őrködött a határok felett, holott ez saját véreivel szemben nem állott volna érdekében. ²⁾

Lednicze várával együtt a Podmaniczkyak határvédelmezési szenvedélye is örökségül szállott Thelekessyre, s úgy látszik ez volt életének egyedüli szenvedélye.

Brunovskyval még csak könnyen boldogult, mert a Podmaniczky »*rémuralom*« alatt belátta a morva szomszéd, hogy sokkal tanácsosabb dolog jó barátságban élni Ledniczével s viszont István úr is békességnek okáért apró szívességektől nem idegenkedve, a határszéli erdőből egyszer-másszor zsindeynek meg szénnek való fákat ajándékozgatott neki, nem is fordult elő

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai. IX. kötet.

²⁾ Országos levéltár. N. R. A. fasc. 403. nr. 11.

köztük semmi összezörrenés, s úgy látszik mindkettő óvatosan került a »*casus belli*«-t.

A mint azonban Kavka Brunó várát elfoglalta, mindjárt vége lett a jó egyetértésnek.

Ezzel már nem lehetett alkudozni, még az akasztófákat sem respectálta, bár eleinte nagy barátságot mutatott Thelekessy iránt, magához erőltette, nagy tisztességgel látta, vendéglette Brunó várában, de mikor meggyőződött arról, hogy még egy boglya szénára való kaszálót sem szakaszt el a határból, sőt a szíves látás okáért használatába bocsátott földeket is visszafoglalja: egybe gyűjtötte drabantjait s tűzzel-vassal pusztítván Lednicze tartományát, dúlt, fosztogatott a határszéli helységekben, emberben, baromban zsákmányt vetett, így állta meg boszúját.

Ez az első 1571-iki támadás azonban tulajdonképen csak hadüzenet számba ment, hogy Thelekessyt megrémítse s engedékenységre bírja, de mikor látta Zdenkó, hogy erre ugyan nem számíthat, másfelől pedig sem a kárvallott, sem a király, kihez panaszával fordult, nem torolják meg vakmerőségét: vérszemet kapva újra meg újra támadt, úgy hogy Thelekessy sohasem lehetett biztonságban tőle s alig mozdúlhatott ki hazulról, nehogy ez alatt ellensége valami nagyot merjen.

István úr egy darabig csak türtőztette haragját, és törvényes úton keresett magának elégtételt. Különben is ebben az időben nagyon el volt foglalva, házasodni készült. De mikor aztán *Forgách Zsuzsánnát*, ghymesi Forgách Péternek gersei Petheő Orsolyától született leányát Perezlénből haza hozta, s a lakadalmi solemnitások véget értek; mikor tapasztalta, hogy az erőszak ellen tett ünnepélyes tiltakozásai eredménytelenül hangzanak el, sőt az udvarnál látszólag figyelembe sem veszik panaszait: megunta a dolgot szörnyen, hiszen volt neki is fegyveres szolgája, lovas és gyalog hadi népe elegendő, miért tűrjön tehát méltatlanságot, ha nem kénytelen vele?

Ezzel megkezdődött közöttük a harc életre halálra.

Kavka mindig nagyobb erővel támadt s 1575-ben három ízben is pogány módra pusztította Thelekessy jószágait, egy nem rég épült faluját hamuvá téve, a lakosságot részint fogságra hurczolta, részint kardélre hányatta és katonái vadállati kegyetlenséggel még a nőknek, a csecsszopó gyermekeknek sem kegyelmeztek.

Thelekessy egyre panaszkodott rá a morva rendek gyűlésén s a királynál, de nem félt az senkitől. Rudolf kormányja fenyegetőzött, példás büntetést emlegettek, majd biztosokat küldöttek ki ez ügyben, mind hiába! Kavka vakmerősége nőttön nőtt, most már személyesen vezette rabló csapatjait, ágyúkat, ostromszere-

ket hozott magával, s míg Thelekessyt sziklavárába szorította, mértőföldre rommá, hamuvá tett mindent és kénye kedve szerint határokat rakatott Magyar- és Morvaország között.¹⁾

A ledniczei őrség, a fegyverfogható szolgarend már nem volt képes többé megmérkőzni Kavka drabantjaival. De a kardcsattogásra, a puskaropogásra előjöttek az erdőkön bujdosó haramiák, az utakat leső martalócok, kik talán még Podmaniczky alatt szolgáltak, előjöttek a törvény elől bujdosó, könnyű nyereséghez szokott *senki fia* s megújították a harczot, mely még akkor sem ért véget, midőn az 1578-iki pozsonyi országgyűlés Magyar- és Morvaország határainak kiigazítását Thelekessy kérelmére törvénybe iktatta.²⁾

Sőt a legvéresebb összeütközések a szomszédok között úgy látszik még ezután történtek, mert Kavka nem volt megelégedve a határrendező bizottság eljárásával s boszúból egészen Lednicze váráig pusztította ismét a környéket.³⁾

Thelekessy pedig elégtétel helyett szigorú rendeleteket kapott Bécsből, hogy tartózkodjék minden visszatöréstől s várja be nyugodtan a király intézkedését. Mikor jószága napról napra pusztult, jobbágysai földönfutókká lettek, sőt háza népe, egyetlen gyermeke élete sem volt többé biztonságban,⁴⁾ neki türelmet parancsolnak, hogy üljön összedugott kézzel tüzelője mellett, mialatt a kapukat döngetik s a fedelet fejére gyújtják!

De már ezt nem tette s ki is jelenté nyíltan, a Trencséni vármegyei alispán véleménye szerint talán kissé »kemény szavakban« is a királynak,⁵⁾ hogy a maga jogos igazait körömszakadtig

¹⁾ Thelekessy emlékirata. Orsz. ltár. N. R. A. fasc. 403. nr. 11.

²⁾ *Fraknói V. és Károlyi Á.*, Magyar országgyűlési emlékek VII. k.

³⁾ Orsz. ltár. N. R. A. fasc. 403. nr. 6. — Thelekessy néhány határszáron fekvő falujából a lakosság nagy része kipusztult vagy fogságba került az örökös harczok alatt, az életben maradottak pedig nyakra-főre menekültek Kavka drabantjai elől, úgy hogy Lukova, Dubkova és Lísza helységek az 1578-iki dicalis conscriptio tanúsága szerint csaknem üresen állottak. A három faluban összesen 3 portát irhattak össze, mert az emberek: »*aufflugerunt ante metum Kavka, ideo non possumus dicare nisi ad portam 1.*« (Orsz. ltár. Dicalis conscript. 45. k. 14. l.)

⁴⁾ »*Domo mea diutius abesse nusquam valeo, sed unico habito filiolo, die nocteque adversus rabiem erga me conceptam invigilare, et me custodire ac si ad hoc ventum foret et defendere cogor, etc.* Thelekessy folya-modása a királyhoz. N. R. A. fasc. 403. nr. 8. Orsz. ltár.

⁵⁾ U. o. fasc. 403. nr. 6. Madocsányi alispán »*mítigálta*« is benne a kemény szöveget.

védelmezi, és ha ő felsége nem visel rá gondot, Isten segítségéből majd megfenyíti ő halálos ellenségét.¹⁾

Természetes dolog, hogy ily körülmények között nem sokat törődött azzal, vajon katonái kifogástalan emberek-e, vagy megbélyegzett gonosztévők? Ha éppenséggel tudomással birt az utolsó esetről, földesuri hatalmával élve, megbüntette talán az illetőt, de nem kutatott, nem tudakozódott előéletük felől; erős karra, bátor szívre volt szüksége, nem jámbor erkölcsökre!

Katonái talán nem voltak jobbak Kavka zsoldosainál, de rosszabbak semmi esetre sem. Az uradalomhoz tartozó falukból gyűltek össze földesurok, de saját tűzhelyük védelmére is, s mert rendes fizetést valószínűleg nem kaptak: alkalom adtán tolvajok, szükségben rablók, kik szabad országútján kifosztották a kereskedőket, megsarcolták a jámbor tutajosokat, Pukhó városából ruhának való posztót, Morvából élelmükre ökröket loptak, cselekedeteikkel egyszer-másszor uroknak is sok kellemetlenséget szerezvén.²⁾ Gyülevész had kétségtelenül, vezetőik sötét multú emberek, de legalább megvédelmezték őt és családját, még éltük feláldozásával is, mikor a király tekintélye, a törvény oltalma, melyhez folyamodott, menedéket nem nyújtottak neki.

Bizonyos dolog, hogy Thelekessy saját érdekében hova-tovább többet nézett el nekik, s bár nem segítette elő, de helyzete kényszerűségének hódolva, okvetetlenül palástolgatta bűneiket a nyíl-vánosság előtt. Ez kétségtelenül hiba volt tőle, de vajon cselekedhetett-e másképen? — Hiszen ha szigorúságaival, kemény bánásmódjával elriasztja magától ezeket az embereket, kik tulajdonképen nem is voltak kötelesek hozzá s közülök többen nemesi szabadságban éltek — önkényt rohan a veszedelembe s egyenesen kiszolgáltatja magát és családját ellensége boszujának.

Ha a király pár száz főnyi őrséget vet Lednicze várába, a mi hasonló körülmények között nem is lett volna példátlan eset, mert az országhatárok forogtak szóban, vagy tekintélyénél fogva valami módon ártalmatlanná teszi ellenségét: bizonyára minden másképen történik. De Thelekessy teljesen magára hagyatva, ugyiszólván törvényen kívül állott s ebben a helyzetében senki sem követelhetette tőle, hogy lemondjon arról a természet adta örök jogáról, mely a támadással szemben a védelem szabadságánál korlátokat, az eszközök megválasztásánál felelőséget egyaránt nem ösmer.

Thelekessy és fegyveres szolgálai között lassanként sajátságos, bár abban az időben épenséggel nem szokatlan viszony jött

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. fasc. 403. nr. 37.

létre. — Nem akarjuk azt mondani, hogy szövetséges társak voltak, mert ez az állítás súlyos és be nem bizonyítható váddal terhelné Thelekessyt, de a világ igen könnyen annak tarthatá őket.

Tagadhatatlan, hogy minden alkalommal pártját fogta a maga katonáinak, ha panasz történt ellenük, kiegyezett a károsultakkal s elsimította a dolgot, ¹⁾ segített rajtuk, mikor bajba keveredtek, s ha tudtán kívül összeütközésbe jöttek a fennálló társadalmi renddel, viszont ezek is minden pillanatban fegyvert ragadtak, szükség esetén meg is haltak mellette. — Szabadon jártak, keltek s tökéletesen otthon érezték magukat Lednicze várában, vagy a rovnai kastély udvarán; oda menekültek ha esetleg üldözőbe vették őket, ott rejtették el, ott osztották föl egymás között a »nyereséget«, ott készültek támadásra-védelemre s lassanként megszokták Thelekessyt nem annyira *uroknak*, mint inkább *fejüknek* tekinteni.

Lednicze várának rövid idő alatt ismét gonosz hire támadt, mintha csak Podmaniczky Rafáel szelleme tért volna vissza a falak közé és a végzet sötét, lomha felhő gyanánt ott leselkedett már fenyegetőleg a tornyok felett.

* * *

Ebben a légkörben született és nőtt fel történetünk hőse Thelekessy Mihály. Az 1576-ik év folyamán látván meg a napvilágot, a most vázolt események képezték gyermekkorának legelső, az egész életén keresztül megmaradó benyomásait, s az a szomorú tudat volt ébredése, hogy nincs szerető édes anyja.

E veszteség nagyságát a 3—4 éves gyermek még nem volt képes felfogni s ha siratta gondviselőjét, ápolóját az elhunytban, hamar elfeledé, könnyen talált vigasztalást. Csak az anya fájdalma lehetett végtelen, midőn egyetlen gyermekét örökre el kellett hagynia s az a gyötrő, lázas aggodalom sorsa felett, mely az utolsó órában lelkét marczangolta, százszor kínosabb a halálnál. — Hátha még az örökkévalóság küszöbén megsejtette volna fia jövődjét!

Ha tovább él Forgách Zsuzsánna, a női természet gyöngédségével, az anyai szív féltő szeretetével, talán ellensúlyozhatta

¹⁾ Egy alkalommal Nánási Mátyás Bálint és Kovács András azt panaszolták Rueber János felső-magyarországi főkapitány előtt, hogy Thelekessy szolgálai szabad ország útján 1000 frtot raboltak el tőlük, mire ez 728 frtot visszaadott a károsultaknak, állítólag szolgáitól vevén el a pénzt. *Orsz. leírólár* N. R. A. fasc. 403. nr. 37.

volna azt a kárhozatos befolyást, mit a környezetnek a gyermek fogékony lelkére okvetlenül gyakorolni kellett.

Számtalanszor elmondattott már, hogy az úr és cselédség között fennálló viszonyt s általában a családi és társadalmi életet 300 évvel ezelőtt hazánkban nagy tévedés lenne korunk szempontjából ítélni meg, mert az osztálykülönbség egészen más módon nyilvánult akkor mint napjainkban.

Az örökös hadi láрма, az általános fegyverviselés közel hozta egymáshoz az embereket s főurak váraiban úgy mint a nemesség udvarházaiban pátriarchalis módon érintkeztek egymással a legkülönbözőbb sorsú egyének, s előkelő gazdag családok gyermekei együtt nőttek fel csatlós és lovász fiukkal és neveltetésük — leszámítva némi diákságot — legtöbb esetben tökéletesen hasonló volt. *Legtöbb esetben* mondjuk, mert kivételekre természetesen találunk, főleg a Bécshez közelebb fekvő vidéken. De talán az elmondottak után felesleges is lesz megjegyeznünk, hogy Lednicze vára éppenséggel nem tartozott e kivételek közé, sőt a műveltebb körök szokásai még legkevésbé divatoztak annak falai között.

Durva katonák, vagy talán még rosszabb emberek társágában nevelkedett az árva fiu, nyers szenvedélyek, zabolátlan indulatok hullámai zajongtak körülötte; a vitézséget kegyetlenség, a bátorságot esztelen vakmerőség alakjában tanulta ösmerni, s ha szunyadoztak is lelkében — a mit tagadni nem lehet — nemesebb indulatok, nem volt a ki életre keltse azokat, a közvetlen benyomások váltak abban uralkodóvá, és rövid idő alatt teljesen hatalmukba kerítették, irányt adtak jelleme fejlődésének.

Megfordult-e valaha István úr elméjében az a gondolat, hogy fiára nézve az ő megszokott, nélkülözhetetlen mindennapi környezete, a látott és tapasztalt dolgok káros hatással lehetnének? — határozottan nem állíthatjuk; — de mert saját örömtelen gyermekségére, majd páratlan jó lelkű mostohájára gondolva, el kellett ösmernie a nő üdvös befolyását a családi életre: természetesnek találjuk, hogy más — talán rá nézve fontosabb — okok mellett ez a körülmény is sietteté abbéli elhatározását, hogy a várnak urnőt, fiának anyja helyébe anyát adjon.

Választása a szigetvári hős leányára Zrinyi Magdolnára esett, de összeköttetésükön nem volt Istenáldás.

Ha éreztek is valaha egymás iránt férj és nő némi vonzalmat, rövid házasság életük alatt — mint az hasonló körülmények között gyakran meg szokott történni, — tökéletesen kiábrándultak abból s belátták végzetes tévedésüket.

Zrinyi Magdolnától megtagadta a gondviselés a családi élet legigazabb örömét, a gyermeket s talán mert nem volt elég

nemes lelkű arra, hogy szeretetét az árva fiura ruházhassa, kinél az édes anya helyét kellett pótolnia: rideg, örömtelen helyzetében teljes boldogtalanság lett osztályrészévé.

Ugy látszik hogy férje bizodalmit, becsülését sem volt képes vagy talán nem is igyekezett kiérdemelni, s midőn Thelekessy az 1586-ik év elején elhalt, kizárta őt végrendeletéből, illetőleg mindenét fiára hagyta, az özvegyi jog biztosítása nélkül. Még csak egy udvarházat sem jelölt ki számára, a hol megvonhassa magát, a míg nevét viseli.¹⁾

Nem akarjuk e nőt alaptalanul vádolni, de alig hihető, hogy Thelekessy, saját érdeke ellenére, ennyire megalázza őt a világ szemében, ha belé helyezett bizodalma végkép meg nem rendült volna. — Hiszen őt kellett tekintenie egyetlen gyermeke természetes gyámjának, gondviselőjének, s bizonyára fontos okainak kellett lenni, hogy másképp intézkedett.

A kis Mihály most már igazán árván maradt. Alig tíz esztendő korában apa, anya nélkül, idegen emberek gondjaira bízva, jóformán egyedül állott a világban, mert fiatal mostohája a végrendelet felbontása után várakozásában csalódva, örökre hátat fordított a rovnai kastélynak, s nemsokára második férje karjaiban keresett feledést, boldogságot.²⁾

Voltak ugyan édes anyjáról rokonai, előkelő gazdag főnemesek,³⁾ de ezek keveset törődtek vele. Ugy látszik, atyját sem

¹⁾ A végrendeletet 1586. ápril 13-án bontották föl a megbizottak. Az özvegy nem volt megelégedve, s több rendbeli követeléssel lépett föl, de a végrehajtók az árva javára döntöttek. — Jegygyűrűjét és bizonyos 100 frtot követelt vissza, melyet kiházásításakor gr. Zrinyi György adott neki, s férje elköltötte. *Országos levéltár*. N. R. A. fasc. 484. nr. 51.

²⁾ Nagy Iván, Magyarország családai XII. k. 436 l. második férje szerinte: gr. Turri helyesebben Thurn Jakab volt, ki Egernél 1596-ban esett el. »Gróf Turent is, az kinél az néném volt Zrini uram huya, meglőtték szegint,« írja Thurzó György október 15-én feleségének. *Kubinyi M.*, Thurzó György levelei I. 189 l. Illésházy is Thurn-nak mondja.

³⁾ Forgách Zsuzsánna családjára nézve a következő leszármazási tábla tájékoztathat bennünket:

Ghymesí Forgách Péter, † 1582. Felesége: gersei Petheő Orsolya, † 1584. márcz. 13.			
Miklós, † 1594. (gyarmathi Balassa Anna.)	Orsolya, (Iudányi Babindály András.)	N. (talán Juliánna), (kaszaváry Petrőczy Ferencz.)	Zsuzsánna, (debrethéi Thelekessy István.)

Igy igazítandó meg Nagy Iván, a Forgách család leszármazásánál (L. Forgách Imre feljegyzéseit, *Turul* VII. köt. II. füzet 70 lap, továbbá az esztergomi főkapitán levéltára Cap. 44. fasc. 12. nr. 50. Caps. 12. fasc. 5. nr. 5. stb.)

igen szívelték, különben felfogtak volna az árván s nem engedik, hogy conventiós szolga számba menő emberek, közönséges katonák felügyelete alatt nőjön fel, kik, bár szerették is őt a maguk módja szerint, megvédelmezték személyét és javait, gondoskodtak szükségleteiről, de egyebet nem igen tehettek érte.

Mossóczy Zachariás nyitrai, Telegdy Miklós pécsi püspökök, mint atyja végrendeletének végrehajtói; Révay Ferencz turóczi, Forgách Imre trencsényi, Derssffy Miklós honti főispánok, mint fő tutorok teljesítették ugyan törvényszabta kötelességüket s megoltalmazták Thelekessy István végrendeletét, de kiadván az özvegy köteles részét az ingóságokból, s bevezetvén az árvát atyja örökébe, a továbbiakkal nem igen törődtek.¹⁾

Sőt egynémelyikük igen sajátságos módon gyakorolta gyámi tisztét.

Forgách Imre ugyanis, csak nem régiben szerezte meg Trencsény várat kölcsönvett pénzen, melynek kamatait nehéz szívvel fizette. Hogy tehát terhes kötelezettségétől szabaduljon, a fő tutorok beleegyezésével Thelekessy Mihály gondviselőjéhez fordult s kapott is a »*nagyságos gyermek*«²⁾ örökségéből néhány ezer forintot *kamat nélkül*, rövid terminusra, a mivel természetesen hosszú ideig adósa maradt.³⁾

Ez pedig veszedelmes praecedens volt, mert valószínűleg Forgách Imre példáját mások is követték. Ha a fő tutorok ilyen könnyelműen jártak el az árva ügyében, mit lehetett várni azoktól az emberektől, kik személyére és javaira közvetlenül felügyeltek, s nem volt a ki ellenőrizze, számadásra vonja őket.

De szerencsére a tulajdonképeni gyámok: *debrethei Keresztes János*, és *toposházi Thopos Miklós*, úgy látszik, becsületes emberek voltak.

Amaz még nagyatyja zászlója alatt harczolt, s Imre kapitány, kinek egy ütközetben életét is megmentette, atyafiságot tartott vele és nemcsak megemlékezett róla végrendeletében, de halála esetére fia nagykorúságáig jószágainak gondviselőjévé is

¹⁾ 1586. ápril 12-én a fent nevezetteken kívül: ghymesi Forgách Miklós, Madocsányi Pál, Pellerdy Péter, Marsovszky Bálint, Prezsinszky Rafael az arany és ezüst miveket, később a többi ingóságot osztották két egyenlő részre közöttük. *Országos levéltár*. N. R. A. fasc. 403. nr. 20.

²⁾ »*magnificus puer*«-nek nevezik ebben az időben az oklevelek.

³⁾ A kötelezvény 1586. június 12-én kelt. Forgách Imre 1500 tallért, 271 körmőczy aranyat, más 486 aranyat »*in moneta aurea boni*« vett kölcsön azon feltétel alatt, hogy, ha 1588 pünkösdig le nem fizeti, arany- ezüstméit adja zálogba. *Országos levéltár* N. R. A. fasc. 329. nr. 16.

rendelte. Ettől az időtől fogva állandóan Ledniczén lakott s már a második generációnál tölté be hűségesen a gyámi tisztelet.

Thopos, mint afféle törvénytudó ember, a peres ügyeket, jogi kérdéseket igazította, de úgy látszik alárendeltje volt Keresztésznek, bár mind a ketten teljhatalommal képviselték a kis Mihály érdekeit. — E részben nem is történt semmi fogyatkozás, mert a gondnokok lelkiismeretesen őrködtek minden felől, megvédelmezték a határokat, nem ugyan fegyverrel, mert erre többé nem volt szükség, de hathatósabb törvényes eszközökkel, jó karban tartották az uradalmat, perlekedtek, ha a szükség úgy hozta magával, szorgalmasan járták a káptalant és a vármegyegyűléseket, behajtották a jövedelmet, s ha nem is rakták élére a garast, legalább nem tékozlottak benne; szóval elég tisztességesen sáfárkodtak, nem lehetett panasz ellenük. ¹⁾

Ez alatt a magára hagyott gyermek fejlődött, izmosodott mint az erdei fenyő. Megfékezni a legtüzesebb paripát, megforgatni atyja fegyvertárának nehéz pallosait, bizonyára könnyebb, kellemesebb dolog is volt rá nézve, mint behatolni az írás-olvasás mysteriumába, bár dicséretére legyen mondva tanítójának, ezzel is megbirkózott, sőt mi több, még a latin nyelvet is elsajátította.

De ezzel aztán mind gondviselői, mind jó maga beérték. Miért is törné magát a tudományok után, mikor nem akar sem pap, sem prókátor lenni, hiszen dus örökség vár reá s nem kell osztzkodnia senkivel. Lám öregatyja még a nevét sem tudta leírni, mégis főkapitányává lett egész felső Magyarországnak, ²⁾ mert jól forgatta a kardot s megülte a paripát emberül! — Valószínűleg így gondolkozhattak sorsának intézői, s bizonyos, hogy az urfi igen kellemesnek találta helyzetét.

Mert mi is birhatna egy gyermekre nézve nagyobb vonzerővel, miut a korlátlan szabadság s az a tudat, hogy cselekedeteiért senkinek sem felelős?

Mikor még hozzá hasonló társai a szülők vagy iskolamesterek fenytékét rettegték, ő már parancsoláshoz szokott környezetében, s igen jól tudta — korán megtanították rá — hogy mérföldekre, faluk és városok népei engedelmisséggel tartoznak neki.

Mert a földesúr hatalma igen nagy, csaknem korlátlan volt még abban az időben a törvény határai között is, rettenetessé

¹⁾ Orsz. levéltár N. R. A. fasc. 959. nr. 8., fasc. 152 nr. 33., 359. nr. 55 stb.

²⁾ Hadtörténelmi közlemények 1889. I—IV. füzet. Dr. Komáromy A., Thelekessy Imre. 1497—1560.

vállott pedig, ha valaki vissza akart élni vele. És kisebb-nagyobb mértékben ki ne tette volna ezt a XVI-ik században?

Thelekessy udvarában is bizonyosan voltak haszonleső, urok kegyelmében emelkedni vágyó emberek, kik saját önző céljaikból korán megizlettették a gyermekkel a hatalom édességét; megösmertették őt — ha ugyan szükség volt erre — független helyzete előnyeivel, feltárták előtte a rangjabeli nemes ifjak mulatozása, szórakozásainak ezer kínálkozó módját s valószínűleg ezek befolyásának lehet tulajdonítani, hogy az urfi alig érte el a tizenhat esztendő, már sietett lerázni magáról a gyámságnak különben is gyenge kötelékeit s annyi önállósággal lépett föl a világban, a mennyi egy hozzá hasonló korú gyermek ifjutól valóban meglepő volt.¹⁾

Leghamarább érezték azt a hatalmaskodó szomszédok, kik a gyám nélkül maradt ledniczei uraság tapasztalatlan fiatalságára számítva, el-elfoglalgattak a határokból, sőt egy némelyikük fegyveres kézzel jobbágyaira is rontott, valószínűleg még atyjától szenvedett sérelmeit kívánván megbosszulni.

De mikor tapasztalták, hogy az urfi egy körömfeketényit sem enged jogaiból, törvényt hoz rájuk, szükség esetén fegyverrel szerez elégtételt: megemberelték magukat s jámbor szomszédokhoz illendően nyugton maradtak.²⁾

Sokkal fiatalabb volt azonban, hogy sem egy terjedelmes uradalom felügyeletének néha igen is fárasztó gondjaiba temetkezhetett volna; de nem is érzett magában hivatást ily véralkatával merőben ellenkező foglalkozásra.

Egy darabig csak megült Ledniczén s rovnai kastélyában, nem csekély gyönyörűségére szolgálván az a tudat, hogy a merre két szemével lát, minden az övé, s nagy járó földön parancsára vár, kedvét keresi minden ember. De képzelt nagysága és hatalma érzetével mihamar betelvén, mikor már mindez megszokottá váltott előtte: nemesebb ambíciói támadtak s mert szívében nem közönséges bátorságot, karjaiban túlfeszült erőt, vérében lázas forrongást érzett, nem elégíthette őt ki többé ez az egyhangú élet, vágyai, reményei egész másfelé vonzák.

Fiatal volt, heves vérű, független és gazdag; talán hírről, névről álmodozott — 17 éves korában ugyan kinek ne lennének fényes álmai, — dicsőség után sóvárgott a lelke, s ez számára csak a harcmezőn termett.

1593-at írtak akkor s az úgynevezett hosszú török háború küszöbön állott.

¹⁾ 1591-ben már személyesen intézkedik minden ügyében.

²⁾ *Orsz. Levéltár N. R. A. Fasc. 402 nr. 12. 13. stb.*

Az ellenség a nyilvános béke megrontásával már *Veszprém* és *Palota* várát elfoglalta. — A nemzet elkeseredése tetőfokra hágott, mert minden eddigi áldozata hiábavaló volt az udvar habozó, gyámoltalan magatartása miatt, mely annyi megaláztatás, annyi csufos kudarcz után sem akarta belátni, hogy a cselekvés órája ütött.

Pedig a nemzet testestől-lelkestől megunta már a fegyveres békességet, meggyűlölte határtalanul hitszegő ellenségét, s kész volt élet-halálharczra.

Nagy sokára meggyőződött Rudolf kormánya is, hogy nincs kilátás többé a béke fentartására, pénzt kell teremteni minden áron s megkezdeni teljes erővel a háborút.

Alig küldözték szét a hadba szálló parancsokat, máris fegyverben állott az egész ország; a főurak kibontották zászlóikat, felült a nemesség színe-java, s a csatákön megőszült vén bajnoktól fogva, az erejüket próbáló ifju leventékig a lelkesedés tüze mindenkit magával ragadott.

És míg Pálffy Miklós, gr. Hardeck és Zrínyi György vezérlete alatt a Duna két partjáról összegyűlt nemesség *Komáromnál* szállott táborba, addig a felső-magyarországi urak: Báthory István, Rákóczy Zsigmond, Homonnay Drugeth István, Dobó Ferencz, Forgách Simon dandárjaikkal Teuffenbach kassai kapitányhoz csatlakoztak s megnyitották a dicsőségesnek ígérkező hadjáratot.

A Komáromnál összegyűlt sereg körülbelül 40,000 emberből állott. Ennek nagyobb része természetesen gyalog, volt azonban 6--8 ezer főnyi válogatott lovasság is. Némii idegen segédcsapatokon s a végbeli vitézeken kívül az országrész nagyobb birtokosai is megjelentek dandárjaikkal, nevezetesen Illésházy István, Nádasdy Tamás, Forgách Zsigmond, Batthyányi, Dersffy Ferencz és Thurzó György, sőt Illésházy szavaival élve »*valának azok között jó vitéz szolgáljokkal ifju urfiak is,*« mint Balassa Menyhért, Révay Gábor, Czobor Mihály, Révay András, *Thelekessy Mihály* stb.¹⁾

Thelekessy különben csak koránál fogva tartozott ez utóbbiak közé, — alig 18 éves, talán legfiatalabb mindannyi közt — mert mint önálló nagybirtokos bizonyára nem fegyveres szolgálja kíséretében jelent meg, de jól felszerelt lovas csapatot vezetett, a mint ez az ország törvényei szerint kötelességében állott.²⁾

¹⁾ V. ö. Istvánffy Lib. XXVII. Illésházy István följegyzései (Magyar. Tört. Eml. Irók. VII. 6. l.) Thelekessyt csak Istvánffy említi.

²⁾ Ezek között sorolja őt fel Istvánffy is.

Október 20-án már Komáromban találjuk.¹⁾ Személye szerint ugyan kevesen ösmerhették még őt, legfeljebb Zrínyi György, Forgách és Illésházy, de hiszen Thelekessy Imre unokája volt, s ennél jobb ajánló levelet nem is hozhatott volna magával a törökre induló táborba. — Ki ne ösmerte volna legalább híreből a nagy vitéz kassai kapitányt?

Talán ő is ilyen ifjan kezdé meg fényes pályafutását; de mily különbség van a két *kezdet* között.

Imre kapitány *Mohácsnál*, csaknem 30 éves korában még egyszerű zsoldos katona Paxy Balázs győri püspök huszárai között s kenyérének javát megeszi, mire egy kis önállóságra tud vergődni. De még akkor sem igen akarják őt észre venni s a gőgös oligarchák, a hol csak lehet, örömet mellőzik, mert szegény legény, kinek jó kardján kívül egyebe sincs.

Unokája pedig — jóformán gyermek — legelső fellépésével már saját dandárját vezeti ütközetbe, a korszak leghíresebb vitézei, büszke főnemesek, mint hasonló tündöklők, sokan közülök atyafiságot, barátságot tartanak vele, megbecsülik s talán kedvébe is járnak, mert nem kenyérért szolgál, még csak nem is előmenetelt, pusztán dicsőséget keres a harczmezőn!

Hát még a két pálya vége mily bántó ellentétet tüntet föl? Mennyi fény és árny rövid négy tized alatt? . . .

¹⁾ Ezen a napon megegyezett Illésházyval, hogy Forgách Imrének nála lévő ezüstműveit *október 26-án* által adja (t. i. Illésháznak), s ez ugyanakkor 1000 ftot számol le megbízottja kezéhez. Ugy látszik, az urfinak sok pénzre volt szüksége a hadjárat alatt. *Orsz. Levélár.* N. R. A. fasc. 330. nr. 16. Két nappal a meghatározott időn túl, tehát 1593. október 28-án *Illésházy* szolgája Ferenczffy Miklós, *Thelekessy* megbízottjával Precsinszky Rafaellal *Trencsénben* találkozott, s ez utóbbi Forgách ezüst műveit átadván, egyszersmind 1000 frt készpénzt, valamint 1500 frtban megfelelő értékű arany műveket vett kezéhez ura számára. Igen tanulságos dolog az arany műveknek a folyó pénz értékre való átszámítása. Nevezetesen:

Egy 39 latot nyomó arany láncz (minden lat tészen

5 aranyat, összesen tehát 195 aranyat, s 1 frt

70 denárral számítva — kitesz) = . . . 331 frt 50 den.

Egy nehezebb híján 17 latot nyomó arany darab, (haszonló számítással 85 aranyat, s ez kitett) =

144 » 50 »

Egy 15 latot nyomó arany láncz (75 arany azaz) =

127 » — »

Egy 22 latot nyomó arany láncz, 110 arany, (mely kitesz) =

187 » — »

Egy 438 aranyat nyomó arany veder, (mely kitesz) =

744 » 60 »

Összesen: 1534 frt 60 den.

(Országos Levéltár N. R. A. fasc. 329. nr. 17.)

Mihály urfi tehát nem sokára szemtől szemben állott a törökkel, s az 1593-ik év november 3-án a Fejérvártól közel eső pákozdi mezőn vívott ütközetet, mely Hassán budai pasa 10 ezer főnyi seregének teljes tönkre tételével végződött, bizonyára sohasem feledé. De hogy is feledhetne volna, hiszen ez volt legelső vitézi próbája, ez adott neki jogot, ez tette méltóvá az ősi kard viselésére.

A diadal mámorában kevés fogalma lehetett arról, mi történik körülötte; ujoncz létére nem látta a hadvezérlet hiányait s nem igen hitte, hogy e szép sereg a jelentékeny győzelem daczára, tulajdonképen kudarcot vallott¹⁾ és széteszlott, mielőtt számba vehető eredményt lett volna képes fölmutatni. Valószínűleg az egész magyarsággal együtt ő is kárhóztatta a vezéreket, a miért Székes-Fejérvár ostromával fölhagytak, de jó magával bizonyosan meg volt elégedve, s a pákozdi csatát alkalmasint a legfényesebb győzelmek egyikének tartá, miket eddigelé a pogányon nyertek.

Pedig a fővezér körülbelől már ekkor megérdemelte volna későbbi sorsát.²⁾

Negyven ezer emberével, — s nem gyűlevész had, kiéheztetett fegyelmetlen zsoldosok, de hadakban jártas, jó katonák voltak — a botrányossáig ügyetlenül, gyáván viselte magát. — Ha Pálffy Miklós, Nádasdy s mások tanácsára hallgatva, a győzelem által nyújtott előnyöket felhasználván, üztön úzi a törököt, meglehet, hogy, a mint remélték, Budát is, de Fejérvárat okvetlenül beveszi, s a felső-magyarországi sereggel egyesülve oly fordulatot ad a hadjáratnak, mely az ellenségre nézve végzetessé válhatott volna.

És e helyett mit cselekszik? — a magyarok sürgetésére Fejérvár alá száll ugyan, de éppen abban a pillanatban hagy fel az ostrommal, midőn a megrettent őrség már-már a megadásról gondolkozik. — Aztán megsebesülését adván ürügyül, hallani sem akar többé a hadjárat folytatásáról és seregét téli szállásra Győrbe vezeti. De a győzelmi jeleket, ágyukat, zászlókat, fegyvereket, bezzeg siet felküldeni Bécsbe, számítván az udvar ösmerekes rövidlátására, hol az ily hitvány külsőségeket »*Te Deum*«-mal fogadják.

Pálffy Miklós azonban nem teszi le a fegyvert, de a felső-magyarországi had szerencsés előnyomulásáról értesülvén, sógora Illésházy által ismét összegyűjteti a már-már elszéledt nemessé-

¹⁾ A török vesztesége Mátyás főherczegnek Pálffyhoz írott levele szerint 6—7000 ember volt. L. Századok 1882. 448 l.

²⁾ Hardeck Győr feladásáért tudvalevőleg Bécsben lefejeztetett.

get, november 24-én egyesül Teuffenbach, Rákóczy és Báthory István seregével, mely már ekkor nyílt csatában meggyőzvé a törököt, *Füleket* ostromolta.

Thelekessy híven követé a »győri hős« zászlaját, s végig harcolja azt a néhány hétig tartó dicsőséges hadjáratot is, melynek folyamán a nagyfontosságú Füleken kívül, Kékkő, Buják, Hajnácskő, Palánk, Szécsény, Hollókő és Drégely ¹⁾ rendre visszafoglaltattak a töröktől s melynek eredménye bizonyára még fényesebb lessz, ha a magyar vezérekre különben is féltékeny Teuffenbach a téli hideg beálltával Kassára nem vezeti seregét, vagy legalább néhány ágyut enged át a magyaroknak, kik nagy harci kedvükben már-már Nógrád ostromára indulnak. ²⁾

Ily körülmények között nem lehetett tovább folytatni a háborút; december közepén szétoszlott a sereg s karácsonyra már valószínűleg Thelekessy is otthon volt Ledniczén.

Nem vártak itt reá ölelő karok; nem faggták ezer gyöngéd kérdéssel féltő anyja és szerető testvérek; nem jött elébe atyja, hogy büszkén szorítsa keblére, legfeljebb a ház vén szolgálói s mogorva csatlósok üdvözölték, de Mihály az ösmerős arcok látára is örömet érezhetett. Mert édes anyjára alig emlékezvén, szívének önkénytelen feltámadó szeretetét környezetére ruházta. — Megoszlott ez atyja és a ledniczei csatlósok között, kik nem fojthattak el lelkükben némi durva részvétet az árva sorsa iránt, s a maguk módja szerint talán kedvében jártak, örömet szereztek neki. A gyermeki kedély pedig véghetetlenül hálás, s az első benyomások örökre meg szoktak maradni.

Mikor atyja meghalt és mostohája elhagyta a várat, ezek az emberek képezték családját s talán még jobban ragaszkodtak hozzá mind annakelőtte. Hogy ragaszkodásuk nem volt épen önzetlen, magától értetődik, de keveset változtat a dolgon. Védelmezői, pártfogói lettek, s gyermekkorának minden emléke, öröme, bánata hozzájuk fűződött. Ők voltak mesterei a kardforgatásban, ők készítették elő a vitézi pályára, ők látták el gyakorlati tanácsokkal, mikor a világba lépett. Mindegyikük jogot formált hozzá, mindegyikük részt kívánt dicsőségéből, s könnyen érthető okoknál fogva, bizonyára úgy várták haza a csatatérről, mintha tulajdon édes gyermekük lett volna. — Mert az emberi önzés még a legnemesebbnek látszó érzelmek közé is beférkőzik, s ha

¹⁾ Rimaszombat és Dévény már előbb elfoglaltatott.

²⁾ V. ö. Istvánffy id. m., Illésházy följegyzései i. h., Szalay és Horváth. Magyarország tört. vonatkozó helyei, *Kubinyi* M., *Thürző* György levelei nejéhez I. k.

fiatal urok a harcmezőn marad, szép napjaiknak talán örökre vége. — Bár inkább úgy rendelte volna a gondviselés!

Megérkezése tehát örömnép volt Lednicze várában, s Mihály, vitézi volta teljes tudatában, úgy járt-kelt hívei között, mint a ki feledni akarja s másokkal is örömet feledtetné évei számát. Büszkén emelé fejét arra a gondolatra, hogy az oldalon függő kard nem játékszer többé, pogány ellenség vére piroslik azon.

De a ledniczei szolgarend hízogó előismerésén s az önmagával való meglegegedésen kívül, komolyabb eredményekkel is járt rá nézve a harctéren töltött idő. Pár hónap alatt nagy földet bejárt, sok új dolgot látott, kétségtelenül tanult is egyet-mást, a mire odahaza nem igen lehetett alkalma, de mindenesetre sokat tapasztalhatott. E mellett felújította családjának atyja által elhanyagolt összeköttetéseit, megismerkedhetett — s ez nem utolsó dolog — az ország csaknem minden nevezetesebb emberével, mire pedig az akkori társadalmi és politikai viszonyok között, egy ifjunak ritkán szokott volt ily kedvező alkalma nyílani.

Mert a napjainkban oly sokat emlegetett *nyilvánosság* 300 évvel ezelőtt jóformán ösmeretlen vagy legalább is nagyon szűk körű fogalomnak tekinthető még hazánkban.

Királyi udvar nem volt, a török hódítás darabokra szaggatván az országot, oly geographiai központról sem lehetett szó, mely szerencsésebb körülmények között nemzeti életünknek is határozott központjává válhatott volna. A hivatalos Magyarország centrumát Pozsony képezte, elég alkalmas arra, hogy külvárosa legyen Bécsnek, de idegen nyelvre, gondolkodásra, műveltségre egyaránt. — A nemzet előkelősége állandóan sohasem tartózkodott benne, a nemesség pedig, a környéket kivéve, csak ügyes bajos dolgában, ugyszólván kényszerűségből jelent meg falai között. — Szomorú emlékek kötik ehhez a magyart; nem hiába sohasem szerette.

KOMÁROMY ANDRÁS.

IX. BONIFÁCZ PÁPA BULLÁI.

— Második rész. 1396—1404. —

(A Vatikáni okirattár első sorozatának IV-ik kötete.)

A Vatikáni Okirattár most megjelent kötete fényes bizony-sága annak, mily gazdagok a római levéltárak Magyarországra vonatkozó történeti adatokban. 1396—1404-ig terjedő időközből, tehát mindössze 8 évről 679 levelet tartalmaz e kötet. Ez pedig oly nagy szám, hogy aligha van oly hazai levéltárunk, a mely ily rövid időközből annyi oklevelet rejtene magában; olyan okleveleket közlő kötetünk pedig, a mely egyszerre ennyi levél közzétételével gazdagítaná hazai történetünket, eddigelé nincs.

A nagy számnak, bátran merjük állítani, teljesen megfelel az érték is.

Könnyen meggyőződhetünk erről, ha feltüntetjük azon adatokat, a melyek hazánknak általános történetére, továbbá művelődéstörténetére új világosságot derítenek.

Nagybecsű adatokat tartalmaz ezen kötet azon küzdelemre nézve, a mely ez időtájt a magyarországi egyházi javadalmak adományozásáért, jobban mondva a javadalmas személyek kijelöléseért folyt.

Hogy e küzdelem lefolyását megérthessük, vessünk egy pillantást arra, kikhez tartozott akkor a javadalmak adományozásának ügye? Ezt pedig röviden így foglalhatjuk össze:

I. A püspökségeket, a pápai kinevezések által megüresedett javadalmakat, továbbá a Rómában elhunytaknak és a pápa tiszteletbeli udvari papjainak javadalmait a pápa töltötte be. ¹⁾

II. Egyes egyházi személyek az úgynevezett expectatívák útján jutottak javadalomhoz. Ez pedig abban állott, hogy a pápai adománylevelek felhatalmazták az illetőt valamely megüresedendő javadalom kiszemelésére és elfogadására. ²⁾

¹⁾ V. ö. e kötet 26, 267—68, 379, 436, 407, 426 stb. II.

²⁾ U. o. 5, 326, 376, 522 stb. II.

III. A többi, kegyuraság alá nem tartozó javadalmat, (ha arra expectatívás vagy bullás nem jelentkezett), a megyés főpap, a székesfehérvári káptalannál a prépost töltötte be.¹⁾

IV. A kegyuraság alá tartozó javadalmakra a kegyúr jelölte ki a neki tetsző, különben alkalmas egyházi személyt.²⁾

A kegyurak eme jogát maga a pápa nyíltan elismerte, sőt határozottan megerősítette.³⁾ Egész kötetünkben nincs egyetlenegy levél sem, a mely a bullást felhatalmazná a kegyuraság alá tartozó javadalmak elfogadására, mindig csak az egyházi személyek szabad adományozásához tartozó javadalom kiszemelése van megengedve. Ennélfogva visszaélés volt a pápai engedéllyel, ha a bullás vagy expectatívás kegyúri javadalmat választott. De hogy e visszaélés előfordult, bizonyítja az épen ez időben 1397. októberben tartott országgyűlés következő törvénycikkelye: »Praeterea beneficia ecclesiastica Bullati acceptare non valeant, nisi illi, quibus per *patronos* ipsarum ecclesiarum ipse ecclesie conferuntur«⁴⁾

E törvénnyel biztosítja a magyar országgyűlés a kegyurak jogát. De tévesen okoskodnék, a ki azt tartaná, hogy e törvénycikkely következtében a pápai adományozások megszűntek és a bullások kivesztek. Ha e cikkely csak eddig tartana: »Beneficia ecclesiastica Bullati acceptare non valeant«, akkor helyes volna az okoskodás, de mivel rögtön utána következik: »nisi illi, quibus patroni...« nem lehet az általános, minden javadalomra kiterjedő rendelkezésnek vennünk, hanem csak a kegyúri javadalmakra kell vonatkoztatnunk. Az első pont alá tartozó javadalmakat továbbra is a pápa tölti be, s azonkívül volt még számos javadalom, melynek kegyura nem volt s a melyet épen azért az idézett törvénycikkely nem érintett. — Bizonyosságul erre itt van a most megjelent kötet adományleveleinek ^{9/10} része, ott van maga Zsigmond király, a ki 1397. után is kéri a pápát, hogy egyik-másik kedvelt hívének javadalmat adjon.⁵⁾

De hát — kérdezhetnők — mi volt akkor a magyar királynak joga e tekintetben?

Megmondja ezt a legilletékesebb tanú, az 1387-iki országgyűlés.

Ez évben a magyar rendek Zsigmondot bizonyos föltételek alatt királyukká választják. A föltételek közt van ez is: »Idegen

¹⁾ V. ö. e kötet: 65, 385, 513, 53, 64, 468, 426, 489 stb. ll.

²⁾ V. ö. u. o. 346, 349 376 ll.

³⁾ V. ö. u. o. 76, 153 ll.

⁴⁾ Magyar Történelmi Tár, III. k. 230 l.

⁵⁾ E kötet 77, 80, 105, 117, 118, 127 ll.

számára nem kérhet országunkban levő javadalmat urunktól, legfőbb papunktól, a pápától, hanem magyar nemzetbelieknek köteles adni a főpapi állásokat, méltóságokat.«¹⁾

A magyar rendek tehát úgy tudják, hogy a javadalmakat a pápa tölti be ugyan, de a királynak is nagy, sőt *döntő* befolyása van azok betöltésére folyamodás vagy kérelem útján. Azonkívül számos javadalomnál a szentszék által is ismert kegyúri jogoknál fogva szintén ő jelölte ki a javadalmas személyeket.

De némely jelekből ítélve, Zsigmond király ezen jogkörrel nem elégedett meg. Ő e tekintetben is önállóan, függetlenül akart eljárni.

Mielőtt eme jelekre áttérnénk, azt akarjuk biztos valósággént megállapítani, hogy *Zsigmond királynak e tekintetben nem lehetett oka panaszra*. S a jelen kötet számos adatot nyújt ennek igazolására.

Bizonyítják e kötet adatai mindenekelőtt azt, hogy a szentszék Zsigmond kívánatát és folyamodványát mindig tekintetbe vette és az általa ajánlottaknak adományozta a javadalmakat.

Első, még pedig csattanós példa erre nézve a felhévizi és esztergomi egyesített praeceptoratus betöltése. 1396. végén vagy 1397. elején meghalt Ultramontán Péter, e gazdag javadalom birtokosa. Tudomására jutván ez a szentszéknek, a pápa 1397. febr. 27 én e praeceptoratust Landulf bibornoknak adományozta.²⁾ Zsigmond ekkor a régi Tótországban (most Horvátország) tartózkodott, (épen e napon konzulták föl hívei Kőrösön Laczkffy Istvánt) de hazaérkezvén, követet küldött Rómába, hogy eme 4000 arany forint jövedelmet hozó javadalmat Mártonfia Mátyásnak adja. Egy bibornok ügye forgott szóban és mégis a pápa engedett Zsigmond kérésének. Landulf kinevezése a papiron maradt, Mártonfia Mátyás pedig évek hosszú során át igazgatta az egyesített két házat.³⁾

Zsigmond király kívánata szerint intézte a pápa a váradi nagy-prépostsággért folytatott bonyolódott pert is.

Ezen szintén igen gazdag, 600 forintot jövedelmező javadalmat 1392-ig a brandenburgi származású⁴⁾ Maternus bírta. Ez veszprémi püspökké nevezetvén ki, az akkor teljes érvényben levő kánonok szerint a javadalom adományozása a pápát illette. IX. Bonifác tehát jogánál fogva kinevezte Alençoni

¹⁾ Anjoukori Diplomáciai Emlékek III. k. 621. l.

²⁾ E kötet 8 — 9 ll.

³⁾ U. o. 13, 96, 118, 434 ll.

⁴⁾ U. o. 107 l.

Fülöp bibornokot és ostiai püspököt váradi nagy préposttá. De mielőtt a kinevező bulla Váraddá érkezett volna, egy váradi pap, Istvánfia László, püspökii plébános és váradi kanonok, beleült a prépostságba és azt magának lefoglalta.¹⁾ A dolog pörre került; de Alençonai Fülöp igazsága oly világos volt, hogy Istvánfia Lászlónak vesztenie kellett; a mint hogy a pert és vele a prépostságot csakugyan el is veszté.

Alençonai Fülöp ekkép birtokába jutott a javadalomnak, de nem bírhatta ezt békével, mert Jánosfia András, szerémi olvasó kanonok, Rómába ment és szintén pört kezdett ellene. S úgy látszik, nagyon szorongatta a bibornokot, mert ez 1397 elején a prépostságról — állítólag — lemondott. Ez állítólagos lemondás alapján Istvánfia László magának kérte a prépostságot és meg is kapta, a pápa kinevezte őt préposttá 1397. május 27-én.²⁾

De e kinevezéssel László nem ért semmit, mert a kérdéses javadalom, mint láttuk, per alatt volt, már pedig az egyházi törvények szerint a peres javadalomról csak az ellenfél javára lehet lemondani.³⁾ A lemondás tehát érvénytelen volt, és László szerencsétlenségére Alençonai Fülöp, mielőtt a pernek vége lett volna s így mielőtt érvényesen lemondhatott volna, meghalt.⁴⁾ Ekkor pedig — miért-miért nem? — a bibornok helyébe nem Lászlót, hanem egy másik, a szentszéknél — mint látszik — kedvelt, különben magyar egyházi férfiút, Sárváry Miklós kalocsai prépostot nevezte ki a pápa. Ezentúl aztán Jánosfia András és Sárváry Miklós közt folyt volna a pör.

Így állott az ügy, mikor Zsigmond király beleszólt. Volt Zsigmondnak egy kedves káplánja: Montay Bereczk, borsodmegyei nemes család ivadéka.⁵⁾ Addig is bírta már az egri kanonokságot és örkanonokságot, noha ez utóbbiért pörben állott Demeterfia Jánossal.⁶⁾ Zsigmond ezen kedves káplánja számára kérte a vitás prépostságot. Erre nagy változás történt: a pápa Montay Bereczket, Sárváry Miklóst és Demeterfia Jánost lemondatta javadalmaikról és ahhoz való jogaikról, aztán pedig így intézke-

¹⁾ E kötet 16 és 36 II. V. 3. Bunyitay. A váradi püsp. tört. II k. 47 l.

²⁾ U. o. 16 l.

³⁾ Corpus iuris canonici. Liber VI — (II. 8.)

⁴⁾ Szép, csúcsíves stylú siremléke Rómában a Santa Maria in Trastevere templomban látható.

⁵⁾ Kandra K., Adatok az egri egyh. történetéhez I. évf. 434 l.

⁶⁾ E kötet 51 l.

dett: Montay Bereczk lett váradi nagyprépost, Demeterfia János kalocsai prépost és Sárváry Miklós egri örkanonok.¹⁾

Hasonlóképp meghallgatta a pápa a király kérését a pápóczyi prépostság üresedésekor és azt Kápolnay Ábrahám nyitrai kanonoknak adta.²⁾ A király kedvéért Albertfia Leót, gyulafehérvári főesperest, azon kedvezményben részesítette, hogy egyszerre több javadalmat is bírhatott,³⁾ az ő kedvéért Kertzendorp Henning, brandenburg-egyházmegyei papot és orvost (magister in medicina) megerősítette a bosnyák olvasókanonokságban,⁴⁾ Metelki János prága-egyházmegyei papot pedig a budai főesperességben.⁵⁾ A király kérésére a pápa Miklósfia Jánost, noha már esztergomi kanonok és ugyanott Szent-Tamáshegyi prépost volt, még azonfelül egri és váradi kanonokká nevezte ki.⁶⁾

Nagyobb jelentőségű ezeknél az, hogy a pápa nemcsak eme kisebb ügyekben, hanem a főpapi állások betöltésénél is mindig figyelembe vette a király óhaját és a tőle ajánlottakat nevezte ki a püspöki székekre.

Nagy áldozatot követelt pl. a király a szentszéktől, midőn egy-egy püspök elmozdítását vagy letételét kérte; az egyházjog részéről roppant akadályokba ütközött néha az ilyen dolog, de a pápa Zsigmond kedvéért mégis megtette. Itt van rá egy pár eset.

Mindjárt e kötet elején száraz, hivatalos szavakkal tudatja egy pápai bulla, hogy a híres Szepessy Jakab országbíró fia, Szepessy János, a zágrábi püspökségről lemondott s helyébe a pápa Zsigmond jobb kezét, legszilárdabb hívét, Albeni Eberhardot nevezte ki.⁷⁾ Miért mondott le Szepessy? Talán jószántából? Dehogy. Világosan megírja 1403-ban egy Galeottus nevű olasz diplomata, hogy Zsigmond kényszerítette rá, Zsigmond vette el tőle a püspökséget;⁸⁾ a pápa pedig, mint láttuk, a király kedvéért beleegyezett. Szepessy különben annyira zokon vette a zágrábi püspökségről való letételét, hogy őt a kisebb jövedelmű, de nagyobb című kalocsai érsekséggel sem lehetett kielégíteni.⁹⁾ És 1403-ban, midőn a római szentszék és Zsigmond közt kenyértörésre került a dolog, kivitte a pápai udvarnál Szepessy, hogy Albeni Eberhardot egy címzetes püspökségre helyezték át, őt újra zágrábi püspökké nevezzék ki, helyébe pedig Chrysogen trauai püspököt tegyék.¹⁰⁾ Nem tartozik ugyan szorosan ide, de

¹⁾ E kötet 35—37, 47—52 ll. Montay, hogy szülőföldre közelében maradjon, nem sokára cserélt Vetésy Tamás egri préposttal s így lőn ő egri, Vetésy váradi prépost. V. ö. 347, 488 ll.

²⁾ E kötet 77. l. — ³⁾ U. o. 80. l. — ⁴⁾ U. o. 117. l.

⁵⁾ U. o. 118. l. — ⁶⁾ U. o. 127. l. — ⁷⁾ U. o. 26. l.

⁸⁾ U. o. 614. l. — ⁹⁾ U. o. 313. l. — ¹⁰⁾ V. ö. 565. és 613. ll.

mégis kötetünk értékes voltának föltüntetése végett röviden fölemlíti, hogy e kötet most fölsorolt adatai nélkül tán sohasem lehetett volna a kalocsai érsekek és zágrábi püspökök névsoránál e tárgyban fölmerült homályos kérdéseket tisztába hozni.

A második eset ez.

A római curiában éledegelt egy másik magyar főpap: György, bosnyák püspök. Ennek is le kellett mondania. Kinek kedvéért mondatta le a pápa? azt persze nem mondja a hivatalos stylus, de eléggé kiderül a következő eseményekből. Mivel György, bár lemondott, de mégis püspök volt, gondoskodni kellett, hogy valamiből méltóságához illően élhessen. IX. Bonifác kinevezte őt győri nagypréposttá.¹⁾ De hiába, mert e javadalmat előbb Berzenczey István, utóbb a váradi nagyprépostságért perelő, Jánosfia András, Zsigmond király kegyeltje nyerte el.²⁾ Ebbe belenyugodtak Rómában és nemsokára a megüresedett zalavári apátságot adományozta a pápa György püspöknek.³⁾ Hanem egy darabig ehhez sem tudott hozzájutni, mert ezt meg egy Bajkay Péter nevű szerzetes kapta el előle. Hiába közösítették ki Péter szerzetest apjával és testvérével együtt, nem használt. Bajkay haláláig bírta az apátságot, és kiközösítve egyházi szertartások nélkül szállott sirjába. Ki üldözi annyira ezt a szegény püspököt, hogy nem tud egy kis javadalomhoz jutni? Eléggé mutatja az, hogy Bajkay Péter halála után mindjárt kéri Zsigmond király IX. Bonifácot: oldozza föl az életben maradt két Bajkayt a kiközösítés alól és engedje meg az elhunynak egyházi temetését;⁴⁾ mutatja még inkább az, hogy 1403. elején kinevezvén a pápa Györgyöt Héderváry Mihály helyébe veszprémi püspökké, e kinevezést nem merik Zsigmond királylyal tudatni.⁵⁾

Kellemetlen helyzetbe sodorta Zsigmond királyt a római szentszék az erdélyi püspökség betöltésének alkalmával is. A brandenburgi származású Maternus meghalván, Erdély újra idegen embert kapott főpapul, még pedig Albertfia Miklóst, polocki (Lengyelország) kanonokot és szebeni prépostot.⁶⁾ Ennek Zsigmond adta a szebeni prépostságot,⁷⁾ látjuk tehát, hogy az ő embere volt. Ez egy évi püspökösködés után (1400. ápr. 7 - 1401. jun.) jobblétre szenderült és ekkor IX. Bonifác Zsigmond király egykori kancellárját Upory István titeli prépostot, egy zemplén-megyei nemes család sarját, ültette Erdély püspöki székére, 1401. augusztus elején.⁸⁾ De még jóformán el sem foglalta püspöki

¹⁾ E kötet 37—38. ll. — ²⁾ U. o. 37, 53, 133, 140, 492. ll.

³⁾ U. o. 83. l. — ⁴⁾ U. o. 210. l. — ⁵⁾ U. o. 509. l.

⁶⁾ U. o. 192—93. ll. — ⁷⁾ U. o. 65. l. — ⁸⁾ U. o. 362—63. ll.

méltóságát Upory, a mikor rendeletet kap, hogy hagyja oda a gazdag Erdélyt és menjen át a kicsiny és szegény szerémi püspökségre, átengedvén helyét Jakabfia Jánosnak, addig erdélyi prépostnak (1402. febr. 10.) ¹⁾

Mi lehetett ennek a hirtelen változásnak oka? Kinek volt kifogása Upory ellen?

A római szentszéknek nem. Mert ennél Upory annyira kegyben állott, hogy abból egyszerre 20 javadalom adományozására kapott engedélyt ²⁾ és később is a 1403-iki háborúban Upory a pápa pártján állott. — Zsigmondnak nem tetszett Upory kinevezése és hihetőleg azon ürügy alatt kérte annak megsemmisítését, hogy ő e kinevezés idejében fogságban volt és így ajánlatot az új erdélyi püspök személye iránt nem tehetett. Válaszolhatta volna ugyan erre IX. Bonifác, hogy az egyházi törvények tiltják a püspöki székek sokáig tartó betöltetlenül hagyását, s azt sem tudhatta, hogy egy magyar ember és volt kancellár ellen a királynak majd kifogása lesz, de nem tette. Engedett ebben is a király óhajának, és Uporyt a szerémi püspökségre helyezte át, erdélyi püspökké pedig Jakabfia Jánost nevezte ki.

Igaz, hogy ez ügyben Zsigmond akarata nem valósult. Ám e valósulás nem a szentszék jóakarátán múlt, hanem azon, hogy Zsigmond Uporyban emberére talált. Upory erősen ragaszkodott a kánonjog azon szabványához, mely szerint a püspököket csak az ő beleegyezésükkel szabad más püspöki székre áthelyezni. Ő nem adta beleegyezését, maradt Erdélyben, míg csak Zsigmond nem engedett és csakugyan 1403. elején örömmel készítették a pápai kancelláriában azt a levelet, melyben Uporyt a szerémi püspöki székből föloldják és újra Erdély főpapjává tették. ³⁾

Nagy befolyást gyakorolt még királyunk a javadalmak betöltésére a kegyúri jog révén is.

Igazoltuk fentebb, hogy a kegyurak kijelölő jogát a római szentszék nyíltan elismerte. A mit megadott az egyeseknek, azt megadta a királynak is. Így e kötet adatai igazolják, hogy Zsigmond király jelölte ki Albertfia Miklóst szebeni prépostul, ⁴⁾ Grazari Andrást zágrábi kanonokul ⁵⁾ Györgyfia Orbánt szerémi olvasókanonokul, ⁶⁾ Demeterfia Jánost köleséri főesperesul, ⁷⁾ Uski Jánost pozsonyi prépostul. ⁸⁾ És ezen kijelöléseket hazánk főpapjai elfogadták, a javadalmakat a kijelölt személyeknek adományozták. Midőn pedig ezen javadalmak nagyobb biztonság okáért a pápához folyamodnak, hogy javadalmaik birtokában

¹⁾ E kötet 407—8. ll. — ²⁾ U. o. 375. l. — ³⁾ U. o. 504. l.

⁴⁾ U. o. 65. l. — ⁵⁾ U. o. 106. l. — ⁶⁾ U. o. 140. l.

⁷⁾ U. o. 148. l. — ⁸⁾ U. o. 453. l.

őket megerősítse, kérésüket a szentszék minden ellenvetés nélkül teljesíti. Mi több, a római szentszék annyira belenyugszik a királyi kegyúri jogok használatába, hogy midőn a király erre hivatkozik, az ő jelöltjének pártfogásától eláll. Így pl. 1399. márczius 25-én Gálfia András váradi kanonokot kinevezte a pápa egy zágrábi kanonokságra, de midőn értesült, hogy a király a kanonokságnak kegyura, s e jogánál fogva mást jelölt ki e javadalomra, a magyar Gálfia Andrásnak engednie kellett s a pápa a királytól választott idegent, Grazari András salzburg-egyházmegyei papot erősíti meg a kanonokságban.¹⁾

Ha ezenkívül még nagyobb befolyást akart szerezni magának a király a javadalmak kinevezésére, nyitva állott előtte az út, csak bizonyította volna be, hogy ezen és ezen javadalmaknak ő a kegyura és megkapja mindjárt a kijelölés vagy kinevezés jogát. Ezen bebizonyításra azonban szükség volt, mert Zsigmond elődei a római szentszék előtt azt nem emlegették, s ez azt nem tudhatta; azonkívül nemcsak ott Rómában, hanem hazánkban is voltak emberek, a kik a király kegyuraságát a nem királyi alapítású javadalmakra pl. a pozsonyi prépostságra nézve kétségbevonták.²⁾

Az előadottak nyomán méltán mondhatjuk tehát, hogy Zsigmondnak nem lehetett oka panasza. Az ő akarata mindig teljesült, szava a javadalmak betöltésénél döntő volt.

De Zsigmond király ezzel nem elégedett meg. Ő maga akarta birni, még pedig nem mint kijelölést, hanem mint egyenes adományozást, a javadalmak betöltését. Így pl. egy tekintélyes történetírónk állítása szerint Ludányi Tamást Zsigmond nevezte ki szerémi püspöknek.³⁾ Az abaújházi főesperességet is adományozta,⁴⁾ az ó-budai káptalan egyik tagjául pedig bárkinek megkérdezése nélkül Wrede Jánost nevezte ki.⁵⁾

Mivel azonban a római szentszék a magyar egyházi javadalmak adományozását jogosan szerezte és azt már egy századig háborítatlanul birta és mivel az ő adományozó jogát maga Zsigmond is akárhányszor elismerte azzal, hogy egyik-másik kedvelt (többnyire idegen származású) híve számára a pápától kért javadalmat, nagyon természetes, hogy a római szentszék eme fontos jogáról csupán a király kedvéért le nem mondott, és nem csodálhatjuk, hogy a királyi egyenes adományozásokat el nem ismerte. Elment mindamellett az engedékenység végső határáig és a pápa a királyi kinevezés tekintetbe vétele nélkül kinevezé Ludányit

1) V. ö. e kötet 104. 105. ll. — 2) U. o. 453. l.

3) Pray, Specimen Hierarch. Hung. 387. l.

4) E kötet 397. l. — 5) U. o. 449. l.

szerémi püspökké, Wredet pedig ő-budai kanonokká; ámde az utóbbi adománylevélben világosan megjegyzi, hogy a királyi kinevezés csak »de facto« és nem »de iure« vagyis csak tetteleg, de jogtalanul történt.¹⁾

A hol ketten is rendelkeznek egy dologban, ott okvetetlenül összeütközésnek kell történnie. Természetes tehát, hogy a királynak és az ő példáját követőknek beleavatkozása az egyházi javadalmak adományozásába zavarokat idézett elő, és az országban ennek következtében sajnos jelenetek fordultak elő.

Említők már a Bajkayak esetét. Ennél még nagyobb híre volt a győri egyházi tilalom-tartásnak. Pálfia Gál 1402-ben Jánosfia András, Zsigmond pártfogoltja, ellenében perlekedvén, elnyerte a győri nagyprépostságot, és egy kis ideig húzta is annak jövedelmét. De nemsokára meghalt Jánosfia András és ekkor Zsigmond király hivatalnokai által lefoglaltatta a nagy-prépostság jövedelmeit. Gál prépost a püspöktől és káptalanától követelte, hogy szolgáltatassák ki neki azokat. Ezek persze a király rendeletének ellenszegülni nem akartak, nem is tudtak; ámde Gál ezt tekintetbe sem véve, hanem mintha a püspök és káptalan részese lett volna az ő jövedelmeinek lefoglalásában, ezeket kiközösítette, hivataluktól felfüggesztette és egyházukat egyházi tilalom alá vetette. Körülbelül két hónapig némák voltak a győri székesegyház harangjai s az istenitisztelet teljesen megszűnt, míg Héderváry János püspök a pápát föl nem világosította és ez a kimondott büntetéseket vissza nem vonta.²⁾

Nem egy várost, hanem egy egész egyházmegyét ért hasonló sors 1402. végén, a miatt, hogy Frangepán Miklós a zengi püspökség ügyébe beleavatkozott. Midőn Pensauro Lénárd zengi püspök meghalt, a pápa Miklós imolai püspököt tette át a zengi megye kormányzatára. Ámde Zengnek ura Frangepán Miklós, ros néven vette e kinevezést, a püspöki javakat és jövedelmeket lefoglalta s az egyházmegye kormányzatát Tamásra, a bruignisi Ágostonrendű kolostor perjelére bízta. IX. Bonifác ezbe semmi szín alatt sem akart beleegyezni, és meghagyta Acciaioli Angelo bibornoknak, hogy Tamást hivatalától foszssa meg és, ha Frangepán a püspökség javait nem adja át s nem engedi meg Miklósnak az egyházmegye békés kormányzatát, akkor az egész egyházmegyét egyházi tilalom alá vesse.³⁾ A kiküldött pápai végrehajtó semmi sikert sem tudott elérni. Frangepán nem engedett, Tamás barát zengi püspöknek tartá magát és így világos, hogy az egyházi tilalom csakugyan sújtotta az egyházmegyét. Zsigmond királyunknak nem volt kedve ellen Frangepán eljárása, mert, bár

¹⁾ E kötet 449. l. — ²⁾ U. o. 492. l. — ³⁾ U. o. 481—84. ll.

a szentszék 1410-ig Tamás barátot bitorlónak tartotta a zengi püspöki széken, Zsigmond király ünnepies okleveleinek záradékában Tamás barát, zengi püspök, mindig előfordul az egyházmegyéiket szerencsésen kormányzó főpapok között.¹⁾

Növelte a zavart, hogy a király példáján indulva, egyes egyházi személyek is erőszakoskodtak a pápai kinevezettek ellen. Mily szomorú volt pl. az, hogy Albeni Eberhard zágrábi püspököt egyszer e miatt kiközösítették a pápai megbizottak.²⁾ Rozgonyi Péter is, a későbbi veszprémi majd egri püspök, világi karhatalommal foglalta el a hantai prépostságot és a jogos birtokos hiába perlekedett; kiközösítették, fölfüggesztették, de nem használt az semmit.³⁾

Ezzel már el is hagyhatnók a javadalmak betöltéséért folyt gyászos küzdelem ecsetelését! Csak még azt az ellentétet akarjuk főlemlíteni, a mely Zsigmond király 1394-ik évi szavai és 1398-iki tettei közt oly élesen mutatkozik, hogy lehetetlen szembe nem tűnnie. 1394-ben még maga a király panaszkodik és helytelennek tartja, hogy a magyar javadalmak idegeneknek adatnak, 1398-ban pedig ő folyamodik Grazari András salzburg-egyházmegyei,⁴⁾ Metelki János prága-egyházmegyei⁵⁾ Kertzendorp Henning brandenburg-egyházmegyei⁶⁾ papokért, hogy a pápától javadalmakat kapjanak, vagy a már elnyertekben megerősítesenek. Továbbá ő jelöli Albertfia Miklóst, a ki lengyel volt,⁷⁾ szebeni prépostul, Uski Jánost, a ki prága-egyházmegyei cseh pap volt,⁸⁾ pozsonyi prépostul, a német Wrede Jánost ő nevezi ki ó-budai kanonoknak.⁹⁾ Az ő idejében lett a német Albeni Eberhard zágrábi, a lengyel Péter, köznéven Petriskó nyitrai püspökké.¹⁰⁾

Aligha tévedünk, ha e nagy változást Zsigmond érzelmeiben az ő új kancellárjának, a cseh Uski Jánosnak, tulajdonítjuk.

A javadalmak adományozása körül támadt viszályt az 1403-iki háboru hét év tartamára a király részére döntötte el. Nincs szándékunkban a háboru előadásába bocsátkozni, hisz ez egy másik értekezést tenne ki, csak jelezzük, hogy ez oly fontos, következményeiben annnyira kiható háború történetéhez e most megjelent kötet nevezetes adatokat szolgáltató. Itt közölnetnek először egész teljességükben azon Acciaioi Angelo pápai oldal-követnek követségi iratai, a kit IX. Bonifác Nápolyi László ügyének pártolására és diadalra való vezetése végett hazánkba

¹⁾ Fejér, Cod. Dip. X. IV. 371, 339, 581, 678. II. stb.

²⁾ E kötet 359. l. — ³⁾ U. o. 440. l. — ⁴⁾ U. o. 105. l.

⁵⁾ U. o. 118. l. — ⁶⁾ U. o. 117. l. — ⁷⁾ U. o. 65. l.

⁸⁾ U. o. 453. l. — ⁹⁾ U. o. 449. l. — ¹⁰⁾ U. o. 26, 27, 184, 378. II.

küldött. Azonkívül e kötet második toldalékában olvashatók azon levelek, a melyek némi világosságot derítenek Acciaiola működésére. Nem először látnak napvilágot e levelek, de nagyon is méltók a másodszori kinyomatásra, mert a magyar történetírás előtt ismeretlenül, felhasználatlanul heverték az olasz »Archivio Storico« egyik kötetében.

E levelekből tanuljuk meg azt, hogy a Zsigmond letételére irányuló országos és majdnem teljesen biztos vállalat elrontója maga Nápolyi László, s különösen az ő gyávasága vala. E levelekben találjuk meg a nyitját annak is, hogy miért találtak a magyar tudósok most konstantinápolyi kutatásaik alkalmával Hervoja bosnyák herczeg számára készült katolikus misekönyvet, holott Hervoja egy czirill-betűkkel írt bolognai kézirat bizonyossága szerint, patarenus vagy bogumil vallású volt. Valóban az volt 1403-ig, de, mint egy beavatott ember írja, ekkor, hogy Dalmatia helytartóságát Nápolyi Lászlótól megkaphassa, katolikussá lett.¹⁾

Számos ilyes, az ez időtájt szereplő személyeket jellemző adatot tartalmaz kötetünk s azonkívül érinti, bárcsak úgy általánosságban, az országos eseményeket is;²⁾ de ezek részletes felsorolása kívül esik ez ismertetés keretén.

Tagadhatatlanul nagyon sokat fog köszönni kötetünknek hazánk mű- és művelődéstörténete.

Ismeretes, hogy mily ritkák oklevélárainkban a műtörténetre vonatkozó adatok, s a legtöbbszörre adás-vevés-, osztozkodás- és szerződés-levelekben milyen gyéren említetnek a templomok építése vagy a jótékony intézetek alapítása. Annál örvedetesebbek tehát ránk nézve azon adatok, melyekkel kötetünk a hazai műtörténetet gazdagítja.

Nevezetes adattal járúl mindenekelőtt legnagyobb műemlékünknek a kassai Szent-Erzsébet egyháznak történetéhez IX. Bonifácznak 1402. márcz. 1-én kelt búcsúlevele. Megtudjuk ebből, hogy e jeles egyház a XIV. század végén leégett és ez időtájt majdnem egészen újból kezdték építeni. Ugyancsak ez egyházzól Tállyai István gúnyverséből régen tudtuk, hogy búcsújáróhely volt, de az idézett búcsúlevélből megtudjuk azt is, hogy miért lett azzá? Azért, mert a jámbor hagyomány szerint e templomban egykor csodálatos módon találták meg Krisztus dicső vérért (»gloriosus sanguis Domini nostri Jesu Christi... miraculose est inventus.«)³⁾

¹⁾ E kötet 612. l.

²⁾ U. o. 66, 229, 230, 460. ll.

³⁾ E kötet 417. l.

A brassai nagy templomról mondja egy 1400-iki búcsúlevél, hogy azt ekkortájt kezdték pompás módon építeni (»ecclesia, B. Mariae V., que magnifice inchoata existit.«)¹⁾

Ugyancsak 1400-iki búcsúlevelek tudósítanak arról, hogy a veszprémi székesegyház egészen leégett s benne az egyháznak sok kiváltságlevele elpusztult; szerfölött nagy javításra volt szükség, úgy hogy ez időtájt újból kellett fölszentelni.²⁾

Műtörténetünkben már régebben ismeretes a beszerce-bányai főtemplom déli oldalán levő ama szobor-csoport, a mely az Olajfák-hegyén imádkozó Krisztust környezetével együtt ábrázolja. E kötet egyik leveléből tudjuk meg, hogy a beszerce-bányai szobor-csoport nem volt egyedül álló hazánkban. Volt annak párja is Kolozsvárt és ez is a Szent-Mihály-egyház egyik oldalán volt elhelyezve. A szobrok kőből voltak faragva.³⁾

Ezekén kívül még nem kevesebb, mint 140 egyházzal tesz említést kötetünk. Sokszor elmondja, kik voltak az egyházak védőszentjei, vagy akkori igazgatói. Legtöbb esetben búcsúlevelek ezek és bár az itt közlött meg ezután közlendő levelek megingatják azon régi elméletet, a mely a búcsúleveleket az egyházak építésére nézve korhatározóknak tartotta, másrészt bőven kárpótolnak bennünket részletes és biztos adataikkal. Az egyházak egyenként való fölsorolását terünk nem engedi, de azt az egyet örömmel tudatjuk, hogy számos hazánk déli részén fekvő egyház van közöttük. Ott vannak többek közt a régi Szerémben fekvő Cserög (ma Cserevics),⁴⁾ Szalánkemén,⁵⁾ a Pozsega megyében fekvő Bresztócz (ma Bresztovác),⁶⁾ Zápolya,⁷⁾ a mai Temes megye területén fekvő Lippa,⁸⁾ Zódi (ma Schöndorf),⁹⁾ Csoma (elpusztult)¹⁰⁾ és más helyek egyházai. A török dúlás következtében elpusztulván az e helyekre vonatkozó hazai oklevelek, örvendünk kell, hogy e hiányt a pápai levéltárak némileg pótolják.

Az egyházak mellett ott találjuk az ispotályokat is. A jános-lovagok házain kívül ilyenek léteztek Bártfán,¹¹⁾ Bereg-Szászon,¹²⁾ Galgócson,¹³⁾ Szécsényben¹⁴⁾ és Szepes-Várallyán,¹⁵⁾ sőt még olyan kis faluban is, mint Bót (Fejérv. m.)¹⁶⁾ Ugyanezen levelekből kitűnik az is, hogy az ispotályok alatt nem kell mindig kórházakat értenünk, mert némelyekben az elhagyott szegényeket tartották és ápolták (pauperes sustentantur.)

⁴⁾ E kötet 163. l. — ⁵⁾ U. o. 245—46, 262. l. — ⁶⁾ U. o. 334. l.

⁷⁾ U. o. 497. l. — ⁸⁾ U. o. 289. l. — ¹⁾ U. o. 296, 312. ll.

²⁾ U. o. 5. l. — ³⁾ U. o. 308. l. — ⁴⁾ U. o. 454. l.

¹⁰⁾ U. o. 225. l. — ¹¹⁾ U. o. 296. l. — ¹²⁾ U. o. 292. l.

¹³⁾ U. o. 318. l. — ¹⁴⁾ U. o. 196. l. — ¹⁵⁾ U. o. 424. l.

¹⁶⁾ U. o. 44. l.

A rendes oklevelekben oly ritkán emlegetett iskolákra nézve is találunk egy-két adatot kötetünkben. Megismerkedünk a pécsi egyetem egy-két tanulójával és az azok közt előforduló viszályokkal; ¹⁾ a csanádi iskolák e korban való fennállásáról biztos hírt kapunk. ²⁾ A szegényebb gyermekek kitanítását anynyira elősegítő nevelő-intézetek közül is értesülünk egynek alapításáról. Márk fia János barsi főesperes létesítette ezt Esztergomban a szegény tanulók számára. A pápa természetesen örömmel adta meg az egyházi megerősítést és az ő rendeleténél fogva azontúl a barsi főesperesség és az azzal egybekötött kanonokság mintegy litterarium stallummá vált az esztergomi káptalanban, mert ezeket csak az nyerhette el, a ki a doktoratust letette s a szegény tanulók házának igazgatója vala. ³⁾

Jókora tért foglalnak el kötetünkben a pécsváradi apátság alapítólevele s az azt megerősítő, átiró oklevelek. De nem sajnáltuk tőlük a tért, mert azt hisszük, szolgálatot tettünk közlésük által a magyar oklevéltannak. Tudjuk, hogy ez alapítólevél hitelességét kétségbevonták, és bármily kíváncs volt is hazánk történetére nézve, mégis annak védelmezése szerfőlött nehéz vala azon okból, mert hazánkban ez alapítólevél másolatát csak 1657-ről találjuk és az is tele van hibákkal. Ennél harmadfél századdal régibb a datariai levéltárban levő másolat, a melyet kötetünk híven közöl. Eme másolat becsét régiségén kívül emeli az, hogy a pápai másoló, a ki ezt készítette, várokozásunkon felül ragaszkodott az előtte fekvő és magyar kanczelláriában készült oklevélbetűihez, úgy, hogy az olyan magyar szavakat is, mint verem, vadvész, ravaszlyuk, körtvélyfa, ikertölgyfa (kurtulfa), Somlyó (Sumlu) könnyen felismerhetőleg irta le. A kötetünkben adott közlés nyomán nem lesz nehéz a Szent-Istvántól adott 41 falu meghatározása és egyáltalában a szerfőlött becses oklevél megvédelmezése.

A szerzetes rendek történetére vonatkozó számos adatok közül figyelmet érdemelnek kiváltkép azok, a melyek egy eddig alig ismert szerzetesrendre, az Ágoston-rendű kanonokokéra több fényt vetnek. Ezek közönséges »canonici superpelliceati« karínges kanonokoknak neveztetnek és leginkább hazánk déli részein működtek. Kötetünk említi ezeknek vaskai, ⁴⁾ siklósi, ⁵⁾ ürögi (Pécs mellett), ⁶⁾ illésvölgyi és keresztúri ⁷⁾ prépostságait.

A nőnevelés terén működő női szerzetesrendek mindenikéről nyújt egy kis értesítést kötetünk. A Benedek-rendű apáczáknak monostoruk volt Somlyó-Vásárhelyt, ⁸⁾ a cisterczi-rendű apácák

¹⁾ E kötet 219, 282, 412. ll. — ²⁾ U. o. 464. l.

³⁾ U. o. 119—20. ll. — ⁴⁾ U. o. 229. l. — ⁵⁾ U. o. 183. l.

⁶⁾ U. o. 5, 8, 82. ll. — ⁷⁾ U. o. 183—4. ll. — ⁸⁾ U. o. 235. l.

Veszprémben két helytt is laktak: a Szt.-Istvántól betelepített görög apácák régi monostorában és a Szt.-Margit monostorban. ¹⁾ A Domokos-rendű apácák Veszprémbe még mindig birták azt a Szt.-Katalin kolostort, melyben Szt.-Margit 7 évig lakott. ²⁾ A klariszszak ó-budai és sárospataki kolostorai szintén említetnek. ³⁾

A javadalmak jövedelmeit az indexben egy helyen csoportosítottuk. E jövedelmek összehasonlításánál számos, azon kor vagyoni viszonyait jellemző tünemény kelti föl érdeklődésünket. Így pl. látjuk, mit kell tartanunk a régi, családi apátságokról és prépostságokról; sokszor csekélyke javadalmak voltak biz' azok. A kompolti apátság jövedelme 10 aranyforintra, az illésvölgyi prépostságé 12-re rugott. ⁴⁾ Ennél pedig egy közönséges plébánia többet hozott. Leggazdagabb javadalmak voltak az erdélyi szászoknál. Mert p. o. a magyar plébániák rendes jövedelme 20 aranyforint, ⁵⁾ a szász plébániák közül azonban a prásmárié 60 forintot, ⁶⁾ a szász-ujfalusié 200 forintot, ⁷⁾ a beszterczei 400 forintot tett ki. ⁸⁾ Legszegényebb javadalmak voltak a régi (Kulpán túl fekvő) Horvátországban. ⁹⁾ Egy székesegyházi kanonokság jövedelme (a bosnyák püspökséget kivéve) rendszeren 60 forintra rugott. ¹⁰⁾ Ezzel felért a székesfehérvári (akkor még társaskáptaláni) kanonokság is; ¹¹⁾ különben az ilyenek rendszeren 30—40 frt jövedelmet hoztak. ¹²⁾ Feltűnő és napjaink szokásától egészen elütő állapot volt az, hogy a káptalani méltóságok a kanonokságoktól egészen elkülönített javadalmakat tettek s ezeket sokszor olyanok birták, a kik nem voltak egyszersmind kanonokok is.

Ezek azon véleményünk szerint --- főbb dolgok, melyeket a most megjelent kötet tartalmaz. Természetesen van még számos oly tárgy, mely figyelmet érdemel, de mindre ki nem terjeszkedhetünk; a monographusok hivatása leendő azokat földolgozni. Annyi ebből is látható, hogy a főpapoknak a Vatikáni Okiratért hozott áldozatai gyümölcsöt hoztak. Az ő áldozatkészégük a magyar történelem munkásai előtt dúsgazdag bányát nyitott; a magyar egyház és ennek multjával elválaszthatatlanul összekapcsolt hazánk történetére új fény derül.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

¹⁾ E kötet 263. l. — ²⁾ U. o. 403—4. ll.

³⁾ U. o. 228, 315—16, 507. ll. — ⁴⁾ U. o. 27, 184. ll.

⁵⁾ U. o. 222, 288, 309, 445, 452, 462, 602. ll.

⁶⁾ U. o. 275. l. — ⁷⁾ U. o. 330. l. — ⁸⁾ U. o. 400. l.

⁹⁾ U. o. 250. l. — ¹⁰⁾ U. o. 332, 145, 62, 126 stb. ll.

¹¹⁾ U. o. 47, 159. ll. — ¹²⁾ U. o. 33, 73, 105, 206. ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Hunyadiak kora Magyarországon. VI. *Magyarország Történelmi Földrajza A Hunyadiak korában.* A m. tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából írta Dr. Csánki Dezső. I. kötet. Budapest, 1890. Kiadja a m. tud. Akadémia. XII + 790 l.

Magyarország történelmi földrajzának e kötete, kiindulva Budáról az ország XV. századi fővárosából, *huszonhat* megyének azon kori történetét tárgyalja. E megyék: Pilis, Pest, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Abaúj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar, Békés, Külső-Szolnok, Csongrád, Csanád, Zaránd és Arad. Mindegyiknél, — a megye határait s birtokviszonyait jellemző bevezetések kivül — a XIV. és XV. századi oklevelekben előforduló *összes* ottani várak, városok, helységek és birtokos családok főbb története van előadva, a mit végül az egyes megyék főispánjainak sorozata zár be, mindenütt az illető kútfők pontos idézésével. E 26 megye leírása, összesen (a 789. lapon látható táblázat szerint) 197 vár, 253 város, 6426 helység és 4370 birtokos család történetét foglalja magában, melyhez ha az egyes bevezetéseket s a főispáni lajstromokat is hozzáadjuk, akkor e kötet tartalma mintegy 11400 *tételre* tehető.

E nagy arányoknak igazi mérvéről azonban csak akkor nyerünk teljes képet, ha e tételeket egyenkint vesszük szemügyre. A váraknál — melyeknek története legtöbbször eredetükig nyúlik vissza — időnkinti tartozékaik is föl vannak sorolva, 30—40, vagy például mint az aradmegyei Solymos váránál 95 falu. A városok és mezővárosoknál ott találjuk időrendben összes kiváltságait, sőt a főbb helyrajzi adatokat is (utczák, világi s egyházi középületek stb.) úgy hogy azok alapján a nagyobb városoknak pl. Buda, Pest, Kassa, Szeged stbnek XV. századi helyrajza is rekonstruálva van. A helységeknel, nevök régi írásmódja, annak összes változatai mellett ott van — amire a legnagyobb szükség volt — fekvésük meghatározása, a mennyire azt az adatok lehetővé tették. Kétségkívül ez volt legnehezebb része a

munkának, főleg az ország déli vidékeinél, ahol a középkorban virágzó falvak százai mentek tönkre a török uralom alatt. A történetíró oly nagy nehézségekkel áll itt szemben, hogy gyakran az oklevelekből ismert 20—30 faluból a leggondosabb utánna járás mellett is, alig ötöt-hatot képes manapság, megállapítani. A birtokos-családok jegyzéke sem egyszerű felsorolás. Szerző, ha a genealogiai adatokat, mint szorosan nem ide tartozókat nagyobb részt mellőzte is, annál tüzetesebben tárgyalja az egyes családok birtokviszonyait, a birtokszerzés elidegenítés egész történetét, illusztrálva az illető birtokok előszámlálásával.

Vegyük hozzá most már azt, hogy e kötet még csak *első* kötet, első kötete egész Magyarország történelmi földrajzának, melynek *második* kötete a Dunamenti megyéket, a *harmadik* pedig Erdélyt, Szlavóniát, Horvátországot és a kapcsolt részeket fogja tárgyalni, s végül a *negyedik* kötet a három kötet anyagát egy kimerítő tárgymutatóban egyesítendi, s ahhoz az egész munka alapján, annak koronájául *Magyarország térképe* lesz csatolva a Hunyadiak korában.

Egy, mind méreteire, mind pedig fontosságára nézve, *impozáns vállalkozással* állunk tehát szemben, melyre a hazai történettudomány mai helyzetében, midőn levéltáraink óriási középkori anyaga igen kis részében ismeretes, csak mint elérhetetlenre gondolhattunk.

A m. tud. Akadémia történeti bizottságáé az érdem, hogy e vállalkozás mégis lehetővé lett. Néh. Teleki József grófnak ismeretes »Hunyadiak kora Magyarországon« című csonkán maradt műve adta meg rá az impulzust, az abból befolyt összeg az anyagi eszközöket. *Thaly Kálmán* fölszólalására határozta el 1886-ban az Akadémia, hogy Teleki művét befejezteti. Első sorban, annak földrajzi részéből megjelent csonka fél-kötet bevégezése került napirendre. Azonban csakhamar belátta a bizottság, hogy ezen, csupán a 60-as évek tudományos színvonalán álló munkálatot nem befejezni kell, hanem újra megírni; önálló széles körű kutatások alapján, méltóan oly munkához, mely ma »Magyarország Történelmi Földrajza« címét viselje homlokán.

A bizottság *Dr. Csánki Dezső*t bízta meg e nagy feladattal, kinek »Mátyás király udvara« című műve olvasóink előtt bizonyosan nem ismeretlen. Hogy a bizottság választása mily jó volt s hogy Csánki mily fényesen oldotta meg feladatát, arról mindenki már ezen első kötetből csekély fáradsággal meggyőződhetik. Szem előtt van benne mindaz, a mi csak a megítélés elé tartozhatik. Csupán kezünkbe kell venni könyvét s látni fogjuk, hogy e rengeteg adattömeg mintaszerű rendszerbe van foglalva, hogy a

járás benne olyan kényelmes, mint valamely angol »standard« kézikönyvben, milyen például a Hallam irodalomtörténete. Ilyen műveket csak a szigorú lelkiösmeret teremthet; ez adja meg azt a nyugodt heroismust, mely a legnehezebb feladatokkal is meg tud küzdeni, mert erejét mindig számon tartja, soha túl nem becsüli. Az önuralmat előbb önnönmagán tanulván meg, épp oly könnyűséggel fog uralkodni tárgyán. Ezt fogjuk találni Csánki könyvében, egészében épp úgy mint legapróbb részeiben. Rend-szer, csín, szabatosság ötlük mindenütt szemünkbe. Száz meg száz példában látjuk, mint nem tér ki a nehézségek elől, s vagy legyőzi vagy őszintén bevalija, de soha el nem hallgatja. Hány-szor bámuljuk meg másrészt hallgatását, mérsékletét, hogy oly röviden annyit tud elmondani. Mit mondjunk pontosságáról, mely az egészen laicust is csodálatra ragadná, ha megmutatnók neki Csánki idézeteinek valóságos betű-oszlopait s megmagyaráznók, hogy kerültek azok oda együvé az ország különféle levéltáraiból. S ez éppen a legfőbb előnye könyvének, hogy nem kímélve semmi fáradságot, a legszélesebb körű levéltári kutatásokon alapszik. Egyetlen jelentősebb levéltár sem maradt felhasználatlanul olyan, melynek anyaga az e kötetben leírt területre vonatkozik. *Nyolcz-van* ilyen levéltárat vagy levéltári gyűjteményt sorol föl az előszó, tehát e kötet — a mennyire emberileg lehetséges — *teljes*, s ilyen kezekben e teljesség az egész munkára nézve is biztosítva van. A tudomány szempontjából ez a legfontosabb. Magyar-országnak csakis egy lehető legteljesebb történelmi földrajza viheti előre tudásunkat, egyedül ilyen munka adhat helyes képet az egészről, tesz képessé vizsgálni a dolgokat olyan oldalukról is, a minőkről eddig nem volt módunkban. Ilyen könyv a Csánki könyve. Kiszámíthatatlan az a haszon, a mit kiadásával az Akadémia tett a hazai történettudománynak. A cím ugyan azt mondja, hogy Magyarországnak csupán a Hunyadiak korabeli földrajza ez, de maga a könyv sokkal többet ad, mert a XIV. századra is visszamegy, és az 1490-en túl eső adatokra is figyelemmel van, s ily módon mindenféle vizsgálódásnak széles alapul szolgál.

Mint »felütő« könyv, minden képzelhető dologról — a mi csak egy történelmi földrajz körébe tartozhatik — rögtöni felvilágosítást ad, s csak most hogy megvan, tudjuk: mennyire nélkülözhetetlen. Az egyes családokra nézve minden tudományunk jórészt Nagy Ivánig terjedt, pedig az ő műve első sorban az élő családokra szorítkozik, középkori adat nagyon kevés van benne s azok is vagy ismeretesekek vagy hibásak. A helységekről még annyit sem tudtunk. Egy pár problematikus értékű helyi monographián kívül, kutatásainkban okmánytárak indexeire kellett szorulnunk. Hát még a várak. Ezekről kellett volna legtöbbet tudnunk, mert

hiszen rajtuk alapszik a középkor, és mégis, történetük helyett tudákos hagyományokra voltunk utalva. És nemcsak a törté-
nész járt így, hanem a régész, a nyelvész stb. mindnyájan, kik
ilyen speciális adatokért hasztalan fordultak történetírásunkhoz.
Mennyi jó eszmét csirájában ölt el e gyámoltalanság, hánynak
buzgóságát lohasztották le ezek az apró, de a kimerülésig fárasztó
akadályok. Mától kezdve ilyenekkel nem kell vesződnünk, nem-
csak megtaláljuk azt, a mit keresünk, de e mellett sok más
olyat is, a miről fogalmunk sem volt. A nyelvész egy egészen
ismeretlen nagy nyelvanyagra talál abban a sok ezer betűhíven
másolt hely- és személynévben; a műemlékek kutatója hiteles tör-
ténetet kap az egyes várak, kolostorok, templomok stbről.

Ámde ezek mindössze is csak becses részletek. Mik azok
szemben azzal a teljes képpel, melyet Csánki műve az egész ország-
ról fog nyújtani. Az egyes megyék és vidékek, melyekkel középkori
okleveleinkben lépten-nyomon találkozunk, idáig jóformán csak
puszta nevek voltak előttünk, minden élet, minden jellemzetesség
nélkül. Egyiket a másiktól megkülönböztetni legfőljebb csak a
mostani helyzetből vont félszeg következtetés alapján lehetett.
Bizonytalan. szürke egyformaságba futottak össze szemünk előtt
e területek s mentül régibb korba mentünk vissza, a homály
mindinkább sűrűbbödött. Pedig ha ez egyes területek a XIV.,
XV. századokban markáns vonásokban állanak szemünk előtt,
abból a régi, sőt a legrégibb korokra is biztos következtetéseket
vonhatunk.

Mert a talaj nemcsak mint közvetlen physical tényező, nem-
csak általános földrajzi helyzete által hat a népek sorsára. Ezek
jobbára állandó tényezők, hatásaik, melyeknek változásai nem
emberi időszámításhoz vannak mérve, megint csak állandó ered-
ményeket adnak, a népek karakterét formálják meg inkább,
mintsem történetüket. Azonban a napi történelemnek: az örökké
változó eseményeknek sem néma színtere a talaj, mert mint az
emberi vagyon és munka objectuma, a birtokok eloszlása és minő-
sége által folytonos és döntő befolyást gyakorol. S amint e szem-
pontból az egyes országok más és más jelleműek, ezeken belül az
egyes részek is kisebb-nagyobb mértékben kifejezett individuali-
tást képeznek. A mód és lehetőség, a középkori Magyarországot
egyes megyéiben így megismerni, csak most lesz megadva a Csánki
könyve által. Ez képezi nagy jelentőségét.

Azt tanuljuk belőle például, hogy a középkorban hegyes
vidékek, általában, nagy uradalmak keletkezésére vannak praede-
stinálva, mert várak építésére a legalkalmasabbak, falvak telepí-
tése pedig ott sokkal nehezebb, költségesebb, s így mindkettőre
csak a gazdagok képesek. A várakkal s környékükön falvak tele-

pítése által az ország legkietlenebb vidékei is benépesítettnek, de az nem a civilizáció, hanem egyedül a várak érdekében történik, hogy élelmezésük könnyebb legyen. Zemplén megyében 23, Nógrádban 22 vár volt, s azért mégis sokkal nagyobb uradalmak voltak Aradban, hol 9, Zarándban, hol csak 7 várról tudunk, mert az egyes várakhoz tartozó falvak emitt sokkal számosabbak. Ennek tulajdonítandó, hogy míg Zemplénben 1 birtokosra 1'89 helység, Nógrádra 2'01, Zarándra már 2'68, Aradra pláne 3'71 helység esik. E különbségek kulcsa: a sík földek aránya a hegyes vidékekhez az egyes megyékben. De nem mindig; olykor más factorok a hegyi vidékeknek is más typust kölcsönöznek. Így például a hegyes kis Pilis-megyében — mely a mai Pest-megye dunántúli részének felel meg — 1 birtokosra csak 0'87 helység esik, mert Buda és Visegrád, az ország s a dinasztia e két székvárosa köré csoportosul benne a sok birtokos, kik legtöbbnyire nagy urak. A nagy hegységű Máramarosban is csak 0'88 helység jut minden birtokosra. Itt az a magyarázata, hogy democraticusabb szervezetű fajok: oláhok és ruthének telepedtek oda, kik közt éppen ezért, a középkorban, társadalmi kiválás alig, nagy birtoktestek alakulása meg éppen nem volt lehetséges. Szintén csak faji tulajdonságoknak köszönhető, hogy a legtöbb város (36) Szepesmegyében volt. Közvetlen utánna Zemplén és Bihar jőne 18—18 várossal, de csak szám szerint, mert ezekből 16—16, földesúri hatalom alatt álló nem igazi, inkább csak mezőváros volt. Még ríkítóbb az ellentét tehát, ha csak az igazi városokat állítjuk szembe. Akkor Szepesmegye 32 igazi városa után közvetlenül Abaúj és Szatmár megyék következnek 4—4, Pilis, Csanád, Sáros megyék 3—3 várossal!

A sík földeknek viszont az a tulajdonságuk volt a középkorban, hogy rajtuk bármely nagy birtoktesteknek is szét kellett idővel mállniuk. Ez történt az Árpádkorban az óriási királyi és nemzetségi uradalmakkal az Alföldön. Ilyen vidékeken találjuk tehát a birtokok legnagyobb megoszlását. Békés megye tűnik ki ebben leginkább, hol 1 birtokosra a legkevesebb 0'66 helység esik, de igazabban Pestmegyét illeti meg az elsőség az 1 birtokosra eső 0'78 helység mellett is, mert míg Békésnek számbavehető igazi városa egy sem volt, egy oly nagy város, mint Pest, igen sok birtokost absorbeált. Külső-Szolnok, Csanád, Csongrád¹⁾ megyékben látjuk ezek után a legnagyobb birtok-megoszlást, s hogy számításunk helyes, arra im ott az ellenpróba, hogy Külső-Szol-

¹⁾ Itt a kedvezőtlen arányt csakis az adatoknak rendkívüli gyér volta okozza, de az egész kötetben ez az *egyetlen* megye, mely ilyen ok miatt a kellő világítást nélkülözi.

nokban egyetlen egy vár se volt, Pest megyében is csak egy kastély, Csongrádban az egy Szeged vára s Békésben 3 kastély de csak egy igazi vár: Gyula vára.

Míg tehát a középkorban az arisztokráciát legtöbbször hegyi várakban találjuk, a síkok leginkább a demokrácia ¹⁾ házája, t. i. a köz-nemességé. E két természetszerűleg ellentétes elem, politikai jogaiért egymással szakadatlan küzdelemre van utalva. Amde e küzdelem nem mint ma parlamentekben, hanem minden megyében külön-külön, a legkülönbözőbb társadalmi és birtokviszonyok hatása alatt vívatott. Az egyes megyék részletes beható ismerete nélkül tehát e küzdelemből magából alig vehetünk valamit észre, pedig egész középkorunkat megmagyarázza, s az újkorral áthidalja. Mert nem csupán osztályharcz volt ez, hanem a középkori ember öntudatra ébredésének lassú processusa, physical és szellemi erejének mind teljesebb kifejlése. Előbb az anyagi, majd a politikai, végül a szellemi önállóságot szerzi meg fokról-fokra, s a nemzetnek mindegyre szélesebb rétegeit teszi a közszabadság részesévé. Ez a fejlődés az, mely a Hunyadiakat juttatván hatalomra, Magyarország politikai renaissance-ával végződik, s a nemzetet a szellemi megújulásra is oly fogékonytá teszi.

A régi Magyarországot erejének e teljességében látjuk földéizve Csánki könyvében, főleg ama részeiben, mely az Alföldet s majd a második kötetben a dunai megyéket fogja bemutatni. Ebből fogjuk megérteni másrészt, mily óriási kiheverhetetlen csapás volt a rákövetkező török uralom. Az ország legtermékenyebb vidékein ezer meg ezer köz-nemes család, százakra menő gazdag falvak mentek tönkre. De a legsúlyosabb csapás az volt, hogy másfélszázadig idegenek birták az Alföldet, az országnak éppen e legmagyarabb, legdemokratikusabb, s assimilativ képességére nézve már természetszerűleg is leghatalmasabb részét. Másfél századig szünetelt földjének óriási olvasztó ereje, népe kipusztult, koldusbotra jutott. Az ország szíve és gyomra lévén megtámadva egyszerre, természetes, hogy az egész organizmus is minden tagjában halálos beteg volt. Ujból az olygarchiának lett áldozatává s a közszabadságot már nemcsak velük, de egy idegen dynasziával szemben is védeni kellett. Minden megmaradt jobb erő e terméketlen passzív küzdelemben emésztődött el. Olykor majdnem, a magyarság hegemoniája is kérdésessé vált, mindenben politikai particularismus váltotta fel

¹⁾ Természetesen e szavak középkori értelmükben veendőek, sem az emberek, sem a fogalmak, bár ugyanazzal a szóval jellemezzük is, nem azonosok a maiakkal.

az egységes politikát, a társadalom rendi szervezete — fejlődésében elakadva, — megmerevedett, s az intézményeknek rendeltetésüktől eltérő munkát kelle végezniök. Összes hagyományaink szálait széjjel tépte a török uralom. A nemzet, igaz, újakat szerzett. Dicsőség, hatalom, erénnyről új ideálokat teremtett magának, ámde új helyzete azokra is rányomta bélyegét. Annyi idő telt el azóta, s a nemzeten még ma is meglátszik e végzetes korszak hatása, mint a mórok uralma a spanyolokon, vagy mint a tatár-járom Oroszországban.

Igen, és a történetírás nálunk valósággal politikai horderejű missiót teljesít akkor, mikor a középkori Magyarországot idézi föl a nemzet előtt; mert csak az a területében is ép független Magyarország hasonlítható a maihoz, a nemzet tehát hivatásának természetesen céljait, törvényeit is csak abban keresheti. Megtanulhatja abból, hogy a középkori Magyarország milyen szívós állhatatossággal tudta földrajzi helyzetét kizsákmányolni s hogy nagy nemzeti csapások (tatárjárás stb.) daczára is, újra meg újra visszatért régi politikájához.

Történetíróink tiszte, e példák mutogatásával megszilárdítani a nemzet önbizalmát, elenyésztetni a török uralom hatásának utolsó maradványait is: a particularismust, a politikai quietizmust. Am szidják a középkort a cosmopoliták, mi soha sem feledhetjük el, hogy legdicsőbb nemzeti hagyományaink e korszakhoz vannak fűzve.

Reméljük is, hogy ezentúl még többen, s az eddiginél sokkal nagyobb arányokban fognak foglalkozni a magyar középkorral, midőn a Csánki földrajzában immár megismerésének alapkövei is le vannak rakva.

TAGANYI KÁROLY.

Franz v. Krones, Tirol 1812—16. und Erzherzog Johann von Österreich. zumeist nach dessen Nachlasse dargestellt. (Innsbruck. Wagner. 1890. 309 S. Ára 2 frt 80 kr.)

Az olvasó a lehangoltság egy nemével teszi le Krones tanár termékeny tollának legújabb termékét. Tárgya e műnek Tyrol története az 1809-ik évi szabadságharcztól kezdve, mely Hofer András nevéhez fűződik, egészen a francia és bajor uralom megbuktatásáig és az osztrák uralom újból való megszilárdításáig. Megismerkedünk e műben a bécsi udvar által az ellenfélnek kiszolgáltatót hős és hű tyroli néppel, mely a szomszéd bajor, olasz és illíriumi hatalmak között feldarabolva, ezer sebből vérezvén, reményeiben csalatkozván, még sem képes az idegen kény-

uralommal megbarátkozni, noha az egyik-másik tekintetben célzatos szelidséggel köszöntött be a havasok közé. Rendíthetetlen hűséggel ragaszkodván az egész ország egységéhez és alkotmányához, minduntalan kísérletet tesz e derék hegyi nép a szolgaság lerázására, mely törekvésében kibujdosott fiainak segélyére számított. Ezek sorában találjuk a hírneves író, Hormayr-t is, ki az 1809. évi szabadságharcz alatt mint főügynök érdemeket szerzett volt a Habsburg család körül és ki a felkelés leveretése után, Hofer Andrásnál szerencsésebben még jókor Bécsbe menekülhetett, hol a befolyásos köröket Tyrol jövője iránt kedvezően hangolni fáradozott. Azonban csak egy pártfogót talált a fővárosban: *János főherczeg*-et, kinek naplói immár ezen évek történetéhez fontos forrás gyanánt szolgálnak, melyből — mint első — Krones meríthetett. E naplók újabb bizonyosságot tesznek arról, hogy történet és hagyomány nem tévedtek, a midőn a népszerű főherczegnek ideális, nemes kedélyt, áldott jó szívet és önzetlen hazafiságot tulajdonítottak. János főherczeg leghőbb vágya az vala, hogy a szeretett tyroli népnek sorsán segíthessen. Tudta, hogy e nép érte is lelkesedik, ismerte az országnak minden zugát, érezte, hogy az ő vezetése alatt egy újabb szabadságharcz, tekintettel Napoleon hatalmának akkoriban már látható hanyatlására, a bajor és francia szolgaságnak véget fog vetni. Azonban az ádáz sors János főherczeget bátyja, Ferencz császár alá rendelte, ki az ő önzetlen törekvéseit is sivár lélekkel és gyanakvó szemmel nézte és a tyroliak szabadságharczát még akkor is esztelen és törvénysértő mozgalomnak tartotta, ha e páratlan hű nép ő érette kész vérét ontani. Ferencz császár tehát, Metternich és Baldacci kegyenczeire hallgatván, nemcsak hogy Tyrol érdekében semmit sem tett, hanem még öcscsét is, kinek munkaszeretetében veszedelmet vélt felismerni saját trónjára, a közügyek terétől teljesen elzárta és teljes tétlenségre kárhoztatta. Midőn pedig János főherczeg az 1812. évi szerencsétlen tatai békekötés után a Bécsben élő tyroliakkal, Knight angol ügynökkel, Gagern, Wallmoden és más osztrák és német előkelő hazafiakkal a saját erejéből fogott Tyrol felszabadításához és e célra az úgyn. »Alpenbund«-ot léptette életbe: Metternich, mihelyest a dologról Roschmann áruló által értesült, a társulat főbb tagjait elfogatta, Hormayr-t Munkácsba, másokat cseh várakba vitette, János főherczeget magát pedig, kit alaptalanul azzal vádoltak, hogy ő az egyesült Tyrol és Svájc királya akart lenni, Bécsben rendőri felügyelet alatt internáltatta. Később János főherczeg ugyan egyik stájer birtokára vonulhatott, de minden epekedése daczára, hűsz évig Tyrolba el nem látogathatott. Helyette az ujonnan kitört népfelkelés szervezésével — jellemzőleg — ama

árulót bizták meg, kit azonban a tyroli nép nem kedvelvén, nem is támogatott. Az események további fejlődése ismeretes. Elvégül Tyrol a bajor és francia iga alól mégis felszabadult és János főherczeg legnagyobb örömére egységesen ismét Ausztria jogára alá került. Ekkor új keserűség jutott Jánosnak is, Tyrolnak is osztályrészül. Szinte hihetetlen: Ferencz császár és emberei Tyrollal, mely önerejéből űzte volt ki a bajorokat és mely az egész idő alatt a rendíthetetlen alattvalói hűségnek és ragaszkodásnak ezerféle jelét adta volt a császárnak, ismétlem: Ferencz császár és tanácsadói ezen az önfeláldozásig hű néppel mint meghódított néppel akartak elbánni, és élvén az alkalommal, az országnak ősi alkotmányát elkobozni. Mit érzett e hírek hallatára az udvartól száműzött János főherczeg? — naplójában megtalálhatja az olvasó. Én azonban már nem folytatom.

Krones új könyvének becsét oklevéltár és gondosan készített index még emelik.¹⁾

L. M.

Svetostefánski chrisovulj kraljá Stefáná Urošá Milutina. Iz staroga Saraja iznesla na svijet Zemaljská Vládá zá Bosnu i Hercegovinu. (István Uros Milutin király svetostefánszki krisovulja. Kiadta a bosnyák tartományi kormány. Bécs. Holzhausennél 8° VII + 48 l. 4 fényképi melléklettel.) Srpske kralj. Akademije Spomenik IV. Svetostefánski krisovulja. (A szerb kir. Akadémia Spomenikjének IV. kötete. A svetostefánski krisovulja. Belgrád. Államnyomda. 4° XII + 24 l. 4 színes hasonmással.)

A múlt év végén egy akadémiai tagokból álló bizottság járt Konstantinápolyban, hogy a régi seraili kincstárban őrzött könyvek közül a hazánkat érdeklő műveket fölkutassa. A kutatásnak közvetlen eredménye nem volt, a mennyiben a remélt magyar irodalmi kincseket nem találta meg. Közvetve mégis jelentékeny sikerrel járt, mert a magyar korona egykori melléktartományainak két nevezetes irodalmi kincsét adta át a tudományos világnak. Ezek egyikének, Hervója glagolmissáléjának létezéséről ugyan volt tudomásunk; a másikat, a Milutin szerb király oklevelét, bár többször említették az ismert oklevelek, de hollétéről senki sem tudott.

¹⁾ Hazai történetünket érdekli ama hely, hol Krones a Varasd táján alapított tyroli gyarmatról szól, mely azonban czélszerűtlenül kiszemelve és vezetve, 1814 után ismét megszünt. Ezekre nézve v. ö. *Egger*, *Geschichte von Tyrol* (III. köt. 800 l.) Több más tyroli hazafi, kik 1809. őszén a bajorok bosszúja elől hazájukból kivándoroltak. Pozsonyban és Nagykanizsán talált menhelyet.

Az illető délszláv népek szempontjából e fölfedezés elsőrangú fontossággal bír, főleg azonban ez utóbbi oklevél. Ezek gyűjtése tudvalevőleg csak akkor vált lehetővé, midőn a szerbek századunk első tizedeiben némi politikai szabadságra tettek szert. Az első kutatók, kik a kolostorok küszöbét átlépték, természetesen meglehetősen sikerrel dicsekedhettek, mivel még minden új volt. E fölött érzett örömben nagy reményeket fűztek a további buvárlatokhoz. Ma alig van már hely a Balkánon, hol a tudomány emberei meg nem fordultak volna s az elért eredmény mégis igen csekélynek mondható. A közzétett okiratok száma nem haladja meg az ezret úgy, hogy minden legkisebb írás fölfedezése valószínűleg esemény számba megyen. Ily körülmények közt a svetostefánski chrisovul fölfedezése, melyhez hasonló sem terjedelmre, sem fontosságra nézve nincsen a szerb birodalomban, méltán mondható nagy eseménynek. A dicsőség a bizottságot illeti, mely az által, hogy ezen oklevelet fölfedezte, jelét adta annak, hogy megértette a viszonyt, mely a magyar és szerb nép közt mindenkor létezett.

Ez oklevél fontosságát ismervén, nem csodálhatjuk, hogy rövid idő alatt két kiadásban is napvilágot látott. Az elsőt az eredeti példányból Jagics tanár, a bécsi egyetem hírneves szlavistájának felügyelete alatt a bosnyák tartományi kormány eszközölte. Pár hóval később jelent meg egy más kiadás. Ezt Korzeniowszky krakói tanár másolatából Kovácsévics Ljubomir, a belgrádi tanítóképző tanára eszközölte a szerb kir. Akadémia költségén. A bécsi kiadást Jagics tanár rövid előszava vezeti be, melyben jelezvén a codex tartalmát és történetét, áttér a fölfedezésre s a kiadásra, megemlítvén a szempontokat is, melyeket a kiadásnál követett. Következik a szöveg.

A belgrádi kiadásban két előszót találunk. Az első Novakovics Sztoján jeles szerb író s Szerbia konstantinápolyi követének. 1889. okt. 10-ről keltezett levele a szerb akadémiához, melyben a fölfedezést ennek tudomására hozza. E jelentés nemcsak előadja a közte és a magyar bizottság között a chrisovul ügyében folytatott tárgyalásokat. Az egészből kitűnik, hogy midőn Milán király, mint a szultán vendége, bebocsátást nyert a kincstárba, a kíséretében levő Novakovics bizony ráakadhatott volna a könyvre. Ő természetesen menti magát, hogy nekik is mutogattak ugyan holmikat, de ahhoz hozzányúlni nem volt szabad. Ezt a kiváltságot csak a magyarok nyerték meg. Elszalasztván a kedvező alkalmat, a magyarok jöttére várt, elhatározva, hogyha lehet, hasznot húzhasson belőle. Ez sikerült is neki, mert a másolatot megkapták, de a fölfedezés érdeme a magyarokat illeti.

Kovácsévics előszava inkább nyelvészeti dolgokról szól s

megemlíti történeti és földrajzi szempontból az oklevél fontosságát. Ezután adja a szöveget.

A szöveg tartalmát már a cím is jelzi: Milutin király szvetostefánski chrisovulja. Milutin oklevelét két más követi. Az egyik a Dragutin, a másik a Nikodém érseké. A chrisovul tehát tulajdonképen 3 külön oklevélből áll, melyek azonban egymásból folynak. Azon jelenség, hogy a templomi illetve egyházi alapítványokat az egyházfő is megerősíti, saját tekintélyével is növelvén annak becsét, igen természetes. Előfordul nyugaton is, a szerbeknél meg épen szokásos volt. (V. ö. Miklosich, Mon. serb. p. 76. 212 ect.) De hogy egy harmadik személy is külön oklevéllel erősítse meg a királyét, az ritkán történik, amennyiben az illetőnek joggal és hatalommal is kell arra bírnia, a mi a király, mint a világi hatalom képviselője, és az egyházfő, mint az egyházi hatalom személyesítője mellett csak specialis körülmények közt fordulhat elő. Szerbiában ez az egyetlen eset. Ennek az oklevélre nézve némi fontossága van. A chrisovulákon t. i. rendszeren hiányzik a datum, a szerbeknél ép úgy, mint a görögöknél. A kérdésre már most, mikor adatott ki e levél, legalább megközelítőleg csak is e körülményből válaszolhatunk.

Milutin ezt mondja a szövegben (bcsk. 5. bg. k. ... l.) »e templomat romokban találtam és *újbol fölépítettem* ... s miután pedig megújítottam. föl is szereltem mindennel, mi királyságomtól telt.« Tehát a kolostor már készen állott, midőn a hrisovulja iratott. S mivel az építés még Miljutin anyjának életében kezdődött, de halálakor még nem volt befejezve, a hrisovul nem kelhetett 1314-nél előbb, a mely évben Milutin anyja meghalt. 1316-nál később nem kelhetett, mert Dragutin ez évben halt meg, már pedig ő azt mondja a saját oklevelében: »miután láttam a templom részére tett összes adományokat, melyeket *ő itt összeírt*, nem vettem el belőle egyetlen vonást sem.« (bcs. k. 41 l. bg. k.) Egyedül a Nikodém levelét nem tudjuk bizonyos időhöz kötni, mert sem azt nem tudjuk, mikor halt meg elődje, III. Szabbás, sem azt, mikor lett ő érsekké. Jagić tanár azon oknál fogva, hogy Nikodém már nem említi Dragutint, 1316 után következő évekbe, 1318-ra teszi.

A szerb okiratok között eddigelé terjedelemre és az adatok bőségére nézve legkiválóbb volt két, szintén alapító chrisovul. Az egyikkel III. Uros 1330. (6838 után) körül a híres dečsani kolostort alapította, a másikkal fia Dusán egy prizreni templomot. A szvetostefánski hrisovul. a fönnebbiek szempontjából, és az 1314—1316. közti évekből eredvén, korra nézve is fölülmulja a két említett okiratot s így ma a szerb okiratok legbecsesebb darabja. Ismerjük meg tehát közelebbről.

Milutin a maga oklevelében hosszú bevezetéssel kezd, miként az úgy a görög, mint a szerb alapító hrisobulákban szokásos volt. E protocollumban, az inscriptiót kivéve, nem találjuk a nyugaton ismert részeket. Itt sem invocatio, sem arenga, sem promulgatio nincs; az egész szentírási idézetekből álló elmélkedés, melynek legfőllebb nyelvészeti becse van. A contextus azonban teljes. A narratióban elmondja, hogy ő Banskában, Zvečani mellett, Sz. István első vértanu tiszteletére ¹⁾ kolostort épített s azt megadományozta.

Bánka nevű falu több is van Szerbiában, s így az a levél megjegyzése »Zvečani mellett« épen nem fölösleges. Zvečanitól, melynek romjai Mitrovicza előtt egy magán álló dombon látszanak, mintegy 3 órányira az Ibar balpartján találjuk Banskát. Az Ibar partja itt — mondja Hilferding — dombok által szegélyezett félkörű síkot képez, melynek közepén állott egykor a város. — A templom a város északi részén állott. Oly fényes épület volt ez, hogy évkönyvírók többször emlékeznek róla, egyhangulag dicsérve a pompás aranyozást. »Az összes falakat arannyal vontak be, hogy úgy látszott, mintha aranyból lett volna öntve vagy aranyból állott volna — olvassuk az ugynevezett régebbi évkönyvekben; az ifjabbak pedig azt mondják: et speciatim elegantissimam ecclesiam exstruxit ad fluvium Banyska in honorem S. Stephani protomartyris, quam totam auro exornavit. (Bran-kovics féle.) A templomban temettetett el maga Milutin is, nevét is innét kapta »bánski král«, mint utóda »dečanski« Uros az általa alapított dečani kolostortól. Míg azonban e név ma is használtatik, a bánski král feledésbe ment. Milutin teteme 1445-ig nyugodott Banskában, amidőn nagyobb vándorlás után Szófiába vitetett. Mellette a szerzetesek »közös lakásául« kolostor épült. — Mennyi volt számuk, nem tudható, az oklevél csak az igumenről tesz említést. A banskai t. i. rangban a negyedik volt a szerb igumenek között s nagy jogokkal volt felruházva, melyekről bcs. k. 38 bg. k. 9 l. van szó.

Úgy a kolostor, mint az oklevél későbbi sorsáról keveset tudunk. A kolostor a XV. században még állott, sőt újabb adományokkal gazdagodott, a XVI-ikban egy utazó már romokban találta.

Az adományok felsorolása két részből áll. Az elsőben (bcs. k. 5—23 l, bg. k. 2—6 l) előszámlálvák a faluk, és havasok s azután (bcs. k. 23—28, bg. k. 6—7 l.) a törvény, mely a templomnak adott szerbek s a kolostor közti viszonyt szabályozza s meghatározza. A falvak, melyek száma mintegy 30-ra rug, és a hava-

¹⁾ Innét a név: eveto (szent) Stefánski (István-féle.)

sok, mintegy 12 határaikkal együtt, pontosan vannak leírva. Az utóbbiak nevét a Rigómezőt körítő hegyek neveiben ma is föltaláljuk. A falvak nagyobb része szintén megtartotta egykori nevét, mások azonban elpusztultak. Ruvarac, mint Jagić tanár beszélte nekem, hónapokon át tanulmányozta őket a helyszínén s így remélhetőleg nem sokára megkapjuk ez oklevél részletes méltatását. Most elég rámutatnunk: mily fontosak ez oklevél nyújtotta adatok a régi Szerbia földrajzára, köz és magán-jogára stb.

A másik részben (bcs. k. 28—45 l. bg. k. 7—9. l.) a templomnak adott vláchok soroltatnak elő katunonként névszerint s azután következik a részükre adott törvény. Érdekes a falvakban élő szerbség s a katunokban pásztorkodó vlachság ily éles különválasztása, a mi egyébiránt az említett két oklevélben is meg van tartva. A vlach nevek között vannak, melyeket ma is megtalálunk a rumunyoknál, de a nagyobb rész szerb név.

A corroboratio a hrisovulban szokásos megátkozása az oklevélben foglaltak megrontóinak s majdnem stereotypszerű.

Az eschatocollumból csak a király aláírása van meg, még pedig a két királyé vörös, az érseké kék. A cancellárt helyettesítő logofet vagy gyák (diaconus) aláírása és a datum csak a prostagmákban fordulnak elő, a hrisovulról mindig hiányzanak.

Dragutin oklevele igen rövid; az öcsce által tett adományokat erősíti meg, mint volt király.

A Nikodémé szintén megerősítő oklevél. Érdekes, mivel felsorolja az akkori szerb szobort, t. i. a püspököket és igumeneket.

A bécsi kiadásban a szöveg végén négy szépen sikerült fénykép van mellékelve. A codex első és azon három lapja van bemutatva, melyeken az oklevél kiállítóik nevei találhatók.

A belgrádi kiadásban egy tárgy és egy névmutató van az oklevélhez csatolva s csak azután jön a 3 oklevél kiállítójének színes reprodukciója, melyeken nagyon meglátszik, hogy átrajzolat után készültek. A belgrádi kiadás bár másolat után készült, eléggé sikerült, eredeti jeleit azonban, melyek a bécsiben a legpontosabban vannak visszaadva, épen az átrajzolat miatt vissza nem adhatta; külső kiállítása szóval a bécsié mögött maradt.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1890. jun. 3-án d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz alelnök, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula, Szádeczky másodtitkár, Barabás titkársegéd, Ballagi Aladár, Csánky, Csontos, Czobor, Dedek, Emich, Fejérpataki, Fraknói, Jakab Elek, Horvát Árpád, Komáromy, Márki, Nagy Imre, Óváry, Pauler, Réthy, Széll F., Szinnyi, Tagányi és Zsilinszky vál. tagok. Összesen 25-en.

Elnök megnyitván az ülést:

1. a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Fraknói és Pauler vál. tagokat. Elnök felhíván a titkárt a folyóügyek előterjesztésére,

2. Titkár jelenti:

a) hogy az elhunyt pénztárnoktól átvett alapítványi kötvények közt van a *Reiner Zsigmondé* is; de minthogy ő igazolta, hogy alapítványát befizette s az a »Századok«-ban nyugtáztatott is, alapítványi kötvénye visszaadandó. A választmány a kötvény visszaadatását határozza el s azzal a titkárt bizza meg.

b) Azon alapítók közül, kik régebben egyszerűen csak bejelentettek, de kötelezvényt nem adtak s alapítványaikat sem fizették be: *gr. Batthyány Elemér* most újabban befizette alapítványát. Tudomásúl vétetett.

c) Az ugyanilyen természetű alapítók közül *Papi Balogh Péter* kötelezte magát, hogy alapítványát s kamatait négy egyenlő részletben még az év folyamán le fogja fizetni. Tudomásúl vétetett.

d) Gróf Szécsen Antal elnök útján 12 új alapító tagot jelentett be, a kik a következők:

1. Bárány Nopcsa Ferencz, királyné ő felsége főudvarmestere, Bécs (100 frttal.)

2. Szilágyi József koronaőr. Budapest (100 frttal),

3. Gr. Károlyi Tibor, Bpest (100 frttal),

4. Gr. Széchenyi Gyula. Bpest (100 frttal),

5. Bubics Zsigmond kassai püspök (100 frttal),

6. Bende Imre besztercebányai püspök (100 frttal),

7. Gr. Széchenyi Dénes, Bécs (100 frttal),
8. Gr. Csekonics Endre. Zsombolya (200 frttal),
9. Gr. Festetich Pál, Dégh (100 frttal),
10. Br. Schossberger Zsigmond, Bpest (200 frttal),
11. Gr. Hunyady Imre, Bpest (100 frttal),
12. Pallavicini Ede ögróf, Bpest (100 frttal). — Örvendetes tudomásúl szolgál.

e) Évdíjas tagokul bejelentettek és megválasztottak: gr. Szapáry Gyula miniszterelnök, Budapest, aj. az elnök; gr. Apponyi Albert orsz. képviselő, Bpest, aj. a titkár; gr. Apponyi Géza, Hőgyész, aj. az elnök; dr. Sasváry Samu, Kottori, aj. a titkár; Rapaics Rajmund egyetemi tanár, Bpest, aj. Bunyitay V.; Farkas Ödön földbirtokos, Siter; Kereszt-szeghy Lajos curiai bírő, Bpest; Bakos János kir. táblai bírő, Bpest; Debreczeni Miklós kir. táblai bírő, Bpest; dr. Sztehló Kornél ügyvéd, Bpest; Fekete József a »Magyar Salon« szerkesztője, Bpest; Hevesy József a »Magyar Salon« szerkesztője; Bródy Sándor regényíró, Bpest; dr. Schoenberg Ferencz ügyvéd, Bpest; Tompa Antal ügyvéd. Bpest; Mesterházy Kálmán festő-művész, Bpest; Nagyszöllősi állami polg. iskola; Nyiregyházi ev. gymnasium, aj. a titkár; Swarz Károly könyvkereskedő, Sopron; dr. Kiss István orvos, Simontornya, aj. Kammerer Ernő.

f) Titkár előterjesztést tesz az új alapító tagok befizetett alapítványairól. E szerint a 12 új alapító tag (köztük kettő 200 frtos alapítványt téven) összesen 1400 = ezernégyszáz frtot fizetett be. Ehez járul az áprilisban befizetett 200 frt alapítvány s a gróf Batthyány Elemér által befizetett 100 frt; úgy hogy a takarékpénztárban alapítvány czímen összesen 1700 frt van elhelyezve. Ohajtandó volna, hogy ezen összeg a földhitelintézetnél helyeztessék el, hol mint alapítvány 100 frt van gr. Pallavicini által letétbe helyezve, úgy hogy most 1800 frtért kellene új értékpapírt vásárolni. Ezen kívül egy 100 frtos földhitelintézeti értékpapir kihúzatván, intézkedni kellene, hogy e helyett is új értékpapir vásároltassék. A 6. §. értelmében az új alapítóknak a díszoklevél kiadandó. A választmány elhatározza, hogy az 1800 frt a földhitelintézetnek azzal a meghagyással adassék át, hogy azon 5⁰/₁₀-os papíráradékot vegyen és a társulat alaptőkéjéhez csatolja.

g) Titkár jelenti, hogy az elhunyt pénztárnok hagyatékában egy 5 frtről szóló takarékpénztári könyv is találtatott, melynek beváltására felhatalmazást kér. A választmány a felhatalmazást megadja.

h) Tagdíj a folyó évben 5340 frt van befizetetlen; — 1887-ből 2360 frt, 1888-ból 3235 frt. 1889-ből 5340 frt, összesen 13,285 frt. Nehány száz frt a Tört. Tárból is. Minthogy ennek behajtásáról rendszeresen kell gondoskodni, s az a rendes teendők mellett nem eszközölhető, a titkári hivatal mellé számvizsgálók volnának kirendelendőek, kik a munkát a titkár vezetése mellett elvégeznék. A választmány a hátralékok behajtásával a titkárt bízta meg, a vizsgáló bizottságban működött két számtiszt segítségével.

j) Titkár bemutatja a földhitelintézetből újabban, máj. 29-én érkezett jelentést, mely szerint a földhitelintézetből érkezett 1889. év II. feléről folyó számla kivonat és értékpapír készlet kimutatás helyességének elismerését kéri. Miután a folyó számla kivonat illetve értékpapír kimutatás az 1889/90. évi számvizsgáló bizottság által már megvizsgáltatott és helyesnek találtatott, Pulszky Ferencz elnök, Ballagi A. bizottsági tag és Szilágyi Sándor társ. titkár megbíztatnak, hogy a földhitelintézetnek szóló értesítést a Balthazár után maradt iratok közül kiemelve, a földhitelintézetnek a kívánt értesítést adják meg.

Több tárgy nem lévén, alelnök a nyílt vál. ülést bezárja.

A zárt ülésen Nagy Gyula, mint a márcziusi zárt vál. ülésen kiküldött háromtagú vizsgáló bizottság előadója felolvassa annak terjedelmes és kimerítő jelentését. A választmány a bizottságot Pauler Gyula és Ballagi Aladár vál. tagokkal kibővítvén, megbízza, hogy ezen terjedelmes operatumból készítse el a közgyűlés elé terjesztendő jelentést. Ezen jelentés elkészülvén, a jun. 7-én tartott zárt választmányi ülésen elfogadtatott kinyomtatása a pénztárvizsgálók nyilatkozatával együtt elrendeltetett.

A jelentés s a nyilatkozatok szó szerinti szövege így hangzik:

Tisztelt Közgyűlés!

A Magy. Tört. Társulat néhai pénztárnokának Balthazár Bélának f. évi márczius hó 17-én elkövetett öngyilkossága szomorú valóságokról vonta le a leplet. Kiderült, hogy Balthazár Béla az utolsó tíz év alatt részint rendetlensége és könnyelműsége, részint a reá bízott pénztár hűségtelen kezelése által, a társulatot jelentékenyen megkárosította. A mint halálának híre ment, Thaly Kálmán alelnök, Szilágyi Sándor titkár és Sigray Pál társulati ügyész urak haladéktalanul megtették mindazt, a mit a társulat érdekeinek megóvására tehettek és a mit megtenni kötelességük vala; s miután arra a szomorú meggyőződésre jutottak, hogy a pénztárban nagyobb mérvű rendetlenségek forognak fen, sőt hogy a társulat a maga törzsvagyonyában is tetemesebb kárt szenvedett, a szükséges teendők megállapítása és a jövőre való leg-sürgősebb intézkedések megtétele végett nem késtek a választmányt is azonnal ülésre hívni, s a történetekről, valamint addigi eljárásukról jelentést tenni.

A választmány márcz. 19-én, illetőleg márcz. 22-én tartott üléséből, miután a pénztárnoki teendők ellátásáról akként gondoskodott, hogy a pénztár kezelését és a számadások vezetését ideiglenesen a titkár, illetőleg ennek felelőssége mellett dr. Máté Sándor egyetemi könyvtárnok úrra bízta, a társulat vagyoni állapotának, pénztári számadásainak és ügyvitelének megvizsgálá-

lására, különösen pedig a történt károsodás minőségének és mennyiségének megállapítására, Emich Gusztáv úr elnöklete alatt Csontos János és Nagy Gyula vál. tagokat küldte ki, akként intézkedvén, hogy a társulat titkára és ügyésze a szükséges felvilágosítások megadása végett a kiküldött bizottság ülésein consultative részt vehessenek, s a nehéz ügy lebonyolításában a bizottságot tőlük telhetőleg támogassák. Felhatalmazta egyszersmind a választmány arra is a bizottságot, hogy a mennyiben szükségesnek itélné, a számadások és egyéb pénztárnoki irományok rendezése- s a vizsgálat céljaira való előkészítése és feldolgozása végett szakértőket is alkalmazhasson. A bizottság két szakértő postatakarékpénztári számtiszt segítségével két hónapon át dolgozva, máj. 24-én fejezte be működését, melynek eredményeit részletes jelentésbe foglalva, május 30-án tartott ülésünkben terjesztette a választmány elé.

A vizsgálat két fő irányt követett: egyik a társulat vagyoni veszteségének s egyéb pénzbeli kárainak kiderítése és pontos megállapítása; másik, annak a nyomozása, hogy micsoda körülmények, intézkedések, vagy ilyeneknek hiánya, esetleg kinek a hanyagsága vagy elnézése tette lehetővé, hogy a pénztárnok sikerkaszthasson, s csak a kezére bízott pénztár rendetlen és hűtelen kezelése által is ezerekre menő kárt okozhasson a társulatnak.

A bizottság a társulat vagyoni állapotának évről-évre és nyonról-nyomra való mennél könnyebb és biztosabb kiderítése s constatatálhatása céljából, megszerezte a magyar földhitelintézet igazgatóságától a magy. tört. társulat részéről eszközölt összes betételekről és kivételekről szóló folyó számlát, s a társulat letétjének a vagyonszapórlat és apadás minden mozzanatait feltüntető kimutatását, melynek a pénztárnoki számadásokkal való összevetése alapján a társulat törzsvagyonában mutatkozó hiány 19,150 frtban, levonva azonban ebből némi különbözetet, mely nem szándékos defraudatio, hanem csupán számadásbeli hanyagság miatt abból származott, hogy a pénztárnok az időnként kisorsolt papirok értékét számadásaiban apadásba nem hozta, s az ily értékeket is meglévő vagyon gyanánt szerepeltette, — a valószínű kár, mit a társulat a földhitelintézetnél letett törzsvagyonában 1879 óta szenvedett 15,600 frtban, s hozzá véve még a földhitelintézet által a pénztárnok kezéhez kiízetett, de ennek számadásaiba fel nem vett összegekből előálló 30 frt 58 kr. hiányt, összesen 15,630 frt 58 kr-ban állapítottatott meg.

A törzsvagyonbeli veszteség ekként constatatáltván. a bizottság a társulat egyéb

pénzbeli kárainak kiderítésére fordította figyelmét, s mindenek előtt az 1889. és 1890. évi pénztári számadásokat vette vizsgálat alá, melyek alapján a társulat pénztárában . . . a »Történelmi Életrajzok« alapjánál pedig . . . hiány tűnt ki, a mivel e jeles vállalat károsodott.

1,445 frt 81 kr.

1,517 » 86 »

A további számvizsgálatokból még a következő pénzbeli károkat és hiányokat constaltatta a kiküldött bizottság:

a) a társulati tagok részéről néhai Balthazár Béla pénztárnoknál 1887—1890-re teljesített befizetések nyomozása alkalmával, a folyó 1890. évben hozzá beérkezett tagdíjakról és egyéb pénzküldeményekről szóló 81 drb oly utalvány szelvénye találtatott, melynek sem a »Századok« borítékán a nyilvános nyugtatványozások közt, sem a számadásokban nincs nyoma, a miből világos károsodása következik a társulatnak.

420 frt

b) Kiderült, hogy br. Hornig Károly alapító tagnak 1887. szept. havában befizetett 100 frtja sehol sincs elszámolva; valamint Lónyay Jánosnak 1889. évi nov. 4-én beküldött 100 frtos alapítványa sem; Bedő Albert miniszteri tanácsostól pedig egy 1886. évi decz. 15-én kelt levél találtatott, melynek kíséretében a nevezett úr, mint a társulat alapító tagja, 100 frt névértékű papíráradékot küldött Balthazár Bélának, ki azt sem a földhitelintézethez be nem szolgáltatatta, sem szaporulatképen számadásába nem vette, s így e három alapítvány szintén a társulat vagyonvesztéséhez számítandó.

300 frt,

c) Számba vétetvén a titkári hivatal kézbesítő könyve szerint 1887—1890-ben Balthazár Bélának készpénzül átadott, de általa el nem számolt tagdíjak, előfizetések, alapítványi kamatok stb., ezeknek összegéből hiány áll elő, melylyel a társulat nyilvánvalóan megkárosítottatott.

258 frtnyi

d) Végül még az 1890. évi utalvány szelvények szerint Balthazár Béla kezeihez érke-

zett előfizetésekből a »Történelmi Tár«-nál . . . 128 frt 80 kr.
 a »Történelmi Életrajzok«-nál pedig . . . 60 »
 nem lévén elszámolva, e két összeg szintén a társulat pénztárát,
 illetőleg a »Történelmi Életrajzok« alapját megkárosító hiányt
 képez.

Ennyi az, tisztelt közgyűlés, a mit a tört. társulat vagyonszerzéséből s egyéb pénzbeli káraiból a kiküldött bizottság *positive* kideríthetett és megállapíthatott. De legyen szabad — mielőtt a főntebb kimutatott tételeket összegeznők — még egy kérdéses ügy eldöntésére hívunk fel a t. közgyűlés becses figyelmét:

Szilágyi Sándor titkár úr előadta a bizottságnak, hogy a gróf Teleki-család részéről a »Teleki Oklevéltár« kiadása költségeire, mely kiadásnak közvetítését a tört. társulat vállalta magára, még a folyó évi jan. hó elején 1000 frt küldetett néhai Balthazár Bélához mint a társulat pénztárnokához, s miután e pénzküldeménynek a néhai pénztárnok hagyatékában nyoma veszett, eshetőleg ez is a társulat vagyonszerzése lapjára lenne irandó.

A titkár ezen előterjesztése folytán a »Teleki Oklevéltár« ügyére vonatkozó összes iratok átvizsgáltatván, néhai br. Kemény Gábornak, mint a tört. társulat elnökének, 1887. évi 174. sz. a. gróf Teleki Domokoshoz intézett s a titkár által is aláírt hivatalos levele alapján, melyben a gróf az 1887. évi júl. 7-én tartott választmányi ülés határozatára való hivatkozással arról értesítettik, hogy a tört. társulat a Teleki Oklevéltár kiadására szóló megbízatást örömmel elvállalja, s e végre már a szerkesztő bizottságot is megválasztotta, — továbbá Dobay Albertnek, a gr. Teleki nemzetség pénztárnokának, 1890. évi jan. 9-ről Balthazár Béla társulati pénztárnokhoz intézett s ennek iratai közül elékerült levele alapján, melyben Balthazár Béla értesítettvén, hogy a Teleki-codex költségeire 1000 frt postautalvány mellett megküldetett, kéretik az összeg átvételét elismerni, — valamint Koncz József levéltárnok 1890. évi jan. 8-án kelt magán levele alapján, melyben értesíti a titkárt, hogy az 1000 frt Balthazár Béla pénztárnokhoz címmezve az napon postára adatott, — végül a titkárnak a pénztárnoki irományok közt talált czédulája alapján, melylyel a főntebbi értesítés vétele után azonnal utasította a pénztárnokot, hogy a küldött 1000 frtot »Teleki-alap« cím alatt takarékpénztárba helyezze, — constatálta a bizottság először azt, hogy a választmány a szóban forgó kiadás ügyét magáévá tette s a szerkesztő bizottság kinevezése által tényleg támogatta, constatálta másodszor azt, hogy a kiadás költségeire szánt 1000 frt Balthazár Bélához mint a társulat pénztárnokához, a társulat elnöksé-

gével s az egész ügyet intéző titkári hivatallal váltott levelezés következtében minden valószínűség szerint és jóhiszeműleg megküldetett; ennél fogva, jöllehet a választmányi ülések jegyzőkönyveiben semmi nyoma sincs annak, hogy ez a titkár által a választmánynak bejelentetett volna, mindazáltal a választmány azt javasolja a t. közgyűlésnek, hogy ettől eltekintve, mondja ki határozatúl, hogy a Teleki-féle 1000 frtot szintén a társulat passivumához iratja; kívánja azonban, hogy a kérdéses 1000 frtnak a társulat néhai pénztárnokához történt felküldése, a gróf Teleki nemzetség részéről a néhai pénztárnoknak Balthazár Bélának eredeti elismervényével, esetleg a postai feladóvény bemutatásával igazoltassék.

Ezek után már a történelmi társulat vagyoni veszteségeit és pénzbeli kárait a következőképen összegezhettük:

1. Törzsvagyonbeli kár	15,630 frt 58 kr.
2. Az 1889—1890. évi számadások alapján kiderített pénztári hiány	1,445 » 81 »
3. Az 1890-ben Balthazár Béla kezéhez befolyt tagdíjakból elveszett	420 »
4. Br. Hornig K., Lónyay János és Bedő Albert alapítványai	300 »
5. A titkári hivatal kézbesítő könyvéből kiderült elsikkasztott összegek	258 »
6. A Történelmi Tárra a f. évben Balthazár Bélához érkezett és el nem számolt előfizetések	128 frt 80 kr.
Ezek szerint tehát	18,183 frt 19 kr.
s ha hozzá vesszünk még a Teleki-féle	1.000 frtot is,
akkor	19,183 frt 19 kr.
lesz az az összeg, a mit a társulat <i>positív megkárosodásának</i> nevezhetünk.	

És most térjünk vissza még egyszer, t. közgyűlés, a társulat törzsvagyonát ért veszteségek kérdéséhez:

Tekintettel az alapszabályok 41. és 42. szakaszaira, melyekben a társulat vagyonának alapítványi természettel bíró része a megtakarításokból származó tőkétől lényegesen megkülönböztetve vagyon, — hogy a társulat helyzete ezen szempontból is teljesen tisztázható legyen, a kiküldött vizsgáló bizottság az alapító tagokról és alapítványaikról oly rovatos kimutatást készítettett, melynek alapján nemcsak a tett alapítványok egész összege, hanem az is constatálható legyen, mennyi ebből olyan, a mi az illető alapítók halála által immár a társulat feltétlen vagyonát képezi, s a miért a társulat többé semminemű szolgáltatással nem tartozik.

Az elkészült rovatokból kitűnt, hogy a társulat összes alapítványi vagyona, a Balthazar Béla halála óta tett újabb alapítványokon és a titkári hivatalnál őrzött kötelezvényekben biztosított összegeken kívül, élő alapítók által befizetett alapítványokban 17,000 forintot,
elhalt alapítók alapítványaiban 8,650 forintot,
összesen tehát 25,650 forintot
tenne ki; mely összegből a magy. földhitelinté-
zetnél tényleg meglévő 22,200 forintnyi

névérték levonatván, marad 3,450 forint,
mint a tulajdonképeni alapítványi vagyonban pótlandó hiány.
Ennek pótlásáról gondoskodni első sorban kötelessége a társulat-
nak; mire nézve a választmány azt a javaslatot terjeszti a t. köz-
gyűlés elé, hogy az előadott kimutatás szerinti alapítványi vagyon-
ból defraudált 3,450 forint pótlására — a mennyiben ezen összeg
más úton refundálható nem lenne — a társulat bevételeinek bizo-
nyos százaléka fordíttassék, a társulat egyéb nemű veszteségei
pedig egyszerűen leírassanak.

Érintettük fentebb, hogy a »Tört. Élet-
rajzok« vállalatánál, melynek pénzét külön
számadás mellett szintén Balthazar Béla ke-
zelte, az 1889—1890. évi számadások alapján 1,517 forint 86 kr.
pénztári hiányt, és 60 forintot
mint a folyó évi előfizetésekből elsikkasztott
összeget, tehát összesen 1,577 forint 86 kr.
vesztéséget mutatott ki a bizottság.

Kötelességünknek tartjuk ez alkalommal a »Tört. Élet-
rajzok« című vállalatnak a társulathoz való viszonyáról és pénz-
alapjának állásáról kellő tájékoztatást nyújtanunk a t. közgyűlés-
nek, hogy a tört. társulat vagyoni érdekei ezen a ponton is meg-
ővhatók legyenek.

A vállalat keletkezésére és pénzalapjára vonatkozó adatok-
ból constatható, hogy a »Tört. Életrajzok« kezdettől fogva
önálló vállalatnak tekintetett, melyet, a választmány által gyako-
rolt némi ellenőrzés mellett, a társulat inkább csak tekintélyével
támogatott s 1884-ben egyetlen egyszer 500 forint pénzbeli segély-
ben is részesített. A vállalat jóformán a maga erejéből tartá fen
magát, úgy hogy saját bevételein s néhány száz forintba menő
hazafias adományon és a már említett 500 forintnyi társulati segé-
lyen kívül, a m. tud. Akadémia tört. bizottságától mindössze
1500 forintot kért és kapott segítségül. u. m. 1000-et 1884-ben,
500-at pedig 1889-ben, a mikor is oly kedvező viszonyok közt volt

a vállalat, hogy pénzalapjában a hűtlen pénztárnoki kezelés által — miként már fentebb kitüntetve vagyon — 1577 frt 86 krig károsodhatott. A vállalatnak ekként megfogyatkozott pénzereje jelenleg egy 600 frtos takarékpénztári könyvecskében fekszik, de nem jelentéktelen értéket bír e kívül azon becses metszetekben, rajzokban és clichék-ben, melyeket fennállása óta a vállalat szerkesztője szerzett és készíttetett. Nézetünk szerint a társ. szellemi támogatása a »Tört. Életrajzok« vállalatától jövőre sem lenne megvonandó; kimondandónak véljük azonban azt, hogy a vállalat pénzalapja ezentúl ne csak számadásilag, de valósággal is teljesen elkülönítve kezeltessek, valamint azt, hogy a vállalatnak a megejtett vizsgálat folyamán kimutatott kára a társulat terhére nem írható.

Ime, t. közgyűlés, előadtuk, a mit a számadásokból és egyéb rendelkezésünkre álló adatokból a társulat vagyoni állapotára nézve positive constatálhattunk; kimutattuk a vagyoneszteséget, kimutattuk a különböző természetű hiányokat és károkat tételenkint; kérjük a t. közgyűlést, méltóztassék ezeknek szabályszerű leírását elrendelni, hogy az ideiglenes pénztárosság mennél előbb végét érhesse, s a számadások a leendő új pénztárnok által rendszeresen folytathatók legyenek.

Következik számot adnunk azon nyomozások eredményéről, melyeket párhuzamosan a számvizsgálattal az iránt folytatott a kiküldött bizottság, hogy micsoda körülmények, intézkedések, vagy ilyenek hiánya, esetleg kinek a hanyagsága vagy elnézése tette lehetővé a társulatnak oly nagy mérvű vagyoni megkárosítását, mint azt a fentebb előadott számok mutatják.

Hogy rendetlen pénztári kezelésből hiányok származnak, ez minden ember előtt könnyen érthető dolog, de hogy a tört. társulatnak számadás szerint több mint 40,000 frtban kimutatott s a magyar földhitelintézetnél letett vagy legalább letettnek gondolt vagyonából 15,600 frt elveszhessen, alig volt képzelhető, s még akkor is megfoghatatlannak látszott, mikor a szomorú valóságon nem kételkedhattunk többé; pedig Baltházár Béla a lehető legegyszerűbb módon, majdnem minden furfang nélkül vitte el évről-évre azt, a mit számadásaiban vagyonszaporulat gyanánt szerepeltetett.

A megejtett vizsgálat folyamán kétségtelenül kiderült, mikép a társulat vagyonának évek hosszú során keresztül üzött bűnös megkárosítása az által lehetővé, hogy a pénztárnok értékpapírok vásárlásával bizatván meg, a rendelkezésére bocsátott összegeket számadásában kiadásba helyezte ugyan, papirokat azonban nem vett, vagy ha vett, azokat be nem szolgáltatatta, s

hogy az ilyen defraudatiókat a számvizsgálók előtt eltakarja, a földhitelintézet folyó számláit, melyeket igen alapos okoknál fogva — úgy látszik — mindig maga sietett az intézettől elhozni, soha fel nem mutatta.

A vizsgáló bizottság mindenekelőtt az iránt akart tudomást szerezni, hogy minő alapszabályi, választmányi, avagy netalán elnöki intézkedések alapján történt a földhitelintézeti számláknak és vagyonváltozási értesítéseknek közvetlenül Balthazár Béla pénztárnok kezéhez, nem pedig a társulat elnökségéhez való küldése vagy kiadása? s minthogy erre nézve semmi elnöki intézkedés vagy választmányi határozat nem találtatott, a földhitelintézet igazgatóságáról azonban nem volt feltételezhető, hogy bármi tekintetben is incorrecte járjon el, a bizottság magához az intézethez fordult felvilágosításért, egyszersmind a magy. tört. társulat vagyonkezelésére vonatkozólag ott létező iratok, különösen az ezek közt netalán található elnöki átíratok, választmányi határozatok, jegyzőkönyvi kivonatok stb. megtekintetésére is kellő idő és alkalom megadását kérve.

Az intézet igazgatói készséggel engedvén a bizottság óhajlásának, sorban felmutatták a kifizetésekre szóló elnöki utalványokat, melyek — miként eleve látható volt — a legkifogástalanabb rendben találtattak; a mi pedig a folyó számlák kérdését illeti, erre nézve azt a felvilágosítást adták, hogy a folyó számlák közönséges szokás szerint bárkinek is kiadatnak, a ki mint a vagyontulajdonos megbízottja vagy alkalmazottja ismeretes, annál inkább kiadattak tehát Balthazár Bélának, mint a társulat pénztárnokának, a kinek még az a természetes jogosultsága is megvolt hozzá, hogy a folyó számlák az általa vezetett számadások documentálására neki voltak szolgálandók; ehez sem elnöki, sem választmányi utasítás nem volt szükséges.

A folyó számlák bemutatását követelni, az évenként megtartott számvizsgálatok alkalmával — mint a hogy az utolsó, a katasztrófára vezető számvizsgálatnál történt — a számvizsgálók kötelessége lett volna; hogy nem tették — a számvizsgálati jelentésekből melyekre alább fogunk visszatérni, és a szomorú következményekből, melyeket láttunk, világosan kitűnik.

Mielőtt a számvizsgálati jelentések tárgyalására térnénk, szólunk kell, t. közgyűlés, a társulat egész adminisztrációjáról, különösen a társulat pénzügyeinek vezetéséről.

Társulatunk életében az 1879-ik esztendő nevezetes forduló pontot képez; ebben az évben történt ugyanis, hogy a társulatnak addig a magyar jelzáloghitelbanknál őrzött értékpapirjai onnan kivétetvén, a magy. földhitelintézetnél helyeztetek el; és ebben az évben veszik kezdetüket azok a szabálytalanságok a társulati

vagyon kezelése és ellenőrzése körül, melyek — legalább részben — a kiderült károsodások sajnálatos okaivá lettek.

A kiküldött vizsgáló bizottság részletes jelentéséből arról győződött meg a választmány, hogy a társulat ügyeinek vezetésében, különösen a vagyonkezelés és pénztári ellenőrzés tekintetében, 1879-től fogva teljes rendszertelenség uralkodott; némely czélszerű javítások szükségének érzete mutatkozik ugyan helylyelközzel, de az erre irányuló kísérletek semmit sem javítottak; indítványok tétettek ugyan, de el nem fogadtattak, vagy nem is tárgyalattak; határozatok hozattak, de nem effectuáltattak, ellenben intézkedések történtek, melyek semminemű választmányi határozaton nem alapultak.

Egyebeket mellőzve csupán egy két feltűnőbb esetet említiünk meg, p. o.

Az 1880. évi febr. 5-én tartott választmányi ülésben Deák Farkas társulati jegyző indítványozta, hogy az elnökség egyetértve a számvizsgáló bizottsággal, dolgozzon ki a társulati értékpapírok kezelése iránt oly utasítást, mely a földhitelintézetnek mihez tartásul szolgáljon. Az indítvány elfogadtatott, s az utasítás elkészítésével a számvizsgáló bizottság bízott meg. — E határozat sohasem foganatosított, mert a számvizsgáló bizottság — jöllehet annak maga az indítványozó is tagja volt, — a szóban forgó utasítást soha el nem készítette.

Az 1883. évi decz. 6-án tartott választmányi üléstől ismét küldetett ki bizottság a társulat vagyonkezelése módozatainak megállapítása végett; a kiküldöttek azonban 1884. évi jan. 2-án kelt jelentésükben azon sajátos nézetet nyilvánították, hogy miután a társulati vagyon kezelését a magy. földhitelintézet teljes felelősség mellett végzi, s Deák Farkas társulati jegyző bízott meg a pénztár ellenőrzésével, részletesebb szabályrendelet kidolgozását nem tartják szükségesnek. Mellesleg meg kell jegyeznünk, t. közgyűlés, hogy Deák Farkas csak e jelentés kelte után, az 1884. évi jan. 4-én tartott választmányi ülésen bízott meg az ellenőrséggel, mely ülésnek jegyzőkönyve azonban nem is hitelesített, s a benne foglalt határozatok Ipolyi Arnold akkori elnök fellépése következtében megsemmisítették.

Az értékpapírok vásárlásánál, sajnos, a legkövetkezetlenebb eljárást kell constataálnunk: egyszer a földhitel-intézet kéretik fel a kisorsolt értékpapíroknak újakkal való pótlására, másszor a számvizsgálók vásárolnak papírokat, de minden elnöki vagy választmányi utasítás nélkül; majd utóbb maga a pénztárnok bízott meg — hol az elnök és titkár, hol csupán a titkár aláírásával ellátott végzések által — a társulat pénzeinek elhelyezésével. Csakis e zűláltság, e zavaros intézkedések teszik megérthe-

tővé, hogy Baltházár Béla pénztárnok képes volt a társulat vagyonából egy évtizeden át ezreket sikkasztani, a nélkül, hogy rajta érték volna.

Szomorúan illusztrálják a társulat adminisztrációjának hibás menetét azok a számok is, melyek a vizsgálóbizottság jelentése szerint a társulatnak a tagdíjak hanyag behajtásából és rendetlen kezeléséből származó valószínű károsodását mutatják; ugyanis a régibb nyomtatott névsorok s a tényleg befolyt és elszámolt tagdíjösszegek egybevetéséből, átlagos számítás alapján — mint-hogy rendes állandó nyilvántartás a tagokról nem vezetettett — a vizsgálatnál alkalmazott szakértők hozzávetése szerint, kitűnik, hogy a tagdíjak rendetlen kezelése miatt 1879-től 1889 végéig nem kevesebb mint 14,486 forint 70 krajczár szenvedhetett a társulat; míg a Tört. Társul. alapul véve a folyó 1890. évi előfizetők számát — minthogy az előbbeni évfolyamok előfizetőinek névsora nem volt megkapható, — ugyanazon időre hozzávetőleg legalább 80 forintnyi károsodás lenne felvehető. — Szolgáljon azonban a tisztelt közgyűlés némi megnyugtatóra azon körülmény, hogy a tagdíjakra nézve kimutatott valószínű károsodás összege még nem tekinthető végleg elveszett pénznek, mert az 1887 — 1889. évekre eső hátralékok legnagyobb része behajtható leendő; a mi pedig a korábbi éveket illeti, a titkárnak a választmányhoz benyújtott nyilatkozata szerint az 1883. évi nov. 8-án tartott ülés a nemfizető tagok törlesztéről intézkedvén, ekként a társulat régi hátralékosainak legalább egy részével leszámolt.

Ezek után, t. közgyűlés, a számvizsgálatok ügyére térhetünk.

Kétségtelen dolog, hogy a Tört. Társulat adminisztrációjában előfordult egyéb szabálytalanságok mellett főleg az évenkénti számvizsgálatok hiányosságában kell az annyi éven át üzött defraudációk lehetőségének kulcsát, valamint netalán a felelősség kérdésének is megoldását keresnünk. Ezt tartván szem előtt a kiküldött bizottság, 1878-tól kezdve 1889-ig az összes számvizsgálati jelentéseket, valamint az ezekkel összefüggő választmányi és közgyűlési jegyzőkönyveket tüzetesen átvizsgálta.

Constatáltatott, hogy az 1877. és 1878. évi számadásokra vonatkozó számvizsgálatok, melyekhez a társulatnak azon időben még a jelzálog-hitelbanknál őrzött értékpapíraitól készült s a számvizsgálók által szemlátomás alapján aláírt részletes kimutatók is csatolva vannak, kifogástalanul szabatosak; de már a következő évi, 1879-re vonatkozó jelentésből nem tűnik ki, hogy a számvizsgálók a földhitelintézetnél megjelentek — ott a társulat papírjait megtekintették és számba vették, — valamint az sem, hogy a pénztárnok kezénél lévő készpénzt megolvasták volna.

Constatáltatott, hogy az 1880., 1881., 1882., 1883., 1884., 1885. és 1886. évi számadásokra nézve megejtett számvizsgálatok kivétel nélkül hiányosak voltak, pénztárvizsgálat egyszer sem tartatott, a földhitelintézetnél őrzött értékvagyon soha szemmel még folyószámla kivonatban sem láttatott. A számvizsgálók, névszerint Deák Farkas és Horvát Árpád vál. tagok, miként jelentéseikből világosan kitűnik, 1879-től fogva, tehát mióta a társulat vagyona a magyar földhitelintézetnél volt elhelyezve, következetesen csak a pénztári napló bevételi és kiadási rovatainak helyességéről igyekeztek meggyőződést szerezni, a pénztárnok által összeállított vagyon-kimutatások ellenőrzését pedig teljesen mellőzték; sőt az 1885. és 1886. évi számadásokról szóló jelentéseknél az a szabálytalanság is előfordul, hogy mind a két jelentést csak az egyik számvizsgáló, Deák Farkas írta alá.

Megjegyzendő még, hogy az 1885. évi január 2-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvének 7. pontja szerint az 1884. évi számadások megvizsgálására a rendes számvizsgálók mellé Sigray Pál. társulati ügyész is kiküldetett, a titkár nyilatkozata szerint a végből, hogy a tagdíj-hátralékok behajtása iránt tegyen javaslatot; úgy látszik azonban, kiküldetésében nem járt el, mert a számvizsgálati jelentést alá nem írta.

A mi az utolsó két esztendei számvizsgálatot illeti, Zsilinszky Mihály és Horvát Árpád számvizsgálóknak úgy az 1887. évi, mint az 1888. évi számadásokra vonatkozó jelentéseikből kitűnik, hogy ezen számvizsgálók is csupán csak a pénztári könyv bevételi és kiadási rovataival foglalkoztak, pénztár-vizsgálatot és értékpapír-szemlét egyik alkalommal sem tartottak; constatatáltatott továbbá, hogy eljárásuk különösen 1889-ben feltűnően késedelmes vala, mert a február 7-én tartott közgyűlésből kiküldetvén ki számvizsgálatra, feladatukat csak május 25-én (a pénztári számadó-könyvbe vezetett záradék szerint 17-én) teljesítették, jelentésüket pedig ismét csak hónapok múlva, okt. 12-én készítvén el, így terjesztették végre nov. 7-én a válaszmány elé.

A mi a pénztárnoknak évről-évre történt felmentését illeti, a szokásos évi felmentvény — kivéve egy esetet 1887-ben, mikor a közgyűlés határozott — mindenkor a válaszmány által, azonban a számvizsgálók javaslatára adatott meg a pénztárnoknak.

Ezek azok a tények, t. közgyűlés, melyeket a társulat pénzügyeinek vezetése, a pénztári kezelés és a számvizsgálati eljárás tekintetében őszintén és leplezetlenül constataálnunk kellett. — Hogy ki a bűnös ezekben a dolgokban, azt mindnyájan tudjuk; ki hibás? — erre nem felelhetünk, mert magunk is a t. közgyűlés ítélete alatt állunk; ki legyen feleletre vonandó a törté-

tekért? ebben határozzon szintén a t. közgyűlés bölcsesége; csupán a számvizsgálókra nézve legyen szabad röviden megjegyeznünk, hogy egyikök, és épen az, a ki leginkább folyt be a társulat pénzügyeinek vezetésébe, Deák Farkas, meghalt; Horvát Árpád és Zsilinszky Mihály uraknak a választmányhoz beadott írásbeli nyilatkozataikból pedig kitűnik, hogy számviteli ügyekben jártassággal nem bírnak.

Ennyit az ügy személyi oldaláról. Engedje meg azonban a t. közgyűlés, hogy dologi tekintetben is szót adhassunk véleményünknek.

A felmerült sajnós események vizsgálata folyamán meggyőződésünkbe vált, hogy az elkövetett hibák és megesett mulasztások egyik fő forrása alapszabályi szervezetünk fogyatékoságában rejlik. A mi egy oly tekintélyes vagyonnal rendelkező és oly széles körű működéssel bíró társulatnál, mint a magy. tört. társulat, elengedhetetlen követelmény, hogy tisztviselői, különösen pedig a pénztárnok, szigorú ellenőrzés alatt álljanak, erről az alapszabályokban nemcsak hogy kellőképen provideálva nincsen. de — ki merjük mondani — alapszabályaink majdnem lehetlenné teszik azt. Az elnökök állása úgy van szervezve, hogy a három közül egyiknek sincs pozitív hatásköre megszabva, holott épen az elnökök valamelyike lehetne — állandó ittlakás és az ügyvitel continuitása mellett — legtermészetesebben hivatva arra, hogy a társulat pénzügyeit vezesse és ellenőrizze. Az alapszabályokban »elnökség«-ről van szó, mintha a három elnök együtt valamely szervezett testületet képezne, holott csak elnökeink vannak, s a praxisban oda megy ki a dolog, hogy az elnökség: *a titkár*. A titkár minden; és innen ered az, hogy gyakran talán kényszerítve is volt oly intézkedéseket tenni s olyan ügyekbe befolyjni, a melyek voltaképen az ő hatásköréhez nem tartoztak volna. Általában véve a titkár annyira túl el van halmozva a legkülönbözőbb természetű teendőkkel, hogy a társulat jelen fejelet állapotában újra csak ügyeink menete vallhatja kárát, ha mind e teher tovább is egy ember vállaira fog nehezedni. Nézetünk szerint a titkár administrationalis teendőinek legalább egy része a társulat valamely más, önálló hatáskörrel bíró, s a választmánynyal szemben felelős tisztviselőjére volna átruházandó.

Nem kételkedünk benne, hogy a t. közgyűlés bölcsesége módját fogja találni úgy az elnökökre, mint a titkárra nézve a jelzett irányban szükséges reformoknak; és kérjük a t. közgyűlést, hogy az alapszabályok megfelelő módosítása céljából a módosítási javaslat kidolgozása végett mennél rövidebb határidőre bizottságot választani és kiküldeni méltóztassék. Egyet pedig — akár módosíttatnak az alapszabályok, akár nem —

elengedhetetlennek tartunk, s ez iránt a választmányunk saját hatáskörében leendő kötelessége intézkedni: hogy a társulat gazdasági ügyeinek vitelére nézve, valamint a pénztárnok és a számvizsgálók számára, részletes szabályzat és szigorú útasítás adassék ki, mely szerint a számadásokat vezetni, illetőleg az évenkénti számvizsgálatoknál eljárni tartozzanak.

Es most még egyszer összefoglalva e jelentésünk folyamán felvetett javaslatainkat, pontonként indítványozzuk:

1. Mondja ki határozatilag a közgyűlés, hogy a Teleki oklevéltár költségeire a gróf Teleki család részéről a társulat néhai pénztárnokához küldött, de ennek kezén elveszett 1000 forint — a pénz átvételét igazoló eredeti elismervény, esetleg a postai feladó vevény bemutatásának feltétele mellett — a társulat passivumához iratja.

2. Hatalmazza fel a közgyűlés a választmányt, hogy a társulat vagyon-veszteségéből és egyéb pénzbeli káraiból mindazt, ami a tulajdonképeni alapítványi vagyonból hiányzó 3450 forintnyi összegben felül esik, a számadásokban szabályszerűen leírathassa. Az alapítványi vagyonból hiányzó 3450 forintnak refundálásáról pedig — a mennyiben erre más mód nem volna — költségvetéssel intézkedjék.

3. Mondja ki határozatúl a közgyűlés, hogy a Tört. Életrajzok alapját ért veszteségek a társulat terhére nem írhatók; és végül, hogy még egyszer hangoztassuk:

4. Mondja ki a közgyűlés, hogy alapszabályaink revisióját és módosítását a fent jelzett irányban szükségesnek tartja, s e végre egy öt tagú bizottságnak saját kebeléből, vagy esetleg a választmány által leendő kiküldését elhatározza.

Ezek volnának, t. közgyűlés, a legközelebbi jövőre szóló, legjobb meggyőződésünk szerinti javaslataink s legsürgősebben megteendő intézkedéseink; ajánljuk azokat a tisztelt közgyűlés becses figyelmébe, s kérve, hogy jelentésünket tudomásúl venni, illetőleg a további tárgyalások alapjául elfogadni méltóztassék, maradtunk

Budapesten, 1890. június 7-én

a t. közgyűlésnek

alázatos szolgái

a Magyar Tört. Társulat választmánya.

Horvát Árpád számvizsgáló nyilatkozata.

A Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányának f. évi május hó 30-ikán tartott ülésében kötelességemmé tétetett, hogy a Társulat számvizsgáló-bizottságának eljárásáról felvilá-

gosítást adjak. Erre nézve a következőket tartom szükségesnek saját igazolásom tekintetéből elmondani.

Midőn a társulat megalakulása után először állott be a számadások megvizsgálásának szüksége, — azok, kik akkor a társulat ügyeinek intézésébe leginkább befolytak, u. m. Horváth Mihály püspök, Ipolyi Arnold, Toldy Ferencz, Pesty Frigyes és még más tekintélyes férfiak is azon kívánságukat fejezték ki előttem, hogy a számvizsgáló-bizottsági tagságot vállalam el; én megköszönvén a megtisztelő bizalmat, kijelentettem, hogy én erre nem vállalkozhatom, mivelhogy a financialis ügyekhez nem értek. az értékpapirokat illetőleg teljesen tájékozatlan vagyok, szóval, mivel én mint számvizsgáló csakis a számadások átvizsgálásában tehetnék a Társulatnak némi szolgálatot. Amde szabadkozásom nem használt semmit; hallottam még olyan megjegyzést is, hogy a számvizsgáló-bizottsági tagság elfogadása reám nézve becsületbeli kötelesség, annak visszautasítása pedig hazafiatlanság volna; megnyugtatómra az mondatott, hogy hiszen a másik számvizsgáló, ki jegyző léte a társulatnak állandó tisztviselője, a pénztári kezelésben teljesen jártas; hogy mind ő, mind pedig a pénzüntézt, melynél a társulat vagyona el vagyon helyezve, teljesen megbízhatók; hogy az én bizottsági tagságom voltaképen nem is egyéb, mint puszta formaiság, melylyel elég leszen téve az ismeretes maximának: »in ore duorum testium est omne verbum«! Ilyen erkölcsi pressio alatt azután lehetetlen volt vonakodásomat tovább is fentartanom; de mind az első pénztári vizsgálat, mind pedig az utóbbiak alkalmával folyton-folyvást hangoztattam azt, hogy szakismeret és tapasztalás híján a társulat pénztárnokának kezelését *felülbírálni* én a legjobb akarattal sem vagyok képes. Tanúm erre maga az »ad hoc« vizsgáló-bizottság tisztelt elnöke Emich Gusztáv országgy. képviselő ur, ki előtt — midőn ő a folyó évi márczius hóban legelőször jelent meg a számadások átvizsgálása végett — én a legkategorikusabb módon ugyanezt az enuntiátiót tettem. Az előrebecsátottak alapján, úgy hiszem, joggal mondhatom, hogy a társulat pénztárnoka által elkövetett sikkasztásokért én nem lehetek felelős, mert e sikkasztások felismerésére absolute hiányzott bennem a szakismeret: az pedig megdönthetetlen jogi axioma, hogy »ultra posse nemo obligatur.« De különben is ugyan hogy deríthette volna ki *két nem-szakértőnek* az év folyamában csak egy ízben tartott. s akkor is csak egy délutánra terjedő számvizsgálata azon rendtelenségeket és maleversatiókat, amely rendtelenségeknek és maleversatióknak kiderítése *több szakértőnek harmadfél havi megfeszített munkája által volt csak eszközölhető?*

Nem mellőzhetem hallgatással azon körülményt sem, hogy

a számvizsgálók sem írásbeli, sem szóbeli utasítást nem kaptak soha; hogy az Ügyrendi szabályok 4-ik paragraphusa ma — t. i. a katasztrófa után — másképp magyaráztatik, mint ahogy azt Deák Farkas értette. ki egyenesen e paragraphusra utalva mondotta nekem, hogy a pénztárt revideáló választmányi tagok *egyikének* kell csak a pénztár-vizsgálatra elmennie, hogy a pénzügyi bizottság, melynek feladata lett volna a társulat vagyonára felügyelni, nem adott életjelt soha; hogy az Alapszabályokban s az ügyrendi szabályokban több oly intézkedés fordul elő, melyet különféleképp lehet magyarázni, stb. stb. — Mindezeket a tisztelt Választmány méltányos figyelmébe ajánlva vagyok

Budapest. 1890. június 3.

alázatos szolgálja

HORVÁT ÁRPÁD.

Zsilinszky Mihály számvizsgáló nyilatkozata.

A M. Tört. Társulatnál történt sajnálatos sikkasztás folytán a társulat vagyoni állapotának, pénztári számadásainak és ügyvitelének megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése többek között azt mondja, hogy nekem alólirottak is alkalom lenne nyújtandó arra, hogy a két utolsó évi számvizsgálatra vonatkozólag nyilatkozzam.

Nyilatkozatomat van szerencsém röviden a következőkben tenni meg:

Előre bocsátva azt, hogy az 1887-iki számadások vizsgálatában, mint a beteg Deák Farkas rendes számvizsgálónak helyettese, az 1888-dikínál mint ennek helyébe megválasztott új számvizsgáló szerepeltem, a régi Horvát Árpád mellett; — megjegyezve továbbá azt, hogy a vizsgálat a titkár lakásán. a régen bevett és helyesnek talált mód szerint, tisztán csak a pénztárnok kezelésére bízott tagsági díjak számadásaira vonatkozott és épen nem terjeszkedett ki azon pénzekre, melyek a magyar Földhitelintézetnél, mint a társulat vagyona, az elnökség felügyelete alatt *külön kezeltettek*. Innét van az, hogy a pénztárnoknak e részbeli kimutatását a számvévőség egyszerűen tudomásul vette.

Az 1887-iki számadásoknál én, mint új számvizsgáló, mindjárt megtettem abbéli észrevételemet, hogy csupán csak a pénztári bevételek és kiadások rovatainak megvizsgálása, — *a tagok számának és a hátralékok nagyságának kimutatása nélkül*, — nem nyújthat tiszta képet a pénztár valódi állapotáról; —

amire a pénztárnok azt a készséges választ adta, hogy eddig ugyan az nem volt szokásban, de ha kívánom, jövő évre azt is ki fogja tüntetni. Erre tanuim lehetnek a jelenvoltak mind, ugymint a titkár Szilágyi Sándor, Dr. Szádeczky Lajos és Horvát Árpád urak.

Azonban a szerencsétlen pénztárnok a következő évben is csak a pénztári bevételek és kiadások rovatait kitüntető könyveket és okmányokat hozta el, amiért a titkár részéről keményen megdorgáltatott; én pedig határozottan követeltem, hogy — mivel a tavalyi szóbeli felhívás hatástalan maradt — most már jegyzőkönyvben *írásilag is felhivassék az igazgató választmány figyelme e körülményre*. Ez meg is történt.

Ezen fontos tény után csodálkozásomat kell kifejeznem a kiküldött bizottságnak azon eljárása felett, hogy midőn — feladatához képest — a rendetlenségeket constatalja, a számvizsgálóknak a pénztárnok helytelen és gyanus eljárására vonatkozó amaz írásbeli figyelmeztetését, *mely az igazgató választmányt egyenesen intézkedésre hívja fel*, mely tehát szóló tanubizonyossága annak, hogy a számvizsgálók lelkiismeretesen jártak el, egészen mellőzi.

Egyben — megvallom — nem voltunk eléggé szigoruak, t. i. abban, hogy a készletben levő pénz nem követeltük előhozatni. De —

tekintve azt, hogy a fizetendőkből eddig soha semmiféle felakadás nem volt;

tekintve azt, hogy a pénztárnok ebbeli kérdésünkre a legnagyobb készséggel felajánlotta a pénz előhozatalát; — és végre tekintve azt, hogy a pénztárnok egy tekintélyes pénzügyintézetnek régi hivatalnok volt, aki úgy ott, mint itt, teljes bizodalomnak örvendett:

talán emberileg fölfogható abbéli hitünk, melynél fogva hittük, hogy a kitüntetett pénzmaradvány valóban meg is van. — aminthogy alig képzelhető oly sikkasztó, aki ilyen esetben a készletről bármi módon nem gondoskodott volna.

Ezeket kívántam a t. igazgató választmánynak előterjeszteni, nem hogy a magam eljárását mentsem, mint inkább azért, hogy a két utolsó évben szerepelt számvizsgálók eljárására vonatkozó tényállást lehetőleg felvilágosítsam.

Szentesen, 1890. jun. 4.

Zsilinszky Mihály.

A Magyar Történelmi Társulat június 12-iki közgyűlésének hivatalos jegyzőkönyve közbejött akadályok miatt még hitelesítve nem lévén, azt egész terjedelmében nem közölhetjük, s csak a hozott határozatokat adjuk:

A választmány jelentését a társulatot ért anyagi veszteségről hosszabb vita után általánosságban tudomásul vette a közgyűlés.

A jelentés végén előterjesztett indítványok pontonként tárgyalatván, csekély módosítással a következőkép emeltettek határozattá:

1. A közgyűlés a Teleki oklevéltár költségeire a gróf Teleki család részéről a társulat néhai pénztárnokához küldött, de ennek kezén elveszett 1000 frtot — elküldésének kellő igazolása mellett — a társulat passivumához íratja.

2. A közgyűlés felhatalmazza a választmányt, hogy a társulat vagyonszerzéséből és egyéb pénzbeli káraiból mindazt, a mi a tulajdonképeni alapítványi vagyonból hiányzó 3450 frtnyi összegen felül esik, a számadásokban szabályszerűen leírathassa. Az alapítványi vagyonból hiányzó 3450 frtnak refundálásáról pedig — a mennyiben erre más mód nem volna — költségvetésileg a *megtakarításokból* intézkedjék.

3. A közgyűlés kimondja, hogy a Tört. Életrajzok alapját ért veszteségek a társulat terhére nem írhatók.

4. Az alapszabályoknak a választmány jelentésében kifejtett elvek alapján való revideálására bizottság küldetett ki, melynek tagjaivá megválasztottak Karap Ferencz elnöklete alatt, Emich Gusztáv, Fraknói Vilmos, Nagy Gyula, Pauler Gyula, Wlassics Gyula és Csontos János; consultatív joggal a társ. titkár és ügyész.

Ballagi A. indítványa, hogy a titkári iroda megvizsgálására bizottság küldessék ki — szavazás által elvetetett.

A közgyűlés a választmány kebeléből az elhunyt pénztárnok iratainak és számadásainak átnézésére kiküldött vizsgáló bizottságnak köszönetet szavazott.

A pénztárkezelésre vonatkozólag az új alapszabályok elkészültéig a választmány intézkedése hagyatott érvényben.

Végül elhatározott, hogy az alapszabály revideáló bizottság, jelentését a közgyűlés elé terjesztendi; a választmány azonban utasított, hogy a vele is közlendő jelentésre és alapszabály-tervezetre nézve saját netaláni megjegyzéseit is tegye meg és terjessze a közgyűlés elé.

IRODALMI SZEMLE.

Örvendetes hírrel nyitjuk meg irodalmi szemlénket. Egy időben, mondhatni csaknem egyszerre három magyar család-történeti munka, illetőleg okmánytár került a magyar könyvpiacra. A véletlen műve kétségtelenül, hogy mind a három egyszerre fejeztetett be, de örvendetes jele annak, hogy történetirodalmunkban különböző ágai találnak buzgó és munkás művelőkre. Gondunk lesz rá, hogy mind három munkáról közöljünk

tüzetes ismertetést, de most egyelőre rövid jelentéssel kívánjuk a közönség figyelmét rájuk vezetni.

— SZÉLL FARKAS vál. tagtársunk a Bessenyei-család történetét monographiában dolgozta fel — kimerítő, tiszta, világos képét adva ama család történetének, melyből Bessenyei György a költő — az új magyar irodalom megalapítója származott. Gazdag, a legkülönbözőbb levéltárakból merített okmánytárral látta el azt, melyek közt egy pár irodalmi érdekesség is látható. A monographiát néhány kép, köztük a költő arcképe díszíti.

— PALÁSTHY PÁL püspök »*Palásthyak*« cím alatt családja történetének és okmánytárának első kötetét adta ki. Ez egy vaskos 35 ívre terjedő s hét nemzedékrendi táblával ellátott kötet, kiváló buzgalommal és szorgalommal gyűjtve s nagy előszeretettel készítve és dolgozva. Szerző a magyar hittani irodalomban igen jó hangzású névvel bír — nemcsak mint erős meggyőződéssel, hanem mint erős tollal is bíró férfi, ki mint polemicus is arra törekedett, hogy szépen írjon. . . De arra, hogy okmánygyűjtővé legyen, csak későn már mint korban előhaladott férfi gondolt. Kanonoktársa Knauz — s ennél jobb mesterre nem akadhatott volna — vezette be az okmányolvasásba s birta rá a publicálásra. Valóban jól tette, — mert Palásthy munkája jelentékeny gyarapodása a magyar történetnek. A család történetének bevezetéseken egy kis monographia van szentelve, melyben a család nemesíttetése, birtokai, rokonsága nevei és kiterjedése, működése a kath. egyházban, házasságai, viszályai, erőszakoskodásai, levéltára stb., a palásti csata, a Nedeczky-család vannak leírva. Az első Palásthytól, az egyetlentől, ki a szent földön kapta nemességét, az okmánytár 1526-ig terjed; s ha szerző némi fájdalommal emeli is ki, hogy ezen 300 év alatt egyik családtag sem adta magát az egyházi életre — kárpótlásul szolgál ezért, hogy híven szolgálta hazáját. Egy ilyen család-történeti okmánytár — s főként ily nagy terjedelemben és ily kitünő apparatussal ellátva, mint kortörténet is kiváló érdekléssel bír. Az okmányok közlése (számszerint 325) gondos és szakavatott kézre vall. S azonkívül hogy 7 nemzedékrendi tábla van a kötethez mellékelve, sok egyes okmányhoz is családi leszármazás van függesztve. A kötetet gondosan szerkesztett személy és helynév-sor zárja be.

— KELLEMERI MELCZER ISTVÁN titkos tanácsos s főrendiházi tag Társulatunknak alapító és vál. tagja gazdag és nagy becsűcsaládi levéltárának egy kiváló érdekű részét, a XIII—XV-ik századból felmaradt okmányokat egy díszes kötetben kiadta. Egy jómódú nemesi családnak életét tükrözik azok vissza, s minden történetkedvelő hálával fogja fogadni, hogy e becses levéltár — mint a kiadó mondja — oly kutatók számára is hozzáférhetővé lett, kik a haza történelmének nemcsak fénylőbb oldalait írják le, de a társadalom műveltségének időközönként különböző fokait s a szűkebb körben mozgó tevékeny nemzeti élet mozzanatait is

fürkészik. Épen ebben a tekintetben becses ez a gyűjtemény, melyben foglaltató okmányok az újabb paleographiai szabályoknak megfelelően vannak közölve. Általán a kiadás pontos, correct, bő és kimerítő indexszel van ellátva. A XIII-ik századból hat, a XIV-ből 20 s a XV-ből 53 okmány van közölve. A korban előhaladt, de még mindig fiatal erővel és tevékenységgel megáldott kiadó, ki az idén érte el életének 80-ik évét a publicálással járó fáradalmakat a családi levéltár többi még kiadatlan okmányaira nézve nem veszi magára, de azért gondoskodott hogy az általa kiváló gondnal és lelkiismerettel szerkesztett családi levéltár a kutatókra nézve hozzá férhető legyen s azt az országos levéltárba fogja elhelyezni. A munkának bolti ára 2 frt. Tagtársaink azonban a kiadó szívessege következtében 50°/_o árelengedés mellett szerezhetik meg *Hornyánszky Viktor* könyvárustól — kinek a kedvezményi egy-egy forint beküldendő, s kinek nyomdája e könyvet díszesen és ízléssel állította ki.

— HORNYÁNSZKY VIKTOR két nagy vállalatából, melyeket az Akadémia megbízásából szerkesztenek, közelebbről ismét egy-egy füzet hagyta el a sajtót: t. i. a *Szűngei* által szerkesztett »Magyar írók élete és munkáinak« III-ik füzete, mely Bacsáktól—Balogh Pálig terjed s a *Szarvas* és *Simonyi* által szerkesztett »Magyar Nyelvtörténeti Szótár« II. kötetének 4-ik füzete, melyben a K-betű be van végezve s megkezdődik az L.

— RÁTH MÓR kiadásában megjelent *Wertheimer* Ede »Ausztia és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében« című munkája II-ik kötetének első füzete. Az első kötet, mely a luneville-i és pozsonyi békek közötti időket ismerteti, annak idejében tüzetesen méltányoltuk: s e második kötetről is, mely a schönbrunni békéig terjed, fogunk bővebb ismertetést közölni. Most egyszerűen csak regisztráljuk megjelenését azzal a hozzáadással, hogy e kötet már főként ausztriai s magyar forrásokból van merítve. Valóban egy egész sereg eddig hozzáférhetetlen levéltár nyílt meg szerző előtt, — ki azokból annyi sok s eddig nem ismert dolgot hozott napfényre, hogy azt lehet mondani, hogy amaz idők titkos történetét tárja fel. Egyik kiváló érdeme e munkának, hogy minden nehézség nélkül igen szépen van írva, úgy hogy azt valódi élvezettel lehet olvasni. Ez alkalommal az első kötet is új kiadásban világot látott. Minket magyarokat is kiválóan érdekel ez a munka, mely hazáuknak ama nevezetes időkben való szereplését is behatóan tárgyalja. Igen melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MILLENIUM KÉRDÉSE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN *Thaly* Kálmán társulatlunk m. alelnöke által a f. é. máj. 31-diki ülésén felfrissítettett. — Elősorolta az ezredéves ünnepélyre eddig tett előzetes lépéseket, elmondotta, hogy 1884. őszén és 1885. első hónapjaiban számos fölterjesztés

érkezett oda a törvényhatóságoktól; nagyobb vitát azonban nem provokáltak, azért, mert egy értelemben volt akkor az egész ház, hogy a nemzeti becsület követelése, hogy az ország törvényhozása annak idején tegyen valamit és pedig olyat, a mi méltó a magyar nemzet honfoglalásának emlékéhez. Az akkori kormányelnök felszólalásában teljes készségét fejezte ki a háznak, a kormány nevében is, hogy annak idején kész lesz ez ügyben előterjesztést tenni a törvényhozásnak; sőt az állandó országház építésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása alkalmával az új országháznak, mint az alkotmány monumentális épületének esetleges felavatását vagy megnyitását is kapcsolatba hozandónak vélte az annak idején megtartandó ezredéves ünnepélylyel. Miután mindenki megnyugodott volt ebben, pártkülönbség nélkül és a kormány kebelében sem volt eltérés arra nézve, hogy valami emlékeztetést kell tennünk: az egész ház elfogadta a kérvényi bizottság azon javaslatát, hogy ama törvényhatósági kérvények a kormánynak adassanak át, oly értelemben leendő intézkedés végett, a minőre készségét az akkori kormányelnök kijelentette volt. A volt kormányelnök azután a Magy. Tud. Akadémiához fordult a végett, hogy ez küldjön ki szakbizottságot, a mely lehetőség szerint történelmi pontossággal megállapítaná azon évet, a mely a honfoglalás jelzőjének lenne tekintendő s mely a legalkalmasabb volna az ezredéves ünnepély megtűlésére. Szónok részletesen vázolja a szakbizottság munkálkodását, mely arra a véleményre jutott, hogy a honfoglalás 1894-ben ülendő meg. A honfoglalást egy alkotmányos nemzethez illően kell megünnepelni. Kérdi a miniszterelnököt, miként gondolkozik ebben az ügyben? osztozik-e a volt kormányelnök kijelentésében? s szándékozik-e például a közelebbi őszi ülésszakban, vagy a mikorra elkészülhet, előterjesztést tenni e tárgyban? Mert bár igen öröndetesnek véli az e tekintetben megindult társadalmi mozgalmat, de ezt még sem tartja elégségesnek; mert az a nézete, hogy az államépítés nagy emlékünnepét az egész államnak meg kell ülnie. Az alkotmány ezredéves ünnepét csakis az alkotmány tényezője, képviselője: a törvényhozás határozhatja el és ez adhatja meg méltóképen a sanctiót, a koronának is helyeslésével, a tartandó országos ünnepélyekhez és maradandó emlékeknek megalkotásához. Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök válaszában kijelentette, hogy ő is azon véleményben van, hogy a millenium ügye egyedül társadalmi úton el nem intézhető. Ő is tanulmány tárgyává teendi a kérdést s ennek eredményét légközelebb a ház elé terjeszti.

— »Az EZREDÉVES ÜNNEPRŐL« Thaly Kálmán az Egyetértés jun. 1. tárczájában figyelemre méltó cikket irt, országgyűlési felszólalása kiegészítéséül. *Maradandó műemlékek* alkotására hívja fel a közfigyelmet. Ilyenek lennének: a Gellérthegyén építendő *magyar Pantheon*, a Csepelsziget északi szögletén emelendő *Árpád szobra*, s a honalkotás egyes kimagaslóbb epizódjaira vonatkozó emlékoszlopok pl. Pannonegyén, Esztergom várán, Nyitra várán, vagy Zobor hegyén. Munkácson, Ungvárt, Pusztaszeren, Kolozevár körül, Buda várán s a zimonyi várhegyen.

— A SIEDMACHER-FÉLE NAGY CZÍMERKÖNYVBŐL a magyarországi nemes-ség czímereit tárgyaló rész 19. füzete megjelent. A mű szerkesztője Csergheő Géza e munkával a hazai czímertani tudománynak valóban egyik alapvetőjévé lön és megbecsülhetetlen szolgálatot tett. Eddigelé közel ötötféle ezer magyar nemesi czímert adott ki. A jelen füzetben folytatja a Nagy nevű családokat, s 44 Nagy család nemesi czímerét mutatja be. Ezekon kívül a többek közt a Nagyfejeő, Nagyiday, Nagymartoni, Nagymihályi, Nákó, Naményi, Nánássy, Nándory, Naprágyi, Náray, Náthafalusy, Nedeczky (4-féle), Nehéz, Nemes. (4-féle), Nemessányi, Német (9-féle), Némethy (6-féle), Neszméry, Névery, Niezky (4-féle), Nikházy, Nikolics (4-féle), Nikas, Nyitray, Nopcsa, Noszlopy, Novák, Nyakas, Nyárady, Nyáry (4-féle), Nyéky, Neviczky, Nyilas, Nyirő, Nyíri, Nyúzó, Nyúl, Ocskay, Odescalchy, Odry, Okolicsányi, Oláh (5-féle), Ónody, Orbán, Orezy, Ormos, Orosz, Ország, stb. családok czímereit. Összesen 216 czímert tartalmaz. A füzet Budapesten minden nagyobb hazai könyvkereskedésben kapható.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET bölcsészeti szakosztálya jún. 1-én délben tartá a szünet előtt utolsó szakülését. Petrán József: »Kolozsvár a kultúraért« cz. statisztikai tanulmányt olvasott fel, melyben részletes adatok alapján mutatja ki, hogy Kolozsvár városa részint maga, részint benne az állam és felekezetek, közel fél milliót fordítanak évenként közművelődési célra. Dr. Lázár Gyula: »A temesi bánság és Szerbia kormányzása a passarowitzi béke után« cz. értekezést olvasott fel. Ez értekezés a temesi ispánság és Szerbia közállapotainak a bécsi haditanács kormányzása alatt szomorú voltát tünteti fel az egykori fölterjesztések alapján, továbbá Mercy tbk. és Württemberg herczeg reformjait és törekvéseit e két ország-részek fölvirágoztatására, s a Szerbia katholizálása érdekében tett kísérleteket, melyek a belgrádi béke után, midőn Ausztria újra elveszté Szerbiát, megghiúsultak. Végül a titkár adta elő dr. Werthner Mór vendégnek »Árpád házi Margit görög császárné Thessalonich kormányzója« című értekezésének lényegét. Margit, III. Béla leánya háromszor ment férjhez: először II. Izsák görög császárhoz, másodszor II. Bonifác, Thessalonich urához, harmadszor pedig St. Omerhoz (Miklós). Sok viszontagságon ment át, kiválóan szép asszony volt. Spalatóban őrzött egy latin felirat szerint, mely 1242-ből ered, Margit fia Vilmos IV. Béla nagybátyja leányát, szintén Margitot jegyezte el, de előbb meghalt, semhogy elvehette volna.

— A GR. KÁROLYI NEMZETSEG egyik régi tagjának, néhai báró Károlyi Sándor elsőszülött László fiának földi maradványait ez év tavaszán exhumáltatta Olcsván a grófi család. E kegyeletes ügyben Éble Gábor tagtársunk, gróf Károlyi Gyula budapesti pénztárnoka) ki egy pár a gr. Károlyiak őseire vonatkozó monographiájával történetírásunknak már eddigelé is hasznos szolgálatokat tett, intézkedett a helyszínén s olcsvai ásátásáról érdekes fénykép-fölvételeket készíttetett, melyekből egy albumszerű gyűjteménnyel a nagykárolyi kegyesrendi társház könyvtárát ajándékozta meg. Báró Károlyi László nagyon korán, 21 éves korában, 1710-ben

hunyt el pestisben Olesván, a hol a kastély előtt elterülő »asszonyréte« kerek dombján temették el. Sírja fölé atyja 1728-ban kápolnát emeltetett. A kápolna elpusztult, romjai alól ásatták ki most a régi hamvakat és temették el szülei mellé a kaplonyi sírboltban. Éble Gábor az albumhoz érdekes s a múlt századi családi viszonyokat jellemző bevezető sorokat írt, melyek a Pesti Naplóban is napvilágot láttak.

— A »KALAUZ« cz. nevelés-oktatásügyi folyóirat 1890-iki I. füzeté, mely a minapában jelent meg, két történeti közleményt hoz. *Békesi (Concilia) Emil* a nagyszombati érseki levéltárban lelt adatok után statisztikai kimutatást közöl a múlt század harmadik negyedéből az esztergomi főegyházmegyének — a mi akkor fél Magyarországot jelentette — iskoláiról. — *Récsey Viktor* pedig a kassai püspöki könyvtárban általa talált m. kir. kamarai eredeti számadás-könyvekből közli azt a subventiót, melyben 1556—1575-ig a kamara a nagyszombati középiskolát részesítette. Mind a két közlemény érdekes művelődéstörténeti adalék.

— A BUDAPESTI EGYETEMEN a középkor történetének tanszékére helyettes tanárul Dr. Fejérpataky László vál. tagtársunkat ajánlotta. Ennek a helyettesítésnek egy kis története van. A tanszék megürlvén, a bölcsészeti kar candidáló bizottságot küldött ki kebeléből, mely felterjesztésre Fejérpatakyt ajánlotta. A kar azonban nem fogadta el a szaktanács javaslatát, felterjesztette a tanácsnak s helyettesül Marczali Henriket ajánlotta; — az egyetemi tanács ellenben Marczali Henriket mellőzte és a középkori történelmi tanszékre a jövő tanévre helyettesül dr. Fejérpataky Lászlót ajánlotta, ki a középkori történettel tüzetesen foglalkozik, míg Marczali Henrik inkább az újabb kort tanulmányozza. Az egyetemi tanács különös tekintettel volt Fejérpataky irodalmi működésére, a pápai tizedről és Gentilis bibornokról írt munkájára.

— SZÉLL FARKAS vál. tagtársunk megrendelési felhívást bocsátott ki a »*Bessenyei-család története*« című munkára, a mely f. évi jún. 20-án hagyja el a sajtót, képekkel, hasonmásokkal és bő oklevéltárakkal. Évek során át gyűjtötte ő az adatokat irodalmunk újra ébresztőjének: *Bessenyei Györgynek* élettörténetéhez. Tanulmányai közben arra a meggyőződésre jutott, hogy eme nemzeti költő-bölcselelőnek, és kimagasló irodalom történeti alaknak igazi lényét valóban csak úgy ismerhetjük meg, ha őseinek, az ősrégi, törzsökös Bessenyei családnak régi századokig visszanyúló történetét, családi hagyományait is megismerjük, szóval ha a családtörténet keretébe illeszti be legkimagaslóbb alakjának nemzeti életünkre annyira kiható történetét. Bessenyei György életrajzához számos új, eddigelő ismeretlen adatot sikerült összegyűjtenie, melyek irodalomtörténetileg is fontosak lehetnek. A munka terjedelme 20 ív. Közli — mely eddig még sehol közölve nem volt — *Bessenyei György testőrkori arcképét*, szülő-háza rajzát stb. A mű ára előre-megrendelőknél 2 fnt. bolti ára 3 fnt leendő. Megrendelések jún. 30-ig a szerzőhöz Soroksári-utca 18. sz. alá intézendők.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR NEMESSÉG és birtokviszonyai a mohácsi vész után. *Acsády* Ignác z. l. tagtól. Budapest, 1890. 84 l. (Történettud. értekezések XIV. köt. 9. sz.) Ára 80 kr.

— A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI városok életéről a XV—XVII. században. Irta Dr. Demkó Kálmán. Budapest, 1890. kiadja a M. Tud. Akadémia. VII + 290 ll. Ára 2 frt 70 kr.

— HUNFALVY JÁNOS emlékezete. Keleti Károly r. tagtól. (Emlékeszések VI. köt. 3. szám). Bpest, 1890. 40 l. Ára 30 kr.

— TÓTH ÁGOSTON emlékezete. Hollán Ernő r. tagtól. (Emlékeszések VI. köt. 4. szám). Bpest, 1890. 24 l. Ára 20 kr.

— EMLÉKBESZÉD Oppolezer Tivadar a M. T. Akad. külső tagja felett. Konkoly Miklós tiszt. tagtól. (Emlékeszések VI. k. 5. sz.) Bpest, 1890. 15 l.

— EMLÉKBESZÉD Ökrös Bálint a M. T. Akad. lev. tagja felett Tóth Lőrincz r. tagtól. (Emlékeszések VI. köt. 2. sz.) Budapest, 1889. 37 lap.

— EMLÉKBESZÉD Paur Iván a magyar tudományos akadémia levelező tagja felett. *Hampel* József l. tagtól. Bpest, 1890. 8-adr. 27 l.

— EMLÉKBESZÉD Pauer János a magyar tudományos akadémia levelező tagja felett. Dr. *Czobor* Béla l. tagtól. (Emlékeszések VI. 7. sz.) Budapest., 1890. 62 l. (Arczképpel.) Ára 60 kr.

— CSÓR TAMÁS királyi főajtónálló, lipői és körösi főispán, csókakői, gesztesi és ó-budai várnagy. (1330—1360.) Irta Pór Antal. Kolosvárt, 1890. 2, 24 l.

— A MAGY. TÖRVÉNYHOZÁS és Magyarország történelme. I. Ferencz József. X. k. Irta: Máriássy Béla. Győr, 1890. V, 415 l. 8-adr. Ára 5 frt.

— NAGY-SURÁNY hajdani vára történelmének vázlata. Irta Matunák Mihály. Érsekújvárott, 1889. 39 l.

— A RÉVKOMÁROMI EV. REF. EGYHÁZ TÖRRENETE a XVI. és XVII. században. Irta Thury Etele. Budapest, 1889. 40 l. Ára 30 kr.

— GESCHICHTE Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts. Nach ungedruckten Quellen von Eduard Wertheimer. Zweiter Band Von Pressburg bis Schönbrunn. Leipzig. Verlag von Duncker et Humblot. 1890. XXII + 441 ll.

— TIROL 1812—1816. und Erzherzog Johann von Oesterreich zumeist aus seinem Nachlasse, dargestellt von Dr. Franz Ritter von Krones. Innsbruck. Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung 1890. 309 ll.

— DIE GRAFEN von Mattersdorf-Forchtenstein (Nagymarton und Fraknó.) Von Dr. Moriz Wertner. Wien. 1889. (Herausgegeben von der k. k. heraldischen Gesellschaft »Adler« in Wien) 86 ll.

A MAGYAR NEMZETI KRÓNIKÁK.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

»A székely nemzet nevét Kézai Simon krónikájában *Zacul*, a hécsi képes- és a pozsonyi krónikában *Zecul*, Thuróczinál *Sekel*, a váradi regestrumban *Seecul* (centuria *Sceculzaz* és villa *Seecul*), Béla király névtelen jegyzőjénél, a budai krónikában és okleveleinkben a XIII. század elejétől fogva *Siculus* alakban találjuk« . . . »Hogy a *Siculus* név csak a tudósok által volt használatba véve s nem a soha sem létezett *sziköl*, vagy *sziköly* kiejtés után alakult, arról meg vagyok győződve; ellenben bizonyosnak tartom, hogy a föntebb elősorolt többi változék az életben használatban volt *szakol*, *széköl*, *székel*, vagy lágyítva *szakoly*, *széköly*, *székely* kiejtéseknek felel meg. A magas és mély hangú *szakoly* és *székely* éppen úgy viszonylik egymáshoz, mint a *magyar* és *megyer*, *család* és *cseléd*, *kavar* és *kever* stb. szavainkban.« Így Szabó Károly a »székely« nemzeti névről a »Századok« 1880., 5. füzetében.

»Annak a név eredetének és jelentésének kimagyarozását többen többféleképen kísérlték meg, nézetem szerint, így folytatja Szabó K., mind szerencsétlenül. Werbőczy és mások a székelyek latin *Siculus* nevét a *Scytha*-val hozván kapcsolatba, - mert a székelyeket skytháknak tartják vala — azt gondolták, hogy az a *Scythulus*-nak némi megrontása« stb. stb.

A *Siculus* név a latinul író krónikásoknál és történetíróinknál az ismeretes latin *siculus* (sicíliai lakos vagy ember) után. kapott fel, mire a *székel* szónak hosszú *é*-je csábíthatta őket. A Kézai Simonnál előforduló *Zakulus*, *Zakuli* tekintetet nem érde-

mel; nem tudjuk: Kézainak írása-é az, vagy valamelyik másolójáé. Egy fecske nem csinálván nyarat, a Szabó Károly *szakolya*-a sem bizonyíthat semmit is a *székely* ellen vagy mellett. Nem áll ám, hogy *szakoly*, *székely* úgy viszonylik egymáshoz, mint *magyar* és *megyer* stb. Szakoly és székely viszonylanék úgy egymáshoz, mint *magyar* és *megyer*: székely-t azomban Szabó K. felmutatni nem bírja.

A *széköly* alakot sem merném a Siculus után igazolni. A magyar nyelv nagyon érzékeny, a mire nem igen ügyelünk.

Írjuk és mondjuk *holt*, *volt*, *költ* stb., de ha utánna nézünk, honnan ered azokban az *o*, *ö*, megtaláljuk, hogy az *l*-nek vocálissá olvadásából lett. P. o. az *alma* szónak kiejtése *auma*-vá, ez meg továbbá *óma*-vá lesz. A nép így ejti: *hót*, *vót*, *köt* (mi a haut, vout, köüt-ből lett) nagyon helyesen: mi meg, nem nagyon helyesen, *holt*-ot, *volt*-ot, *költ*-öt írunk; tehát az *ó*-ba olvadt *l*-et is szükség nélkül írjuk ki. Kriza János azt találta, hogy »a terpedt hangzók gyakori előfordulása, melyet okoz az *l*-nek az utánna következő mássalhangzó előtt való kihagyása vagy elveszése, jellemzi különösen a keresztúr-fi-széki népnyelvet, mely hangbeli kár csakugyan haszonba megyen, a mennyiben az *l* előtt álló önhangzó terpedtté, úgy szólván terhessé teszi. P. o. *a'ma* (másutt *au'ma*) = alma, *csiná'na* = csinálna stb. *Gergő* = Gergely, *métő* = métely ¹⁾ »Eccö' vót, hô vót, hô nem vót egy kiráj, ennek vót három fija« így kezdődik a mese. De az *l*-nek kihagyása *u ü* által is pótoltatik, mint a *vautál*-e az *Oatnál* = *voltál*-e az *Olt*-nál? A *vaut*-álból lett *vótál*. Tehát *Székö*, Székel helyett a nyelv természete szerint van; *Széköly* csak grammatikai félreértésből támadt, mint a *holt*, *volt*, *költ*.

Szabó azért nem akarja a *szék-el* szóalakot elismerni, azaz tagadja, hogy ez a szó *szék* és *el*-ből volna összetéve, mert az *elő*, *elől*, *előtt* szokat senki sem ejti és senki sem ejtette *ölö*, *ööl*, *öölt*-nek. Az igaz, csak hogy ennek más oka van. A *vala*, *kele* (kél) stb. senki sem ejti: *vola*, *köle*, de a *volt*-ot mindannyian ejtjük és írjuk, a *költ*-öt (felkölt) ha nem is mindnyájan, de nagyon sokan ejtik és írják. Miért? Mert két magánhangzó közt az *l* nem

¹⁾ Vadrózsák, 551. lapján.

hagyatik el, nem vész el, mint Kriza mondja; az *elő*-ből soha sem lesz *ő*'*ő* stb. de az *el*-ből lehet *ő*, tehát *Székel*-ből lehet *Székő*.

Egyelőre nem tekintve a *Székely* szónak lehető jelentését, lássuk, mint kellene azt írni? vagyis, mi valóságos, igazi alakja? A Szabó K. felhozta *Zecul*, *Sekel*, *Scecul* alakok a *székel*-re íranyoznak, nem pedig a *székelyre*. A *Székel földje* (Székel földről, Székel földjén), *Székel támadása*, *székelség*, stb. is, melyek gyakran előfordulnak, (p. o. a Székely krónikában. Történelmi Tár, 1880-dik évfolyam. 633. stb. lapjain) a *székel* mellett szólnak. Ennek adjectivuma: *székeli*, a mely azután a *székely* alakot húzta maga után. A *székeli nép*, *székeli urak*, *székeli föld* stb. szabályos kifejezések volnának; az *l* azonban, kivált a viszonyszókban (fel, al, kül stb.), *ly*-é válik a kiejtésben, s a *székeli nép* stb. helyett többnyire vagy általánosan *székely népet* írunk és ejtünk.

Tehát eltekintve a *székely* szónak jelentésétől, olyan ős régi nemzet-névnek lehet-e azt tartani, milyen a *besenyő*, *kún*, *kozar* és számos más nemzet név? a melyeket, úgymond Szabó K. »*sem én* (Sz. K.) *nem értek, sem Hunfalvy nem ért.*« Erre a kérdésre bátor vagyok felelni: bizonyítsa be Szabó Károly, hogy azt a *külön álló székely nemzetet* valamely byzantinus vagy nyugati latin írónál, mint nemzet-nevet, találhatni. Akkor, de csakis akkor én is elhiszem, hogy az olyan külön álló nemzet-név, mint a *besenyő*, *kún*, *kozar* és számos más nemzet-név. Addig azonban jogosan maradhatok a mellett, hogy a *székely* nem ős régi *nemzet-név*, hanem itt a hazában a magyaroktól eredett másféle, akár *lakhelyet*, akár *hivatalt*, *foglalatosságot* jelölő név.

Legújabbban Réthy László is, a Magyarországi néprajzi társaság Értesítőjében (*Ethnographia*, 1890. a 24—36 lapjain) »egy véleményt kockáztat, mely ha itt-ott hézagos is lesz, azt hiszi, egyben-másban fogja az eddigi tanulmányokat kiegészíteni.«

A hun-székely continuitásról nem lehet többé szó, úgymond, ezt Hunfalvy P. alaposan megbizonyította. De bármennyit nyom is a magyar és székely nyelvnek azonossága, mégis »egészen le kell tennünk a székelységnek Magyarországból való kitelepítéséről.«

Szabó Károly szerint a székelyek ősfoglalásból bírták a földet, a magyar koronának ahhoz semmi, de semmi joga nem volt; a székely mindenütt, egész Magyarországon a nemesi jogokat minden külön kiváltság nélkül élvezhette. A király nemességét, tisztséget, kiváltságot osztogathata Magyar- és Erdel-országban: *de székely jogot senkinek sem adhatott, vagyis székellyé nem tehetett senkit.* (Úgy tudom, szász jogot sem adhatott senkinek a szász földön kívül, valamint szász-szá sem tehetett senkit; de még budaivá vagy debreczenivé sem tehetette se a pozsonyi Pétert, se a pécsi Pált.)

De mik a székelyek, ha így áll a dolog? folytatja Réthy. Mikor, hogy jutottak Erdély keleti szélére? Hogy és mikor léptek a magyar állam kötelékébe? Ezekkel a kérdésekkel állunk most szemközt, mikre Szabó Károly nem ad választ. Réthy tehát megadja a választ.

Ő a honfoglalás képét vázolja, »a mint azt magának képzelem«, s »abban yél a székelyek megfejtésére jutni«, azaz, a székely kérdés megfejtésére jutni. S ez a képzelem nem is üt el nagyon az ismert történetektől, legalább nagyban megegyez a magyar királyságnak nyugatról keletre való terjedésével, melyet »Magyarország Ethnographiájában« már 1876-ban írék le. Az sokat nem árt a honfoglalás képének, a melyre itt szükségünk van, hogy egy-egy hamis vonás is van benne. P. o. hamis ez: »A mongol hadjárat lezajlása után új viszonyok következnek. *Ekkor bomladozik a kapocs Cumania és Magyarország között.*« — Sőt inkább ekkor bizonyosabbá és erősebbé válik a kapocs a két ország között. Már II. András kezdte volt a »rex Cumaniae« címet viselni. IV. Béla mint felség, úgy rendelkezött Kúnországról. III. (IV.) László alatt elenyészik a Kúnország név, helyébe *Havas-el-föld* (partes nostrae Transalpinæ, Transalpinia) és *Ungro-Vlachia* lépnek.

Tehát a magyar királyság keletre terjedvén, »a kárpáti havasok völgyeiben egy népfajra talál, mely nyelvre nézve legközelebb rokon a magyarral, mely ott mint ősfoglaló bírja a lakott földet s még ázsiai típusú (?) törzsrendszerben él akkor, mikor Magyarországon e társadalmi állapot már régen szétbomlott. Természetes, hogy az új népelem a saját érdekében is önként és

észrevétlen illeszkedik bele az új helyzetbe, s a királyok felhasználják a becses népanyagot, kiknek szolgálataiért régi jogaik és szokásaik sértetlen élvezetét hagyják meg.« (A 33. 34. lapon).

»Ime tehát a székelyek nem lehetnek mások, mint vagy a besenyők egy ága, vagy egy Etelközben künn maradt magyar népfelekezet, mely a kún beütések idején a besenyőkkel együtt a gimesi, ojtózi, tömösi szorosokon vonult Erdelbe, s ott a havasok alatt meghúzva magát észrevétlenül élt, míg a magyar királyság az erdélyi gyarmatosítás korában rájuk nem talál, s hatalmi körébe nem vonja őket.« (A 36. lapon.)

Látjuk, Réthy nem mond újat, csak ismételi a mit Pray és Engel állítottak volt a székelyek eredetéről. Réthy ismétlése bizony nem fejt meg a székely kérdést. Ő, mint említettem, azt tartja, hogy le kell tennünk a székelységnek Magyarországból való kitelepítéséről. Még pedig azért is, mert, úgymond, »az első magyar királyok korában nem volt annyi magyar nép, hogy belőle a távoli keleti Erdélynek is juttatott volna. Hiszen, ha lett volna, a királyok Erdélyt nem »flandriai és rajna-vidéki szászokkal gyarmatosítják vala.« (U. o.)

Kardot forgató népe, bizony, volt a magyar királynak annyi vagy még több is, mint a határos országokban: abból jutott Erdélynek is. De mesterséget, a korához képest ipart űző népe nem vala; ezért gyarmatosították a királyok nemcsak Erdélyt de egész Magyarországot is »hospes«-ekkel. Nemeseik. vitézek hijával nem vala soha is a magyar királyság: de *legendü* városi nép nélkül mai napig is szűkölködik. Ezt historikusnak nem kell soha sem felejtienie.

De tekintsük közelebbről a székeli ősfoglalást. Ez, a mint Szabó K. és Réthy értelmezik, a székelyeket nem alattvalóivá, hanem harczos társaivá tette volna a magyar koronának. — Meg lehetne érteni, ha a székelység elnyeli vala az »Erdő-eli« részeket, s így ország áll ország ellenében, Székely-ország Magyarország ellenében. Ámde a maroknyi székelység, mely még a XIII. század folytatában is alig észrevehető az eseményekben, csakis királyi kegyelemből élhetett úgy a hogy, kötelességét teljesítve a király vagy a korona iránt úgy a hogy, mint a szászság. Hisz az ősfoglalásra büszkélkedő székelység, minél fogva »per tu« akart volna

lenni a magyar királylyal, egy pillanatban megigázott szolgává vált volna. A királyok nem tették azzá, mint nem tették azzá a szászságot sem, pedig az valóban daczolt olykor-olykor a főhatalommal is: mert ezt is, azt is országuk embereinek tudják, tartják vala, a kik a királyoktól vett jogaikat védelmezték.

Nagyra van avval Szabó Károly s utána Réthy László is, hogy Károly Róbert király Apor Sándornak, Kászon-székből magtalanul elhalt emberek birtokait eladományozta: de az adomány háromszori királyi parancs ellenére nem lépett életbe, mert a csíki székelyek a törvénytelen adományozással szemben ősi öröküket megtartották. Ebből az eseményből azt magyarázzák ki, hogy a székely örökség birtokjoga nem királyi adományban gyökerezett.

A magyar sz. k. városok öröksége, valamint az erdéli szászság öröksége is nyilvános királyi adományban gyökerezett: még sem lett ott a királyi fiskus a magtalanul elhaltak örököse, tehát nem is tehette azok hátrahagyott birtokait adomány tárgyává. Erre nézve egy vala a jogi gyakorlat mind a székeliségben, mind a szászságban, mind a sz. k. városokban. Az egyenlő joggyakorlat az illető birtokjognak eredeti egyenlőségéből, t. i. királyi adományból folyt.

Azt mondja Szabó Károly, hogy törvényeink a székelieket mind nemes embereknek ismerték, s hogy azok a magyar korona területén a nemesi jogokat minden külön kiváltság nélkül élvezhetik vala. Én úgy tudom, hogy mind az erdéli szászok, mind a magyar sz. k. városok és más kiváltságos területek lakosai mindenütt az úti pénztől és a vámtól mentesek valának. A köz-székelibizony egyéb kiváltsággal nem bírt a magyar korona területén, mint a megnevezett lakosok. A székelibizony nemesek, természet szerint, mint a király nemesei, mindenütt nemesi jogokat gyakoroltak. Hogy a Szabó Károly állítása némi megszorítás alá esik, mutatja már a székeliek diplomatikus czíme, mely szerint »agiles«-ek. A diplomatikus latin nyelv a nemességet soha sem czímezte »agilis«-nek, hanem mindenkor »egregius«-nak.

De végre, akárki mit vél: a székelieket nagy mulasztásról lehet vádolni. Arról tudniillik, hogy mikor Erdel még senkié vala, ők, az ősfoglalók, beérték az országnak kicsi, néhol nagyon is

hegyes szélivel. Miért nem foglaltak el többet, teszem, a Barcsaságot is, a szebeni területet is, mikor az egész ország kezeik ügyébe esett? Én nem tudom, hány fa teszen erdőt; azonképen nem tudom, hány háznép teszen nemzetet. Csak azt tudom, hogy jókora csoport fát szoktunk erdőnek nevezni. Bizonyosan a *székely nemzet*, Szabó K. és Réthy L. felfogása szerint, ha igazán *nemzet* volt, nagy számú háznépekből állott. A székelit, tudtomra, soha senki sem magasztalta szerénységéről. Kár, hogy épen akkor volt annyira szerény, a mikor szerénynek nem volt szabad lennie. Az ősfoglaló mindenütt és mindenkor lehető sokat foglal: a székelység nem tette azt. Talán mégsem mesénél egyéb a székeli híres ősfoglalás.

HUNVALVY PÁL.

THELEKÉSSY MIHÁLY.

(1576—1601.)

--- MÁSODIK KÖZLEMÉNY. ---

Pozsonynak két nevezetessége volt: a *kamara*, mely állandóan ott székelt, s az *országgyűlések*, melyek többnyire ott tartattak. Amaz törvénytelen tulkapásai miatt gyűlöletes a nemzet többsége előtt, ez alkotmányos ellenőrzéséért igen kellemetlen intézmény a zsarnok hajlamú uralkodó szemében, melytől szívesen megszabadult volna.

De ha a kamarára nem *örömet* mentek az emberek, az országgyűlésre nem *mehetett* mindenki. — Különben is itt csak a főurak, zászlósok, főpapok ösmerhették meg színről színre egymást, mert a nemesség követek által vett részt a tanácskozásokban s a személyesen meghivottak száma igen kevés volt. — De tekintet nélkül arra, mennyi időnek kellett elmulni, míg az országgyűlés nemzeti életünk legfontosabb tényezőjévé emelkedett!

Bizonyos szűkebb körben az embereknek egymással való érintkezése még elég sűrűnek mondható. Vármegyegyűlésen, »*hervizek*«-en, jószágokba való iktatások, sokadalmak, törvényes actusok, keresztelők stb. alkalmával összegyülekeztek a szomszédok, lakadalmak, temetések alkalmával rendszeren a környék, néha az egész országrész nemessége is összesereglett, de egy általánosabb központ hiányát úgy állami, mint társadalmi életünk nagyon érezte s műveltségünk fejlődésének is legfőbb akadályát ez a körülmény képezte.

Még leginkább a csatamező szolgált ebben az időben a társadalom — esetről esetre változó — központjául.

A *personalis insurrectio*, a nemesség személyes felkelésének elrendelése — a mit ma »*általános mozgósítás*«-nak mondanának — az ország minden részéből összegyűjtötte a kiváltságos osztály fegyverfogható tagjait, a banderiumot vezető zászlós urakon

kezdve, a maga kenyerén szolgáló egy telkes nemesig, és ha az országhadvezérek zsoldos csapatjait, meg a szabad nyereségen élő hajdu vitézeket is ide számítjuk — bár ezeket a század vége felé már üldözte a törvény — 30—40 ezer főnyi derék hadban, a társadalom minden rétege képviselve volt.

Mikor aztán a nemesség leszállott, a háború véget ért, vagy rövid szünet váltotta föl a fegyverek zaját, visszazökkent minden régi kerékvágásába, s a gőz és villamosság korában élő nemzedék előtt szinte elképzelhetetlen közlekedési akadályok az embereknek egymással való érintkezését ismét szomszédjaikra, vagy legközelebbi vérségükre szorították.

Ifjú levették azonban, kiknek odahaza nem volt családjuk s nem is gyötörte még őket a köszvény, hogy a pihenésnek szükségét érezték volna, a szomszédban is elég szórakozást találhattak, főképen ha eladó leány volt a háznál, a mi pedig gyakran megesett akár csak a mi időnkben.

Ezek közé tartozott pedig Thelekessy Mihály is, ki jobb társaság hiányában meghítt szolgálival is örömet vigadott s alig mivelhetett volna a farsangon okosabb dolgot annál, mint-hogy sorra látogassa a környékbeli főnemeselek várait.

Illaván az Ostrosithok, Kaszavárában a közel rokon Petróczy-család, Oroszlánkőn Jakusith András, Budethin várában a Szunyoghok, közelebb távolabbról mindnyájan sógorai, bizonyára szívesen fogadták a ledniczei uradalom fiatal örökösét, míg a szomszéd Bicse várában keresztatyja, a már ekkor is kiváló szerepet játszó Thurzó György,¹⁾ kivel együtt harczolt a pákozdi mezőn s Fülel alatt, a nyitra vármegyei Forgách atyafiság, köztük Imre, kinek magának is voltak eladó renden lévő leányai, bevezethették őt abba a körbe, hol ezután társadalmi állásához képest élnie kellett.

De Forgách és Thurzó udvarában, noha több oldalról is összeköttetésben állott velök²⁾ alig hisszük, hogy jól érezhette volna magát hősnünk.

Úgy Thurzó mint mostoha atyja nem közönséges műveltséggel bíró, finomult izlésű, világot látott emberek voltak, s némi idegenszerűséget, külföldieskedést honosítottak meg váraikban, hol hirneves tudósok és államférfiak találkoztak és valószínűleg nemcsak a társalgás, de a szokott mindennapi élet is nélkülözötte

¹⁾ Thurzó 1657. szept. 2-án született s így csak 10 évvel volt idősebb keresztfiánál.

²⁾ Thurzó első felesége Forgách Zsófia, Thelekessy anyja Zouzsánnak volt, mostohaatyja Forgách Imre, Mihály mostohája Zrínyi Magdolna stb.

azt az országosan divatozó jelleget, mely Thelekessy neveltetésével s eddigi életmódjával mindenestre összhangzóbb volt.

És mikor az európai politika fontosabb eseményei, diplomatiai cselszövények, udvari titkok, mikről Thurzó kiterjedt összeköttetéseinel fogva gyakran értesült, vagy az irodalom terén felmerült egy-egy nevezetesebb munka képezte megbeszélés, megvitatás tárgyát: elgondolhatjuk, hogy érezhette magát a Lednicze falai közül nem rég kikerült ifjú, ki nyilvános iskolát sem igen járván, minden tudását legfeljebb valamely falusi mesternek köszönheté, s a világról való ismeretei a csatamezőn nem rég gyűjtött tapasztalatoknál alig terjedtek többre.

Nem hisszük azonban, hogy mindezekért mellőzték vagy éppenséggel lenézték volna, mert a többség hozzá hasonló emberekől állott, de valószínűleg önmaga is érezte fonák helyzetét abban a társaságban, melynek bevett formáságai már csak azért is alkalmatlanok lehettek rá nézve, mert odahaza megszokta kénye-kedve szerint élni, és sokkal szenvedélyesebb, sokkal büszkébb, hogy ne mondjuk elbizakodottabb volt, hogy sem mások tetszéséhez alkalmaztatta volna magát.

Annál örömeztőbb tartózkodott Budetin várában, hol báró Szunyogh Jánosnak, köpcsényi Listius Ágnestől született eladó leánya szemet szűrt neki s csakhamar lángra lobbantotta tapasztalatlan szívét. Juliánna árva, s bár négy testvér között legidősebb, jóformán maga is gyermek volt, ki szülei halála után egyedül állott a világban, s gyöngye vállaira még a kisebbekre való felügyelet gondja is nehezedett, a mit legfeljebb egyik-másik jobb lelkű atyafi osztott meg vele.¹⁾ A fiatalok között tehát — talán sorsuk hasonlóságánál fogva is — csakhamar erős vonzalom fejlődött s rokonaik, jó akarók is örömet adhatták beleegyezé-

¹⁾ Két huga volt: Anna és Zeuzsánna, s egy fiú testvére István, ki azonban nagyon kevés idővel volt fiatalabb nála. Budetinben lakott még unokatestvérük Szunyogh Mózes, György fia, maga is gyermek, ki 1594. január 30-án nagybátyjait Kubinyi Kristófot, Lászlót, Dánielt és Jánost kéri, hogy árvaságában ne hagyják el és jöjjenek azonnal Budetin várába. Levelében a következő sorokat olvassuk: »Non sine dolore summo ac moerore animique perturbatione G. V. scribo certioresque facio de statu nostro miserrimo turbulentissimoque, credo G. V. non latere, quod G. ac M. D. J. S. diem suum obierit, uxorque ejus longe charissima. Cum itaque his orbatu sumus, qui loco patris et matris fuere, ad quem confugere debeam ignoro etc.« Több mint valószínű, hogy a G. M. D. J. S. betűk Szunyogh Jánost jelentik (Generosus ac Magn. Dominus Joannes Szunyogh) s így Julianna valami rendkívüli csapás következtében atyját és anyját egyszerre vesztette el. (Orsz. ltár. kincst. osztálya. Vegyes Levelek 1590 — 1599.)

süket ebbe a viszonyba, mely mindkét félre nézve előnyösnek tetszett.

Mert Thelekessy háztartásán, épen úgy mint saját egyéniségén, bizonyára meglátszott a gondos, szerető női kezek pótolhatatlan hiánya, s talán gazdag, de mindenesetre rangja szerint való hűséges élettársat nyert Szunyogh Juliannában, kinek viszont védelmezőre, pártfogóra volt szüksége, hogy a maga családi tűzhelyénél két kis hugának is biztos menedéket nyújthasson.

Így gondolhattak legalább azok, kiknek javallásából történt a dolog, bár alig hisszük, hogy Thelekessy, ha már egyszer érzelmei felől tisztában volt, — akárkitől is tanácsot kért s fogadott volna el.

Tizennyolcz éves korában még az ember szívével gondolkodik, s különben is -- jóllehet házasságkötéseknél a sokféle érdekeltségnek egész csoportjai jogosítva érzik magukat, sőt kötelességüknek tartják pro et contra közre működni — Mihály tetszése és akaratával szemben soha semmiféle befolyásnak sem engedett.

A menyegző azonban nem történt meg oly gyorsan, mint a hogy azt talán a türelmetlen vőlegény óhajtotta volna. A menyasszony fiatalága, mint általában úgy itt sem képezhetett volna akadályt, mikor 14 éves gyermek is főköthő alá került, a formásokon is túl eshettek volna a farsangon, de tavasz nyitával az ország megmaradásáért ismét fegyvert fogott a nemesség, s a ki kezét, lábát birta, sietett a csataterre Mátyás főherczeg zászlaja alá.¹⁾

A múlt hadjárat hősei diadalmasan nyomultak előre, megvették Nógrádot, s elhatározó ütközetben tönkre verték a Hatvan segítségére siető budai törököt, minek következtében Mátyás főherczeg ötven ezer főnyi seregével 1594. május 4-én Esztergom alá szállott.²⁾ De a rossz hadvezérlet és a magyarok iránt tanúsított bizalmatlanság káros következményei most is csakhamar nyilvánultak, s az ostromló sereg még alig tudott valami számba vehető sikert felmutatni, mikor a főherczeg *junius 2-án* a táborba hívott ország gyűlést megnyitotta.

A rendek áldozatkészsége — bár a főherczeg tulzott követelésekkel lépett föl — most sem tagadta meg magát. Megajánlották — a csaknem véginségre jutott jobbágyság állapotához képest — a háború folytatására szükséges adót, elhatározták

¹⁾ 1594. április 30-án írja Thurzó György feleségének: »Lám valaha mi úr vagyon Magyarországon, azok mind itt vannak, még az betege is ide hozatta magát« *Kubinyi M.*, Thurzó Gy. levelei I. 67. l.

²⁾ U. o. 69. l.

a nemesség fejenként való felkelését, s alig oszlott szét jun. 11-én az országgyűlés, már Zrinyi György és Pálffy Miklós vezérlete alatt körülbelül 20 ezer magyar vitéz állott harczra készen.¹⁾

Thelekessy bizonyára fájó szívvel vett búcsút mátkájától, de a kötelesség parancsolt, s otthon maradnia nem csak főben járó bűn, de gyalázat lett volna, talán még Juliánnája szemében is. De jó szerencséje még nem hagyta cserbe, s talán kedvesének buzgó imádsága megóvta őt minden bajtól. Részt vett az egész hadjáratban, annélkül, hogy csak sebet is kapott volna,²⁾ pedig sok jó vitéz, derék katona hullott el mellette.

Ezek azonban már nem a dicsőség napjai voltak. Az Esztergomot ostromló sereg, Szinán pasa közeledésének hírére véve, átköltözött a Dunán s folytonosan hátrált, mialatt a török csaknem szeme láttára elfoglalta *Tatát*, *Szentmártont* és minden ellentállás nélkül jutott *Győrig*, melynek hitvány parancsnoka gr. Hardeck alkudozni kezdett az ostromlókkal s a jól megerősített várat néhány napi védelem után gyalázatos módon feladta. Eljárása nem menthető ugyan, de fejével lakolt érette s vajon kitől láthatott volna lelkesítő példát, mikor az egész keresztény tábor demoralizálva volt, és Szinán közeledésére rendetlen futásban menekült Győr alól, pedig elég erős arra, hogy szemben fogadja az ellenség gyűlevész hadát. Csoda-é, ha ily körülmények között bátorságát vesztette, s ha megfélemedezett kötelességről? mikor mindenfelől gyávaságot vagy vétkes mulasztást látott.³⁾ Nemsokára elesett *Pápa*, s csak *Komárom vára* tartotta magát erősen, de alig vonúlt el annak falai alól a török, felhagyva sikertelen ostromával, Mátyás főherczeg is elbocsátotta seregét s novemberben hazatért Bécsbe.⁴⁾

Thelekessy nem várta be a hadjárat végét s mihelyt jó szerével szabadulhatott, sietett Budetin vára felé, hol szorongó szívvel lesték érkezését. Most már nem lett volna ok tovább halasztani a menyegzőt, ki is tüzték annak napját 1594. október 23-ra.⁵⁾

¹⁾ Magyar orsz. gyűl. Eml. VIII. k., Istvánffy id. m.

²⁾ Thurzó részletesen tudósítja feleségét a hadi eseményekről, bizonyára ezt sem hallgatta volna el.

³⁾ Istvánffy id. m. Lib. XXVIII. Thurzó levelei i. h. az 1594-ik esztendőnél. Szalay id. m.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ »Tegnap én édes szivem — írja Thurzó György 1594. okt. 11-én feleségének — csak Pukhóig jöheték az szálom, ott elcsüvedék. *Thelekessy Mihály szerencséjére ott találánk, és együtt evénk vacsorát vele, menyegzője leszen ez jövő vasárnaptól az másikon.* Igen kére, hogy ott lennénk. Ha módom leszen benne és az jó fizetéstől megmenekedhetem, azon leszek, hogy

Nem valami nagy lakadalmat tarthattak, mert a nemesség jobbára még a táborban volt, s *Thurzó György* is levele által menté ki elmaradását.¹⁾ Az előkelőbb atyafiak közül *Zay András* és *Ostrosith András* jelenlétéről van biztos tudomásunk, a Listiek úgylátszik elmaradtak, pedig sohasem volt kenyerők a hadakozás, míg a vármegyék nemességét a többek között *Sigray Theodosius* alispán, meg *Elefánthy László* képviselték. A menyegző után a fiatal pár átköltözött Ledniczére, illetőleg Thelekessy rovnai kastélyába, mely amannál sokkal kellemesebb lakóhelyül szolgált.

A férj 18 éves, a nő talán még ennyi sem volt, a mi azonban — bárha gyakran káros következményekkel járt is — egyáltalában nem szokatlan ebben az időben.²⁾ Szerették egymást s ha az ellentétes természetek össze illők, legalább házasságuk első éveiben boldogok is voltak. A férj szenvedélyes, könnyen haragra lobbanó, parancsoláshoz szokott s ebből kifolyólag még a szerelemben is követelő; a nő szelid kedélyű, kötelességtudó, engedelmes, ki zugolódás nélkül alávetette magát ura akaratának, ahhoz alkalmazkodott minden tetteiben, és soha semmit sem határozott beleegyezése, javallása nélkül.³⁾ Ez volt szerencsájuk mindkettőjüknek, ez tette a későbbi megpróbáltatások napjaiban elviselhetővé Szunyogh Juliánna helyzetét.

De az ifju férj rövid időt tölthetett hitvese oldalánál, mert a következő év tavaszán ismét a táborban találjuk őt. Pedig odahaza gonoszul folytak az ügyek, s épen most lett volna szükség erős férfi kézre, hogy nagyon sok bajnak eleje vétessék. A terjedelmes birtok jövedelme, kézen közön úgy elapadt, hogy Thelekessy bizonyos részjóságát volt kénytelen zálogba vetni,⁴⁾ hogy

akkorra feljűjjenek, és ha teneked tetszeni fog, együtt menjünk oda . . . » (i. h.) A datumokat utánna számítva *október 23-a* jö ki a menyegző napjául. Ugyancsak ekkor irták össze Szunyogh István, Zay András, Ostrosith András, Sigray Theodosius, Elefánti László *Szunyogh Juliánna*, nászhozományát Budetin várában (Orsz. ltár N. R. A. fasc. 404. nr. 32.)

¹⁾ Thurzó levelei i. h. I. k. 117 l. A Thelekessynek szóló levél bizonyosan erre vonatkozik.

²⁾ Thurzó György sem volt még 19 éves, mikor első feleségét Forgách Zsófiát nőül vette.

³⁾ Jellemző erre nézve 1596. szept. 26-án férjéhez írott levele is, melyben a többek között így szól: » *István uram ösém itt volt, kgdnek szolgálattát üzente, örömet beszélgetne kgdvel minden dologról . . . Engemet igen kért, hogy Budetinra mennék vagy három napra, de nem ígérkeztem, hanem kgdül várok, valamint kgd parancsolja, ahhoz tartom magamat.* » Orsz. ltár kincstári osztálya. (Vegyes levelek.)

⁴⁾ U. o. Lib. Reg. IV. k. 241. l.

illendőképén jelenhessék meg a táborban s a hadviselésre az országgyűlés által felajánlott adót annak idejében lefizethesse. Meghitt szolgálai már régóta tetszésük szerint gazdálkodnak, senki sem vonta őket számadásra s urok felől bizony akármit is cselekedhettek. Ez pedig természetesen semmi jóra sem vezethetett, mikor száz meg száz alkalom kínálkozott arra, hogy visszaéljenek független helyzetükkal. Nem az volt a legfőbb baj, hogy saját érdekeiket még urok kárával is előmozdították, mert ezen idő multával könnyű lett volna segíteni, de a kedvező alkalom sok oly dolognak lett szülő anyja, mely előbb-utóbb veszedelmet hozhatott Lednicze várára.

Megszokták a dologtalan könnyű életet, még a régi uraság idejében, kinek egyszer-másszor nagy hasznára voltak s kardot érezve oldalukon nem volt többé kedvük visszatérni előbbi foglalkozásukhoz, hogy arcuk verejtékével keressék kenyerüket. A szoros hegyi utak, az erdők mélységes homálya inkább vonzották őket, a kalmárok rakott ládáit, a pukhói és ledniczei vámsorompók, sőt még a király harminczadja is bő nyereséggel kecsegtették a merész vállalkozókat. És ugyan mitől is tarthattak volna? Az erdő megőrzi a maga titkait, a vármegye nem ér rá üldözni, felkutatni őket, különben is Lednicze vára erős menedékük s a jószág-felügyelő, a kulcsár, a várnagy mind egyetértene velük. Évek óta gyakorolták már jövedelmező mesterségüket, eleinte csak ökörlopáson kezdván, de számuk napról-napra való növekedésével vakmerőségük is nőttön nőtt. Thelekessy Mihály szolgáinak mondották magukat, de ebben semmi sem volt igaz s tulajdonképen egy jól szervezett rablóbandát képeztek, úgy hogy a kereskedők folytonos rettegés között utaztak Lednicze környékén, mert sohasem tudhatták melyik pillanatban ütnek rajtuk s fosztják ki mindenükből a haramiák. Magános embernek pedig, ha pénzt sejtettek nála, valóságos Istenkisértés volt az erdőben eléjszakázni, mert irgalom nélkül megölték néhány forintjáért.

Moncsek Kristófot, a jószág-felügyelőt tartották fejüknek, ki gyermekségétől fogva Thelekessy István udvarában nevelkedett, mióta a Kavkával vívott harcok idején testvérbátyját megölték. Thelekessy hálából gondoskodott felőle, s nemcsak szabaddá tette, de Horenicz helységben egy nemes udvarházat is adományozott neki, kikötvén, hogy ő és maradékai, fiainak is hasonló hűséggel szolgáljanak.¹⁾ E donatió alapján Moncsek később nemességet szerzett s úgy betudta hizelegni magát fiatal ura kegyeibe, hogy ez a vén becsületes *Keresztes János* halála

¹⁾ Az adománylevél kelt Rovnán 1585. január 14-én. Orsz. ltár. N. R. A. fasc. 398. nr. 20.

után az egész uradalom gondviselőjévé tette, s nemcsak föltétlenül bízott benne, de ragaszkodott is hozzá, mint boldogult édes atyja leghívebb szolgálójához.

Pedig Moncsek tetőtől talpig gazember s e mellett nem közönséges gonosztévó volt. Ha Thelekessy, idejében megismerve őt, elcsapja magától, talán az események is másképp alakulnak, de egy pillanatra sem kételkedett benne s házassága után is megtartotta tisztében. Ő fogadta a cselédséget úgy a várba, mint a rovnai kastély szolgálatára, s gondja volt rá, hogy mindnyájan hozzá méltó hitvány emberek legyenek, kiket céljaihoz képest vakon felhasználhasson. Minden akasztófa kerülőnek kenyeret adott, ha valami alkalmas tulajdonságot fedezett föl benne; mert nemcsak az erős karnak, lopás-, rablásban szerzett tapasztalatoknak volt kelete nála, írás olvasásban, ötvös mesterségben, chirurgiában jártas embereket is szívesen fogadott, ha a társadalom már kivette őket kebeléből.¹⁾ Ily módon Lednicze vára rövid idő alatt a legveszedelmesebb fajtájú gonosztevők tanyája lett és Moncsek lelkében már megfogamzott az az ördögi gondolat, hogy fiatal urát is a kárhozát örvényébe ragadja.

Ilyen emberek közelében tölté napjait ura távollétében a fiatal asszony; szerencséjére még nem ösmerhette alaposan környezetét s nem ért rá, hogy a tapasztalt dolgokon és saját helyzetén tündődjék. Hugai nevelése, kiket magához vett, s a nagy háztartás gondjai úgy elfoglalták minden óráját, hogy az unatkozás — ez ösmeretes gonosz tanácsadó — sem férkőzhetett közelébe. De azért mégis hosszúnak tetszett előtte az idő, míg ismét viszontláthatá férjét, ki ezalatt serényen forgolódott a csatatéren, részt vett Esztergom és Visegrád visszafoglalásában, s csak őszszel tért meg családjá körébe.

E hadjáratban, — mely a magyar fegyverekre nézve több szerencsével járt, mint a tavalyi — Thelekessy is kitüntette magát s érdemei fejében Fejérkőy István nyitrai püspök és kir. helytartó bizonyos *Veszka és Bezdedő* trencsény-vármegyei helységekben fekvő jószágokat adományozott neki, melyek Borovszky Tamás magva szakadtával a koronára szállottak. Nem valami tekintélyes adomány, — mindössze is egy nemes udvarház és tartozékai, két egész jobbágyhely és öt zsellértelek forognak szóban,²⁾ — de legalább kardjával szerezte, s mindenesetre a mellett bizonyít, hogy korán figyelmet tudott ébresztetni maga

¹⁾ L. az alább következő tanukihallgatásokat.

²⁾ Az adománylevél 1596. ápril 10-én állítottatott ki. Orsz. ltár. N. R. A. fasc. 1088. nr. 39. A beigtatást az esztergomi főkáptalan teljesítette. Capsa, 12. fasc. 5. nr. 6.

iránt. Öregatyja is így kezdé, azzal a lényeges különbséggel, hogy a fejedelem csak 20 esztendő s szolgálata után talált széles Magyarországon neki adományozható curiát. Tagadhatlanul nagyban emelheté hősiünk önérzetét ez a kitüntetés, de anyagi tekintetben is kárpótlást nyújtott neki a hadjárat költségeire zálogba vetett jószágaiért.

A telet s a következő év nagyobb részét otthon töltötte,¹⁾ mert csak a nyár derekán gyülekeztek a rendek a király helyett megjelenő Miksa főherczeg zászlója alá. Most ráérkezhetett volna egyéb dolgai mellett birtok ügyei rendezésére is,²⁾ melyek bizony nagyon zavarosak valának. Pedig atyja takarékos gazda létére nemhogy adósságot csinált volna életében, de még készpénzt is hagyott fiára. Elkölt az csakhamar s a jószág rendes bevételei alig fedezhették a fiatal úr kiadásait. Igaz ugyan, hogy a háboru már harmadízben nagy áldozatokat követelt s a múlt országgyűlés megajánlása szerint is 6 forintot, 1596-ban pedig *kilenczet* fizettek a rendek minden kapu után saját erszényökből, de okszerű gazdálkodás mellett még csak megbirta volna ezt Thelekessy uradalma.

Lednicze tartományához, a váron és a rovnai kastélyon kívül, 25 falu s két város: *Lednicze* és *Pukhó* tartoztak. Ez utóbbi igen jelentékeny kereskedést folytatott Morvaországgal s vagyonos polgárság lakta. A földesúr mind a két helyen vámszedési jogot gyakorolt, mely különösen a posztó kereskedéséről híres Pukhón jövedelmének legtekintélyesebb részét képezhette volna. A pukhói harminczad természetesen a kamaráé volt, de a mal-mok a földes urnak jövedelmeztek, a mi magában véve sem megvetendő dolog egy népes, gazdag városban. Ezenkívül édes anyja Forgách Zsuzsánna után Nyitra, Bars és Nógrád vármegyékben birt jelentékeny jószágokat, a többek között Pereszlénynben, Körtvélyesen, Kis- és Nagy-Krestinán s a töröktől nem rég visszafoglalt füleki vár tartományában³⁾ stb. stb., úgy hogy figyel-

¹⁾ Szunyogh István levele 1596. május 27-ről. (Orsz. ltár. Vegyes levelek.) U. o. Act. Publ. 1600. jul. 16.

²⁾ Babindaly András ebben az időben elhalván, gyermekei főtutorául Thelekessyt rendelte s 1596. január 15-én Vizkelethy Tamás, Apponyi Péter, Szerdahelyi Mihály, Kálnay János, Apponyi Pál felszólították őt, hogy az árvák ügyében, mint különben is »*vér szerint való attyok fia*« velök együtt jelenjék meg Pozsonyban a locumtenens előtt, mit a husz esztendő s »*fő tutor*« — bár jó magára is ráért volna még a gyámság — bizonyára nem is mulasztott el. (Orsz. Levéltár. N. R. A. fasc. 403. nr. 15.)

³⁾ Országos levéltár N. R. A. fasc. 1172. nr. 18., továbbá fasc. 600. nr. 33. A.

men kívül nem hagyva felesége hozományát, melyet azonban — minthogy a Szunyogh és Listius nemzetség birtokainak egy tekintélyes része az örökös tartományokban feküdt ¹⁾ — csak részben vehetett kezéhez: Thelekessy Mihályt, ha nem is épen az ország, de mindenesetre amaz *ország-rész* legvagyonosabb főnemesei közé számíthatjuk. Ingatlanának értéke bizonyosan kitett 2—300 ezer forintot, a mai értékhez viszonyítva tehát körülbelül 2—3 milliót. ²⁾ Ez ugyan elenyésző csekély Dobó Ferencz, Báthory István, a Thurzók vagy Illésházy István vagyonához képest, ³⁾ de még sem közönséges dolog abban az időben, a minthogy napjainkban is számot tenne.

Jövedelme azonban épenséggel nem állott arányban fekvősége értékével. Örökös pénzzavarban volt s ha valami rendkívüli dolog adta elő magát, nyakra-főre kölcsönhöz folyamodott s még felesége arany-ezüst miveit is zálogba vetette. ⁴⁾

Igaz, hogy Trencsény vármegye sem Kanaán földje, s a mi búzája, bora más jószágain termett, jobbára elkölt a ház szükségére, az pedig nem jutott eszébe, hogy szarvasmarha kereskedéssel foglalkozzék, mint Illésházy és rajta kívül sokan, az is bizonyos, hogy szeretett bőven költeni, különösen a táborozások alatt, s »*fű-lovakat*«, drága paripákat tartott istállójában ⁵⁾: de jövedelme apadásának legfőbb oka még is csak a rosz gazdálkodásban, s szolgálának hűtlen sáfárkodásában rejlett.

Maga nem nézett utána semminek, s még fogalma sem igen volt arról, hogy lehetne jövedelmét megkészserezni, a mi különben nem is olyan könnyű mesterség mint talán sokan hiszik, főleg ha

¹⁾ Thelekessy özvegye Szunyogh Juliánna nyugtatót ad arról, hogy Listius János az austriai javakból kielégítette őt. *Esztergomi főkap-talan: Lib. 10. anno 1603. fol. 845.* Szunyogh János báró megvette 80 ezer forintért a Schaffgotsch-család Sziléziában fekvő *bíliczi* uradalmát. *Nagy Irán. Magyarország családai* X. 891. l.

²⁾ A ledniczei uradalmat 104 ezer forintért szerezte meg a fiscustól 1601. márczius 29-én Dobó Ferencz; az özvegy hitbérében meghagyott rovnai kastély, továbbá *Sztreczenicz, Rovna, Hostina* és *Nagy-Breznicze* később külön alku tárgyát képezték. *Az adománylevél orsz. ltár. Lib. Reg. IV. 362.*

³⁾ Illésházy gazdagságára nézve lásd: *Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pere.* Budapest 1883. Báthory István vagyonára *Századok* 1890. 124. lap. »Dobó Ferencznek csak pénze maradt 400 ezer forintnál több.« *Szamosközi Tört. maradv. IV. k. 174. l.*

⁴⁾ *Orsz. ltár. N. R. A. fasc. 123. nr. 13.*

⁵⁾ Egy alkalommal is bizonyos »*mánthovai lovat*« 225 fton s két paripán adott el. A »*fű-ló*« nemesvérűt, a »*paripa*« csödőrt jelentett abban az időben.

az embert takarékosagra nem tanították, különös hajlama pedig arra nincs. -- De ugyan ki is vett volna magának fáradságot hogy beláttassa vele a jó gazdálkodás szükségét, és megösmertesse annak praktikus fogásait? — Tisztartójának épenséggel az állott érdekében — ha maga szinte értett volna is a dologhoz -- hogy semmit se tudjon, semmivel se törődjék, mert csak ebben az esetben nyerhetett teljesen szabad kezet mellette. Ne feledjük azt sem, hogy 20 esztendő ifjúról van szó, kit a házasság sem bölcsőbbé, sem tapasztaltabbá nem tehetett a magával egykorúaknál, s a ki, mióta a gyermekségből kilépett, jobbra a harczmezőn tartózkodott, úgy szólván csak vendég volt oda haza, és ilyenkor kevés kedvet érezhetett magában arra, hogy kora reggeltől késő estig gazdaságával törődjék.

Kölcsön ügyleteinél is a legkézzelfoghatóbb járatlanságot követte el mindig. Hitelezői használták-e fel tapasztalatlanságát, vagy maga is az adósság szerző emberek azon közös hibájában leledzett, hogy pénztelen voltát »pillanatnyi zavar«-nak szeretete feltüntetni, vagy talán nagyon kevésbé ismerte helyzetét, elég az hozzá, hogy mindig rövid időre, — legfeljebb 3—4 évre tette zálogba rész jószágait, úgy, hogy mire a fizetés napja elérkezett, nem volt képes azokat visszaváltani és továbbra is a hitelezők kezén maradtak.

Ha gyakorlott, becsületes emberek gondjaira bizza gazdaságát, s fáradságot vesz magának egy kis ellenőrzésre, anyagi helyzete rövid idő alatt kedvezőbbre fordul. De tökéletesen meg volt elégedve Moncsék Kristóffal, és legtávolabbról sem gyanította, hogy romlását ez fogja okozni, a hú szolgál, kit atyja szedett fel a porból!

Egy közbe jött esemény nagyban elősegítette a gonosz ember szándékait. Történt ugyanis, hogy Zlandeki Nekess Wenczel morva főúr 1596. augusztus közepén ökröket hajtatott Magyarországból szolgálai által, kik Lednicze határában legeltették a csordát. A botosok között volt két ember — *Lazovich János* és *Hegdus Victorin* úgy látszik czinkos társai Moncséknek — kik titkon megjelentették a dolgot a várban, s a jószág-felügyelő bosszúra ingerelte Thelekessyt a határain esett sérelem miatt. — Birt annyi ravaszsággal, hogy akkép tüntesse fel a dolgot ura előtt, mintha neki nemcsak jogában, de kötelességében is állana megtorolni Nekess szolgálinak vakmerőségét, s nagy hirtelenséggel összegyűjtven fegyvereseit, Pruszkay János haramia kapitány segedelmével megtámadta, szétkergette a pásztorokat, és 38 ökröt hatalmasan Ledniczére hajtott. — A dolog Thelekessy tudtával, beleegyezésével történt kétségtelenül, de értelmi szerzője Moncsék volt, Nekess szolgálai pedig később Lazovichot és Hegdust vádol-

ták, hogy az ökröket hűtlenül az ő kezére játszották. — Minthogy azonban a károsult — noha 38 ökör értéke abban az időben is szép összegre rugott — törvényes lépéseket nem tett, talán mert elegendő bizonyítékai sem voltak ¹⁾, lassanként az egész feledésbe merült. Thelekessy, ha rajta kereskednek, talán megtéríti a kárt, de így rá sem gondolt többé s egyáltalában nem hihetjük, hogy eljárását bűnnek tartotta volna, főleg ha Moncsek meggyőzte őt arról, hogy Kavka idejében hasonló körülmények között atyja sem cselekedett volna másképen. Csak Moncsek örvendezhetett titkon, hogy az első kísérlet ily szépen sikerült.

Senki sem ösmerte jobban nála Thelekessy anyagi helyzetét, azt is tapasztalhatta, hogy a pénz csak úgy olvad kezei között, és a történetek után napról-napra több bátorságot vett magának s számítva ura meggondolatlan fiatalságára, veszedelmes dolgokat kezdett emlegetni előtte. »*Mit ér jóuram a jámborság — így beszélt hozzá gyakorta — mit a tisztos élet, ha nincs annyi jövedelmed, hogy rangodhoz méltóan élhess? Bezzeg atyád sohasem látott szükségét, nem törte magát pénz után, mert hű szolgálai mindenről gondoskodtak. Ezek az emberek pedig most is élnek, itt állunk körülötted, parancsolj s mi engedelmeskedünk!*» ²⁾

Moncsek beszédjét — mely nem csupán ez elvetemült embert de amaz idők társadalmának rideg cynismusát is kitűnően jellemzi — félre érteni nem lehetett és Thelekessy csak abban az esetben szabadúlhatott volna meg végképen a kísértéstől, ha felemelt karja egyetlen csapásával örökre elnémítja a gonosz ajkakát. De nem tette s bár az atyja emlékét sértő gyanút — mint később, bizonyára most is — haraggal utasítá vissza, — még csak el sem űzte magától ezt az embert. A csábító szavak pedig éjjel-nappal fülébe csengettek s mint a síma nyelvű hízelkedők sugdosásai (mert bő része volt ezekben is), lassan de biztosan ölü mérég gyanánt hatottak, felületes, de még romlatlan lelkére. ³⁾

Örvény szélén állott, anélkül, hogy csak sejtelmével is bírt volna helyzetének; erős küzdelem támadt lelkében, jóllehet annak okait tulajdonképen maga sem ösmerte. E pillanatnak előbb-utóbb

¹⁾ Egy Vaczlinka György nevű embert, midőn az ökröket nyomozta volna, Thelekessy szolgálai elfogtak s egy évig szenvedett a ledniezei börtönben. Talán ez rémítette el a többit is, hogy a tetteseket nem merték vádolni. Orsz. levéltár. Act. Publ. 1600. jul. 16. továbbá N. R. A. fasc. 296. nr. 14.

²⁾ Borbély János vallomása u. o.

³⁾ Borbély vallomása szerint is — a ki pedig a legsötétebb színben igyekszik őt feltüntetni, ez ideig Thelekessy kifogástalanul viselte magát.

be kellett következnie és neveltetésének körülményei, a gyermek-kori első benyomások, a környezet befolyásának hatalma, a látott példák, a magába szívott elvek, végre tapasztalatlan ifjúsága, — a kísértésekkel szemben szükségképen válságot idéztek elő lelke jó és rossz indulatainak egymással való harczában. — E válság képezi életének forduló pontját.

Minthogy azonban sem az anyagi, sem az erkölcsi világban nem történhetik változás átmenet nélkül (noha annak processusait csak ritka esetben tudjuk határozottan kimutatni) önkényt érthetőleg idő telt bele, sok többé-kevésbé figyelmet érdemlő esemény jött közbe, míg Thelekessyt, részint a viszonyok kényszerítő hatalma, részint a lelkében túlsúlyra jutott indulatok, eddigi életútjával ellenkező ösvényre terelték.

Természetes dolog azonban, hogy az emberek nem vettek tudomást arról, különben is a többség csak abból ítél, a mit épen lát vagy hall, de már az események okait nem kutatja, sőt sokan lehettek, a kik talán az első találkozás kellemes vagy kellemetlen benyomása alatt, alkották meg hősünk felől a maguk véleményét. Bizonyos dolog, hogy fiataltsága — ha esetleg gyöngeségei, hibái forogtak szóban — nem igen szolgálhatott mentő körülményül a kortársak szemében. Önálló helyzete, a világban való szereplése, már ezt úgy hozta magával. A ki velök ült széket a gyűlésben, velök harczolt a csatamezőn s részt vett — ha kedve tartotta — a közélet minden mozgalmában, annak nem tudakolták évei számát, és a tetteiért való felelősség, még erkölcsi tekintetben is, ép úgy terhelte őt, mint bármely meglelt korú férfit, kinek háta megett egy élet tapasztalata állott.

Nem vitatkozunk most e felfogás helyes vagy helytelen, jogos vagy jogtalan volta felett, mert bennünket csak az érdekel, hogy az úgynevezett »közvélemény«, — melynek ingatag alapját különben minden gondolkodó ember ösmeri, — a közvélemény mondjuk, melyet talán magában mindenki megvet, nyilvánosan pedig meghajlik, néha leroskad annak súlya alatt: — Thelekessyről, életének ebben a szakában, még kedvezően ítél. — És ezen nem is csodálkozhatunk, mert a mellett, hogy rosszat még nem igen mondhatott róla a világ — tagadhatatlanul voltak megnyerő tulajdonságai, melyek az említett forum előtt nyomatékkal birtak. — A harczmezőn bátor és vitéz, vendégszerető, bőkezű gazda odahaza, áldozatra kész s minden szenvedélyessége mellett állandó a barátságban, nyílt természetű még túl a rendén is, vidám kedvű és adakozó. . . mondjunk-e egyebet? — Élettörténete meggyőzhet bennünket arról, hogy az emberek hibái legtöbb esetben jó tulajdonságaikból, ha úgy tetszik erényeikből folynak. Hogy Thelekessynél nem *hibákról*, de *bűnökről* van szó,

azt szélsőségekre hajló természete mellett, a viszonyok végzetes hatalma tökéletesen megmagyarázza.

Ez alatt a török háború Miksa főherczeg vezérlete alatt újból megkezdődött, s már javában folyt, midőn Thelekessy a nyár vége felé táborba szállott. Az egyesült magyar-német hadak vérontás nélkül elfoglalták Váczot, melynek megrettent őrsége be sem várva az ostromot, nyakra-főre menekült s jobbára az üldöző huszárok csapásai alatt hullott el. Innen késedelem nélkül *Hatvan* alá szállott a sereg, de ennek parancsnoka: az ifjú Arszlán vitézül tartotta magát, többször visszaverte az ostromlókat, s mikor belátta, hogy nincs más választása, vagy feladni a várat vagy meghalni annak védelmében, inkább a halált választotta s hősi küzdelem után a romok közé temetkezett.

Hire futván azonban a szultán érkezésének, Miksa főherczeg tanácsosabbnak tartá visszavonulni, s miután *Hatvan* tőből lerontatá, Vácz felé húzódott seregével. Útközben gyors hírnököket küldözött szét az országban, hogy a még mindig késlekedő nemesség táborba szálljon haladék nélkül, mert a török Eger vára ellen indult. Maga azonban, a helyett, hogy a magyar kapitányokra hallgatva, Eger megsegítéséről gondolkodott volna, hiába való tanácskozásokkal töltötte idejét, s Vácznál, Esztergom közelében, majd Szécsénynél vesztegelt az élelmezés hanyagsága miatt kimerült, elcsüggedt seregével. Ugy látszik, ő is azt remélte, hogy a szultán saját jó szántából felhagy Eger ostromával, zugolódott a nemességre, hogy csak lassan, kedvetlenül gyülekezik, sőt egyenesen Teuffenbachot, meg Pálffy Miklóst vádolá e miatt,¹⁾ és míg Bécsért remegett, Nyáry Pált sorsára hagyá Egerben, s mire hosszas tétovázás után megindult segítségére, már minden veszve volt.

Thelekessy Vácznál csatlakozott a visszavonuló sereghez, s magával vitt pénze rendes szokás szerint hamarsággal elfogyott. De most nem is volt csoda, mert hallatlan drágaság uralkodott a táborban. »*Az kenyér is oly szűk itt* — olvassuk Thurzó György levelében — *hogy hat forint ára kenyérrel egy nap be nem érem.*«²⁾ Természetesen saját dandárját is élelmeznie kellett. A katonák úton-útfélen elhullottak az éhség miatt, főleg a gyalogja, mely a fáradoalmakat nehezebben viselheté.

Ez volt a német hadvezérlet átka mindég, ez tette igen gyakran győzedelmessé felettünk az ellenséget, ez fogyatta a seregét számban és erőben.

¹⁾ Istvánffy id. m. Lib. XXX. Kubinyi Miklós id. m. 185., 188. l. Thurzó levelei, főleg az időrend megállapítására nézve igen becsesek.

²⁾ U. o. 183. l.

A nemesség zúgolódott, a környékről összesereglett vitézlő rend csak kitartotta addig, míg kenyérében, szalonnájában is tartott, de azután itt-ott elmaradozott, s a ki szerét ejthette, bizony öremest megszökött a koplalás dicsősége elől. Jellemző a közhangulatra nézve, hogy még Thurzó György is azt írja haza — pedig a főherczeg személyes jelenléte nagy dolog volt előtte — hogy csak addig marad a táborban, míg »az *erszény győzi*.« Persze, hogy ez sokáig győzte, különben is a jó úr megnézte, hová teszi a garast s nem nyújtózkodott tovább a takarónál, pedig inkább módjában állott volna, mint kereszt fiának, kinek esze ágában sem volt elhagyni a táborn, pénzt, eleséget sürgetett hazulról, mennél többet, mennél hamarább s egész »*regestrum*«-ot küldött Moncseneknek, hogy tudja magát mihez tartani.

Az élés csak kikerült a rovnai kastélyból s nem lehetett ellene panasza, noha szelid lelkű felesége mentegeti is magát: »*ennél hamarbban bizony meg nem szerezhettük, kgd megbocsássa, ha későn külgyük*«, de pénz nem nagy bőséggel találkozott Ledniczén, különben is ez a jószágfelügyelő dolga, ő lássa, mit felel reá, ha esetleg a hirtelenében összekajtatott 208 forintot s néhány dénárt keveselleni fogják.

Az ifjú hölgy meleg hangú levelet írt ez alkalommal férjének, melynek minden sorából kitetszik, mennyire igyekezett távollétében is kedvében járni, kívánságát, parancsait teljesíteni. Bude-tin várába sem akar ellátogatni addig, míg ura bele nem egyezik, pedig testvér öcse menyegzőre készül, s nincs a ki »*lictariumot*« csináljon. Nehezen várja hazafelé, úgy látszik, még nem szokta meg az egyedül létet. Talán ő is — uráért aggódva — sírva bolyongott néha a rovnai kastély környékén, mint Thurzó hitvese,¹⁾ mert elhagyatottságát jobban érezheté mint ez, hiszen gyermeke sem volt, kiben örömét, vigasztalását lelhetné volna. »*Édes szívem uram — így végzi levelét — kegyelmed látogasson meg bennünket hamar való nap, és míg Isten felhozza kgdet, rólunk ne feledkezzék el, hanem gyakorta való írásával tegyen bizonyossá egészségének állapottya felől. Agya Isten, hogy rövid nap egésségben láthassuk kgdet, és jó szerencsével mindl jámbor szolgáival egyetemben, kik kgdnek javát kívánnják.*«²⁾

Mit jelentenek ez utolsó szavak? Szunyogh Juliánna talán már gyanakodott volna környezetére, s talán már tudta, hogy oly

¹⁾ Thurzó 1596. szept. 2-án írott levelében szeretettel dorgálja hitvesét, kit egy lakáj a sulói hegyen sírva talált, midőn ő táborba indult, mert úgymond »*sírássiddal az Ur Istent is busítod, és az én szívemet is szomorítod*« i. h. 175 l.

²⁾ Orsz. levéltár. Vegyes levelek 1596. szept. 26.

szolgái is vannak férjének, kik *nem kívánják javát?* Bizony két esztendő leforgása alatt sok különös dolgot tapasztalhatott, és ha megfigyelte, mi történik körülötte s levonta abból a következtetést, könnyen jöhetett erre a gondolatra. Nagyon valószínű, hogy az ökrök elhajtásáról is volt tudomása, mert a ledniczei csatlósok — ha a felügyelő szinte titkolni akarta volna is azt előtte — egymás között tele szájjal dicsekedtek gaztetteikkel s talán nem úgy fogta föl a dolgot mint férje, ki teljesen Moncsek befolyása alatt állott. De ezenkívül is lehetett elegendő oka arra, hogy gondolkodóba essék, mert sem éveinél sem tapasztalatainál fogva nem volt már gyermek,¹⁾ hogy jó és rossz között különbséget ne tudjon tenni. Már pedig ennél nem kellett több ahhoz, hogy a nyugodt szemlélő a látott és tapasztalt dolgok felett méltán megbotránkozzék, és Szunyogh Juliánna, ha nem is tartotta férje szolgáit épen rabló-zsiványoknak — bár nagyrészt azok valának — bizonyosan becsületes embereknek sem tarthatá őket, gyanus szemekkel kísérte cselekedeteiket, nem bízott többé bennük, s talán urát is féltette tőlük. És ez hitünk szerint eléggé megmagyarázza levelének végső szavait.

Tagadhatatlan, hogy egy jó feleség — ha üdvös befolyását érvényesíteni tudja — nehéz körülmények között a gondviselés szerepére van hivatva férje oldalánál. Talán megkísérlette ezt annak idején ő is, de mi sajnos csak az eredményekből ítélhetünk s be kell látnunk, hogy odaadó szerelmének nem volt annyi hatalma férje felett, hogy ez által sorsára elhatározó befolyást gyakorolhatott volna. De rendeltetését a családi tűzhelynél híven betöltötte, hűséges társa maradt urának mindvégig, s talán örökre fájt szívének, hogy szomorú végzetétől meg nem menthető.

Moncsek valószínűleg már Szécsénynél találta vitézünket, ki nem a legjobbb szívvel fogadhatá őt, mikor megtudta, hogy kevés pénzt hozott magával. Mert bizony 200 frt mihamar elkölt Thelekessy kezében, ha kenyérre, borra egy ideig nem is volt gondja. — Talán egy pillanatra az is megfordúlhatott bosszús elméjében, hogy van valami keserű igazság mégis ennek az embernek beszédjében s a becsületesség üres tarsoly mellett bizony keveset ér!

Valóban, ha körül nézünk az akkori Magyarországon, bár csak a táborba gyűlt rendeket vesszük is szemügyre, hány »szegény ember véréből élő, jobbágya sajtól«²⁾ főúrra akadunk

¹⁾ Ha meggondoljuk, hogy öccse 1896-ban nősülve 17—18 éves bizonyosan volt, neki ebben az időben legalább is 19—20 évesnek kellett lenni.

²⁾ Így jellemzi Szamosközy Dobó Ferenczet.

s hánynyal találkozhatott Thelekessy naponként a vezérek vagy a főherczeg sátorában, kinek tárháza színültig volt tele rablott kincsekkel s most kinevette azt a tisztességes szegény legényt, ki száraz kenyeren, néha étlen-szomjan napestig verejtékezett. Azt is tapasztalhatta volna, hogy a leggonoszabb vétek, a legsötétebb bűn nem mindig a porban tenyészik, gyakran magas polczra jut, kitüntetésekkel halmozzák el, a tömeg ünnepli, térdet, fejet hajt előtte.

De ilyesmire alig gondolt Thelekessy s ha nagyon bosszús volt, szokása szerint Moncseket vette elő, kinek volt jó dolga, hogy félre álljon ura hirtelen fellobbanó haragja elől, mely a mint jött, azonképen le is lohadt.

Nemsokára megindult a tábor Eger felmentésére s útközben azzal az oktalán reménységgel biztatták magukat a vitézek, hogy a török végre is felhagy a sikertelen ostrommal. Mi alapja volt e dolognak, nem tudjuk, de még 1596. október 14-én is azt írja Thurzó György hitveséhez: *»közhírrrel hallottuk, hogy török császár Eger alól el akarna szállani Buda felé . . . »*¹⁾ holott október 13-án a lázadó őrség már feladta a várat s török szokás szerint az adott hit ellenére kard élre hányatott.

E fontos végház eleste pótolhatatlan veszteség volt: hasztalanul erőlködött ezután Miksa főherczeg, mulasztását többé jóvá nem tehette, bár midőn Sajó-Vámosnál Báthory Zsigmond erdélyi vajda hadaival egyesült, serege körülbelül 40 ezer főre szaporodott, s a közhír még nagyobbnak mondta.²⁾ Elhatározták, hogy a hol érik, megütköznek a törökkel s ha lehetséges, még visszafoglalják Eger várát.

Tagadhatatlanul szép sereg, a mi számát illeti, máskülönben a legkülönbözőbb elemekből alkotott, fegyelmet nem ösmerő, rosszul szervezett had, melylyel csak kitűnő, egységes vezérlet mellett lehetett volna sikert mutatni fel. -- Ennek azonban nyomára sem akadunk s hogy is lehetett volna szó egységes vezérletről, mikor Rudolf koronájának minden népei tarka vegyületben gyűltek össze; magyar és német ősi szokás szerint lenézte, kigunyolta egymás vitézségét, mindenki csak saját zászlótartójára halgatott, az előljárók maguk között torzsalkodtak, a Miksa mellé rendelt hadi tanács pedig szokás szerint nagyképszerűsködött, talán papiron annak rendje, módja szerint meg is verte már az ellenséget, csak hogy épen a szultánt el nem fogta egész háremével együtt. Még történetíróit is hoztak magukkal, hogy valamiképen

¹⁾ Kubinyi i. h. I. 188. l.

²⁾ Thurzó gyakran ismételi, hogy eunél szebb és nagyobb hadat sohasem látott. A közhír 70 ezer embert emlegetett.

a halhatatlanságot ki ne kerüljék. Hogy a dolog nem egészen ilyen simán folyt le, arról persze a jó urak némelyikük most látott először törököt — már nem tehettek.

Borsod vármegyében Diós-Győr közelében nézett farkaszemet a két tábor, s Mező-Keresztesnél 1596. október 26-án történt a véres ütközet, mely szerencsés kezdete daczára csufos vereséggel végződött ránk nézve.

A keresztények eleinte minden ponton győztek, már megbomlott a török tábor, már futottak a rettentetlen janicsárok, menekült a szultán csillogó testőrségével, szakállukat tépték, a nagy prófétát káromolták az őrjöngő dervisek, zsákmányul esett a tábor minden kincseivel. . . im egyszerre csak a futókból támadók lesznek, egy maroknyi elszánt ember halál megvetéssel rohan a rablás, zsákmányolás hevében elvakult keresztényekre, villámgyorsan megszalasztja a lovasságot, ezek fejüket vesztve, rémültökben saját feleiket gázolják agyon, a nagy zavarban a gyalogságot is magukkal rántják. . . és lón rettetes futás a sötét éjszakában. Mintha forgó szél ragadta volna magával, rohant az egész tábor, szaladtak a vezérek tajtékzó paripaikon, lovas és gyalog hadi nép keresztül-kasúl tört egymáson, menekült mindenki, a merre tudott: a főherczeg Miskolcz felé, az erdélyi vajda, Thurzó, Diós-Győrbe, Pálffy Putnok irányában, Thelekessy. . . Isten tudja merre! Egyedül a kassai kapitány maradt vesztég a csatatéren. Mire észrevette magát, vitézein kívül más élő lélek nem maradt a táborban; a török sem hitt győzelmében, s cseltől félve, nem üzte vágta sokáig a futókat, hanem dolgára takarodott. Az öreg Teuffenbach megvacsorázott, meg is hált a csatamezőn, 15—20 ezer keresztény, s ki tudja, mennyi pogány holt test hevert körüllette szerte-széjjel. . . neki volt legnyugodalmasabb éjszakája.¹⁾

Ez volt a 15 esztendőös török háborúnak legvéresebb ütközete, mely azonban — bár tagadhatatlanul nagy veszteség vala a keresztény fegyverekre nézve — szerencsére fontosabb következményekkel nem járt. Eger várának eleste sokkal érzékenyebben sújtotta ennél hazánkat. A keresztény hadnak a török felett való előnye azonban már a mező-keresztesi ütközetben is határozottan kitűnt, és az ellenségnek nem igen volt oka eldicsekedni győzelmével, mert azt korántsem a hadvezetés bölcsessége, pusztán egy kedvező, ki sem számítható véletlen idézte elő, bár ez teszi menthetetlenné épen a mi vezéreink gondatlanságát. A szultán haza takarodott, a következő év február elején Pozsonyba gyüle-

¹⁾ V. ö. Istvánffy i. h. Szamosközy Tört. Marad. IX. (Monum. Hung. Hist. Script. XXX. h. 464. okl.

kezett országrendek pedig megtették készülleteiket a háború folytatására.

Thelekessy már három év óta forgott hadakban, egyszer-másszor talán ki is tüntette magát, de hát ez nagyon mindennapi dolog volt abban az időben és az emberek nem igen vették észre. A keresztesi ütközet után azonban úgy látszik vitézi híre támadt, mert Trencsény vármegye rendei a jövődő háborúra kapitánynak választották őt. Ritka szerencse egy húsz esztendőes fiatal emberre nézve s a mellett bizonyít, hogy nem csak jó katona volt a szó közönséges értelmében, de fontosabb tisztt betöltésére is alkalmas tulajdonságokkal rendelkezhetett. — Más különben miért választották volna éppen őt, annyi hadakban megélt, tapasztaltabb vitézzel szemben? Még ha az őt határozottan kedvelő Illésházy befolyásának tulajdonítjuk is a dolgot, fel lehet-e tennünk a mély belátású, hazáját szerető, hadi dolgokban jártas főúrról, hogy a vármegye becsületét a csatatéren rossz kezekre bízta volna? Mint Trencsény vármegye főispánja, mint Pálffy Miklós sógora, bizonyára nem veti közbe magát Thelekessy mellett, ha megválasztatása a közjó ellenére lesz. Ugyan megköszönte volna-e neki a hős sógor, kinek *»főkapitánysága alatt főintendánsa, fő eleség szállítója, pénztárnoka, főhadsegéde, egyáltalában jobb keze volt,«*¹⁾ ha olyan embert ad mellé, kinek semmi hasznát sem veheti? — Mert az 1595-iki országgyűlés határozatai értelmében a vármegyék kapitányai személyükre nézve közvetlenül az illető országrész főkapitányai alá voltak rendelve, ettől függöttek, ennek parancsait hajtották végre, bár saját zászlójuk alatt önállóan, nagy felelősséggel működtek, s a legkisebb mulasztás könnyen fejükbe kerülhetett. — Viszont pedig a főkapitányoknak is mindenekfelett érdekükben állott, hogy hadnagyaik megválasztásánál befolyásukat érvényesítsék s mi nagyon valószínűnek tartjuk, hogy Illésházy saját vármegyéjében a kapitányi tisztt betöltésére nézve sógora megkérdezése, javallása, bele egyezése nélkül nem intézkedett. Különben is az 1596. évi XVI-ik t.-cz. fölhatalmazta a főkapitányokat arra, hogy a nekik nem tetsző választást alapos okoknál fogva megsemmisíthessék²⁾; Pálffy pedig ösmerte Thelekessyt annyira, hogy tudja, mit tartson felőle.

¹⁾ Dr. Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. 18 l.

²⁾ »... Curent etiam comitatus, ut idoneos capitaneo gentibus suis praeficiant, alioquin supremi hung. capitanei habeant auctoritatem cum consensu et praescitu comitum et vice comitum alios idoneos in locum ejusmodi inhabilium et minus aptorum eligendi et constituendi.«

Szép dolog volt ez kétségtelenül, de tele erszény kellett hozzá, a mivel pedig nem igen rendelkezett. Járt ugyan a kapitányoknak a háború idején bizonyos számú lótartására »*hó-pénz*«-ük, s takarékos ember talán be is érte volna vele, nála azonban számot sem tehetett az. Már pedig ha egyszer ilyen tisztesség érte, nem törődött azzal, honnan veszi a költséget s legfeljebb arra volt gondja, hogy bőven ellássa magát pénzzel. — Így történt, hogy közelegvén már a hadba szállás ideje, 1597. június 4-én felesége és rokonai terhét is magára vállalván, Kereszthury András ítélőmester előtt zablati jószágát *Kubinyi Kristóf* altárnok mesternak 7000 frtéért örökül vallotta. Eljárását azzal indokolja, hogy némely zálogos jószágát akarja visszaváltani és hogy a pénzre mint Trencsény vármegye kapitányának, a háború alatt okvetlenül szüksége lessz. ¹⁾ Már ez csakugyan igaz volt, sőt a mennyiben 4500 frttal már két év óta tartozott Kubinyi Kristófnak, tényleg 2500 frtot vett kezéhez, a mi ugy elkölt nála a háborúban, hogy csak egy talpalatnyi földet sem szerzett vissza elzálogosított birtokaiból.

Igy vesztegette el atyja által szerzett szép jószágát és Kubinyi meglehetett elégedve magával, jó vásárt csinált. Nem is késett a netalán lappangó »*jus regium*«-ot felkérni Rudolftól, s mint korának egyik leghíresebb jogásza, arról sem feledkezett meg, hogy Szunyogh István és Mózes beleegyezését, kik némi némű jogot formáltak a birtokhoz, előzetesen megszerezzék.

Az 1597-iki hadviselésnek nevezetesebb eredményei nem voltak ugyan, de szemlátomást kitűnt a csatatéren, hogy a kereszténység új taktika, új fegyvernemek által már fölébe került a töröknek, és több tevékenység, nagyobb áldozatkészség mellett képes lett volna már megtörni a félhold különben is hanyatló hatalmát. — Mert egybehasonlítván a hadviselés eredményeit — bár csak a 15 éves török háborút fogadjuk is el számításaink alapjául — be kell látnunk, hogy az arányok már közelednek egymáshoz, s a mérleg két serpenyője korántsem mutat többé oly különbséget, mint annak előtte 40—50 évvel. Az egyensúly még ingadozik ugyan a csatatéren, de ha Rudolf helyett más ember ül a német császári széken, vagy a keresztény fejedelmek igazán támogatják nemzetünket fontos missiója teljesítésében — rövid idő alatt nemcsak teljesen helyre áll, de a mi javunkra is dől s talán Buda bevételét fél századdal hamarább ünnepli a keresztény világ.

Az alatt míg Pálffy a tavasz nyitán egy nem rég feltalált ostromló szer, a petarda segítségével *Tatát* visszafoglalta a töröktől; míg a fővezérlettel ismét megbízott Miksa főherczeg Óvárnál

¹⁾ Orsz. levéltár. Lib. Reg. V. k. 238. l.

táborozva, nem tudta elhatározni magát Buda vagy Győr alá szálljon-e: Telekessy nagy buzgalommal járt el tisztében, összegyűjtötte a hadi népet, szorgalmazta a nemességet, gondja volt rá, hogy az urak idejében kiállítsák fegyvereseiket — minden tiz porta után 3 lovas és 3 gyalog katonát — és a nyár derekán Pálffy táborába vezette csapatját, ki Esztergomnál minden mozdulatát figyelemmel kísérte a budai pasának.

Thelekessy szigorú fenytéket tartott saját zászlója alatt, senkit sem bocsátott haza a főkapitány különös engedelve nélkül, a *defectusokat* mindig kiadta a vármegyének, a mivel persze több ellenséget mint jóakarót szerzett magának. Pedig hát ez kötelességében állott, ha fejét és tisztességét szerette ¹⁾ s Pálffy nem az az ember volt, a ki a mulasztást akárkinek is elnézte volna. Különben is a megyei hadakon kívül több magyarság alig volt táborában, mert a végbeli vitézek fizetlenségük miatt elszéledvén, a szabad hajdúk számát szaporították. — Pálffy pedig nagyon jól tudta azt, hogy idegen nemzettel törököt verni nem lehet, s ezért szigorúan ügyelt arra, hogy serege együtt tartassék.

De az urak természetesen nem így fogták fel a dolgot, és sokalván a költséget, haza hívogatták drabantjaikat a táborból, a mit Thelekessy nem hagyott szó nélkül, mert a felelősség egyedül őt terhelé. Persze aztán rossz néven vették a fiatal kapitánytól, hogy olyan keményen tartja magát, mikor az alispán is egy követ fűjt velük. Rakalupszky István, — ki úgy látszik viczéje volt Thelekessynek ²⁾ — bizonyos dolgaiban otthon járván, jellemző dolgokat ír a vármegye hangulatáról: »Thurzó György uramot mongyák, hogy igen haragszik ő nagysága, mivelhogy az defectusokat kiattuk az vármegyének, hogy az ő nsga drabanti nincsenek meg soha az táborban. Az mint beszélük itt az uraim, az anyámat inmár holta után másnak keresztölte, hogy nem mint életében hitták szegényt. Mindenkor hallottam, az igaz mondásért embernek gyakorta feje törik. Vicze ispán uram erőssen toldotta. Ezután semmit sem merünk írnya, ha csak magunk maradunk is. *Ha Illésházy uram nem szállana mellettiünk, Petrőczy és Ostrosith uramék földig alá vernének bennünköt*, vármegyének való szolgálatunkban így becsülnek meg bennünköt. Nem tudom ezután ki szolgálhat nekik valami szükségekben, ha így hálálják meg jámbor szolgálatunkat etc.« ³⁾

¹⁾ Ha valakit haza bocsátott a kapitány: *fejével*, ha a defectusokat ki nem adta — tisztségének elvesztésével lakolt.

²⁾ »*Minthogy most* — írja egy alkalommal — *Isten után az kgd jó akarattýból egy hajóban evezünk, illik is egymás tisztességét... oltalmazni.*«

³⁾ Orsz. Levéltár kincstári osztálya. Vegyes levelek (1590 — 1599).

De így volt ez mindenütt, nemcsak Trencsény vármegyében. Az országgyűlés megajánlotta a háború folytatására szükséges véradót, szigorú törvényeket hoztak a rendek a kötelesség mulasztók ellen, de mire végrehajtásra került a dolog, a vármegyén minden elkallódott. Nem elég, hogy a porták összeírásánál a legnagyobb visszaéléseket követték el, s a földesúr néha fegyveres kézzel verte ki falújából a dicatorokat, de a főurak a vármegye tisztekkel egyetértőleg minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak, hogy a törvényt kijátszhassák. Jó ha felét is kiállították fegyvereseiknek, s mikor a főkapitányok, meg a kamarák a vármegye hadi népének ellenőrzéséről készített jegyzéket sürgették, kézen közön úgy eltűntek azok, hogy sohasem tudtak többé nyomukra akadni. A kis nemesen persze elverték a port, ha kötelességét nem teljesítette, de a nagybirtokosok büntetés nélkül maradtak, ha portáik számát eltitkolták és fegyvereseik csak az összeírásokban szerepeltek.

Thelekessy tehát darázs-fészekbe nyult, midőn tanácstalan fiatalságával ezt az odiosus ügyet bolygatni merte, s annyi bizonyos, hogy kapitánysága nem szerzett neki oda haza népszerűséget.

Miksa főherczeg ezalatt elfoglalta *Pápát*, melynek parancsnoka szabad elvonulás feltétele mellett megadva magát s innen hosszas tétovázás után *Győr* alá szállott. E jól megerősített helyet azonban csaknem három hétig hasztalanul vívta. Parancsnoka, a renegát Ali, még csak a kaput sem tartá szükségesnek felvonatni előtte; a törökök naponként kijöttek a várból, ott harczoltak a kapu előtt, közel sem bocsátván a falakhoz az ostromlókat. A főherczeg »minden nemzetség vitézségét megkísértette rajtok, — de mindenkor szégyent vallottak, úgy annyira, hogy 500 rabnál többet elevent vittek be a várba. . . *német ruhába öltöztek a törökök, gyalog, lovon is kijöttek, és úgy fogdosták az hűvány, kevély németeket.*«¹⁾ Végre üzent a főherczeg Pálffy Miklósnak, hogy esztergomi táborából siessen segítségére, ki meg is indult a megyei hadakkal, de ezalatt Miksa a budai pasa érkezésének hírére nyakra-főre visszavonult, s Komáromnál átkelván a Dunán, Izsánál szállott táborba. Itt állott tétlenül, mialatt a török szeme láttára visszafoglalta Tatát s feltartóztatás nélkül indult Buda felé. Pálffy Vác, Nógrád s a körül fekvő erősségek sorsa felett aggódván, minden rábeszélő képességét felhasználta, hogy a főherczeget a veszély pillanatában gyors cselekvésre bírja, de hasztalanul, mert »ez *Maximilianus főherczeg nemcsak szerencsétlen vala az hadakozáshoz, de igen tudatlan*

¹⁾ Illésházy id. m. Győr ostromát l. 47. 48. l.

ember is»¹⁾ s bár a magyarok sürgetésére Váczhoz nyomúlt seregével, elsánczolván azonban magát verőczei táborában, az ütközetről hallani sem akart. A vezér pasa csakugyan lövetni kezdé Vácot, de Pálffy Miklós látván az erősség hitvány voltát, éjszaka-nak idején kihozta onnan az őrséget, s Nádasdy és Kolonics dandárjaival egyesülve, szemben fogadá a törököt. Véres viadal fejlődött ki, melyben a kevés számú magyarság háromszor győzedelmesen verte vissza a vezér pasa támadását, de hiába kérték Miksát, hogy kedvező helyzetét felhasználva, a derék haddal nyílt ütközetbe bocsátkozzék, melynek kimenetele felől alig lehetett kétség: a német rend nagy mesterérek nem volt ehhez bátorsága. Végre a török sokallani kezdé már a folytonos kudarcot — 3000 halottja hevert a csatatéren — s békét ajánlott Pálffynak. Ez jó hiszemüleg belement a dologba, s míg a tárgyalások folytak, a pasa titkon fölszedé sátorfáját s egyenesen *Budának* tartott. Ha szökését idejében észreveszik, seregének csak romjait vezeti vissza, de senki sem gondolván ily ravasz cselfogásra, szerencsésen megmenekült. Talán a főherczegnek nem is volt épen ellenére a dolog, mert hadait — noha még csak november eleje volt s a magyar vezérek Tata megszállását sürgették — csakhamar téli szállásra bocsátotta.

E csatározások alkalmával — bár Nádasdy és Kolonics lovassága jó szolgálatot tett — legfőképen Pálffy Miklós katonái tüntették ki magukat s vitézségükkel megmentették Miksa főherczeg zászlójának becsületét. A többnyire gyarló fegyverzetű megyei hadak rettenthetetlen bátorságot tanusítottak, s nincs okunk kételkedni rajta, hogy e tekintetben Thelekessy Mihály is az első között járt. A gyalogság szablya és puskával tovább négy óránál védelmezett bizonyos magaslatot az egész török haderő ellenében; ágyúval, taraczkokkal jöttek rájuk, sokan elhullottak »*az jó vitéz gyalog magyarokban*«,²⁾ de fontos posztójukat megtartották.

Nem ott volt a hiba, a hol a német tanácsosok s a prágai udvar tányérnyalói keresték, mert a magyar vitézség sohasem tagadta meg magát a csatamezőn. Ha a fővezérseget olyan emberre bizzák, kit tudománya, tapasztalata, személyes bátorsága, erélyessége egyaránt képesítettek a fontos tisztt betöltésére, a

¹⁾ »*az vicéje* — Ferdinánd burgói herczeg — még annál is tudatlanabb, sőt ugyan *parvae vel nullius virtutis homo erat computandus*« mondja Illésházy i. m. (43. l.)

²⁾ Illésházy i. d. v. ö. Istvánffy i. h. Ez utóbbi hülönben, mint afféle udvari történet író, csak magasztaló szavakat talál Miksa főherczeg viselt dolgainak jellemzésére.

háború csakhamar szerencsésebb fordulatot vesz. De hát a németek között ritkán akadt ilyen ember, a magyarokra gondolni nem akartak, megmaradtak tehát a főhercegeknél. Mi lett ennek következése: Eger vár eleste, a keresztesi ütközet kudarca, Győr sikertelen ostroma, s még annyi meg annyi előszámlálhatatlan veszteség eléggé bizonyítja. Nem hiába zúgolódtak az 1597-iki pozsonyi országgyűlésre egybesereglett rendek a főherczek ellen, kiknek pusztá megjelenésük a táborban egyértelmű volt a leggonoszabb bűntények elszaporodásával,¹⁾ és tudatlan gyámoltalanságuk vészt, pusztulást hozott az országra. — De hát Rudolf kormányától semmi jót sem lehetett várni, a milyen az úr, olyanok az ő szolgálói. Magyarország, mióta Sz. István koronája a Habsburgok fejére szállott, fokozatosan súlyedt és hiba volna minden rosszért a török hódítást tenni felelőssé, most azonban már csaknem a végromlás szélére jutott, egy önmagával meghasonlott, világgyűlölő, beteg lelkű fejedelem kormányzásának minden átka lidércz nyomás gyanánt nehezedett a nemzetre.

KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Magyar Orsz. Gyül. Eml. VIII. k.

A MAGYARORSZÁGI OROSZOK TÖRTÉNETÍRÁSÁNAK TÖRTÉNELME.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Általános a panasz a történelmi tanulmányok kedvelői közt, hogy e hon egyetemes történelme még mai napig sincs oly alakban, rendszerben és terjedelemben megírva, — mint a minőt a kor igényeihez mértén kívánni lehet s mint a minővel a művelt nemzetek java része már bir is.

E panasz indokolt ugyan, de annak hangoztatói feledik, hogy hazánk egyetemes történelmének a kor igényeihez mért megírását első sorban az teszi ez időszertint még a leghivatottabbakra nézve is nemcsak nehéz, de valósággal lehetetlenné is, mert mindekkoráig nincs teljesen összehordva azon anyag, melyből hazánk egyetemes történelmének épülete a kellő sziládsággal és díszszel felállítható lenne.

Az anyagokban, természeténél fogva, a legelső helyek egyikét az e haza földjén élő különféle népfajok pragmaticus történelme foglalja el.

Nem czélom, — mert kívül esik ugy tanulmányaim mint érdeklődésem körén, — e hon minden egyes nemzetiségének történetírásával foglalkozni s illetőleg arra a kérdésre megfelelni: megvan e már e népfajok történelme oly alakban és terjedelemben írva, mely azt használható anyaggá tenné e hon egyetemes történelmének megírására nézve, — szándékom lévén e helyt csakis a magyarországi oroszok történetírásával foglalkozni.

Arra a kérdésre, meg van-e már írva a magyarországi oroszok történelme a modern történetírás követelményeinek megfelelőleg, — csak tagadó lehet a válasz, ámbár több oly munka van is, mely a magyarországi oroszok történelmét ex professo tárgyalja.

Nem lévén pedig, mint említém, a magyarországi oroszok történelme máig sem megírva a modern történetírás követelményeinek megfelelőleg, — kétségtelennek tartom, hogy e hon általános-, valamint a magyarországi oroszok különös történelmének szempontjából óhajtania kell minden történetkedvelőnek — miszerint a magyarországi oroszok történelmének mielőbb hivatott megírója akadjon.

Valamely nép avagy intézmény történelme azonban csak úgy írható meg a kellő alakban és tartalommal, — ha először is jól ismerjük a kérdéses nép avagy intézmény történelmével foglalkozott férfiak műveit s így képesítve vagyunk az előmunkálátokat kellőleg méltányolni és felhasználni.

E feladatot óhajtják e sorok a magyarországi oroszok leendő történetírójára nézve legalább részben megkönnyíteni, — céljuk lévén a lehető legtárgyilagosabban megismertetni mindazon műveket, mik idáig a magyarországi oroszok történelmére vonatkozólag megíratlak s mik ily formán a magyarországi oroszok történelmének alapos s kellő terjedelemben való megírásához föltétlenül szükségesek.

Ámbár a magyarországi oroszok e hon egyik legkisebb számú nemzetiségét képezik s e mellett még úgy anyagilag mint szellemileg is nagyon hátul állanak — mindazáltal oly számmal dicsekedhetnek a történelmükkel foglalkozó férfiaknak, mely, bátran állíthatom, díszére válnék bármely nagyobb számú s műveltségű népfajnak is.

* * *

A magyarországi oroszok történetírása a XVII. században veszi kezdetét, melynek közepén Andrella Mihály tett feljegyzéseket a magyarországi oroszokra vonatkozólag. Andrella Mihályról, nevén kívül, csak annyit tudunk, hogy munkács-egyházmegyei unitus pap volt, — míg nevéből azt következtethetjük, hogy Beregvármegye »Krajna« vidékéről való volt, miután e név ott máig is dívik. Nem lévén alkalmam hosszas utánjárás daczára sem olvashatni Andrellának az ungvári püspöki levéltárban őrzött munkáját, — arról alapos s kimerítő ismertetést sem adhatok, — ámbár a Duliskovics előadásából, — kinek alkalma volt a munkát olvashatni, — arra a meggyőződésre jutottam, hogy Andrella nem írt rendszeres történelmet, hanem csak feljegyezte a magyarországi oroszoknak különösen egyházi történelmére vonatkozó adatokat, s részletesen leírta a munkácsi egyházmegyének az ő korában való állapotát.

E hiányos jellemzésből is meg lehet ítélni az Andrella munkájának értékét a magyarországi oroszok történelmére vonatkozólag, mely abban állt, hogy kútforrást képez a magyarországi oroszok egyházi viszonyaira nézve különösen a XVII. században. Miután pedig ép e század közepén, t. i. 1646-ban kötött meg az unió, — mit megelőzött a Jaraszovics hirhetté vált tragicus szereplése és következett a Parthén püspök ellentétesen jellemzett működése, — világos, hogy ezen időszak történelmének megírásával Andrellának, mint fül- és szemtanunak, munkája nélkülözhetlen.

Andrella személyéről, mint fentebb is érintettem, keveset tudunk, — de e munkája maga bizonyítja, hogy kartársaival sokkal alaposabb nevelésben részesült, — s hogy így nem csak a középkorokat végezte el, hanem a bölcsészeti és hittani tanulmányokat is hallgatta valamely kath. főiskolában, még pedig legvalószínűbben a nagy-szombatiban.

A második mű, mely a magyarországi oroszok történelmével foglalkozik s mely hasonlóképp kéziratban az ungvári püspöki levéltárban őriztetik, Babilovics Dánielnek »Historia Dioecesis« című munkája. E munkát sem sikerült olvasnom, — de Duliskovics és Lucskay nyilatkozataiból, valamint az általuk idézett helyekből eléggé világos képet nyerhetünk e munka előnyeiről és hibáiról.

Babilovics — valódi nevén Babilya — Dániel papi szülöktől Beregvármegye Rákos községében született 1730 táján. Mint kitünő tehetségű ifjú a gymnasiumi tanulmányokat Ungvárt, a bölcsészetet, melyből tudori rangot is nyert, Győrött, a theológiát pedig Nagy-Szombatban végezte. Fölszenteltetése után előbb Ugocsa vármegyében nagy-szöllősi, 1761-től pedig Beregvármegyében oroszvégi lelkész volt. Mint ilyen 1766-tól 1772-ig egyúttal az Olsavszky Manó által alapított munkácsi papnevelő iskolában az erkölcostant tanította. A püspökké kinevezett Bacsinszky András azonnal, t. i. 1772-ben, magához vette Ungvárra Babilovicsot, mint gyóntató atyát, ki is ez állását 23 éven át, t. i. 1795-ben bekövetkezett haláláig viselte.

Fentérintett művét, — mely azonban csak látszólag Munkács-egyházmegye történelme, valóságban pedig minden, a magyarországi oroszok múltjára vonatkozó s általa ismert adat gyűjteménye, — Babilovics mint püspöki gyóntató írta s így szolgálatára állott úgy a püspöki levéltár, mint pedig az eltörölt ungvári jezsuita collegium gazdag könyvtára. Ha ehhez hozzá-

vesszük Babilovics kiváló tehetségét s gazdag képzettségét, könnyen beláthatjuk, hogy munkája különösen a XVIII. század második felére nézve, t. i. azon időre nézve, melyben az egri püspök és munkácsi apostoli vicarius közt a harc tetőpontján állott s melyben Munkács egyházmegye canonisatiójában az egriek teljes vereséget szenvedtek, — mondom — ez időre nézve első rangú kútforrást képez.

Annak azonban, ki a Babilovics munkáját olvassa, az Olsavszky Manó és Bradács János apostoli vicariusok korára vonatkozó részét e munkának felette óvatosan kell fogadni, — még pedig a következő fontos okból. Olsavszky Manó apostoli vicarius (1743—1767.), mellőzve az egyházmegye legjelesebb fiait, unokaöccsét, Bradács Jánost küldette fel a megyebeli papság érdekeinek előmozdítása végett Bécsbe az udvarhoz s ez által egyuttal biztosította részére az utódi jogot maga után. Olsavszky ez eljárása sokakat elkeserített a megye jelesebbjei közül. Ezek közé tartozott Babilovics is, kit fájdalmasan érintett az, hogy a kortársak tanúsága szerint is, a csekélyebb tehetségű s kisebb képzettségű Bradács lett Olsavszky utódjává, — miért is munkájában e két férfit a legnagyobb elfogultsággal s így a legsötétebb színekkel jellemzi. Mindebből azonban távolról sem következik az, a mit Duliskovics állít, hogy t. i. Babilovics csakis a czélból írta munkáját, hogy tere legyen az Olsavszky és Bradács iránt érzett gyűlöletének kifejezést adhatni, — miután e czélból felesleges volt foliókat írni tele, kifejezhetvén e gyűlöletét igen könnyen az e korban igen is használt röpiratírás útján is. A mi különben a Babilovics munkájának felhasználását illeti, az a Lucskay nyilatkozata szerint, nagyon meg van nehezítve a szerző dagályos és terjengős írodora által oly annyira, hogy több oldalt kell elolvasni, míg az olvasó világos képet szerez az író nézetéről egyik vagy másik kérdést illetőleg.

A magyarországi oroszok történelmére vonatkozó és nyomtatásban megjelent művek közt időrendileg az első Décsy Antalnak »Az magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés. Kassa 1797. ajánlva Bacsinszky András orosz püspöknek« című munkája. Décsy a magyar irodalom történelmében is bír helylyel, miért is személyéről és működéséről feleslegesnek tartom e helyt beszélni. Décsyt munkája megírására, — az előszó szerint, — egy pócsi bucsú indította, a hol is az oda egybesereglett orosz népet látva, azon kérdések merültek fel előtte: 1. honnét vette eredetét az orosz nép Magyarországon; 2. mely időtájban szakadt

az orosz nép a jelenlegi Magyarországba; s 3. ki alapította a munkácsi püspökséget?

A magyarországi oroszok történelme csak úgy és csak akkor lesz megírható alaposan, ha előbb kellő értékű feleletet nyerünk a következő öt kérdésre: 1. őslakói-e az oroszok a jelenlegi Magyarországnak vagy sem, s ha nem, mikor s mi módon költöztek be ide? 2. mikor s mily okból költözött be Koriatovics Tódor Magyarországra, mily szerepet játszott itt, mily vallású volt, mily családi körülményei voltak s végre mily sokáig tartózkodott itteni szereplése? 3. mily politikai helyzettel bírtak a hűbérség korában az oroszok e honban? 4. kitől s mikor vették fel a magyarországi oroszok a keresztény vallást, s mikor hagyták el a római egyházzal való egységet? s végre 5. mikor s ki által alapítottatott a munkácsi püspökség?

Décsy ez öt kérdés közül tulajdonkép csak kettőre, u. m. az elsőre és ötödikre igyekszik választ adni, — miután az általa felvetett első és második kérdés bent foglaltatik az általam felvetett első kérdésben.

A munka címe maga mutatja, hogy szerzője mily szerény feladatot tűzött maga elé s hogy így nem is volt célja a magyarországi oroszok történelmét részletesen s pragmatica tárgyalni. A mi azt a kérdést illeti: megoldotta-e a szerző a maga elé tűzött szerény feladatot, — erre a felelet csak az lehet, hogy igen, — miután a két kérdésre eléggé kimerítő, habár nem is kielégítő, feleletet adott. Az első s ezzel a második kérdésére is azzal válaszol, hogy az oroszok egy része Attilával, másik része Árpáddal, harmadik része pedig egyes Árpádházi királyok alatt jött be. Az Attilával bejött oroszok, Décsy szerint, a Duna és Temes mellékén telepítették meg, — az Almossal s illetve Árpáddal beköltözött oroszok a Tiszától Moldváig, s így Erdély s Oláhország szélén nyertek lakást, — míg az Árpádházi királyok alatt beköltözött oroszok az északi határszéli megyékben telepedtek meg. A harmadik s illetve ötödik kérdésre azzal felel Décsy, hogy a munkácsi püspökség 1360-ban alapítottatott, arról azonban, hogy ki által s hogy unitusok vagy schismaticusok részére-e, — egy szóval sem tesz említést. E tekintetben való hallgatásának oka az, hogy Koriatovicsról s illetőleg ennek a magyarországi oroszok történelmében való szerepléseiről legkisebb tudomása sincs, — mi aztán kétségtelen bizonyíték arra nézve, hogy munkája csak a dillettantismus műve s így a magyarországi oroszok történelmének megírásánál könnyen nélkülözhető.

Érdekesnek tartom két momentumot említeni fel Décsy csekély terjedelmű, 68 nyolczadrétű lapra terjedő s szerény igényű munkájából. Az egyik az, hogy a X. és XI. szakaszban

egy történelmi adatokkal támogatott értekezést tart az unio mellett, hogy ezzel, saját nyilatkozata szerint, egyrészt a deistákat és naturalistákat megszégyenítse, s hogy másrészt az uniótól idegenkedő elemeket meggyőzze idegenkedésök alaptalan és kárhozatos voltáról.

A másik érdekes momentum a Décsy munkájában az, hogy a IV. és V. szakaszban azt igyekszik bebizonyítani, hogy egyrészt az ősz-magyarok szláv műveltségűek voltak, s hogy másrészt egész Kálmán király koráig a magyar egyház görög-szertartású volt. Décsynek ez utóbbi nézetét máig is igen sokan osztják azok közül, kik nemcsak a latin szertartású szerzetesek krónkáiból ismerik hazánk történelmét az első Arpádházi királyok alatt.

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLEK.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Renner Victor, Vertrauliche Briefe des Gf. Ernst Rüdiger Starhemberg an seinen Vetter, Gf. Gundacker v. Starhemberg aus den Jahren 1682—1699. (I. rész. Bécs. Gerold. 1890. 100. l.)

Gorski K. O Korona. (A korona.) Varsó 1888. 32. l. — E könyv az 1588. évi jan. 24-én végbement Byczyna melletti csatát tárgyalja, melyben III. Zsigmond király foglyul ejté versenytársát, Miksa főherceget. Zsigmond hadában erdélyi lovasok is harcoltak, míg Miksa hadseregében Felső-Magyarországban toborzott huszárokat találunk. Az előbbieket győzték és Zsigmondnak juttatták a lengyel koronát.

Steinwenter Arthur, Eine Episode aus dem Leben des Grafen Niklas v. Zrinyi. (Megjelent a marburgi gymnasium programjában.)

Allg. evangel.-luther. Kirchenzeitung. 1890. 7. sz. — Ludwig Geduly. †. — Reisebriefe aus Ungarn I—II.

Asbóth, An official tour through Bosnia and Herzegovina etc. (London, Sonnenschein. 1890. 510 l. 21 Shilling).

Strefleurs Österreich. Milit. Zeitschrift. (1890. január). — Die Gefechte von Tobitschau u. Blumenau. (Pozsonynál, 1866. jul. 22.)

Alemann Emil, Gesch. des k. u. k. Inf. Rgts. König Hubert I. von Italien. (N. 28.) Prága. 1890.

Semkovicz A. Dlugos. — Eine Quellen-Untersuchung. (Krakau. Akadémia kiadása.)

Eichler; Das Justizwesen Bosniens und der Herzegovina. (Bécs. 1889. Staatsdruckerei. 4 Mark.)

Venezianische Depeschen vom Kaiserhofe. Kiadja a bécsi tud. akadémia. I. köt. 1889. 10 Mark.) Szerkesztették Dr. *Stich* és *Turba*. Előszóval ellátta Büdinger M. — A kötet az 1538 és 1546. évek közti időből hoz okleveleket és követi jelentéseket. A Magyarországra vonatkozó okleveleket l. az Index-ben, a 765. lapon felsorolva.

Wolf G., Josefina. (Bécs. Hölder 1890). Tartalma: miniszteri előterjesztések, censura; az osztrák és magyar szerzetes rendek összeköttetése Rómával; új püspökségek és plebániák; vallási és tanulmányi alap; a

protestánsok, görög-keletiek, zsidók és deisták állapota; legfelsőbb kéziratok és levelek. — Ismertetést közölt a Pester Lloyd 1890. (márcz. 28-iki sz.)

L. Leger, History of Austro-Hungary. Traduct. en anglais par Birbeck. (London. Rivingtons. 1890.)

Zeitschrift für Kirchengeschichte. X. köt. 1888. füz. 345 l.) *Sauerland H.* Dominici János bibornok életéről közöl cikket. Nevezett bibornok a cividale-i zsinat érdekében hazánkban és Lengyelországban is működött, azonban eredmény nélkül. Zsigmond király közvetítése mellett Dominici a konstancai zsinaton Gergely pápa követe gyanánt jelenhetett meg. 1419-ben jun. 10-én pedig mint földönfutó meghalt Budán.

Anglo-Austria. A literary magazine for Austria-Hungary. I. year 1890. (Evenkint 12 füzet: 10 Mark. Meran, Ellmenreich.) Az I. és II. füzet már meg is jelent.

Ujabban a krakkói tudom. Akadémia »Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau« czim alatt értesítőt ad ki, mely a felolvasott dolgozatokról rövid ismertetést tartalmaz. (Megrendelhető Friedlein-nél, Krakkóban, évenkinti ára 3 forint). Az 1889-iki évfolyam értekezései majdnem kizárólag a lengyel történelemre vonatkoznak; említendő: Krzjanski értekezése: »Über die Anfänge der Wallachei 1247—1330.« és Smolka értekezése: Kiejstut und Jagello.

Globus 1890. 2. füzet *Prezl*, Geburts und Totengebräuche der Rumänen in Siebenbürgen.

Miklossich Ferencz, Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen. (Külön lenyomat a bécsi Akadémia értesítőjéből). Bécs. Tempsky. 1889. 12 old. 30 Pf.

Schröhl Hugó Gerard, Österr.-ungarische Wappenrolle, nach Sr. kaiserl. und königl. apost. Majestät grossem Titel zusammengestellt und gezeichnet. (12 tábla. XX old. Bécs. Schroll, 13 Mark 50 Pf.

Umlauf Friedrich: Wandkarte zum Studium der Gesch. der österr.-ungar. Monarchie. Chromolith. (Bécs. Hölzel 7, 10 és 12 Mark.)

Belházy, Über die Ermittlung des Wertes alter Münzen. (»Numismat. Zeitschrift. 1890. 21. köt. 1. füz.)

Ausland. 1890. 4. szám. Aus der Gesch. der Siebenbürger Sachsen.

Archäolog.-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. (1890. 13. köt. 1. füz.) *Ziehen*, Römische Bildwerke im ungar. Nation-Museum.

Dr. Marc Rosenberg, Die Goldschmiede Merkzeichen. 2000 Stempel auf älteren Goldschmiedearbeiten. In Facsimilen herausgegeben u. erklärt. (Frankfurt a. M. 1890. 582 l. 22 M.) Szerző éveken át folytatott kutatásai közben 10,000 siglát gyűjtött; ezeknek ötöd részét kiadta e kötetben. Ausztria-Magyarországra esik 145. — *Ris-Paquot* szintén adott ki egy rokon művet (»Dictionnaire des pinçons, symboles etc. . . des Orfèvres. (Paris. 1890. 15 Fr.), de munkája csakis franczia ötvösművekkel foglalkozik.

Schönherr, Gesch. des Grabmals Maximilian I. und der Hofkirche

von Innsbruck. (Jahrbuch der kunsthistor. Sammlungen des österr. Kaiserhauses. XI. köt. 1890.) A sirt körülvevő világhírű dombornü-faragványok több magyar történeti eseményt (így Székesfehérvár bevételét) ábrázolnak. V. ö. Lübbe értekezését e műről az Allgem. Zeitungban (1890. 49. sz.)

Behr K. *Genealogie der in Europa regierenden Fürstenhäuser*. Suppl. 2. Auflage. (Leipzig. Tauchnitz 1890. 15 Mark).

Kalvin életéről Cornelius C. A. egyetemi tanár a müncheni akadémia 1889—90. évi értekezéseiben több rendbeli tanulmányt közölt.

Kolde Th., *Luthers Selbstmord*. Eine Geschichtslüge. P. Majunke's näher beleuchtet. (1890. Lipcse. Deichert. 60 Pf.)

Sauerhering Friedr., *Die Entstehung des Friedens von Schönbrunn* i. J. 1809. (Dissert. Lipcse, Fock. 71 old. 1 M. 20).

Die Gegenwart. 1889. (37. köt.) 10. sz. G. J. Guttman: *Graf Jul. Andrássy*.

Die Grenzboten. 1890. 10. sz. *Zur Charakteristik Josefs des Zweiten*.

Daheim 1890. 23. szám Spielberg H., *Der Sieg von Leuthen*. (1757. Dez.)

Wertheimer Ede, *Ungedruckte Briefe von Gentz' über den ungar. Reichstag von 1811*. (Pester Lloyd. 1890. 11. März.) Ezen Gentz-től Pálffy Ferdinánd herceghez intézett levelek Pálffy-Daun herceg hagyatékából kerültek napfényre. Pálffy Ferdinánd a század elején nemcsak mint bécsi színház-intendans, hanem mint I. Ferencz udvarának egyik befolyásos és bizalmas embere lép elénk. Ő buktatta meg pd. a mindenható Baldacci tanácsost (1809.) és ő akadályozta meg, hogy a Staatsrath újjászervezése alkalmával Ferencznek e kegyencze e testületben nem kapott helyet. Maguk a levelek az 1811. pénzügyi bajokról és a következő pénzválságról szólnak. Míg Stein báró, a hírneves porosz miniszter a magyar rendeknek ezen kérdéssel szemben és nevezetesen Wallis pénzügyminiszter követeléseivel szemben tanúsított magatartását erősen korholta és azokban csak szűkkeblű ügyvéd-gyűlést látott, addig Gentz a rendeknek magatartását helyesli, sőt dicséri.

Kraushaar, *Czary na dworze Batorego*. (Krakkó. Gebethner, 1888.) A könyv érdekes részleteket közöl két, Báthory István lengyel király udvarába tévedt angol csillagjósról és bűvésztől: John Del és Kelley Edvárdról. Ismertetést közölt a *Revue Historique* 42. kötete (1890. 181 l.) L. Leger tollából.

Baumann Friedr., *Zur Gesch. von Mühlbach*. (Siebenbürgen). Az értekezés, mely a szászsebesi gymnas. programjában megjelent (1889.), a város és vidékének történetét tárgyalja a mohácsi vész korától 1571-ig.

Romänische Revue. (1890. VI. évf. 1. és 2. füz.) Onciul D., *Zur Gesch. der Rumänen in der Marmarosch*. (Befejez.). *Xénopol A. D.*, *Gesch. der Rumänen im trajanischen Dacien*. Ismertetés *Brostean*-tól.

A Sybel-féle *Histor. Zeitschrift* legújabb füzetében (64. köt. 1. füz. 1890). Hartfelder értekezést közöl a német egyetemek állapotáról a közép-

kor végén és többi között említi, hogy az akkori egyetemi tanítás főbajainak egyike a tanárok hosszúára nyúlt távollétében keresendő. E tény illusztrálására felhozza Stübel (Urkundenbuch der Univers. Leipzig) nyomán, hogy Hunyadi Mátyás király Tollhopf János érdekében, kit 1480-ban udvari astrologus minőségében maga mellé fogadott volt, oly kéréssel fordult a lipcei egyetemhez, hogy ez a nevezett csillagásznak szabadságideje alatt is tanári fizetését pontosan megküldje.

The Quarterly Register. Organ of the alliance of reformed churches holding the presbyterian system. (1890. febr. füzet). E folyóirat Balogh debreczeni tanár tollából egy, a magyar református egyházzal szülő tájékoztató cikket közöl, mely a múlt év márczius havában tartott egyházugyűlésről, a gyűlés vezérfőiről, továbbá a református tanügy szellemi és anyagi állapotáról és az 1888. évben Londonban tartott presbyterian zsinatról emlékszik, mely utóbbin Filó Lajos és Szilágyi Dezső képviselték a magyar református egyházat.

Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien. 1889. 11 — 12. füzet. Höhnel: Die Afrikareise des Gf. Samuel Teleki.

A londoni *Academy* 924. számában Morris ismerteti Asbóth művét Bosznia-Hercegovináról.

Gerard angol művéről: »The Land beyond the Forest« (= Erdély) bírálatot hoztak az *Academy*. 33. köt. (1889.) a 355. lapon, továbbá az *Athenaeum* 1889. évf. I. fele, a 301. lapon, végül *Blackwoods Magazine*. (870. sz.)

A szent korona visszahozatalának 100 évi emléknapiján számos magyar és német lap hozott alkalmi cikket. Említésre méltó ezek között a régi *Pressburger Zeitung*-nak egykori elbeszélése, melyet a P. Lloyd febr. 23. számában ismét lenyomott. V. még össze a Pesti Hírlap-nak febr. 21. számát: »A magy. sz. korona és a kalapos király« cz. cikket. — Ugyancsak a Pest. Lloyd febr. 20-iki esti lapjában elmondja a Kossúth által elásott koronának 1853-ban történt megtalálását, még pedig Popovics őrnagy elbeszélése szerint. A bécsi rendőrség egy Jasmandi nevű rendőri kémét küldött Párizsba, hogy az ott élő emigránsoktól a kincs helyét megtudja, mi sikerült is, a mennyiben Szemere Bertalan a titkot egy megbízhatónak vélt ismerőseivel közölte, ez pedig a dolgot Jasmandinak tudomására hozta. — E cikkekre azonban ugyancsak a P. Lloyd márcz. 20-iki számában (2. melléklet) egy, *Bolesznj Antal*, orsovai plébános tollából származó, kissé zavaros tollal fogalmazott cikk jelent meg: »Die Wieder auffindung der Stefanskronen.« Szerző egy másik még élő, amannál hitelesebb szemtanúra hivatkozik, t. i. Házmán Ferenczre, Buda városának utolsó polgármesterére, ki a szt. koronát Szemere Bertalan, Grimm és Lovody társaságában 1849. aug. 17-én ideiglenesen az Alexiovits-féle házban Orsován, aug. 20-án pedig az úgyn. »semleges területen« elásta. A kérdéses rendőr-tisztviselő neve Bolesznj elbeszélése szerint Jazmagyi volt, de ez nem Szemere Bertalantól tudta meg a dolgot, hanem Vargha

Istvántól. Így hívták ama egyént, kit Kossúth 1853-ban Magyarországra küldött, hogy a koronát kiássa és Angliába hozza. Azonban Vargha Prágában elfogatott és Bécsbe vitetett, hol hosszabb vallatás után a titkot elárulta, melynek fejében a bécsi kormánytól 150,000 forint jutalomdíjat kapott. Varghát azután titkos rendőrök kíséretében leküldték Orsovára, hol ő csakugyan megmutatta ama helyet, a hol a korona elásva volt, mely hely vidékén különben Karger Titus és Imbriani császári tisztek vezérlete alatt a katonaság már régebben rendezett ásatásokat. Vargha később családdostul Angliába vándorolt ki, hol szivartőzsdét nyitott, de megbukott, mire (mikor, nem tudni) Magyarországra visszatért és Nagy-Váradon letelepedett, hol városi jegyzőnek is megválasztották. Ugyanott 1876. tavaszán meg is halt. Úgy látszik, hogy Váradon nem igen ismerték múltját. — Az emigránsok, kik Vargha árulásáról mitsem tudtak, többeket gyanúsítottak a maguk köréből, így magát Szemere Bertalant és Batthyányi Kázmért is, de alaptalanul. Csak 1877-ben jan. 11-én nyilatkozott ez ügyben Pétery Károly, Vargha egyedüli barátja, ki a dologról tudott, az Abauj-Kassai Közlönyben, nehogy a gyanú súlya alatt ártatlanok szenvedjenek. (Vargha akkor már nem élt). — Bolesznj czikke végén még a koronának Budára és Bécsbe való szállításáról emlékezik meg és végül megezáfolyja ama hírt, mintha Omer pasa Szt. István sarkantyúit kezébe kerítette volna. Bolesznj úr egyébiránt a múlt évben a délmagyarországi történeti és archéologiai társulat nagygyűlésén is tartott az egész ügyről felolvasást.

II. József császár halálának százéves évfordulója alkalmával bel- és külföldi lapok számos cikket közöltek e fejedelemről. Így a bécsi Fremdenblatt (febr. 20.) Teuber Oszkártól hozott cikket, »Kaiser Josefs Tod«; a N. W. Tagblatt pedig ugyan e napon Wertheimer Ede tollából közölt tárczát: »Kaiser Josefs Krankheit und Ende.« Legérdekesebbek azonban II. Józsefnek eddig ismeretlen levelei (a N. Fr. Presse febr. 20. számában: »Ungedruckte Briefe Josefs II.«), melyekben József Artois gróffal szemben, a ki tőle meglehetősen kihívó hangon azt követelte, hogy hadsereg élén sógorának kiszabadítása és a francia rendek szétkergetése céljából azonnal Párisba induljon, azt felelte, hogy sokkal jobbnak látja, ha az emigránsok Franciaországba visszatérnének és magukat a nemzet többségét képviselő rendeknek és az ezek által hozott törvényeknek alávetnék. Józsefet idáig nem igen ismertük mint az alkotmányos rendszer jogosultságának védelmezőjét.

Az Andrássy Gyula gróf emlékének szentelt nagyszámú cikkek között Reiner cikksorozata említendő (a N. Fr. Presse-ben 9158—59 és 9163-iki számban és magyarra lefordítva az Egyetértés febr. három számában), melyben a gróf 1849-iki konstantinápolyi követségének története van megírva titkárának naplója nyomán. (E szellemű és tanulságos tárczák írója, Reiner Bertalan időközben, márcz. 4-én meghalt.) — Lásd továbbá Dóczy L. cikkét: »Zur Persönlichkeit Andrássys.« (N. Fr. Presse

febr. 23. és lefordítva más nap több fővárosi lapban). V. még össze *Marciányi G.* cikkét a bécsi *Fremdenblatt*-ban (márczius 3-án) »Zur Familiengesch. der Andrássy.« Szerinte bizonyos (!) hogy Szt. István király e családnak őseit, a Boszniából bevándorolt Andorasz-t nevezte ki Erdély helytartójának.

Teuber Oskár, Europas ältestes Reiterregiment. (Tomaschek Ed. százados új monografiája után). Megjelent a P. Lloyd-ban, febr. 11-én és bécsi *Fremdenblatt*-ban szintén febr. 11-én. Ez ezred az 1880-ig hazánkban beszállásolt Montecuccoli 8. számú dragonyos ezred. Alapításának igazi éve és napja: 1617. jun. 24. (nem 1618.) Alapítója Dampierre, ki már 1605-ben Esztergom vívása közben kitünt, 1617 a Somody huszárokkal Velence ellen harczolt (Waldsteinnal együtt), 1617-ben pedig 500 karabélyost toborzott, mely kis had a későbbi ezrednek magvát képezte. Az udvartól az ezred alakítására 1158 forintot kapott. Az ezred történetének fénypontjai: a csehek elleni harczok, Lützen, 1683-ban: Bécs felmentése; 1687: Mohács, továbbá: Belgrád, Zalankemén, Pétervárad. — Részt vett továbbá különböző nevek alatt a Mária Terézia korabeli harczokban; 1848/9-ben hazánk ellen harczolt, 1866-ban pedig Königrätz-nél a tiszti karból 75⁰/₀, a legénységből 50⁰/₀ vesztt.

Kirchberger, Kaiser Josef II. als Reformator des Militär-Sanitätswesens. (Bécs. Gracser. 1890. 2 M.)

Newman F. W. Reminiscences of two exiles. Kossuth and Pulszky. etc. (London. Kegan Paul-Trench. 1880. 3 Sh. 6 d.)

Archivio Veneto. 75. füz. *Morsolin, Luigi* da Porto, storico della lega i Cambrai e autore della Giulietta e Romeo.

Kurze Friedr., Bischof Thietmar von Merseburg und seine Chronik. (Neujahrsblätter.) Kiadja a százsz tartomány történeti bizottsága. Halle. 1889. 42 l. 1 M.) Thietmar krónikáját egyébiránt múlt évben *Kurze Fr.* adta ki. (Hannover, Hahn. 3 M.)

Nyári Alex., Kupetzky. Bírálatot közöl a D. Lit. Ztg. 1890. N. 4. Bíráló sok tekintetben hiányos műnek mondja.

Deutsches Wochenblatt. (1890. 3. sz.) *Schwicker, Österreich-Ungarn und Bulgarien.*

Revue de l'histoire des religions. (1889. jul.—aug. füzet). — *Snouck Hurgronje*: Contributions récentes à la connaissance de l'Islam, les travaux de Wellhausen, Goldzieher et Donghty.

Deutsch-nak az erdélyi százszok iskoláiról szóló nagy munkájáról (»Schulordnungen«) a berlini Philologische Wochenschrift m. évi 49. sz. is közöl elismerő bírálatot.

Zeitschrift für vergl. Lit. Gesch. und Renaissance-literatur. (1890. Új foly. III. 1, 2.) *Wislocki*, drei Lieder der siebenbürgischen Zigeuner aus der Kurutzenzeit.

A Teubner czégnél közelebb meg fog jelenni: *Drexler W., Mythologische Beiträge.* I. füz. Tartalma leendő: *Der ägyptische Kultus in den*

Donauländern. Szó lesz Pannonia és Daciáról is. — A 2. füzet majd a kisázsiai, nevezetesen phrygiai kultuszok elterjedéséről fog szólni.

Archiv für österr. Geschichte. (75. köt. 2. füz.) *Pribram*, Österreichische Vermittlungspolitik im poln.-russischen Kriege. 1654—1660.

Loserth, Beiträge zur Gesch. der Hussitischen Bewegung. (4. folyt.)

Huber Alfonz: Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I. im J. 1551 und Bruder Georgs Ende. (Bécs. 1890. Tempsky. Külön lenyomat az Archiv für österr. Gesch. 75. kötet 2. feléből.) Ezen fontos értekezés előmunkálat Huber nagy művének (Gesch. Österreichs) készülő félben levő negyedik kötetéhez. Szerző ismeri és fel is használta az összes újabb kútfőpublicációkat és dolgozatokat és ügylőszik, csak Barabás Samunak kis értekezését és Druffel-nek a »Forschungen zur deutsch. Gesch.« VII. kötetében megjelent dolgozatát nem ismeri. E helyen csak a zárszóba összefoglalt eredményt közlöm. Huber ezeket mondja: Fráter György politikájának higgadt megvizsgálásából kitűnt, hogy nem volt áruló; meggyilkoltatása e szerint nem nevezhető megérdemlett büntetésnek avagy oly tettnek, mely Erdélyország érdekében szükségessé lett volna. Mindazonáltal Castaldo és Ferdinand eljárása a fenforgó viszonyok szempontjából magyarázható és menthető. Fráter György bukása ugyanis végelemzésileg saját kétszínű politikájának volt következménye. Nemcsak a portával szemben tüntette fel a történeteket hamis színben, hanem elég vigyázatlanul Castaldo előtt sem mondott mindig igazat. E hamiskás politika által okozta saját vesztét.«

État de l'instruction publique en Hongrie 1887—88. (»Revue internationale de l'enseignement. 1890. febr. 15. füzet.) Az utolsó magyar közoktatásügyi min. jelentés ismertetése.

Gopčević, Makedonien und Alt-Serbien. (Bécs. 1889. 514 l.)

Benedict bécsi egyetemi tanár »Race und Nationalität« című felolvasása, mely az Allgem. Zeitg. ez évi 46. mellékletében található, többi között a württembergi népfaj alakulására befolyt tényezők sorában a hunok, avarok és magyarok hódításait, nevezetesen eme népeknek hadi foglyait is tekintetbe veszi.

Guillaume, Recherches historiques sur les Hautes-Alpes. Ire partie: les maisons religieuses. IIme partie: *Les Sarrazins et les Hongrois.* (Paris. Picard. 1890.) A magyarok kalandjaihoz szolgáltat adalékok.

Duldner Joh., Der Schässburger Rector Georg Seraphin. 1599—1677. (A segesvári gymnas. programmjában. 1889.)

Fremdenblatt. 1890. april 6. szám. — *Helfert báró*: *Die Fahrt der kaiserl. Familie von Schönbrunn nach Olmütz*, 7—14. Oktober 1848. E terjedelmes tárcza részletesen ismerteti ama nevezetes napok történetét hiteles előadásban. Ferdinand császár és király, valamint az udvar Zsófia főherczegasszony szavára hallgatott; a katonai intézkedések lelke Lobkowitz József herczeg és alezredes vala, ki az udvarnak Olmützbe való utazását is rendező minőségében vezette. Maga az utazás ezerféle kellemet-

lenséggel volt egybekötve és a lakosság több helyt nem igen tanúsított szívélyes fogadtatást. Az olmtüzi vasuti tisztviselők vonakodtak az udvart kíséző katonaságot tovább szállítani sat.

Zeitschrift für Volkskunde. 1890. 5—6. füz. *Wislocki*, Kinderspiele der siebenbürgischen und südungarischen Zeltzigeuner. I—II. — *Preal*, Besprechungsformeln der Rumänen in Siebenbürgen.

The Academy. 1890. 932. sz. *Morfill* bírálja *Leyer*-nek új művét: *History of Austro-Hungary.*

Heigel (Károly Tivadar), Der Umschwung der bayrischen Politik in den J. 1679—1683. (Megjelent a müncheni akademia értekezései között és külön lenyomatban. 1889. München. Franz. 116 old. 3 M. 50.) Szól ama indokokról, melyek Miksa Emmánuel bajor választófejedelmet arra birták, hogy a franczia barátsággal szakítson és I. Lipót császárral szövetségre lépven, Bécs városának felmentésére siessen. — Bírálatot közölt a *Leipz. Central-Blatt.* 1890. 16-iki száma.

Smolka, Über das Project einer Ligue gegen die Türken im J. 1583. (Megjelent a krakkói akademia értesítőjében. 1890. a februári füzetben.)

Bruno Bucher, Die alten Zunft- und Verkehrs-Ordnungen der Stadt Krakau. Nach Balthasar Behems Codex Picturatus in der Jagellonischen Bibliothek. (Gerold. Bécs. 1890. 20 M.) Számos XIV—XVII. korabeli, hazánkat is érdeklő oklevelet tartalmazó munka.

Archivio Storico Italiano (III. köt. 1889. 224—226 l.) *Giorgetti A.*, *Archivio di stato di Firenze. Nuovi acquisiti di pergamene.* Ezek között van egy Nápolyi László magyar trónkövetelőtől XII. Gergely pápához intézett levél is 1407. szept. 21-éről.

Mittheilungen des Instituts für österr. Gesch. Forsch. (XI. kötet, 1. füzet. 1890.) Tartalmából kiemelendő: *Ottenthal* Curialistische Finanzpläne für K. Leopold I. (86 s k. l.). Szól az osztrák tartományok és Magyarország pénzügyi bajairól, a török hadjárat költségeiről sat. — A 184. oldalon a Katalóg d. Bibl. der evangel. L. Kirche A. B. in Siebenbürgen (1889.) cz. műről bírálat olvasható.

Anonjmi Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum. Editit II. *Hagenmayer.* (1889. 2. köt.) E fontos kútfőről nem volt idáig megbízható editió, a mennyiben sem a Bongars, sem a Le Bas-féle kiadás nem mondható kielégítőnek. E hiányon Hagenmayer, ki már Remete Péterről írt nagy monografiája által szerzett jó hírnevet, jelen új művével segített. Hazai dolgokról egyébiránt a *Gesta* szerzője csak keveset szól. Mindössze Kálmán királynak szentel néhány szót a II. fejezetben.

Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. XXX. 147—148. füzet. Hazánkat érdekelnék benne a köv. czikkek: Franz Graf von *Salmen* († 1875.) erdélyi politikus. *Deutsch-től.* — *Johann Sambucus* polyhistor, azonos a mi Zsámboki történetírónkkal; e cikket *Hoche* írta.

Vivenot Alfred, Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Österreichs 1790—1801. Fortgesetzt von II. *Zeissberg.* 5. kötet. (Bécs.

Braumüller 1890. 452 lap 10 Mark 80.) — Tartalmazza a baseli béke és Lengyelország harmadik felosztására vonatkozó okleveleket. 1794. október havától kezdve 1795. szeptemberig.)

Wertheimer Ed., Geschichte Österreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts. Nach ungedruckten-Quellen. Bd. II. Von Pressburg bis Schönbrunn. (Lipce. Duncker-Humboldt. 1890. XXII. és 441 l. 10 Mark.) Kedvező bírálatot közölt egyelőre a bécsi Fremdenblatt ez évi, jun. 18-iki száma.

Wliskoeki Heindr., Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnographisches. Sprache u. Poesie. (Hamburg. 1890. IX. u. 390 S. 10 Mark.)

Kunz Hermann, Major, Die Feldzüge des F. M. Radetzky in Ober-Italien. 1848 u. 1849. (Berlin Wilhelmi 1890. 144 l. 3 Mark.)

Dvorak Rudolf, III. Frigyes német császár viszonya Magyarország-hoz Posthumus László és I. Mátyás király idejében, a soproni békéig. (1453—63.) Cseh nyelven írt értekezés a brünni állami gymnasium programjában 1889.)

Kameniček Ferencz: A török háborúk következményei Csehország és Magyarországra nézve az 1600-ik év körül. (A brünni cseh nyelvű állami reáliskola programjában. 1889.)

Litschel, Valentinus Greff, Ein Bild aus BIRTHÄLMS Vergangenheit. 1524—1530. (Bistritz. Haupt. 1889. 143 S. 1 M. 50 Pf.) Német és szász szöveggel. Ism. l. a lipcei Centralblatt-ban (1889. 52. sz.)

Aeneas Sylvius, *Historia Friderici III.* E munkáról a Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit cz. vállalatban új német fordítás jelent meg, mely Th. Ilgen tollából származik. (II. fele, 340 old. 4 M.)

Gladischefsky K., Pastor, »Eine Diaspora-Reise in Ober-Ungarn. (Bonn, Schergens. 1890. 24 old. 30 Pf.)

Oskar Teuber. *Kaiser Franz bei Wagram.* (P. Lloyd 1890. ápr. 25.) Szól egyúttal József nádor magatartásáról és Pozsony ostromáról.

Ruith M., Kurfürst Max Emmanuel von Bayern und die Donaustädte. (1890. Ingolstadt.) Szól az 1683—86. évi magyar-török harcokról is.

Almanach der Maler u. Bildhauer Deutschlands und Österreich-Ungarns. (I. évf. 1890. 312 l. Stuttgart, Greiner-Pfeiffer 5 M.)

Hunyadi Mátyás királyról szóló mondákat tartalmaz az »Osztrák-Magyar Monarchia« cz. mű legújabb füzeté. (Karinthia és Krajua. 5. füz. 158 l.) Kivonatot közölt a Budapesti Hírlap május 23-iki száma.

Sybel's Historische Zeitschrift. (1890. 64. köt. 3. füz.) Tartalmazza az 1887. évi magyar történeti irodalomnak ismertetését. — Hazánkat érdeklik még a következő ismertettett művek: Matrikeln der Universität Frankfurt a/O. II. köt. 1649—1811. Kiadja Friedländer E. — Továbbá: *Mielke Hellmuth*: Zur Biographie der heil. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. (1888.) — *Hofmeister*: Matrikel der Univers. Rostock. I. 1449—1499. (1889.) — *Bidermann*: Gesch. der österr. Gesamt-

staatsidee II. 1705—1740. és *Herrmann*: Maria Theresia als Gesetzgeberin.

Ugyanezen folyóirat utolsóelőtti füzetében (1890. 64. köt. 2. füz.) az 1887. évi lengyel történeti irodalom ismertetése található, *Liske* lemergi tanár tollából. Az ismertetett munkák közül magyar történeti szempontból említendő: *Lewicki*: Mon. medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Tomus XI. (Tartalmaz okleveleket és leveleket 1384—1501.) Egy, Jarochoowskitól származó tanulmányokat tartalmazó gyűjteményes műben Báthory István lengyel királyról találunk egy értekezést. — Említendő még *Gorzičky* munkája: Veres Oroszország és Lengyelország egyesülése Kázmér király alatt. (1889.) — Továbbá: *Breiter*: »Ulászló, oppelni herceg etc., magyar »palatinus« (mely cím a lengyeleknél egyébiránt annyit jelent, mint »vajda«).» Lengberg 1889. — *Kraushar*: Bűvészek Báthory István udvarában. (Ezt már említettük.) — *Leziński*: Długos krónikájának I. kiadása 1616.

Szerin Zarzycki: II. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek viszonya a lengyel köztársasághoz a svéd háborútól kezdve egészen a Rákóczy által megindított hadjáratig (1657). Lengyel nyelven írt értekezés a kolomeai gymnas. programjában. 1889.

Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau. 1890. Januar—April. — *Smolka*: Project einer Ligue gegen die Türken im J. 1583.

Marziányi Gy., *Das Geschlecht der Grafen von Szapáry*. (Megjelent a bécsi Fremdenblatt-ban. 1890. május 6-án.)

Mehemeds Brautfahrt. Ein Volksepos der südslavischen Mohamedaner, aufgezeichnet von Dr. *Friedr. Krausz*, deutsch von Karl *Gröber*. (Bécs. 1890. Hölder.) E hősmonda hazánkban játszik, Nagy-Kanizsán és Budán. A költeményben előforduló Péter tábornok (Somorján élő Gröber százados magyarázata után) senki más, mint Szapáry Péter, ugyanaz, kit a törökök Csikvár-nál 1657-ben elfogtak, négy évig fogva tartottak s végül 22,000 tallérért szabadon bocsátották. A költemény is megemlékszik e tallérokról. Az említett Glina-patak pedig azonos Sárvízzel. (= Glina voda). — Ismertetést közölt a bécsi Fremdenblatt. 1890. május 30. sz.

Gjukics A., a »Kamerad« cz. katonai szaklapban (és külön lenyomatban is) közzétette a Vaskapu szabályozására vonatkozó, Jankovits ezredes tollából származó jelentést, melyet ez utóbbi 1833-ban febr. 28-án a bécsi Hofkriegsrath elé terjesztett. E jelentésből a Széchényi István és Vásárhelyi Pál által 1832-ben kezdeményezett szabályozási műveletekről is értesülünk. Széchényi volt a szabályozás és nevezetesen a robbantások fővezetője, oldalán találjuk Radoschevits bárót, Schneller tábornokot és Jankovich ezredet, kik a robbantásokat eszközölő titeli csajkás-századot vezényelték. 1832. nyarán történt továbbá először, hogy az Aldunán, Zimonytól Moldváig gőzös járt.

Neue Carinthia. (1890. 2. füzet.) *Jaksch A.*, Ein Ducaten von König Matthias Corvinus.

Gritzner-Hildebrandt: Wappenalbum der gräflichen Familien Deutschlands, Österreich-Ungarns etc. (63 — 66. füz. Lipcse. Weigel. 1890. à 3 M.)

A »Századok« utolsó, június havi füzetében ismertetést közölt a Kronos új könyvéről, Tyrol történetéről az 1809. előtti és utáni években. Csak később akadtam a nemzeti muzeum levéltárában egy oklevél-csomagra, melynek czíme: »128 Original-Dokumente die Colonie von Tyrolern in dem neu erbauten Dorfe Königsgnaden im Temeser Banat betreffend. 1812—1814.« E leletnek annál inkább örvendhettem, mivel e bántási telepről sem Egger (Tyrol történetében), sem Kronos, sem pedig magyar írók behatódott hírekkel nem rendelkeztek. Ez oklevelekből kitetszik a Füzes szomszédságában alapított tyroli gyarmat alapításának története, mely alapítás által Temesmegye központi személyzetének és az udvari kamarának ugyan meggyűlt a baja. A 87. szám alatt mellékelt tervrajz értelmében 168 telek állott rendelkezésűl, melyen azonban csak 30 ház épült, még pedig ez is állam költségén. Az új község Ferencz királynak 1812. szept. 16-án kelt elhatározása értelmében a »Königsgnad« nevet kapta. Az oklevelekből az egyes telepítvényesek nevét is megtudjuk. A község biráját Mayer Péternek hívták, a plébánost Stuefer Jánosnak. 1814-ben Buchhammer Alajos viselte a községi előljáró tisztét. Az építkezést Franz Antal lugosi mérnök vezette, a tyroliak és Deschan József megyei alispánnak csekély meglegedésére. A legutolsó okirat 1815. márcz. 30-án kelt és bizonyítja, hogy a kőművesek és ácsok számlája, 54,686 forint, kifizettetett.

Végül megemlítem, hogy saját kis könyvemet: »A magyarok története« *Goldis* brassai tanár román nyelvre lefordította. (Istoria Ungariei. In romanescu trad. *Vasil Goldis*.) Tudtommal ez az első, román nyelven megjelenő magyar történet.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I—II. kötet. Kiadja Ráth Mór.
1888. 8-o. XIX, 495 ; 475. 1. Számos műmelléklettel.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Körülbelül ugyan abban az időben, mikor Petőfi oly elragadtatással nyújtá baráti jobbját Aranynak: Tompa is sietett üdvözlésére, nem ugyan azzal a hévvel, mint Petőfi, csak az egy célra való törekvés nemes buzgalmával, a mely nem tévesztheté hatását Aranyra. Nagy kár, hogy Arany viszon-válaszai elvesztek, de a későbbiek kétség kívül azt mutatják, hogy Aranynak a Tompával kötött s az idők folytán mind erősbülő, szilárduló, bensőbbé levő barátsága a Petőfivel való után a legszívesebb, legmeghittebb volt mindazok között, a melyek Aranyt valaha érdekelték.

Tompa és Arany 1847-től egészen 1868-ig, Tompa haláláig, folytonosan leveleztek egymással. Több mint négy évi levelezés után láthatták egymást színről-színre, 1852-ben. Eleinte bizonyára a költőt szerette egyik a másikában, később inkább az embert a költőben. Mint a forradalom előtt Petőfinek, úgy nyílt meg Arany legszívesebben a forradalom után Tompának. Ez volt Aranynak »legtartósabb s legösszefüggőbb lánczolatban folyó levelezési viszonya.« »Mintha naplót vitt volna, — írja Arany László — oly részletesen föllelhetők benne az ő kevés külső változással folyt életének eseményei, oly híven tükröződik kedélyének minden hullámzása.«

Valóban e két jó barátnek egymással váltott levelei a forradalom utáni korszakból legértékesebb részlete a gyűjteménynek. Aranynak minden sora élénken mutatja, mily közel állt szívéhez Tompa. Családi, magán életbeli körülményei leghívebben állanak előttünk e cyclusban, úgy hogy mintegy az önéletrajz folytatásául tekinthető. Tompa büszke volt az Arany költői dicsőségére s viszont ez fájlalta, hogy jó barátját nem méltányolták eléggé. Tompa hevesebb, indulatosabb, engesztelhetetlenebb véralkatú

volt Aranynál, de azért csak egyetlen egyszer támadt köztük némi félreértés, mit az azt előidéző Tompa sajnált legjobban. Arany szelídsége, mely kedélye őt is mintegy lebilincseltek. Senki sem töprengett, aggódott inkább Aranynál, mikor Tompát Kassára idézték, mikor családi és egyéni bajai egymást érték, mikor második gyermeke meghalt s mikor Tompa a gyógyíthatatlan kórral küzdött. Viszont Tompa is folyvást a legodaadóbb szeretettel csüngött jó barátján, a kiből minden zárkózottsága mellett is annyi szeretetreméltóságot látott és tapasztalt. Tompa Arany-nak panaszolta legelkeseredettebben az irodalom hanyatlásán érzett fájdalmát ép úgy, mint meg nem szűnő családi bajait. A két híres költő egymásban talált legtöbb vigasztalást akkor is, mikor mind a ketten annyit szenvedtek a családi csapások súlya alatt. Mind a ketten ügykeznek egymást enyhíteni még akkor is, mikor már mind a kettő lemondásra készül, mikor a megtört élet romjain állanak, hogy a végesből a végtelen felé tekintsenek, hová mind a kettő éveken keresztül készülődik. Mily megható az Aranynál, hogy mikor már tudja, mikép barátja majdnem teljesen képtelen a szellemi munkára: mennyi aprólékos jó tanácscsal látja el, hívén, hogy kedélye még földerül s izgalmai csillapulnak. »Igyekezzél fentartani lelki erődet írja Arany 1866-ban... De mit csinálj te Hanván? kérded. Akármit, ha gyalogszékét vagy kerekas rokkát is. Fúrj, faragj, kertészkedjél. Légy minden, mindenben a ház körül... Csak azt ne tedd, hogy beülj a szobába tépelődni... A mely naptól fogva kevesebbet foglalkozol *külső* tárgyakkal, mint tenmagaddal: attól fogva kezdődik javulásod. Probatum est!» Mire Tompa szintén igen meghatóan így válaszol a többek közt: »Látszik, hogy nem is gyanítjátok, mennyire el vagyok jutva. Nem tudok sem éjjel, sem nappal hová, mivé lenni. Martalékul vagyok vetve a szenvedésnek, magánynak s gyilkoló gondolataimnak.« Arany, mióta a fővárosba költözött, körülbelül ugyanazt a szerepet vitte Tompával szemben, mint egykor Petőfi ő vele szemben. Ő eszközölte ki, hogy a Tompa összes költeményeit az akadémia legnagyobb jutalmával koszorúzza meg, a mi rendkívül jól esett a szenvedő költőnek. Azért utolsó éveiben, főleg a legutolsóban egymást érték az Aranyhoz intézett levelei, izenetei, táviratai. A zaklatott léleknek Arany válaszai mindig enyhülésére voltak. Iszonyú aggodalmai, tépelődései, a melyeket még növelt az a távirata, a melyben a saját halálának híre a fővárosba érkezett, folytonosan barátaira utalták, a kik közül senkit sem szeretett inkább Aranynál, a ki oly türelmesen magyarázta meg ama távirat hatását. Az ezt tárgyazó levelére írja Aranynak: »Ismét olvasom nagyszerű, magasztos leveledet, melyben a becsület, jellem, mély érzés és a léleknek egész tengere

tárul elem gyöngyeivel... Olyan állapotba hoztál magadviselete, mély, nemes nyelven írott, egész lelkedtől áthatott leveleddel, lelkeimet, érzéseimet: hogy méltán ismételhethném azokat a szavakat, melyeket monda Voltaire, egyik színműve dicsőség koszorús előadásakor a Theatre françaisban: »Meghalok, de rózsák között.« Ennyire meghatotta a szegény szenvedő beteget Arany szíves részvéte, rendkívüli jósága, a ki kifogyhatatlan volt a vigasztalásban, a türelemre intésben. »Ne féljetek: Isten megsegít« így szokta Arany leveleit végezni, tudván, hogy a vallás vigasza legenyhítőbb balzsam a kinszenvedésben. Tompa még halála előtt is fölkereste néhány sorral hű barátját: »Végórámban, — írja — az élet határánál, visszatekintve életemre: magas, nemes lelkednek vonzalma, barátsága meghat. Fogadd, búcsúra, lankadó jobbomat.«

Csak pár szóval akartuk érinteni Aranynak a Tompával kötött nemes baráti viszonyát, a melyről az Arany életírói mintegy megfelelőezni látszanak, noha a közzétett levelek minden kétségen kívül mutatják, hogy Arany is mily sokat tartott e legrégibb jó barátjára, a ki már ismeretes költő volt, mikor ő föllépett. Tompa első feltűnése óta kedvence volt Aranynak, mert — mint Petőfinék írta — költ, lelket ír, nem czifra szavakat. Az, hogy Tompa kisebb költő Petőfinél, még nem indokolja amaz eljárást, hogy róla irodalomtörténetíróink megfedkezzenek, valahányszor e két nagy szellem irányáról, hatásáról, sikeréről és dicsőségéről szólnak.

A ki az Arany lelki világát a forradalom elzúgása után kívánja tanulmányozni, a Tompával váltott levelei után legtöbb sikerrel használhatja a Szilágyi Sándorhoz intézett igen becses leveleit, a melyekben oly híven tükröződik a nagy költő csillapulatlan fájdalma. Csak sajnálnunk lehet, hogy a Szilágyi Sándor levelei, a melyekre az Aranyéi válaszok, nincsenek közölve. Annak a pár esztendőnek, mely a honfi szívek elaléltságát az irodalom segítségével ügykezett enyhíteni, fontos adalékaitól vagyunk megfosztva, legalább — egyelőre. De így is fogalmat alkothatunk magunknak a nemzetünket ért súlyos csapásnak a költőinket megbénító hatásáról, a melynek jegét a *Pesti Röpkék*, a *Forradalmi Emléklapok* stb. iparkodtak felolvasztani. Arany részint költői egyéniségének természete, részint a censura vaskényszere miatt nem szívesen vette lantjára a nemzeti fájdalmat, a melynek költészetté alakítása akkor kétségkívül leginkább meghatotta a közönséget, de másrészt könnyen veszélyeztette mind az író, mind a szerkesztőt, mind az egész vállalatot. »A közelebbi évekre vonatkozólag — írja Arany 1850. ápr. 14-én Szalontán kelt levelében Szilágyi Sándornak — semmi sincs nálam, sőt — meg-

vallom — annyira fájdalmas a visszaemlékezés, hogy még most igen rosszul esik böngészni ama büzhödt téreken.

»Örvény az, és midőn fölötte átvetet.

Szédelegve szemet huny az emlékezet.«

Úgy hiszem, még az elegiáig sem higgadtam meg . . . s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább oly tárgyat válaszszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeleteinek s nem viczorog rá örökké a *való* sceletonja.« Rendkívül jellemző kijelentés Arany költői egyéniségének természetére nézve, mely az izgalom hevében, a fájdalom égető gyötrődései között szinte képtelen volt költői művet alkotni. — Egy másik levelében a tehetségtelen műzsafiak ellen kel ki Arany, a kik burjánként lepték el akkor a Parnassust. »Botot nekik — írja Arany — míg el nem rontják a közönség ízlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint oly botrányosan infámis!« Tompa is hasonlóképp nyilatkozott ugyancsak Szilágyi Sándornak írt levelében s Gyulai ekkor kezdte irodalmi táborozásait ellenök nyíl jegy alatt!

A mi Aranyak a Lévayval, Toldyval, Tomoryval, Szemere Miklóssal, Kazinczy Gáborral, Gyulaival, Szász Károlylyal, Csen-geryvel stb. váltott leveleit illeti: mindegyikben van valami különösebb érdek íróik egyéniségének jellemzésén kívül. Sajnáljuk, hogy e gyűjtemény nem teljes. Arany Iászló, a ki nagy gonddal válogatta ki atyjának irodalmi hagyatékában maradt ama leveleket, a melyek egyben-másban közérdekűek, elhagyta atyjának többi barátaival váltott leveleiből az önmagára vonatkozó közleményeket jobbra, részint azért, hogy — mint maga mondja — a kiadást rengeteg tömeggé ne szaporítsa, részint pedig azért, mert a Tompához írt levelei Aranyak a legrészletesebb adatokat nyújtják az ő családi s magán életbeli körülményeiről. De így is fölötte fontos adalékok jutottak nyilvánosságra. A Lévayval folytatott levelezésben élesen domborodnak ki a magyar iskoláknak és tanároknak az ötvenes évek kezdetén átélt ügyes-bajos állapotai, a melyek mintegy megsibbasztották a tanítással foglalkozók egész működését. A körösi és miskolci református főiskolák nyilvánossági joga, a melynek elnyeréséért éveken keresztül küzdöttek az egyházakat kormányzó férfiak és tanárok egyaránt; a tanárok magaviseletét, a tanítási módot szabályozó rendeletek, a melyeknek kényszerűségei ólomsúlylyal nehezdedek reájuk; a vizsgálatok bizonytalanságai s a tanfelügyelő kémlélődései — mind oly éles jellemzésben tűnnek föl előttünk e levelekből, mintha csak magunk is átéltük volna ama szomorú idők összes viszontagságait. A Toldy Ferenczcel váltott levelek legfőként Arany

költői működésére vetnek világot s egyszersmind költői terveire, a melyek Aranyt folytonosan foglalkoztatták. A *Nagyidai czigányok* eszméjének vastag félreismerése Toldy leveleiből tűnik elének leginkább; másfelül azonban az ő gyakori ösztönzései, buzdításai csak jótékony hatással lehettek Aranyra. A Tomoryval folytatott levelezés leginkább a magyar Shakspere kiadásának megindítását tárgyalja. Arany vezérszerepe, a fordításra nézve kifejtett eszméi, egész felfogása mindenikből láthatók. A Gyulaival, Szász Károlylyal, Szemere Miklóssal és Kazinczy Gáborral váltott levelek Arany szerkesztői eljárására vetnek világot; ezenkívül Gyulai levelei az ötvenes évek irodalmának jellemzésére is nem csekély becsű adalékok. Gyulainak egész kritikusi felindulása, heve, izgatottsága, az újabb költői irány melletti buzgalma, kitartó küzdelme visszatükröződnek e lapokról, a melyek aesthetikai alapelveire, felfogására nézve egyiránt jellemző mozaikdarabkákat nyújtanak. Nem kevésbbé érdekesek a Csengerynek írt levelek s Csengerynek az ezekre adott válaszai, a melyek közül leginkább a Kisfaludy-Társaság újjászervezésére s a *Szepirodalmi Figyelő* megalapítására vonatkozókat olvassuk e gyűjteményben. Csengery az ő nem közönséges befolyásával szívesen támogatta Aranyt, hogy az irodalom középpontjába juthasson, mit Arany maga is szívből óhajtott. Ő volt közvetítője a lap megindítására beadott kérvényének és sürgetője az eredménynek. Arany egész bizodalommal fordult hozzá tanácsért minden fontosabb dolgában s Csengery buzgó támogatója, ösztönzője, segítője, dicsőítője volt inentől fogva majdnem egész haláláig. Alig volt Csengerynél nagyobb méltánylója Arany költői irányának összes íróink közt. Sok rokonnvonás kapcsolta őket különben is együvé s e rokonnvonások képezték a köztük mind szorosabbá lett barátság igazi kapcsát. Csengery mintegy magáévá tette Aranynak minden kiválóbb ügyét s úgy ügyekezett annak foganatosításán, mintha csak önmaga lett volna legjobban érdekelve. Nem elégedett meg a sűrű, gyakori levélváltással, fölkereste Aranyt kőrösi szerény otthonában többször s ilyenkor készítették el terveiket a jövőre. Az itt közlött levelezés híven mutatja a meghitt barátság táplálta ama buzgó törekvéseket, a melyeknek alapja a kölcsönös rokonszenv s egymás tehetségének kölcsönös becsülése, méltánylása volt.

Az ötvenes években Nagy-Kőrös szinte némi irodalmi középpont szerepét vitte, már t. i. annyiban, hogy a fővárosban élő nevezetesebb magyar írók és szerkesztők áhítozva néztek az Arany János csendes otthona felé s egyenkint vagy csoportosan küldték a kérő leveleket, (ha »akadna valami«) vagy mutatványszámokat, sőt személyesen is oda rándultak, hogy a legnagyobb

élő magyar költő családi életével megismerkedjenek egyfelől, másfelől pedig egy-egy új irodalmi vállalat számára megnyerjék őt. Mennyivel több levelet írt és kapott Arany az itt közlötteken kívül — elképzelhetjük. De bizonyos, hogy Arany László finom érzékkel válogatta ki a nagy tömeg legértékesebb darabjait, a melyek először korszakok s a korszakok keretén belül a levelezők szerint oszlanak kisebb cyclusokra. A szerkesztés e módja abból a vezérgondolatból, a melyből Arany László kiindult, könnyen érthető. Szerény véleményünk szerint azonban talán mégis jobb lett volna a szoros időrendi egymásutánt megtartani. Így Arany egyéniségének mindig csak egy-egy oldala tükröződik vissza, holott ha megtartja a szerkesztő a szoros időrendet: Arany egyénisége mindig a maga egészében tűnik elénk évről-évre. A szerkesztésnek ez utóbbi módja nagyon megkönnyíthette volna a tanulmányozók munkáját is, mert Arany életének egy-egy nevezetesebb fordulatanál mutatkozó jellembeli fejlődése, változása vagy gyöngébb színezete is egy helyre lett volna összepontosítva. Hasonlóképpen nem ártott volna az egyes levelek elején jelezni, hogy *ki* írja a levelet s *kinek* szól az. Természetesen ez utóbbi eljárás a mostani szerkesztés mellett könnyen elmaradhatott, mert hiszen az egész anyag az egyes írókkal váltott levelezések szerint van csoportosítva. Az irodalmi tanulmányozók mind e mellett számon fogják fölkeresni e rendkívül becses forrást, a mely nemcsak Aranyra, de az újabb kor legkiválóbb íróira is oly nevezetes adatokat nyújt.

Az egész gyűjtemény, minden kétségen kívül, méltóan sorakozik Arany összes és hátrahagyott iratai mellé, a melyeknek mintegy függelékét teszi. Arany László szép bevezetése pedig mindent megmagyaráz, a mire az olvasónak szüksége van.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Die Rumänen und ihre Ansprüche. Von Paul Hunfalvy. Wien u. Teschen, 1885. 8-adr. 305 l.

--- NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. ---

III. Fejezet.

Mondák (Märchen) és vélemények.

Ez a rumán kérdés valódi állása a történet és nyelv bizonyításai szerint. De a rumán történetírók ennek ama román hypothesisist állítják ellenébe, mely szerint a rumének közvetlenül a Traján-féle Dákia római telepítvényeseitől erednek s Erdély és Máramaros az anyaország, melyből az oláh fejedelemségek feje-

delmeiket és vajdáikat kapták. E hypothesis sokféle véleményt idézett elő, s azon törekvés, hogy hézagai kitöltessenek, számos mesének adott lételt, a miknek kritika alá vetése szükséges. E feladatot Hunfalvy a 241. laptól a 308-ik lapig teljesíti, az ő elméletével és történeti felfogásával ellenkező nézetű magyar, rumán és más történetíróknak az oláhokról közrehocsátott könyveit és iratait, fontosabb állításait idézi, czáfolja, saját nézeteit ismét és ismét kifejti s új meg új érvekkel támogatja. Miután a megelőző két *Fejezetben* már a kérdést minden oldalról alaposan megvilágította s meggyőzőleg kimutatta azt, hogy az oláhság eredetét hol nem lehet komoly tudományos embernek absolute keresni, valamint azt is, hogy egykoru hiteles írók följegyzése szerint e kérdésben mi a való és a történeti igazság? sorba veszi az érintett írókat, azok főbb állításait lesújtó ítélettel meséknek bélyegzi, s meg nem állhatásukat erős dialectikával, nagy történelmi előkészülettel igazolja.

Legelső helyen szól Hunfalvy *Béla király névtelen jegyzőjének művéről*. E középkori legelső magyar krónika általánosan ismeretes volta fölöslegessé teszi részemről ismertetését, csak annyit jegyzek meg, hogy Hunfalvy a magyarok honfoglalása, Tuhutumnak Gelu oláh fejedelemmel vívott harcza s később békeszövetésre lépése egész történetét mesének tartja, nézete az, hogy ő az 1196-ban meghalt III. Béla király jegyzője lehetett és saját kora eseményeit 300 évvel előbbi időre, a honfoglalás idejére tette át, de mivel a byzanti íróknál levő történeti neveket és egyéneket nem ismeri, s maga teremtette a más krónikák szerint valóban létezett Gyula erdélyi vezér helyett a Tuhutum és Gelau nevet és történeti személyeket, s oly önállóságot tulajdonít az oláhoknak, a mivel azok Erdélyben soha nem bírtak, ide vonatkozó előadása mesénél nem egyéb, a mit ő költött, de a mit komoly történetíró el nem fogadhat.

Hasonlóul elítéli Hunfalvy *Bonfini*t, a ki az oláhoknak a római coloniaktól származását meggyőző bizonyítékok nélkül tanítja, *Gibbon*t, a ki szerint sok római telepes a római hatalom legyőzésekor nem ment ki Dakiából, rettentőbbnek tartván a száműzetést, mint a góthok hatalma elviselését, s az őket elnyomó barbárokat földmivelésre, művészetre és egy polgárosult élet erkölcsaire szoktatták; szerinte a Duna két partján élő románok közt kölcsönös kereskedelmi és nyelvközösségi csereviszony fejlődött ki, s Dakia, mint független állam, mintegy védvár volt az északról be-betörő barbárok ellenében; a vlachok maig megőrizték római nyelvök nyomát s mindig büszkéek voltak eredetükre. A barbárok körülvéve éltek, de velök soha össze nem vegyültek. Gibbon, a ki e földön soha nem járt, az itteni nyelveket nem

ismeri — jegyzi meg Hunfalvy — mint egy capitoliumi magas pontról beszél el oly dolgokat, a mikről a történet semmit vagy egészen ellenkezőt tud. Szlávok voltak Erdély földén nem vlachok, a kik megérkeztek az országot egészen elpusztulva találták, s mikor ott a vlachok láthatókká lesznek, mint pásztorok ismeretesek, nem mint földmives nép; nem gyakoroltak ők polgárosító befolyást senkire, sőt mint vándorló nomádok, terhére voltak a békés polgárságnak és munkás paraszt földnépnek. Ily pásztor-kodó hegyi nép gyanánt tűnik fel legelőbb a rumänség a Balkán-félszigeten, mely nyárait a völgyek mentén tovább-tovább legelteti, s néha rabolni is le-lecsap a völgyek lakóira. Csudálatos, hogy ezt Gibbon nem vette észre. Egyébiránt ez a sorsa oly írónak, kik nem ismerik az országot és népet, a melyről írnak. Gibbon független Dakiája a magyar honfoglalásig egymást felváltó foglaló népek zsákmánytárgya s birtoka volt, valamennyi ellensége a byzanti császárságnak, s Dakia nem védfal volt ezek ellenében, de kapu, melyen a szlávok, bolgárok, avarok s később a magyarok a Duna déli tartományaiba törtek be, győzve és rabolva. *Thierry Amadée* Gibbont írja megszépítve után, de a mit ő ír, majdnem egészen történetellenes. Felfogásukat 1781. megczáfolta Sulzer, a ki szerint: »a vlachok Thrakiában és Moesiában keletkeztek s nem Trajan Dakiájában.« *Kiepert Henrik* abból okoskodik, hogy a mai rumänség nyelvhátára majdnem azon vidékekre terjed ki, a hol a római coloniák voltak és hogy a dák név emléke a romanizált népek emlékében mindenütt él. Hunfalvy erre azt jegyzi meg, hogy a római tartományok nem terjedtek ki sem Moldvára, sem Máramarosra, Ugocsa- és Szathmárvármegyékre, legkevesbbé pedig Bukovinára és Gallicziára, pedig itt mindenütt voltak vlach kenézek és vlach nép; arra, hogy Dakia emléke a magyar honfoglalás után a romanizált népek közt élt volna, bizonyíték nincs.

Az oláh történelmi felfogásnak egyik sajátságos példánya és forrása az erdélyi oláhoknak az 1791-ki országgyűlésre beadott *kérvénye*. E szerint az oláh nemzet jogait nem törvény, de az idők mostohasága vette el a mult századokban; az oláh nemzet a legrégibb Erdélyben, a római császárok uralma Traján halála után még nehány századig állott fenn, a görög-keleti vallás volt ott az első s a keresztény vallást már Protogenes Gaudentius, Niketas és Theotimus püspökök hirdették; a románság Dakiában, azaz Erdélyben, a VII-ik században annyira megerősödött, hogy az idegenek jármát lerázta, önkebeléből fejedelmeket választott, a kik a magyarok megérkeztéig uralkodtak. E tények mind történetelleniek — mondja Hunfalvy — a miket a névtelen jegyző gondolt ki, fennebb már meg volt ez czáfolva, most csak azt

jegyzi meg, hogy ha Erdélyben voltak hitlejlesztő keresztény püspökök, miért kellett Gyula erdélyi fővezérnek megkeresztelkedés végett Konstantinápolyba menni s magának papot onnan hozni? A névtelen jegyző nem elfogadható tanu. Püspökök (*Fladika*) 1556. előtt soha nem volt az oláhoknak. Kétségtelen, hogy az oláhok a magyarok honfoglalása után a Balkán félszigetről jöttek elébb Oláh- azután Erdélyországba, tehát nem a legrégibbek.

Sinkai György írását is hasonlóul ítéli meg Hunfalvy, mert ez író atyja a rumán mesék legnagyobb részének. Ő találta fel s mondotta ki 1805-ben kis román nyelvtanában legelőbb az oláhok *Daco-Román* nevét, a kyrill helyett latin betűvel való írást és nyomást kezdett és javasolt nemzetének; ¹⁾ ő tanította könyvében az oláh nemzetnek régi önállóságát és független államlétét, hogy Theophilus már 325-ben erdélyi érsek volt s részt vett a szent atyák 308-ik évben Nikaeában tartott consistoriumában. Ha volt érsek, lenni kellett püspököknek is — jegyzi meg Hunfalvy — ilyeneket pedig nem ismer a történet. Sinkai szerint Ulphilas góth püspök is erdélyi rumán metropolita volt. Sinkai szerint a sardikai zsinaton is voltak Uj-Dakiából való püspökök, bárha nevek följegyezve nincs is. Ezek már fennebb meg voltak czáfolva. . . . *Laureanu Trebonius* azonban Sinkait is felülmúlja képzelgésben. Ő Gibbon véleménye alapján állítja, hogy a római gyarmatosok Erdélyben maradt utódai a következő években különböző államokat alkottak: Kelet-Dakiában *Moldvát*, Dél-Dakiában *Oláhországot*, Közép-Dakiában *Erdélyt*, a Tuhutum által legyőzött román fejedelem *Julius* vagy *Gelius* volt, Gyula-Fejérvár *Julius*ról neveztetett, Nyugati-Dakiából fejlődött ki a *Bánát*, s Glad román fejedelem római valódi neve *Claudius*, a névtelen jegyző Men-Marótja szerinte *Marius* vagy *Mariotus* azaz *Marius Minor*. Ennyi elég e rumán író ismertetésére, — mondja Hunfalvy — a ki versenyez Bonfinivel a nevek elferdítésében és ellatinosításában. Ez ismertetés clején izlettetőül közöltem ez író földrajzát, a mit a *Románok Története* című műve bevezetőjéül írt; itt látta az olvasó magát a történet néhány elemét és alkotó részét; a kettőből megítélhető Laureanu úr egész történetírói és egyetemi tanári működésének iránya és tudományi értéke. *Kogolniceanu Mihály* jassy-i tanár 1837-ben *Oláhország és Moldva, valamint a Dunán tuli oláhok története* című művében szintén Gibbon és társai, ugyszintén a névtelen

¹⁾ Gentem placuit non mihi solum, sed et aliis *Daco-Romanam* appellare, quod ei a diversis Provinciis, quas incolit, diversa nomina indita sint. . . . *Sinkai* stb.

jegyző felfogását osztja; szerinte a magyarok győzelmes honfoglalása után is maradtak fenn szabad rómaiak a máramarosi és fogarasi fejedelemségben, a kik hegyeiktől védve, soká ellenállottak a magyaroknak, utoljára ezek is meghódoltak, de oláh fejedelmek alatt maradtak, a kiket az oláh nemzet választott. Erdélyben Fogaras és Máramaros (?) két római államnak fővárosa volt — írja e rumän tudós — valamint Moldvában is voltak római államok, de a melyeket a tatárok sokat szorongattak; ez állapotnak Bogdán, Drágos fia, Máramaros királya vetett véget, a ki onnan Moldvába költözött s az új fejedelemséget megalapította... »Valóban — jegyzi meg Hunfalvy — egy regényíró sem költött, vagy állított össze derekabb történeteket, mint Kogolniciano. S minthogy francziául írta, gyönyörködhetek művében, mint valami Walter Scott-féle regényben nemcsak Párisban, de Berlinben, Lipcsében, Augsburgban és Bécsben is.

Ezután *Hasdeu* ismeretes rumän tudós és író történetírói működésére megy át Hunfalvy; említi, hogy *Hasdeu* onnan véli származottnak Oláhország vajdájának *Ungro-Valachia fejedelme és Fogaras és Omlás hercege* (*Dux Terrae Fogaras et Omlás seu Novae Plantationis*) címét, mert II. Géza király utódai 1165. háborút viselvén a görög császárral, ennek egyik hadserege, melyben sok wlach volt, betört a király országába, Fogarast elfoglalta, s azóta e tartomány Oláhországhoz tartozik. Hunfalvy megjegyzi erre, hogy a görög császár hadserege nem is érinthette Erdélyt, zsákmánynyal megterhelve tért vissza, továbbá, hogy az oláh vajdák vazallusai voltak a magyar királyoknak, akikől azok e birtokot hűbérül kapták. Hozzá tartozott *Omlás* is. A ki bírta, rá új lakosokat telepíthetett. Innen a *Nova Plantatio* elnevezés. *Hasdeu* a román állam eredetét akarta a vajdai czimből származtatni, s nézete szerint Ungro-Vlachia Fogaras és Omlás birtokát jelentette volna s hogy e cím Fogaras által került bele az oláhországi vajda címébe. Ő szem elől téveszti a való történet épen főrészét. Már Mátyás korában Fogaras nem volt az oláh fejedelmek hűbére, s még is a szláv oklevelekben használják az *Ungro-Valachia* címet, a latinokban pedig a *Voivoda Transalpinensis*-t. Mihály vajda is bírta Fogarast hűbérben s címében a *Fogaras hercege* címet, de mikor hűbéresi jogának Erdélyre nézve elismertetését kérte II. Rudolftól, az megtagadta s csak Oláhországra nézve adta meg neki a hűbér-jogot. *Saguna Endre* is Gibbon álláspontját tartja s az oláhok közmeggyőződésének mondja, hogy a rumänek Trajan azon coloniáitól eredtek, a melyek Dákiát a Tiszától a Fekete-tengerig birtokukba vették. Más kérdésekről is ily értelemben nyilatkozik ő, a mire Hunfalvy e rövid megjegyzést teszi: »A történetíró *Sagunának* kevés a

tekintete előttem, de a püspök Sagunának halhatatlanok érdemei hívei irányában.« *Ureki* Gergely XVII-ik századi moldvai krónikáját csak mintegy regestrálja Hunfalvy, történeti felfogását társaiénál sokban mérsékeltebbnek mondja, s könyve néhány alapos részletét művébe ellenészrevétel nélkül veszi fel. Az állítólag 1495-ben készült *Hur-krónikát* (kronika lui Hurul) Hunfalvy szövegéből, forrásaiból és vonatkozásainál fogva egyiránt hitelt nem érdemlő férczelménynek (*Machwerk*) mondja, s összevonván mindezen rumän és nem rumän történetírók előadását a rumän eredetről, ily erős ítéletet mond ki rájuk: »Eljárásuk emlékezteti őt — ugymond — Slavici azon állítására, hogy rumän szempontból az őszinteség nem erény, s a rumän nyelvben nincs is arra kifejezés, általában a rumäneknél az őszinteség nem tartatik kötelességnek. A honszeretet merészelhet olykor egyet és mást, de a történet meghamisítása a leghőbb hazaszeretetnek sem engedhető meg. Itt csak nem tudás lehet mentség.« *Jung Gyula* művét (*Römer und Romanen in den Donau-Ländern. Von Dr. Julius Jung. Innsbruck 1877.*) érdekesnek mondja Hunfalvy, de mint Gibbon és Mommsen álláspontján levő írónak, a rumän eredetről kifejtett nézeteit történetileg igazoltaknak nem tartja. Jung nem ismeri az erdélyi oláh incolatus történetét, különben nem írna ugy sok dolgot, a hogy ir, különösen az erdélyi protestansok irányában igazságosabb lenne, a kiknek köszönhetik az oláhok nyelvöknek a XVI. században életreébredését s irodalmuk kezdetét. Ő sokat ír Erdélyről, de az erdélyi rumänek történetét előadni nem képes. Mommsen nézetei utánmondása bizonyítatlanul nem az a történet, a mit alaposan tudni érdekes lenne. Egyszerű állítások, akár Gibbonéi, akár Mommsenéi, ha történeti tények nem igazolják, csak vélemények. Azon állítása is Jungnak, hogy mivel a rumänek ma tulnyomó számban vannak az általuk lakott vidékeken, régen is ott és máshol is még többen lehettek, egy nagy csalódás, mely mellett csak vélemények, nem történeti tények bizonyítanak. Jung azt is írja — mondja Hunfalvy — hogy a magyarok eredete felőli XIII-ik századi mesékből kitűnik, hogy ők IX-ik századi megérkezésükkor a rumäneket már ott levőknek tekintették, csak a legutóbbi időkben kezdett a magyar chauvinismus saját régibb ottlétével (*Autochtonismus*) dicsekedni. »Azt hiszem — folytatja Hunfalvy — hogy ez engem illet, illetőleg az én *Magyarország Ethnographiája* című könyvem, melynek bezáró része ez: Magyarország népe nyelvileg vegyes (*polyglott*), de egyik törzs sem dicsekedhetik azzal, hogy ő az ország benszülött, autochton népe. Kivétel nélkül mind idegen, bevándorolt. De ha kiveszszük a horvátokat, a kik a Heracliuss császár által ez országba behívott horvátok lehetnek, akkor

az ország minden más nemzetei közt annak a magyarok a legrégibb lakosai. Közel 1000 év óta viseli az ország a *Magyarország* nevet; a történetnek oly megszakadás nélküli folytonossága országunkban nem található egészen addig, míg Klio emlékezete az idők homályába fölhatolni bír. Hogy csak a horvátokat vette ki s nem a többi szlovéneket is, erre őt Miklosich, e szláv tekintély véleménye bírta, a kinek nézete szerint ezek a magyarok bejövetelkor itt talált szlovének közöttük felolvadtak, a későbbi északi cseh-szláv és ruthen betelepedés pedig már a magyarok benléte idejére esik. Miben áll tehát ama magyar chauvinismus? ezt meghatározni az olvasóra bízta.»

*Pic József*ről fennebb már volt szó, itt ismét megemlíti Hunfalvy, hogy az ő etnographiai műve ellen tüzetesen legelőbb e tudós írt *Über die Abstammung der Rumänen* című művében, de olyat is állítva felőle, a mit ő nem írt; Anonymus elleni véleményét irányzatos német elméletnek mondja, a mire Hunfalvy megjegyzi, hogy ő e véleményével nem áll egyedül s az nem is új, már Pray nézete is az volt, a kire pedig irányzatosságot fogni nem lehet, sőt ő maga már 1864. felszólalt Anonymus krónikája forrás tekintélye ellen: *A vogul föld és népe* című művében. Mi a német, rumán vagy szláv elmélet? azon nem tűnődik, de a mit igaznak ismer meg, legyen az a németeknél vagy másoknál, vissza nem utasítja. *Pic* könyve Anonymus tekintélyét s a rumännek államalkotó képességét védi, de a mi neki nem sikerült; Hunfalvy ellenkező álláspontja daczára mégis ajánlja e könyvet a rumän kérdéssel foglalkozóknak elolvasásra.

Bárá Hurmuzaki Eudoxius a Sinkai és Gibbon álláspontjáról írta könyvét, s a mi új benne, az erdélyi rumän egyház története, a reformált fejedelmeknek térítési kísérletei és a katolikus propaganda jellemzése, valamint az 1784-ki Hóra-lázadása, abban igen sok kifogásolni valót talál Hunfalvy. Az utolsó rumänügyi párt-író *Maurer Ch. F.*, a kinek műve pár helyét Hunfalvy megigazítja, s e szakaszt így zárja be: »Megszakítom — ugymond — ama kivonatokat, jobban mondva meséket és véleményeket, melyekkel a *román hypothesis*t valló rumän és nem rumän írók a való történet nyilvános hézagait tetszésük szerint kipótolják, e végre nem egy különös mesét találtak ki s ezekkel az újabb történetet is elégtelenítik.

IV. Fejezet.

Új kor és befejezés.

E részt Hunfalvy a 309. laptól a 344-ig tárgyalja, sok érdekst mondva el, nem egy ismeretlen dolgot és történeti eseményt

világosítva fel, balvéleményt oszlat el s előítéleteket igyekszik megszüntetni; de ezek oly közel vannak hozzánk, hogy különben is hosszura terjedt ismertetésemet ezzel is nyújtani nem akarom, csak kettőt emelek ki, mint jellemzőt. 1. Sterka Suluc Sándor gör. kath. metropolitának Gyula-Fejérvár székhelylyel 1851-ben történt kineveztetésekor Budáról kibocsátott körlevelét, melyet: »a Tiszától kezdve a Pindus-hegyig kiterjedő összes románokhoz intézett, s abban őket buzdítja, hogy az igaz valláshoz, melyet eldödeik Rómából magukkal hoztak Dákiába, valamint a Rómában levő apostoli székhöz, a melylyelők szintugy mint a római vérrel egybe vannak kötve, hívek legyenek. Halljátok meg szavaimat — így kiált fel a lelkesült főpásztor — minden románok, a kik a Fekete tengertől és Thessaliától kezdve a Kárpáthokon innen a Tiszáig laktok, oh halljátok meg, hogy nekünk a Rómában levő apostoli széken kívül nincs sem szerencsénk, sem üdvünk.«

Saguna, magát görög-keletinek elnevezett püspök, a görög-keleti egyháznak követelvén a gyula-fejérvári metropolitai székhelyet, e körlevél mindkét sarkalatos tétele ellen tiltakozott, az ellen, t. i. hogy Suluc metropolita azt az egész rumán nemzethez intézte és hogy a nemzetet Rómával mint testi és szellemi anyjával egybekötöttnek jelentette ki, mert — úgy mondá — a nemzet nagyobb és vagyonosabb része a görög-keleti egyházhoz tartozik. Ebből vita támadt. Mindkét követelő a római idők óta tartónak állította a gyula-fejérvári metropolitai állást, de Suluc Rómából, Saguna Konstantinápolyból származtatta. Utóbbi kieszközölte, hogy Suluc figyelmeztetést kapott, hogy jövőben tartózkodjék a testvér egyházat sértő kifejezésektől. Saguna még 1849. írt Rajachich szerb patriarchához a rumán egyháznak a szerbtől elválasztása iránt, a miből új vita támadt, 1852-ben a karlovitzi zsinaton tárgyalatott a kérdés, de fogamat nélkül; 1860. a bécsi birodalmi tanácsban ismét napirendre került az ott ülő szerb és rumán összes püspökök közt, a minek vége az lett, hogy a császár azon évi szept. 27. a rumán gör. n. egyesült metropolitaság fölállítását elhatározta. Rajachich eközben történt halála Saguna püspök ügyének gyors elintézését idézte elő s a felség 1864. decz. 24. kelt legfelsőbb kéziratában kimondotta, hogy a görög-keleti román metropolitaság felállíttassék s a szerb metropolitasággal egyenrangba helyeztessék, a mi a kiegyezés után az 1868. évi IX. t.-czikkben is megerősítettett.¹⁾

¹⁾ Ha a való történet nem tudása oly nagymérvű nem lett volna, úgy a püspökök, mint a politikusok és diplomaták részéről, — jegyzi meg Hunfalvy — úgy a Suluc és Saguna püspökök állásaival szemben csak

Hunfalvy főlemlítvén a magyarországi és erdélyi rumán országgyűlési választóknak 1881. május 12. Szebenben hozott ama határozatát, hogy a mint ez egy $2\frac{1}{2}$ millióból álló őslakos néphez illik, a rumán választók küzdjenek Erdély autonómiájáért, azaz ez országnak Magyarországtól — jegyzi meg Hunfalvy — elszakításáért, a mi pedig 1848-ban törvényben mondatott ki s 1867-ben ismét törvény által szentesítettén, életbe is léptettetett — megjegyzi, hogy a mostani román metropolita, Román Miron nem egyezett bele ebbe, mint a mi e tényleges jogállapotnak tagadása s csak arra alkalmas, hogy a román értelmiség loyaltását és hazaszeretetét, mindenekfelett pedig a közügyekre való befolyását conpromittálja, a miért az egyházi congressus őt vád alá akarta helyezni, a mit csak Mocsonyinak, egy magyarországi gazdag földbirtokosnak tekintélye gátolt meg. Slavici azt írja fennebb említett művében, hogy ez a Saguna politikája volt, Hunfalvy megjegyzi rá, hogy e rumán politika akár övé, akár nem, épen oly jogosulatlan, mint a minő ingatag az alap, a mire — Hunfalvy nézete szerint — az támaszkodik, t. i. a rumánoknak Erdélyben őslakos-volta (*Autochtonia*). Egyébiránt az erdélyi rumán metropolitaságnak a III. századtól kezdve a XVI. századig hitelt csak oly fő adhat, mely minden ismert történeti tény tagad s a melynek phantasiája a történelmi hézagokat saját képzeleti szüleményeivel tölti ki. S lám mind Suluc érsek, mind Saguna püspök az ő erdélyi rumán metropolitaság iránti történeti jogait így csinált történetre alapították.

A könyv 344—350. lapjain röviden összevonja Hunfalvy előadása magvát; én nem ismétlem, mert ismertetésem az ő művének ép ily rövidített kivonata, s olvasóim közleményemből az egész nagybecsű mű velejét tetemes megkönnyebbítéssel áttekinthetik s elszámíthatják.

A 351. lapon közli szerző Cipariu balázsfalvi kanonoknak a bukaresti rumán tudom. Akadémiában 1864. aug. 6/18. tartott beszédéből, egy — a korábban közlötteknel sokkal régiebb — *rumán írás* fölfedezését, a mi Trajan Dakiájában Kr. u. 160 évvel oct. 4. találattott, tehát a római foglalás után 55 évvel s a mi azt bizonyítja, hogy ez országban római népnyelv is volt használatban. Ez egy viaszos-tábla — mondja a felolvasó — melynek felirata görög betűvel írva ez: *Alexandrei Antipatri secondo auctor segnoi*, t. i. secundus auctor signavi. *Minden kétségen kívül való tehát, hogy Dakiában az irodalmi nyelven kívül még egy népies*

az 1381. görög püspökök névjegyzékét kellett volna idézni, a melyben Ardelion (a mint a byzánti írók akkor Erdélyt nevezték) metropolitájának neve nem fordul elő. *Histor. Byzant.* XI. köt. 351 l. Velence, 1729.

nyelv is létezett, s ettől származott a mi rumän nyelvünk, a mely e szerint majdnem kétezer éves életű. »Nem akarok kételkedni sem a viaszos tábla valódiságában, sem olvasása helyességében, jegyzi meg Hunfalvy, — de én e fölíratban inkább olasz, mint rumän írás nyomát találok. Ha a felíratban *secondo* helyett »a doi lea«, *segnai* helyett »semnai« állana, akkor, s csakis akkor lenne Cipariunak igaza.

Zárja be ez ismertetést Hunfalvy műve újabb időről írt fejezetének a történeti jogot illető része.

»Ha a történeti jog elévülhetlen lenne — írja ő — Szent István koronája minisztereit hibáztatni kellene, hogy ők annak az egyesült két román fejedelemség iránti hűbérviszonyi joga megújítását nem követelték; ha változhatlan lenne, a magyar törvényhozás vétkezett volna, midőn nemcsak a magyar, német, szláv és rumän parasztokat a robot terhétől felszabadította, de a megtört vallásokat is egyenlővé tette a törvényes vallásokkal. A történeti jog azonban történeti események következménye, melyek után ismét más események következhetnek, minthogy azok oly pozitív viszonyok kifejezései, a melyek nem maradnak mindig ugyanazok. A ki tehát oly történeti jogokra hivatkozik, melyek más események és megváltozott viszonyok következtében rég megszűntek, az tulajdonképen azon várákozásban él, hogy a korábbi események és viszonyok ismétlődni fognak. A míg e várákozás a tényleges jogot nem sérti meg, s a tartozó kötelességek teljesítését nem gátolja, mint egy eljövendő Messiásban való jámbor remény, ártalmatlan; de ha az a tényleges jogot sérti s a kötelességteljesítésnek akadályozására szolgál, azon esetben azt bűnös érzületnek kell tekinteni s nyilvánulását megtiltani s elnyomni. Erre jogosít minden létezőt s annál inkább az államot az önfentartás joga. S ezen önfentartási jogot az államnak még szigorubban gyakorlatba kell venni, ha annak egy oly képzelt történelmi jog szegül ellene, mely táplálékát csak mesékben és mondákban találja. A »román Irredenta« az új királyságban és a rumän népvezetők Erdélyben egy képzelt történeti joghoz fogantoznak, melynek alapja üres mese. A magyar és osztrák kormánynak mindkettőn rajta kell tartani figyelmét. A tudománynak pedig tiszte az, hogy a való történettől a mesék és mondák roncsait eltávolítsa s azt lehető egész tisztaságában állítsa a közönség elé; mert csak való történet és nem a monda és mese az élet tanító mestere.«

Hunfalvy ez észrevételére én kettőt jegyzek meg: 1. ha az osztrák kormány el is nézte Suluc érseknek a magyar korona jogai s a magyar állam és alkotmány ellen irányzott békétlenség keltő körlevele kibocsátását, mint politikájával összhangzásban levő tény, de a magyar kormánynak a törvényesítéskor 1868-ban

ezt tőle számon kellett volna kérni, sőt jövőre főpásztori körlevelével a haza és törvény határai között maradásra utasítani, Sagunát pedig a haza lakói közötti egyenetlenség élesztésére czélzó nyilatkozataiért felelősségre szorítani. 2. Hangsúlyozom, már most az előadott alkotmányellenes tényekre hivatkozva, hogy a mit ismeretéselem elején a rumän írók hamis történetírási irányának ellensúlyozásáról mondtam, annak igazságát a két rumän főpap érzülete, tettei, s híveiknek tudatlan tömegei előtt nyilvánított nézetei és történeti téves felfogása teljesen igazolják. Az olvasó láthatta, hogy a rumän legfőbb papság titokban ép oly daco-román érzületű, mint az alsóbbak, s ezek mint népök. Őket is úgy áthattotta az autochtonság, az Erdélyben volt önálló oláh fejedelemségek s egyenesen a rómaiaktól származás ábrándja, a mit Sinkai, Balcescu, Laureanu s legújabbán Densusianu költöttek és csináltak, mint az olvasni is alig tudó, de könnyen felizgatható egész román népet; ápolja a jövő e hitét szívében egyik úgy, mint a másik, nem csinál belőle titkot, s ha kedvezne rá az alkalom, bizonyára valósfítását megkísérteni is kész lenne. Ezért a magyar történetíróknak nem lehet eléggé ajánlani főleg a romániai rumän történetírók működése figyelemmel kísérését, műveik ismertetését és szükség esetében megczáfolását. Ezért láttam én szükségesnek Hunfalvy Pál érdemes tudósunk e téren való munkáinak lehetőségig terjedelmes megismertetését. Sőt nézetem az, hogy a m. tudom. akadémia kebelében alakult könyvkiadó-vállalat vezér-férfiai hasznosabb olvasmányokkal olvasóiknak nem kedveskedhetnének, mintha Hunfalvynak a rumän kérdéstről németül írt összes kisebb-nagyobb műveit — a rumän-kérdés hasznos ismeretekben gazdag tárházát — lefordíttatva magyarul kiadatnák. Ő ezt valóban bámulatos és tiszteletet érdemlő ügyszeretettel, kitartással és rendkívüli eruditióval folytatja már két évtized óta. Az ő kutatásai a magyar állameszme és államjog védelmét, a magyar nemzet és korona ezeréves jogának a rumän támadások ellen megszilárdítását s a rumän álmok és ábrándok lassankénti szétoszlását eszközlik. E törekvést pártolnunk s Hunfalvy tudományát hasznunkra kell fordítanunk. Ő, egyedül, mindnyájunkért, mindnyájunk nevében dolgozik — mindnyájunk hálájára méltóan.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

1890. júl. 3-án tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Hunfalvy Pál korelnök, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula, Szádeczky Lajos másodtitkár, Barabás S. titkársegéd, Ballagi A. Csontos J., Czobor B., Dedek Cr. L., Emich G., Márki S., Nagy Imre, Pauler Gyula, Széll F., Szinnyi J., Tagányi K., Wenzel G. ig. vál. tagok.

Az elnökök távolléte miatt *Hunfalvy* Pál korelnök nyitja meg az ülést és vezeti a tárgyalásokat.

1. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Széll Farkas és Pauler Gyula vál. tagokat.

2. Titkár a folyóügyeket terjeszti elő:

a) Az új alapító tagok bejelentését azon öröndetes tény felemlítésével kezdi, hogy társulatunk s a hazai történetírás iránti érdeklődésöknek a magas uralkodóház tagjai is jelét adták azzal, hogy az alapítók közé belépni méltóztattak: jelesül *Károly Lajos* cs. és kir. főherczeg ő fensége 150 frttal, *Albrecht* cs. és kir. főherczeg ő fensége 200 frttal. A választmány hálás köszönettel veszi tudomásúl. Alapító tagokká lettek még: gr. *Majláth* György Zavarón, báró *Jósika* Samu Zentelken, *Lukács* Antal földhitelintézeti igazgató és főrendiházi tag Budapesten 200 — 200 frttal; gr. *Batthyány* Károly Szalonakon, gr. *Karácsonyi* Jenő Budapesten, *Forster* Gyula Budapesten 100 — 100 frttal (aj. gróf Szécsen Antal), *Zichy* Jenő Budapesten (aj. hg. Odescalchy Arthúr). Öröndetes tudomásúl szolgál.

Évdiás tagokul jelentkeztek: gr. *Nemes* Vincze Bécs (aj. gr. Szécsen Antal); *Oprisa* Pál Czibén u. p. Körösbánya, *Karacson* József Budapesten (aj. Máté Sándor); dr. *Horpáczky* Ignác orvos Budapesten, *Münch* Vilmos vámügynök Budapesten, dr. *Fraenkel* Sándor ügyvéd Budapesten (aj. Széll Farkas); simonyi és varsányi *Simonyi* Béla, Barsvármegye főügyésze, Aranyos-Maróthon (aj. herczeg Odescalchy Arthúr); Egerszeghy Mihály vasuti tisztviselő Budapesten (aj. Vay Kázmér); a beregvármegyei casino (aj. Matavovszky Béla). Az ajánlatokat a választmány egyhangúlag elfogadta.

b) A h. pénztárnok jelentése szerint eddigelé 1275 felhívás küldetett szét a tagokhoz részint az 1887—9. közti hátralékok, részint a folyó évi tagdíjak befizetése ügyében. Ennek következtében jun. 30-ig befolyt 245 frt hátralék, 351 frt f. évi tagdíj, összesen 596 frt. Igazoltatott 370 frt befizetés; melyek a vizsgáló bizottsági jelentésben összeállított 14,895 frt 50 krnyi követelésből levonatván, behajtandó marad még 13,879 frt 50 kr. Tudomásul szolgál.

c) A helyettes pénztárnok első negyedévi számadása szerint a társulat összes bevétele volt 5269 frt 36 kr, kiadása 3022 frt 55 kr, (melyből 1700 frton értékpapír vásároltatott), pénztármaradék 2248 frt 81 kr s a földhitelintézetnél 739 frt 88 kr kamat, összesen 2986 frt 69 kr. Tudomásul vétetik.

d) Az újabb alapítók által május hónapban befizetett 1800 frton magyar papíráradék vásároltatott a földhitelintézet által, mint ezt annak 10859 sz. a. kelt átirata igazolja. Határozathozatalt kér, hogy az újabban befizetett 750 forinton minő értékpapírt vásároljon a földhitelintézet? A választmány magyar papíráradék vásárlását határozza el, a mivel a földhitelintézet bizandó meg.

e) M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága május 31-én tartott ülésében tekintettel a Társulatot ért anyagi veszteségekre s a Gőz- és Pastor-féle dolgozatok kiadására a Történelmi Tár f. évi segélyét 300 frttal toldotta meg. Köszönettel veszi a választmány tudomásul.

f) Titkár bemutatja a m.-vásárhelyi postahivatal hivatalos igazolványát, hogy Dobay Albert, mint a Teleki-család pénztárnoka Balthazár Béla kezéhez jan. 9-én 1037 és 1038 számú postautalványokon 500—500 = 1000 azaz ezer forintot a m.-vásárhelyi postahivatalnál feladott, s miután ezzel a közgyűlési határozatnak elég van téve, kéri útasíttatni a Teleki-bizottságot, hogy a Codex kiadására szükséges előmunkákat tegye meg. A választmány hosszabb eszmecsere után a Teleki-codex 1887-ben kijelölt szerkesztő-bizottságát (Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos, Barabás Samu, Gergely Samu) megerősíti s útasítja, hogy a munkálatok folytatását illetőleg saját hatáskörében intézkedjék, továbbá a társulat viszonyát a grófi családdal szemben az okmánytár kiadására nézve foglalja tüzetes jelentésbe, és azt annak idején mutassa be.

g) A társulat kiadványaira vonatkozólag a sikkasztások tárgyában kiküldött háromtagú vizsgáló bizottság által tett indítvány még tüzetes tárgyalás alá nem vétetvén: mielőtt ezen ügy végleg eldöntetnék, titkár szükségesnek látja felemlíteni, hogy az újabb időben beválasztott választmányi tagok ezekből még nem kaptak példányokat. Mielőtt a kiadások felett a választmány határozná: titkár méltányosnak találná, hogy azon vál. tagok, kik ezen kiadványokból egyes példányokat kívánnának, azokat megkaphassák. A választmány felhatalmazza a titkárt, hogy erre nézve a

Századokban a vál. tagokhoz felhívást intézzen s a kik jelentkeznek, azoknak a kívánt kiadványokból 1—1 példányt szolgáltatasson ki.

h) Az Akadémia főtíkári hivatala megkeresést intézett a titkári hivatalhoz, hogy a Történelmi Tárból (mint az akadémiai kiadványokból általában) 4—4 példány illetvén az akadémia könyvtárát: ez a négy példány ne csak a folyó évi, hanem a régibb évfolyamokból is szolgál-tattassék ki. A választmány felhatalmazza a titkárt a kívánt példányok kiszolgáltatására.

Ezután zárt ülés következett.

A M. TUD. AKADEMIA TÖRTÉNETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI JUTALOMTÉTELEI.

1. Kivántatik a magyar drámai irodalom története, a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig.

Határnap 1893. szeptember 30. Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 frt aranyban. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2. Kivántatik a Szent-Domokos szerzetének, vagyis a prédikátor-rendnek magyarországi története a mohácsi vész előtt.

Határnap 1890. szeptember 30. Jutalma Pór Antal akad. tag adományából 600 frt. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3. Kivántatik a magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században, s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben.

Határnap 1891. szeptember 30. Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 frt. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4. Kivántatik a hazai és külföldi iskolázás története a XIV. és XV. században.

Határnap 1890. szeptember 30. Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5. Kivántatik a magyar államjog mai érvényében. A magyar államjog, az 1848-iki törvényekben érvényre emelt állameszme s ennek tovább fejlődése alapján, megfelelő rendszerben, dogmatica adandó elő. Az alkotmánytörténet mint ilyen ezen pályamű köréhez nem tartozik.

Csak az érvényben levő államjogi intézmények megértéséhez okvetlenül szükséges fejlődési főbb vonalak illesztendők be. A közigazgatási jogból csak az államjogi természetű kérdések veendők be.

A pályamű a nyugat-európai publicistica tudományos színvonalának megfelelő könyv legyen, a források irodalmi feldolgozásával, a polemiák mellőzésével, tanulságos olvasmányúl, az eredmények kiemelésével, úgy készítve, hogy esetleg a főbb culturnyelvek valamelyikére lefordítható s ekként a külföldi irodalomba is áttűtethető legyen.

Határnap 1891. szeptember 30. Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 3000 frt. A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen feltételek teljesítése után fizettetik ki.

6. Adassék elő a lengyel és magyar közjog fejlődése összehasonlító és kölcsönhatásában, Nagy Lajostól a XVII. század végéig.

Határnap 1890. szeptember 30. Jutalma Czartoryski herceg adományából 1000 frt. A jutalom csak önálló becű munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7. Adassanak elő a történelmi emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok), birtokviszonyaik, czímerök és ennek koronként való változásai; oklevelek alapján összeállított leszármazási táblákon mutattassanak ki a családok, melyek e nemzetségekből erednek.

Határnap 1892. szeptember 30. Jutalma a Péczely-alapból 1000 aranyforint. A jutalom csak absolut tudományos becű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT XI. közgyűlése Déva és vidéke értelmiségének élénk érdeklődése mellett július 7-én folyt le. Gróf Kuun Géza nagyszabású elnöki megnyitójában fejtegette a tudomány és műveltség hódító varázsát, tömeges pártolásra lelkesítvén a megye szülötteit. Szépen méltatta a társulat tudományos sikereit, kiemelve különösen Király Pálnak Dácia városairól írt vonzó és tanulságos köztörténelmi monographiáit. Hálás elismeréssel adózik gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter nagylelkű gondosságának, ki a társulatot ásatási segélylyel támogatja s a régi reáliskolai épületben a muzeum számára helyet engedé-

lyezett. — *Czobor* Béla Vajda-Hunyadról irt nagyhatású értekezése a restauratio történelmének ismertetésével kezdődött. Szép szavakkal emlékezett meg *Schultz* Ferencz első restaurátorról és hozzá hasonló tragicus véget ért utódáról, gróf *Khuen* Antalról. A vár történetének vázolása és építési idejének megállapítása után műtörténelmi jelentőségére tért át, kimondván, hogy középkori építészetünk e gyöngye franciaia művésztől eredt. A lelkes tetszésnyilvánításokkal fogadott értekezést *Téglás* Gábor előadása követte a déli Kárpátok tömkelegében általa felfedezett római castrumról, annak valószínű koráról és rendeltetéséről. A titkári jelentés híu képét adta a lefolyt év változatos eseményeinek, kimutatva azt a sokágu tevékenységet, mely a választmány s a tagok munkásságát igénybe vette. Majd nagy elfoglaltságára hivatkozván, bejelentette állásáról való lemondását. Gróf *Kuun* elnök sajnálattal értesül a titkár elhatározásáról s neki 11 évi önzetlen, kitartó munkásságáért közhelyeslés között, legteljesebb elismerését nyilvánítja. Titkáru! *Mailand* Oszkár főreáliskolai tanár választatott. *Téglás* Gábor muzeumi igazgatói, *Király* Pál könyvtárnoki jelentése után a választmány egészítettet ki.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

A hazai történetírás iránt való érdeklődés terjedésének bizonyítéka, hogy a segédtudományok is rendes szaklapokkal rendelkeznek, melyek jól és gondosan szerkesztve, közönséget teremtettek s írókat neveltek. A három nagyobb budapesti szakfolyóiratból, a heraldikai, archaeologiai s hadtudományból egy-egy újabb füzet érdekes és tanulságos tartalommal s többkevesebb illustrációval jelent meg nem régen.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi harmadik száma három tanulmányt hoz: *Hampeltől* archaeologiai tanulmányok a múlt évi párisi világtárlaton, hol nagy emlékesoportokban a közép- és ó-kor jellemző emlékei nagy tömegben együtt voltak. *Tischler* Otto a vaskor zománczos ékszereit ismerteti, melyek a muzeumban őriztetnek. *Frölich* Róbert pannoniai római feliratokat mutat be. S e három cikket *Spöthl* gyönyörű népvándorlási bronzékszereinek rajza zárja be. Az »emlékek és levelek« című rovatot *Mayláth*, *Szendrei*, *Kövér* (II. Lajos nejének *Máriának* ismeretlen képe) *Némethy* és *Gyárfás* cikkei töltik be. Gazdag és érdekes tartalma van a három következő rovatnak: levelezés, irodalom, különfélek.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi III. füzetében *Pauler* Gyula befejezi II. Géza orosz-görög háborúiról kezdett cikkét — melylyel e meglehetősen zavaros ügyet teljesen tisztázza. *Gömöry* a régi Hofkriegsrathról, *Márki* Arad középkori hadtörténetéről, *Olchváry* Bethlen első támadó háborújáról, *Thury* az 1663 — 4-iki háborúról (Rasid nyomán) s *Kozics* Nagy Lajos nápolyi hadjáratáról közölnek tanulmányokat. Az Apróságok rovatába *Thaly* K., *Vály* B., *Dobos* Kálmán közölnek érdekes cikkeket,

s a füzetet hadtörténeti irodalom és repertorium zárják be. Öröndetes jelenség, hogy e vállalat rövid fennállása óta oly sikert ért el, hogy jövődelme feleslegéből pályakérdést tűzhet ki. Érdekes megtudnunk belőle azt is, hogy 54 év előtt egy őrmestert, ki magyar hadászati folyóiratot akart kiadni, közkatonává degradálták. Híjában: változnak az idők.

— A TURUL f. é. 2-ik füzetét dr. *Karácsonyi* János nyitja meg az Árpád-ház második elágazása cz. munkájával; *Majláth* Béla folytatja a lipótmegyei törzsökös családok ismertetését 1526-ig, *Svábhy* Frigyes Telegdi Miklósnak XII. Lajos franczia királytól nyert érdekes czímerét mutatja be (színes képpel), melyet akkor kapott, midőn 1502-ben Ulászló nevében jegyet váltott a franczia király leányával; Dr. *Wertner* Mór Álmos királyfiról és családjáról közöl egy genealogiai összeállítást; dr. *Szombathy* Ignác a nagy-emőkei és győri Török családról ír. Id. Bay Ferencz a ludányi Bay család leszármazásához közöl újabb adatokat és nemzedékrendi táblázatot. *Nagy* Imre Kis-Károly király egy oklevelét mutatja be (hasonmásban is); *Csergheő* Géza az Apaffyak, Rhédeyek és Wesselényiek legrégebb ismert czímereit ismerteti; *Doby* Antal egy genealogiai tévedést igazít helyre (a Perényiekről); *Szendrei* János, *Butyka* József másolatai alapján, a Borsod-vármegye levéltárában őrzött czímeres nemesi levelek lajstromát közli. Végül *Schönherr* Gyula a nagybányai czímeres leveleket.

— *Thaly* KÁLMÁN a Vasárnapi Ujság jul. 6-iki számában *Rodostórról* hosszú és tanulságos czikket közöl, a melynek érdekességét még inkább fokozzák a szép illusztrációk: II. Rákóczi Ferencz fejedelem, gróf Bercsényi Miklós, Mikes Kelemen arczképei s rodostói látképek, köztük Rákóczi ottani palotájának részletei, főkép ebédőpalotájának belseje, a mely még a régi állapotban van. — Egy másik czikkben ugyancsak *Thaly* Kálmán: a galatai St. Benoit-egyház magyar emlékeit írja le. E nagyérdekű közlemények kiegészítéséül *Tocsek* Helén k. a. *Grosbois*-t II. Rákóczi Ferencz francziaországi tartózkodási helyét rajzolja le írásban és képen, melyet ő a múlt nyáron Párisból kirándúlva felkeresett. A helyszínén felvett rajzai után látjuk a régi camalduli-kolostor romjait, és a grosboisi kastélyt. A Vasárnapi Ujság eme közleményei (melyek majdnem az egész számot betöltik) kegyeletes emlékeket és érzést költenek fel minden honfi szívében.

— A BUDAPESTI SZEMLE júliusi számában Moldován Gergely »a reformatio hatása a román népre Erdélyben« czím alatt cikksorozatot indított meg, melynek ez első közlemény bevezetését képezi. Moldován igen jól ismeri a romániai irodalmat, történelmet, viszonyokat; nemzeti szertetettel, de egyszersmind józan kritikával vizsgálja azokat. Nagyfotosságú és érdekes kérdés ez, melynek megfejtéséhez e cikksorozattal fogott, s valóban érdeklődéssel várjuk folytatását. De nem tehetjük, hogy egy lapsus calamira ne figyelemztessük; 1609-ben Báthory Gábor volt a fejedelem, nem Bethlen Gábor. — Minghetti emlékiratait *Darvai* ismerteti.

— *Okolicsányi* S. Andrassy Gyula jellemrajzához közöl adatokat.

— A LUDOVICA AKADEMIA KÖZLÖNYE, mely inkább a modern hadászatnak van szentelve, nem hanyagolja el sem a történetet (természetesen ennek azon ágait művelvén, melyek nem foglalhatnak helyet a Hadtört. Közl.-ben) sem a történeti irodalmat s főként ez utóbbira kiváló gondot fordít. Legújabb jun.—júliusi füzetében is egy esomó történeti munka van bírálva, ismertetve. Históriai czikk e füzetben kettő van: Russwurm lefejeztetése *Fülekől* — rövid kis rajz, melyet nem ártott volna tüzetesebben taglalni, kivált mintán e kérdést Stauffer napirendre hozta; — s Gibraltár ostroma 1779 – 82. *Zsulyevicstől*.

— Az ETHNOGRAPHIA májusi füzetét *Tagányi* Károly nyitja meg A honfoglalás és Erdély cz. szellemes értekezésével, melyben a székely kérdéshez egészen új szempontból szól hozzá, kimutatván, hogy Erdélyben nem volt *honfoglalás*, azt nem a nemzet, hanem a dynastia hódította meg s a birtoklás ott királyi jogon alapúl; csupán a székelyek birtokviszonyai vallanak arra, hogy ők *hódítással* szereztek földjeiket. A székelyeket különben ő is besenyőknek tartja. *Hunfalvy* Pál a hunn tulajdon nevek magyarázataát adja. — A jun. füzetben egy történeti vonatkozású czikket olvasunk a »magyar« név eredetéről dr. *Munkácsi* Bernáttól. — A júliusi füzet ismét a székely kérdéssel kezdí czikkei sorozatát. *Balassa* József ír ebben A székelyek nyelvéről, melyben Nagy Gézával szemben azt bizonyítja, hogy a székelyeknek és hazánk nyugati részén lakó magyaroknak nyelvájrása nem ugyanaz, s nem hasonlítanak jobban egymáshoz, mint a magyar nyelvterület bármely másik két nyelvjárása; tehát ebből a székelek eredetét eldönteni nem lehet.

— A KATHOLIKUS SZEMLE máj.—jun. füzetében többek között a nyelvújítási harcz történetéből olvasunk részleteket *Takács* S. tollából, és dr. *Rada* Istvántól Molière élete és munkái ismertetésének folytatását.

— A »PROTESTANS SZEMLE« f. évi III-ik füzetében Dr. *Kvacsala* János igen érdekes s jól kidolgozott adalékkal járúl a XVII-ik századi chiliasmus történetéhez, kezdve Alfräd Diatribéján. A Drabik-féle jóslatok, azok befolyása amaz időknek történetére, az azon időkbeli iratok tanulmányozása s fejtegetése által nem egy oldalról új világításban tűnnek fel. *Mitrovics* Gynla Proto András életét ismertette, egészen új adatok alapján.

— Az UNGARISCHE REVUE máj.—jun. füzetében *Fraknoi* Vilmos befejezi Carvajal bíbornok magyarországi szövetségéről írt tanulmányát; *Wertner* Mór érdekes tanulmányt közöl Brankovics hercegről s *Vády* Béla az aradi színház történetét adja. A többi czikkek irodalmiak s tanügyiek. A füzetet az ülésekről írt jelentések zárják be.

— A MAGYAR SION áprilisi s májusi füzeteiben *Várnaí* érdekes és szépen írt tanulmányt közöl Franzelin János bíbornokról; továbbá ugyane füzetek folytatják az Orsolya-szüzek történetét Amerikában. A többi czikkek hittani és bölcészeti fejtegetések. Az »Irodalom« czinü rovat ismerteti a Nyitra-egyházmezei papság irodalmi működését s ezen kívül

egy csomó könyvet bírál. A júniusi füzetben *Erényi* János Savonarola életrajzát kezdi meg, s *Horváth* Ferencz arról ír cikket, hogy milyen halállal múlt ki Luther Márton s arra a különös eredményre jut, hogy — öngyilkossággal. Az »Irodalom« című az erdélyi papság irodalmi működésének összeállítását kezdi meg.

— A »TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ«, mely a Délmagyarországi Múzeumnak *Patzner* István titkár által szerkesztett közlönye, ez évi II-ik füzetében Dr. *Karácsonyi* János az aradi prépostság és káptalan birtokairól, *Pfeiffer* Antal a piaristák temesvári tárházának történetéről megkezdett cikkeiket folytatják, *Millecker* a verseczi püspökség multjáról értekezik s *Berkeszi* összeállítja a múlt századi külföldi utazók feljegyzéseit Temesvárról. Az Adattárban a csanádi püspökség falvainak 1701-ben készített jegyzéke van közölve.

— Az »ARMENIA« júniusi—júliusi füzetében Papp Mózes az örmény építészeti emlékekről ír, *Molnár* A. Harim bej párisi tartózkodását vázolja Jules Simon után, *Govrik* folytatja a bécsi mechtaristák ismertetését s *Markovics* Felső-Armenia leírását. E füzetek Csákány és Patrubány Gergely arcképeit is hozzák.

— Az ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET történettudományi stb. szakosztálya kiadványainak ez évfolyamából a III. füzet jelent meg a napokban, mely egy előbb megkezdett érdekes történeti közleménynek hozza a befejezését. *Révész* Ferencz értekezése ez a XVI-ik század kalandor diplomatája *Gritti* Lajos szerepléséről Magyarországon, a mely *Gritti* kormányosságát, titkos terveit és megöletését mondja el az egykorú nyomtatott források alapján.

IRODALMI SZEMLE.

— Az ELHUNYT AKADÉMIAI TAGOK felett tartott emlékbeszédekből négy újabb füzet jelent meg: Keleti Károly melegen irt emlékbeszéde Hunfalvy János felett, ismertetvén és méltatván a tudós érdemeit és eredményekben gazdag munkásságát. — Hollán Ernő Tóth Ágoston nyug. állományú ezredesről, a helyszínrajz és földkép készítésnek egyik első művelőjéről Magyarországon, ki egyetemen katonai szaktudományokat is adott elő, tartott emlékbeszédet. — Hampel József Paúr Iván, nagyérdemű régiségtudós felett tartott emlékbeszédében méltatja a régészet eme egyik úttörőjének munkásságát s tevékenységét ezen tudomány megalapításánál, végül archaeologiai és történeti értekezéseit állította egybe. — Dr. Czobor Béla Pauer János, székesfejérvári püspök felett tartott emlékbeszéde egész essayvé nőtt ki magát, melyben azon kor vallásiirodalmi vitáit is érdekesen írja le. Függelékben Pauer János irodalmi munkásságát állítja egybe.

— »SZÖNYI BENJÁMIN és a hódmezővásárhelyiek 1717—1794« cím alatt a Prot. Irod. Társaság kiadványában becses monographia jelent meg *Szeremley* Samu tagtársunktól. A Szentek hegedűje a mult század

egyik legolvasottabb könyve volt, s szerzőjének nagyon változatos élet jutott osztályrészül. Magában véve ez is indokolja egy monographiának megírását; de a mi e munkát valóban becsesté teszi, hogy szerzője abból alkalmat talált egy korrajz írására. A magyar alföldi nép múlt századi életét, küzdelmeit, szenvedéseit, az eszméket, melyeken táplálkozott, életmódját községi és magán viszonyait festi ez a becses munka — Vásárhely emelkedése, a Törő- és Pető-féle zendülés, gróf Károlyi Ferencz vizsgálja a várossal és hittani vitája Szönyivel, József császár reformjainak hatása a népre, protestánsok és catholicusok küzdelmei az alföldön... mindezeknek leírása mintha egy nagy részben épen nem ismert világba vezetne bennünket. Csak mennél több ilyen monographiát a lefolyt századból: s ezek segítségével fog lehetővé lenni hazánk múlt századi életének reconstruálása.

— A MAGYAR NÉPOKTATÁSÜGY FEJLŐDÉSÉRŐL 1867—1887-ig, tekintettel Gönczy Pál működésére, czím alatt tanulságos munka jelent meg *Peres Sándortól*, melyet a máramarosmegyei tankerületi »Általános tanítóegyesület« pályadíjjal tüntetett ki. Népoktatási tanügyünk legújabb történetének hű képét tünteti fel e munka, melyet statistikai táblázat tesz még inkább szemlélhetővé. 136 lapra terjed.

— A RÉVKOMÁROMI EV. REF. EGYHÁZ TÖRTÉNETÉT A XV—XVII-ik században, megírta *Thúry Etele* fehérvár-csurgói ref. lelkész, társulatunk tagja, *Ónody* Zsigmond szentpéteri lelkész tagtársunk közreműködésével, s azt egy kis füzetben (40 lap) kiadták, különnyomatként a »Prot. Egyházi és Iskolai Lap«-ból. Komáromban a dunántúli ref. püspökség székhelyén a reformatiót *Huszár Gál* a Kassáról elüldözött predikátor terjesztette el 1562—63-ban. A német várórség már előbb is nagyrészt protestánsokból állott, de ezeknek kevés hatásuk volt a magyar polgárságra. *Huszár Gált* Oláh Miklós érsek üldöztette el a városból. A ref. egyház e század utolsó tizedeiben szervezkedett és erősödött meg. 1603-ban *Szuhay István* egri püspök és pozsonyi kamarai elnök üzi el predikátorukat. A bécsi béke után (1606-tól) virágzik leginkább az egyház néhány évtizedig. *Pázmány Péter* 1618-ban a visszatérítés céljából plebanust, 1625-ben ferenczrendi szerzeteseket, 1628-ban jezsuitákat küld oda; de mindamellett annyira virágzott a protestantismus, hogy két predikátort is tarthatott. A városi tanács és előljáróság is az ő kebelekből választatott. Az alkotmány és vallásüldözés korszakában nehéz napok virradtak a komáromiakra is. 1670-ben karhatalommal foglalták el mindkét prot. felekezet templomait s midőn az egyházi épületek felgyújtattak és leégtek, nagy inquisitiót indítottak a protestánsok ellen, melynek következtében Száki János ekeli ref. lelkész, azon ürügy alatt, hogy része volt a bujtogatásban, elevenen megégettetett, felesége pedig lefejeztetett. A ref. lelkészek 1683-ban újra elűzettek Komáromból s 20 évig nyilvános isteni tiszteletet sem tarthattak a prot. hívek. E sok viszontagságot szenvedett egyház történetét dicséretes buzgalommal vázolja *Thury Etele* könyve, csak az a kár (mit maga említ az

előszóban), hogy a városi levéltárat nem kutatták át, a miből még teljesebbé tehetné volna az egyháztörténelem szempontjából tanulságos művét.

— NAGY-SURÁNY HAJDANI VÁRA TÖRTÉNELMÉNEK VÁZLATA jelent meg (39 l.) nem rég Érsekújvárott, *Matunák* Mihály bp. közp. papnövendék tollából. Szorgalmasan gyűjtötte össze az író a történeti munkákból, a mit Surányra nézve feljegyezve talált s azt időrendbe szedve, szépen beszéli el. Nagyobb igényekkel nem lép és nem is léphet fel e kis mű; annak a minek készült, — hogy »Nagy-Surány és vidéke értelmiségének« (a kinek ajánlva van) érdeklődését felkeltse és kielégítse az elpusztult és romjaiban sem igen látható régi vár iránt, eléggé megfelel. A vár először 1403-ban említetik, mint Stibor vajda tulajdona, azután gúthi Ország Mihályé lett, leányágon szállt aztán a Mohácsnál elesett Korláthköy Péterre, később bedeghi Nyáry Ferenczre. A XVI. sz. közepén a kincstárra szállván: Forgách Simon főkapitánynak adományoztatott zálogbirtokul, a kinek fiaitól *Illésházy* váltotta magához. Szerző *Illésházy*val részletesebben foglalkozván azt a különös tévedést követi el, hogy *dr. Horvát Árpád* »jeles történésziünket« magasztalja és idézi (21. l.), mint *Illésházy* hűtlenségi pörének íróját — *dr. Károlyi Árpád* helyett. S ebbe a tévedésbe annyira beleélte magát szerző, hogy midőn később (a 24. l.) a nyomtatott jegyzetben helyesen *Károlyi* e »jeles tanulmányá«-ra hivatkozik, *kézírással* ezt is *Horvát*-ra igazítja. *Illésházy* után a vár ismét kiváló nevezetességű történeti alak, *Bosnyák* Tamás kezébe került, a ki azt restauráltatta, s templomot, plebániát, iskolát építtetett. Érsekújvár elestével 1663-ban Surány is török kezébe került s 1684-ban foglaltatott vissza Czobor Ádám által. Utolsó szereplése a Rákóczi-forradalom idejére csik. Úgy látszik, ez is a forradalmat követő nagy vár-rombolás áldozata lön. *Matunák* előszeretettel és csúnnal írt kis munkája elég érdekesen szólaltatja meg a széthordott romokat.

— CSÓR TAMÁS királyi főajtónálló, lipthi és körösi főispán, csókakői, gesztesi és ó-budai várnagy (1330—1360.) élettörténetét írta meg újabban *Pór Antal* az okmánytárakból összeállítható adatok alapján. — *Pór Antal* fáradhatatlan bűvára az anjoui kornak s ebből a kevesek által művelt és tanulmányozott korszakból sok oly történeti alakot emelt már ki a feledés homályából, a kikről, daczára hogy egykor kiváló szerepet játszottak hazánk történelmében, történetírásunk vajmi keveset tudott. Ilyen e legújabban dolgozott történeti műve is, *Csór Tamás* életrajza, mely eredetileg az Erdélyi Múzeum-Egyelet kiadványaiban jelent meg és most különnyomatban. *Csór Tamás* élettörténetének, — eltekintve ama nevezetes hatáskörtől, melyet méltóságainál fogva a hazában betöltött s attól, hogy Nagy Lajos királyunknak egyik legmegbízottabb híve volt — az kölesönöz kiváló főfontosságú történeti háttért, hogy a nápolyi ügyekben, *Endre és Johanna* tragédiájában, ő az egyik mellék szerepvivő. Ő kíséri le Nagy Lajos édesanyját Nápolyba, fia mellé; ő jár követségben Avignonba a pápához *Endre* királylyá koronáztatása érdekében stb. Mindez kétszeresen érdekessé és vonzóvá teszi *Pór Antal* kis művét (24 lap).

— »SZEPESE VÁRMEGYE VÁROSI LEVÉLTÁRAI« czím alatt külön lenyomatban is kiadta Dr. Demkó Kálmán azon tanulmányát, mely a Szepes-megyei Tört. Társulat V. évkönyvében jelent meg. Tájékoztató ez Lőcse, Késmárk, Felka, Poprád, Matheócz, Strázsa, Lubló, Gnezda, Podolin, Béla, Leibitz, Ménhárd, Ruszkin levéltáiról, a fontosabb adatoknak regestáit is adván. Személyesen járván be a városokat s kutatván át levéltárait, igen becses utmutató a buvárok kezében. Óhajtandó volna, hogy a többi városi levéltárakról is mihamarább hasonló kimutatás jelenne meg.

— BENE VÁRA A MÁTRÁBAN, e czím alatt *Kandra* Kabos történetrégészeti tanulmányt írt és olvasott fel a Kárpát egyesület Mátza-osztályának m. é. közgyűlésén, melyet épen ott a régi vár helyén tartottak meg. Ez értekezést most a Kárpát-egylet Mátza-osztálya kiadta Egerben (8-adr. 56 l.). *Kandra* Kabos leírja ebben Bene és tájékát, értekezik a Bene névről és hasonnevű vajdáról, a benei őskori pogányvárról, a róla szóló regékéről és mondákról, aztán Bene vár egykori urai (az Abafi-Csobánkák, a Szécsényiek, Solymosiak, a szécsényi Vajdafiak, a Kónya bán és ivadéakai) szerepléséről e vár történetében s futólag a későbbi birtokosokról; majd leírja Bene várát régi és mostani állapotában, Benét, a várost, a melynek most nyoma alig látszik; végül Bene jövődöbeli hivatásának szentel néhány sort, azon hitben, hogy helyzeténél és fekvésénél arra van hivatva, hogy az alföldnek Füredje legyen.

— AZ ALFÖLDI HALMOK-RÓL régészeti tanulmány jelent meg *Dudás* Gyulától, (Zombor, 1890. 24 l.), melyben kimutatja, hogy az alföldön mindenfelé előforduló mesterséges halmokat a népvándorlás korabeli népek a Kr. utáni II. századtól a X-ikig emelték, áldozó helyekül, őrtornyokul, temetkező helyekül. Eredetüket rendszeren a bennök talált régészeti leletek után lehet meghatározni.

— A KÖZÉPKORI EGYHÁZSZERKEZETRŐL egyháztörténelmi tanulmányt írt és adott ki *Krupec* István, Selmeczbányán (1890. 65 l. ára 50 kr.), melyben a középkori egyházszerkezet alapjának megvetését, kifejlesztését (főkép VII. Gergely pápa institúciót), virágzását, majd hanyatlását és oszladozását írja le. — A munka tiszta jóvedelme jótékony célra van szánva.

— IFJ. KEMÉNY LAJOS tagtársunk s kassai levéltári tisztviselő »A Reformatio Kassán« czím alatt egy kis 13 lapnyi vázlatot bocsátott ki, melyben az ottani városi levéltárból a reformatio keletkezéséhez s elterjedéséhez Kassán sok érdekes apróbb adatot gyűjtött össze.

— AQUINCUM ÉS ROMJAI czím alatt érdekes és tanulságos munka jelent meg *Dr. Kuzsinszky* Bálint tollából, a ki legújabbban az ottani ásásokat vezette. Az első dolgozat, mely a tíz év óta folytatott aquincumi ásásoknak áttekintő leírását nyújtja. Hasznát főkép a közönség azon része fogja venni, melynek alkalmá nyílik magukat a romokat megtekinteni. De azért mint házi olvasmány is alkalmas arra, hogy mindazok figyelmét lekösse, kik a Pannonia ezen legnagyobb városának sorsa és emlékei iránt

érdeklődnek. Bevezetésül olvassuk Aquincum történetét; az emlékek leírását az amphitheatrum ismertetése nyitja meg, majd a papföldi épületek, jelesen a tornacsarnok, három nagy fürdő, a vásárpiaçz, két lakóház és Mithras templomának bemutatása következik. Végül találjuk az ásatások alkalmával előkerült tárgyakból összeállított aquincumi muzeum leírását. Mellékletül csatolva van az összes kiásott épületekről készült alaprajz, mely a leírás megérthetését úgy a helyszínén, mint otthon tetemesen előmozdítja. Ezen kívül még 6 szövegkép díszíti a füzetet, melynek ára 40 kr. Kapható Kilián Frigyes könyvkereskedésében.

— IFJ. JANKÓ JÁNOSTÓL újabb füzet jelent meg »gróf Benyovszky Móricz, mint földrajzi kutató kritikai megjegyzések Kamcsatkától Makaóig tett útjára« cím alatt. Elmondja, hogy mily igaztalanul bánnak Benyovszkyval az újabb kutatók és írók, mint Nordjenskiöld és Reclus, kik meg sem említik őt, holott már Benyovszky előbb bejárta az Aleuta s a többi szigeteket. Ép ezen részét útleírásának veszi bírálat alá Jankó, egész addig, míg Japánba, illetőleg Kinába ért. Az esetleges ellenmondásokat, illetve azon csillagászati adatait bonczolja, melyek nem felelnek meg a tényleges állapotoknak s ezen eltéréseket főleg annak tulajdonítja, hogy Benyovszky ezeket a kamcsatkai levéltárból gyűjthette. A szigetleírásokból, miket Benyovszky nyújt, meg lehet ismerni, hogy mely szigetek voltak. A 31 lapnyi tanulmány nagy szorgalom gyümölcse s egyúttal a magyar születésű Benyovszkynak helyét a földrajzi felfedezők sorában megjelöli, hova mult századi felületes, rosszakaratú bírálói nyomán, még a mai század tudományos világa sem fogadta be.

— SCHWARZ IGNÁCZ különlenyomatban is kiadta az Ung. Revue-ben megjelent »Zur Geschichte der Medizin in Ungarn« című tanulmányát. A középkortól kezdve összeállítja azon okleveleket, melyek a betegápoló rendekre, orvosokra, gyógyszerházakra stb. vonatkoznak. Beszél a magyar királyné vizéről: a rozmarin-balzsamról, s a magyar királyné alatt Erzsébetet, Nagy Lajos anyját gyanítja. Érdekes az, hogy a külföldi írók is mind csak ezen a néven ismerték e balzsamot. A gyógyszerészekről szól legbővebben, közölve azok statutumait is. Általában véve alapos munka s mivel ép e téren még sok az ismeretlen előttünk, sőt úgy szólva még alig dolgozott valaki e téren, vagy szedte össze a publicált anyagot s igyekezett abból képet alkotni, határozott elismeréssel kell lennünk a szerző iránt.

— GROSS JULIUS-tól egy kis füzetkében: »Képek Brassó életéből a XVII-ik században« cím alatt igen érdekes és tanulságos rajz jelent meg Hermann Mihály brassói bíró arczképével, mely levéltári kutatások alapján épen az 1630—1660 közti idők beléletét vázolja. Ez értekezés a brassói iparegyletben jan. 15-én felolvastatott. Érdekes képét nyújtja Brassó bel- és viszonyainak s az akkori életnek.

— A TÖRÖK ELLENI SZÖVETSÉG TERVE 1583-BAN (Projekt ligi przeciw Turkom w. r. 1583.) cím alatt nagybecsű munka jelent meg a krakkai t. akadémia kiadványai között, dr. Smolka Szaniszló tollából. Pár év

előtt a lengyel történetbúvárok egy kis csapata zárándokolt Smolka vezetésével Rómába, s ott húzamosabb ideig dolgozott a vaticani levéltárban, gyűjtve az anyagot a XVI. századi lengyel történelemhez, főleg Báthory István s a pápai udvar érintkezései történetéhez. A magokkal hozott becses anyag (másolatok és kivonatok) a krakkai akadémia tulajdonában őriztetik. Ezekből merítette *Smolka* adatait a fennebbi munka megírásához. Műve minket is érdekel, mert a török ellen tervezett európai liga »providentialis férfia«, kinek vállain a teher súlypontja nyugodott, Báthory István a magyar lengyel- király vala. XIII. Gergely pápa állott a nagyszabású szövetség élén, melynek czélja az volt, hogy a persa hadjáratokban meggyengült török Európából kiszoríttassék. A tervezett liga tagjai leendettek: a velencei köztársaság, II. Fülöp spanyol király, az olasz fejedelmek, II. Rudolf császár, Báthory István lengyel király és »Rettenetes« Iván orosz czár. A ki leginkább szívvel-lélekkel csatlakozott a tervhez, az épen Báthory volt. 1583. nov. 7-én a pápai nuntiussal Brzesé-Litewski-ben tartott conferentián nemcsak csatlakozását jelenté ki a ligához, de azt is, hogy Lengyelország részéről, ha az országgyűlés hozzájárul, 30,000, Erdélyből 20,000 embert állít zászlók alá a török ellen; ha tekintélyes pénzbeli segítséget nyerhet, képes 100,000 főnyi sereget kiállítani, s ezzel Oláhországon és Bulgárián keresztül Konstantinápoly alá nyomulni. Ha a liga megkötetik s egy rendkívüli követ küldetik a szövetség pontjaival hozzá: nem kétli, hogy a lengyel országgyűlés szívesen hozzájárul ily szent ügy támogatásához. De még ha némelyek vonakodnának is, ő nem tágítana s azzal a párttal, a mely hozzájárul és Erdély segítségével, képes leend tekintélyes hadsereget szervezni, ép úgy, mint az orosz hadjáratok alkalmával történt. A maga részéről két föltételt kötött ki: 1. hogy a liga legalább hat évre köttessék s a pénzsegélyről gondoskodjanak ez egész időre; 2. hogy a német birodalom csatlakozása is biztosíttassék, mert a birodalmi fejedelmek segítsége nélkül ily tartós hadjáratban szerencsés eredményt bajos remélni. A lengyel király ily lelkes csatlakozása nagy feltűnést keltett Rómában és Madridban egyaránt, s erős lendületet adott a további tárgyalásoknak, melyeket Rómában a curia s a teljhatalommal felruházott spanyol követ vezetett 1584 tavaszán és nyarán. Hogy a tervezett szövetség még sem létesült, abban nagy része van egyfelől Velence féltékenységének a spanyolok tengeri hatalmára, másrészt a középeurópai hatalmak versengésének és Spanyolország Anglia ellen tervezett s nemsokára kitört nagy hadi vállalatának. A ki leghívebben kitartott az eszme mellett, Báthory volt. Rettenetes Iván halála és a Zborowskiak árulása és felségsértési pöre ugyan az ő kezeit is megkötötte a közel jövőben; de valahányszor a római curia a török ellen nagy hadi actiora gondolt, mindig Báthoryt tekintette a hadjárat providentialis vezérének. Kitűnik ez az 1585-iki török ellenes liga tervezésénél is; midőn már V. Sixtus ült a pápai széken. E rövid vázlatból is látható, hogy Smolka munkája ránk nézve is becses és tanulságos.

Sz. L.

— A THURZÓKRÓL LENGYELORSZÁGBAN cz. a nagyon érdekes kis történeti értekezést írt *Lepszy* Lénárd, adalékul — úgymond — a polgárság történetéhez. (Krakkó 1890. 19 l.) A Thurzókat a lengyelek a magokénak tartják, a mennyiben a család fényének megalapítója, a Lőcséről származó Thurzó János a XV. század második felében Krakkóban szerezte gazdagságát, a hol virágzó kereskedése volt s a lengyel királyi udvarnak és a főnemességnek bankárja vala. Nagy házat tartott Krakkóban, s a XVI. sz. elején már bárói czímet viselt Bethlenfalvi előnévvel, Laski körmőczi grófnak czímezgeti, a mennyiben a körmőczi és nagybányai pénzverés az ő kezében volt. Meghalt 1508-ban s a lőcsei nagy templomban temettetett el, hol díszes siremléke látható. Fiai Krakkóban tanultak, a Jagello-egyetemen s kettő közülök püspök lett (olmüczi és boroszlai) a harmadik a magyar pénzverdék igazgatója, a negyedik Ferdinánd király magyarországi helytartója és az ötödik szepesi főispán. Mindezekről érdekes életrajzi adatokat találunk *Lepszy* munkájában, főkép lengyelországi összeköttetéseiket illetőleg. A krakkai Mária-templomban kápolnát és oltárt alapítottak, mely mai napig is az ő nevöket viseli.

— A NAGYMARTONI ÉS FRANKÓI GRÓFOKRÓL *Dr. Wertner* Móról érdekes genealogiai és családtörténeti munkát adott ki német nyelven a bécsi »Adler« cz. heraldikai társulat. Főérdeme, hogy nemcsak a hazai forrásokat használta fel, hanem az összes külföldi kútfők adatait értékesíti benne a genealogiai tanulmányokkal kiváló előszeretettel foglalkozó és sok szép eredménnyel működő családtörténésziünk. Kimutatja benne azt is, hogy a Perstein grófok azonosok Német-Újvár uraival. Nemzedékrendi táblázatot is nyújt a nagy-marton-frankói grófokról 1198-tól egész 1447-ig. Az érdekes munka 86 lapra terjed.

— *Westrin* Theodor »Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626.« (Sadler Fülöp 1626-iki Erdélybe küldetése) igen érdekes közleményt írt a *Historisk Tidskrift* 1890-ben, mely külön lenyomatban is megjelent. 1626. ápr. 19-én érkezett Sadler, a Gusztáv Adolf követe Udvarhelyre, honnan azonnal visszaindultak. Először ápr. 21-én Segesvárt fogadta s kezdték meg a tárgyalásokat, melyeknek czélja Lengyelország megtámadása lett volna. *Westrin* e nagyfontosságú levélhez bevezetést írt, mely a Sadler küldetésére vonatkozó adatokat összeállítja.

— *Zeissberg*-től egy nagybecsű kritikai jegyzetekkel s bevezetéssel ellátott okmánytár látott világot: a »Források Ausztria politikájához a francia forradalom alatt« című gyűjtemény harmadik kötete, mely a baseli békére s Lengyelország 1795-iki felosztására vonatkozó okmányokat mutatja be. E gyűjtemény kiadását még Vivenot kezdte meg s ennek halála után vette *Zeissberg* a munka folytatását kezébe. Összesen 237 okmány és levél van e kötetben, mely kimerítő név és tárgymutatóval is el van látva. E gyűjteményt a közös hadügyminiszterium segélyezése mellett a bécsi akadémia adja ki.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— NYELVEMLÉKTÁR. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Szerkesztik *Budenz J., Szarvas G., Szilády A.* XIV. köt. Lobkovitz-codex, Batthyányi-codex, Czech-codex. Közzé teszi *Volf György.* Budapest, 1890. 8-adr. 352 l.

— AZ ARANYOS-SZÉKI mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Pál.* Budapest, 1890. 18 l. (Nyelv- és széptudományi értekezések XV. köt. IV. sz.)

— A JELENKORI FRANCZIAORSZÁG ALAKÚLÁSA. Irta *Taine Hippolit Adolf.* Fordította *Csikó Gergely.* V. k. A forradalom. IV. Bpest, 1890. 8-adr. 304 l. (A M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata V-ik cyclusában).

— AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG a tizenkilencedik század első tizedében. Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede.* I. (új kiadás), II. köt. Bpest, 1890. 8-r. VIII, 466, V. 135 l.

— MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. Irta id. *Szinnyei József.* I. köt. 3. füz. Bpest, 1890. 322—480 hasáb.

— MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR. Szerkesztették *Szarvas G.* és *Simonyi Zs.* II. köt. 4. füz. Bpest, 1890. 8-adr. 481—640 hasáb.

— SZÖNYI BENJÁMIN és a hódmezővásárhelyiek 1717—1794. Korrajz az alföldi reformatusok történetéből. Irta *Szerdahelyi Samu.* Bpest, 1890. 8-r. VIII. 224 l.

— A NAGYBESSENYŐI BESSENYEY-CSALÁD TÖRTÉNETE. Irta s oklevéltárral ellátta *Székely Farkas.* Budapest, MDCCCXC. 8-adr. 304 ll.

— A PALÁSTHYAK kiadja *Palásthy Pál.* I. kötet. Budapest, 1890. 8-adr. LXXVII. és 464 és 13 ll. nemzedék rendi táblákkal.

— OKMÁNYTÁR a Kellemesi Melczer család levéltárából. XIII., XIV., XV. század. Közli s kiadja *Kellemesi Melczer István,* Budapest, 1890. 8-adr. 171 l. Ára 1 ft 50 kr.

— A KÖZÉPKORI EGYHÁZSZERKEZET. Egyháztörténelmi tanulmány. Irta *Krupecz István.* Selmeczbányán, 1890. 8-adr. 65 l. Ára 50 kr.

— A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS és Magyarország történelme. I. *Ferencz József.* X. köt. Irta *Máriássy Béla.* Győr, 1890. 8-adr. 415 l.

— AZ Ó-EGYPTOMI HALOTTAK KÖNYVE. Irta *Giesswein Sándor.* Budapest, 1890. 8-adr. (74 l.)

— AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET FŐ PROBLÉMÁI. Irta *Giesswein Sándor.* — A győr-egyházmegyei hatóság engedelmével. — Győr, 1890. 8-r. 4, 216 l.

— A KOPASZSÁG DICSÉRETE. Magyar humoros mű 1589-ből. Közli *Gyalui Farkas.* Kolozsvárt, 1890. 8-adr. 29 l.

— MAGYAR KÖNYVÉSZET. II. köt. 1876—1885. Jegyzéke az 1876—1885. években megjelent, vagy újjólág kiadott magyar könyveknek és térképeknek. Függelékül a magyar hírlapok és folyóiratok 1876—1885. Összeállította *Kisslingstein Sándor.* Budapest, 1890. 8-adr. 556 l.

— MAGYARORSZÁG BIBLIOGRAPHIÁJA 1712- -1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Összeállította és tudományos szakmutatóval ellátta *Petrík Géza*, bevezetéssel *Szildgyi Sándortól*. II. köt. 3. rész. Budapest, 1890. (704 l.)

— AZ OLÁH NYELV és nemzet megalakulása. Irta dr. Réthy László. Második kiadás. Nagy-Becskereken, Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája 268 ll.

— AZ ALFÖLDI HALMOK. Régészeti tanulmány. Irta Dudás Gyula. Zombor, 1890. 8-r. 24 l.

— BENE VÁRA a Mátrában. Történet-régészeti tanulmány, melyet a Kárpát-Egyesület Mátra-osztályának 1889. aug. 15-én a Benén tartott közgyűlésén felolvasott *Kandra Kabos*. Kiadja a magyarországi Kárpát-egyesület Mátra-osztálya. Eger, 1890, 8-r. 56 l.

— ZRÍNYI ismeretlen munkája. Közrebocsátja *Kanyaró Ferencz*. Budapest, 1890. 8-adr. 72 l.

— A SÁRKERESZTÚRI ref. egyház múltja és jelene. Irta *Lévay Lajos* sárkeresztúri ref. lelkész. Budapest, 1890. kis 8-adr. 198 l. Ára 50 kr.

— GRÓF BENYOVSZKY MÓRICZ mint földrajzi kutató. Kritikai megjegyzések Kamsatkától Makaóig tett útjára. Irta ifj. *Jankó János*. Budapest, 1890. 8-r. 31 l.

— BIBLIOTHECA HISTORICA. Verzeichnis von 9307 Werken und Abhandlungen aus dem Gesamtgebiete der Geschichte und deren Hilfswissenschaften. In sistematischer und chronologischer Anordnung. Leipzig, 1890. 8-adr. 292 l.

— BIOGRAPHISCHES LEXICON des Kaiserthums Oesterreich. Enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden, oder darin gelebt und gewirkt haben. Von Constant von Wurzbach. 58-ster Theil Wolf-Wurmbrandt. Wien, 1889. 8-adr. 342 l.

— SCHLESIEŃ UNTER FRIDRICH dem Grossen, von C. Grünhagen. I. Bd. 1740—1756. Breslau, 1890. 585 l. 8-adr.

— QUELLEN zur Geschichte der Politik Oesterreich während der Französischen Revolutionskriege. Mit Unterstützung der kais. und kön. Reichskriegsministeriums herausgegeben von der kais. Akademie der Wissenschaften durch Dr. Heinrich Ritter von Zeissberg. III. Band. Wien, 1890. 8-adr. XI és 452 l.

— ZUR GESCHICHTE der Medizin in Ungarn. Von Ignátz Schwarz. Budapest, 1890. 8-adr. 46 l.

— SCHLUMBERGER Gustave. Un empereur Byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas. Ouvrage illustré de 4 chromolithographies, 3 cartes et 240 gravures. Paris, 1890. 4-r. 4, IV. 779, 1 l.

THELEKESSY MIHÁLY.

(1576—1601.)

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Thelekessy az ősz vége felé érkezett haza. Távolléte alatt gonoszúl folytak a dolgok Ledniczén. Már nem csak titkon, összedugott fővel beszéltek az emberek, nagy fennszóval is vádolták Moncseket, kinek rabló bandája felzavarta a környék nyugalalmát s teljesen aláásta a személy és vagyon biztosságot.

A haramiák egy része állandóan a várban tanyázott, hogy szükség esetén keze ügyében legyen Moncseknek, más része az erdőkben vonta meg magát; ki lovon, ki gyalog, de mindnyája talpig fegyverben szerte kóborolt, és éjszakának idején, fényes nappal sem volt tanácsos útjukba kerülni. A föld népe, a ki igavonó barmot, lábas jószágot, lovat, ökröt, bár csak néhány kecske-fiút is tartott, sohasem alhatott nyugodtan miattok, elkötötték a jászol mellől, elhajtották a legelőről s bár a nyomok mindég Thelekessy birtokára vezettek, semmit sem lehetett rájuk bizonyítani, sőt az járt jobban, a ki hallgatni tudott kárvallása felől. A rovnai mészáros Brunczvik mester rövid időn megszedte magát, mert az orgazdaság igen jövedelmező mesterség.

A harminczadosok egyre-másra panaszkodtak a pozsonyi kamarán, hogy ő felsége jövedelme szemlátomást csökken, mert a kereskedők vagyonukat, életüket féltve nem mernek Thelekessy birtokán keresztül utazni, s árúikat inkább kéz alatt értékesítik. A puchói jámbor posztósok keservesen jajveszékelték, hogy a sokadalmakról távol maradnak az emberek, de még oda haza tulajdon lakóházukban is megsarczolják őket a ledniczei haramiák; hiába adják meg a vámot a deszkával kereskedő tutajosok, néha mindenük rablók zsákmányává lesz, az egy életen kívül. A bellusi partok álmos felügyelői meg nem tudják maguknak magyarázni, hogy a lerakott só, a vas reggelre mindig kevesebb

mint estve volt, míg végezetre észbe kapnak, rá jönnek a dologra, de nem mernek szembe szállani a vakmerő rablókkal, kik Pruszkay János, Koza Mátyás, Miskovich Félix vezetése alatt 25 — 30 főnyi csapatokra oszolva a Vág folyó partjairól a Morva határig, sőt azon túl is általános rémületet terjesztenek.¹⁾

Thelekessy haza érkezése, bár — mint gondolhatjuk is — nem vetett véget a dolognak, de rövid szünetet idézett elő a rablójárásokban. — Jelenléte úgy a hogy még is csak féken tartotta a neki vadúlt szenvedélyeket, mert nem lehettek tisztában vele s igen könnyen nyakukat törhette, ha nem vigyáztak eléggé magukra. Ezért eleinte csak titokban, kellő óvatossággal »működtek«, mert főparancsnokuk Moncsek sokkal ravaszabb ember volt, semhogy eldobta volna addig álarczát, míg alkalma nem nyílt meggyőződést szerezni magának arról, hogy az általa elhíntett magvak ura lelkében termékeny földre találtak. Különben is szorgalmasan vigyázott, hogy saját hőré t koczára ne tegye és gondja volt rá, hogy a felelősséget a bekövetkezhető veszély idején elháríthassa magáról.

Mert ez az ember — bár leggonoszabb valamennyi között — nem csak előre látó, de bizonyos tekintetben határozottan gyáva is volt. Keze mindenüvé elért, ő eszelte ki, ő rendezte a legvakmerőbb vállalatokat, de a kiviteltől többnyire távoltartotta magát, a cselekvés pillanatában — ha csak tehetett — félre állott. Visszaretent a legkisebb veszélytől, ha azt fortélylyal ki nem kerülhette, fegyvertusában nem örömet vett részt, a vérontástól ösztönszerűleg irtózott ugyan, de az orgyilkosokat nem vetette meg, ha általuk remélt célhoz juthatni.

Ha Moncsek közönséges útonálló lett volna, mint társai egy kettőt kivéve mindannyian, Thelekessy szeme talán hamarabb felnyílik s nem válik vak eszközzé a gonosz szolga kezeiben. De intelligentiája, bizonyos fokú műveltsége is megkülönböztette őt a többtől és ördögi ravaszsággal tudta körülhálózni urát. Kora gyermekségétől fogva állandóan mellette volt, ösmerte heves, könnyű véralkatát, ösmerte gyöngeségeit, hibáit, rossz hajlamait, hízelt hiúságának, látszólag meghajlott zarnoki szeszélye előtt, társa, talán épen előmozdítója volt kicsapongásainak, és lassanként, annélkül hogy Thelekessy tulajdonképen sejtette is volna, végzetes hatalmat nyert felette. — Előbb megvesztegette józan ítéletét, majd felidézte lelkének minden lappangó szenvedélyét, táplálta abban a harag, a bosszú, a gyűlölség éhes fenevadjait, s végre egy önfeledt pillanatában, talán a bor mámora által is

¹⁾ Az alább idézendő tanúvallomások nagy részletességgel sorolják elő az érintett dolgokat.

fokozott felhevülés tetőpontján, fegyvert adott kezébe, hogy ártatlan vér kiontásával szennyezze be magát.¹⁾

Csak is ilyen módon érhetett célzt az elvetemedett, haszonleső pénzsovár ember, ki már a rablásból vagyont gyűjtött magának; így hódolhatott gonosz lelke aljas vágyainak a gyáva, ki más viszonyok között is érdemeket szerzett volna ugyan az akasztófára, de annyi gonosz cselekedetre bátorságot csupán helyzetéből és abból a reá nézve megnyugtató tudatból meríthetett, hogy urát a közös bűn, a kiontott vér bosszúálló hatalma által életre halálra magához lánczolta.

Történt nem sokára (1597. deczember 19-én) hogy az áru-czikkeikkel Pukhóra utazó kereskedőket szokás szerint kirabolták. A harminczados idejekorán értesülvén a dologról, mielőtt a rablók — valószínűleg Moncsek emberei — biztos menedékre találhattak volna, fegyveres szolgálival üzőbe vette őket. Segítséget kért Thelekessytől is, kinek birtokán történt a rablás, és ez lovas meg gyalog katonákkal, a mily gyorsan csak tehetette, hozzá csatlakozott. Csakugyan sikerült is nekik a *rovnai kastély közelében* utolérni s megszorítani a gonosztevőket, kik látván, hogy nincs menekvés többé, megadták magukat. — Thelekessy rögtön vasra verette s tömlőczre hányatá őket, mire azonban a harminczados társaival Rovnára ért, az öt gazember közül már egy megszökött, börtöne ajtaját nyitva találták. — Ez a dolog gyanusnak tetszett ugyan előtűk, de a rabokat mégis Thelekessy kezében hagyták — a minthogy másképen nem is cselekedhettek volna — és a harminczados haladéktalanul Pozsonyba utazott, hogy a kamarától további utasításokat kérjen.

A kamara — mindenesetre a harminczados informatiói alapján — felszólította Thelekessyt, hogy a bűnösöket szolgál-tassa át, a ki azonban — már akár saját fejétől, akár szolgálai ösztönzésére, — kereken megtagadta azt. Kijelentette a harminczados előtt, hogy kész ugyan megadni a kamarának a szükséges felvilágosításokat, de minthogy birtoka *szabad uraság*, s neki jogában áll nyilvános gonosztévők felett minden beavatkozás nélkül itélni, erről a jogáról senki kedviért, senki javára le nem mond. — Mindazonáltal hajlandó ahhoz értő férfiakkal, a *causarum director* jelenlétében is törvényt láttatni felettük, a hozott ítélet végrehajtásának jogát azonban magának tartja fenn.²⁾

¹⁾ Borbély Jánosnak már említett vallomásán kívül, a legtöbb tanú Moncseket vádolja, hogy Thelekessyt a gonosz életre csábította, halálos ítéletét is ezzel indokolják főképen, s maga Thelekessy is őt kárhoztatta. L. alább.

²⁾ Orsz. Levéltár. N. R. A. Fasc. 244. m. 38.

A harminczados végig hallgatván beszédét, 1598. január 19-én jelentést tett a kamarának, azzal gyanúsítván Thelekessyt, hogy a rablóktól vissza vett zsákmányt meg akarja tartani magának, s ezért kardoskodik olyan erősen jogai mellett. Ebben lehetett is valami igaz.

Mi történt tovább, nem tudjuk. Ha Pozsonyban fontosságot tulajdonítottak a dolognak, akkor bizonyos, hogy a kamara feltett szándékától el nem állott, noha az ország törvényei is határozottan Thelekessy mellett szóllottak; ha *nem* --- úgy épségben maradt az ő földesuri joga, melynek korlátai között elbánhatott a gonosztévőkkel legjobb belátása szerint. — Okunk van hinni, hogy ebben az esetben az utonállók kegyelmes bírásokra találtak volna Thelekessyben, valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy ő vesztette el az ügyet, vagy legalább is nem volt megelégedve annak befejezésével, mert ettől az időtől fogva nagy gyűlölködésben élt *Saffarich János* pukhói harminczadossal, s haragjában nem egyszer szidalmazta *bestye kurajfiaknak* a kamarásokat is.

Ez a Saffarich különben kötekedő, a borított módfelett kedvelő ember, sőt ha Thelekessy egy jóakarójának hitelt adhatunk, — más tisztességében »*praktikáló*« hamis prókátor volt. ¹⁾ A harminczad jövedelmére azonban szorgalmasan vigyázott, s bár nem rég került Pukhóra, igen jól tudta, mit tartson a ledniczei csatlósok felől, egyszer-másszor össze is tűzött velők, bizonyára nem igaz ok nélkül. Ezek persze folytonosan ingerelték ellene Thelekessyt, s már csak azért is gyűlölték őt, mert collegája az ellenőr, titkon egyetértett velük, nem csak elnézte, de jó szerével elő is segítette rablásaikat. — Mikor azonban saját bőre forgott koczán, volt esze elárulni, cserben hagyni őket.

A tavasz kezdetén már úgy látszik nagyon elmérgesedett a viszony Thelekessy és Saffarich között s mint az utóbbi panasza szerint, Thelekessy egy alkalommal lakására tört, rettenetesen szítkozódott, hogy most védelmezze hát meg a kamara, ha tudja, puskát fogott reá, és kevésbe múlt, hogy keresztül nem lőtte. ²⁾

Történt nemsokára 1598. ápril 3-án, hogy Thelekessy harmad magával Pukhón időzött, s mikor lóháton rovnai kastélyába tért volna vissza, a harminczados szolgálai, »*tolvajmódon*« lesből utánna lövöldöztek s csak az esti szürkületnek köszönhető, hogy nagyobb szerencsétlenség nem történt. A földesurat saját birtokán, szabad útjában orvúl megtámadni, csakugyan hallatlan vakmerőség volt, annál jobban meglep tehát bennünket Thelekessy eljárása, ki a helyett, hogy tüzzel-vassal elégtételt szerzett

¹⁾ L. alább

²⁾ Saffarich panaszát l. alább.

volna magának, előbb — szinte nem is akarja hinni az ember — felvilágosítást kért a harminczadostól.

»Nem tudom mi okból indíttatván — írja ápril 4-én — a te kgd szolgálai tegnap estve Pukhói városomban reánk támattak, úgy hogy mind magunkban s lovainkban nem kicsiny kárt tettek. Mi okból légyen az, örömet megtudnám kgdtúl. Választ várok, Isten tartsa kgdet.«¹⁾ Így hangzik a rövid, de határozottan barátságos levél, mintha csak jó szomszédok között felmerült csekély félreértés, nem orgyilkossági kísérlet forogna szóban. Bizony nem ösmerünk benne Thelekessyre, valami rejtett szándék lappanghat a háttérben. — A rá következő nap megírta a dolgot a pozsonyi kamarának is, de talán ez alatt úgy hallotta, hogy a harminczados jelen volt akkor szolgálai között, vagy más céljai lehettek vele, elég az hozzá, hogy most már egyenesen Saffarichot vádolja a főbenjáró hatalmaskodás elkövetésével. A kamarásokkal nagyon határozott hangon beszél: »*Azért ti kgtektül igaz törvént kívánok Saffarich Jánosra pukhói harminczadosra, mind szolgálival össze, mert jól tudgya kgtek, az ki törvént kíván, igazságot kíván.*«²⁾

Levele ápril 9-én érkezett Pozsonyba. A kamara még azon a napon válaszolt reá, nem tudjuk mit, de Thelekessynek hihetőleg kevés öröme telt benne, mert már Saffarich is ott volt, azzal vádolván őt, *hogy mostoha fiát 1598. április 4-én saját kezével megölte.* — A harminczados következőleg adja elő a dolgot:

Április 4-én este 10 órakor a pukhói kovácsmester azzal a hírrel verte föl álmukból szolgálait, hogy a morvai kereskedők négy jó lovat akarnak harminczad nélkül átcsempészni a Vágon, tehát hasznos szolgálai ő felségének, ne engedjék kárát, hanem fegyverkezzenek tüstént és kövessék őt! A szolgálak és a harminczados mostoha-fia, rövid gondolkozás után vették puskáikat, de még messzire sem haladhattak, midőn Thelekessy társaival rajtok ütött. Nosza, futásnak eredtek mind a hárman, de csak Mózes menekülhetett, a másikat elfogták, a harminczados mostoha fiát pedig, — *kinek puskája meg sem volt töltve* — Thelekessy futás közben lelőtte, úgy hogy rögtön szörnyet halt. Ezzel meg nem elégedvén, Saffarich szállására rontottak, szerencsére az nemesi curia volt, és Thelekessy nem merte átlépni a küszöböt, csak az ablak alól szidalmazta őt rútúl. Értesülvén pedig a harminczados, hogy másnap ismét támadni fognak, felesége könyörgésére megszökött hazulról. Csakugyan úgy is történt a dolog; felverték a király ládáját, letépték szállásáról a zászlókat

¹⁾ Orsz. levéltár. N. R. A. fasc. 244. m. 36.

²⁾ U. o. fasc. 244. m. 37.

és czimereket, Thelekessy mindent tüvé tett és »*ha száz lelke volt volna is, megölette volna*« őt.

Saffarich esküdözik mennyre-földre, hogy soha életében nem vétett semmit a ledniczei uraságnak. Valószínűnek tartja azonban, hogy collegája az ellenőr árulkodott reá és ingerelte bosszúra, mert nagy barátja Thelekessynek, tőle pedig irigyli a tisztességet, s maga szeretne beülni a harminczadosságbá. Könyörög tehát a kamarának, hogy védelmezze meg, vagy helyezze őt más-hová, mert Thelekessytől nincs maradása többé, nagyon gonosz hírné ember az szolgálival együtt, s egy régibb gyilkosság gyanújában is áll.¹⁾

Egybevetve most már Thelekessynek a kamarához intézett levelét, a harminczados jelentésével, arra a következtetésre jutunk, hogy a pukhói orgyilkos támadás és Saffarich mostohafia megöletése között nem csak szoros okozati összefüggés van, a mit talán említünk sem szükséges, de úgy a datumokban, mint az eseményekben mutatkozó különbség daczára egy és ugyanazon időben történt dolog forog itt szóban. Az események előadásában mutatkozó eltérések okai nagyon kézzelfoghatók, mert úgy egyik mint másik fél épen csak annyit mondott el, a mennyit saját érdekében jónak, vagy szükségesnek tartott. — Az időrendben mutatkozó különbséget pedig, véleményünk szerint, Thelekessy Saffarichhez küldött levelének hibás datuma magyarázza meg.

Mert vagy el kell fogadnunk azt a minden tekintetben valószínűtlen feltevést, hogy Thelekessy a pukhói támadás után nyugodtan hazatért, másnap felvilágosítást kért a harminczadostól, bevárta türelemmel a választ, gondolkozott késő estig, jól meghányta-vetette magában, mitévő legyen, végre is ravasz cselfogással állott bosszút ellenségein, vagy szükségképen belátunk, hogy levelének keltezése hibás, április négyet írt, *április őt helyett*. Mert hogy Thelekessy a történetek után levelet írt a harminczadosnak, azt még tudjuk érteni: a felelősséget akarta ez által elhárítani magáról, mint a kamarával szemben is tette, sőt nagyon valószínű, hogy Saffarich épen ezen *barátságos intés* következtében menekült hazúlról, gondolván, hogy most rá következik a sor.²⁾ De hogy Thelekessy jó előre megjelentse szándékát, és ez által alkalmat, időt adjon ellenségeinek a védelemre, esetleg

¹⁾ Orsz. levéltár. N. R. A. fasc. 244. m 33. 35. Saffarich János jelentése *Pozsonyban* 1598. ápril 15-én kelt.

²⁾ Annyit maga is be vall, hogy a *fiú megöletése után* Thelekessy egy szolgálja megjelentette szállásadójának, hogy az úr most ellene készül. Minthogy pedig ezt az embert Thelekessy küldötte Pukhóra, valószínűleg ő volt a levélhordó is.

menekülésre, az már nagyon hihetetlen dolognak tetszik előttünk, sőt józan észszel fel sem lehet tennünk, hogy levele vétele után a harminczados, ki nagyon jól tudhatta, kivel van dolga, nyugodtan aludt volna családjá körében. Szóval minden körülmény arra mutat, hogy a puchói támadást nyomban követte a visszatorlás, melynek áldozata Saffarich mostoha fia lett.

Ezzel a kérdéssel pedig nem ok nélkül foglalkozunk ilyen kimerítően.

Önkényt értetődik, hogy a kamara előtt mindkét félnek érdekében állott magára nézve a lehető legkedvezőbb színben tüntetni fel a dolgokat. Thelekessy levele rövid, szófukar; a harminczados bőbeszédű, gyanúsít, rágalmaz, látszik, hogy tisztára akarja mosni magát. — Amaz törvényt, igazságot kíván s nem jut eszébe, hogy már elégtételt szerzett magának, vagy talán épen annak következményeit akarja megelőzni követelő fellépése által; ez a maga ártatlanságát bizonyítja, mostoha fia kiontott vérére hivatkozik, de gondosan igyekszik eltitkolni, mi volt Thelekessy eljárásának tulajdonképeni oka. — Nem szabad azonban felednünk, hogy a harminczados az általa elbeszélt eseményeknek szemtanúja nem is volt, mert, mint maga bevallja, szállásáról ki se mert mozdulni s így legfeljebb az ablakon keresztül láthatta Thelekessyt, holott az összeütközés a mezőn történt.

Ily körülmények között nagyon nehéz feladat megtalálni az igazságot. Mindenesetre tény, hogy Thelekessy meglötte a fiút, maga sem tagadja ezt később, de következetesen megmarad annál az állításánál, *»hogy ez részéről csak jogos önvédelem volt.«* — Ha mentségét elfogadjuk — pedig bajos volna visszautasítani, mikor semmi sem bizonyít ellene, — mert Saffarich tanúságát az említett okoknál fogva számba nem vehetjük, akkor a dolog a legnagyobb valószínűség szerint úgy történt, hogy a harminczados szolgálai, vagy bosszúból vagy tévedésből, a morvai csempészek helyett támadták meg Thelekessyét, mely esetben a fiú megölése kétségtelenül önvédelem volt.

Úgy látszik, a kamara is erre a meggyőződésre jutott, vagy legalább is nem tudta bebizonyítani az ellenkezőt. — Mert megindította ugyan az eljárást Thelekessy ellen, írásba foglalta a harminczados jelentését, beidézte Szilessy Mátyás ellenőrt, ki 1598 ápril 15-én, a nagy barátság daczára bizonyítványt adott arról — mint már annak előtte többször is tette — hogy Thelekessy jószágain a fiscusnak napról-napra több kára van, mert a kereskedők életüket és javaikat féltve, nem mernek árúikkal közlelenni, ¹⁾ mind a mellett a dolog csak annyiban maradt, már pedig

¹⁾ Orsz. Levéltár. N. R. A. Fax. 244. m. 34.

elhihetjük, hogy a kamara, mikor ő felsége jövedelmeinek zavarásáról, sőt ezzel kapcsolatban gyilkosságról is volt szó, igazolt tényekkel szemben nem tanúsított volna kiméletet Thelekessy irányában.

A törvényes eljárás beszüntetése tehát egyértelmű azzal, hogy a harminczados mostoha fia megölését illetőleg Thelekessy jogos önvédelmét el kellett ősmerni, sőt néhány később kihallgatott tanú egyenesen oda nyilatkozik, hogy szolgálai lötték le a fiút, mely esetben Thelekessy csak a felelősséget vállalta volna magára.¹⁾ Láthatjuk ebből azt is, hogy a harminczad őrizői vádjaiknak alaposságát nem voltak képesek bebizonyítani. Saffarichot át is helyezte a kamara Galgócra, hol — mintha csak a véletlen igazságot akart volna szolgáltatni Thelekessynek — nem sokára gonosz dolog történt vele. Részségében úgy vágott egyik szomszédjához, hogy az menten kiadta lelkét. »Az úr isten hamis embereket meg nem áldja — írja Prechinszky János 1599. szeptember 4-én Thelekessynek — kelletik most nékie az ő nagy bölcsessége s prókátorsága; gondolom, hogy elfelejtette más emberrel pörölni, csak magának használhasson. Az kamara is megesmérheti, hogy soha afféle lator nem érdemli ő felsége tisztét.«²⁾

Ez alatt megindult s javában folyt a török háború. Pálffy Miklós a tavasz kezdetén elfoglalta Gyórt, a nagy erős várat, mely a múlt esztendőben úgy megcsúfolta Miksa főherczeg zászlóját, a török egyik legnevezetesebb végházát, melyet »az egész Imperium« sem vehetett volna meg erővel, mondja kissé túlozva a sógora dicsőségében örömét találó Illésházy. A keresztény fegyverekkel az idén jó szerencse járt. Győr bukását csakhamar Tata, Veszprém, Palota s még több kisebb erősség követte.

Ebben a hadjáratban úgy látszik Thelekessy nem vett részt, csak később, az ősz kezdetén szállott táborba.

A király pénz-adót követelt a rendektől a háború folytatására, és minden ház után egy-egy forintot ajánlott meg a múlt országgyűlés, melyhez a rendek saját erszényükből még ötven denárral járulnak. Ennek fejében lovasokat küldöttek a táborba, kiknek hópénzét a földesurak tartoztak hat hónapon keresztül fizetni. Ez bizony szép summára rugott, főkép ha az embernek

¹⁾ L. az alább idézendő tanúvallomást, mikor 6—700 embert hallgattak ki Thelekessy pörében.

²⁾ Saffarich minduntalan sír, akár egy gyermek. Paripáján, dolmányán kívül egyebe sincs, mert jószágát elajándékozta főembereknek, hogy tisztet szerezzenek neki. Ő is készül Pozsonyba, hogy a kamara praefectust informálja stb. *Orsz. Levéltár. Vegyes levelek 1599.*

nem volt pénze, a mi Thelekessynél rendes állapot. Pedig csak Lednicze tartományában is 537 házat írtak össze a dicátorok s valószínűleg kevés vigasztalására szolgálhatott az a körülmény, hogy Trencsény vármegye nagybirtokosai között mindjárt harmadik helyen állott. ¹⁾ Azon kívül, mint tudjuk, Nyitrában s több vármegyékben is voltak jószágai, melyek után szintén fizetnie kellett, csak az volt a nagy kérdés, hogy miből? — Nem volt más választása, mint rendes kisegítő eszközéhez folyamodni, és két faluját *Veszkát* meg *Bezdedöt* Madocsányi Jánosnak 3000 frtban zálogba vetette. A zálog levél most is rövid időre, három esztendőre szólott, de szép jószágát, melynek egy részét 1596-ban vére hullásával szerezte, sohasem válthatta többé vissza. ²⁾ Ez azonban már csakugyan nem rajta múlt.

Látni való tehát, hogy ilyen gazdálkodás mellett birtokát apródonként nagyon megterhelte, mert kétségtelenül megállapítható, hogy tényleg sokkal többet zálogosított el, mint a mennyiről oklevél maradt fenn; azonkívül el is idegenített javaiban, mint már fentebb kimutattuk. — Sőt jövedelmét még az által is apasztotta, hogy jobbágysai közül sokat felszabadított s még többet a földművelés helyett fegyveres szolgálatra alkalmazott. Pedig erre nem volt szüksége; török, tatár nem fenyegette várát, még a szabad hajdúk sem kóborlották meg jószágait, miért szaporította hát az ingyen élők számát, mikor atyja után is maradt reá ebből a fajtából igaz elég. Legfeljebb hiúságának hizeleggett, hogy a szomszédos vár urak közül egyik sem tudott volna hirtelenében annyi lovas és gyalog katonát kiállítani, nem is indult el hazulról megfelelő számú kíséret nélkül soha, a mi bizony drága mulatság volt és több kárát mint hasznát látta.

Eletmódjának természetes következése lett, hogy minden

¹⁾ Első volt Illésházy Trencsény várával, azután következett Thurzó György Bicsével és Lietavával. Minthogy pedig a besztercei uradalmat több Balassa, a beczkóit a Nádasdy, Ráttkay, Dersffy, Bánffy család némely tagjai közösen birtokolták, úgyszintén a Dersffyék jószágaihoz többen tartottak részt, harmadik helyen Thelekessy állott, ki Lednicze tartományában senkivel sem osztozkodott, mert a Marczibányiak pukhói curiáján, meg a Thopos családbelik némely rész jószágán kívül más nemesi birtok alig volt annak határaitban. A Petrőczyek, Szunyoghok, Ostrovithok, Zayak stb. utánna következtek. Természetesen én a porták és lakóházak számáról beszélek, a mi azonban az illető gazdagabb vagy szegényebb volta mellett korántsem bizonyíthat. Jellemző, hogy Lednicze tartományában 1596-ban 56 egész és $\frac{3}{4}$ rész portát írtak össze, 1598-ban pedig 537 lakóházat. (*Orsz. Levéltár. Dicalis Conscrip.* 45. kötet.)

²⁾ Esztergomi főkáptalan. Elench. 27. k. 43. l.

olyan vállalatokat kedvelt, hol erőre, bátorságra volt szükség, só meg posztó tolvajlásba nem elegyedett, nem tartotta magához méltónak. Arra valók Koza meg Pruszkay legényei, úgy is az ő nevében követtek el eddig minden gazságot.

Volt két kedves inasa: *Jancsika* és *Marczi*, kiket mindenüvé magával vitt. Amaz vakmerő gyermek, ki tűzbe-vízbe utánna rohant volna, ez hű ragaszkodó lélek, ki életének legváltóságosabb pillanatában sem hagyta őt el, vele türt, vele szenvedett halála órájáig. Rajtuk kívül még *Borbély János* volt állandó kísérője. Neve mesterségét jelentette; a gonoszságban talán még Moncsek sem múlta őt felül, de szerencsére kevesebb befolyása volt Thelekessyre. Jellemük hitványságára nézve egyenlők valának. Nélkülözhetetlenné tudta magát tenni, mert értett a sebek gyógykezeléséhez és állítólag minden hónapban eret vágott Thelekessyn. Ott lakott *Rovnán* a kastély közelében, és 1590. óta szolgálta urát. Szolgált inkább a sátánt, mert — ha a kinpadra vont tanúk esküdözései hitelt érdemelnek — örökösen gonoszságra ösztönözte Thelekessyt, s mikor a hullámok összezsaptak annak feje felett, ő volt első, a ki elárulta, de olyan gyalázó, hazug ajakkal, hogy az ember szinte undorodik tőle.¹⁾

A többiekről kevés mondani valónk van. Községeses rablók vagy tolvajok, némelyikük gyilkos, hamis pénzverő; jobbágyok és elszegényedett nemes emberek gyermekei; van közöttük két elcsapott oskola-mester, egy parochus elzüllött fia. Később még visszatérünk hozzájuk. Nemzetiségükre nézve magyarok, oláhok és tótok, de akadt morva, meg lengyel is, főkép Thelekessynek *Lengyelországból való visszaérkezése után*. Erről kell most szólnunk, sajnálatra méltó, hogy a dolog kissé homályos előttünk.

Az egyszer bizonyos, hogy 1598-ban Lengyelországban járt, csak arra a kérdésre bajos határozott feleletet adni, hogy mikor? mert se családi, se birtok ügyei nem szállíhatták oda, még kevésbé küldötték követségbe s végre bajos volna elhinni, hogy pusztán időtöltésből utazott légyen: mi keresete volt tehát idegen országban?

Thelekessy maga néhány évvel későbbben egy rá nézve végzetessé vállott esemény indokolásául azt erősítgeti, hogy Dersffy Miklós 300 frtot tartozott volna fizetni neki, mert felszólítása következtében bizonyos fegyveres szolgálatot teljesített a lengyelek ellen.²⁾ De hogy mikor történt és tulajdonképen miben állott az a fegyveres szolgálat: egyetlen szóval sem említi.

¹⁾ Orsz. Levéltár. N. R. Fasc. 296. m. 14. 16. Acta Publ. B. 1600. aug. 2.

²⁾ Thelekessy folyamodása a királyhoz, és a pozsonyi kamara elnökéhez. Orsz. Ltár. N. R. A. Fasc. 296. m. 14. és alább i. h.

Ez ugyan elég homályos tudósítás, de azt hisszük, eligazodhatunk rajta, ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot.

Az idő meghatározása nem okoz fejtörést. Szükségképen 1598-ban történt a vállalat, sem előbb sem utóbb, a mint az események rendjéből, a körülmények egybetalálkozásából nyilván kitetszik. Lássuk tehát: minő fegyveres szolgálatra czélozhat Thelekessy?

Az 1597-iki pozsonyi országgyűlésen szokás szerint fölmerült a határok kérdése is. Ez alkalommal különösen a lengyelekre panaszkodtak a rendek, hogy a magyar határookban minduntalan elfoglalgatnak, igen sok kárt okozván kiváltképen Szepes és Sáros vármegyék birtokosainak. Határrendező bizottságot választottak tehát, melynek egyik tagja — valószínűleg elnöke — Szerdahelyi Dersffy Miklós kir. tanácsos, Hont vármegye főispánja volt. A bizottság azonban úgy látszik semmi jót sem végzett, mert a villongások csak tovább folytak, sőt a régi sérelmekhez újabbak is járultak. A lengyelek vakmerősége nőttön nőtt, rabló beütéseket rendeztek minden ponton, egy Komorovski nevű főnemes Trencsén vármegye küldötteit 1598-ban hatalmasul le is tartóztatta. Ez a Komorovski különösen Dersffy Miklóssal állott örökös hadi lábbon s mint jó szomszédhoz illik, hosszú időn keresztül tüzzel-vassal pusztította annak jószágait, még 1607-ben sem állott helyre közöttük a békekesség Rudolf kormányának kárhozottos tétlensége miatt.¹⁾

Magától értetődik, hogy Dersffy sem maradt adósa; több mint valószínű tehát, hogy a Thelekessy által emlegetett fegyveres szolgálat a Dersffy Miklós határain esett sérelem visszatartására vonatkozik. Lehetséges hogy épen Komorovski megbüntetését bizta reá a főúr, tudván, hogy mindig van egy csapat jól fegyverzett, harcra kész katonája, a következményekkel pedig nem igen törődik.

Idáig csak megvolnánk, most azonban önkénytelenül az a kérdés támad: hogy kötelezhette magát Thelekessy ilyen hozzá nem illendő, sőt úgy szólván lealázó szolgálatra? Mert megengedjük ugyan, hogy Dersffy Miklós erre a feladatra nálánál alkalmasabb embert nem igen találhatott volna; azon sem kételkedünk, hogy katonái örömet vállalkoztak a kétségtelenül szép nyereséget ígérő kalandra: még is csodálkozunk rajta, hogy Thelekessy büszke főnemes létére más ember zsoldjába szegődött, és nem hihetjük, hogy mialatt társai a harcmezőn, a hon védelmében véruket ontották, ő néhány száz forintért eladta volna kardját, mint akármelyik haramia kapitány, kinek se istene se

¹⁾ Orsz. gyűl. Eml. i. h. VIII. k. *Orsz. ltár. Act.* Thun Fasc. 1. nr. 26.

hazája, kit a nyereségvágyon kívül egyéb sem lelkesít. Okvetetlenül más körülményeknek kellett tehát befolyásolni őt, midőn a megbízást magára vállalta, sőt nagyon valószínűnek tartjuk, hogy már előbb megfordult elméjében az a gondolat, hogy hazáját rövid időre elhagyja.

Meg kell itt emlékeznünk egy általunk idáig még nem érintett eseményről, mely talán világosságot deríthet a szóban forgó kérdésre.

Még a télen vagy kora tavasszal történt — a tanúk valloásaiból határozottan meg nem állapíthatjuk — hogy Thelekessy némely barátja társaságában Pukhón mulatott, hová gyakran átlovagolt rovníai kastélyából, mulatozás, dinom-dánom okáért. Kiséretében valának Moncsék Kristóf, a borbély, Miskovich Félix, Maczák, Holub István, Marci az inas, meg néhány gyalog katona, a kik urok példáját köveve, kedvükre dorbézoltak, míg rájuk estveledett. Egyszer csak hírül hozta valaki, hogy Balassa Zsigmond jobbágya a klestinai bíró szintén a városban időzik. Mindnyájan halálból gyűlölték ezt az embert, mivel Bour (vagy Gburow) Miklós pukhói lakos állítása szerint, gazdájukkal együtt kötéltrevaló zsványoknak nevezte volna őket. Soha ilyen kedvező alkalom arra, hogy bosszújokat tölthessék!

Úgy látszik Bour ingerelte legjobban Thelekessyt — régi ellensége lévén a bírónak — hogy a rajta és szolgálín esett gyaláztatot ne szenvedje, de büntesse meg érdeme szerint a vakmerő embert. A többiek is erősen toldották, főképen Moncsék és Holub. Thelekessynek pedig bortól hevült állapotában nem kellett sok biztatás. Elfogatta, megköttöztette Klestyánszki Jánost, a kit másnap, harmadnap, hosszú idő multán is hiába vártak hazafelé, eltűnt, nyoma veszett, holt hire támadt. Az emberek rendes szokás szerint fejüket csóválták, némelyek gyanakodtak is: ki tudja, mi történhetett vele Thelekessy birodalmában?

Pár hónap múlva Nemcsova alatt egy hullát vetett partjára a Vág. Koponyája háromfelé volt hasítva, klestinai jámbor földművelők azonban fölsímték benne az eltűnt János bíró . . Kétségtelenül kiderült tehát, hogy gonosz tett áldozatává lett, és csakhamar közhírré beszélték mindenfelé, hogy Thelekessy szolgálí gyilkolták meg a szerencsétlent. Most már többen arra is kezdtek visszaemlékezni, hogy fogták el éjszakának idején Mikászek Márton házában, hogy hurczolták magukkal szekeren s élénk phantasiával — mint hasonló esetben történni szokott — bizonyára megállapították, kiszínezték maguknak a gyilkosság részleteit is.

A közhír szájról-szájra járván, mihamar eljutott Balassa Zsigmond fülébe is, a ki mint Borbély János vallomásában olvas-

suk — hitelt adott az emberek beszédjének, különben is a meggyilkolt földesural lévén, nyilvános panaszt akart emelni Thelekessy ellen, a ki ettől való félelmében Lengyelországba menekült ¹⁾.)

Jogunk van ugyan föltétlenül kételkedni a borbély szavahihetőségében, mert a hamis tanúság vádját is rá fogjuk annak idején bizonyítani, mindazonáltal a körülmények oda mutatnak, hogy most az egyszer nagyon közel járt az igazsághoz, ha nem is épen úgy történt a dolog, a mint ő elbeszéli. — Thelekessy nem a büntetés elől szökött, mert nincs nyoma, hogy Balassa vagy bárki más vádolta őt, különben is a sok gyanakvó ember közül egyetlen szemtanú sem akadt, kinek bizonyásgtételén el lehetett volna indulni. — Az igazságszolgáltatás tehát nem, csupán az emberek sötét gyanúja üldözte Thelekessyt, és ez elől menekült.

Ha meggondoljuk, hogy a harminczadossal való pöre jóformán még véget sem ért, s csak alig tisztázható magát a gyilkosság vádja alól: bizony-bizony nem csodálkozhatunk rajta, ha tanácsosabbnak tartja egy időre félre állni, és idegen földön, biztosabb talajon várni be, míg a zivatar elvonul feje felett, s a felingerelt közvélemény lecsillapodik.

A kimenetelre pedig igen alkalmas ürügyül szolgálhatott Dersffy Miklós megbízatása. — Eltávozása így kevésbé tűnt föl a szökés színében, ellenségei legfeljebb is azt vethették szemére, hogy nem merte fölemelt fővel viselni az emberek méltó gyanúját. Azt hisszük, önkényt ajánlotta fel szolgálatát Dersffynek, a ki talán épen ezért nem volt hajlandó később megfizetni neki.

Elvégezvén pedig dolgát a határokon, lova kantár szarát Krakkó felé fordította. — Bizonyosan nagy kísérettel utazott, mert drágaságait is magával vitte egyládában. De szolgálai azt állítják később, hogy volt abban a ládában a kincseken kívül még egyéb is. *Salvus conductus* a király, ajánló és oltalom levelek a zászlós urak neve alatt, továbbá Pálffy Miklós, Illésházy István, Thurzó György hamis pecsétjei, hogy jártában keltében minden eshetőségre biztosítva legyen. Minthogy pedig Thelekessy sem tagadja határozottan ezt a dolgot, bár helyes kifogással kitér

¹⁾ A borbély vallomását alább részletesen ösmertetjük. A többi tanú hallomása után beszél. 150—200 ember tud valamit a dolog felől, de Thelekessyt egyik sem vádolja. A bíró holttestét Klestyánszki György, Stefanko János és György, Martinov Kristóf és Péter, Stefankovich Balázs, Balucs György meg Kerytyna Victorin találták föl. — Ezek is csak annyit tudnak, hogy Klestyánszkit Thelekessy hurczoltatta el. Orsz. Ltár. Act. Publ. B. 1600. aug. 2.

előle, igazat kell adnunk a tanúknak.¹⁾ Látszik tehát ebből is, hogy nem rövid kirándulásra indult. Utközben megösmerekedett a kozákokkal. Harcias, kemény faj, a csatatéren alig akad párja, de béke idején rablásból él, mint a szabad hajdú. A kozák veszedelmesebb a hajdúnál, vadabb, kegyetlenebb. Egytől egyig lovas, még pedig nem a közönséges fajtából. Legörömeesebb a határszéleken portyázik, maga nyereségén él, kisebb-nagyobb csapatokra oszolva, gyakran azonban egy-egy hatalmasabb nemes zsoldjába szegődik. De ember legyen a ki vezetni tudja őket, a hadi fenyték ellen fellázadnak, csak saját főnökük előtt hajtanak fejet. A vitézség, vakmerőség azonban mindenütt imponál, a hol kardot viselnek, Thelekessy pedig ebben nem maradt hátra; katonái sem szégyelheték magukat a kozákok előtt.²⁾ A Vág völgye évszázadok óta mindég a leghatalmasabb rablólovagok tanyája volt, az Árpádok korában épen úgy, mint a cseh hussziták hadjárata alatt. — Az ott lakó nép jelleme egészen átalakult, a jobbágyok hasonlókká lettek uraikhoz. A kor szelleme Podmaniczkyakat, Balassákat támasztott, ezek és hozzá hasonló mesterek alatt nevedett, fejlődött az újabb nemzedék, s a mostani jámbor tótokban bizony alig ismerhetjük föl a vakmerő rablók, kemény harczosok unokáit.

Thelekessy megbarátkozott a kozákokkal, kik úgy látszik emberükre találtak benne. Nehány százan hozzá csatlakoztak, szövetségre léptek vele; veszedelmes egy kötés volt, de mint később látni fogjuk, nem gonosz végre fordította. — Most már visszajöhetett bátran, ha mindjárt halálra keresték volna is hazájában. De ilyesmiről szó sem lehetett. — A világ, illetőleg annak az a kis része, melyben ő élt, csakhamar elfelejtett mindent. Egy szegény paraszt rejtélyes halála bizony nem olyan feltűnő esemény volt abban az időben, hogy az urak megütközzenek rajta. Még ha szinte Thelekessy lelkét terhelte volna is a bűn, nem igen sütötték volna homlokára a gyilkosság bélyegét; hány meg hány ember járt szabadon, kinek kezére ártatlan vér tapadt! De azért — akárki tanácsával élt is — helyes cselekedet volt tőle, hogy odébb állott. Ennél okosabb dolgot helyzetében nem is művelhetett volna. Sok kellemetlenséget, meghurczolatást, méltó gyanút, érdemetlen vádat került ki elhatározása által. Nagyobb veszedelem azonban nem fenyegette itthon, mert vizs-

¹⁾ Ezt a ládát, melyben fontosabb írásait is tartotta, minden nagyobb útjára magával vitte. Thelekessy védekezését a hamis pecsétekre vonatkozólag l. alább.

²⁾ Talán mondanunk is felesleges, hogy nem a Don melléki, hanem a lengyel határokon belül katonáskodó kozákokról van szó.

gálatot nem indítottak, Klestyánszki gyilkosait senki sem üldözé, lassanként feledésbe merült az egész dolog.

Távollétének Moncsek örvendhetett legjobban, mert ezalatt korlátlanul uralkodott Ledniczén. Az volt legfőbb célja ugyanis, hogy Thelekessyt bűntársává tegye, s ha azt egyszer már elérte, és a felelősséget elhárította magáról, kétségtelenül több hasznát látta annak, ha egyedül, tetszése szerint rendelkezhetett. Nemcsak azért, mert urának fel-feltámadó lelkiösmerete akadályozhatta volna őt tervei kivitelében, de azért is, hogy a nyereséget így legalább nem kellett megosztania vele.

Mert a rablók minden zsákmányt elibe hordottak. Moncsek kiadá részüket érdemük szerint, juttatott abból Thelekessynek is, a javát azonban — kivált ha pénzről volt szó — magának tartotta.¹⁾ De most Thelekessy osztályrészét is lefoglalhatta s ugyancsak hozzálátott mesterségéhez, hogy a kedvező alkalom kárba ne vesszen.

Azalatt, mig ura Lengyelországban járt, a válogatott gazzetteknek egész sorát követte el. — Megapadván fegyvereseinek száma, mert sokan követték Thelekessyt közöttük a borbély is — a trencsénvármegyei erdőségek irtványain letelepedett oláhokat fogadá szolgálatába, különösen *Styasni* és *Félix* vajda népeit, kik új lendületet adtak a rablójárásoknak. Céljait nagyban elősegítette Saffarich utódja: *Zilessy Mátyás*, a ki titkon értesítette őt, mikor a harminczadra gazdag kereskedők érkeztek, vagy az árus emberek, sokadalmakra igyekező kalmárok Puchón éjszakáztak. — De alig volt a környéken útát leső, vagy orgazdaságból élő ember, a ki összeköttetésben ne állott volna Moncsekkel. Nehány gyilkosság is történt ezen idő alatt Thelekessy jószágain, a mivel később őt vádolák, a kisebb lopásokat, barmok elhajtását, hékés utazók kifosztását, a sűrűn előforduló posztó, vas meg só lopásokat pedig ki győzné előszámlálni? Ívekre terjed a tanuk vallomása s hat-hétszáz ember közül bizony kevés akad, a ki Thelekessynek, illetőleg szolgálainak viselt dolgai felől ne tudjon valamit beszélni.²⁾ Legnevezetesebb cselekedete azonban Moncseknek ebben az időben bizonyos árvai emberek meg-rablása volt. A károsultak alkalmasint Thurzó György jobbágysai valának, mert később, mikor e főúr elnöklete alatt törvényt láttak a gonosztévők felett, erre a dologra különös súlyt helyeznek. Nagyobb summa pénz forgott szóban, melylyel jobbára Moncsek töltözött.

Mikor ez a rablás történt, Thelekessy már ismét Magyar-

¹⁾ Orsz. Levéltár N. R. A. Fasc. 296. m. 14. 16.

²⁾ U. o. Acta Publ. B. 1600. aug. 2.

országban volt. Nem Rovnán, családja körében, nem is Ledniczén szolgálai között, hanem a táborban, a csatamezőn. Atlépven a határokat, Bártfáról egyenesen Budának tartott.

Mert a keresztyén sereg diadalmasan nyomulván előre, Pálffy, Schwarzenberg és Nádasdy Budavár visszafoglalásával akarták méltóan befejezni az idei szerencsés hadjáratot. Nagy lelkesedéssel gyülekeztek a rendek Mátyás főherczeg zászlaja alá, a vármegyék kiállították hadaikat, felült a nemesség személye szerint s 1598. október 6-án már jó reménységgel bízta magát az ostromló sereg Buda megvétele felől.¹⁾

Thelekessy valószínűleg még Lengyelországban meghallotta Budavár ostromát, lehetett a hír vételére elegendő alkalma — és nem akarván rosszabb lenni honfitársainál, haza tért, hogy mint magyar nemes, ily fontos pillanatban nemzete iránt való köteles, ségét teljesíthesse. Az a körülmény, hogy egyenesen táborba szállott, föltevésünket eléggé igazolja. Ki tudja, talán arra is gondolt-hogy ifjúkori könnyelműségét vére hullásával fogja helyrehozni? Talán ki akart tűnni minden áron a harczmezőn, érdemeket szerezni magának hazája iránt, hogy megnyerhesse ezáltal a világ, az emberek becsülését is? Mert alapjában véve nem volt rossz, mégkevésbé megrögzött gonosztévő, hogy ennek szükségét ne érezte volna. Huszonkét éves fiatal embernek az ő helyzetében még az is megbocsátható, ha jobbnak akar feltűnni, mint a milyen valóban. Nelm képmutatás az, mert nemesebb indokokra vezethető vissza, a lélek belső küzdelme nyilvánul abban. Különben több alkalommal is fordultak meg Thelekessy elméjében hasonló gondolatok. Vezeklésre a csaták zajába vágyott, vérét, életét akará áldozni, hogy megtisztuljon, bűnbocsánatot nyerjen... de már akkor késő, mindörökre késő volt!

Megjelenése a táborban valószínűleg kedvező benyomást gyakorolt azokra is, a kik távozásáról tudomással bírván, talán bűnösnek tartották őt. Nem egyedül, nem is gonoszhrű szolgálival jött, egy csapat lovas kozákok vezetett Buda ostromára. Hasonló dandárt azt hisszük egyetlen főúr sem tudott akkor kiállítani. Áldozatkészsége szembetűnő volt, Thelekessy talán számított is erre. Mert mindenki tudhatá, hogy a kozákok jó szóért, barátságért, de csekély zsoldért sem jöttek volna idegen földre harcolni, mikor a határszéleken folytatott mesterségük sokkal jövedelmezőbb volt. Kétségtelen dolog, hogy a hadi zsákmány reménye is ösztönözhetette őket, de míg arra alkalom nyílt, Thelekessynek nyitva kellett tartania erszényét, hacsak azt nem akarta, hogy az egész tábor szemeláttára raboljanak, mely eset-

¹⁾ Illésházy i. h. Szamosközi i. h.

ben az emberek az ő szándékainak tisztaságát is könnyen gyanúba vehették volna. Szokása szerint Moncseket sürgető tehát, a ki egy alkalommal az árvai emberektől rablott pénzből is küldött neki 100 frtot a táborba.¹⁾

Az ostromlók reménysége azonban hiúnak bizonyult. Megtörték ugyan az alsó bástyákat, hatalmas rohammal bevették a vízi várost, véres ütközetekben 3--4000 török esett el két pasával együtt, úgy hogy az őrség a gellérthegyi kastélyt is felgyújtván, már a felső várba vonult, de a rendkívül kedvezőtlen időjárás megakadályozta a teljes siker kivívását. Vízben, sárban térdig állottak a katonák, se lóval, se gyalog istenért se lehetett a kőfalakhoz közeledni, noha taraczkkal, ágyúval már akkora rést lőttek a szombati kapu felől, hogy néhány ezer ember bátorságosan bemehetett volna rajta. Ily körülmények között az ostrommal végre is fel kellett hagyni s november 2-án elszállott Buda alól az egész tábor, ugyanakkor a török is felbeszakítván Várad sikertelen vívását. »Ez üdöben — úgymond a krónikás — az török az várad bányában, az német és az magyar az budai bányában feredett.²⁾

A kardforgatásban való ügyesség, a vitézi bátorság kitüntetésére azonban a négy hétnél tovább tartó ostrom alatt elegendő alkalom kínálkozott, és mindenütt a magyarság járván legelől, Thelekessynek is módjában állott hadra temettségeinek újabb tanújeleit adni. De a kozákoknak sem lehetett okuk a panaszra, mert a budai pasa kincses házai bizonyára bőven kárpótolták őket vérük ontásáért. Csakhamar ezután visszatértek hazájukba, de az összeköttetést továbbra is fentartották a ledniczei urasággal.³⁾

Ha Thelekessy történetesen végbeli katona, vagy egyáltalában szegény legény, kinek kardjával kell megkeresni kenyerét, boldogulását, előmenetelét pedig vitézsége által, talán jó közönséges harczos válik belőle, kit bátor szívéért, erős karjáért vezérei is megbecsülnek, talán nagyatyja nyomdokaiba lép és magasra emelkedik, de minden esetre egészen más emberré lesz, nem azzá, a kinek mi ösmerjük. De hát urnak, gazdag örökösnek született, az élet gondjai sohasem háborgatták, mások tetszéséhez nem kellett alkalmazkodnia, cselekedeteiben, szenvedélye, vágyai kielégítésében nem korlátozhatta őt senki, mert szerencsétlenségére apa, anya nélkül olyan környezetben nőtt fel, melynek befolyása szükségképen az erkölcsi romlás örvényébe sodort volna

¹⁾ Orsz. Levéltár. N. R. A. Fasc. 296. m. 14. 16.

²⁾ Szamosközy i. h. IV. 83.

³⁾ L. a. Borbély János vallomását.

minden tapasztalatlan ifjút, még ha szinte küzdött volna is az ellen. Hisszük, nem lehet okunk abban kételkedni, hogy olykor ő is magába szállott, mert élni kellett lelkében, habár sejtelem, egy nyugtalanító érzés alakjában is annak a tudatnak, hogy az ösvény, a melyre tévedt nem az igazak ösvénye, az emberek, a kiknek tanácsára hallgat, nem az Úr szolgálói közül valók, de lelke gyöngé volt arra, hogy ellentállhasson a legkülönbözőbb formákban jelentkező kísértéseknek, az egyszer elkövetett ballépés pedig kérlelhetetlen következetességgel ragadta őt arra a lejtőre, a melyen megállapodnia többé nem lehetett, bár hitünk, meggyőződésünk szerint sohasem bukott olyan mélyen, hogy szilárd elhatározással, erős akarattal föl ne emelkedhetett volna. Azonban a viszonyok alakulása határozottan vesztére tört, az események oly végzetesen csoportosultak körülötte, hogy okvetetlenül áldozatul kellett esnie.

Ebben az időben már a családi élet nyugodt örömeivel sem érte be többé. Régi dolog, hogy a kora házasság, kora izetlenséggel szokott járni, csakis a következmények nyilvánulhatnak különbözőképen. Thelekessy talán szerette feleségét, talán leg többre becsülte őt minden nő között, de heves, szilaj vére, az életmód, a mit folytatott, az a csaknem tulbuzgó erő, mit a természet reá pazarolt, s végre a lépten nyomon kínálkozó alkalom együttvéve kicsapongóvá tették őt. De ebben sem volt rosszabb kortársainál, s kinek jutna eszébe őt vádolni, mikor az erkölcsi sülyedés oly mérvet öltött hazánkban, hogy 1599-iki pozsonyi országgyűlés szükségesnek tartotta törvénybe iktatni a vérfertőzők, bigamiában leledzők és hitvesgyilkosok megbüntetését.¹⁾

Nagy víg élet folyt udvarában, hegedűst, trombitást, török síposokat tartott, s csak úgy zengett a környék a dáridó zajától, ha a fiatal uraságnak széles kedve támadt.²⁾ Ilyenkor boros fővel, részeg czimboráival szerte kalandozott a környéken, felzavarta a jobbágyokat éjjeli álmukból, ha takaros menyecskét vagy viruló hajadont sejtett a háznál, és rendes szokás szerint

¹⁾ Az 1599. évi XXXVI. t. cz. elő is sorol néhányat a bűnösök közül. Nevezetesen Majthényi Imrét, Dely Tódort, Hollószy Jánost, Pátyi Imrét és Pellerdy Pétert. (Orsz. gyűl. Eml. 9. k. 327. l.)

²⁾ Rakalupszky István Csejtről 1600. febr. 2-án a többek között így ír Thelekessyhez: »Nagyságodat azon kérem, mint jóakaró uramot, az én holtig való szolgálatomért, küldgye Nagod az ki péntek jó az másokra vacsorára Belára, ki Trenesinen alól vagyon *Lukácskót az hegedűvel és Trombitás Jánost az trombitával*, öcsémnek Marsovszky Miklósnak léssen menyegzője, fáradságokért meg léssen az ő jutalmok. (Orsz. Itár. kincst. osztálya. Vegyes levelek.) Egy síposáról később lesz emlékezés.

sok oktalanságot követett el, a mit másnap megbánt, talán jóvá sem tehetett.

Éjszakának idején gyakran lóra kapott és Pukhón termett, botránkoztatván farsangi mulatozásukban a jámbor polgárokat, a kik különben is úgy félték tőle, mint az égető tűztől. Rémültökben néha a városban sem mertek megmaradni, de tutajokra ülve, a Vág folyón menekültek eladó leányaikkal, mert Thelekessy nem kímélte az ártatlanságot, nem volt szent előtte a családi tűzhely, úgy annyira, hogy az apák leányaikat, a férjek hitveseiket sohasem oltalmazhatták tőle eléggé.¹⁾

Nagyon természetes, hogy ezek a dolgok a feleség előtt sem maradhattak sokáig titokban, és Szunyogh Juliánnának sok keserű könyvet okozhatott az a tudat, hogy férje mellőzi őt, hűtelen hozzá, talán ráúnt, nem is szereti többé, mert abból ítélte, a mit hallott, vagy történetesen látott, ez azonban — noha dicséretére legyen mondva Thelekessynek, nem is üzte leplezetlenül szerelni kalandjait — elég volt arra, hogy boldogtalannak érezze magát.²⁾ Úgy látszik azonban, hogy — bár a megaláztatás mélyen sérteté — megadással tűrte sorsát, és igyekezett, a mennyire módjában állott, elviselhetővé tenni helyzetét. A tanúk ugyan közvetlenül egyetlen szóval sem említik Thelekessy családi életét, a hitves neve jóformán elő sem fordul vallomásaikban, de épen ez bizonyítja, hogy a nő nem közönséges lelki erővel magába rejtette fájdalmát, sohasem zúgolódott, sohasem panaszkodott környezete előtt férjére, mint ezt helyzetében egy közönséges nő okvetlenül tette volna.

De egy búsongó, ártatlanul szenvedő asszony Thelekessyre nézve sem lehetett öröndetes látvány. Nem is érezte jól magát odahaza, menekült e néma szemrehányás elől, és sokkal szívesebben időzött szolgálai vagy barátai között, hiszen még gyermek sem köthette őt a családi tűzhelyhez. — Eljárt Zsolnára, Trencsénybe is mulatozni, fölkereste gyakran a sokadalmakat, s mialatt szolgálai mesterségükhöz láttak, maga hasonló társaival boritalban keresett szórakozást. A ki csak tehetett, elkerülte őt

¹⁾ Kohut György, Krecsmarov János s még igen sok tanú vallomása. — Baross Pál bellusi bíró beszéli, hogy 1598-ban Thelekessynek egy jobbágya menekült hozzá, kérvén, hogy vegye be őt a városi polgárok közé, mert földesurától sehol sincs maradása. — Nem elég, hogy feleségét meggyalázta, de több ízben házára tört, sok méltatlanságot követvén el rajta. — Több tanú oda nyilatkozik, hogy a hol csak egy szemrevaló menyecske vagy leány találkozott, Thelekessy utána vetette magát. — Orsz. levéltár. Act. Publ. B. 1600. aug. 2.

²⁾ Krecsmarov János és mások vallomása u. o.

ilyenkor, de nem is volt tanácsos ellenére járni a hirtelen haragú, még hirtelenebb kezű hatalmas fiatal embernek.¹⁾

Üres óráiban, időtöltésül, a boszorkány-mesterséggel is megpróbálkozott. Ezzel ugyancsak egyetlen tanú, a mindent tudó borbély vádolja őt, de később maga is bevallja, hogy érzett ugyan valami hajlandóságot erre a foglalkozásra, azonban eszére térvén, csakhamar felhagyott a hiában való dologgal. — Magunk részéről nem is tulajdoníthatunk ennek semmi fontosságot, sőt azon csodálkoznánk inkább, ha Thelekessy afféle kísérletet sohasem tett volna, mikor *Cornelius Agrippa* könyve véletlenül kezébe került. A legtöbb ember hitt akkor az ördögben s a természetfeletti erők cultusa a legmíveltebb körökbe is beférkőzött. Bizony maga Rudolf is örömet idézte volna a sátánt, ha általa a csillagjósolás és aranycsinálás észbontó titkaiba behatolhatott volna.

Ha a borbély vallomásán elindulhatunk — a törvénytartó urak valószínűleg hitelt adtak neki, mert szemmel látott dolgokat beszélt, — Thelekessy egyszer már nagyon közel állott ahhoz, hogy az alvilág szellemeivel szövetségre lépjen. Már megvonta maga körül azt a bizonyos bűvös kört, el is mormogta varázskönyvéből a titokteljes szavakat, hívására meg is jelentek az ördögök, kérdezvén, hogy mit parancsol tőlük, s csak épenséggel azon múlt a dolog, hogy sehogy sem tudtak megegyezni, mert Thelekessy drágán akarta eladni lelkét. Azt kívánta, hogy negyven esztendeig szolgálják őt hűségesen, az ördög urak ellenben legfeljebb 4—5 esztendőre lettek volna hajlandók véd- és dacz-szövetségre lépni vele. — Thelekessy erre megboszankodott s visszakergette őket. Támada azonközben rettenetes szélvész, és úgy hogy a borbély ijedtében egy fához kapaszkodott, más különben a pokol kénköves forgó szele magával sodorta volna őt is.²⁾ Nem lett volna nagy kár érte!

¹⁾ Baross Pál vallomása u. o.

²⁾ A hívők nagyobb épületére vallomását szószerint adjuk: »Idem fatens dicit se pro certo scire, quod Telekessius in hodiernum usque diem in suum nocivum ferat quendam librum magicum, ex quo saepius daemones evocare solet, et cum iis loqui, scire se insuper pro certo, quod quadam vice in horto penes curiam Rovna habito ipse Telekessius evaginato gladio, in terra quendam circulum rotundum fecit, quem cum quodam Andrea Kulchar ingressus daemones ex predicto libro evocabat, qui dum praesto adessent, et cur nam evocasset eos interrogassent, rogabat ille, ut per quadraginta annos in omnibus sibi obsequenter famularentur, ac post quadraginta annos sese illi devocabat. Daemones tam magnum spatium temporis sese nullatenus posse promittere, respondentes quantuor aut quinque annorum pacta cum eo habere volebant, quod dum ipsi quoque breve nimis tempus

Sokkal veszedelmesebb mesterséget űztek ennél Lednicze várában, melynek főszereplője nem annyira a sátán, mint inkább Moncsék és a rovnai ötvös Szlatnik János volt.

Ebben az időben ugyanis, Rudolf kormányának a pénzverés körül tanúsított gondatlansága következtében, igen elterjedt hazánkban a jobbára silány érczből készült értéktelen lengyel apró pénz, úgy, hogy az 1599-iki pozsonyi országgyűlésen egybesereglett rendek hathatósan sürgették a királyt, hogy tekintetbe vévén a bányavárosok méltó panaszát, szüntesse meg valahára a visszasságokat, és a közkézen forgó lengyel pénzt is tiltsa ki az országból.¹⁾

Volt e dolognak még egyéb káros következménye is, a mit azonban az országgyűlésen — alkalmasint konkrét esetek hiányában — nem hoztak fel. — A lengyel monéta t. i. igen könnyen utánosztható lévén, ügyes emberek, élelmes kalmárok csakhamar elárasztották hazánkat, különösen a határszélen fekvő vármegyéket — hamis pénzzel. — Az a körülmény, hogy a lengyel pénz hitvány ércztartalma köztudomású volt, a visszaéléseket csak elősegíthette. Eleinte úgylátszik csak Lengyelországban gyártották, később azonban nálunk is kedvet kaptak hozzá az emberek s kellő óvatosság mellett bizony kevés kockázattal járt az egész dolog.

Minthogy pedig az akkori társadalom minden bűne, minden aljassága összpontosult Lednicze várában, talán mondanunk is alig szükséges, hogy a hamis pénzverést is gyakorolták ott. De akármilyen gondosan őrizték titkukat, lassanként mégis kiszivárgott az, úgy hogy Thelekessy — noha kedvét találta benne — végre is tanácsosabbnak tartotta beszüntetni a dolgot, melyből, mint később látni fogjuk, nem is igen lehetett haszna.

Lengyelországból való visszaérkezése után csakhamar egyik szomszédjával orbovai Jakussith Andrással gyűlt meg a baja. — Összetűztek a határok felett, s minthogy egyik sem volt hajlandó engedni a maga igazságából, már igen elmérgesedett a viszály, mikor Thurzó György békéltetőül lépett fel közöttük. Úgylátszik nem annyira keresztfia, mint inkább Jakussith érdekében tette, a kit vejének szemelt ki, és előmenetelét mindenben elősegítette.²⁾

videretur daemones recedere jussit, et ipse totus tremens et pavidus in curiam profugit. Refert idem fatens se cum quodam puero Marcis in eodem horto tunc adfuisse, ibique vehementem et impetuosam ventum exortum fuisse, quo periculo coacti sunt sese arboribus applicare, ne per ventum abriperentur

¹⁾ Magyar Orsz. Gyül. Eml. 9. k.

²⁾ Később báróságot is szerzett neki. Z á v o d s k i B é l n é l.

Választott bíróság ítélete alá bocsátották tehát az ügyet, melynek tagjai Thurzó elnöklete alatt Bogády Miklós Trencsény-vármegye alispánja, Szirmai Tódor, Baracska Gáspár, Szentpéteri Dávid János, Egresdy Boldizsár, Nagy Miklós, Kosár Benedek, Pruzsinszky Mihály és Ordódy Gáspár valának.

A bizalmi férfiak a ledniczei és orosz-lánkői uradalmak között lévő vitás területet felosztották és 1599. június 23-án 1000 forint bírság terhe alatt egyezséget hoztak létre a szomszédok között.¹⁾ Jakussith Andrásnak nem lehetett oka panaszra, Thelekessy azonban, mint a következményekből kitetszik, érdekei ellen valónak tartotta a kötést; de ha már elfogadta, egyelőre hallgatnia kellett, hacsak azt nem akarta, hogy a bírságot kéréstől behajtsák rajta.

A rablókalandok ezalatt sem szüneteltek, sőt úgylátszik, hogy Thelekessy napról-napra több kedvet érzett magában ehhez az életmódhoz. Néha személyesen vezette fegyvereseit, gyakrabban csak rendelkezett velük, de a zsákmányból minden alkalommal kivette a maga részét, meg is követelte, hogy a nyereséggel pontosan beszámoljanak.

A század utolsó éve azonban elmúlt anélkül, hogy valami nevezetesebb dolog adta volna elő magát, mert Hoszutóthy János, Madocsányi és Ostrosith András ökreinek elhajtása, a Pukhón éjszakázó zsidók kincses ládáinak feltörése, egy morva kereskedő meggyilkolása — melyről különben Thelekessynek nem volt tudomása — úgy szólván nyomot se hagytak maguk után. Az emberek már megszokták az efféléket, a károsultak elegendő bizonyítékok hiányában föl se léphettek panaszaikkal. A vármegye sem avatkozhatott a dologba, s ha egyről-másról mégis kérdés támadt, senki se mert Thelekessy szolgálai ellen tanuskodni, mert el lehetett arra készülni, hogy a rablók — a kik ebben az időben már titkolni sem igyekeztek többé gaztetteiket, és az igazságszolgáltatást semmibe sem vették — alkalomadtán megboszulják magukat. A harminczados sokat tudott volna ugyan beszélni, s ha akarja, bizonyosan veszedelmet hozhat rájuk, de jó barátságot tartott Thelekessyvel, gyakori vendég volt asztalánál, hasznot látott a dologból s egyáltalában nem jutott eszébe, hogy a kamarán vádaskodják rá, mint pórul járt elődje.²⁾

¹⁾ Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 26. m. 8.

²⁾ A tanúvallomásokban évszám csak elvétele fordul elő, s így az események rendjét megállapítani nagyon bajos. Egybevetések által azonban több mint valószínű, hogy az érintett dolgok 1599-ben történtek. A morva kereskedő meggyilkolásáról alább szólnunk, a harminczadosról szintén.

De a láthatáron már sötét fellegek tornyosultak, a villám lecsapni készült!

A XVII-ik század hajnalán oly esemény történt, mely következményeiben végzetessé váltott Thelekessyre nézve. Külső okait vizsgálva, úgy tetszik, mintha pusztá véletlen idézte volna azt elő.

Említettük már, hogy bizonyos követelése volt Dersffy Miklóson, a ki azonban — ő tudja miért — úgy látszik nem akarta megfizetni tartozását, vagy legalább is addig halogatta a dolgot, míg végre Thelekessy megúnván a hosszas várakozást, elhatározta, hogy kielégítést szerez magának, ha szinte erőszakhoz kell is folyamodnia. Vagy talán első sorban is erre gondolt, elég az hozzá, hogy épen kapóra jött az a hír, hogy Dersffy alattvalói, a zsolnai kereskedők bevásárlás végett Morvaországba utaznak. Ennél kedvezőbb alkalmat szándékának végrehajtására maga sem kívánhatott volna. Összegyűjtven tehát fegyvereseit, 1600. február 29-én — a *szökő év szökő napján* — elindult a határok felé, azzal a feltett szándékkal, hogy egyenesen a kalmárokon hajtja be követelését, a mi hasonló körülmények között épenséggel nem lett volna szokatlan eljárás abban az időben. Természetesen arra is gondolt, hogy boszúból jól megsarcolja őket, ám lássa Derzsffy Miklós, mitévő lesz, ha majd panaszra mennek hozzá.

Kevés számú katonát vitt magával, de jól megválogatta őket. Koza Mátyás, Krekoska, Styasni vajda testvérével, Toposs Farkas és Sebestyén, Precsinszky László, Trencsényi György, továbbá Nagy Miklós, Mázák, Csetneki Gál elcsapott iskolamester, végre Jancsika, a fegyverhordozó követték őt a lisszai hegyek közé, elővigyázat okáért állítólag oláh ruhába öltözködven.¹⁾ A ravasz Moncsék nem tartott velük, talán rosszat sejtett, és féltette a bőrét. A kitanult vén rókáknak rendszerént jó szimatjuk szokott lenni.

Elrejtözködtek az útféli sűrű erdőségben, hogy támadásuk annál váratlanabb, a siker annál biztosabb legyen. Ott vesztegeltek napestig, de a kereskedők szekerei sehogysem akartak mutatkozni. Talán elámította őket valaki jövetelük hírével, vagy a polgárok megsejtették, mi készül ellenök, s otthon maradtak. A nap

¹⁾ Az idéző levél később egy egész sereg embert számlál elő, azonban Thelekessy határozottan állítja, hogy 13-ad magával ment a zsolnai kereskedők feltartóztatására. A tanúvallomásokból is körülbelül ennyi tűnik ki. Némi félreértést csak az a körülmény okozhat, hogy az emberek különböző neveken említetnek, mint ez a tótok között rendes szokás volt. Hogy a rablók álöltözetben voltak, a köz hír után Istvánffy is említi. L. alább.

már hanyatló félben volt, nemsokára az eső is megeredt, Thelekessy szolgálai kifogytak a türelemből. Ha eddig meg nem érkeztek, ezentúl úgy is hiába várják őket, mert van annyi esze minden civisnek, hogy nem éjszakázik el Lednicze tartományában, mikor vásárra indul. Ilyenformán gondolkozhattak és előre bocsátván a vajdát, hogy kémlelje a környéket, nem akad-e valamely elkárhozott lélek, a kin bosszújokat tölthessék — dörmögve, haraggal megindultak ők is hazafelé.

A mint Liza határában egy kis patakhoz jutottak, egyszerre csak mintha lódobogást, kocsizörgést hallanának a távolból. Végre tehát mégis! Thelekessy harmadmagával előre vágat, jaj már nektek zsolnai kalmárok! De hirtelenséggel fékezi paripáját... idegen embereket lát közeledni. Nehány terhes szekér döcög az országúton Morva felé, nem ösmeri fel a rajta ülőket, csak azt tudja bizonyosan, hogy nem rájuk várakozott.

Ebben a pillanatban lövés dördül el, egy tempóra ott teremnek a drabantok s rákiáltanak az utasokra.

»Ki emberei vagytok?»

— A római császáré! — hangzik büszkén a válasz.

A *római császáré!* Hatalmas felelet, nagyot dobban rá Thelekessy szíve. A rablók is egymásra néznek, nem tréfa dolog ám ez! Összesúgnak, tanakodnak, mialatt a karaván semmitől sem tartva, nyugodtan tovább halad, még az ernyőket is felvonják, hogy a pecsételt, záros ládákat ne verje az eső.

Thelekessy kiadja a parancsot: ezek nem a zsolnai kereskedők, takarodjék tehát kiki a maga dolgára. A többség szót fogad, s már-már elszélednek, de Kozs Máttyás erősen veri mellét: »Nem addig van az! — Se úr se szolga nincs most közöttünk, esküdt társak vagyunk valamennyien, és nem azért jöttünk ide, hogy szégyenszemre odébb álljunk, mikor szép nyereség ütheti markunkat!«

Tetszik ez a beszéd Jancsikának, maga is ócsárolja a gyávákat s váltig biztatja társait, hogy csak Kozsára hallgassanak: »Ha tisztességes szülők gyermeki vagytok, nem bocsátjátok el azokat a szekereket!« kiáltja a vakmerő suhancz, mire föltámad a rablókban a sértett önérzet, háborog a büszkeség, a két Thopos, Precsinczky László, Nagy Miklós, Styasni kardot rántanak: hajrá, utánuk!

A mi ezután következett, az már gyerekjáték volt. Megrohanták s nagy hirtelenséggel jobbra-balra vagdalkozván, elfoglalták a társzekereket. Zsákmányul esett minden, a kocsisok ízibe megugrottak, a kíséret pedig — mielőtt csak gondolhatott volna is, a védelemre már harczképtelenné volt téve. Kit megsebesítettek, kit agyba-főbe vertek a hátulról orozva támadó

zsiványok. Azután isten hírével útnak bocsátották őket s a gazdag zsákmányt a liszai bíró által küldött kocsikra rakva; még azon éjjel megindultak Rovna felé. Most már Thelekessy is közöttök volt, a bevégzett ténnyel szemben lelkiismeretét hamarosan megnyugtató s talán őt is magával ragadta szolgáinak zajos lelkesedése, kik a sok drágaság, arany-, ezüstpénz, ékszerek, órák, szőnyegek, öltöző ruhák, fegyverek stb. láttára csaknem eszüket veszítették. Kiváltképen egy nagy drága mívú, aranyból ezüsből készített óra keltette fel bámulatukat, és mesés értéket tulajdonítottak annak.

Utközben egy elhagyatott helyen megállapodtak. Közreadák a zsákmányt, és előhívták Moncseket, hogy tegyen osztályt közöttük. Ez már aztán ritka jó fogás volt, jutott is abból mindnyájuknak bőséggel. Thelekessy más egyebek között a híres órát is magának tartotta; Moncsek jó előre szemet vetett rá: mennyi pénzt lehetne abból veretni. Úgy is tett, a mint gondolkozott. A rablók pedig nem győztek eléggé dicsekedni maguk között hőstetteikkel. Különösen Koza Mátyás hetvenkedett, hogy azon a napon ő mentette meg az ura becsületét! »Vegyetek rólam példát, mondogatá társainak, a kik a rablásnál nem voltak jelen — és tudjátok meg, mi a hú szolgának az ő kötelessége: lám annyi kincset szereztem uramnak, hogy még egy másik — Ledniczénél különb kővárat rakathat belőle«! A többiekben sem állott a szó, ki szomszédjainak, ki komájának elmondta nagy titokban a dolgot, toldották foldották, lassanként egész monda-kör keletkezett belőle.

Pedig hát tanácsosabb lett volna mindnyájuk érdekében mélységesen hallgatni az egészlől. A világ úgyis többet tudott már, mint a mennyi javukra válhatott volna. Mert a pukhói harminczados két szolgája ott ólálkodott mindenütt nyomokban és igen sokat látott a történetekből. Ösmerték az útasokat, és eszük ágában sem volt a hallgatás. Az emberek nyelvet vettek tőlük s rövid időn közhírré beszéltek, hogy Thelekessy szolgái a *Prágába igyekező követeket, nevezetesen Pellerdy Ádámot megtámadván, a királynak Erdélyből jövő társzekerreit kirabolták.* A mende-monda nemsokára valónak bizonyult, mert a pozsonyi országgyűlés alatt Kuthassy János esztergomi érsek és kir. helytartó házában a karok és rendek előtt maga Pellerdy tett arról nyilvános tanúbizonyságot.¹⁾

¹⁾ L. erre vonatkozólag Borbély János, Koza Mátyás, Domitra György, Bancsovich András, Moncsek Kristóf, Gasparik György s még igen sok tanuvallomását (Orsz. Levéltár N. R. A. 296. m. 14. 669. m. 30. Act. Publ. (a Monumenták között) 1600. aug. 2. B) Maga Pellerdy egy

Mindenekelőtt *Pellerdy Ádám* küldetésével kell tisztába jönnünk, mert idáig csak annyit tudunk róla, hogy a király szekereivel Erdélyből Prágába utazott. Némi fontossággal bír ez a kérdés reánk nézve, nem is mi vetjük fel legelsőben, ¹⁾ lássuk tehát: ki és mi volt tulajdonképen ez a kárvallott ember?

KOMÁROMY ANDRÁS.

helyen így adja elő a dolgot: »Jutottam Bysére 28. die Febr. Indúltam ki Bicséről 29. die Febr. Thurzó uram ő nagysága lovain. Jutottam Pukhóra 12 órakor. Ott puhoviak attak más lovakot és két kocsist az lovak mellé. Jutottunk Puhóról Meztecskóba, ott kértünk Thelekessy ispányától más lovakat hogy agyon, de semmiképen nem akart adni, miért ott nem attak, kinszerítettük puhóviakat, hogy szintén Sztrelnáig vigyenek bennünket ő felsége marhája mellett . . . Lizának határában tolvajlottak meg bennünket. Thelekessy jött előnkbe, legelsőben másod magával három lovon. Az két lovon két vonyó hám volt, szolgálja csak szőren ült rajta. Egy kevés vártatva tehát jönnek ismét a drabantok, akkor nem bántanak bennünket. Kérdék, hogy ki szolgálja vagyunk. Én azt feleltem az *Ró(mai) chászdré*, akkor békével menének el mellőlünk. Hátra tekinték egy kevés vártatva, hogy hová menének, tehát tértek az lovasokhoz etc. Mi mentest megyünk Sztrelna felé. Az eső igen kezde esni, az szekér ernyőjét felvonyattam, minthogy nem is tartottunk tüllök. Ők tehát mind utánunk jöttek és tolvajmódon mindent elvének. Közülünk kit igen vertek, kit megsebesítettek. Az drabantját megesmertem, kinek neve *Stiastni*. És még egy szolgálját Balázs avagy *Miklós* neve, személye szerint jól esmerém. Az többit nem esmérhettem, de az az két kocsis jól esméri őket, kicsodák és hová valók.« (Orsz. Levéltár Tört. Eml.: B. 1599. február 20. hibásan kiadva *Századok* 1876. 125. l.) Más alkalommal részletesebben, s némi különbséggel beszéli le a dolgot. A borbély állítólag megösmerte Pellerdyt, kit *Forgách Imrénél* többször látott, és figyelmeztette erre Thelekessyt: » . . *quo audito Telekessy reliquos ut domum reverterentur admonet, non mercatores hos sed nuncios ex Transsylvania ad suam Majestatem destinatos dicit*« Tehát már azt is tudták volna a rablók, hogy az utazók követségbe járnak, holott Pellerdy Ádám erről semmit sem szólt, vagy legalább is később eltagadta. Valószínűleg a pukhói kocsisok beszélték ezt, habár a dolog — mint később látni fogjuk — nem épen úgy állott.

¹⁾ A »*Századok*« 1876. évf. 125. lapján Sándorfi név alatt közöl-tetik a Pellerdytől elrablott tárgyak jegyzéke, az országos levéltárban őrzött eredeti után. *Sándorfi* egy kis bevezetést ír hozzá, melyben arra a következtetésre jut, hogy Pellerdy a vajda követe volt.

A MAGYARORSZÁGI OROSZOK TÖRTÉNETÍRÁSÁNAK TÖRTÉNELME.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Két év múlva a Décsy munkájának megjelenése után a magyarországi oroszok múltja iránt érdeklődők figyelmét a következő című munka megjelenése kötötte le: »Brevis notiti foundationis Theodori Koriatovics olim ducis de Munkács, pro religiosis ruthenis ordinis sancti Basilii magni in monte Csernek ad Munkács, anno MCCCLX. factae, exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium virorum gestis, e variis diplomatibus, decretisque regiis, ac aliis documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars prima. Authore r. p. Joannicis Basilovics ordinis sancti Basilii magni, in venerabili monasterio de mente Csernek ad Munkács, proto-hegumeno. Cassoviae. Ex typographia Ellingeriana 1799.« Hogy e hosszú, bár a kor szokásai által igazolt, című munkát kellőleg méltathassuk, — ismernünk kell az okot, mely azt szülte.

Gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök 1785-ben megjelent »Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae etc.« című munkájában támaszkodva egy, Gowin Jánosnak tulajdonított s 1493-ban Munkácson kelt oklevélre, oda nyilatkozott, miszerint Koriatovics soha semmiféle alapítványt sem tett Munkácson a szt. Bazilrendű szerzetesek javára. Batthyány ezen nyilatkozata arra birta Basilovicsot, mint a Bazil rend tartományi főnökét, hogy egy önálló munkában bizonyítsa be a Koriatovics által tett alapítvány valóságát s illetve kimutassa a Batthyány által ez alapítás valósága ellen idézett Corvin-féle oklevél hamis voltát.

Basilovics ez elhatározása szülte a fentemlített munkát. Basilovics tizennégy éven át gyűjtötte tárgyahoz az anyagot — s így igen természetes, hogy sok oly okmányra és adatra akadt kutatásai közben, mik nem vonatkoztak ugyan közvetlenül az

általa tárgyalni szándékolt kérdésre, — de mégis érdemesek voltak a magyarországi oroszok politikai s egyházi történelmének szempontjából arra, hogy napvilágot lássanak. Így lett aztán a Koriatovics alapítványának védelmére szánt munkából a magyarországi oroszok történelme.

Arra a kérdésre: czélt ért-e Basilovics e munkájával, t. i. legyőzte-e kétséget kizárólag a Koriatovics-féle alapítvány valódiságát, — a felelet csak tagadó lehet, — miután nemcsak a Basilovics korának legjelesebb diplomaticusa, Schwartner, hanem még ma is igen hívatott férfiak azt tartják, hogy a Koriatovics-féle alapító oklevél valódisága nincs kétséget kizáró módon behizonyítva.

Elteltekintve ettől a kérdéstől, Basilovics oly érdemeket szerzett a magyarországi oroszok történetírása körül, hogy már kortársai is, kik a Décsy munkáját szintén olvasták, a magyarországi oroszok Herodotjának nevezték el.

Ez elnevezést azonban nem azzal nyerte ki Basilovics, mintha a magyarországi oroszok pragmaticus történelmét írta volna meg, hanem azzal, hogy ő szedte össze a magyarországi oroszok multjára vonatkozó oklevelek java részét, számszerint 125-öt.

Hogy azonban kellő képet nyerjünk Basilovics munkájáról, szükséges mindenekelőtt, hogy ismerjük nézetét azon fent érintett öt pontra vonatkozólag.

Mielőtt az egyes pontokra vonatkozó nézetét ismertetném Basilovicsnak, — meg kell jegyeznem, — hogy a mily buzgó és lelkiismeretes volt az anyag összehordásában, ép oly habozó s egyoldalú volt annak feldolgozásában, oly annyira, hogy — leszámítva a Koriatovics-féle alapítvány valódiságának védelmét — ítélete az egyes eseményekről és személyekről igen óvatosan fogadandó, — lévén ő fenti hibák mellett még a legnagyobb mértékben optimista. Daczára azonban mindezeknek, úgy hiszem, hogy túloznak, kik Basilovicsot egy, mindent dicsérő fecsegőnek tartják. A fent érintett öt kérdő pont közül az elsővel kétszer, t. i. munkája I. kötetének 74—75. és II. kötetének 1—6. lapjain, foglalkozik és arra az eredményre jut, hogy Magyarországon sokkal a hét vezér bejövetele előtt laktak már oroszok, kik túl a Tiszán és Dunán laktak, míg a magyarokkal bejött oroszok határon szolgálatra lettek rendelve.

A második kérdésre Basilovics munkája, természeténél fogva, a legrészletesebb s így a legterjedelmesebb feleletet igyekszik adni. E feleletet foglalja el az I. kötet 1—14 lapjáig s úgy hangzik, hogy Koriatovics, kinek családját Caesarinus Columnától származtatja, 1339-ben jött be Magyarországra s nyerte podoliai örökségeért cserébe a munkácsi és makoviczai herczegségeket,

miket utódjai egész 1458-ig birtak. Basilovics szerint Koriatovics unitus volt s így unitus-zárdát alapított Munkácson. Koriatovics halála helyéről és idejéről nem szól ugyan határozottan, — de több nyilatkozatából az tűnik ki, hogy, hite szerint, Koriatovics Munkácson, még pedig 1360 után nemsokára húnyt el.

A harmadik kérdésre az a Basilovics felelete, hogy a magyarországi oroszok egész 1458-ig önálló herczegséget képeztek. E herczegség terjedelméről, szervezetéről s egyáltalában viszonyairól egy szóval sem emlékszik, valamint állítását semminemű okozati adattal nem támogatja.

A negyedik kérdésre vonatkozólag az a meggyőződése Basilovicsnak, hogy a magyarországi oroszok 867 körül Cyrill és Method testvérektől vették fel a kereszténységet a görög szertartás szerint, mely Basilovics nézete szerint az uralkodó volt Magyarországon egész a XIII. századig. Arra nézve, hogy mikor hagyták el a magyarországi oroszok az uniót, nincs megállapított véleménye, miután egyik helyütt azt vitatja, hogy az oroszok elhagyták ugyan, 1050 után, az uniót, de 1252-ben visszatértek ahhoz s így 1646-ban csak az okból volt szükség az unio nyilvános elfogadására, mert az erdélyi fejedelmek pressioja folytán némelek ingadozni kezdtek abban, — míg más helyütt azt állítja, hogy az oroszok sohasem hagyták el az uniót.

Hasonló habozást találunk nála az ötödik kérdésre adott feleletében. Míg ugyanis műve elején, támaszkodva Asseman és Papebroch tanúságára, azt állítja, hogy a munkácsi püspökség ősrégi t. i. már a magyarok bejövetele előtt létezett, addig munkája közepén már azt mondja, hogy a munkácsi püspökséget II. Ulászló alapította.

Megismerve ily módon a Basilovics nézetét azon öt pontra vonatkozólag, — mely mintegy csontvázát kell hogy képezze a magyarországi oroszok történelmének, — hátra van még egy pár szóval a munka hatásáról kortársaira, folytatásairól s helyéről a magyarországi oroszok történetírásában szólni.

Magában a Basilovics munkájában négy oly kortársának olvassuk véleményét e munka felől, kik úgy tudományos képzettségöknél, mint állásuknál fogva legilletékesebb bírálói lehettek.

Az első véleményt, mint hivatalos egyén, Müller Jakab Ferdinánd nagyváradi jogakadémiai tanár, kerületi censor, mondta ki Basilovics munkája felett s nem győzi azt dicsérni s szerzőjét magasztalni.

A másik ítéletet, szintén hivatalos személy, Gotzig Ignác kassai tanár s kerületi censor mondta ki e munka felett. Gotzig elismeréssel van ugyan a munka érdemei iránt, de nincs annyira

elragadtatva, mint Müller, sőt finomúl tudtára adja a szerzőnek, hogy a munka nyelvezete nagyon is messze áll a classicitástól.

A harmadik, ki véleményt mondott a munka felett, Simonchicz Incze kegyesrendi tanár Máramaros-Szigeten. Simonchicz egy önálló dolgozatban czáfolta Basilovics abbeli állítását, hogy a Koriatovics-féle alapító oklevélben említett »floreus longus« alatt az úgynevezett rhénes t. i. 51 krból álló forintot kell érteni, s azt igyekezett kimutatni, hogy a »floreus longus« alatt arany forintot kell érteni. E czáfoló iratában »eximium opus«-nak nevezi a Basilovics művét.

A negyedik, s az előbbieknél még hivatottabb férfiú, ki Basilovics munkájával foglalkozott, Schvartner volt, a ki »Introductio in rem Diplomaticam etc.« című, 1802-ben megjelent munkájában oda nyilatkozik, hogy Basilovics derék diplomaticai harcztot vívott munkájában Battyányval szemben, a nélkül azonban, hogy a győzelmet magáénak mondhatná.

Schvartner e nyilatkozata birta rá Basilovicsot részben munkája II. kötetének kiadására, mely 1804-ben szintén Kassán jelent meg. E kötet anyagát, javarészből az I. kötet utolsó fejezetének megértéséhez szükséges okmányok gyűjteményét képezi, t. i. azon okmányokét, melyek az egyházmegye canonisatiójára s az újonnan canonisált püspökség, káptalan és papnövelde donatiójára vonatkoznak.

Míg Basilovics az I. kötetben külső okokkal igyekezett bebizonyítani a Koriatovics alapító oklevelének valóságát s illetve kimutatni a Corvin-féle oklevél hamis voltát, — addig Schvartner fentebbi ítélete által buzdítva a II. kötetben magából az oklevél alakjából, írásából s irányából kívánja kimutatni, hogy az oklevél eredeti s valódi.

Arra a kérdésre végül, mily szolgálatot van hivatva tenni Basilovics munkája a magyarországi oroszok történelmének megírásánál, — nem lehet, szerintem, helyesebb feleletet adni, mint a minőt Gotzig adott, midőn azt írta »pro tot in lucem prodatis documentis, tibi historiarum cultores gratias referent. Dant materialia pro solidioribus aedificiis. Faxit Deus, ut exemplo tuo quoque in natione Ruthenica tam bene coli coepta, plures ad similia accendantur.«

Majdnem teljes negyven év telt el, míg Gotzig fentirt óhaja teljesedni kezdett, — miután 1842-ben írta meg Lucskay Mihály »Historia Carpathico-Ruthenorum« című négy kötetes munkáját, mely kéziratban az ungvári püspöki levéltárban őriztetik.

Lucskay Mihály 1789. november 19-én Beregvármegyeye

Nagy-Lucska községében született, hol atyja ének-tanító volt. Atyját Pappnak hívták és ő csak később vette fel a szülőhelye nevét. A kitünő tehetségű ifjú a középiskolákat Ungvártt végezte, a theologiai tanfolyamot pedig Bécsben. Fölszentelése után Gocsy püspök udvarába vette s kinevezte titkárává s egyszersmind egyházmegyei könyv- és levéltárnokká. Gocsy püspök egy szelíd, jó lelkű, de a kor által úgy physicailag, mint szellemileg meggyengült férfiú volt, ki ez okból teljesen átadta volt magát kitünő tehetségű s képzettségű titkára vezetésének, olyannyira, hogy az egykoriak tanúsága szerint, 1817-től 1827-ig, tehát tiz éven át, Munkács egyházmegyének a névleges püspöke Gocsy Elek volt, de tényleg Lucskay kormányozott. E befolyásos állás a mily irigyeletté tette a fiatal Lucskay helyzetét, ép oly sok, s bátran mondhatni, engesztelhetlen ellenséget szerzett neki. Ez ellenségek támadásait s áskálódásait kikerülendő, 1827-ben Olaszországba, Luccába távozott, hogy itt a Bourbon Károly herczeg által betelepített orosz ajkú gör. catholicusok lelkészévé legyen. Négy évig, t. i. Gocsy püspök haláláig működött Luccában s hogy úgy működés, mint személyes tulajdonai mennyire megnyerték a herczeg tetszését, mutatja az, hogy a herczeg nemcsak a bold. Szűzről nevezett luccai apátsággal tüntette ki, hanem még személyes barátságára is méltatta. Hogy olaszországi tartózkodása alatt mennyire gyarapította ismereteit s tágitotta látkörét, arról fentidézett munkájának nem egy lapja tanuskodik.

Lucskayt a honvágy hozta vissza Ungvárra s az a remény, hogy négy évi távolléte s magasabb egyházi rangja elhallgattatja talán ellenségeit s megszerzi neki azon polczot az egyházmegyében, melyre képzettségénél és érdemeinél fogva egyaránt számíthatott. Reményei csak részben teljesültek, — a mennyiben ki lett ugyan nevezve az akkori mindenható generalis vicarius, Csurgovics János által ungvári lelkészszé és kerületi esperessé, de a nyugalmat ellenségeitől meg nem nyerhette, mintán ezeket még nagyobb haragra ingerelte annak látása, hogy az általok gyűlölt Lucskay oly kitüntetéssel jött vissza Luccából, minőre ők az akkori viszonyok közt nem számíthattak.

Ellenségeinek ez eljárása arra birta az érzékeny lelkű férfiút, hogy elvonulva a közszerepléstől, teljesen a tudományos működésnek adta át magát.

E működés első gyümölcse volt 1801-ben megjelent egyházi beszédeinek két kötete, — mely maig is alighanem a legelterjedtebb kézikönyvvet képezi az egyházmegyei papságnak. Második munkája az 1803-ban megjelent »Pragmatica Slavoruthenica«, — mely az ó t. i. szentirási szláv nyelv megértéséhez első rendű segéd-könyv.

E munka megjelenése után látott hozzá idézett történelmi munkája megírásához, mely a mint fényes bizonytságot tesz egyrészt történetírói hivatásáról s páratlan s lelkiismeretes szorgalmáról, — úgy másrészt élénk képet nyújt a szerző kedélyvilágáról. Munkája első kötetének jeligéje: »*Historia etiam si obscurae gentis, tamen addit clarioli nationi*« — még elég tárgyilagos, — míg az előszóban már némi ridegség észlelhető, a mennyiben azt írja, hogy fölösleges előszót írni, miután azt úgy sem szokta senki olvasni. Míg az első kötet jeligéjében s előszavában egy, a világ ítéletével keveset törődő férfiúra ismerünk, addig a második kötet szintén rövid előszavának e nyilatkozata »*verbalem crisim contemno, realem accepto*« arra enged következtetni, hogy ellenségei a még csak készülőfélben levő s így általok nem is ismert munkáról a leghitványabb kritikát terjesztették a szerző elkeserítése végett.

Lucskay, hogy nagy műve írásában ne zavartassa magát ellenségei célzatos kritikája által, — kezdte magát beletalálni abba a helyzetbe, melyet az Üdvözítő e szavakkal jellemzett: »*Nemo profeta in patria sua*«, — miután munkája III. kötetének a következő sorokat adta jeligéül: »*Si vis laudari, si vis propheta vocari — linque lares proprios, alibi fige sedem, — Tota patet tellus inopi, quacunque meabis, — Pauper in exilio nullibi, ubique domi*«. Műve előhaladásával régi baja is, — mellkór, — erősödött, érezve közel végét, ki akar békülni sorsával, s — mint igaz ember és pap, — megbocsátani óhajt elleneinek s türelemre indítani magát, miért is műve IV. kötetére e jelszavakat írja: »*Nobile vincende genus, patientia omni etc.*« — de a mellett visszatekintve lefolyt életére, igazat ad a nagy epigrammistának, Martialisnak, midőn ennek a szavait: »*Bella vel in odiis aut Marte geruntur aperto*« szintén műve homlokára írja.

A testi fájdalomnak, de még inkább a szellemi fáradalmak, izgalmak és bántalmak sirba vitték a még csak 54 éves férfiút 1843-ban a nélkül, hogy művét, melyen oly szeretettel s oly odaadással dolgozott éveken át, a nyilvánosságnak adhatta volna át, — s a nélkül, hogy legalább az a tudat édesíthette volna meg utolsó perceit, miszerint műve halála után lát napvilágot s fényt vet szerzője nevére.

Lucskay követője volt ugyan Basilovicznak s lelkiismeretesen felhasználta munkájában a Basilovics által egybehordott anyagot, — de messze felette áll Basilovicznak a tárgyilagosság és az anyag kritikai feldolgozása terén úgy, hogy munkája bátran kiérdemli a pragmatikus jelzőt. E jeles s bátran mondhatni minden történetíróat diszító tulajdonai mellett munkája becsét még az is a Basilovicse fölé emeli, hogy míg Basilovics csak az egyes

eseményekre vonatkozó legfontosabb adatokat szerezte meg s így azok alapján többnyire egyoldalú ítéletet is alkotott az egyes eseményekről és szereplőkről, — addig Lucskay lelkiismeretesen összegyűjtött minden, mondhatni legcsekélyebb adatot is, s így képessé tette magát mélyebben behatolni az egyes események indító okaiba s következményeibe, s ez által egyszersmind tisztább s elfogulatlanabb ítéletet alkotni magának az egyes események hordereje s az azokban szereplő egyének jelleme felől. Szóval, Basilovics csak az események burkát, míg Lucskay azok magvát mutatja nekünk.

E jeles tulajdonai mellett Lucskay munkája sok oly, inkább alaki hibában szenved, — mit a kor, melyben a munka írva volt, talán igazolhat, — de a mi egy pragmatikusnak nevezett munkában mégis kifogásolandó.

E hibák elseje az, hogy munkájában sok oly fejezet van, mely vagy semmi, vagy csak nagyon is laza összefüggésben van a magyarországi oroszok történelmével. Így pl. műve első kötetét csaknem teljesen annak vitatása képezi, hogy az ó-kor csaknem minden jelesebb multú népe szláv nép volt; hogy Pannónia őslakói: geták, dákok, kabarok, kazarak stbiek a magyarországi oroszok ősei voltak. Ezzel Lucskay ugyanazon hibába esett, melyet több helyütt oly élesen ostoroz Horvát Istvánban, kinek a magyarok eredetéről táplált és hirdetett nézete nem csekély mértékben járult hozzá a Lucskay munkájának megszületéséhez.

Hasonló hibában szenved a munka II. kötete is, miután abban egy helyt a cigányok eredetéről s multjáról tart hosszú értekezést, más helyt pedig az oláhok egyházi s irodalmi viszonyairól beszél igen hosszadalmasan.

Másik s ennél nem csekélyebb hibája Lucskay munkájának az, hogy sokszor ellentmond önmagának oly fontos kérdésekben, a hol az olvasó leginkább óhajtja a biztos ítéletet.

Érdekesnek tartom megjegyezni, miszerint Lucskay műveinek első kötete csálhatatlan jeleit hordja magán azon törekvésnek, hogy Horvát Istvánnak minden régi hírneves nemzetben a magyarok eleit látó hazafiúi buzgalma nevetségessé tétessék, a mint azt Lucskay műve I. kötetének 124. lapján nyíltan ki is fejezi, midőn gúnyolódva sajnálkozik I. Napoleon felett, hogy oly későn született, mert ha előbb születik, úgy, Lucskay szerint, szerencsés lett volna Horvát István által a magyarok közé vétetni fel. Messzire vezetne részletesen ismertetni Lucskaynak különösen az etymologia alapján kifejtett abbéli nézetét, hogy az ős magyarok szláv műveltségűek voltak, miután az ős hazában a szomszéd kazar s így Lucskay szerint szláv néptől vették át

úgy a kormányformát, mint pedig a kormányformával járó hivatalok s méltóságok neveit. A Lucskay által előszeretettel ápolott etymologia alapján nemcsak a nádorispán, pristald stb. szláv szavak, hanem Álmos, Zoltán, Vaik, Lebediás is csak a szláv nyelvben bírnak jelentőséggel.

Porphyrogeneta Konstantin, Nestor és az arab írók műveire támaszkodva Lucskay abban a nézetben van, hogy a magyarok két alkalommal jöttek be a mai Magyarországra. A magyarok, ugyanis 737 körül a Kuma és a Terek folyók környékén laktak, — Lucskay szerint. De míg a Kuma mellett lakó magyarok, — kiket az egykorú írók fehér vagy szőke magyaroknak neveznek, — az arab iga alól szabadulandók, elhagyták 739-ben ősi lakhelyeiket s nyugat felé haladva, elfoglalták a szlávok és oláhok földjét és szőke magyarok vagyis székelyek neve alatt a mai Erdélyben telepedtek meg, — addig a Terek folyó mellett lakó magyarok, kiket fekete magyaroknak nevez Nestor, csak másfél század múlva hagyták el a mazurok és uzok által lakhelyeikből kiűzött bessenyők nyomása folytán ősi hazájukat s útjukban — Kievet érték s támadták meg. A kievi fejedelem adófizetői, a szőke magyarok, kötelességükhöz híven Kiev védelmére siettek, — de itt megismerkedvén a fekete magyarokkal, mint testvércsaláddal, szövetségre léptek ezekkel s nemcsak Kiev elfoglalásában, de Pannónia meghódításában is hatalmas segélyére voltak rokonaiknak.

Ezen adatok alapján Lucskay tagadja a magyarok rokonságát a hunnokkal s avarokkal s a mesék közé sorozza azon állítást, mintha a székelyek a hunnok maradékai volnának.

Ez általános megjegyzések után lássuk, mily feleletet találunk Lucskaynál a kérdéses öt pontra vonatkozólag.

A mi a magyarországi oroszoknak jelenlegi lakhelyeikre való beköltözésének módját s idejét illeti, Lucskay Basilovicssal együtt azt hiszi, hogy a magyarországi oroszok ős lakói e honnak, bár későbbi bevándorlásuk által folyton szaporodtak, — miért is élénk polemikát folytat az ellenkező nézetet hirdető Bárdossy, Szirmay, Gayal és Palásthy ellen.

Koriátovicsra vonatkozólag azon nézetben van, hogy 1354-ben jött be Magyarországra. Koriátovics családi viszonyait illetőleg nincs határozott nézete, miután egy helyütt az alapító oklevél szavaira támaszkodva, azt állítja, hogy Koriátovics utódokat hagyott maga után, — addig egy másik helyen Palásthy után azt írja, hogy Koriátovics utódok hátrahagyása nélkül halt el. Hasonlóképen nem birt Lucskay határozott nézetre jutni a Koriátovics halálának idejét s helyét illetőleg, mert míg az egyik helyen azt írja, hogy Koriátovics 1365-ben Podoliában halt el,

addig máshelyen 1395-re és Munkácsra teszi Koriátovics halálának idejét s illetőleg helyét.

A magyarországi oroszok politikai helyzetét illetőleg a Lucskay nézete az, hogy a magyarok által itt talált oroszok a hon többi őslakóival együtt jobbágyokká lettek, míg a királyok által betelepített és a Koriátovicscsal bejött oroszok királyi szolgák voltak s így a magyar közjog szerint a nemesek és jobbágyok közt közép-helyet foglaltak el.

A magyarországi oroszok, Lucskay nézete szerint, Cyrill és Metód által térítették meg s folyton egységben éltek a római egyházzal.

A munkácsi püspökség alapítását Koriátovicsnak tulajdonítja Lucskay.

Arra a kérdésre, mily szertartású volt az ősi magyar egyház, Lucskay azt feleli, hogy ámbár Szt. István a latin szertartású papok által terjesztette a magyarok közt a kereszténységet, mindazáltal a nép óriási többsége egész a tatárjárásig görög szertartású volt, — ilyenek lévén a tatárjárás előtt parányi kivétellel az összes zárdák.

Lucskay munkájának hecsét két függelék is emeli. Az egyik a De Camelis József apostoli vicarius »Diariuma«, a második pedig Pásztélyi János első nagyprépost »Praenotatioi.« Az utóbbi függelék, mondhatni, az egyházmegye dióhéjba szorított történelme, mely azonban a papnevelést illetőleg az egyházmegyében egyúttal első rendű kutforrást képez.

Ez elősorolt tulajdonai a Lucskay munkáját első rendű kutforrásává teszik a magyarországi oroszok történelmének, miután a későbbi írók, mint alább látni fogjuk, műveik javarészét Lucskaynak köszönhetik.

A harmadik munka, mely a magyarországi oroszok történelmével foglalkozik s napvilágot látott, Mészáros Károlynak 1850-ben megjelent »A magyarországi oroszok története« című munkája.

Mészáros műve I. szakaszának bevezetésében a magyarországi oroszok pragmatikai történelmét ígéri adni munkájában, — de, a mint látjuk, — csakis ígéri.

Alig van munka, mely oly csodálatos vegyülékét képezné a pártatlan történetírásnak és a kort mozgóató kérdések nem minden animositástól ment tárgyalásának, mint a Mészáros műve. Igaz, ugyan, hogy a munka egyszeri elolvasása is meggyőzhet bárkit arról, hogy Mészárosnak nem az volt, — bár azt jelölte ki, — főczélja, hogy a magyarországi oroszok történelmét írja meg, —

hanem inkább az, hogy a magyarországi oroszok történelmére vonatkozó adatok összecsoportosítása által kimutassa az oroszok nemzetiségi aspirációinak jogosultságát, mely aspirációk Világos után tág tért reménylhettek volna találni az érvényesülésre.

E szempontból tekintve a Mészáros munkáját, sok oly dolog felvételét e munkába könnyen ki fogunk magyarázhatni, mit más-különbén sehogysem találhatnánk helyén a Mészáros művében. Mészáros ugyan dorogi születésű s így tősgyökeres magyar-ember, de mint gör. kath. vallású egyén, bizonyos solidaritásba helyezi magát az összes gör. kath. vallású orosz néppel, miért is az egyes felötlő történelmi kérdések tárgyalásánál nem az objectiv felfogást igyekszik az olvasóval elfogadtatni.

Ma, vagyis 40 év múlva a munka megjelenése után, olvasva a dátumot s a Maecenás t. i. Dobránszky Adolf nevét, kinek a munka ajánlva volt, — meg tudjuk magyarázni magunk-nak a subiectivismus indokát e munkában, — de a munka megjelenése korában az olvasók legnagyobb része e subiectivismus szötte állításokat úgy fogadta, mint az objectiv történetírás köve-telményét.

Eltékelve, különben, e sajátos tulajdonától, Mészáros munkája, mint történelmi mű, csak annyiban bír beccsel, hogy magyar nyelven adta elő a Basilovics s különösen Lucskay által összegyűjtött s a magyarországi oroszok történelmére vonatkozó adatokat. Ambár Mészáros csak egyetlenegy adtnál idézi Lucskayt, — mindazáltal munkájának java része, — különösen a magyarországi oroszok eredetét s az ő magyarok műveltségét tárgyaló része, nem egyéb, mint Lucskay ide vonatkozó helyeinek szolgai fordítása.

Mészáros — eltérőleg előzőitől, — kik a magyarországi oroszok történelméből a java részt az egyházi viszonyok ismerte-tésének szentelték, — munkájában a főszűl az oroszok politikai történelmére látszik fektetni, — de csakis látszik, — mintán csakis a Basilovics és különösen Lucskay által felfedezett e tárgyra vonatkozó adatokat ismétli s azokat bölcselkedve hosszú lére eresztí úgy, hogy munkájának e része mihez sem hasonlít inkább, mint egy parányi s hozzá vázlatos festményhez, mely egy arány-talanúl nagy és széles keretbe van foglalva.

Fentebb említém, hogy a Mészáros műve nem objectiv történelem, hanem inkább iránymű. E nézetemet misem támogathatja jobban, mint Mészárosnak egész művén végig húzódo azon nézete, hogy a latin szertartású egyház halálos ellensége levén a görög szertartású egyháznak, — a magyarországi oroszok uniója hátrányára volt e népnek úgy egyházi, mint különösen politikai tekintetben.

Hogy Mészáros e nézete mily hamis és alaptalan, arra nézve a legjobb bizonyíték, nézetem szerint az, hogy köztudomásúlag az unió elfogadásáig az orosz nép s különösen annak papsága úgy anyagilag mint szellemileg a legnagyobb nyomorban sínlődött, s emelkedése mindkét téren ép az unió elfogadásától datálódik.

A magyarországi oroszok eredetét illetőleg Mészáros azt vallja, hogy az oroszok őslakói ugyan e homok, de későbbi bevándorlások által is szaporodtak, mely bevándorlások közt a legnevezetesebb a Koriátovics-korabeli, miután ekkor egyszerre 40,000 család jött be.

Koriátovics, Mészáros szerint, 1360 előtt jött be s eleinte a Sátorhegyén épült várat kapta volt Nagy Lajostól, — míg népét 1360-ban hozta be, mely évben egyúttal a munkácsi uradalmat kapta hercegi cízzel. Koriátovics, Mészáros szerint, 1365-ben Podoliában meggyilkoltatott s utódok nélkül hunyt el.

A magyarországi oroszok politikai helyzetét illetőleg Mészáros azt véli, hogy ámbár az oroszoknak politikai súlyuk e honban soha sem volt, de mint határőrök és várjobbágyok sok kiváltsággal bírtak, mely közt első az volt, hogy vajdát választottak, ki önállólag kormányozta az alá rendelt népet.

Mészáros azt hiszi, hogy a magyarországi oroszok már a Cyrill és Metód praedikálása előtt is görög szertartású keresztények voltak, s csak a szláv-nyelvű isteni tiszteletet vették át e testvérektől. A római egyháztól, Mészáros szerint, az oroszok Kálmán király alatt szakadtak el, miután az 1112. nemzeti zsinat intézkedései a görög szertartás kiirtását célozták.

A munkácsi püspökség alapítását Mészáros II. Ulászlónak tulajdonítja s az alapítás évét 1491-re teszi.

Végigtekintve még egyszer eddig tett megjegyzéseimre s figyelembe véve azt, hogy Mészáros művét még az oroszok sorának javítását célzó reformeszmék tolmácsolására is felhasználta, — el kell ismernünk, hogy a Mészáros műveit igen is nagy óvatossággal kell a magyarországi oroszok leendő történetírójának használni, ha nem akar a Mészáros munkáját jellemző elfogultság és egyoldalúság hibájába esni.

Mészáros munkájának legsikerültebb s így legértékesebb része a »Függelék«, — miután az abban közölt okmányok egy része a magyarországi oroszoknak az 50-es évek elején kifejtett működésére, más része pedig a beregi »krajnya« történelmére nézve első-rendű kútforrást nyújt.

Mészárossal, mint még életben levő egyénnel, — személyileg foglalkozni e helyt sem cél- sem pedig alkalmoszerűnek nem találom, — miért is csak annyit jegyzek meg, miszerint

Mészáros összes művei idáig mindig egy-egy subjectiv eszme szolgálatában irattak, oly annyira, hogy műveinek minden ismerője attól tarthat, hogy a jelenleg kiadás küszöbén lévő »Ungvármegye monographiája« czímű munkája sem lesz e hibától ment.

A magyarországi oroszok történetírója tehát, — mint már fentebb is említém, — a Mészáros munkáját, a közölt okmányok leszámításával, bátran nélkülözheti, — ha Lucskay után újat keres, — de ha érdekli a szerző álláspontja s nézete az egyes eseményekről: akkor olvasatlanul nem hagyhatja.

A magyarországi oroszok történelmét tárgyaló munkák közt az első hely, nézetem szerint, Biderman Herman Ignác »Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte« czímű munkáját, — melynek I-ső része 1862-ben, másik része pedig 1867-ben Innsbruckban jelent meg, — illetné meg, — ha teljes volna; de miután e munkából ép, — a mi szempontunkból tekintve a dolgot, a legfontosabb rész, t. i. a magyarországi oroszok egyházi s művelődési, szóval beltörténelme hiányzik, — az elsőséget neki mindaddig meg nem adhatjuk, — míg e hiányzó, harmadik rész meg nem jelenik.

Bidermann 1855-től 1861-ig részint a pesti egyetemen, részint pedig a kassai és pozsonyi jogakadémiákon tanárkodott, s mint a statistika és nemzetgazdaságtan tanára, tanulmányai közt figyelme a magyarországi orosz nép felé fordult.

Bidermann már szakmájánál fogva sem tarthatta kielégítőnek csak történelmét írni meg a magyarországi oroszoknak, — miért is munkáját három részre osztva, — az első részben a magyarországi oroszok statistikáját, föld- és néprajzát írja le, még pedig oly részletességgel, mely felette kevés kívánnivalót hagy hátra s mely leírás részben hivatalos adatok, részben pedig személyes tapasztalás alapján lévén készítve, — becses s mondhatni nélkülözhetlen segédforrásul fog szolgálni mindenkor a magyarországi oroszok jelenével vagy múltjával foglalkozókra nézve.

Műve II. részében a magyarországi oroszok kultörténelmét tárgyalja Bidermann, míg a III. rész, mely, mint említém, a magyarországi oroszok belső t. i. egyházi s művelődési történelmét volt hivatva tárgyalni s melyhez a szerző az egész mű tartalom mutatóját is ígérte csatolni, — vagy tollban maradt vagy kiadatlanul hever.

Hogy Bidermann nem lakott az oroszok közt, — ámbár több utazást tett köztük, — hanem csak szomszédságukban,

műve első részének több helye mutatja, — miután az oroszok azon részéről, mely a Kassával szomszédos megyékben lakik, sokkal részletesebb és így hívebb képet nyújt, — mint pl. a beregi, ugocsaí és máramarosi oroszokról, mely előbbieket pedig, a Bidermann nyilatkozata szerint is, — a leghívebb képviselői a magyarországi oroszok típusának.

A II. rész hosszú, 38 oldalra terjedő bevezetése igen laza összefüggésben van a magyarországi oroszok történelmével s inkább talán az I. rész ethnographiai szakaszához illett volna, miután abban a szerző tudományos és széles alpra fektetett apparatussal igyekszik bebizonyítani, hogy egyrészt a nagy oroszországi oroszok nem is szlávok, hanem csak egy, a szláv jelleg teljesen nélkülöző tatár-, finn- és szláv keverék, — s hogy így másrészt csakis a kis-oroszországi oroszok, — kik közül a magyarországi oroszok is származnak, — tiszta szlávok. Világos ebből, hogy Bidermann tagadja a magyarországi oroszok rokonságát a nagy oroszországiakkal, kiket, mint Bidermann állítja, a kis oroszországiak úgy gyűlölnék mint idegeneket.

Bidermann nevelésénél és állásánál fogva ellenszenvvel viseltetik a magyarok s illetve ezeknek 1848-ig uralkodott osztálya iránt, miért is egyrészt a magyarországi oroszok anyagi és szellemi elmaradottságának okát a magyarok elnyomásában és zsarnokságában keresi, — másrészt pedig az oroszok javára a múltban tett intézkedéseket a királyok jóakarátának, s illetve az újabb időben az osztrák kormánynak tulajdonítja, — s így közvetve azon hitet igyekszik az olvasóban felköltetni, miszerint a magyarországi oroszok anyagi és szellemi érdeke az osztrák uralom fennmaradását kívánja. Miután Bidermann a »Gesamtreich« híve, — mint az különösen »Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee« című munkája bizonyítja, — világos, miszerint a magyarországi oroszok történelmében kifejtett ebbeli subjectív nézetei nagyon is óvatosan fogadandók.

A magyarországi oroszok, Bidermann szerint, nem őslakói e honnak, miután legelőször Almos kíséretében jöttek e földre oroszok, — kik aztán a későbbi bevándorlások által szaporodtak. Az utolsó bevándorlás, Bidermann szerint, a XVIII. század folytán történt, midőn a lengyel olygarchák sanyargatásai, valamint a latin clerus üldözései elől Galicziából vándoroltak be Máramaros, Bereg, Ung és Zemplén megyék északi részeibe oroszok.

Koriátovicsról csak annyit mond Bidermann, hogy az 1354-ik évi braclavi szerződés alapján nyerte volt a munkácsi uradalmat, — míg a Koriátovics család viszonyairól, bejövetele és elhalálozása idejéről talán csak a III. kötetben készült beszélni.

A magyarországi oroszok, Bidermann szerint, eredetileg

mind szabad emberek voltak és e szabadságukban, mint várjobbágyok, királyi udvarnokok és vadászok, — egész az új korig vagyis a mohácsi vészig megmaradtak. A mohácsi vész utáni zavaros időkben s különösen a felkelések korában kezdtek az egyes olygarchák jobbágyi szolgálatra szorítani az oroszokat, — míg végre a Mária Terézia Urbariumának egyoldalú és sérelmes értelmezése a földesurak részéről az összes oroszokat jobbágyi sorsra juttatta.

Bidermann nem hiszi, hogy létezett volna itt önálló orosz herczegség, ámbár, szerinte, a beregi »Krajnya« kilencz községnek történelme ilyet látszik mutatni.

Arra a kérdésre, mikor tértek az oroszok a keresztény hitre, mikor hagyták el az uniót, s mikor s ki által alapíttatott a munkácsi püspökség, — csak a III. kötetben nyerhettünk volna kimerítő választ, — ámbár az első kérdésre vonatkozólag egy helyt úgy nyilatkozik Bidermann, hogy az Álmossal bejött oroszok már keresztények voltak s így a kereszténységet még ősi lakhelyökön s így görög szertartás szerint vették fel.

Bidermann, mint már fentebb is említém, gazdag apparátussal fogott hozzá munkája megírásához, — mint arról műve I. kötetének Előszava után be is számol, a hol 35 nyomtatott, 64 önálló kézirati munkát s 6 hivatalos jelentést sorol fel, mint kútforrást, miből merített. E beszámolóból látjuk, hogy felhasználta úgy Décsit, és Basilovicsot, valamint a Lucskay munkáját, és merített mindazon művekből, — melyek, mint a nyomtatott művek java része, részint közvetve, részint pedig, mint pl. a Moszlyanovics, Lehoczky, Bacsinszky kézirati művei, közvetlenül foglalkoznak a magyarországi oroszok múltjával. — E gazdag forráskészlet eredménye aztán az, hogy művének II. részében a szöveg alatt lévő jegyzetek több mint felét foglalják el az egyes lapoldalaknak, — mely jegyzetek valóságos kincses bányát képezhetnek arra nézve, ki a magyarországi oroszok történelmének tanulmányozásánál avagy megvizsgálásánál nem használtatja fel eredetiben azon forrásokat, mikből Bidermann merített.

Az elmondottakból, nézetem szerint, két dolog világlik ki. Az első az, hogy őszintén sajnálni lehet a mű III. részének elmaradását, — a másik pedig az, hogy Mészároossal együtt Bidermann is óvatosan olvasandó ott, hol a magyarországi oroszok anyagi és szellemi elmaradásának okairól szól.

A magyarországi oroszok történelmével foglalkozó önálló művek közt a legújabb Duliskovics János »Isztorieszskija Cserti Thro-Ruszkih« című munkája, melynek I. kötete 1874-ben, a

II. kötete 1875-ben, a III. kötete pedig 1877-ben Ungvárt jelent meg.

Duliskovics 1815-ben Máramaros vármegye Holyatin községében papi szülőktől született s középiskolái befejezése után maga is papi pályára lépett. Felszenteltetése után azonnal javadalmat nyert s így mintegy hallgatagon lemondott, azaz inkább lemondani látszott minden magasabb, akár hivatali akár tudományos aspirációról, ismert dolog lévén, — hogy a ruralis paposkodás, távol tartván az embert úgy a tudományos, mint a hivatalos központtól, csak a legritkább esetben nyújt alkalmat akár a tudományos, akár a hivatalos pályán előrehaladhatni.

A Duliskovics példája azonban azt mutatja, hogy az erős akarat és fáradhatlan tevékenység egy vidéki papnak is szerezhet irodalmi babérokat, — miután Duliskovics ámbár halála napjáig falusi pap volt, mégis képes volt munkáját nemcsak megírni, — hanem a mi nálunk még ritkább, ki is adni. Meghalt mint bereg-szent-miklósi esperes-lelkész 1883-ban.

A Duliskovics által írt s kiadott munka általános jellemzéseül csak annyit óhajtok megjegyezni, hogy az csaknem fordítása a Lucskay, Mészáros és Bidermann munkáinak, — miután a magyarországi oroszok külső történelmét szóról-szóra Bidermannból írja ki, — míg a belső történelemben Mészároost és Lucskayt másolja.

A mit fentebb Lucskay munkájának I. kötetére nézve megjegyeztem volt, ugyanaz áll a Duliskovics művének I. kötetére nézve is, hogy t. i. e kötet, egy kis leszámítással, oly kérdéseket tárgyal, mik csak laza összefüggésben vannak a magyarországi oroszok történelmével. Duliskovics munkájának ez I. kötete, ugyanis, javarészt a slávok általános történelmével foglalkozik s mint ilyen, bátran képezhetné bármely szláv nép történelmének első részét. Távol legyen azonban tőlem, hogy ezt hibául róvjam föl Duliskovicsnak, — miután jól tudom, hogy egy nép történelmét annál alaposabban ismerjük, mennél messzebb megyünk múltjának nyomozásában. Ez igazság azonban még sem teszi igazolttá azon eljárást, melyet Duliskovics követ, — hogy pl. oly kérdéseket is részletesen tárgyal, melyek csak igen távolról vonatkoznak egy nép múltjára.

Duliskovics különben a szlávok általános történelmének előadásában követi Lucskay azon fentebb említett hibáját, hogy szláv eredetűnek igyekszik bemutatni az ó s középkor majdnem minden nevesebb népeit.

A munka legderekabb, így leghasználhatóbb részét annak III. s részben II. kötete képezi, melyekben a magyarországi oroszok egyházi történelme tárgyalatik, — még pedig azon egy-

szerű okból, mert a Lucskaynál található okiratokat egész terjedelmükben közli s így azokra nézve, kik Lucskayt nem olvashatták, — kitűnő fontossággal bír.

Hogy a III. s részben II. kötet szövegének több mint felét az egész terjedelmükben, eredetiben közölt okiratok képezik, az előnye is, hátránya is a munkának. Előnye annyiban, hogy felhasználhatják ez okleveleket azok is, kik a munka nyelvét, az orosz, nem bírják írásban, — hátránya pedig annyiban, amennyiben a terjedelmes okmányközlések az előadás kerekdedségének és világosságának rovására esnek.

Jellenző sajátsága a Duliskovics munkájának az, hogy önálló nézetrel csakis a magyarországi oroszok politikai helyzetére nézve bír, míg a többi kérdésnél csak egyszerűen előadja az egyes szerzők nézeteit, — s hogy másrészt az unio ellen csaknem oly animozitással viseltetik, mint Mészáros, s így különös súlyt fektet azon adatokra, mik azt bizonyítják, hogy a magyarországi oroszok jó korán hagyták el s csak nagy nehezen fogadták vissza az uniót.

Duliskovics felhasználta az ungvári püspöki levéltárnak, — melyben hónapokig búvárkodott — idáig ismeretlen adatait is, ámbar, mint nem hivatásos történetíró, — azok felhasználásában nem járt el a kellő kritikával.

A szóban forgó 5 kérdés közül, mint már említém, Duliskovics csak arra ad határozott s önálló feleletet, mely a magyarországi oroszok politikai helyzetére vonatkozik, — míg a többi négyre csak közvetve felel.

Duliskovics azon nézet felé hajlik, hogy a magyarországi oroszok őslakói e honnak, kik későbbi bevándorlások által — melyek közül az utolsó a múlt században történt, — gyarapodtak.

Koriátovics, Duliskovics véleménye szerint, 1338. vagy 39-ben jött be Magyarországra, nem ugyan negyvenezer családdal, de mindazáltal tekintélyes számú kísérettel, — s itt mint nem-egyesült vallású alapította a cserneklehyi zárdát és gondoskodott a nem-egyesült papság ellátásáról. Koriátovics, mint Duliskovics hiszi, 1365. vagy 95-ben öletett meg Podoliában s utódok nélkül hunyt el.

A magyarországi oroszok, Duliskovics nézete szerint, nemcsak szabad emberek voltak, mint Bidermann állítja, hanem ép oly önálló s illetve autonómiával bíró tagjai voltak a magyar szent koronának, mint a kunok, jászok és szászok, — de míg ez utóbbiaknak sikerült kiváltságos helyzetüket egész 1848-ig megvédeni, — addig az oroszok szabadalmi részben még a felkelések, részben pedig Mária Terézia korában áldozatul estek az

egyres olygarchák birtok- és hatalomszomjának, illetve a földesurak kapzsiságának.

A keresztény vallást, Duliskovics szerint, Cyrill és Metód testvérektől, avagy ezek tanítványaitól vették fel a magyarországi oroszok és az uniót még Kerulár korában hagyták el s csak a XVII. század közepe táján tértek ahhoz teljesen vissza.

Duliskovics Basilovics, Lucskay és Mészáros után azt vitatja, hogy a magyarok a keleti egyház hívei voltak egész II. Endre koráig, a midőn a híres latinizáló III. Incze pápa nyomása alatt a nyugati egyház kezdte a keletit a helyből kiszorítani.

A munkácsi püspökséget, Duliskovics szerint, Koriátovics Tódor alapította a zárdával egyidejűleg, t. i. 1360-ban a nemegyesült vallású nép javára.

A magyarországi oroszok történelmét tárgyaló e munkákon kívül még igen sok oly mű van, mely nem foglalkozik ugyan, ex professo, a magyarországi oroszok történelmével, de tárgyánál fogva sok oly adatot tartalmaz, melyeket a magyarországi oroszok történelmének megírásánál mellőzni nem lehet.

Ezen művek közé tartoznak első sorban az oroszok által lakott megyék és városok monographiái, továbbá a munkácsi és eperjesi egyházmegyek azon névtárai, melyekben egyháztörténelmi tanulmányok foglaltatnak, -- végre pedig az egyetemes és részleges egyháztörténelmek, -- melyek közül a magyarországi oroszokra vonatkozólag a legbővebb ismertetést Balugyánszky András »Egyháztörténelme« nyújtja, önálló fejezetben foglalkozván a magyarországi oroszok egyházi múltjával.

Végül még két rövid megjegyzést kívánok tenni. Olvasva a fenti ismertetést, sokan talán azt fogják mondani, hogy felesleges idő- és helyvesztegetés volt a kérdéses öt vitás pontot minden szerzőnél külön előhozni. Én azonban azon okból jártam így el, mert azt hiszem, hogy ez öt pontból ítélhetni meg legjobban úgy az egyes szerzők fáradozásának eredményét, valamint azoknak az igazsághoz való viszonyát.

Másik megjegyzésem az, hogy a magyarországi oroszok szereplése a múltban legnagyobbbrészt csak az egyházi téren nyilvánult -- s hogy így történelmünkben is az oroszánrészt az egyházi viszonyok tárgyalása fogja mindenkor elfoglalni.

ZSÁTKOVICS KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLEK.

MAXIMILIANUS TRANSYLVANUS ÉLETÉHEZ.

A *Századok* XXIII-dik évfolyamának 1-ső füzetében ¹⁾ említett angol munka több passzust tartalmaz, melyre Wiesner innsbrucki tanár egy a bécsi akadémia előtt tartott értekezéssel válaszolt. ²⁾ A két vitás pont, hogy t. i. valjon Wiesner volt-e Schöner 1523-diki globusának fölfedezője s hogy a fölfedezett globus csakugyan Schönernek említett évi munkája-e, ezúttal nem érdekel bennünket. De igenis föl kell szólalnunk a tanár úr ama állítása ellen, hogy a mi erdélyi Miksánk ugyanegy személy avval a Maximilian von Zevenberghennel, kit Ranke ismételve említ »Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation« című művében. ³⁾ Bizonyítékul hivatkozik Teutsch egy értekezésére, mely egy erdélyi folyóiratban jelent meg. ⁴⁾

Ez értekezést nem láttam, de Szilágyi Sándor úr szíves-ségéből alkalmam volt a Trausch által szerkesztett »Schriftsteller Lexikon«-ban közölt életrajzot ⁵⁾ elolvasni, mely, amint látom, szintén két egyén életrajzát zavarja össze.

Az a Miksa, kit Ranke említ, ki továbbá Denis ⁶⁾ szerint egy előkelő németalföldi család sarjadéka volt és Chifflet-ben ⁷⁾ az arany-gyapjas vitézek sorában szerepel (a 147. sz. alatt), egészen más egyn. Ez Spinetti, angol követ, jelentése szerint még

¹⁾ 52. és köv. II.

²⁾ »Der verschollene Globus d. Joh. Schöner vom Jahre 1523.« Sitzungsberichte 1888.

³⁾ 6. kiadás. I. 242. 250. és köv. II. 88.

⁴⁾ Correspondenzblatt d. Vereins f. Siebenbürg. Landeskunde III. 84. 116.

⁵⁾ Kronstadt. 1871. III. köt. 408. és köv. II.

⁶⁾ Buchdruckergeschichte Wien's. (1782.) 336. I.

⁷⁾ Insign. Equit. Ordinis Aurei Velleris.

1521-ben halt meg,¹⁾ és nem mint Maurice állítja 1545-ben.²⁾ Az ő halálát siratja meg Brassicanus 1524-ben.³⁾ Stalluma a barcelonai székesegyházban látható II. Lajos és I. Ferdinánd magyar királyok, Zsigmond lengyel király és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem stb. stallumaival együtt.⁴⁾ Neki ajánlotta Casp. Ursinus Velius könyvét⁵⁾ és az ajánló vers ana sorai

»Sunt Maecenates

Inter eos septem cui dant cognomina colles

Flos hominum primas Maximilianus habet.«

természetesen a németalföldi Zevenberghenre és nem Erdélyre vonatkozik.⁶⁾ Ő reá hivatkozik még Kirchmaier György is 1520-ban.

A Trausch-féle életrajz többi része a mi erdélyi Miksánkra vonatkozik. A mit Bod Péter, Benkő és gróf Kemény József állítanak származásáról, persze minden történeti alapot nélkülöző, merő találgatás. Trausch félreismervén a Bressicanus megsiratta egyént, nem hiheti el azt, mit Heyser állít Miksánkról, hogy t. i. 1532-ben mint burgundi követ járt Hamburgban, de mint láttuk az angol követ jelentéséből,⁷⁾ Transylvanus még 1534-diki május havában is csakugyan még életben volt. Mária özvegy magyar királyné s Németalföld kormányzónője megbízó levele részére 1534-diki februári kelettel a stuttgarti Litterarischer Verein Bibliothek XI-dik kötetében (135 és 185 ll.) van közölve.

Heraldikusaink figyelmébe ajánlom azt, mit Trausch Maximilianus Transylvanus armálisáról említ. Szerinte ez megvolt Jankovicsnál s ennek gyűjteményével együtt a nemzeti muzeumba került, de 1869-ig nem jött napfényre.

KROPF LAJOS.

¹⁾ Spinetti Wolsey bibornokhoz 1521. aug. 9. Calendar of State Papers of Henry VIII.

²⁾ Denis, *Nachtrag*. S. 51.

³⁾ »Notes and Queries« 6. Series X. 281.

⁴⁾ Denis, 336. l.

⁵⁾ Lásd Tiele tanár levelét a *Századok* XXI. 548. l.

⁶⁾ Le blason des Chevaliers de La Toison d'Or.

⁷⁾ *Századok* XXI. 548.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Zalavármegye Története. Kiadja Zala vármegye közönsége. Oklevéltár. Második kötet, 1364 — 1498. Szerkesztik Nagy Imre, Véghegyi Dezső és Nagy Gyula. Budapest, 1890. 8-r. I—VII + 1—646 lap.

Négy esztendő múlva követte a Zalamegyei Oklevéltár II. kötete előzőjét, az I. kötetet. Ha tekintjük, hogy az egyébként is túlon-túl elfoglalt szerkesztők negyvennyolcz levéltárból gyűjtötték egybe anyagát, annál kevésbbé lehet ellene szavunk, mint-hogy várákozásunkat bőven kárpótolják a szemem szedett történeti kincscsel, melyet közrebocsátottak. Sőt szívesen elvártunk volna még egy teljes évig, ha név- és tárgymutatót is mellékelnek jeles művökhöz.

De úgy látszik erre nem telt.

Panaszként hangzik már az első kötet előszavában, hogy ezernél több darab okirat állott a szerkesztők rendelkezésére, melyekből válogatva négyszáz se került az első kötetbe, pedig ugyan egy sornyi tért sem pazaroltak el. — A második kötet előszavában ismétlődik e beszéd. A kiadatlan oklevelek oly számmal állottak a szerkesztők rendelkezésére, hogy noha a kiválóbb érdekűeket közölhették csupán, a XV. századnál tovább még se haladhattak. E kötet 343, mindakettő 738 okiratot ad.

Tanácsunkkal ugyan későn érkezőnk itt; de másutt hasznát vehetik. Minthogy a tér ennyire, meg volt szorítva, a teljes szöveggel adott oklevelekből néhány százat regestrum alakban adhattak volna az érdeemes szerkesztők, s ekkor — úgy hiszem — elhaladhattak volna a mohácsi vészig nemcsak, de a kimaradt oklevelek kivonatára is lehetett volna helyet szorítaniok, és Zala vármegye történetének kritikai alapja kellő szélességet és mélységet nyert volna.

Most nem marad egyéb menekvés, mint egy harmadik kötet-tel toldani meg ez oklevéltárt és ahhoz csatolni a nélkülözhetetlen név- és tárgymutatót.

Valóban csodáljuk Nagy Imrét és Vég helyit, kik huszonöt év előtt adtak ki már a történelmi tudomány színvonalára emelt, tárgymutatóval ellátott Okmánytárt, és Nagy Gyulát, a mintaszerű Sztáray-Oklevéltár szerkesztőjét, hogy ráállottak, miszerint jelen, ritkabecsű gyűjteményök tartalomjegyzék nélkül jelen-jék meg.

Régi oklevelek index nélkül való közzétételével félig se távolítjuk el a fátyolt, mely a multak eseményeit elföldi.

Es mily fényes, Zalavármegyére örök dicsőséget árasztó eseményeket: a Német-Újváriak, Kanizsaiak, Alsó-lindvai Bánfiak, Gersei Petők, Battyányak és mások viselt dolgait. Zalavármegye minden előkelőbb családja megleli itt neves őseit. A hazai történelem is nem egy nyommal halad általa előre. A zivatarok, melyek Albert király halála után az ország fölé tornyosultak, ezen oklevéltárban lépnek először egész félelmes valóságukban szemeink elé. Nincs egy jelentősebb száma e gyűjteménynek, melyről értekezéseket ne lehetne írni. És mennyi benne a műveltség-történeti adat, nemzeti életünk e drágakövei! Megtanúljuk belőle, mennyire becsülték már az ősök a könyveket, midőn arról értesülünk, hogy a kanizsai várnagy 430 arany forintot adott egy nála zálogba tett bibliára. Megértjük belőle, miként vívták meg a lóra termett ősök a várakat. Világos példáját látjuk benne annak, hogy nagyobb rend uralkodott nálunk Magyarországon, mint a művelt nyugaton, Franciaországban. Kanizsai János esztergomi érsek a konstanci zsinaton létekor mintegy ezer arany forintnyi értékű árút hozatott Párisból. Ezeket azonban az uton, mielőtt Párisból Konstanczba hozták, Vergeyo János burgundi lovag és két fia elrabolta. Volt irka-firka, lőtás-futás, hogy a tömérdek kincset visszaszerezzék. A zsinat egyházi átokkal, a középkor leghathatósabb fegyverével sújtotta a rablókat, hogy kártérítésre, vagy legalább egyezkedésre szorítsa őket. Hasztalan; Kanizsai János érsek élte napján nem látta többé se pénzét, se drága jószágait. (*Theiner*, Monum. Hung. II., 195. 201.) — Hasonlóképen jártak a görög császárnak a baseli zsinatra küldött követei. Az úton Basel felé Zalavármegyében megrabolták, mindenökből kifosztották őket. Ulmban, hol Zsigmond császárral és magyar királyal találkoznak, panaszolták el gonosz sorsukat. Zsigmond azonnal ráírt Gersei Pető László zalai vármegyeispánjára, hogy kerítse elő az elrablott »marhát«, mint az időben az efféle ingóságokat nevezték. Gersei Pető László pedig nem nyugodott, míg az elveszett drágaságok nyomára nem jutott. Ságodon Bódei István házában s a kutas-szent-mártoni templomban, hova azt a rablók elrejtették, megtalálta, s leltárt iratván rólók a vasvári káptalan által, Ulmba szállíttatta királyához, hova

mindenek sértetlenül megérkezének. A mondott leltár oly érdekes, hogy bármely hívatott műtörténész kötetet irhatna a »becses leletről«: a különböző edényekről, kancsókról, kanalakról, ékszerokról, keresztokról, gyűrűkről, aranyba foglalt kameákról, lánczokról, vitézkötésekről, fegyverekről, késekről, képekről, könyvekről. A töméntelen ruhaneműek nemcsak alakja, kelméje, színe, bélése, prémje, paszomántja, de gombjai száma is meg van írva. Találunk itt rövid subát, hosszabb mentét, felöltőt, köpenyt, bundát, süveget, kalapot, hermelinnel, czobolylyal, menyét mállal, tigris gerinczczel prémezve, bélelve. Van ott fejabroncs, nyakövv, czipő, keztyű, finom fehérenemű, ing, selyemmel hímzett törülköző sat. sat. (Zalam. Oklt. II., 482.) — Nem kevésbbé élénk világot vetnek a népeletre a végrendeletek, hagyatékok, alapítványok, peres ügyek, melyekben e kötet bővelkedik. Megértjük belőlük, mi volt a budai házak értéke, mennyibe került a faolaj, a tinhal és egyebek. A geografus és genealogus pedig épen könyökgig vájkalhat az őt érdeklő, becsesnél becsesb adatokban.

Ekíti e kötetet a Hahót nemzetségbeli Buzádfia Csák ispán pecsétjének rajza. E mondott nemzetségből ágazott ki az Alsó-lendvai Bánfi család, meg a nemrég kihalt Csányiak. A nemzetség közös czímere azon ökörfej, mely Pray »De sigillis« című művében e fölirattal: »Tristanus me misit« mind e napig a találgatások tárgya volt. Ha jól emlékezem, a váradi püspöki palotában láttam hasonló címeres, régi sírkövet.

Mellékelve találjuk továbbá Zalavármegye egyik legérdekesebb, 1232-ben kelt oklevelének, mely e nevezetes szavakkal kezdődik: »Universi servientes regis citra et ultra Zala«, hasonmását. Ezen oklevél nemcsak Zalavármegyére bir érdekel, hanem világot vet arra is, mint vette kezdetét a megyei törvénykezésnek kiterjesztése a fontosabb peres kérdésekre, mi a vármegye ispánok állását és hatáskörét lassankint teljesen magváltoztatta. A nemesség egyeteme ekkor kezd szervezkedni.

Szóval; volna elég okunk örömmel üdvözölni a Zalamegyei Oklevéltárt, ha — indexe nem hiányzanék. Index nélkül az oklevéltár pigra massa. Példa reá a Zichy-Okmánytár.

PÓR ANTAL.

Okmányok a Kellemesi Melczer család levéltárából, XIII., XIV., XV. század.
Közli és kiadja Kellemesi Melczer István, val. b. tit. tanácsos, kamarás,
a magyar főrendiház tagja. A kiadó tulajdona. Budapest, Hornyánszky
Viktor könyvnyomdája, 1890. 8-r. 171 lap.

Nagyérdemű férfit jellemző nemes szerénységgel vezeti be Kellemesi Melczer István ő nagyméltósága »középrendű nemesi

családjának» iratait, melyeket nem mintha az országos nevű családok példáját követni akarná, hanem tekintélyes szaktudósok ösztönzésére — úgymond — tesz közzé, nehogy ezen okiratok, magánszekrénybe zártan, az ilyenek iránt érdeklődők előtt ismeretlenek maradjanak.

Nyolczvan számot foglal magában e családi kis oklevéltár, melyek közül az első hat az Árpádkorból, 7—24-ig az Anjoukorból valók, a többiek Zsigmondtól a mohácsi vészig terjedő korszakban keletkeztek.

Hogy mennyire becses számokat tartalmaz e gyűjtemény, azt csak egyen (5. szám) kívánom megmutatni.

III. Endre király, ugyanis, 1299. évi október 29-én a Melczer család egyik ősenek, Mersefia Pós grófnak és testvéreinek, a dicsőség mezején elesett egyik hős testvérök, István érdemeiért a sárosszegyei Kende nevű falut, a királyi litiscariusok ¹⁾ földjét adja.

Két érdeme van az elesett hősnek főlemlítve. Az egyik: midőn III. Endre király Demetert, a pozsonyi és zólyomi vármege-ispánt ipjának, Albert római királynak, akkor még csak Ausztria és Stíria herczegének segítségére küldötte, a szóban forgó István is részt vett e hadjáratban, hogy Nassaui Adolf római király, Albert rosszakarója ellen küzdjön. A Rajna vidékén, Straszbürg városából kiindulva, a magyarság feladatához képest lesben állott, hogy onnét támadja meg az ellent. Ez alkalommal, miként az ipja leveléből tudja III. Endre király, a Melczerek őse, a mondott István, bámulandó vitézséggel harczolt és két súlyos sebet kapott.

Hogy a magyar segítő had vitézei, számra hatszázan, kik a németek bámulatára nagy körszakálat és fonadékba csavart hosszú haját viselének, akár a német rend lovagjai, »ad laudem et gloriam tocius nacionis Hungarie« jelesül vitézkedtek, eddig is tudtuk. Hogy részt vettek e hadjáratban az Ürményiek, Kisfaludiak, Kubinyiak és Olgyaiak ősei, Tolvaj fia Péter nevű pozsonyi nemes (a mai Boldogfa birtokosa), Básfia János tolnai nemes és némely banai (vágvidéki) várjobbágyok: arról szintén volt tudomásunk. Feltűnt azonban, hogy sok foglyot ejtettek a magyarok: Nevezett Péter öt előkelő vitézt, János tolnai nemes hat, karddal övedzett lovagot és Adolf pfalzgrófjának testvérjét,

¹⁾ Mik a *litiscariusok*? annak nyomára nem jutottam. *Lischa* azonban csiszoló szerszám (*instrumentum, quo quid politur*) levén, úgy gondolom, hogy a királyi *liscariusok* vagy *litiscariusok* az udvar fegyvereit és más fémből készült szereit csiszolták fényesre, tartották rendben. Ha más valaki helyesebb felvilágosítással szolgálhat, nagy köszönettel venném.

a banaiak is több nemes urat fogtak el, s azokat Albert királynak »a világ külömb-külömb részéből összegyűlt serege nagy örvendezésére és vigaságára« bemutatták.¹⁾

Ime a Melczer Oklevéltár idézett száma nemcsak egy új tagját mutatja be a nevezetes expedíciónak, melylyel Marchegg után immár másodszor szilárdították meg a magyar segítő hadak a Habsburgok uralmát; hanem megfejtí a magyarok feladatát a göllheimi, 1298. évi július 2-án vívott, sorsdöntő csatában, melyben Nassaui Adolf koronáját is, életét is vesztette; valamint megfejtí azt is, miért hogy annyi foglyot ejtettek. A magyarokat vagy közülök azokat, kik könnyű lovas íjászok valának, Adolf serege megkerülésére, lesbe küldötték. Ezek a vert és zülött hadat (minthogy az ütközet nem sokáig tartott) oldalba fogták és így könnyű szeren fogtak el belőle számosakat.

Másik érdeme a Melczerék ősének: midőn III. Endre király általános fölkelést parancsolt Trencsenyi Csák Máté ellen, sőt *Holisowban* ostrom alá fogatta, a mondott István mint az oroszlán úgy küzdött; de elvégre is a dicsőség mezején elvérzett, miként azt Demeter ispán s a többi főurak a királynak elmondották.

Tudván tudjuk ugyan, hogy a királyi tekintély az Árpádok uralkodása utósó félézázadában igen alászállott. III. Endre látta ennek kárát leginkább, a miért kényszerítve volt saját hatalmasabb híveivel formális szövetséget kötni. Lealázó voltát ezen állapotnak szintén érezte, de minthogy »a szükség törvényt bont, az Üdvözítő példájával takarózzott. Ő is alászállott« a földre, hogy az alantvalókat a magasságbeliekkel szeretve egybekösse. E követség kétoldalú, ünnepélyes esküvéssel erősített szerződésen alapult. Egyrészt a király és királyné fogadta meg, hogy szövetségeseiket s azok rokonait még halálokban is kegyelni, kegyeikkel gazdagítani, ellenségeik ellen ótalmazni fogják és hozzájárulások nélkül békét nem kötnek; másrészt a szövetséges főurak: Domokos királyi tárnokmester a Rátót nemzetségéből, Amadé nádor az Abák nemzetségéből, István országbíró az Ákos nemzetségéből sat. arra kötelezték magokat, hogy a királyt híven szolgálják, a békebontókat parancsára megtámadják, még az országon kívül is követik, ha oda személyesen vezet hadat. Telke e szövetségnek és vezére ismét csak Demeter mester volt, a pozsonyi és zólyomi ispán.²⁾

¹⁾ *Árpádok. új Okmt.* V. 183. 295. X, 300. XII, 619. — *Anjouk. Okmt.* I, 394. — *Hazai Okmt.* I, 92. — *Hazai Oklevélt.* 166. — *Fejér,* VI/II, 189. VII/III, 111.

²⁾ *Hazai Okmt.* VI, 431.

Okszerűen gyanítottuk már eddig is, hogy e szövetség éle Csák Máté ellen irányult, de működéséről tudomásunk nem volt, míg nem a Melczer Oklevéltárból arról nem értesülénk, hogy III. Endre király nevezett Demeter mestert és egyéb báróit az országos haddal csakugyan Csák Máté ellen küldötte, őt Holics várában, melyet a csehektől visszafoglalt volt, ostrom alá fogatta, és a várat (az okirat expugnációt említvén) el is foglaltatta.

Azonban Melczerék további ragaszkodása Demeterhez majdnem veszedelembé döntötte őket. III. Endre holtá után Demeter a királyság és oligarchia közti harcban rokonai az Aba Amadé nádor fiaihoz szítozott s egy hónapnál tovább vitézül védte Sáros várat Károly-Róbert király ostroma ellen. A hős várvédők közt találjuk a Melczereket is. A királynak végre is siker nélkül kellett elvonulni a vár alól. Neheztelésében elkoboztatta a Melczerek őseinek, a Pós fiainak *Cseh, Al-Sók, Bol, Sywa, Kende és Kellemes* nevű heves- és sárosmegyei birtokait s azokat másoknak adományozta. De a rozgonyi csata (1312. június 15.) után, melyben Demeter életét hagyta, a Pós fiai föleszméltek, és már nemhogy ellenkeztek Károly-Róberttel, de Sáros várat ők is segítették kezére játszani, miért javaikat visszaadta nekik.

E kevésből is meggyőződhetik a szíves olvasó, mily értékes adatokat rejtett eddig a Kellemesi Melczer család leveles ládája, és mennyi köszönettel tartozunk közzétételükért. Tetézi hálánkat, hogy e becses könyvet háromszoros Mutatók teszik könnyebben használhatóvá.

PÓR ANTAL.

Történelmi kor- és jellemrajzok. Irta Lánczy Gyula. Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése. 1890. 8-r. XI + 480 l.

Ára 3 frt.

Szerző egy »*A történelmi módszerről*« szóló értekezésén kívül mely kötete élén áll, négy csoportban, mindenikben hármathármat, összesen 12 kisebb-nagyobb értekezést közöl e kötetben s már maga ez a külső keret és csoportosítás bizonyos szabatosság és rend nyilatkozása s alig látszik szándéktalannak. Az értekezések legnagyobb része már különböző folyóiratokban megjelent, s a legkorábbiak 1872-ből s a legújabbak pedig, melyek »*Dantesca*« közös név alatt vannak adva a kötetben, 1889-ből valók. E szerint 17 évről vannak e könyvben tanulmányok. Az első csoport, mely »*Dantesca*« cz. alatt közöl három tanulmányt, a középkor politikai és közművelődési történetéből meríti tárgyait.

Az első a »*Dino Compagni Cronaca Fiorentina-ja*« nyomán és ezzel kapcsolatban Flórenczet ismerteti azon időből, midőn

már a welf és ghibellin viszály a ghibellin párt időleges megtörése folytán a welf párt belküzdelseivé változott, melynek következtében 1282-ben a nemesek a kormányzásból örökre kizárattak. Ekkor Flórencz polgárok, helyesebben kereskedők kormányzata alá került. A kizárt nemesek, mond szerző, tornyos palazzoikban elvonulva éltek, melyek valóságos várerődök gyanánt emelkedtek a város minden negyedében s itt megőrizték régi hajlamaikat, előszeretetőket, nemestársaikkal való családi viszályaikat, kikkel csak egy még nagyobb gyűlölet, most a polgárság iránt, kapcsolta őket össze ideig-óráig, de nem mondva le arról, mit elvesztettek. Dino, ki az 1282 diki harcokban a nép pártján állott s 1289-ben prior, 1293-ban gonfalonier di giustizia volt és mint ilyen, e zavarokban egyik fő szereplő, lángoló hazaszeretettel rajzolja e viszályokat s hazájának 1280—1312-ig terjedő történetét adja, a drámai jelenetek rajzával, melyek Flórencz romlását, Dante száműzetését, a XIV. század elei belső harcokat és proscriptiókat idézték elő. Azonban szerző, kinek kezében a »Cronaca« csak fonal, melynek alapján a flórenczi, sőt tágabban véve az olasz városok középkori állapotára terjeszkedik ki, azokban a rajzokban, melyek a nemesek és polgárok közti harcokra, a Corso Donati és Cerchi vezetése alatti fekete és fehér gwelfek viszályaira vonatkoznak: az akkori Flórencz egyetemes képét adja s az egész kornak lélektani, mozgató eszméivel ismertet meg. Amde ez a Flórencz, melyet Dino rajzol, a Danteé is; mert ő, mint több nemes abban az időben, bárha nemes eredetű, a polgári rendhez csatlakozott s az egyik »czéh«-nek (»Arti«) az »Arte de Speciali«, a fűszeres szövetségnek tagja lett s mint ilyen, 1300-ban egyik prior, Flórencz romlásának egyik főáldozata a fehér párttal együtt. Természetesen a száműzetés napjaiban úgy Dante, mint Dino, a monarchicus rendet tartják egyetlen mentőeszköznek s ebben épen a trónra lépett VII. Henriket (1308—1313.), ki 1310-ben császári hatalma érvényesítése végett Olaszországba ment, Dante a lelkesülés örömkialtásával üdvözlé.

De mind Dante mind Dino csalódtak. Henrik sohasem hatolt be Flórencz falai közé. A hadjárat folyamán 1313. aug. 24-én az Arno melletti Bounconventóban meghalt.

A következőkben szerző Dinot, mint író-t jellemzi, ki a történelmi próza első valódi mesteréül emelkedik ki ugyanakkor Flórenczben, midőn ott egyszerre éltek Dante, Arnolfo di Cambio az építész, ki egyénisége állandó bélyegét hagyta szülővárosán és Giotto, ki a képművészet történetében maga egy korszak. Végül szerző áttekintést nyújt a Dino hitelessége fölött, főképp német részről támasztott történetforrási vitáról. Csak a végeredményt jelezzük. Szerző Hegel történész közvetítő álláspontját foglalván el a

Cronacát Giotto valamely oly festményéhez hasonlítja, melyet a mester talán befejezetlenül hagyott s századok múlva nem elég találó értelemmel restaurálta nem eléggé avatott kéz.

Másoldalú viszonyait, de az általános rajz nem kisebb sikerével tünteti elénk szerző a középkort »*A Dante felesége*« cz. tanulmányában. Egy, az előbbivel érdekességre és mélységre nézve egy-rangú essay. Szerző ebben egy látszólag mellékes s a Dante-irodalom által lényegében annak is tartott történelmi és irodalomtörténelmi fejtegetés kapcsán hatol a »középkor történelmi világába.« Midőn szerző a Dante házasságáról és kedély-életéről fenmaradt adatokat és történetirodalmi tételeket elemzi, ezekkel kapcsolatban egyetemes képet rajzol a nő állásáról a középkorban, sőt általában a középkor társadalmi és erkölcsi eszményeiről.

A következő tanulmányban szerző a Dante és Virgilius közti viszonyról szándékozott értekezni; de mint szerző mondja, egy »megiratlan lapot fűzött könyvébe.« A viszony természete azonban kiviláglik e néhány lapnyi vázlatból. A Dante és Virgilius viszonya nem csupán két lángésznek összehatása, hanem két kornak, az ó- és középkornak találkozása.

Második szakaszában, mely »*Magyarország a Habsburg-ház trónfoglalása s a nemzeti felkelések korszakában*« (XVI—XVIII. század) czímet visel, a három értekezés elseje a Habsburg-ház trónfoglalásáról s a magyar nemzet állapotáról szól a mohácsi vész utáni évtizedek alatt. Alapúl veszi a »magyar országgyűlési emlékek«-et 1526—1545. (I—II. k.) Az értekezés belső becsére nézve egy bírálójának, Pauler Gyulának megjegyzését idézzük: »többet lát, többet mond e korról, mint másutt kötetekben olvashatunk.« Szerző kiválóan a belső rugókról szól s a mohácsi vésznek és következményeinek okát messzebb keresi és találja meg, mint közvetlenül a Jagellók rossz kormányzatában és az 1526-diki vesztett csatában. »Egy csata, bármily öldöklő legyen, egy évszázados államot, Európa talajában gyökeret vert népet így meg nem törhet.« A romlás csirái jóval előbb keresendők s így természetes az a kérdés, hogy »a Hunyadiak ama magasztalt dicső állapotaiban mennyi volt a tartós, benső jó, és mennyi a külső, látszólagos, időleges siker.« Így az általok átplántált cultura már lényegében hordozhatta a romlás magvát. Sőt a közkormányzat jósága is csak a kitűnő uralkodó (Mátyás) egyéni hatalmának eredménye; sem tartós intézményeket alkotni, sem az embereket jobbá tenni nem bírta. A mint sirba száll, rögtön föllépnek az emberek, kik Mohácsig vitték az országot s azután tehetetlenül »siránkoznak és idege-nektől reménykednek és fondorkodnak, árúlkodnak.« Ekkor lép fel az osztrákház, s midőn elnyeri a trónt, autokratikus irányá-

nál fogva gyűlölé ez intézményeiben ellenséges törekvésű, erősen alkotmányos nemzetet »s ez ellentmondás körül forog ez országgyűlések — nem, Magyarország története.« Így készült lassanként elé az ország romlása anyagilag és harczképesség tekintetében ép úgy, mint az erkölcsi érzék hanyatlása által.

Szerző egyénítő és jellemfestő képessége leginkább a »*Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika*« című, 1882-ben a tört. társulatnál jutalmat nyert és annak idején folyóiratunkban közölt értekezésében lép előtérbe. Szerző a Széchenyi-család általános vonásaiból indul ki, mely feltűnően mutatja a tulajdonságok átöröklését. »Mély szenvedélyökkel szívekben és magas eszményekkel szellemök látókörén«, erős cselekvő képesség mellett »a beteg kedély és túlérzékeny szív, a csalódások szertelen érzete és az elcsüggedés reménytelensége űzi őket«, melyhez erős, majdnem beteges vallásosság csatlakozik. E vonások jelennek meg felülőbb színezetben mind a négy, történelmünkben szereplő Széchenyinél. Széchenyi Pálban, kiről szerző e tanulmánya szól, legerősebben nyilatkozik mind a négy közt, a különben mindeniket jellemző specificus magyarság. Midőn a Rákóczi-forradalom elején a viszonyok kényszerűsége arra ösztönzé a dinastiát, hogy, mint szerző mondja, »egy pillanatra megvonja a sarki ellentétek között azon eszményi diagonalist, mely a törvényszerű, a korona állandó érdekeivel kiengecsztelt magyar nemzeti politikának középútját jelzi«: ennek eszközzésére egy nemzeti tényezőre volt szüksége. Széchenyi Pál alakja ekkor lép előtérbe. Ezen kiegyezési kísérleteken végig követi Széchenyi érseket a jellemrajz, elemezve egyéni érzelmeit és meggyőződéseit; azt a bizodalmatlanságot, melylyel meg nem támadható hűsége daczára a bécsi kormánykörök tekintik; viszonyát a bécsi katonai párthoz s magához Lipóthoz. Ily ellentétek között Széchenyi működése csak a kísérletekben maradt s ő 1707-ben a pápa lábaihoz borulva vallja be tehetetlenségét s könyörületért és áldásért esedezik, »inkább az égtől lehetvén várni, mint az emberektől remélleni, hogy egész Magyarországnak a forrón kívánt béke visszaadassék.« E tragicum megható és főséges. »Történetünk egész mysteriuma a Habsburgház trónrajutásától, az 1867. XII. t. cz. megalkotásáig, kiválólag néhány alaknak megértésével válik érthetővé. Ezek közé tartozik Széchenyi Pál is.«

E tanulmányok egyszersmind élénken tárják szem elé szerző történelmi módszerét s ez első sorban a jellemző koreszmék fölismerésében s másodszor a koreszméket képviselő egyének jellemrajzában áll. Vagyis, mint ismételve mondja, czélja volt egyes korszakokat megvilágítani a *közszellem feltűntetése által*, legjel-

lenzőbb politikai, közművelődési és irodalmi nyilatkozatainak kombinatív összevetése útján. De minthogy e mozgalmak, illetve együttesen a kor maga »egyeseknek lényében, jellemében, végzeteiben tükröződik vissza a legélesebb körvonalokkal, melynek ők teremtményei, jelzői, gyakran áldozatai (231. l.)«: innen szerzőnél az a fontosság, melyet a jellemrajzra helyez. Egyesekben nyer a kor személyes létet; szélesebb vagy többoldalú korszaktól tehát a jellemrajz elválaszthatatlan.

Ennek az elméletnek a kapcsán a legérdekesebb olvasni szerző értekezését »a történelmi módszerről.« A történelemnek valódi módszere még nincs, mindössze néhány szemléleti igazság az, melyvel be kell érni. Szilárd, határozott módszert megállapítani még nem sikerült. E felfogás alapján tart bírálatot a Comte-féle elméleten s a positivismusból kifejtett Buckle-féle természettudományi felfogáson, melynek lényegét már Montesquieu kifejtette, s a Buckle-féle nagy »fölfedezői grandezza« épen azért »bizonyos szelíd derűtséget kell, hogy ébresszen mindenki, a ki a történeti és politikai irodalom alapvető munkáit ismeri.« Jobb hát ama szemléleti igazságoknál maradni s ilyenek, mint szerző Humboldtra hivatkozva mondja, a történelemnek ama kettős tényezője: egyik az adatbeli pontosság a kutatásban, másik a töredékes adatok szellemi kapcsának föltalálása, mely tehát *kívül* van az adatokon s mely a történeti intuitio feladata. E szellemi kapcsolatot nem behurczolni a történelem anyagába, hanem ebben fölfedezni, a multban működött alkotó és cselekvő erőket fölfogni s ezzel együtt rajzolni »az erkölcsi világot, a mint benne minden támad, növekszik, kifejlődik: ez a történet.« A történelemírás művészet, melyben az intuitio nem kisebb szerepet játszik, mint a művésznél vagy költőnél. Ez a törekvés vezeti, hogy mint a költő és művész, a történetíró is »az általánost a különösből, az egyéniben kidomborítva fejezze ki s mutassa be.« Azért legkiválóbb alkotásaiban mindig meglesz a történetírásnak az a hajlama, hogy »egy embernek létét, valamely *egyéni* végzetnek lefolyását kiragadván az események szétterjedő szövevényéből, ezen egyéniben tüntesse fel a mozgató eszmék hordozóját, *egy* személyiségben a kor, a faj típusát.« Erre céloz szerző, midőn előszavában szólván a tárgyak külön feleléséről, melyekről értekezései szólnak, jogosan vélte őket a »történelmeik« közös név alatt adni; mert »a történelmi jelleg a tárgyalás módszerétől függ.«

Ez a »történelmi jelleg« az, mely az értekezésekben a felfogott irányban teszi a szerző egyéniségét, mondhatnám erős alanyiságát s mely a különböző értekezésekben, melyek 17 év különböző hangulataiban és fejlődési fokain születtek, a vörös

fonalat képezi, s innen az eredetiségnek és önállóságnak az a varázsa, mely a felfogásban, de még ismert adatok csoportosításában vagy a kifejezés »hogyan«-jában kiválólag meglep és gyönyörködtet. E lapokon megélnékülnek egyes alakok s az író erős, concret képzelődése cselekvőnek rajzolja a múlt életét s gyakran néhány odavetett vonás vázlatából a múlt vásznán élettelmes alakok jelennek meg és szerző úgy irányozza rájuk figyelmünket, a mint érzelmeikkel, gondolataikkal, szenvedelmeikkel, röviden »a titkos rúgókkal« végig lépdelnek korukon. Ösmertetésünk keretét átlépnek, ha ezt részleteiben feltüntetni akarnók.

Még kevesebb igényű értekezéseiben is mindenütt meglep a felfogás eredetiségével és jellemzettségével.

Csak egy jellemző példával illusztráljuk. A »*Régi levelek*« című essayben Kazinczi és Guzmics levelezéseivel s utóbbinak ismert unio-eszméivel — a keresztény egyházak uniója hazánkban — foglalkozik. A Guzmics egyház-politikai állásáról, az ő egész egyéniségéről, a korabeli magyar kath. egyháznak specifikus jellegéről szóló fejtegetések találó volta mellett bizonyít az, hogy midőn egy évtized múltával egy rendtárs tollából (Zoltványi: Guzmics J. életrajza) részletes monografia jelent meg róla: ezen kérdésekben a jellemzést és a megoldásokat a Lánczy-essay-éből veszi át s többször hivatkozik erre.

Az 1825—1848 diki átalakulás irányeszméiről és vezető szálairól a Wirkner Lajos »Élményei« kapcsán egy terjedelmes tanulmányban szól. Természeténél fogva ez nem lehet oly egységes szerkezetű, mint a milyen a többi értekezés a kötetben; de jellemző benne kivált az a mondhatni pártatlan elmerülés, melylyel csak az eszmék és rugók constatalására szorítkozik s ez annál feltűnőbb, mert oly korról beszél, melyet még mindig a legelfogultabb alanyiság szemüvegével néz, nem ugyan ritka esetben a tudomány, hanem a nemzeti hangulat. A szerző mintegy kívülről, helyesebben madártávlatból szemléli az eseményeket s egy nagyon érdekes és jellemző fejtegetésből indul ki alkotmányunk aristocraticus természetéről. A találó és jellemző megjegyzések egész sorát idézhetnők, minő pl. annak az álfelfogásnak megczáfolása, mintha a magyar nemesség nagy számából a magyar rendi alkotmány democraticus természetére lehetne következtetni, holott ennek ilyszerű átalakulásában épen ez volt a legfőbb gát.

A maga rövidségében igen találó és mély érdekű irodalmi jellemrajz a *Kemény Zsigmond*-ról szóló, kiről e »merésnek tetőszó szót« mondja: »Magyarország legnagyobb írója.« Ezt az állítást érdekesen és alaposan indokolja, kiemeli t. i. Kemény szellemének egyetemességét, melylyel lépést tart a felfogás és ábrázolás eredetisége; tanulmányát s ez eszmékben való sokoldalúságát,

melyekben messze túlszárnyalja a magyar irodalom színvonalát. A szerző épen Kemény szellemi alkataból magyarázza a történelemhez való folyamodását. De bár Kemény készült is történelmet írni, még sem vált valósággal (a bámúlatos mély történelmi részletek mellett is) valódi történetíróvá; míg megfordítva, regényeiben gyakran a történetíró sokkal méltóbban s nemesebben emelkedik ki, mint a költő.

A negyedik csoportban, »*Nemzedékünk történetéből, Európa a XIX. század második felében*« cz. a. újra három, két kisebb és egy terjedelmesebb dolgozatot veszünk. A kisebbek egyike *III. Napoleonról* szól; röviden, de annál találóbban.

Sajnáljuk, hogy csak röviden említhetjük fel »*A keleti válság és az alkotmányosság*« cz. nagyérdekű »történet-politikai« tanulmányt is. Az angol kormány, parlament és közvélemény vívódásának rajza ez az 1870-es években lezajlott orosz-török háború alatt, a lord Beaconsfield önhatalmú eljárása folytán előállott alkotmány-politikai constellatio folyamatai alatt. De a mint szerző a conflictust történelmi szempontok és előzmények felidézésével tárgyalja, ez az alkotmány-politikai fejtegetés, mely az angol közszellem mai állásából indul ki, a tárgyalás folyamán az angol jog- és alkotmány-történelem egy fejezetévé válik. Épen úgy egy történeti összefoglalásban megvilágítja a magyar országgyűlésnek a külügyekre való befolyását is, a múltban és jelenlegi közjogunk szerint.

Ugyancsak a Disraeli jellemzésével foglalkozik az »*Endymion*« feliratú tanulmány, melyet szerző az angol államférfi és kora közéletének egy emlékirati fejezete gyanánt tárgyal.

Ezekben kívántuk ismertetni a Láczy könyvét, mely, egy önálló, eredeti és mélyen látó írói egyéniséget mutat, következetes felfogással, határozott iránynyal és stillal; ki a történelmi eseményekben és irodalmi művekben a dolgok rejtett tulajdonaiba pillant s kritikai szellemmel ismeri fel és rajzolja szerepöket, befolyásukat, végzetes vagy üdvös hatásukat. Nincs is más óhajtásunk, mint hogy lehető hamar olvassuk épen tőle, a középkor szellemének művészi rajzolójától ezt a művet, melyet egy helyt előszavában Dantéről s a középkor szelleméről kilátásba helyez. Azon történelmi korrajzi tanulmányok után, melyek e kötetben hazánk történelmi multjából vannak merítve, helyén valónak találjuk azonban azt is kérdezni, hogy szerző miért hagyott fel ily irányú tanulmányaival, melyekben való hivatottsága oly szembeötlő.

FERENCZI ZOLTÁN.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1890. okt. 2-án tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán m. alelnök, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula jegyző, Szádeczky Lajos másodtitkár, Barabás Samu titkárségéd; Ballagi Aladár, Csontos János, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Horvát Árpád, Hunfalvy Pál, Jakab Elek, Komáromy András, Majláth Béla, Márki Sándor, Óváry Lipót, Pauler Gyula, Széll Farkas, Szendrei János, Szinnyi József, Tagányi Károly ig. vál. tagok.

1. *Thaly* Kálmán m. alelnök az ülést megnyitván, üdvözli a társ. tagokat a nyári szünet után újonnan kezdődő munka-időszak beálltával. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Fraknoi V. és Komáromy A. társ. vál. tagokat.

2. *Szilágyi* Sándor titkár tesz jelentést Szabó Károly haláláról, felolvassa róla írt emléksorait, bejelenti, hogy a társulat koszorút küldött ravatalára s temetésén a másodtitkár által képviseltette magát. Jelentése tudomásul vétetvén a választmány emlékbeszéd tartására Hunfalvy Pál vál. tag urat kéri fel.

3. *Jakab* Elek olvasta fel emlékbeszédét br. Orbán Balázs felett. A Századokban fog megjelenni.

4. *Szádeczky* Lajos tett jelentést a fogarasi (városi, megyei, egyházi s magán családok által birt) levéltárakról, melyeket a nyáron átkutatótt. Ismertetését a Századok fogja közölni.

5. A folyóügyeket terjeszti elő a titkár u. m.

a) új tagokul ajánlottak és elfogadtattak, még pedig *alapítókul* Erdődi Pálffy Miklós herczeg Malaczkán (100 frt) aj. gr. Szécsen Antal társ. elnök, báró Radák Ádám Mikeszásán, eddig évdíjas tag (100 frt), báró Orczy Gyula Heő-Bábán u. p. Sajó-Szöged, eddig évdíjas tag (100 frt), báró Bánffy Dezső főispán Beszterczén (100 frt) aj. gr. Szécsen Antal társ. elnök, *Steiger* Gyula 1891-től kezdve (100 frt) aj. Thaly Kálmán.

Évdíjas tagokul dr. Árokai Antal m. k. honvéd ezredorvos Székes-Fejervártt (aj. Salamon Vincze); a Jézus-társasági collegium Kalocsán; ifj. Kosztolányi László Nemes-Kosztolányon; Kanyó Viktórinn Pannónhalmán (aj. a titkár.)

b) Az újabban jelentkező alapító tagok közül Lukács Antal úr 200, és Forster Gyula úr 100 frtos alapítványát befizetvén: a választmány elhatározta, hogy azon földhitelintézeti záloglevelek vásároltassanak.

c) Csernátóni Lajos és dr. Makai Dezső társ. tagok külön-külön 15—15 forinttal járultak a társulat anyagi veszteségének pótlására. A választmány elhatározta, hogy ily cím alatt a tagdíj hátralékok tisztázásánál esetleg még befolyó összegek a takarékpénztárban külön könyvben helyeztessenek el.

d) Dr. Thallóczy Lajos alapítványi levelének — miután az alapítvány lefizettetett — a pénztári lajstromozott iratok közül való kiadására a választmány felhatalmazást ad a titkárnak.

e) Az aradi vértanúk emléksobrának oct. 6-án történő leleplezése ünnepélyére a társulat meghívatván: azon három tagú bizottság, u. m. Majláth Béla, Márki Sándor és Baráth Ferencz társ. tagok által fogja magát képviseltetni.

f) A párisi magyar egyesület azon házat, melyben II. Rákóczi Ferencz Franciaországban időzése alatt Yeres faluskában lakott, emléktáblával óhajtván megjelölni: a társulathoz fordult felvilágosító adatokért. Thaly Kálmán ajánlatára az egyesületnek az a felvilágosítás adatik, hogy Rákóczi Ferencz tényleg építtetett Páris közelében Gros Bois mellett a Camaldulensek szomszédságában egy mezei lakot (»maison de campagne«-t), melynek közvetlen szomszédságában Tessé marechal háza állott. Hogy megvan-e még az a ház s hogy hol állott? az, ott a helyszínen a telekkönyvekből volna kikutatandó s megállapítandó.

g) Titkár jelenti, hogy a juliusi választmányi gyűlés határozata alapján az eddig begyűlt alapítványi összegeket Ballagi Aladár v. t. urral a földhitelintézetnél elhelyezte, bemutatja a földhitelintézet elismervényét, hogy 1150 frtos takarékpénztári könyvecske ott letétbe helyeztetett s hogy a földhitelintézet 1100 ftnyi 5°/_o magyar papírpénztárjegyet vásárolt, mint ezt szept. 24-én kelt 16103 sz. a. átíratá igazolja.

h) A helyettes pénztárnok jelentése szerint a társulatnak a jul.—szept. folyán

bevétele volt	4058 » 26 »
kiadása »	1904 » 74 »
a pénztármaradvány	2153 frt 52 kr.

Végül zártgyűlés tartatott.

SZABÓ KÁROLY

született 1824. decz. 14. — † 1890. aug. 31.

Szomorú kötelességem bejelenteni a vesztését, mely a folyó évi szünnapok alatt a magyar történetírást s azzal együtt első sorban Társulatunkat érte. Ugy hiszem, nem kell mondanom, hogy Szabó Károly haláláról van szó, s bár senki sincs önök közt, ki őt már el ne siratta volna; a megemlékezés rá e helyen még is érinteni fogja a még be nem hegedt sebet. Ezen helyhez, Akademiánk és Társulatunk üléseinek e helyéhez annyi emlék fűzte őt. Bár távol lakott tőlünk, sokszor megjelent itt s megjelelése mindig felvillanyozólag hatott: mert a mennyire kivált ő a tudományban, annyira megnyerő volt egyéniségével. Bizonyynyal állást foglalt el ő a tudományban; egy végleg még el nem döntött kérdésnek legkiválóbb előharcosa volt, — de legerősebb ellenfelei is a rokonszenv és tisztelet akkora fokával adóztak neki, mint barátai és párhívei. A hellen irodalom rajongó szeretetét Hunfalvy Páltól tanulta ő, együtt dolgozott vele ama nagy missiót teljesített folyóiratban, melynek jellemző jeliséje volt: »peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit«; de régi viszonyuk azután sem szűnt meg, hogy a székekérdés külön táborba terelte őket. Igaz, hogy itt két nemes lélek találkozott: de vajjon olyan mindennapi-e az életben, hogy az elvek különbsége ne lazítsa a régi barátságot?

Nem ok nélkül hivatkozom itt én az ő hellenista mesterére, ki megszerettette vele Oedipus trilogiáját, Homer bámúlatos alkotását s a történetírás nagy mesterét. Bármekkora ür választja is el ma őket, mindig egyek voltak a hellen szellem cultusában — s halála megdöbbentő hírére sirjánál Hunfalvyt is az az érzés fogja el, mely Kölcseyt a Berzsenyi ravatalánál.

A hellen szellem cultusa vonúl át az ő irodalmi pályáján. Nemes egyszerűsége, tiszta érthető világos stílusa, fegyelmezett erős logikája, a forma és compositió gondos és művészi megfigyelése mutatják, hogy a hellén írók voltak kedvencz olvasmányai. S még az a lelkiismeretes pontoság is, melylyel a legszárazabb bibliographiai másolásokat teljesítette, a hellen kritika követésének volt eredménye.

De a mit ő átgondolt, a mi benne hússá és vérré vált: azt másokba is bele tudta oltani. Nem volt népszerűbb s több eredménnyel előadott tantárgy, mint a hellen nyelv, — csak Livius magyarázata, az aethetica s magyar irodalomtörténet Aranytól, — melyeket ők egyszerre egy időben adtak elő Nagy-Kőrösön. Meg is látszott az ő kezök nyoma mindazokon, kik akkor hagyták el ez intézetet.

Ó ennek a két embernek viszonyát látni, mily lélekemelő volt! A magyar nemzet geniusába Arany és Gyulai mellett abban az időben

senki sem hatolt mélyebben be. A hellen költészet és magyar népdalok társalgásaik gyakori anyaga volt s midőn Szabó Károly Kolozsvárra tette át lakását, Arany helyét ott Gyulai pótolta nála. De a hellén nyelv tanításáról még ott se mondott le: egészen addig, míg az egyetemhez nem hívatott meg a magyar történet tanárává.

S e meghívást teljesen indokolta az ő irodalmi pályája, melynek fősnlya a magyar történetírára esett. Hogyan lett pedig a hellenistából történetíró? Egyszerűen: történetíróvá lett, mert hellenista volt. Nem az adta meg erre az impulsust, hogy Telekinek segített a Hunyadyak korában, — hiszen Telekivel is hellen tudománya ismertette meg. A gróf számára átdolgozta a hellén kutforrásokat, s ez adott neki alkalmat a megelőző kori görög forrásokat tanulmányozni. Ez vezette őt aztán Anonymusnak a görög forrásokkal összehasonlítására s a diadalmas mérkőzésre gróf Kemény Józseffel, melyben a magyar forrásoknak ez ünnepezt kutatója e szavakkal tette le a fegyvert: »victas do manus«.

De hogyan lett Szabó Károlyból az újabb magyar bibliographia megalapítója? Ennek is egyszerű a megoldása. Toldy Ferencz útján. Szabót az irodalomba Toldy vezette be. Toldynak segített egy magyar írói lexicon elkészítésénél; — ő pedig semmit sem szeretett félig csinálni. Ekkor kezdte azokat a czédulákat, a mint ő nevezte tréfásan: »bankókat« gyűjteni, melyek idő folytán a Régi magyar könyvtárrá nőttek ki magukat.

Akkor, mikor Társulatunk alapítottát, ő már elismert nevű író volt. Fájdalom, rövid pályája derekán állt. Elismert nevét, összes tapasztalatait, szélesen kiterjedt tudományát hozta ő e társulathoz, melynek ő egyik díze, egyik vezére volt. Azok a még akkor fiatal emberek, kik ma hasonló büszkeségei Társulatunknak, nagyrészt az ő oldala mellett nőttek fel. Mint a »szekerező bizottságnak«, azaz olyan levéltárakhoz, melyekhez vasut nem vezetett, küldött bizottságok elnöke, ő osztotta ki a munkát, hasonlított össze a másolatokat, vezette, intézte az egészet.

Már vége mindennek. Színről-színre őt többé senki sem fogja látni. Ő nem fog többé részt venni sem munkálkodásunkban, sem üléseinkben, sem kirándulásainkon. Mi, barátai, kortársai nem fogjuk többé hallani szavát, nem fogunk gyönyörködni előadásáiban. De a mi szíveinkben élni fog annak emléke, mi benne a nagy írótt kiegészítette: az ő nemes szeretetre méltó alakja, odaadó barátsága, páratlan, önzetlen szívjózsága. S ha mi az íróra gondolunk, lelki szemeink előtt fog állani az ember.

De ha mi, kik őt ismertük, egymás után elmegyünk, — nemes alakja csak emléken fog élni.

De ha az a »Név«, mely visszaemlékezésünkben testet ölt utánunk, csak mint név fog is szerepelni, — irodalomtörténetünknek egyik kiváló lapja fog az lenni: mert neki is megadatott elmondhatni: »non omnis moriar.«

SZILÁGYI SÁNDOR.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A CSANÁDMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT első Évkönyve, mely az 1889/90-ik évre szól, megjelent. A diszes kiállítású kötet két részre oszlik, az elsőben értekezések s a másodikban hivatalos közlemények vannak. *Czinkovszky* Márton főtítkár s az Évkönyv szerkesztője a társulat keletkezésének történetét, — *Szöllősy* Antal Makó multját írja le érdekesen kritikailag s részben a városi levéltári adatok alapján. *Karácsonyi* János pedig arról értekezik, hogyan jutott Csanádmegye a török uralom alá; becses értekezésébe több kiadatlan oklevelet szöve be. A hivatalos rész közli a társulati köz- és választmányi gyűlések jegyzőkönyveit, a társulat alapszabályait, a tagok névsorát. A társulat elnöke Louovics József főispán, alelnöke *Szell* Ákos orsz. képviselő, főtítkára Czinkovszky Márton, másodtitkára dr. Kemény Zoltán, van 12 választmányi, 11 alapító s 212 rendes tagja, ezenkívül értékes gyűjteménye. A társulat buzgalommal, lelkesedéssel fogott a munkához, s már is szép sikereket tud felmutatni.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI S RÉGÉSZETI TÁRSULAT sept 3-án délután 4 órakor tartá szeptember havi választmányi gyűlését Gróf Kuun Géza elnöklete alatt. E gyűlésen részt vettek Gindeli Antal és Jung Fr. prágai egyetemi tanárok. Az elnöklő gróf meleg szavakkal üdvözlé a külföldi tudósokat, kik nemcsak az általános tudományosság, de hazánk múltjának földerítése körül is hervathatlan érdemeket szereztek. Gindeli majd Jung megköszönik a szíves fogadtatást, felemlítve társulatunk egyes tagjainak működését, megköszönve ezek támogatását. Gindeli és Jung hetek óta utaznak hazánkban s innen az Érezhegységbe indúlnak tanulmányaikat folytatni. — Király Pál tanár e gyűlésen ismertette az újonnan kiásott várhelyi amphitheatrum kiásott részletét s az ebben talált régiségeket. Kun Róbert tanár pedig két, az egykor Hunyadmegyében virágzó Cserna családra vonatkozó okmányt mutat be. A gyűlésen résztvettek még Pogány György főispán és Szathmáry György orsz. képviselő. — A társulat okt. 1-én tartott újabban havi ülést. Gyűlés elején gróf Kuun Géza elnök meleg és részvétteljes hangon emlékszik meg a közelmúltban elhunyt jeles tudósunkról, Szabó Károlyról; indítványozza, hogy mint tiszteleti tagunk fölött a társulat közgyűlésén emlékbeszéd tartassék. Ez emlékbeszéd megtartására Király Pál tanár kéri fel. Ugyane gyűlésen határozatba ment, hogy Orbán Balázs fölött Kun Róbert tanár fog emlékbeszédet tartani. Mailand Oszkár titkár Dr. Hermann Antalnak »Opitz Márton Erdélyben« című dolgozatát olvasta fel. Az érdekes és sok forrás-tanulmányról tanúskodó dolgozatot ez idei évkönyvünk fogja adni. Ezután Teglás Gábor szabad előadásban értekezik Nagy-Almás és környéke bányászatáról, meggyőző erővel bizonyítva, hogy az a római bányászat, mely Zalathnával hozatik kapcsolatba, — a hol tudvalevőleg soha aranybányászat nem létezett, — nagyrészből ezen aranyban gazdag s a római művelés nyomait

magán viselő vidékre értendő. Végül Mailand Oszkár titkár mutat be néhány, a dévai bukovinai-székely telepen gyűjtött népdalt; kimutatva, hogy igen sok népdal a Tisza vidékéről került Bukovinába, az újabb időben történt visszatelepülés (azaz egyes családoknak Bukovinába való visszatérése) útján. E gyűlés elhatározta, kérelmet intézni a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, az új muzeumi helyiségnek, a jelenleg népiskolául használt épületrésszel való kiegészítése tárgyában.

IRODALMI SZEMLE.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN LEVELEIBŐL, melyeket a M. T. Akadémia megbízásából *Majláth* Béla gyűjtött össze s látott el előszóval és jegyzetekkel, megjelent a II-ik kötet. Az 1827-től, de főkép 1835-től 1839-ig terjedő időszakból 531 levelet tartalmaz ez, melyek közül a legtöbb titkárához Tasner Antalhoz (117), Sina György báróhoz (84) József főherczeg nádorhoz (55), Vásárhelyi Pál magyar- és Clark Tirney Vilmos angol mérnökhöz (18, 15,) van írva. — A többi levelek legnagyobb részt egyesével oszlanak meg a magyar társadalom és a külföld számos különböző rangú és foglalkozású egyéne és testülete közt, a kikkel Széchenyi reformatori nagy műve — Magyarország regenerálása — érdekében érintkezésben volt. E levelekből legelőnkebben tükröződik vissza az a lázas tevékenység, mely Széchenyit annyira jellemezte s pihenni nem hagyta még akkor sem, mikor túlságosan érzékeny idegrendszere a nyugalmat kívánta. Naplói és e levelek között sokszor csaknem ellenmondást találunk. Amabban egy tépelődő lélek, egy beteg idegzetű test aggodalmai, sokszor elkeseredései megdöbbenően nyilvánulnak; itt egy lázasan alkotó szellem nyugtalan tettvágya nyilvánul lépten-nyomon. Betegeskedéseiről itt is van szó nem egyszer, de az mindig háttérben marad akkor is munkás szelleme lázas tevékenysége mellett. A történetíró csak úgy ítélhet helyesen, ha e leveleket gondosan összeveti a naplókkal, mert ezek tevékenységére apró részleteiben is világot vetnek. E levelek nagyobb része is németül van írva; még a magyar levelek is át meg át vannak szöve német mondatokkal; angol mérnökével angolul levelez, titkárának magyarul írogat, mágnás társainak németül kénytelen írni. Németül könnyebben ír, de magyarsága is szép, könnyed, világos és tömör. Mint olvasmány is élvezetes, s mint történeti kútforrás megbecsülhetetlen. Ára a vaskos kötetnek (729 lap) 5 frt.

— »A PESTI FŐTEMPLOM TÖRTÉNETE« című alatt *Némethy* Lajos tagtársunk, ki már is több becses monographával szaporította irodalmunkat s tanulmányai tárgyává főként a budapesti egyházakat tette (a budavári főtemplom: 1876. a vizivárosi plébánia 1876. török mecsetek Budán 1878. Árpádházi holdog Margit 1885. az esztergomi necrologium 1889) egy nagybecsű monographiának első kötetét adta ki. Ez első kötet

1752-ig terjed, s színes egykorú és egy pár újabbkori illusztrációval (összesen 40) van díszítve. Némethy nemcsak a nyomtatásban megjelent s gyakran ritka és nehezen hozzáférhető forrásmunkákat használta fel; hanem az egyházi és világi levéltárakban is nagymérvű kutatásokat eszközölt. Sok igen becses s különböző helyeken szétszórott világi és egyházi levéltárt is felkutatott. Munkája egész kis egyházi kortörténeté nőtte ki magát s épen ezért alkalmas arra, hogy a nagy közönség által is olvassassék. A gazdagon illusztrált 27 ívből álló munka ára 5 frt -- de igen kevés példányban nyomtatván, figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy siessenek megszerzésével.

— FÁY ANDRÁS ÉLETE ÉS MŰVEI. Irta *Erdélyi Pál*. Budapest, 1890.

— Fáy András életéről kevés idő óta ez a harmadik életrajz, mely pár év alatt megjelent, de hasonlíthatatlanul jobb az eddig megjelenteknél. Fáy rendkívül munkás életét gonddal, szeretettel, behatólag, húzamosan tanulmányozta Erdélyi s tanulmányainak eredményét így gyűjté össze egy kötetbe, mely úgy szerkezetével, mint kidolgozásával dícséretére válik szerzőjének. Ha ebben az alakjában jelent volna meg az akadémiai pályaművek sorában: valószínű, hogy győzelem koszorúzta volna. Érdemleges írelettől tartózkodunk, mivel e munkával egyik közelebbi füzetünkben kissé részletesebben kívánunk foglalkozni; még csak azt említjük meg, hogy a 351 lapnyi terjedelmű munka XXV fejezetre oszlik s ára 2 frt 50 kr.

— GYÖR SZÍNÉSZETE. Dr. Koltai Virgil művének második kötete most hagyta el a sajtót, az első még tavaly megjelent. A két kötet közül mindegyik többé-kevésbbé önálló egész; az első 1849-ig vázolja Győr színészetének válságos viszonyait, a második innentől kezdve 1885-ig. A második kötetben van csatolva függelék gyanánt a Győrben működött színészek betűsoros névjegyzéke, meg az előadott daraboké is. Kár, hogy e névjegyzék csak 1849-től kezdődik s nem a magyar színészet első megjelenésétől. Az egész munka levéltári kutatás eredménye s mint ilyen, megérdemli a szakemberek behatóbb figyelmét is; azért érdemleges bírálatot egyik közelebbi füzetünkben szándékozunk róla adni. A mű Győrött jelent meg s a két kötet ára 2 frt 70 kr.

— PAULER GYULA »II. Géza orosz-görög háborúi« című tanulmányát, mely a Hadtudományi Közleményekben jelent meg, s a források kritikai felhasználásával s összevetésével több tekintetben más eredményre jut, mint eddigi történetírásunk, külön lenyomatban kiadta. Ez értekezés megjelenése alkalmából megemlítjük, hogy bizonyára becses adalék volna történeti irodalmunkhoz, ha Pauler eddig megjelent tanulmányait külön kötetben kiadná.

— GRÓF KUUN GÉZA tagtársunk a nem rég elhalt *Amari Mihály* olasz történetíró felett meleg hangon írt necrologot közölt az Erd. Muz. Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi szakosztályának f. évi 4-ik füzetében s azt külön lenyomatban is kiadta. Méltó megemlékezés a Vespri Siciliani című világhírű munka írójának tevékeny és eredmények-

ben gazdag életéről. Ugyancsak tőle egy más, hasonlólag igen becses külön lenyomat is jelent meg »*Hunyadmegyéről*« cím alatt (az Emke Emlékkönyvből) mely Hunyadmegyének ethnographiai vázlatát adja a maga történeti fejlődésében.

— DR. CSÖSZ IMRE derek és buzgó tagtársunk, kit olvasóink főként oktatásügyi irodalmi működéséből ismerhetnek, azon alkalomból, hogy a rózsahegyi gymnasiumnak új s a kor igényeinek megfelelő épület emeltek, megírta e gymnasium másfél-százados történetét s azt egy csinos 180 oldalra terjedő munkában, kiadta »Rózsahegy legújabb áldozatának emlékeül.« Sok buzgalommal s egyszerűséggel látott a munkához s midőn az anyagot összehordta, gonddal és lelkesedéssel dolgozta fel azt, arra igyekezvén, hogy a nagy közönség által is élvezhető képet nyújtson róla. A rózsahegyi középiskolának alapját 1727. júl. 30-án kiadott alapítványlevelével Löwenburg főispán vetette meg, s attól fogva a hazafiságnak, magyar szellemnek védbástyája volt, s bár nem egyszer rossz napokat élt át, folytonosan emelkedett.

— ZOVÁNYI JENŐ tagtársunk theologiai m. tanári vizsgálatra készített értekezését, »A coccejanismus története« egy díszes önálló kötetben kiadta. E becses monographia külön szakaszokban tárgyalja Coccejus theologiai rendszerét, küzdelmeit Németalföldön, a németalföldi coccejanusokat, Coccejus tanait a német protestánsoknál s egy kimerítő fejezetben a coccejanismus hatását a magyar reformatusokra. Ránk nézve főként ez utolsó fejezet bír kiváló érdekléssel, részint mint tanulságos irodalomtörténeti adalék, de mindinkább azért, mert a hittani áramlatoknak hazánkban sokszor az események fejlődésére is befolyása volt. A munka ára 1 frt 50. kr.

— KÁROLI-EMLEKKÖNYV cím alatt a magyar prot. irodalmi társaság egy tanulságos és becses könyvet adott ki, azon alkalomból, hogy a folyó évben Gönczön szobrot emeltek a teljes biblia első magyar fordítójának Károli Gáspárnak emlékére s azt szept. 14-én leleplezték. A gazdag tartalmú emlékkönyvet Kenessey Béla szerkesztette s azt néhány becses illustratio — azok közt a Károli szobor rajza — díszíti. Szász Károly egyik legszebb verse nyitja meg azt — valóban méltó ahoz, kinek munkája ha nem is teremtette meg a magyar irodalmi nyelvet, de nagyban befolyt annak consolidálására. Következik Károli életrajza H. Kis Kálmántól, Károli Gáspár küzdelme Egri Lukácsossal, id. Kiss Árontól, a vizsolyi biblia nyelve Csontos Józseftől s a Károli szobor története Füzy Józseftől. Méltó emlék a nevezetes s irodalmi tekintetben átalános nemzeti ünnephez.

— MAGYARORSZÁGI RÉGI SÍREMLEKEK műtörténeti ismertetését kezdték meg nem régen Csergheő Géza és Csoma József a Turul és az Ung. Revue hasábjain. Munkájok annyira előhaladt, hogy most külön füzetben adták ki németül 25 régi síremlék ismertetését illusztrációkkal kísérve. A XIV. századtól a XVI. közepéig származnak az itt bemutatott és leírt síremlékek s a Zsegra, Gagy, Bebek, Tornay, Scolari, Berzeviczy, Perényi, Szűrthe, Sirokay, Telegdy, Lardus, Thurzó, Máriássy, Palóczy,

Warkócz, Jurišić, Telekessy, Dobó, Illenfeld, Pribék, Csetneky családra vonatkoznak. A kiadók úgy tervezik, hogy minden évben egy ilyen, 25 síremlékről szóló füzetet adnak ki, mindaddig, míg 100 síremléket fel nem tártak. Azután is folytatni fogják időközönként, a mily arányban még sikerülni fog új- és új emlékeket felkutatniok. A nagybecsű munka nemcsak műtörténeti tekintetben nevezetes, de mint czímertani forrásmunka éppen megbecsülhetetlen. A szerzőket teljes mértékben megilleti a méltánylás és elismerés.

— BR. SIMBSCHEN JÓZSEF és Ausztria magatartása a szerb kérdésben 1807—1810. czím alatt becses történeti munka jelent meg dr. Krones Ferencz lg. gráci egyetemi tanártól (134 lap). A francia háborúk idején Ausztria-Magyarország akkori politikájában nagy szerepet játszott a szerb kérdés s ebben a bécsi kormánynak bizalmi férfa báró Simbschen altábornagy (később tábornagy) mint a horvát-szlavon határörvidék és Pétervárad parancsnoka. Krones az ő hagyatékában hátrahagyott kéziratokból meríti adatait, melyek alapján érdekesen tárgyalja és világítja meg a kitűzött kérdést. Különnyomatként jelent meg most a bécsi akadémia »Archiv für oest. Geschichte« kiadványaiból.

— AZ ATHENAEUM KIADÁSÁBAN újabban a következő munkák jelentek meg: 1. *Andrássy*, adomák, apróságok, összegyűjtötte Szóts Pál. A munka négy szakaszra oszlik. Mikszáth Kálmán szép előszava után következik mind amaz adomák, apróságok, röviden s izléssel való elbeszélése, melyek Andrássy ifjúságára, miniszterelnökségére, külügyministersége s magán életére vonatkoznak. Gonddal és előszeretettel gyűjtötte össze őket a fiatal író, ki a Nemzet belmunkatársa. Munkája nemcsak ephemer becsű, de hasznos és jellemzetes adalékokat fog az szolgáltatni Andrássy élete és kora történetírójának. Ára 1 frt (134 l.) — 2. *Wohl Stephanie hátrahagyott iratai* két kötetben, a szerző arczképével, Wohl Janka előszavával jelent meg. Mintegy negyvenhárom elbeszélést, rajzot, útlevelet, tárczát könyvismertetést foglal magában e két kötet a korán elhunyt derék írónőtől. Szép emléket emelt ezek kiadása által a szerető nővér a sírig hű testvérnek és íróárnak. Az így összegyűjtött dolgozatokban élénken tükröződik vissza a megboldogult írói egyénisége, érzékeny kedélyével, széleskörű ismereteivel, csapongó képzeletével. Ára a két kötetnek (275 és 229 l.) 3 frt. — 3. *A magyar állami tisztviselők helyzete és ennek javúlhatása*, névtelenül jelent meg, 49 lapon, ára 40 kr.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A. M. TUD. AKADEMIA Történelmi Bizottságának szombaton okt. 4-én tartott ülése nyitotta meg az akadémiai értekezletek sorozatát. Az előadó *Fejérfataky* László bemutatta a bizottság kiadásában legújabbban megjelent munkákat: a Defterek II-ik kötetét, Bethlen Gábor okmány-

tárát (Gindely) s a Corpus statuturum II-ik kötetének II-ik felét. Jelentette hogy »Erdély és az északkeleti háború« I. kötetének már indexét szedik s ez még e hóban kikerül sajtó alól. Bemutatta a spanyol kormány által a simancasi levéltárban eszközölt s az 1601—8-ra vonatkozó okmányokat. Azután bemutatta a Mátyás király levelezésére vonatkozó másolatokat, melyeket Fraknói Vilmos biz. elnök másoltatott a Schwarzenberg-féle, a bambergi s drezdai levéltárakban, melyek Mátyás király leveleskönyvében fognak világot látni. Ezzel kapcsolatban Fraknói Vilmos b. elnök jelentette, hogy a nyáron a fenírt levéltárakon kívül átkuttatta a nürnbergi, würzburgi, bambergi levéltárakat. — de ezekben Mátyás leveleire nem akadt. A Berlinben őrzöttek lemásoltatására az Akadémia útján fognak lépések tétetni. *Thaly* Kálmán b. t. bemutatja a Bercsényi-család monographiája III-ik kötetének tervrajzát s igen érdekesen vázolta annak tartalmát. Ezen III-ik kötet a bizottság jövő évi kiadásában fog megjelenni. *Thaly* Kálmán jelentést tesz Kőszeghy Pál költeményének Csontosai által szakismerettel és nagy gonddal eszközölt másolatáról, mely a Történelmi Tárban fog megjelenni. Sajnálattal értesült a bizottság, hogy a konstantinápolyi állami levéltár átkutatására kiküldött bizottság utazása ez évről a jövő évre halad. A bizottság elnöke *Thaly* Kálmán azonban az ottani kutatásokra szánt időt a felső-olaszországi levéltárakban teendő tanulmány útra fogja felhasználni. Elhatározta a bizottság, hogy az Anjou-kori Okmánytár 6-ik kötetét még ez évben sajtó alá adja.

— A »KÁROLI-BIBLIA« első kiadásának háromszázados évfordulója alkalmából a magyarországi protestánsok Gönczön — a helyen, hol Károli pap volt — sept. 14-én fényes és emelkedett ünnepet tartottak. Közadozás útján a protestánsok Károlinak szobrot emeltek, mely őt kezében a bibliával állítja elénk. A szobrot *Mátray* Lajos készítette s oly kitünő sikerrel, hogy ezt hazánk legjobb szobrai közé számítják. Károlinak nem maradt arczépe s így a művész nem törekedhetett többre, mint a valószínűség megőrzésére. Neki azon kellett lennie, hogy a »protestans puritanismus«-nak adjon kifejezést — s ez valóban teljesen sikerült. Talán a vonások e szobron nem a Károliéi, — de a szellem, mely a szobornak életet ad, az övé: ez az ő lelkét fejezi ki. Ennél többet a kik emeltették a szobrot, nem kívánhatnak s ezért az eredménynyel meg lehetnek elégedve. — Az ünnepély szépen, emelkedett hangulatban folyt le, s emelölleg hathatott a hazai protestánsokra. A haza minden részéből seregelttek protestánsok — főként egyházi férfiak — az ünnepély színhelyére. Az isteni tisztelet végeztével a templom előtti térre gyűltek az ünneplők, hol Károli szobra állt lepellet leborítva, mely az ünnepély folyama alatt lehullott róla. Báró *Drónay* Dezső elnöki megnyitó beszéde után *Szabó* József olvasta fel Károli életrajzát, *Duka* Tivadar az angol biblia fordító társaság tagja emlékbeszédét, utána *Szász* Károly ref. püspök méltatta Károli Gáspár biblia-fordítási érdemeit, mely az ünnepély zárbeszéde volt. — A szobor a hála és kegyelet régi adóját rója le — s valóban

ideje volt azt elkészíttetni. Nagy igaza van Szász Károlynak, mikor azt mondja, hogy Károlit sem az irodalom-történet, sem nyelvészeink nem méltányolták eléggé. Hisszük, hogy ez alkalom módot fog nyújtani a mulasztás helyrehozására, s az a kis Károli-irodalom, mely már eddig is keletkezett, a szakemberek figyelmét végre is a Károli-biblia nyelvére fogja fordítani (melyet Csontos az emlékkönyvben szakavatott tollal elemez). De abban nincs igazuk a felekezeti lapoknak, mikor recriminálnak, hogy miért nem csinált az ország nemzeti ünnepélyt? »miért nem volt az irodalom és közművelődés vezéreinek egy árva szava az ünnepély emeléséhez?« Jobb az ilyen ünnepnek felekezeti jellegűnek maradni — s tudunkra nem is történt semmi, hogy az ne maradjon. Megközelítőleg sem ért egy magyar könyv sem annyi kiadást, mint a Károli-biblia (80-at) s ez egymagában is igazolja az ünnepélyt, de egy nemzeti ünnephez más módon kell az előkészületeket megtenni. A tudományos és irodalmi társulatok még csak meghívást sem kaptak az ünnepélyre.

— »MAGYAR GYERMEKJÁTÉK GYŰJTEMÉNY« czím alatt dr. Kiss Áron tanár egy nagybecsű munkára hirdet előfizetést, mely Hornyánszky Viktor kiadásában jelenik meg. A gyermekjáték-irodalom épen olyan fontos, mint a népdalok vagy karácsonyi énekek s passiók gyűjteménye: emlékei a multnak. Az idők változnak s sok megy azok közül feledésbe: igazán utolsó órában fogott a gyűjtéshez Kiss Áron. Az eszme ezek kiadása iránt az 1883-iki tanító-gyűlésen keletkezett, de tulajdonkép 1885-ben fogtak a rendszeres gyűjtéshez, s a felhívásban közzé tett tartalom mutatja, hogy a szerkesztés a legjobb kezekbe van letéve. A dallos játékokat az eredeti dallamokkal együtt adják, melyeket Bartalus és Sztankó irtak át, sok szép motívumot megmentvén ekkép a feledékenységtől. A munka előfizetési ára 2 frt 50 kr., mely összeg a kiadóhoz küldendő. A munka 20—30 nyomtatott ivre fog terjedni.

ANTWERPENBEN bibliographiai congressus tartatott aug. 7. 8. 9-én Plantin Kristof antwerpeni nyomdász halálának 300-ik évfordulójára a Cercle artistique helyiségeiben 300 különböző szakember, könyvtárnok, levéltárnok, nyomdász, amateur, író, könyvárus, kiadó jelenlétében. (Belga, holland, portugál, olasz, angol, amerikai, német, francia, svéd és más nemzetiségű szakértők.) E congressuson Csontos János tagtársunk is jelen volt a Nemzeti Muzeum képviseletében. Az egész három sectiona volt osztva, melyekben a különböző szakkérdéseket megvitatták. Az egyik sectionba tartozott könyvírás, könyvfestés, könyvnyomás, könyvillustratio, könyvkötés, szóval a könyv külső kiállítása. Ezen sectionban a Corvin-codexek bőrkötéseiről indokolt indítványt tett Csontos, melynek teljes szövege így hangzik:

Tekintve, hogy Corvin Mátyás király egyik legnagyobb alkotásának, a róla nevezett Corvina-könyvtárnak bőrkötései, melyek 40 európai könyvtárnak cimeliáit képezik s elszórt maradványaikban az egykori hírneves könyvtár régi dicsőségét hirdetik, *oly jellemzők és typicusok*, hogy decorativ

tekintetben minden más középkori és renaissancekori bőrkötéstől különböznek; tekintve, hogy az ezeken fönmaradt aranyos virág díszítések úgy az aranyban boríték táblákon préselt díszítésekre való korai alkalmazásánál, mint a motívumok eredetiségénél fogva, a könyvkötészet történetében ekkorig kellően méltatva nincsenek; tekintve, hogy ezen jellemző bőrkötésekből, (melyek sötét vörös vagy barna bőrön vakon préselt arabes díszítés mellett, túlnyomóan virágos aranydíszítéseket, stylizált tulipánokat, a táblák közepén Magyar- és Csehország egyesített koronás címérét, néha pedig külön paizsban az ágon álló, csőrében gyűrűt tartó hollót különböző csoportosításban, de mindig ugyanazon motívumokkal tüntetik fel) a kéziratok Corvin jelleme akkor is meghatározható, ha ezeknek címlapjáról a Corvin-czímer hiányzik, tekintve, hogy ezen bőrkötések általános bibliographiai és könyvkötészeti szempontból azért bírnak fontossággal, mert egy ekkorig ismeretlen önálló könyvkötői styl jellemét tartották fenn, mely a Grolier-stylnél 100 évvel régiebb: mondja ki az antwerpeni bibliographiai congressus, hogy a Corvina-könyvtár bőrkötéseit, általános bibliographiai és renaissancekori könyvkötészeti szempontból fontosaknak és jellemzőknek tartja, ezekre a szakférfiak figyelmét felhívja és megismertetésük céljából ezeknek jellemző facsimiléjét a congressus Comptes-Rendusjébe a budapesti nemzeti muzeum kívánságára és költségére felveszi.

Ezen indítványt el is fogadták. Csontososi indítványa motiválására magával vitt 60 fényképnásolatot eredeti bőrkötésekről és czekek rövid előadásban bemutatta. Ezen indítvány elfogadását aztán latin beszédben megköszönte, melyben a Plantin és Corvin traditiók közt párhuzamot vonva elmondta a Corvina rövid történetét, kiemelve, hogy mi is az idén ültük meg Mátyás halálának 400-ik évfordulóját.

— A »CONFERENCE DE LIVRE« VISSZAHANGJA cím alatt a »Le Précurseur« című tekintélyes nagy belga napilap f. évi aug. 13-iki száma következő nagyrészt s minket közelebből érdeklő cikket közöl: A könyvkötészeti bizottság egyik tagja Csontososi úr, a budapesti nemzeti muzeum könyvtárnoka, kizárólag az 1490-ben elhunyt magyar király Corvin Mátyás könyvtárához tartozó kéziratok gyűjtésével foglalkozik, melyek manapság egész Európában szét vannak szórva. Ezen tudós és nagy irodalombarát fejedelemnek sikerült egy több mint 5000 kötetből álló könyvtárt megteremteni. E pompás könyvtárnak nagy fényvel kiállított bőrkötései sajátos és jellemző typussal bírnak, mely úgyszólván ismeretlen a könyvkötészet terén. Csontososi úr felajánlotta, hogy az általa képviselt muzeum költségén, a bizottsági beszámolóban facsimilében adni fogja ezen bekötések egyik kiválóbb példányát; ezen ajánlatot úgy az összes, mint a szakosztály ülésén lelkesen fogadták. Este Csontososi úr a banqueten megköszönte a bizottságnak az általa tett ajánlat szíves fogadtatását s egy latin nyelven mondott nagy sikert aratott beszédben, párhuzamot vont az egész világ bibliophil csodálkozását méltón felkeltő Plantini nyomda s a magyar bibliophil hagyományok között, melyek eredete az 1473-ban létező budai nyomdára vezethető vissza s Corvin Mátyás könyvtárának megalapítására.

— ADALÉK a Századok 6-ik füzeté, 471. lapjához. A Telekessy és Kavka között vívott harczokra vonatkozó igen érdekes adat és Kavkáról

szóló gúnyversek (cseh nyelven) olvashatók a Fr. V. Sasinek-féle »Sloven-skij Letopis« 1879. évi első füzetében, a 37 lapon. Kiíratott a magyar-brodi (morvaországi) krónikából, 1575. évre. Rövid tartalma ez: Kavka 1800 zsoldosával, Lednicze felé indulván, Bratovský udvarába betört. Zsoldosai feltörvén a pinczét, megrészegedtek. Azonban Telekessi 300 tót huszárjával rájuk rohant; s közülök 300-at lekonzolt, 200-at Ledniczére fogságba hurczolt.

— TÖRTÉNETI APRÓBB CZIKKEK és értekezések közül, melyek a lapok hasábjain az utóbbi hetekben jelentek meg, meg kell emlékeznünk mindenekelőtt ama történeti adatokban gazdag és szépen írt tárczáról, mely a Pesti Napló szept. 26. számában jelent meg. 1. *Bay Ilona* írja le ebben »A régi Erdőd vára« történetét dióhéjba szorítva, de nagyon érdekesen. Levéltári adatokat is bőven sző belé, mert a Drágfiak a XIV. sz. végén épült eme derék várának a XVI. sz. közepén *Bay Ferencz* volt az utolsó kapitánya, tehát egyik őse az irónőnek. — 2. *Récsey Victor* két 1420-iki kéziratot ismertet a »Studien u. Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden« 1890. évfolyam II. füzetében, melyek a kassai püspöki könyvtárból most a rendezésnél kerültek napfényre s melyek becses egyháztörténelmi adalékokat tartalmaznak. Egy a prágai benedéksrendű apáczákról szóló levél (melyet egész terjedelmében közöl) nagyon laza erkölcsi életről tesz tanúságot az ottani apácák között. — 3. *Alleker Lajos* a Zalai Közlöny folyó évi jul. 19. és 26-iki számában *A címekről* ír cikkeket, történeti fejlődésükben mutatva be a címek eredetét, változásait s elítélve a jelenleg uralkodó címekórságot. — 4. *A Károli-ünnep* alkalmából a fővárosi és vidéki lapokban több történeti és egyháztörténelmi vonatkozású cikk jelent meg, így a Vasárnapi Ujság 38. számában »Károli Gáspár« élet-rajza, emléksobra és a gönczi ref. templom és iskola képével; a Fővárosi Lapokban (szept. 14.) Károli Gáspár emlékezete cz. a két cikk: I. Göncz történetéből ifj. *Kemény Lajostól* (a melyről ő a Kassai Szemle szept. 13. számában is ír), II. Károli Gáspárról. A Budapesti Hirlapban (szept. 13.) *Szőcs Farkas*, a Pesti Hirlapban (szept. 14.) *Rácz Lajos* tollából olvassuk az első magyar bibliafordító életrajzát és irodalmi méltatását. Az Egyetértés (szeptember 14.) szintén hosszabb tárczacikket közöl *A »vizsolyi biblia fordítójáról.«* Az ünnepélyről a többi lapok is megemlékeznek. — Az ünnepély alkalmából ifj. *Kemény Lajos* tagtársunk, ki a Történelmi Tár mult és folyó évi folyamában igen sok becses és érdekes, Károli Gáspárra vonatkozó okiratot közlött a kassai levéltárból »A reformáció Kassán« czím alatt egy kis 13 lapra terjedő tanulmányt is tett közzé.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

--- FAY ANDRÁS ÉLETE ÉS MŰVEI. Irta Erdélyi Pál, Bpest, 1890. XII, 350 l. Ára 2 frt 50 kr.

--- A PESTI FŐTEMPLOM TÖRTÉNETE. Irta Némethy Lajos I. köt. Budapest, 1890. 8-adr. 422 l. Ára 5 frt. (Számos önálló és a szövegbe nyomott képpel.)

--- MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR. A legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A Magyar Akadémia megbízásából szerkesztették Szarvas Gábor és Sinonyi Zsigmond. II. köt. 5. és 6-ik f. (641 - 960 ll.)

--- MAGYAR ÍRÓK élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta id. Szinyei József. I. kötet 4. f. Balogh - Barta. Budapest. 1890. (481 - 640 l.)

--- GYÖR SZINÉSZE. Irta Dr. Koltai Virgil. I. rész 1849. 8-adr. 176 l. II. rész 1849-től 1885-ig 8-adr. 217 l. Ára a két résznek együtt 2 frt 70 kr.

--- KERESZTYÉN EGYHÁZTÖRTÉNELEM. Negyedik korszak. II. fele. XVIII. és XIX. század főbb eseményei. Irta Balogh Ferencz. V. füzet. Debreczen, 1890. 8-adr. 95 l.

--- UTI KÉPEK a művelt nyugatról. Irta Szentkláray Jenő. Budapest, 1890. 8-adr. III, 375 l.

--- A RÓZSAHEGYI K. R. GYMNASIUM vázlatos története. Az alapítás hatodik negyedszázados évfordulójának emlékeül írta Dr. Csász Imre. Rózsahegy 1890. 8-adr. 179 l.

--- A COCCEIANISMUS TÖRTÉNETE. Tanulmány a protestans theologia multjából. Theologiai magántanári vizsgálatra írta Zordányi Jenő. Budapest, 1890. 8-adr. 176 l.

--- A MAGYARORSZÁGI PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI. Károli-emlékkönyv. Szerkesztette Kenessey Béla. Budapest, 1890. 8-adr. 197 l.

--- A CSANÁDMEGYEI régészeti és történelmi társulat évkönyve 1889/90. Szerkeszti Czinkovszky Márton. I. köt. Bpest, 1890. 82, 2 l.

--- HUNYADMEGYÉRŐL. (Ethnographiai vázlat.) Irta gr. Kun Géza. 8-adr. 23 l.

--- AQUINCUM ÉS ROMJAI. Négy alaprajzzal és három szövegképpel. Irta Kuszinszky Bálint. Budapest, 1890. 8-adr. 30 l.

--- A REFORMATIÓ KASSÁN. Vázlat. Irta Kemény Lajos. Kassa, 1890. 8-r. 13 l.

--- JOSEPH FREIHERR VON SIMBSCHEN und die Stellung Oesterreichs zur serbischen Frage (1807--1810.) von Dr. Franz Ritter von Krones. Wien, 1890. 8-adr. 134 l.

--- GESCHICHTE ALIBUNAR'S von Felix. Milleker. Verschetz, 1890. 8-adr. 35 l.

BALASSA BÁLINT ÉLETÉBŐL.

A XVI-ik század halhatatlan lyrai költője, a kalandos életű báró Balassa Bálint oly jelentős alakja irodalomtörténészeknek, hogy minden újabb — habár magában talán csekély érdekűnek látszó — adatkának közzététele is, mely életpályáját s esetleg jellemét egy vagy más oldalról megvilágíthatja, jogosult, sőt kívánatos. És pedig annál inkább, minthogy a róla szóló ily egykorú adatok fölöttébb ritkák. A f. 1890-ik év nyarán a nyitrai káptalan levéltárában búvárkodván, reátalálánk ott a költő birtokjogi viszonyait érintő s részben élettörténetére is vonatkozó néhány ismeretlen adatra, — melyeket a föntjelzett szempontból kiindulva, ím ezennel ismertetünk, a mint korrendben következnek. Mindnyája az 1580-as évekből való.

1581. »Generosus ac Magnificus Dominus *Valentinus Balassa de Gyarmath*«, — olvassuk a káptalan jegyzőkönyvében, — személyesen megjelenvén előttünk, ünnepestes óvást emelt Nztes Ngos Mindszenthý Katarina úrnőnek Beczkó várába (»Catri Beczkó aliter Bolondoss« ; így) és tartozékaiba való beiktatása ellen. FERIA 6-ta proxima pōst 8-am Scrmī corporis X-pi, Ao. Dni. 1581.

(Csak ilyen röviden tartott kivonata az 1581—83-ik évi kápt. jegyzőkönyv 58. lapján, a Balassa részére a jelzett datum alatt az óvástételről kiadott testimoniális-levélnek.)

A beczkói uradalom osztatlan közbirtokosság mind maig ; a lengyel eredetű Stibor vajda leányágon leszármazó utódai (a b. Révayak, b. Mednyánszkyak, gr. Berényiek, gr. Pongráczok stb.) bírják. A híres vajda egyetlen leánya s örököse Katalin ugyanis Lindvai Bánffy Pálhoz ment nőül. Ennek egyik ivadéka volt a Balassánkkal egykorúlag élt Bánffy László, a kinek felesége vala az oklevélben említett Viczei Mindszenthý Katalin, előbb Báthory Bonaventura, majd Zaý Ferencz özvegye, de a ki Bánffyt is túlélvén, még negyedszer is tudott magának férjet sze-

rezni, és pedig Bálintunk unokatestvérét, b. Balassa Andrást. Alkalmassint e negyedik férje akará az elpusztíthatatlan szívós-ságú úrasszonyt a maga bolondóczi részébe beiktattatni, s ez ellen tiltakozott Balassa Bálint, mint szintén leányági Stibor-örökös.

1583. A nyitrai káptalan ünnepélyes bizonyáglevelet állít ki arról, hogy alábbírt napon előtte személyesen megjelenvén Vitézlő Déwaý Miklós, úgy a saját, valamint ura Nagyságos Balassa Bálint nevében és személyében a következő bevallást tette: Hogy t. i. két nemes ifjú (nobiles juvenes) név szerint Rachýtth György és Marýtth Farkas, (neveikről ítélve tehát *ráczok*), midőn a megnevezett Balassa Bálint szolgálatában (nyilván *Egerben*, mint B. zsoldjában szolgáló vitézek) voltak volna, urokat titkon elhagyták, *sőt bizonyos ezüstmíveit és paripáit is elvitték*; (*»certas res argenteas necnon equos abstulissent«*). Végre azonban az említett ifjak itt Nyitramegyében elfogattak s előbb Pusztaszentmihályi Chwzý Benedek nyitrai alispán, azután Mosshóczý Zakariás ottani püspök és főispán, végre pedig ez által Vzlő Nagýwathý Bálint nyitrai várnagy kezeibe kerülének s ez utóbbi vár tömlöczébe zárattak. Mindazonáltal a Ngos Balassa Bálint úr, némely nztés és vzlő férfiaknak önála a nevezett szökevény szolgálai érdekében tett esedezésöket, szorgalmatos kérésöket és közbenjárásukat tekintetbe vévén: ugyanazon Déwaý Miklós, urának fölülmondott Balassa Bálintnak megbízásából, (*»ex commissione praefati Valentini Balassa, Domini videlicet sui«*) mielőttünk az említett ifjakat fogságuktól szabadoknak s elbocsátandóknak jelentette ki, (*»dictos juvenes ex ipsa captivitate liberos pronunciasset et dimitti permisisset«*); az általuk elhozott, föntérintett összes ingó értékeket és paripákat pedig a megnevezett alispán úrtól, — kinek kezénél azok letéve valának, — teljesen, tényleg és valósággal a saját kezéhez visszakapván, ezzel magát s illetőleg urát, teljességgel kielégítettnek lenni hittet vallotta és a föntírt fő- és alispán urakat, nemkülönben Nagýwathý nyitrai castellánt a fenforgó ügyben minden további felelősségtől menteknek s szabadoknak nyilvánította. Miről adjuk jelen bizonyáglevelünket, stb. Datum feria 5-ta, in 8-vam videlicet Sermi Corp. X-pi Ao. eiusdem 1583-tio.

(Kápt. jkv. nro 30., 250—251. ll.)

E föntebbi eset elég érdekes adalékot szolgáltat Balassa nemes jellemének, jó szívének megismeréséhez; mint a ki a bizalmával visszaélt, jótételeért rút bálátlansággal fizetett, tőle orvúl megszökött, sőt mi több: a hívségökre bízott úri ezüstmíveit, drága paripáit és egyéb jószágait galádúl ellopott zsoldos szolgálinak nagylelkűleg megbocsát, őket börtönükből felszabadítja, kibocsátani rendeli és ellenök való minden további megtorlásról lemond, — teljesen megelégedvén elorzott javai s kedves paripáinak visszanyerésével. Még csak *szökevényeknek s tolvajoknak*

sem nevezi a magokról megfélelkezett bűnös ifjakat: csak azt mondja, hogy »clam discessissent« és a jelzett s azután Nyitrában tőlük elkobzott ingóságokat *elvitték*, (»abstulissent«; úgy alább is: »universas res *ablatus*«); kíméli, mintha gaztettökért nem akarta volna őket kellőképen megbélyegezni, talán erkölcsi javulásukat remélvén e nagylelkű eljárásától.

Balassa itt is nyilvánuló szívjóságával azonban számosan visszaéltenek, kivált ama sok pernahájder léhűtő, a kik a társaság- és vidám multság-kedvelő mágus-poéta s vitézlő egri főtiszt botja alatt szolgáltak s villogó egri borral teli ezüst-aranykupákkal és fűszeres drága étkekkel dúsan rakott asztalát körül-ülük vala, csáscsogva, hízelkedve. Mert a költő vig, vendéglátó életet folytatott. A szabad asztaltartás, jeles futó, török-üző paripák, fényes hadi felszerelések, a táborozások, utazások, vadászatok és egyéb úri kedvtelései mellett tömérdek költséget nyelt el hosszúra húzódott házassági pöre is; a jövedelem pedig a lipatóújvári uradalomból s nógrádi jószágokból fogyatékosan folydogált: miután az egri végházban lakó, katona-életet folytató ifjú főúr — ki, mint a legtöbb költő, egyébként sem vala jó gazda, — csak ritkán nézett utánok. Néhai atyjától átöröklött régi hú tiszttartója, az öreg Rimay Gergely is elhalt már. Úgy, hogy Bálint úr e jövedelmeket a készből kénytelenült pótolni, s 1584-ben elkezdé egyes jószágrészei zálogbavetését, — sőt ama nevezetes pénztökhéhez is hozzá akart már nyúlni, a melyet atyja Ruszkai Dobó Ferencz dúsgazdag főurnál, a dunáninneni végek főkapitányánál (különben Bálint sógoránál) helyezett volt el kölcsönképen. Pedig testvéreivel — egy fi- és két nővér — sem ingók- sem ingatlanokban nem volt még megosztozva.

Ily körülmények közt, hogy további pazarlásainak gát vettessék: a család érdekében kénytelen vala ellene hatóságilag föllépni öcscse Ferencz, a kivel különben egymást a leggyöngédebben szerették. Valószínű, hogy az ifjabb Balassának alább vázolandó eme föllépése is épen ebből a meleg, testvéri szeretetből, bátyja iránti őszinte jóindulatból eredt.

1584. A nyitrai káptalan emlékezetül adja, hogy Nztes Balassa Ferencz, a néhai Nztes Gyarmathi Balassa János fia, személyesen megjelenvén előtte, óvását jelentette vagyoniilag vele osztatlan idősb testvére (»fratrem suum carnalem natu maiorem indivisionalem«) Nztes Gyarmathi Balassa Bálint azon cselekedete ellen, hogy említett néhai Balassa Jánosnak bármely vármegyékben fekvő ingatlan jószágait s úgy ingó javait zálogba vesse, örök áron eladogassa, inscribálja, stb., különösen pedig, hogy ama tizenkétezer magyar forint tökét, a melyet nevezett néhai édesatyjok Nztes és Ngos Dobó Ferencz úrnak, Magyarország dunáninneni

részei generális-kapitányának, biztos megtérítés fejében kölcsönképen adott volt, a megtörténendő osztály végbemenete előtt fölvehesse; — mire nézve Dobó Ferenczet is eltiltja addiglan emez összeg lefizetésétől és Balassa Bálint kezébe adásától, nemkülönben Bálintot attól, hogy boldogult atyjoknak bárhol találató ingó javait és akárhol fekvő jószágait bármely jogczímen magának foglalhassa, birtokolhassa, magát azokba beiktattathassa s jövedelmeikkel vagy akárminémű haszonvételeikkel élhessen, az említett osztályiglan. Mely ünnepélyes óvástételről Balassa Ferencznek, a maga jogai és igazai jövődöbeli védelmére kiadta a káptalan hiteles pecsége alatt kelt jelen testimoniális-levelét. Datum feria 5-ta proxima post festum visitationis B. V. Mariae, Ao. Dni. 1584-to.

(Kápt. jkv. nro 31., 77. l.)

Miután B. Ferencz a maga vagyoni jogait e föntebbi óvástétellel biztosította: a szerető testvérek között fölmerült pillanatnyi viszálynak többé semmi nyoma. Az osztály alkalmansint rövid időn végbement, s ezzel az ügy simán és végleg lebonnyolult, — különben ugyane káptalanban több idevonatkozó ügyiratnak is kellene létezni.

A következő káptalani bevallás ismét Balassa Bálintnak nemesszívűségéről, néhai édesatyja és saját érdemes hívei iránt tettleg is nagylelkűen kimutatott elismerő hálájáról szolgáltat tanúságot. Úgymint:

A nyitrai káptalan emlékezetül adja mindeneknek, a kiknek illik, hogy *Ngos Gyarmathi Balassa Bálint úr*, előtők személye szerint megjelent és magára vállalván valamennyi örökösének, testvéreinek, rokonainak stb. — a kiket t. i. az alábbirt ügy illet vagy illethetne — terheit és kötelezettségeit, önként, szabadon és előszóval kijelenté s bevallá a káptalan előtt, hogy ő, — ú. m. a bevallást tevő úr, — megfontolván és tekintetbe vévén néhai Vzlő *Rjmay Gergelynek* ama hív szolgálatait s érdemeit, melyeket ez az ő boldogemlékezetű édesatyja, *Ngos Gyarmathi Balassa János úr* iránt, különböző időkben és helyeken, élte fogytáig nagy hűséggel és dicséretesen elkövetett s tanúsított vala, — tekintetbe vévén továbbá, hogy őt a bevalló urat, ezen néhai *Rjmay Gergelynek* fia nemes *Rjmay István* kora ifjúságától kezdve becsülettel, jámborúl, szorgalmasan és buzgó igyekezettel mind mostanáig szolgálta és szolgálja; mindezeket tehát kegyes lélekkel megfontolva s érettök kedvező elismerését megmutatni kívánva: úgy néhai *Rjmay Gergely* szolgálatai iránti hálából, valamint *Rjmay István* erényeinek (virtutis) megjutalmazásául és e most nevezettnek szegény sorsa enyhítéseül (>et aegestatis eiusdem sublevamine«), a maga Liptó vármegyei Dowalow (Dovaló) falujabeli egész és teljes köházát tartozandóságaival, nemkülönben Nógrádmegyei Alsó-Esztergár falujában őt népes jobbágytelekkel s ezek összes hasznaival és jövedelmeivel, szántó-

földjeivel, rétjeivel, stb. stb. a sokszor említett Rymay Istvánnak és összes örököseinek s utódainak adta, adományozta és örök joggal inseribálta; oly föltétellel azonban, hogy Rymay őt holtáig tartozzék ezentúl is szolgálni; ha pedig őt életében elhagyná, vagy szolgálatából kilépne: akkor ezen most adományozott javak öréa Balassa Bálintra és örököseire szálljanak vissza. Mely bevallásról kiadta a káptalan a nevezett Rymay István s jogutódai részére jelen testimoniális levelét. Datum feria 2-da proxima post Dominicam Cantate, Ao. 1586-to.

(Kápt. jkv. nro 35., 110—111. l.)

A föntjelzett szempontokon kívül azért is kiváló érdekű a jelen oklevél, mert a Balassáknak — különösen Bálintnak és atyjának — az irodalomtörténetünkben szintén jóhangzású névvel bíró Rimay-családdal való, mint látjuk, hosszan tartott belső viszonyára világítást, és pedig igen szép világítást vet. Az apa, Rimay Gergely, évtizedeken át, élete fogytáig híven és hasznosan szolgálja Balassa Jánost, s a fiú serdülő korától fogva hasonló dicséretes hűséggel és ragaszkodással serénykedik az ifjabb Balassa, Bálint oldalán. És íme a hálás fiú, a költői lelkű s nemesszívű Balassa Bálint, úgy a meleg kegyelettel emlegetett (*progenitori dicti Dni fatentis piae memoriae charissimo*) édes atyja, mint a saját maga iránt tapasztalt példás hűségét a két Rimaynak gazdag adománynyal: egy jelentékeny tartozandóságokkal bíró, a szép Kriván-hegy alatt fekvő curiális úri lakkal s hozzá őt egész, népes jobbágytelekkel jutalmazza meg, még pedig örökjogon. S e dolognak még folytatása van, és pedig méltó folytatása: a harmadik Rimay-nemzedék, a költő *Rimay János* megható melegséggel nyilvánuló halála Balassa Bálint emléke iránt. Ki ne ismerné a sokaktól már-már elfeledett nagy lyricus »elméje bársonyán skárlát színt szemlélő« Rimaynak gyönyörű elogiáját Balassa versei előtt? és mélyen érzett, igaz kegyeletből fakadt dicshymnusát, melylyel a két Balassa-testvérnek, Bálintnak és Ferencznek hősi halálát megénekelé: »*Balassios fratres Rimai decorat.*«

A költő Rimay ezen megadományozott Istvánnak talán testvére, — vagy unokatestvére, — mindenesetre közeli rokona volt, és úgy lehet, örököse is.¹⁾ Családjának, eldődeinek régi, benső összeköttetése a Balassákkal, a Bálint bizalmával kitüntetett

¹⁾ A Rimay-család elágazására, ízeire nézve sem Nagy Iván nemzedékrendi nagy műve, sem a költő és államférfi Rimaynak Ipolyi Arnold által nagy gonddal összegyűjtött levelezései nem tartalmaznak kielégítő adatokat.

Rimay János előtt ismeretes vala, s így bizonyára a jelen bőkezű adományozás szintén. Tehát nyilván ennek tudata is táplálta, gerjesztette, fokozta lelkében azt a nemes, forró hála és kegyelet-érzetet, mely Balassa Bálint iránt verseiből, tollából mindenkor kisügárizik. Rimay, midőn az Esztergom vára ostrománál kapott sebében elhunyt koszorús hős és koszorús költő hátrahagyott költeményeit szerető gonddal összegyűjtögetve, díszes csokorba füzte és halhatatlan szerzőjük emlékét dicsőítő saját hymnusai kíséretében napvilágra juttatá: bizonyynyal nemcsak a magyar nyelv porba hullott virágát, hanem egyszersmind családjá régi pártfogóját, nagylelkű gyámolítóját is siratta Balassában.

»Vagy Syron, vagy Circe, vagy magyar *Amphion*!...
 Én pedig írásid nyomát kinyomozom;
 Ne bánd, új életre hogy nevedet hozom
 S emlékezetedet mindenütt hordozom....

Nyúgodjál; koporsód legyen dicsőséges, —
 Állapotunk most is nem gyönyörűséges;
 Kit te ékesgettél: Eger is törökes....
 Kívánom, hogy lelked legyen idvességés!«

Megható melegség, ritka szép kegyelet nyilvánul ezen és ezekhez hasonló számos soraiban a jó Rimaynak; melyet csak a két család nemzedékeken át fennállott benső viszonyából érthetünk által teljesen. És ehhez a fentközlött káptalani bejegyzés is becses, mert tájékoztató adalék.

A Balassa Bálintra vonatkozó utolsó adat a nyitrai káptalan levéltárában, a költőnek hazájából lett kibujdosását közvetlenül megelőző évből, 1588-ból való, mikor szerencsétlen házassági pöre mindinkább bonyolódott, anyagi viszonyai mindinkább zilálódtak. Jóságait egymásután adogatta el, vagy hányta zálogba, hogy tetemesb összegű pénzhez jusson, a mire 1589. őszén bekövetkezett, de talán már előbb eltökélt vagy legalább elméjében forgatott külföldi zarándok-útvára épenséggel szüksége vala. E helyzetében, unokatestvérétől b. Balassa András kir. főkamrástól is szedett föl bizonyos summát, liptó-újvári jóságáira.

1588. A nyitrai káptalan előtt ugyanis ezen évben »*feria 4-ta proxima ante festum B. Michaëlis Archangeli*« Wýzkelethý Bálint és Klwchoý Albert nemes személyek, Ngos Balassa András úr nevében s személyében megjelenvén, eskü alatt vallották, hogy nevezett megbízójunktól az ő jelenlétükben pénzt (az összeg nem említettik) vett légyen föl Ngos *Gyarmathi Balassa Bálint úr*, a maga Wýwar (Újvár) várához tartozó portiói árában; biztatván Balassa Andrást, hogy azon jóságárszeit

vegye meg: »Quia si tu — inquit — non accipies ad te: ego alteri vendam!« Erre történt meg azután a jószágvétel s pénzátadás; de nem kényszerítve (coacte) adta azon pénzt B. András B. Bálintnak, — a minthogy a bevallás is ily értelemben tétetett a kir. ítélőmester előtt. Mely hit alatti bevallásáról Wýzkelethýnek és Klvehoýnak, a káptalan kiadta bizonyáglevelét.

(Kápt. jkv. nro. 35., 508 — 9. l.)

*

Ím, az itt közlött adatokat leltük a nyitrai hiteles hely archivumában a háromszáz évvel ezelőtt élt nagy magyar lírai költő és vitéz főúr élettörténetéhez. Balassa életrajzát — összegyűjtött verseinek társulatunk által közzé tett legteljesebb kiadásában — *Szilády Áron* művészi tollal megírta ugyan már: mindazáltal álljanak itt a főttebbi adalékok némi kiegészítésképen, egy tán nemsokára bekövetkezendő új kiadás rendezője, avvagy a jövő kor Sziládyja számára. Mert Balassa Bálint oly kiváló egyéniség, és sokat hányatott életfolyama változatos mozzanatokban oly gazdag, hogy reávonatkozó minden egyes, újon fölmerülő adattal érdemes foglalkozni.

THALY KÁLMÁN.

THIELEKESY MIHÁLY.

(1576—1601.)

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

Történetünk idejében Mihály havasalföldi vajda már megfészkelte magát Erdélyben. A Szeben alatt vívott véres ütközetben legyőzte Báthory András fejedelem hadait, a nemesség virága részint a csatatéren maradt, részint meghódolt, vagy menekült az országból. Gyulafejérvár, az ős fejedelmi város kitárta kapuit az oláh kalandor előtt, ki Rudolf helytartójának és főkapitányának nevezvén magát, csakhamar minden hatalmat kezéhez ragadott. Eleinte mód nélkül tetszett a dolog az udvarnál; a győzelem hírére Prágában, Bécsben, Pozsonyban is örömet löttek; dicsérték, egekig magasztalták a derék, vitéz férfiút, a ki majd meg fogja tanítani a lázongó erdélyi urakat, kinek hűségéhez kétség se férhet, kiért Kornis Gáspár *»bőrét engedné lenyúztatni«*, ha esküszegő lenne. Avagy nem hallották-e igen sokan saját szájából, hogy egy cigánynak is kezére bocsátja Erdélyt, ha az a királynak képében jó hozzá? ¹⁾

A nemes, önzetlen férfiú pedig titkon markába nevetett. Hadd bomoljon a német, gondolá magában, annál jobb, mennél később nyílik fel a szeme. Egy kis képmutatást, alattomoságot, tettétést csak megérdemel tán a fejedelmi süveg? Nagy mester volt ő az effélékben s hosszú időn keresztül úgyszólván orruknál fogva vezette Rudolf biztosait. Alig telt meg kétszer a hold azóta, hogy a szerencsétlen bibornokot legyilkoltatá, már is úgy viselte magát Erdélyben, mintha korlátlan ura volna annak és eszéágában sem volt elhagyni többé a szép és gazdag tartományt. Az 1600-ik év kezdetével arczátlansága már nem ösmert határt. Rudolf szinte úgy járt vele, mint a ki felidézi az ördögöt, de mert

¹⁾ L. erre vonatkozólag Dr. Szádeczky Lajos: *»Mihály havasalföldi vajda«* cz. érdekes könyvét.

nem képes parancsolni annak, drágán fizeti meg veszedelmes játékát.

Jöttek-mentek a követek Prága és Gyulafejevárvár között. A vajda nem is sokat kívánt jutalmul, csak Erdély- és Oláh-országot örökségképen, no meg Nagybányát s a részeket, ráadásul pedig Báthory Zsigmond javait és méltóságait, mert hiszen országvilág tudja, hogy nálánál hűségesebb alattvalója, hasznosabb szolgája ő felségének nincsen.

Egy darabig csak tartották szóval, ígéretekkel, néha napján pénzzel, ajándékokkal, de most már igazán megijedtek és örömet szabadultak volna tőle. Mindamellet szór mentén bántak vele, most még szükségük volt rá, illetőleg remélték, hogy alkalomadtán hasznát veszik, különben is ő tartotta kezében a kard markolatát, a mit erő hatalommal még akkor bajos lett volna elragadni tőle. A diplomatiához folyamodtak tehát és kölcsönösen igyekeztek egymást elámítani.

Tudjuk, hogy a vajda 1600. február havában követeket küldött Rudolffhoz. Náprági püspök február 15-én, Kornis Gáspár és Bornemissza Boldizsár még az előtte yaló napon megindultak Gyulafejevárról Prága felé. Pellerdy Adám útja is épen erre az időre esik. De nemsokára oly esemény történt, melynek következtében a reménységében csalódott vajda nagy haraggal tüstént visszahívatta követeit.¹⁾ Pellerdy azonban a király szekereivel tovább folytatta útját s mint már előadtuk, 1600. február 29-én Magyar- és Morvaország határán rabolták ki őt Thelekessy drabantjai.

A korszak hírneves s mindenesetre jól értesült történetírója határozottan azt állítja, hogy Pellerdy Mihály vajda ajándékait szállította Prágába. Meg is nevez a többek között egy drága-kövekkel kirakott órát (többet is tudott volna arról Moncek beszélni), mit annak idején Rudolf ajándékozott Báthory Zsigmondnak, továbbá egy állítólag még Nagy Konstantin császár tulajdonát képező *Mária képet*, mely a bihornok halála után szintén hadi jogon került a vajda kezére.²⁾

Istvánffy elbeszéléséhez véleményünk szerint kétség, nem férhet; ebből azonban még nem következik, hogy Pellerdy Adám Mihály vajda, Rudolf vagy egyáltalában akárki követe is lett

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. IV. 364. l.

²⁾ Istvánffy id. m. Lib. 32. Thurzó György udvari embere *Závodski*, a ki, meglehet, találkozott is Pellerdyvel Bicsévarában, de tagadhatlanul a legjobb forrásból szerezte értesüléseit, naplójában szintén említi a vajda ajándékait, de arról nincs tudomása, hogy Pellerdy követ lett volna. (*Závodski munkája Bélnél: Adparatus ad Hist. Hung.* pag. 358.)

volna, a mint némelyek hiszik. Sem az országgyűlésen, sem a Thelekessy perében keletkezett hivatalos iratokban nem tesznek erről említést, sőt úgy a rendek, mint maga Rudolf és testvére Mátyás főherczeg, következetesen és kizárólag csak a királyi szekerek megrablásáról beszélnek.

Nyilvánvaló tehát, hogy Pellerdy küldetésének politikai jelentősége nem volt, és megbízatásának természetét legtalálókban jellemzi az a mondása, hogy »ő felsége marhája mellett« utazott. Ez olyan világos beszéd, hogy nincs okunk miért üzzük-fűzzük tovább a kérdést, noha igazat mondott akkor, mikor Thelekessy drabantjainak kérdésére a *római császár szolgájának* adta ki magát. Az volt kétségtelenül, de nem legatus.¹⁾

Valószínűnek tartják, hogy a Gyulafejeváron időző királyi biztosok akaratjából csatlakozott a követséghez, a kik a kedvező alkalmat arra használták fel, hogy a Rudolf számára összegyűjtött ritkaságot — nagyszámú pogánypénz is volt az elrablott kincsek között, — Mihály vajda említett ajándékaival együtt Prágába küldjék. Meglehet hogy Pellerdy valamely régibb követségből maradt vissza Erdélyben, s most szintén hazafelé igyekezett; meglehet hogy egyenesen ez volt a küldetése, a kérdés lényegtelen: elég az hozzá, hogy tarsolyában a *kir. salvus conductussal* útnak eredt, nagyobb biztonság okáért a követekkel tartván.²⁾

Rudolfnak azonban az órán kívül csak egy ládája volt a társzekereken, a többi helyet Mihály vajda udvarában tartózkodó diplomatai ügyvivője az olasz *Carlo Magno* ingóságai foglalták el, a ki rövid idő alatt — január közepén érkezett Gyulafejevárra — sok szép holmit tudott összegyűjteni, és úgylátszik Kornis meg Náprági példáját követve, sietett is féltett javait minél előbb biztonságba helyezni. Gonosz idők járhattak akkor Erdélyben, mikor a vajda legfőbb tanácsosai is külső menedéket kerestek kincseiknek.³⁾

1) A »Századok« czikkírójánál ezt olvasom: »Pellerdy magát a római császár emberének adta ki: de Thelekessy tudta, hogy ez nem igaz« Már hogy is tudott volna ilyesmit!

2) Amint elbeszéléséből kitűnik, *Csáky István* egy szolgáján kívül más állandó utitársa nem volt. Ez is arra mutat, hogy a követséghez csatlakozott, különben el sem indul nagyobb kíséret nélkül. Mikor a vajda visszahívta a követeket, esetről-esetre adtak mellé kísérlőket, a hol lovakat váltott. Úgylátszik Magyarországon lakott és valószínűleg közel Thelekessy-hez, mert egynehány drabantját személyesen ösmerte.

3) Szádeczky id. m.

Az olasz azonban, mint mondani szokás, cseberből-vederbe esett, mert mindene a rablók zsákmánya lett. Oda veszték a drága ujdonatú szőnyegek, oda a Mihály vajda által ajándékozott zöld kamuka, arany-ezüst edények, poharak, gyertyatartók, evőeszközök, gyémántos gyűrűk, díszkardok s ki tudja mennyi pénz, a becsületes sáfárkodás jutalma! Még szépen ketyegő »négy *kij*s üttő órája«-t sem kímélték az istentelenek szegény Carolus Magnus uramnak. Hogy mi volt s mi nem még a pecsételt ládákban, azt bizony Pellerdy maga sem tudja, és csak arról referál, a mit történetesen szemével látott. Saját kárát 372 ftra becsüli 10 denár híján, nem számítva bele az uti költséget.¹⁾

Kiraboltatása után útirányt változtatva, Prága helyett Pozsony felé fordította szekere rúdját. Alkalmassint élt a gyanu-perrel, hogy az óra s egyéb ritkaságok nélkül nem lesz tanácsos Rudolf elébe állítani, de meg Pozsonyban épen gyűlést tartottak a rendek, ott találhatta Mátyás főherceget is, ide járult tehát panaszával. Nagy felháborodást okozott a dolog, de inkább a kamarán, mint az országgyűlésen, mert sok panasz volt már Thelekessy ellen, ime színültig telt a pohár! Gondolhatjuk, hogy a teljhatalommal felruházott Mátyás főherceg szigorú büntetést követelt a rendektől Thelekessyre: hadd lakoljon a felségsértő vakmerő cselekedetéért.

De nem haladt a dolog olyan gyorsan, a mint talán a főherceg óhajtotta volna. Előbb Pellerdyt kellett kihallgatni, majd a fiscus és a kamara elnöke meghányták vetették az ügyet mindenfelől s bár mondanunk sem szükséges, hogy ezek az első pillanattól fogva mohón ragadták meg a vádat — üres volt a kincstár szörnyen — akadtak azonban Thelekessynek is jóakarói, barátjai úgy az országgyűlésen mint a kamarán, a kik tüstént értesítették a veszedelemről: mentse magát, a hogy tudja s a míg nem késő.

A hír vételére tehát haladéktalanul Pozsonyba utazott. Gyorsan fordult, márczius 11-én már vissza is jött onnan.²⁾ Ügylátszik, csak azt akarta megtudni, hogy miben áll a dolog voltaképen. Nem tagadhatta, hogy az ő emberei követték el a rablást, mert beszélte már azt akkor mindenki, sőt Pellerdy néhányat személyesen is ösmert közülök. De tiltakozhatott a

¹⁾ I. h.

²⁾ Rakalupszky István levele Pozsony 1600. márt. 11. Panasz-kodik, hogy Thelekessy megjárta Pozsonyt, annélkül hogy tudósította volna őt, vissza is jött híre nélkül. Kéri 65 frt salláriumát, mert nincs semmi pénze. Hazafelé igyekezett, azonban Thelekessy marasztalására az országgyűlés végéig ott maradt. (Orsz. Ltár, Vegyes Levelek 1600)

felelősség ellen: ki meri őt vádolni, mikor jelen sem volt az esetben, avagy bizonyítsa be valaki az ellenkezőt. Nyílt föllépése, az a vakmerőség, mely cselekedeteit többnyire jellemzi, úgylátszik, most nem válott kárára. Okunk van hinni, hogy megnyugtatták, néme-lyek pártjára is keltek. Hazajött tehát Pozsonyból, de ott hagyta maga helyett megbízottját: *Rakalupszky Istvánt*, a ki szorgalmasan fáradozott érdekében. Meghitt, lekötelezett embere volt ez, sokszor nagy szavakban ajánlotta »*örökkévaló szolgálat*«-át, Thelekessy tehát módot nyújtott neki, hogy valahára be is bizonyítsa azt. Mert ő nem arravaló ember volt, hogy lősson-fusson napestig mint egy rossz prókátor, könyöröggjön untig-fáradtig magánál kisebb uraknak, meginstálja kalap levéve a kamarásokat. . . De ha valaki megteszi helyette, nem az ő orczája pirúl s bizony örömmel megtéríti költségét, fáradságát. Barátai, szolgálói pedig azt is igen jól tudták, hogy sem a fősvénység, sem a háladatlanság nem tartozik hibái közé.

Rakalupszky azonban már keveset lendíthetett a dolgon. Mire is mehetett volna a jámbor Mátyás főherczeg ellen, a ki — legalább a következmények és további szerepe a pörben határozottan erre vallanak — hatalmának és befolyásának egész súlyát latba vetette, hogy az országgyűlés a lehető legszigorúbb eljárást tegye folyamatba ebben az ügyben. Mert voltaképen nem a kir. *salvus conductus* megsértése, nem is magában véve a szerek kiraboltatása képezte legsúlyosabb bűnét Thelekessynek. Efféle dolgokba alig avatkozott volna bele a főherczeg, mert különben is volt elég baja a zajosan opponáló rendekkel. De Pellerdy Ádám órákról, ékszerekről, ritkaságokról beszélt, a miknek Rudolf ország-világ tudomása szerint az állam ügyeknél sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított, sőt legelső tanácsosai is kénytelenek voltak hizelegni ismeretes szenvedélyeinek, hogy egy sötét pillanatában ki ne rugdossa őket császári palotájából.

Azt talán meg tudta volna bocsátani Mátyás főherczegnek, ha a pozsonyi országgyűlés visszaveti a királyi előterjesztéseket, megtagadja a hadi adót s a vármegyék kiverik határaikból — a minthogy szó is volt róla — a garázda német zsoldosokat: de ha ebben a dologban a legkisebb elnézést vagy mulasztást tanúsítja, bizonyára minden felelősséget, minden odiumot reá hárítanak Prágában s ki tudja: nem fordúl-e épen ellene a beteglelkű s különben is mindenkre gyanakvó király haragja?

Volt-e már ekkor tudomása Rudolfnak a történetek felől? a tárgyalási iratokból nem tűnik ki. Mátyás főherczeg az országgyűlés folyásáról küldött jelentéseiben sehol egy szóval sem említi, nyilván nem akarta ez által még jobban ingerelni királyi

bátyját és tanácsosabbnak tartotta egyenesen a Thelekessy megbüntetéséről alkotott törvénycikket terjeszteni elébe.

A kamara elnökének éles szemei azonnal felismerték a helyzetet és szokott buzgóságával vette kezébe az ügyet, melynek kedvező lebonyolítása által a kincstárnak nem csekély hasznot, magának pedig előismerést, dicsőséget szerezhethet abból a fajtából, mely után lelke mindenek felett sóvárgott. Ha viseltetett is valaha jóindulattal Thelekessy irányában, nem az az ember volt, kit személyes tekintetek legtávolabbról is befolyásolhattak volna. Ilyen körülmények között pedig elegendő volt a főherczegnek egy intése, hogy szétoszolják az a jó akarat, mintha sohasem is létezett volna. Thelekessy szerencsétlenségére még gazdag, mindenestre elég vagyonos volt arra, hogy a kamara elnöke ne bocsássa ki könnyedén körmei közül.

Szuhay Istvánról van szó, ki mint a pozsonyi kamara elnöke, a maga körében sőt gyakran azontúl is csaknem korlátlan hatalommal uralkodott, s kiről egy történetírónk, a korszak alapos ismerője, nagy vonásokban oly jellemrajzot nyújt, melyet a nevével kapcsolatos tények mindegyike igazol, néha módosít, máskor erősebben színez, az árnyoldalakat talán sötétebbé teszi, de véleményünk szerint soha semmiféle ugynevezett »modern *fel-fogás*« meg nem hazudtolhat. ¹⁾

Ez az ember tartotta tehát kezében Thelekessy Mihály sorsát, vagy legalább is mindent elkövetett, hogy saját akaratát juttassa érvényre, a melylyel abban az időben alig mert volna valaki szembeszállani.

Kitűnt ez nemsokára, mikor Pellerdynek Istvánffy Miklós propalatinus által 1600 márczius 19-én írásba foglaltatott vallomása alapján, a királyi ügyek igazgatója előterjesztette panaszát az országgyűlésen, *rendkívüli bíróság kiküldését proponálván.* ²⁾

Az igazságszolgáltatásnak ezt a módját minden időben kedvelte a kamara, de talán sohasem volt alkalma oly gyakran igénybevenni, mint Szuhay elnöksége alatt, mikor a fiscalis perek a kincstár állandó bevételei között szerepeltek, még pedig nem is utolsó helyen. Bizzák csak egyszer a rendek külön decretumok által *Extraordinariumra* Thelekessy ügyét, a többi aztán a kamara dolga. Mert az országgyűlés ki tudja meddig húzná-halasztaná a pört? Idestova már úgy is bezárja Mátyás főherczeg a tanácskozásokat, maradna tehát jövőre, addig pedig sok minden történhetik. De még az is nagy kérdés, hogy a rendek a

¹⁾ Dr. Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pere.

²⁾ Pellerdy vallomása. Orsz. Itár. N. R. A. Fasc. 660. nr. 32.

fiscus javára fognak-e dönten, mert sok példa épen az ellenkezőt bizonyítja.

Az *Extraordinarium* pedig oly igen alkalmas eszköz. A bírakat tetszése szerint válogatja össze az ember; tág tere van itt a pressiónak, capacitálásnak, ijesztgetésnek, a felség kegyeivel való biztatásnak, míg lassanként »józanabb vélemény«-re tér a bíróság ¹⁾ és a kamarának nyert ügye lesz, — a míg az országgyűlésen annyi ellenkező s a kamara irányában épenséggel nem barátságos áramlattal kénytelen a fiscus szembeszállani.

Szóval arra számítottak, hogy a rendkívüli törvényszék okvetetlenül el fogja ítélni Thelekessyt, vagy megfordítva: nyilván attól tartottak, hogy a törvényes formák szigorú megtartása mellett a fiscus is kudarcot vallhat. Csak az volt a kérdések kérdése, hogy a rendek beleegyeznek-e a törvényes formák mellőzésébe, illetőleg megszavazzák-e az *Extraordinariumot*? — mert utóvégre is nem látott mindenki oly rettenetes bünt Thelekessy cselekedetében, még ha szinte rá is bizonyúlna a vád, hogy rendes útján ne folyhatna ellene a pör. Ehhez járult még, hogy az országgyűlés épenséggel nem olyan hangulatban volt, hogy a kamarának szarvakat adjon, vagy hogy a király gyűlött szeszélyeit legyezgesse. Elég baj és nyomorúság származott már a nemzetre eddig is a csillag jóslás meg a hitvány régiségek miatt.

De lássuk, mi történt.

A sok törvényszegés, orvosolatlan sérelem, katonai visszavétel, fejedelmi önkény, kiváltképen pedig a nemesi javak háromlása, az ugynevezett »*kamarai articulus*« miatt elszánt küzdelmet folytattak a rendek a királyt képviselő Mátyás főherczeg ellen. Előbb nagy zajjal, méltatlankodással visszavetették a propositionokat és követséget akartak küldeni Prágába, majd a kamarára zudultak fel, mely a helyett hogy hivatásának korlátai között maradna, jogtalanul beleavatkozik az igazságszolgáltatás menetébe; törvényt akartak hozni, hogy az idegen zsoldosokat a nemesség kiverheti az országból, szóval sokáig elkeseredetten opponáltak, még a főherczeg személyét sem kímélve s már-már attól lehetett tartani, hogy tiltakozások között oszlik fel a gyűlés ím egyszerre csak hirtelen, váratlanul lecsendesült a zaj, elnémult az oppositio, megalázták magukat, mondhatnám meghunyászkodtak a rendek, nem követelöztek többé, de kérésre fogták a dolgot, meg is szavaztak mindent hűségesen.

Mi idézte elő e változást? nem lehet megmondani, és szo-

¹⁾ L. erről bővebben Dr. Károlyi id. m. 30 l. — A magyar kam. tanácsosok hozzák fel hízeltedőleg e jellemző szavakat elnököikről, a királyhoz intézett felterjesztésükben.

rosan véve nem is tartozik reánk, tény azonban, hogy a rendek beadták derekukat, bizonyos fásultság, csüggedés vett erőt rajtuk s mintha nem is azok az emberek lettek volna, kik még az imént egy köröm feketénit sem akartak engedni a nemzet jogaiból: 1600. márczius 21-én alázatos folyamodványukban kijelentették Mátyás főherczeg előtt, hogy elállanak a kamarai articulust illető kívánságaiktól.¹⁾

Ha pedig már ennyire jutottak, mikor nagyfontosságú országos érdekek forogtak szóban s ha ez által mintegy maguk pecsételték meg küzdelmeik sikertelenségét, ugyan miért kötötték volna meg magukat épen a Thelekessy ellen proponált törvény-cikk tárgyalásakor? Hadd menjen az is a többi után és megszavazták a rendek talán egy szó, egy hang ellenvetés nélkül.²⁾ »Mivel — ugymond az erre vonatkozó határozat — *ő felsége súlyos panaszt emelt Thelekessy Mihály ellen (de Debrethe et in Lednicze), hogy ennekelötte rövid idővel szolgálait és jobbágyait maga mellé vévén, a nyilvános béke és a kir. salvus conductus ellenére ő felsége Erdélyből jövő szekereit szabad országútján fegyveres kézzel hatalmasan megtámadván, a bennök lévő tárgyakat, különféle tárgyakkal együtt elrabolta és zsákmányává tette: elhátározták a rendek, hogy ő felsége nevezett Thelekessy Mihályt, mint nyilvános gonosztévőt és a kir. salvus conductus megsértőjét, tüstént a helytartó vagy az ország más rendes bírája elé idéztesse, a ki ellene a kir. jövedelmek zavarása czimén rendkívüli uton járjon el, a hozott ítélet pedig haladéktalanul végrehajtassék.*³⁾

Alig oszlott szét az országgyűlés, Thelekessy már több oldalról is értesült a történetek felől. A rossz hír sas-szárnyakon jár, és bizonyára hamarább eljutott füléhez, mintsem Rakalupszky Istvánnak 1600. márczius 26-án írott levelét olvashatta volna.

¹⁾ Az országgyűlés 1600. február 28-án nyílt meg, s így Thelekessy ügye a kir. propositiókba nem lehetett felvéve. A dátumok határozottan arra mutatnak, hogy a gyűlés végén a rendek folyamodása után került az tárgyalás alá. L. alább.

²⁾ Az idéző levél szavai szerint a rendkívüli törvényszék kiküldésére vonatkozó decretum »*unanimi regnicolarum voto*« hozatott. L. alább.

³⁾ Magyar Országgyűlési Emlékek 9. k. 456. A törvényezikk szó szerinti szövege a következő: »Praeterea, quia sacra caes. regiaque Mattas contra Michaellem Thelekessy de Deprethe et in Letnicze graviter de eo, quod ipse ante paucos dies assumtis secum certis suis servitoribus et colonis nulla publice pacis et salvi conductus Suae mattis ratione habita, armata manu in regia et publica via violenter et praedonice in currus suae Mattis ex Trannia venientes irruisset, resque suae mattis cum specialibus litteris diversi generis in eisdem curribus existentes distraxisset,

»Tudom, hogy Nsgodnak megmondotta *Dominus Rationista* ¹⁾ minden voltaképen, miben maratt volt az gyűlésben az Nsgod dolga; én még is az mennyire lehetett, sok futásom és fáradságom után könnyebbítettem Nsgod dolgát, kit jelenlétünkben megmondhatok Nsgodnak. Loránt urammal és az kgd hugával, ki nálla vagyon én hőségesen szóltam. Nagyságodnak szolgálattyokat üzenik és azon kéri Nsgodat Loránt uram, hogy nsgod lenne szembe vele«... ő maga nem jöhet fel, mert sok dolga van az ő felsége kamaráján, hanem Cseklészen, Szentgyörgyön találkozhatnának. »Nsgodnak minden dolgában jó módot mutatna.« ²⁾

abstulissetque et in praedam convertisset, ideo statutum est, ut sua Mattas caes. atque regia dictum Michaellem Thelekessy, tanquam publicum malefactorem, et manifestum praedonem nec non salvi conductus violatorem, statim in praesentiam rev^{mi} domini locum tenentis vel alterius judicis ordinarii citare, et contra eum per modum turbationis proventuum regionum jure extraordinario procedere, latamque sententiam exequi facere *statim et defacto* possit. Quia unacum suis complicitibus personaliter et non per procuratorem comparare teneatur.« Jellemző, hogy az *óráról* nem tétetik említés, pedig későbbben erre helyezik a fősúlyt, még az ítélet is hangsúlyozza. Megjegyzendő még, hogy mikor a főherczeg a rendek által kívánt czikkeket a király nevében visszaútasította, további vitatkozás helyett az esztergomi és kalocsai érsekeket, Joó János személynököt, Nádasdyt és Pálffy Miklóst bízta meg a közvetítéssel, a kik *zárrat* alakjában megszerkesztették a határozatokat úgy, amint a főherczeg kívánta, s ez, mint konstatálhatjuk, 1600. márczius 18-ik után történt, a propalatinus pedig 1600. márczius 19-én állított ki oklevelet Pellerdy vallomásáról a fiscus jogai védelmére. Valószínű tehát, hogy csak a zárrat szerkesztői vették föl a határozatok közé a Thelekessyre vonatkozó czikket, és bizonyos, hogy akkor került az tárgyalás alá, mikor már a rendek oppositioja megtört, s a márczius 21-iki folyamodás után nyakra-főre elfogadták a zárrat pontjait. A personalis meg a két érsek Szuhay után indultak, a melléjük adott Altensteig császári tanácsos Mátyás főherczeg illetőleg szintén a korona érdekeit képviselte, s így Pálffy és Nádasdy szólhattak volna legfeljebb Thelekessy mellett. Ki tudja, talán szólottak is?

¹⁾ Alkalmasint a ledniczei uradalom számtartója.

²⁾ A Loránt és Thelekessy családok összeköttetését a következő táblázat mutatja:

Thelekessy Imre.			
István.	Kata.		
(Forgách Zsuzsánna.)	Gregoróczy Vince.)		
Mihály.	Péter.	Kata, (Loránt Ferencz.)	Krisztina, (Paxy György.)

Inkei Loránth Ferencz magyar kamara tanácsos és titkár, Thelekessy unokahugát, Gregoróczy Vincze, Győr egykori parancsnokának Thelekessy Katától született leányát birta nőül. Az atyafiak sok ideig nem a legjobb viszonyban éltek együtt, mert Thelekessy István atyja végrendelete alapján testvérhugát kitudta az örökségből. Gyermekeikre azonban úgylátszik nem szállott át a gyűlölködés, és Loránth Ferencz már eddig is pártját fogta sógorának, ha egyszer-másszor meggyúlt baja a kamarával; ilyen esetben különben is félretettek volna minden haragot, mert Loránthéknak kevés hasznuk lett volna abból, ha a fiscus elko-bozza Thelekessy jószágait, ellenkezőleg épen arra számíthattak, hogy magban szakadása esetén az ő gyermekeik örökölnék majd utánna. Loránth Ferencznek mindenesetre számot kellett vetni a kamara hangulatával, mikor sógorát jó reménységgel biztatta s ha már akkor is rosszul állott volna ügye, valószínűleg nem meri szolgálatát ajánlani, mert ismernie kellett Szulhayt, a ki irgalmatlanul nyakát szegte volna csak pusztá gyanújára is annak, hogy a kamarával perben álló félhez hajlik. Valószínűleg úgy lehetett értesülve, hogy Thelekessyt elmarasztalják, akkor aztán megalkuszik vele a fiscus fejeváltására nézve, a minthogy következtetnünk is lehet, hogy eleinte ez volt a kamara szándéka, mert úgylátszik, csakhamar belátták, hogy az ellene emelt vád bajosan lesz igazolható.

Talán épen ennek tulajdoníthatjuk a bekövetkezett szünetet, mert csaknem két hónap telt el az országgyűlés bezárása óta a nélkül, hogy az eljárást megindították volna, sőt úgy látszik a tanácsosok és *jurisperitus* férfiak között a felett is vita támadt, vajon a királyi jövedelmek zavarása czímén idéztessék-e meg Thelekessy, vagy csupán mint nyilvános gonosztévő vonassék kérdőre. Némelyek elválasztották, némelyek összekapcsolták e kettőt, sőt úgy látszik, olyanok is voltak, kik a főherczeg óhajta-sa szerint minden törvényes formát mellőzni kívántak.¹⁾ Már május vége felé járt az idő, a dolog azonban egy tapodtat sem haladt előre s minthogy föl nem tehetjük, hogy Thelekessy valamely titkos nagy befolyású jóakarója kedvezőbb fordulatot adott az ügynek, azt kell hinnünk, hogy a fiscus még mindig nem talált olyan támpontot, a mibe megvethesse lábát, és bizonyára fontos okokból huzta-halasztotta idáig is a pör felvételét. Mert hatalmasabb pártfogói egyáltalában nem voltak Thelekessynek, ellenkezőleg sok embernek vétett, sokat megbántott, heves, szókimondó,

¹⁾ Erre mutat Thurzó válasza a helytartó levelére, l. alább; továbbá a helytartónak szintén alább idézendő felterjesztése a főherczeghez az idézés módjára nézve.

erőszakos természetével, a kik most nyilván örvendeztek kárvalásán. Az udvari körökben Prágában, Bécsben jóformán talán nevét sem hallották eddigelé, a magyar tanácsosok közül a rokonai: a *Forgáchok* — Ferencz a nyitrai püspök, Zsigmond a későbbi nádor — keveset törődtek vele, felesége rokonai: a *Listiusok* a »nagyságosok« rendjéből nem sok hasznára lehettek, *Illésházy István* a főudvarmester s ez időtájt Magyarország legnépszerűbb embere — bár határozottan kedvelte Thelekessyt — nem segíthetett rajta, mert már az ő feje felett is mennydörgött akkor a király haragja s tán bizony *Thurzó György* fogta volna pártját Szuhay vagy plane a főherczeg ellen? Jó Thelekessy Mihály erre várhattál te! ¹⁾

Egyelőre sem az udvari kamara, sem Mátyás főherczeg nem sürgették a dolgot; tökéletesen megbíztak Szuhay ismeretes buzgóságában, de meg azt is tudhatták, hogy a bizonyítékok beszerzése nem egy-két napot vesz igénybe, főleg mikor a tanuk egyszersmind bünrészesek, e mellett pedig Thelekessy jobbágysai vagy szolgálói voltak, a kik az ország megrögzött törvényes szokása szerint urok ellen nem vallhattak, de meg a maguk jó szántából nem is vallottak volna. ²⁾

Lednicze várában, úgy látszik, oda sem hederítettek a veszedelemnek. Majd megfelel az úr magáért, ha törvényre híjják, s a míg ő szabadon jár, nekik egy hajuk száluk se görbülhet meg. Alkalmasint így gondolkoztak, mert csak tovább üzték szokott

¹⁾ Pedig úgy látszik, hogy Thelekessy csakugyan számított barátja és keresztapja pártfogására. Erre mutat 1600. ápril 8-án Thurzóhoz intézett levele, melynek tartalma nem elég világos ugyan előttünk, de kétségtelen hogy Thelekessy pörére vonatkozik. Thurzó ugyanis *márczius 20-án* az országgyűlés alatt bizonyos parancsolatot kapott, minthogy azonban Mátyás főherczeg vette igénybe szolgálatát, tudatta Thelekessyvel, hogy egyelőre el kell halasztania a dolgot: »*Megértettem az kyd levelét — válaszol mentegetőzéseire Thelekessy — miért nem convocáltathatja most az arbitereket... méltó excusatiója vagyon kgdnek. Azt kédiglen, hogy midőn az úr Isten az utból meghozza kydet, az dolognak eligazítására ajánlja magát, azt kédnek megszolgálom. Én az igaznál egyebet nem kívánok. Mindazonáltal hogy én ne láthassam dolgomat elmulatni, kívánom most csak azt kgditől etc.*« Azt kívánja t. i., hogy jegyezze fel Thurzó a mandátum hátára, hogy mikor vette kezéhez és miért mulasztja el annak végrehajtását. Ebből a levélből nyilván kitetszik, hogy Thelekessy nem ok nélkül bízott a főúr jóakaratában. *Orsz. Ltár. Act. Thurz. Fasc. 73. nr. 1.*

²⁾ Mátyás főherczeg környezetében is attól tartottak, hogy a fiscus fel talál sülni. Jellemző erre nézve a kamarához küldött — alább idézendő utasítása.

mesterségüket, melynek megmondhatója a többek között Hosszúth János lehetett volna, a kitől ismét ökröket raboltak, de sok egyéb gazságot is követtek el a tavaszon, a nélkül, hogy valaki kérdőre vonta volna őket. Moncsék »ártatlansága« érzetében ezentul még magasabban hordá fejét, mert ha ura azzal védekezik, hogy nem vett részt a rablásban, rá még azt sem foghatja senki, hogy csak szemével is látta volna a királyi szekereket. Szent és való! azonban Pápay Jánossal összebeszélvén, mégis csak elfáradt Rovnára az ötvöshez, s nagy esküvések között felcsalván a várba, kényszerítette, hogy a Pellerdytől rablott arany ezüst edényekből pénzt csináljon. Szlatnik uram szabadkozott ugyan egy ideig, de tömlőcz fenekére vettetvén, végre is megadta magát, s olyan monétákat penderített, hogy öröm volt nézni. ¹⁾

Történt ezalatt, hogy Thelekessy egy jobbágya, a Moncsék bandájából való *Gasparik György*, Thurzó birtokán mint nyilvános gonosztevő elfogatott s kúpadra vonatván, más bünei között azt is bevallotta, hogy a királyi szekereinek megrablásában részt vett, egyuttal elősorolta társait, azt állítván, hogy a földesúr kényszerítéséből támadták meg Pellerdyeket, a ki aztán a zsákmányt is elszedte tőlük. Thurzó György egy perczig sem habozott a véletlen álttal kezébe adott fegyvert Thelekessy ellen fordítani, hiszen érdemeket kellett gyűjteni, hogy a Pálffy Miklós halálával megüresedett országkapitányi tiszttel elnyerhesse, a melyre Mátyás főherczeg hathatósan ajánlotta őt. De Rudolf »soká késett az ügy elintézésével... személyes odaadásainak egy újabb bizonyítékát akaró elébb bevárni, melyet szolgáltatnia most kiváló alkalom nyílt a *Thelekessy Mihály*... ellen megindított fűben járó pörben.« ²⁾ Életírójának e felette jellemző szavai feltárják előttünk cselekvésének motivumait s Thurzó magatartása a Thelekessy-ügyben tökéletesen indokolva van. Csak arról hallgat Kubinyi, hogy a becsvágy kielégítésén kívül volt még egy más — nem kevésbé hatalmas — rugója a főúr eljárásainak: a *későbbi személyes sérelem* és nagy részben ennek tulajdonítható, hogy »oly erőlyesen ragadta meg... a büntett lebonyolításához vezető szálakat« (i. h.).

Mátyás főherczeg csakhamar értesült Gasparik elfogatásáról és 1600. május 28-án meghagyta Thurzónak, hogy a gonosztévőt szoros őrizet alatt küldje egyenesen hozzá, de időközben megkapta Thurzó levelét a bűnös vallomásával együtt, a ki már ekkor kerékbe töretett. A főúr kissé elhamarkodta a

¹⁾ Orsz. Levéltár N. R. A. fasc. 296. nr. 14, 16.

²⁾ Ifj. *Kubinyi Miklós*: Thurzó György levelei nejéhez I. k. XXV.

dolgot s bár nagy szavakban ajánlotta mindenkori hűségét és szolgálátát, Mátyás azonban jobb néven vette volna tőle, ha további rendelkezéséig a gonosztévőt életben hagyja, sőt kegyes szavakban ugyan, mindamellett elég határozottan meg is követeli, hogy ilyesmi többet elő ne forduljon, mert nyilván nem volt megelégedve Gasparik vallomásával.¹⁾

Nem sokkal utóbb Kuthassy János esztergomi érsek és királyi helytartó fölszólította Thurzót, hogy mint a magyar tanács tagja terjessze elő véleményét Thelekessy ügyében. Bármilyen mérsékelt hangú volt is a főherczeg levele, átérzett azon a szemrehányás, sőt a gyanuhoz közel álló bizalmatlanság; mint-hogy pedig Thurzó csak elösmérést, dicséretet hallott örömet arról a helyről, megragadta az érsek által nyújtott kedvező alkalmat, hogy mulasztását jóvátegye. Junius 10-én válaszol a helytartónak, a ki levelét aztán Mátyás főherczeghez küldötte fel.²⁾

»*Válasza fényes bizonytságot tesz úgy az uralkodó iránti határtalan odaadásáról, mint a törvény iránti rendíthetlen tiszteletéről.*« Életirójára legalább ezt a benyomást gyakorolja a főúrnak jól átgondolt, ügyes tollal megszerkesztett véleménye s látszólag igaza is van, csak azt tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy a törvények *rendíthetlen tisztelete* és az uralkodó iránti *határtalan odaadás* egyáltalában nehezen fértek össze minden időben, Rudolf önkényes kormányzása alatt pedig szükségképen összeütköztek, hogy ne mondjuk épenséggel kizárták egymást. Vagy éppen, vagy abban engedni kellett, mikor aztán a hangzatos szavak pusztán csak köpenyegül szolgáltak. Ilyesmi történt Thurzóval is nem sokkal utóbb Illésházy István hűtlenségi pörében, most azonban még korántsem volt hasonló tűzpróbára téve.

Lássuk azonban közelebbről véleményét.

Föltétlenül rosszalja a helytartó által felvetett azon eshe-

¹⁾ Orsz. Levéltár Act. Thurz. fasc. 12. nr. 2. N. R. A. fasc. 244. nr. 40. Erre vonatkozó levele a főherczegnek 1600. junius 3-ról kelt: »*quae ad nos de capto et morti condemnato famulo Thelekessy, ejusque ultima fassione praescripsistis, benigne intelleximus. Tametsi autem cupivissemus, ut ad ulteriorem nostram resolutionem is in vivis relictus fuisset, quo forte plura ex ipso cognosci potuissent: tamen executione jam peracta a vobis benevole cupimus, ut plures quoque ejusmodi malefactores perquisi, et ad nos postmodum pro ulteriore examine cum bona custodia mitti curetis.*« Act. Thurz. fasc. 23. nr. 4. Gasparik vallomása Orsz. Ltár. Monum. B. (Act. Publ.) 1600. aug. 2.

²⁾ A helytartó felszólítása 1600. jun. 5-én kelt. Orsz. Ltár. Act. Thurz. fasc. 81. nr. 1., melyben azt kérdi: lehet-e Thelekessyt idézés nélkül egyszerűen elfogatni.

tóséget, hogy Thelekessy idézés nélkül fogassék el, sőt hangsúlyozza, hogy ő felségének az általa már szentesített országgyűlési határozatokat illendő dolog megtartania. Azt is kiemeli, hogy nemes embert csak törvényes idézés után, törvényes bírója előtt lehet elítélni, a miből Thelekessyre nézve is le kell vonni a consequentiát. Szent és való! de hát ebben még nem találunk különös érdemet. Akármelyik magyar főnemes hasonlóképen nyilatkozott volna, nemcsak Thurzó, ki mint tanácsos, az ország törvényeinek hivatott őre volt. Ugyan kinek lett volna kedve saját vesztére önkényt hozzájárulni oly praecedens alkotásához, mely a nemzet sarkalatos jogait támadta volna meg? Pressiónak pedig nincs nyoma, mely az igazság kimondását érdemmé, erkölcsi bátorsággá magasztalná. Az udvari kamara, vagy a titkos tanács részéről, de még Szuhay környezetéből is méltán meglephetne bennünket ez a nyilatkozat, de mikor Thurzó György beszél ilyenformán, csak természetesnek találhatjuk.

Véleményünk szerint nem is ez a jellemző része levelének, hanem további érvelése, a mód, mellyel Thelekessy megidéztetésének praktikus előnyeit fejtegeti.

Mindenek felett abból indul ki, hogy egyetlen tanu vallomására senki sem ítéltethő el, és mikor már Thelekessy büntársai a kerékbe törött gonosztévő előadásából ösmeretesek, nem volna tanácsos egyszerűen elfogatni őt, mert ez által a törvénytelenység látszatát venné föl a dolog, és társaival együtt csak könnyebben menekülhetne a megérdemlett büntetés alól.

Ellenben ha ő felsége megidézteti Thelekessyt, azzal a világos kikötéssel, hogy a határnapra társait is állítsa elő, akár helyt áll a törvénynek, akár sem, mindenképen ő húzza a rövidebbet.

Mert ha társaival együtt jelenik meg a bíróság előtt, a kínpadra vont gonosztévők mind okvetlen meg fogják erősíteni Gasparik vallomását, és ennyi bizonyosság alapján Thelekessyt is el lehet ítélni; ha ellenben csak személye szerint áll elő, nyilván rászárad a gyanu, ő felsége ez okon elfogathatja, tömlöczre vetetheti s mikor már egyszer vasra verik, a legnagyobb szigorúsággal lehet eljárni ellene. Végezetre azzal az eshetőséggel is számot vet, ha Thelekessy egyáltalában nem jelenik meg bírái előtt. Persze hogy ez volna még a legkényelmesebb eljárás. A törvények értelmében társaival együtt elmarasztalnák, pro-scribálnák és javait lefoglalhatná a fiscus.¹⁾

¹⁾ Köszönetet mondok e helyen *Szilágyi Sándor* úrnak, az egyetemi könyvtár igazgatójának, a ki a Thurzó-féle árvai levéltár Thelekessyre vonatkozó iratainak használatát reám nézve lehetővé tette. Thurzó György idézett levele u. o. 1600. nr. 696. jelzet alatt található.

Ez képezi Thurzónak - életirója szerint --- »szabatosan előadott jogi véleményét«. A szabatosság ellen nem is lehet kifogásunk. Jól megvonja a határokat, ügyel pennájára, mereven ragaszkodik a tárgyhoz, nem térve ki se jobbra, se balra, olyat se tanácsol, ami formaszerű jogtalanságot vagy visszaélést rejtene magában. Ha nem lennénk arról meggyőződve, hogy igenis érdekében állott megnyerni a király kegyeit; ha nem tudnók, hogy éppen Thelekessy pörét akarta fölhasználni erre a célra; ha nem jutna eszünkbe, hogy véleményét Mátyás főherczeg levele után néhány nap mulva nyújtotta be; ha nem volna okunk hinni, hogy már ebben az időben is gyűlölte Thelekessyt: akkor, de csakis akkor meghajolnánk antik jelleme előtt: *Fiat justitia, pereat mundus!*¹⁾ Szomszédom, rokonom, keresztfiam, bár sajnálom, de egy szóval se mentem őt, ha vétkezett, lakoljon érte! Hasonló körülmények között azonban gyanakodva fogadjuk minden szavait és kétségbe kell vonnunk szándékainak tisztaságát. Az a mód, mellyel Thelekessy idéztetésének a fiscusra nézve kedvező esélyeit fejtegeti, korántsem a bíró elfogulatlan érvelése, a törvények iránti rendíthetlen tisztelet nem ilyenekben szokott nyilvánulni; kétségtelenül hártatlan odaadás ez az uralkodó iránt, a mit igazi néven *kegyhajtásznak* mondhatnánk. Még a látszatát is gondosan elkerüli annak, hogy egy szikrányi jóakaratot tehessenek föl benne Thelekessy irányában, ő csak a bűnöst látja, kinek bűnhődése elé bizonyos kárörömmel néz; távol áll tőle az a vakmerő föltevés, hogy esetleg még ártatlansága is kiderülhet a vádlottnak, -- mert szentül hisz -- vagy legalább azt szinleli, a mi még jellemzőbb -- a keréketörött gonosztérő vallomásának, s csak azt veti ellen, hogy egy tanura senkit sem lehet elítélni. Véleményével meg lehettek elégedve az udvarnál s nagy szerep jutott neki a pör további folyásában. Thurzó következetes maradt magához mindvégig, nemsokára egyedüli mozgató lelke lett az ügynek, de csak akkor lépett nyíltan előtérbe, mikor eljárása szigorú törvényesség színét öltötte magára, s rendkívüli buzgalmát az uralkodó iránt való feláldozó hűség bizonyítékának tarthatta a világ.

A kamara azonban sokáig huzta-halasztotta a dolgot s jöllehet azok az okok, melyek véleményünk szerint idáig késlel-

¹⁾ A helytartó 1600. június 15-én értesíti Thurzót, hogy levelét kezéhez vette: »*Opinionem Spect. ac Magn. D., quae a nostra non instrepat in negotio Telekessiano cum sua serenitate et Camera Caes. Matt. Posoniensi communicabo. Fiat justitia, pereat mundus...*« Act. Thurz. fasc. 81. nr. 2.

tették a kereset megindítását, most is fennforogtak, de mivel nincs nyoma, hogy bizonyítékok beszerzésével töltötték volna az időt, valószínűleg más — előttünk ösmeretlen magyarázata lehet hosszadalmas eljárásának. A kir. helytartó is csodálkozik ezen Mátyás főherczeghez írott levelében, és szerinte az idéző levél kibocsátását semmi sem akadályozhatja.¹⁾

Az a körülmény, hogy Rudolf Pellerdy Ádámot bízta meg az ügy szorgalmazásával, nem hisszük, hogy a kamarát nagyobb tevékenységre sarkallotta volna, sőt valószínűbb, hogy épen az ellenkező eredményt idézte elő, mert a király ezen elhatározása bizonyára érzékenyen sérthetné Szuhay hiuságát, a ki sohasem tudta megbocsátani, ha valaki, akár híva, akár hivatlanul, az ő hatalmi körébe tolakodott, vagy omnipotenciáját bármily csekély dologban is ellensúlyozni törekedett. Pellerdynek legfeljebb a bíróság vehette volna hasznát, de hogy kezére járjon a kamarának, és quasi ellenőrizze annak működését, az ellen föllázadt az erőszakos természetű elnök s ki tudja: nem épen ennek tulajdonítható-e, hogy az ügy sehogy sem akart előre haladni; utóvégre is Mátyás főherczeg határozott fellépésére indította meg Szuhay az actiót.²⁾

Thelekessynek lett volna tehát elég ideje arra, hogy védelméről gondoskodjék, de nincs nyoma, hogy abban fáradozott volna. Talán elbízta magát, mások is megerősítették abban a hitben, hogy nincs mitől tartania, tán szokott könnyelműségével elhanyagolta a dolgot, s a helyett, hogy mint mondani szokás fűt-fát megmozgatott volna — előbbi életét folytatta és szolgálait sem akadályozá rablókalandjaik gyakorlásában. Egyszer bizonyos horeniczi nemes emberen hatalmaskodott, másszor Jakusith Andrással perlekedett Vöröskő, Trencsény vármegyei helység felett, majd pénzre lévén szüksége, Illésházy Istvánt látogatta meg, Nyitra- és Barsvármegyékben fekvő némely részjórszágait zálogba vetvén annak, időközben arra is ráért, hogy arany-ezüst edényeket, csészéket poharakat, mosdót medenczéstül, »szép korszcskákat« is készíttessen (alkalmasint a király szekerei szolgál-

¹⁾ L. alább.

²⁾ Mátyás főherczeg 1600. június 22-én meghagyja a kamarának, hogy minekutánna ő felsége Pellerdyt a Thelekessy-ügy szorgalmazására rendelte ki, nyilatkozzék, mit kellene annak havonként fizetni. Szuhay nem sietett a válasszal, talán épen ellene nyilatkozott, mert a főherczeg nagysokára *augusztus 18-án* 20—24 frtot rendel Pellerdynek, úgy látszik, nem is a kamara ajánlatára, de saját elhatározásából. *Orsz. Ltár Benign. Resol. 1600. jun. 22. aug. 18.*

tatták hozzá az anyagot), mulatság okáért vadásztatott birtokán, s meghitt emberei jó fajta agarakkal kedveskedtek neki.¹⁾

Okos tanáccsal élve, az 1600-ik év június 11-én megjelent az esztergomi főkáptalan székhelyén, s az általa vagy nevében eddigelé tett fassiókat, örökvallásokat, szerződéseket, inscriptiókat, transactiókat, egy szóval minden néven nevezendő vallástételeit — mielőtt a törvények értelmében teljes korát elérte volna — saját szájával meghíván ünnepélyesen visszavonta, megczáfolta és erőteleníté. Semmivé tette különösen pedig minden pontjaiban azt az egyezséget, mely közte és Jakusith András között — mint már említettük Thurzó közvetítésére — 1000 frt bírság terhe alatt a ledniczei és oroszlánkői uradalmak határai felett kötöttet.²⁾

Hasonló eljárás közönséges dolog volt mindig és sokan használták fel a törvénynek ezt a kedvezményét, hogy részint a hűtlen gyámság, részint saját ifjúkori könnyelműségeik káros következményeinek elejét vehessék. Thelekessynek is bőséges okai voltak erre nézve, nem csodálkozhatunk rajta, hogy megragadta az alkalmat, hogy a jövőben szabad kezét nyerjen, mindazonáltal azt hisszük, helyzetében inkább kárát, mint hasznát látta cselekedetének. Mert az érdekeltek bizonyosan rossz szemmel nézték a dolgot; sokan jöhettek arra a gondolatra, hogy Thelekessy vissza fog élni jóhiszeműségükkel, gyanakodhattak, tartottak tőle, s ha nem is épen új ellenségeket, de barátokat semmi esetre sem szerzett magának ezáltal. Bátran elhihetjük, hogy Thurzó haragját ezzel még jobban fejére vonta, mert ha egyéb érdekeit nem is, de büszkeségét és hűségát okvetetlenül sérthette a főurnak, hogy Thelekessy könnyedén szétépte azt a kötést, a mit ügygyel-bajjal, fáradsággal alig egy esztendeje ő hozott létre, sőt a jelenségek határozottan arra mutatnak — a mi bizonyára Thurzónak is felötlött — hogy revocatiójának legfőbb, talán egyedüli célja a Jakusith-féle egyezség megsemmisítése volt. Mintha csak nyilvánosan compromittálni akarta volna

¹⁾ Esztergomi főkáptalan levéltára. Capsa 12. fasc. 5. nr. 8. Lib. 10. (1600.) fol. 530. Orsz. Ltár. *Vegyes levelek*. 1600. márcz. 18. Precsinszky János levele.

²⁾ *Országos Levéltár N. R. A. fasc. 665. nr. 25.*, melyből nyilván kitetszik, hogy Thelekessy 1600. június 11-én 24 esztendejét még be nem töltötte, s így törvényeink értelmében semminemű magánjogi perben — hová a hatalmaskodást is számították — megfelelni nem tartozott, ha idejének meglátását levéllel igazolta. (Tripart. Pars I. tit. CXXIX.) A kir. salvus conductus megsértése azonban hűtlenségi esetet képezett. (Pars I. tit. XIV.)

az ügyben működő választott bíróságot, melynek feje, mint tudjuk, Thurzó György vala, hogy részrehajlóan, igazságtalanul ítélték. Annyi bizonyos, hogy az illetők igen könnyen erre magyarázhatták, ha Thelekessy szinte másképp fogta volna is fel a dolgot, mert meglehet, hogy előre nem látható esetekre számítva, csak az egyezségbontóra szabott birság terhét akarta ezzel lerázni nyakáról.

Pedig ha volt valaha, most lett volna igazán szüksége a befolyásos emberek jóakarására, a kik szóval, tettel segítség bajában. Mert lekötöleztet hívei jelentéktelen, inkább az ő pártfogására szoruló kis nemesek voltak, a kikre hasonló körülmények között — bármennyire ajánlották is holtig való szolgálattukat — nem támaszkodhatott. A főurak közül egygyel sem állott szorosabb összeköttetésben. *Dersffy Miklós* tulajdonképen gyámja lett volna, de ellenséges lábon élt vele; rokonaihoz való viszonyát már említettük; sógora *Szunyogh István* többnyire külső országi birtokán tartózkodott, Szunyogh Mózes pedig határozott rossz akarója volt s mint később látni fogjuk, czudarul viselte magát irányában. Legjobban érezte magát a környék kisbirtokosai, vagy közrendű emberek társaságában. Itt ő volt a legelső személy, parancsát leste, kedvét kereste mindenki. Kis királynak érezte magát Ledniczén s egy intésére annyi fegyverese támadt, hogy közepes ostromotjátszva vissza tudott volna verni sziklavárából. Szolgáit bőkezűleg jutalmazta, s egyszer-másszor sok szegény vagy ügyesbajos, védelemre szorult emberen segített, az elismerésben, hálálkodásban nem is volt biánya: »*Nagyságodnak hozzá-m való jóakarattját míg élek megigyekezem szolgálni* — írja Prehinszky János — *mert bár az Isten én rám felelkeznekk akkor, mikor Nsgod jótéteményéről elfeledkezem.*«¹⁾ Rajta kívül számosan írtak, talán éreztek is ilyenformán, de mindnyájan együtt véve sem használhattak volna annyit neki, mint egy alázatos főhajtása, egy-egy könyörgő levele a hatalmasokhoz. Ez azonban nem volt kenyere; a sok üldözés, gyötrelm, nyomorúság őt is megtörte végezetre, de Isten és az emberek hamarabb elhagyták mint daczos büszkesége.

Régi ellensége, Saffarich János sem késett fölhasználni az alkalmat, hogy a vett sérelmekért bosszút álljon rajta. Panaszával ugylátszik egyenesen Mátyás főherceget kereste föl, azzal vádolván őt, hogy mostoha fiát megölte, a király harminczadját és a kereskedőket gyakran megkárosította, ő felsége szolgálai hatalmaskodott, megvagdalta, tömlöczözteté őket, és ennyi gonosz cse-

¹⁾ Orsz. Ltár. Vegyes levelek 1600.

lekedetiért mindeztideig büntetlenül maradt. ¹⁾ Az udvari kamara visszaemlékezett most, hogy Saffarich ügye már régebben is megfordult előtte, s minthogy a magyar tanács némely tagja, meg a jurisperitus férfiak véleménye oda irányult, hogy a királyi jövedelmek zavarása czimén is törvényre kell idézni Thelekessyt, a főherczeg ebben az irányban útasította a pozsonyi kamarát. Egy darabig csak várt türelmesen, de már június vége felé járt az idő s még jóformán egy tapodtat sem haladt előre az ügy. Az udvari kamara gyanakodni kezdett, mert a fiscalis perek kimenetele iránt mindig nagy érdeklődést tanúsított — de Mátyás főherczeg is sokallotta már a késedelmet s 1600. június 25-én határozott, csaknem kemény szavakban hívta föl a pozsonyi kamarát kötelessége teljesítésére.

Mindenekelőtt gyors informatiót kíván az ügy jelenlegi állása felől s tudni akarja, vajon a legközelebb múlt országgyűlés rendeletének eleget tett-e már a kamara? mert ha kötelességét várakozása ellenére eddig elmulasztotta volna, tüstént dologhoz lásson, és oly serényen foglódjék, hogy ő felségének kára vagy rövidsége ne történjék. Gondja legyen különösen arra, hogy a fiscus egy vagy más okból kudarczot ne valljon, tanácskozzék szorgalmasan juris peritus férfiakkal, és minden módon arra törekedjék, hogy a vádat be lehessen bizonyítani Thelekessyre. Afféle kifogásokat, hogy az ország szokása szerint jobbágyságok és szolgák saját földes urok ellen bizonytságot nem tehetnek, valahogy el ne fogadjon, ellenkezőleg azt szeretné, ha még a puhói harminczadosokat is kihallgatnák. Attér ezután Saffarich panaszára. Mi az oka annak, hogy ily nevezetes, ő felségét közeli érdeklő ügy ennyire elkallódott? Felvilágosítást kíván arról, hogy kit terhel a mulasztás, és kit lehet felelősségre vonni a hanyagság vétkéért? Ugy gondolja, hogy Thelekessy ellen emelt ezen két rendbeli vádat össze lehetne kapcsolni, s végezetre elvárja a kamarától, hogy a szükséges lépéseket haladéktalanul megtegye, és az idéző levél valamint a pörben keletkezett más iratok fogalmazatát annak idején bemutassa. ²⁾

¹⁾ Mátyás főherczeg közölte ezt a kir. helytartóval, s megemlékezett róla a kamarához intézett alább következő mandatumában.

²⁾ Jellemző a főherczeg aggódása a pör kimenetele iránt: »... *providetis, praecipue vero adscitis etiam aliis jurisperitis, accurate deliberatis, quo modo factum illud ipsius Thelekessy, vel per colonos, ac servitores ejus, vel alios probari ac ita doceri possit, ne is actionem illam per quasvis exceptiones (utpote quod fortasse coloni ac servitores illi contra dominum suum de consuetudine Regni fateri non possint vel similes) impugnare aut eludere queat* etc. Orsz. Ltár. Benign. Resol. 1600. jun. 25.

Másnap június 26-án a főherczeg nevében Kuthassy kir. helytartóhoz is bocsátottak Bécsből egy rendeletet, meghagyván annak, hogy Saffarich panaszát a magyar tanács elébe terjesztvén, nyilatkozzanak mindnyájan a további teendők felől. Az érsek június 30-án válaszolt. A tanácsosok közül, *Joó János* personalist kivéve, senki sincs közelében, és csak időpazarlás volna egyenként véleményadásra szöllítani fel őket, mikor már nehánnyal közülök nemkülönben törvény tudó férfiakkal régebben is tanácskozott a dolog felől, és abban állapodtak meg, hogy Thelekessyt a királyi jövedelmek háborgatása miatt is meg kell idézni. Azt azonban sem ő sem a personalis nem tudja maguknak megmagyarázni, hogy a kamara miért halasztotta idáig is a dolgot, mert véleményük szerint semmi sem akadályozhatja már a kereset megindítását.

A mi végezetre a törvényes eljárást s az idézés módját illeti, minthogy a harminczados panasa a királyi jövedelmek háborgatása s Thelekessynek ezzel kapcsolatos régibb bűneire vonatkozik, az országgyűlés végzése értelmében pedig mint nyilvános gonosztévő vonandó felelősségre: szerintük tökéletesen egyre megy, akár elválasztják, akár összefoglalják a különböző vádakot s a szerint indítják meg ellene a pört. Első esetben két, a másodikban egy idézőlevél szükséges, melyben a vádak részletesen fel legyenek sorolva. Fődolog, hogy Thelekessy bűnös cselekedeteiért méltóképen lakoljon. ¹⁾

A helytartó levelét Mátyás főherczeg közölte a kamarával s bár a fiscus nem volt még elkészülve, mert a bizonyítékok beszerzése, tanúk gyűjtése, kihallgatása, szóval az elővizsgálat ugyanabban a stadiumban volt, melyben hónapokkal ezelőtt, de ilyen előzmények után nem lehetett többé habozni, és Szuhay engedelmeskedett, nehogy késlekedését az udvari kamara rosszra magyarázza. Bécsben különben is minden jót vártak a rendkívüli törvényszéktől s úgylátszik, élénk viszhangra talált Thurzó György felfogása, a vád bizonyítását és Thelekessyvel szemben követendő eljárás módját illetőleg.

Megindult tehát az actio s közvetlenül az idéző levél kibocsátása előtt *Somogyi István* causarum director két korona-tanút állított elő a pukhói harminczados szolgálj személyében, a kik 1600. július 14-én részletes vallomást tettek a király szekerének megrablása felől. ²⁾ Sokat beszélnek, de jóhiszeműségükhöz két-

¹⁾ Orsz. Ltár. Benign. Resol. 1600. jul. 6.

²⁾ Bancsovics András és Somogyi Ambrus vallomása. Orsz. Ltár. N. R. A. Fasc. 660. nr. 31. A fiscus kérésére az erről szóló oklevél 1600. július 15-én adatott ki.

ség fér. Azzal vádolják Thelekessyt, hogy a pukhói bíró útján Pellerdy Ádám jövetele felől értesülvén, előre megfontolt szándékkal követte el a rablást, maga személyesen vezette a támadást és vele volt a jószágfelügyelő *Moncsek Kristóf* is. Mi azonban tudjuk, hogy ebből egy szó sem igaz, s a később kihallgatott tanúk meghazudtolják a harminczados szolgálait, de a mennyiben szemmel látott dolgokról hit alatt beszélnek, vallomásukat annak idején jól fel lehetett használni Thelekessy ellen.¹⁾

A helytartó 1600. július 16-án bocsátotta ki az idéző parancsot az esztergomi főkáptalanra, melynek következtében *Zaremba János* kanonok július 21-én *Thelekessy Mihályt*, Burjánffy alias Pruszkay Jánost. Precsinszky Rafaelt és Lászlót, Thoposs Bálintot és Farkast, Keéry Györgyöt, Pápay Jánost és Marczibány Györgyöt — mindannyian nemes emberek voltak — mint nyilvános gonosztévőket és a kir. *salvus conductus* megsértőit a Pozsonyban 1600. augusztus 4-én összeülő rendkívüli törvényszék elé idézte, értésükre adván, hogy akár megjelennek akár sem, a bíróság a törvények értelmében ítéletet hoz felettük. Meghagyatott továbbá Thelekessynek, hogy névszerint előszámlált tisztjeit, szolgálait, jobbágyait, drabantjait — körülbelül 60 — 70 embert²⁾ — kik a rablásban vele együtt részt vettek, a kitűzött napra állítsa elő.

Megjegyzendő, hogy az elősoroltak legnagyobb része — a kamara tudomása szerint is — a király szekereinek megrablásánál jelen sem volt s úgy látszik, hogy beidéztetésük által a fiscus a közváltás nehézségeit akarta kikerülni, vagy annak elmulasz-

¹⁾ A tanúk állítólag figyelmeztették Pellerdyt, hogy ne utazzék az nap tovább, de háljon meg valamelyik faluban; a kocsisokat is intették, hogy Thelekessy birtokán sietve haladjanak, mire ezek azt felelték, hogy inkább ők is segítenek a szekereket kirabolni. Bancsovic az vallja még, hogy Thelekessy nagy fizetéssel és donatióval kecsegtette őt, ha hűséges marad hozzá, a harminczadost pedig, *Jelen Jánost*, mint esküdt ellenségét örökösen üldözte. De úgylátszik, ez sem igaz, mert nevezett harminczados egy épen ebből az időből származó levelében mint pártfogójához ír Thelekessyhez. A Pukhóról való kocsisokat névszerint is ismerik a tanúk, de a rablók közül csak *hetet* tudnak megnevezni, de kettő bebizonyíthatólag nem volt részes a dologban.

²⁾ Számukat határozottabban megállapítani nem lehet, mert hasonló kitételek: »*Naszalyow soltész testvéreivel együtt*« gyakran fordulnak elő az idéző levélben. *Moncseken* kívül a többek között *Jancsika* a fegyverhordó, *Koza*, *Nagy Miklós*, *Styasni a vajda* idéztettek meg: a borbély, hogy hogyan — kimaradt, — de helyébe megcáltak egy sereg ártatlan embert, a kik az egész dologról legfeljebb hallomás után beszéltek.

tását kívánta helyrepótolni. Valószínűleg arra számított, hogy a bűnrészesség vádjá megoldja majd az emberek nyelvét, és szükség esetén a Thelekessy ellen emelt összes vádakra kiterjeszthetik a bizonyítási eljárást, bár az idéző levél az országgyűlés végzése alapján készült, és a többi vádat teljesen mellőzte. De meg arra a Thurzó által fölvetett eshetőségre is gondolhatott a kamara az idézés kibocsátásakor, ha p. o. Thelekessy nem fogja vagy nem lesz képes előállítani megnevezett társait és ez által veszedelembbe sodorja magát. Egy szó mint száz, igen jól tudta: mit csinál és várakozásában nem is csalódott.¹⁾

Lőn nagy riadalom Lednicze tartományában, mikor az idézésnek hire futott. Elmondhatták Jeremiás prófétával: »*Megszűnt a mi szívünknek öröme, a mi vigasságunk siralomra, gyászra fordula.*« Nyilván arra számítottak a jó emberek, hogy most is, mint régebben, egyedül Thelekessyt vonják felelősségre, a ki pedig hitük szerint sokkal nagyobb veszedelemből is ki tudta magát vágni. Két hetük volt a gondolkozásra, 14 nap pedig elég rövid idő, mikor az embert halálra keresik. A megrémült gonosztevők nem tartván többé biztos menedéknek Lednicze várát, nyakra-főre menekültek onnan. Könnyű volt nekik, se országuk, se hazájuk, minden bokorban szállást találhattak. Felbomlott Moncsék jólszervezett bandája, kiki a maga bőrét feltette s azok között, kiket a közös bűn még együtt tartott, szájról-szájra járt a kérdés, mitévők legyenek, hová forduljanak tanácsért, olta-

¹⁾ Az idéző parancs *Orsz. Ltár N. R. A. Fax. 660. nr. 30.* Az elrablott tárgyak értékét 40 ezer forintra becsülik, első sorban az aranyból, ezüstből csinált órát említvén föl. Talán mondanunk sem szükséges, hogy a becslés alaposságában meg nem bízhatunk. Szeretnénk tudni, hogy az olasz Carlo Magnot kárpótolta-e valaki? vagy a király szekerei forogván kérdésben, a kamara a magánkárosultakkal szóba sem állott. Az idéző levelet a káptalan küldötte a nagybreznicezi országúton adta át Thelekessynek, a többieket Rovnán, Marczibány Györgyöt pukhói curiáján találta. Eljárása felől 1600. július 25-én tett jelentést az esztergomi főkáptalan a kir. helytartónak. *Orsz. Ltár. U. o.* Jellemző, hogy a harminczados két szolgáján kívül senki sem vádolja Thelekessyt a rablásban való személyes részvétellel. Pellerdy kétszer is elbeszéli a dolgot, de erről nem tud semmit, csak a drabantokat emlegeti; Gasparik még a kinpadon is azt vallja, hogy Thelekessy távol maradt, s csak később jött hozzájuk. Thurzó György két szolgát rendelt Pellerdy mellé, a kik jelen voltak a rablásnál, egyikőjük *Ábrahám* meg is sebesült. Azonban nincs nyoma, hogy kihallgatták volna őket, pedig még Morvában is gyűjtöttek tanukat Thelekessy ellen. Mindenesetre gyanus dolog, hogy ez emberek kihallgatását a vádemelésnél teljesen mellőzték.

lomért? Mi hasznát látták most, hogy nem vettek részt a király szekereinek megrablásában, ha egyszer belekerültek az idéző levélbe? Mert hisz ennélkül is volt elegendő okuk, hogy fussanak a törvény elől, úgy hogy Thelekessy felszólítására alig egy-két bátrabb ember ajánlotta magát a pozsonyi utra.

A megidézett nemes emberek közül azok, kiknek ártatlansága ebben a dologban nyilvánvaló volt, vagy esetleg pártfogójuk akadt, kieszközölték a kamarán, hogy a fiscus velük szemben elállott a vádtól. Mindannyian szegény emberek voltak, s nem tartották érdemesnek velük vesződni.¹⁾ Thelekessy alattvalói azonban, akár ártatlanok, akár bűnösök, s ha még olyan szegények is, egészen más szempont alá estek. A kamarának föltétlenül szüksége volt vallomásaikra, de különben is a rablók kézrekerítésére ennél jobb alkalom nem igen adhatta volna elő magát, és tudni lehetett előre, hogy ha nehányat megkínoznak közüllök, Lednicze várának sötét titkai napfényre kerülnek, a mikor aztán bizonyíthatja Thelekessy Mihály, hogy nem sértette meg a kir. *salvus conductus*! Pedig úgy látszik, erre alapította minden reménységét, számítván arra, hogy tisztázzni fogja magát a vád alól, hiszen senki sem tagadhatta a jelen voltak közül, hogy mindent elkövetett a rablás megakadályozására s talán épen ennek tulajdonítható, hogy eleinte könnyedén, mint mondani szokás, csak úgy félvállról vette a dolgot. De mikor az idéző levél hatását tapasztalta s meggyőződött arról, hogy leghivebb embereiben sem bízhatik többé, mikor látta, hogy szavára nem hajtanak, az engedelmességet fölmondják, mert nem parancsolójuk, de országvilág szemében bűntársuk volt már: gond szállott elméjére s mint hozzá hasonló vérmes természetű embereknél rendszeren történni szokott, a nagy önbizalom csüggedésnek adott helyet.

Az idézés után némelyek *Szilessy Mátyás* pukhói volt harminczadoshoz futottak, fűt-fát igérvén annak, hogy a régi barátságánál fogva legyen tanácsadójuk és szószólójuk a kamarán. Ez is bizonyítja, hogy Thelekessy felől hogy gondolkoztak már. A ravasz ember meghallgatta bizodalmas vallomásaikat, a köz-

¹⁾ Thoposs Bálint, Precsinczky Boldizsár (több helyen Rafáel), Marczibány György, Burjánffy és Pápay János kijelentették, hogy ártatlanságuk érzetében készek ugyan megjelenni az idézésre, mindazonáltal kéri a kamarát, hogy haszontalan költségekkel ne terhelje őket, úgy sem bizonyulhat rájuk semmi. Ennek következtében a tárgyalás napján a fiscus függőben hagyta ügyöket és többször elő se vették. Pedig Burjánffy — *Pruszlaj János* néven — a haramiák egyik kapitánya volt, Pápay szintén sok rablásban vett részt. Folyamodásukat l. *Orsz. Ltár. N. R. A. Fasc. 244. nr. 42.*

benjárás fejében jól megsarczolta, aztán följelentette, később törbe csalta a könnyenhívőket, mert maga is rossz fát tett a tűzre s így akarta behízelegni újból magát a kamara kegyeibe.¹⁾ A rablók többsége természetesen hallani sem akart a törvényszék előtt való megjelenésről, főleg miután értesültek, hogy időközben Trencsény vármegyében közvallatást rendeltek ellenük, s az exharminczados pedig azokat is elijesztette, a kik kezdetben hajlandók voltak Thelekessyvel tartani.²⁾ Moncseket is hívta magával Pozsonyba, de már ilyen vakmerőségre, — noha a rablásnál ő sem volt jelen — nem vetemedett a tisztos férfiú, inkább azon törte a fejét, hogy és mint szabadulhasson a kelepczéből, annélkül, hogy a törvényt megszegné.³⁾ A kiknek pedig úgy sem volt már semmi veszteni valójuk s tudták, hogy végzetük: a kerékbetöretés vagy az akasztófa rövid időn utoléri őket, hozzáfogtak ujfent a rabláshoz, miáltal Thelekessynek még gonoszabb hire támadt, mert az emberek természetesen csak ő rá gyanakodtak, úgy annyira, hogy kevés számú jóakarói sem mertek többé védelmére kelni.

Talán mondanunk sem szükséges, hogy mindez együttvéve elhatározó befolyást gyakorolt magatartására, és ha szinte nem is figyelmeztették volna mások, magától is rá kellett jönnie, hogy mi céljai vannak a kamarának annyi ember megidézése s a közvallatás elrendelésével, ezután pedig már azt sem volt nehéz dolog kitalálni, hogy mire számíthat abban az esetben, ha csak személye szerint, társai nélkül jelenik meg a törvényszék előtt. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk rajta, hogy utóvégre maga is megrémült s a legfontosabb pillanatban úgyszólván elvesztette fejét. Nem bizván többé ügye igazságában és szabadságának elvesztésétől rettegve, könnyelműsége győzedelmeskedett a józan ész felett s a jövődre nem gondolva, cselekedete következményeivel számot nem vetve, daczolt a törvénnyel s megtagadta ura és fejedelme iránt tartozó kötelességét. Birái előtt meg nem jelenván 1600. augusztus 4-én *mint nyilvános gonosztévő és a kir. salvus conductus megsértője, az örökös hűtlenség notájában maradván, feje és összes javai elvesztésére ítéltetett.*

¹⁾ Koza Mátyás 25 frtot, 2 ökröt és 25 juhot ígért neki. A pénzt meg is adá, mire Szilessy többekkel együtt elfogatta őt. A volt harminczados erős gyanú alatt állott, a tanúk orgazdasággal vádolták őt, de Thelekessy pörében a kamara nagy hasznát vette. L. erre vonatkozólag *Orsz. Létár. N. R. A. Fasc. 296. nr. 14—16.*

²⁾ U. o.

³⁾ Moncsek pöre. U. o. Fasc. 296. nr. 16. S még több alább idézendő helyen lesz róla említés.

Hasonló büntetéssel sújtotta a rendkívüli törvényszék a nemesek közül Thoposs Farkast és Precsinczky Lászlót, nemkülönben Thelekessynek az idéző levélben előszámlált szolgálát, jobbágyait, zsoldos katonáit stb. circiter 60 70 embert, proscríháltatván, levelesekévé tévén azokat.¹⁾

Thelekessy Rovnán hallotta meg, hogy marasztaló ítéletet hoztak ellene. Úgy látszik, az utolsó pillanatig oktan reménységgel biztatta magát, vagy legalább is nem azt várta a mi bekövetkezett. Jellemző, hogy haragjának szilaj kitörése a Pozsonyból épen haza érkező Thurzó György ellen fordult, a ki tagja volt a

¹⁾ A bíróság napleszálltaig együtt volt s mivel a vádlottak közül senki sem jelent meg, Somogyi István *causarum director* kérésére — a már említett folyamodókön kívül Keéry György ügye is függőben hagyatván »per contumaciam« marasztaltattak el. Az ítéletlevél ugyanazon napról lett kiállítva, de jóval későbbben expedíaltatott. Valószínű, hogy elébb Prágába, a király elé terjesztették a dolgot. Álljon itt az eredetiről vett következő szövszerinti kivonat: »... De quorum consilio praematurato et sana deliberatione, rationibusque et causis ex praedecalaratis nolentes praefatorum Michaelis Thelekessy, Ladislai Prechinszky et Wolffgangi Thoposs, nec non servitiorum, et officialium, peditum item pixidariorum, colonorum, denique et inquilinorum ipsius Michaelis Thelekessy personaliter juri statui commissorum facinus praedecalaratorum simpliciter et impune pertransiri, ne et alii ab eisdem exemplati ad similes actus nefarios perpetrandos sese opponere praesumant, quin potius poenalis afflictio eorundem, alios etiam quoslibet a similibus perpetrandis terreat, retrahat et restringat, caeterisque terribile cedat in exemplum, atque tam ipsi, quam posteritas eorundem universa reatus illorum poenam lugeant sine fine perpetuo, eosdem igitur in praemissa nostra perpetuae infidelitatis amissione scilicet capitum illorum tam intra quam extra regnum ex dilecto ipsorum plectendos, ac universorum bonorum seu jurium possessionariorum rerumque et bonorum illorum mobilium, quorumlibet ubivis et in quibusvis comitatibus istius Regni Hung. existentium et habitorum ipsos solos proprie et praecise concernentium amissione, fiscoque solum modo regio et applicandorum convictos et aggravatos fore.« Szunyogh Juliánna képviselőben Brány György procurator jelent meg, kinek felszólalására törvényes *dos* és *paraphernumát* megítélte a bíróság, lakóhelyet és legfeljebb 50 jobbágyot rendelvén neki. Ugyszintén férje minden néven nevezendő ingóságainak felét. Thelekessyével szemben tehát méltányosan, illetőleg törvény szerint járt el a bíróság, a kamara sem búsította mint néhány évvel később *Illésházy Istvánnét*, a kit mindenéből kifosztott, még öltöző ruháit, udvarnépének egyetmásaát is elkoboztatván. Az ítéletlevél a helytartó neve és pecsétje alatt: *Orsz. Levár N. R. A. fasc. 660. nr. 33. (F.)*

helytartó elnöklete alatt működő rendkívüli törvényszéknek.¹⁾ A milyen embernek ösmerjük Thelekessyt, föltesszük róla, hogy karddal rohan keresztapjának, ha történetesen közel éri; így azonban csak pennával támadhatta meg. Azzal is keményen tudott vagdalkozni, a mint néhány levele bizonyítja. Elkeseredésében, nagy bosszúsággal teljes bolondságából — mentegeti magát később, szenvedélyes szavakban tört ki, rossz akarattal vádolá, gyalázta, rútul szidalmazta a főurat s úgy látszik a súlyos ítéletet egyenesen az ő befolyásának tulajdonította. Maga tudja, mi oka lehetett erre.

A levél nem maradt fenn, de Thurzónak Mátyás főherczeghez intézett panaszából eléggé megösmarkedhetünk annak tartalmával. »*Ime tehát ez a jutalma a felséges ausztriai ház iránt viseltető tökéletes hűségemnek* — ilyenformán hangzik az érzékenyen sértett főúr nemes indignatioja — *méltatlanságot, gyalázást, gyűlölséget kell szenvednem, mert nem feledkeztem meg eskümről, hogy ő felsége barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége leszek.*« Hasonló módon öntötte ki a helytartó előtt is szíve keserűségét, elmondván, hogy mert ő a szent korona jogai, a megsértett királyi méltóság s az igazság védelmében fáradozott, Thelekessy Mihály — nem tudja mily ördögi sugallat folytán — hirében, becsületében gázol stb. stb. Ezzel meg nem elégedvén — hadd győződjének meg saját szemükkel a dologról — leíratá a szidalmas levelet két párban, Mátyás főherczeg és a helytartó számára. Az originálist azonban, nehogy útközben el találjon veszni a fontos documentum, megtartotta magának.²⁾ Mondanunk sem szükséges, hogy ettől az időtől fogva halálos ellensége lett Thelekessynek, és hiába állítja az ellenkezőt, minden cselekedete nyilván bizonyítja, hogy személyes sérelmét sohasem bocsátotta meg neki.

¹⁾ A kir. helytartó még 1600. július 18-án fölszólította Thurzót, hogy jelenjék meg a rendkívüli törvényszék ülésén. Ott lesznek: »*omnes Iudices et assessores Tabulae Regiae*« s némely tanácsosok. Megjegyzi, hogy a diurnumokat a kamara fizeti. *Orsz. Idár. Act. Thurz. fasc. 81. nr. 3.*

²⁾ A levélhordót tömlőczre vettette, azonban — 70 esztendőös öreg ember lévén, — később maga ajánlotta a főherczeghez kegyelemre. Különösen Keéry Györgyöt vádolja, mert Thelekessy levelét ő adta át Rovnán az öreg embernek. Lásza a helytartó, hogy mennyit ér esküje, melyet a minap tett le (t. i. Keéry) az egész tanács előtt. *Act. Thurz. fasc. 1. nr. 3.* Az érsek augusztus 15-én válaszolt panaszára: »*Legimus insolentis hominis inactivam ad Magn. D. V. epistolam, ex qua facile, qui antea ipsum non nosset, qui vir sit agnosceret.*« Túrje erős lélekkel a rajta esett méltatlanságot, míg Thelekessy bűnhődésének órája elérkezik. »*Vincat levitatem hominis desperati sua constantia.*« U. o. fasc. 81. nr. 4.

Számított erre Mátyás főherczeg, a ki úgy látszik igen jól ösmerte Thurzót, s általában az embereket. Meg akarta tehát vigasztalni a jó urat, talált is ahhoz alkalmas módot. 1600. augusztus 16-án válaszolt levelére. Nem fukarkodott a hízolgőn elismerő szavakban. Dicsérte eddigi hűségét, buzgóságát, lelkére kötén, hogy továbbra is hasonló igyekezettel szolgáljon ő felségének és végezetre — háládatos akart lenni irányában — megbízta őt a Thelekessy ellen hozott ítélet végrehajtásával. Űzze, kergettesse uton-utfelen a proscibált gonosztévőket, vegye igénybe a vármegyék és a szomszédok segítségét, confiscáltassa javaikat, szóval mindenekben a kamara kezére járjon. ¹⁾ Ez az eredménye lett panaszának; mintha csak szemébe mondotta volna a főherczeg: megsértett, gyűlölöd, bosszut akarsz állni, teljesedjék tehát akaratom; ilyen emberre van nekem szükségem épen!

Elérkezett tehát az idő, a király iránt való »személyes odaadás« bebizonyítására. Nem is volt olyan nehéz a próba.

»A mily óvatosságot javallott Thurzó a bűnös ellen követendő eljárás tekintetében, oly erélyesen ragadta meg ő maga a büntett legombolyításához vezető szálakat.« Így olvassuk Kubinyi munkájában s magunk részéről még hozzátehetjük, hogy sokkal ildomosabb ember volt, semhogy a kitüntető bizalom körületekintő eszélyességében legkevésbé is akadályozhatta volna. Ellenkezőleg, nehogy készségét valaki a személyes bosszura vezesse vissza, oly színben tüntette föl magát, mintha csak tartozó kötelességéből vállalná el ezt a kényes feladatot. Mentegetőzik a főherczeg előtt, hogy ő bizony örömet üldözné a rablókat és confiscálná javaikat, de hát ez a törvények értelmében inkább ő felsége kamarájára, aztán meg Trencsényvármegye főispánjára (Illésházy volt) tartozik. De már különben sem tehet addig senki semmit, a míg az ítéletlevelet annak rendje és módja szerint ki nem adják, akkor is első sorban a kamara intézkedik a végrehajtás körül. Mindazonáltal, ha kívánják, rajta nem fog mulni a dolog, s a mire csak képes, megteszi, de ismétli, hogy ez eljárás tulajdonképen nem az ő jogkörébe tartozik, s amennyiben már a főherczeg erre fölhatalmazta, szép módjával értésére adja ilyenformán, hogy a megbízatást jelen formájában nem tartja elegendőnek. Pedig már nem tanácsos sokáig huzni-halasztani az ügyet — veszi át ismét a szót, — mert ha Thelekessy kóborló társait összegyűjtve, megszállja Lednicze várát, bajos dolog lesz visszavenni tőle, de addig is temérdek kárt szenved a fiscus. ²⁾

¹⁾ U. o. fasc. 16. nr. 2. 1600. aug. 16.

²⁾ U. o. fasc. 1. nr. 29.

Bécsben eltalálták a főur vonakodásának legfőbb okát s 1600. aug. 29-iki datum alatt Rudolf nevében a pozsonyi kamara útján rendelet érkezett hozzá, melyben a király megparancsolja, hogy Thelekessy Mihályt, Thoposs Farkast és Precsinszky Lászlót üldözze s az ellenük hozott ítéletnek javaik confiscálására vonatkozó részét hajtsa végre.¹⁾ Ekkép meg lévén nyugtatva lelkiösmerete és kielégítettve hiusága, mint a király által egyenesen erre a célra rendelt »*praecipuus Commissarius*« hozzá fogott feladata megoldásához.²⁾

A pozsonyi kamarának nem volt kedve ellenére a dolog, mert Szuhay jobb segítséget, alkalmasabb eszközt Thurzó Györgynél keresve sem találhatott volna, a kit ugyan nem lehetett, de nem is volt szükséges fenyegetni a király haragjával, mert ő felsége érdekeit szóval, tettel egyaránt előmozdította, csak a vele való bánásmódot kellett eltalálni. Szuhay pedig kitűnő emberösmerő volt, kitapogatta mindig a leggyöngébb, a legérzékenyebb oldalait annak, a kit megnyerni, lekötelezni, esetleg, ha ellensége volt, sujtani akart. Azt is igen jól tudta, hogy mi a Thurzó György cselekvéseinek legfőbb rúgója, mozgásba hozta tehát ezt a rendelkezésre álló eszközökkel. Befolyása és hatalma érzetében könnyű dolog volt törekvései patronusának tolni fel magát és alkalom adtán reménységgel, ígéretekkel táplálni a főur ambícióit, hogy buzgalma egy pillanatig se lankadjon. Mikor Thurzó Thelekessynek egy siposát elfogtatván, vallomását felküldötte a kamarára, biztosítja őt Szuhay, hogy a dologot nem mulasztja el hírül adni Bécsben, hadd ösmerje meg Mátyás főherczeg abból is, mennyi odaadással fáradozik ő felsége szolgálatában.³⁾ Később pedig, egy nagyobbyszerű esemény indokából, még érzékenyebb húrokat pendít meg, a főkapitányság ügyeit hozván elő, természetesen »*in secretis*.« Legyen nyugodt Thurzó, mert most ugyan nagy silentium van a dologban, de senki sem kertelhet elibe.⁴⁾ E látszólag csekély dolgok felette jellemzők, csak egy parányi részlet az általunk vázolt események háttéréből, mégis mennyi világosság sugárzik ki belőlle.

Ezalatt a király meghagyására *Egresdi Gáspár* Trencsényvármegye alispánja, *Prileszky János* szolgabíró, és *Szádecsnj György* assessor több mint 700 tanut hallgatott ki — nemes és paraszt embereket egyaránt, a kik természetesen rendkívül sokat beszéltek a ledniczei rablók viselt dolgai felől. Nem hisszük azon-

1) Orsz. Levéltár. Act. Thurz. fasc. 24. nr. 2.

2) Závodski i. h. 358. l.

3) 1600. aug. 31. az árvai vár levéltárában nr. 697.

4) Szuhay levelét l. alább.

ban, hogy a kamara meg lett volna elégedve a közzvallatás eredményével, ¹⁾ mert a legnevezetesebb kérdő pontokra annyi ember közül egy sem tudott kielégítő feleletet adni. A király szekereinek megrablásáról csaknem mindnyájan hallottak, mesés dolgokat beszélnek a híres óráról, de szemtanu nincs közöttük, bizonyágtételük nem terhelő Thelekessyre nézve, sőt igen sokan hallomás után azt vallják, hogy nem vett részt a sztrelnai merényletben. ²⁾ Azt is sokan tudják, hogy Lednicze tartományában több rendbeli gyilkosság követtetett el, de már az időt, helyet és személyt illetőleg egymásnak gyakran ellentmondanak. A Pukhón eltűnt Klestyánszki Jánost »*úgy hallották*«, hogy Thelekessy ölette meg, és a Vág folyóba a jég alá dobatta, de senki se meri állítani, hogy a történeteket szemével látta volna, és tudomásuk alapjául csak a közhírt emlegetik. Épen így áll a dolog a Saffarich mostoha fia megöletésével, sőt a harminczadosnak egykori szolgálója Mózes, kiről annak idejében megemlékeztünk, mint szemtanu határozottan azt beszélte, hogy a fiút nem maga Thelekessy, hanem valamelyik embere lőtte keresztül. A *kir. salvus conductus* megsértésének vádját tehát a közzvallatás alapján igazolni nem lehet, ép oly kevésbé bizonyult be ez alkalommal Thelekessynek a gyilkosságokban való részvétele. A kir. jövedelmek háborgatásának vádját azonban néhány tanu vallomásából határozottan meg lehet állapítani, s egy pár jelentéktelen esetben Thelekessy bűnrészessége is kétségtelenül kitűnik. Ezért azonban még nem lehetett volna főben járó keresetet akasztani nyakába. Igen terhelő még rá nézve ns. *Hosszutóthy János* vallomása, a kinek több alkalommal birtokára törvén, jobbágyain hatalmaskodott, ütötte, vágta azokat s ökröket rabolt tőlük és az ő (t. i. Hosszutóthy) majorjából. A hatalmaskodás azonban tulajdonképen magánjogi vád, de nem is erről van szó. Vallja még tanu s vele együtt többen, hogy Thelekessy egy csapat fegyveres szolgálójával *Apponyi Péternek* Mostenecz nevű faluját állí-

¹⁾ A közzvallatás 1600. augusztus 2-án vette kezdetét, és egy hétig szakadatlanul folyt. Thurzó György, Ostrosith András, Petróczy Pál, Madocsányi János, a Balassák, Dersffyék, Apponyiak, Jakusith stb. jobbágyai hallgattattak ki ez alkalommal. Illésházy birtokain és Lednicze tartományában nem történt vallatás. *Orsz. Létár. Tört. Eml. B. 1600. aug. 2. (Act. Publ.)*

²⁾ Egyik tanu *Liszán*, másik *Lukin* helységben látta az óra kerekeit, továbbá arany ezüst darabokat annak szerkezetéből. *Gáspárecz György* azt vallja, hogy *Bugyác*z *Miklóstól* hallotta, hogy ennek testvére gyermekkorában Rovnán oskolásván, ott látta a császár óráját. A »*fama vulgaris*« igen nagy szerepet játszik.

tólag 1600. június 12-én — tehát törvényre idéztetése előtt rövid idővel — nyilvános gonosztévő módjára megrabolta, a mint ez később be is bizonyult.¹⁾ A mi végezetre a barom, só és posztólopásokat, a kereskedők feltartóztatását, kifosztását, tömlöczöztetését nézi, mindez napnál világosabban igazoltatott, de mindig Thelekessy szolgálát s nem egyenesen őt vádolják a tanúk. Kitűnik azonban vallomásaikból, hogy a dolog legtöbbszörre Thelekessy tudtával és beleegyezésével történt.

Az elmondottakban foglalhatjuk röviden össze a 18 ívre terjedő közzvallatás eredményét. A tanúk részletes előadásából alaposan megismerhetjük a Thelekessy főpatronussága és Moncsék vezetése alatt Trencsény vármegyében uralkodó rablóvilágot, mi azonban csak azt emeltük ki, a mit célunkhoz képest okvetetlenül szükségesnek tartottunk. Meglehet azonban, hogy mások is használhatják még a jegyzőkönyvet. Nincs ebben szó valami rendkívüli dolgokról, mert hasonló bűnök közönségesen előfordultak akkor az ország minden részében, de az erkölcsök sülyedése, a társadalmi élet fölbomlása ily szembeszökő módon talán sehol sem nyilvánult. Híven tükrözi ez vissza nyomorúságos közállapotainkat, s a kép igen jól beleillik Rudolf kormányzása alatt már-már összeomló állami életünk keretébe.

KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ L. alább Thelekessy szolgáltnak vallomását. A datum azonban valószínűleg hibás, mert Thelekessy június 11-én még az esztergomi káptalan székhelyén járt.

LÁSZLÓ, ERDÉLYI VAJDA NEMZETSEGE.

A genealogiai kutatásokkal foglalkozó gyakran találkozók két sajátos jelenség feltűnésével:

Először: hogy tévedések, még ha nem valamely nagy súlyal bíró tekintélyek állították is fel s bár azok ellen tekintélyes hangok emelkedtenek is, nagyon nehezen oszthatók el. Körülbelül megvagyunk győződve az illető állítás tarthatlan voltáról, helylyel közzel előrelátásból hangsúlyozzuk is, hogy ezt teljesen bebizonyítottunk nem találjuk, de a tétlenség törvénye következtében és támaszkodva azon feltevésre, hogy ama bizonyos állításnak első szerzője mégis csak helyes vagy némileg elfogadható okok alapján tette azt, nem vagyunk hajlandók, ez állítást egyenesen valótlannak nyilvánítani s így származnak tévedések nemzedékről nemzedékre.

A második jelenség gyéribben fordul ugyan elő, de annál meglepőbb és kevésbé magyarázható meg. Némely tévedés helyreigazítása sok kutató életfeladatát képezi; az igazság kiderítése érdekében a legszellemesebb combinációkat teszik közzé, mások figyelmét ismételten felhívják a kérdéses esetre s ime: az igazság, melyet évekig fáradsággal s eredmény nélkül kerestek, észrevétlenül fekszik idők során, hogy úgy mondjuk, az utcán, a nélkül, hogy bármelyrendű kutató, elhaladva mellette, észrevette volna, vagy ha észrevette is, becsét felismerte volna.

László erdélyi vajda származása, a ki az Árpádok kihalta után keletkezett zavarok idején, különösen pedig Ottó király s Károly Róbert trónralépte idejében oly jelentékeny szerepet játszott, a magyar genealogiának egy ilyen tengeri kígyója.

Elégge ismeretes, hogy ezen vajda hosszú idő óta az *Apor* nemzetség sarjaként szerepel s hogy ezen állítás mai nap is sokoldalról bebizonyítottunk fogadtatik el.

Ez állítás genezisét kifürkészni, e helyütt nagyon hosszadalmas lenne; arra szorítkozom tehát, hogy Engel és Lehoczky leginkább segítették elő annak érvényesülését s *hogy minden valószínűség szerint, ezen leszármaztatás felállítására egy, II. László*

vajda ideje előtti korból fenmaradt okirat, a melyben bizonyos Apor nevű erdélyi vajdára akadunk, adhatott okot.

Telesül a »Turul« fennállása óta nem hiányzottak, a kik ezen genealogiai tévedést több ízben megtámadták. Heraldikai szempontból kifejezést nyert már azon lehetőség, hogy László vajda a Hermann nemzetség ivadéka; ¹⁾ mióta azonban a kerekegyházi Laczkfy családnak a Hermann nemzetségből való származása Lázár és Karácsonyi kutatásai nyomán, bebizonyítottatott, az előbbi feltevés elejtetett. Legújabb időben Pór Antal arra figyelmeztetett, hogy László a Bó nemzetségből vagy a »genus Thomae Bani«-ból származhatott, s felhívja a genealogusokat, hogy ezen nyomon tisztázzák a kétes kérdést.

Magyarország múltjában előkelő személyek és családoknak a magyar genealogiai irodalom különlegességét képező nemzetségekből való leszármaztatása — magyar kutató legszebb feladatai közé sorozható, s különösen a többször említett László vajda leszármazása minden figyelemre érdemes.

A — sajnos — csak nagyon gyéren rendelkezésemre álló okmányanyagból a XIII-ik század második feléből Erdély következő vajdái ismereteseke előttem :

- 1252. aug. 20. *László*, erdélyi vajda.
- 1264. máj. 12-én és vig. Ascens. Chr. *László*, erdélyi vajda és Szolnok-megye főispánja.
- 1270. in oct. judic. festi Beati Mich. Archang. *Csák Máté*, vajda és főispán.
- 1271. július 3-án, *Csák Máté*.
- 1272. *Csák Máté*.
- 1273. május 23-án *János*, vajda és főispán.
- 1273. július 17-én *Miklós* vajda és főispán.
- 1274. január 31-én *Miklós*.
- 1274. december 31-én *Csák Máté*.
- 1275. *Csák Máté*.
- 1275. Az év utolsó hónapjaiban : *Csák Ugrin*.
- 1276. augusztus 9-én : *Csák Máté*.
- 1279. *Finta*, Dávid fia, az Aba nemzetségből.
- 1283. *Opour*, vajda és főispán.
- 1284. december 21-én *Roland*, vajda és főispán (Tamás fia, a Borsa nemzetségből.)
- 1290. július 23-án *Roland*.
- 1291. *Roland*, ugyanazon évben *László* (Fejér VI. 1. 163.).
- 1299. szeptember 29-én : „*Ladizlaus Woyuoda Transsilvanus et Comes de Zonuk*“.)²⁾

¹⁾ Majláth Béla a »Turul«-ban 1884. p. 22.

²⁾ Hazai Oklevéltár 41/34. *Fejér* IV. 2. 147.

Wenzel, Árpádkori új okmánytár III. 106/74. 245/150. 253. 273. IV. 21. 22. 27. 33. 38. 41. 49. 51. 262/162. 268/167. 368. V. 24/15. 217/144.

S épen ezen az 1299. évben említett László az Apor nemzetségnek kérdéses ivadéka. Azon okiratokban, a melyekben önmagáról beszél, nemzetségét ugyan nem nevezi meg, de egy más okiratban, a melyben László csak alárendelt szerepet visel, elárulva találjuk azt. *A gyulafehérvári káptalan bizonyosága szerint 1292-ben ugyanis több szolnoki várjobbágy Szolnokmegyében fekvő Péntek nevű birtokát eladja Lászlónak, László volt erdélyi vajda fiának s e helyütt László határozottan »de genere Borsa« jeleztetik.*¹⁾

Lászlónk apja e néven Erdély első vajdája 1252-ben nevezetik először. Neje állítólag Telegdi Margit volt: mikor halt légyen meg I. László, nem ismeretes; mint láttuk, 1270-ben a vajdaságban utódja már Máté. Gyermekei közül jelesül II. László vajdát ismerjük, a ki még 1309-ben neveztetik. Ez utóbbi családi viszonyaiból csak annyi ismeretes, hogy két, László nevű fiún kívül²⁾ még egy meg nem nevezett leánya is volt, a ki 1309. nyarán István szerb herczeggel (utóbb III. Uros István (Decsánszki) jegyeztetett el és 1323 előtt halt meg³⁾); — kétségkívül azonos László vajda azon leányával, a kinek kezét bajor Ottó 1307-ben eredmény nélkül kérte volt meg.

II. László utódjaira nézve részletes okirati adatok nem állanak rendelkezésemre.⁴⁾

* * *

Fejér Cod. Dipl. V. 2. 334.

Csák Máté a későbbi trencsényi Csák Máté atyai nagybátyja. 1270—1276. Erdély vajdája; 1273-ban még országbíró is, 1278—1279. nádor (Fejér V. 2. 337. VII. 2. 16. Wenzel IX. 250.) Meghalt 1284-ben. Utódai ismeretlenek.

1289. sept. 1-én azt mondja IV. László, (Wenzel IV. 336/214.) hogy Péter, erdélyi püspök Moius-t »Vojwodam nostrum Transsilvanum« fogságba ejtette vala.

¹⁾ Wenzel X. pag. 85/86. s 83., a mely utóbbi okirattól kitűnik, hogy László, a volt vajda fia, 1292-ben Erdélynek tényleges vajdája.

²⁾ Fejér VIII. I. 497.

³⁾ Közelebbi adatok találhatók »Glossák a délszláv genealogiához« című és sajtókész munkámban.

⁴⁾ I. Lászlónak egy másik fia, *Miklós*, 1273. márczius 6-tól május 28-ig, mint esztergomi választott érsek és királyi cancellarius fordul elő, de nem tudta magának a pápa jóváhagyását megszerezni. 1277. tájban e Miklós a lázadó szászok ellen kivonult királyi csapatok fővezére, 1277. nov. 10-én már megint esztergomi érsek és kancellár, de mivel a pápa öt

Ezen értekezés már a szerkesztőség kezei közt volt, midőn Pór Antal a »Turul« egyik füzetében azon állítással lépett elő, hogy ő a XIV-ik század kezdetén jelentékeny szerepet játszott László vajda származását történeti inductió útján már felderítette; kétségtelennek tekinti ugyanis, hogy László vajda fia a *Kéán*-nemzetségből származott, hűtlensége miatt jószágaitól megfosztott Gyula bánnak, a ki életét börtönben végezte. A szerző megdönthetlen ténynek tekinti, hogy Gyula bán »de genere Kean« az Aba nembeli II. nekchei Sándor magister anyai nagyapja, s miután be van bizonyítva, hogy ezen Sándor anyja László vajda édes nővére, kétségtelen, hogy Gyula bán Lászlónak is atyja volt légyen.

A szerző kutatásai ezen eredményének *szigorú* bírálatára kéri fel a genealogusokat; ezen óhajnak megfelelően s különösen az e kérdésben elfoglalt saját álláspontomnak is megvédelmezése tekintetében, Pórnak e munkájához következő megjegyzéseket vagyok bátor fűzni:

A szerző állítása csak az esetben volna teljesen megokolt-nak mondható, ha kétségtelen módon bizonyossá tétetnék, hogy Gyula bán nekchei II. Sándor, Demetrius és Miklósnak valóban anyai nagyatyja volt; de éppen ebben rejlik az állítás gyengéje.

IV. Béla 1251-ben I. Sándort, a három fivér atyját, Gyula rokonának (cognatus) nevezi. I. Károly király valamivel közelebbről jelzi ezen rokonságot, a midőn Gyulát II. Sándor »progenitorának« nevezi. A szerző feltevése értelmében Gyula I. Sándor ipja, II. Sándor, Demeter s Miklósnak anyai nagyatyja lenne. Eltekintve most már egészen attól, hogy a »cognatus« kifejezésből a rokonság és sógorság különféle fokára lehet követ-

sehogysem akarta elismerni, IV. László őt 1278. szept. 1-eje után csak gyulafejérvári prépostnak és királyi alkancellárnak czímezi.

1278. jan. 3-án kelt okirattól I. László még egy másik fiára, *Gyula* mesterre akadunk (Hazai Okmánytár IV. 57.) Mind e két fivér még 1280-ban is előfordul (Fejér VII. 4. 181.) Miklós elhalálozási évét a hazai kútfők nem ismerik, Gyula ez okiratban, mint bán, atyja pedig már mint néhai fordul elő.

Táblázatilag tehát a következő stemmát kapjuk:

I. László, a Borsa nemzetségből, 1252. stb. Erdély vajdája, † 1280 előtt. Neje Telegdy Margit?

II. László, erdélyi vajda és szolnokmegyei fő- ispán.	Miklós esztergomi választott érsek 1273. márczius 6-ika óta, később gyulafejérvári prépost és alkan- cellár, † 1280 után.	Gyula, 1278. január 3-án mester, 1280-ban bán, † 1280 után.
--	--	--

László. 1315.	László. 1315.	Leány. † 1323 előtt. Férje: 1309. nyarán István szerb királyfi.
------------------	------------------	--

keztetést vonni s hogy az végre sem bizonyít semmit, semmi-
esetre sem indokolt, a »progenitor« kifejezést a »nagyatyja«
fogalmával apodictice azonosítani; — a nagyatyja viszonya
ugyanis sokkal közelebb eső rokonsági fok, semhogy azt, a mint
ez rendesen történni szokott, az »avus« jelzéssel világosan és
helyesen feltüntetni elmúlasztani akarhatták volna; a »progeni-
tor« határozottan valamely a nagyatyát megelőzőt őst jelez, s
csak arra jogosít fel, hogy alatta általában valamely elődöt értsünk.

A chronologia sem támogathatja nagyon szerzőnk állítását.
Gyula bán, a ki egy 1230. decz. 23-án kelt pápai okirat tanúsága
szerint ¹⁾ már ez évben, nejével Ilonával együtt, Nekche egy
részét a templomosoknak ajándékozta, IV. Bélának 1240-ben kelt
okirata szerint börtönben meghalt. Tegyük fel, és pedig a szerző
állításainak leginkább kedvezően, hogy Gyula tényleg 1240-ben
halt meg és hogy leánya, ez esetben II. Sándor, Demeter és
Miklós anyja, csak 1240-ben született, akkor azon meglepő ered-
ményre jutunk, hogy ennek fia Demeter csak 1336. évi május 3-án,
tehát *anyjának születése után 96 évvel* rendelkezik jószágaival;
a mi ugyan nem rejt magában physikai lehetetlenséget, de könny-
en azzá alakulhat, ha megfontoljuk, hogy Gyula leánya *sokkal*
1240. előtt születhetett és egyik vagy másik fia még 1336. után
életben lehetett.

Mint IV. Béla 1240-ben mondja, Gyula összes jószágaitól
megfosztatott. A szerző szerint Gyula unokája Sándor 1279. és
1302. közt igényeket támaszt ezen jószágok egy részére, midőn
azt anyja örökrészenek nevezi. Nem tudom, ha vajjon a Baranya-
megyében fekvő Pelérd, Zalanta, Szilvás, Aranyos és Gara bir-
tokok az áruló Gyula tulajdonát képezték-e?, de föltéve, hogy
tényleg az övéi voltak és hogy fia László ezeket királyi kegye-
lemből utólag visszanyerte, még mindig nagyon kétséges, vajjon
II. Sándor ezeket, mint Gyula leányának fia, jogosan kérhette
volna-e?

Szerző megemlíti továbbá, hogy a kérdésben lévő László
vajda 1292. jul. 29-én található és hogy az ugyanaz évben meg-
említett s a Borsa nemzetségből származó László vajda egészen
más személy volt, s hogy e szerint Gyula fia csak azon László
lehetett, a ki Pál pécsi püspök (1279—1302.) alatt nekchei
II. Sándorral az említett örökösödési perben állott. Erre meg-
jegyezhető, hogy szerző azt, hogy ezen két, az 1292. évben meg-
nevezett László nevű vajda nem azonos, semmivel sem bizonyítja,
és hogy a Borsa nemzetségbeli László, kinek vajdasága az 1279-től
1292-ig terjedő időre esik, nagyon könnyen megjelenhetett Pál

¹⁾ Wenzel, Árpádkori új okmánytár I. 277.

püspök bírói széke előtt; hisz nem ismerjük azon évet, a melyben az örökségi per befejeztetett, — legalább szerző ezt nem említi.

Feltéve tehát, hogy a két László nem azonossága nem volna bebizonyítható, nem ritkán előforduló eset, hogy az ország nagyjai ezen időben gyakran változtatták méltóságukat rövid időközben s később ismételve vették fel a már egy ízben elcserélt állást.

Azon körülmény, hogy a kérdésben lévő László vajda, Gyula fia, magát egyrészt azért, mert az ország nagyjai ezt ritkán szokták volt tenni, másrészt, hogy elkerülje atyja árulását szemlátomást manifestálni, sohasem nevezte »de genere Kean«, nem bizonyít semmit. A »de genere« jelzés rendszerint oly esetekben használtatott, a melyekben egynevű és szintén egynevű atyjától származott egyének különös megkülönböztetéséről volt szó és származásának elhallgatása alig lett volna alkalmas arra, hogy László apjának szégyenét kortársai előtt befedje vagy azokkal elfeledtesse.

A Borsa nemzetségből való származása mellett határozottan még az alaki szempontokból is erős bizonyítékok szólnak. Azon körülmény, hogy mindkét fiát saját neve után Lászlónak nevezteté, határozottan ezen név iránt bizonyos pietásra enged következtetni, úgy, hogy több, mint valószínű, miszerint atyja is ezen nevet viselé. Ehhez járúl, hogy a legfőbb méltóságok viselői rendszerint a legrégibb és legelőkelőbb nemzetségek tagjai közül szemeltettek ki; egészen eltekintve attól, hogy Gyula, mint áruló jószágaitól megfosztva, börtönben halt meg, köztudomású és ismeretes, hogy a Borsa nemzetség a legelőkelőbbek közé soroltatott; Lászlónak a vajdaságban egyik közel elődje, Roland, (1285.) szintén ezen nemzetségből való.

Általában tehát áll, hogy a szerző állítása kétségtől igen szellemdús genealogiai combinációk eredménye, de nem rejt oly megdönthetlen criteriumokat, a melyek alapján az általa szellőztetett kérdést végérvényesen elintéztnek s megfejtettnek tekintethetnek.

Meg vagyok győződve, hogy az igen érdemdús szerző, a ki különben önmaga is felhívta a kritika *szigorú* szavát, egyetért velem az elvben: »amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas« és szívesen veendi fenti igénytelen nézetem nyilvánítását.

DR. WERTNER MÓR.

KÜLÖNFÉLEK.

A FOGARASI NYILVÁNOS LEVÉLTÁRAKRÓL.

A nyári szünidő egyrészét a fogarasi levéltárak átnézésére fordítván, minthogy azokról eddigelé általános tájékoztatást senki sem adott, kíváncsnak vélem e levéltárakat röviden ismertetni. A nyilvános levéltárak, ha általánosan nem is, de egyes történetíróink előtt ismeretesek. Annál kevésbé a *magán-levéltárak*, melyek pedig úgy Fogaras földé s az ottani sajátlagos intézmények és viszonyok (pl. a bojárság) ismeretéhez, mint az általános politikai és művelődés történelemhez nagybecsű adalékokkal járulhatnak.

Mindezen levéltáraknak van egy közös, jellemző vonása, az, hogy okleveleik jóformán csak — és tömegesen kizárólag csak a XVII. század elejével kezdődnek. Úgy látszik, az a catastropha, mely Erdélyt a XVI. század legvégén érte, t. i. Mihály havaseli vajda beütése, rakoncátlan seregének dülése, pusztítása, égetése, — főképp hadainak legfőbb országútján (a merre jött s kiveretett) t. i. Fogarasszékén — annyira megsemmisítette a történeti emlékeket, hogy az előtte való korból alig maradt hírmondónak is egy-egy eredeti oklevél.

Lehet, hogy a falvakon, a havasok alatt egy-egy ládafiában, a féltékenyen őrzött sőt titkolt oklevelek között, akadhat még néhány középkori oklevél (a minthogy véletlenségből én is találtam egy *árpádkorít*), de nagy reménységet ez iránt nem mernék táplálni, mert előbbkelő boér családok régi leveleit is többnyire csak későbbi másolatokban és megerősítésekben láttam megőrizve.

Fogarasszékében négy nyilvános-levéltár érdemel említést u. m. 1. a városi, 2. a vármegyei, 3. a kath. — 4. a ref. egyházé.

I. A városi levéltár legrégibb okirata 1539-ből származik, melyben Maylád István, a vár s a hatalmas fogarasi uradalom akkori birtokosa megerősíti a városnak a várral szemben bírt jogairól szóló 7. articulust. (Egykori másolat.)

A XVI. századnak történeti eseményekben gazdag folyamából (midőn pedig Fogarasvára s a hozzátartozó valóban fejedelmi birtok nagy szerepet játszott és sokszor képezte országos érdeklődés, valamint fontos történeti események színhelyét) — még csak két oklevél maradt fenn, u. m.

1575-ből *Apaffy* István fogarasi kapitány egy eredeti ítéletlevele a kopacseli boicronatus felett; és 1596. oct. 1-én *Mária Krisztina* fejedelemnő Berethalomból keltezett kiváltság-levele, melyben a fogarasvárosi polgárok jelentésére, hogy »minémű terhes szolgálatjok volna az ott való majorság betakarításában, kiért régtől fogva és mostan is csak 50 pénz adón volnának, de félnek azon, hogy az rajtok meg ne öregbedjék« — és könyörgésökre, hogy abban ezután is őket megtartsa: elrendeli a fejedelemnő Lészay Literatus Ferencznek, fogarasi várbeli provisorának, hogy több adóra mint 50 pénzre őket ne kényszerítse s megengedi azonfelül, hogy lakadalmak és temetések alkalmával 25 veder bort szabadon vihetnek be a városba, adó nélkül.

(Magyar eredetiben és másolatban van meg; másolatban a vármegyei levéltárban is.)

Ez egyetlen levél őrzi ott Báthory Zsigmondné fogarasi uralmának emlékezetét; pedig tudjuk, hogy a szerencsétlen fejedelemnő Fogaras falai között (melynek uradalmát hitbérül kapta) húzamosabb időt töltött 1595—99 között s melynek bírása és őt illető jövedelmeinek kiszolgáltatása felett még 20 év múltán is folyik a vita Bécs- és Gyula-Fejérvár között.

Ez az egy levél is nyilván azért őriztetett meg oly gondosan, mert oly nagy fontosságú kiváltságot biztosított a városi polgároknak, melyet nagyon érdekekben állott fentartani. Megújítatják és elismertetik azt nemcsak az erdélyi fejedelmek által, (így a Bornemissza Anna fejedelemasszony 1668-iki megerősítése megvan ugyanott a vármegyei levéltárban); de később az anyaországgal való egyesítés után is.

A vármegyei levéltárban ez 1805-ből datált s a fogarasiak adózásáról szóló iratban (>Census« alatt) ez olvasható:

»Földadójában minden egész helyű városi parasztember *Mária Krisztina* nától nekik adott levél szerint tartoznak évenként a várhoz adni den. 50, fél helyű den. 25, a kik harmadosak, azaz házak után a határban nincs földjük, ennek felette sellérek is és a kis-galacziak semmi adóval nem tartoznak, hasonlókép akik közülök várhoz való szolgálk u. m. közművesek, ácsok, fazekasok, halászok, asztalosok, kocsmárosok stb. élésadással is közönségesen semmivel nem tartoznak.« (Másolat)

A *Mária Krisztina* kiváltságlevele tehát még e században is éreztette a fogarasi polgárokkal jótékony hatását.

Fogaras városa belső történetére, egykori lakosaira, azok számarányára, nemzetiségére legbecsesebb kútfők amaz össze-

írárok, melyek a fogarasi beltelkek és földek birtokosait számlálják elő, névszerint, és pedig az 1595. 1617. 1673. 1736. és 1833. évekből. Ezekhez csatlakozik a XVII. század elejéről egy eredeti, egykorú városi *összeírás*, utczák s azokban lakó egyes polgárok neve szerint. Látjuk ezekből, az egymást követő tőzsgyökeres magyar nevekből, hogy Fogaras város lakossága a fejedelmek korában mennyire magyar volt.

Kiegészítik ezeket a *városi jegyzőkönyvek* 1604-től—1736-ig egy pergamen kötésű kötetben. (Fol. 63 l.) s folytatása 1781—1788-ig egy másik kötetben. Az első a városi, szokásjogból kifejlődött törvények előszámlálása nyitja meg, felírata szerint: *Leges consvetudinariae ab antiquo inter cives oppidi Fogaras usque ad hodiernum observatae* a. 1614. 6. Apr. E jegyzőkönyvek (melyekbe sűrűn vannak beiktatva törvénykezési iratok, ítéletek, adásvevési szerződések stb.) elsőrangú kútfői a fogarasi polgári életnek. A mi jogtörténeti szempontból köztük általános érdekű: azokat *Kolosváry Sándor* és *Óváry Kelemen* kiadták a *Corpus Statutorum* I. kötetében.

A XVII. század elejétől eléggé sűrűn követik egymást Erdély kormányzóinak, fejedelmeinek *kiváltságlevelei*, melyekkel a város polgárságát egy s más előjogában biztosítják, megerősítik, vagy újakban részesítik.

Culturtörténelmi szempontból érdekes csoportja ezeknek az, a mely a követek, fejedelmi futárok és posták beszállásolását, lovakkal, szekerekkel és élelmi szerekkel ellátását szabályozza. Tudjuk az országgyűlési törvényczikkekből, mily súlyosan nehezedett a népre, a »postálkodás« terheinek viselése. Alig volt országgyűlés, hogy főkép »szász uraim« fel ne jajdúltak volna e teher s főkép a vele járó visszaélések ellen.

Fogaras, Erdély egyik legfőbb országútja, a Gyulafejérvártól Konstantinápoly felé vezető út mentében, nagyobb városoktól távol, nem kerülhetette ki, hogy korán meg ne ismerkedjék a követek és posták járás-kezelésével egybekötött bajokkal. S habár a város, mint a róla nevezett zászlós-uradalom székhelye, a liber baronatus minden előjogát, köztük a postálkodástól való tehermentességet is élvezte: mégis szükségét érezte, hogy azt külön fejedelmi rendeletekkel is biztosítsa. Innen van az, hogy a város a postamentességről szóló kiváltságát, a XVII. század folyamán minden fejedelemmel igyekszik megerősíttetni, megújíttatni. Így

1602. szept. 23. *Básta* György a prásmári táborból meghagyja a fogarasi kapitánynak, várnagynak, vicekapitánynak és udvarbírónak, hogy a fogarasiak kéréséből megértvén, miszerint ők a futárok számára lovakat és szekereket eddig nem adtak, sem pedig élelmet vagy másnemű

szükségeseket, hanem mindig a szász városokból Brassóba, vagy megfordítva Brassóból a szász városokig vitettek a futárok: ezen szabadalmaikban őket továbbra is tartásák meg.

1604. márcz. 14. Brassóból ismételve meghagyja *Básta* a fogarasi várkapitánynak és udvarbírónak, hogy Fogaras városát régi előjogaiban tartsa meg, hogy futárok, követek és katonák náluk be ne szállhassanak.

1607. nov. 1. Kolozsvárról *Rákóczy Zsigmond* fejedelem a szokatlan dézmák, főkép a *méh-dézma* alól ad mentességet a fogarasi papoknak.

Báthory Gábor idejében úgy látszik teljes postamentességet nem élvezett Fogaras, mert a fejedelmi postáknak már tartozik ellátást adni, csak a magán-útasok zaklatásaitól veszi oltalmába a várost a fejedelem, midőn

1611. febr. 9. Havasalföldről (*Datum in sede nostra principali Targonistia*) elrendeli, hogy »az ki *postáinkon kívül*, valakinél *salus conductus*nak nem lesz, Fogarasban meg száll, minden ember pénzen éljen. Ha valaki pénz nélkül meg száll és valamit elvészen és valami véletlen dolog történik rajta, magának tulajdonítsa.«

Bethlen Gábor, a ki a postálkodást országszerte szabályozta és rendes lóváltó állomásokat szerveztetett a meghatározott helyeken: Fogarast újra felmenti a posta ellátás terhei alól, csupán a külföldi követet vagy postát láttatja el egy éjszakára, azt is csak akkor, ha a fejedelem nincs Fogarason.

1618. márcz. 20-án Fogaras adja ki azon kiváltságlevelét, melyben így szól: »Fogarasi bíró, több polgártársaival egyetemben adák értésünkre könyörgések által, hogy gyakorlatossággal *követek, posták s egyéb efféle útonjárók* az bíró házánaál meg szállván, gazdálkodásra kényszerítenék őket« stb. Megengedi, hogy *akarattok ellen senkinek semmit ne aljanak*, kivévén »ha valahonmét idegen országból követ vagy posta találkozik az várostra jőni, itt nem létünkben affélének egy éczakára tartozzanak gazdálkodni; de ha mi itt leszünk, olyankor annak se tartozzanak« (Eredeti, és több másolat.)

Ugyanezt adja ki *Apaji Mihály* 1664. máj. 13-án Ebesfalván

Brandenburgi Katalin (1630. május 20-án Fogarasból keltezve) szintén megerősíti *Bethlen Gábor* azon rendeletét, hogy a fogarasiak »mindennemű postálkodástól immunisok lennének és minden esztendőben szent Mihály napjától fogva karácsonyig az korcsmáltatás a városé legyen.« Kiköti azonban, hogy sellérnek nem szabad korcsmárolni, szintűg »*oldáh náczion és religion lévőnek nem engedtetik a korcsmárolás.*« Meghagyja azért a fogarasi várbeli tisztviselőknek, hogy »az fogarasi városunkbéli bírakat, polgárokat, lakosokat *semminemű postálkodásra, postaló-, szekéradásra ne erőltesse*, ne kényszerítse hűségtek közül senki.« (Eredeti. 1632-ben *Kemény János*, mint várkapitány, megerősítő záradékkal látja el.)

Ha a postálkodás alól mentessé is tudta magát tenni Fogaras városa, nem kerülhetette ki mindig a még nagyobb terhet: a hadak

reá szállását. Egy ily kellemetlen beszállásolás emlékét őrzi *Kemény János* fogarasi kapitány 1630. jul. 25-iki levele a várostanácshoz, mely szerint: mindent elkövetett, hogy a had reájok ne szálljon; de nem vihette keresztül az udvarnál; azt válaszolták, hogy oda szálljon ugyan a sereg, de pénz nélkül senki se adjon nekik semmit.

Annál szívósabban ragaszkodnak a régóta élvezett postálkodás-mentességhez.

Rákóczy György fejedelem levele elmondja az okot is, a melylyel a fogarasiak érveltek, midőn e súlyos közteher alól magokat felmenteni kérték.

1635. aug. 14. Fogarásban kelt kiváltságlevele szerint: a fogarasiak jelentvén, hogy »b. e. Gábor fejedelem ő nekik megengedte, hogy *mivel fogarasi várukhöz ökrökkel szolgálnának*, lovok nem lévén, a postálkodástól lennének immunisok«: meghagyja és parancsolja, hogy mivel fogarasi várukhöz continue kell szolgálniok, semminemű postáló-, szekér-adásra és egyéb postálkodásra őket a fogarasi kapitány ne kényszerítse. (Eredeti.)

Hogy sem a zászlós-uradalmi előjog, sem e fejedelmi rendelkezetek nem óvták meg őket egészen a zaklatástól, látjuk *Apafi Mihály* 1664. február 24. Fogarason kelt kiváltságleveléből, melyben elmondja, hogy panaszkodtak előtte a fogarasiak, hogy privilegiumaik ellenére gyakran gazdálkodásra és postálkodásra kényszerítettnek; megparancsolja azért tiszteinek, hogy a fogarasi bírót »ingyen való gazdálkodásra és még az kiknél czímerünk vagy *salvus conductusunk* vagyon is, (azok részére is) semminemű postálkodásra ne kényszerítse.«

A város egyéb kiváltságairól is vannak némely levelek a fejedelmi korból, de kevés számmal és kevésbé közérdekűek. Ipartörténeti szempontból említést érdemel az a Gyulafejevárról 1625. febr. 4. az iparosok számára kiadott rendelet, a mely megszabja, hogy miként adják árúikat. Ilyen különben több ki van adva már az Erdélyi Országgyűlési Emlékek között.

Mindezek a privilegiumok fenmaradtak eredetiben; de közönséges használatra, könnyebben olvasás és nagyobb biztonság okáért, leírták azokat *másolati könyvbe* is, még pedig két példányban. Egyiknek táblája belsején a vármegye czímere (kék vizen csónakázó turbános törököt megkoszorúzó magyar vitéz) és a városé (két hal) látható.

Végül mint köztörténeti vonatkozású levél, felemlítésre méltó *Bánffy György* gubernátor egy 1692-iki nyomtatott körrendelete, mely Erdélynek Magyarországhoz csatlakozásáról s más általános érdekű ügyekről szól.

II. A vármegyei levéltár historicumokban nagyon szegény. Úgy hogy ha Mária Krisztina fennebb említett privilegiumának

másolatától eltekintünk, a fejedelmi korból még csak egy általánosabb érdekű iratot, egy ipartörténeti adalékot említhetnek fel: *a fogarasi vargák czéhlevelét* Mária Krisztinától 1598-ból (latin), a mely szintén csak III. Károly 1730-iki átírásában maradt fenn.

A fejedelmi korszak után a gubernium irataiból böngészhet ki egyet-mást a történetbúvár. Így pl. közérdekű:

1721-ből *Kornis* Zsigmond főkormányzó rendelete Fogaras földjének és várának kapitányához és tisztségviselőihez, — hogy a háromszori pestis után (minthogy a szomszéd országokban a vész újra mutatkozik) szorgalmasan vigyázzanak a határokon át Moldvából, Havasalföldről és Törökországból jövő útasokra. Útlevel nélkül senkit be ne bocsátssanak. A kinek »passusokat sérényen megvizsgálván s azoknak minéműségéhez képest személyekben tartóztassanak, vagy szabadon bocsátassanak, marhájok pedig 21 napig a végbeli alsó stációkban helyben tartatván, kirakattassanak, szellőztessenek s annak utánna meg összerakván, — nem különben behozni engedtessenek.« »Kalmár árújuk és portékájuk penig a passusban 21 napig tartassanak, de *kuldlusok, vándorló emberek, cigányok és sidók a bejövetelettől eltiltassanak teljességgel.*« »A hazabelieknek nyolczadnap tartatás nélkül szabad kimenetük most is helybenhagyatik.« (Eredeti.)

Még magánérdekű régi levél is alig van a megyei levéltárban. Mindössze két pergamen-oklevelet kaptam, melyek egyikét, *Hattházi* alias *Fogarasi* István címeres nemeslevelét 1634-ből a Turulban fogjuk ismertetni, a másik, mely birtokadományozásról szól, rövid kivonatban a következő:

1595. febr. 19-én a gy.-fejérvári káptalan kiadványa birtokba ígtatásról; mely szerint Báthory Zsigmond fejedelem 1594. decz. 24-én *Szilcsay* Imre gy.-fejérvári provisorának és Aranyas-szék királybírájának hűséges szolgálataiért és *törísi* birtoka visszabocsátásáért a kocsárdi *Gálffy János* halála (tulajdonképen megöletése) és magvaszakadása következtében megüresedett *Nyírmező* és *Vádlháza* fejmegyei birtokokat adományozván, azokba öt beigtatni rendeli. Az ennek következtében végrehajtott beigtatásról szól a fejérvári káptalan (relatoria) levele, átírván szokás szerint a fejedelem beigtatási parancsolatját is. (Eredeti, szokatlan nagy és hosszú oklevél.)

III. Az egyházi levéltárak közül:

a) a sz. Ferencz-rendiek zárdájában őrzött *kath. egyház levéltára* sokkal fiatalabb, hogysem nagyérdekű történeti feljegyzéseket várhatnánk belőle.

A fejedelmek korában Fogaras városa majdnem kizárólag protestans volt, *kath.* predikátort a városban még Apafi alatt sem tűrtek. A *kath. egyház* a gubernium idején szervezkedik. A Ferencz-rendiek a múlt század elején mentek oda s attól fogva vannak feljegyzéseik a vezetni szokott »ház történeté«-ben

(historia domus). Az első bejegyzések között van egy-két, régibb időre visszanyúló másolat, pl. *Bornemisza Anna fejedelemnő útasítása* fogarasi várnagyának, hogy miként őrizze a várat s mihez tartsa magát. Főkép a kapuk gondos őrizetét köti szívére, hogy a főkaput s a kis kaput korán zárják. Mikor a fejedelem ott időz s esténként vendégeivel »innya találna«, a kis kaput tartásák a vendégek számára nyitva, gondos őrizet alatt.

b) A ref. egyház levéltára jóval több historicumot őrzött meg.

A legelső mindjárt egy pompásan kiállított *király diploma*, melylyel Miksa császár-király 1573-ban Békés Gáspárt a fogarasi vár és uradalom birtokában megerősíti. Nevezetes történeti háttere van ennek. Tudjuk, hogy a bécsi udvarnak 1571-ben Békés volt jelöltje az erdélyi vajdaságra, a ki, miután nem ő de Báthory István választatott meg, duzzogva vonult vissza fogarasi várába s nem hódolt meg a győztes vetélytárs előtt. Báthory előbb perrel támadta meg őt a vár birtokában; Békés erre emekirályi megerősítő diploma megszerzésével válaszolt. Báthory aztán (1573. okt.) ostrom alá fogatta és megvívatta a várat. Békés elmenekült. A királyi diploma eme viszontagságok következtében kerülhetett megőrzés végett a ref. egyház levéltárába.

A levéltár anyaga tömegesen a XVII. századdal kezdődik, midőn Bethlen Gábor fejedelem gazdag fundatióval látja el a fogarasi ref. ecclesiát. Ez időtől kezdve a fejedelmek levelei sűrűn követik egymást a levéltárban. A fejedelmektől nyeri a ref. egyház a *vásár-vámost*, a melynek mai napig is birtokában van. Ez képezi az ecclesiának fő- és pedig jelentékeny jövedelmét; ennek köszönheti, hogy mai napság is két lelkészt tarthat.

A fejedelmek kiváltságlevelei, melyekkel a ref. egyházat ellátták, be vannak vezetve protocollumba is, mely egyháztörténeti gazdag anyagán kívül több becses feljegyzést foglal magában a város történelmére a XVII-ik, második kötetében pedig folytatólagosan a XVIII. századból. Általában a ref. egyház levéltárának anyaga mind megannyi adalék a város történelméhez, a mennyiben a XVII. század folyamán jóformán az egész város ref. vallású volt.

A ref. egyház a múlt század folyamán is előkelő szerepet játszott Fogaras városa történetében. Kiváló, valóban fejedelmi maecenasa volt a század közepén: *gróf Bethlen Kata*, ez a ritka vallásos érzelmű, nemes lelkű és fenkölt gondolkozású istenes hölgy, a ki mint *Önéletírásából* is tudjuk, rajongással csüggett vallásán, az egyházakra, iskolákra áldozta nem csekély jövedelmeit s végrendeletében vagyonának nagy részét. A közeli *Hévíz* volt főlakóhelye, de huzamosabb ideig lakott, főkép életének utolsó idejében, fogarasi, máig is fennálló »méltóságos udvar-

házában« (most városi kórház). E két egyház volt az, mely úgy szólván szívéhez volt nőve. Amazt ő alapította, ő látta el lelkészséggel; itt a templomot restauráltatta, a kart ő építtette (czímere maig is ékesíti); a második lelkészi állást ő fundálta, az iskolát gyámolította, ösztöndíjakat alapított stb. Ott is halt meg 1759. végén; s ott van eltemetve a templom főkapujával szemben. Sírját koporsó alakú faragott kő fedi verses felírásokkal; emléket egy a templom homlokzatába illesztett márvány tábla is hirdeti magyar verssorokban, melyeknek másolata meg van az egyház régi jegyzőkönyveiben is.

»*Árva Bethlen Kata*« több levelét, végrendeletei, hagyaték és alapító levelei közül is többet őrzött meg a fogarasi ev. ref. egyház levéltára, a melyek culturtörténetünk emez érdekes és kegyeletos emlékü alakjának élettörténetéhez nagybecsű adalékokat szolgáltatnak. Az ott talált és leírt végrendeleteket a kolozsvári ref. egyháztanács levéltárából még három végrendelettel sikerült (Kolosváry Sándor egyet. tanár, egyházmegyei főgondnok t. barátom szívességéből) kiegészítenem; úgy hogy Bethlen Kata végrendeleteiből és leveleiből szép gyűjteményt állíthattam össze. — Bírom gróf Haller János úr szíves ígéretét is Hévízről, hogy a grófi család ottani és keresztúri levelesládáiból előkerülő leveleket el fogja küldeni, melyek még inkább kiegészíthetnék Bethlen Kata (1. gr. Haller Lászlóné, 2. gr. Teleki Józsefné) életrajzát.

Ennyi az, a mit a fogarasi *nyilvános* levéltárakról általános tájékoztatásúl feljegyeztem. Azt hiszem — et haec meminisse juvabunt. A *magán-levéltárakról* külön lesz szó.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Erler, dr. Georg, Dietrich von Nieheim. Sein Leben und seine Schriften. Leipzig, 1887. Alphons Dürr. 8-rét, I—VIII + 1—490 + I—XLV. 1. Ára 11 M.

Ugyanattól: *Der Liber Cancellariae Apostolicae* vom Jahre 1380. und der *Stilus Palatii Abbreviatus* Dietrichs von Nieheim. Leipzig, 1888. Veit et Comp. I—XXX + 1—234 lap 8-r. Ára 7 M.

Theoderici de Nyem. De Scismate libri tres. Recensuit et adnotavit *Georgius Erler.* Lipsiae, Veit et Comp. 1890. I—XX + 1—342 8-r. 1. Ára 10 M.

A német történelem az utóbbi években sokat foglalkozott Theodericus de Nyem, vagy mint ujabban nevezik: Dietrich von Nieheim középkori német történészszel, helyesebben koriróval.

Sauerland, Lindtner, Rattinger, Lenz, Krause, Lorenz és *Michael* hosszabb, rövidebb értekezéseket és tanulmányokat tettek közzé ezen XIV. századbéli honfitársokról és collegájokról.

Legujabban *dr. Erler György*, a lipcsei egyetem magántanára írta meg életét és adta ki főbb műveit.

Minthogy a magyar történelemben vágó részleteket is találunk e művekben, a Századok olvasóit is érdekelné az azok. Az ő kedvükért is tettük azokat tanulmányunk tárgyává, hogy röviden a következőkben referálhassunk felőlök.

Nieheimi Detre Westfáliában a XIV. század derekán született. Tanult jogot, vándorolt Olaszországban, végre Avignonban keresett menedéket azon időben, mikor V. Orbán pápa Rómából, hová az olaszok buzgó kérésére elindult, a Rhone kies partjaira visszakivándorolt — meghalni (1370). Utódja, XI. Gergely pápa alatt Detrét már a szentszék szolgálatában találjuk elsőben, mint a Szent-Palota, vagyis Rota Romana jegyzőjét.

A notarius sacri palatii voltaképen nem is a curia hivatalnok, hanem csak valamely szentszéki ügyhallgató (uditore) segédje volt, s mint ilyen, függelékképen tartozott az udvari

emberek nagy tömegéhez. Legalább husz évesnek, az olvasás- és írásban gyakorlottnak kellett lennie. Rendszerint clericus volt s az alkanczellár felügyelete alatt állott, ki megkövetelte, hogy tisztességes életet éljen, illőn öltözködjék és kocsmákba ne járjon. Rendes fizetése nem járt, hanem minden okirat után a felektől díjat húzott, melyet XXII. János pápa rendszeresített. Ezen elég magasra szabott taxák után ítélve, a szorgalmas és kellően elfoglalt jegyzőnek jó jövedelme lehetett.

A következő, VI. Orbán pápa alatt, ki Detrét már előbb kegyelte, előre haladt, abbreviator s egyszersmind scriptor lett belőle.

A pápai iroda főnöke az alkanczellár volt, közvetlen alantasai az apostoli jegyzők, másként főjegyzők, s ezek segédei az abbreviatorok valának. Az abbreviator főkötelessége a pápai bullák és egyéb okiratok fogalmazásának gondos elkészítése volt. Minden hibáért úgy bünhődött, hogy vagy elvesztette tiszteletdíját, vagy saját költségére újra le kellett iratnia az elrontott levelet. Az abbreviatorok igen gyakran egyuttal a scriptorok hivatalát is viselték, kik noha másolóknál, közönséges íródeákoknál egyebek nem valának, rangfokozatban az abbreviatorok felett állottak, magister címet viseltek s a pápa udvari emberének, familiarisának hívhatták magokat. Ezen visszaátnak látszó helyzet onnét származott, hogy míg a scriptor litterarum apostolicarum kezdetől fogva rendszeresített állás volt a pápai udvarban, az abbreviator kezdetben a főjegyzőnek magánhivatalnokául tekintetett, és csak utóbb vették be őt is a pápai iroda hivatalnokai közé.

Az első ember ez irodában, kit ma iroda igazgatónak neveznénk, a distributor, vagyis — mint már a XIV. században nevezték, a rescribendarius volt. Ő hozzá érkeztek az összes fogalmazatok az abbreviaturából, ő osztotta azokat szét olyképen, hogy a taxákból, melyek kimérésénél az úgynevezett compulattor ellenőri tiszttet viselt, egyiknek se jusson több a másiknál. A rescribendariust azonban csak három hónapra választották és aztán két év (!) lefolyása előtt újra meg nem választhatták. — A scriptorok testületet alkottak. Volt külön kápolnájok; testületileg jelentek meg az istentiszteleten, az elhalt kartárs temetésén. Scriptorra IV. Jenő pápa szabályzata szerint csak a törvényes születésű, tizennyolczadik életévét elért clericus lehetett. Hogy a nagyobb egyházi rendeket fölvegye, nem kívánták tőle; sőt nős clericusok is tagjai lehettek a scriptoriának, ha első ízben voltak házások és nem özvegyet vettek feleségül. Ugyanazon szabályzat értelmében a scriptort egy vizsgáló bizottság vette föl.

Jóllehet az okmányírás mesterségén fölül több képzettséget nem kívántak tőle, V. Márton pápa mégis panaszkodott a sok alkalmatlan íródeák fölött. Magánéletök a *rescribendarius* felügyeletének volt alávetve. Egyszerűen és tisztességesen, nem rövid ruhában kellett megjelenniök, s a botrányos élettől óvakodniok.

Jóllehet a scriptorok és abbreviatorok jövedelme eléggé bőséges volt, a legkevesebben közülök érték be vele. Ők voltak a legkapzsibb javadalom-hajhászók, jóllehet szabály szerint *négy* egyházi javadalomnál többet egyszerre nem birhattak. De hogy ezen szabály csak írott törvény volt, mutatja Nieheimi Detre példája, kinek következő javadalmairól tudunk: már 1390-ben a mindeni egyház kincstárosa, a kölni szt. Kunibert és a lüttichi szt. János egyház kanonokja volt; pörét a mainzi egyház egyik javadalma iránt ugyanakkor már megnyerte, míg három más: a nassaui, hildesheimi és bonni egyházakban elnyerendő javadalmakra nézve jó reménnyel pörösködött. Volt ezenfelül még várandósága (*expectantia*) a mindeni szt. margiti káplánságra, a mainzi szentpéterei kanonokságra, s egy a lüttichi egyház mellett elnyerendő méltóságra. 1391-ben egy bonni kanoniát is kapott, mely évi húsz márka tiszta ezüstöt jövedelmezett, később még hanauti főesperes is lett, mely évenként 150 márkát hozott sat. Szóval: ekkor már háromszáz ezüst márka mellékes jövedelme volt Detre úrnak, mert hisz egyéb nem is volt.

De nem mind fenéig tejfel . . . Eddig bírt javadalmairól le kellett aztán Detre úrnak mondania, miután püspökké nevezte ki őt a pápa, mely czimzetes méltóságot 1395-től 1399-ig viselte. Nem tarthatta magát Verdenben, mert Venczel király nem akarta őt investálni, szigora miatt a káptalanban se volt sok barátja. Ezért föl se szenteltette magát, és midőn püspökségét, mely sok pénzébe került, elveszté, maga mondja, ismét nem volt egyéb, mint *simplex clericus non beneficiatus*. És nem maradt más menekvése, hanem újra abbreviatorrá és utóbb scriptorrrá lennie.

Ezen, balszerencséje fölött elkeseredett állapotában, lelke ezen elsavanyodott hangulatával kezdett azután történetet írni, még pedig kortörténetet: saját élményeit emlékezetből. Főmunkája »*de scismate libri tres*« címet visel, melyben a nyugati egyház nagy, szinte félszáz évig tartó szakadását VI. Orbán pápa választásától V. Sándor haláláig, illetve XXIII. János pápa választásáig tárgyalja. E műve alapította meg történetírói hírét. Megírni mint keletkezett a schisma; miket mívelének Orbán, Kelemen pápák és utódaik; mi történt ez idő alatt Rómában, Avignonban s egyebütt és végre miként kezdették meg az egyesítés művét, mely legújabbán befejezést nyert: ez volt — úgy-

mond — iratának célja. Mely szavaiból kitetszik, hogy a schisma történetét általános világtörténeti szempontból óhajtá megírni.

És Nieheimi Detre e vállalatra nem volt épen alkalmatlan. Utazott Franciaországban és Olaszországban; élt Németországban, Avignonban, Rómában és Nápolyban, a leghatalmasabb olasz fejedelem székhelyén; része volt nagy eseményekben; csaknem folytonosan a keresztény világ központjában, a római curián tartózkodott, a hova akkor is, midőn az egyház ketté vált, az események száalai összefutottak: mindezen momentumok szellemi látkörét tágitották. És habár állásánál fogva, mint scriptor és abbreviator, nem volt politikai tényező, alkalma még sem hiányzott arra, hogy fontos eseményeknél jelen legyen, hogy értesüléseit jó forrásokból merítse. Csakugyan azt tapasztaljuk, hogy minden érdekli őt: az események a német rend tartományaiban, a zavarok Magyarországon, Nápolyban és Siciliában, az islam haladása s a német birodalom viszonya a szentszékhez. Azonban a politikai éles látás, a pragmatismus kiszímatolása csak úgy hiányzik nála, mint a történetíráshoz megkívántató pártatlan nyugodtság s az arányok érzéke.

Nem eléggé behatóan tárgyalja VI. Orbán megválasztását, mely, minthogy a schisma oka volt, alaposb előadást igényelt volna. Uralkodása első évei is silányúl tárgyalvák; sok a hiba a korrend ellen; a legfontosabb eseményt, a marinói ütközetet, mely Orbánt Róma urává tette, hallgatással mellőzi. Ellenben személyes élményei Orbán szolgálatában, tartózkodása Nápolyban, Braunschweigi Ottó, Johanna királynő férje vitézi tettei aránylag sok tért foglalnak el. Még kevésbbé elégít ki IX. Bonifacius pápa története. Valamivel sikerültebb VII. Incze rajza, habár a történetíró itt is kizárólag a római eseményeket szemeli ki előadása tárgyaúl. A legnagyobb lékek azonban a II. könyvben támadtak az által, hogy Detre Franciaország igyekezeteit az egység helyreállítása körül, a pápaságra oly fontos politikai alakulásokat Olasz- és Németországban, a Viscontiak emelkedését és bukását, az egyházi állam helyreállítását IX. Bonifacius pápa által, továbbá Venczel király letételét, s a helyébe megválasztott Rupert kísérleteit a császári hatalmat Itáliában megújítani — vagy nem is érinti, vagy csak alkalmilag hozza szóba. XII. Gergely pápa uralkodása kizárólag az unio szempontjából van kimerítettben, de csak egy oldalról megvilágítva. A mit Detre XIII. Benedek pápa politikájáról, a francia kormány, a francia püspöki kar, a párisi egyetem igyekezeteiről tud, elégtelen arra, hogy a pisai zsinat létrejöttét megértsük. E zsinat viselt dolgainak rajza is vékony és rendezetlen, míg a szerencsétlen Gergely pápa utazásainak terjengő leírása okadatolva nincs, azonképen

fölötte sovány az V. Sándor pápa és udvara jellemzése, melylyel a Nieheimi művét végzi.

Nem sokat kutatván, még kevesebbet bírálgatván, sietett a pápai irnok megírni a hitszakadás történetét úgy, a mint az események épen eszébe jutottak, szenvedélyes lelkén, keserű szívéen átszűrődtek. »Er ist auch nicht ernstlich bemüht gewesen, — mondja Erler, — der Wahrheit gerecht zu werden, sondern liess sich, durch persönliches Missgeschick tief verstimmt und zugleich verblendet, zu ungerechtfertigt harten Urtheilen gegen Männer hinreissen, denen er die Schuld an dem allgemeinen Unglück und der eigenen Not zuschreiben zu dürfen glaubte.«

Mi magyarok hálával tartozunk neki, hazánk történetét érdeklő közleményeiért, melyek Nagy Lajos viszonyát a tárgyaltschismához, Johanna siciliai királynő bukását, Kis-Károly, fia : Nápolyi László és Zsigmond király némely viselt dolgait, nem különben a nikápolyi csatát érdekesen és elég híven írják le.

Nieheimi Detrét, jóllehet ismerte Petrarca és Boccaccio műveit, a classicismus szele alig érintette. Irálya nehézkes, az úgynevezett stilus curialis. De nem hiányzanak művében erőteljes rajzok, szép leírások, egyéni jellemzések.

Például szolgáljon VI. Orbán jellemzése :

»Dominus Urbanus natus fuit in Neapoli in platea Nidi, in quodam loco, qui nuncupatur vulgariter Internus . . . egregius decretorum doctor necnon ante papa tum homo humilis et devotus et retrahens manus suas ab omni munere, inimicus et persecutor simoniacorum, zelator castitatis et iusticie, sed nimis sue prudencie imitando et credens adulatoribus libenter aures ipsis prebuit, frequenter et sollicite in eodem iure et in sacra pagina eciam studens ingenium, quo, ut ipse testatur Salustius, neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, inculto et socordia torpescere non tinebat (!) viros literatos et bonos sincere dilexit et pro posse adiuvit, non impediens se de negociis alienis sat.«

Kis-Károly rövid jellemzése ez :

»Predictus autem Karolus erat brevis stature, rufus et pulcher aspectu necnon loquela et incessu placidus, poetis et historiis sufficienter instructus, in quibus eciam libenter post cenam et prandium cum doctis in illis plerumque conferre consuevit. Et, ut dicitur, XL^{mum} annum egit, dum fuerat interfectus.«

Nem kevésbbé érdekes Nieheimi Detre ily című dolgozata :

»Liber cancellariae«, melyet 1380-ban, mint a pápai iroda scriptora irt össze. Baluzius szerint (Vita papae I. 743.) a szentszéki irodának legrégibb (fönmaradt) registruma, mely jelenen a párisi nemzeti könyvtárban (4169. sz. a.) őriztetik és tizennégy nyolczleveles ternioból áll.

E könyv czélját tartalmából határozhatjuk meg. Tartalmazza az irodaszemélyzet számára kiadott legfontosabb szabá-

lyokat: az eskümintákat, melyek után az új hivataluoknak esküdniu kellett; a rendeleteket, melyek teendőit megszabták; a kiállított levelek után szedendő taxákat, azaz mind oly tudnivalókat, melyeket időközönként el-elolvastak a cancelláriában, hogy az érdekeltek el ne feledjék. A régi, elnyűtt könyv helyett készítette azt a Nieheimi az iroda számára, melynek szinte haláláig tagja volt. A benne foglalt evangéliumi szakaszok pedig arra szolgáltak, hogy az esküvő »tactis sacris evangeliis« esküdthessék, valamint a bolognai egyetem legrégebbi statutumaiban hasonló rendelkezést találunk.

Sokkal fontosabb része e könyvnek, mely »*Provinciale cancellariae*« czímen az összes római bíborosok, s az egész keresztény világ püspökségeinek sorozatát tartalmazza. A XIII. századból eredő összeállítás az a catholicus hierarchiának egyházi tartományok szerint, melyhe a közben történt változásokat is fölvettek. Minket e részből első sorban Magyarország s a hozzá kapcsolt részek egyházi felosztása érdekelt, melyet egész terjedelmében másutt, a Történelmi Társban közlendünk.

A Liber cancellariae egyik szintén fontos tartalmát a különféle, legtöbbször szerzetes rendeknek adadni szokott privilegiumok gyűjteménye alkotja. Valószínűleg formularium volt e rész, mely szerint ezen, számtalanszor kiadott szabadalmas levelek készültek. Talán némi időleges érdekességgel bír a »*Privilegium Judeorum*«, melyet a pápák a zsidók védelmére, ha azt kérték, annyiszor amennyiszor kiadtak. Lényeges tartalma így következők:

»Nos ergo . . . predecessorum nostrorum felicis memorie Calixti, Eugenii, Alexandri, Clementis, Celestini, Innocentii, et Honorii Romanorum pontificum vestigiis inherentes ipsorum petitionem admittimus eisque protectionis nostre clipeum indulgemus. Statuimus etiam, ut nullus christianus invitos vel nolentes eos ad baptismum per violenciam venire compellat, sed, si eorum quilibet sponte ad christianos fidei causa confugerit, postquam eius voluntas fuerit patefacta, christianus absque aliqua efficiatur calumpnia. Veram quippe christianitatis fidem habere non creditur, qui ad christianorum baptismum non spontaneus, sed invitatus esse cognoscitur pervenire. Nullus etiam christianus eorum personas sine iudicio potestatis terre vulnerare aut occidere vel suas illis pecunias auferre presumat aut bonas, quas hactenus in ea, in qua habitant, regione habuerint, consuetudines immutare. Preterea in festivitatum suarum celebratione quisquam fuscibus vel lapidibus eos nullatenus non perturbet neque, aliquis ab eis coacta servicia exigat, nisi ea, que ipsi preteritis facere temporibus consueverunt. Ad hec malorum hominum pravitati et avaritie obviantes decernimus, ut nemo cimiterium Judeorum mutilare vel minuire audeat sive obtentu pecunie corpora humata effodere. Si quis autem decreti huius tenore cognito temere, quod absit, contraire temptaverit, honoris et officii sui periculum patiat, aut excommunicationis ultione plectatur, nisi presumptionem suam digna satisfactione correxerit. Eos autem dumtaxat huius protectionis presidio volumus communiri, qui nihil machinari presumpserint in subversionem fidei christiane.«

Mintegy toldalékát képezték a Liber Cancellariaenek a »Constitutiones factae in concilio Lugdunensi« 1245-ből, a »Forma rescriptorum introducta ex antiquo« 1278-ből, a VIII. Bonifacius idejéből származó kiközösítő minta a curiában előfordulható vesztegetések ellen, a »Sanctio gloriosissimi imperatoris pro ecclesiastica libertate« 1220. évi november 22-ről, III. Honorius pápa 1221. januaris 4-iki bullája, a »Regimen et iura cancellariae more antiquo«, az esküforma az ujon megválasztott püspökök és apátok számára az akkori schisma idején és egyebek.

Nieheimi Detre harmadik, nem kevésbbé érdekes compiliációja e címet viseli: »Stilus Palatii abbreviatus«, mely — úgy szólván — a Rota Romana perrendtartása. Detre e művecskéjét a Rota irodaszemélyzete állította egybe s a Rota ügymenetét tárgyalja a per felszerelésétől kezdve az ítéletig. Ezen jól rendezett és világosan megírt művecske a Rota jegyzői, ügyészei, ügyvédei és ügyhallgatói okulására készült segédkönyv, de olvasása haszonnal járt mindazoknak, kik a pápai törvényszék előtt pereltek, valamint nem csekély hasznára van a történetbuvárnak, ha régi perekben kutat, melyek elvégre is a legközvetlenebb adatokat szolgáltatják a középkori népelet megértéséhez.

A mi dr. Erler György munkáját illeti, az minden dicséreten felül áll. Gonddal gyűjtötte egybe jeles művéhez az adatokat; kiterjeszkedett minden belevágó kérdésre, nagy türelemmel fejtegette meg azokat; szeretettel és lelkiismeretesen dolgozta fel a nagy tömeget, mely tárgya körül felhalmozódott. A helyreállított szöveg kritikája kifogástalan, jegyzetekkel bőves bőven illusztrálva. Kár, hogy vizsgálódásait szerző mintegy az olvasó közönség szemé láttára végzi. Elég lett volna nekünk az eredménnyel megismerkednünk.

PÓR ANTAL.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1890. nov. 6-án tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnök, Szilágyi S. titkár, Nagy Gyula jegyző, Szádeczky Lajos másodtitkár; Bánó József, Ballagi Aladár, Borovszky Samu, Csontos János, Czobor Béla, Dedek Cr. Lajos, Fraknói Vilmos, Horváth Árpád, Rónai Horváth Jenő, Hunfalvy Pál, Mayláth Béla, Ortway Tivadar, Pauler Gyula, Széll Farkas, Szinyei József, Tagányi Károly ig. vál. tagok.

Elnök megnyitván a gyűlést.

1. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Bánó József és Fraknói Vilmos vál. tagokat.

2. *Thaly* Kálmán értekezését: Balassa Bálint életéből felolvasta *Szádeczky* Lajos. A Századokban fog közöltetni.

3. *Ortway* Tivadar olvasta fel értekezését: Az Átony- és Csanád-nemzetségek birtokairól Dél-Magyarországon. A Századokban fog megjeleni.

4. Folyó ügyekre kerülővén a sor:

a) *Mayláth* Béla az aradi ünnepélyre kiküldött bizottság nevében jelentést tett, hogy megbízatásában a kiküldött tagokkal Márki Sándor vál. s Baráth Ferencz társ. taggal eljár, s előadja az ünnepély és fogadtatásuk részleteit. Elismeréssel vétetik tudomásul.

Új alapító tagúl felvétel:

b) Gróf *Chotek* Rezső Alsó-Korompán (Trencsénm.), ajánlja gróf *Szécsen* Antal társ. elnök.

c) Titkár jelenti, hogy gróf *Chotek* Rezső és *Steiger* Gyula 100—100 frtos alapítványukat befizették.

d) Évdíjas tagokúl felvételtek: *Buzinkay* Gyula belügyminiszt. egészségügyi felügyelő Bpsten (aj. Komáromy), *Koronghy* Henrik Bpsten (aj. Szentiványi Zoltán), *Serédy* J. Dénes benczés tanár Kőszegen, a Kereskedelmi Akadémia Debreczenben (aj. a titkár), *Bugyi* Ferencz ház-
tulajdonos Budapesten (aj. Széll Farkas).

e) Titkár bemutatja múlt havi pénztári számadását, mely szerint október havi

bevétel volt	4981 frt 57 kr.
kiadás »	885 » 54 »
pénztármaradék	4096 frt 03 kr.

Tudomásul vétetvén, Nagy Gyula indítványára elhatároztatik, hogy a befizetett 200 frt alapítványon 5⁰/o-os magyar papíráradék vásároltassék s a végrehajtással Ballagi A. vál. tag s a titkár bizattak meg.

Több tárgy nem levén az ülés eloszlott.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A »KÖNYVSZEMLE« szerkesztését Csontosí épen tíz év előtt vette át — s e decenniumot becsesebb kötetel mint e most megjelent XIV-ik évfolyama a szerkesztő nem is ünnepelhette volna meg. E folyamának mind a négy füzete egy vastag kötetben most jelent meg öt hasonmás melléklet s igen gazdag tartalommal. A hasonmások közül kettő az 1474-iki magyar nyelvemlék első és utolsó lapját, kettő a Konstantinápolyban őrzött Rannusius-codex két első címlapját, az ötödik Debrenthey János párisi codexének címlapját adja igen sikerült hasonmásban. A cikkek, melyekhez ez illusztrációk tartoznak, első rangú irodalomtörténeti ereklyékről tesznek említést s épen olyanokról, melyek hazánk határain kívül őriztetnek. Kétségtelenül legnevezetesebb köztök, mert magyar, a dömésrendű apácák számára készült szabályzat 1474-ből, kiválóan fontos nyelvemlék, melyet Csontosí 1879-ben társulatunk januári ülésén mutatott be. A Rannusius-Codexhez bevezetést Csontosí írt, előre bocsátván Blass Ferencz tanár által a Konstantinápolyban, a régi Szerailban tett kutatás történetét, mint a ki először látta e codexet. A Debrenthey-codexet (a püspök által a pápa előtt tartott oratio leírása) Fraknoi ismerteti, míg magának az orationak szövegét Majláth Béla adja. Igen becses közlemény: a középkori könyvtárak okmánytára három adalékkal (Nagy Imre, Tagányi és Schönhertről) Fejérpatakytól, külföldi levéltári buvárlatok Hodinkától, Hazai vonatkozású kéziratok az olasz könyv- és levéltárakban, Szabó Károlytól Adalék a régi magyar könyvészethez; a XVII-ik század könyvészetét illusztrálják Kvacsala és Kemény Lajos az első a Comen-irodalomról, az utóbbi a kassai könyvtárakról értekeznek. Érdekes Majláth jelentése a Nemzeti Múzeum könyvtáráról s Csontosí emlékirata a Hunyady-levéltár visszaszerzése tárgyában. Két szívből fakadt necrológ is van benne Rómerről és Ábelről. Ballagi a nádas-ladányi könyvtárt (illetőleg az arról írt monographiát) ismerteti. A kötetet gonddal összeállított vegyesek rovata zárja be. Két mellékletét képezi a kötetnek az 1888. és 1889-iki magyarországi könyvészet, összeállítva Horváth Ignácztól.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 1890. évi IV. füzetének első közleménye *Thaly* Kálmántól: Egykorú jelentéseket (I—VIII.) hoz a koronczai csatáról, mely első nyílt ütközet volt, melyet Rákóczi hadai a császáriakkal vívtak 1704. június 13-án. *Sóvári Soós* Elemér: az 1278. évi morvamezei (dürnkruti) csatát írja le hadászati szempontból, naplószerűleg, a német krónikák és magyar levéltári adatok alapján, illusztrációkkal s csata-tervekkel díszítve cikkét. *Márki* Sándor Arad középkori hadtörténetéről a II-ik közleményt adja, mely Aradmegye várainról szól 1242—1526 között. *Thury* József az 1663—64-ik évi hadjárat történetét egészíti ki Rasid efendi művéből (II. közl.). *Olchváry* Ödön Bethlen Gábor első támadása történetéből II. Ferdinánd ellen a II-ik és befejező közleményt nyújtja. A *Tárcza* közt említés nélkül nem hagyható a Székelyhíd lerombolásáról (1665.) szóló, képpel kísért közlemény (Gömörytől). Repertoriumot Mangold állított össze, az okmánytárban *Soós* Elemér és *Koncz* József adnak közleményt, az első IV. László egy adomány-levelét 1285-ből, másolási hibákkal telve, s a második Székelyhíd hadikészletei lajstromát 1665-ből.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ okt. füzetét *Nagy* Géza nyitja meg a magyar középkori fegyvezetről irt tanulságos cikkével. Azután *Pulszky* Károly beható és alapos kritikát ír három magyar érdekű olasz renaissance emlékről, köztük a berlini úgynevezett Mátyás és Beatrix domborművekről, melyekről kimutatja, hogy Bode meghatározása hibás. *Fröhlich* Róbert negyedik közleményével befejezi a római feliratok közlését Alsó- és Felső-Pannoniából. Az emlékek és leletek rovatában *Kövér* Béla a szt.-István-féle casulát, *Czobor* Béla a berni diptychont, ifj. *Kemény* Lajos a kassai szent Erzsébet-egyházról az ottani levéltárban található régi feljegyzéseket, *Csoma-Csergheő* Szapolyay Imre sírkövét, *Huszka* József a csik-menasági templom falfestményeit, *Mihálik* József a selmeczbániai ötvösműveket a XVII. századból ismerteti. A levelezés rovatában *Farkas* Sándor, *Dudás* Gyula, ifj. *Kubinyi* Miklós, *Téglás* István és Gábor, *Bella* Lajos és *Sándorffy* Nándor tesznek jelentéseket újabb leletekről. Az irodalmi rovatban *Fröhlich* R. a tyrsai görög műemlékeket, *mp.* pedig Szádeczkynek a czéhek történetéről Magyarországon — irt munkáját ismerteti. A különfélek: között apróbb régészeti feljegyzésekről és társulati ügyekről van szó.

— A BUDAPESTI SZEMLE július—novemberi füzeteiben érdekes történelmi tanulmányokat közöl. Nevezetes kérdéssel foglalkozik s jól is oldja meg azt *Moldován* Gergelynek »A reformatio hatása a román népre Erdélyben« című cikke. Elfogultság nélkül történeti objectivitással tárgyalja ezt az érdekes és fontos kérdést, s állítja össze az eddig szétszórtan megjelent adatokat s alkot azokból egy képet: úgy hogy ez a kérdés, ha itt-ott fel is volt vetve, vagy említésbe jött is, de tüzetesen először itt tárgyalatik. *Király* Pál a római birodalom provinciáiról ad Mommsen nyomán érdekes képet. *Requinyi* Géza néhány Columbusra vonatkozó adatot bírál, s *Marczali* Henrik Lonovits római küldetését írja le a csanádi püspök sajtókezű naplója alapján, ennek adataiból s más forrásokból, tanulságos

képét tárván fel az akkoriegyházpolitikai küzdelemnek; — kiválóan érdekes és időszerű czikk. *Szamota* István mutatványt közöl »Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717« című művéből Wratislaw 1591-iki útleírását közölve. A tárczában néhány történeti munka is van ismertetve.

— Az AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ aug.—okt. füzetének főbb cikkei a következők: *Az archaeologiai bizottság* 1858—1890. közti működésének méltatása, *a magyar országgyűlési emlékek* eddig megjelent tíz kötetének ismertetése, *a classica-philologiai bizottság* 1883—1890-ig terjedő munkálkodásainak átnézete, a »Történelmi Tár« tizenkét évfolyamának s az általa napvilágra hozott történelmi anyagnak méltatása s az akadémia által újabban kiadott könyvek, értekezések és folyóiratok ismertetése.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET bölcsélet- nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai VII-ik kötetének V-ik füzetében megfigyelésre méltó cikket közöl Moldován Gergelytől »a román jobbágyság történetéből«, párhuzamot vonva az erdélyi s oláhországi jobbágyság sorsa közt, s bemutatva néhány oláh jobbágyság eladására vonatkozó okiratot.

— Az ETHNOGRAPHIA f. é. okt. füzetében *Baróti* Lajos a bánági német telepítések történetét kezdi vázolni, a bánági volt tartományi kormányzéseknek a múlt nyáron az orsz. levéltárba került iratai alapján. *Katona* Lajos folytatja és befejezi a török-palóc párhuzamról szóló megjegyzéseit. *Nagy* Géza ethnologia és nyelvészet cz. a nyelvészekkel polezímál. Végül *Thúry* József ír Kis-Kun-Halas néprajzáról, tulajdonképen az ottani házassági szokásokról, közölve a lakadalmi verseket.

— A MAGYAR NYELVÖR sept. és oct. füzetében egyebek közt *Alexics* György a török elemeket a magyar- és oláh-nyelvben sorolja elő betűrendben; *Zolnai* Gyula pedig Mátyusföld(e) nyelvjárását ismerteti.

— A KATHOLIKUS SZEMLE f. é. IV-ik füzetében dr. *Mihályfi* Ákos a vallás eredetéről és fejlődéséről értekezik; dr. *Bognár* István: az új álláspont, módszer és irányelvek az etikában cz. a Pauer ethikai elméleteivel szemben fejtegeti az ő ellentétes álláspontját. *Takács* Sándor a nyelvújítási harc történetében közöl »részletek«-et; dr. *Rada* István pedig Molière és munkái ismertetését folytatja; dr. *Karácson* Imre a párisi Commune által kivégeztetett Darboy párisi érsek végnapjait írja le egy francia munka alapján.

— A PROTESTANS SZEMLE f. é. III. füzetében két történeti tanulmány van: *Kvacsala* János a XVII-ik századi chiliasmus történetéről értekezik, *Alstäd* Diatribe-ját a *Lux in tenebris*-t s *Drábik* áttérését tárgyalván alapos ismerettel; s *Mitrovics* Gyula Poóts András életrajzát állítja össze. A IV-ik füzetben *Kvacsala* értekezik *Kalinka* superintendens első 1671-iki vizsgálati fogságáról, s *Thury* Etele Sibolti életét és munkáit ismerteti.

— MAGYAR SION VII—X. füzeteiben *Erényi* Károly folytatja tanulmányát *Savonaroláról* s *Mohl* az amerikai Orsolya-szüzekről. Legbe-

csesebb történeti rajza e füzeteknek »Vancsai István első magyar bíboros élete« Nogáll Lászlótól, a fennmaradt emlékekből állítván össze a XIII-ik században élt bíboros életére vonatkozó adatokat.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ f. é. 3. és 4. füzetében *Jakab Elek* Enyedi György XVI. századi unitárius lelkész és hitvitázó életrajzát írta meg, a ki Dávid Ferencznek lelkes tanítványa volt († 1597-ben 42 éves korában), *Kanyaró* Ferencz magyarországi unitáriusok XVI—XVII. századi történetéből a VII-ik közleményt adja.

— A TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐBEN, mely a Délmagyarországi Múzeum közlönye, *Karácsonyi* az aradi prépostság és káptalan birtokairól, *Milleker* a verseczi szerb püspökségről irt cikkeket s *Berkesszi* a délmagyarországi külföldi utazók följegyzéseit ismerteti. Az Adattárban *Baróti* az 1731-iki bánsági összeírást s a püspöki birtokok 1701-iki följegyzését közli. A füzetet tárcza és egyveleg zárja be.

— A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve VI-ik évfolyamának II-ik füzetében Jung Ferencz bevégzi Kis-Köszeg monográfiáját, *Grosschmid* leírja a bulkeszi árpádkori leletet, Erdújhelyi Ujvidék művelődéstörténetéről kezd meg egy hosszabb cikket, a III-ik füzetében *Bende* József Szent-Miska történetéről, *Grosschmid* Bács-Bodrog vármegye történeti irodalmáról készített összeállításukat folytatják.

— Az ARMENIA 8—11. füzetében *Szongott* Alisán Leontius életrajzát adja, dr. *Molnár* beható tanulmányt kezdett meg Örményország őstörténelméről a vároí ékiratok alapján, *Simay* Dádián herczeg és neje (szül. Széchenyi grófné) arczképeit mutatja be s *Temesvári* János Történeti koronánk drága kövei cím alatt nagyobb fontosságú okiratok közlését kezdi meg: egy 1692-iki s egy 1693-iki okmányt közöl jegyzetekkel s bevezetésekkel ellátva.

— Az UNGARISCHE REVUE jul.—októberi füzetében *Wosinszky* bevégzi a lengyeli ásatásokról irt tanulmányát, *Gindely* »Bethlen Gábor történetéhez« cím alatt közli Bethlen második házassága s III. Ferdinánd királylá választatása történetét, *Beer* Ágost a régi magyar zenéről értekezik, *Csontos* befejezi Mátyás király arczképeiről irt tanulmányát, *Pulszky* Ferencz a »renaissance és Mátyás király« cím alatt irt tanulmányt s *Csergheő* és *Csoma Tornay* János siremlékéről írnak. Mint e tartalom is mutatja, e folyóirat megoldja feladatát, hogy történelmi kutatásunk újabb eredményeiről tájékoztassa a külföldet.

IRODALMI SZEMLE.

— HEVESVÁRMEGYE TÖRTÉNETÉBŐL megjelent a II. kötet, *Szederkényi* Nándor Egerváros orsz. képviselőjétől. A vármegye 1886-ban határozta el, hogy hazánk ezredéves ünnepére a megye történetét megírattja. *Balássy*

Ferencz, társulatunk vál. tagja, és *Szederkényi* bízattak meg a munkával. Az előbbi a mohácsi vészig terjedő korszak, az utóbbi az ezután megírására vállalkozott. Balássy egy-, Szederkényi három kötetre tervezi a maga részét, melyből ez utóbbi most adta ki az első részt, az egész munka II. kötetét. Hevesvármegye történetének, mondhatjuk, legérdekesebb időszakát öleli ez fel: a mohácsi vésztől Eger elestéig terjedő ama hetven évet, a mely egyaránt gazdag dicsőségben és balsorsban, a mely alatt Hevesvármegye az egész ország sorsára kiható nagyfontosságú hadi események színhelye volt (Eger ostromai, a mezőkeresztesi csata stb.). A munka öt részből áll (42 fejezetben). Az első a mohácsi vésztől János király haláláig terjed, a második az u. n. Perényi korszakot öleli fel Dobó Istvánig, a harmadik Dobó dicsteljes kapitánysága korát, a negyedik Magócsy Gáspár kapitányságától Eger elestéig (1596.) a török harcok szakadatlan láncolatát írja le, míg az ötödik a vármegye beléletét, kormányzati s gazdasági viszonyait tárgyalja.

— RÁTH MÓR kiadásában egy kiváló érdekű és fontosságú történeti munka lát világot: »Ausztia-Magyarország a XIX-ik század első tizedében« *Wertheimer* Edétől. E kiadatlan források alapján írt munka, mely a luneville-i békétől a pozsonyi békéig terjedő éveket foglalja magában. már hosszabb idő előtt elhagyta a sajtót: a második kötetnek most megjelent első füzeté külön fejezetekben Ausztia és Magyarország belső viszonyaival ismertet meg. Ezek a viszonyok pedig oly behatóan és rendszerezésen, mint itt, még soha sehol sem tárgyalattak; — sőt mondhatni, hogy ezeknek kidomborított összefüggő képét itt nyerjük először. *Wertheimer* joggal mondhatta, hogy munkáját kiadatlan források alapján írta; — ezek a kiadatlan források pedig legnagyobb részben magánosoknak nehezen hozzáférhető levéltáraiból állanak: Károly főherczeg, Metternich, gróf Pálffy-Daun levéltáraiból; kívülök szerző a bécsi nuntiaturának, az udvari titkos levéltárnak, a nádori levéltárnak stb. s több magyar főúr levéltárainak kincseit gondnal és lelkiismeretesen használta fel. És e rengeteg anyagból, mit *Wertheimer* összegyűjtött, a nevezetes kor történetének tiszta és világos képét állítá elénk. Rajzában a történet cselekvő egyénci megelevenednek, jellemeik kidomborodnak, és sok dolgot helyesebb világításban tüntet elő, mint ismertük, sok szereplő egyént is másként jellemez, mint a korábbi történetírók. Helyes oeconomiával állítja előtérbe a magyar viszonyokat, mert csak így jöhetünk tisztába azzal, hogyan lett a római császárból osztrák császár s mennyi nehézsége származott a római szent birodalom s utóbb az örökös tartományok császárljának abból, hogy Magyarországnak alkotmányos királya volt; — mert itt az érdekek összeütközése nem volt elkerülhető. De úgy látszik, hogy a magyar közönség nem méltatta kellő figyelemre ezt az öt közlőre érdeklő munkát; — legalább az a körülmény, hogy *Ráth* az első kötetből újabb *címk* kiadást rendezett erre mutat. Pedig a valóban izléssel, mondhatni fényesen kiállított munka megérdemli. Az I. köt. ára 2 frt 80 kr. A II-ik köt. első füzeté: 1 frt 20 kr.

— A MAGYAR KATH. ALSÓ PAPSÁG VÉGRENDELKEZÉSI JOGA, ennek története, jelenlegi állapota és a hagyatékok körül követendő eljárás cím alatt irt Kollányi Ferencz egy munkát, melyben szerző a vicens jog mellett az intézmény történeti fejlődésére is kiterjeszkedik, és ez a könyv kétharmad részét képezi. Az általános egyházi viszonyokból indulván ki, rátér a specialis magyar fejlődésre. Használja a közkézen forgó compedinmokat, Balics, Lányi történeti műveit, de azokkal be nem éri. Forgatta oklevéltárainkat; kutatta — már a XVIII. századtól kezdve — a primási és az országos levéltárt, s a kérdést oly teljességgel dolgozta fel, a mint eddig még nem volt feldolgozva. Minthogy pedig a kérdésnek jog-, sőt általános történeti értéke is van: ajánljuk e világosan, és jól irt munkát olvasóink figyelmébe.

— GIESSWEIN SÁNDOR azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a keleti őstörténet eredményeit, különösen theologiai vonatkozásaiaknak szempontjából, a magyar közönségnek bemutassa. Legelőször a »Mizraim és Assur« című munkájában (2 köt. Győr 1886—7) látott hozzá irodalmi szándékához. Egy nemrég megjelent értekezéséhez,¹⁾ melynek kivonatát körülbelül egy évvel ezelőtt mutatta be szerző akadémiánk II. osztálya egyik ülésén, a régi Egyptom vallásos életének egy fontos okiratával foglalkozik: az úgynevezett »Halottak könyvével«, mely az egyptomi vallás legkimagaslóbb tanával, a túlvilági élet hitével függ össze. Legújabb időben ez ősrégi munkának Naville-től eszközölt újabb kiadása fokozott érdeket kölcsönöz ismét az aegyptológusok legelőkelőbbjeitől tanulmányozott és feldolgozott ez emlékek. G. úr a legjobb külföldi munkák alapján a magyar közönségnek módot nyújt arra, hogy a Halottak könyvének irodalmi alakjával, dispositiójával, tartalmával és a vallásos életben való szerepével megismerkedhessék. Egy befejező tanulmányban az aegyptomi eschatologia hatását a görög mythusra és bölcselkedésre nagyon behatóan tárgyalja. A 64. lapon érintett kérdésre nézve szerzőnek, éppen azon szempontból, melyen az irodalmak tárgyalásában kiindul, nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia *Annessi Victor abbé* munkáját: »*Job et l'Égypte, le redempteur et la vie future dans les civilisations primitives.*« (Paris, Leroux 1877.) Egyidejűleg az előbbinél nagyobb terjedelmű munkában²⁾ Giesswein úr az összehasonlító nyelvészet fő problémái fölött tart szemlét. Tárgyalja a nyelvek osztályozásának különféle kísérleteit, azt a kérdést: vajon az emberiség nyelvei egy vagy több ősnelvből indultak-e ki? a nyelv eredetéről szóló különféle elméleteket és még számos a nyelvtudományi philosophia körébe tartozó kérdéseket. E téren is bő olvasottságá-

¹⁾ Az ó-egyptomi *Halottak könyve*, irta Dr. Giesswein Sándor. Budapest, 1890. 74 lap.

²⁾ Az összehasonlító nyelvészet fő problémái, irta Dr. Giesswein Sándor. A győr-egyházmegyei hatóság engedelmével. Győr, 1890. 216 lap. — Ára 1 frt 50 kr.

nak adja tanújeleit. Ő maga az »egy ösnyelv« mellett foglal állást; — ez elméletet tételre emeli a Mózes I. könyvének II. fejezetében olvasható elbeszélés, — és kritika alá veszi az emberi szellem történetének fejlődéstörténeti (evolutionistikus) alapon induló tárgyalását. Szerinte az »őseMBER csakis tökéletesen kifejlődött, a szellemi tehetségek teljességével felruházott lény lehetett.« Jól esik mindennek felett szerző polemiájának higgadt modorát tapasztalnunk, mely a nyelvtudományi speculatio azon irányának irodalmában, melyet e könyvével szerző is gazdagít, nem éppen mindennapi. Dicsérrel említenél fel, hogy G. nagy lelkiismeretességgel vette tekintetbe könyvében a hazai nyelvészet teljes irodalmát is. Terjedelmes névés tárgymutató e munka használatát lényegesen megkönnyíti. A 129. lapon a Geiger Lázár szavak közé tévedésből került vessző azzal állt boszút, hogy az indexben Geigerből és Lázárból két ember lett. — r —

— DR. HUNFALVY JÁNOS Egyetemes földrajzának III-ik kötete: *Északi- és Közép-Európa földrajza*, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra, most jelent meg másfél évvel a nagyérdemű tudós halála után. Ezt a kötetet már nem fejezhette be ő maga; a befejezés az író hátrahagyott kéziratai alapján és a sajtó alá rendezés érdeme dr. Thirring Gusztávé, a megboldogult tanítványáé, a ki munkájával derék tanára halálos ágyán nyilvánított végóhajtásának tett eleget. — Hat éve, hogy az Egyetemes földrajz első kötete megjelent. Öt kötetre volt tervezve, melyet a megboldogult szerző négy év alatt remélt befejezni. A II. kötet 1886-ban jelent meg s épen a harmadik kötet sajtó alá készítésén fáradozott a fáradhatatlan (akkor már közel 70 éves) tudós, midőn java munkálkodása közepette elragadta a halál 1888. decz. 6-án. Nagy munkája, melyet működése koronájául méltán tekintett, befejezetlenül maradt tehát; de kiváló nyeresége irodalmunknak (kétszeresen az szegényes földrajzi irodalmunkat tekintve), hogy legalább három vaskos kötet megjelent belőle. — A III. kötet Ausztria, Németország, Svájc, Franciaország, Nagybritannia és Írország, Belgium és Németalföld, Dánia, Norvég- és Svédország, végül európai Oroszország földrajzát tárgyalja. Hunfalvy e kötetének is az képezi legfőbb becsét és érdekességét, hogy ő nem pusztán földrajzot ír, hanem dióhéjban történetét, néprajzát, politikai és kulturképét is adja a leírt országnak és népeknek s így munkája nemcsak nagybecsű szakmunka, de egyszersmind tanulságos és kellemes olvasmány. Az Athenaeum kiadása, IX és 590 lap, ára 4 frt.

— HELYNEVEK MAGYARÁZÓJA cz. a. mutatóny jelent meg *Réső Ensel* Sándor anyaggyűjteményéből és pedig mint 3-ik füzet a *C* betűvel kezdődő helynevek. Még 1861-ben adta ki szerző 32 füzetre terjedő anyaggyűjteményéből az *A* betűvel kezdődő helynevek magyarázatát, utána 1862-ben a 2-ik füzetet, a *B* betűvel kezdődőket. De a tovább folytatást ekkor beszüntette s az Akadémiára hagyta — úgy mond — a munkálodást, mely már 1833-ban pályadíj kifizetésével kezdte meg e téren a gyűjtést. Hogy most újra felvette az elejtett fonalat, arra Pesty Frigyes 1888-ban

megjelent gyűjteménye »Magyarország helynevei« ösztönözte, melyet legkevesbbé sem tart kielégítőnek, mert igen csekély benne a helynév-magyarázat. Az olvasó közönségtől s műve fogadtatásától teszi függővé, hogy a további füzetek megjelenjenek-e. E füzetben több mint száz helynév-magyarázatát olvassuk és pedig az I. részben népszerű helynévmagyarázatok, (melyben a dolog természeténél fogva is sok a mesés, a történeti kritika előtt meg nem állható magyarázat), a II-ban »ethimologia, történelem, földrajz stb. alapokra fektetett helynévmagyarázatok« vannak, melyek biztosabb alapon nyugszanak, bár a szójátékszerű magyarázatok itt is kétes becűek. Mindenesetre kívánatos volna azonban, hogy ily gazdag gyűjtemény, (melyben mégis sok a használható anyag) átadassék a közhasználatnak. A III. részben »mutatványkép közzétett helynévmagyarázatok« hosszú lajstroma is tanúsítja, mily nagy munkának, hangya-szorgalomnak eredménye e gyűjtemény.

— BALOGH FERENCZ »Keresztyén egyháztörténelem« című munkájának utolsó befejező kötete (a II-ik rész V-ik füzte) megjelent, mely a XVIII. és XIX-ik század főbb eseményeit vázolja. A mű aránya s a tér szűke miatt csak a főbb eseményekre szorítkozhatott ugyan, de ezeket oly helyes tapintattal választá meg, hogy az olvasó általános tájékozást szerezhet belőle. Az egész mű öt füzetből áll, s abban a történetírás újabb vívmányai gonddal vannak felhasználva.

— MÁRIÁSSY BÉLA munkájából: *A magyar törvényhozás és Magyarország történelméből* megjelent a IX-ik kötet, a mely főként az 1867-iki kiegyezés történetével foglalkozik. Vázolja a kiegyezés utáni hangulatot, jellemzi a kormány-párt s az ellenzék elemeit, magatartását, Kossuth beavatkozását. A zsidók jogegyenlőségéről szóló törvény tárgyalása után egy egész fejezetet szentel az első költségvetésnek. Majd a horvát kiegyezés történetét mondja el, történelmi visszapillantással a régi Magyarországra, szemben a régi horvát tartománnyal. Azután a nemzetiségi törvényjavaslatot ismerteti; Horváth Boldizsár több törvényjavaslatáról nagy ellenszenvvel nyilatkozik. Az utolsó két fejezetben az egyes törvényekből ad kivonatot s mások egész szövegét közli.

— »EMLÉKIRAT a budapesti unitárius templom felszentelési ünnepére« czim alatt Jakab Elek vál. tagtársunk tollából tömör és szépen irt monographia látott világot. Alkalmi irat ugyan, de a mely maradandó becsűvel bír. A budapesti díszes unitárius templom oct. 26-án nagy és fényes közönség jelenlétében szenteltetett fel, s e munka czélja nemcsak az egyház hitsorsosait, hanem általában véve a közönséget tájékoztatni a templom keletkezésének történetéről s a megnyitás ünnepélyének emlékét megőrizni. E feladatot tartva szem előtt Jakab Elek Emlékiratát a magyar és erdélyi országi unitarismus XVI—XVIII-ik századbéli történetének bár rövid, de találóan festett leírásával kezdi meg, azután tüzetesen tárgyalja az erdélyi és amerikai s angol unitariusok érintkezéseit s végül a budapesti hitközség megalakulását rajzolja.

— A HORVÁT HATÁRÖRVIDÉK ACTÁINAK III-ik kötete (a dél-szláv Akadémia Monumentáinak XX-ik k.) megjelent s az 1693—1790 közti okiratokat tartalmazza egy pótlékkal, mely az 1531—1730 közti évek történetéhez nyújt adatokat. E collectio a magyar történetnek is becses forrása, melynek okmányai közt nem egy, több ívre terjedő emlékirat is van, melyek a horvát örvidék területének többé-kevésbbé kimerítő rajzát adják. Ezen kívül több egykorú összeírás is van benne, melyek azon idők viszonyaihoz nyújtanak adatokat. A kötet használatát könnyíti a munka végéhez ragasztott név- és tárgymutató. Ára a vaskos kötetnek 4 frt.

— DR. JANKÓ JÁNOS: *A Nilus deltájáról* földtani és földrajzi munkát írt és adott ki (különnyomatként a M. Földtani Intézet Évkönyvéből), melyet történeti alapra fektetett, az által, hogy Egiptom történetével kapcsolatosan tárgyalja a Nilus deltájának eredetét. Már Herodos szerint Egiptom a »Nilus ajándéka.« Az ó-kor íróitól elkezdve átnézetét nyújtja a kérdéssel foglalkozó történet- és földrajziróknak. — Munkája anyagát nemcsak az irodalomból, de saját tapasztalásból is meríti, beúztatván személyesen is a leírt földet. — Szép térképekkel van illusztrálva az érdekes munka. (119 lap).

— A SZABADKÖMÜVESSÉG TÖRTÉNETÉBŐL, melyet *Abafi* Lajos ír és ad ki németül, újabban a 4-ik és 5-ik füzet jelent meg. Az előbbi a szabadkőművesség fejlődésével foglalkozik leginkább Ausztriában a múlt század közepén, a második a prágai három koronás csillag páholy történetét adja, a mely 1761-ben keletkezett s egy bécsi páholy történetét kezdi meg. — Előfizetési ára évenként (12 füzetre) 4 frt 80 kr, félévre 2 frt 40 kr.; a füzetek minden hó elsején jelennek meg.

— MILLEKER BÓDOG tagtársunk, ki néhány év óta számos monographiával gazdagítja helytörténeti irodalmunkat s főként Dél-Magyarországot tette kutatásai tárgyává, (munkái közt legismertebb *Versecz* nagy monographiája), újabban ismét két monographiát adott ki. Az egyik a *verscezi görög kel. szerb püspökség múltja*, a mely a folyó évből ünneplő megalapításának 200-ados évfordulóját. Erre írta meg Milleker a püspökség történetét, magyar nyelven, 32 lapon. A másik munka *Alibunár* története, melyet német nyelven egy 35 lapra terjedő füzetben adott ki. Alibunár (Ali forrása), mint neve mutatja, török eredetű; — de a török időből s még azután is vajmi keveset tudunk róla. Összefüggő történetét csak a múlt század közepe óta irhatta meg; — de ez idősakra lelkiismeretesen használta nemcsak a nyomtatott könyveket, hanem a levéltári adatokat is. A mit pedig írt, szépen s meleg hazafias érzülettel van írva.

— GYÖRFFY LAJOS az esztergomi bazilikáról német nyelven egy 35 lapra terjedő monographiát adott ki, mely ezen egyháznak történetét s leírását tartalmazza s illusztrációkkal — köztük a primás képével — van ellátva. A munka történeti részét illetőleg az eddig napfényre hozott adatokat használta fel, s célja, hogy az Esztergomot meglátogató idegeneket tájékoztassa, s nekik emlékül szolgáljon.

— DR. WERTNER Mór nagyszorgalmú genealogusunk újabban a *bosnyák genealogiájához* egy jókora füzetnyi adalékokat bocsátott közre a bécsi »Adler« cz. her. társulat kiadásában (Glossen zur bosnischen Genealogie cz. a.). Wertner sorba veszi Bosznia uralkodóit s történeti bevezetésekkel, történeti forrásmunkákból és oklevelekből vett adatokkal igyekszik tisztába hozni genealogiájokat, melyeket nemzedékrendi táblázatokkal illusztrál. Borić bánnal (a XII. sz. közepén) kezdi kritikai tanulmányát s egész a XV. századig folytatja. A munkához a brebiri grófok, a Subić család és az ebből elágazó *Zrinyiek* nemzedékrendi táblája van mellékelve, mely minket is (miként az egész munka általában) közelről érdekel. (67 lap).

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA október 31-én tartott ülésének kiváló fontosságú mozzanata volt Pauler Gyula bizottsági tag jelentése. A bizottság 1876-ban fölkérte Paulert, hogy írja meg Magyarország történetét a vezérek korában s az Árpád-házi királyok idejében. Pauler nem volt idegen a megbízatás elfogadásától, de határozott kötelezettséget nem vállalt. Baráti körben azonban tudva volt, hogy ő hozzá fogott e sok tekintetben alapvető munka megírásához s jelentésében érintette, hogy már annyira haladt, hogy az a jövő év végén sajtó alá fog mehetni. Az egész munka két kötetből fog állani. A bizottság örömmel vette tudomásul. Ugyane gyűlésen bemutatta Fraknói bizottsági elnök Hunfalvy Pál két kötetre tervezett munkájának a Ruménok Történetének első kötetét, melynek második kötetével a jövő évben fog elkészülni. Pesty Frigyesnek Temesvármegye történetére vonatkozó hagyatékát Ortway Tivadar, mint a ki a monographia elkészítésére vállalkozott, átvette.

— Az AKADÉMIA IRODALOM-TÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA okt. 28-án tartott ülésében tárgyalásba vette Gyulai Pál indítványát egy irodalomtörténeti folyóirat kiadása iránt, mely évnegyedes füzetekben már a jövő évben megindulna. A bizottság melegen felkarolta az eszmét s a program előkészítésére bizottságot küldött ki, melynek tagjaivá Szilády, Gyulai, Szász Károly s az Irodalom-történeti Füzetek praesumtiv szerkesztője Ballagi Aladár neveztettek ki. Ugyan ez ülésen elhatározottatott, hogy a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár III. kötete némi kiegészítésekkel sajtó alá fog adatni, s a sajtó alá készítéssel Hellebrand Árpád bízott meg.

— Az AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA nov. 6-iki ülésében elhatározta, hogy Zrinyi Miklós hadtani munkáit, Rónai Horváth Jenő által szerkesztve s bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva, azonnal sajtó alá adja, hogy még ez évben világot láthasson.

— GRÓF KUUN GÉZA »Relationum Hungariae cum Oriente gentibusque orientalis originis historia usque ad annum 1301.« czimű munkát írt

s azt az akadémiának kiadás végett felajánlotta s az akadémia aztán bírálatra Hunfalvy Pál és Goldzieher Ignác akadémikusoknak adta ki. Az első osztály nov. 3-iki ülésén a munkáról a bírálatot Hunfalvy Pál rendes tag olvasta fel rövid ismertetés kíséretében. A munka régi historiánk leghomályosabb, de egyszersmind legérdekesebb részét tárgyalja s 12 fejezetből és hat kitérésből áll. Három fejezet Atelkuzról szól, melyet szerző ép úgy mint mások, mindig Etelköznek értelmez a Bodroghköz, Muraköz, Szamosköz magyar geográfiai elnevezések után. A munkában a görög és arab források is össze vannak hordva nagy szorgalommal s két fejezete egészen ezeknek van szentelve. A mű latinul van írva. A bírálat »nem is akarja vitatni azt, hogy nem használna-e többet a magyar kiadás«, de a görög és arab nyelven idézett forrásoknak latinra való fordítását kívánatosnak tartja. A tudós munkát különben a bírálók melegen ajánlják a kiadásra.

— SOPRONBAN az evang. lyceum magyar társasága nov. 5-én kegyelettel ülte meg Kis János által történt megalapításának századik évfordulóját, nagy és fényes közönség jelenlétében, mely alkalommal az Akadémiát Domanovszky s a Kisfaludy-társaságot Heinrich Gusztáv képviselték. Poszvek lyceumi igazgató tartott ünnepi beszédet, melynek végeztével Kis János életnagyságú arcképét leleplezték. E száz év alatt viharos és zivatáros idők vonultak el e társaság felett — de az hazafias missióját mindig becsülettel betöltő: Kis János szelleme öröködi felette.

— NAGY-KÖRÖS városa monographiájának kiadását a városi képviselőtestület elhatározta s annak költségeit a jövő évi költségvetésbe fel is vette. A monographia megírására *Galgóczy* Károly tagtársunk vállalkozott, ki körösi születésű lévén ismeri az ottani viszonyokat, s mint Pest-vármegye monographusa birja is a szükséges előismereteket, s aki ritka önzetlenséggel az írói tiszteletdíjról lemondott. A monographia 32 ivre fog terjedni, s két részből fog állani, melyek közül az első 8—10 ív terjedelemben a város régibb történetéről fog szólni, a II-ik rész pedig a város jelen századi fejlődését s állapotát adja elő.

— UGOCSA VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA megírását határozta el az ezredéves ünnepélyre, *Galgóczy* Károly a honalapítás megünnepléséről írt emlékiratának felhívására. A vármegye okt. 8—9-én tartott közgyűlésén a mű szerkesztésével Hagara Miklós elnöklelte alatt Szentpály István alispán, Újhelyi Ödön főjegyző, Atzél László tanfelügyelő, Podhoránszky Géza kir. mérnök, Kalós Pál levéltárnok, Szabó Sándor és Varga János főszolgabírák, Székely István tb. főjegyző, dr. Komáromy András orsz. levéltári tisztviselő, dr. Tóth Jenő főszámvevő, Papp Zsigmond aljegyző bizáltak meg.

— A NAGYSZEBENI ág. ev. templom nagy harangja, mely 540 évig szolgált, megrepedt és használhatatlanná vált. E harang magassága 1.265 méter, alsó mérete 4.67 méter, súlya 38 mázsa és 42 font. Kerületén a következő felirat van: »O rex glorie veni cum pace ave Maria gratia

plena D. N. S. A harangot a XIV-ik században öntötték. Most a repedés következtében újra fogják őrteni.

— A HADTÖRTÉNELMI MUZEUM megvalósulásához közeledik. A vallás és közoktatásügyi miniszter ugyanis a törvényhozás által e célra megszavazott összeg felhasználásával a muzeum előzetes szervezési munkálataival dr. Szendrei Jánost, az országos régészeti társulat titkárát s társulatunk igazgató választmányának tagját bizta meg, feladatául tűzvéni ki, hogy egyrészt a külföldi nevezetesebb hadi muzeumokat, úgymint a müncheni, karlsruhei, brüsszeli, drezdai, berlini és különösen a bécsi és párisi fegyvergyűjteményeket tanulmányozva, az ott levő magyar hadi emlékeket összeírja, másrészt pedig visszatérve, az anyaggyűjtést még az idén az országban is megkezdje s különösen az erdélyrészi köz- és magángyűjteményekben levő anyag összeírásával foglalkozzék. Szendrei hosszabb időre terjedő külföldi tanulmányútjára október hó 20-án indult el.

— »UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON, tekintettel az unitarizmus általános történetére« czímmel Kanyaró Ferencz tagtársunktól közelebből 13 ívnyi terjedelemben, érdekes munka jelenik meg, mely áttekintést nyújt mind az első századok, mind a későbbi idők unitárius mozgalmairól. Ismeretlen adatok alapján tárgyalja a pannoniái és arianus kereszténység történetét, a Photin-féle unitárius irányt, az Árpád- és vegyes házbeli királyok alatt feltűnt valdi és bogumil sectákat. Körvonalozza az unitarizmus XVI-ik századi viszontagságait; festi a genfi gyászos tragoédiát, az unitárius egyház megalakulását Lengyelországban és Erdélyben; hogyan lép ki a nagyváradi zsinattal Magyarország földére; mint terjed el, mikép emelkedik a laskói és tolnai, a nagyharsányi, kozári, küllödi, budai és pécsi disputációkkal tekintélyes állásra a Dunán túl s virágzik a török alatt csaknem másfél századon keresztül.

— PULSZKY KÁROLY felső-olaszországi utazása élményeiről a »Nemzet« aug. havi számaiban beható tanulmányt közlött, mely főként műtörténeti kérdésekkel foglalkozik. Feltett célja volt hazánk és Olaszország egykori összeköttetéseit nyomozni, — ilyen feladatra az olyan előkészületekkel s »látni tudó szemekkel« megáldott ember, mint ő, a legalkalmasabb. Legközvetlenebbül minket a Rioba házban tett látogatása érdekel, melynek tagjai közül egy, Antonio, Nagy Lajos ellen egy dalmata várost védelmezett, egy másik mint pattantyús és ágyúöntő a XV-ik században Belgrád ostrománál esik el, egy harmadik 1470 körül Budán virágzó üzletet alapít. Ennek a fia 1520-ban visszatér Velenczébe, hogy a senatus közbenjárását megnyerje a Lajos király udvara irányában támasztott követeléseit támogatására. Pulszky úgy hiszi, hogy a Cannaregio még kedvencz tanyája lesz a magyar tudósoknak.

— KÉT ELADÓ Corvin-codexre figyelmezteti a Könyv-Szemle a kor-
mányt, melyeknek megszerzését mi is melegen ajánljuk.

TÖRTÉNETI KÖNYVTAR.

— HEVESVÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Irta Szederkényi Nándor. Kiadja Hevesvmegye közönsége. II. köt. A mohácsi vésztől Egervára elestéig 1526—1596. Eger, 1890. 8-r. XVI. 504 l. Ára 3 ft.

— A MAGYAR KATH. ALSÓPAPSÁG végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota és a hagyatékok körül követendő eljárás. Irta *Kollányi* Ferencz. Esztergom, 1890. 8-o. 8, 318, 2 l.

— EMLÉKIRAT a budapesti unitárius templom felszentelési ünnepélyére 1890. okt. 26. Irta az egyházközség megbízásából *Jakab Elek*. Kiadja a Budapesti Unitárius Egyházközség. Budapesten, 1890. 8-o. 40, 2 l.

— HELYNEVEK MAGYARÁZÓJA. Mutatvány Réső *Ensel* Sándor anyaggyűjteményéből. 3. füz. C betűvel kezdődő helynevek, Budapest, szerző sajátja, 1890. 8-o. 4, 44. l. Ára 30 kr.

— A VERSECZI gör. kel. szerb püspökség multja. Irta *Müllerer* Bódog. Temesvárott, 1890. 8-o. 32 l.

— A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS és Magyarország történelme. I. Ferencz József. XI. köt. Irta *Máriássy* Béla. Győr, 1890. IV, 363 l. 8-adr. Ára 5 ft.

— MAMZER. K. P. Budapest, 1890. 8-adr. 46 l.

— KÖSZEGI RAJNIS JÓZSEF élete és munkái. Irta *Ágh* Lajos Norbert. Budapest, 1890. 8-adr. 252 l.

— A FRANCZIA RÉMURALOM TÖRTÉNETE. A legújabb források felhasználásával írta *Várnai* Sándor. Budapest, 1890. 8-adr. 287 l. Ára 1 ft 60 kr.

— TÖRTÉNELMI HAZUGSÁGOK. A történelem terén előforduló mindennapi ferdtések czáfolata. A szerzők engedélyével németből magyarította *Haller* József. Magyarországi részt írt hozzá dr. Karácsonyi János. Budapest, 1890. 8-r. XVI. 852. 2 l.

— KOLOZSVÁR KÖZGAZDASÁGI multja és jelene. Irta Dr. *Békésy* Károly. Kolozsvár, 1889. 8-adr. 73 l. Ára 50 kr.

— ARAD VÁROS TANÜGYI TÖRTÉNETE, Aradmegye tanügyét tárgyaló függelékkel. Irta *Némethy* Károly. I—II. köt. Arad, 1890. 8-adr. 392; 395 l. A két kötet ára 3 ft.

— SVERIGES FÖRHALLANDE till Siebenbürgen 1623—1648. Af Carl *Wibling*. Lund, 1890. IV, 211 l.

— GESCHICHTEN AUS SIEBENBÜRGEN von Johann *Leonhardt*. Wien, 1890. 8-r. 4, 120 l.

— ARCHIVLEHRE. Grundzüge der Geschichte, Aufgaben und Einrichtung unserer Archive von Franz v. *Löher*. Paderborn, 1890. 8-o. XII. 490. l.

— LA HONGRIE CONTEMPORAINE. Par Raoul *Chélard*. Paris, 1891. 8-o. 382 l.

II. ULÁSZLÓ ÉS BEATRIX HÁZASSAGA.

(Kiadatlan levelek alapján.)

Mátyás király halálának 400-dik évfordulója élénk mozgalmat idézett elő történelmi irodalmunkban. Mint e tudomány-szak egyik szerény művelője, én is megkívánom hozni a kegyelet adóját, bár nem közvetlenül a nagy király, de annak hitvese, Aragoniai Beatrix életére vonatkozó bűvárlataimmal járulván ama korszak megvilágításához, s hódolattal emlékezvén meg az egykor annyira ünnepezt királynőről, ki miután a pazar fényű budai udvarban, államférfiak, tudósok s művészek körében irányító csillagkép ragyogott; királyi férje, e fénykölesönző napja, lehunyásával nem ragyogott többé, hanem sok csalódás és hányattatás után szegényen és elhagyatva végezté be élete pályáját.

Jelen tanulmányom Beatrix életének éppen e szomorú vég-szakát öleli fel, tüzetesen foglalkozván különösen II. Ulászló királylyal való házasságával, melyről történészeink alig tesznek említést, vagy tagadásba is veszik, mely azonban az általam összegyűjtött s a nápolyi, velencei, milanói s modenai levéltárakból került hiteles adatok világánál mint kétségtelenül létezettnek tűnik fel.

Ulászló tényleg megesküdtött Beatrixszel, de a nászünnepélyt s Beatrixnek Budára való ünnepélyes bevonulását a béke helyreálltáig ígérte halasztani. A trónkövetelők elleni háborúban Beatrix mindenképen segítségére volt Ulászlónak; sőt atyja Ferdinánd nápolyi király is külön követ által 30,000 aranyat, mint Velenczébe e czélra küldött olaj árát, küldött neki, bár e követ ¹⁾ csak Zágrábig juthatott, hol Miksa serege által a továbbutazásban megakadályoztatott. ²⁾

A béke helyreálltával azonban Ulászló — engedve állítólag a magyar rendek azon óhajának, hogy a magtalan Beatrix

¹⁾ Akadémiai másolatgyűjtemény, a milanói követ 1491. június 4-iki jelentése.

²⁾ Akad. másolatgyűjtemény, 1490. decz. Ulászló és Beatrix credentio-nalis levelével ellátott magyar követ a signoriát Miksa ellen segélyre kéri fel.

helyett oly nőt válasszon feleségül, kitől örökösöket remélhet, — mit sem akart többé tudni e házasságról, melynek trónját köszönheté, — és egyedül vonúlt be a fényes budai palotába, míg a fejedelmi büszkeségében földig lealázott, női érzelmeiben vérig sértett Beatrix esztergomi visszavonultságából hiába hallatá tiltakozó szavát. Az 1492-ki budai gyűlés előtt, midőn az Ulászló s Beatrix házassága fölött végleg eldőlt a koczka, Ulászló egyszer-másszor el-el látogatott Esztergomba, s egy ily látogatásról említést is tesz Castiglione Bertalan ¹⁾, midőn Ulászló Budára jövet több napot töltött Beatrix udvarán. Érkeztekor, írja Castiglione, Beatrix szeretetteljesen megölelvén Ulászlót, saját fejdíszét annak fövegére tűzé. Érdekes, hogy Bakócz Tamás kancellár s a milanói udvar közt ekkor már élénken folytak a tárgyalások Ulászlónak Sforza Biankával, Corvin János volt jegyesevel való házassága ügyében.

A budai gyűlés után azonban nem nézett többé feléje, sőt azt sem engedte meg, hogy Budára jöhessen; s midőn Beatrix egyszer mégis részáná magát, hogy személyesen eljőjjön megvédeni hitvesi jogait, Ulászló több főurat küldött eléje, hogy őt e szándékától eltérítsék, kik is nagy nehezen birhatták rá, hogy Ó-Budán állapodjék meg, honnét aztán néhány nap múlva keserves csalódásokkal tért vissza esztergomi magányába.

Beatrix most már egyedül atyjába s olasz fejedelmi rokonaiba helyezte minden reményét.

Mialatt azonban helyezete mind válságosabb fordulatot vőn Magyarországon, Nápolyban a lázadó nemesség annyi dolgot adott atyjának, Ferdinánd királynak, hogy ez a Mátyás halálát követett első két évben vajmi keveset tehetett érdekében. A nápolyi nemes urak ugyanis, kiket fejedelmök veje, a nagy magyar király, pusztá híre is féken tartani bírt ²⁾, ennek halála után vérszemet kapván, a Ferdinánddal már régebben viszálykodó VIII. Incze pápával szövetkeztek s ennek zászlója alatt ragadtak újból fegyvert.

VIII. Incze pápa a nápolyi nemességgel való szövetkezéssel azt czélozta, hogy az Anjouk jogigényeinek örökébe lépett lotharingiai herceget, Renét, juttassa a nápolyi trónra, (az olasz

¹⁾ Akad. más. gyűjt. 1491. febr. 25-iki levele.

²⁾ 1486. júl. 4-én Ferdinánd nápolyi király a Mátyás királyhoz, a föl-lázadt nemesek ellen ígért segély megsürgetése végett, küldött követnek adott útasításaiban azt mondja, hogy az ígért csekély haderő (Mátyás 1000 gyalogost, Beatrix 300 huszárt ígért) csak a lázadók elrettentésére szolgál, mert Mátyás király neve, mint 1480-ban Otranto ostrománál, úgy most is elégséges lesz arra, hogy az egész mozgalmat csirájában elfojtsa. (Akad. másolatgyűjtemény.)

történészek szerint azon czélból, hogy általa saját természetes fiainak jövedelmező állásokat szerezzen). VIII. Incze a velencei köztársaságot is bele akarta vonni a ligába. De mivel a lotharingiai herceg semmi kedvet nem mutatott a kalandos vállalatra, Velence sem fogadta el a pápa ajánlatait; úgy hogy midőn Ferdinand győztes hadserege már Róma falai alá érkezett, a magára hagyatott Incze pápa kénytelen volt egyezsége lépni a nápolyi királylyal 1492-ben.¹⁾ Ez egyezés közvetlen következménye a nemesi lázadás gyökeres elfojtása vala. A belnyugalom ismét helyreállott a nápolyi királyságban, s ekkor Ferdinánd komolyan kezdett foglalkozni leánya, Beatrix királynő ügyével is.

1492. február 2-án tudatja magyarországi s milanói követeivel, hogy miután most már a közte s a pápa közt fenforgott viszály teljesen ki van egyenlítve, bizonyosra vehető, hogy Beatrix királynő házassági ügye is kedvező megoldást nyerend. Magyarországi követének, De Monti Ferencznek, különösen meghagyja, hogy nyugtassa meg Beatrix királynőt s biztosítsa, hogy mihamarabb segítve lesz minden bajján.

Nemsokára külön követet is küldött Magyarországba, Carafa Endrét.

Az ez alkalomból Ferdinánd által magyarországi állandó követéhez intézett levélből megtudjuk, hogy az Ulászló s Beatrix közt tanúk előtt megkötött házasság hiteles oklevele már Ferdinánd kezei közt volt, s azt nagytudományú államtitkára, Pontano János által Rómába küldötte, a pápának leendő bemutatás végett. Tudatja továbbá, hogy a lengyel király követe Nápolyban járván, hosszabban értekezett vele Beatrix ügyében s megbízta őt, tudatni urával, hogy ő el van tökélve minden áron elhárítani s esetleg megboszulni minden méltatlanságot, melyet leányán, Beatrix királynőn elkövetni szándékoznának. Nyugtassa meg tehát a királynőt, írja Ferdinánd, s bátorítsa, hogy megőrizvén lelki erejét, hozzá illő méltósággal várhassa be az eseményeket. Ne tegyen s ne írjon, folytatja, semmi olyan dolgot, mely compromittálhatná. Ő jól tudja, mik a kötelességei mint hitvestársnak s mivel tartozik urának, királyának. Beatrix azon elhatározását, hogy fegyveres ellentállást fejtsen ki Ulászló irányában, Ferdinánd egyáltalában nem helyesli. Jól vigyázzon, ugymond, mit művel s kinek a tanácsára hallgat, tapasztalatból tudhatván, mennyiben bízhatik a magyar urakban, kik könnyen oly zavarokat idézhetnének elő, melyek még inkább elmérgesítenék az ügyet. Egyébiránt is ő azon véleményben van, hogy Beatrix királynő

¹⁾ Giannone, Storia Civile di Napoli III. 462.

ügye nem erőszakkal, hanem csakis békés úton, szépszerivel intézhető el.¹⁾

Ugyanekkor tudomása lévén Ferdinándnak azon alkudozásokról, melyek Bakócz Tamás győri püspök és a milánói udvar közt folytak, Ulászlónak Sforza Biankával való házassága ügyében, utasítja milánói követét, erélyesen szót emelni e miatt, miután Sforza Lajos hercegnek legjobban kell tudnia, hogy Beatrix valódi és törvényes hitestársa Ulászló királynak.²⁾

Rómában nagy buzgalommal folytak a tárgyalások a nápolyi követek s a pápa közt, s Pontanonak e tárgyalások lefolyásáról beküldött jelentésére válaszul, Ferdinánd örömet fejezi ki a pápának iránta nyilvánított jóakaró atyai érzelmei, valamint amaz elhatározása fölött, hogy Beatrix ügyében legatust készül küldeni Magyarországba. Az egész királyi ház becsülete forogván kockán, írja Ferdinánd, a pápa ez elhatározásával örök hállára kötelezendi őt. Különben, úgymond, Ő Szentsége legjobban tudja, miképen áll a dolog s hogy Isten s a józan ész egyaránt követelik, hogy Beatrixnek igazság szolgáltatassék.³⁾

Pontanon kívül Ferdinándnak még egy követe volt Rómában, De Paladinis Lajos s ezeket a spanyol követ is nagy buzgalommal támogatta a bibornoki körökben, hol azonkívül a ferrarai udvarnak is jelentékeny befolyása volt. A tárgyalások már odaérleltek, hogy Beatrix házassága érvényességének kimondása már elhatározott dolog vala, sőt a legatus is ki volt szemelve, ki az illető pápai brevét Magyarországba vala viendő, midőn VIII. Incze pápának 1492. július 25-én közbejött halála megakasztott minden ebbeli intézkedést.

VIII. Incze pápát az anyai ágon a Borgia-családból származott VI. Sándor követte a pápai székhelyen. A Rómában tartózkodó nápolyi követek, valamint az új pápa megválasztása alkalmából odaérkezett Frigyes, altamurai herceg, Ferdinánd nápolyi király másodszülött fia előtt VI. Sándor pápa elég kedvezően nyilatkozott Beatrix ügyében. Frigyes herceg hosszabb ideig maradt Rómában, hol De Paladinis Lajossal együtt kizárólag Beatrix ügyével foglalkozott. 1492. novemberben Rómába érkezett Ulászló rendkívüli követe is, Sánkfalvy Antal, nyitrai püspök, ki útközben Ulászlónak Sforza Biankával való házassága ügyében is tárgyalt Sforza Lajos s Bianka felhatalmazottaival, s kinek feladata vala Ulászlónak Brandenburgi Borbála, valamint Beatrix irányában való házassági kötelmei alól való feloldását

¹⁾ Trinchera Codice Aragonese II. 1. rész 154.

²⁾ U. o. II. 1. r. 122—124.

³⁾ U. o. II. 1. r. 156—157.

eszközölni ki a sz.-széktől; ezenkívül még az esztergomi érsekség s az egri püspökség ügyében is valának megbízásai.

Ferdinánd nápolyi király értesülvén a nyitrai püspöknek Rómába való érkezteről, legott meghagyta Frigyes herczegnek, hogy a Beatrix által Nápolyon át Rómába küldött s a nyitrai püspökkel oda majdnem egyidejűleg érkezett Francesco De Montival együtt, ki mint Ferdinánd követe tartózkodott volt Beatrix udvarán, s az ügybe teljesen be van avatva, keresse fel a nyitrai püspököt s igyekezzék őt minden áron megnyerni Beatrix érdekeinek, biztosítván őt egyszersmind, hogy Ulászlónak az egri püspökségre vonatkozó kívánalma csakis azon esetben fog teljesítettetni, ha Beatrixszel való házasságát jogérvényesen elismeri.¹⁾ A nápolyi követeknek a nyitrai püspökkel való értekezései azonban eredményre nem vezettek.

A nyitrai püspök utasításaihoz ragaszkodva megkezdte tárgyalásait a pápával s a bíbornoki karral.

Ezek iránt tájékozást nyújt Ferdinánd nápolyi királynak nemrég Magyarországba menesztett követéhez, Carafa Endréhez intézett s 1492. december 30-án kelt nagyfontosságú levele. VI. Sándor pápa ugyanis bizalmasan közlé Frigyes nápolyi herczeggel, hogy a nyitrai püspök éjnek idején kívánt általa fogadtatni. Jövetelének főczéljakép előadá Ulászló király azon sürgős kérelmét, hogy Beatrixszel való házassága bontassék fel, kijelentvén, hogy e házasság ünnepélyes megkötése előtt (avante che ipso Re venesse ad la stipulatione et solennita del matrimonio) Ulászló titokban tiltakozó nyilatkozatot állított ki, mely szerint nem vala igaz szándéka a királynőt nőül venni, hanem hogy egyedül állami érdekek s Magyarország birhatása kényszeríték őt reá. És ez állítását azzal is igyekezett bizonyíttatni a nyitrai püspök, hogy midőn az esküvő alkalmából a pap kérdezé Ulászlótól, akarja-e Beatrixet hitestársul? az nem azt válaszolá, mint a házassági törvény által meg van állapítva, hogy *volo*, hanem egy más szót mondott, mely nincs a szertartásban, azaz: *ita*; a miről a nyitrai püspök hiteles oklevelet is mutatott fel a pápának. A főök pedig, a miért Ulászló vonakodik Beatrixet nejeül elfogadni, ennek magtalansága. Mondott még egyebeket is a nyitrai püspök, miket azonban a pápa gyengédségből elhallgatandóknak vélt. Azt azonban a nyitrai püspök határozottan tagadta, mintha az Ulászló s Beatrix közti házasság consumáltatott volna, mert, úgymond, Ulászló soha sem volt egyedül Beatrixszel, hanem mindig nyilvános helyeken. mások jelenlétében. Ezen a pápa által elmondottakon kívül Ferdinánd királynak még arról is van tudomása, hogy egy híres római jogtudó főpap véleménye kéretett ki, vajjon praetextu sterilitatis és más a pápa által elhallgatott okok miatt felbontható-e a házasság?

Ezeket megtudván Ferdinánd, meghagyta hazaérkezett magyarországi követének, De Montinak, hogy haladéktalanul menjen Rómába, s ott Frigyes herczeggel egyesülten bizonyítsa be a pápa s a bíbornoki kar előtt, hogy az Ulászló s Beatrix közti házasság *per verba de praesenti*, a *volo* s nem pedig az *ita* szóval

¹⁾ U. o. II. 1. r. 205.

s az egyházi törvények által megállapított egyéb szertartásokkal ünnepélyesen lőn megkötve; bizonyítsák be, hogy hamis Ulászlónak azon állítása, mintha sohasem lett volna egyedül Beatrixszel, hanem hogy a házasság *cum copula carnali* tényleg consumáltatott, hogy a király s királynő több ízben, éjjel s nappal egyedül voltak órákon át, hogy a király rendeletéből ilyenkor nemcsak a férfiak, de a hölgyek is el lettek távolítva, s igyekezzenek megcáfolni egyenkint a nyitrai püspök összes állításait.

És hogy nagyobb nyomatéka legyen a dolognak, s hogy a pápa ne gondolja, hogy a Frigyes herczegnek elmondottak miatt teszi Ferdinánd e lépéseket, meghagyta De Montinak, azt állítani, hogy Beatrix királynő, értesülvén a nyitrai püspök küldetéséről, titkon utána küldte őt Rómába, és Ferdinánd Beatrixnek Nápolyban időző titkára, Santoro által leveleket íratott Beatrix névében a pápához s a bíbornokokhoz. Ferdinánd pedig szívére kötötte fiának, Frigyes herczegnek, hogy ezen, a nápolyi királyi ház becsületét oly közről érintő ügyben a lehető legerélyesebben járjon el, s egyúttal a spanyol s ferrarai udvarok hathatós támogatását is kikérte.

Ugyanez alkalommal, mint már említettett, a nyitrai püspök Ulászlónak Brandenburgi Borbálával való házasságának felbontását is kérte, s e végből Borbálának egy oklevelét mutatá fel, melynél fogva felhatalmazza Ulászlót más nőt venni feleségül. Ferdinánd ama gyanuperrel élvén, hogy a nyitrai püspök más ilynemű álnok útakon szerzett okleveleket is fog előmutatni, meghagyja Carafának: tudatni mindezeket Beatrixszel, hogy módjában lehessen meghiusítani minden fondorlatot. Igyekezzék, úgymond, de nagyon óvatosan, összeszerezni a maga részéről is a szükséges okleveleket s bizonyítékokat s küldje meg neki, hogy ellensúlyozhassa Ulászló ármánykodásait. Mert, úgymond, mikor fel van fedezve a méreg, gondoskodnunk kell az ellenszerekről.¹⁾

Csakhogy ez ellenszerek is hatástalanokká lőnek azon ármánykodásokkal szemben, melyeket Ferdinánd nápolyi király saját sógora, Sforza Lajos bari herczeg, Gian Galeazzo milánói herczeg gyámja, unokahugának Ulászlóval való s főnebb is említett házassági terve lehetővé tétele érdekében, Bakócz Tamás kancellár segítségével Magyarországból, fivére Ascanio bíbornok befolyása által pedig Rómában szótt Beatrix ellen. A tárgyalásokat Milanó s Magyarország közt a Magyarországból tartózkodó forlí apát és Sforza Lajos titkára Trevigliói Maffeo közvetítették. Néha Bakócz is írt közvetlenül ez utóbbinak s viszont.

¹⁾ U. o. II. 1. r. 241—243.

Érdekes a forlíi apátnak egy levele, melyben a nápolyi királynak a Bianka házassági tervei elleni tiltakozásaira vonatkozólag ezeket mondja:

»A birodalmakat nemcsak vassal s erőhatalommal, hanem fűrianggal is kormányozzák. Mászt kell tehát mondani a nápolyi királynak, mint a mit tenni szükséges. Jól tudja a tüzes öreg Ferdinánd, mi fog történni. Mit sem kell tehát adni ijesztgetéseire, hanem cselekedni kell. Beatrix Esztergomban tartózkodik minden tekintély nélkül. Igéretekkel, üres szavakkal tartják; s bár ő mindig úgy ír a királynak: »Consorti meo«, a király csak a Regina címet használja«

Ferdinánd nápolyi király a milanói házassági terveket meghiusítandó, körlevélben tudatta az összes hatalmakkal s így a milanói udvarral is, hogy Ulászló s Beatrix házassága törvényszerűen meg lett kötve s consumálva. Ennek következtében a tárgyalások Milanó s Magyarország közt kissé lanyhábbakká váltak ugyan, de midőn Ulászló, Sforza Lajos unszolására, e házasság törvényességét úgy az olasz hatalmnak mint a sz. szék előtt megtagadta, a tárgyalások ismét élénkebbekké váltak; sőt midőn később Ferdinánd és Beatrix követei egyesülten követelték a sz. széktől e házasság érvényességének elismerését, Sforza Lajos titkára Bakócz Tamáshoz intézett levelében csodálkozását fejezte ki, hogy mikép tűrhetik meg, hogy a Magyarországbán tartózkodó Beatrix a magyar király ellen fondorkodjék.

Rómában azalatt az a különös dolog történt, hogy míg Frigyes nápolyi herczeg, Ferdinánd nápolyi király s Beatrix királynő követei egyesült fáradozásainak sikerült a consistoriumtól oly értelmű határozatot eszközölni ki, hogy pápai breve küldessék Ulászlónak, melyben kimutatattván Beatrixszel való házasságának érvényessége: ebbeli kötelességeinek teljesítésére figyelmeztessék, addig a Sforza Ascanio bibornok által vezérelt ellenkező áramlat nyomása alatt a pápa Frigyes nápolyi herczeg távozta után egészen más értelmű brévét küldött Ulászlónak, mint a minőt a consistorium megállapított. ¹⁾ Ez lesz az a kelet nélküli breve, melyet Pray is közöl s melyben a pápa ismételten föl hívja Ulászlót, hogy Beatrixet, kivel állítása szerint (tehát nem mint az oklevelekből vagy bizonyítékokból kiderül) per verba de praesenti törvényes házasságra lépett s e házasságot consumálta is, fogadja el hitveséül. ²⁾

Ferdinánd erélyes felszólalása következtében azonban a pápa megígérte, hogy mihamarabb más brévét fog expedálni Ulászló számára.

¹⁾ U. o. II. 1. r. 280.

²⁾ Pray, Annales IV. 249.

Az Ulászlónak Sforza Biankával tervezett házassága ügyében való tárgyalások 1493 elején már annyira fejlődtek, hogy a házassági szerződés megkötése végett is ki lettek már küldve magyar részről a nyitrai s pécsi püspökök, Milanó részéről pedig Sforza Lajos milanói kormányzó, Gian Galeazzo milanói herceg és Sforza Bianka teljhatalmu megbízottja, Trevigliói Maffeo, s meg volt állapítva a hely is, hol a szerződés jogerejűleg megkötessék.

A magyar s milanói megbízottak közt 1493. márczius-április hónapjaiban folyt tárgyalásokról nincs közelebbi tudomásunk; találunk azonban a Codice Aragoneseben Ferdinánd nápolyi királytól egy levelet Sforza Lajoshoz, melyben óva inti a Biankának Ulászlóval való összeházasítása iránti tárgyalások folytatásától, miután az általa a sz. székek bemutatott oklevelek minden kételyen felül helyezik Beatrix házasságának megdönthetetlen érvényességét. »Bár ne történt volna meg soha e házasság, írja Ferdinánd, szívesen elveszítenék kétszer annyit, mint a mennyit a hozomány kitett, s bár engedtem volna meg, hogy leányom óhajtasát követve, zárdába vonuljon, a helyett, hogy a magyar urak hitegetéseinek engedve, ily hinárba jusson.« Ferdinánd fölemlíti egyúttal a Biankának Corvin Jánossal való házassága tárgyalásai alkalmából tett jó szolgálatait is, mely házasság, ha Mátyás halála közbe nem jön, mindenesetre beláthatatlan előnyére vált volna az egész fejedelmi rokonságnak.

Ferdinánd egyidejűleg a spanyol s ferrarai udvaroknál is újabb lépéseket tett s madridi ügyviselőjéhez intézett levelében élénk színekkel festi VI. Sándor pápa álnokságát, Sforza Lajos cselszövéseit s a nápolyi királyi ház becsületén ejtett súlyos sérelmeket, római követét pedig megbizta, hogy a pápa által Beatrix ügyében kibocsátott brevék iránt kérje ki a római jogtudók véleményét, tudatván, hogy Beatrix védőjéül ő maga is készül egy jogtudóst Rómába küldeni.¹⁾

A spanyol ügyvivőjéhez intézett levelében Ferdinánd egész lajstromát idézi a VI. Sándor pápa által elkövetett igazságtalanságoknak. Trónra léptével, úgymond, egész Italia békének örvendett, de harczias hajlamaival s nagyravágyó terveivel mindenütt zavarokat keltett stb. Magánélete sem példaszerű. Csak az imént, úgymond, pénzszerzés céljából 13 bíbornokot akart kinevezni, miben azonban a bíbornoki kar által meggátoltatott. Nem riad vissza semmitől, midőn arról van szó, hogy fiai nagyravágyásának eleget tehet. Beatrix királynő ügyében a lehető legrosszabban viselkedett; végül hogy folytonos áskálódásai s

¹⁾ U. o. II. 1. r. 278 - 279.

háborús szelleme miatt mindig hadikészen kell magát tartania; sőt az a gyanúja is támadt, hogy a pápa a törököt hívja segélyül. Itália békéje s a sz. szék méltósága, végzi levelét Ferdinánd, egyaránt követelik a keresztény hatalmak, különösen Spanyolország erélyes föllépését.¹⁾

Hogy a spanyol s ferrarai udvarok részéről történtek lépések Rómában, kitűnik Ferdinánd királynak ez udvarokhoz intézett s 1493. márczius 22-én kelt köszönő leveleiből,²⁾ s hogy a külbeavatkozás következtében mind kedvezőbb áramlat kezdett fejlődni Rómában Beatrix irányában, ugyancsak Ferdinandnak magyarországi követéhez, Carafa Endréhez intézett leveléből látjuk, melyben örömmel constatólja, hogy a pápa most már egészen másképp vélekedik ez ügyben, sőt legközelebb külön legatus által két brevét szándékozik küldeni Budára, mely brevéknek egy példányát Ferdinánd meg is küldi Carafának, nagyobb biztonság kedvéért. Végül meghagyja Carafának tudatni Beatrix királynővel, hogy ő mindig résen áll s hogy a minap is sikerült neki teljesen földeríteni a csalást, melyet Ulászló s a magyar urak Beatrix királynőn elkövettek, s mely a nyitrai püspök követsége által még nyilvánvalóbbá vált. Egyedüli gondja — ugymond — a ház meghurczolt becsületének megmentése. Ajánlja Beatrixnek megnyerni Ujlaky Lőrinczet s Zápolyay Istvánt; Carafát pedig vigyázatra inti, nehogy Beatrix királynő a magyar urak által újból kijátszassék.

Ugyanaz alkalomból megküldi Ferdinánd Beatrixnek az Ulászló által a sz. székeknek beküldött s a Beatrixxel *per verba de praesenti* megkötött házasságot megelőzőleg kiállított óvás-tétel másolatát.³⁾

De bár a külbefolyás következtében kedvezőbbé vált a hangulat, sőt, mint föntebb láttuk, a Magyarországba küldendő brevék is meg valának állapítva, ezek expedálása azonban még mindig késett, sőt már-már kétségessé is vált; minek főoka az vala, hogy Ferdinánd király megtagadta VI. Sándor pápa természetes fiától unokája Donna Lucretia kezét. Majd azonban részint leánya Beatrix, részint pedig a fenyegető franczia invázió ellenében szükségessé vált olasz liga létesítése érdekében Ferdinánd király jónak látta nemcsak beleegyezni a pápa által óhajtott házasságba, de a fenti célból szoros szövetséget is kötni vele.⁴⁾

¹⁾ U. o. II. 3. r. 42—48.

²⁾ U. o. II. 315.

³⁾ U. o. 336—337.

⁴⁾ U. o. 348.

Ehez járult a Sforza Bianka s Ulászló közti házassági terv meghiusulása s Biankának Miksa császárral való egybekelése, minek következtében nemcsak Sforza Lajos és fivére Ascanio bibornok Beatrix pártjára állottak, de Miksa császár, ki már azelőtt az Ulászló s a magtalan Beatrix közti házasság érvényesítésén fáradozott, most kettőzött erővel támogatta a sz. széknél is Beatrix követeléseit.

A pápával kötött szövetség erejénél fogva Ferdinánd külön követ által igyekszik rábírni Viterbo és Civitavecchia közt táborozó hadainak fővezérét, Orsino Virginiot a pápával való katonai egyezség megkötésére, kimutatván, hogy háború esetén leánya Beatrix királynő ügye veszélyeztetnék, de Velenczével is meggyúlne a baja. ¹⁾ Orsino, a büszke római patricius azonban vonakodott eleinte engedelmeskedni Ferdinándnak, s ez vala az oka, hogy a sz. szék által megállapított s főnemlített brevék expedíálása késedelmet szenvedett.

Végre azonban Orsino mégis engedett, az egyezség létrejött s 1493. szeptemberben Ferdinánd a pápai brevék expedíálásának sürgetése végett ismét Rómába küldé másodszülött fiát, Frigyes herceget, ki Beatrix királynő azon ígéretével, mely szerint házassága elismerése esetében magas állásokat helyezett kilátásba Magyarországon VI. Sándor pápa fiai számára, nagyban elősegítette a dolgot. A pápa engedett Frigyes kéréseinek s a teanoi püspököt szemelé ki, ki a brevéket Magyarországra vala elviendő. ²⁾

E fölötti örömet fejezván ki Ferdinánd római követéhez intézett levelében, utasítja őt mindenáron sürgetni a legatus elindítását, Beatrix királynő sorsán csakis gyors intézkedés által lehetvén segíteni. »Ő Szentsége, írja Ferdinánd, jól ismeri ez ügyet s tudja, hogy elintézése kizárólag tőle függ. Itt nemcsak a királyi ház, de a pápa s a sz. szék becsülete is játékban van. Beatrix királynő hálás fog lenni nemcsak Ő Szentsége, de hozzátartozói iránt is, s módjában lesz háláját tényekkel is bebizonyítani.« ³⁾

A teanoi püspöknek magyarországi küldetéséről s egyáltalában az ügy állásáról közelebbi adatokat találunk Ferdinánd királynak magyarországi követéhez Carafa Enderéhez intézett 1493. november 3-ki levelében.

A teanoi püspök látszólag a török háború ügyében küldetik Magyarországra, küldetésének főtárgyát azonban Beatrix házassága képezi. S azon esetre, ha Ulászló e házasságot elismeri, a teanoi püspök fel van hatalmazva

¹⁾ U. o. II. 2. r. 31—37.

²⁾ U. o. II. 2. r. 237—239.

³⁾ U. o. II. 2. r. 244—253.

búcsút engedélyezni s keresztes hadjáratot hirdetni Magyarországon a törökök ellen. A pápa 5 hónapra való költséget adott a teanói püspöknek, mit Ferdinánd további 5 havi költséggel töltött meg. A legatus, írja Ferdinánd, sok brevét visz magával, különösen egyháznagyok számára, Bakócz Tamásnak biztos kilátásba fogja helyezni a bibornokságot Beatrix házassága elismerése esetében. Irja végül, hogy Miksa császár s a spanyol felségek a legnagyobb erélyvel támogatják Beatrixet. Mindazonáltal -- ugymond -- nagyon kell vigyázni, hogy gyanut ne ébresztünk, nehogy a teanói püspök Magyarországból való visszajövele megakadályoztassék.¹⁾

Nemsokára a teanói püspök tényleg megindult Magyarország felé. Ferdinánd nagy örömmel fogadta a hirt, és bár, mint írja, nem mondhatja magát mentnek minden aggodalomtól, hiszi, hogy Ő Szentsége nem fogja megváltoztatni iránta való baráti érzelmeit.²⁾

Öt nappal azonban e levél kelte után, azaz 1494. jan. 25-én Aragoniai Ferdinánd nápolyi király erős meghülés következtében hirtelen elhunyt, s halálával, mely az egész aragoniai ház vesztét voná maga után, a Beatrix királynő ügyében elért eddigi eredmények is mind halomra dőltek.

Ferdinánd király halálával a nápolyi dolgok igen szomorú fordulatot vőnek. A régóta várt francia invasio ténynyé vált, II. Alfonz király, Ferdinánd elsőszülött fia, nem bízván alattvalói hűségében, fia Ferdinánd javára lemondott a trónról s Sziciliába vonult vissza, hol egy év múlva meghalt. II. Ferdinánd nem bírván ellentállani az ellenséges érzelmű nápolyi nemesség által tárt karokkal fogadott francia hadseregnek, Ischia szigetére menekült s VIII. Károly győzelmesen vonult be Nápolyba, azok által is örömmujongásokkal fogadtatván, kik, mint Pontano János, az aragoniai királyok kiváló kegyeiben részesültek. Rövid idő alatt az egész nápolyi királyság VIII. Károly hatalmába került, s II. Ferdinánd Ischiában sem vélvén magát biztonságban, Sziciliába menekült. Ezalatt az olasz hatalmak közt szövetség létesült az elhatalmasodó francziák ellen; a szövetséghez a pápa sőt még Sforza Lajos is csatlakozván, ki a francia invasio egyik főszervezőjéül tekintetett. E liga hírére a francziák jobbnak látták kivonulni Italiából, mi nem minden nehézség nélkül sikerült és II. Ferdinánd visszatérhetett ismét országába, hol kijózanodott alattvalói által nagy szeretettel fogadtatott. Öröme azonban rövid ideig tartott, mert néhány nappal Nápolyba való visszaérkezése után 1496. október havában meghalt, s gyermekei nem lévén, nagybátyja Frigyes, I. Ferdinándnak már többször említett fia, követte őt a trónon. Rövid három év alatt tehát őt trónváltozás

¹⁾ U. o. II. 2. r. 200–302. Ferdinánd 1494. jan. 20-iki levele római ügyvivőjéhez.

²⁾ U. o. II. 2. r. 453.

történt Nápolyban: I. Ferdinánd, II. Alfonz, VIII. Károly francia király, II. Ferdinánd s ennek nagybátyja Frigyes.

Hogy ily körülmények közt Beatrix házassági ügyében a nápolyi udvar részéről vajmi kevés történhetett, magától értetődik.

1495-ből csak a ferrarai s milánói udvarok részéről tett ebbeli lépéseknek találjuk nyomát a milánói levéltárban; ¹⁾ bár, mint Ercole ferrarai herceg ez év jul. 11-én tudatja a milánói herczeggel, Beatrix ügyei igen rosszúl állottak, s Ulászló határozottan kijelentette Beatrixnek, hogy a saját érdekében cselekszik, ha egyszer-mindenkorra lemond minden további reménykedéséről.

Beatrix azonban nem szűnt meg egyik-másik olasz fejedelem, valamint Miksa császár közbenjárását igénybe venni. II. Ferdinánd nápolyi király ²⁾, a fejedelmi ház becsületére való tekintettel a milánói herceg közbenjárását kéri. Miksa császár pedig 1496. áprilban követet küld a pápához, kérve őt, hogy kényszerítse Ulászlót egybekelni Beatrixszel, kinek vagyonát elköltötte; mert azon esetre, ha Ulászlónak más nőtől gyermeke születnék, ez a magyar koronát öröklő császári háznak ártalmára volna.

Másrészről Ulászló sem hagyta abba a dolgot s 1496. februárban azzal fenyegeté a pápát, hogy ha Beatrixszel való házasságát fel nem bontja, szövetkezni fog a francziákkal s pápai feloldás nélkül is más nőt fog feleségül venni. Miksa császár s a spanyol, milánói s ferrarai udvarok követeinek azonban sikerült ellensúlyozni minden ebbeli pressiót, sőt ekkor még a velencei signoria is Beatrix pártján állott.

Ugyanez év október havában a milánói herceg Zápolyay István nádorhoz, Várdai Péter kalocsai érsekhez, Corvin Jánoshoz, Frangepán Bernáthoz s Geréb Péterhez intéz leveleket, melyekben melegen ajánlja nekik Beatrix királynő ügyét, kérvén őket: ne engedjék, hogy az Isten s világ előtt összeadott királyi pár továbbra is elváltan éljen s a magyar korona örökös nélkül maradjon. Egyidejűleg sürgettetni kéri fivére Ascanio hibornok által a még mindig Rómában heverő pápai brevék expedíálását, hogy a magyar országgyűlésnek benyujtathassanak.

Frigyes nápolyi király trónraléptével szintén melegen karolta fel nővére Beatrix királynő ügyét s 1497. szeptember havában megküldé sógorának, a milánói herczegnek a Beatrix s Ulászló házasságára vonatkozó összes okiratokat, azon kéréssel, hogy azokat milánói jogtudósok által vizsgáltassa át. Beatrixhez is küldött követet, kit azonban Ulászló, mint a milánói ügyviselő

¹⁾ L. Akad. másolatgyűjtemény.

²⁾ Akad. másolatgyűjt. Ferdinánd 1496. jul. 23-iki levele a milánói levéltárban.

Velenczében értesült, Magyarországból kiutasított. Frigyes Rómában is tett lépéseket, s mint a milanói ügyviselő jelenti onnét 1497. november 24-én, némi sikerrel is. Határozott eredményt azonban nem birt kivívni.

A dolog még húzódott néhány évig, míg a török betörés veszélye ellen létesült keresztény liga, s különösen Velenczének Ulászlóval kötött szoros szövetsége hirtelen más fordulatot idéztek elő. Az ebbeli tárgyalásokat vezető Bakócz Tamás ugyanis Ulászlónak a ligába való belépését Beatrixszel való házasságának megsemmisítésétől tette függővé. Már 1501. januárban velencei követ kíséretében indul a pápai legatus a feloldó bullával s ugyan az év május 13-án kihirdették a pápa, Velence és Ulászló közt megkötött szövetségi szerződés.

Beatrix mindvégig nem hagyott fel a reménykedéssel, s csak Ulászlónak de Candale Annával való házassága hírére távozott Magyarországból, hol nagylelkű férje halála után annyi keserűség érte.

Mily körülmények közt élt a hajdan annyira ünnepelt királynő Esztergomban, megtudjuk az Estei Hyppolit érsek által az esztergomi érsekségnek az egri püspökséggel való kicserélése végett kiküldött biztos, Aretino Donato 1498. ápr. 30-iki leveléből,¹⁾ ki Esztergom átadásáról tevén jelentést Hyppolitnak, ezeket írja:

»A királynő Bakócz érsek belegyezésével ugyanazon lakosztályt bírja, melyben azelőtt lakott. Meglátogattam őt, s oly nyomorban találtam, hogy egy rühes kutya is megszánta volna. Adtam neki egy kis gabonát, mit a várban találtam. Bakócz érsek is ott volt néhány napig s nagy tisztelettel viseltetett a királynő iránt. De hogy ezután mi fog történni, nem tudom.«

Beatrix 1501. januárban vált meg végképen Magyarországtól s mint a modenai levéltár irataiból látjuk, Hyppolit érsek, február 3-án elébe küld Chioggiába s később Argentában meg is látogatja.

Beatrixnek Nápolyba való érkezésének napja nem tudatik. Annyi azonban bizonyos, hogy igen rossz időben érkezett. Ugyanakkor történt az új francia betörés Olaszországba XII. Lajos alatt. Frigyes nápolyi király spanyol segélyért folyamodott. Ferdinánd spanyol király készséggel engedett kérelmének, csak hogy aztán alattomban a francziákkal szövetkezve, a pápa engedélyével megosztotta XII. Lajossal a nápolyi királyságot. Frigyes Beatrixszel együtt Ischia szigetére vonult, honnét nemsokára védmennel Franciaországba távozott s ott rövid idő múlva meg is halt. Beatrix az unokaöccse Hyppolit érsek által birt

¹⁾ Akad. másolatnyűjt.

capuai érsekségnek neki átengedett jövedelmeiből tengette végnapjait.¹⁾

Betegségéről s haláláról, mely 1508. szeptemberben következett be, a modenai levéltár íratai közt találunk adatokat. Ezek szerint Beatrix 1508. augusztus 24-én lázba esett s kéréste Estei Hyppolit bibornokot, hogy imádkozzék érte. Szept. 9-én tudatja a körében tartózkodó ferrarai követ, hogy Beatrix királynő állapota rosszabbra fordult s hogy Nápoly minden zárdáiban imádkoznak s körmeneteket rendeznek érte. Szept. 15-én végre írja: Tegnapelőtt, szerdán reggel, a halotti szentségek ájtatos fölvétele után adta át lelkét az úrnak Beatrix királynő nagy ájtatossággal s keresztényi megadással. Ugy halt meg, mint egy szent. Halála általános részvétet idézett elő Nápolyban. Földi maradványai a S. Pietro Martire templomban, hol anyja hamvai is nyugosznak, lőnek örök nyugalomba helyezve. Sirboltját, melynek fényképét a M. T. Akadémia számára elkészíttettem, egyszerű márványlap jelöli a következő fölirattal:

Beatrix Aragonea Pannoniae Regina
Ferdinandi I. Neap. Regis Filia
De Sacro hoc Collegio optime merita
Hic sita est
Haec religione et munificentia se ipsam vicit.

ÓVÁRY LIPÓT.

¹⁾ Michele Vecchioni, Notizie di Eleonora e di Beatrice di Aragona. Napoli 1790. 91. l.

THELEKESY MIHÁLY.

(1576—1601.)

— ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Thelekessy maga minden nagy hibája mellett korántsem oly sötét jellem, mint igen sok előkelő származású kortársa, bár csak Dobó Ferenczet, a Balassák vagy Homonnayak némelyikét említsem is közülök. Cselekedetei nem a lelkében gyökerező gonosz vágyak- és indulatokból folytak, ellenkezőleg, tekintve a korszellem általános romlottságát, mely a társadalom minden rétegét áthatotta, neveltetése, tanácstalan ifjúsága, helyzetének kísértései, környezetének ragályos példája vétkei nemcsak kimagyarázzák, de egyúttal menthetővé is teszik úgy a psychologus, mint a törvény, az ítélő felfogás szempontjából. Ne feledjük azt se, hogy még alig töltötte be 24. esztendejét s ha tényleg nem is állott gyámság alatt, a törvénynek a kiskorúakra vonatkozó intézkedéseit teljes joggal vehette, sőt, amint láttuk, vette is igénybe. Az az elv pedig, mely az emberi értelemnek, a helyes elhatározó képességnek tökéletlenségét bizonyos időn belül a judicatura előtt irányadóvá tette, *consequentia*t követelt úgy a benne nyilvánuló felfogás, mint az általa elérni óhajtott cél tekintetében, s mindenek felett arra kötelezte a bírakat, hogy ítéletüknél kellően mérlegeljék a bűnös fiatalságában rejlő enyhítő körülményt. Így van ez napjainkban, így kellett volna annak lenni 200 évvel ezelőtt is. Thelekessy Mihály esetében azonban nem vetettek ezzel számot; a legszigorúbb büntetéssel sújtották, mint akármelyik megrögzött gonosztévőt, kinél reménység sincs már arra, hogy valamikor hasznos tagja lehessen még a társadalomnak. Mert a bűn lejtőjén is vannak fokozatok s gyakran történik megállapodás. Ez a szerencsétlen fiatal ember pedig még nem süllyedt annyira, hogy vissza ne térhessen az igaz ösvényre s hogy a

vezeklés megváltására ne szolgálhasson. Igaz, meg nem jelenvén bírái előtt, marasztalni kellett, de hát nekünk nem is épen az ítélet ellen van kifogásunk, elmondtuk annak előzményeit, több szavunk tehát nincs hozzá. Egy pillantást vetettünk előre a válság pontjáról.

Kevéssel azután, hogy Mátyás főherczeg Thurzót bízta meg az ítélet végrehajtásával, az országrész vicekapitánya Pogrányi Benedek, nemkülönben Trencsény, Nyitra, Árva és Liptó vármegyék is rendeletet kaptak a gonosztévők, mindenekfelett pedig Thelekessy üldözésére,¹⁾ a kinek ettől fogva nem volt maradása többé hazájában s pénzét. értékesebb holmiját, a Ledniczére vonatkozó privilegiumokat magához véve, valamelyik ösmeretlen jóakarója (?) tanácsára átlépte a határokat, és Lengyelországba menekült. Nyilván életét féltette, de úgy látszik arra is számított, hogy távollétében vagy felfüggesztik ellene az eljárást, vagy valamiképen kedvező fordulat áll be ügyében. De csakhamar meggyőződött reménysége hiábanvalóságáról.

Folytonos összeköttetésben állván ugyanis az otthon maradtakkal, hírével esett, hogy Thurzó nagy erővel készül Lednicze ellen. Valószínűleg már akkor megbánta, hogy kibújdossott hazájából s hogy nem jelent meg önként bírái előtt, de már nem segíthetett többé a dolgon és legfeljebb tanácsadóit káromolhatta. Mindazonáltal levelet írt Moncsekhez. Remek egy epistola az, mintha csak előttünk állana a fiatal kényúr szikrázó szemekkel, szenvedélytől hevült homlokkal, halálának-halálával fenyegetvén a hitvány szolganépet, ha a várat föl meri adni. Az persze nem jut eszébe »Lednicze örökös urá«-nak, hogy nagy messzeség fekszik közöttük s a távoli mennydörgéstől még a nyúl szívűek sem igen szoktak megrémülni. A régi hatalmas kis királynak képzei magát, úgy beszél, mintha egy ember életét a fületlen pitykénél is kevesebbre becsülné, de szörnű haragja valószínűleg lecsillapodott, mire a tollat földhöz vágta, mert ilyen volt világ életében. »*Salutem plurimam* — így szól a bekezdés, és utána egy körmön font káromkodás következik, a mit le sem írhatunk — *ha pénzt nem küldessz és ott mindenhez jól nem látsz, bizony megsíratod azt mind te, mind nemzetséged. Az várat énnekem tartsad, senkinek egyébnak, ha benne nem halsz, kezem miá kell meghalnod. Az Miklósnak, porkolábnak is megmondd, hogy a várat nekem tartsa és benne haljon meg. Mondd meg az új tisztartónak: Horvát Miklósnak, ez levél látván, hogy mindgyárast kimenne*

¹⁾ Orsz. Ltár. Benign. Resol. 1600. aug. 16., aug. 29. Rudolf mandatum a pozsonyi kamarához u. o. 1600. aug. 29. Ehhez mellékelve küldetett meg a Thurzónak szóló rendelet.

Rornáról, ha ki nem megyen, mentül legnagyobb kín vagyon, azzal megöletem. Úgy segéljen az én Istenem... Valaki barátunk mindnyájoknak mondó szolgálatomat, a ki nem barátunk k... az anyja. Énnékem mindenről írj és pénzt bőven küldj... Vale. Michael Tellekessy dominus semper Ledniczensis«. ¹⁾

Azt még föltehetjük, hogy ha Thelekessy maga is fegyvert ragadva, a gonosztévők élére áll, ezek példaadásán, buzdító, jutalmat ígérő szavain lelkesedve, mind egy lábíg elhullanak mellette, mert utóvégre is egyre ment: akár karddal kezükben, akár az akasztófán vesszenek, sőt az első esetben még a menekülés reménye is fönnmaradhatott számukra, ha elszántan védelmezik magukat; de ha már egyszer sorsukra bízta, s idegen földre szökvén, hogy a büntetést kikerülje, úgyszólván cserben hagyta őket, esztelenség volt mégis arra számítania, hogy ezek az emberek vérüket ontják érte, bármennyire fenyegetőzött is, hogy még mindig élet-halál ura a maga birodalmában. De a levél úgylátszik sohasem került Moncsék kezébe, mert mire megérkezett, Lednicze várában már a királyi őrség tanyázott és »semper dominus«-sa nem volt egyéb fejével futó hazátlan bujdosónál, a ki apái örökéből egy talpalatnyit sem mondhatott többé magáénak.

Thurzó György ugyanis Rudolf mandatumára s a pozsonyi kamara utasítása következtében 1600. szeptember 11-én 200 lovas és 500 gyalog katonával elfoglalta a rablófészket s a rákövetkező napokon Thelekessy összes jószágai confiscáltattak. ²⁾

Hétszáz ember, egész hadsereg, a Ledniczébe szorított gonosztévők ellen, a kik mindössze is 28-an voltak már ekkor! Mintha

¹⁾ Orsz. Ltár. Vegyes Levelek 1600. szept. 13. Tartózkodása helyét eltitkolta, de erről az óvatosságról gyakran megfélekedezett, sok kárát is látta könnyelműségének.

²⁾ A pozsonyi kamara 50 lovast és 100 gyalogot küldött a végrehajtásra, a kik szept. 10-én vasárnap estve Illaván csatlakoztak Thurzó 150 lovas és 400 gyalog katonájával. Szuhay gyors eljárásra és mennél több fegyveres gyűjtésére ösztönözte a főurat, mert hozzá is egyre-másra érkeztek a sürgető parancsok. Aunál feltűnőbb tehát, hogy bár a Thurzóhoz intézett utasítás 1600. szept. 4-én kelt, csak szept. 7-én expedálták azt Pozsonyban, a mi igen ellentétben áll sürgető tartalmával. Ugyancsak szept. 7-éről értesítik a főurat, hogy a kamara képviselőjében *Nagymihályi Ferencz* titkár küldetett ki a végrehajtásra, a mi megtörténvén, a *rovnai* kastély s az 50 jobbágyig való birtokrészek egyszersmind átadattak *Szunjogh Juliannának*, a ki később az ingóságoknak a fiscust illető fele részére is alkudozásba bocsátkozott a kamarával. *Arrai vár levéltárában* 1600. nr. 698. Orsz. Ltár. Act. Thurz. fasc. 10. nr. 39. Závodski i. h. 358. l.

csak arról a bizonyos történetről volna szó, melyben hét sváb s egy nyúl szerepelnek. Tagadhatlanul comicus benyomást tesz a dolog, de az elővigyázat mégsem ártott, mert ha a maroknyi őrség halálmegvetéssel védelmezi magát — a mivel a biztosoknak számot kellett vetni — igen könnyen megeshetik, hogy kisebb csapat véres fővel fut vissza a természet által rendkívül megerősített sziklavár alól. Ilyen vakmerő vállalatba tehát a káptalan embere, a prothonotarius meg a kamaratitkár, elhisszük, nem akartak bocsátkozni. De Thurzó nem tarthatá dicsőségének a rablók ellen való harczot, noha személyes bátorságához kétség nem férhet. Nyilván arra számítottak tehát, hogy a jól felkészült ostromló sereg megpillantására az őrség elveszti bátorságát s látván, hogy nincs többé menekvés, kardcsapás nélkül megadja magát, főképp ha kegyelemmel is biztatják. Úgy is történt, mire Thurzó a király nevében megszállotta az erősséget, s a kamara által kirendelt jószágfelügyelőt *Czudar Pált* ültette Ledniczébe. A megvasalt gonosztévőket pedig a vár alatti börtönbe vetteté, a hol aztán elmélkedhettek a szerencse forgandóságáról, míg a törvénylátás ideje elérkezett. A ravasz Moncsek azonban jó előre megugrott a »*provisorság*«-ból, s csak nevette a többieket biztos rejtekéből. Ez az ember sok gondot okozott még az igazságszolgáltatásnak, míg végzete őt is utólérté.

Így a főúr feladatának egy részét dicséretesen megoldván, lőn azért nagy tisztessége az udvarnál és a kamarákon.

Thelekessy ezalatt a száműzetés keserű kenyerét ette, bár ügylátszik hogy eleinte jól érezte magát idegen földön, biztos talajon, a hol — amellet hogy üldözőitől nem tartott többé, régi ösmerősökre is akadhatott, sőt állítólag már a határszáron várták őt a kozákok, kikkel — mint említettük — első lengyelországi útja alkalmával alaposan megbarátkozott. Volt pénze — már annyi a mennyi, — vezetéken főlova, 2—3 paripája, jó kardvasa, megfelelő számú fegyveres kísérete,¹⁾ erős karja, bátor szíve: ilyen körülmények között 24 esztendő korában nem esik kétségbe az ember, vagy legalább is könnyen vigasztalhatja magát, főleg ha az övéhez hasonló vérmérséklettel bír.

Egy darabig Krakóban tartózkodott, hol a nemesség vendégszeretőleg fogadta, sőt elbeszéléséből következtetve, az udvar-

¹⁾ A tanúk előadása szerint 5-öd 6-od magával ment ki Lengyelországba, de a kozákok közül sokan csatlakoztak hozzá. Koza Mátyás azt vallja, hogy Thelekessy fölszabadította őt a jobbágyságból, a miért néhány régi szolgáját kézrekerítette, a kik elszakadtak tőle és a hegyek között rablásból éltek. Ügylátszik ezek s hűséges inasa Marczí követték őt a számkivetésbe. *Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 296. nr. 14.*

nál is szívesen látták a bujdosó magyar urat, kinek fiatalsága, s alkalmasint megnyerő személyes tulajdonságai, előkelő neve, összeköttetései jó ajánló levelekül szolgáltak mindenfelé, a fejére nehezedeő halálos ítélet pedig bizonyos érdeklődést, részvétet keltett sorsa iránt, főleg ha tudták — a mit a Lengyelországban időző magyaroktól könnyű volt megtudniok, ha maga szinte el is hallgatta volna, — hogy nemzetségének utolsó sarja s egy az uralkodóház szolgálatában nagy érdemeket szerzett hős unokája. És bár azt hisszük, hogy egyáltalában nem törődtek itt az ellene emelt váddal, mindazonáltal ha mégis szóba került volna, bizonyára csak tőle függött magára nézve a lehető legkedvezőbb, ellenségeire nézve a legsötétebb színben tüntetni fel a dolgot és valószínűnek tartjuk, hogy Thelekessy, a kit odahaza »szép uraságából kiforgattak s egy hitvány óráért halálra kerestek«, a lengyel nemes felfogása szerint épenséggel a fejedelmi önkény áldozata volt, és ártatlanságát sem kellett bizonyítgatni, hogy a közvélemény pártjára kelljen, kárhoztatva az ítéletet, melynek következtében földönfutóvá lett.

No de hát ez kevés vigasztalására szolgálhatott Thelekessynek, legfeljebb megerősíthette őt abban a hitében hogy ártatlanul szenved és nagy igazságtalanságot követtek el rajta ellenségei. Úgylátszik azonban, hogy most sem gondolkozott komolyan helyzete felől, jól találta magát a lengyelek fővárosában, élte világát míg pénzében tartott, nem törődve azzal, mit hoz a jövőendő. Mulatságnak okáért régi latin szerzők műveit is olvasgató — el nem tudjuk képzelni, hogy vetemedhetett ilyesmire a ki világ életében kardforgatásnál egyébvel se foglalkozott — és az az elmés ötlete támadt, hogy innen-onnan összeszedegedett gúnyversekben bemutassa a krakói társaságnak a tisztes kamarásokat, a Thurzó nemzetség tagjait s általában az egész magyar aristocratiát. Régi dolog, hogy örömet nevetünk embertársaink rovására, a lengyelek előtt pedig különös érdeklődéssel bírhattak ezek a pasquillusok, vagy epigrammák, nemcsak azért, mert az illető magyar urak közül bizonyára igen sokat személyesen is ismertek, (Thelekessynek gondja lehetett arra, hogy válogassa össze gyűjteményét) de főleg azért, mert a lengyel politika ebben az időben kiváltképen hazánkkal foglalkozott és az erdélyi események örökös izgalomban tartották a kedélyeket. Thelekessy munkája tehát minden bizonnyal élénk tetszésre talált, mert úgylátszik közkézen forgott, sőt valószínűleg ki is nyomatták azt Krakóban, máskülönben a szerző nem tartana attól, hogy esetleg Thurzó György is olvasni találja. »Nem is hinnéd — mondja később egy ösmerősének — milyen tudományos ember lett belőlem, a mióta száműzetésben forgok; csak az a baj — teszi

utánna keserű humorral — *hoggy az utolsó koldús sem cserélne velem*«. ¹⁾

Tudvalevő dolog, hogy Mihály havasalföldi vajda történetünk idejében újabb hódításokon törvén fejét, Erdélyből Moldvába rontott, és úgy e tartományt, mint a lengyel széleket, különösen pedig Podoliát tűzzel-vassal pusztította. A lengyelek végre megsokalták az oláh garázdálkodásait, és bosszúra gerjedve, nagy haddal indultak megbüntetésére. *Zamojski* kancellár a moldvai havasok alján táborozott, *Potocki Jakab*, *Székelly Mózes*, meg a többi erdélyi menekültek pedig 1600. szeptember vége felé lengyel- és kozák-csapatokkal már Besztercze alá szállottak. Bevallott céljuk az volt, hogy az oláh kalandortól megszabadítsák Erdélyt, de legfőbb törekvésük Báthory Zsigmond visszahozatalára, tehát egyenesen Rudolf ellen irányult, kinek biztosai a lengyelek előnyomulására azt sem tudták, mitévők legyenek, mert Zsigmondnak Erdélyben is erős pártja volt, sógora *Zamojski* pedig olyan sereggel állott háta megett, hogy a német hadnak nem lett volna tanácsos ellene szegülni. ²⁾

Ügylátszik, Thelekessyt is felszólították, hogy vegyen részt az erdélyi vállalatban, legalább erre mutat később tett nyilatkozata, hogy a lengyel király bőven kárpótolta volna őt elvesztett javaiért, ha urának, fejedelmének árulója akart volna lenni. ³⁾ Sajnálatra méltó körülmény, hogy részletesebb tudósításunk nincs e dolog felől, de alig hisszük, hogy Thelekessy szavai egyébre vonatkozhatnának, mert igen hangsúlyozza, hogy egyes-egyedül rajta, illetőleg tökéletes jobbágyi hűségén múlt, hogy régi urasága helyébe különbet nem szerzett Lengyelországban. Erre pedig az ő helyzetében és képességei mellett csakis a harcmezőn nyilhatott volna alkalom. Annyi bizonyos, hogy nem vett részt a Mihály

¹⁾ Thurzó Györgyről beszélván, szavait ekképen folytatja: »Audio enim ipsum (t. i. Thurzó) Ladomerium quendam Cracoviam ablegasse, et dolerem profecto, si ipsi labor meus traderetur, quem compendis (sine ullo malo affectu) compluribus versibus per me ex antiquis authoribus excerptis dominos Camerarios, Thurzones, et reliquos magnates concernentibus insumpsi. Neque enim crederes, quantam sit eruditionem adeptus, a quo tempore in exilio versor, saltem quod vere in pauperior sim.« *Szilassy Máttyás* alább idézendő tudósítása.

²⁾ L. Istvánffy id. m. Dr. Szádeczky Lajos id. m.

³⁾ *Szumyogh Mózesnek* alább idézendő leveléből az tűnik ki, hogy Podoliában is járt, valószínűleg a kozákokkal. Nem lehetetlen tehát, hogy már a harcztérre indult, mikor az a gondolat fogamzott meg elméjében, hogy visszajön Magyarországra. Említett nyilatkozatát l. alább.

vajda ellen vezetett hadjáratban, csak az nem eléggé világos előttünk, hogy elhatározását micsoda körülmények befolyásolták, mert e tekintetben saját vallomásán elindulnunk nem szabad. Pedig ez az elhatározás fontos következményeket vont maga után. Mert ha egyszer visszautasította az egyetlen módot, mely Lengyelországban való további tartózkodását — miután pénze már-már elfogyott, jószágai pedig nem voltak azon a földön — helyzetében lehetővé tette volna, és nem akarta szolgálni koronás királya ellen azt az uralkodót, a ki üldözött fejének menedéket nyújtott: nem maradt hátra más választása, mint visszatérni ismét hazájába, pár hónapi céltalan bolyongás után, mely idő alatt még gonoszabb híreket támasztott maga felől. Vagy fordítsuk meg a dolgot — a végeredmény úgy is tökéletesen egyre megy —: *visszautasította a lengyelek ajánlatát, mert már ekkor föltette magában, hogy hazájába tér.* Ez sokkal inkább jellemzi őt, mert a hogy ismerjük Thelekessyt, nem tudjuk elhinni rólla, hogy állhatatos híve marad fejedelmének akkor is, ha már reménysége sincs többé arra, hogy életére s javaira nézve kegyelmet nyerhet. De hát a reménység nem oly könnyen hagyja el az embert, 24 éves korában pedig állandó kísérője. Mikor elhagyta Magyarországot, tulajdonképen azt sem tudta mit cselekszik, de az üldözött vad ösztönére hallgatva, menekült a merre szemével látott. Elég korán észére tért, de hibáját többé jóvá nem tehetette. A gondolkozásában és cselekedeteiben egyaránt nyilvánuló következtelenség megbosszulta magát és végső veszedelmet hozott fejére.

Még Lengyelországból folyamodott a királyhoz. Mint a publicanus mellét verdesve, mint a tékozló fiú rongyos köntösében az őszinte bűnbánat alázatosságával jelenik meg a trón számolya előtt kegyelemkérő levele által, irgalomért, könyörületért esedezve. Isten és emberek előtt bűnösnek vallja magát, beösméri, hogy nagyot vétkezett mennybéli és földi ura ellen, de bár méltatlanul is, az a reménység táplálja, hogy valamiképen az égiek a megtérő bűnöst magukhoz emelik, azonképen a felséges ausztriai ház véghetetlen kegyelmessége irgalmazni fog ifjú életének. Mert hiszen tudja az egész világ, hogy ő felsége és dicsőült elődjének kegyelme még azokon sem fogyatkozott meg, a kik nyílt lázadásban törve ki a szent korona, a fejedelem és az ország ellen, sokkal többet vétkeztek mint ő. Hivatkozik nagyatyja érdemeire, ki nehéz időkben tántoríthatlan hűséggel szolgálta királyát és hazáját, fölemlíti, hogy maga is — nem szánva költséget, fáradságát — tevékeny részt vett mindig a török hadjáratban s mint tanácstalan ifjú, ki nem gonosz indulatból, nem száutszándékkal, de meggondolatlanságból vétkezett, kegyelemért könyörög élete és ha lehetséges

javaira nézve. »Isten megsegítvén — ugymond végezetre — nincs egyéb kívánságom hátra, mint hogy hazámért és királyomért a harczmezőn áldozhassam fel életemet.«¹⁾

Október közepén már Magyarországon találjuk. Feleségének unoka testvére, Szunyogh Mózes tudósítja Thurzó Györgyöt, hogy hallomás szerint tizenharmadmagával átlépte a határokat, s most azon töri fejét, merre menjen, hogy üldözőit kikerülhesse. A jó sógor igéri, hogy kémeket küld nyomába s nagy lelkiörömeére szolgál, hogy már alig van pénze Thelekessynek, mert főlovát 400 forintért vesztegette el, holott Lengyelországban 1000 frtnál is többet kapott volna érte.²⁾ Thurzó azonban úgy látszik alaposabban volt értesülve a történetek felől s 1600. október 22-én írott levelében erős szemrehányást tesz egy ösmeretlen »nagyságos«-nak, a ki valószínűleg *Szunyogh István* volt, a miért Thelekessyt jószágán keresztül bocsátotta: »Ha úgy vagyon, az mint az emberek beszélnek, csodálkozom az kgd dolgán, mivel kgd egy levelében nekem azt írta, hogy Thelekessy hire nélkül tizenharmadmagával... ment volna és 6 gyaloggal által. Im pedig az lengyel szolgálban megfogtanak és hozzám küldtek, azok másfelől azt vallják, hogy kgd egy Mirowsky nevű Thelekessy szolgálja által végezett a *manthwai ló felől* vele, hogy kgd 225 forinton és két paripán vette meg Thelekessytől... és hogy Thelekessy egy nap és egy éjjel mulatott Bilskón az városban. Én láttja az Isten, hogy fölötte igen bánnám, ha úgy volna, kérem is kgdt írja meg, miben legyen ez dolog... ő felségének ha tuttára esik, gondolja kgd mi következhetik kgdre is. De én mégis hogy megmutassam az kgdhez való atyai jó akaratomat, ez tanácsot adom kgdnek, hogy mint Thelekessynek mondják ezen lengyel szolgálai, hogy egy kis ládája maradott volna egy *Kent* nevű városban, mely Bilskón túl két mélfölddel vagyon, melyet ő Telekessy adott volna egy szeglet háznál lakó vén vendég fogadósnak kezében, melyben az ledniczei privilegiumok vannak stb.« — tanácsolja tehát Thurzó az ösmeretlen urnak, hogy a ládát tüstént hozassa el, küldje hozzá, hogy ő viszont a fejedelemhez küldhesse neve alatt, mert csak ezzel hárfíthatja el magáról a gyanút, »és ha eleit nem veszi így valahogy kgd az dolognak, nem lesz mit tennünk, hanem ő felségének tuttára kell adnunk az

¹⁾ Orsz. Ltár. Act. Thurz. Fasc. 7. nr. 16. Csak az aláírás Thelekessyé.

²⁾ Árvai vár ltára 1600. nr. 726. A levél 1600. október 15-én Budetin várában kelt. Írja még, hogy a szóban forgó lovat »a quodam Polono iterum frater meus emít« (?)

lengyel kozákok vallását, kívül ugyan bánnám, ha nagyobb baja történnék kednek.«¹⁾

Látjuk tehát, hogy Thelekessy alig tette lábát Magyarország földjére, már megindult ellene a hajsza. Thurzó a király haragjával fenyegetett mindenkit, ha könyörületből, ideig-óráig való menedéket nyújtott a szerencsétlennek, a ki pedig azzal a feltett szándékkal jött hazájába, hogy új életet kezd s méltónak fogja mutatni magát a minden órán várt kegyelemre. A kamara tökéletesen helyeselte a főur eljárását s még nagyobb buzgalomra ösztönözte: csak üldöztesse őt Thurzó mindenfelé, csellel vagy erőszakkal utóvégre is kézre kerül. ²⁾ Már ekkor nagyban folyt az alku confiscált javai felett s a kamarának ugyancsak meggyúlt a baja a sok kérelmezővel. Még Saffarich uram is előállott, csak 100 jobbágyat kívánt a derék ember némi-némű kárpótlás fejében a rajta esett sérelmekért; *Inkei Loránth Ferencz* pedig felesége jogait bizonyítgatván, 20 ezer frttal is beérte volna, ha már jószágot nem kaphat; de még a personalisnak is vásott a foga Ledniczére, remélvén, hogy érdemeit kellően fogják méltányolni az alkunál. ³⁾

Thurzót a dolognak ez a része távolról sem érdekelte; neki csak arra volt gondja, hogy Thelekessy egy helyen sokáig meg ne maradhasson s valóban bámulatra méltó az a fáradtságot nem ösmerő lankadatlan buzgalom, mellyel szomorú feladatát teljesítette. »*Édes sógorom* — írja Thelekessy bujdosása közben *Ostrosith Andrásnak* — *kérlek az Istenért egy kevés ideig adj valami módot dolgaiban, mert sehunn meg nem maradhatok az nsgos Thurzó György uram miá.*«⁴⁾ Ostrosithnak persze legelső dolga volt Thurzóhoz küldeni a levelet, ki megtudván abból Thelekessy tartózkodó helyét (a zborói hegyek között tanyázott) irgalom nélkül tovább üldöze. Szerencséjére igen jól ismerte a környék minden zege-zugát s nem lehetett egy könnyen nyomába jutni. De a föld népe is szájalmat érzett iránta s elősegítette menekülését. Régi lekötelezett hívei közül akadt néhány bátrabb ember, a ki ha már nagyon közre fogták, elrejtette üldözői elől, és Isten hírével utra bocsátá, mikor a vészély elvonult feje felett, úgy hogy Thurzó drabantjainak minden igyekezete kárba veszett, nem volt mód benne, hogy erőszakkal kézrekeríthessék.

November elején titokban Rovnára jött feleségéhez. Már ekkor beköszöntött a kora ősz, napról napra ridegebb, barátság-

¹⁾ U. o. 1600. nr. 713.

²⁾ Benign. Resol. (Orsz. Ltár.) 1600, okt. 23.

³⁾ Benign. Resol. 1600. szept. 23., okt. 21., nov. 14., 20. stb.

⁴⁾ Az árvai vár levéltárában 1600. nr. 710.

talanabb lett az erdő. Thelekessyt a sok nélkülözés, nyughatatlanság, éjjel-nappal való bujdosás, gyakori éhség, szomjúság igen megviselte. Kimerült, elkeseredett, egyedül a reménység tartotta benne a lelket. Mert ebben az időben követte járt a kamarán, hogy valami halasztást eszközöljön ügyében, a míg a királytól kegyelemkérő levelére válasz érkezik, mely felől minden jóval hitegette magát. Pozsonyban ugylátszik hajlottak is kérésére, bár ez mint a később történetek igazolják, csak színleges jóakarát volt, mely csalárdságot rejtett magában. Megbízták tehát *Szilessy Mátyást*, hogy okkal-móddal közelébe férközvé, kémlelje ki állapotát, ösmerkedjék meg életmódjával, tudja meg jövőendő terveit, kilátásait stb. A kamara elnök egyszersmind megüzente neki, hogy milyen úton-módon nyerhetne legkönnyebben kegyelmet, mi azonban csak annyit tudunk erről, hogy Thelekessy nem fogadta el a jó tanácsot, élt a gyanu perrel, hogy törbe akarják csalni. Az exharminczados hűségeseen járt el tisztében. Ott ólálkodott napestig a kastély körül, mondván a szolgálknak, hogy történetesen erre lévén útja, örömet lenne szemben az úrral. Sehogy sem akarták bebocsátani s váltig erősítették, hogy Thelekessy nincs Rovnán, míg végre Thelekessy maga is figyelmessé lévén a dologra, meguyittatá előtte a kaput s emberséggel fogadá. Jancsika és Marcsi a hű inas voltak vele, az előtte álló asztalon tiz puská feküdt, maga felfegyverkezve épen utra készült. Beszélgetésbe elegyedtek, melyről Szilessy bőségesen referál a kamarának.

Thelekessy vendégének arra a mondására, hogy nemcsak magát, de hírneves nemzetségét is el fogja veszteni, láthatólag elértékenyült s alig birta visszatartóztatni előtörő könyeit. »*Ellenségeim* ugymond — *vesztemre törtek, fejem és jószágom oda van; ha más emberek tanácsára nem hallgatok, bizony sohasem futok Lengyelországba, de helyt állok a törvénynek akármi történik is.*» Majd Thurzó Györgyöt vádolá, hogy nincs tölle menekvése akár merre forduljon, mindenéből kifosztotta. most életére tör. Jól tudja, hogy még az éjjel kerestetni fogja őt Rovnán (a tanú megjegyzi, hogy valóban úgy is történt), holott a kamarától utasítást kapott, hogy egyelőre békességben hagyja. Úgy értesült, hogy Thurzó követet küldött Krakóba s bizony nem örvendene rajta, ha az általa irogatott gunyversek kezébe kerülnének. Elmondá aztán, hogy egyenesen azért jött vissza hazájába, hogy az uralkodó iránt viseltető jobbagyi hűségét behizonyítsa, pedig a lengyel király Magyarországon elvesztett javainál külön uraságot adományoz neki, ha ő felségének ellensége akart volna lenni. ¹⁾ De

¹⁾ »*Bona vero istis similia facile acquirere possem, si proditor suae Mattis Caes. esse vellem. Rex enim Poloniae et jam mihi his praestantiora dedisset.*»

ha életére kegyelmet nyer, megmutatja még, hogy méltó utódja lesz őseinek. Az elmúlt napokban Pozsony körül járt, hol egy kamaratanácsos közbenjárását ajánlotta fel neki, nevét azonban elhallgatá. Hittel erősítette, hogy összes vagyona 16 aranyból áll és ha a kamarán valami jó módot nem mutatnak neki dolgában, utóvégre is nolle velle rabláshoz kell folyamodnia, hogy éhen ne vesszen, mert önkényt nem rohan a veszedelembé. Majd ételt hozatott s vendégét asztalhoz erőlteté. Rajtuk kívül csak a kis fegyverhordozó ült még ahhoz, a többiek — közöttük Mazák, Schasin, a borbély és Moncsek — körülötte állottak. ¹⁾ Szilessy figyelmeztette, hogy kár e gonosztévőket továbbra is maga mellett tartani, mire azt felelte, hogy vele együtt valamennyien proscríbaláltak s meg van arról győződve, hogy holtig el nem hagyják. Istent hívta tanúbizonyságul, hogy minden bűnnek szerzői *Moncsek* és *Koza Máté* voltak s míg ezeknek hozzátartozói fáradtságot, költséget nem kímélve, kegyelem után járnak a kamarán, az ő feleségének semmije sem lévén, nem is viselhet rá gondot. ²⁾

Az exharminczados november 7-én számolt be a kamarának megbízatása felől; időközben Thurzó György is kérdést intézett Pozsonyba, hogy mitévő legyen, mivel olyan formát hallott, hogy Thelekessy ellen az eljárást a király további elhatározásáig felfüggesztették. Nyilván attól tartott a jó úr, hogy hasonló körülmények között nagy buzgalomával még önmagának fog ártani, de e részben csakhamar megnyugtatták őt. Látván ugyanis az elnök, hogy Thelekessy nem hajlandó az általa ajánlott közvetítési módot elfogadni, — mely valószínűleg abban állott, hogy önkényt jelentkezék Pozsonyban, a mikor aztán tetszésük szerint bánhattak volna el vele — Szilessy Mátyás információja következtében ismét kezébe ragadta az ügyet s november 15-én írott levelében fölszólítja Thurzót, hogy csak üldöztesse szorgalmasan Thelekessyt s a ledniczei provisorral egyetértve, kövessen el mindent, hogy mennél hamarább fogságba kerüljön a megátalkodott gonosz ember. Nem tagadja, hogy egy kis reménységet nyújtott neki a kegyelemhez, arra az esetre, ha megjobbítja magát, de tapasztalván, hogy napról-napra mélyebben süllyed a bűnbe, nem akarja

¹⁾ Moncseket időközben Madocsányi János az exharminczados segítségével elfogatta, de sikerült megszöknie a börtönből. Október 9-én írja Thurzó a kamarának, hogy rokonai hozzájöttek és a Thelekessy pörben való ártatlanságát bizonyították. Ugy hallja, hogy maga egyenesen a kamarára készül kegyelemért. Thurzó nem ajánlja ugyan, de egy szóval sem ellenzi, a kamara bölcs belátására bizza a dolgot. *Osz. Létér. a pozsonyi kamarához intézett levelek 1600. oct. 9.*

²⁾ U. o. N. R. A. fasc. 296. nr. 14.

tovább kimélni, hadd jusson megérdemlett sorsára. ¹⁾ Thelekessy ez alatt semmitől sem tartva szabadon járt-kelt Trencsény vármegyében, egykori jószágán *Rovná*n, *Sztrezeniczén* tartózkodott, élelemmel bőségesen ellátva magát, lement *Nozdrokóczra* s német ruhába öltözködven, bátorságban érezte magát, senki nem mert kezét emelni rá, mert az emberek Thurzó után indultak s ennek tétlenségét bizonyosan arra magyarázták, hogy Thelekessy ügyében kedvező fordulat állott be, ²⁾ a mint ezt jó maga szentül hitte, és valószínűleg másokkal is igyekezett elhitetni. Mikor azonban a kamara válasza megérkezett, a szép napoknak mindörökre vége szakadt. A főúr, hogy eddigi mulasztását helyre pótolja, új erővel látott dolgához, megindult ismét az ember vadászat, három vármegye népe, az Ostrosithok, Petrőczy Pál, Madocsányi János, Jakusith András, Thurzó Miklós stb. jobbágyai és szolgálói üzték, kergették a szerencsétlent; járatlan utakon, étlen-szomjan holyongott, sanyarúság lett a sorsa, kétségbe esés a kísérője, erdei vadak a társai, mert mikor pénze elfogyott s lovait is el kellett adni hogy éhen ne vesszen, szolgálói egyenként megszöktek tőle, az egy Marczi inason kívül, a ki megosztott szeretett urával minden szenvedést, minden nyomorúságot. — »*En pediglen szegény fejem — írja egy levelében Kubinyi Kristófnak — bujdosóvá lévén és mindenemet elvesztvén, ha nem császáromtól is annak előtte mindenestül, de most ujontába az nagyságos Thurzó Györgytől. Az had gyárjon, elég az hozzá, hogy hajdúvá lévén egy puskával másodmagammal és kardommal járván vagyok. Mit cselekedgyem, nem tudok. Kérlek az egy Istenért, fogadásod megtekintvén tekintsd meg az Istent, mutass tempus et locust, hol lehetnék szemben . . . veled*« etc. Irja, hogy a mi kevés igazsága van még jószágához, arról is örömetst tractálna vele, csak tudósítsa őt, hogy hol találkozhatnának. A levelet pedig küldje *Bánba* (Illésházy jószága volt), hol egy barátja lakik, ki majd a hegyek közé iktatja. ³⁾ Levele azonban most is Thurzó kezébe került, a ki időközben december 4-ről kemény parancsolatot kapott Prágából, hogy Thelekessyt mindenfelé kutassa, birtokain meg ne tőrje, gondja legyen rá, hogy senki szállást ne merjen neki adni stb. ⁴⁾ Ezalatt az udvari és a magyar kamara tovább folytatta az alkudozást confiscált javai

¹⁾ Orsz. Ltár. Act. Thurz. fasc. 78. nr. 3.

²⁾ Koleczászky György ledniczei porkoláb tót levele Thurzóhoz 1600. nov. 21. Tagányi Károly barátom szives fordítása után. — *Árvai vár* levéltárában 1600. nr. 714.

³⁾ U. o. 706.

⁴⁾ Act. Thurz. fasc. 8. nr. 86.

felett, de az emberek, mint mondani szokás szöszön-boron akartak hozzájutni a szép urasághoz, számba vehető ajánlatot még úgyszólván senki sem tett, pedig nagy szükség volt a pénzre a zsoldos hadak fizetlensége miatt, s elvül tüzték ki, hogy csak is annak inscribálják Ledniczét, a ki tüstént fizet. Végre a sok kérelmező, üres kézzel visszautasított haszonleső után *Ruszkai Dobó Ferencz* lépett föl, a kinek köztudomás szerint volt pénze bőségesen, kapva-kaptak is ajánlatán a két kamarán. Igen jellemzők Dobó folyamodásának bevezető sorai. Úgy értesült, hogy a felségsértés bűnébe esett, és az örökös hűtlenség notájában elmarasztalt Thelekessy Mihály jószágai lefoglaltattak, és a kamara közönséges hasznára fordíttatnak. (O ugyan reményli, és mindenekfelett óhajtja is, hogy ő felsége kegyelmes lesz hozzá s vissza ajándékozza neki életét és javait, nehogy annak a férfinak unokája, a ki a magyar királyokat és az országot annyi hűséggel, hasznosan, vitézül és dicséretesen szolgálta, örökös gyalázzal sújtassék mindazonáltal stb.)¹⁾ Dobó Ferenczen kívül sokan gondolkoztak így az országban, de nem mertek nyíltan kifejezést adni érzelmeiknek, mert a kamara jogtalan túlkapásai következtében mindenki jó híréért, nevéért, életéért, vagyonáért rettegett s csak titkon zúgolódtak, bizalmas körben öntötték ki szívök keserűségét, az élő Istenben az »*igaz bírő*« felserkentében vetve minden reménységüket. Dobó ajánlatát Mátyás főherczeg decz. 14-én közölte a magyar kamarával s mialatt ezt Pozsonyban tárgyalták, Thurzó György sem pihent, de újabb rendeleteket eszközölvén ki a már említett urak és nemesekre, valamint *Trencsény, Nyitra és Pozsony* vármegyék közönségére²⁾ feltervelte az erdők magányát, a titkos hegyi utakat, örökkel rakatott meg minden ember-lakta hajlékot, megrémítette kemény szavával a Thelekessy iránt szánalmat érező föld népét, a király haragjával fenyegetett mindenkit, ha legkisebb jó akaratot is tanusított a bujdosó iránt s mint a vadász nyugodtan várja biztos helyzetéből a lőtávolba érkező, mindenfelől szorongatott vadat, úgy ő is meg volt győződve arról, hogy már csak idő, talán hetek, napok kérdése, hogy fáradtságát siker koronázza és Thelekessy egy vagy más módon kére kerüljön. Ráérkezett a kemény tél s ezzel együtt az éhség és sanyarúság, nem volt hová lehajtani fejét, az emberek kitértek előle, bezárták a kapukat ha közeledni látták, éjjel nappal a szabad ég alatt tanyázott s áldotta Istenét, ha valamely könyörületesebb lélek megengedte, hogy rövid ideig tűzhelyénél melegedjék. Mindenki félt Thurzó bosszújától s az útfélen

¹⁾ Orsz. Ltár. Benign. Resol. 1600. decz. 14.

²⁾ U. o. decz. 19.

engedték volna elveszni a szerencsétlent, áruló azonban nem akadt e nép között, futni, menekülni hagyták, még csak tört sem vetettek elébe. De már tovább nem bírta ezt az életet, teste megtagadta a szolgálatot s haldoklott benne a dacz, a büszkeség, egyedül hitét nem vesztette még el, hogy a kegyelem előbb-utóbb megérkezik számára. Megalázta tehát magát, Thurzóhoz folyamodott, hogy mint rokona és keresztatyja, az Isten szent nevéért könyörüljön rajta, vesse közbe magát érte s mutasson jó módot, tanácsot dolgában, hogy mitévő legyen. »*Ne nézd nagyságos uram az én ifjú személyemtől esett vétkemet, de nézd az Istent s az megtérőket . . . Tudom, vétkemről való megbocsátásod Nsgos uram ha még nincs is meg, de meglészen keresztényi állapotodhoz képest.*«¹⁾

De nagyon csalódott, mert a főúr sohasem bocsátotta meg neki, a mit ellene vétkezett, s bűnbánattal teljes esdeklései ép oly kevésbé indították könyörületre szívét, mintha csak a sziklákhöz fordúlt volna panaszával s ezektől várt volna részvétet, vagy szánakozást. Pedig azt hitte és valószínűleg nem is alaptalanul, hogy megkegyelmeztetése legfőképen Thurzó György magatartásától függ, s ha ő fölemeli szavát mellette, vagy legalább jó tanácsosul oktatja, enyhíteni fogják a rá szabott és általánosan túlszigorúnak tartott büntetést. Ezért, mint a vízbe fuló a szalmaszálhoz, úgy kapaszkodott ő is ahhoz az utolsó reménységhez, hogy a főúr végre is tekintettel lesz éretlen fiatalságára s a közöttük fennálló rokoni, egykori bizodalmas baráti viszonynál fogva, megmenti a reá váró szomorú végzettől. Egymás után küldözgeté tehát a leveleket hozzá, megalázta magát előtte mint ember előtt talán soha az életben, – mind hiába; süket fülekre talált, Thurzó rendíthetlen maradt, kemény volt a szíve mint az aczél, hisz saját vérének kétségbe esett rimánkodásai sem hatották meg, nyomorban hagyta sínylődni tulajdon testvérét, mert vétett ellene, megsértvén büszkeségét, hiúságát, aristocrata gögjét²⁾: miért kímélte volna tehát Thelekessyt, a kit a törvény halálra szánt s a kin ha egyszer betelik a büntetés, az ő jövődöbeli előmenetelének alapja le van rakva, az uralkodó meg fog győződni határtalan odaadásáról, páratlan hűségéről. A világ,

¹⁾ Az árvai vár levéltárában 1600.

²⁾ Testvére, Thurzó Orsolya, kedve ellenére ment harmadszor férjhez egy *Lindau Tóbiás* nevű német úrhoz s midőn ennek halála után árva gyermekeivel Básta elől menekült, Thurzó be sem fogadá várába, minden esdeklése hiába való volt, tudni nem akart rólla. Később Mátyás főherczeg is tudomást vett a dologról és Thurzó hosszasan igazolja magát előtte. L. erre nézve Kubinyi id. m. I. k. XCIII. Orsz. Ltár. Act. Thurz. fasc. 2. nr. 14. §. 11.

az emberek előtt azonban nem így mutatta, hadd higgyék, hogy ő szíve szerént szánja a szerencsétlent, de a fejedelem akarata szent előtte s még nagyobb áldozattól sem rettenne vissza, ha ő felsége engedelmisséget követelne tőle. Ő csak szolgál, a ki kötelességét teljesíti, akármilyen szomorú is az rá nézve. Egy udvari emberének (alkalmasint Bogádi Miklós volt) Thelekessyhez intézett levele is azt mutatja, hogy a világ előtt igen jól tudta játszani szerepét. Közöljük e levelet egész terjedelmében, mert felette jellemző világot vet a helyzetre:

»Csodálkozom, mihezképest untatja kd uramot ő nsgát. Tudom, hogy egyszer már ellene való vételkednek megengedett, kiből bizonyos légy uram, hogy különben nincs. Fejedelem juszával kedig nem bír, kit kd maga is meggondolhat, hanem mindenképen tisztí és fejedelemhez való hittel kötelezett hívsége szerint nolle velle procedalni kell, kit vélem, hogy azt is nem különben cselekeszi, hanem erős parancsolat által. Itéld ezeket magadba, mihez térhet az én uram. Tudom, hogy tiszta szüből örülné bujdosó fednek kegyelmét, de magátúl az nem lehet, fejedelem bír azzal. De kd jó intéseket láttatik megvetni, mert itéletünk szerint jó lelkiösmérettel és szabadulásodhoz igaz szándékból indíttatván, irhatom azt, hogy két utad vagy, ki után ha lenni kell gratiának hamarabb lészen: Ugy hogy Pozsonba vivén fedet érsek eleiben mondván, hogy submittálad magad ő felsége kegyelmére, avagy kedig uramhoz jönnél, de ugytetszik jobb Pozsonba. Mert már lehetetlen, hogy ő felsége országából kimehess. Azonközbe valahogy (minthogy minden szolga tartozik hívséggel urának) ne akadj kézbe, mert parancsolják s meg kell lenni. Lakóhelyednek idejét s módját ne tudakozd, bár most is úgy jártál volna, hogy senki se tudná hol vagy. Ne botránykozz azért senkire, főképen uramra, mert nolle velle el kell járni abban, noha bizony ellene tött vétekrül nem emlékezik. Azért ezzel ne mulass uram, mert egy órá olyat hoz, hogy szabadulásodnak minden útát megnehezíti. Im már lássa kd, ha ennél jobbat találhatsz dolgodba, hamar bánjál vele, mert féltő dolog. Fejedelem eleiben menni, ki tudgya lehet-e mód, míg *Prágát* éred, utadban mi találhat. Azért eligálj inter duo pericula. Vagy azt míveld s ha lenni kell gratiának hamarabb lessz, vagy kedig ha kézben akadsz, minden módod elvész szabadulásodban. Mert ekkoráig ott kinn létedben annyi gonosz hírt támasztottál magad felől, hogy hova tovább mind árad ő felségének ellened való haragja, ki miatt nincs oly atyádfia, hogy melletted szíve szerint törekedhessék, avagy félsz miá. Bizony magad mind veszttheted, mind solválhatod magadat ő felsége által. En bennem kedig neked szolgálni mód megrekett sok okokból, kit levelembe nem irhatok,

hanem szívem szerint kívánom, adjon az Isten ő felségének hozzád jó kegyelmességet, ki meg lévén azután meglátod ki leszel.«¹⁾

Abban igaza volt az ösmeretlen tanácsadónak, hogy a Prágába való utazás most már — ha szinte keresztül vihető lett volna is — semmi jót sem ígért. Úgy a király, valamint Mátyás főherczeg rendkívül fel voltak ingerelve Thelekessy ellen, a kamarák pedig csak szították a tüzet, nehogy a Dobó Ferenczczel kötendő előnyös alku valami uton-módon meghiusuljon. Mert a kincstár szánandóan üres volt s pénzt kellett teremteni a föld alól is, nehogy a zsoldosok, s a várak őrségei föllázadjanak. 120—150 ezer forint pedig — körülbelől ennyire számítottak Thelekessy javai után — rengeteg summa volt abban az időben s a fiscalis pörök között Thelekessyé a legelső helyen állott s az udvari kamara lázas érdeklődéssel kísérte, el is voltak ragadtatva s fennen hangoztatták később az illető urak, hogy mily halhatatlan érdemeket szereztek maguknak annak szerencsés lebonyolítása által,²⁾ sőt az udvari kamara vérszemet kapva ezen, nem áttallotta a következő évi országgyűlésen fölmerült fiscalis perek ötletéből nyíltan kijelenteni a király előtt, hogy »ha a rendkívüli törvényszék a fiscus javára dönt: egy csomó elkobzandó uradalom több hasznot fog vála az üres kincstárnak hajtani, mint a megnyit az összes idei adómegajánlás ér.«³⁾ Az extraordinarium pedig Thelekessy ügyében már megtette feladatát, most tehát a kamarákon volt a sor, hogy hasznot huzzanak belőle.

Imé a szempont, mely ama szomorú időkben Rudolf kormányának eljárását hazánk végromlására, alkotmányos, nemzeti életünk sülyedésére, az igazság meggyalázására befolyásolta s mely nemcsak egyes, gyakran ártatlan áldozatokat kívánt, de államiságunkat is alapjában megrendítette.

Úgy látszik azonban, hogy Thelekessy maga sem gondolt komolyan a Prágába való menetelre, de ahhoz sem igen volt kedve, hogy a helytartó érsek eleibe vigye veszendő fejét. Csaknem a botorságig menő makacs következetességgel ragaszkodott ahhoz a gondolathoz, hogy egyedül Thurzó György szerezhet számára kegyelmet, az eddigi sikertelen kísérletek nyitották fel szemét, s újból írt hozzá egy könyörgő levelet, a végső elkeseredés hangján, melyben már csak arra kéri, hogy jelentse ki a főúr előtte akaratát, hogy mitévő legyen s kinél jelentkezzen, mert ő már mindenre kész, akár él, akár hal, egyre megy, mert utolsó

¹⁾ Act. Thurz. (Orsz. Ltár) fasc. 3. nr. 125.

²⁾ L. erre vonatkozólag dr. Károlyi Árpád id. munkáját.

³⁾ Magyar Orsz. Gyűl. Emlékek IX. k. 483. l.

nyomoruságában Isten tudja mit fog cselekedni, ha fel nem hagynak kegyetlen üldöztetésével s megpihenni nem engedik. Lelkét öntötte e sorokba, kitetszik azokból a könnyelmű, de keményen lakolt ember őszinte megbánásának érzelme, s a félelem, a rettegés, nem a haláltól, de a rá váró gyalázattól. Megy önkényt a hová Thurzó parancsolja, csak ne kergettesse tovább, mert már kimerült testben lélekben, nem is akar világ csúfja lenni. »Én mint az országtól elvettetett szegén bujdosó, éhel és hideggel haló szolgálád, minekelőtte az én rajtam... Nsgodat követvén sok lator miá esett volna, úgy tetszik mindenből úgy szolgálni kedveskedéssel össze igyekeztem volna Nsgodnak, mint igaz szolgáló keresztfiához illik. Nsgod ellen soha bizony tudomásom szerint nem vétkeztem egyebet, az hitván... levélnél, kit nagy bosszúsággal teljes boldonságomból irtam. A mint elsőben is sokszor könyörgettem Nsgodnak, az egy Istenért megbocsásd vétkemet, utolsó levelemben pedig hogy ha Nsgod parancsolatja, fejemet kész vagyok Nsgodnak vinni, csak hogy ne kergettessen Nsgod. Most is csak azon könyörgök az egy Istenért, mert mindegy akár éhel és hideggel, akár másképen halljak... Értettem most is, némel jámborok beadtak Nsgodnak... hogy az drabantokat én magamnál tartanám, nem tagadom, voltam szemben négyével, de engem Isten jobban verjen, az mint megvert, ha tudom is hunn vadnak, nem hogy velem volnának. Mivel immár én legyek vétkes, nem azok, kik fők voltak a dologban. Énnékem nem elég jószágom, nyomoruságom s fejem, az fők pedig szabadon járnak. Hadd járjon, fiat voluntas Domini, Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum. Úr voltam, koldus sem lehetek, harmadnapja, hogy nem melegedtem meg... idestova futván mint az nyul, mert él az Isten, csak szállást sem mernek az jámborok adni, félvén Nsgdtúl, először pedig ő felségétől... Az nagy Istenért, feleségednek, gyermekednek éleltiért könyörülj már rajtam. Ne higgyen senkinek Nsgod, mert igaz szolgáló, ellened vétett fiad vagyok... Uram légy atyám, de nem bűnöm szerént, de irgalmasságod szerént cselekedjél fiaddal, bizony szolgál még valamikor.«¹⁾

Ez volt Thelekessynek utolsó levele a bujdosásból, néhány nap mulva megpihent, biztos hajlékot talált Bicse várának erős falai között. Thurzó György 1600. decz. 27-én jelenti Mátyás főherczegnek, hogy Isten kegyelméből végre kézre került s gonoszságainak méltó büntetését most már elveheti. Hogy és mint történt a dolog, Thurzó részletesen előadja, a nevezetes esemény felett érzett örömét nem tudván, de nem is igyekeztvén

¹⁾ Az árvai vár levéltárában 1600. nr. 2.

palástolni. »Ezelőtt néhány nappal — úgymond — Thelekessy Kubinyi Kristóf vicerárnokmesterhez és Bogády Miklóshoz levelet írt, melyben oda nyilatkozott, hogy bizonyosan értette, hogy ő felségétől számára kegyelem érkezett s az erről szóló levél Thurzónál van. Én megerősítettem őt ebben a hitében s Bogády által értésére adattam, hogy vagy hozzám, vagy Madocsányihoz jöjjön minél előbb, hogy a királyi kegyelem módját és föltételeit megtudhassa,¹⁾ a ki ennek következtében előbb Madocsányihoz, később az ő biztatására hozzám, Bicsére jött, magát mindenképen színlelvén, hogy a rajtam esett régi sérelmét jóvá tehesse. Én a magam személyes sérelmét semminek tartván, emberséggel fogadtam, de meggondolván, hogy nemcsak ellenem, hanem ő felsége és az ország törvénye ellen vétett, meggondolván, hogy nekem elfogatása keményen megparancsoltatott: tüstént vasra verettem őt, s most szigorú őrizet alatt várja fenséged további intézkedését. . . . » Igy válaszolt esdeklésére.

Ez magában véve a pusztá tényállás, Thurzó nem varr rá hímet s bár a legfőbb érdemet Madocsányinak tulajdonítja, leplezetlenül bevallja, hogy rászedte, törbe csalta Thelekessyt, gondolván, hogy ura és fejedelme előtt tetsző dolgot mivel ez által. Ugy is történt, odaadó hűségét érdemül tudták be az udvarnál, meg vagyunk arról győződve. Nem cselekedett törvénytelen dolgot, csak a király, a felsőbbség parancsolatját hajtotta végre. Csak nem rég is maga és királyi bátyja legsúlyosabb haragjával fenyegette őt a főherczeg, ha Thelekessy iránt kiméletet tanusít²⁾ s utóvégre is »minden szolga hívséggel tartozik az ő urának.« De vajon nem lépte-e túl a határokat, vajon nem hozzá illendőbb,

¹⁾ Jellemző, hogy a fogalmazványban a következő sorok: »*In qua opinione, eo qua praenotatum Thelekessium esse intellexissem, id ipsum ego quoque assecravi*« át vannak húzva, de az is meglehet, hogy kéz alatt maga Thurzó terjesztette a kegyelem hírét.

²⁾ »Mindez ideig — úgymond a főherczeg — reméltük, hogy megjavítja magát vagy valamiképen ő felsége kegyelmére tér, felhagyván eddigi gonoszságaival. Minthogy azonban úgy informálnak bennünket, hogy bűnös és erőszakos életmódját most is folytatja, nemcsak magánosokat, de ő felsége szolgálait is zaklatja, komolyan parancsoljuk és meghagyjuk, hogy mindenfelé üldözd és fogasd, mi és ő felsége legsúlyosabb haragját vonván fejedre, ha másképen cselekszel.« *Orsz. Ltár. Act. Thurz. fasc. 9. nr. 55.* Ebből, de sok más egyébből is úgy látszik, hogy Thelekessy kegyelemkérő levele sem a királyhoz, sem a főherczeghez el nem jutott, a kamara visszatartotta s innen kerülhetett Thurzóhoz. Hogy Thelekessy ebben az időben is gonosz életet folytatott volna, nincs nyoma az oklevelekben, de föl sem tehető, mikor minden órán várta a kegyelmet s jól

nemesebb, emberségesebb eljárás lett volna-é, ha nyíltan értésére adja, hogy ne számítson reá, mert semmit sem tehet érdekében s a fejedelem akaratának végbe kell menni. Karácsony másodnapján éjszaka remény és félelem között jött ajtajára bocsánatért könyörögve s a várt kegyelem helyett, mellyel oda csalogatták, sötét tömlőczőt talált keresztatyja, egykori barátja hajlékában. Pedig Thurzó igen jól tudta, hogy az erdők s hegyek rejtekei csak ideig óráig való menedéket nyújthatnak már a bujdosónak, kikerülhetne volna tehát a lealázó eljárást s bevárhatta volna türelemmel, a míg önkényt jelentkezik, vagy a hidegtől, éhségtől már-már halálra válván, drabantjai kezébe kerül. Sőt a míg az Istentől megvert, az emberektől elhagyatott, megtévelyedett szerencsétlen ifjút börtönében jó reménységgel biztatta s mint a történetekből kitetszik, közbenjárását is ígérte neki, addig értesülvén, hogy felesége, rokonai és barátjai Prágába és Bécsbe készülnek kegyelmet kérni számára, a legnagyobb kétszínűséggel jegyzi meg Mátyás főherczeghez írott levelében, hogy ő felségeik tetszésétől függ: könyörülnek-é rajta, *vagy mint az ország legveszedelmesebb ragályát*¹⁾ elpusztítják a föld színéről. Magyarország nagy nevű nádora, a késő nemzedék által is ünnevelt hazafi, a protestantismus erős kösziklője s alkotmányos, nemzeti törekvéseink egyik legfőbb zászlótartója, fényes pályája kezdetén ilyen magához nem méltó szerepre vállalkozott. Határtalan becsvágya, a személyes bosszu, mit elpalástolni alig képes, oly lépésre ragadta, melyet érthetünk, ki is magyarázhatunk a hatalom egy közönységes poroszljánál, de Thurzó Györgynél minden jobb érzésünk fellázad ellene s a szégyen pírnját fogjuk ezentul keresni azon az érez homlokon, melyről eddig azt hittük, hogy csak a honfi gondok ástak arra nehéz barázdákat. Egyidőben azzal, hogy Mátyás főherczegzet tudósította Thelekessy fogságáról, a bécsi udvari kamarához is megtette jelentését a főúr, tanácsolván, hogy minél előbb végezzenek a bűnössel, mert attól lehet tartani, hogy vagy börtönéből, vagy útközben míg Pozsonyba szállítják megszökik, esetleg társai kiszabadítják. Átküldi egyszersmind *Borbély János* vallomását Thelekessy viselt dolgairól, melyet Madocsányi föl-szólítására önkényt, minden kényszerítés nélkül tett.²⁾

tudta, hogy lépéseit figyelemmel kísérik. Ellenségei rágalmazták, vagy olyan Szilessy Mátyás-féle emberek költöttek rá minden rossz hírt, hogy hízlelghessenek a kamarának.

¹⁾ »*tanquam nocentissimam patriae pestem.*« Jellemző, hogy az elvetemedett gonosztevő Moncekkal szemben sokkal elnézőbb, mikor meghallja, hogy hozzátartozói kegyelemért fáradoznak. *Act. Thurz. fasc. I. nr. 32.*

²⁾ U. o. fasc. 3. nr. 23.

Ugy Bécsben, valamint Pozsonyban nagy meglepéssel vették tudomásul Thelekessy elfogatásának hírét. Mátyás főherczeg január 3-án kelt levelében dicséri Thurzó hűségét és buzgalmát s lelkére köti, hogy szorgalmasan őriztesse a foglyot, addig is, míg Pogrányi az országrész vicekapitánya elegendő számú fegyvereket küldhet Bicsére, a kik a pozsonyi várba szállítsák.¹⁾ Nem sokkal utóbb a helytartó érsek tudatja vele, hogy Pogrányi már rendeletet kapott, hogy az ujbári őrség közül 50 lovas és 50 gyalog vitézt küldjön Thelekessy után,²⁾ a kit a hónap vége felé a legnagyobb elővigyázat mellett csakugyan fel is vittek Pozsonyba. Thurzónak egy nagy kő esett le szívéből, hetek óta talán az volt a legelső nyugodt éjszakája, mikor végre nem kellett egy fedél alatt aludni a rab ifjával, mert folytonosan attól remegett, hogy valamikép megszabadul, s ez által az ő szép tervei, reménysége, kilátásai egy pillanat alatt füstbe mennek, és talán még a gyanu is rászárad, hogy elősegítette menekülését.³⁾ Pedig most már nagy lépést tett előre, a mindenható Szuhay tökéletesen meg lett nyerve ügyének, a Thelekessy pörben tanúsított vak engedelmessége, páratlan buzgósága kezdé megteremni gyümölcseit és törekvéseinek, vágyainak tárgya: a *főkapitányság*, már ott lebegett a közel jövőben.⁴⁾

¹⁾ Az árvai vár levéltárában 1601. január 3. nr. 6.

²⁾ A helytartó január 13-án válaszol Thurzó több rendbeli levelére. Egyikében curiosum gyanánt, talán a fenforgó esetre való némi babonás vonatkozással közli vele a főúr, hogy az emberek tömérdek császári sasokat (aves Caesareas) láttak a napokban Árva várára repülni, mire az érsek megjegyzi: »Aves quoque ipsae nedum homines M. D. V. favere videntur cum ad ejus in Arvam adventum plures, quam antea eo convolerint. Saepius itaque Arvam deinceps tempore brumae repetat, animumque talium obvia summa ibidem oblectet.« *Orsz. Ltár. Act. Thurz. fasc. 81. nr. 5.*

³⁾ Január 2-án hazulról távol lévén, értesült, hogy egy gonosztévő megszökött éjjel Bicsé várából. Szörnyen megharagudott s feleségéhez írott levelében fenyegeti szolgálait, hogy »ennél nagyobb ne essék«, mert különben a vétkes tisztességével, fejével, jószágával fizet: »Kérlek azért szerelmes atyámfia, mindeniknek jelentsd meg én szómmal, hogy ha embereknek és tisztességbeli személyeknek tartják magokat, különben vigyázzanak az várban, főképen tudván azt, hogy fejedelmem és uram rahja vagon az várban...« Kubinyi id. m. II. 2.

⁴⁾ Erre vonatkozólag írja január 20-ról Szuhay, a mint már fentebb említettük is: »In officio supremi Capitanei nunc Viennae magnum silentium est. Spect. ac Magn. Domino non praetermittetur, ubi antea

Mialatt Thelekessy pozsonyi fogságában sínylődött, Mátyás főherczeg pedig szorgalmasan keresteté a Ledniczére vonatkozó privilegiumokat, a mik nélkül a Dobó Ferenczcel való alkudozást folytatni alig lehetett, addig Czudar Pál a ledniczei provisor Thurzó segítsége mellett tűzzel-vassal üldözé Moncsek bandáját, és rövid idő alatt egész sereg embert fogdostatott össze, közöttük magát Moncseket is, kinek most már minden practikája kárba veszett s utóvégre sem kerülhette ki százszor megérdemlett büntetését. Rajta kívül régi ösmerőseink közül Koza Mátyás, Sztatnik az ötvös, az oláh vajdák s Brunzvik a mészáros kerültek még kézre ez alkalommal, az istentelen borbély azonban megszökött, miután már előbb egy hazugsággal és rágalmazásokkal teljes vallomást tett Thelekessy ellen, a mit a magyar kamara elnöke közölt is vele fogságában. Mert Thurzó megtette a maga kötelességét, most már Szuhayn volt a sor, kinek jó vagy rossz akaratán igen sok, ugyszólván minden függött. Thelekessy azonban még mindig Thurzót tartotta ügye gonosz szellemének (bár azt mondja, hogy Isten után egyedül benne van bizodalma) s egyedül tőlle várta szabadulását. Levelet írt hozzá, emlékeztetvén igére-tére, kéri hogy fogadása szerént törekedjék mellette és mentse meg fejét, vagy legalább vegye ki kezességre. »*Hogy az Isten úgy ítélse nsgodat a mint fogatta, hogy megszabadít. . . Könyörülj rajtam uram. . . sok jót ad Isten. . . ha pedig meghalok, kevés-hasznod benne.*«¹⁾ Thurzónak azonban eszeágában sem volt visszaemlékezni fogadására, s talán még ingerültebb lett Thelekessyre, hogy ilyen levelekkel compromittálja őt, gyanussá tévén mocskotalan hűségét. Bár, ha kérdés támadt volna, könnyű lesz erre megfelelnie: vagy egyszerűen megtagad mindent, vagy bevallja, hogy épen ő felsége érdekében tett hasonló ígéretet, hogy annál simábban folyon a dolog, a mi természetesen csak cselfogás volt tőlle, az és semmi más. De épen ezt hibáztatjuk mi eljárásában, ez rendíti meg pusztán jellemébe vetett hitünket. Thurzó azonban végkép leszámolt már keresztfiával s haladt a maga útján. Csak Thelekessy nem akarta belátni, hogy rá nézve elveszett már minden. Újhól folyamodott, hogy »*a világtól elutáltatott, elhagyott s elfelejtett szegény megnyomorodott rabhoz*« ne keményítse annyira szívét. Tekintse meg a magyar nemzetet, s ne engedje, hogy világ csudájára örökös szegyenök legyen. Nem ő követte el azt a vétket, melylyel vádolják, hanem *Koza Mátyás*, s ő csak

scripsi. De modo et conditionibus nondum mihi quicquam constat. Sed haec omnia in secretis. Laudo promptitudinem S. et M. D. V. earum magnanimorum et generosorum propria est.« *Az árvai vár úrában 1601. nr. 10.*

¹⁾ Az árvai vár levéltárában 1601. nr. 707.

annyiban bűnös, hogy nem jelent meg az idézésre, de mint hű szolga, önkényt visszajött ő felsége országába, nem akarván eleivel jól tett urát, fejedelmét elárulni. De már megelégedhetnek ennyi szenvedésekkel. »*Uram az egy Istenért fogj mellettem, ne hagyj ily iszonyú fogságban szintén meghervadván, elvesznem.*«¹⁾ Embertelen őrei a legdurvább kegyetlenséggel bántak vele. Szuhaynak is panaszkodik, hogy a gyakori vérvesztés következtében erőtelen beteg lévén, most keze, lába nehéz bilincsekbe van verve s e miatt irtózatosan szenved, nyomorékká válik rövid időn. Bocsássák ki hát a fogságból, hadd ontsa inkább véré, hadd áldozza fel életét a királyért és hazáért.²⁾

Időközben kihallgatták Moncseket, Kozát, Domistra Györgyöt és az ötvöst, a ki Lednicze várában a hamis pénzt készítette. A jószágfelügyelő természetesen tisztára akarja magát mosni, maga tökéletesen ártatlan, a király szekereinek megrablásánál jelen sem volt, minden felelősséget Thelekessyre hárít, a kinek parancsára történtek a rablások és gyilkosságok. Vádolja Szilessy Mátyást is, hogy egyetértett vele, orgazda és bűnpalástoló volt, a mit a többi tanúk is megerősítettek. A Thelekessy ellen emelt vádakból azonban a pukhói harminczados mostoha fiának megöletésén kívül csak az ökrök elhajtása, s bizonyos kereskedők kiraboltatása igaz, a többi gonosz tetteket — mint már a sorok folyamán is előadtuk — szolgálai hajtották végre, néha az ő tudtával, gyakrabban annélkül. Hasonlóképen áll a dolog a többi tanúk vallomásával is, úgy hogy ezek alapján a kamara a főben járó per vádjait annál kevésbbé tarthatta megerősítettnek, mert jóformán rég múlt események forogtak szóban, melyekért Thelekessyt — tekintettel kiskorúságára — kereset alá vonni nem igen lehetett.³⁾ De hát erre már nem is volt szükség. Jogérvényes ítéletet hoztak ellene, a mit csak végre kellett hajtani, noha a legfőbb vád, melyért fő- és jószágvesztésben marasztaltatott t. i. a király szekereinek megrablása, még egyetlen tanu vallomása által sem igazoltatott, a mint ezt léghalálósabb ellenségének is el kellett ösmerni. Uglátszik azonban, hogy az ítélet végrehajtását az udvar határozottan követelte és Szuhaynak — alkalmasint felsőbb helyről jött intés következtében — minden gondja oda irányult, hogy az utóvizsgálat is bűnösnek találja Thelekessyt — s ezáltal legalább látszatát mentsék meg a törvényességnek — úgy hogy mire az országgyűlés összeül, az úgy már tökéletesen

¹⁾ U. o. nr. 3.

²⁾ Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 296. nr. 14.

³⁾ Az elősorolt vallomásait már jobbadán ösmertettük. Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 296. nr. 14.

be legyen fejezve, nehogy a rendek valamiképen akadékoskodni találjanak, vagy egyik másik jóakarója mozgalmat indítson érdekében. Sietnie kellett tehát, mert a január 25-re hirdetett országgyűlésre korán egybesereglettek a rendek, s egyedül Mátyás főherczegre vártak, hogy a tanácskozások kezdetüket vegyék.¹⁾ De megérkezéséig csaknem egy hónap telt még el, és Szuhay igen jól fel tudta használni ezt az időt. Mielőtt Thelekessyvel a borbély vallomását közölte volna, fölszóllította őt, hogy tegyen mindenekről írásban töredelmes vallomást, hihetőleg azzal biztatván, hogy ebben az esetben könnyebben kegyelmet nyerhet, míg megátalkodott tagadásával csak magának árthat. Thelekessy — a mint ezt leveleiből következtethetjük — abban a meggyőződésben volt, hogy a kamara elnöke őszinte jóakarattal viseltetik iránta, gyanútlanul elfogadta a tanácsot, s férfias nyíltsággal válaszolt a feltett kérdésekre.²⁾ Elmondá mindenekelőtt a király szekereinek megrablását, úgy ahogy azt már mi is ösmerjük s csak a való igazságot állította, mikor a történetekért Koza Mátyást tette felelőssé. Isten és emberek előtt csak annyiban vallotta magát vétkesnek, *hogy a zsákmányból részt fogadott el s a törvény előtt helyt nem állott. Legyen ő felsége kegyelme rajta.*

Nem tagadja, hogy oktalan fiatalságában rövid ideig a hamis pénz készítésében is része volt, s menségéül csak azt hozza fel, hogy nem sárga rézből, de ezüstből verette azt, s nemis ő felsége de a lengyel király képére, mindössze is 60 frtot. Arra a vádra, hogy a királynak s az ország báróinak pecsétjeit hamisította volna, egyszerűen azt feleli: álljon elő és tegyen ellene tanúbizonyságot az, a kinek ebből valaha akármi kára is származott volna. Beösmeri azonban, hogy a morva Nekesztől, Hosszú-tóthy Jánostól s másoktól hatalmasan ökröket hajtattott el, de mindezt éretlensége, tanácstalan ifjusága idején Moncsek és több gonosz emberek ösztönzésére követte el. Saffarich mostoha fiáu kívül soha más embert meg nem ölt, ezt is csak saját védelme közben. Nozdroviczky György, a kinek meggyilkolásával vádolják, saját testvére állítása szerint mai napig is él. A mi az ellene emelt többi vádakát illeti, kéri Szuhayt, hogy közölje vele, ígér-
vén, hogy teljes őszinteséggel fog azokra megfelelni.³⁾

¹⁾ Orsz. Gyűl. Eml. IX. k.

²⁾ Levele végén az elnök kegyelmébe ajánlja magát, most már csak egyedül benne bízik, s reményli, hogy a Krisztus kinszenvedéséért megszabadítja fogságából.

³⁾ Szuhayhoz írott levele a pozsonyi fogságból. Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 296. nr. 14.

A kamara elnöke tulajdonképen már ezzel is beérhette volna. Thelekessynek saját aláírásával megerősített önvallomása hatalmas fegyver volt a bíróság kezében. Most már felemelt fővel állhatott Szuhay az országgyűlés elébe: *Imé lássátok, ő maga beösméri, halljátok saját szájából, hogy nyilvános gonosztévő, hamis pénzverő, s ha nem is sértette meg tulajdon személyében a kir. salvus conductust, de ő töltözött az elrablott kincsekkel, tehát bűnpalástoló és orgazda!* Mindazonáltal átküldötte hozzá Borbély János vallomását, talán arra is gondolva, hogy őszinteségével még jobban elárulja, befeketíti majd magát s ezáltal csak megkönnyíti az ő súlyos feladatát. Ezt nagyrészen mi már ösmerjük. Kimerítően vázolja Lednicze várában s a rovnai kastélyban folyt életet. Elibünk állítja, gyakran hazug de élénk színekkel Thelekessy egész udvartartását, környezetét s a rabló kalandokat, melyeknek ő természetesen mindig passiv résztvevője volt. Gyors nyelvű, élénk phantasiájú ember, megtestesült Figaro, csak hogy gonosz, lelke fenekéig. Hat rendbeli gyilkosság elkövetésével vádolja Thelekessyt, ezek közül azonban -- mint igen sok tanú ellenkező vallomása határozottan bizonyítja -- csupán a harminczados fiának megöletése igaz, a többi gyilkosságot gyakran névvel is nevezett drabantjai követték el. Azt is beszéli, hogy mielőtt Lengyelországba szökött volna, összegyűjtötte a határszáron portyázó kozákokat s ezek társaságában Illésházy várát *Trencsényt*, továbbá *Illavát, Kaszavárdt, Horóczot* s több más helyeket, mialatt az urak a csatatéren voltak -- kirabolta, tömérdek kincscsel megrakodva indult Lengyelországba, tüzzel-vassal pusztítván mindent utjában. Az ember valóban azt sem tudja, nevesse-e vagy bosszankodják e vakmerő arczátlán hazugságok felett Ha az volt a célja, hogy bolonddá tegye a törvénytartó urakat, hát sikerült is neki ¹⁾ s igen jellemzi még nagyképűsködését az a mondása, hogy nincs Magyar- és Lengyelországban, meg Sziléziában olyan gazdagnak ösmert kastély és egyéb helység, melynek kirablása fölől Thelekessy ne gondolkozott volna s megtámadtatását ne forgatta volna elméjében. »Általában — ugymond végezetre a borbély — *elvetemedett s a bűnök mindenféle nemében leledző ember, a ki soha jót nem tett, nem imádkozott, de még csak nem is gondolt Istenre.* ²⁾

Nekünk mindezekre semmi mondani valónk nincs már, commentálnunk vagy czáfolgatnunk, azt hisszük, nem szükséges.

¹⁾ Thurzó nagy súlyt helyezett a borbély önkéntes vallomására. Fontoskodva említi már idézett levelében Mátyás főherczeg előtt, hogy még ezt nem látta, nem olvasta senki.

²⁾ Borbély János vallomása id. h.

Örömmel látjuk azonban, hogy Thelekessy is igen röviden, nyugodt büszkeséggel válaszol e gonosz ember fecsegéseire, s csak az atyja emlékét sértő gyanút utasítja haraggal vissza: A halottak nyugodjanak, számoljon ő vele, a kinek kedve tartja! Különben is múlt levelében többnyire már válaszolt ezekre a vádakra, most tehát csak megerősítheti, a mit akkor mondott, hozzáadván még azt, hogy igen is, a kereskedőktől elrablott posztóból is kivette a maga részét. Neki magicus könyve jelenleg nincs, volt ugyan, de valahol elhagyta, említette már a mult alkalommal, hogy serdülő korában érzett ugyan magában valami hajlandóságot a magiára, de eszére térvén, beösmerte annak hiába valóságát. A könyv, a mit most magánál tart, nem egyéb mint Leo pápának egy oratiója, mely minden világi veszedelmekben hasznos.¹⁾ Jellemző, hogy a borbély által bűntársai gyanánt megnevezett két gyermekről azt állítja, hogy tudomása szerint semmiben sem vettek részt, s egyáltalában tapasztalhatjuk, hogy *Moncseken* és *Kozán* kívül soha senkit sem vádol, nem iparkodik más kárával szabadulni ki a veszedelemből, legtöbbnyire még társainak nevét is elhallgatja. Egyenesen válaszol a kérdésekre, vagy kitér előlük, néha egyszerűen mellőzi, de sohasem hazudik, nem szegi nyakát az igazságnak, a hol tagad, jóhiszeműleg teszi s mentségéül alig hoz fel egyebet, mint éretlen korát s némely gonosz emberek elhatározó befolyását cselekvéseire.²⁾ Soha egy pillanatra sem támad föl bennünk az a gondolat, hogy elvetemült gonosztévő áll előttünk, kinek bűnhődése elé bizonyos meglepéssel nézünk, de egy meggondolatlan, könnyelmű — bár alapjában véve korántsem romlott — rossz utra tévedt fiatal embert látunk benne, a ki részvétet kelt szomorú sorsa iránt s ha életkörülményeit ösmerjük, rokonszenvünket sem vonhatjuk meg tőle. Igazi szülőtte volt a maga korának, s hibái, rossz tulajdonságai nem annyira az egyént, mint inkább a XVI-ik század társadalmát jellemzik. Egy kis cinismussal könnyen azt mondhatná róla valaki, hogy minden bűne abban állott, hogy nem volt oly szerencsés mint kortársai. Annyi bizonyos, hogy fatalisticusan csoportosultak körülötte az események, gyöngé feje volt, megszé-

¹⁾ Thurzó a magyar kamara meghagyása következtében fölszólította Nozdrokóczy Mihályt, hogy Thelekessynek nála lévő leveleit, különösen pedig a boszorkány könyvet azonnal szolgáltatassa ki, de ez menti magát, esküdjzik, hogy lovászának átadta, kitől Thelekessyné vette át. A leveleket már megküldötte, kéri Thurzót, hogy fogja pártját, mert ha kiszabadúl Thelekessy, *bosszút fog állani rajta*.

²⁾ Thelekessy levele Szuhayhoz. *Orsz. Ltár. N. R. fasc. 296 nr. 14.* Az árvai vár levéltárában 1601. nr. 125.

dúlt és elbukott. Senki sem nyújtott felé segítő kart; saját magának legnagyobb ellensége volt; nem emelkedett fel többé, áldozatúl hozta ifjú életét. . . ne dobjunk rá követ!

Mátyás főherczeg márczius 8-án érkezett Pozsonyba s megnyitotta az országgyűlést, melyre a meghívottak nagyszámmal jelentek meg. Ott volt persze Thurzó György is, de mint leveleiből értjük, nem a legkellemesebb hangulatban. Ellenségei valamit forraltak ellene, a főkapitányság ügye is késett, még csak fel sem említette előtte a főherczeg, pedig ugyancsak megszolgált érte. ¹⁾ Tanúja ennek az a szerencsétlen pozsonyi rab, a ki reménység és kétség között számlálta a napokat: vajon mit hoz reá a felvirradó reggel, kegyelmet-é vagy halált? Nem volt gyáva, nem volt kislelkű, de ragaszkodott az élethez s visszaborzadt 25 esztendő korában a sír sötét éjjelétől. Tudta, hogy vétkezett s hogy büntetést érdemel, de nem akarta hinni, hogy fejével lakol érte; nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy már csak egyszer fogja életében látni a fényes napvilágot, a derült tavaszi eget, egyszer és utóljára, mikor a vesztőhelyre viszik. Sok rokona, egykori barátja, jóakarója volt az országgyűlésen; a meghívottak közül ott olvassuk a Forgáchok, Balassák, Lisztiusok nevét; Illésházy, Dersffy Miklós egykori gyámja, Zrínyi György mostohájának testvére, Dobó Ferencz, ki már megalkudott a kamarával Ledniczére, unokatestvére Petróczy Pál, sógora Szunyogh István, talán épen az ő végtisztességére gyűltek össze.... Zajtalan, csöndes volt a tanácssterem, a rendek megszavaztak mindent, a főherczeg tetszése, akarata szerint. Szunyadt az oppositio, egy pillanatra úgy tetszett, hogy végkép megtört a nemzet ellenállása, de nagyon csalódtak, a kik nem ösmerték az alvó oroszlán haragját, mert fölébredt, mikor ütött a tizenkettedik óra s ébredésével vérbe, lángba borított trónt és országot. Talán többen szívük szerint védelmére keltek volna Thelekessynek, de ily nyomott hangulatban, a király és a főherczeg haragjával szemben elnémultak az emberek és senkisé ismertem fölemelni szavát mellette. Mikor Illésházy Istvánt bűnösnek mondotta ki a magyar

¹⁾ 1600. márczius 14-én írja feleségének: Istenemnek adok hálákat azon, hogy idején ide jöttem volt, mint némely nem barátim. Forrót akartak volna önteni alám, és híremben, nevemben, tisztességemben megalázní, kissebbíteni; de az úr Isten úgy hozzá segíté, hogy igasságom lévén, és az emberek hamisan rágalmazván, én kitisztulván, ők szégyenben maradtanak. »Majd ismét márczius 20-ról«. Az ország kapitánysága felül ír szédes szívem; de még erről engem senki meg nem talált. . Kubinyi id. nr. II. k. 8. 10. l.

tanács, s ügyét rendkívüli törvényszék ítélete alá bocsátotta:¹⁾ akkor ő egyedül az Istentől várhatott kegyelmet.²⁾ Úgylátszik pörét érdemlegesen nem is tárgyalták az országgyűlésen, legalább a fenmaradt emlékekben ennek nincs nyoma. Elég volt Szuhaynak fölmutatni a börtönben tett vallomásait, hogy érvényben maradjon a rendkívüli törvényszéknek tavaly hozott ítélete, mely »szép-fürtű fejét a hóhérmak adta«. ³⁾ Még arra sem tartották méltónak, vagy nem volt hozzá hátorságuk, hogy kegyelemért járjanak közbe érte, a mint tették azokért a szintén halálra ítélt kapitányokért, a kik Babocsát és Kis-Komáromot, az elmúlt évi török hadjárat folyamán gyalázatosan föladták. »Joggal kérdeheték védői — jegyzi meg Thelekessyre vonatkozólag egy történetírónk, kire e sorok folyamán már többször hivatkoztunk — *hogy hány olyan járt szabadon s viselt országos dignitást közbotrány nélkül, sőt az ország népe tapsai mellett, olyan a ki többet vétett mint ez a szerencsétlen ifjú.*« ⁴⁾

Márczius végén értésére adák, hogy készüljön a halálra. Le akart tehát végképpen számolni a világi gondokkal s írásba foglalta utolsó akarátát. Az egyszerű, megható sorok azt bizonyítják, hogy önmagával s az emberekkel kibékülve nagy lelki nyugalommal várta utolsó óráját, nem vádolt senkit, nem panaszkodott, még ártatlanságát sem bizonyítgatta. »Én már, ki az Istenem s fejedelmem akaratjából in agone versor, ajánlom az én Istenemnek az én lelkemet, testemet pedig kérem az én atyámfiait, tisztességgel temessék el s énnekem minden világ bocsásson meg

¹⁾ Dr. Károlyi Á., id. m. 50. l. a magyar tanács véleménye 1600. ápril 2-ről.

²⁾ Nagyon sok ellensége lehetett, a kik Mátyás főherczeg előtt kigyót-békát rákiáltottak, minden kigondolható vádat halmozván fejére. A főherczeg a keresztesi ütközet alkalmával a nagy futásban bizonyos drágaságokat elvesztett s 1601. márczius 24-én meghagyta Thurzónak hogy szorgalmasan keresesse Thelekessy ingóságai között, mert ő tudna arról számot adni. Még azt is szemére vetették, hogy nevezett ütközetben embert ölt. Szinte comicusan hangzik, de alkalmasint valami állítólagos gyilkosság forgott szóban, vagy talán a zsákmányon vesztek össze a vitézek, s ölték-vágták egymást, mint ez rendes dolog. Arra bizony nem tudott visszaemlékezni, 20 esztendő sem volt, egyszerűen azt felelte rá: csataterén az ember »caecus et surdus est, dubius sum, peremerimne quempiam ibidem vel non«. *Orsz. Létár. Act. Thurz. fasc. 12. nr. 1. N. R. A. fasc. 296. nr. 14.*

³⁾ Orsz. Gyül. Eml. IX. k. 481. l.

⁴⁾ u. o. Dr. Károlyi Árpád tollából.

az egy Istenért. Marhám több nincsen rovnai házamnál, kit ő felsége feleségemnek Szunyogh Juliánnának rendelt, egy fekete lovamnál s két paripámnál, szerszámomnál. Az fekete lovat s az két paripát az én inasomnak Marczisnak hagyom, ki büntetlen szenvedett én velem az fogságban... Kglmeteket kérem, kiki bizvást fogadhatja mert jámbor. Egyebem ez világon nincs, hanem ki itt vagyon az fogságomban, úgy mint egy rókahát mente s két paplan és fehér ruha kívül ki Marczisé, a többi a mi enyém nyolcz arannyal össze, úgymint hálószerszámom *Nedeczky Kristófnak* hagyom. Az harmadik vörös paripát az én lovászomnak *Osvát Mártonnak* hagyom. Az mi kevés pénzem volt Nozdrokoyszky Mihálnál, úgymint 62 frt, abból hozott volt én nekem Posonba 16 fl. és 50 denárt, az többit mi nálla maradott adja meg az én inasomnak, Marczisomnak Lupohlavynak. Valette én szerelmes atyámfiai s énnekem megbocsássatok! *Valaki megmáslandá, az én Istenem, ki elibe megyek, soha semmi jót nékie ne adjon. Ó én barátim fejenként megbocsássatok, Isten hozzá-tok!*«¹⁾

Márczius 31-én még néhány sort írt Thurzó Györgyhöz, arra kérve őt, hogy inasának, a ki holtig vele tartott, adassa meg hagyományait, »*Énnekem pedig bocsáss meg uram az Istenért.*«²⁾ Kibékült tehát sírja szélén még azzal is, a kit életében halálos ellenségének tartott, most már jöjjön a minek jönni kell!

1600. ápril 3-án lépett a vérpadra, húsvét ünnepén, a megváltás szent napján. Gyöngeséget, vagy félelmet senki se látott szemében, hősök unokája volt. *Úgy halt meg* — mondja a jelenlévő Istvánffy — *hogy a gyászlatványra összesereglett nemesség és poszonyi nép csodálkozva nézte bátorságát.*³⁾ Nemsokkal utóbb a ledniczei zsványokat is utólérte az igazságszolgáltatás sujtoló

¹⁾ Másolata az Orsz. Levéltárban. *Act. Thurz. fasc. 7. nr. 42.* Minthogy hitvesétől végrendeletében nem búcsúzik el, valószínű, hogy az utolsó órákban ez mellette volt.

²⁾ Az úrvai vár levéltárában 1601. nr. 1.

³⁾ Závodski naplójában azt mondja, hogy ápril 11-én végezték ki Thelekessyt »*in foro civitatis Posoniensis propter horologii.*« Ez jellemző a közfelfogásra nézve, mely Thelekessy halálát egyenesen az óra elrablásának tulajdonította, a mint tényleg úgy is volt, a többi vádak csak ürügyül szolgáltak. Závodski azonban téved, mert Mátyás főherczeg 1600. ápril 6-án világosan írja királyi bátyjának: »*Den Telekessi ist zum Schwert erkannt, und vergangen Erichitag den dritten diess zu Pressburg in der Stadt gericht worden*« Orsz. Gyűl. Eml. IX. k. 545. l. Thelekessy halálára nézve l. Istvánffy i. h. Lib. XXXII.

karja, a főbbek közül Moncseket pallosra, Koza Mátyást kerékbe-törésre ítélték.¹⁾

Thelekessy elítéltetése és halála általános részvétet idézett elő az országban. Sokan a kamarát s ennek képviselőjében Szuhayt vádolták, hogy nyakára ült már a magyarnak, vasigája alatt görnyed a nemzet. Ezek közé tartozott Illésházy, ki elkeseredésében — mert felette is megnehezedett már az idők járása — egyenesen Szuhayt tette felelőssé Thelekessy haláláért.²⁾ De még a túlon-túl loyalis Istvánffy Miklós, a nádori helyettes, a hírneves történetíró sem hallgathatja el, hogy némelyek szánakoztak az éretlen nemes ifjú sorsán, s úgy gondolkoztak, hogy tekintettel nagyatyja érdemeire, kegyelmezni kellett volna életének, mert nem

¹⁾ A kamara már régóta sürgette a ledniczei rabok megbüntetését, különösen Styasny vajdán akart volna példát mutatni. Thurzó azonban kifogásolta, hogy ennek veszedelmét látván a többiek, kik most az erdő-kön lappanganak, majd odébb állanak, míg így a tél beálltával könnyen össze lehet őket fogdosni (Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 244. nr. 41.) Mi történt az oláh vajdával? nem tudjuk, mert neve nincs az elítéltek között. Alkalmasint megugrott, pedig a legveszedelmesebb gonosztévők egyike volt. Thurzó végre ápril 26-án Puchóra gyűjtötte össze a bírákat, hogy Thelekessy társai felett törvényt lássanak. A ledniczei provisor *Czubar Pál*, már alig bírt velök, szorgalmaztatták óránként, hogy kezességre bocsássa őket szabadon, mert igen rettegtek Thelekessy sorsától. Különösen Moncsek békételenkedett, sehogysem akarta beadni derekát. A törvényszék előtt is a legfurfangosabb kifogásokkal élt, hivatkozott nemességére, kifogásolván a bíróság illetékességét s mindenképen bizonyítgatván ártatlanságát. Végre tanúkat hoztak ellene, a kik bizonyították, hogy Thelekessyt ő csábította minden rosszra, s értelmi szerzője a gonosz tetteknek egyedül ő volt. Halálos ítéletét is ezzel indokolták. Rajta kívül *Koza*, *Polsich György*, *Kovachovich Miklós* ítéltettek még halálra. *Koza* kintpadra vonatván, Isten szent nevére kérte a bíróságot, hogy a borbélyt ne hagyják büntetlenül, mert ez legsleggonoszabb volt valamennyiek között. De Isten tudja hol járt ez már ekkor s ugyan sok jel oda mutat, hogy megszabadulása nem egészen a véletlen dolga. A többiek — körülbelül 25 ember — tisztító esküre köteleztettek. Az ítéletlevél. *Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 296. nr. 16.*

²⁾ 1604. február 2-án írja száműzetéséből feleségének: »Itt várom vagyont, szép udvarházam is vagyont, ha éretted nem volna, meg sem gondolnám, hogy most Magyarországba menjek ez vasiga alá, az Szuhay királysága alá, hanem arra volna gondom hogy megfizetnék neki. Abba ne bízzál, hogy sem könnyürgésnek, sem isteni félelemnek, sem igasságnak ezeknél valami helye legyen. Jusson eszedbe ez az Szuhay mint esküdt meg papságára Telekessinek és mint árulta el, ne higgy azért neki.« *Történelmi Tár* 1883. 325. l.

elveteműltségből, hanem esztelen könnyelműségből vétkezett.¹⁾ Ha Istvánffy ennyit mond, elképzelhetjük, hogy gondolkoztak, mit beszéltek mások, s hogy ítélte a közvélemény. De hallgassuk a krónikást, mint leghívebb kifejezőjét a nemzet közérzetének, mikor keserű gúnnyal panaszkodik, hogy Thelekessy Mihálynak fejét vették egy *rossz óráért*, s magvát szakasztották benne nemzetségének. Ezzel hálálták meg a német fejedelmek nagyatyja érdemeit, ki egész Felső-Magyarországot Ferdinánd hűségére lódította.²⁾ Halála után nemsokára nagy események jöttek létre, melyek fölrázták a nemzetet holt elevevénységéből, s új hatalmas fordulatot adtak a dolgok rendjének. Ha egy pár esztendeig türelmesen kint marad Lengyelországban, most a száműzött Illésházyval együtt térhet vissza s megéri azt a napot, a miről talán sohasem álmodott, hogy közös ellenségük: a királyi ügyek igazgatója akasztófán végezze életét. De már ekkor az ő sírján csipkebokor nőtt, szerencsére nem maradt gyermeke, a ki koldus botot vágjon le arról. . . felesége pedig gyászos özvegységben élte le napjait a rovnai kastélyban, hol rövid boldogsága hosszú búra változott.³⁾

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Istvánffy id. h.

²⁾ Pethő Gergely krónikája anno 1601.

³⁾ 1603. márczius 20-án Rovnán kelt levele által két jobbágy helyett vetett zálogba, hogy az ura által elzálogosított ezüstműveket kiválthassa. 1607-ben ismét hasonló eljárásban találjuk. Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 123 n. 13., 1732. nr. 13.

A LINCZI BÉKE TÖRTÉNETE. *)

Mint a csataszó hangzik a bécsi és a linczi békekötések neve még jelenkori egyházpolitikai küzdelmeinkbe is. Hosszú harczok, véres villongások, tiszteletre méltó emlékek, melyek ma is megdobbantják a sziveket, fűződnek e két nevezetes békekötéshez s a velök kapcsolatos törvénycikkelyekhez. Mindegyik egy-egy kimagasló eseménye a magyar állam, de főleg a protestans egyház történetének. Az első a hazai protestantizmus nantesi edictuma, mely törvényesítette egy hosszú és jelentőséges fejlődési folyamat eredményeit. A második, a linczi béke az önálló Erdély utolsó vívmánya a magyar protestansok számára. Mint-hogy Erdély alig egy évtizeddel később rohamos hanyatlásnak indult, azok az elvek, melyeket a linczi béke a lelkiismereti szabadság terén proclamált, azok a jogok, melyeket a protestans egyháznak biztosított, egyre inkább a papiron maradtak s csak elérhetetlen eszményképen lebegtek a hazai protestansok előtt. Az üldözés és elnyomatás sötét éjjelében világító oszlopként ragyogott előttök a két békeszerződés, melyek mindegyike egész terjedelmében megtalálható törvénytárunkban. A bennök proclamált elvekre hivatkozott a két evang. egyház mindenkor, midőn sérelmei hangoztatására alkalom kínálkozott.

Kétségkívül főfontosságú lapjai törvénytárunknak azok, melyekre a szerződések följegyezték s a fontosságot nem tagadhatja senki, habár a szerint, a mint katolikus vagy protestans szempontból itéli meg őket, értékeket, hatásukat illetőleg egészen más eredményre jut. Az ujonnan alakult magyar protestans irodalmi társulat nagyon helyesen fogta föl feladatát, midőn kiadói működését azzal kezdte meg, hogy a linczi békekötés s a hozzá fűződő törvénycikkely létrejöttének történetét egy testes, 460 oldalra terjedő kötetben közrebocsátotta. A munkát egyik érdemes történészünk, Zsilinszky Mihály irta, ki épen e téren már sokat kutatott és dolgozott s ki higgadt, mérsékelt felfogásával, fanatismustól ment gondolkodásával épen ilyen munka írására látszott

*) *A linczi békekötés és az 1647-iki vallásügyi törvénycikkely története.*
Irtá Zsilinszky Mihály. Budapest, Hornyánszky Viktor akad. könyvkereskedése 1890.

kiválóan alkalmasnak. Műve határozott protestans szellemű ugyan, de ez alapon lehetőleg elfogúlatlan s távol áll attól a szenvedélyességtől, mely, fájdalom, újabbán ismét divatba jött oly kérdések taglalásánál, a melyekben egyházi vagy vallásos érdekek belezátszanak. Az ellenfél megítélésében is megtartja azt a mértéket, melyet a művelt, hazafias történetírónak sohasem szabad szem előtt tévesztenie. Mások más alaphól indulva ki, sokban bizonyára eltérő eredményre juthatnak, de egészben nem fogják Zsilinszkytől azt az érdemet elvitathatni, hogy ő is komolyan és lelkiismeretesen igyekezett a történelmi igazság felderítéséhez járulni.

Hogy czélt érjen, szorgalmasan búvárkodott az egykorú okiratokban, melyekkel különböző levéltáraink bővelkednek. Különösen a pozsonyi, 1646/7-iki országgyűlés vallásügyi tárgyalásai, melyek a linczi béke ide vonatkozó megállapodásait törvény alakjába foglalták, vannak Zsilinszky művében terjedelmesen, és jó részt kiadatlan anyag felhasználásával feltüntetve. Művének többi részeiben leginkább ama nagy gyűjteményre támaszkodik, melyet a M. Tud. Akadémia már 1885-ben »A linczi béke okirattára« czímmel közzétett s mely a tárgyra vonatkozó s addig ismert anyagot — azóta, a mint hallom, az országos levéltárban még igen sok s hír szerint értékes ide vonatkozó okmányt találtak — meglepő teljességben és bőségben nyújtja. Leginkább ez anyag alapján Zsilinszky már előbb írt két rövidebb, a linczi békealkudozások két mozzanatára vonatkozó tanulmányt, míg mostani nagy műve a fennebb említett okmánygyűjteményből meríti lényeges tartalmát és adatait.

A háború, mely a linczi béke megkötésével végződött, tudvalevőleg 1644 tavaszán indult meg. Mint a harmincz éves háború elején, úgy utolsó éveiben is nagyon fontos szerepet játszottak Erdély és fejedelmei. Akkor Bethlen Gábor vetette latba egyéniségének súlyát s mint katona és diplomata, közvetlen és nyomatékos befolyást gyakorolt az események alakulására. Nagy politikai eszmények lebegtek előtte; a magyarság állami és nemzeti egységének visszaállítása volt a végcél, mely felé a körülmények változtatásához képest más úton, más eszközökkel igyekezett eljutni. Rákóczy Györgyöt, midőn a nagy európai küzdelem utolsó jeleneiteiben aktív szerepre vállalkozott, nem hevítették ily magas röptű politikai eszmények. Alkalmasnak találta a körülményeket a magyar ügyekbe való tetteges beavatkozásra; remélt vállaltából hasznót Erdélyre s a jogai megsértése miatt folyton és méltán panaszkodó magyar protestantizmusra is, de számításaiiban a döntő mégis inkább a »privatum«, a saját családi hatalmának gyarapítása volt, mely politikájának más színezetet adott, mint a Bethlen Gáborénak.

Itt a különbség a két uralkodó egyéniségének, tehetségeinek eltérő voltában gyökerezett. I. Rákóczy György híven, lelkiismeretesen, sikerrel folytatta Bethlen belpolitikáját s uralkodása méltán számítható Erdély aranykorának idejébe. De elődének merész külpolitikáját nem tehetné magáévá, mert nem volt katona, nem volt hadvezér. Ezt érezte maga is s uralkodásának csak végén szánta rá magát, hogy fegyveres kézzel tegyen próbát hódítások eszközzésére. De ez a háború — az 1644—45-iki — a furcsa háborúk közé tartozik, melyben egyetlen egy fontosabb hadi tény nem történt, egyetlen komolyabb csata nem vívatott, melyhez sem nagy győzelmek, sem súlyos vereségek emléke nem fűződik s melyben még Murány várának kalandos elfoglalása is a fontosabb epizódok közé számíttatott. Föl és le vonultak az ellenséges hadak az országban s kiszívták a szegény lakosságot. De egyikük élén sem állt számba vehető hadvezér s bármennyire érezte a nép a katonai megszállás terhét, igazi harci babér a küzdő felek egyike számára sem termett a jó hosszú küzdelemben.

Ezen jellegével természetszerűen teljesen összhangban állt az a szokatlan körülmény, hogy az egész háború folyamát csaknem szakadatlanul végig kísérték a diplomáciai alkudozások, a béketárgyalások, s el lehet mondani, hogy az alkudozások, melyek 1645 második felében Linczből érték befejezést, tulajdonképpen 1644 tavaszán, a hadüzenet pillanatában kezdődtek s csak időnként szenvedtek megszakítást. Sőt a békeokmány aláírása után sem szüneteltek, mert azután következtek csak a végrehajtásra vonatkozó tárgyalások, az eredményeknek törvénczikke foglalása, a tényleges végrehajtás, mi részben már csak 1648-ban, néhány hónappal I. Rákóczy György halála előtt, fejeztetett be.

A linczi béke történetének megírójára tehát bonyolult és nehéz feladat várakozik, mert évek hosszú sorára kiterjedő, többször megszakított és újra elülről kezdett tárgyalásokat kell ecsegetnie, melyek változott körülmények közt és gyakran új emberek, új nézetek eltérbe lépésével folytak le. Ez természetesen fölülte megnehezíti a feladat megoldását; a chronologiai tárgyalás módjából számos ismétlés válik szükségessé, mi nemcsak az előadást teszi nehézkessé, hanem a végeredmény összefoglalását is megnehezíti. A főkérdés az, minő célokat tűzött maga elé Rákóczy György a háború megüzenésekor s melyeket ért el tényleg a békeokmányban? Ezt az események időrendi elbeszéléséből nagyon bajos megtudni, főleg ha az elbeszélés inkább csak az eredeti okmányok egyszerű lefordítására vagy kivonatolására szorítkozik, mint az Zsilinszky művében a legtöbbször történik. A részletek végtelen tömegében elvesznek a vezéreszmék, a sok fűtől nem látjuk az erdőt s az olvasó végre nem képes magának

tiszta képet alkotni a döntő végeredményről, melyre a hosszú küzdelem vezetett.

De az események chronologiai előadása mellett, melyet Zsilinszky követ, e bajt alig lehetett kikerülni. Pedig ez igen lényeges foglalkozása a munkának, mely más tekintetben dicséretes szorgalommal épült fel, egyrészt a fennidézett gyűjtemény becses anyagján, másrészt szerzőnek saját kutatásain. Ehhez járul azon előny, hogy a munka néhány fejezete igen vonzóan, élénken van megírva s egyik-másik befolyásos egyéniség szereplését erőteljesen domborítja ki. Más részek azonban az okmányok száraz kivonatolása, a válaszok és viszonyválaszok terjedelmes bemutatása folytán igen hosszadalmassá váltak, és épen ezért megnehezítik az áttekintést, az alkudozó felek álláspontjának tisztázását s különösen azt, hogy kölcsönös követeléseiből mit tudtak realizálni s mit nem.

Három főcsoportba tartoznak azon követelések, melyeket Rákóczy György emelt, ki a harcmezőn egészben előnyben maradt s mint győztes fél lépett fel az alkudozásokban. Az egyik a magyarországi protestansok sérelmeinek orvoslására irányult, a másik kárpótlást kívánt Erdély számára az áldozatokért, melyeket az ország a háborúban hozott, végül a harmadik a Rákóczynak magának adandó előnyöket, jószágokat, területeket tartalmazza. Mindezek számtalan részletben és változatban, össze-vissza fordulnak elő az actákban, melyek lefordítása és egymás mellé állítása csak megzavarja az olvasót, de nem érteti meg vele, hogy a követelések eredetileg hogyan alakultak, hogyan módosultak a tárgyalások folyamán, s mi valósult meg belőlök a békeszerződésben. Különben is a régi közjogi viszonyok behatőbb taglalása lett volna több helyen szükséges, hogy a küzdelem tárgya és oka jobban megvilágíttassék. A földesurak és a parasztság viszonyának földerítése nélkül például épen a dolog veleje, a vallásszabadságért vívott harc, a sok templomfoglalás és papok elűzése teljesen érthetetlen marad. Mindez ebben az időben még nem a bécsi kormány hitbuzgóságából, sőt nem is a főpapság fanatismusából származott; a közjogi és sociális szervezetből folyt s a nemes úr, mint a földbirtok kizárólagos ura, a ki a jószágán levő épületek, a bennök élő jobbágyok vagyonával, testi-lelki tehetségeivel korlátlanul rendelkezhetett, idézte föl az összeütközést, mihelyt jobbágyai nem azon a valláson voltak, mint ő. A meddig földesúr és jobbágy egy vallást követtek, nem fordultak elő komolyabb összeütközések s noha a bécsi udvar a legtöbb osztrák tartományban már megindította, sok helyt keresztül is vitte a század derekán az erőszakos ellenreformációt, Magyarországon még nem léphetett az erőszak terére, mert ez

időben közegei nem voltak netaláni szándékainak végrehajtására. Nálunk a vallásos összeütközéseket, egy-két eset kivételével, mint a kassai templomfoglalás, első sorban a magyar társadalom maga idézte föl és pedig azon nagyjelentőségű változások következtében, melyek benne a XVII. század második évtizedétől kezdve egyre nagyobb arányokban beálltak. Ismeretes, hogy azon időben a katolikus egyház az uralkodó nemesi, de különösen a főuri, a nagybirtokos osztály körében egyre nagyobb hódításokat tett. A földesurak visszatérítése a kath. főpapság önbizalmát és valóságos erejét is tetemesen fokozta s minthogy a saját birtokain épen olyan földesúr volt, mint bármely világi nemes úr, minthogy ugyanazon jogokat gyakorolta, mint amaz, a katolikus nemesség egyházi és világi tagjai kezdték lelkiekben is érvényesíteni földesuri jogaikat azon jobbágyaikkal szemben, kik még protestánsok voltak. Ezt a küzdelmet magok indították meg, természetesen a bécsi udvar rokonszenvére támaszkodva, de nem közvetlen kezdeményezésére; sőt voltak idők, midőn Bécsből mérsékelni igyekeztek a magyar kath. urak buzgalmát s épen nem szívesen látták a felidézett küzdelmeket, melyek egyre inkább elmérgesedtek, s az udvar külpolitikai combinációira zavarólag hatottak vissza. Ez időben még a küzdelemnek egészen helyi jellege volt s az urak és jobbágyaik közt folyt. A még protestáns urak erkölcsi védelembe fogadták a kath. világi és egyházi birtokosok által üldözött protestáns jobbágyokat. Innen a vallásügyi sérelmek az országgyűléseken. Csakhogy a hatalom minden egyes birtokon az illető birtokos, nemes úr kezében volt, ki erőszakkal elfoglalta a templomot s elűzte a papokat és tanítókat, mihelyt ezek nem az ő vallását követték.

Eljárásukat a jog és törvény határozataival igyekeztek megokolni. Hitték és vallották, hogy a mit cselekesznek, az nemcsak az egyháznak kedves, hanem szorosan a hazai törvényben gyökerezik. Nem a fanatizmus, hanem épen a legalitas erős meggyőződése hatotta át őket; kevésbbé istennek tetsző dolgot akartak végezni, mint inkább hagyományos jogaikat kívánták e téren is megvédeni s ezért sokszor súlyos anyagi kárt okoztak magoknak, mert a vallás miatti üldözés folytán jobbágyaik egy része szétfutott, mi mindig jelentékeny pénzbeli veszteséget szerzett a földesurnak. A földesúr és jobbágy közötti viszony részletes és minden mozzanatot felölelő megvilágítása nélkül tehát teljes lehetetlen a régi egyházpolitikai küzdelmeket s ezek egyik legkiválóbb mozzanatát, a linczi béke igazi jelentőségét megérteni. Az actákban ez ügyek is folyton említettnek, de hogy az olvasó megértse őket, az írónak behatóbban kellett volna ezt a viszonyt tárgyalni. Ez időben a nemes embert vallása miatt még nem igen

üldözték; s magok a rendek sokszor hangoztatják, hogy az üldözésekkel csak a földesurak — kik közé természetesen a korona is tartozik — háborítják jobbágyaik vallásszabadságát. Példa rá a rendek 1644. okt. 7-iki felterjesztése, hol ez bővebben kifejtetik. A vallásos összeütközések korának ez első szakaszában a harcz az urak — világiak és egyháziak — és jobbágyaik közt folyt s az udvar maga még háttérben maradt. Csak jóval a linczi béke után állt az udvar, a hivatalos világ, a küzdelem élére s adott hatalmi eszközeinek ereje folytán a viszálynak oly mélyen megindító, néha valóban rettenetes jelleget.

De abban az időszakban, melyet Zsilinszky műve felölel, a küzdelem még egészen hazai, belföldi jellegű s ez okozza, hogy míg az udvar folytonosan békét akar, épen magyar részről igyekeznek létrejöttét megghusítani. Igen szép része Zsilinszky művének az, melyben kimutatja, hogy a béke-tárgyalások sikerének érdeme egy olyan férfiút illet, kiről történetírásunk eddig alig emlékezett meg.

Ez az egyéniség Törös János, jeles pénzügyi szakember, kinek a körülmények kedvező alakulata alkalmat adott, hogy diplomaciai tehetségeit is kimutassa. Törös hivatalnok ember volt s más eszmevilágban nőtt fel, mint az akkori szereplő egyéniségek legtöbbször. Nem az egyház, nem is a földes úr merev szempontjából fogta fel a helyzetet; magyar államférfiúként oldotta meg feladatát s ezzel kiváló érdemeket szerzett a béke visszaállítása körül.

A mi Zsilinszky művének beosztását illeti, az, mint már jeleztem, lehetőleg az események korrendjére támaszkodik. Az általános tájékoztatáson kívül behatóbban foglalkozik a béke-tárgyalások kezdetével, mely még a háború elejére esik. Azután áttér a nagyszombati tanácskozásokra, melyek hónapokig elhúzódtak, de végül Törös közbelépte folytán 1645. nyarán sikerre vezettek; a béke megkötött s a ratifikációk az év végén Linczben kicseréltettek. Ezután következtek a végrehajtás részleteire vonatkozó tárgyalások Tokajban, melyek öt hónapnál tovább elhúzódtak. A nagy munkát az 1646/7-ki országgyűlésnek a válás ügyekre vonatkozó tárgyalásai fejezik be, melyek részletesen ismertetvük, itt is inkább a fenmaradt okmányok alapján, mint rendszeresen feldolgozva, de azért mindenesetre igen tanúságosan. Azzal a tehetséggel és kutatói buzgalommal, melylyel Zsilinszky rendelkezik, s mely egész művén észrevehető, a feldolgozás más módszere mellett azt hiszem sokkal világosabban és áttekinthetőbben lehetett volna a linczi béke nagyérdékű történetét megírni. De a munka így is elismerést érdemel s sokban előbbre viszi történeti ismereteinket.

Egy pár sajtó- vagy tollhibán kívül, minő például a 23. lapon, hol protestans helyett kath. áll, a 45. lapon, hol az 1638-ki helyett 1838-ki országgyűlésről van szó, a 77. lapon, hol Soproni áll Soporni helyett s a 219. lapon, hol az van mondva, hogy Rákóczy Aisgrubban »nyilvános ülésen« találkozott Torstensonnal, egy pár positiv tévedést találtam a munkában. Így például a 204. oldalon, hol a svédek sikereiről van szó, azt mondja »Brünn bevétetett.« Ha ez alatt, a mint hiszem, az értendő, hogy Torstenson elfoglalta, birtokba vette Brünn, úgy itt tévedés forog fenn, mert csak vívta, ostromolta, de be nem vette soha. A legtöbb hiba vagy értelmetlenség azonban azon okmányok fordításában van, melyek a fennemlített gyűjteményben eredetiben közölve, Zsilinszkypnél pedig szó szerint vagy bő kivonatban találhatók magyarul. Így például a bona fisci, »királyi ügyész birtokainak« vagy ügyészségi birtoknak nevezvék, a mi helytelen; ezeket lehet korona, királyi vagy kincstári javaknak mondani s így is neveztetnek mindenütt, csak ügyészségi vagy kir. ügyészi birtoknak nem, mert ennek nincs értelme. Ép úgy nem helyes a confinia szót végvidéknek fordítani, mert félreértésre vezet. Van erre egy igen kitűnő régi magyar elnevezésünk; véghelyeknek vagy végeknek nevezték az egykorúak a confiniát s ezt a szót ma is megérti mindenki. Még helytelenebb, hogy a 174. oldalon »a sua regia majestate vel ejusdem ministris« mondatot úgy adja vissza, hogy sem ő felségei sem »ministerei«, pedig itt a királyi helyi tisztviselőkről van szó, mint az egész mondatból világosan kitűnik. A »ductor« abban az értelemben, mint a 258. oldalon használtatik (Gombkötő János füleki ductor) sem jelent »hadvezér«-t, hanem hadnagyot. Vannak továbbá egyes mondatok, melyeket a magyar fordításban meg sem lehet érteni. Így például a 236. lapon ez áll: »A hét vármegyében szedendő harminczadadó kiigazítandó.« Ennek így nincs semmi értelme, nem is szólva arról, hogy a harminczad nem adó, hanem határvám. A 302. oldalon Lippay egy latin levelének egyik részét magyar fordításban így adja: »A nyelvet Szt. Jakab bizonyosága szerint senki sem uralhatja; már pedig minden más veszett állatok szelidekké lesznek.« Hogy az érsek ezzel mit akart mondani, azt csak részben érthetjük meg; nyelvünket nem fékezhetjük, az lesz az első mondat értelme, de hogy a másiké mi, azt ebből a fordításból bajos kideríteni. Mindezek azonban apró fogyatkozások, melyek egészen háttérbe lépnek a munka azon nagy előnyével szemben, hogy egy komoly és alapos író tesz becses kísérletet történetiünk egyik főfontosságú eseményének tisztázására.

ACSÁDY IGNÁCZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A nagybesenyői Bessenyei-család története. Irta és oklevéltárral ellátta Széll Farkas. Bessenyei György és Pál arcképeivel és hasonmásokkal. Budapest, 1890. Dobrowsky és Franke bizománya. VI + 304 lap.

Szerző neve már nem ismeretlen történetirodalmunkban. Alapos értekezéseire úgy a »*Turul*«, valamint a »*Századok*« olvasói bizonyára emlékezni fognak s talán már eddig is érdeklődéssel lapozgatták ez első nagyobb szabású munkáját, mely megérdemli, hogy a szakemberek s általában a közönség előtt kellő figyelemben részesüljön.

A családtörténeti művek fontosságát nem szükséges e helyen kiemelnünk. Rámutatott már erre a Magyar Tudományos Akadémia. Csak az a kérdés, hogy az illető író mikép fogja fel, mikép oldja meg feladatát, mert nem olyan könnyű dolog ám jó monographiát írni. Sokat lehetne erről a témáról beszélni, s bizony mindegyikünknek van a jó monographia írás föltételeiről megállapodott nézetünk, de utóvégre is a kérdés csupán gyakorlati úton oldható meg, a mi pedig — valljuk be őszintén — kissé fáradságosabb, de üdvösebb dolog is hangzatos theoriák föllállításánál.

Széll Farkas könyvének kétségtelenül egyik legfőbb érdeme, hogy a Bessenyeiek idestova 600 esztendő múltjáról tiszta, világos s e mellett hű képet nyújt. Állításai mindig positiv alapokon nyugosznak, a föltevések tágas, de bizonytalan mezejére nem örömet lép, s legfeljebb számot vet a valószínűségekkel anélkül, hogy következtetéseiben azok által befolyásoltatni engedné magát. Innen van aztán, hogy hamis nyomokra sohasem téved s a vérségi együvé tartozás szálaít matematikai bizonyossággal rendezi. Pedig már maga a Bessenyei név igen sok félreértés, vastag tévedés alapjául szolgálhat különösen a középkorban, ha az író nem eléggé óvatos, vagy a rendelkezésre álló anyagot kellő criticalával nem használja. Meglátszik e munkán, hogy szerzője ismeri az *embert*, ismeri a viszonyokat és tanulmányozta a társadalmakat mozgó eszmék fejlődésének történetét s általában az úgynevezett korszellemet, melynek hatása alatt nyilvánul az emberi

cselekvés. Mert azok a gyakran »névtelen hősök«, kiket évszázados pergamenek segítségével felidéz haló poraikból s kiknek nem jutott hely az egyetemes történet lapjain, nem lézengő árnyak, fantasticus ködképek, de hús és vérből álló valóságos emberek, életet, elevenséget támasztva maguk körül. Kijelöli helyüket a társadalomban, a közélet terén, a családi tűzhelynél. Elmondja, hogy éltek egymás között, szomszédjaikkal, mikép szereztek vagyont, összeköttetést, előmenetelt, hogy teljesítették kötelességüket a harczmezőn, a birói széken, a vallás és alkotmányos szabadság védelmezésében. Szeretettel kíséri végig őket változatos sorsuk minden phasisán, emelkedésük és hanyatlásuk fokain s ha fellelkesül is olykor az ősök cselekedetein, ez korántsem teszi elfogulttá irántok, s nem vesztegeti meg józan, tárgyilagos ítéletét. Az eseményeket ügyesen tudja csoportosítani úgy hogy azok magukban véve is jellemeznek, a nevezetesebb alakokat kellően kidomborítja, anélkül hogy szereplésüket egy vagy más téren is túlbecsülné s általában óvakodik attól, hogy többet mondjon, mint a mennyit a rendelkezésére álló adatokkal bizonyítani is tudna. E mellett tud érdeket, figyelmet gerjeszteni az olvasóban tárgya iránt, a mi pedig nem utolsó dolog. Nagy segítségére van e tekintetben világos, tömör, erőteljes, s hogy ezzel a szokott kifejezéssel éljek én is, igazán »jó ízű«, gyökeresen magyar stílusa. Gondosan ügyel arra is, hogy a köztörténelemből csak annyit szőjjön be elbeszélésébe, a mennyi épen szükséges, szóval a Besenyey-család története — legalább is az én véleményem szerint — minden tekintetben jól van megírva s azt hisszük, kielégítheti úgy a szorosabb értelemben vett tudományos körök, valamint a történetkedvelők hasonló terjedelmű és célú munkához mért igényeit.

A család oklevelek által igazolható egyenes őse *Erdöteleki Márk comes* volt, ki miután 1322-ben nemzetsége más tagjaitól a Hevesújvármegyében fekvő *Besenyő* földet negyedrészen megszerezte, maradékainál örökössé tette a *Bessenyei* nevet. A birtokviszonyok, személynevek és időpontok egybetalálkozása, némely töredékes genealogiai kapcsolatok s a szerző által kellően mérlegelt egyéb körülmények határozottan oda mutatnak, hogy ez a Márk comes (kinek atyja szintén Márk volt) a Hevesvármegyében igen elterjedt *Szalók* *genusból* származott, jóllehet ezt világosan kijelentve sehol sem találjuk. Annyi bizonyos, hogy ez előkelő származáshoz képest földi javakkal bizony szűkecskén volt megáldva, s utódjai az egész századon keresztül — legalább az oklevelek e mellett tanuskodnak — kis birtoku falusi nemesek maradtak. *László* nevű unokájával azonban már emelkedni kezd a család. Mikor Durrazói László herceget némely pártos urak Zsigmond király ellen Magyarországra hozták, Bessenyei László

Vajdafi Miklós zászlaja alatt oly vitézül harczolt a pártütők ellen, hogy hűsége jutalmazásául a király 1403. november 5-én *Csász* hevesvármegyei helységet adományozta neki. Arra nézve ugyan több rendbeli okokból nem érthetünk egyet szerzővel, hogy ez a László később koronaőr lett volna, a mit különben ő is csak valószínűnek tart; de bizonyos dolog, hogy már ebben az időben előkelő vagyonos nemes volt s valószínűleg az ő érdemeire is tekintettel vala V. László király, midőn 1452-ben a Bessenyeyeknek czímert adományozott, melylyel a család tagjai mai nap is élnek.¹⁾ László fia, *Mihály* 1459-ben már az alnádorság fontos és tekintélyes tisztét viselte, mely minőségében sok alkalmat nyílt a vagyongyűjtésre, a mihez — mint a fennmaradt oklevelek bizonyítják — derekasan hozzá is látott. Az alnádorságot haláláig becsülettel viselte; Mátyás királynak kedvelt embere volt, a ki nemcsak bőkezűen jutalmazta hű szolgáját, de ennek fejében 1464-ben a család összes birtokaira *pallos jogot* is adományozott. Testvére *Benedek* — úgy látszik házassága révén — Szabolcs-, Arad- és Csanádvármegyékben szintén szép jószágokhoz jutott s ettől az időtől fogva a Bessenyeyek, főleg miután az alnádor utódjai, a *Rozsályi Kunok*, *Vetésyek*, *Berczeliek*, később pedig a Bayak, Rhédeyek, Wesselényiek, Szaniszlói Báthoryak, Rákóczyak s más előkelő családokkal sógorosodtak, amaz országrész legtekintélyesebb nemes urai között foglalnak helyet. Meg kell itt említenünk, hogy szerző a vérségi elágazásnál a rokon családokra és azok birtokviszonyaira is kiterjedvén, helylyelközzel igen érdekes genealogiai és helytörténeti adatokat közöl.

A XVI-ik század folyamán, mikor már a török megfészkelte magát hazánkban, a Bessenyeey-család majd minden férfi-tagját a hadi téren találjuk. Politikai magatartásukra nézve persze a viszonyok, és saját jól felfogott érdekük voltak irányadók; az ellenkirályok között folyt harczokban mégis jobbára Ferdinánd pártjához csatlakoztak, s némelyikük a Báthoryak zászlaja alatt vitézkedett, mint p. o. *II. Mihály*, ki 1554-ben ecsedi várnagy volt, mások Eger várából mérköztek a törökkel, mint *II. György*, ki vitéz fiaival együtt, ha csak szerét tehetette, irgalmatlanul vágta a pogány ellenséget. A két fiú: *Boldizsár* és *András* egy hadi kaland alkalmával fogságba is került, s mint-hogy apjuk »*Bese György lator cselebasí*« egyszer-másszor sok kárt tett a szolnoki török vitézekben, hosszú ideig ették a rabság keserű kenyerét, míg végre Boldizsárt kicserélték, András azonban úgy látszik ott senyvedt el a szolnoki vár tömlöczében.

¹⁾ A czímerlevél nincs meg a család birtokában, csupán hitelt érdemlő kivonata maradt fenn az adományozott czímer pontos leírásával.

A fiúk kiszabadítása felett folytatott tárgyalások, a kötetnek igen érdekes részét képezik. György testvére *István*, hasonlóképen a Báthoryak udvarában kezdé meg hadi pályafutását; már István lengyel király idejében kitűntette magát, a szerencsétlen cardinális alatt pedig a Mihály vajda ellen hadba szállott erdélyi nemességnak egyik vezére volt, s az 1600. szeptember 18-án vívott miriszlói ütközetben esett el. Hogy pedig csakugyan Besseney és nem *Bercsényi István* volt a miriszlói csata áldozatja, ezt szerző Thaly Kálmán ellenében határozottan kimutatja.

A Besseneyek a Wesselényi-féle összeesküvésben, később a Thököly Imre és II. Rákóczy Ferencz zászlaja alatt támasztott nagy nemzeti mozgalomban tevékeny részt vettek. Így *István*, a kinek 1672-ben *Wolfgang* császári generalis 1000 tallért tűzött ki fejére és *V. Mihály*, Szabolcsvármegye alispánja, a ki a Wesselényi összeesküvés elnyomása után szintén fej- és jószágvesztésre ítéltetett, de kézre nem kerülván, a bujdosókhoz állott s azoknak egyik legfőbb embere volt. Két ízben is viselt török követséget, mikor azonban Thököly lett a magyarországi felkelés vezére, Mihály úr Telekihez való rokonsága miatt nem csatlakozott hozzá, s úgy látszik, Apaffy udvarában élte le öreg napjait. Fia *I. Zsigmond* mihamar kuruczczá és Thököly főudvarmesterévé lett. A kisvárdai kapitányságot dicséretesen viselte, de már *Kis-Szebent* nem volt képes megvédelmezni Schultz tábornok ellen, s az utolsó pillanatban, mikor a német had már bevette a várat, a falon leereszkedve, szerencsésen megmenekült. Caraffa 1687-ben elfogatta és Eperjesre vitette, honnan azonban nemsokára kiszabadulva, úgy látszik Leopold hűségére tért s 1703-ban Szabolcsvármegye alispáni tisztét viselte. Alig hangzott el azonban II. Rákóczy Ferencznek a nemzethez intézett hívó szózata, Zsigmond úr alig felserdült fiával *Lászlóval* együtt a legelsők közé tartozott, kik a szabadság védelmére kardot kötöttek. Egy ideig mint főudvarmester szolgálta a vezénylő fejedelmet, csakhamar azonban ezredeskapitánynya lett, s noha sem szerencséje, sem kiválóbb tehetsége nem volt — mint ezt szerző is nyíltan bevallja — mindazonáltal odaadó hűsége, lelkiismeretessége, a katonai fegyelmetartásban való szigorúsága, s más becsülésre méltó egyéni tulajdonságai miatt Károlyi Sándor, sőt maga Rákóczy is kiváltképen kedvelte a derék »ármás kapitány«-t, ki »*öreg és beteges volta daczára*« nemcsak lelkesedéssel szolgálta mindvégig a nemzeti ügyet, de hazaszeretetét fiának kiomló vérével is megpecsételte. Mert *László* vitéz a trencsényi ütközetben súlyos sebet kapván, még ott a harcmezőn, vagy a fogságban rövid nap alatt meghalt. Besseney Zsigmondnak Károlyi Sándorhoz intézett hadi jelentései — számszerint 70 darab — 1705-től 1711-ig rendkívül

becses részleteket tartalmaznak úgy általában a hadműveletekre, valamint a kurucz tábor szervezete, viszonyai s a vármegyék és föld népének magatartására vonatkozólag. Nincs pénz, nincs kenyér; kiéhezettek, rongyosak, fegyvertelenek a vitézek, nemes és zsoldos katona, ha jó módjával szerét ejtheti, megszökik a zászló alól, s megtörténik, hogy egy-egy ezred (pl. Ibrányié) másfél száz emberre is leolvad. Ha felszedik a hópénzt, kereket oldanak, mert a koplalást ki nem állják. Ez azonban a labanczoknál is körülbelől így volt. A váradi hadi foglyok 1705-ben majd elvesznek éhen »*mivel nsgos uram* — írja Bessenyei — *kétszer sült (salvo honore dictum) ganéjos kenyérrel tartják szegényeket.*» Az ezredes kapitány kuruczai pedig ugyanabban az esztendőben *sárqa tökkel* delectálták magukat, a mitől bizony nem igen lelkesülhettek, jó magának pedig gyakran úgy meglapult az erszénye, akár a »keszeg hal«. Arra, hogy a földnépét sarczolja, nem volt elég lelketlen, s katonáit is szigorúan büntette az ilyen kihágásokért. A »*mezitlábos bocskoros militia*« persze zúgolódott ellene, de Zsigmond úr — noha bizony szerette a terített asztalt — inkább maga is nélkülözött, vagy szükség esetén adósságba verte magát, de szegény ember véreből nem akart élni. Kérte is több alkalommal Károlyit, hogy beteges öreg legény létére bocsássák már haza, hadd igazítsa inkább vármegyéje dolgait. Mindazonáltal hű maradt zászlajához az utolsó pillanatig s mikor a nagy nemzeti mozgalom végső jelenetei a »*majthényi páston*« lejátszódtak, testestül-lelkestül kurucz lévén, még a szathmári békeszerződés oklevelét sem írta alá.

Ebben az időben a Bessenyei család birtokai már igen megfogyatkoztak. A Wesselényi összeesküvésben szereplő *Mihály* vagyona nagyrésztét nótán vesztette, s nemsokkal utóbb a törzfészek *Besenyőt* is a hozzátartozó jószágokkal együtt elnyelte a háborús időkben nagy hirtelenül felszaporodott adósság, úgy hogy mire a kurucz ezredes behunyta szemét, egyetlen fiára alig hagyott többet, hogy épen tisztességes úri módon megéljen belőle. Pedig II. *Zsigmondot*, mint családja végső sarját, 10 gyermekkel — köztük 8 fiú volt — áldotta meg a gondviselés, de megfelelő vagyont nem adott hozzá, pedig felesége *Ilosvay Máriának* Bereg és Ugocsa vármegyékben fekvő jószágai sem képeztek valami nagy uraságot, jó ha a számos tagból álló család szükségleteit az övével együtt fedezhették. Szabolcs vármegyében Berczelen lakott, itt születtek gyermekei s köztök az 1747-ik év folyamán *György*, ki irodalomtörténetünkben halhatatlan nevet szerzett magának, sőt föllépésével nemzeti fejlődésünknek új korszakát nyitotta és irányát jelölte meg. »*Még ma is áll Berczelen a vén ház, melynek falai között a gondviselés őt adta nemzetének,*

mondja Széll Farkas, ki ehhez a ponthoz érve, fölmelegszik s igazi bensőséggel tárja elénk a költő életére vonatkozó, eddigelé ismeretlen adatokat, melyek — mint magát szerényen kifejezi — »belső életének bővebb megvilágítására szolgálhatnak«. Nem lehet czélunk e helyen részletekbe bocsátkozni, másfelől Beszenyey György sokkal nagyobb alakja történetünknek, semhogy egy könyvismertetés szűkre szabott körében méltóan foglalkozhassunk vele, a mire Beöthy Zsolt műve után alig lehet szükség: egyszerűen konstatálni akarjuk, hogy Széll Farkas mindenekelőtt kétségtelenül megállapítja a költő születés évét, vázolja a szülei ház, a családi kör befolyását a gyermek és ifjú lelki fejlődésére, kimutatja, hogy nem Abaúj, de *Szabolcsvármegye* ajánlatára vétetett fel a testőrök közé, megismertet bennünket a Bécsben töltött első évek eseményeivel, mint aggódott, csüggett, habozott és ingadozott a költő, míg végre nagy hivatásának tudatára ébredt. Továbbá pontosan meghatározza, mikor lépett ki a testőrségből, mikor költözött a szülei házból *pusztakovácsi* magányába, elmondja részletesen a könyvvizsgálókkal való vesződését, hogy tiltotta el a kanczellária a »*Természet világa*« cz. munkájának sajtó alá bocsátását, mely alkalommal maga a költő is »veszedelmes írásai« miatt felügyelet alá helyezettett. Levonja a leplet egyik unoka-hugához való platonicus viszonyáról, ki a kortársak előtt, minthogy szintén irogatott, *verselő* néven volt ismeretes, elbeszéli, mint törekedett *Sándor* testvérével együtt, hanyatló s jószágaiban igen megfoglyatkozott családjá fölemelésén, szóval annyi új és jellemző adatokat közöl a költő életéhez, hogy munkája, mit igen helyesen Beszenyey Györggyel fejez be, már csak ennél fogva is megérdemli föltétlen elismerésünket.

A kötethez mellékelte *oklevéltár*, ugy a publicatio módját, valamint az anyag megválasztását tekintve, kifogástalannak mondható. Szerző sok forrásból merít, fölhasználván az országos levéltár, a jászói és leleszi conventek, a nemzeti muzeum, a gr. Károlyi, besenyői Szabó stb. családok okmányain kívül, saját gazdag gyűjteményét is, ugy hogy 1270-től 1791-ig — a kurucz ezredes hadi jelentéseit ide nem értve — csaknem százra megy az oklevelek, missilisek — szóval a mellékletek száma. A szövegben több facsimilén kívül a család címerét, Beszenyey György és Pál arcképeit, a költő szülőházát szemléltethetjük, melyek a külső hatás emeléséhez nagyban hozzájárulnak. Szerző derék munkát végzett, jó monographusnak bizonyult, vajha példáját mennél számszerűbben követnék!

Az 1526-ik évi mohácsi hadjárat. Irta Kápolnai Pauer István. Budapest 1890. 8-aubr. 54 l.

Kápolnai Pauer István nem rég megjelent hadtörténeti munkája a mohácsi hadjáratot ismerteti. A tudós katona a modern kritika módszere szerint világítja meg az eseményeket és magyarázza az eddig érthetetlen részeket; a jeles katonai topographus a csatateret akkori alakjában tudja élénk varázsolni; az egyes szereplő személyek tetteit s azoknak indító okait a psychologus gyakorlott szemével látja; a forrásokat nemcsak kutató, de helyesen kiválasztani tudó történész, számtalan, eddig fel nem használt, részben török adat nyomán sok újat tud e munkában mondani.

Szerző bevezetésben »a mohácsi vészt« megelőző korszakot és vezérférfiait jellemzi, s felemlíti, hogy a magyar királyt pénzzel VIII. Henrik angol király is segítette; rámutat az akkori magyar kormány rossz administratiójára és rossz gazdálkodására, melynek következtében éppen akkor kelle az állandó magyar sereget felosztatni, a midőn Mátyás király példájára Európa többi fejedelmei szintén állandó seregek szervezését kísérelték meg, — éppen abban az időben, midőn Magyarország két hatalmas fejedelem, V. Károly és Szulejmán, között volt Eris almája.

Szulejmánhoz I. Ferencz több ízben írt levelet, melyben tanácsolja neki, törjön be Horvátországon keresztül az osztrák-ház birtokaiba. Szulejmán kért is II. Lajostól engedelmet arra, hogy Szlavónián és Horvátországon átvonulhasson, de az tőle megtagadtatott; ez áron talán Magyarország egy ideig még békében maradhatott volna, a mire pedig nagy szüksége volt, tekintve hogy a külföldi segély csak a pápa és VIII. Henrik pénzére és a cseh-morva csapatokra szorítkozott.

»Volt is elég magyar, a ki e támogatás csekélységét helyesen mérlegelve, a törökökkel való békét minden áron föntartani tanácsolta; ez óvatos emberek azonban leszavaztattak, a magyarok erejét s a szövetséges németek útján nyerendő segélyt igen is nagyra becsülő túlbuzgók által s oly férfiak által, kik Magyarország gyöngítésére alapították önző politikai tervüket.« A vezéregyeniségek jellemzését Szulejmánnal kezdi meg, ki 26 éves korában lépett azon török nemzet élére, melynek »százéven át majdnem folytonosan kitűnő fejedelmei voltak; e szultán, ki maga is tudományosan képzett ember volt, kit a mohamedán történet-írók a *törvényhozó* névvel tiszteltek meg«, személyesen vezette seregét a magyarok ellen, legyőzendő a szerencsétlen gyöngye magyar királyt; »pedig a történelem bizonyítja, hogy a hadjáratok eredménye főleg a vezérek egyéni értékétől függ; a milyen a

vezér, olyan a sereg. *Többet ér oroszlán által vezetett szarvas sereg, mint szarvas által vezetett oroszlán sereg*, mondták a régiek és a történelem igazolja állításukat.«

Ezután folytatja az erélytelen Lajos királlyal, a fondorkodó. sánta Báthori István nádorral, Szapolyai János erdélyi vajda és a derék Tomori érsek jellemzésével, s azon conclusióra jut, hogy a magyar urak között valódi vezéri tehetség egy sem volt; hogy a mohácsi hadjárat alatt sajátképen fővezér senki sem volt, habár — névleg három is volt kinevezve; továbbá hogy Tomori Pál, a merész és vitéz lovastiszt, a török seregek tömegeinek sokaságában rejlő előnyöket és hátrányokat nem ismerte és következőleg amazokat ellensúlyozni, emezeket pedig hasznára fordítani nem tudta s »könyezve kérte a királyt, hogy ne bízza reá a fővezérséget, mert ahhoz ő nem ért.« A király és a főrendek azonban nem engedtek kérésének, s vezértársául Szapolyai Györgyöt és az akkor még Horvátországban lévő Frangepánt nevezték ki.

A legalkalmasabb lett volna az erdélyi vajda, Szapolyai János, kit azonban a király környezete, a sánta nádor fondorkodásai következtében, nem akart a hadak élére állítani.

A két ellenfél hadseregeinek leírásánál a magyar honvédelem elhanyagolásának, a vezéregyéniségek határozatlanságának, a sereg fegyelmezetlenségének elszomorító képét tárja elénk szerző, — melynek következése a döntő csatának elfogadása volt Mohácsnál, mielőtt még az egész magyar sereg együtt lett volna.

A magyar nemzet végromlását tehát nem a fegyveres erők hiánya okozta, hanem az, hogy nem volt erélyes vezér, a ki a magyar hadakat egyesítette s czélszerűen alkalmazta volna.

A magyaroknak pedig volt idejük erre az előre látható veszedelemre készülni, mert már »1523-ban várták Szulejmán támadását«, ki ezen időben a rhodusi Johanniták ellen való, bár győzedelmes, de sok veszteségekkel járó hadjárat után seregét rendbe szedni volt kénytelen, aztán pedig Ázsiában és Egyptomban volt elfoglalva.

Budára 1526. áprilisban érkezett a törökök hadi készülődésének híre, mire kapkodás, a főurak egymás közt való egyenetlenkedése és a király erélytelensége arra vezetett, hogy a törökök fényes és nagyszámú serege ellen csak csekély számú sereget birtak Mohácsnál összpontosítani.

A török sereg szervezetére áttérve, szerző azt mondja, hogy annak »szervezete igen jól felelt meg a középkorból az új korra való átmenetnél keletkezett különös viszonyoknak. Voltak részei, melyek kizárólag állandóan szolgáló katonák által képezettek.« Ezeknek száma 35 ezernyi volt. »Ezek mellett azonban a középkorból fenmaradt hűbéres rendszer is gondosan fentartatott.«

800 a Dunán is alkalmazható hadihajó a tavasz kezdetén már Konstantinápolyban volt, az európai beglerbég már az 1525-iki aratás óta a Konstantinápolyból Nándorfehérvárra vezető birodalmi út főbb városaiban élelmi raktárakat gyűjtetett össze, hogy a szultánnal jövő sereg rendes élelmezése lehetséges legyen; a sereg kitűnően volt fegyvelmezve, s majdnem 300 ezer emberből állott.

E sereg ellenébe a magyarok csak 28400 embert birtak összpontosítani. Ebből láthatni, mily káros következményei lehetnek a habozásnak, a magát elhatározni nem tudásnak és annak, hogy ha egynél több parancsnok van; mert csakis II. Lajos erélytelenségének következménye az, hogy 3 parancsnok is volt, de egy sem parancsolt, vagyis egynek tanácsát sem tudta a király igazán megfogadni és a szerint cselekedni; ezen habozásnak és erélytelenségnek volt pedig következménye a sereg fegyvelmezetlensége, melynek egy része nem akart szót fogadni, s a helyett, hogy visszavonult volna a királylyal egyesülni, Szapolyai János, Frangepán Kristóf, valamint a cseh-morva sereget bevárandó, azt követelte, hogy a király jöjjön előre. A király e fejtetlen tömeggel még alkudozásokba bocsájtkozott, és Brodariesot küldte a táborba, hogy beszélje rá az urakat a Buda felé való visszavonulásra; ez neki nem sikerült, a király 23-án személyesen jelent meg Mohácsnál, s haditanácsra hívta őket össze, kik e tanácskozás után a »főurakhoz mentek, fenyegetve őket, hogy kardélre hányják, ha a királyt a csatavívásról lebeszélik.« Szomorú képe ez az akkori állapotoknak. Ha a király erélyes és parancsolni tud, akkor szept. 5-én Budára vonulhatott volna vissza, hová ugyanazon napon Szapolyai János és a cseh-morva segélycsapat is megérkezhetett volna, s a hol még több főúr, és vármegye dandára is egyesülhetett volna a király seregével, s ekkor 60—70 ezernyi sereg áll vala szemben Szulejmánnal, kinek hátát az eddig Pécsre érkezhett Frangepán Kristóf komolyan fenyegethette.

A terep akkori kinézésének leírása rendkívül könnyíti a csata menetének megértését, melynek tárgyalása nagyon érdekessé van téve az által is, hogy a csata megkezdésére vonatkozó eltérő adatok között eltalálja szerző az igazat, s megmagyarázza az ellenmondás valószínű keletkezését is, s nem követi a legtöbb eddigi történetírókat, kik vizsgálódás nélkül, egyszerűen átvették elődeik tévedését, s ez által nem világították meg, de inkább elhomályosították ezen érdekes episódnak — a közbe eső századok több által különben is fátyolozott — képét.

De halljuk magát a szerzőt:

»A török sereg augusztus 28-án Baranyavár, Bán, Kisfalud, Monostor, Karancs és Herczegszőlős vidékén táborozott.

A két ellenfél tehát egymástól 23 kilométernyi távolságra töltötte a csata előtti éjt.

A Baranyavár és Mohács közti vidék még e század elején készített Lipszky-féle térképen a Karasiczától északra majdnem a földvári pusztáig terjedő terep, erdőkkel borítottnak van föltüntetve; a csata lefolyását leíró török történetek részleteiből pedig biztosan következtethetjük, hogy e terep 1526-ban legalább oly erdős volt, mint a milyennek e század elején Lipszky rajzolta.

A földvári pusztától északra nem voltak erdők, hanem az ott fekvő, áttekinthető földhullámok szántóföldeknek használtatnak. Keletre a Duna kiöntései terjedelmes mocsarakat képeztek, melyeknek Kölkedtől délre eső, most lecsapolt része akkor erdővel volt borítva.

A mohácsi síkság nyugoti szélét, északról déli irányban fekvő 30—40 méter magas part képezi, a mely N.-Nyárádnál délkelet felé fordul s a buzigliczai erdőig vonul, a hol fokozatosan földhullámokká alacsonyodik.

A magyar sereg 29-én tudta meg, hogy a török sereg Busiglicza irányába nyomul előre, de miután a magyarok oldaluk biztosítására nem küldtek kémlelő őrzőket, azt sem tudták, hogy Ibrahim nagyvezér Busigliczánál az elővédnek meghagyta, hogy balra térve kerüljön a magyar sereg jobb oldalába.

Török és keresztény történészek ezt a megkerülést völgyben hajtják végre. Ez tévedés. Busigliczánál nem ágazik el balra völgy. E tévedés onnan eredhetett, hogy az elővéddel Busigliczánál balra kitérő s a Majsa felé vonuló part mellett haladó Bali bég katonái azt gondolták, hogy oly völgyben járnak, melynek csak balpartját látják, míg jobb partját az akkor ott létezett erdők miatt észre nem vehetik. Így keletkezett a völgyben való megkerülést emlegető hagyomány.»

»Szulejmán szultán augusztus 29-én seregét csakis a mohácsi síkság széleig akarta vezetni s ott fölfejlődtetni. A magyarokat csak augusztus 30-án akarta megtámadni, a mint az Szulejmán naplójának következő szavaiból tűnik ki: míg mi Isten kegyelmével a harcot csak másnap reggel akartuk megkezdeni, ime egyszerre esti imakor a keresztények ellenünk indultak.»

A magyarok pedig azért indultak ellenük, mert »a magyar sereg az egész török sereget csatarendbe fejlődve, a szemközt levő dombrol leszállni látta. Tomori s valamennyi magyar a törökök e mozdulata támadásra való indulásnak magyarázták. Pedig Szulejmán naplójának csak imént idézett részéből láttuk, miszerint nem akart a menet és a hőség által kifárasztott emberekkel és lovakkal az nap döntő csatát vívni.

Hogy mi célja lehetett tehát a törökök e mozdulatának,

szerző fejtegetéseiből láthatjuk, melyekből kitűnik, hogy »Ibrahim fölötte hosszú menetoszlop élével jött délelőtt a mohácsi mezőktől délre eső erdők széleihez s tudta, hogy a sereg fölfejlődésére legalább is 5—6 óra szükséges, — tudta, hogy ha előbb mutatja magát, akkor a fölfejlődött magyarok a még fejlődés közben lévő seregének élet támadják meg s okvetlenül meg is verik. Ő tehát a magyar sereggel szemközt fekvő erdőnek széle mögött fejlőd-tette föl seregét; Ibrahim erre a már fölfejlődött sereggel a hat heti esőzés után táborozásra kevésbé alkalmas erdőből seregét kivezette az erdő előtt levő mezőkre«; tehát a táborozni menő török sereget gondolták a magyarok támadó szándékkal előnyomulónak!

A csata folyamának leírásánál felette érdekes a török sereg esatavonala hosszának kiszámítása és némely török történetíró szépítgetéseinek épen Szulejmán naplójából való megczafolása. Végszavai nem kevésbé megfontolandó igazságot tartalmaznak és nem a számtalan variatiókban ugyanazt mondó történetírók szavainak ismétlését, — melyben következőleg végzi tanulmányát: »A hadjárat lezajlása után Magyarország gyöngítve volt ugyan, de korántsem oly mérvben, hogy ezért függetlenségét kellett volna elvesztenie. — Verancsics 200 ezerre teszi azon emberek számát, kik e hadjárat alatt vagy megölettek, vagy rabszolgaságra hurczoltattak. Nyolcz millió emberből álló nemzet 200 ezer embernek elvesztését megérzi ugyan, de ily veszteség miatt fölötte gyöngítettnek nem tekinthető. Majdnem minden évtizedben pusztítanak oly járványos betegségek, melyek ennél sokkal nagyobb veszteségeket okoznak. A törökök Magyarországnak csak mintegy $\frac{1}{4}$ részét pusztították el; az ország $\frac{3}{4}$ -e előbbeni állapotjában megmaradt; nem mondható tehát, hogy e hadjárat anyagiilag tönkretette az országot; sok kárt okozhattak a törökök, de ha tekintetbe vesszük, hogy a földmivelésből élő, egyszerű, többnyire szalmával fedett, vályogból épített házakban lakó magyar népnek a föld képezte majdnem egyedüli vagyonát, a mit a törökök el nem vihettek, — arra a következtetésre jutunk, hogy a törökök a lakosoknak leginkább az utolsó termés és a marhaállomány elfogyasztásával árthattak. Az ingó-vagyonokból keveset vihettek el, mert a földmivelőknél ilyent nem igen találtak, a vagyonos polgárok és földbirtokosok pedig többnyire ingóikkal a törökök elől a felvidékre menekültek. A magyar állam hanyatlását nem a mohácsi hadjárat okozta, hanem a nemzet vezető egyéneinek mindinkább növekedő hazafiatlansága, haszonlesése és önzése idézte elő.«

BÁRCZAY OSZKÁR.

T Á R C Z A.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

1890. decz. 4-én d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán alelnök, Szilágyi S. titkár, Nagy Gy. jegyző, Szádeczky L. másodtitkár; Borovszky S., Csánky D., Csaplár B., Csontos J., Czobor B., Jakab E., Horvát Árpád, R. Horváth Jenő. Hunfalvy Pál, Komáromy A., Márky S., Óváry L., Pauler Gy., Széll F., Szendrei F.

1. Thaly Kálmán alelnök megnyitván az ülést a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Széll Farkas és Csontos János vál. tagokat.

2. A titkár jelentést tesz a bautzeni Mátyás emlékről s bemutatja a történelmi társulat közvetítésére a szász kormány által megrendelt s egyenesen a társulathoz beküldött negativokról itten készített fénykép-levonatokat. Ezzel kapcsolatban felolvassa a Fraknoi Vilmos által írt Mátyás király életrajzának befejező részét.

A választmány erre elhatározta, hogy a három fénykép másolat egy példánya, valamint Mátyás életrajza Fraknóitól díszpéldányban, mint a melyben mind a három kép a társulat hálás köszönetének kifejezése mellett, a szász kormánynak meg fognak küldetni.

3. *Kandra Kabos* olvasta fel: »A hagyomány Aba Samuja« cz. munkájának egyes részeit.

4. A folyóügyek során:

a) az alelnök tesz jelentést a nyílt vál. ülés előtt arról, hogy az új alapszabály tervezetet a kiküldött bizottság elkészítette s a választmány is tárgyalván, azt némi módosításokkal fogja ajánlani a közgyűlésnek elfogadás végett.

A választmány az alapszabályok tárgyalása végett f. hó 18-ára rendkívüli közgyűlés hirdetésével bizza meg az elnökséget.

b) *Arneht Alfréd* lovag a bécsi cs. és kir. állami levéltár igazgatója f. évi decz. 27-én fogja tartani levéltári hivataloskodása 50 éves jubileumát. S minthogy *Arneht* társulatunknak tiszteleti tagja s mert társulatunk mindazon tagjait, kik a titkos levéltárban kutattak, lekötelező

előzékenységgel támogatta, s ezen alkalomból akadémiánk is fog hozzá üdvözlő iratot intézni: azt indítványozza, hogy őt a Tört. Társulat is üdvözlje néhány sorral.

A választmány az indítványt egyhangúlag elfogadván, annak esz-
közlésével az elnökséget bízta meg.

c) Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye alispánja nov. 17-én 20600 sz. a. kelt átiratában arra kéri társulatunkat, hogy adjon felvilágosítást arról, valjon a Szolnokmegyében Rákóczi községben levő úgynevezett Rákóczi kastély (ma községháza) valóban a fejedelem kastélya volt-e?

A választmány Pauler Gyula elnöklete alatt Széll Farkas, Szendrei János és Tagányi Károly vál. tagokból bizottságot küld ki, hogy az orsz. levéltárban található összeírások és más kamarai acták alapján a kérdést tanulmányozzák s arról a választmánynak további eljárás végett jelentést tegyenek.

d) A M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága Killer Frigyes német-csanádi esp. plébánosnak folyamodását, hogy őt Német-Csanád régi történelmi nevének visszaállítására irányzott törekvéseiben támogassák: azzal a kéréssel tette át társulatunkhoz, hogy ez ügyben társulatunk járjon el.

Minthogy a mellékelt folyamodványból kitűnt, hogy az tulajdonképen az orsz. régészeti és embertani társulathoz van intézve: ennél fogva a választmány elhatározza, hogy az átirat az akadémia archaeologiai bizottsága útján az említett társulatnak, mint a melyhez intézve van, további intézkedés végett visszaküldetik.

e) Bay Ilona, társulatunk alapító tagja, 30 aranyat küldött oly czélből hogy az valamely pályadíj kifizésére használtassék fel.

A választmány hálás köszönettel fogadja ez adományt s kifizendő pályakérdés javaslatát végett bizottságot küld ki: Pauler Gyula elnöklete alatt Tagányi és Csontos János vál. tagársainkból.

f) Új tagokul felvétettek, és pedig

alapítókul: *Karap* Ferencz kir. táblai ny. tanácselnök, főrendiházi tag Budapesten, eddigi évdíjas tag (100 frttal), *Chernel* Kálmán eddigi évdíjas tag (100 frttal, aj. a titkár); gróf *Crouy* Frigyes, Alsó-Petény u. p. Nézsza (100 frttal, aj. gr. Szécsen Antal). Évdíjas tagokul: *Petrov* Alexis, tanár Szent-Pétervárt (aj. Szádeczky); özv. *Blaskovichné* sz. Latinovics Malvin úrnő Bpsten (aj. Schönherr); *Gombos* Kálmán kir. aljárásbíró Kismarton (aj. Csánki); *Mészáros* Ferencz földhitelintézeti tisztviselő Bpsten (aj. Illésy J.); *Somorjai* polg. iskola (aj. Ivánfi Béla.)

g) Titkár előterjesztésére elhatározottat,

hogy az újonnan belépett alapítóktól befizetett 300 frtnyi alapítvány tétecsék át a szokott módon a földhitelintézethez, hogy azon 5⁰/₀-os magyar papíráradékot vásároljanak.

h) Titkár indítványozza, hogy a jun. 13-án tartott közgyűlési határozatok 2-ik pontja értelmében az alapítványból hiányzó 3450 frt refundáltassék, részint az 1887., 1888. és 1889-ik évekből behajtott

hátrálékokból, mely eddigelé 2487 frtot tesz ki, részint az alapítványok kamataiból, melyek mintegy 1400 frtra rúgnak.

Határoztatott: Emich Gusztáv, Csontos János v. tagok és Nagy Gyula jegyző kiküldetnek, hogy az ideiglenes pénztárnoki számadásokat s a bevételekből az 1887—89-re eső hátrálékokat vizsgálják meg s ha úgy találják, hogy a rendelkezésre álló pénzkészlet megengedi, a javasolt összeget, valamint az eddig befolyt adományokat a titkárral együtt tegyék át a földhitelintézetnek, oly megbízással, hogy ott 50/0-os biztos jövedelmet ígérő papir vásároltassék.

i) A h. pénztárnok múlt november hóról szóló kimutatása szerint a társulat

bevétele volt	6725 frt 31 kr.
kiadása »	370 » 92 »
<hr/>	
pénztármaradék	6354 frt 39 kr.

Több tárgy nem lévén, alelnök az ülést bezárja.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A SZEPES-MEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT hatodik évi rendes közgyűlését nov. 13-án tartotta meg Szepeshelyen a püspöki lakban. Császkai György szepesi püspök, a társulat elnöke, megnyitó beszédében méltatta a társulat eddigi működését és utalt teljesítendő feladataira. A megnyitó beszéd után a társulat titkára, Demkó dr. és pénztárosa, Förster Rezső terjesztették elő jelentéseiket, melyekből kiemeljük a következőket: Császkai György püspök a lefolyt év alatt 400 frttal növelte alapítványát. A löcsei sz. Jakab templom szentélyében levő, a XV. századból eredő nagyszerű falképeket a társulat a nyáron 2258 frtnyi költséggel restauráltatta, mely összeghez a cultusminiszter 800 frttal, Császkai püspök 600 frttal járult. Elnökké újra Császkai György püspököt, alelnökké: Szőnyi Kálmán löcsei polgármestert és Vajdovszky János dr. cz. kanonokot, titkárrá: Demkó Kálmán dr-t, pénztárossá: Förster Rezsőt, muzeum örré: Szobitsék József tanárt választotta meg. A közgyűlés Csáky Gyula gróf szepes-vármegyei főispánt tiszteleti taggá választotta.

— Az ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET történettudományi szakosztálya nov. 29-én tartott ülésében Finály Henrik a Világ-idő cz. értekezésében ismertette azt a tudományos mozgalmat, mely már régebben megindult, egy oly időszámítás megállapítása érdekében, mely az egész világra nézve érvényes volna. E tetszéssel fogadott értekezést követte a Pór Antalé (felolvasta Szamosy János) »Bánk-bán Melindájáról«, kinek valódi neve Tota asszony volt, s ki e megvilágításban egészen új színben tűnt fel. Ez a Tota asszony Imre király udvarába, mint nejeének palotahölgye került s Bor Benedek nejevé lett, ki Imre király halála után Endrének is kegyencze

volt s utóljára nádori méltóságra emelkedett. Pór Antal a királyné két öcsésének viselt dolgait s Tota asszony feslett életét új adatokkal világosította meg. Midőn a férj megtudja háza gyalázatát és a királynőt János esztergomi érsek-prímás kétértelmű válasza alapján meggyilkolja (voltagepp az összeesküvők gyilkolják le, mert Bor Benedek a két királyfiút ragadta ki anyja karjai közül, hogy őket megmentse) Tóta asszonyt elüzi, habár birtokait Bozótót és Mártonfalvát visszaadja neki, ő száműzetésbe megy. De hogy vér-boszút rajta és családján nem vettek, kétségtelenné teszi az a tény, hogy a Bor-nemzetség még a XIII. század végén is birtokos nemzetség volt. Benedek 1230-ban már nem élt. Berthold elsikkasztván öcsésének pénzét, mintegy 7000 márka aranyat, a külföldre ment s ezután mint aquilėjai pátriárcha szerepel.

— A BÁCS-BODROGH-VÁRMEGYEI TÖRT. TÁRS. ÉVKÖNYVÉNEK VI. évf. IV. füzeté legelőbb is Zombor város multjához és a város régi jövedelméhez közöl adatokat *Iványi István*. Ugyancsak ő némely eladásra szánt kamarai birtok becslését közli 1749-ből. *Kuzmiák Sándor*: Keresztvár községének archaeológiáját írta meg. *Rónay István* e vármegyében talált történeti tárgyak feljegyzését kezdi meg. *Dudás Gyula* Zentát az Árpádok korában írja le. Az utolsó közlemény a vármegye történeti irodalma összeállításának folytatása.

— Az ALSÓ-FEHÉRMEGYEI Történelmi Régészeti és Természettudományi Társulat immár harmadik évkönyvét adja ki Avéd Jákó egyleti másodtitkár szerkesztésében. Az első közlemény Veszely Károly tollából való s címe: Igaz-e, hogy Hunyadi János 1442-ben Meződ béget nem Szent Imre mellett, hanem Szeben alatt verte meg? Hunyadi János eredeti adománylevelével, melylyel ez a csik-somlyói szent-ferenczrendi zárdának 32 székelly gazdát ad, világosan kimutatja a szerző, hogy állítása, t. i. hogy Szent-Imre mellett történt az ütközet, felel meg az igazságnak. A 2-ik cikket dr. Cserni Béla írta Apulum-maradványok cím alatt s egy tervrajzzal illusztrálja. Leírja benne szakavatottan az eddigi ásatásokat. Egy fürdő került eddig napfényre s az ott talált leleteket sorolja fel. Ugyancsak ő adja Gyulafehérvár környékének faunáját, flóráját is, melyből már a harmadik közlemény lát napvilágot. Az ötödik s egyúttal utolsó cikk az egylet működése 1889-ben Avéd Jákótól. Az egylet bevétele 816 frt 55 kr volt, kiadása 441 frt 5 kr., melyben az ásatásokra fordított 100 frt is benne van, így a pénztári többlet 375 frt 50 kr. Védnöke Lönhart Ferencz püspök, tiszteleti tagjainak száma 9, örökös alapítóinak 4, alapítóinak 10, rendes tagjainak 104. A derék társulatnak még nagyobb felvirágzását a tudomány szempontjából is, a magyarság tekintetéből is óhajtuk, eddigi működésével bebizonyítván életrevalóságát.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT deczemberi rendes szakülését gr. Kuun Géza elnök felolvasása nyitotta meg Dübrentey Gábor műfordításáról. A felolvasó a gr. Gyulay marosnémeti levéltárában

szerezett új adatokkal világította meg Döbrentey ez irányú tevékenységét. Téglás Gábor muzeum igazgató a társulat által Várhelyen foganatósított ásatások eredményeit ismertette, foglalkozva az Aeskulap szentély és az amphiteatrum műszaki munkálataival. Király Pál a várhelyi amphiteátrum kiásott részéről tartott előadást, kiterjeszkedve ennek történeti alakulására. A társulat elismeréssel vette tudomásul a jelentéseket.

A M. TUDOM. AKADEÉMIA KIADVÁNYAI.

— A. M. TUD. AKADEÉMIA II-ik OSZTÁLYA »A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII-ik században« cím alatt terjedelmes munkát adott ki *Demkő-Kálnán* tollából, ki már egy évtizede gyűjtötte az anyagot a tanulmányához. Tizenhárom fejezetben tárgyalja az életet, s szemeink előtt megelevenedik a középkori polgárság, és az ő kerített városaikban elzárt életök nyílt könyvvé lesz. Megtanuljuk belőle, hogy mily szigorúan ügyeltek a város jogaira úgy kifelé, mint befelé s hogy az ez ellen vétőket mily szigorral büntették; látjuk közbiztonsági, egészségi, védelmi stb. rendszeröket, a családi életet, a nyilvános mulatságokat, melyekről egyszer Társulatunkban is tartott felolvasást a szerző. Az egész tiszta, világos, szép nyelven van írva s írója teljes mértékben uralkodott az óriás anyagon, nem veszti el soha szeme elől a főcélát s a sok adat közül csak a legjellemzőbbeket hozza fel bizonyításainál. A könyvre még behatóbban visszatérünk, addig is ajánlhatjuk mindenkinek, mert mint olvasmány is igen érdekes, tanulni pedig sokat lehet belőle.

— A TÖRTÉNETI BIZOTTSÁG PUBLICATIÓI. Csaknem egyszerre négy forrásmunka jelent meg, összesen több mint másfélszáz íven, melyek közül kettő megkezdett publicatiók folytatása.

1. *Magyarországi török kincstári defterek.* II-ik kötet. Az eredetiek-ből fordította Velics Antal s bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. A kit hazánk e nevezetes, tanulságos korszaka érdekel, olvassa el Kammerer szakavatott bevezetését, mely egy pár íven oly helyesen kalauzolja a kutatót és olvasót, hogy az a gyűjtemény értéke iránt teljesen tájékozva fog annak átlapozásához: mert Kammerer épen annyit mond el, a mennyi szükséges s épen azt a mi megkívántatik a defter-tár megértéséhez. Az első kötetben a török adózási viszonyoknak kimerítő, tiszta és helyes képét adván, az ismételésektől fel volt mentve, s itt csak arra kellett szorítkoznia, a mi az ott elmondottakat kiegészíti. Magokat a deftereket Velics részben fordította, részben kivonatolta: semmit sem hagyván el a mi egy vagy más kutatót érdekelhetne, s minden tudni érdemest a maga egészében adván. Valóban érdekes látni, hogy ez a temérdek, több mint háromszáz defter hogyan egészíti ki egymást s minő változatos képet nyújt az akkori Magyarországról. Ezekből a XVI-ik századi hódoltságnak teljes képét — statisztikáját sem véve ki — össze

lehet állítani s ez annál elismerésre méltóbb munka, mert mint tudva van a defterek fordítása nagy fáradsággal jár s csak olyan embernek sikerül az, ki abba bele éli magát. Azon az alapon, miket Salamon alapvető munkájában megállapított, felhasználva Velics s Kammerer két kötetét, Magyarország ezen részének teljes képét nyerjük. Látjuk az egymást követő defterekből az akkori hódoltság fokozatos emelkedését és rohamos súlyedését. E collectio a Konstantinápolyba teendő kutatásoktól — s e bizottságnak Velics is tagja — nagy lendületet nyerhet, s a XVII-ik század nem kevésbé fontos és érdekes lesz, mint a XVI-ik. A munka kitünően szerkesztett névmutatóval, s igen hasznos szómagyarázóval van ellátva.

2. *Magyar törvényhatóságok* jogszabályainak gyűjteményéből a II. kötet I. része, mely a tiszáninneni vármegyék és városok jogszabályait tartalmazza, még a nyár alatt látott világot. E becses gyűjteményhez Dr. *Kolosvári Sándor* és dr. *Óvári Kelemen* kolosvári egyetemi tanárok gyűjtötték össze az anyagot az illető vármegyék székhelyeinek levéltáraiban, aztán időrendbe sorozva állították össze és felvilágosító, összehasonlító és történeti jegyzetekkel bőven ellátva adták ki egy vaskos, 521 lapra terjedő kötetben, melyet részletes és pontos tárgy- és tartalommutató (LI. lap.) előz meg. A statutumok 1552-vel kezdődnek és 1798-ban végződnek e kötetben. — Pár hónval ezen rész megjelenése után következett a II-ik kötet II-ik fele, mely két részre oszlik: u. m. kiváltságolt kerületek statutumaira s várcsok statutumaira. Azok: a szepesi városok s Jászkún kerületi statutumok. Ezek Kassa, Bártfa, Eperjes, Késmárk, Miskolcz, Rozsnyó, Lőcse stb. s kezdődnek 1404-en. Ezen II-ik rész is a helyszínen gyűjtött, mindenütt az eredetiekből nagy pontossággal másolt, szakértően, commentált collectiója a statutumoknak, melynek használatát a kimerítő, öt ívre terjedő mutató rendkívül megkönnyíti. — Az I. kötet, mely 1885-ben jelent meg, az erdélyi törvényhatóságok jogszabályait ölelte fel. A M. T. Akadémia igen hasznos dolgot cselekedett e becses gyűjtemény kiadásával s az érdemes szerzők nagy elismerést érdemelnek munkájukért, mely ha be lesz fejezve, méltán fog sorakozhatni az országgyűlési emlékekhez, melyeket kiegészít, s hazánk történetének, jog és kulturális életének mindvégig megbecsülhetetlen forrása leend.

3. *Okmánytár* Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Közzétette *Gindely Antal*. Latin és magyar czímlappal s bevezetéssel van ellátva, mi által e német-, latin- és olasz nyelvű okmányokat tartalmazó munka a külföldi közönségre nézve is hozzáférhetővé lett. A kötet nagy része a nyugat európai — olasz, spanyol, francia, német, németalföldi — levéltárakból van összeállítva s világosan látjuk belőle, hogy bizonyos időben mennyire foglalkoztatta egész Európa diplomatiáját Bethlen Gábor s mennyire központja volt ő a tárgyalásoknak. Úgy szólva róla beszéltek, szidták vagy magasztalták, bámúlták vagy rettegtek — szóval emlegették. A Velencei Okmánytár kiadása után kétszeres szolgálatot tett

Gindely az európai történelmi kutatásnak. A kötetet igen jól szerkesztett és tárgyak szerint csoportosított név- és tárgymutató zárja be

4. *Erdély és az északkeleti háború*. Levelek és Okmányok. I. kötet 1648—1655. E 40 ívre terjedő kötetben az okiratok évek szerint vannak rendezve s minden év előtt egy többé kevésbé kimerítő bevezetés áll, mely azon év történetének képét igyekszik az olvasó elé állítani. Ehhez is kimerítő négy ívre terjedő index van csatolva.

— A KÖNYVKIADÓ BIZOTTSÁG PUBLICATIÓI. A folyó évre ígért négy kötetnyi előfizetési illetmény teljesen megjelent: 1. *Fáy András élete* a Lévy-díjjal koszorúzott pályamunka *Badicz* Ferencztől, melyet közelebből külön fogunk ismertetni. 2. A philosophia viszonya a természettudományokhoz és valláshoz. *Barthelemy-Saint Hilaire* senator már nem új, de mindig classicus értékkel bíró munkája *Péterfynek* kitünő és szabatos fordításában. Az a pár lap, melyet Péterfy a munka elé írt, mutatja, hogy a fordítást jobb kezekre nem lehetett volna bízni, ez a pár sor találólág mutatja be Barthelemy állásfoglalását a kérdéssel szemben. De a fordításról is elmondhatjuk, hogy az visszaadja az eredetit. 3. Oroszország története Rambaudtól. I. kötet (a pultavai csatáig). II. kötet (III. Sándor trónraléptéig). Rambaud e munkája *Duruy* Világtörténetében jelent meg, egészen ruszophil szellemben van írva, bár máskülönbén a legszebben írt, s legélvezhetőbb történeti munkák közé tartozik, mely bár rövidbe foglalva, de tiszta világos képet ad az orosz birodalom keletkezéséről, alakulásától, fejlődéséről, s melynek átültetését irodalmunkra nézve nyereségnek tartjuk. A tanuság, melyet belőle merítünk, s az impressio, melyet az olvasóra gyakorol, nem más, mint az, hogy a francia-orosz szövetség, a mikor csak fennállt, mindkét országnak javára volt, s a viszály a két ország közt mindkét országnak kárára vált. De ez a kérdés még végleg eldöntve nincs, s ez időszerént még problematicus. Ugyanezen vállalatból a nyáron ezeket megelőzőleg még egy kötet jelent meg: a múlt évi V-ik cyclus utolsó kötete. *Taine* nagy hírű munkájának, a jelenkori Franciaország alakulásának ötödik kötetét a terrorizmus történetét foglalja magában *Csiky* Gergely fordításában.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1890-ik évfolyamának első fele (I. és II. füzet) összesen tíz és fél iven s három melléklettel megjelent. A melléletek közül egy a nagyszombati nyomda első 1578-iki termékének címlapját reproducálja, melyhez szöveget *Ráth* György írt; a más kettő »Diomedes Carafa De institutione vivendi« című Corvin-codexnek első és második címlapját adja. Az első azt ábrázolja amint a szerző *Beatrix*-nak bemutatja a munkát. Szöveget ehhez *Csontos* írt. Változatos tartal-

mából még kiemeljük *Fraknoi* értekezését Mátyás király leveleiről, *Schönherr*-cikkét a középkori iskolázásáról, *Illésy* Jánosét a kassai szent Erzsébet-székesegyházáról; *Erdélyi* Pálét a Muzeum »Virágos kert« című kéziratáról. *Kordcs* N., *Fejérpataky*, *Csontos*, *Csánki* a középkori könyvtárak, *Kemény* L. a kassai nyomdászat, *Hodinka* az erdélyi szláv nyomdászat történetéhez, *Szél* Farkas a Csipkés-féle Bibliához s *Horváth* Ignác a Régi Magyar Könyvtárhoz szolgáltatnak adatokat. A füzetet vegyes közlemények zárják be. Sajtó alatt van a Könyvszemle második fele is, de miután ez a folyó évi hazai könyvészetet is fogja hozni, csak a jövő év elején hagyhatja el a sajtót.

— A TURUL III-ik füzetében *Majláth* a lipót-megyei törzsszökös családokról az V. közleményt adja, ezúttal a Pongrácz és a Pottornyay (Tornallyai) családokról szólván. *Csoma* József Vajday György czímerlevelét és a Hunt-Pázmán nemzetség czímerét hasonlítja össze, becses czímeretani fejtegetések által kísérve. *Karácsonyi* János a Miezbán hét fiáról szóló mondát mesének declarálja. *Wertner* Mór Szent László király orosz vejéről ír, *Csergheő* Géza Lazó János római sírkövét, *Szerémi* Tapolasányi Jánosnak a kistapolcsányi templomban lévő sírkövét írja le. A könyvismeretések között a Palásthiakat, a Melczer-család levéltárát és *Szél* Farkas munkáját a Bessenyeiekről méltatja *Komáromy* András és *Schönherr* Gyula. Végül *Thaly* Kálmán nyújt érdekes családtörténeti adalékokat a gróf Beresényi és a báró Heölggyi-család történetéhez.

— A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetében »A fellők« cím alatt érdekes történeti tanulmányt közöl ifj. *Janló* János; *Salamon* Ferencz a nemzeti őrseregről ír igen becses tanulmányt; a bírálatok közt *Ram baud* Oroszország története van ismertetve.

— A LUDOVICA AKADÉMIA KÖZLÖNYE novemberi füzetében a katonai szakcikkeken kívül van történeti is: *Fülek* Henrik magyar hősök emlékezetét eleveníti fel: *Vécsey* tábornok mehadiai diadalát (1789. aug. 4.), *Petrovszky* huszárezredet a hét éves háborúban s *Simonyi* huszárezredet. Igen hasznos rovata a füzetnek az irodalom, mely a katonai szaklapok tartalmát s az érdekesebbek kivonatos közlését adja.

— AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET TÖRTÉNETTUD. SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYAIBÓL megjelent a VII. k. 5. füzete. *Hegedűs* István Shelley, az 1822-ben szomorú véget ért (a tengerbe fült) angol költőnek és *Ackermann* a. egy újabbkori francia költőnek Prometheus cz. költeményeit méltatja és hasonlítja össze, magas eszmecsáználással, szépen fordított részletekkel. *Széchy* Károly az irodalomtörténet nemrég kinevezett egyetemi tanára: a mai magyar festészetet a kolozsvári képműállításon ismerteti, finom aesthetikai érzékkel. *Ferencki* Zoltán Petőfi tanuló éveit *Aszód*on és *Selmeczen* részben új és eddig felhasználatlan adatok alapján ép oly részletesen, mint szépen írja le. *Moldován* Gergely a román jobbágyság történetéről írva, megczáfolja az újabb román történetíróknak az erdélyi oláh jobbágyságok állapotáról festett sötét rajzait, s kimutatja, hogy Erdélyben a.

román jobbággyokkal sokkal humanusabban bántak földesuraik, mint Romániában a bojárok.

— KÖZEGÉSZSÉGÜGYI SZEMLE néven új havi folyóirat indult meg ez évben dr. *Oláh* Gyula szerkesztése alatt. Habár a folyóirat feladatához híven, a mi tudománykörünkön kívül áll, nem egyszer láthatunk benne olyan közleményt, melynek történeti háttére minket is közelebbről érdekel, Ilyen pl. az okt. füzetben: a társadalom philosophiája dr. *Oláh* Gusztáv tollából, s még inkább *Nékám* Lajos Sándornak a halottak eltakarításáról írott cikke, mely történeti áttekintést nyújt a különféle népek régi temetési szokásairól is.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ f. é. szept.—okt. füzetében *Kovács* János Husz Jánost, mint a reformáció előfutárját méltatja röviden, tanainak főbb vonásaival. *Végh* Mihály a rávai unitárius egyház történetét fejezi be.

— Az ARMENIA deczemberi füzetében arra a kérdésre felel »miben állott őseink cretneksége« s az egyetemi könyvtár gyűjteményéből fordításban közli az »*Errores Ecclesiae Armenae*« című kéziratot. Dáchán pasa életrajzát közli Szongott, s II. Artases uralkodásának leírását megkezdi Markovich.

— Az HUNGARISCHE REVUE novemberi füzetében közli *Károlyi* Árpádnak a XXII-ik articulusról írott tanulmányát, mely az 1604. 22. t. cz. keletkezésének történetét egészen új világításban állítja elő. *Findály* Henrik az apahidai leletről tesz jelentést illustratiók kíséretében. *Marszali* Henrik Lonovics püspök római küldetését írja le saját naplója után, s *Wosinsky* Mór a lengyeli praehistoricus sánczmunkálatokat közli a leletek rajzával. A füzet végét a tudományos szakülésekről tett jelentések zárják be.

IRODALMI SZEMLE.

— A HORNYÁNSZKY VIKTOR NÁL az Akadémia segélyezésével párhuzamosan megjelenő két nagy munkából »*Magyar Nyelvtörténeti Szótár*« (szerkesztik Szarvas és Simonyi) s a »*Magyar írók élete és munkái*« (írta id. Szinnyi József) két újabb füzet jelent meg: az elsőből a II-ik kötet hetedik fülete, mely a metelytől—olvas szavakig s a másodikból az I. k. fülete, mely Bartalostól—Belleciusig terjed. Mindkettő az alapvető munkák közé tartozik.

— »BUDAPEST RÉGISÉGEI« II. fülete gömöri Havas Sándor szerkesztésében megjelent. E füzet méltán sorakozhatik az első mellé, mert szakavatott tollak működtek közre, hogy a főváros területén talált műemlékeket stb. megismertessék a nagy közönséggel is, mely élvezetes olvasmányt s kimerítő tudósításokat nyer a 160 lapra terjedő füzetből. Az első cikk »Az ó-budai Fehér-egyház« Havas Sándortól, melyben azon eredményre jut, történeti adatok útmutatása mellett, hogy annak a mai

ó-budai téglagyár távolságában, ennek vonalán a Radlmalomtól két mértávi távolságra kellett állania. Összeállította az okmányokat is, melyekben Fehéregyházról szó van, s szó szerint idézi, mi igen becses toldalék. A második cikkben Hampel József számol be az 1881-ik évben a Papföldön eszközölt ásatásairól s az akkor feltárt közfürdőről, igen behatóan. valamint a következő cikkben dr. Kuzsinszky Bálint az 1882—1884 és 1889-ki ásatásairól ugyanott, hasonló szakavatottsággal és kimerítően, függetlenül az ásatások területén talált érmekeket irván le. Mindhárom cikk igen szép illusztrációkkal van ellátva s végül két térképpel, egyik a Fehéregyház s a régészeti ásatások területe színnyomatban, a másik a Papföldön 1889-ig kiásott épületelemek alaprajza.

— BALOGH FERENCZ debreczeni theol. akadémiai tanár »Keresztyén Egyháztörténelem« című munkája második javított kiadásban ment sajtó alá s az első korszak, mely a 33—333-ig terjedő időközt foglalja magában 120 lapra terjedő füzetben megjelent. Az első kiadás utolsó füzetének megjelenéséről csak nemrég adtunk számot: mindenestre örvendetes jelenség, hogy a tudós tanárnak munkája oly nagy érdeklődésnek örvendett, hogy immár a második kiadást is megkezdhetette. E füzet a bevezetésen kívül, négy szakaszra oszlik: az első magát a történetet, a II-ik a szervezetet, a III-ik az életet s a IV-ik az irodalmat, a felekezetek s hitcikkék történetét tárgyalja.

— »TÖRTÉNELMI HAZUGSÁGOK, a történelem terén előforduló mindennapi ferdtések czáfolata« cím alatt a szt. István társulat egy kötetet adott ki (kis 8-adr. 852 l.), mely eredetileg német irodalmi termék s melyet magyarra Haller József győr-egyházmegyei pap fordított, magyarországi részt írt hozzá dr. Karácsonyi János theol. tanár Nagyváradon. A munka nyíltan bevallott célja a történelemben közkeletű némely állítást kath. szempontból felülbírálni, olyanokat t. i., melyek a kath. egyházra nézve sérelmeseknek látszanak. Semmi kifogásunk ezen bevallott cél ellen: irtak már a világon elég históriát felekezeti s pártszempontból. De már az ellen méltán lehet kifogásunk, hogy dr. Karácsonyi János úr — különben tudós és szorgalmas író, kitől épen most fogadott el a Történelmi Bizottság egy nagyobb munkát — olykor kritikai búzgalmában a fehéret is feketének mondja. A Julián-féle esküszegési mentesség teoriáját Fraknoi sokkal világosabban megírta, — az pedig, hogy Bethlen lett volna a hibás azért és annak következményeiért, hogy Ferdinánd leánya kezét megtagadta tőle, túlhaladott álláspont. Hiszen még a pápa is ajánlotta e házasság megkötését, — s azt Ferdinánd hiúsította meg. De nem ereszkedünk további vitatkozásokba. Néhány értekezés, mely nem vallási kérdés és álláspont körül forog, komolyabb munka. Azt, hogy ezek egy része már másutt, mások által megvitatott kérdéseket tárgyalnak, nagy közönség számára szánt munkánál természetesnek találjuk; de nem hallgathatjuk el, hogy az író a régibb feldolgozókról nem mindig vesz tudomást. Így pl. erről a kérdéstről írva: *régibb lakosok-e hazánkban a rumének a magya-*

rokni? a mely kérdésnek tisztázása irodalmunkban egy köztisztletben álló névvel elválhatatlanul össze van forrva — számos hivatkozása és forrásidézete között épen ez *egy*et következetesen elhallgatja. Pedig ezt a kérdést, ha valaki, úgy mégis csak *Hunfalvy Pál* tisztázta.

— »A SOPRONI EV. LYCEUMI MAGYAR TÁRSASÁG TÖRTÉNETE 1790—1890.« cím alatt Kovács Sándor, theol. hallgató, a társaság tagja egy díszes kiállítású kis könyvet adott ki. Ezen társaság, mely az első volt a hazában, s melynek neve Kis Jánossal össze van forrva, buzdíttatva az akkor élt nagy férfiak mindenikétől, úgy, hogy Kazinczy is némi önérzettel vallotta magát tagjának, megérdemli, hogy mi is megemlékezzünk, s a könyvet, mely ezt világosan, szépen megírta, az irodalomtörténet kedvelők figyelmébe ajánljuk. A szerző három korszakra osztja művét, az első 1790—1840-ig az emelkedés, a második 1840—1853 a hanyatlás, s a harmadik 1853—1890. a megújulás korszaka, függelékben a társaság jótevőit, elnökeit, főjegyzőit s a kör levéltárából a neves hazafiaknak a körhöz intézett leveleit, összesen hetet csatol, a többi közt Kistől, Kazinczytól, Vörösmartytól, Döbrenteitől, Székácsától. A kiket az első nyelvművelő társaság múltja érdekel, a 8 íves munkát megrendelhetik Sopronban az ev lyc. Magyar Társaságnál.

— HONT-VÁRMEGYE JEGYZŐKÖNYVEIBŐL és pedig ez 1848—49 és 1861-ikiékből *kivonatokat* adott ki *Pongrácz* Lajos megyei alispán *Vörös Ferencz* »Selmeczbányai Híradó«-jában és külön lenyomatban (79 lap). A vármegye újabb korának ezen mozgalmas s forduló pontokat képező éveinek történetéhez nevezetes adalékokkal járúl e munka, melynek összeállítására *Pongrácz* Lajos, a vármegye érdemes alispánja annál inkább hivatott, mert ő már a forradalom idején is szerepelt, mint a vármegyének főjegyzője. Az I. füzetnek úgy látszik folytatása következik, a mi a vármegye történelme érdekében csak kívánatos lehet. Ára 60 kr.

— PASKA ISTVÁN zsolnai segédlelkész az ottani plébánia templom restaurálásának alkalmából 8 képpel díszített csinos füzetben kiadta »A zsolnai plébánia templom egykor és most« cím alatt a templom történetét, két részre osztván; az első rész 1300—1869, a 2-ik a restaurálásnak van szentelve, végül az adakozók névsora következik. Zsolna a Thurzók alatt lutheranus lett s a híres zsolnai zsinat is mutatja, mily erős helye volt ez még a 17-ik században a protestánsoknak s hogy még 1717-ben is, daczára a folytonos térítésnek, csak erőszakkal bontatható le az egyszerű fabódét, a földesúr Erdődy, hova az evangelikusok az urat dicsőíteni jártak. A kis füzet, melynek különösen második része a részletekbe menőleg írja meg a kétszer is leégett templom restaurálását, egészen a helyi viszonyokhoz alkalmazkodik s annak a közönségnek is van szánva, s megállja helyét a többi hasonló helyi monographiák közt.

— A LUTHER-TÁRSULAT legújabb könyvkiadványa a hős Keczer András ev. vértanú családja történetét hozza Hörk József tollából. Történeti elbeszélés alakjában, eredeti kútfők alapján, eleven színezéssel írja le Hörk

4 fejezetben a tragédiát, mely a boldog családot, a vérszopó Karaffa ember telensége miatt érte, megöletvén válogatott kínzással az apát, a fiút s a két vót, vértanúivá tevén őket úgy a hitnek, mint a hazaszeretetnek. A vallásos népirodalom határozottan nyert e csinosan írt, felette tanulságos elbeszéléssel, melyet a nép fia ép úgy megérthet, mint a művelt közönség élvezettel olvashat.

— DR. WALTER GYULA egy csinos kis imakönyvet adott ki *Üdvözlégy Mária!* cím alatt, melyet azért emlíünk meg itt, mert leírván a Boldogságos Szűz tiszteletét, ott történeti rövid fejtegetéseiben mindig megemlíti a magyar vonatkozásokat s a Mária kegyhelyeknél felsorolja mind a magyarországi kegyhelyeket is, azok történetével.

— SZONDI KÉT APRÓDJA az iskolában cz. a. dr. *Zlinszky* Aladár főgymn. tanár irodalmi magyarázatot adott ki, Arany ismeretes balladájáról. Az V-ik g. osztály magyar nyelvi oktatásának anyagát a tanterv szerint főként Arany balladáit teszik. Eme didactikai szempontok indították szerzőt e ballada magyarázatára, a mely, mint történelmi tárgyú, alkalmat szolgáltat neki történelmi fejtegetésekre is. Eredetileg a zombori áll. főgymnasium értesítőjében jelent meg s mint külön-lenyomat (Kilián bizományában, 32 lap, 10 kr.) kapható.

— BRUTUS J. Mihály magyar történetének latinságáról doctoratusi értekezést írt és adott ki *Vietórisz* József C. Budapesten 1890. (34 l.) és pedig latinul. Először általánosságban jellemzi Brutus latin irályát, nagy méltánnyal szólván róla. Kimutatja, hogy olasz létére is a magyar kifejezések mennyire befolyásolták, majd elősorolja a classicus latinságból, aztán a középkori latinságból vett jellemzetesebb szóképeit, utóbb azokat, melyek egyedül nála fordulnak elő, s végül indexét adja a nála előforduló név- és helyneveknek.

— A MAGYAR NEMESSÉG CZIMERESKÖNYVE. A Siebmacher-féle nagy czimereskönyv magyarországi részének: »Der Adel von Ungarn« most jelent meg a 21. füzet, *Csergheő* Géza kiváló heraldikusunk gondos és szakavatott szerkesztésében. E füzet a *Perlas* és *Rába* nevek közt levő nemesi családok czimereit közli, nem kevesebb mint 216 czimert, mindeniket rövid de okleveles adatokon alapuló világos magyarázatok kíséretében. Ezek között 6 mohácsi vész előtti ármálist találunk: a *Petneházyakét* 1417. és 1462. évekből, mérái *Petőkéét* (1432.), *Pogányokét* (1447.), *Pleskóczyakét* (1466.) és gersei *Pethőkét* (1507.). A történelmi nevezetességű családok közül kiemeljük a *Podmaniczkyakat*, szentmiklósi és óvári *Pongráczokat*, dengelegi *Pongráczokat*, *Prónayakat* stb. A nagy munka most már befejezéséhez közelg; a hátralevő rész mintegy 12 füzetre fog terjedni. Megemlítjük, hogy a kiadó *Bauer és Raspe* nürnbergi czég szakférfiaknak jelentékeny kedvezményvel hajlandó adni ez értékes munkát, a szerkesztő *Csergheő Géza* (lak. Budapest, Krisztinaváros Atilla-utca 62. sz.) közvetítésével, ki ez irányban szívesen megadja a kívánt felvilágosítást.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Archivio Storico per le province Napoletane. (1890. XV. évf. 1. füz.)
Schipa M., Carlo Martello. (3—125 lap). Ez értekezés tárgyát Martell Károly, II. Anjou Károly és Mária »magyar királyné« fiának, Nápoly kormányzójának és magyar trónkövetelőnek életrajza képezi.

Heikel Axel, Die Gebräuche der Ceremissen, Mordwinen und Finnen. (1890.) Bírálatot közölt az Archiv für Anthropologie, XIX. kötet 4. füz. Hunziker tollából.

A bécsi Fremdenblatt ez évi jul. 13. és 16. száma (N. 191. és 194.) az utolsó magyar nádor, István főhercegről leveleket közölt, melyeket ez az ötvenes években önkénytes számkivetési helyéről, a gyönyörű schauburgi kastélyból Haidinger Vilmos, a bécsi földrajzi társulat alapítójához és hírneves geologushoz intézett. A levelek csak úgy melleleg foglalkoznak politikai kérdésekkel; egy levél azonban, melyet a főherceg 1855. karácsonykor menesztett Haidingerhez, a következő vallomást tartalmazza: »A nagy politikában mindig járatlan voltam.« A levelezésből kitűnik egyébiránt a főhercegnek a tudományok iránti szeretete, valamint az is, hogy az 1861-ben megindult alkotmányos korszak sikerében bízott.

Die Schlacht von Novara 1849. E cím alatt a P. Lloyd aug. 24. és szept. 15. számában Müntz és b. Helfert tollából két, Huyn és Cadorna tábornokok ellenkező elbeszélését tárgyaló cikk jelent meg. — *Marcziani György* ugyanezen napilap 228. számában (aug. 19-én) Beleznay Samu, a család utolsó tagjának életrajzát közli, ki 1819-ben apagyilkosság miatt a Kálvin-téren lefejeztetett; a szept. 14-iki számban pedig a Bethlen-család és az erdélyi nemesség múltjáról értekezett.

Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. (24. köt. 1890.)
Grünhagen: Die österr. Armee in Breslau 1757. — *U. az*, Die Briefe Friedrichs d. Grossen an den Fürsten von Anhalt. (E levelek az 1745. kezdetén történt szléciai csatákra vonatkoznak.)

Kunstgewerbeblatt. (Kiadja Pabst. Új folyam I. köt. 1890. 26. sz.)
Die Sammlung Kárász. Von J. Diner.

I. Endre, I. Béla és Salamon uralkodására vonatkoznak a *Meyer von Knorau* által újból kiadott: *Jahrbücher des deutsch. Reichs unter Heinrich IV. und V.* (I. kötet. 1056—1069. Lipcse, Duncker-Humboldt. 16 M. 80 Pf.)

Regino krónikájáról *Dümmler* Ernő német fordítást tett közzé. (Lipscse. Dyk. 1890. 1 M. 80 Pf.) Magát az eredeti művet pedig kiadta újból *Kurze*. (Hahn. 1890. 2 M. 40 Pf.) — Regino folytatójának krónikáját pedig *Wattenbach* adta ki újból fordításban. (80 Pf.)

Anzeiger der Akademie d. Wissenschaften in Krakau. (1890. májusi havi füzet.) *Lewicki A.*, Über das Verhältniss Litthauens zu Polen zur Zeit Jagiello's u. Witold's.

Minor J. Aus dem Schillerarchiv. (Weimar, Böhlau. 1890. 2 M.)

E tarka tartalmu munka többi között Károly Ágost herceg tollából egy eddig ismeretlen levelet közöl, melyben a Schiller által tervezett, Martinuzzi történetét tárgyalandó szomorú művéről van szó.

Archäolog.-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. (1890. 3. füzet.) *Domaszewski*, Studien zur Gesch. der Donauprovinzen. I. Die Grenzen von Moesia superior u. der illyrische Grenzzoll. — *Nöldeke*: Zu der lateinisch-palmyrenischen Inschrift von Karánsebes. — *Téglás und Kirdly*: Neue Inschriften aus Dacien. — *Téglás*: Die Lage von Blandiana. *Streffleurs Österr. Militär-Zeitung.* 1890. 6. sz. *Die Schlacht von Austerlitz.*

A hercegek és Szt. István korára vonatkozik *Manitius* új műve: *Deutsche Geschichte unter den sächsischen und Salischen Kaisern.* (I. köt. 911—973-ig.) Stuttgart. Cotta. 1889. 8 Mark.

Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und dem Cistercienser-Orden. (Szerkeszti M. Kinter. 1890. XI. évf. 2. füz.) *Récsey Viktor*: Zwei Manuscripte der bischöfl. Bibliothek in Kaschau vom J. 1420.

Das Ausland. (1890. 63. évf. 30. sz.) *Przyborski M.*, Skizze von den Banater Rumänen.

Hermes. (25. köt. 3. füz. 1890.) *Hirschfeld O.*, Zur Gesch. des panonisch-dalmatischen Krieges.

Rivista storica italiana. (VII. évf. 1890. 2. füz.) *Malamani*, L'Austria e i Bonapartisti 1815—1848.

Von der Wengen: Karl Graf zu Wied, preussischer General-Lieutenant. (Perthes, Gotha. 1890. 10 M.) E tábornok négy évig, 1739-től 1743-ig az osztrák hadseregben is szolgált és részt vett Nándorfehérvár ostromában. A hetéves háború idején már ismét a porosz zászlókat juttatta diadalra.

Organ der militärwissenschaftlichen Vereine. (1890. 6. füzet.) *Minarelli-Fitzgerald*: Die ersten Feldzüge gegen die französische Revolution I. 1793.

Ed. Sayous, Études sur la religion romaine et le moyen-âge oriental. (Paris, Leroux. 1889. 3 Fr. 50.) Ide szól a következő értekezés: Le cardinal Buonvisi et la croisade de Bude, melyet szerző Buonvisi bibornok-nuntius jelentései alapján írt.

Historisches Jahrbuch. (1890. XI. köt. 3. füz.) Közli az 1888. évi Századok és Hazánk ismertetését.

Levy Albert, Beiträge zum Kriege recht im Mittelalter sat. (1889. Boroszló, Koebner 88 l. 2 M. 80.) Szerző sorra veszi mindazon háborúkat, melyeket Németország a VIII. századtól kezdve a X-ig valamely szomszéd állammal, így hazánkkal is viselt, hogy ebből a középkori hadi jog történetének általános érvényű szabályait levezesse. (Ismeretétét l. a. Deutsche Literat. Zeitung 1890. 26. számában.)

Warnecke A., *Leben und Wirken des Lazarus von Schwendi.* (I. köt. Göttingen, Vandenhoeck. 1 M. 40.)

Ancien plan de Constantinople imprimé entre 1566 et 1574. Avec notes explicatives par *Caedicius*. (Konstantinápoly, Lorentz. 1890. 3 M.) 1764 előtt Konstantinápoly város képe mindig csak a madártávlatból vétetett föl. Így készült ezen térkép is. A mellékelt szövegből kiderül ama érdekes hír, hogy az első igazi tervrajz *Reben magyar mérnöktől* származik.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

Fr. V. Sasinek a bécsi »Parlamentär-ben közölt történelmi czikkei:

1887. évi 27. számában: Ehemalige Slaven in Spanien; 29. sz. Slavische Liturgie in Crnagora; 30. sz. Eine Reise durch das südliche Gallien; 31. sz. Die Deutschen in der Germania; Bitte an Lustreisende (über die Basken); 33. sz. Die Ungarn und die Magyarn; 36. sz. Die Kelten; 37. sz. Der Urkundenfälscher Wicking; 38. sz. Die Fabel vom Verbote der slavischen Liturgie unter Alexander II.; 39. sz. Die Russen Ungarns; 41. sz. Die Slaven in Kärnten und Krajn; 42. sz. Weiss-Kroatien; Weiss-Serbien; Longobardentracht; 43. sz. Longobarden aus Weiss-Kroatien; 44. sz. Heruler in Serbien; 45. sz. Das Slaventhum in Unter-Steiermark; 44. sz. Wodan, Gott der Longobarden; 47. sz. Die Bulgarn in Pannonien; 48. sz. Bojaarii (Bavari); die Abaren; 52. sz. Die Slaven in Oesterreich (eleje).

1888. évi 3. számában: Vlachen (Gallen) jetzige Rumunen; 5. sz. Thüringer Slaven; 6. sz. Wasserfälle am Dnieper; 7. sz. Ausrottung der Elbe-Slaven; 8. sz. Slaven im nördlichen Gallien; 9. sz. Die Macht der Thüringer Slaven; 10. sz. Urslavische Rinden-Schiffe (καράβοι); 11. sz. Urslavische Städte in Germanien; 12. sz. Slaven is Oesterreich (folytatás); 14. sz. Sueden und Schwaben; 16. sz. Das Wort »Sklan«; 18. sz. Die slovakische »stolica«; 20. sz. H. Wiebertus und Árpád; 23. sz. Byzantinische Kronen der Slovaei; 24. sz. Zur Geschichte Polens und der Slovaei; 26. sz. Geschichte Russlands; 29. sz. Die Lage von Mosburg; 30. sz. Slaven zwischen der Elbe und Weichsel; 31. sz. Einwanderung (?) der Slaven nach Germanien; 34. sz. Urheimat, Wanderung und Verbreitung der Slaven; 41. sz. Etymologie und Geschichte; 44. sz. Lech und Cech (Etymologie); 45. sz. Ueber das ausgestorbene Slaventhum im Norddeutschland; Slaven an Aisch und Erbrach; 46. sz. Dr. Gregor Krek (Kritik seines Werkes); 53. sz. Die Veneti des Tacitus.

1889. évi 1. számában: Erklärung der altgeschichtlichen Namen; 3. Die Gothen (Geten, Slaven); 16. sz. Die Deutsch-Gothen am Pontus; 18. sz. Die Bulgarn; 23. sz. Christianisirung der Cechen; 37. Magyarische Geschichtsfabrikazion; 39. sz. (Slavische) Monachi nigri; 41. sz. Das slovakische Königreich.

1890. évi 1. számában: Das Zipser Bisthum in der Slovaei; 4. sz. Die Kroaten; 6. sz. Glossarium zur alten Geschichte Ungarns; 8. sz. Das Christenthum in Kroatien; 11. sz. Geschichte Ungarns in Prag (Magyarország szláv jellege 1526. évig); 23. sz. Gatterer über die

Donau-Slaven; 31. sz. Zur Autochtonie der Südslaven (Gründung von Ragusa); 32. sz. Hat es auch slavische Juden gegeben? 33. sz. Ueber des Wort »paganus.« 35. sz. Das Christenthum zwischen Donau und Adria.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »SIECLE« okt. eleji száma a horvátoknak Magyarországhoz való viszonyával foglalkozik. Kezdi a VI—X-ik századbéli időkön, végighalad az Árpád, az Anjou és Habsburgi történelmünkön s a fennmaradt kútfők bírálata után azon következtetésre jut, hogy önálló Horvátország soha sem létezett s hogy egész a XVIII. század közepéig a magyarok és horvátok közt levő antagonizmusnak nyoma sincsen. Hivatkozik a többi közt a két Zrinyire és főleg Zrinyire, a költőre.

— Az ERDÉLYI ROMÁNOK HISTORIAI JOGAI. E cím alatt Óváry Lipót, a nagyszebeni román gyűlés alkalmából, igen érdekes czikkeket közölt a firenzei tekintélyes hírlap »La Nazione« f. évi november 4-iki számában, melyben a Nagy-Szebenben oly fénhaugon hirdetett román jogok némi megvilágításául idézi Pietro Duodo velencei követnek 1592-ki terjedelmes és Rudolf császár udvarán hosszabb ideig tartott követsége alatt tett érdekes tapasztalatait s megfigyeléseit magában foglaló jelentésből az erdélyi magyarokra és oláhokra nézve mondottakat. Az erdélyi nemzetségekről így szól Duodo: »*La Transilvania è al presente habitata da quattro sorte di persone, Siculi, Sassoni, Ongari e Valacchi.*« (Erdélyt jelenleg négyféle nemzetség lakja: székelyek, szászok, magyarok és oláhok). A székelyeket Duodo a hunoktól származtatja le, a szászokról főleglíti, hogy Geyza király 1143-ban hozta be őket, a magyarokról pedig így szól: »*Ongari sono i baroni e nobili del paese, habitano i loro castelli, servono alla guerra e fanno gran professione di nobiltà, dicendo di discendere da tutti quei sette capitani che condussero gli Ongari in Ongaria, da che procede che fino al giorno d'hoggi dalli Tedeschi quella provincia si nomina Siebenburg delli sette castelli che vi edificarono.*« (Magyarok a főurak és nemesek; váraikban laknak, hadi szolgálatot tesznek, s nagyra vannak nemességükkel, leszármaztatván magokat azon hét vezértől, kik a magyarokkal bejöttek; innét van, hogy a németek még mai napig is Siebenburgnak nevezik Erdélyt a hét vezér által épített várakról). Ekkor aztán áttért Duodo az oláhokra, kikről szóról-szóra ezeket mondja: »*I Valacchi sono la feccia delle genti della Provincia, attendono ad armenti ed a pastura e vestono poverissimamente. Sono tutti fuggiti di Valacchia per le tirannidi quei Voivoda, e però non fanno stato in Transilvania.*« (Az oláhok e tartománybeli népek salakja, pásztorkodásból élnek és nyomorúságosan öltözködnek. Mindnyájan Oláhországból szöttek ide a vajdák kegyetlenkedései elől, miért is nem képeznek statust Erdélyben). Ma azonban, írja Óváry, az oláhok ugyanazon jogokat és szabadságokat élvezik, mint

Magyarország többi polgárai, és igen szigorú szavakkal rójjá meg a hazug jelszavak alatti nemzetiségi izgatásokat. Duodo Pietro tudós jelentése különben a M. T. Akadémia történelmi bizottsága kéziratai közt, a turini gyűjteményben, b. Nyáry Albert másolatai közt található.

— FÜSSY TAMÁS tagtársunk a zalavári apátság levéltárából, a »Keszthely« f. évi 31, 33, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 46. számaiban »Kisfaludy Sándorra, nejére, Szegedy Rozáliára s ennek rokonságára vonatkozó okmányok« cím alatt összesen tíz darab igen becses okmányt tesz közzé, melyek Kisfaludy Sándor családi életére s társadalmi viszonyaira sok új és becses adatot tartalmaznak, s melyet Kisfaludy Sándor életirői nem nélkülözhetnek. Az okmányok 1821—35 közti évekre terjednek, s közzétételökkel a nyugalomba vonúlt, de pihenni nem tudó Füssy jó szolgálatot tett irodalmunknak.

— A BERLINI HISTÓRIAI TÁRSASÁG Mangold Lajos tagtársunkat f. é. nov. 3-iki ülésében levelező tagjává választotta.

— RÁKÓCZY SZÁLLÓJA. Nevezetes épület éli végnapjait Huszt városában. Rákóczy Ferencz szállóhelye, mely már Rákóczy Ferencz idejében sem volt egészen új, száz meg száz helyt megrepedt s a hatalmasan épült falak roskadozni kezdenek. A királyi járásbírósnak, a mely eddig a történelmi nevezetességű épületet a huszti vár aljában bérben birta, hirtelen ki kellett költözködnie.

— A M. TUDOM. AKADÉMIA Történelmi Bizottsága november 29-én elkészítette jövő évi munka programmját. Megelőzőleg a bizottság előadója *Fejérfaludy* László előterjesztést tett a bizottság folyó évi munkálkodásáról s kiadványairól, azután a beérkezett munkák és ajánlatok vétettek tüzetes tárgyalásba s miután ez megtörtént, megállapított maga a költségvetés. E szerint a jövő évben meg fognak jelenni: A Beresényi-család történetének utolsó kötete *Thaly* Kálmántól mintegy 40 iven, a Magyar Országgyűlési Emlékek XI-ik kötete *Károlyi* Árpádtól, mely a nevezetes 1608-iki évig terjed, s Fiedler gazdag gyűjteményét is felhasználja, Erdély és az északkeleti háború II-ik befejező kötete, mely az 1656—1661. éveket foglalja magában; Hunfalvytól az oláhok történetének I. kötete, mely a mohácsi vészig terjed, »Vitás oklevelek szent István korából«, *Karácsonyi* Jánostól (egy a bírálók által nagy elismeréssel kiemelt munka); az Anjou-kori Okmánytár VI-ik kötete *Nagy* Imrétől. Sajtó alá fog adatni, illetőleg megkezdetni a statutumok III-ik kötete *Kolosváry*tól s *Óváry*tól; előkészítettek a Rákóczi család oklevéltára, a Zsigmond-kori Okmánytár, Mátyás levelestára. Segélyeztetnek a Történelmi Tár s a Történelmi Életrajzok, s a spanyol és németországi levéltárakban megkezdett másolások folytatattatni fognak. Meg kell említenünk, hogy ugyanez ülésen bemutatta *Csánky* Dezső a Hunyadiak-kora folytatásának programmját, mely szerint e munka 13 év alatt fog elkészülni. A bizottság e programmot magáévá tette, s a munka megjelenését eszközölni fogja.

TÖRTÉNETI KÖNYVTAR.

— **MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR.** A legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Második kötet, VIII. füzet Olly—Peseg. 4-edr. 1121—1280 ll.

— **AZ ALSÓ-FEHÉRVÁRMEGYEI** Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat harmadik Évkönyve. A választmány megbízásából szerkeszti *Avéd* Jákó. Kolosvárt, 1890. 8-adr. 89 l.

— **A SOPRONI** ev. lyceumi magyar társaság története. 1790—1890. Irta *Kovács* Sándor. Sopron 1890. 8-r. 120 l.

— **A ZSOLNAI PLÉBÁNIA** TEMPLOM egykor és most. Az 1890-ik évi restaurálás alkalmából közli *Puska* István. 8 képpel. Zsolna, 1890. 84 l. Ára 1 ft 20 kr.

— **KERESZTVÉN EGYHÁZTÖRTÉNELEM.** Első korszak. Az egyház függetlenségének kora 33—313-ig Kr. u. Második javított kiadás. Irta *Balogh* Ferencz I. füzet. Debreczen, 1890. 8-adr. 118 l. Ára 80 kr.

— **A LUTHER-TÁRSULAT** kiadványa V. A hős Keczer András ev. vértanú családja. Irta Hörk József theol. tanár. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája 1890. 79 l.

— **J. SIEBMACHER'S** grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten u. reich vermehrten Auflage, mit heraldischen u. historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben nach Originalquellen bearbeitet von Géza *Csergheő* de N.-Tacsikánd. Lief. 314, oder Bd. IV. 15. Heft 18. Nürnberg, 1890. 413—440 l. Tafel 307—324.

— **DIE STATUTEN** des deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften. Herausgegeben von Max *Perlbach*. Halle A. S., 1890. 4-r. LIX. 354 l.

— **BIOGRAPHISCHES LEXICON** des Kaiserthums Oesterreich. Von Constant von *Wurzbach*. 59. Theil. (Wurmser-Zhuber.) Mit zwölf genealogischen Tafeln. Wien, 1890. 8-o. 2, 400 l.

— **DIE HANDELSWEGE THORNS IM MITTELALTER.** Geschichtlich-erdkundliche Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde. Hermann *Oesterreich*. Danzig, 1890. 8-o 33 l.

— **FONTES RERUM POLONICARUM** e tabulario reipublicae Venetae exhausti, collegiti, edidit nonnullisque adnotationibus Polonicis muniti dr. Augustus comes *Gieszkowski*. Series I-a Fasciculus secundus. (Acta Vladislao Jagellonide regnante.) Posnaniae, 1890. 8-r. (2. 145 l.)

— **MONUMENTA** spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Vol. vicissimum. Spomemici Hrvatske krajine. Sakupio i uredio Radoslav Lopašić. Knjiga III. od godine 1693 do 1708 i u dodatku od g. 1531 do 1730.. U. Zagrebu, 1889. 8-o XVIII. 519 l.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

	<i>Lap.</i>
ÁDÁM GERZSON.	
Debreczeni kalendarium az 1830. évről	235
CS. B. G.	
Szabó István 50 éves akadémikusunk jubileuma	180
DR. HUNFALVY PÁL.	
A magyar nemzeti krónikák (I—III. közl.)	377, 458, 537
IFJ. JANKÓ JÁNOS.	
A magyarországi tatárjárás leírása a khinai évkönyvekben	44
DR. KARÁCSONYI JÁNOS.	
IX. Bonifác pápa bullái	485
DR. KOMÁROMY ANDRÁS.	
Báthory István országbíró végrendelete	124
Thelekessy Mihály (I—V. közl.)	468, 544, 617, 696, 775
KROPF LAJOS.	
Maximilianus Transylvanus	661
DR. MÁRKI SÁNDOR.	
A középkor kezdete Magyarországon (I—II. közl.)	311, 396
LG. ÓVÁRY LIPÓT.	
A nápolyi anjoui regestakönyvekről	142
II. Ulászló és Beatrix házassága	762
PETTKÓ BÉLA.	
Olasz emlékirat Bethlen Gábor megbuktatásáról. Fordításban közli ...	144
Egy magyar vers 1670-pől	425
PÓR ANTAL.	
Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor	20
Bogár István és Bogárfa Márton. (Képek a XIV. századból.)	217
RÁTH GYÖRGY.	
Aragoniai János (I—II. közl.)	328, 415
DR. SZÁDECZKY LAJOS.	
Báthory Zsigmondné hitbére az 1619-iki erdélyi országgyűlés előtt ...	231
A péchujfalusi Péchy-levéltárról	268
A fogarasi nyilvános levéltárakról	732

SZABÓ ISTVÁN.

Anonymus »Arpalice«-je	367
-------------------------------	-----

GRÓF SZÉCSÉN ANTAL.

Elnöki megnyitó beszéde az 1890. jan. 26-án tartott közgyűlésén	97
--	----

SZ. S.

A gyulafehérvári palota történetéhez	368
---	-----

DR. SZENDREI JÁNOS.

A Kapiak családi levéltára	337
-----------------------------------	-----

THALY KÁLMÁN.

Konstantinápolyi újabb kutatások a Rákóczi-emigráció koráról (I—II. közlemény.)	1, 102
Még valami Thököly és a bujdosók sírjairól Izmidben és Izmid táján ...	366
Balassa Bálint életéből	689

DR. WENZEL GUSZTÁV.

A Frangepánok Magyarország történetében az Anjou királyok korában (I—II. közl.)	193, 289
--	----------

DR. WERTNER MÓR.

László erdélyi vajda nemzetsége	726
--	-----

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

A magyarországi oroszok történetírása (I—II. közl.)	568, 644
--	----------

II. Könyvismertetések és bírálatok.

DR. ACSÁDY IGNÁCZ.

A linczi béke története. (<i>Zsilinszky</i> Mihály a linczi békekötés és az 1647-iki vallásügyi törvényczikkek története, ism.)	805
---	-----

BÁRCZAY OSZKÁR.

A mohácsi hadjárat, írta <i>Kápolnai</i> , ism.	818
--	-----

DR. DARVAI MÓRICZ.

Étude sur l'origine des nationalités de la Transylvanie par m. le comte Géza Kuun	168
--	-----

DUDÁS GYULA.

Vác város története, írta <i>Karcsú</i> Arzén	247
--	-----

DR. FERENCZI ZOLTÁN.

Lánczy Gyula tanulmányai	668
---------------------------------	-----

HODINKA ANTAL.

Lázár szerb fejedelemről, írta <i>Ruvaracz</i> Hilar, ism.	66
Svetostefanski Mrisovulj kralja <i>Stefana</i> Uroša Melutina, ism.	507

H. P.

Alternatívák a rumén ethnológiához, írta <i>Hermann</i> A.	358
---	-----

JAKAB ELEK.

A hajdani törösvári uradalom jogi állapotjához. Brassó város és a hét-falusiak több százados birtok pere. (I—II. közl.)	49, 154
--	---------

Die Rumänen und ihre Ausprüche, írta <i>Hunfalvy</i> Pál. (I—III. közl.)	249
	355, 435
Die Rumänen, <i>Hunfalvy</i> Páltól, ism.	590

L. B.

Szabó Károly: A régi székelység. Székelytörténelmi- és jogi tanulmányok	238
--	-----

M. L.

<i>Krones</i> : Erzherzog Johann v. Oesterreich, ism.	505
--	-----

DR. PAULER GYULA.

Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium vol. XIX.	347
---	-----

PÓR ANTAL.

A karthausiak Magyarországon, írta Dedek Cr. L.	162
Zalamegye története, írta Nagy Imre	663
A Kellemesi Melczer-család okmánytára	665
Erler három munkájának ismertetése	740

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

Deák Ferencz emlékezete. Kiadta <i>Ráth</i> Mór	78
--	----

TAGÁNYI KÁROLY.

A Hunyadiak kora Magyarországon VI. k., írta dr. <i>Csánky</i> Dezső	499
---	-----

T.

Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület VI. évkönyve, szerk. <i>Pál</i> István	81
--	----

DR. VÁCZY JÁNOS.

A szombatosok. Különös tekintettel Péchi Simon főkanzellár életére s munkáira, írta dr. <i>Kohn</i> Sámuel	242
Arany János hátrahagyott iratai s levéltára, ism.	432
Arany János levelezése, ism.	585

V.

Péczei József meséi, kiadta dr. <i>Takács</i> Sándor	173
---	-----

—Y. —S.

A Bessenyei-család története, írta <i>Szell</i> Farkas, ism.	812
---	-----

III. Tárcza.

Magyar Történelmi Társulat 84, 178, 267, 446, 465, 512, 601, 675, 747, 823	
Vidéki Társulatok 85. (<i>Borsaitól</i> 181) 270, 447, 604, 679, 825	
M. T. Akadémiai kiadványok 448, 827	
A M. T. Akadémia jutalomtétellei 603	
Történelmi értekezések iskolai értesítőkből 87. <i>V. J.</i> 271	
Irodalmi szemle 92, 182, 276, 451, 530, 608, 680, 751, 831	
Hazai hírlapok repertoriuma. Közl. <i>Szinnyei</i> 284	
Repertorium a külföldi történeti irodalomból. <i>Mangold</i> Lajostól 186	
	285, 370, 574, 835
Folyóiratok szemléje 279, 372, 450, 605, 748, 829	
Vegyes közlések 94, 190, 286, 374, 454, 532, 683, 757, 838	
Történeti könyvtár 96, 192, 288, 376, 456, 536, 613, 760, 840	
† Giesebrecht Vilmos (1814—1889.) necrológja <i>L. B.</i> 86	
† Szabó Károly necrológja <i>Szilágyi</i> Sándortól 677	

